ROZPRAWY

AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

WYDZIAŁ

FILOLOGICZNY.

Serya II. Tom XV.

Ogólnego zbioru tom trzydziesty.

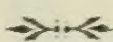

W KRAKOWIE.
NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOSCI.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.
1900.

DE GEORGII PISIDAE APUD THEOPHANEM ALIOSQUE HISTORICOS RELIQUIIS.

SCRIPSIT

LEO STERNBACH.

Heraclii res gestas non historice tantum, sed etiam poetice prosecutus est Georgius Pisides; pleniore igitur ore imperatoris laudes celebrantur, praesertim cum Heraclii gratia Pisides floruerit. Sed quamquam verba sua historiae fide non obligarat, historiam tamen illius aetatis ab ipso velut fonte petiisse censendus est praeco, qui in prima expeditione contra Chosroam laudum spectator fuisset, post reditum quodammodo ad latus Sergii patriarchae et Boni magistri stetisset, quibus absente imperatore civitatis gubernatio commissa erat. Itaque non sine iusta causa Pisidae memoria a chronographis Byzantinis recepta est: quin etiam commendationem e sublimi luxurie orationis captabat, quae quidem figuris crebra et distincta magis profecto adrideret, quam ieiuna et arida Chronici Paschalis narratio, ubi sine ullis ornamentis momenta solum temporum, hominum, locorum rerumque gestarum adferuntur.

Sed quamvis complures in Heraclii rebus enarrandis ex Pisidae traditione pendeant, dedita opera poetae vestigia unus Theophanes persequitur; reliquorum vero historicorum concentus tantummodo ad Theophanis auctoritatem referri potest.

Quam quaestionem et movere operae pretium est et disceptare. Ac primum quidem necessitudo, quae inter Theophanem et Pisidam intercedat, exponenda est: in lucro ponemus, si ambiguis quibusdam et chronographi et poetae locis profuerit contentio; Theophanis vero officina perlustrata ulterius progredi licet, siquidem expeditam viam lucramur ad Pisidae fragmenta eruenda, ex opusculo deperdito petita.

Pisidae tria inprimis poemata historica in censum veniunt, ab Immanuele Bekkero in Bonnensi Corpore scriptorum historiae Byzantinae edita (1836): *a)* de expeditione Persica acroases tres (εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως: *P)* p. 3—46; — *b)* bellum Avaricum (εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν, ἤτοι ἔκθεσις τοῦ γενομένου πολέμου εἰς τὸ τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τῶν πολιτῶν: *Av.)* p. 47—68; — *c)* Heracliadis acroases duae (Ἡρακλιάς, ἤτοι εἰς τὴν τελείαν πτῶσιν Χοσρόου, βασιλέως Περσῶν: *H)* p. 69—88. — Bekkero praeivit Iosephus Maria Quercius, cuius editione [1]) omnia Pisidae opera continentur, scilicet praeter carmina modo laudata: *d)* hymnus acathistus e coniectura nostro poëtae vindicatus (ἀκάθιστος ὕμνος: *Ac.)*; — *e)* de Sancta Resurrectione (εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ ἡμῶν: *R)*; — *f)* Hexaëmeron (ἑξαήμερον ἢ κοσμουργία: *Hex.*); — *g)* de vanitate vitae (εἰς τὸν μάταιον βίον: *Van.)*; — *h)* contra Severum (κατὰ δυσσεβοῦς Σεβήρου Ἀντιοχείας: *S)*; — *i)* vita S. Anastasii (βίος καὶ πολιτεία καὶ ἄθλησις τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου τοῦ μαρτυρήσαντος ἐν Περσίδι: *An.)* — *k)* Fragmenta *(fr.)*. Quercii autem contextum (Ac., R, Hex., Van., S, An., fr.) una cum Bekkeriano (P, Av., *H*) ita repetiit I. P. Migne [2]), ut nonnulla typographorum peccata tacite emendaret, longe plura ipse inveheret.

Quercii fons primarius in carminibus est liber Vaticanus Gr. 1126 *(V)*, Bekkero praeter editionem Quercianam collatio codicis Parisini Suppl. Gr. 139 *(p)* praesto erat, a Mauricio Pindero facta. Quorum codicum imago longe adcuratior nobis suppetit, siquidem et Quercius codicem V saepenumero prave legit vel lectore non monito perperam mutavit et Bekker minus exactam codicis p notitiam profert. Alii quoque libri manuscripti occasione data commemorantur, quorum pretium in nova Pisidae editione constituendum est; ipsius vero materiae supplementa iam pridem duabus commentationibus foras dedi, quibus tituli sunt: Georgii Pisidae carmina inedita (Suppl.) [3]) et de Georgio Pisida Nonni sectatore (Van.$_2$) [4]).

Locos e Theophanis Chronographia depromptos secundum recensionem adscribo, quam Carolus de Boor duobus voluminibus compre-

---

[1]) Corporis historiae Byzantinae nova appendix (Romae 1777).

[2]) Patrologia Graeca, vol. XCII (Lutetiae Parisiorum 1865) p. 1197—1260. — Hex. et Van. una cum quibusdam fragmentis ante Quercium cura F. Morelli prodierant (Lutetiae 1584), post Quercium Hexaëmeron recognovit R. Hercher in Aeliani appendice vol. II (L. 1866, Teubner) p. 603—662.

[3]) 'Wiener Studien' vol. XIII (1891) p. 1—62 et XIV (1892) p. 51—68.

[4]) Analecta Graeco-Latina (Cracoviae 1893) p. 38—54.

hendit (L. 1883—85), quorum prius textum Graecum, alterum Anastasii Bibliothecarii versionem Latinam (*A*) adfert: nec tamen editiones antiquiores Goari (Parisiis 1655), Classeni (Bonnae 1839), Tafelii (Vindobonae 1852)[1]) adire neglexi. —

Diserte Pisidam Theophanes p. 298, 16 sqq. memorat: ἦκεν Ἡράκλειος ἀπὸ Ἀφρικῆς φέρων πλοῖα καστελλωμένα, ἔχοντα ἐν τοῖς καταρτίοις κιβώτια καὶ εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, καθὰ καὶ ὁ Πισίδιος Γεώργιος λέγει, ubi procul dubio significatur H II 12 sqq.

οὐχ εἷλες αὐτόν[2]), ὡς ὁ Περσέως πλάνος[3]),
ἀλλ' ἀντιτάξας τῷ φθορεῖ τῶν παρθένων
τὸ φρικτὸν εἶδος τῆς ἀχράντου Παρθένου·
αὐτῆς γὰρ εἶχες τὴν βοηθὸν εἰκόνα,
ὅτε προσῆλθες τῇ βορᾷ τοῦ θηρίου.

Itaque pro εἰκόνας Theophani εἰκόνα reddendum est, quam lectionem c[4]) suppeditat, probante Tafelio p. 58.

---

[1]) Theophanis Chronographia (Probe einer neuen kritisch-exegetischen Ausgabe). Sitzungsberichte d. kais. Akademie d. Wiss., philos.-hist. Cl., vol. IX (1853) p. 58—172. Nimirum editionis exemplum Heraclii aetatem tractat.

[2]) Vulgatam scripturam αὐτοὺς correxi, cui inepte patrocinatur Quercius: 'cur αὐτούς, non αὐτόν? num Pisida ostendere voluit Phocam non unius tantum Gorgonis, sed omnium virus habuisse collectum? atque adeo num aliqua honoris significatione mortuum principem, quamvis deterrimum hostem imperii, prosequi voluit, ita ut αὐτοὺς pro αὐτὸν dixerit, loquens de Phoca, ut saepe ὑμᾶς pro σὲ et ὑμῖν pro σοὶ dicit de Heraclio?' Praecedit Phocae descriptio v. 5 sqq.

ἤδη μὲν οὖν ἔσβεστο τῆς τυραννίδος
τὸ πῦρ, ὁ Φωκᾶς, ἡ καταιγίς, ἡ μέθη,
ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς συμφορῶν πρωτεργάτης,
ἡ τῶν ἐν ὕπνοις φασμάτων τιμωρία,
ὁ τὰς καθ' ἡμᾶς αἱματώδεις ἐκχύσεις
ἔχειν νομίζων εἰς τρισάθλιον κράτος,
τῆς γῆς τὸ κῆτος, τὸ πρόσωπον Γοργόνος.

Nec scrupulum movet masculinum post neutra τὸ κῆτος et τὸ πρόσωπον (11), quoniam eadem plane ratione v. 17 καθεῖλες αὐτὸν post τοῦ θηρίου (16) habes.

[3]) Falso vertitur: 'ut de Perseo est fabula' pro: 'sicuti Persei fraus' (scil. εἷλεν). Quo sensu (cf. Schleusner Lexic. in N. T. vol. II p. 558) Pisides alibi ex usu communi (cf. Moeris p. 232 Lips. πλάνος Ἀττικῶς, πλάνη Ἑλληνικῶς ibique Pierson) vocem πλάνη usurpat cf. P I 149. 158. 161. II 240. III 12. 139. 349. 351. 440. R 19, Van. 124. 143. 157, S 38. 42. 58. 64. 78. 190. 219. 361. 643. 675. Suppl. II 9, XIX 2, XXXIV 1, LI 2, XCV 3. An. p. 1684 A, 1685 A, 1701 A, 1705 A, 1717 B (Quercii liber cum difficilior aditu sit, paginarum ratio ad Mignei exemplar adcommodata est).

[4]) Codicum Theophaneorum sigla vol. I p. X explanantur.

Longe plures sunt loci, quibus poetae narrationem auctoris nomine celato in usum suum chronographus convertit. Quod maxime valet de prima expeditione Persica, quam verborum lenociniis Pisides P I—III exornavit, quae quidem a Theophane adrepta sunt p. 302, 32—306, 8.

P. 302, 32—34 τούτῳ τῷ ἔτει (scil. a. 621, sive potius a. 622)[1] μηνὶ Ἀπριλλίῳ δ', ἰνδικτιῶνος ι', τελέσας ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος ἑορτὴν τοῦ Πάσχα εὐθέως τῇ δευτέρᾳ ἑσπέρας ἐκίνησε κατὰ Περσίδος cf. P I 132—136·

ἑορτάσας δὲ τὴν μεγίστην ἡμέραν,
ἐν ᾗ τὸ κοινὸν ἐξανέστη τοῦ γένους
εἰς ἔνθεόν τε καὶ νέαν ἀνάπλασιν,
εὐθὺς μετ' αὐτήν, εἰκονίζων Μωσέα,
καταστρατηγεῖς <τοῦ>[2] Φαραὼ τοῦ δευτέρου
cl. 154 sq. τῇ δευτέρᾳ δὲ τῆς ἑορτῆς ἡμέρᾳ
σεαυτὸν εὐθὺς ἐμβαλὼν ταῖς ὁλκάσι,

ubi cavendum, ne ex Theophane ἑσπέρας pro ἡμέρᾳ eliciatur, utpote qui suam memoriam ex v. 172 καὶ νὺξ ἀφεγγὴς et 174 sq. σὺ δέ, κράτιστε, τὴν ἄυπνον ἑσπέραν | εἰθισμένως ἔτεμνες hauserit.

P. 302, 34—303, 8 λαβὼν δὲ τὰ τῶν εὐαγῶν οἴκων χρήματα ἐν δανείῳ, ἀπορίᾳ κατεχόμενος ἔλαβε καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πολυκάνδηλά τε καὶ ἕτερα σκεύη ὑπουργικά, χαράξας νομίσματά τε καὶ μιλιαρίσια πάμπολλα· κατέλιπε δὲ τὸν ἴδιον υἱὸν σὺν τῷ πατριάρχῃ Σεργίῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει διοικεῖν τὰ πράγματα σὺν Βωνόσῳ τῷ πατρικίῳ, ἀνδρὶ ἐχέφρονι καὶ τὰ πάντα συνετῷ καὶ πεπειραμένῳ· ἔγραψε δὲ καὶ πρὸς τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων παρακλήσεις τοῦ ἐπικουρεῖν τὰ τῶν Ῥωμαίων πράγματα, ὡς φιλίαν σπεισάμενον πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπίτροπον τοῦ ἑαυτοῦ υἱοῦ τοῦτον ὠνόμασεν. — Quae unde sumpta sint, diiudicari nequit. Falso enim Nicephori notitiam Breviar. p. 15, 2 sqq. (Boor) κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν (scil. a. 613!) διεπιπράσκοντο τὰ τῶν ἐκκλησιῶν κειμήλια καὶ εἰς ὑπαγωγὴν φόρων τοῖς βαρβάροις ἐξενεμήθη huc trahit Gerlandus l. c. p. 340[3]); neque Nicephori auctoritas adgnoscenda est p. 17, 17 sqq. καὶ γὰρ Ἡράκλειος, πρὶν Πέρσας ἐκστρατεῦσαι, δώροις πρὸς αὐτοὺς (τοὺς Ἀβάρους) ταύτας (τὰς σπονδὰς) ἐβεβαίου, ὑποσχόμενος παρέχειν αὐτοῖς νομισμάτων μυριάδας εἴκοσιν, ὁμήρους αὐτοῖς δεδωκὼς ἕνα τῶν υἱῶν Ἰωάν-

[1]) Cf. H. Gelzer, Mus. Rhen. vol. XLVIII (1893) p. 165 sq. — Temporum ordines peculiari dissertatione explicat E. Gerlandus, die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios ('Byzantinische Zeitschrift' vol. III - 1894 - p. 330—373).

[2]) Recte supplevit Hilbergius 'Wiener Studien' vol. IX (1887) p. 211.

[3]) Melius de p. 22, 23 sqq. cogitari potest, ubi nulla expressa temporis nota comparet: ἐπειδὴ δὲ ἦν ἐλὼν τῆς οὐσίας τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐκέλευσεν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμιείου αὐτῇ τε καὶ τῷ κατ' αὐτὴν κλήρῳ ἐτήσια χρήματα παρέχεσθαι.

νην τοὔνομα, ὃν δὴ καὶ Ἀταλάριχον ἐκάλεσε, νόθος δὲ ἦν αὐτῷ ἐκ παλλακῆς, καὶ Στέφανον ἀνεψιὸν αὐτοῦ, υἱὸν Μαρίας τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ καὶ Εὐτροπίου, ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννην ἕτερον, υἱὸν Βώνου τοῦ πατρικίου, καὶ αὐτὸν ἐκ παλλακῆς αὐτῷ γεγονότα. Quae cum ita sint, etiam narrationis de Sergio et Bonoso alius est fons, quamquam Nicephorus p. 15, 13 sqq. conspirat: προσεκαλεῖτο Σέργιόν τε τὸν τῆς πόλεως πρόεδρον, ἔτι τε καὶ ἄρχοντας καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ λαοῦ μέρος, <καὶ> παρατίθεται αὐτοῖς τοὺς παῖδας, καὶ Βῶνον τὸν πατρίκιον ἐγχειρίζει τὰς τῶν πραγμάτων διοικήσεις. Hanc quidem ipse Pisides in carmine de bello Avarico et Suppl. IV prolixius tractat, nisi quod Bonosus Av. 314 versu: καὶ τῷ μαγίστρῳ τῶν ἐνόπλων ταγμάτων designatur, Suppl. IV in lemmate Boni [1]) nomen habet. De Chagano tecte Av. 94 sqq. agitur, sed rem enarrat eiusdem fere aetatis [2]) homilia apud A. Maium Nov. Patr. Biblioth. vol. VI 2 (1853) p. 425 καὶ τοῦτον δὲ [3]) τὸν θῆρα κατ᾽ οἰκονομίαν εὔλογον τιθασσεύειν ὑπέλαβε, δόξας δῆθεν αὐτῷ τὴν πόλιν καὶ παῖδας καταπιστεύειν καὶ τὰ βασίλεια. Denique ante Theophanem de usurpatis sacri ministerii vasis mentionem fecit Synaxarium in Patr. Gr. vol. XCII p. 1349 A ὁ τοίνυν βασιλεὺς Ἡράκλειος ἐν ἀπορίᾳ καταστὰς δημοσίων χρημάτων, τὰ ἱερὰ τῶν ἐκκλησιῶν εἰς κέρμα μετασκευασάμενος ἐπὶ ἀποδόσει μείζονι καὶ τελειοτέρᾳ, διὰ τοῦ Εὐξίνου μετὰ πλοίων τοῖς τῆς Περσίας μέρεσιν εἰςβαλὼν ἀφανίζει αὐτήν.

P. 308, 8—10 ἀπάρας δὲ τῆς βασιλευούσης πόλεως ἐξῆλθε κατὰ τὰς λεγομένας Πύλας πλοΐ τὴν πορείαν ποιησάμενος cf. P II 8—10

οὐ γὰρ παρέσχες ἐγκοπὴν ταῖς ὁλκάσιν,
ἕως διελθὼν τὴν ὁδὸν τῶν ῥευμάτων
αὐταῖς ἐπέστης ταῖς καλουμέναις Πύλαις.

P. 303, 10—17 ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὰς τῶν θεμάτων χώρας ἀφικόμενος συνέλεγε τὰ στρατόπεδα καὶ προςετίθει αὐτοῖς νέαν στρατείαν· τούτους δὲ γυμνάζειν ἤρξατο καὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐξεπαίδευσεν· διχῇ γὰρ διελὼν τὸν στρατὸν παρατάξεις τε καὶ συμβολὰς πρὸς ἀλλήλους ἀναιμωτὶ ποιήσασθαι ἐκέλευσεν, κραυγήν τε πολεμικὴν καὶ παιᾶνας καὶ ἀλαλαγμὸν καὶ διέγερσιν ἔχειν τούτους ἐδίδασκεν, ἵνα, κἂν ἐν πολέμοις εὑρίσκωνται, μὴ ξενίζωνται, ἀλλὰ θαῤῥοῦντες ὡς εἰς παίγνιον κατὰ τῶν ἐχθρῶν χωρήσωσιν cf. P II 20

τίς ἐκδιδάξαι [4]) ταξιαρχίας νόμους;

---

[1]) Cf. quae dixi 'Wiener Studien' vol. XIII p. 39 sq.

[2]) Non recte igitur 'fabulosam memoriam' (eine legendenhafte Erzählung) Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur [2]p. 251 exagitat.

[3]) Sic scripsi pro δὴ ex cod. Paris. Suppl. Gr. n. 241 (saec. X) f. 36v.

[4]) L. ἐκδιδάξῃ. Pisides enim aoristi sigmatici formis in αις et αι exeuntibus abstinet (cf. Hercher ad Erotic. vol. II p. XLIX), quare etiam Suppl. IV 30 εἰ καί τις

et 46—48 θᾶττον κατορθοῖς καὶ λόγοις καὶ σχήμασι,
τυπῶν, διαιρῶν, δεικνύων, ὑπογράφων,
ὡς παιδαγωγὸς τῶν ἐνόπλων γραμμάτων
cl. 106 χωρεῖν κατ' ἐχθρῶν προσκυνούντων πλάσματα.

Uberior vero Theophanis expositio ex P II 120 sqq. manavit, quae plenius expressa sunt p. 304, 3 sqq.; cf. p. 8 sq. commentationis nostrae, quam compendio Stud. designare placet.

Plane similis est ratio in ea quae succedit particula p. 303, 17—21 λαβὼν δὲ ὁ βασιλεὺς ἐν χερσὶ τὴν θεανδρικὴν μορφήν, ἣν χεῖρες οὐκ ἔγραψαν, ἀλλ' οἷαν ἐν εἰκόνι ὁ πάντα μορφῶν καὶ διαπλάττων Λόγος ἄνευ γραφῆς μόρφωσιν, ὡς ἄνευ σπορᾶς κύησιν ἤνεγκεν, καὶ τούτῳ πεποιθὼς τῷ θεογράφῳ τύπῳ ἀπήρξατο τῶν ἀγώνων, ubi Pisidae verbis P I 139—144 et 150 sq.

λαβὼν δὲ τὴν θείαν τε καὶ σεβάσμιον
μορφὴν ἐκείνην τῆς γραφῆς τῆς ἀγράφου,
ἣν χεῖρες οὐκ ἔγραψαν, ἀλλ' ἐν εἰκόνι
ὁ πάντα μορφῶν καὶ διαπλάττων Λόγος,
ἄνευ γραφῆς μόρφωσιν, ὡς ἄνευ σπορᾶς
κύησιν αὐτός, ὡς ἐπίσταται, φέρει......
τούτῳ πεποιθὼς τῷ θεογράφῳ τύπῳ
θείαν ἀπαρχὴν τῶν ἀγώνων εἰργάσω

Theophanes inductus est [1], ut brevem poetae narrationem dilataret P II 86 sq.

τὸ φρικτὸν αὐτὸς τοῦ θεογράφου τύπου
λαβὼν ἀπεικόνισμα συντόμως ἔφης.

Nimirum ex Heraclii oratione apud Pisidam fluxerunt, quae apud Theophanem subiunguntur p. 303, 21—24 πιστὰ δοὺς τῷ λαῷ, ὡς σὺν αὐτοῖς

αὐτοὺς ἐξανάψαι πυρφόρος codicis M (Paris. Gr. 690 Suppl.) scriptura ἐξανάψει reducenda est cf. v. 65 εἰ καί τι δράσει νηπιῶδες τὸ βρέφος. — De fr. 21 βάψαις ἐρυθρὸν Περσικῶν ἐξ αἱμάτων infra disserendi erit occasio. Adde p. 12 infra.

[1]) Hinc l. 19 tollenda est vox οἷαν, qua etiam Anastasii versio vol. II p. 187, 9 caret, tum inter Λόγος et ἄνευ comma adiciatur necesse est. — Ceterum non recte ex Pisida conlegisse videtur Theophanes, ipsa imagine non manufacta Heraclium munitum fuisse. Etenim distincte μορφὴν picturae non pictae (P I 140) et imaginis a Deo factae ἀπεικόνισμα (II 87) poeta commemorat, unde verba τῷ θεογράφῳ τύπῳ (I 150) colore rhetorico (cf. 139) tincta esse adparet. Ipsam imaginem ἀχειροποίητον Avaris Sergius obtendebat (Av. 372 sqq.), quae fuisse videtur Camulianensis, peculiari Pisidae epigrammate (Suppl. LX) celebrata: ὡς ὢν ἄναρχος οὐ προῆλθεν ἐκ τέχνης, | ὡς ὢν ἄφραστος, ἀγράφως ποικίλλεται.

μέχρι θανάτου ἀγωνίσηται καὶ ὡς τέκνοις οἰκείοις τούτοις συναρμόσηται· ἐβούλετο γὰρ τὴν ἐξουσίαν οὐ φόβῳ, ὅσον ἐν πόθῳ ἔχειν cf. P II 88—91

ἐμοὶ μὲν ὑμᾶς ὡς ἀδελφοὺς ἡ σχέσις
καὶ τῆς βασιλείας ὁ τρόπος συνήρμοσεν·
ἐξουσίαν γὰρ οὐ τοσοῦτον ἐν φόβῳ,
ὅσον προλάμπειν ἐν πόθῳ θεσπίζομεν.

P. 303, 24—26 εὑρὼν δὲ τὸν στρατὸν εἰς ῥαθυμίαν πολλὴν καὶ δειλίαν, ἀταξίαν τε καὶ ἀκοσμίαν [1]), καὶ εἰς πολλὰ τῆς μέρη ἐσπαρμένον συντόμως πάντας εἰς ἓν συνήγαγεν cf. P II 44 sq.

στρατὸν γὰρ εὑρὼν τὸ πρὶν ἐκ ῥαθυμίας
ἀταξίας γέμοντας ἠμελημενης
et 55 sq. ὅπως τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ συναρμόσῃς
εἰς πολλὰ τῆς γῆς διεσπαρμένον μέρη.

Unde corruptum Pisidae exemplar Theophani obversatum esse elucet, quoniam metri ratio v. 56 scripturam διεσπαρμένον redarguit, quam optime in ἐσκεδασμένον ab Hilbergio 'Wiener Studien' vol. IX p. 210 mutatam esse H II 154 sq. docet: τὴν συλλογήν σου τῶν στρατευμάτων γράφειν, | τὴν εἰς ἅπαν γῆς ἐσκεδασμένον μέρος. Contra Theophanis circumlocutio nostrae emendationi (v. 45) ἀταξίας γέμοντας, ἠμελημένους videtur favere, quacum cf. P II 175 οὕτως ἅπαντας τοὺς πρὶν ἠμελημένους | θᾶττον διδάξας εἶχες ηὐτρεπισμένους. Neque quidquam Quercii scriptura γέμοντα obstat, ut quae non ex V, sed ex editioris arbitrio originem ducat, constructionem κατὰ σύνεσιν perhorrescentis, quamvis in eadem voce saepius apud poetam nostram occurrat cf. P III 189 sq. τὴν ἐκλογὴν δὲ τοῦ στρατοῦ συναρμόσας | ἔκρυψεν αὐτοὺς τῶν φαράγγων ἐν μέσῳ, 207 sqq. καὶ δὴ προπέμπεις εὐαρίθμητον μέρος | τοῦ σοῦ στρατοῦ, κράτιστε, τούτους ὁπλίσας, 253 sq. ἡ σὴ δὲ πᾶσα τοῦ στρατοῦ συνοικία | βλέποντες εὐφραίνοντο τῇ θείᾳ κρίσει, H I 122 sqq. τίς δὲ στρατὸν γέμοντα [2]) Περσικοῦ φόβου, | παρ' οἷς τὸ φεύγειν ἦν ἀκίνδυνος μάχη | φύσις τε λοιπὸν ἐξ ἔθους ἐγίνετο, | ἔπεισεν ὅπλοις καὶ καθώπλιζεν [3]) λόγοις, | καὶ τὴν

[1]) Εἰς praepositionis ἐν vim habet; citra necessitatem igitur Tafelio praeeunte (p. 70) Boor καθεστῶτα post ἀκοσμίαν supplevit propter Anastasii interpretationem (vol. II p. 187, 14 sq.): cumque invenisset exercitum in desidia multa et formidine, inquietudine ac dedecore *constitutum*.

[2]) Hic locus Quercio interpolandi ansam videtur praebuisse.

[3]) Editores καθώπλισε exhibent, unde καθώπλισεν Hilbergius 'Wiener Studien' vol. IX p. 215 corrigebat; attamen V p in lectione καθώπλιζε consentiunt, cui litteram paragogicam subiunxi.

ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας | εὐτολμίαν ἔδειξε τὴν ἀτολμίαν, | εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος | ἤγειρεν αὐτοὺς ὡς ἀκινήτους λίθους | τὴν γῆν βαροῦντας τοῖς ἀκάρποις φορτίοις, S 121 στρατὸς πρὸς ὅπλα πίστεως συνηγμένοι, — P II 197 sqq. οὕτω τὸ σῶμα τοῦ στρατεύματος τότε | εὑρὼν κακωθὲν ἐκ φιλοβλαβοῦς νόσου | ἐπέσχες αὐτούς [1]).

P. 303, 26—28 καὶ πάντες ὡς ἐκ μιᾶς συμφωνίας ὕμνησαν τὸ κράτος καὶ τὴν ἀνδρείαν τοῦ βασιλέως· αὐτὸς δὲ τοῖς λόγοις τούτους ἐπιρρωννύων ἔλεγεν cf. P II 76—78 et 87

ἐπεὶ δὲ τοῖς σοῖς προςδραμόντες ἴχνεσιν
ἅπαντες, ὥςπερ ἐκ μιᾶς συμφωνίας,
τὸ σὸν θεοστήρικτον ὕμνησαν κράτος,...
λαβὼν ἀπεικόνισμα συντόμως ἔφης.

Sequitur Heraclii oratio p. 303, 29—304, 3 ὁρᾶτε, ἀδελφοὶ καὶ τέκνα, ὡς οἱ ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ κατεπάτησαν ἡμῶν τὴν χώραν καὶ τὰς πόλεις ἠρήμωσαν καὶ τὰ θυσιαστήρια κατέκαυσαν καὶ τὰς τραπέζας τῶν ἀναιμάκτων θυσιῶν αἱμάτων μιαιφόνων ἐπλήρωσαν καὶ τὰς ἀδέκτους τῶν παθῶν ἐκκλησίας ἐν ἡδοναῖς χραίνουσιν ἐμπαθεστάταις. Quae quidem ex parte cum P II 107—110 congruit:

οἳ τὰς τραπέζας τὰς ἀμίκτους αἱμάτων
λύθροις [2]) ἔμιξαν αἱμάτων μιαιφόνοις [3]),
οἳ τὰς ἀδέκτους [4]) τῶν παθῶν ἐκκλησίας
ἐν ἡδοναῖς χραίνουσιν ἐμπαθεστάταις.

Scilicet conciones libenter Theophanes ad eloquentiae exempla proponenda adripit, ostentandi vero studio abreptus extra cancellos nimiae imitationis egredi audet. Ceterum ex Heraclii oratione quaedam antea (p. 303, 21 sqq.; cf. Stud. p. 6 sq.) delibata sunt, quibuscum nostro loco adlocutio ἀδελφοὶ (cf. P II 88 sq.) componi potest.

P. 304, 3—5 πάλιν [5]) δὲ τὸν λαὸν πρὸς γυμνασίαν πολεμικὴν ὥπλιζε τάξεις δύο ἐνόπλους ποιησάμενος, σάλπιγγές τε καὶ φάλαγγες ἀσπίδων, καὶ λαὸς τεθωρακισμένος ἵστατο cf. P II 120 sq.

---

[1]) De P III 203 sq cf. infra p. 20.

[2]) Λύτροις Quercius, sed non V.

[3]) Theophanes videtur μιαιφόνων legisse.

[4]) Cadit igitur Tafelii coniectura ἀθίκτους (p. 71).

[5]) Nimirum ex eodem Pisidae loco iam p. 303, 10 sqq. flosculos Theophanes decerpserat cf. p. 5 sq. supra.

καὶ δὴ παρευθὺς τὴν ὑπέρθεσιν φθάσας
κοινῶν [1]) ἀπάρχη τοῦ στρατοῦ γυμνασμάτων.
127 sq. τάξις γὰρ ἦν ἔνοπλος ἠκριβωμένη,
σάλπιγγες ἔνθα καὶ φάλαγγες ἀσπίδων
et 130 καὶ δεινὸς ἐσκεύαστο θωράκων κλόνος.

P. 304, 5—8 ἐπεὶ δὲ ἀσφαλῶς συνέστησαν τὰ τάγματα, συμβαλεῖν ἀλλήλοις ἐκέλευσεν, ὠθισμοί τε [2]) βίαιοι καὶ συγκρούσματα πρὸς ἀλλήλους ἐγίνοντο καὶ σχηματισμὸς πολέμου ἐδείκνυτο cf. P II 135 sqq.

ἐπεὶ δὲ συνταγέντες ὡς ἐναντίοι
ἔσφιγξαν αὐτῶν ἀσφαλῶς τὰ πράγματα,
ὤφθη τὰ τείχη τῶν ἐνόπλων κτισμάτων,
καὶ συῤῥαγέντων τῶν στρατευμάτων ὅλων
ξίφος μὲν ἀσπὶς καὶ ξίφη τὰς ἀσπίδας
ὤθουν βιαίως πανταχοῦ συγκρούσμασι
καὶ μεστὰ [3]) πολλῶν αἱμάτων τὰ φάσγανα
ὁ σχηματισμὸς τῆς τέχνης ἐδείκνυε,

unde confirmatur v. 136 Quercii et Bekkeri coniectura τάγματα (pro πράγματα), quam memoriam etiam M distincte offert, tum v. 142 genuina lectio μάχης [4]) pro τέχνης emergit, quae scriptura ex v. 150 inrepsit. Praeterea ipse v. 136 αὐτῶν in αὑτῶν mutandum esse censeo; sane aliter pronomen conlocatur P III 228 τῶν ἑαυτοῦ ταγμάτων, 264 ταῖς ἑαυτῶν ἐκδρομαῖς, Av. [5]) 202 τὴν ἑαυτῶν—ἀπιστίαν, 284 τὰς ἑαυτοῦ φροντίδας, H I 3 τὴν ἑαυτοῦ πτῶσιν, 85 τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν, II 40 τὰς ἑαυτοῦ—συγχύσεις, 201 τοὺς ἑαυτοῦ προστάτας, R 85 τὰς ἑαυτῶν—φρένας, Hex. 84 τῶν ἑαυτῆς—ποιημάτων, 291 τοὺς ἑαυτῶν δακτύλους, 451 τοὺς ἑαυτοῦ δακτύλους,

---

[1]) L. καινῶν cf. P II 150 ἐκεῖνο καινούργημα τῆς τέχνης γράφειν, ubi κινούργημα non ex V, sed ex libidine Quercius edidit. Ipsa vox καινούργημα sine exemplo extat in Thesauro vol. IV p. 814 B.

[2]) Ὠθισμοὶ δὲ melius codices c e m, nec non A vol. II p. 187, 27.

[3]) Sic optime Quercius pro μετὰ correxit.

[4]) Cf. P II 125 sq. ὅμως δὲ φρικτὴν τῶν ἀγώνων ὁ τρόπος | καὶ τὴν δόκησιν εἰσάγων προσήρχετο cl. I 199. — Πολέμου ex Theophanis usu substituitur, qui quidem voci illi saepissime pugnae notionem subiciat cf. p. 299, 6; 305, 1. 9. 18. 20; 309, 3. 20; 310, 2. 10; 311, 4. 14. 26; 314, 18; 315, 18. 19; 318, 14. 17; 319, 1. 4. 21; 320, 2 cl. πολεμεῖν(=μάχεσθαι) p. 299. 16; 318. 13; 320, 23; 321, 3.

[5]) Ib. 61 καὶ τοῖς ἑαυτοῖς αἵμασιν πεφυρμένον ad Suppl. II 80 ('Wiener Studien' vol. XIII p. 32) παρ' αὐτῶν reposui; v. 102 ποίαν δὲ γλώσσης οὐκ ἐκίνησεν λύραν | ἐκ τῆς ἑαυτοῦ μουσικῆς ἡρμοσμένην codicum memoria ἑαυτῷ ex mea quidem sententia non Bekkeri lectionem ἑαυτοῦ, sed ἐν αὐτῷ (sive potius ἐν αὑτῷ) innuit.

693 τοὺς ἑαυτῆς ἐργάτας, 1032 τῶν ἑαυτῆς ἀντιπλεύρων ξυσμάτων, 1059 τὴν ἑαυτῶν πυρφόρον μαιεύτριαν, 1103 τοῖς ἑαυτῶν — ὀστρέοις, 1301 τῶν ἑαυτοῦ μνημάτων, 1314 τοῖς ἑαυτῶν—δακτύλοις, 1399 τῶν ἑαυτοῦ τραυμάτων, 1833 ταῖς ἑαυτοῦ ψυχολέθροις ἀγκάλαις, Van. 32 τῶν ἑαυτοῦ—τοξευμάτων, 175 τοῖς ἑαυτῆς—στρόφοις, S 81 (et Suppl. II 68) τῆς ἑαυτοῦ καρδίας, 135 τὴν ἑαυτῶν—ζάλην, 196 τῶν ἑαυτῆς—κυημάτων, 294 ταῖς ἑαυτῶν οὐσίαις, 369 τῶν ἑαυτῆς ἁρπαγέντων συγγόνων, 414 τὴν ἑαυτοῦ—οὐσίαν, Suppl. I 113 τῶν ἑαυτοῦ—κινημάτων, II 80 τοῖς ἑαυτῶν—φόνοις, III 82 ταῖς ἑαυτῶν—καρδίαις, An. p. 1721 A τοῖς ἑαυτοῦ—προστάγμασιν, — Av. 82 τοὺς ἀγωγοὺς τοὺς ἑαυτῆς, — sed eodem modo praeter vulgarem rationem (H II 88 τῶν σεαυτοῦ φροντίδων et S 252 τὴν σεαυτοῦ συστροφὴν) occurrit H II 119 τὸν νοῦν σεαυτοῦ. Itaque nihil obstat, quominus αὑτοῦ pro αὐτοῦ hisce locis corrigatur: P II 319 τὴν λύτταν αὐτοῦ, III 35 ἔπηξεν αὐτοῦ σὺν φόβῳ τὰ τάγματα, 231 πρῶτον μὲν αὐτοῦ δυςσεβεῖ τοὺς προστάτας, S 477 καὶ τὴν ὑστέραν | σάρκωσιν αὐτοῦ μὴ θολοῦντα συγχύσει, 640 πῆ δὲ τοὺς τύπους | τῆς σαρκὸς αὐτοῦ δεικνύων ἡγουμένους, nec dubitandum, quin P III 324 κυκλωθὲν αὐτοῦ προβλέπων τὸ ποίμνιον pristina codicum V p scriptura αὑτοῦ, quam frustra apud Quercium et Bekkerum quaeras, recte in eisdem libris a correctore sublata sit [1]).

P. 304, 8—11 καὶ ἦν ἰδεῖν φρικτὸν θέαμα φόβου χωρὶς κινδύνων καὶ πρὸς φόνους συννεύσεις αἱμάτων δίχα, καὶ πρὸ τῆς ἀνάγκης <τῆς ἀνάγκης> τοὺς τρόπους, ὅπως ἕκαστος ἐκ τῆς ἀκινδύνου σφαγῆς λαβὼν ἀφορμὰς ἀσφαλέστερος μένῃ cf. P II 143 sqq.

καὶ πάντα φρικτὰ καὶ φόβος καὶ σύγχυσις,
καὶ πρὸς φόνους σύννευσις αἱμάτων δίχα·
δείξας γὰρ αὐτοῖς ἐμφρόνως ἠπίστασο
πρὸ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀνάγκης τοὺς ὅρους,
ὅπως ἕκαστος τῆς ἀκινδύνου σφαγῆς
λαβὼν ἀφορμὰς ἀσφαλέστερος μένοι.

Recte igitur Boor l. 8 φόνου pro φόβου repudiavit [2]) nec minus recte τῆς ἀνάγκης cum Combefisio (ex A vol. II p. 187, 30) adiecit [3]), sed praeterea praepositio ἐκ l. 10 tollenda erat, etiam ab Anastasio (p. 187, 31), neglecta; Pisidae autem ex Theophane reddendum videtur

---

[1]) Cf. insuper p. 13 infra.

[2]) Cf. etiam P II 124 φόβου τε χωρὶς ἱστορῆσαι τὸν φόβον.

[3]) Cf. H II 142 πρὸ τῶν ἀγώνων τοὺς ἀγῶνας συλλέγων, Hex. 1163 ὅπως φυγόντες πρὸ ζάλης τὰ τῆς ζάλης, tum H II 143 καὶ τὴν νίκην ὁρῶν ἐντελῶς πρὸ τῆς μάχης, siquidem νίκην pro μάχην (cf. Hilbergius 'Wiener Studien' vol. IX p. 215) falso ex P II 205 πρὸ τῆς μάχης φέρουσα νικητήρια se insinuavit, cuius loci longe alia est ratio.

τρόπους pro ὅρους v. 146 et μένῃ pro μένοι v. 148. Tafelius quidem (p. 72) ex contrario ὅρους pro τρόπους Theophani obtrudebat, at cf. P I 190 ἐσχημάτιζε τῆς ἀνάγκης ὁ τρόπος et II 125 ὅμως δὲ φρικτὴν τῶν ἀγώνων ὁ τρόπος[1]). — Difficilior de altero loco quaestio exoritur: optativi usus legitimus post tempus historicum codicum memoria probatur P I 214 ὑμῖν δὲ πᾶν τὸ πραχθὲν ἐσπουδάζετο, | ὅπως ὁ πάντων μισθὸς εἰς τὴν αἰτίαν | καὶ τὴν ἀφορμὴν συνδράμοι τοῦ πράγματος, III 28 εἰς δυσβάτους γὰρ προσκατέτρεχεν τόπους, | ὅπως ἀφορμὴν εἰς ὑπέρθεσιν λάβοι, Hex. 83 κρύψας ὁμίχλῃ καὶ περιστείλας γνόφῳ, | ὅπως μάθοιμεν, quam rationem etiam metri leges confirmant P II 321 sqq. καὶ ταῦτα ποίας αὐτὸν ὠθούσης βίας (scil. ἐποίησεν); | ὕδωρ ὅπως τέμνοιτο χερσαίῳ δρόμῳ | καὶ γῆ περῷτο τῷ θαλαττίῳ πόρῳ, | ὅπως γε θᾶττον εὐκολωτέραν τότε | ὁδὸν διελθὼν τοὺς ἐναντίους φθάσοι. Attamen longe plura coniunctivi exempla ratio metrica reposcit cf. Av. 8 ἔδει γὰρ αὐτήν, ὥσπερ ἀσπόρως τότε, | οὕτως ἀόπλως νῦν τεκεῖν σωτηρίαν, | ὅπως δι' ἀμφοῖν εὑρεθῇ καὶ παρθένος, 529 κατὰ σκοτεινῶν ἀντιτάξοι βαρβάρων | δείξοι τε Τίγριν καὶ τὸν Ἴστριον πόρον, | ὡς πρὶν τὸ Νείλου ῥεῖθρον ἡματωμένους, | ὅπως μεθυσθῇ συγγενῶν ἐξ αἱμάτων, Hex. 1770 sqq. ἐκδοὺς δι' ἡμᾶς τοὺς ἀτάκτους οἰκέτας | εἰς λύτρον ἐχθροῖς, υἱὸν ἠγαπημένον, | ὅπως ἔχοντες ὥσπερ οἱ κεχωσμένοι | σκώληκες εἰς γῆν ἐν τάφῳ τὰς οἰκίας | ... μὴ συγκατασπασθῶμεν ἐν ζόφῳ πάλιν, | ἀλλ' εἰς ἀνάστασίν τε καὶ νέαν πλάσιν | ἐλθὼν ἐγείρῃ τὴν πεσοῦσαν εἰκόνα, | καὶ τὰς ἀράχνας τῶν παθῶν ἀποξέσῃ, | καὶ πάντα τὸν χοῦν ἐκτινάξῃ λεντίῳ, ac praeterea formis ἐγείρῃ—ἀποξέσῃ—ἐκτινάξῃ[2]) alii eiusdem generis versus adsimulari possunt: P II 55 ὅσας μὲν οὖν μετῆλθες ἐν βραχεῖ χρόνῳ | ἄλλας ἐπ' ἄλλαις φροντίδων τρικυμίας, | πράττων, μεριμνῶν, εὐτρεπίζων, προγράφων, | ὅπως τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ συναρμόσῃς, III 62 οὕτως ἐκείνων ἀσφαλῶς κατεφρόνεις, | ὕλας χορηγῶν καὶ τοσαύτας καὶ ξένας, | ὅπως δι' αὐτῶν ἐξανάψῃς τὴν μάχην, 193 ἔκρυψεν αὐτοὺς τῶν φαράγγων ἐν μέσῳ, | ὅπως ἐκείνων ἐκραγέντων ἐν μέσῳ | ἀπροσδοκήτως καὶ παρ' ἐλπίδας, φόβῳ | μέρος τι τῶν σῶν συνταράξῃ ταγμάτων, Av. 14 τούτους προσάξαι συμφερόντως εἱλόμην, | ὅπως ὁ μακρὸς μὴ παρεκλύσῃ χρόνος, Hex. 292 καὶ συμβαλούσαις τοὺς ἑαυτῶν δακτύλους, | ὅπως χορὸν πλέξωσιν εὐρύθμου βίου, S 76 πρὸς τὰς γραφὰς μετῆλθεν ἐκ τῶν βαρβάρων, | ὅπως ὁ πείσας ἠρεμεῖν τοὺς βαρβάρους | πείσῃ σὺν αὐτοῖς

---

[1]) **Nihil huc facit Hex. 357 sq** μηδ' αὖ μένειν ἄτρεπτον, ἀλλ' ἔχειν ὅρους | τρεπτῆς ἀνάγκης.

[2]) **Sequitur:** σπόγγῳ δὲ τὴν ῥύπωσιν ἐκμάξας ὅλην | βρίθουσαν εἰς γῆν πνευματώσοι τὴν κόνιν, **ubi pro** πνευματώσει **(Morellus et Quercius) sive** πνευματώσῃ **(Hercher ex coni.) optativum ex MV p T(aurinensi B VII 3) N(Paris. 854) repono; sed** ἀποξέσοι **et** ἐκτινάξοι **ex p recipere nolui.**

ἠρεμεῖν τὰς αἱρέσεις, 334 sqq. ἐν τῇ μεθέξει τοῦ λόγου παρεσχέθη | τῷ σὺν Θεῷ κρατοῦντι τῆς οἰκουμένης, | ὅπως ἐκεῖνος τοὺς κατηγόρους βλέπων | συνηγορήσῃ τῷ κατηγορουμένῳ | καὶ τοὺς ἀγνοίᾳ δυςσεβοῦντας τῶν λόγων | πειθοῖ μετάγξας εὐσεβεῖν ἀναγκάσῃ, Suppl. IV 101 ὅλον σεαυτὸν προςκαθήλωσας πόνοις, | ὅπως τὸ κοινὸν σῶμα μὴ φέρῃ πόνους, An. p. 1705 A τὸ αὐτεξούσιον αὐτῷ τοῦ Δημιουργοῦ μὴ πιστεύσαντος, ὅπως μὴ πλάνης τάχα περισσεία τοῖς ἀθεωτέροις ἐγγένηται, p. 1725 A διεχώριζον, ὅπως τὴν σφραγῖδα τῷ τυράννῳ τὴν περιαυχένιον ὑποδείξωσιν. Itaque in lubrico versamur, si memoria fluctuans in censum veniat, e. gr. P I 148 ἐχρῆν γὰρ αὐτόν, ὡς τότε σπορᾶς δίχα | οὕτω τυποῦσθαι καὶ πάλιν γραφῆς ἄνευ, | ὅπως δι' ἀμφοῖν τοῦ Λόγου μορφουμένου | μένῃ τὸ πιστὸν τῆς
οι
ἐνανθρωπήσεως, ubi μενη V p, μένοι M praebet[1]), II 65 τοσαῦτα πράττων λανθάνειν ἐτεχνάσω, | ὅπως τὸ κοινὸν μὴ μετάσχῃ τοῦ πόνου, quo loco μετάσχοι in M et p_1 extat[2]). — Qodsi norma quaedam requiritur, observatio notabilis videtur, coniunctivum inprimis ad evitandos aoristi sigmatici optativos usurpatum esse cf. p. 5 sq. supra.

P. 304, 11—13 οὕτω δὲ καθοπλίσας πάντας παρήγγειλεν ἀδικίας ἀπέχεσθαι καὶ εὐσεβείας ἀντέχεσθαι cf. P II 199—202

ἐπέσχες αὐτοὺς ἐκ [3]) κακῆς ἀπληστίας,
λόγῳ καθάρας τὰς ὀρέξεις τῆς βλάβης·
κρατεῖν γὰρ ἔγνως ῥᾷστα τῶν ἐναντίων,
ἐν εὐσεβείᾳ τὸν στρατόν σου ῥυθμίσας.

P. 304, 13—18 παραγενόμενος δὲ ἐπὶ τὰ μέρη Ἀρμενίας προτρέχειν <ἐκέλευσεν ἐπιλέκτους· τῶν δὲ Σαρακηνῶν τότε ὑπὸ πάκτων ὄντων τῶν Περσῶν> πλῆθος ἱππέων λάθρα ἐπιπεσεῖν τῷ βασιλεῖ διενοεῖτο· οἱ δὲ προτρέχοντες τοῦ βασιλέως τούτοις συναντήσαντες τόν τε στρατηγὸν αὐτῶν δεσμώτην ἤγαγον πρὸς Ἡράκλειον καὶ τούτους τρεψάμενοι πολλοὺς ἀνεῖλον cf. P II 206—210

---

1) Μένῃ tamquam ex coniectura edidit Quercius, qui ex V μένοι adfert; de p nihil Bekker monet, qui ibidem μένῃ in textu habet.

2) Quam codicis p lectionem Bekker silentio pressit. — Equidem pessimi libri N scripturam μάθωμεν in Hex. 83 praeterire malui.

3) Corr. τῆς cum M cf. fr. 72 ἐπέσχεν ὑμῶν τὴν βολὴν ἠπειγμένην, ubi Kuestero praeeunte perperam Bernhardyus (ad Suid. s. v. διπλόη vol. I 1 p. 1414) vertit: teli *vestri* clam in me concitati ictum repressit (opposita vestis duplicata), tum Suppl. III 44 sq. ἀλλ' οὖν ἐπέσχες οὐδὲν ἧττον, δέσποτα, | τῶν εἰς ἀπείρους συμφορὰς πεπλεγμένων, modo οὐκ pro οὖν reponatur: alioquin enim τοῖς — πεπλεγμένοις necessarium foret.

ἐπεὶ γὰρ εἶχες οὐδὲν ἠμελημένον,
ἀλλ' ἐξέπεμπες ἐκδρομὰς εὐσυνθέτους,
ἱππεῖς ἐπ' ἄγραν πανταχοῦ ταχυδρόμους,
παρῆσαν οἱ φέροντες [1]) ἐν βραχεῖ χρόνῳ
οὐκ εὐκαταφρόνητα θηρίων γένη
et 217—224 παρῆν τις ἀρχίφυλος εὐτόλμου γένους,
τὸ <τῶν> [2]) Σαρακηνῶν τάγμα τῶν πολυτρίχων
ἄγων σὺν αὐτῷ [3]) καὶ περισκοπῶν, ὅπως
λαθὼν ἐπέλθοι [4]) τῷ στρατῷ σου πρὸς βλάβην.
Πλὴν ὡς ἀπλήστῳ συμμάχων στρατηγίᾳ
κλέψαι θελήσας αὐτὸς ἀντεκλέπτετο,
καὶ τοῖς ποσίν σου τοῖς πανημέροις τάχος
τὸν πρὶν στρατηγὸν εἰςάγουσι δέσμιον.

P. 304, 18—21 ἐπεὶ δὲ χειμὼν κατέλαβεν, ἀποκλίνας [5]) ὁ βασιλεὺς <πρὸς> τὸ Πόντιον κλίμα, ἔδοξε τοῖς βαρβάροις <ἀποκλεῖσαι> ἐν τούτῳ αὐτὸν παραχειμάζοντα· λαθὼν δὲ τοὺς Πέρσας καὶ ἐπιστραφεὶς εἰς τὴν Περσίδα [6]) εἰςβάλλει cf. P II 256—264

ἐπεὶ γὰρ εἰς χειμῶνα πρὸς τὸ Πόντιον [7])
κλίμα διατρίψας [8]) συντόμως ὁ βάρβαρος
τὰς εἰσβολὰς κατέσχε τῆς ὁδοῦ φθάσας,
ὁ δὲ στρατός σου δυςχερεῖς τὰς εἰσβάσεις
ἅπαξ προληφθεὶς εἶχε τὰς πρὸς ἥλιον,

---

[1]) Παρῆσαν εἰςφέροντες? cf. Xenophon Hist Gr. V 1, 21 ἐκπηδήσαντες εἰς τὸ Δεῖγμα ἐμπόρους τέ τινας καὶ ναυκλήρους ξυναρπάσαντες εἰς τὰς ναῦς εἰςήνεγκαν cl. εἰςάγουσι v. 224.

[2]) Τῶν ex M adiunxi, ac praeterea pro Σαρακήνων ex p Σαρακηνῶν reposui, quam scripturam ne mentione quidem dignam esse putavit Bekker; at cf Herodianus vol. I p. 181, 20 Lentz.

[3]) L. αὑτῷ. Ex V eiusdem generis emendatio reducenda est P II 363 ἄνευρον αὐτῷ τὴν μάχην ἠπίστατο, ubi Quercius αὐτῷ tamquam ex codice praebet; ex nostra coniectura accedat P II 317 τὸ σεπτὸν αὐτῷ καὶ φίλον καὶ πάτριον | ὕδωρ ἐμαστίγωσεν. Adde Stud. p. 9 sq. η

[4]) De codicis p memoria ἐπέλθοι cf. Stud. p. 11 sq.

[5]) Pro ἀποκλείσας recte (cum codicis m correctore) dedit Goarus, sed in sequentibus ἀποκλεῖσαι supplere malo quam πολιορκεῖν (cum Tafelio et Boorio); nescio tamen an vulgata memoria παραχειμάζειν reponenda sit.

[6]) Vocem corruptam esse docet l. 25; fortasse Περσαρμενίαν delitescit cf. p. 311, 9 sq. et omnino Tafelius p. 168 sqq.

[7]) Corr. Tafelius p. 73 pro πόντιον; cf. quae dixi ad Suppl. I 59 ('Wiener Studien' vol. XIII p. 26), ubi exempla a nobis excitata Theophanis loco (vol. I p. 126, 15) τὸ στόμιον τοῦ Πόντου et Cedreni exemplo (vol. I p. 720, 8 Bonn.) τὸ τοῦ Πόντου κλίμα augeri possunt.

[8]) Διέτριψας perperam coni. Tafelius p. 73.

ἀντιστρόφην ἐνταῦθα συντομωτάτην
καὶ σχηματισμὸν ἐπαινετῆς πλαστουργίας
ἔδειξας, ὦ κράτιστε, τοῖς μὲν βαρβάροις
δείξας πρόσωπον ἀνδρομῆς ἐψευσμένης.

P. 304. 21 sq. τοῦτο μαθόντες οἱ βάρβαροι εἰς ῥαθυμίαν ἦλθον, τῷ ἀπροσδοκήτῳ τῆς τούτου εἰσόδου cf. P II 276 sq.

καὶ τοῦτο μᾶλλον τοῦ σκοποῦ τὸ ποικίλον
τοὺς βαρβάρους ἐνῆκεν εἰς ῥαθυμίαν.

unde Tafelii coniectura ἀθυμίαν (p. 73) in Theophanis contextu refellitur. Sane Theophanes poetam ad verbum describens sententiae ambiguitatem non reputavit, quae tamen apud Pisidam optime v. 286 sqq. tollitur: ἐκτῆς δὲ λοιπὸν ἐκδραμούσης ἡμέρας | τὰ τῶν ἑαυτοῦ συμφορῶν μηνύματα | ἀπροσδοκήτων εἶχεν ἐξ ἀκουσμάτων, quia tum demum ἀθυμία locum habere potest ac revera barbarorum duci inicitur cf. 289 sqq. πολλὴ δὲ φροντὶς τῶν φρενῶν κλονουμένων | κατεῖχεν αὐτόν, καὶ λογισμῶν συγχύσεις | τὸν νοῦν ἐπεγνόφωσαν ἐσκοτισμένον [1].

P. 304, 23—27 ὁ δὲ Σάρβαρος, ὁ τῶν Περσῶν στρατηγός, λαβὼν τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἦλθεν εν Κιλικίᾳ, ὅπως ἐπὶ Ῥωμανίαν ἐξελθὼν τοῦτον περιτρέψῃ· φοβηθεὶς δέ, μὴ διὰ τῆς Ἀρμενίας εἰς τὴν Περσίδα ὁ βασιλεὺς εἰσβαλὼν ταύτην ταράξῃ, οὐκ εἶχε τὸν ἑαυτοῦ λογισμὸν βεβηκότα, ὅ τι δράσῃ cf. P II 340—349

πῇ δ᾽ ἐξ ἀνάγκης τὰς Κιλικίας εἰσόδους
καὶ τὴν δυσάντη καὶ κατεστενωμένην
κρημνοῖς τε καὶ φάραγξι τῆς ὁδοῦ θέσιν
ἀνατρέχειν ὥρμησεν· ἀλλὰ κἀνθάδε
ἀνατροπὴ κατεῖχε τὴν γνώμην πάλιν·
τῆς Ἀρμενίας γὰρ αὐτὸν ἡ διέξοδος
ἔδακνε, μήπως ενθεν [2] εἰσβαλὼν φθάσῃ

[1] Voci θυμηδία a Pisida ἀθυμία opponitur Suppl. IV 83 cf. etiam ἀθυμίας νέφος Hex. 8. Ῥαθυμία vero contraria est προθυμία P II 116 cf. insuper P II 44 et III 345; Cedreni locus I p. 720, 11 nihil probat. Ceterum cf. Krumbacher, Studien zu Romanos (Sitzungsber. d. philos.-philol. und d. hist. Cl. d. bayer. Akad. 1898 vol. II) p. 239.

[2]) Ἐντεῦθεν Quercius et Bekker ex Vp habent, Pinderi emendationem M confirmat cf. Suppl. CVIII 1 παρῆλθεν ἔνθεν ἀλκιμὸς καβαλλάρης, tum locutio ἐκεῖθεν ἔνθεν P III 332, Av. 334. 386, H I 134, R 90, Hex. 660. 1473, S 374 cl. Av. 204. — A Pisidae autem usu plane abhorret C. F. Muelleri coniectura κεῖθεν (ad Ignat. Diacon. 8 — Kiliae 1886 — p. 11), quippe qui numquam breviores formas admittat, cum sae-

καὶ πᾶσαν ἄρδην συνταράξῃς Περσίδα.
Καὶ πολλὰ λυττῶν τοῖς νόθοις βουλεύμασι
λογισμὸν εἶχεν οὐδαμοῦ βεβηκότα.

P. 304, 27 - 305, 3 ὅμως ἠναγκάσθη ἀκολουθεῖν ὀπίσω τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ, κλέψαι μεριμνῶν τὸν πόλεμον καὶ διὰ νυκτὸς ἀφεγγοῦς τούτοις προςβαλεῖν· πανσελήνου δὲ οὔσης τῆς νυκτὸς ἀπεκρούσθη τοῦ σκέμματος, καὶ τὴν πρὶν σεβασμίαν αὐτῷ ἐδυςφήμει σελήνην cf. P II 357 sq.

ὅμως ὑπήχθη καὶ κατόπιν, κυνὸς δίκην,
σειραῖς δεθέντος. ἐξ ἀνάγκης εἵλκετο
et 364—372 κλοπὴν μεριμνᾷ, καὶ παρεσκευάζετο
λαβεῖν συνεργὸν τοῦ σκοποῦ τὴν εὐφρόνην·
πρὸς γὰρ ἐπελεύσεις λοιπὸν εὐτρεπίζετο,
ζητῶν ἀφεγγῆ καιρὸν εἰς τὰ κλέμματα.
Ἐπεὶ δὲ τὸν φωστῆρα τὸν μεθ' ἡμέραν
τὴν νύκτα παμφαίνοντα παμφαῆ βλέπων
ἔλεγχον εἶχε τῆς κλοπῆς τὴν λαμπάδα,
καὶ τὴν σελήνην λοιπὸν ὡς ἐναντίαν
τὴν πρὶν σεβαστὴν εἶχε δυςσεβουμένην,

unde σκέμματος apud Theophanem in κλέμματος videtur commutandum esse [1]).

P. 305, 4 ἡ δὲ σελήνη ὑπέστη κατ' αὐτὴν τὴν νύκτα ἐκ τοῦ συμβεβηκότος cf. P III 1

ἔκλειψιν ἔσχεν ἡ Θεὸς τῆς Περσίδος,

---

pissime longiores occurrant cf. ἐκεῖθεν (P III 332. Av. 206. 334. 386, H I 134, R 90, Hex. 660. 1473, S 374. An. p. 1696 D), κἀκεῖθεν (H II 79, S 329), ἐκεῖνος (P I 67. II 227. 249. 252, III 173. 366, Av. 208, H II 197, Hex. 305, S 332, An. p. 1693 A. 1697 C. 1705. C. 1712 A), κἀκεῖνος (H II 189), ἐκείνη (Hex. 1144; sed Av. 27 ἡ φλὸξ ἐκείνη τοῦ γένους ἀνημμένη legendum videtur: ἐκείνου), ἐκεῖνο (P I 248, II 150, III 213, H II 228, R 60, Hex. 1467. 1501, S 62. 415), ἐκείνου (P II 105, H I 119, R 70, Hex. 211. 823. 1373, S 88. 113. 122. 208 cf. etiam ad ἐκείνη), ἐκείνης (Av. 52. 78, H II 184, Hex. 763), ἐκείνῳ (S 124, An. p. 1708 A), ἐκεῖνον (P III 418, Hex. 1753, S 190. An. p. 1693 A). ἐκείνην (P I 140, Av. 387. Hex. 1804, S 281, Suppl. III 69, IV 83), ἐκεῖνα (P II 155, Av. 462), ἐκείνων (P III 60. 191. 240. 267, An. p. 1697 C), ἐκείνοις (P II 266, Hex. 1772, Van. 5), ἐκείνους (Av. 473, R 114), ἐκείνας (S 312. 521), ἐκεῖσε (H II 118, Hex. 1243, An. p. 1728 C. D. 1729 A), κἀκεῖσε (An. p. 1729 A).

[1]) Cf. insuper Av. 361 ἁλίσκεται δὲ συντόμως τὰ κλέμματα. Similiter Latini belli furta strategemata dicunt (cf. Forbiger ad Vergil. Aen. IX 350). Apud Graecos vocem κλέμμα primus sensu illo usurpasse videtur Thucydides V 9, 5.

qui locus ante ὑπέστη vocem ἔκλειψιν excidisse demonstrat (cf. etiam II 251 ἔκλειψιν αὐτὸς ὀξέως ὑφίστατο), nisi forte ἔκλειψιν in σελήνη abiisse probabit Anastasii versio vol. II p. 188, 10 sq. quae videlicet eclipsin ex accidente tulisset.

P. 305, 5—7 ἐκ τούτου ἐδειλία ὁ Σάρβαρος προσβαλεῖν τῷ βασιλεῖ καὶ τὰ ὄρη κατέλαβεν ὡς αἱ δορκάδες, ὁρῶν τὴν καλλίτεχνον καὶ σοφὴν στρατηγίαν ἀφ' ὕψους τῶν Ῥωμαίων cf. P III 17—23

ὁ βάρβαρος δὲ καὶ γένει καὶ [1]) τῷ τρόπῳ
οὐκ εἶχε τοῦ νοῦ παντελῶς τὰς ἡνίας·
καὶ πολλάκις γὰρ τὴν μάχην ὑπέσχετο,
καὶ πρὸς τοσαύτην ἦλθεν αἰσχύνην, ὅτι
καθ' ἡμέραν σοι προσβαλὼν ἀνετράπη,
ἄτολμα τολμῶν καὶ τρέχων ὑπόστροφα.
Ὄρη μὲν οὖν κατεῖχεν ὡς αἱ δορκάδες
et 32 sq. καί που σκοπήσας ἐξ ὄρους ὁ βάρβαρος
τὴν καλλίτεχνον καὶ σοφὴν στρατηγίαν,

unde apud Theophanem l. 6 Boorium recte praetulisse ὡς αἱ δορκάδες pro ὡς (ὡσεὶ) δορκάδες, suoque iure Classenum ex codicibus καλλίτεχνον [2]) pro καλλίστιχον correxisse patet. Gravioris autem momenti varietas ὁ Σάρβαρος (Theoph.) et ὁ βάρβαρος (Pisid.) esse videtur, praesertim cum Theophanis libri [3]) in scriptura σαρβαρὸς et nostro loco et p. 305, 17 conspirent. Ac nomen proprium Pisidae restitui non posse verba καὶ γένει καὶ τῷ τρόπῳ arguunt, quare ceteri versus, quibus idem Persarum dux eodem modo (ὁ βάρβαρος) denotetur (P II 59. 257. 331, III 32. 42. 178. 225) [4]), extra dubitationis aleam positi sunt; e contrario nullam dubitationem habet, quin Theophanes p. 304, 23 ὁ δὲ Σάρβαρος, ὁ τῶν Περσῶν στρατηγὸς nomen proprium adhibuerit, quamvis praeter A (II p. 188, 3), codices lectionem βάρβαρος adgnoscant [5]). Quodsi reliqui Theophanis loci

[1]) Particula apud Bekkerum casu fortuitoque intercidit, quia et apud Quercium (=V) et in p extat; Suidae verba vol. II 2 p. 1223, 16 sqq. (s. v. τρόπος) καὶ Πισίδης· ὁ βάρβαρος δὲ τῷ λόγῳ καὶ τῷ τρόπῳ· ἀντὶ τοῦ· τῷ ἤθει ad carmen deperditum videntur spectare.

[2]) Cf. P II 39 τακτικὴν εὐτεχνίαν, 362 τακτικαῖς-εὐτεχνίαις cl. Av. 292.

[3]) Nec tamen A vol. II p. 188, 11 et 24.

[4]) Adde ὁ βάρβαρος νοῦς P II 374; idem est ὁ δυσσεβὴς P II 267 et ὁ κακοῦργος P III 63. — Rhazates, non Sarbarus significari videtur fr. 90 καὶ τὰς ἀθέσμους ἡδονὰς τοῦ βαρβάρου et in Suidae glossa (fr. 157), quam a P III 17 segregandam esse (n. 1) monui.

[5]) Quae ratio etiam p. 311, 17. 22 inter Theophanis codices et A (p. 193, 8. 13) intercedit cf. praetera p. 310, 24, ubi optime Tafelius ex A (p. 192, 26) σὺν τῷ Σαρβάρῳ pro σὺν τοῖς βαρβάροις emendavit.

examinantur. nominis proprii promiscue occurrunt formae duae: Σάρβαρος (p. 313, 18. 25; 314, 13. 20; 315, 7; 316, 16. 25; 319, 24; 325, 11) et Σαρβαραζᾶς [1]) (p. 306, 22. 28. 30; 309, 16. 19. 21; 310, 17; 326, 13; 327, 15; 329, 5), inter utramque memoria fluctuat p. 309, 27; 310, 2; 311, 11. 28; 312, 1. 4; 313, 8; 323. 23. 27; 324. 3, inter Σάρβαρος — Σαρβαραζᾶς et βάρβαρος p. 311, 15; 313, 2. 6. 14. — Falso autem iudicare videtur Gerlandus p. 347 n. 1: 'sollte Pisides eine absichtliche Vertauschung der ähnlich klingenden Worte (Σάρβαρος — βάρβαρος) vorgenommen haben?' Nam pari modo Chosroes significatur Suppl. II 32 [2]) et An. p. 1684 C, Chaganus (ὁ τῶν Σκυθῶν τύραννος Av. 347) Av. 336. 341. 344. 357. 477, Marzabanas An. p. 1704 D et 1705 C. Neque aliter numero plurali et Persae denotantur (P I 18, II 238. 263. 277, III 69. 74. 78. 152. 165. 174. 212. 260. 285. 306, Av. 260. 526, H I 160. 164, II 206, Hex. 1858, S 24. 31. 74. 75. 451, Suppl. II 75. 102, IV 81, An. p. 1697 C) [3]) et Avari (Av. 24. 37. 63. 174. 216. 243. 323. 391. 404. 442. 465. 488. 494. 541, Suppl. III 21, IV 149, LXIII 2, fr. 39. 54) [4]) et utraque gens (P III 410, Av. 399. 534, H I 139. 153, Suppl. XLVII 2) [5]).

P. 305, 5—7 γνοὺς δὲ ὁ βασιλεὺς τὴν τούτου δειλίαν, θαῤῥῶν ἐν τόποις ηὐλίζετο ἀναπαύσεως πλήρεσιν, ἐρεθίζων τοῦτον πρὸς πόλεμον cf. P III 42 sq.

ἐπεὶ δὲ πολλὴν ἐξ ἔθους ὑπέρθεσιν
τοῦ βαρβάρου παρεῖχεν ἡ δειλανδρία
et 54—57 καὶ δὴ μεταξὺ τῶν στρατευμάτων τότε
σκηνὴν ἔπηξας, εὐχερεῖς πρὸς τὴν μάχην
διδοὺς ἀφορμάς· καὶ τὸ δεῖπνον ἐν μέσῳ
ἕτοιμον ἦν σοι σχηματισμῷ καὶ μόνῳ
et 63 sq. οὕτως ἐρεθίζων τὸν κακοῦργον ὡς κύνα,
ἔσπευδες αὐτὸν εἰς πόλεμον ὑφαρπάσαι.

---

[1]) Cf. Noeldeke, Tabarî (Lugduni Batavorum 1879) p. 292 n. 2.

[2]) Nimirum lego: τῷ βαρβάρῳ γὰρ οὐ παροικεῖν ἤθελεν pro οὐκ ἤθελε γὰρ παροικεῖν τῷ βαρβάρῳ, cui scripturae olim ('Wiener Studien' vol. XIII p. 5) violentiorem medicinam (οὐκ ἤθελεν γὰρ συμπαροικεῖν βαρβάρῳ) admoveram.

[3]) Cf. ὁ βάρβαρος (Persicus) νοῦς Av. 530. τῶν παθῶν τῶν βαρβάρων Hex. 1881, τῇ χαλάζῃ συμπλέκῃ τῇ βαρβάρῳ Suppl. IV 52. τὴν βάρβαρον ἀνακινήσας ὀφρὺν An. p. 1721 C, τὸ βάρβαρον, ὡς εἰπεῖν, ἡμικύκλιον p. 1728 D.

[4]) Cf. ὁ βάρβαρος (Avaricus) νοῦς Av. 109. 410, ὁ βάρβαρος δόλος 121, τὸ θράσος τὸ βάρβαρον 142, τὸ ξίφος τὸ βάρβαρον 332, τὸ βάρβαρον γένος 464.

[5]) Adde Hex. 1863. 1902, Suppl. IV 93, fr. 130, ubi generalis vocis notio comparet.

Theophanes igitur textum εἰς πόλεμον ὑφαρπάσαι (64) videtur comprobare. nec tamen coniecturae πάλην (pro πόλεμον) piget [1]; graves enim scrupulos Hilbergii observatio ('Wiener Studien' vol. IX p. 208) inicit: 'da Georgios Pisides, abgesehen von dem Eigennamen Τιμόθεον Heracl. I 132, sonst nirgends eine aufgelöste Hebung durch die Endsilbe eines mehr als zweisilbigen Wortes bildet, so halte ich es für wahrscheinlich, dass hier πόλεμον ein ursprüngliches μάχην verdrängt hat'. Quamquam praeter H I 132 (οἱ τὸν στρατηγὸν Τιμόθεον ἐν ταῖς μάχαις) etiam Suppl. X 1 ὀφθαλμὸς ὤφθης Γρηγόριε <τῶν> δογμάτων adferri potest, siquidem τῶν recte mihi supplevisse videor; gemellus vero locus Hex. 1671 καὶ πᾶν μὲν ἰδὼν ὄνομά τε καὶ ῥῆμα ξένον corruptela laborat, quam codicum MVp$_1$ [2]) TN memoria: καὶ πᾶν μὲν εἶδος, ὄνομα καὶ ῥῆμα ξέων persanat, ubi translatam [3]) vocis ξέω significationem commendant Hex. 618 τὰς ἡλίου δὲ καὶ σελήνης ἐκθέσεις | ὡς τῶν χρόνων εὔστικτα σημεῖα ξέσῃ, Van. 11 καὶ τῷ λόγῳ τὰ νεῦρα τοῦ τύφου ξέων. Adde S 721 ἀλλ' οὐκ ἔνεστι συγγραφὴν ἐπιξέειν, — Hex. 1177 καὶ σχῆμα μηδὲν γραμμικὸν παραξέσῃς, — S 570 πρὸς τοὺς ἐλέγχους τῆς κλοπῆς ἀντιξέει [4]). — Restat unus locus, qui manum emendatricem cohibere possit: Suppl. III 40 ἡνίκα τὰ πικρὰ τοῦ τυράννου τραύματα, sed 'vocabulum liberum' in versus introitu positum severae legis vinculis poetam liberare solet.

P. 305, 9—12 κατερχόμενοι δὲ λάθρα τοῦ ὄρους πολλάκις συμπλοκὰς μερικὰς ἐποιοῦντο καὶ ἐν παντὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπροτέρευον, καὶ θάρσος ἐπὶ πλεῖον ὁ στρατὸς ἐλάμβανεν, ὁρῶντες τὸν βασιλέα παντὶ προπηδῶντα καὶ εὐτόλμως πολεμοῦντα cf. P III 78—84

ἀλλ' ἐξέχοντα βαρβάρων σκηνώματα
ἔπιπτον ἄρδην· συμπλοκὴ γὰρ πολλάκις
τῷ πλησιάζειν ἐκ μέρους ἐγίνετο.
Ὅμως ἕκαστον τῶν ἀριστέων τότε

1) Cf. Hex. 535 ἀλλ' ὡς βραβευτὴς καὶ συνάπτων τὴν πάλην, 1797 τὸ τῆς πάλης ἄλειμμα τῆς τῶν μαρτύρων, Suppl. II 87 (98) ὅπου δὲ νεύσῃς, ἡ πάλη δίκην ἔχει. Adde An. p. 1704 A, 1709 B. C, 1721 A. De coniectura εἰς πόλεμον συναρπάσαι cogitare noli. — Ceterum vocem πόλεμος a Pisida nusquam usurpari moneo.

2) p$_2$ καὶ πᾶν μὲν εἶδος ὄνομα καὶ ῥῆμα ξένον proponit, quemadmodum ex coniectura Hercher edidit.

3) Cf. Hex. 1670 πᾶσάν τε πρᾶξιν τεχνολογεῖν ἠσκημένος cl. 1673 ἀντωνυμίαν δὲ πᾶσαν ἠκριβωμένος.

4) Quem locum prave Quercius intellexit; cf. S 79 καὶ τῇ νοητῇ τῶν Γραφῶν ἀντιξέσει.

μόνος παρεσκεύαζες εἰς προθυμίαν,
ἀεὶ προπηδῶν εὐσθενῶς ἐν ταῖς μάχαις
καὶ τόξον ἕλκων καὶ προτείνων ἀσπίδα.

P. 305, 12—17 Πέρσης δέ τις πρὸ ὀλίγου χρόνου πρόσφυξ γενόμενος ἐν τῷ στρατῷ τοῦ βασιλέως ἐτάττετο. Οὗτος ἀποδρὰς πρὸς τοὺς Πέρσας ἀπῆλθεν ἐλπίζων αὐτοὺς τὴν Ῥωμαίων στρατιὰν ὀλέσαι. Ἰδὼν δὲ αὐτῶν τὴν δειλίαν, μετὰ δεκάτην ἡμέραν πρὸς τὸν βασιλέα ἦλθε καὶ πᾶσαν ἀκριβῶς τὴν τῶν βαρβάρων ἐξεῖπεν ἀτολμίαν cf. P III 144—158

καὶ γάρ τις αὐτῶν εἰς τὸν ἔμπροσθεν χρόνον
προσαυτομολήσας τῷ στρατῷ σου βάρβαρος,
ὅμως δὲ Πέρσης (καὶ τὸ πᾶν διαγράφω)
ἔδοξεν εἶναι πιστὸς ἐξ ἀπιστίας.
καὶ λοιπὸν ἡμῖν συμμαχεῖν ἠπειγμένος
ἐν τῷ στρατῷ σου προσφόρως ἐτάττετο.
Ἤδη δὲ τούτῳ τεττάρων τε καὶ δέκα
ὑπῆρχε κύκλος ἡμερῶν πληρουμένων,
ὅτε πρὸς αὐτοὺς δυστυχῶς τοὺς βαρβάρους
παλινδρομήσας ἀστάτοις βαδίσμασι
ῥίψασπις ὥσπερ εὑρέθη τὸ δεύτερον.
Οὐκ ἀσκόπως δὲ τοῦτο πράττων ἐσφάλη·
οἱ γὰρ φθάσαντες τῆς ἀτολμίας χρόνοι
ἔπειθον αὐτόν, ὡς πάλιν τὰ Περσίδος
ἐπικρατήσει τῆς μάχης στρατεύματα.
et 165—168 τὴν γὰρ κρατοῦσαν συμφορὰν τῶν βαρβάρων
καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκπλαγεὶς ἀτολμίαν,
βλέπων τε πικρὰς ἐλπίδας παρ' ἐλπίδα,
πάλιν πρὸς ἡμᾶς ἀντανήρχετο δρόμῳ
et 173 sq. ἐκεῖνος ἡμῖν πᾶσαν ἠκριβωμένος
τῶν βαρβάρων ἐξεῖπε τὴν ἀτολμίαν.

Ac docet Theophanes versus 146 - 148 per parenthesin intelligendos esse; alioquin enim propter ὅμως δὲ (cf. P II 125, III 331. 381, Av. 58, S 552. 670, An. p. 1717 A cl. H I 145, Hex. 245, S 155. 276) v. 145 προσηυτομόλησε ponendum erat. Nec Pisidae mentem adsecutus est Quercius, cum verba καὶ τὸ πᾶν διαγράφω (146) Latine redderet: *omnia ut sunt refero*. Imo Persae nomine omnem hominis fraudulentiam satis significari [1]) poeta declarat, quae quidem Persarum insigne fuerit proprium et peculiare cf. P III 137 sqq. [2]).

[1]) Cf. P II 216 προειλόμην | τὸ πλῆθος αὐτῶν ἐξ ἑνὸς διαγράφειν.

[2]) Adde P III 17 ὁ βάρβαρος δὲ καὶ γένει καὶ τῷ τρόπῳ et fr. 157 (cf. p. 16 n. 1 supra) ὁ βάρβαρος δὲ τῷ λόγῳ καὶ τῷ τρόπῳ. Omnino ἀπιστία (147) Barbarorum naturae est consentanea cf. P II 238, III 330, Av. 114. 202.

P. 305, 17 sq. ὁ δὲ Σάρβαρος μηκέτι ὑποφέρων τὴν ἐν τῷ ὄρει διατριβὴν ἠναγκάσθη πρὸς πόλεμον ὁρμῆσαι cf. P III 178 sq.

ὁ βάρβαρος δὲ πανταχοῦ κλονούμενος
δεινόν τι τολμᾶν ἐκ βίας βουλεύεται.

P. 305, 18—20 εἰς τρία δὲ μέρη διελὼν τὸ στράτευμα κατῆλθεν ἄφνω, ἐπιφωσκούσης ἡμέρας πρὸ τῆς τοῦ ἡλίου ἀναβάσεως, εὐτρεπισάμενος πρὸς πόλεμον cf. P III 182—186

καὶ δὴ κατ' αὐτὸν τῆς ἀνάγκης τὸν χρόνον
ὥραν φυλάξας, ὡς ἔδοξεν, εὔθετον,
ὅτε προκύψας ἐκ βάθους ἑωςφόρος
πρόεισι λαμπρὸς ἄγγελος τῆς ἡμέρας,
εἰς τρεῖς μὲν ἱστᾷ τὸν στρατὸν διαιρέσεις.

P. 305, 21—24 ὁ δὲ βασιλεὺς προγνοὺς καὶ συντάξας τὸν στρατὸν ὁμοίως εἰς τρεῖς φάλαγγας εἰς τὴν μάχην προήγαγεν. Τοῦ δὲ ἡλίου ἀνατείλαντος καὶ τοῦ βασιλέως κατὰ ἀνατολὰς εὑρεθέντος, τοὺς Πέρσας ἐσκότιζεν ἡ τούτου ἀκτίς, ὃν [1]) ὡς Θεὸν προςεκύνουν cf. P III 201—206

πάντας μὲν αὐτῶν [2]) τοὺς κεκρυμμένους δόλους
ταῖς σαῖς μερίμναις ἐξ ἔθους ἠπίστασο,
τάξας δὲ θείως τὸν στρατὸν καὶ ῥυθμίσας
πρὸς τὴν μάχην αὐτοὺς ἐξῆγες, ἡνίκα
τὸ φῶς ἀνίσχων τοὺς ἐναντίους πάλιν
ὁ σεπτὸς αὐτοῖς ἐσκότιζεν ἥλιος,

ubi contra metrum peccat lectio αὐτοὺς ἐξῆγες (203) in ἐξῆγες αὐτοὺς a Bekkero mutata. Quam quidem coniecturam [3]) ratam habet Hilbergius ('Wiener Studien' vol. IX p. 210), mihi vero Pisides ἐξῆγες αὐτὸς videtur scripsisse, qua ratione saepius ad Heraclium oratio dirigitur cf. P I 109 πρὸς ὕπνον αὐτὸς οὐδαμῶς μετετράπης, II 63 sq. καὶ γὰρ αὐτός, δέσποτα, | τοσαῦτα πράττων λανθάνειν ἐτεχνάσω, III 30 sq. αὐτὸς δὲ πρὸς γῆν εὐθέτως ἡπλωμένην | τὸν σὸν στρατὸν προςῆγες ηὐτρεπισμένον, 216 sq. αὐτὸς δὲ τούτοις ἀντεπεξάγεις τάχος | τοὺς σοὺς ἀρίστους, 321 ὡς θᾶττον αὐτὸς εὐτρεπίζῃ πρὸς πόνους, 343 sq. αὐτὸς γὰρ ἡμῖν ἐξαριθμῶν πολλάκις | τοῦ σοῦ βίου τὸ μέτρον ἐτράνους, ὅτι, Av. 209 sqq. ἀλλ' αὐτὸς ἕλκων

---

[1]) Ἣν minus recte Boor.

[2]) L. αὐτοῦ. De Persarum enim duce agitur cf. v. 178 sqq. cl. 225 sq. ὁ βάρβαρος δὲ τὸν κεκρυμμένον δόλον | εὑρὼν ἑαυτῷ βόθρον ἐκ τοὐναντίου.

[3]) Cf. Stud. p. 7 sq.

ἀπλανῆ τὴν ὀρθίαν [1]) | ... τῇ κοσμαγωγῷ συνδιέπλεις ὁλκάδι, 224 ὅσον παρ' ἡμῖν αὐτὸς εἶχες ἐλπίδα, Suppl. II 24 οὐ φαρμάκοις γὰρ Μηδικοῖς τὸ θηρίον | ἀνεῖλες αὐτός, 83 αὐτὸς δὲ σιγῆς στέμμα καὶ σκῆπτρον φέρων. Nec raro vocis αὐτὸς vis contrario augetur, cum Heraclio u n i omnes singulique opponantur cf. P I 126 sq. καὶ γὰρ ἦσθα τῶν ὅλων | καὶ ταῦτα μᾶλλον αὐτὸς ἠκριβωμένος, II 84 sqq. κοινὸν δὲ (ἐπεὶ) πάντες ἐκτενῶς εὐεργέτην | ἀνηγόρευον καὶ κρατοῦντα δεσπότην | τὸ φρικτὸν αὐτὸς τοῦ θεογράφου τύπου | λαβὼν ἀπεικόνισμα συντόμως ἔφης, Av. 182 sqq. αὐτὸς παριστὰς [2]) τοῖς ἐπιπλώταις ὅλοις | ... πᾶσιν παρῄνεις, H II 37 sqq. σχεδὸν δὲ (ἐπεὶ) πάντας τοὺς πολίτας ἡ πόλις | πεφυρμένους ὤδινε Κενταύρου δίκην | ... σφύζουσαν αὐτὸς οὐ παρεῖδες τὴν νόσον, 204 sqq. ἀλλ' αὐτὸς ἐλθὼν ὥσπερ ἀστραπῆς τάχος | ... φόνον γὰρ αὐτὸς οὐδὲ βαρβάρων θέλεις | ... ἅπαντας ἔνδον εἷλες ἐκ μόνου φόβου, Suppl. IV 87 sq. καὶ πρὸς τὰ κοινὰ τῶν νοσούντων τραύματα | χειρουργὸς αὐτὸς πανταχοῦ κατεστάθης. Quibus exemplis nixus etiam P II 116 sq. οὕτως ἅπαντας αὐτοὺς ἐκ ῥαθυμίας λόγῳ μετεσκεύαζες εἰς προθυμίαν scripturam αὐτὸς pro αὐτοὺς repono [3]).

P. 305, 24—26 ὁ δὲ βασιλεὺς ἐσχημάτισε τὸν λαὸν αὐτοῦ εἰς φυγὴν τραπέντας· καὶ λύσαντες ἐκεῖνοι τὰς φάλαγγας ἀκρατῶς διώκειν τούτους ἐνόμιζον cf. P III 211—215

τὸν πλαστὸν αὖθις [4]) σχηματίζονται φόβον,
ἐψευσμένως φεύγοντες· οἱ δὲ βάρβαροι,
τῆς ἐκλογῆς ἐκεῖνο τὸ στερρὸν νέφος,
ἐκ τῶν ἀδήλων ἐκπεσόντες [5]) αὐλάκων,
ἤλαυνον αὐτοὺς τῷ δοκεῖν πεφευγότας.

P. 305, 26—29 ἐπιστραφέντες οὖν οἱ Ῥωμαῖοι εὐψύχως τούτους ἐτρέ-

---

[1]) Sic correxi pro Ὀρθίαν, quod mire de Diana interpretatur Quercius. Equidem vocis ὁδὸν ellipsin statuo (cf Bos-Schaefer. Ellips. Gr. p. 205 sqq.) ac rectam (cf. Hex. 1168) viam intelligo cf. H I 194 ἐδείχθης ἀπλανὴς ὁδοιπόρος. Verbum ἕλκων optime inlustrat Manetho IV 582 ἦν δὲ Κύπρις κατὰ γῆς ἕλκῃ δρόμον ἀστερόεντα cf. insuper intpp. ad Eurip. Bacch. 1067.

[2]) Citra necesitatem παραστὰς Bekker scripsit, in sequentibus autem vulgatam lectionem ἐπιπλωταῖς correxi.

[3]) Minus recte αὖθις coniecit Bekker probante Hilbergio ('Wiener Studien' vol. IX p. 210).

[4]) L. αὐτοῖς, quae constructio etiam H II 205 καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῖς σχηματουργήσας φόβον adgnoscenda est, cum τὸν ἐπ' ex πλαστὸν ortum esse praeter locum nostrum demonstrent P II 262 καὶ σχηματισμὸν ἐπαινετῆς πλαστουργίας, H II 108 καὶ δὴ τὸ πρᾶγμα σχηματίζων ἐπλάσω, Hex. 664 τῇ μὲν τὸ θῆλυ σχηματίζει τῇ πλάσει cl. Hex. 459 καὶ τῇ δοκήσει σχηματίζεις τὸν φόβον. Hilbergii rationem καὶ μόνον ἐπ' αὐτοῖς κτλ. corrigentis ('Wiener Studien' vol. IX p. 215) Pisidae ars metrica refellit.

[5]) Ἐκπέμποντες Quercius, sed non V.

ψαντο καὶ πολλοὺς ἀνεῖλον, ἐλάσαντές τε [1]) αὐτοὺς εἰς τὸ ὄρος εἰς κρημνοὺς αὐτοὺς ἐνέβαλον καὶ τόπους δυσβάτους, καὶ πάντας αὐτῶν συνέτριψαν cf. P III 216—219

αὐτὸς δὲ τούτοις ἀντεπεξάγεις τάχος
τοὺς σοὺς ἀρίστους, καὶ παρ' ἐλπίδας τότε
ἀπροςδοκήτῳ προςραγέντες συντάσει
τὰ νῶτα τοῖς σοῖς οἰκέταις ἀπέστρεφον

et 237—244 εὑρών τε κρημνοὺς καὶ στενὰς διεξόδους
λοξάς τε πετρῶν ἐξοχὰς καὶ δυςβάτους,
ὠθεῖ καλύψας τῷ γνόφῳ τὰ τάγματα
καὶ τὰς ἐκείνων δυςτυχεῖς συνοικίας
πρὸς ἄκρον ὕψος καὶ κατάῤῥοπον βάθος.
Ἐντεῦθεν αὐτοῖς συμφορῶν πολυτρόπων
συμπτωμάτων τε καὶ [2]) φόνων καὶ κλασμάτων
κίνδυνος ηὐτρέπιστο συντριβῆς γέμων.

P. 305, 29 sq. ἐν δὲ τοῖς κρημνοῖς αἰγῶν ἀγρίων δίκην ἐσκηνοβάτουν cf. P III 251 sq.

κρημνούς τε πάντες ἀγρίων αἰγῶν [3]) δίκην
φυγῆς ἀνεξίχνευον ἐκπηδήματα,

ubi vel ἐκπηδήματα nostram emendationem ἐσκιρτοβάτουν pro ἐσκηνοβάτουν confirmat, praesertim cum ghm vocis ἐσκηνοβάτουν syllabas σκηνο in litura a m. sec. adiectas habeant, in c autem ἐσκηροβάτουν, in e ἐσηροβάτουν occurrat; ἐσκληροβάτουν perperam Classenus coniecit nec melius ἐσκηροβάτουν Boor (vol. II p. 772) temptabat [4]).

Quae secuntur p. 305, 30—306, 2 πολλοὺς δὲ καὶ ζῶντας ἐζώγρησαν· παρέλαβον δὲ καὶ τὸ τούτων στρατόπεδον καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν ex P III 242 sqq. et 282 sqq. Theophanes conlegit, tum addit p. 306, 2—5 οἱ δὲ Ῥωμαῖοι πρὸς ὕψος τὰς χεῖρας ἐκτείναντες τῷ Θεῷ ηὐχαρίστουν καὶ τῷ στρατηγήσαντι καλῶς βασιλεῖ συντόνως προςηύχοντο· οἱ γὰρ πρὶν μηδὲ Περσικὴν κόνιν τολμήσαντες ἰδεῖν νῦν τὰς σκηνὰς τούτων ἀσαλεύτους εὑρόντες ἐλαφυραγώγησαν ex P III 278—284

[1]) Ἐλάσαντες δὲ recte Tafelius p. 76 cf. A. vol. II p. 188, 33 insequentes autem.

[2]) Casu deesse videtur in Quercii editione, cum distincte in V legatur.

[3]) Contra codicis V auctoritatem om. Quercius, sed typothetae lapsum versio: ut ferae capreae demonstrat.

[4]) Nec magis Krumbacheri coniectura ἐσχοινοβάτουν probari potest Herm. vol. XXIII (1888) p. 626 sqq.

καὶ πᾶς πρὸς ὕψος τῷ Θεῷ τῶν κτισμάτων
τὰς χεῖρας ἐξέτεινε σὺν τῇ καρδίᾳ
καὶ τῷ στρατηγῷ συντόνως ἐπηύχετο·
πάντες γὰρ οἱ πρὶν μηδὲ Περσικὴν κόνιν
ἰδεῖν στέγοντες οὐδὲ τὰς σκηνὰς τότε
καθεῖλον, ἀλλ' ἕκαστος ἣν εἶχε σκέπην
οὕτως ἀφῆκεν, ὥσπερ ἦν πεπηγμένη.

Falso tamen v. 282 sqq. ad Persarum tentoria transtulit. — Sine necessitate autem Tafelius p. 77 Theophani ἐπηύχοντο pro προςηύχοντο redditurus erat; eodem enim iure praepositio mutata est, quo poetae vocem ἐξῆγες (P III 204) in προήγαγεν Theophanes invertit (p. 305, 22). Quodsi corruptela subest, potius προςηύχετο Pisidae vindicandum cl. H I 214 στέφουσιν ὑμᾶς ταῖς προςευχαῖς ὡς ῥόδοις, ubi adorationes[1]) denotantur, quemadmodum etiam nostro loco exercitus imperatorem adorat[2]). Quam sententiam apud Pisidam non perspexit Quercius (et duci unanimes bene *adprecabantur*), in Theophane neque Anastasius (vol. II p. 189, 2 sq. et pro imperatore, qui se bene probaverat, indeficienter *orabant*), neque Classenus (vol. I p. 471 et ad eum pro imperatore suo rei militaris adeo perito *vota* insuper *concipiunt*), neque Tafelius (p. 77 et pro imperatore, qui bene eos duxerat, *vota concipiunt*)[3]). Eandem vero notionem etiam ἐπηύχετο bene exprimere potest cf. Constantinus Porphyrogennetus de caerim. I p. 483, 10 sq. (Bonn.) καὶ πάντων τῷ βασιλεῖ ἐπευχομένων et 20 ἐπευχόμενοι τῷ βασιλεῖ[4]).

P. 306, 6 sq. τίς γὰρ ἤλπιζε τὸ τῶν Περσῶν δυςμαχώτατον γένος νῶτα δοῦναί ποτε Ῥωμαίοις cf. P III 296 sq.

τίς γὰρ τὸ Περσῶν δυςμαχώτατον γένος
ἤλπιζε δοῦναι νῶτα Ῥωμαίων ξίφει;

ubi Ῥωμαίῳ commendat P II 112 ξίφει θέλουσιν ἐξορύξαι βαρβάρῳ, Av. 332 θήγειν καθ' ἡμῶν τὸ ξίφος τὸ βάρβαρον[5]), sed lectioni tra-

[1]) 'Preces' falso intellexit Quercius.

[2]) Cf. Cedrenus vol. I p. 720, 22 sq. ὅθεν οἱ Ῥωμαῖοι τῷ Θεῷ καὶ τῷ βασιλεῖ ηὐχαρίστουν.

[3]) Aliter et verbum προςεύχεσθαι (An. p. 1696 C) et substantivum προσευχή (Av. 127, Hex. 38, Van. 38. 190, Suppl. II 28) Pisides adhibet.

[4]) Accusativus ex eadem voce pendet p. 8, 15. 19; 12, 5; ceterum eodem sensu Constantinus προςκυνεῖν usurpat, quod verbum inlustrat Reiskius vol. II p. 377 et 418. — Precandi notio inest apud Pisidam P II 373 et III 175.

[5]) Adde H II 174 τυραννικῷ λέγουσι καὶ θρασεῖ ξίφει.

ditae videntur patrocinari Av. 29 τοῦ δὲ Ῥωμαίων κράτους et fr. 177 τὸ Ῥωμαίων κράτος [1]), tum An. p. 1728 D τὸ Ῥωμαϊκὸν στράτευμα, ubi alia adiectivi forma comparet.

P. 306, 7 sq. ὁ δὲ βασιλεὺς τὸν στρατηγὸν σὺν τῷ στρατηγῷ καταλιπὼν εἰς Ἀρμενίαν παραχειμάσαι, αὐτὸς εἰς Βυζάντιον ὑπέστρεψεν cf. P III 336—340

ὅθεν τυπώσας πάντα σώφρονι τρόπῳ
καὶ τῷ στρατηγῷ τὸν στρατὸν συναρμόσας,
καὶ τῷ Θεῷ δοὺς τὰς ἐπ' αὐτοῖς ἐλπίδας,
πάλιν πρὸς αὐτὴν τὴν πόλιν σου συντόνως
τοσαῦτα πράξας καὶ κατορθώσας τρέχεις. —

In aperto igitur Theophanis est ratio et consuetudo. Tantum aberat, ut orationis poeticae pompa leviorem auctorem faceret, ut Pisidae summam gravitatem tribueret chronographus omnique studio eniteretur, ut similem in dicendo speciem adhiberet. Hinc igitur in soluta oratione disiecta membra poetae occurrunt nec raro versuum structuram Theophanes intactam reliquit; in universum tamen pigmenta poetica ita recepit, ut Pisidae orationem modo in angustum cogeret modo supplementis augeret. Quae ratio haud parvi est momenti, siquidem eadem aestimatione omnia quae Theophanes de Heraclio tradit mensi eo adducimur, ut deperditi poematis frusta adgnoscamus, quo secundam et tertiam Heraclii expeditionem usque ad imperatoris reditum (624—629) Pisides celebrasse putandus est.

Ac trimetrorum truncos quosdam iam Quercius in Theophanis contextu animadvertit (fr. 177—182), sed observationem ad artem et ad praecepta redigere neglexit; itaque excusatur Hilbergii iudicium, universam editoris rationem repudiantis et reicientis ('Wiener Studien' vol. IX p. 222), nostro autem periculo critico comprobationem non denegatum iri confido.

Expeditionem anni 623 (sive potius 624) apud Theophanem Heraclii concio auspicatur p. 307, 1—19: Ἡράκλειος δὲ προσκαλεσάμενος τὸ ἑαυτοῦ στράτευμα λόγοις παραινετικοῖς διήγειρεν αὐτούς, λέγων 'ἄνδρες ἀδελφοί μου, λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον καὶ ἀγωνισώμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικῆσαι· στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ δεινὰ Χριστιανοῖς ἐργασαμένων· αἰδεσθῶμεν τὸ τῶν Ῥωμαίων αὐτοδέσποτον κράτος, καὶ στῶμεν κατ' ἐχθρῶν δυσσεβῶς ὡπλισμένων· λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύτριαν· ἀνα-

[1]) Cf. Stud. p. 25. — Fr. 118 μαιεύεταί σε πᾶν τὸ Ῥωμαίων γένος consulto omisi; optimi enim Suidae codices (s. v. μαιεύεται vol. II 1 p. 733, 12 Bernh.) ABV μαιεύεταί σε (etiam E) πᾶν τὸ τῆς Ῥώμης γένος offerunt.

λογισώμεθα. ὅτι ἔνδον ἐσμὲν τῆς τῶν Περσῶν γῆς καὶ μέγαν κίνδυνον φυγὴ φέρει· ἐκδικήσωμεν τὰς φθορὰς τῶν παρθένων, τὰ τετμημένα μέλη τῶν στρατιωτῶν ἡμῶν ὁρῶντες πονήσωμεν τὰς καρδίας· οὐκ ἔστιν ἄμισθος ὁ κίνδυνος, ἀλλ' αἰωνίου ζωῆς πρόξενος· στῶμεν ἀνδρείως, καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμῖν καὶ ὀλέσει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν'. Ταῦτα δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ τοῦ βασιλέως παραινέσαντος τῷ λαῷ, ἀπεκρίθη αὐτῷ εἷς ὑπὲρ πάντων· 'ἥπλωσας ἡμῶν τὰς καρδίας, δέσποτα, τὸ σὸν πλατύνας ἐν παραινέσει στόμα· ὤξυναν οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη ἡμῶν καὶ ἔμψυχα ταῦτα εἰργάσαντο· ἀνεπτέρωσας ἡμᾶς διὰ τῶν ῥημάτων σου· εὐρθριῶμεν σὲ θεωροῦντες προάγοντα ἡμῶν ἐν ταῖς μάχαις καὶ ἑπόμεθα ἐν πᾶσι τοῖς σοῖς κελεύσμασιν'.

Orationis poeticae certa apparent indicia et vestigia (cf. fr. 177 et 178), quae hisce versibus versuumque truncis magnam probabilitatem videntur conciliare: [1])

1) λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν Θεοῦ φόβον, <φίλοι>,
2 sq.) στῶμεν κατ' ἐχθρῶν . . . . . .
τῶν πολλὰ δεινὰ Χριστιανοῖς [2]) εἰργασμένων.
4 sq.) . . . . . . τὸ Ῥωμαίων κράτος
<ἅπαντες> αἰδεσθῶμεν αὐτοδέσποτον·
6) στῶμεν κατ' ἐχθρῶν δυσσεβῶς ὡπλισμένων,
7) πίστιν λάβωμεν τῶν φόνων φονεύτριαν.
8) ὡς ἔνδον ἐσμὲν . . . .
9) καὶ <γὰρ> μέγαν κίνδυνον <ἡ> φυγὴ φέρει.
10) ἐπεκδικῶμεν τὰς φθορας τῶν παρθένων.
11) . . . . μέλη τετμημένα.
12) εἷς ἀντὶ πάντων . . . .
13 sq.) ἥπλωσας ἡμῶν καρδίας <νῦν>, δέσποτα,
τὸ σὸν πλατύνας ἐν παραινεσει στόμα.
15) ὤξυναν ἡμῶν οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη.

Quibus similia ex Pisida adscribere operae pretium est: [3])

1) Hex. 628 καὶ τὴν εκεῖ σύνταξιν εἰς φρενας λάβοι [4]). — De adlocutionis sententia cf. P II 202 ἐν εὐσεβείᾳ τὸν στρατόν σου ῥυ-

[1]) Nonnulla temptavi 'Wiener Studien' vol XIII p. 37 sq. (ad Suppl III 58).

[2]) Dativus suspicione vacat cf. Blaydesius ad Aristoph. Vesp. 1350.

[3]) Neque v. 1 neque v. 15 metricae rationi adaptari posse Hilbergius l. c. iudicavit

[4]) De verborum βαλεῖν (cf. Thesaur. vol. II p. 88 sq.) et λαβεῖν confusione cogitare noli cf. Christophorus Mytilenaeus n. CXXII 3 ('Eos' vol. V — 1899 — p. 7) καὶ τὴν κτίσιν σου πᾶσαν εἰς νοῦν λαμβάνων cl. phrasi ἐπὶ νοῦν λαμβάνειν apud Athenaeum III p. 97 A et VIII p 364 A.

ῥυθμίσας cll. 99 sqq. et III 203. Adde Hex. 1855 αὔξησον αὐτῷ τοῦ φόβου σου τὸ κράτος, ubi procul dubio τῷ φόβῳ Pisides scripsit [1]).

2) cf. v. 6. Clausulam fortasse P II 106 χωρεῖν κατ' ἐχθρῶν προσκυνούντων κτίσματα suppeditat; locutionem κατ' ἐχθρῶν in eadem versus sede habes etiam P I 14, III 409. 416, Av. 140. 245, Hex. 1857.

4) cf. Av. 39 τοῦ δὲ Ῥωμαίων κράτους.

5) de αὐτοδέσποτον cf. Hex. 348 et 799. Quercius (fr. 177) falsam Goari (et Classeni) scripturam ἀδέσποτον offert.

6) ex contrario de Heraclio habes P III 416 ἐν τῇ κατ' ἐχθρῶν εὐσεβεῖ πανοπλίᾳ. Omnia enim, quae ad Chosroam, Sarbarum, Persas pertinent, 'impia' sunt, 'pietas' Heraclii quam maxime propria est cf. *a)* H I 5 κἂν δυςσεβηθεὶς ὁ κτίσας ἠνείχετο, 22 πάλιν παροινεῖ δυςσεβῶς ὁ Χοσρόης, 189 τῆς γῆς ἁπάσης δυςσεβῶς πεφλεγμένης, II 166 ἣ δυςσεβοῦντι Χοσρόῃ σεσωσμένην cl. I 59; — P II 267 τοῦ δυςσεβοῦς δὲ θᾶττον ἠπατημένου cll. II 372 et III 231; — P I 28 πῶς τῷ παρ' αὐτῶν δυςσεβῶς τιμωμένῳ, III 6 ἥπερ προλάμπειν δυςσεβῶς τιμωμένη, S 31 καὶ βαρβάρων πῦρ δυςσεβῶς ἀνημμένον; — *b)* P I 97 δι' ὑμῶν εὐσεβῶς ἀμβλύνεται, 160 ἕως ἔτρεψας εὐσεβῶς μεθαρμόσας, 164 (ἣν ἐν αὐτοῖς εἰργάσω) ἔναγχος εὐσέβειαν, 178 τὰς σὰς κατεβρόντησεν εὐσεβεῖς φρένας, 195 σὺ δὲ δροσίζεις εὐσεβῶς τὰς καρδίας, 237 πῆ δὲ πρὸς ὕψος εὐσεβῶς ἀνατρέχων, 247 τῆς εὐσεβείας προςμένειν τὰ στίγματα, II 188 ἔρως γὰρ ἡμᾶς εὐσεβὴς περιτρέχων, 202 ἐν εὐσεβείᾳ τὸν στρατόν σου ῥυθμίσας, III 9 καὶ Φοῖβος ἡμῖν εὐσεβὴς προέρχεται, H I 156 ἀλλ' εἰς τοσαύτην εὐσεβῶς (l. εὐσεβοῦς) ἀπληστίας | ὄρεξιν ἦλθες, 183 ἡ χεὶρ μὲν ἐκ τῶν ἰκμάδων | τῆς εὐσεβείας εὐκόλως ἐτείνετο, 197 (πορφύρα) ἱδρῶσι τοῖς σοῖς εὐσεβῶς ἡμαγμένη, II 69 τῷ σῷ κενώσας εὐσεβεῖ καθαρσίῳ, 165 τὴν εὐσεβοῦντι δεσπότῃ πορθουμένην, 225 τῇ σῇ καθαρθὲν εὐσεβεῖ καθαιρέσει, Av. 57 ἐκ τοῦ παρ' ἡμῖν εὐσεβοῦς Ἡρακλέους, 531 αὔξοι δὲ τὴν σὴν εὐσεβῆ φυτουργίαν, S 60 τοῖς δὲ προπέμψας εὐσεβέστατον βέλος, 77 καὶ πνεύματος <πῦρ> [2]) εὐσεβῶς δεδεγμένος, 720 καὶ τοὺς πρὸς αὐτὴν εὐσεβεῖς σου συλλόγους, Suppl. II 65 πρὸ τῶν βασιλέων [3]) εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ, III 38 ταῖς τοῦ κρατοῦντος εὐσεβῶς εὐπραξίαις, An. p. 1689 C Ἡρακλείου τοῦ εὐσεβοῦς.

---

[1] Facit huc praeterea An. p. 1681 A φόβος δὲ ἦν σοφίας ἀρχή, siquidem ἦν falso ex codice Laurentiano Quercius pro κυρίου (κ̅υ̅) enotavit, quam lectionem confirmat Escurialensis X — III — 14, certam reddit Psalm CX 10 ἀρχὴ σοφίας φόβος κυρίου.

[2]) Lacunam recte codex p explet. Hilbergii scriptura μάλ' ('Wiener Studien' vol. IX p. 219) poetae legibus metricis repugnat.

[3]) Editio princeps ὁ νῦν βασιλεύων exhibet, sed codicis M memoria.. στῶν βασιλέων ad alteram lectionem (prae ceteris regibus) ducit.

7) πίστιν λάβωμεν iam Quercius reposuit, qui in sequentibus ex Goari editione φόβων praebet; attamen φόνων vindicat Suppl. III 58 τὴν πίστιν ἔσχες τῶν φόνων φονεύτριαν, ubi similia quaedam adtuli ('Wiener Studien' vol. XIII p. 38).

8) cf. H I 157 sq. ὥστε καὶ τῶν ἐγκάτων | ἐντὸς παρελθεῖν τῆς ἀθέσμου Περσίδος, unde clausula τῆς ἀθέσμου Περσίδος se offert, quae quidem Av. 251 (καταστρατηγῶν τῆς ἀθέσμου Περσίδος) recurrit. Etiam de versu ὡς ἔνδον ἐσμὲν <Περσίδος τῶν ἐγκάτων> bene cogitari potest; neque enim articulus ante Περσίδος omissus dubitationem movet cf. P I 53, II 114, III 157, R 122, Hex. 1846. 1847, Suppl. II 3, XLVII 3, fr. 103 [1]), An. p. 1688 A.

9) cf. Van. 148 καὶ πρὸς μέγαν κίνδυνον ἦρται καὶ φόβον. Ceterum recte Tafelius et Boor codicum memoriam μέγα in μέγαν mutarunt, ubi μεγάλον post Goarum Quercius et Classenus exhibent; qui tamen rectius cum c g h ἡ addunt a Tafelio et Boorio neglectum. — Malui autem nunc καὶ <γὰρ> quam καὶ <δὴ>, quod olim ad Suppl. III 58 conieceram cf. P I 126, II 63, III 144. 307. 396, Av. 106, Hex. 353, S 161. 411. 700, Suppl. I 117, CI 3, An. p. 1692 C. 1693 C. 1700 B. 1701 C. 1725 A. [2])

10) cf. H II 13 ἀλλ' ἀντιτάξας τῷ φθορεῖ τῶν παρθένων.

11) cf. τετμημένα in versus fine Hex. 1269 [3]). Lusi etiam: τῶν συμμάχων ὁρᾶτε νῦν τετμημένα | μέλη. Certe loquendi consuetudo in Pisidae carminibus συμμάχων pro στρατιωτῶν reposcit cf. P III 93 καί πού τις εἶπε προςλαλῶν τῷ συμμάχῳ, 227 ὅλους προπηδᾶν τοῖς τραπεῖσι συμμάχους (ἐπέτρεπεν), Av. 342 καὶ χιλίους μὲν συμμάχους ὑπέσχετο, 419 ἄλλος δὲ σύννους προςλαλῶν τῷ συμμάχῳ, 525 καὶ νῦν στρατεύσας τοὺς πυραυγεῖς συμμάχους, R 124 ἔχεις ἑτοίμους εἰς ἀνάγκην συμμάχους.

12) = H I 175 cf. praeterea Av. 306.

13) cf. H I 240 sq. ὅμως ἁπλώσας ῥιψοκινδύνῳ θράσει | τὸν νοῦν. Supplevi autem νῦν, non ὦ, qua lectione ad Suppl. III 4 ('Wiener Studien' vol. XIII p. 35) lacunam sanare studui; nam Pisides δέσποτα et in trimetri exitu (P II 63. 177. 225, Av. 307, Suppl. III 4. 44, IV 116, fr. 11) et in medio versu (Hex. 586) semper nude ponit.

14) cf. Hex. 390 θρασύνεται μὲν καὶ πλατύνει τὸ στόμα.

15) cf. Hex. 1863 ὄξυνον αὐτοῖς τὰ ξίφη πρὸς βαρβάρους.

---

1) Ἔνδον in eadem trimetri sede extat P II 196, Av. 504, H II 67. 70. Hex. 1367.

2) Particulae disiunguntur P I 200. III 19. 134. 317, Av. 191, Hex 1595. S 155. 530, Suppl. III 39, fr. 105, An. p. 1704 C; adde εἰ καὶ—γὰρ Hex. 1711. 1735, Van. 233. 243, κἂν γὰρ Suppl. IV 135.

3) Τετμημένοι Av. 57 et S 67, τετμημένους R 111, τετμημένον Av 56

Praeterea Pisidae frusta latent in verbis ἀδελφοὶ—ἔμψυχα—ἀνεπτέρωσας—ἐρυθριῶμεν cf. *a)* P II 88 sq. ἐμοὶ μὲν ὑμᾶς ὡς ἀδελφοὺς ἡ σχέσις | καὶ τῆς βασιλείας ὁ τρόπος συνήρμοσεν, quae itidem simplici adlocutione ἀδελφοὶ (καὶ τέκνα) Theophanes inclusit (p. 303, 29)[1]; — *b)* Suppl. II 77 ἡ δὲ τοῦ ξύλου τάσις | ἔμψυχα τούτοις ἐξαπέστειλεν βέλη cl. Av. 505 καὶ νεῦρα μὲν τείνωμεν ἐψυχωμένα; — *c)* Van. 112 ἀναπτεροῖ τὸν ἄνδρα τῇ κούρῃ θέᾳ cl. Suppl. II 70 λόγοις πτερωθείς; — *d)* P I 197 sq. κάμνων ἐφείλκου πάντας εἰς προθυμίαν | ἐρυθριῶντας δεσπότου πονουμένου. tum de ipsa sententia P III 81 sqq. ὅμως ἕκαστον τῶν ἀριστέων τότε | μόνος παρεσκεύαζες εἰς προθυμίαν, | ἀεὶ προπηδῶν εὐσθενῶς ἐν ταῖς μάχαις.

In dubio verba λόγοις παραινετικοῖς διήγειρεν manent, quamquam a poetae nostri usu non abhorrent cf. H I 12 εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος | ἤγειρεν αὐτούς. Etenim eadem fere ratione ex συντόμως ἐφης (P II 87) Theophanes αὐτὸς δὲ τοῖς λόγοις τούτους ἐπιῤῥωννύων ἔλεγεν effecit (p. 303, 28). — Ex sequentibus Pisidae testimonio inlustrari possunt: iniuriae Deo a Persis inlatae l. 4 (cf. P II 107 sqq.), verba οὐκ ἔστιν ἄμισθος ὁ κίνδυνος, ἀλλ᾽ αἰωνίου[2]) ζωῆς πρόξενος l. 11 sq. (cf. H II 31 sqq. μηδὲ τοιοῦτον λάβοις | μισθὸν δι᾽ ἡμᾶς, ἀλλ᾽ ὀχήματος τύχοις | ζωῆς τρεχούσης εἰς ὁδοὺς ἀφθαρσίας cl. R 116 sq. κάμνει, μεριμνᾷ, δυσφορεῖ, τοξεύεται· | ζωῆς γὰρ αὐτὸν ζωπυροῦσιν ἐλπίδες). vox συνεργήσει l. 12 (cf. Suppl. XLVIII 8). — denique Heraclii orationem in epitomen coactam esse ipse Theophanes testatur l. 13 sq.[3]).

Etiam in eis quae subiunguntur (p. 307, 19—308, 25) fragmenta quaedam poetica delitescere puto e. gr. ἡ πλάνη τῶν ἀνθράκων p. 308, 5 sq.[4]) et οἱ δὲ κατ᾽ αὐτὸν εἰσβαλεῖν τὸν Χοσρόην[5]) l. 14, expressa autem indicia p. 308, 17 sqq. continentur (cf. fr. 179) ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τῆς ὁδοῦ ἔχων πολλὴν αἰχμαλωσίαν Περσῶν σὺν αὐτῷ οὐκ ὀλίγας ἐπιδρομὰς ὑπὸ τῶν Περσικῶν στρατευμάτων ἐδέχετο. αὐτὸς δὲ τῇ Θεοῦ συνεργίᾳ νίκην κατὰ

---

1) Cf. p. 30 infra, ubi etiam ἀναπτεροῦν recurrit.

2) De feminini forma αἰωνίου cf. Hex. 1794 τὸ τῆς χαρᾶς ὄχημα τῆς αἰωνίου. nec tamen αἰωνία a Pisidae sermone abhorret cf. H I 196 et An. p. 1724 C.

3) Cf. Stud. p. 30.

4) Persarum πλάνη exagitatur P II 240. III 139. 349. 351. Suppl. II 9. An. p. 1717 B; — τῶν ἀνθράκων inlustrat H II 201.

5) L. οἱ δ᾽ αὖ κατ᾽ αὐτὸν εἰσβαλεῖν τὸν Χοσρόην. In eadem versus sede post δ᾽ habes αὖ P III 442, Av. 112. 149. 339. 396. 429. 511, H I 29. 95, II 75, Hex. 273. 275. 308. 467. 563. 1147, Van. 154. 195. 213. 227, S 268. 284. 298. 301. 318. 399. 405. 427. 461. 478. 660. 682. 686, Suppl. IV 36, CVII 16, fr. 140, post μηδ᾽ P II 328, H II 114, Hex. 351. 357. 534. 737. 1240, Van. 135, S 177, post οὐδ᾽ Av. 255. 513, H II 15. S 132. fr. 78. nec non P III 127 οὔτ᾽ αὖ τοσοῦτον τοῖς τέκνοις ἀνθέλκεται. siquidem forma οὔτ᾽ contra Pisidae artem metricam peccat.

πάντων ἥρατο. Χειμῶνος δὲ σφοδροῦ ἐπιπεσόντος αὐτῷ ἐν τῇ ὁδῷ καὶ κρύους φθάσας αὐτὸς ἐν Ἀλβανίᾳ ν' χιλιάδας δεσμίους ἔχων τούτους τῇ εὐσυμπαθήτῳ αὐτοῦ καρδίᾳ ἐλεήσας τῶν δεσμῶν ἔλυσεν, καὶ ἐπιμελείας καὶ ἀναπαύσεως μετεδίδου, ὥςτε πάντες μετὰ δακρύων τούτῳ ηὔχοντο ῥύστῃ γενέσθαι καὶ τῆς Περσίδος, τὸν κοσμόλεθρον ἀνελόντι Χοσρόην. Sane vota, quae singularis Heraclii clementia erga captivos (cf. P II 224 sqq. cl. III 355 sqq.) excitavit, equidem metro includere non possum, videtur tamen recte Theophanes orationem obliquam tradidisse cf. P II 373 sqq., III 175 sqq. 245 sqq. De sententia cf. H II 220 sq., inprimis vero Hex. 1845 sqq. καὶ δὸς τὸν ἐκ σοῦ προςλαβόντα τὸ κράτος, | τὸν κοσμορύστην, τὸν διώκτην Περσίδος, | μᾶλλον δὲ τὸν σώσαντα καὶ τὴν Περσίδα, | ὅλων κρατῆσαι τῶν ὑφ' ἥλιον τόπων, | δεῖξαι [1]) δὲ τὴν γῆν οὐρανὸν μιμουμένην, | ἑνὸς κρατοῦντος ἡλίου καὶ τῶν κάτω· | τὸν γὰρ ἀνελόντα Περσικὸν κοσμοκτόνον | πρέπει γενέσθαι κοσμικὸν καὶ δεσπότην, ubi ἀνελόντα ex vulgata memoria φανέντα elicui, quam falsam esse ad Suppl. III 50 ('Wiener Studien' vol. XIII p. 58) ante hos novem annos demonstraveram, nisi quod tunc κανόντα coniecturus eram; — alteram vero lectionem etiam Theophanis loco firmatam Pisidae sermo quam maxime comprobat cf. P I 90, H I 74, Hex. 37. 1586. 1837, S 71. 309, Suppl. II 24, fr. 52 An. p. 1721 C [2]). Neque omnino dactyli structura offendit cf. P II 366 πρὸς γὰρ ἐπελεύσεις λοιπὸν εὐτρεπίζετο et III 45 τὰς δὲ παρατάξεις εἶχε μὴ κινουμένας.

Quae de expeditione anni 624 (sive potius 625) Theophanes subiungit (p. 308, 27—312, 8) poeticae orationis vestigia praecipue in Heraclii concione praebent, quae ita depingitur p. 310, 25 sqq. (cf. fr. 180) ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπισυνάξας τὸν στρατὸν λόγοις ἀνεπτέρωσε καὶ παραινέσει τούτους ἤλειφε λέγων· 'τὸ πλῆθος ὑμᾶς <τῶν ἐχθρῶν>, ἀδελφοί, μὴ ταραττέτω. Θεοῦ γὰρ θέλοντος εἷς διώξει χιλίους· θύσωμεν οὖν τῷ Θεῷ ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν σωτηρίας· λάβωμεν στέφος μαρτύρων, ἵνα καὶ ὁ μέλλων ἡμᾶς χρόνος ἐπαινέσῃ καὶ ὁ Θεὸς τοὺς μισθοὺς ἀποδώσῃ'. Optime enim metro conveniunt verba Θεοῦ θέλοντος εἷς διώξει χιλίους [3]), quibus Sacrae Scripturae

---

[1]) Ita correxi cum Vp pro δεῖξον.

[2]) Haud inepta codicis T memoria φανέντα — φονοκτόνον (cf. Suppl. XLVIII 8 sq.) correctorem sapit. De Chosroae epitheto cf. p. 34 infra.

[3]) Eadem est loci communis structura Hex. 1528 Θεοῦ θέλοντος ὠφελοῦσι καὶ λίθοι. — De antiquo versu proverbiali: Θεοῦ θέλοντος κἂν ἐπὶ ῥιπὸς πλέοις cf. Nauckius ad Euripid. fr. 397 p. 482 (ed. 2). Adde Bionis fragmentum XIX (Ahrens) πάντα θεῷ γ' ἐθέλοντος ἐναίσιμα, ubi memoriam ἀνύσιμα (Orio Anthologn. V 11[a]) ex ἀλώσιμα fluxisse suspicatus sum Dissert. Class. philol. Acad. litter. Cracoviens. vol. XIV p. 329 (Menandrea - 1891 - p. 10).

sententia (Josue XXIII 10) exprimitur, nec male Pisides dicere potuit τὸ πλῆθος ὑμᾶς μὴ ταραττέτω, <φίλοι>, nisi adlocutionem ἀδελφοὶ genuinam esse mihi persuasissem [1]; unde ludere libet: ὑμᾶς, ἀδελφοί, μὴ ταραττέτω ∪ ⊻ | τὸ πλῆθος (ἐχθρῶν). In sequentibus vox poetica στέφος, quae etiam Suppl. CVII 12 adhibetur, trimetrum στέφος [2]) λάβωμεν μαρτύρων, ὅπως [3]) χρόνος commendat. Ceterum de ἀνεπτέρωσε et μισθοὺς cf. Stud. p. 28 (supra), de ἤλειφε Hex. 1797 τὸ τῆς πάλης ἄλειμμα τῆς τῶν μαρτύρων (cl. Suicero Thes. Eccles. vol. I p. 186 sq.); ipsam autem concionem amputatam esse ex p. 311, 2 τούτοις καὶ ἄλλοις πλείοσι λόγοις παραθαρσύνας τὸν στρατὸν elucet.

Praeterea ad rem nostram facere videtur p. 311, 13 sq. τοῦτο δὲ Ἡράκλειος μαθὼν διανοεῖται ἐν νυκτὶ κλέψαι τὸν πόλεμον, unde sine magna difficultate trimetri particula ἐν νυκτὶ κλέψαι τὴν μάχην eruitur, modo Theophanem ex more suo (cf. p. 9 n. 4 supra) τὸν πόλεμον pro τὴν μάχην substituisse coniciamus cf. Av. 116 ἔσω δὲ λυττῶν, ὥςτε κλέψαι τὴν μάχην. Sed prorsus incertam esse genuinam poetae memoriam ingenue fatendum, si κλοπὴν μεριμνᾷ (Pisid. P II 365) in κλέψαι μεριμνᾷ τὸν πόλεμον (Theoph. p. 305, 1) abire potuit [4]); de sententia cf. insuper P II 222 κλέψαι θελήσας αὐτὸς ἀντεκλέπτετο.

Anni 625 (sive potius 626) expeditio (p. 312, 19—314, 26) praeclarum locum offert p. 314, 11 sqq. (cf. fr. 181): ὁ δὲ βασιλεὺς περάσας γενναίως τοῖς βαρβάροις ἀνθίστατο μετὰ ὀλίγων τινῶν τῆς αὐτοῦ ἑταιρίας ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ἄνθρωπον, ὡς καὶ τὸν Σάρβαρον ἐκπλαγῆναι καὶ <πρὸς> Κοσμᾶν τινα πλησίον αὐτοῦ ἑστῶτα πρόςφυγα Ῥωμαίων μαγαρίτην εἰπεῖν· ‘ὁρᾷς τὸν Καίσαρα, ὦ Κοσμᾶ, πῶς θρασὺς πρὸς τὴν μάχην ἵσταται καὶ πρὸς τοσοῦτο πλῆθος μόνος ἀγωνίζεται καὶ ὡς ἄκμων τὰς βολὰς ἀποπτύει’. Nimi-

---

[1]) Cf. p. 28 et 34, tum p. 309, 9 sqq. (ubi alia Heraclii oratio ad milites extat, et ipsa fortasse ex Pisidae carmine concinnata): γνῶμεν, ἀδελφοί, ὡς ἡ στρατιὰ τῶν Περσῶν ἐν τοῖς δυςβάτοις τόποις πλανωμένη τούς τε ἵππους αὐτῶν παραλύει καὶ αὐτοὺς ἐκνευροῖ· ἡμεῖς δὲ σπεύσωμεν κατὰ Χοσρόου χωρῆσαι ἐν πολλῷ τάχει, ὥςτε ἐκ τοῦ ἀπροςδοκήτου ἐπιπεσόντες αὐτὸν θορυβήσωμεν. Regi autem exercitus respondet p. 309, 24 sqq. τὴν χεῖρά σου, δέσποτα, πρὶν ἀπολέσθαι ἡμᾶς τοὺς ἀθλίους· εἴκομεν γάρ σοι, ἐν οἷς ἂν κελεύῃς.

[2]) Στέφη exhibet Cedr. I p. 724, 2.

[3]) Ἵνα in vita Anastasii occurrit p. 1680 A. 1684 A. C. 1689 A. 1696 B. 1704 A. B. D. 1708 C, nec tamen in carminibus, cum P II 265 θήγων δὲ τὸν νοῦν τὸν σόν, ἵν’ εὐμηχάνως manifestam corruptelae notam prae se ferat.

[4]) Accedit quod similes locutiones haud raro adhibentur cf. e. gr. Plato Reipubl. I p. 334 A ἀλλὰ μὴν στρατοπέδου γε ὁ αὐτὸς φύλαξ ἀγαθός, ὅςπερ καὶ τὰ τῶν πολεμίων κλέψαι, Xenophon Hipparch. V 2 (cll. Memor. III 1, 6 et IV 2, 15) καὶ (χρὴ μηχανικὸν εἶναι) τοῦ μὴ τὰ τῶν πολεμίων μόνον κλέπτειν. — Contrariam sententiam (cf. etiam Berneccerus ad Justin. XI 6, 8) Alexander Magnus usurpat in Gnom. Vat. 77 (‘Wiener Studien’ vol. X — 1888 — p. 3) οὐ βασιλικὸν τὸ κλέψαι τὴν νίκην, ubi plurima testimonia produxi, quibus addendus est Curtius IV, 13, 7.

rum Sarbari oratio poetico colore tincta est, qui Pisidae pigmenta prodit. Magna tamen in versibus constituendis difficultas extat: certe in trimetri clausula non erat scriptum ὁρᾷς τὸν Καίσαρα, quia Pisidae Heraclius numquam est Καῖσαρ, sed βασιλεὺς cf. P I 17. 114, II 19. 99, III 94. 456, Suppl. II 3. 43. 65[1], An. p. 1728 D.[2]). — Deinde pro verbis πρὸς μάχην ἵσταται expectatur: ἵπταται πρὸς τὴν μάχην cf. (de Heraclio) Suppl. III 48 καὶ πρὸς τοσούτους ἡδέως δραμὼν πόνους — P III 15 ἐν αἷς ἀπαύστως εἰς ἀγῶνας ἐκτρέχων — S 460 ὥσπερ οὖν σιγὴν ἔχει πᾶν ὅπλον αὐτοῦ προδραμόντος εἰς μάχην cl. R 120, — P III 83 ἀεὶ προπηδῶν εὐσθενῶς ἐν ταῖς μάχαις. Quodsi verborum ordinem pristinum Theophanes praebeat, equidem πρὸς μάχην ἐπείγεται vel ὁπλίζεται propono cf. P III 110 πρὸς τὰς ἀνάγκας ἡδέως ἐπείγεται, — III 94 φεῦ τῆς ἀνάγκης· ὁ βασιλεὺς καὶ δεσπότης | ὡς εἷς ἀφ' ἡμῶν πρὸς μάχην ὁπλίζεται, — adde: P I 104 ὡς εἷς ἀφ' ὑμῶν πρὸς πόνους ὁπλίζομαι, 204 πρὸς τὰς ἐνύγρους συμπλοκὰς ὡπλίζετο, III 117 πάλιν δι' ἡμᾶς πρὸς φόνους ὁπλίζεται, — 92 ὅτε πρὸ πάντων δεσπότης ὁπλίζεται, H I 174 ἀπῆλθες, ἐστράτευσας, ὡπλίσω πάλιν cll. P III 198 et Hex. 1401. Nec dubitari potest, quin ἀγωνίζεται ex suo Theophanes scripserit; emendationem vero καὶ πρὸς τοσοῦτον πλῆθος ἥρμοσται μόνος suggerit P II 163 πῶς πρὸς τοσοῦτον πλῆθος ἡρμόσω μόνος, unde etiam τοσοῦτον recepi in Theophanis codicibus efghm traditum. Apud Pisidam quidem τοσοῦτο M offert, sed alteram scripturam sermonis consuetudo vindicat, saepius metro comprobata cf. (adiectivum) Av. 192 (μόνος τοσοῦτον ἠγριωμένον νέφος) et Hex. 794, — (adverbialiter) P II 90 (ἐξουσίαν γὰρ οὐ τοσοῦτον ἐν φόβῳ), III 107. 127. 209 (οὐ τοῖς ὅπλοις τοσοῦτον ὡς εὐβουλίαις), Av. 144 (τοσοῦτον εἴργεις τὰς ῥοὰς τῶν αἱμάτων), 248 (ἀλλ' εἰς τοσοῦτον ἐγγὺς ἦν τῶν φροντίδων), Hex. 875. 890 (τοσοῦτον ἡμῖν τὴν ἐνέργειαν βλέπειν), 1211. 1490 (τοσοῦτον αὐτὰς αἱ μέσαι καὶ τὰς μέσας), Van. 79 (τοσοῦτον ἐντὸς γίνεται τῆς ἐξόδου), S 337 (οὐ δογμάτων τοσοῦτον, ὡς τῶν σχισμάτων), 341. 545 (οὐ τῆς κάτω τοσοῦτον, ἀλλὰ τῆς ἄνω), 708 (οὐ γὰρ τοσοῦτον ἡλίου λαμπροῦ σέλας), Suppl. I 35 (οὐ γὰρ τοσοῦτον ἐξαπλώσει τὰς γνάθους), IV 28. 79 (ἀλλ' εἰς τοσοῦτον ἐκπυροῖς τὰ τοῦ πόθου). 137 (ὁ πραότητος εἰς τοσοῦτον ἡρμένος), CII 4 (τοσοῦτον ἡμᾶς προςλαβὼν ἀνείλκυσε), An. p. 1717 A. — Restat elegantissima comparatio ἀλλ' ὥςπερ[3]) ἄκμων τὰς βολὰς ἀποπτύει, qua indefessi

[1]) Cf. p. 26 n. 4 supra.

[2]) Ex subditorum mente etiam δεσπότης adpellatur cf. P I 198, II 3. 63. 85. 99. 177. 225, III 7. 87. 92. 94. 108, Av. 96. 247. 298. 302. 307. 532, H I 100. 112. 216, II 3. 21. 165, Hex. 1852, S 58. 673, Suppl. III 4. 44, IV 47. 116, fr. 11.

[3]) Cf. de versus introitu P II 153. 350, Av. 26, Hex. 119. 237. 319, Van. 13, S 513. 702, Suppl. IV 41.

imperatoris in telis mittendis adsiduitas depingitur. Vocis ἄκμων usum locus Aeschyleus Pers. 51 λόγχης ἄκμονες comprobat, quem noster eodem modo poeta intellexisse videtur atque Callimachus H III 146 (Τιρύνθιος ἄκμων) [1]), non sicut Scholiastes (ἀκίνητοι ὑπὸ λόγχης, ὡς ἄκμων ὑπὸ σφυρῶν), quem plerique interpretes secuntur (cf. e. gr. Blomfield Glossar. p. 108), nec non Anastasius vol. II p. 195, 11 in Theophanis contextu: 'velut incus iacula renuat' cf. Hex. 943 τὸν ἰὸν εὐθὺς τῶν βελῶν ἀποπτύει cl. S 101 ὅτε βρυώδεις συγγραφὰς ἀποπτύεις et 191 ἴσως τὸ σαθρόν, ὧν ἀπέπτυσεν λόγων [2]). Pessimam vero editionis Goarianae lectionem ἄμμον [3]) pro ἄκμων expressit Quercius, qui praeterea inepte ὦ Χοσρόα pro ὦ Κοσμᾶ praebet et μόνος ante ἀγωνίζεται omittit.

Addam ex eadem Theophanis particula, quae ad Pisidam redire videantur: p. 313, 5 sq. καὶ τὰς πρὸς ἀνατολὴν αὐτὸς ἐκδραμὼν διεξόδους ἀντιπρόςωπος ἥει τῷ Σαρβάρῳ, ubi voces occurrunt a poeta nostro adamatae: ἐκδραμεῖν (P I 196, II 286, III 15. 65. 333, Av. 371, H I 231, Hex. 344. 521, Van. 78), διέξοδος (P II 345, III 237, Av. 360, H II 145, Hex. 746. 1145. 1158, Suppl. CVII 23), ἀντιπρόςωπος (P II 158, III 187, Av. 377, H II 80, An. p. 1720 A) et metri vestigia prodeunt: αὐτὸς ἐκδραμὼν διεξόδους [4]) | ἀντιπρόςωπος ἥει, — tum p. 314, 7 sq. καὶ τῇ στενώσει τῆς γεφύρας ὡς βάτραχοι εἰς τὸν ποταμὸν ἑαυτοὺς ἔῤῥιπτον, ubi poeta nostro digna est imago a ranis sumpta cf. Suppl. I 66 sq.

Intricatior videtur esse quaestio de Theophanis narratione, quae ad a. 626 pertinet, p. 315 sq. Quam quidem ex Pisidae carmine deperdito fluxisse verisimile est, etsi flosculi quidam poema de bello Avarico in memoriam reducunt cf. p. 315, 7 sqq. τὸν δὲ Σάρβαρον σὺν τῷ λοιπῷ αὐτοῦ στρατῷ κατὰ Κωνσταντινουπόλεως ἀπέστειλεν, ὅπως τοὺς ἐκ δύσεως Οὔννους, οὓς Ἀβάρους καλοῦσιν, Βουλγάροις τε καὶ Σκλάβοις καὶ Γηπαίδαις συμφωνήσας, κατὰ τῆς πόλεως χωρήσωσι καὶ ταύτην πολιορκήσωσιν et Av. 197 sqq. Σθλάβος [5]) γὰρ Οὔννῳ καὶ Σκύθης τῷ Βουλγάρῳ, | αὖθίς τε Μῆδος συμφρονήσας τῷ Σκύθῃ, | γλωσσῶν ἔχοντες καὶ τόπων μερίσματα, | καὶ χωρὶς ὄντες καὶ

[1]) E Callimacho Nonni exempla originem traxerunt, quae tractat O. Schneider ad Callimach. vol. I p. 230.

[2]) Cum Anastasio facit Tafelius p. 97 velut incus tela despuat. Ac momentum addere videtur epigramma in S. Leontium (p. 208 Siber.) ἄκμων τὸ σῶμα τοῦ Λεοντίου τάχα, | ἄκμων σιδηροῦς πρὸς σφυρῶν τὰς αἰκίας.

[3]) Ceterum numquam ἄμμος, semper ψάμμος a Pisida usurpatur cf. Av. 174, Hex. 518. 1563, Suppl. II 112.

[4]) Καὶ τὰς ἕῴας ἐκδραμὼν διεξόδους rescribere non audeo. — Cedreni contextus I p. 725, 18 sq. καὶ αὐτὸς τὰς πρὸς ἀνατολὴν ἐκδραμὼν διεξόδους nullius est momenti.

[5]) L. Σκλάβος eodemque modo 409 Σκλάβων pro Σθλάβων, — rectam scripturam habes H II 75 et Suppl. II 79 cf. omnino Tafelius, Abhandl. d. bayr. Akad. 3 Cl. V Bd. (1849) 3 Abth. p. 123 sqq.

μακρὰν συνημμένοι, | μίαν καθ' ἡμῶν ἀντεκίνησαν μάχην, p. 315, 12 sq. καὶ τοὺς μὲν ἐξέπεμψεν εἰς τὸ φυλάξαι τὴν πόλιν et Av. 280 στρατοῦ τε πλῆθος ἐξαπέστειλε φθάσας, p. 316, 17 sqq. καὶ οἱ Ἄβαρεις ἐκ τῆς Θράκης τῇ πόλει πλησιάσαντες, ταύτην ἑλεῖν ἐβούλοντο, καὶ πολλὰς μηχανὰς κατ' αὐτῆς κινήσαντες καὶ εἰς σκάφη γλυπτὰ ἐκ τοῦ Ἴστρου πλῆθος ἄπειρον καὶ ἀριθμοῦ κρεῖττον ἐνέγκαντες τὸν κόλπον τοῦ Κέρατος ἐπλήρωσαν et Av. 175 τὸ γὰρ κακὸν φύσημα τῆς Θράκης ὅλης, 222 νόθων τε πύργων μηχαναὶ καὶ συνθέσεις, 447 τὰ γλυπτὰ συζεύξαντες ἥπλωσαν σκάφη [1]), 218 sq. πλήθη προσῆλθεν, ὥσπερ ἦν εἰκασμένα, | ὀκτὼ συναθροίζοντα μυριαρχίας, p. 316, 21 sqq. δέκα δὲ ἡμέρας τῇ πόλει παρακαθίσαντες διά τε γῆς καὶ θαλάττης τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ συνεργίᾳ καὶ ταῖς πρεσβείαις τῆς ἀχράντου καὶ Θεομήτορος παρθένου ἡττήθησαν et Av. 382 sqq. cll. 2 sqq. 232 sqq. 451 sqq.

Quae deinceps Theophanes de a. 626 (sive potius 627 et 628) p. 317—327, 16 refert, perspicua narrationis poeticae vestigia servant p. 324, 16—20 (cf. fr. 182) ὁ δὲ Ἡράκλειος ἔγραψε τῷ Χοσρόῃ· ἐγὼ διώκω καὶ πρὸς εἰρήνην τρέχω· οὐ γὰρ ἑκὼν πυρπολῶ τὴν Περσίδα, ἀλλὰ βιασθεὶς ὑπὸ σοῦ· ῥίψωμεν οὖν κἂν νῦν τὰ ὅπλα καὶ εἰρήνην ἀσπασώμεθα· σβέσωμεν τὸ πῦρ, πρὶν τὸ πᾶν καταφλέξῃ, ex quibus versus: ἐγὼ διώκω καὶ πρὸς εἰρήνην τρέχω et (cf. p. 1731 sq. Migne) τὸ πῦρ σβέσωμεν, πρὶν τὸ πᾶν καταφλέγῃ iam Quercius elicuit cf. a) S. 450 ὁ σύντομος νοῦς, ὁ πρὸς εἰρήνην τρέχων [2]), unde bene Pisidae mentem intelligimus Suppl. II 15 sq. ὥς εὖ γέ σοι, κράτιστε, τῶν σπουδασμάτων | καὶ τῶν ἀγώνων τῆς πρὸς εἰρήνην μάχης cl. III 67 sq. αὐτὸς γὰρ ἡμῖν τὰς πρὸς εἰρήνην θύρας | τοῖς σοῖς ἀνοίξει πανταχοῦ σπουδάσμασιν [3]), — b) de καταφλέγειν Hex. 241, Suppl. XI 2, An. p. 1680 A, — de coniunctivo post πρὶν Van. 24 δ, πρὶν κυηθῇ, τῇ φθορᾷ συνεφθάρη et Suppl. LXXXV 3 καὶ πρὶν προέλθῃς, τὴν χάριν χαρίζομαι.

Manifesta insuper est versus clausula: πυρπολῶ τὴν Περσίδα, quae vocem suppeditat saepius ab auctore nostro adhibitam (Av. 142, R 18, Hex. 1858, S 50, Suppl. II 78, LI 2, LIII 2, An. p 1684 C); videtur autem poeta scripsisse: πλὴν οὐχ ἑκὼν γὰρ πυρπολῶ τὴν Περσίδα, | ἀλλ' ἐκβιασθείς [4]).

Denique trimetri initium ῥίψωμεν ὅπλα l. 18 mihi adgnoscere videor; de versus rhythmo cf. R 121 κίνησον ὅπλα, ac saepius omnino

[1]) Adde 462 οὕτω μὲν οὖν ἐκεῖνα τὰ γλυπτὰ σκάφη cl. 411 γλύφας γὰρ εἶχεν ἐσκυφωμένα σκάφη.

[2]) Malim tamen τρέχειν, ut infinitivus cum versu sequenti: καὶ τοὺς ἀπειθεῖς ἐκδιδάξας βαρβάρους cohaereat.

[3]) Adde Hex. 1667.

[4]) De hoc verbo cf. H I 43, Hex. 721. 916, — P II 97, Hex. 41, S 287.

ὅπλον sine articulo comparet cf. P I 14. 202, Av. 319. 400, H I 125, II 121. R 118, S 48. 121. 157. 454.

Poeticum colorem etiamnunc expositio de Chosroae morte prodit p. 326. 25—327, 3 τοῦτον δὲ δεσμήσαντες σφοδρῶς σιδηροπέδαις ὀπισθάγκωνα τοῖς τε ποσὶ καὶ τῷ τραχήλῳ βάρη σιδηρᾶ περιέθηκαν καὶ εἰσάγουσιν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ σκότους, ὃν αὐτὸς ὠχύρωσεν ἐκ νέας κτίσας εἰς ἀπόθεσιν χρημάτων, καὶ ἄρτον πενιχρὸν τούτῳ διδόντες καὶ ὕδωρ ἐλιμαγχόνουν· ἔφη γὰρ ὁ Σιρόης, ὅτι 'τὸν χρυσὸν φάγῃ, ὃν συνήγαγε μάτην, δι' ὃν πολλοὺς ἐλιμάγχονησε καὶ τὸν κόσμον ἠρήμωσεν'. Facillime enim duos trimetros expiscari possumus:

ἄγουσιν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ σκότους,
ὃν αὐτὸς ὠχύρωσεν ἐκ νέας [1]) κτίσας,

ac praeterea ex Pisida fluxisse videntur: ἄρτον πενιχρὸν — ὃν συνήγαγε<ν> μάτην — τὸν κόσμον ἠρήμωσεν cf. de improprio (Suicer Thes. Eccles. vol. II p. 976 sq.) vocis σκότος usu Hex. 771. 828, Suppl. XXXII 1, An. p. 1684 A, — de ὠχύρωσεν Hex. 1883 τὸ τεῖχος ἡμῶν δεῖξον ὠχυρωμένον, — de ἄρτον πενιχρὸν S 632 ἄρτοις πενιχροῖς μυριάνθρωπον στόμα cll. P III 120, Hex. 481. 483. 1274. 1830, Van. 204. De verborum τὸν κόσμον ἠρήμωσεν sententia Chosroae epitheta κοσμοκτόνος (Hex. 1851), κοσμόλεθρος (p. 29 sq. supra), κοσμοφθόρος (H I 77) comparari possunt, quibus Heraclii cognomen κοσμορύστης (H I 70, Hex. 1846, S 452, Suppl. IV 7) bene opponitur.

Quodsi alia Pisidae fragmenta in eadem Theophanis parte (p. 317—327, 16) indaganda sunt, inprimis Heraclii oratio p. 317, 16—21 occurrit: ὁ δὲ βασιλεὺς διελάλησε τῷ ἑαυτοῦ λαῷ [2]), λέγων· 'γνῶτε, ἀδελφοί, ὅτι οὐδεὶς ἡμῖν συμμαχῆσαι θέλει, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεὸς καὶ ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπόρως μήτηρ, ἵνα δείξῃ τὴν ἑαυτοῦ δυναστείαν, <ἐπειδὴ οὐκ ἐν πλήθει λαῶν ἢ ὅπλων ἡ σωτηρία ἐστίν, ἀλλ' εἰς τοὺς ἐλπίζοντας ἐν τῷ ἐλέει αὐτοῦ> καταπέμπει τὴν βοήθειαν αὐτοῦ, ubi locutionem ἀδελφοὶ illustratam habes Stud. p. 28 et 30, verba autem ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπόρως μήτηρ trimetri exitum τὴν τεκοῦσαν ἀσπόρως Av. 2 et 451 (cf. praeterea Av. 6 et Hex. 1153) in memoriam revocant. Optime vero cum Pisidae natura congruit sermo pius, qui omnino Theophanis in tota illa narratione (inde a p. 306)

---

[1]) Scilicet ὀργῆς (cf. Bos-Schaefer Ellips. Gr. p. 27), non ἡλικίας (ibid. p. 107 sq.), quemadmodum locum intelligebat St. Martin ad Lebeau, Histoire du bas empire vol. XI p. 149 n. 3 cf. Heraclii epistula in Chron. Paschal. (Patr. Gr. vol. XCII) p. 1020 A καὶ συσχεθεὶς δέσμιος ἐβλήθη ἐν τῷ νέῳ καστελλίῳ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ.

[2]) Aliae conciones significantur p. 318, 15 διαλαλήσας τῷ λαῷ et p. 319, 22 θαρσοποιήσας τὸν στρατόν.

proprius est, quam a Pisida videtur mutuatus esse. Hinc Heraclius vincit μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ p. 319, 22, τῇ τοῦ Θεοῦ συνεργίᾳ p. 308. 20 et p. 310, 11 [1]), sive τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν πρεσβειῶν τῆς πανυμνήτου Θεοτόκου συνεργήσαντος p. 315, 18 sq., τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ συνεργίᾳ καὶ ταῖς πρεσβείαις τῆς ἀχράντου καὶ Θεομήτορος παρθένου p. 316, 22 sq., τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ τῇ βοηθείᾳ τῆς Θεοτόκου p. 318, 19 [2]).

Ad Pisidam redit fortasse lepida narratiuncula de Rhazata, Persarum duce, p. 317, 29 sq. αὐτὸς δὲ ὀπίσω ὡς κύων πεινῶν μόλις ἐκ τῶν ψιχίων αὐτοῦ ἐτρέφετο. Utcumque res se habet, comparationis fons est Evang. Matth. XV 27 καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν, quamquam similiter locutus est Philostratus Vit. Apollon. I 19, 3 παραπλήσιόν που τοῖς κυσὶ πράττειν τοῖς σιτουμένοις τὰ ἐκπίπτοντα τῆς δαιτός, unde apud Euripidem fr. 469 [2]p. 504 (Nauck) νόμος δὲ <δείπνου> λείψαν' ἐκβάλλειν κυσὶν equidem δαιτὸς supplere malim quam (cum Meklero Euripid. p. 63) δείπνου. Ceterum a Pisida alius quoque Persarum dux, Sarbarus, in comparationis iudicium cum cane vocatur P II 357 sq. ὅμως ὑπήχθη καὶ κατόπιν κυνὸς δίκην | σειραῖς δεθέντος ἐξ ἀνάγκης εἵλκετο et III 63 οὕτως ἐρεθίζων τὸν κακοῦργον ὡς κύνα cf. insuper Hex. 405 sq. cll. H I 72 et Hex. 779 sq.

Deinde Pisidae sermonem reddere videtur Theophanes p. 321. 25 sq. τίς γὰρ ἤλπιζε φυγεῖν τὸν Χοσρόην ἀπὸ προσώπου τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων cf. P III 296 sq. τίς γὰρ τὸ Περσῶν δυσμαχώτατον γένος | ἤλπιζε δοῦναι νῶτα Ῥωμαίων ξίφει;

Denique nescio an Chosroae epitheton πατροκτόνος p. 326, 34 huc pertineat cf. H II 188.

Carminis deperditi finem ex mea quidem sententia Theophanea p. 327, 24—328, 10 adumbrant: ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν ἓξ ἔτεσι καταπολεμήσας τὴν Περσίδα, τῷ ζ' ἔτει εἰρηνεύσας μετὰ χαρᾶς μεγάλης ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν ὑπέστρεψε μυστικήν τινα θεωρίαν ἐν τούτῳ πληρώσας· ἐν γὰρ ἓξ ἡμέραις πᾶσαν τὴν κτίσιν δημιουργήσας ὁ Θεὸς τὴν ἑβδόμην ἀναπαύσεως ἡμέραν ἐκάλεσεν· οὕτω καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἓξ χρόνοις πολλοὺς πόνους διανύσας τῷ ἑβδόμῳ ἔτει μετ' εἰρήνης καὶ χαρᾶς ἐν τῇ πόλει ὑποστρέψας ἀνεπαύσατο· ὁ δὲ λαὸς τῆς πόλεως τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ μαθόντες ἀκατασχέτῳ πόθῳ πάντες εἰς τὴν Ἱερείαν [3]) ἐξῆλθον εἰς συνάντησιν αὐτοῦ, σὺν τῷ πατριάρχῃ καὶ Κωνσταντίνῳ

[1]) Cf. etiam p. 307. 12; 308, 14 sqq.; 310. 27 sq.

[2]) Adde p. 321, 24 sq. εὐχαρίστουν τῷ Θεῷ τῷ διὰ τῶν πρεσβειῶν τῆς Θεοτόκου τοιαῦτα θαυμάσια ποιήσαντι et de ipsa sententia p. 33 supra.

[3]) L. Ἱέρειαν, quemadmodum Ἱέρεια legitur in Nicephori Sceuophylacis vita Theophanis vol. II p. 26, 8. Illinc igitur formas Ἱερείας I p. 397. 8: 427. 31; 444. 17 et Ἱερείᾳ p. 439, 4 repeto.

τῷ βασιλεῖ καὶ υἱῷ αὐτοῦ, βαστάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας, εὐφημοῦντες αὐτὸν μετὰ χαρᾶς καὶ δακρύων· προσελθὼν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ περιπλακεὶς αὐτῷ ἔβρεξαν ἀμφότεροι τὴν γῆν τοῖς δάκρυσιν. Τοῦτο θεασάμενος ὁ λαός, ἅπαντες εὐχαριστηρίους ὕμνους τῷ Θεῷ ἀνέπεμπον· καὶ οὕτω λαβόντες τὸν βασιλέα σκιρτῶντες εἰσῆλθον ἐν τῇ πόλει. Primum quidem ratio ab Hexaëmero repetita quam maxime cum Pisidae ingenio conspirat. deinde introitus triumphalis descriptio in mentem reducit H I 212 sqq. κοσμοῦσι πάντες σοῦ φανέντος τὴν πόλιν, | ἄνθη δὲ συλλέξαντες ἐψυχωμένα | στέφουσιν ὑμᾶς ταῖς προσευχαῖς ὡς ῥόδοις cl. Suppl. II 111 sqq. ὅλη συνῆλθεν εἰς ἑαυτὴν ἡ πόλις, | ὡς ψάμμος, ὡς ῥοῦς, ὡς ἄμετρα κύματα | ποιοῦντα πολλὰς σωματώδεις ἐκχύσεις· | σπουδὴν γὰρ εἶχον, οἷα δορκὰς ἐν θέρει | διψῶσα καὶ σφύζουσα, συντόμως φθάσαι | τῶν σῶν, κράτιστε, συλλαβῶν τὰς ἰκμάδας, denique singula quaedam verba singulaeque sententiae opinioni nostrae patrocinari videntur: e. gr. p. 327. 26 μυστικήν τινα θεωρίαν cf. ἡ ξένη θεωρία [1] P III 73 et μυστικῷ [2]) τρόπῳ Suppl. CVII 14. — p. 327, 27 τὴν κτίσιν δημιουργήσας cf. Hex. 1686 δημιουργεῖς τὴν κτίσιν. — p. 328, 4 sqq. ἐξῆλθον εἰς συνάντησιν αὐτοῦ—βαστάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας, εὐφημοῦντες αὐτὸν μετὰ χαρᾶς καὶ δακρύων cf. Suppl. II 7 sq. νέους προευτρέπιζε φοινίκων κλάδους | πρὸς τὴν ἀπαντὴν τοῦ νέου νικηφόρου, H I 92 ἐλαίας ἠμελημένης [3]) κλάδον | λαβών, Suppl. C 4 sq. ᾧ παῖδες ὕμνους προσεπάγουσι [4]) τοῖς κλάδοις, — p. 328, 8 ἔβρεξαν ἀμφότεροι τὴν γῆν τοῖς δάκρυσιν cf. Hex. 1876 τέγγει δὲ τὴν γῆν καὶ δι᾽ ὀμμάτων βρέχει. — Ceterum Pisidae nominis formam Ἱέρεια (cf. p. 35 n. 3) vindicandam esse probat P I 157 sqq. καὶ δὴ παρέπλεις εὐθὺς Ἡραίας τόπους· | οὕτω γὰρ αὐτὴν ὠνόμαζον ἐκ πλάνης | τῆς πρὶν κρατούσης διαδοχὴν δεδεγμένοι. | ἕως στρέψας εὐσεβῶς μεθαρμόσας | τὸ τῆς πλάνης ἄδοξον εἰς εὐδοξίαν, ubi perperam Quercius adnotat: (observabimus) Heraclium profanum nomen in aliud Christiana pietate illustre commutasse. quamvis quae fuerit nova loci de-

[1]) Vocem θεωρία noster habet etiam P II 172, III 442, R 91, Hex. 97. 627. 1728. 1827, Van. 182. S 300, Suppl. XIV 2, LXXXIII 3, CVII 13, An. p. 1689 A. 1709 A

[2]) Μυστικὸς recurrit P II 245, Hex. 50. 1693. 1801. 1891. S 12 16. 378, Suppl. II 69, LXXIV 2 cf. insuper μυστικῶς Av. 504, Hex. 893. 1659, S 410. 411. 488. 561, Suppl. II 14, XL 3, XLVI 10.

[3]) Sic scripsi pro ἠλεημένῃ, ubi ἠλεημένον Quercius, ἠλεημένης Bekker temptabat cf. Hex. 1064 κόπρον ἠμελημένην.

[4]) Προσάγουσι M; possis etiam προσπλέκουσι, sed εἰσάγουσι, quod olim recepi, propter dativum τοῖς κλάδοις teneri non potest. Itaque in versu sequenti (τὸ ὡσαννὰ κράζοντες ὡς εὐεργέτῃ) sponte emendatio ὡσαννὰ κραυγάζοντες ὡς εὐεργέτῃ se offert; neque enim Hilbergii coniectura (Byz. Ztschr. vol. VII — 1898 — p. 340 n. 1) ὡσαννά τε κράζοντες adridet, praesertim cum lacunam inter v. 4 et 5 comitem sibi adsciscat.

nominatio ex Heraclii praescripto non constet[1]. Scilicet ad Heraclii auctoritatem poeta novum nomen refert, quod usu communi iam pridem inveteraverat cf. Stephanus Byzantius p. 302, 18 sqq. Ἡραία (Ἥραια minus recte Meinekius), ἄκρα οὕτω λεγομένη καταντικρὺ Καλχηδόνος· ταύτην δ' ἐν τῇ συνηθείᾳ Ἡερίαν φασί τινες, ubi Meinekius male sprevit Vossiani scripturam Ἱέραιαν[2]. cl. Procopio de aedif. I 3 (vol. III p. 185, 10 sqq. Bonn.) ἔτι μέντοι κἀν τῷ Ἡραίῳ, ὅπερ Ἱερεῖον καλοῦσι τανῦν, τῇ Θεοτόκῳ νεὼν οὐκ εὐδιήγητον κατεστήσατο et 11 (p. 207, 3 sqq.) καὶ βασίλεια δὲ ἀλλαχόθι δεδημιούργηκεν αὐτὸς καινουργήσας ἔν τε τῷ Ἡραίῳ, ὃ νῦν Ἱερεῖον ὀνομάζουσιν, ubi de aedificiis a Justiniano exstructis agitur[3].

Verum haec hactenus! Theophanis igitur ope adiuti Pisidae carmen deperditum primis quodammodo lineis designavimus. Solidam et expressam effigiem nondum tenemus, sed succurrere potest Suidas, quippe qui plura eiusdem poematis fragmenta servarit, quae peculiari commentatione tractaturi sumus. Neque enim quidquam alii historici adiuvant, quoniam praeter Theophanem nemo poetam ipsum adiit, omnesque narrationes, quae quidem ad Pisidam auctorem referri possunt, ex Theophane manarunt. Cuius generis exemplum Georgii Monachi et Georgii Cedreni expositionem de belli Persici exitu et Heraclii triumpho excitare libet:

Georgius Monachus p. 559 Muralt (sive Patr. Gr. vol. CX p. 833 sqq.):

πυρπολῶν (κατασφάζων cod. Vindob. hist. 40)[4] καὶ καταστρέφων πᾶσαν τὴν Περσίδα ἐν ἔτεσιν ἕξ· τῷ

Georgius Cedrenus vol. I p. 735, 6 sqq. (Bonn):

μυστικὸν δέ τι ἐνταῦθα θεωρεῖται. τὴν γὰρ κτίσιν πᾶσαν ὁ Θεὸς ἐν ἓξ ἡμέραις ἐποίησε καὶ τῇ ζ' ἀναπαύσα-

[1]) **Falsum auget observatio ad v. 161: 'quomodo autem Heraei promontorium vocari iusserit, quamve religionem in eo constituerit, neminem prodidisse mirabar, cum Pisida dicat poenam esse laturos, qui tantam rem silentio praeterirent'. Neque enim dubitari potest, quin verba** τρέμω δὲ τούτων μνημονεύσας τῶν τόπων | σιγῇ παρελθεῖν, ἣν ἐν αὐτοῖς εἰργάσω | ἔναγχος εὐσέβειαν **(162—164) ad v. 170—220 spectent cf. etiam v. 247.**

[2]) Rehdigeranus ἱεραιαν (η supra ε) offert. — Auctor Etymologici Magni p. 437, 45 corruptum Stephani librum delibavit; ceterum Etymologici codex Vossianus (cf. col. 1246 Gaisford) et ipse Ἱερίαν exhibet.

[3]) Itaque falsus est Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (ἡ Κωνσταντινούπολις vol. II Athenis 1862, p. 275): ὁ Ἡράκλειος ἀποτροπιαζόμενος ὡς ἐθνικὸν τὸ τοῦ τόπου ὄνομα μετωνόμασεν αὐτὸ Ἱέραιαν.

[4]) Apud Tafelium, Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, philos.-hist. Cl. vol. IX (1853) p. 50.

δὲ ζ' ἔτει τὰ ζωοποιὰ ξύλα τοῦ παντέπτου σταυροῦ ἀναλαβὼν καὶ εἰς Ἱερουσαλὴμ παραγενόμενος καὶ ταῦτα ὑψώσας (καθυψώσας Vind.) μετὰ χαρᾶς πολλῆς καὶ εἰρήνης ὑπέστρεψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει...... Ὁ δὲ βασιλεὺς πλησιάσας τῇ Κωνσταντινουπόλει μυστικήν τινα θεωρίαν ἐκ πληρώσεως Θεοῦ συνειργάσατο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπέστρεψεν, (μυστικήν τινα θεωρίαν ἐν τούτῳ πληρώσας Vind., ubi Chronici Alexandrini excerptum non intericitur) ὥσπερ γὰρ ὁ Θεὸς ἐν ἡμέραις ἓξ τὴν πᾶσαν (ἐν ἡμέραις ἓξ ὁ Θεὸς πᾶσαν τὴν Vind.) κτίσιν δημιουργήσας, τὴν ζ' ἀναπαύσεως ἡμέραν ἐκάλεσεν, οὕτω δὴ καὶ οὗτος ἐν τοῖς ἓξ χρόνοις πολλοὺς διανύσας πολέμους καὶ κοπιάσας, ἐν τῷ ζ' ἔτει μετ' εἰρήνης ἀνεπαύσατο. Οἱ γοῦν (δὲ Vind.) τῆς πόλεως τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ γνόντες, ἀκατασχέτῳ πόθῳ πάντες ἐν τοῖς παλατίοις τῆς Ἱερείας (πάντες εἰς τὴν Ἱερείαν Vind.) ἐξῆλθον σὺν τῷ πατριάρχῃ καὶ Κωνσταντίνῳ τῷ (βασιλεῖ καὶ addit Vind.) υἱῷ Ἡρακλείου (αὐτοῦ Vind.), βαστάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας, εὐφημοῦντες αὐτὸν μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς αὐτοῦ προσελθὼν ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, ὁ δὲ (πατὴρ addit Vind.) περιπλακεὶς αὐτῷ (τῷ υἱῷ Vind.) κατέβρεξαν ἀμφότεροι τὴν γῆν τοῖς δάκρυσιν. Ὅπερ θεασάμενος ὁ λαὸς εὐχαριστηρίους ὕμνους τῷ Θεῷ σὺν δάκρυσιν ἀνέπεμπον καὶ οὕτω λαβόντες τὸν βασιλέα χαίροντες, (καὶ add. Vind.) κροτοῦντες, (καὶ add. Vind.) εὐφημοῦντες εἰςῆλθον εἰς τὸ παλάτιον.

το· καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν ἓξ ἔτεσι τὴν Περσίδα καταπολεμήσας τῷ ζ' εἰρήνευσε καὶ μετὰ χαρᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν καταλαμβάνει. Ὁ δὲ λαὸς τῆς πόλεως μετὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοῦ πατριάρχου Σεργίου μετὰ κλάδων ἐλαιῶν καὶ λαμπάδων τοῦτον ὑποδεξάμενοι εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ εἰς τὰ βασίλεια εἰσήγαγον.

Nimirum utrique Theophanis memoria (cf. p. 35 sq. supra) colores praebuit. Ac Cedrenus per mediam quandam manum sua accepit, quae etiamnunc in codice Parisino Gr. 1712 f. 180r sq. (Π) comparet: ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν ἓξ ἔτεσι τὴν Περσίδα καταπολεμήσας τῷ ζʹ ἔτει (ἔτη perperam Π) εἰρηνεύσας μετὰ χαρᾶς μεγάλης ἐπὶ (sine accentu Π) Κωνσταντινουπόλεως ὑπέστρεψε μυστικήν τινα (μυστικὴν τινὰ Π) θεωρίαν ἐν τούτῳ πληρώσας· ἐν γὰρ ἓξ ἡμέραις πᾶσαν τὴν κτίσιν δημιουργήσας ὁ Θεὸς τὴν ἑβδόμην ἀναπαύσεως ἡμέραν ἐκάλεσεν· οὕτω καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἓξ (inc. f. 181r) χρόνοις πολλοὺς πόνους διανύσας (διανοίσας Π) τῷ ἑβδόμῳ ἔτει μετ' εἰρήνης καὶ χαρᾶς ἐν τῇ πόλει ὑποστρέψας ἀνεπαύσατο. Ὁ δὲ λαὸς τῆς πόλεως μετὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τοῦ υἱοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοῦ πατριάρχου Σεργίου μαθόντες τὴν ἔλευσιν τοῦ βασιλέως ἐξῆλθον (ἐξῆλθεν Π) εἰς συνάντησιν (συνάντισιν Π) αὐτοῦ [prave ex Theophane adhaesit: σὺν τῷ πατριάρχῃ καὶ Κωνσταντίνῳ, τῷ βασιλεῖ καὶ υἱῷ αὐτοῦ], βαστάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας (λαμπαδων Π: cf. μετὰ κλάδων ἐλαιῶν καὶ λαμπάδων apud Cedrenum), εὐφημοῦντες αὐτὸν μετὰ χαρᾶς. Προσελθὼν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ περιπλακεὶς (περιπλακεῖς Π) αὐτῷ ἔβρεξαν ἀμφότεροι τὴν γῆν τοῖς δάκρυσι. Τοῦτο θεασάμενος ὁ λαός, πάντες (sic etiam z apud Theophanem, non ἅπαντες) εὐχαριστηρίους ὕμνους τῷ Θεῷ ἀνέπεμπον· καὶ οὕτω λαβόντες τὸν βασιλέα σκιρτῶντες εἰς τὰ βασίλεια εἰσήγαγον. — Georgius Monachus vero Theophanea cum alia notitia contaminavit, quae Heraclium in redeundo Sanctae Crucis ligna Hierosolymae reposuisse traderet; Theophanes enim, quocum Π f. 181r et Cedrenus I p. 735, 14 sqq. concinunt, Heraclium anno 628 Constantinopolin reversum anno proximo (ἅμα ἔαρι) cum Sancta Cruce Hierosolymam se contulisse adserit I p. 328, 13 sqq. Per Georgium igitur ex Theophane pendent Leo Grammaticus p. 152 154 (Bonn) et Theodosius Melitenus p. 105. 107 (Tafel.)[1], tum Chronicon ineditum codicis Matritensis Palat. 40, quod Cyrilli Alexandrini et Georgii Pisidae nomen mentitur (Ps.-Pisid.) f. 408 sqq.:

Leo et Theodosius:

κατασφάζων (καὶ πυρπολῶν καὶ καταστρέφων add. Theod.) τὴν πᾶσαν Περσίδα ἐν ἔτεσιν ἕξ, τῷ δὲ ἑβδόμῳ ἔτει τὰ τίμια ξύλα ἀπὸ Περσίδος ἀναλαβὼν καὶ εἰς Ἱερουσαλὴμ παραγενόμενος καὶ ταῦτα ὑψώσας με-

Ps.-Pisides:

κατασφάζων καὶ πυρπολῶν καὶ καταστρέφων πᾶσαν τὴν Περσίδα ἐν ἔτεσιν ἕξ, ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ ἔτει τὰ τίμια ξύλα τοῦ πανσέπτου σταυροῦ ἀπὸ Περσίδος ἀναλαβὼν καὶ εἰς (inc. f. 409r) Ἱερουσαλὴμ παραγενόμενος

[1] Monumenta Saecularia. Herausgegeben von der k. bayer. Akad. der Wissenschaften, III Cl. (Monachii 1859).

τὰ χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐπὶ (τὴν add. Theod.) Κωνσταντινούπολιν ὑπεστρεφεν (ὑπέστρεψεν recte Theod.) . . . . . Ταῦτα τελέσας (τελειώσας Theod.) Ἡράκλειος ἐπὶ (τὴν add. Theod.) Κωνσταντινούπολιν ὑπέστρεψεν. Οἱ δὲ τῆς πόλεως τὴν ἔλευσιν (ἐπέλευσιν Theod.) αὐτοῦ γνόντες ἀκατασχέτω πόθω (τῷ add. Theod.) περὶ αὐτὸν πάντες οἱ (recte om. Theod.) ἐν τοῖς παλατίοις τῆς Ἡρίας [1]) ἐξῆλθον σὺν τῷ πατριάρχῃ καὶ Κωνσταντίνῳ βασιλεῖ τῷ (καὶ Theod.) υἱῷ αὐτοῦ, βαστάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας πρὸς ὑπαντὴν καὶ (om. Theod.) εὐφημοῦντες αὐτόν. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς αὐτοῦ προσελθὼν ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πατρός, ὁ δὲ περιπλακεὶς αὐτὸν (προσπλακεὶς αὐτῷ Theod.) κατεφίλουν ἀλλήλοις (sic etiam Theodosii codex) ἐν (σὺν Theod.) δάκρυσι, καὶ οὕτως λαβόντες τὸν βασιλέα, εὐφημοῦντες καὶ χαίροντες εἰσῆλθον ἐν τῇ πόλει.

καὶ ταῦτα ὑψώσας μετὰ χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν ὑπέστρεψεν, μυστικήν τινα θεωρίαν ἐν τούτῳ πληρώσας· ὥσπερ γὰρ ἐν ἓξ ἡμέραις ὁ Θεὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν δημιουργήσας τὴν ἑβδόμην ἀναπαύσεως ἡμέραν ἐκάλεσε, οὕτω δὲ καὶ οὗτος ἐν τοῖς ἓξ χρόνοις πολλοὺς διανύσας πολέμους καὶ κοπιάσας ἐν τῷ ἑβδόμῳ ἔτει μετ᾽ εἰρήνης ἀνεπαύσατο. Οἱ δὲ τῆς πόλεως τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ γνόντες ἀκατασχέτῳ πόθῳ πάντες ἐν τοῖς παλατίοις τῆς Ἡρίας [1]) ἐξῆλθον σὺν τῷ πατριάρχῃ καὶ Κωνσταντίνῳ τῷ βασιλεῖ καὶ υἱῷ αὐτοῦ, βαστάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας (f. 410r), εὐφημοῦντες αὐτὸν μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς αὐτοῦ προσελθὼν ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, ὁ δὲ πατὴρ περιπλακεὶς τῷ υἱῷ κατέβρεξαν ἀμφότεροι τὴν γῆν τοῖς δάκρυσιν. Ὅπερ θεασάμενος ὁ λαὸς εὐχαριστηρίους ὕμνους τῷ Θεῷ σὺν δάκρυσιν ἀνέπεμπον, καὶ οὕτω (οὕτῳ cod.) λαβόντες τὸν βασιλέα, χαίροντες καὶ κροτοῦντες καὶ εὐφημοῦντες εἰσῆλθον εἰς τὸ παλάτιον.

Accedant Joannes Zonaras XIV 16 (Patr. Gr. vol. CXXXIV p. 1284) ταῦτα ἐν ἓξ ἔτεσιν ἀνύσας Ἡράκλειος καὶ ἀποκαταστήσας τῇ Ἱερουσαλὴμ τὰ τίμια ξύλα καὶ τὸν πατριάρχην αὐτόν, τῷ ἑβδόμῳ ἐπανῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια μετ᾽ εὐφημίας καὶ κρότων δεχθεὶς καὶ λαμπρότητος παρά τε τῆς γερουσίας καὶ τοῦ πλήθους τῆς πόλεως, Michael Glycas p. 512, 12 sqq. (Bonn.) ἐν ἓξ ἔτεσι πᾶσαν καθελὼν τὴν Περσίδα καὶ αὐτὸν τὸν Χοσρόην, ὃς ἑαυτὸν ἀπεθέωσε, πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὸ τίμιον ξύλον ἐπανασώσας (ἔτυχε γὰρ ἀπὸ Ἱεροσολύμων σκυλευθῆναι), λαμπρῶς ἐπανέζευξε, Ephraemius v. 1395 sqq.

---

[1]) Legendum videtur Ἡρίας, nisi omnino Georgii Monachi lectio Ἱερείας praestat (cf. p. 38 supra). Neque enim ἡ Ἡρία promontiorum illud adpellatur, sed τὸ Ἥριον (cf. Stephanus Byzantinus p. 302, 20. Etym. Magn. p. 437, 46. Codinus de aedif. CP. p. 117, 10) vel τὰ Ἥρια (Codin. p. 119, 4).

p. 65 (Bonn.) ταῦτ' ἐν χρόνοις ἓξ Ἡράκλειος ἀνύσας, | ξύλα τε σεπτὰ καὶ Σιὼν ἀρχιθύτην | Ἱερουσαλὴμ ἐγκαταστήσας πόλει, | πρὸς βασιλίδα καθυποστρέφει πόλιν, | ἐν ἑβδόμῳ κάλλιστα χαίρων τῷ χρόνῳ, | ὑμνούμενος στόμασιν ἀστῶν μυρίων, Constantinus Lascaris ineditus in codice Matritensi N 72 f. 170r: καὶ ἓξ ἔτη τοὺς Πέρσας ἐδῄου· τῷ δὲ ἑβδόμῳ ἀναλαβὼν τὸ ζωοποιὸν ἅγιον ξύλον καὶ ἄλλα καὶ εἰς Ἱερουσαλὴμ παραγενόμενος ὕψωσε. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐπανῆκεν εἰς τὴν πόλιν ᾧ ὑπήντησαν πάντες περιχαρῶς μετὰ κλάδων ἐλαιῶν καὶ λαμπάδων δορυφορουμένῳ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος. — Cui traditioni momentum adferre videtur Pisides, cum Suppl. II 3 sq. et 59 sq. imperatorem bello profligato Hierosolymam petivisse testificetur; attamen utramque memoriam bene consociari posse docet Nicephorus Brev. p. 22, 3 sqq. Boor (sive Suidas s. v. Ἡράκλειος vol. I 2 p. 880 sq.; cf. 'Wiener Studien' vol. XIII p. 49) αὐτὸς δὲ λαβὼν τὰ ζωοποιὰ ξύλα ἐσφραγισμένα, καθάπερ ἐλήφθησαν, διαμείναντα πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀφίκετο, καὶ Μωδέστῳ τῷ ἀρχιερεῖ καὶ τῷ αὐτοῦ κλήρῳ ταῦτα ὑπέδειξεν. Οἱ δὲ τὴν σφραγῖδα σῴαν ἐπεγίνωσκον· καὶ ὡς ἀνέπαφα καὶ ἄθικτα βεβήλοις καὶ μιαιφόνοις χερσὶ τῶν βαρβάρων διετηρήθησαν, εὐχαριστήριον ᾠδὴν τῷ Θεῷ ἀνέθεσαν, τήν τε κλεῖδα τὴν ἐπ' αὐτοῖς ὁ ἱεράρχης μείνασαν παρ' αὐτῷ ἤγαγε, καὶ ἀνοιγέντα προσκυνοῦσιν ἅπαντες. Ὑψωθέντων δὲ αὐτῶν ἐκεῖσε εὐθὺς εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ βασιλεὺς ἐξέπεμψεν. Ἃ δὴ Σέργιος ὁ τοῦ Βυζαντίου ἱεράρχης ἐκ Βλαχερνῶν (ἱερὸν δὲ αἱ Βλαχέρναι τῆς Θεομήτορος) λιτανεύων ὑπεδέξατο καὶ πρὸς τὴν μεγίστην ἐκκλησίαν ἀγαγὼν ταῦτα ἀνύψωσε. Scilicet Heraclius et anno 628 ex Perside discedens et anno 629 Constantinopoli relicta Hierosolymam contendit. Nec repugnat Synopsis Sathae (Bibliotheca Graeca medii aevi vol. VII, Paris. 1894) p. 108 τὸ ζωοποιόν τε καὶ τίμιον τοῦ σταυροῦ Κυρίου ξύλον εὑρὼν ἐκεῖσε καὶ ἀνελόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἤγαγεν cl. p. 109 ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος ὑποστρέφων ἐξ Ἱεροσολύμων cf. insuper Symeo Magister ineditus in codice Escurialensi Y - I - 4 f. 62v τὰ ζωοποιὰ ξύλα καὶ τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπεκατέστησε μεγαλοπρεπῶς ὑποστρέψας ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων· ὃν ὁ πατριάρχης Σέργιος καὶ Κωνσταντῖνος ὁ [falso adicitur: υἱὸς αὐτοῦ καὶ] βασιλεὺς καὶ υἱὸς αὐτοῦ σὺν παντὶ τῷ λαῷ μεθ' ὅσης τῆς ἡδονῆς ὑπεδέξαντο, ἐλαιῶν (ἐλαίων cod.) κλάδους καὶ λαμπάδας κατέχοντες[1]!

Tantum vero abest, ut nostra sententia, quae Theophanem Pisideae orationis guttis reliquorum historicorum hortulos inrigasse statuat, vacillet, ut etiam exceptionibus stabiliatur. Argumento locus ille est, quo poetam definite Theophanes nominat (cf. Stud. p. 3) p. 298.

---

[1] Nullam Sanctae Crucis mentionem Constantinus Manasses facit v. 3785 sqq. (p. 160 Bonn.) ἐν ἑξαμέτρῳ τοιγαροῦν ἡλίου περιδρόμῳ | τὴν Περσικὴν καὶ Μηδικὴν Ἡράκλειος ἐκτρίψας | καλλίνικος ἀνέζευξεν ἐπὶ τὴν βασιλίδα.

16 sqq. ἧκεν Ἡράκλειος ἀπὸ Ἀφρικῆς φέρων πλοῖα καστελλωμένα, ἔχοντα ἐν τοῖς καταρτίοις κιβώτια καὶ εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, καθὰ καὶ ὁ Πισίδιος Γεώργιος λέγει. καὶ στρατὸν πολὺν ἀπὸ Ἀφρικῆς καὶ Μαυριτανίας. Ad eiusdem enim Pisidae testimonium Georgius Monachus provocat, cum Deiparae imaginibus Salvatoris effigiem non manufactam substituit p. 563 Mur. (Patr. Gr. pag. 825 A) ὁ δὲ αὐτὸς Ἡράκλειος (Ἡράκλειος γὰρ ὁ στρατηγὸς Ἀφρικῆς Vind.) πλοῖα πολλὰ ἐξοπλίσας καὶ στρατὸν ἄπειρον ἐξ Ἀφρικῆς καὶ Μαυριτανίας ἐπισυνάξας (M. αὐτῆς συνάξας Vind.), τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν, ἐπιφερόμενος καὶ τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Κυρίου, ὥς φησι Γεώργιος ὁ Πισίδιος. Quam quidem memoriam Ps.-Pisides repetit f. 402[r] ὁ δὲ Ἡράκλειος ἐξ Ἀφρικῆς πλοῖα πολλὰ ἐξοπλίσας (ἐξοπλήσας cod.) καὶ στρατὸν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν, ἐπιφερόμενος (ἐπιφερομένην cod.) καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὥς φησι Γεώργιος, tum poetae nomine suppresso Leo Grammaticus p. 146, 8 sqq. et Theodosius Melitenus p. 101: ὁ δὲ αὐτὸς Ἡράκλειος ἐξ Ἀφρικῆς πλοῖα πολλὰ (πολλὰ πλοῖα Theod.) ἐξοπλίσας καὶ στρατόν, τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν, ἐπιφερόμενος καὶ τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν, Cedrenus I p. 712 16 sqq. (ex Leone cf. p. 55 sq.) ὁ δὲ Ἡράκλειος πλοῖα πολλὰ ἐξ Ἀφρικῆς ἐξοπλίσας καὶ στρατόν, τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν, ἐπιφερόμενος καὶ τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Glycas p. 511, 5 sqq. καὶ ὃς αὐτίκα κινηθεὶς στόλον ἑτοιμάζει καὶ κατὰ τοῦ Φωκᾶ ἔρχεται, φέρων καὶ τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, Lascaris f. 169[r] Ἡράκλειος γὰρ ὁ στρατηγὸς Ἀφρικῆς ἦλθεν ἐπὶ τὴν πόλιν μετὰ πολλοῦ στόλου φέρων καὶ τὴν ἀχειροποίητον τοῦ Κυρίου εἰκόνα. Secundum Theophanem ipse Pisides (cf. Stud. l. c.) iudicat, unde Georgii eiusque adseclarum narrationem errori tribuendam esse discimus. Erroris vero ansam procul dubio alter Theophanis locus (p. 303, 17 sqq.) dedit, ubi ex Pisidae auctoritate (P I 139 sqq. et II 86 sq.; cf. tamen p. 6 supra) imaginem Christi ἀχειροποίητον ab Heraclio in Persidem ablatam esse narratur. Quam traditionem ita expressit Georgius Monachus p. 567 (Patr. Gr. p. 829) λαβὼν οὖν (καὶ ταῦτα εἰπὼν λαβὼν Vind.) τὴν θεανδρικὴν μετὰ χεῖρας ἀχειροποίητον μορφὴν κατὰ Περσῶν ἐστράτευσε, ac similiter Georgii adsectatores locuti sunt: Leo Grammaticus p. 150 et Theodosius Melitenus p. 104, nec non Cedrenus I p. 719, 5 sqq. λαβὼν δὲ μετὰ χεῖρας τὴν θεανδρικὴν ἀχειροποίητον μορφὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν (τοῦ — ἡμῶν om. Theod.) κατὰ Περσῶν ἐστράτευσε, tum Ps.-Pisides f. 407[v] λαβὼν δὲ μετὰ χεῖρας τὴν θεανδρικὴν ἀχειροποίητον μορφὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ Περσῶν ἐστράτευσε. Singularem vero locum Cedrenus obtinet, quippe qui paucis interpositis eandem rem alia ratione agitet p. 719, 16 sqq. ὁ δὲ

βασιλεὺς τὴν σεβασμίαν εἰκόνα τῆς θεανδρικῆς μορφῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς χερσὶ κατέχων ἀπήρξατο τῶν ἀγώνων. Nimirum Georgii sive potius Leonis expositionem cum memoria codicis H coniunxit, ubi Theophanea repetuntur f. 173ʳ: λαβὼν δὲ ὁ βασιλεὺς ἐν χερσὶ τὴν θεανδρικὴν μορφήν, ἣν χεῖρες οὐκ ἔγραψαν, ἀλλ' οἵαν (οἷαν H) ἐν εἰκόνι ὁ πάντα μορφῶν καὶ διαπλάττων Λόγος ἄνευ γραφῆς (ἀναγραφῆς H) μορφῶσιν, ὡς ἄνευ σπορᾶς κύησιν ἤνεγκεν, καὶ τούτῳ (τοῦτο H cum cm apud Theophanem) πεποιθὼς (πεποιθῶς H) τῷ θεογράφῳ τύπῳ ἀπήρξατο τῶν ἀγώνων. Heraclii vero adventum ex Africa referens Leonem sequi maluit, altero fonte neglecto, ubi itidem Theophanis oratio fluit f. 171ʳ [1]. Nec tamen Leonis memoriam repetit, quae quidem Heraclium, priusquam ad principale fastigium provectus esset, Africae praefectum fuisse perhibet p. 146 (et Theodos. Meliten. p. 101) ὁ δὲ γαμβρὸς αὐτοῦ Κρίσπος ὁ πατρίκιος μὴ ὑποφέρων ὁρᾶν τούς τε ἀδίκους φόνους καὶ τὰ δεινὰ τὰ ὑπὸ Φωκᾶ γινόμενα ἔγραψε πρὸς Ἡράκλειον στρατηγὸν ὄντα ἐν Ἀφρικῇ (ἐν Ἀφρικῇ ὄντα Theod.) μετὰ τοῦ (om. Theod.) στόλου, ὅπως ἀνέλθωσι κατὰ τοῦ τυράννου Φωκᾶ. Quam rationem ex antiquioribus amplexus est Georgius Monachus p. 562 (Patr. Gr. pag. 824 sq.) μετὰ δὲ ταῦτα ἔφθασεν ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀσεβοῦς Φωκᾶ, ἀνθ' ὧν ἔδρασεν ἀναριθμήτων κακῶν. Ὁ γὰρ γαμβρὸς αὐτοῦ Κρίσπος ὁ πατρίκιος, μὴ ὑποφέρων ὁρᾶν τοὺς ἀδίκους φόνους καὶ τὰ δεινὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ γενόμενα, ἔγραψε πρὸς Ἡράκλειον, στρατηγὸν Ἀφρικῆς, πλοῖα πολλὰ ὁπλίσαντα ἀνελθεῖν κατὰ τοῦ τυράννου Φωκᾶ [2], ex posterioribus Ps.-Pisides f. 402ʳ sq. μετὰ δὲ ταῦτα ἔφθασεν ἡ ὀργὴ καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀσεβοῦς Φωκᾶ καὶ ἀνθ' ὧν ἔδρασεν ἀναριθμήτων κακῶν, ὡς ὁ λόγος δηλώσει. Ὁ δὲ γαμβρος, ὁ πατρίκιος Κρίσπος (Κρίασος cod.) τοῦ Φωκᾶ (expectatur: ὁ δὲ γ. τοῦ Φωκᾶ, ὁ πατρίκιος Κρίσπος), μὴ ὑποφέρων ὁρᾶν τοὺς ἀδίκους φόνους αὐτοῦ καὶ τὰ δεινὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα ἔγραψε (f. 402ᵛ) πρὸς Ἡράκλειον στρατηγὸν ὄντα ἐν Ἀφρικῇ μετὰ στόλου, ὅπως ἀπέλθωσι (l. ἀνέλθωσι) κατὰ τοῦ τυράννου Φωκᾶ. — Joël p. 46, 6 sqq. (Bonn.) ὁ δὲ γαμβρὸς αὐτοῦ Πρίσκος (sic) μὴ φέρων ὁρᾶν τοὺς ἀδίκους φόνους καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα δεινὰ γράφει Ἡρακλείῳ στρατηγῷ ὄντι τότε ἐν Ἀφρικῇ, ὅπως ἀνέλθῃ μετὰ στόλου κατὰ τοῦ τυράννου. — Lascaris f. 169ᵛ καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἔφθασεν εἰς αὐτόν. Ἡράκλειος γὰρ ὁ στρατηγὸς Ἀφρικῆς ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν μετὰ πολλοῦ στόλου, tum Glycas p.

[1]) Habes tamen καστελλομένα pro καστελλωμένα (= cehm apud Theophanem) et Πισσίδειος pro Πισίδιος (cf. Πισσίδιος in egm). Ex Theophane pendet etiam Symeo Escurialensis f. 62ʳ, ubi tantummodo lectionis varietas ἱστοῖς pro καταρτίοις et Πισσίδειος pro Πισίδιος comparet, sed memoriam de Christi imagine in Persidem elata plane retienit.

[2]) De Crispo non interpolatum exemplar codicis Vind. (p. 44 Tafel) tacet: Μετὰ — κακῶν. Ἡράκλειος γὰρ ὁ στρατηγὸς Ἀφρικῆς πλοῖα πολλὰ ἐξοπλίσας κτλ.

511. 4 sq. γράφουσι πρὸς τὸν τῆς Ἀφρικῆς στρατηγὸν Ἡράκλειον· καὶ ὃς αὐτίκα κινηθεὶς στόλον ἑτοιμάζει καὶ μετὰ τοῦ Φωκᾶ ἔρχεται et Ephraemius v. 1342 sqq. p. 63 στρατηγὸς Ἡράκλειος Ἀφρικῆς τότε | στόλῳ πεπλευκὼς εἰς βασιλίδα πόλιν | ἥττησε Φωκᾶν. Contra Cedrenus haec offert I p. 711, 19 sqq. τῷ ἕκτῳ ἔτει Κρίσπος ὁ πατρίκιος μὴ φέρων ὁρᾶν τοὺς ἀδίκους φόνους καὶ τὰ δεινὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ γινόμενα, γράφει πρὸς Ἡράκλειον τὸν πατρίκιον καὶ στρατηγὸν Ἀφρικῆς, ὅπως ἀποστείλῃ Ἡράκλειον τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ Νικήτην τὸν υἱὸν Γρηγορᾶ πατρίκιον (l. πατρικίου), τὸν ὑποστράτηγον αὐτοῦ, ὅπως ἔλθωσι κατὰ τοῦ τυράννου· ἤκουε γὰρ κατ' αὐτοῦ μελετωμένην παρ' αὐτῶν ἀνταρσίαν. Videlicet auctorem anonymum codicis H respexit. qui ex Theophane sua mutuatus est cf.enim

Theophanes p. 295, 27 sqq.:

τούτῳ τῷ ἔτει ὁ Πρίσκος μὴ ὑποφέρων ὁρᾶν τούς τε ἀδίκους φόνους καὶ τὰ κακὰ τὰ ὑπὸ Φωκᾶ γινόμενα ἔγραψε πρὸς Ἡράκλειον, τὸν πατρίκιον καὶ στρατηγὸν Ἀφρικῆς, ὥστε ἀποστεῖλαι Ἡράκλειον, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Νικήταν, τὸν υἱὸν Γρηγορᾶ τοῦ πατρικίου καὶ ὑποστρατήγου (ὑποστράτηγον ccmA) αὐτοῦ, ὅπως ἔλθωσι κατὰ τοῦ τυράννου Φωκᾶ· ἤκουε γὰρ μελετωμένην ἐν τῇ Ἀφρικῇ κατὰ Φωκᾶ ἀνταρσίαν.

H f. 170^r:

τῷ ἕκτῳ ἔτει τούτου ὁ Πρίσκος μὴ φέρων ὁρᾶν τοὺς ἀδίκους φόνους καὶ τὰ κακὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ γινόμενα γράφει πρὸς Ἡράκλειον, τὸν πατρίκιον καὶ στρατηγὸν Ἀφρικῆς, ὅπως ἀποστείλῃ Ἡράκλειον, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Νικήταν, τὸν υἱὸν Γρηγορᾶ πατρικίου καὶ ὑποστράτηγον αὐτοῦ, ὅπως ἔλθωσι κατὰ τοῦ τυράννου Φωκᾶ· ἤκουε γὰρ μελετωμένην ἐν τῇ Ἀφρικῇ κατὰ Φωκᾶ (καταφωκᾶ cod.) ἀνταρσίαν.

Ac Theophanis auctor prodit Joannes Antiochenus fr. 218^e (Fragm. Hist. Gr. vol. V p. 37 Mueller) ὁ δὲ γαμβρὸς αὐτοῦ Πρίσκος (Mueller supplet: ἔγραψεν πρὸς Ἡράκλειον τὸν πατρίκιον καὶ στρατηγὸν Ἀφρικῆς), ὥστε ἀποστεῖλαι Ἡράκλειον, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Νικήταν, τὸν υἱὸν Γρηγορᾶ τοῦ ὑποστρατήγου αὐτοῦ, ὑπισχνούμενος αὐτοῖς προδιδόναι Φωκᾶν· ἠκούετο γάρ, ὅτι καταστρατηγεῖ Φωκᾶ, cum H plane Symeo 61^v conspirat, nisi quod τούτου ἔτει pro ἔτει τούτου et τὸν ὑποστράτηγον pro καὶ ὑποστράτηγον exhibet [1]). Ceterum Cedrenus priorem relationis partem ad Leonem adcommodasse

[1]) Eandem traditionem exprimit Synopsis Sathae p. 107. Πρίσκος δὲ ὁ πατρίκιος, ὁ καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ, ὡς εἴρηται, ὁρῶν τὰς καθ' ἑκάστην τῶν ἀρχόντων παραλόγους σφαγὰς καὶ τὸ φόνον τοῦ Φωκᾶ, γράφει πρὸς Ἡράκλειον τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀφρικῆς, ἀποστεῖλαι κατὰ τοῦ τυράννου Ἡράκλειον, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Νικήταν πατρίκιον, τὸν υἱὸν Γρηγορᾶ τοῦ ὑποστρατήγου αὐτοῦ. adcuratiora Nicephorus Brev. p. 3 sq (Boor) et Zonaras XIV 14 (Patr. Gr. vol. CXXXIV p. 1276 AB proferunt, rem breviter perstringit Constantinus Manasses 3644 sqq. p. 157, leviter tangit Chronicon Paschale Patr. Gr. vol. XCII p. 980; cf. insuper Nicephorus Callistus Hist. Eccles. XVIII 55 (Patr. Gr. vol. CXLVII p. 445).

putandus est, id quod praeter lectionem δεινὰ (pro κακὰ) Crispi nomen demonstrat, cui Π Priscum cum Theophane substituit. Neque alia est causa, cur in narratiuncula, quam codicis Π auctor suppeditavit, Prisci nomen commutarit:

Π f. 171r:

συνέπραττε δὲ τούτοις καὶ Π ρ ί σ κ ο ς, ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ, <adde: ὃν> καὶ στρατηγὸν Καππαδοκίας ἐποίησεν βασιλεύσας. Ἐκεῖσε δὲ ἀνταρσίαν μελετήσαντα (μελετήσαντες cod., unde μελετήσαντος elicere nolo) ἤγαγεν ἐπὶ συγκλήτου καὶ τὰ πρὸς Ἡράκλειον γενόμενα ἔγγραφα αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς κατέχων ἐν τῇ χειρί, κρούσας Π ρ ί σ κ ο υ τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ χαρτίου ἔφη· 'ταλαίπωρε (ταλαίπορε cod.)! γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας· φίλον ἀληθῆ (ἀληθεῖ cod.) πῶς ποιήσεις;'

Cedrenus I p. 713, 7 sqq.:

συνέπραττε δὲ τούτοις καὶ Κ ρ ί σ π ο ς, ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ, ὃν καὶ στρατηγὸν Καππαδοκίας Ἡράκλειος βασιλεύσας ἐποίησεν· ἐκεῖσε δὲ ἀνταρσίαν μελετήσαντα ἤγαγεν ἐπὶ τῆς συγκλήτου καὶ τὰ πρὸς Ἡράκλειον γενόμενα ἔγγραφα αὐτοῦ κατέχων ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ χειρί, κρούσας Κ ρ ί σ π ο ν τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ χαρτίου ἔφη· 'ταλαίπωρε! γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας· φίλον ἀληθῶς (l. ἀληθῆ) πῶς ποιήσεις'?

Quodsi ipsa verborum sententia examinatur, Crispi litterae significari videntur, quibus Heraclii pater ad defectionem sollicitabatur. Quam opinionem adscivit Symeo Escurialensis f. 62r: συνέπραττε δὲ τούτοις καὶ Π ρ ί σ κ ο ς, ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ, ὃν καὶ στρατηγὸν ἐποίησε βασιλεύσας. Τοῦτον Ἡράκλειος (in mg. male suppletur: βασιλεύσας) ἐπὶ τῆς συγκλήτου ἀγαγὼν καὶ τ ὰ π ρ ὸ ς Ἡ ρ ά κ λ ε ι ο ν τ ὸ ν π α τ έ ρ α α ὐ τ ο ῦ γ ε ν ό μ ε ν α ἔ γ γ ρ α φ α α ὐ τ ο ῦ κ α τ ὰ Φ ω κ ᾶ, τ ο ῦ γ α μ β ρ ο ῦ (melius πενθεροῦ scripsisset auctor) α ὐ τ ο ῦ, ὁ βασιλεὺς κατέχων ἐν τῇ χειρί, κρούσας τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ χαρτίου (in mg. per compendium σημείωσαι cod.) ἔφη· 'ταλαίπωρε! γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας· φίλον ἀληθῆ πῶς ποιήσεις;' Minus recte igitur Cedreni interpres vertit: 'm a n u q u e t e n e n s c h a r t a m, i n q u a i n d i c i a P r i s c i i n s i d i a r u m i n H e r a c l i u m e r a n t s c r i p t a'. Sane sententiae illi Leo Grammaticus patrocinari videtur, quocum facit Ps.-Pisides cf.

Leo p. 147, 16 sqq. (et Theodos. Meliten. p. 102):

συνέπραττε (συνέ... Leo) δὲ (om. Theod.) τούτοις καὶ συνευδόκει Κρί-

Ps.-Pisides f. 403v sq.:

συνευδόκει (συνευδοκεῖ cod.) δὲ τῷ βασιλεῖ Κρίσπος, γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ.

σπος ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ [1])....... Μετὰ δέ τινα χρόνον στρατηγὸν αὐτὸν τὸν Κρίσπον Καππαδοκίας ἐποίησεν (αὐτὸν ποιήσας Καππαδοκίας Theod.) ὁ βασιλεύς, ἀπέστειλε δὲ (ἀπέστειλεν Theod.) φιλοφρονούμενος αὐτὸν πάμπολλα. Ἐκεῖ τοίνυν ἀπελθὼν ἐλοιδόρει Ἡράκλειον καὶ ἀνταρσίαν ἐμελέτα κατ' αὐτοῦ. Ελθὼν δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔφη πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλεύς, τὰ κατ' αὐτοῦ γεγραμμένα κρατῶν ἐπὶ χάρτου, καὶ κρούσας ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ (om. Theod.) ἐπὶ τῆς (om. Theod.) συγκλήτου ἔφη· 'ταλαίπωρε, γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας· καὶ πῶς ἂν φίλον ἀληθῆ ποιήσειας' (ποιήσεις Theod.);

Μετὰ (f. 404ʳ) δέ τινα χρόνον στρατηγὸν αὐτὸν ποιήσας Καππαδοκίας. Ἐκεῖ τοίνυν ἀπελθὼν ἐλοιδόρει Ἡράκλειον καὶ ἀνταρσίαν ἐμελέτα κατ' αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐλθὼν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔφη πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλεὺς τὰ κατ' αὐτοῦ γεγραμμένα κρατῶν ἐπὶ χεῖρας τὸν χάρτην· καὶ κρούσας ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ ἐπὶ συγκλήτου ἔφη· 'ταλαίπωρε, γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας· καὶ πῶς ἂν φίλον ἀληθῆ ποιήσειας' [2]);

Sed revera verba τὰ κατ' αὐτοῦ γεγραμμένα libellum accusatorium designant, de quo in prolixa eiusdem rei narratione haec praebet Nicephorus p. 6, 16 sqq. Boor (cf. Petavii nota p. 102 ed. Bonn.) καὶ τὸν βασιλέα ἀναμιμνήσκειν αὐτόν, οἷα ἐν Καισαρείᾳ ἐπὶ τῇ νόσῳ κατεσχηματίσατο, καὶ ὡς τὸ τῆς βασιλείας κατευτελίζειν ἀξίωμα ᾤετο, καὶ ὡς εἰς τὴν βασίλειον ἀρχὴν προὔτρεπε. Καὶ ἅμα λαβόντα τόμον κατὰ κόρρης τοῦτον παίειν καὶ εἶτα λέγοντα· 'ὡς (ὃς Ducangius) γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας, φίλον πῶς ἂν ποιήσειας;' Ex Nicephoro autem Zonarae memoria fluxit XIV 15 (Patr. Gr. p. 1280 C) καὶ ὁ βασιλεὺς τὰ παρὰ τοῦ Κρίσπου κἀκείνου παρόντος κατέλεγεν· εἶτα πρὸς ἐκεῖ-

---

[1]) **Interponitur apud Leonem imperatoris descriptio:** οὗτος ὁ Ἡράκλειος ἦν τὴν ἡλικίαν μεσῆλιξ, εὐσθενής, εὔστερνος, εὐόφθαλμος καὶ ὀλίγον ὑπόγλαυκος, ξανθὸς τὴν τρίχα καὶ λευκὸς τὴν χροιάν, ἔχων τὸν πώγωνα πλατὺν καὶ πρὸς μῆκος ἐκκρεμῆ· ὁπηνίκα δὲ πρὸς τὸ τῆς βασιλείας ἦλθεν ἀξίωμα, εὐθέως ἐκείρατο τὴν κόμην καὶ τὸ γένειον τῷ βασιλικῷ σχήματι. **Quem characterismum non sine parva lectionis varietate post fabellam de Prisco exhibet Π f. 171ʳ, paucis interiectis Cedrenus I p. 714, 1 sqq., alio loco ante narratiunculam de Prisco Symeo f. 62ʳ.**

[2]) **Similiter etiam Georgius Monachus p. 564 sq. (Patr. Gr. p. 828 A)** συνέπραττε δὲ τούτοις καὶ συνηυδόκει πλέον Κρίσπος ὁ ἔπαρχος καὶ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ. Μετὰ δέ τινα χρόνον στρατηγὸν αὐτὸν ποιήσας Καππαδοκίας ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλε. Ἐκεῖ τοίνυν ἀπελθὼν ἐλοιδόρει Ἡράκλειον καὶ ἀνταρσίαν ἐμελέτα κατ' αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενόμενον (γενομένου **Muraltus coniecit, sed sufficit, ni fallor,** γενόμενος) τὰ κατ' αὐτοῦ γεγραμμένα κρατῶν ἐπὶ χάρτου καὶ κρούσας ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ ἔφη πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου ὁ βασιλεύς· 'γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας, ταλαίπωρε· καὶ πῶς ἂν φίλον ποιήσειας'; **Attamen verba** τὰ κατ' αὐτοῦ γεγραμμένα—κεφαλῇ αὐτοῦ **plane ignorat Vind. (p. 46 Tafel).**

νον ἐπιστραφεὶς ἔφη· 'ὃς γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας, οὐδὲ φίλον ἂν ποιήσεις (l. ποιήσειάς) ποτέ', ad Leonis sive potius Georgii Monachi recensionem accedit Michael Glycas p. 511 sq. οὗτος ὁ Ἡράκλειος πρός γε τὸν τοῦ Φωκᾶ γαμβρὸν Κρίσπον πρότερον μὲν τοῖς κατὰ τοῦ Φωκᾶ συνευδοκοῦντα, ὕστερον δὲ Ἡράκλειον λοιδοροῦντα, εἶπεν· 'γαμβρὸν οὐκ ἐποίησας, ταλαίπωρε, καὶ φίλον πῶς ἂν ποιήσῃς' (l. ποιήσειας); Apud Theophanem vero totius narrationis nullum vestigium extat.

Gravioris tamen momenti esse videtur, quod etiam alia narratio desideratur, quae quidem diserte ad Pisidam provocet. Vetustissimus testis est Georgius Monachus, qui apparatum belli Persici (cf. Stud. p. 4 sq.) hoc modo describit p. 566 sq. (Patr. Gr. p. 829): ὁ δέ γε βασιλεὺς Ἡράκλειος τὴν ἁγίαν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα τελέσας κατὰ Περσίδος ἠβούλετο χωρῆσαι. Χρήματα δὲ τῶν ἐναγῶν (εὐαγῶν recte cod.; cf. Theophan. I p. 302, 34) οἴκων καὶ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν λαβὼν ἐχάραξε νομίσματα. Καὶ μικρὸν ὅτε (expectatur: καὶ μικρῷ ὕστερον) βουλόμενος ἀποκινῆσαι, τάδε πρὸς τὸν πατριάρχην ἔφη· 'εἰς χεῖρας τῆς Θεομήτορος ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου'. Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν μελανα ὑποδήματα περιβαλόμενος (καὶ πρηνὴς πεσὼν adiecit Muralt) ηὔξατο· ὃν ἰδὼν Γεώργιος ὁ Πισίδης μετὰ τοσαύτης ταπεινώσεως, ἔφη· 'ὦ βασιλεῦ,

μελαμβαφὲς πέδιλον εἵλιξας πόδας
βάψεις ἐρυθρὸν Περσικῶν ἐξ αἱμάτων.'

Sed interpolationem prodit codicis Vind. contextus (p. 48 Tafel): ὁ δὲ γε.... τελέσας, τάδε πρὸς τὸν πατριάρχην ἔφη·.... τὸν υἱόν μου. Verum enim vero verbosioris relationis testimonia alia suppetunt cf.

Leo Grammaticus p. 149, 13 sqq. (et Theod. Melit. p. 103 sq.):

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα τελέσας κατὰ Περσίδος ἠβούλετο χωρῆσαι, χρήματα τῶν εὐαγῶν (ἐναγῶν Leo) οἴκων καὶ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν λαβὼν καὶ χαράξας νομίσματα καὶ μιλιαρήσια. — Ὁ δὲ Χοσρόης Σάϊτον ἡγεμόνα μετὰ πολλῆς δυνάμεως (κατὰ Ῥωμαίων addit Theod.) ἀποστείλας πᾶσαν τὴν ἀνατολὴν ἠφάνισεν. Ἐλθὼν δὲ οὗτος ἐν Καλχηδόνι ἱκανὸν χρόνον ταύτην παρεκάθισεν (ἐλθὼν — παρεκάθισεν

Ps.-Pisides f. 405^r sqq.:

Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα τελέσας (f. 405^v) κατὰ Περσίδος ἠβούλετο χωρῆσαι, χρήματα τῶν εὐαγῶν οἴκων καὶ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν λαβὼν καὶ χαράξας νομίσματα καὶ μιλιαρίσια (μιλιαρίδια cod.). — Μετὰ δὲ ταῦτα Χοσρόης Σάϊτον (Σάχτον cod.) τὸν καλούμενον ἡγεμόνα μετὰ πολλῆς δυνάμεως κατὰ Ῥωμαίων ἀποστείλας πᾶσαν τὴν ἀνατολὴν ἠφάνισεν. Ἐλθὼν δὲ ἐν Καλχηδόνι ἱκανὸν χρόνον παρεκάθισεν. Ὃς τὸν

om. Theod.). Ὃς τὸν Ἡράκλειον μεθ' ὑποκρίσεως προσκαλεσάμενος τὰ πρὸς εἰρήνην αὐτῷ (om. Theod.) ὡμίλησεν. Ὁ δὲ τοῖς δολίοις αὐτοῦ λόγοις (λόγοις αὐτοῦ Theod.) πιστεύσας ἐκπέμπει σὺν αὐτῷ πρέσβεις μεγιστάνους (μεγιστᾶνας Theod.) πρὸς Χοσρόην ἑβδομήκοντα. Οὓς παραλαβὼν ἀτίμους καὶ δεσμίους ἀπήγαγεν ἐν Περσίδι. Ὁ δὲ Χοσρόης τὸν μὲν Σάϊτον, ὡς τὸν Ἡράκλειον ἰδόντα καὶ μὴ συλλαβόντα, ἀποδεῖραι ἐκέλευσεν, τοὺς δὲ πρέσβεις ἐν φρουραῖς καὶ κακουχίαις κατεδίκασεν. Ὑπὲρ ὧν ἀθυμία καὶ θλῖψις (θλίψις Theod.) πολλὴ κατεῖχε τὸν βασιλέα. — Εἶτα πάλιν Χοσρόης ἀπέστειλεν ἕτερον ἄρχοντα κατὰ Ῥωμαίων ὀνόματι Σάρβαρον, ὃς μετὰ πλείστης δυνάμεως ἦλθε (ἦλθεν Theod.) πρὸς τὴν Ἀσίαν, τὴν γῆν τῶν Ῥωμαίων ληϊζόμενος. — Ὁ δέ γε βασιλεὺς Ἡράκλειος, ὡς εἴρηται, πρὸς Περσίδα βουλόμενος ἐκχωρῆσαι τάδε πρὸς τὸν πατριάρχην ἔφη· 'εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ (Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος Theod.) καὶ σοῦ ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου'. Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν μέλανα ὑποδήματα περιβαλλόμενος καὶ πρηνὴς πεσὼν ηὔξατο οὕτως· 'δέσποτα Θεὲ καὶ κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον, καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι (περιβαλλόμενος ηὔξατο Theod. cum Georg. Mon.). Ὃν ἰδὼν Γεώργιος ὁ Πισίδης (Πι-

Ἡράκλειον μεθ' ὑποκρίσεως προσκαλεσάμενος τὰ πρὸς εἰρήνην ὡμίλησεν (ὠμίλησεν cod.). Ὁ δὲ βασιλεὺς τοῖς δολίοις αὐτοῦ λόγοις πιστεύσας ἐκπέμπει σὺν αὐτῷ πρέσβεις πρὸς Χοσρόην μεγιστᾶνας (μεγιστάνας cod.) ο'. Οὓς (ὃς cod.) παραλαβὼν Σάϊτος εἰς Καλχηδόνα ἀτίμους καὶ δεσμίους ἅμα ἤγαγεν ἐν (f. 406r) Περσίδι. Ὁ δὲ Χοσρόης τὸν μὲν Σάϊτον ὡς τὸν Ἡράκλειον ἰδόντα (εἰδόντα cod.) καὶ μὴ συλλαβόντα, ἀποδεῖραι ἐκέλευσε, τοὺς δὲ πρέσβεις ἐν φρουραῖς καὶ κακουχίαις κατεδίκασεν. Περὶ ὧν ἀθυμία πολλὴ καὶ θλῖψις (θλίψις cod.) κατεῖχε τὴν πόλιν καὶ τὸν βασιλέα τὸν Ἡράκλειον. — Εἶτα πάλιν Χοσρόης ἀπέστειλεν ετερον ἄρχοντα κατὰ Ῥωμαίων, ὀνόματι Βάρβαρον (sic; cf. p. 16 supra), ὃς μετὰ πλείστης δυνάμεως ἦλθεν ἐπὶ Ἀσίαν, τὴν γῆν τῶν Ῥωμαίων ληϊζόμενος. — Ἐγένετο δὲ λιμὸς (λοιμὸς cod.) ἰσχυρὸς καὶ θανατικὸν μέγα, καὶ ὁ ἥλιος ἠμαυρώθη καὶ ἔβρεξε κόνιν. — Τότε καὶ Ἄβαροι πρὸς τὸν βασιλέα ἦλθον εἰρήνην αἰτούμενοι δῆθεν. Οὓς δεξάμενος καὶ πρόκενσον (f. 406v) πρὸς τὴν Ἡράκλειαν ποιησάμενος τοὺς ἀποκρισιαρίους ἀνέπαυεν. Οἱ δὲ τὸ κακὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἔχοντες τοῖς ὁμοφύλοις ἐδήλωσαν· 'τάχιστα φθάσατε· ἰδοὺ γὰρ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πλοῦτος αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἐστιν'. Τῶν δὲ μηδ' (μὴδ' cod.) ὅλως ἀμελησάντων τὸν τόπον κατέλαβον. Τότε τῇ προμηθείᾳ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ (in mg. additur:

εἰς

τοῦ σῴζοντος) τοὺς εὐθεῖς (εὐθὺς cod.) τῇ καρδίᾳ μόλις εἰς τὸ Βυζάντιον διαλαθὼν αὐτοὺς ἀποκαθίστα-

σίδης Theod.) μετὰ τοιαύτης ταπεινώσεως ἔφη· ὦ βασιλεῦ κτλ.

ται ὁ βασιλεύς. Οἱ δὲ τοῦτον ἐπιδιώξαντες (excidit: ἕως τόπου) πολλοῦ καὶ μὴ φθάσαντες, πᾶσαν τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ εἰληφότες καὶ τὰ Θρακῷα μέρη διώξαντες ᾐχμαλώτευσαν ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας χιλιάδας σ' καὶ ὑπέστρεψαν εἰς τοὺς (f. 407r) τόπους αὐτῶν. — Ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος βουλόμενος ἀποκινῆσαι τάδε πρὸς τὸν πατριάρχην ἔφη· 'εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου.' Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν μέλανα (μέλαινα cod.) ὑποδήματα ὑποβαλλόμενος καὶ πρηνὴς πεσὼν ηὔξατο (ἤρξατο cod.) οὕτως· 'δέσποτα Θεὲ καὶ κύριε Ἰησοῦ Χριστέ! μὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς χεῖρας ἐκ τῶν ἐχθρῶν σου ὑπὸ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπίβλεψον, ἔλεησον καὶ τὴν κατ' ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες (ἀλάστωρες cod.) κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι'. Ὃν ἰδὼν Γεώργιος (f. 407v) μετὰ τῆς τοιαύτης ταπεινώσεως ἔφη· ὦ βασιλεῦ κτλ.

Nec tamen a Georgio Monacho aliena sunt, quae de Saito et Sarbaro, de mortalitate prodigiisque et de Avaris interponuntur, quippe qui eadem fere [1]) in praecedentibus p. 565 sq. (Patr. Gr. p. 828 sq.) offerat [2]).

Ad aliud genus duo fontes inediti pertinent:

[1]) Hinc supplementum ἕως τόπου adsumpsi.

[2]) Tantummodo rerum ordo variatur (Saitus, mortalitas et prodigia, Avari, Sarbarus), ac praeterea de Sarbaro prolixius agitur. Leo et Theodosius nostro loco de Saito et Sarbaro locuntur, mortalitatem ac prodigia silentio premunt, narrationem de Avaris paulo aliter exprimunt p. 148, 22 sqq. (Leo) et p. 103, 3 sqq. (Theod.). — Georgii rationem Nicephorus p. 9, 11 sqq. commendat.

Π f. 172ᵛ:

τῷ δωδεκάτῳ αὐτοῦ ἔτει, μηνὶ ἀπριλλίῳ δ', ἰνδικτιῶνος ι', τελέσας ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα εὐθὺς τῇ δευτέρᾳ ἑσπέρας ἐκίνησε κατὰ Περσίδος, λαβὼν ἀπὸ τῶν εὐαγῶν οἴκων (οἴκων Π) καὶ ἐκκλησιῶν χρήματα ἐν δανείῳ· ἀπορία γὰρ κατεῖχε τὸ παλάτιον. Ἔλαβε δὲ καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πολυκάνδηλα καὶ ἕτερα σκεύη ὑπουργικὰ καὶ ἐχάραξεν νομίσματα καὶ μιλιαρίσια πάμπολλα. — Κατέλιπε δὲ τὸν ἴδιον υἱὸν σὺν τῷ πατριάρχῃ Σεργίῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει (Κωνσταντινούπολει Π) διοικεῖν τὰ πράγματα σὺν Βονόσῳ (συνβονόσῳ cod.) τῷ πατρικίῳ, ἀνδρὶ ἐχέφρονι καὶ κατὰ πάντα συνετῷ καὶ πεπειραμένῳ. — Ἔγραψε δὲ καὶ πρὸς τὸν Χαγάνον παρακλήσεις τοῦ ἐπικουρεῖν τὰ τῶν Ῥωμαίων πράγματα, ὡς φιλίαν σπεισάμενος πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπίτροπον τοῦ ἰδίου υἱοῦ τοῦτον ὠνόμασεν. — Ὁ δέ γε βασιλεὺς Ἡράκλειος, ὡς εἴρηται, πρὸς Περσίδα βουλόμενος ἐκχωρῆσαι ἀπῆλθεν εν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ μέλανα ὑποδήματα περιβαλλομενος (περιβαλλόμενος Π) καὶ πρηνης (πρινὴς Π) πεσὼν ἤρξατο ουτως· Δέσποτα κύριε Ἰησου Χριστε· μὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς (accent. om.) ἁμαρτίας ἡμῶν. ἀλλ' επιβλεψον, ελεησον, και την κατα των εχθρων σου νικην δος ημιν. οπως μη καυχησονται οι αλαστορες κατα της κληρονομιας σου ἐπαιρομενοι (επαιρομενοι Π). Ὃν ιδων Γεωργιος ὁ Πισιδης μετα της τοιαυτης ταπεινωσεως εφη· ὦ βασιλεῦ κτλ.

Symeo f. 62ᵛ:

τῷ ιβ' ἔτει, μηνὶ ἀπριλλίῳ δ', ἰνδικτιῶνος ι', τελέσας ὁ βασιλεὺς τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα εὐθὺς τῇ δευτέρᾳ ἑσπέρας ὥρμησε κατὰ Περσίδος, λαβὼν ἀπὸ τῶν εὐαγῶν οἴκων καὶ ἐκκλησιῶν χρήματα ἐν δανείῳ· ἀπορία (ἀπορεία cod.) γὰρ κατεῖχε τὸ παλάτιον. Ἔλαβε δὲ καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πολυκάνδηλα καὶ ἕτερα σκεύη ὑπουργικὰ καὶ ἐχάραξε νομίσματα καὶ μιλιαρίσια πάμπολλα. — Ἀπῆλθε δὲ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ μέλανα ὑποδήματα περιβαλλόμενος (περιβαλλλόμενος cod.), καὶ πρηνὴς (πρινὴς cod.) πεσὼν ἤρξατο οὕτως (in mg. εὐχὴ cod.)· Δέσποτα κύριε, Ἰησοῦ Χριστε. μὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπίβλεψον, ἐλέησον. καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν. ὅπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς κληρονομίας σου ἐπαιρόμενοι. Ὃν ἰδὼν Γεώργιος ὁ Πισίδης μετὰ τοιαύτης ταπεινώσεως ἔφη· ὦ βασιλεῦ κτλ.

Prior enim narrationis pars ad Theophanem (Stud. p. 4) redit, quem copiosius (p. 302, 32—303, 8) Π, parcius (p. 302, 32—303, 3) Symeo delibavit. Quae autem ex fontibus supra indicatis accedunt, in Π propter verba κατέλιπε—πεπειραμένῳ (Theoph. p. 303, 3—6), apud Symeonem propter codicis Π auctorem ita contrahuntur, ut adlocutioni ad Sergium patriarcham nullus sit locus. Quam rationem omnino non respexit Cedrenus I p. 717, 18 sqq.: τούτῳ τῷ ἔτει τελέσας ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα εὐθέως τῇ δευτέρᾳ ἑσπέρᾳ (l. ἑσπέρας) ἐκίνησε κατὰ Περσίδος, λαβὼν ἀπὸ τῶν εὐαγῶν οἴκων καὶ ἐκκλησιῶν χρήματα ἐν δανείῳ, (ἀπορίαν γὰρ εἶχε τὸ παλάτιον), καὶ ταῦτα ἐχάραξε νομίσματα καὶ μιλιαρίσια, καταλιπὼν τὸν ἴδιον υἱὸν σὺν τῷ πατριάρχῃ Σεργίῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει διοικεῖν τὰ πράγματα σὺν Βόνῳ τῷ πατρικίῳ, ἀνδρὶ ἐχέφρονι καὶ τὰ πάντα συνετῷ καὶ πεπειραμένῳ. Ἔγραψε δὲ καὶ πρὸς τὸν Χαγάνον παρακλήσεις τοῦ ἐπικουρεῖν τὰ τῶν Ῥωμαίων πράγματα ὡς φιλίαν σπεισάμενον πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπίτροπον τοῦ ἰδίου υἱοῦ τοῦτον ὠνόμασεν. — Ὁ Χοσρόης δὲ Σάην[1] τὸν ἡγεμόνα μετὰ πολλῆς δυνάμεως κατὰ Ῥωμαίων ἀποστείλας πᾶσαν τὴν ἀνατολὴν ἠρήμωσεν. Ἐλθὼν δὲ ἐν Χαλκηδόνι ἱκανὸν χρόνον παρεκάθισεν. Ὃς τὸν Ἡράκλειον μεθ' ὑποκρίσεως προσκαλεσάμενος τὰ πρὸς εἰρήνην ὡμίλησεν. Ὁ δὲ τοῖς δολίοις λόγοις πιστεύσας αὐτοῦ ἐκπέμπει σὺν αὐτῷ πρέσβεις μεγιστᾶνας πρὸς Χοσρόην σ'. Οὓς παραλαβὼν ἀτίμους καὶ δεσμίους ἀπήγαγεν ἐν Περσίδι. Ὁ δὲ Χοσρόης τὸν μὲν Σάην ὡς τὸν Ἡράκλειον ἰδόντα καὶ μὴ συλλαβόντα ἐκδαρῆναι ἐκέλευσε, τοὺς δὲ πρέσβεις ἐν φρουραῖς καὶ κακουχίαις κατεδίκασεν. Ὑπὲρ ὧν ἀθυμία καὶ θλῖψις πολλὴ κατέσχε τὸν βασιλέα. — Εἶτα πάλιν Χοσρόης ἀπέστειλεν ἕτερον ἄρχοντα κατὰ Ῥωμαίων, ὀνόματι Σάρβαρον, ὃς μετὰ πλείστης δυνάμεως ἦλθε πρὸς τὴν Ἀσίαν, τὴν Ῥωμανίαν ληϊζόμενος. — Ὁ δὲ βασιλεὺς βουλόμενος πρὸς Περσίδα χωρεῖν τάδε πρὸς τὸν πατριάρχην ἔφη 'εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομητέρος (l. Θεομήτορος) καὶ σοῦ ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου'. — Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, μέλανα ὑποδήματα περιβαλλόμενος, καὶ πρηνὴς πεσὼν ηὔξατο οὕτως· 'δέσποτα Θεὲ καὶ κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον, καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχήσονται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι'. Ὃν ἰδὼν Γεώργιος ὁ Πισίδης μετὰ τοιαύτης ταπεινώσεως ἔφη 'ὦ βασιλεῦ κτλ.' — Inscite enim verba τούτῳ τῷ ἔτει—τοῦτον ὠνόμασεν ex Π, reliqua ex Leonis recensione mutuatus est.

Ceterum Pisidae versus ab historicis laudati ad unum idemque exemplar referendi sunt, quamvis lectionis varietas occurrat v. 1 pro μελαμβαφεῖς (μέλαν βαφὰς Theoph., μελεμβαφεῖς Π Cedr. Ps.-Pisid., μελε-

[1]) Cf. Σαὴν in Chron. Pasch. Patr. Gr. vol. XCII p. 989 C.

βαφὲς Sym.; — (pro πέδιλον)] πέδηλον Π Sym., παίδιλον Theod., πέδιλα Ps.-Pisid.; — (pro εἰλίξας πόδας, ubi in codice σου additur)] εἰλίξας πόδας Leo Ps.-Pisid., εἰλήξας πόδας Π, εἰλίξας τοὺς πόδας Sym., εἰλίξας πόδα Cedr., εἰλίξας πόδαν Theod.; — v. 2 (pro βάψεις)] βάψαις Cedr. (ex Goari emendatione pro βλάψαις), βάψας Ps.-Pisid.; — (pro ἐρυθρὸν)] ἐρυθρὰς Ps.-Pisid.., — (pro Περσικὸν)] Περσικὸν Sym. — Non valet autem epigramma illud ad nostram sententiam evertendam, quae quidem Pisidae fragmenta ex Theophane ad alios historicos Byzantinos transiisse statuat; neque enim trimetri ex poetae carmine deprompti in censum veniunt, sed versiculi extemporaliter fusi. quorum famam longe atque late vagatam esse inde facile colligas, quod separatim in codicibus quibusdam extant. scilicet in Mutinensi 42 (s. XIII) f. 133ᵛ (τοῦ Πισί^δ πρὸς βασιλέα Ἡράκλειον), Coisliniano 131 (s. XIV) f. 213ᵛ (τοῦ Πισίδου), Laurentiano Plut. V n. 10 (s. XIV) f. 192ʳ (στίχοι τοῦ Πισιδίου προς τινα βασιλέα), Ottoboniano 309 (s. XIV) f. 171ʳ. Sane eosdem versus etiam inter minora Pisidae carmina offerunt M f. 45ᵛ (εὐχὴ εἰς Ἡράκλειον τὸν βασιλέα)[1]), V f. 55ᵛ et p f. 59ʳ (εἰς τὸν βασιλέα Ἡράκλειον), tum codex Bodleianus Thomae Roe 18 (a. 1349 exaratus) f. 460 eiusque exemplum Bodleianum Gerardi Langbeinii 9 f. 51, sed nullum inde argumentum peti potest. praesertim cum praeter Ottob. prior librorum classis cum historicorum memoria congruat, conlectiones vero et Ottob. prorsus aliam recensionem exprimant. Nimirum ad lectiones supra excussas accedunt ἐλίξας πόδας (Mut.), ἑλίξας πόδα (Laur.), εἰλήσας ποδὸς (Coisl.), aliter autem codicum MVp memoria ἐνδύσας πόδα comparata est[2]). quacum ἐνδήσας (sic) πόδας in Ottob. facit. In ceteris autem insignis scripturae varietas non conspicitur: 1) μελαμβαφὲς] μελεμβαφὲς Mut. Coisl., MVp, μελενβαφὲς Laur., μελεμβαφῆ Ottob. || πέδιλον] πέδηλον Coisl., πέδηλα Ottob. ||

ει

2 βάψεις] βάψαις p, βάψοις Coisl., βάψας Mut. || Περσικῶν] Περδικῶν ex Laur. falso edidit Bandini, Catalog. Codd. mss. Bibliothecae Mediceae Laurentianae vol. I (1764) p. 28 || ἐξαιμάτων Mut. Coisl. — Quodsi iudicium de singulis discrepantiis requiritur, v. 1 μελαμβαφὲς reponendum esse puto. ac nescio an locus noster Suidae glossa μελαμβαφὲς vol. II 1 p. 754. 14 significetur, ubi μελεμβαφὲς contra litterarum ordinem E praebet. Quae forma per se nihil offendit, simodo a μέλας et ἐμβάπτω derivandam esse ponatur aeque ac μελανεμβαφής apud Joannem Dama-

[1]) Ibidem etiam aliud eiusmodi carmen legitur Suppl. XLVIII εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἐξ αὐτοσχεδίου ἐπιζητήσαντα τὴν ἀκρόασιν cf. insuper lemma ad Suppl. II.

[2]) Bodleianorum notitiam suppeditavit Coxe, Catalogi Codd. Mss. Bibliothecae Bodleianae pars prima recensionem codicum Graecorum continens (Oxonii 1853) p. 478 et 882, orationis vero contextum non enotavit.

scenum Epist. ad Theoph. de imag. 6 (Patr. Gr. vol. XCV p. 352 D) cf. insuper χρυσεμβαφής apud Codinum de signis CP p. 34, 12 sq. (Bonn.). Itaque nullam suspicionem movet apud Stephanum Diaconum Patr. Gr. vol. C p. 1169 D ἱμάτιον μελεμβαφὲς ('incorrect' secundum Sophoclem, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods p. 741), in C. I. Gr. vol. IV p 334 n. 8721, 15 (τὴν ἐπωμίδα μελεμβαφῆ ἔχουσα ὡς δέδοκτό σοι ex Montefalconii lectione μελεμθάρη, ubi μελαμβαφῆ edidit Kirchhoffius), apud Philen vol. I p. 402 (Miller) v. 321 μελεμβαφεῖς (μελαμβαφεῖς editt.) χιτῶνας ἠμφιεσμένοι, vol. II p. 180 v. 110 μελεμβαφεῖς ὄνυχας εἰς χεῖρας φέρειν, neque Tzetzae vox μελέμβαφος (Epist. 68 p. 60 Pressel) a Lexicographis neglecta adtrectanda est, praesertim cum eodem plane modo χρυσέμβαφος formarit Codinus de signis CP. p. 29, 12; 34, 6; 39, 3. Apud Pisidam vero adiectivum a μέλας et βάπτω inclinatum βάψεις v. 2 commendat. — Nec male εἱλίξας historicorum memoria offert, modo interpungatur μελαμβαφὲς πέδιλον, εἱλίξας πόδα, ut ἐρυθρὸν ad πέδιλον pertineat, quod propter Quercium (fr. 20 et 183) moneo [1]. Structuram πόδα—ἐρυθρὸν tantummodo ἐνδύσας cum duplici accusativo iunctum (cf. Kuehner-Gerth, ausf. Gramm. vol. II 1 ³p. 326) adferre potest; quam pro genuina habendam esse Pisides ipse luculente docet P III 118 sqq. καὶ νῦν μελαμπέδιλον ἐκτείνων πόδα (τοῖς μὴ πρέπουσίν ἐστιν εὐπρεπέστερος | καὶ τοῖς πενιχροῖς τιμιώτερος μένει) | βάψαι γὰρ αὐτὸν τῇ ξένῃ βαφῇ θέλει, | ποιῶν ἐρυθρὸν Περσικῶν ἐξ αἱμάτων. — V. 2 βάψαις, βάψοις, βάψεις in discrimen veniunt: βάψαις amplexus est Quercius (fr. 21 et 184), attamen aoristi sigmatici forma in αις terminata a Pisidae usu prorsus abhorret (Stud. p. 5 n. 4); melius optativum futuri Coisl. adgnoscit, quocum Tafelii coniectura (ad Theodos. l. c.) concinit; verum enim vero certa videtur scriptura βάψεις longe plurimis testimoniis firmata. Similiter enim votum prophetiae speciem induit P III 355 sq. οἶμαι δέ, καὐτὸν αἰχμάλωτον ἐν τάχει | ὄψει δεθέντα τὸν δράκοντα Χοσρόην et Suppl. III 65 sq. ὄψει τὸν αὐτὸν ἐν τάχει Θεὸν πάλιν | σωτῆρα τῆς σῆς ἐλπίδος τὸ δεύτερον.

Haud sine fructu a proposito mihi declinasse videor; redeamus nunc ad id, unde devertimus. Praeter Theophanem plurima Pisidae fragmenta Cedrenus suppeditat, sed iam exempla supra excussa Cedreni memoriam Theophaneae propinquam et finitimam esse satis superque probant. Propinquitatem nonnumquam necessitudo cum aliis historicis coniuncta turbat, sed arta cognationis vincula numquam dissolvuntur.

---

[1] Cf. Euripid. Orest. 172. Troad 332 sq cl. Iphig. Aul. 215. — Citra necessitatem igitur εἱλίσας πόδας Tafelius ad Theodos. p. 104 n. 5 coniecit; correctorem male sedulum etiam Coisliniani codicis scriptura sapit.

Ea vero coniunctionis est natura, ut neque communis auctor in censum veniat neque alter ex altero originem trahat, sed Theophanem Cedrenus per intercessorem adtingat, qui etiamnunc in Π conspicitur. Cuius rationis indicia quaedam Stud. p. 39. 43. 44. 45. 51 adtulimus, nihil dubii lectionis varietas relinquit, quae inter Theophanem et Π intercedit. Operae igitur pretium facturus sum discrepantias excerpens, quae quidem ad Heraclii imperium (Theoph. p. 298, 5 — 341, 13 Boor) pertineant:

Pag. **298**, 6^{1} sq. ἔτη ,ϛρβ′] ἔτος ἑξακισχιλιοστῷ ἑκατοστῷ δευτέρῳ, sed 7^{2} recte ἔτη ἑξακόσια δύο in Π legitur. [Κόσμου ἔτος ,ϛργ′, τῆς θείας σαρκώσεως χϑ′ (l. χγ′) ex p. 298, 5^{1}—7^{1} et 5^{3}—7^{2} effecit Cedrenus I p. 713, 20]. Ceterum ι ἀνεκφώνητον fere semper in Π deesse semel dictum velim || 9^{3}. 5^{4}—9^{1}. 10 — 14 om., sed post 5^{3} — 8^{3} (Ῥωμαίων βασιλεὺς Ἡράκλειος ἔτη λα′) habes: Ῥωμαίων βασιλεὺς Ἡράκλειος ὁ μέγας || 15 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ πρώτῳ τούτου ἔτει (cuiusmodi quisquilias in reliquis parcius commemorabo) cf. ad p. 299, 31; 300, 12. 20. 30; 301, 9. 15. 21. 25; 302, 15. 25. 32; 306, 19; 308, 27; 312, 19; 315, 2; 317, 11; 327, 19; 328, 13; 329, 21; 333, 1; 335, 9; 336, 14. 28; 337, 23; 339, 18; 340, 2. 12 20; 341, 2. 12 || 16 καστελλωμένα] καστελλομένα cf. p. 43 n. 1. supra || 18 Πισίδιος] Πισσίδειος || 19 ὁμοίως] ὁμοῖος || 19 sq. ἀπὸ Ἀλεξανδρείας καὶ Πενταπόλεως] ἀπὸ Ἀλεξάνδρειαν καὶ Πενταπόλεως (sic! ἀπὸ Ἀλεξάνδρειαν καὶ Πεντάπολιν Theophanis codd., quorum scripturam correxit Tafelius p. 59 cf. Boor vol. II p. 731 s. v. ἀπὸ) || 21 inter (πεζι)κὸν et ἦν additur: συνέπραττε—ποιήσεις (cf. Stud. p. 45); Ποιεῖ (ποίει Π) οὖν αὐτὸν κληρικὸν καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας (χώρας perperam Cedr. I p. 713, 14) περιορίζει, καὶ ἐκεῖ (κἀκεῖ Cedr.) τελευτᾷ. — Ἦν δὲ τὴν ἰδέαν Ἡράκλειος μεσῆλιξ (μεσήλιξ Π), εὐσθενής, εὔστερνος, εὐόφθαλμος, ὀλίγον (ὁλίγον Π) ὑπόγλαυκος, ξανθὸς τὴν τρίχα, λευκὸς τὴν χροιάν, ἔχων τὸν πώγωνα πλατὺν καὶ πρὸς μῆκος ἐκχρεμῆ (ἐκρεμῆ Π)· ὁπηνίκα δὲ πρὸς τὸ τῆς βασιλείας ἦλθεν ἀξίωμα, εὐθέως ἐκείρατο τὴν κόμην (κώμην Π) καὶ τὸ γένειον τῷ βασιλικῷ σχήματι. [Imperatoris descriptionem non hinc, sed ex Leone deprompsit Cedrenus p. 714, 1—6, quam sententiam vel introitus οὗτος ὁ Ἡράκλειος ἦν τὴν ἡλικίαν μεσῆλιξ comprobat cf. p. 46 n. 1 supra. Levioris momenti est, quod Cedrenus aeque ac Π particulam καὶ neque ante ὀλίγον neque ante λευκὸς adgnoscit] || 21 Ῥογᾶ] Ῥίγα || 22 Κωνσταντινουπόλει]
λ
Κωνσταντινούπο cf. ad l. 28 || 22 sq. ἅμα Ἐπιφανείᾳ] ἅμα Ἐπιφανῶ cf. ad p. 299, 19 || 23 sq. ἀκούσας δὲ ὁ Φωκᾶς, ὅτι ἐστὶν ἐν τῇ πόλει ἡ μήτηρ Ἡρακλείου om. (cum Theophanis libris; ex A suppl. Boor) || 24 τούτῳ] τούτου, at cf. p. 299, 11 et 483, 19 || 25 καὶ ἐφύλαξεν om. || 27 κόμητα] κωμητα || 28 κινούμενα] κεινούμενα || Κωνσταντινουπόλει] Κωνσταντινούπολει cf. l. 22, tum p.

299, 1; 303, 4 || 31 τὴν Ἄβυδον] τῆς Ἀβύδου, sed cf. l. 26 sq. et Boor vol. II p. 753 || τὰ om. || p. **299**. 2 τοὺς ἐξορισθέντας ἄρχοντας om. (cum Theoph.; ex A cl. Joanne Antiocheno fr. 218[f], 2 adiunxit Boor) || οὓς inc. f. 171[v] Π || ἐξώρισε] ἐξώρησε || 5 αὐτὸ] αὐτῷ (etiam cegm) || 6 λιμένι] λιμένη || 7 Φωκᾶν τὸν τύραννον] Ἡράκλειος τὸν Φωκᾶν τὸν τύραννον (=g). Forma Ἠράκλειος in Π recurrit p. 299, 31; 309, 4; 310, 6; 317, 12; 338, 28: Ἠρακλείου p. 309, 1; 310, 19. 24; 330, 31; 332, 1, Ἠρακλείω p. 335, 11, Ἠράκλειον p. 304, 17; adde Ἠράκλειαν p. 299, 3 || 7 sq. οἱ δὲ δῆμοι τοῦτον παραλαβόντες ἀνεῖλον, πυρὶ καταχαύσαντες αὐτὸν ἐν τῷ Βοΐ] ὁ δὲ φεύγει εἰς τὰ βασίλεια. Φωτεινός δέ τις ὑπὸ Φωκᾶ εἰς τὴν σύζυγον ἀδικηθεὶς εἰςελθὼν (εἰςελθῶν Π) μετὰ στρατιωτῶν ἀτίμως ἐκ τοῦ θρόνου τοῦτον ἀναστήσας καὶ τῆς βασιλικῆς ἐσθῆτος (ἐσθήτως Π) ἀπογυμνώσας καὶ κλοιὰ περιθεὶς πρὸς Ἡράκλειον (Ἠράκλειον Π cf. ad l. 7) ἀπήγαγεν (ἀπείγαγεν Π). Ὃν θεασάμενος εἶπεν· 'οὕτως, ἄθλιε, τὴν πολιτείαν διῴκησας!' Ὁ δὲ ἐν ἀπογνώσει ὤν φησι (ὢν φησὶ Π)· 'σὺ κάλλιον (καλλίον Π) ἔχεις διοικῆσαι'! Καὶ παρευθὺ κελεύει Ἡράκλειος (Ἠράκλειος Π) πρῶτον μὲν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐκκοπῆναι, εἶθ' (εἰθ' Π) οὕτως τοὺς ὤμους (ὡμους Π), καὶ τὰ αἰδοῖα (αἰδοία Π) κοντῷ (κόντω Π) ἀναρτᾶσθαι (ἀναρτεῖσθαι Π). Ἔπειτα καὶ τὴν κεφαλὴν ἀπετμήθη, τὸ δὲ καταλειφθὲν σῶμα τοῦ δυςωνύμου Φωκᾶ οἱ στρατιῶται λαβόντες ἔκαυσαν πυρὶ ἐν τῷ Βοΐ. — Φασὶ δέ, ὅτι μοναχός τις (μοναχός τίς Π) ἅγιος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν (excidit: τοῦ Φωκᾶ) πρὸς τὸν Θεὸν διαδικαζόμενος ἔλεγεν· 'διατί τοιοῦτον παράνομον βασιλέα δέδωκας Χριστιανοῖς'; ἔλεγεν αὐτῷ φωνὴ (φωνῆ Π) ἀοράτως· 'ὅτι χείρονα τούτου οὐχ (οὐχ' Π ex usu sollemni) εὗρον (in mg. inscitus rubricator: χήρονα τουτου ουχεῦρο) πρὸς τὴν κακίαν τῶν νῦν κατοικούντων ἐν τῇ πόλει. [Quibus adsimulari potest Cedreni narratio p. 712, 20 sqq., quae tamen ex Leone Grammatico originem traxit, nisi quod in fine (p. 713, 3 sqq.) ex Π flosculi quidem decerpti sunt:

Leo p. 146, 8—147, 3 (et Theod. Melit. p. 101):

Ὁ δὲ αὐτὸς Ἡράκλειος ἐξ Ἀφρικῆς πλοῖα πολλὰ (πολλὰ πλοῖα Theod.) ἐξοπλίσας καὶ στρατόν, τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν, ἐπιφερόμενος καὶ τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν. Καὶ πολέμου κροτηθέντος μεταξὺ Φωκᾶ καὶ Ἡρακλείου εἰς τὸν Σοφίας λιμένα, ἡττηθεὶς ὁ ἀλιτήριος ἔφυγεν εἰς τὰ βασίλεια. — Φωτεινός δέ τις ὑπὸ Φωκᾶ εἰς τὴν σύζυ-

Cedrenus p. 712, 16—713, 7:

Ὁ δὲ Ἡράκλειος πλοῖα πολλὰ ἐξ Ἀφρικῆς ἐξοπλίσας καὶ στρατόν, τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν, ἐπιφερόμενος καὶ τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (cf. p. 42 supra). Καὶ πολέμου συῤῥαγέντος εἰς τὸν λιμένα τῆς Σοφίας μεταξὺ Φωκᾶ καὶ Ἡρακλείου, ἡττηθεὶς ὁ ἀλιτήριος ἔφυγεν εἰς τὰ βασίλεια. — Φωτεινός δέ τις ὑπὸ Φωκᾶ εἰς τὴν σύζυγον ἀδικηθεὶς εἰςελθὼν μετὰ

γον ἀδικηθείς, εἰσελθὼν μετὰ στρατιωτῶν εἰς τὰ βασίλεια, ἀτίμως ἐκ τοῦ θρόνου τοῦτον ἀναστήσας καὶ τῆς βασιλικῆς ἐσθῆτος ἀπογυμνώσας τὸν ἄθλιον Φωκᾶν καὶ μέλανα χιτῶνα ἐνδύσας καὶ κλοιὰ περιθείς, ἄτιμον πρὸς Ἡράκλειον ἀπήγαγεν. Ὃν θεασάμενος εἶπεν· 'οὕτως, ἄθλιε, τὴν πολιτείαν διῴκησας'! Ὁ δὲ ἀπεγνωσμένος ὢν ἔφη· 'σὺ κάλλιον καὶ κρεῖττον ἔχεις διοικῆσαι'; Καὶ ἐκέλευσεν Ἡράκλειος πρῶτον μὲν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ (om. Theod.) ἐκκοπῆναι (κοπῆναι Theod.), εἶθ' οὕτως καὶ τοὺς ὤμους αὐτοῦ ἀκρωτηριασθῆναι καὶ τὰ αἰδοῖα ἐκτμηθῆναι, καὶ κοντῷ ἀναρτηθῆναι (ἀνηρτᾶσθαι pro ἀναρτᾶσθαι Theod.) διὰ τὰς ἀμέτρους ὕβρεις, ἃς ἔπραξεν, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθῆναι, τὸ δὲ καταλειφθὲν (ἀπολειφθὲν Theod.) σῶμα τοῦ δυσωνύμου συρὲν κατὰ τὴν τοῦ Βοὸς λεγομένην ἀγορὰν τῷ πυρὶ παραδοθῆναι.

στρατιωτῶν εἰς τὰ βασίλεια, ἀτίμως τοῦ θρόνου τοῦτον ἀναστήσας καὶ τῆς βασιλικῆς ἐσθῆτος ἀπογυμνώσας, καὶ μέλανα (adde: χιτῶνα) ἐνδύσας καὶ κλοιὰ περιθείς, ἄτιμον πρὸς Ἡράκλειον ἀπήγαγεν. Ὃν θεασάμενος εἶπεν· 'οὕτως, ἄθλιε, τὴν πολιτείαν διῴκησας'! Ὁ δὲ ἀπεγνωσμένος ὢν ἔφη· 'σὺ κάλλιον ἔχεις διοικῆσαι'; Καὶ παρευθὺ κελεύει Ἡράκλειος πρῶτον μὲν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐκκοπῆναι, εἶθ' οὕτως τοὺς ὤμους καὶ τὰ αἰδοῖα, ἔπειτα τὴν κεφαλήν. Τὸ δὲ καταλειφθὲν σῶμα αὐτοῦ οἱ στρατιῶται λαβόντες ἐν τῇ τοῦ Βοὸς ἀγορᾷ ἔκαυσαν.

Ex H (f. 171r) etiam particula, quae p. 713, 7—14 subiungitur (συνέπραττε-τελευτῇ), fluxit (cf. p. 45 et 54 supra), sed ad Leonem in sequentibus se adplicat Cedrenus cf.

Leo Grammaticus p. 147, 3—8 (et Theod. p. 101 sq.):

Μοναχὸς δέ τις ἅγιος, ὥς φασιν, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Φωκᾶ πρὸς τὸν (om. Leo) Θεὸν δικαζόμενος (διαδικαζόμενος Theod.) ἔλεγε πολλάκις· 'Κύριε, διὰ τί τοιοῦτον παράνομον βασιλέα δέδωκας (om. Theod.) τοῖς Χριστιανοῖς'; Ἦλθε δὲ αὐτῷ φωνὴ ἀόρατος (ἀοράτως Theod.), 'ὅτι χείρονα (χεῖρον Theod.) τούτου οὐχ εὗρον πρὸς τὴν κακίαν τῶν νῦν κατοικούντων (τῶν ὄντων Theod.) ἐν τῇ πόλει'.

Cedrenus p. 713, 14—19:

Μοναχὸς δέ τις ἅγιος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Φωκᾶ πρὸς τὸν Θεὸν διαδικαζόμενος ἔλεγε· 'Κύριε, διὰ τί τοιοῦτον παράνομον βασιλέα δέδωκας τοῖς Χριστιανοῖς'; Καὶ ἦλθεν αὐτῷ φωνὴ ἀοράτως, 'ὅτι χείρονα τούτου οὐχ εὗρον πρὸς τὴν κακίαν τῶν νῦν κατοικούντων ἐν τῇ πόλει'.

Leonis vero memoriam cum Georgii Monachi narratione conflavit Ps.-Pisides cf.

Georgius Monachus p. 563 (Patr. Gr. p. 825):

Ὁ δὲ — Πισίδιος (cf. p. 42). Καὶ πολέμου συγκροτηθέντος (κροτηθέντος Vind. apud Tafelium p. 44) μεταξὺ Φωκᾶ καὶ Ἡρακλείου εἰς τὸν Σοφίας λιμένα (μεταξὺ — λιμένα om. Vind.) ἐνίκησεν ὁ (om. Vind.) Ἡράκλειος τῇ τοῦ Χριστοῦ βοηθείᾳ (τῇ χάριτι Χριστοῦ Vind.) Φωκᾶν τὸν ἀλιτήριον. — Οὗτινος ἡττηθέντος Φωτεινός τις ἐκ τῶν μεγιστάνων ἀδικηθεὶς καὶ προεπιβουλευθεὶς (ἀδ. καὶ om. Vind.) ὑπὸ Φωκᾶ εἰς τὴν σύζυγον, εἰσῆλθεν ἀθρόως μετὰ πλήθους στρατιωτῶν εἰς τὸ παλάτιον· καὶ τὸν ἄθλιον Φωκᾶν ἀτίμως ἐκ τοῦ θρόνου ἀναστήσας τῆς βασιλικῆς ἐσθῆτος ἀπεγύμνωσε καὶ ἐνδύσας αὐτὸν μέλανα χιτωνίσκον (μέλανα δὲ χιτωνίσκον ἐνδύσας αὐτὸν Vind.) καὶ κλοιὰ τῷ τραχήλῳ αὐτοῦ περιθείς, ἄτιμον (ἀτιμόν τινα Vind.) καὶ ἐλεεινὸν πρὸς Ἡράκλειον ἀπήγαγεν. Ὃν ὁ (om. Vind.) Ἡράκλειος θεασάμενος εἶπε πρὸς αὐτόν· 'οὕτως, ἄθλιε, τὴν πολιτείαν διῴκησας'! Ὁ δὲ ἀπεγνωσμένος ὢν ἀντέφη (ἀπ. ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἔφη Vind.) 'σὺ κάλλιον ἔχεις διοικῆσαι'; Καὶ πρῶτον μὲν ἐκέλευσεν Ἡράκλειος αὐτοῦ (om. Vind.) τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἐκκοπῆναι (π. αὐτοῦ ἀφαιρεθῆναι Vind.) καὶ μετὰ τοῦτο ἐκ τῶν ὤμων ἀκρωτηριάζεσθαι (λώρους supplet Vind.), καὶ τὰ αἰδοῖα ἐκτμηθῆναι (τὰ δὲ αἰδοῖα ἐκτέμνεσθαι Vind.) καὶ κοντοῖς ἀναρτασθῆναι (ἀναρτᾶσθαι Vind.)

Ps.-Pisides f. 402^{v} sqq.:

Ὁ δὲ — Γεώργιος (cf. p. 42). Καὶ πολέμου κροτηθέντος εἰς τὸν Σοφίας λιμένα μεταξὺ Φωκᾶ καὶ Ἡρακλείου, ἡττηθεὶς ὁ ἀλιτήριος ἔφυγεν εἰς τὰ βασίλεια. Ἐνίκησεν Ἡράκλειος τῇ βοηθείᾳ τοῦ Κυρίου — Φωτεινὸς (Φωτινὸς cod.) δέ τις ὑπὸ Φωκᾶ εἰς τὴν σύζυγον ἀδικηθείς, εἰσελθὼν (ex Georg. Mon. inrepsit praeterea: εἰσῆλθεν ἀθρόως πλῆθος) μετὰ στρατιωτῶν εἰς τὰ βασίλεια, ἀτίμως ἐκ τοῦ θρόνου τοῦτον ἀναστήσας καὶ τῆς βασιλικῆς ἐσθῆτος ἀπογυμνώσας (f. 403^{r}) καὶ μέλανα (μέλαναν cod.) χιτῶνα ἐνδύσας αὐτῷ (praestat αὐτὸν) καὶ κλοιὰ τῷ τραχήλῳ αὐτοῦ περιθείς, ἄτιμον καὶ ἐλεεινὸν πρὸς Ἡράκλειον ἀπήγαγεν (ἀπήγαγον cod.). Ὃν Ἡράκλειος θεασάμενος εἶπε πρὸς αὐτόν· 'οὕτως ἄθλιε, τὴν πολιτείαν διῴκησας'! Ὁ δὲ ἀπεγνωσμένος ὢν ἔφη· 'σὺ κάλλιον (κάλιον cod.) καὶ κρεῖττον ἔχεις διοικῆσαι'; Καὶ πρῶτον ἐκέλευσεν Ἡράκλειος τὰς χεῖρας καὶ πόδας αὐτοῦ κατακοπῆναι, εἶθ' οὕτως καὶ τοὺς ὤμους αὐτοῦ ἀκρωτηριασθῆναι, τὰ δὲ αἰδοῖα ἐκτμηθῆναι καὶ κοντοῖς ἀναρτασθῆναι (ἀναρταθῆναι cod.) διὰ τὰς ἀμετρήτους (ἀμετρίτους cod.) ὕβρεις, ἃς ἔπραξε, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν μαχαίρᾳ ἀποτμηθῆναι, τὸ δὲ καταλειφθὲν μιαρὸν σῶμα τοῦ δυσωνύμου συρὲν (συρρὲν cod.) κατὰ (adde: τὴν) τοῦ Βοὸς (f. 403^{v}) λεγομένην ἀγορὰν τῷ πυρὶ παραδοθῆναι προσέταξε. — Μο-

διὰ τὰς ἀμέτρους ὕβρεις, ἃς ἔπραξεν. ἔπειτα δὲ (καὶ adiungit Vind.) τὴν κεφαλὴν μαγγάνῳ τμηθῆναι (τέμνεσθαι Vind.), τὸ δὲ κατεσκελετωμένον (κατεσκελητωμένον Vind., ubi cf. Tafelius p. 44 n. 4) σῶμα τοῦ δυσωνύμου κατὰ τὴν τοῦ Βοὸς λεγομένην ἀγορὰν (τῷ addit Vind.) πυρὶ παραδοθῆναι (παραδεδόσθαι Vind.).

ναχός δέ τις, ὥς φασιν, ὢν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Φωκᾶ πρὸς Θεὸν δικαζόμενος ἔλεγε πολλάκις· ʻδιὰ τί Κύριε τοιοῦτον παράνομον βασιλέα δέδωκας τοῖς Χριστιανοῖς'; Ἦλθε δὲ αὐτῷ φωνὴ ἀοράτως· ʻὅτι χεῖρον οὐχ εὗρον τούτου, πρὸς τὴν κακίαν τῶν νῦν κατοικούντων ἐν τῇ πόλει'.

Fabellam de monacho Georgius plane ignorat, narratiunculam de Photino videtur Nicephoro debere p. 4, 19 sqq. Φώτιος δέ τις τοὔνομα, ὃς παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν σύζυγον ἐπιβουλευθείς ποτε καθυβρίζετο, εἰς τὰ βασίλεια σὺν πλήθει στρατιωτῶν ἐπιὼν Φωκᾶν αὐτίκα κατέσχε, καὶ τῆς βασιλικῆς αὐτὸν ἀπαμφιέσας ἐσθῆτος, περίζωμα μέλαν αὐτῷ περιθέμενος, τὰς χεῖρας περιηγμένας εἰς τοὔπισω ἀποδεσμήσας καὶ πλοίῳ ἐμβαλὼν πρὸς Ἡράκλειον δεσμώτην ἀπήγαγεν. Ὃν ἰδὼν Ἡράκλειος ἔφη· ʻοὕτως, ἄθλιε, τὴν πολιτείαν διῴκησας'! Ὁ δὲ ʻσὺ μᾶλλον' εἶπε ʻκάλλιον διοικεῖν μέλλεις'; Εὐθὺς οὖν αὐτοῦ τὸν διὰ ξίφους ἔτι πρὸς τῷ πλοίῳ ὄντος καταψηφίζεται θάνατον, ἔπειτα ἀκρωτηριάζεσθαι, χεροῖν τε δεξιὰν ἄνωθεν ἐκ τοῦ ὠμιαίου ἄρθρου ἐκκόπτεσθαι καὶ τῶν αἰδοίων (τὸ αἰδοῖον coni. Boor, sed omnino reponenda est scriptura: τὰ αἰδοῖα) ἐκτέμνεσθαι καὶ κοντοῖς ἀναρτᾶσθαι, οὕτω τε τὸ σῶμα σῦρεν κατὰ τὴν τοῦ Βοὸς λεγομένην ἀγορὰν τῷ πυρὶ καταπιμπρᾶσθαι. Quo loco nominis forma Φώτιος notanda est, quam adgnoscunt Joannes Antiochenus fr. 219 (vol. V p. 38 Mueller), Symeo Escurialensis f. 62[r], Zonaras XIV 14 (Patr. Gr. vol. CXXXIV p. 1276 C [1]): Φωτεινός praeter testes iam excitatos praebent Glycas p. 511, 8, qui Georgii Monachi memoriam in usum suum convertit, et Nicephorus Callistus Hist. Eccl. XVIII 56 (Patr. Gr. vol. CXLVII p. 445 D) | 10 ἐν τῷ παλατίῳ om.: at cf. p. 300, 14 || 11 δὲ bis librarius exaraverat, sed posterius rasura sublatum est || τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ om. || 12 καὶ ἔλαβον — 14 ἀναδείκνυνται om. [etiam Cedr. Leone Grammatico, auctore suo, neglecto cf.

Leo p. 147, 10—16:

Ἡράκλειος ὁ μέγας ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα, στεφθεὶς ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ὑπὸ Σεργίου πατριάρχου. ἐστέφθη δὲ ἅμα αὐτῷ καὶ ἡ μεμνηστευμένη αὐτῷ Φαβία,

Cedrenus p. 713, 20—714, 1:

Ἡράκλειος βασιλεὺς Ῥωμαίων ἐβασίλευσεν ἔτη λα' (sic; cf. p. 752, 14 sq.), στεφθεὶς ὑπὸ Σεργίου πατριάρχου ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐν τῷ παλατίῳ· ἐστέφθη

[1]) Cf. Φῶκας in Chron. Pasch. Patr. Gr. vol. XCII p. 981 A.

ἡ καὶ Εὐδοκία μετονομασθεῖσα, Αὐγούστα), τοῖς στεφάνοις τοῦ γάμου ὁμοῦ αὐτοκράτωρ καὶ νυμφίος ἀναδειχθείς, (adde: ἀναγορευθείς. — aliter Tafelius p. 45) καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ὑπὸ πάσης τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ βασιλεύς.

δὲ ἅμα αὐτῷ καὶ ἡ μεμνηστευμένη αὐτῷ Φαβία, ἡ καὶ Εὐδοκία μετονομασθεῖσα, Αὐγούστα.

Scripturae varietatem explanat Theodosius Melitenus p. 102: Ἡράκλειος ἐβασίλευσεν ἔτη λ', στεφθεὶς ὑπὸ Σεργίου πατριάρχου ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐν τῷ παλατίῳ, (ἐστέφθη δὲ ἅμα αὐτῷ καὶ ἡ μεμνηστευμένη αὐτῷ Εὐδοκία Αὐγούστα), τοῖς στεφάνοις τοῦ γάμου [1] ὁμοῦ αὐτοκράτωρ καὶ νυμφίος ἀναδειχθείς, ἀναγορευθεὶς καὶ ἐν τῇ κτλ. cf. insuper Georgius Monachus Muralti [2] p. 564 (Patr. Gr. p. 825 C) μετὰ Φωκᾶν ἐβασίλευσεν Ἡράκλειος ἔτη λ', ὃν Σέργιος ὁ πατριάρχης (excidisse videtur: ἦν) στέψας ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐν τῷ παλατίῳ, (ἐστέφθη δὲ ἅμα αὐτῷ καὶ ἡ μεμνηστευμένη αὐτῷ Εὐδοκία Αὐγούστα), τοῖς στεφάνοις τοῦ γάμου ὁμοῦ αὐτοκράτωρ καὶ νυμφίος ἀναδειχθείς, ἀναγορευθεὶς καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ βασιλεὺς et Ps.-Pisides f. 403ᵛ Ἡράκλειος δὲ ὁ μέγας ἐβασίλευσεν ἔτη λ', στεφθεὶς ὑπὸ Σεργίου πατριάρχου, (ἐστέφθη δὲ καὶ ἡ μεμνηστευμένη αὐτῷ Φαβία, ἡ καὶ Εὐδοκία ἐπονομασθεῖσα, Αὐγούστα), τοῖς στεφάνοις (adde: τοῦ γάμου) ὁμοῦ αὐτοκράτωρ καὶ νυμφίος ἀναδειχθείς [3]] || 14 κατὰ Συρίας] κατασυρίας [de accentu neglecto cf. καταμανουὴλ p. 338, 26, καταμαυρικίου p. 300, 5, καταμεσημβρίαν p. 335, 22, καταπερσίδος p. 302, 17 sq. 30; 341, 2; καταχοσρόου p. 309, 12, 29; 316, 16; 319, 23; 324, 23 ell. καταἡρακλείου p. 310, 4 et κατακρατος p. 341, 3. Adde ἀποδύο p. 319, 8, ἀπολαζικῆς p. 316, 5, ἀποτρίων p. 328, 27; — διανυκτὸς p. 305, 1, διαποίαν p. 328, 19, διαπολέμου p. 334, 19, διασυντόμου p. 309, 8; — ἐπικτησιφῶντα p. 323, 4, ἐπιλαζικὴν p. 315, 14 sq., ἐπιπερσίδα p. 309, 3, ἐπιπετρῶν p. 316, 10, ἐπιπλεῖον p. 305, 11; — μετακαὶ p. 335, 30, μεταμεγάλης p. 316, 24, μετασπουδῆς p. 309, 29; — παρατοῦ p. 335, 19, παραχοσρόου p. 318, 10, — περιπίστεως p. 329, 24; — προεικοσιτεσσάρων p. 323, 11, προεννέα p. 322, 23, προολίγου

[1] Ad praecedentia minus recte traxit Tafelius.

[2]) Scilicet interpolatus; brevius Vind. (p. 44 Tafel.): μετὰ δὲ Φωκᾶν ἐβασίλευσεν Ἡράκλειος ὁ μέγας ἔτη λ', ὃν Σέργιος ὁ πατριάρχης καὶ ἡ σύγκλητος μετὰ παντὸς τοῦ λαοῦ ἀνηγόρευσε βασιλέα ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ.

[3]) Concinnius Zonaras XIV 15 (Patr. Gr. p. 1276 sq.) Ἡράκλειος δὲ ὑπὸ Σεργίου τοῦ πατριάρχου στεφθεὶς αὐτίκα καὶ τὴν Εὐδοκίαν τὴν μνηστὴν ταινιοῖ, καὶ ἅμα τά τε βασίλεια στέφη καὶ τοὺς γαμηλίους στεφάνους ἐδέξαντο, ὥστε κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ βασιλεῖς ἅμα χρηματίσαι αὐτοὺς καὶ νυμφίους.

p. 305. 12 sq.. — προσπόλεμον p. 309. 3, προστούτοις p. 338, 32; — συναιχμαλωσία p. 301. 4. συναυτοῖς p. 303, 22. συναυτῷ p. 333. 9, συνστρατιώταις p. 336, 17. συντῷ p. 306. 7; — ὑπονεστοριανῷ p. 329, 1, ὑποσεργίου p. 299. 20. ὑποχοσρόου p. 320, 2] || 15 Ἔδεσαν] Αἴδεσαν (=z) || 16 sq. συναντήσαντες αὐτοῖς ἐπολέμησαν, καὶ ἡττήθησαν Ῥωμαῖοι] συναντήσαντες αὐτοὺς eadem est lectionis varietas p. 318, 18 et 21; 338, 1; accusativum praeter c etiam Theophanis codices p. 337, 6 adgnoscunt, quae structura recurrit p. 263, 4; dativum vero cum Theophane II offert p. 304, 16; 307, 26; 314, 4; 316, 5; — cf. insuper Theoph. p. 25, 31; 124, 19; 192, 11; 263, 6; 453, 24; 455, 6; 467, 9; 481, 2) καὶ πολεμήσαντες ἡττήθησαν || 17 διωλέσθη] διολέσθαι || 18 ἐξειλῆσαι] ἐξιλῆσαι (=ehm) cf. vol. II p. 745 Boor || τῷ δὲ Ἰουλίῳ μηνὶ ζ', τῇ αὐτῇ ἰνδικτιῶνι] τῇ δὲ ἑβδόμῃ τοῦ ἰουλίου μηνός, ἰνδικτιῶνι (per compendium, ex usu vulgari ζ (=z) || 19 Ἐπιφάνεια, θυγάτηρ Εὐδοκίας] Ἐπιφανίω (scil. pro Ἐπιφανία cf. p. 300, 13; etiam p. 298, 23 Ἐπιφανίᾳ pro Ἐπιφανείᾳ offert g; adde Γερμανίκιαν p. 313, 8, Σεβάστιαν p. 314, 22, Σελεύκιαν p. 323, 17) θυγατέρα (pro θυγατὴρ ex more Byzantino) ἀπὸ (cf. p. 145, 2; 300, 8; 301, 6, tum p. 11, 1; 76, 1. 7; 92, 17; 342, 14; 426, 15 cll. 11, 2 et 443, 31, ubi ἐκ eadem ratione ponitur) Εὐδοκίας || 21 — 30 om., sed in mg. manus Graecobarbara (cf. p. 55 supra) adscripsit: ἀνανκαλως του καλειου < βα > σιλεος, ubi βα bybliopegi culpa excidit: reliquas istius generis notas marginales, quae hic illic comparent, silentio premere malui || 31 τούτῳ τῷ ετει] τῶ δευτερω τοῦτου ετει cf. ad p. 298, 15. [De τοῦτου cf. τοῦτω p. 298, 22: ταῦτη p. 323, 15 utrobique; ταῦτην p. 312, 25; 316, 18; 338, 11; 340, 25; τοῦτων p. 306, 1; — adde Ἀβῦδου p. 298, 27; ἀποστεῖλας p. 314, 24: ἐκεῖνοις p. 312. 8: ζῶνας p. 319, 14; Ἰουδαῖοις p. 334. 3 sq.; οἶνου p. 334, 23; οὖση p. 334, 2; οὖσης p. 311, 15; πᾶση p. 327, 13; Παῦλου p. 331, 22; περᾶση p. 324. 26; πρῶτη p. 338. 2; πρῶτω p. 338, 30; ῥεῖθρω p. 314, 6; τοιοῦτω p. 334, 6; χῶρα a m. pr. p. 340, 22] || 33 ὁ βασιλεὺς] βασιλεύσας (=c h) || Ῥωμαίων πράγματα] πράγματα τῶν (articulum etiam c addit cf. insuper Cedr. p. 714, 13) Ῥωμαίων || p. **300**, 1 Ἄβαρεις] Ἄβαρις (cf. Suid. vol. I 1 p. 14, 19; Ἀβαρεις sine acc. c, βάρβαροι rell. cf. ad p. 302. 15; de accentu in antepenultima posito cf. Boor vol. II p. 555; formam Ἄβαρες Cedr. p. 714, 14 exhibet) || 2 ἀνήλωσαν] ἀνάλωσαν [cf. Kuehner Blass, ausf. Gramm. I 2 p. 367: similiter ἀνάλωσαν II praebet ad p. 322, 12 sqq., sed ἀνεῖλωσαν p. 340, 24 memoriam ἀνήλωσαν significat, quam Theophanis usus p. 178, 26; 184, 17; 188, 16; 219, 10; 263, 5; 311, 27; 433, 9; 446, 7 confirmat] || 4 ἀπορίᾳ] ἀπορεία [cf. ἀλλὰ πορείαν (pro ἀλλ' ἀπορείαν) p. 312, 23; δειλανδρείας p. 309, 31, ἐπιληψείας p. 334, 5; ἑταιρείας p. 314, 12; εὐπορείαν p. 312, 24; εὐχαριστείαν p. 329,

15: κακοπιστεία p. 334, 10: ὁδοιπορείας p. 311, 6: συμμαχείαν p. 315, 16 et 316, 14 sq.: συμμαχείας p. 300, 22 sq.: συνεργεία p. 302, 29 sq.: 308, 20; 310, 11; 316, 22. Ex contrario p. 303, 10 πορείαν in πορίαν abiit] || τί δράσῃ] τῇ δράσει (indic. etiam z cf. p. 304, 27: διαλογιζόμενος τί δράσει διαλογιζόμενος Cedr. p. 714, 16) || ἐσώζοντο] σώζονται || τῷ δὲ αὐγούστῳ μηνὶ] τῷ δὲ αὐτῷ (propter l. 7?) μηνὶ (τῷ αὐτῷ ἔτει rectius Cedr. p. 714, 18 sq.) || Εὐδοκία inc. f. 172r Π || 11 om. || 12 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ γ' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 12 sq. Ἐπιφάνεια] Ἐπιφανία (= Cedr. p. 714, 20: cf. ad p. 299, 19) || 13 inter Ἡρακλείου et ὑπὸ additur: καὶ Ἡράκλειος ὁ υἱὸς αὐτῆς (scil. τῆς Εὐδοκίας. — malim vero: αὐτοῦ cum Cedr. p. 714, 21), ὁ νέος Κωνσταντῖνος, unde recte in sequentibus om. αὐγούστα (13), tum 14—16 τῷ δὲ Δεκεμβρίῳ μηνὶ κε', τῇ αὐτῇ α' ἰνδικτιῶνι, ἐστέφθη Ἡράκλειος, ὁ υἱὸς Ἡρακλείου, ὁ νέος, ὁ καὶ Κωνσταντῖνος, ὑπὸ Σεργίου πατριάρχου cf. Cedr. p. 714, 20 sqq. || 17 Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || 18 ἱκανὰ χωρία] χωρία ἱκανὰ (= Cedr. p. 714, 23) || 19 om || 20 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ δ' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 21 λαὸν πολὺν] αὐτὴν (= Cedr. p. 715, 1) || 22 ἀπέστειλε παύσασθαι] ἀπέστειλεν παύσασθε (plenius Cedr. p. 715, 2 ἀπέστειλε, φήσας αὐτῷ παύσασθαι, at cf. Tafel. p. 63) || 22 sq. τὰ αἵματα τῶν ἀνθρώπων] αἵματα ἀνθρώπων (et Cedr. p. 715, 2) || 24 αὐτοῖς] αὐτῶν recte, quemadmodum Tafelius l. c. ex coniectura dedit cf. Cedr. p. 715, 3 sq. ὁ δὲ οὐδένα λόγον τούτων ἐποιήσατο || 25 sq. ὁ δὲ Ἡράκλειος τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἔγημε Μαρτῖναν] τῷ αὐτῷ χρόνῳ Ἡράκλειος αἴγημε Μαρτήναν (sic: cf. Cedr. p. 715, 4 τῷ δ' αὐτῷ ἔτει Ἡράκλειος ἔγημε Μαρτῖναν) || 27 Αὐγούσταν] Αὐγουστέαν (= z: cf. Tafel. p. 63) || 29 om (= e) || 30 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ε' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 31 αὐτῇ] αὐτῇ, sed αὐτῷ m. pr || p. **301**, 1 sq. διὰ χειρὸς τῶν Ἰουδαίων, ὥς φασί τινες, μυριάδας ἐννέα· οὗτοι γὰρ] ὥς φασι τινές, μυριάδες (sic) θ'. Ἰουδαῖοι γάρ, at cf. Cedr. p. 715, 9 sq. || 2 ἀπέκτεινον] ἀπέκτενεν (cf. ἀπέκτενον g, ἀπέκταινον h, et Boor vol. II p. 757) || 4 Περσίδι] Περσίδη || 8 om. || 9 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ς' ἔτει αὐτοῦ cf. ad p. 298, 15 || 11 πάμπολλα om. (etiam Cedr. p. 715, 18) || 12 Καρχηδόνα] Χαλκηδόνα (cum codd., Καρχηδόνα Boor ex A reposuit; eandemque scripturam Cedr. p. 715, 18 sq. praebet: cf. Herm. vol. XXV — 1890 — p. 301) || οὐκ ἴσχυσαν παραλαβεῖν, ἀλλὰ φρουρὰν ἐάσαντες] μηδυνηθέντες παραλαβεῖν φρουρὰν ἐάσαντες (μὴ δυνηθέντες παραλαβεῖν πολιορκητὰς ἐάσαντες sine τοῦ πολιορκεῖν αὐτήν, quae verba Theophanes et Π subiciunt, Cedr. p. 715, 19) || 13 ἀνεχώρησαν] ἀνεχώρησεν || 14 om. || 15 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ζ' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || οἱ Πέρσαι] Πέρσαι, sed παῖδες m. pr. || κατὰ Καρχηδόνος] καταχαλκηδόνος (cum Theoph., ubi Boor ex A codicum memoriam correxit cf. ad l. 12, tum Gelzer Mus. Rhen. vol. XLVIII — 1893 — p. 162) || 16 παρέλαβον] παρέλαβαν cf. p. 302, 22 et 340, 12, tum ἔλαβαν p. 322, 3 et 340, 21 et ἀπῆλθαν p.

319. 13 || 17 sq. καὶ Ἡρακλείου] ὁ τοῦ Ἡρακλείου (rectius) || 18 προσέβαλλετο] προσεβάλλετο (non Cedr. p. 715, 22 cf. ad p. 308, 28) || 20 om. || 21 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ η' αὐτοῦ (superscripsit librarius) ἔτει cf. ad p. 298, 15 || πάλιν] etiam H, sed λ ex σ factum est || 23 ἀρνήσησθε] ἀρνήσασθε (librarii lapsu; cf. ἀρνήσησθε Cedr. p. 716, 3 sq.) || 24 λέγετε] λέγεται || προσκυνήσητε] προσκυνήσηται || 25 om. || 26 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ θ' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || Ἄβαρεις] Ἄβαρις (Ἀβαρεις sine acc. c; cf. ad p. 300, 1) || 26 sq. καὶ ἀποστείλας] ἀποστείλας δὲ (= Cedr. p. 716, 6 sq.) || 27 πρέσβεις om. (etiam Cedr.) || ᾔτειτο] εἰτεῖτο || 30 λαβὼν] καὶ λαβεῖν recte (= Cedr. p. 716, 10) || 31 τοῦ ποιῆσαι πρὸς ἀλλήλους σπονδὰς εἰρηνικὰς om. (neque adgnoscit Cedr.) || 32 ἐκεῖνος om. (= m et Cedr. p. 716, 11) || p. **302**. 1 πόλιν] πολην || ὑπέστρεψεν] ὑπέστρεψε || λαβὼν inc. f. 172ʳ H || 3 ὑπέστρεψε] ὑπεστρεψεν || 5—14 om. || 15 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ δεκάτῳ αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || Ἡράκλειος] Εἰράκλειος || τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων] Χαγάνον τὸν βάρβαρον (cum codd.; etenim Theophani ex A τῶν Ἀβάρων reddidit Combefisius cf. p. 303, 6 τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων, ubi τὸν βάρβαρον similiter em suppeditant: quam lectionem neque p. 301, 3 ὁ δὲ βάρβαρος ἐκεῖνος vel p. 302, 2 λαβὼν δὲ ὁ βάρβαρος defendit, neque vero observatio nostra Stud. p. 17 de Pisida prolata cf. insuper v. l. ad p. 300, 1) || 16 ὑπ' αὐτοῦ] ὑπ' αυτῶ (non Cedr. p. 716, 18) || 17 διανοούμενος] δυνάμενος (lapsu; cf. Cedr. p. 716, 19) || 18 ἤθελεν] ἠθέλησεν (ἤθελεν Cedr. p. 716, 20) || 19 ἐπηγγέλλετο] ἐπηγγείλετο (sic; ἐπηγγέλλετο Cedr. 716, 21) || 20 ποιεῖν om. (habet Cedr., ac praeterea ἀγάπην pro εἰρήνην) || στοιχήσαντες] στυχήσαντες || 21 ἐν εἰρήνῃ] μετ' εἰρήνης (= Cedr. p. 716, 22) || 22 παρέλαβον] παρέλαβαν cf. ad p. 301, 16 || 24 om. || 25 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ἑνδεκάτῳ αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 28 ἀναλαβὼν] ἀναλαβὼν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν (= Cedr. p. 717, 3) || ἐνόμιζεν] ἐνομιζον || 29 sq. τῇ συνεργίᾳ τοῦ Θεοῦ] τῇ τοῦ Θεοῦ συνεργείᾳ (= h; ordinem τῇ τοῦ Θεοῦ συνεργίᾳ etiam cg servant nec non Cedr. p. 717, 6: de v. l. συνεργεια cf. ad p. 300, 4) || 31 om. || 32 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ δωδεκάτῳ αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 33 εὐθέως] εὐθὺς (sed εὐθέως Cedr. p. 717, 19) || 34 — p. **303**, 3 ἐκίνησε κατὰ Περσίδος· λαβὼν δὲ τὰ τῶν εὐαγῶν οἴκων χρήματα ἐν δανείῳ, ἀπορίᾳ κατεχόμενος ἔλαβε καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πολυκάνδηλά τε καὶ ἕτερα σκεύη ὑπουργικά, χαράξας νομίσματά τε καὶ μιλιαρίσια παμπόλλα] ἐκίνησε κατὰ Περσίδος, λαβὼν ἀπὸ τῶν εὐαγῶν οἴκων καὶ ἐκκλησιῶν χρήματα ἐν δανείῳ· ἀπορία γὰρ κατεῖχε τὸ παλάτιον. Ἔλαβε δὲ καὶ — πολυκάνδηλα καὶ — ὑπουργικὰ καὶ ἐχάραξεν νομίσματα καὶ μιλιαρίσια πάμπολλα longe melius (de Cedreno cf. p. 51 supra) || 4 sq. σὺν Βόνσῳ] συνβονσω σὺν Βόνσῳ etiam ehm, neque aliter Cedr. p. 718, 2, ubi liber Xylandri in mg. Βόνῳ offert cf. 'Wiener Studien' vol. XIII p. 39 sqq.; formam Βόνος adgnoscit insuper Theodosius

Melitenus p. 104) || 5 τὰ πάντα] κατὰ πάντα || 6 τῶν Ἀβάρων om. (= Cedr. p. 718. 4) || 7 σπεισάμενον] σπεισάμενος (= z: attamen scripturam σπεισάμενον a Tafelio p. 69 ex A erutam confirmat Cedr. p. 718. 5) || 8 ἑαυτοῦ] ἰδίου (= Cedr.) || inter ὠνόμασεν et ἀπάρας inseritur: ὁ δὲ γε — κίνδυνον cf. p. 50 sqq. supra || 10 πορείαν] πορίαν || θεμάτων inc. f. 173' || προςετίθει πρὸς ἐτίθη [cf. πρόςβαλλειν p. 305. 2, πρόςβαλλον p. 316, 17. πρὸς ῥέοντα p. 326, 16; adde: δι' ἀρχῇ p. 334. 25, δια χρύσους p. 319, 14 sq.; — ἐν ἐκάλει p. 302. 16; — ἐπὶ συνάξας p. 314. 21; — καθ' ἑξῆς p. 332. 14; — κατὰ λαλοῦντα p. 323. 24; — μετὰ πεμπεται p. 324. 3 sq.; — παρὰ χρῆμα p. 321. 15; — ὑπ εἰςῆλθε p. 334. 1; — ὑπὲρ ἀπελογεῖτο p. 338, 31] || 13 ἐξεπαίδευσεν] ἐξεπαίδευσε || 13 sq. διελὼν τὸν στρατὸν παρατάξεις τε καὶ συμβολὰς πρὸς ἀλλήλους ἀναιμωτὶ ποιήσασθαι ἐκέλευσεν] διελὼν τὰς παρατάξεις συμβολὰς (minus recte cf. p. 9 supra) πρὸς ἀλλήλους ἀναιμωτὶ ποιεῖν ἐκέλευεν (= Cedr. p. 719. 12 sq., nisi quod recte ἀναιμωτὶ, perperam σὺν βοῇ pro συμβολὰς legitur) || 15 παιᾶνας] παιάνους (= g: παιανοὺς rell.; παιᾶνας Cedr. 719, 13 sq., unde Tafelius p. 69 emendationem deprompsit) || 15 ἀλαλαγμὸν] ἀλλαλαγμὸν (cf. ἀλλαγμὸν h: adde ἀνατολὰς p. 305. 23) || 16 εὑρίσκωνται — ξενίζωνται] εὑρίσκονται — ξενίζονται (= cehm. sed non Cedr. p. 719. 15) || 17 χωρήσωσιν] χωρῶσιν (= Cedr. p. 719. 16) || 19 οἷαν] οἷαν || 20 ἄνευ γραφῆς] ἀναγραφῆς (lapsu: cf. Stud. p. 7) || 20 τούτῳ] τοῦτο (= em: falso!) || 22 ἀγωνίσηται] ἀγωνίσεται (= Cedr. p. 719, 19) || 23 συναρμόσηται om. (paulo aliter Cedr. p. 719, 19 sq.) || 25 καθεστῶτα om. (recte; cf. p. 7 n. 1 supra; neque habet Cedr. p. 719. 21 sq.) || 26 τῆς γῆς μέρη] μέρη τῆς γῆς (= c: τῆς γῆς om. Cedr. p. 719. 22) || ἐσπαρμένον] διεσπαρμένον (nec dubito, quin eadem Theophanis fuerit lectio ex corrupto Pisidae loco P II 56 hausta. Poetae enim oratio plane ignota fuerat Cedreno, cum Pisidae frusta delibaret p. 719. 9—23: ἀπάρας τοίνυν τῆς βασιλίδος πρὸς Περσίδα χωρεῖ καὶ διὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν θεμάτων διερχόμενος συνέλεγε στρατόπεδα, προστιθεὶς αὐτοῖς καὶ νέον στρατόν, οὓς καὶ γυμνάζων τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐξεπαίδευσε. Διελὼν γὰρ διελὼν τὰς παρατάξεις σὺν βοῇ πρὸς ἀλλήλους ἀναιμωτὶ ποιεῖν ἐκέλευε, κραυγάζειν τὸ πολεμικὸν καὶ παιᾶνας καὶ ἀλαλαγμὸν καὶ διέγερσιν ἔχειν τούτους ἐδίδασκεν, ἵνα κἂν ἐν πολέμῳ εὑρίσκωνται, μὴ ξενίζωνται, ἀλλὰ θαρροῦντες ὡς εἰς παίγνιον κατὰ τῶν Περσῶν χωρῶσιν. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν σεβάσμιαν εἰκόνα τῆς θεανδρικῆς μορφῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς χερσὶ κατέχων ἀπήρξατο τῶν ἀγώνων, πίστιν δοὺς τῷ λαῷ, ὡς σὺν αὐτοῖς μέχρι θανάτου ἀγωνίσεται καὶ ὡς τέκνα οἰκεῖα τούτους περιθάλψει· ἐβούλετο γὰρ τὴν ἐξουσίαν οὐ φόβῳ, ὅσον ἐν πόθῳ ἔχειν. Εὗρεν δὲ τὸν στρατὸν εἰς φόβον πολὺν καὶ ἄγνοιαν, ἀταξίαν τε καὶ ἀκοσμίαν, καὶ εἰς πολλὰ μέρη διεσπαρμένον. συντόμως πάντας εἰς ἓν συνήγαγε. Cf. p. 5 — 7 supra) || 26 συνήγαγεν] συνήγαγε || 28 ἐπιρρώννυσιν] ἐπιρρωννύων || 30 ἡμῶν] ὑμῶν || p. **304.** 3 ἀντιπαρατάττεται] ἀντι-

θεστάτας =Theoph., ubi codicum memoriam correxit Classenus) || 4 ὥπλιζε] ὥπλιζεν || 4 sq. σάλπιγγές τε καὶ φάλαγγες σάλπιγγάς τε καὶ φάλαγγας non recte φάλαγγας etiam em) || 6 συνεστησαν] σύνεστησε, at cf. Stud. p. 9 || 7 βίαιοι] βιαίοι =eem) || 8 πολέμου] τοῦ πολέμου (=emx) || ἐδείκνυτο] ἐδείκνυε quacum scriptura Pisid. P II 142 componere noli; at cf. p. 9 supra) || 8 sq. θεαμα φοβου χωρις κινδύνων] θέαμα φόβου χωρὶς καὶ κινδύνων (=z; at cf. Stud. p. 10) || 9 συννεύσεις] συνεύσεις || 10 τῆς ἀνάγκης (ante τοὺς τροπους) om. cum Theophanis codd.; cf. tamen p. 11 supra) || 11 μένῃ] μένει (= emz; cf. ibid.) || οὕτω] οὕτως || 13 Ἀρμενίας] τῆς Ἁρμενίας [spiritus asper similiter recurrit in Ἁρμενίαν p. 306, 8, Ἁρμενίας p. 304, 25; 309, 17 sqq.; Ἁρμένιον p. 338, 20; Ἁρμενίων p. 320, 26 cf. praeterea αἰδεσθῶμεν p. 307, 5; ἀλσώδη p. 310, 10; Ἁρτάκης p. 299, 4; Εὐρώπην p. 300, 1; Εὐρώπης p. 302, 29; ἠδύνατο p. 302, 27; ἠδυνήθη p. 302, 3; ἡμφιεσμένος p. 339, 19; ἦν (pro ἦν) p. 328, 17; ἠναγκάσθη p. 304, 27; Ὀκτωβρίου p. 317, 26; ὄλεθρος p. 332, 14; ὀλέσαι p. 305, 15; ὀλέσει p. 307, 13; ὀλίγοις p. 336, 17; ὀλίγους p. 299, 17; ὀλίγων p. 318, 5; ὀνόματι p. 328, 16 sq.; ὄπισθεν p. 309, 18. 28; ὀπίσω p. 304, 27 (sine accentu); 308, 9; 311, 7. 18; 312, 14; 314, 21; 317, 28; 320, 3; ὠθισμοὶ p. 304, 7; ὤκουν p. 333, 17; ὢν (pro ὢν) p. 338, 31; ὤξυναν p. 307, 16. — Ex contrario habes αἵρεσιν p. 330, 7; 331, 8; 332, 8; αἵρεσις p. 334, 18; ἑπόμεθα p. 307, 18; ἑστῶτα p. 314, 14; ἡγεῖτο p. 306, 25; ἡγεμόνας p. 324, 11; ἡσθεὶς p. 310, 23; ἡττήθη p. 337, 2, ἡττῶνται p. 338, 7; ἱκανοὺς p. 335, 12; ἵσταται p. 314, 15; ἵστατο p. 304, 5; οἷον p. 322, 20; οἵτινες p. 312, 4; οἴω p. 323, 13; ὁρίσαι p. 300, 23; ὅρκοις p. 338, 32; ὥδευσε p. 310, 6] || 13 — 16 προτρέχειν <Tafelio duce Boor ex A supplevit: ἐκέλευσεν ἐπιλέκτους· τῶν δὲ Σαρακηνῶν τότε ὑπὸ πάκτων ὄντων τῶν Περσῶν> πλῆθος ἱππέων λάθρα ἐπιπεσεῖν τῷ βασιλεῖ διενοεῖτο· οἱ δὲ προτρέχοντες τοῦ βασιλεως] προτρέχειν πλῆθος ἱππέων Περσικῶν ἤκουσε πρὸς τὸ (sic etiam m a m. sec.) ἐπιπεσεῖν ἄφνω τῷ βασιλεῖ (acc. om.) Ῥωμαίων· οἱ δὲ προτρέχοντες πάλιν Ῥωμαῖοι, quae repetuntur apud Cedr. p. 720, 3 sqq. Saracenorum mentio Pisidae testimonio confirmatur P II 218, neque obstat Theophanes p. 307. 25 sq. καὶ προπέμψας τινὰς τῶν ὑπ' αὐτὸν Σαρακηνοὺς προτρεχειν, συναντῶσι τῇ τοῦ Χοσρόου βίγλα || 17 δεσμώτην] δεσμότην || 17 sq. τούτους τρεψάμενοι πολλοὺς ἀνεῖλον] πολλοὺς αὐτῶν ἀνεῖλον (= Cedr. p. 720, 7) || 18 sq. ἀποκλίνας ὁ βασιλεὺς <πρὸς> τὸ Πόντιον κλίμα] ἀποκλίνας (ἀποκλείσας Theophanis libri praeter m a m. sec. cf. l. 15) ὁ βασιλεὺς ποὸς (apud Theophanem supplevit Tafelius p. 73) τὸ Πόντιον κλίμα (κλῆμα etiam Theoph. codd. praeser g) cf. Cedr. p. 720, 7 sq. ἀποκλίνας ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸ τοῦ Πόντου κλίμα || 20 παραχειμάζοντα <πολιορκεῖν>] παραχειμάζειν (cum Cedr. p. 720, 9 et Theophanis codd. cf. p. 13 n. 5 supra) || 22 τῷ] τὸ || 23 Σάρβαρος] βάρβαρος (cum Theophanis codd. cf.

Stud. p. 16 sq.) || 23 ὁ inc. f. 173ᵛ Π || 24 περιτρέψῃ] περιστρέψει (non Cedr. p. 720, 12) || 26 ταράξῃ] ταράξει (=ehm) || 27 δράσῃ] δράσεται [cf. δράσει g, qui codex apud Theoph. p. 12, 27 μελετᾶν, ποῦ κρύψωσι similiter κρύψουσι suppeditat; accedat nota ad p. 300, 4. Sed omni suspicione infinitivus vacat p. 265, 17 ἠπόρει, τί δρᾶσαι, 270, 4 διηπόρει, τί δρᾶσαι, 333, 11 ἠπόρουν, τί πρᾶξαι, 435, 5 ἀποροῦντες, τί εἰπεῖν, tum p. 308, 12 sq. βουλὴν ἐποιεῖτο, ποῦ παραχειμάσαι] || p. **305**, 3 αὐτῷ] αὐτῶν (= cehm; αὐτῷ Tafelius p. 74 reposuit, praestat tamen ἑαυτῷ cum g) || ἐδυςφήμει] ἐδυςφήμησε (=h) || 4 σελήνη om., quae ratio coniecturae nostrae (Stud. p. 16) favet; legit vero Cedr. p. 720, 14 || ὑπέστη] ἐπέστη (non Cedr., cui ἐπέστη 'ex circumstantiis' obtrusit Xylander || 4 αὐτὴν] αὐτῶν m. pr. 4 συμβεβηκότος] συμβεβηκότως (non Cedr. p. 720, 15 cf. ad p. 309, 12 sq.). [Jam vides ex Π repetendos esse flosculos poeticos apud Cedrenum p. 719. 23 — 720. 16 καὶ νουθετήσας πολλὰ τούτων τὸ φρόνημα ἀνέστησε καὶ κατὰ τῶν βαρβάρων ὥπλισε, παραγγείλας ἀδικίας μὲν ἀπέχεσθαι, εὐσεβείας δὲ ἀντέχεσθαι Παραγενόμενος δὲ ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Ἀρμενίας, προτρέχειν πλῆθος ἵππεων Περσικῶν ἤκουσε πρὸς τῷ (l. τὸ) ἐπιπεσεῖν ἄφνω τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων. Οἱ δὲ προτρέχοντες πάλιν Ῥωμαῖοι τούτοις συναντήσαντες τόν τε στρατηγὸν αὐτῶν δεσμώτην ἤγαγον πρὸς Ἡράκλειον καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἀνεῖλον. Ἐπεὶ δὲ χειμὼν κατέλαβεν, ἀποκλίνας ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸ τοῦ Πόντου κλίμα ἔδοξε τοῖς βαρβάροις ἐν τούτῳ παραχειμάζειν. Λαθὼν δὲ τοὺς Πέρσας καὶ ἐπιστραφεὶς εἰς τὴν Περσίδα εἰςβάλλει. Τοῦτο μαθόντες οἱ βάρβαροι εἰς ἀθυμίαν (sic; cf. p. 14 n. 1 supra; adde v. l. ad Theoph. p. 315, 24) ἦλθον. Ὁ δὲ στρατηγὸς αὐτῶν ἔρχεται ἐν Κιλικίᾳ, ὅπως ἐπὶ Ῥωμανίαν ἐξελθὼν τούτους περιτρέψῃ. Φοβηθεὶς δὲ πάλιν ἠναγκάσθη ἀκολουθεῖν ὀπίσω τοῦ Ῥωμαίων στρατοῦ, κλέψαι τὸν πόλεμον μεριμνῶν διὰ νυκτὸς ἀφεγγοῦς. Ἡ δὲ σελήνη ὑπέστη κατ' αὐτὴν τὴν νύκτα ἐκ τοῦ συμβεβηκότος. Κἀκ τούτου δειλιῶν τῷ βασιλεῖ προςβαλεῖν τὰ ὄρη καταλαμβάνει. Cf. Stud. p. 12—16. Ceterum narratione amputata verba ἡ δὲ σελήνη ὑπέστη κτλ. cum praecedente sententia male conectuntur, id quod bene sensit Xylander. cum voci ὑπέστη inepte emergendi vim subiceret cf. vol. II p. 812 Bonn] || 5 Σάρβαρος] σοβαρὸς (cum Theoph.; cf. p. 16 supra) || 6 καλλίτεχνον] καλλίστηλον (cf. καλλίστιχον g cl. p. 24) || 8 πλήρεσιν] πλήρης (cum codd., πλήρεσιν ex A Tafelius p. 75) || 9 κατερχόμενοι δὲ λάθρα τοῦ ὄρους, πολλάκις] καὶ δὴ κατερχόμενοι λάθρα τοῦ ὄρους οἱ βάρβαροι. [Ex Π sua habet Cedr. p. 720, 16 — 19 ἐκεῖθεν δὲ κατερχόμενος λάθρα συμπλοκὰς μερικὰς ἐποιεῖτο, καὶ ἐν παντὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπρώτευον· καὶ θάρσος ἔλαβεν ὁ στρατὸς τὸν βασιλέα ὁρῶν προπηδῶντα εὐτόλμως καὶ προπολεμοῦντα. Quae quidem ad Pisidae auctoritatem redeunt; cf. Stud. p. 18 sq.] || 12 δέ τις] δέτης || 13--15 ἐν τῷ στρατῷ τοῦ βασιλέως ἐτάττετο· οὗτος ἀποδρὰς πρὸς τοὺς Πέρσας ἀπῆλθεν ἐλπίζων αὐτοὺς τὴν om. librarii videlicet osci-

tantia || 15 στρατιὰν] στρατείαν (cum Theophanis codd.; στρατιὰν Tafelius p. 75; cf. ad p. 315, 3) || 16 δεκάτην ἡμέραν] δέκα ἡμέρας || ἦλθε] ἦλθεν || 17 βαρβάρων] βάρων (sic) || Σάρβαρος] σοβαρὸς (etiam Theophanis libri; Sarbarus A cf. p. 16 sq. supra) || 20 εὐτρεπισάμενος] εὐτρεπισμένος (cf. Anast. vol. II p. 188, 26 praeparatus) || 22 προήγαγεν] προςήγαγεν (= m) cf. p. 311, 17 || 23 τοῦ βασιλέως] τὸν βασιλέα || 24 ἦν] ὃν (= z cf. Stud. p. 20 n. 1) || 27 sq. ἐλάσαντές τε] ἐλάσαντες (= z) || 28 εἰς τὸ ὄρος] ἕως τοῦ ὄρους (= z) || 28 ἐνέβαλον] ἐμβαλλόντες (= ἐμβαλόντες z; cf. ad p. 308, 28) || 29 αὐτῶν] αὐτοὺς cf. p. 311, 21 τούτους πάντας ἀνεῖλεν || p. **306**, 2 ἀποσκευὴν] ἀποσκευεῖν (recte Cedr. p. 720, 20 sq.) || οἱ δὲ Ῥωμαῖοι] ὅθεν οἱ Ῥωμαῖοι (= Cedr. p. 720, 22) || ἐκτείναντες] ἐκτείνοντες || 4 κόνιν] κόνην || ἰδεῖν om., at cf. Pisid. P III 282. [Totam orationem ex Pisida promptam (p. 306, 1—7) in angustum coëgit Cedr. p. 720, 19—23 καὶ δὴ συμβολῆς κρατερᾶς γενομένης νικῶσι Ῥωμαῖοι, καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν λαμβάνουσι, σφάζουσι δὲ ἅπαν τὸ Περσικὸν πλῆθος, ὀλίγων τινῶν διαδράντων. Ὅθεν οἱ Ῥωμαῖοι τῷ Θεῷ καὶ τῷ βασιλεῖ ηὐχαρίστουν. Cf. p. 22 sq.) || 6 ἤλπιζε] ἤλπιζεν || 8 Βυζάντιον] (inc. f. 174[r] Π) εἰς τὸ Βυζάντιον [=Cedr. p. 721, 1 sq.; articulum Theophanis locus simillimus praebet p. 45, 5 ὑποστρέψας εἰς τὸ Βυζάντιον, cui plura exempla patrocinantur: p. 37, 35; 105, 2; 118, 1; 129, 25; 131, 5; 137, 14; 140, 1; 148, 3; 150, 5; 152, 31; 168, 17; 169, 20; 198, 15; 252, 26; 262, 1; 269, 9; 271, 5. 10; 324, 1. Altera vero scribendi ratio comparet p. 199, 7. 9; 205, 23. 25; 209, 26; 213, 4; 215, 20. 25; 222, 1; 256, 1; 259, 24; 260, 29; 266, 32; 274, 3; 292, 24. Inter utramque lectionem codices variant p. 146, 22 (τὸ ex bd recepit Boor), 168, 2 (add. xyz), 271, 8 (om. cy), 283, 6 (add. x), tum p. 215, 13, ubi f τὸ adiungit, varietatem ἐν τῷ Βυζαντίῳ d exhibet, quae eodem modo cum scriptura ἐν Βυζαντίῳ componenda est; nam perinde articulus modo deest (p. 120, 1; 136, 1; 165, 6; 209, 28; 217, 11; 222, 16; 230, 17; 232, 6; 240, 13. 25; 242, 17; 262, 12; 279, 15; 422, 15; 492, 14), modo accedit (p. 152, 7. 27; 162, 30; 222, 24; 408, 18, ac praeterea p. 225, 5 in db et p. 291, 20 in d)] || 9—18 om. || 19 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ <excidit: δεκάτῳ cf. Cedr. p. 721, 3> τρίτω αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || ια′] α′ || ἀπάρας] ἀπάρας πάλιν (non Cedr. p. 721, 3) || 20 τῆς βασιλίδος] ἀπὸ (= z; cf. p. 308, 7; non habet Cedr.) τῆς βασιλείδος || 20 sq. ἀφίκετο εἰς Ἀρμενίαν] εἰς Ἀρμενίαν ἀφείκετο (εἰς Ἀρμενίαν ἀφίκετο Cedr. p. 721, 3 sq.) || 21 sq. Σαρβαραζᾶν] Σαρβαναζὰν (cf. Σαρβαναζᾶν h, Σαρβανάζαν m, Σαρβαναζαν sine acc. ce cll. v. l. ad l. 28. 30; forma Σαρβαραζᾶς Cedr. utitur; cf. insuper ad p. 311, 11) || 25 οὔτε τι] οὐτέτι || 25 sq. ὅτι Ἡράκλειος τολμᾷ τῇ Περσίδι πλησιάσαι om. cf. Cedr. p. 721, 6 ὁ δὲ λόγον οὐδένα τούτου ἐποιήσατο || 28 Σαρβα-

ραζᾶν] Σαρβαναζᾶν (=h; Σαρβανάζαν cem; cf. ad l. 21 sq; similiter illic Anast. Sarmanazan, nostro loco Sarbanazan, l. 30 Sarbanazae offert) || 30 Σάϊν] Σάϊήν (sic; sed Σάϊν recte p. 309, 32; 310, 3. 14. 17. 23; 315, 4. 14. 17. 23. Cedrenus ubique Σαΐν exhibet) || 30 κατὰ τάχος] καὶ κατατάχος || αὐτὰ om. || Σαρβαραζᾶν] Σαρβαναζᾶν (=h; Σαρβανάζαν c cf. ad l. 21 sq. et 28) || προσέταξε] πρὸς τάττει (paulo aliter Cedr. p. 721, 9 sq. ὃς κατὰ τάχος ἑνωθεὶς τῷ Σαρβαραζᾷ, χωροῦσι κατὰ τοῦ βασιλέως) || p. **307**, 2 τὸ] τῷ || παραινετικοῖς] παραινετικοῖς καὶ παρακλητικοῖς (non Cedr. p. 721, 11) || 4 ἀγωνισώμεθα] ἀγωνησώμεθα || 4 ἐκδικῆσαι] ἐκζητῆσαι (=z cl. A: requirere cf. Boor vol. II p. 742) || 7 ὡπλισμένων] ὁπλισμένων (=em; cf. Boor vol. II p. 734)] || 7 λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύτριαν om. (cf. p. 27 supra) || 8 μέγαν] μέγα (cum Theophanis codd.; cf. ibid. Eadem varietas ad p. 318, 1 recurrit cf. insuper bz ad p. 171, 3 et gy ad p. 311, 9) || 9 φυγὴ] ἡ (=cz recte) φυγῆ || τὰς φθορὰς] τῆς φθορᾶς || 10 ἡμῶν om. || 10 πονήσωμεν] πονέσωμεν || 14 ὑπὲρ πάντων] ὑπὲρ πάντων καὶ εἶπεν || 15 ἐν παραινέσει] ἐπαραινέσει cf. p. 327, 4 ἐπτύειν pro ἐμπτύειν || 16 ξίφη] ξίφει || 17 εἰργάσαντο] εἰργάσατο || 18 σὲ θεωροῦντες προάγοντα ἡμῶν ἐν ταῖς μάχαις] ὁρῶντες σε ἐν ταῖς μάχαις προάγονται (sic) ἡμῶν (cf. z ἐν ταῖς μάχαις προάγοντα ἡμῶν σε ὁρῶντες. Verbum ὁρῶντες pro θεωροῦντες etiam c adgnoscit) || 20 ἐχώρησε] ἐχώρησεν || 21 θαῦμα κἀνταῦθα] κανταῦθα θαῦμα || 22 γέγονε] γέγωνε || ψυχαγωγῶν] ψυχαγωγὸν || 24 sq. ἐστὶ σὺν μ' χιλιάσιν ἀνδρῶν πολεμιστῶν, ὥρμησε] ἐστὶν συνφοσσάτο (cf. Boor vol. II p. 786) μεγάλω, ὁρμᾷ (lacunose Cedr. p. 721, 12 sq. ἀκούσας δὲ.... ἐν Γαζακῷ.... ὁρμᾷ) || 26 ὑπ' αὐτὸν] ὑπ' αὐτῷ [quemadmodum Tafelius p. 81 correxit; sed ὑπ' αὐτὸν Cedr. p. 721, 13 sq. Dativum Tafelius, quasi p. 314, 24 Theophanis usum exprimeret, praeterea reponebat p. 341, 9 πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν οἰκουμένην, ubi nihil Π variat, et p. 340, 14 πάσης τῆς ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς χώρας, quo loco Π genitivum exhibet, tum p. 319, 19 in coniectura τῶν ὑπὸ Πέρσαις καὶ Ῥωμαίοις γεγονότων, quam merito reiecit Boor. Attamen sermonis consuetudo ex accusativi exemplis elucet p. 89, 21; 95, 23; 148, 13; 169, 5; 175, 7; 219, 6; 253, 9; 284, 27; 357, 26 sq.; 359, 17. 18; 393, 30; 394, 1; 408, 25; 414, 4; 437, 12; 439, 17; 446, 11; 472, 30; 483, 16; 488, 21; 490, 1; 499, 19, ubi vix quater dativus ut varietas lectionis in codicibus nonnullis occurrit: p. 151, 13 ποιήσας σύνοδον τῶν ὑπ' αὐτὸν (αὐτῷ b) ἐπισκόπων, 245, 9 προπέμψας τοὺς ὑπ' αὐτὸν (αὐτῷ em) Σαρακηνούς, 434, 2 sq. σὺν τοῖς ὑπ' αὐτοὺς (αὐτοῖς ehm) ἐπισκόποις, 484, 14 πρός τε ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς (αὐτοῖς em) Χριστιανούς. De genitivo cf. ad p. 319, 19] || Σαρακηνοὺς] Σαρακινοὺς || 26 Χοσρόου] Χοσρόη || 27 καὶ τούτων om. (non Cedr. p. 721, 15) || 27 sq. πεδήσαντες σὺν τῷ στρατηγῷ αὐτῶν τῷ βασιλεῖ

προςήνεγκαν] κρατήσαντες τῷ βασιλεῖ προςήγαγον σὺν τῷ στρατηγῷ αὐτῶν (κρατήσαντες σὺν τῷ στρατηγῷ αὐτῶν τῷ βασιλεῖ προςήγαγον Cedr. p. 721, 15 sq.) || 29—31 ἐπιδιώξας τοὺς μὲν φθάσας ἀνεῖλεν, οἱ δὲ λοιποὶ φυγόντες διεσκεδάσθησαν] καταδιώξας τοὺς μὲν φθάσαντας (sed cf. p. 314, 1) καὶ πολεμήσαντας ἀνεῖλεν, τοὺς δὲ φεύγοντας διεσκέδασεν minus recte (sed ex Π pendet Cedr. p. 721, 17 sq. καταδιώξας τοὺς μὲν πολεμιστὰς ἀνεῖλε, τοὺς δὲ φεύγοντας διεσκέδασε) || Γαζακῶν] Γαζακῷ (cum Theophanis codd.; Γαζακῷ Tafelius p. 81, Γαζακῶν ex A: Gazacensium Boor; Γαζακὸν Cedr. p. 721, 18 sq. cf. Boor vol. II p. 588 et infra ad p. 317, 28) || p. 307, 31 ἐν τοῖς — p. **308**, 4 τὴν πόλιν om. (= codd.; addidit Tafelius p. 81 ex A; neque legit Cedr.) || p. 308, 4 ἐν τῇ ἀνατολῇ om. (etiam Cedr. p. 721, 19) || ἐν ᾗ inc. f. 174ᵛ Π || 5 τοῦ Λυδῶν βασιλέως] τῶν (sed τοῦ Cedr. p. 721, 20) Λοιδῶν βασιλέως || 6 — 9 ταῦτα λαβὼν ἐπὶ τὸ Δασταγὲρδ ἐχώρει· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπάρας ἀπὸ Γαζακῶν καταλαμβάνει τὴν Θηβαρμαΐς. Καὶ εἰςελθὼν ἐν ταύτῃ πυρὶ ἀνήλωσε τὴν τοῦ Πυρὸς ναὸν καὶ πᾶσαν τὴν πόλιν πυρὶ ἀναλώσας κατεδίωκεν] καὶ εἰςελθὼν ἐν αὐτῇ (αὐτῷ Π) εὗρε τὸ μυσαρὸν εἴδωλον τοῦ Χοσρόου τό τε ἐκτύπωμα αὐτοῦ ἐν τῇ τοῦ παλατίου σφαιροειδεῖ (σφεροειδὴ Π) στέγῃ ὡς ἐν οὐρανῷ καθήμενον· καὶ περὶ τοῦτο (περιτοῦτο Π) ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἄστρα ἐμόρφωσεν (om. Cedr.), οἷς ὁ δεισιδαίμων (δυσιδαίμων Π) ὡς θεοῖς ἐλάτρευεν· καὶ ἀγγέλους (ἄλλους Π) αὐτῷ σκηπτροφόρους περιέστησεν (παρεστησεν Π)· ἐκεῖθέν τε (ἐκεῖθεν τὲ Π) σταγόνας καταστάζειν (στάζειν Cedr.) ὡς ὑετοὺς καὶ ἤχους ὡς (om. Π) βροντὰς ἐξηχεῖσθαι ὁ θεομάχος ταῖς μηχαναῖς ἐτεχνάσατο. Ταῦτα οὖν (γοῦν Cedr.) πυρὶ ἀναλώσας καὶ τὸν τοῦ Πυρὸς ναὸν κατακαύσας καὶ πᾶσαν τὴν πόλιν, συντόμως κατεδίωκεν. Quae mutuatus est Cedr. p. 721, 20 sqq. || 9 sq. ἐν τοῖς στενοῖς < τῆς addidit Boor > τῶν Μήδων χώραις] ἐν τοῖς στενοῖς τῶν Μήδων χωρίοις (= cz et Cedr. p. 722, 6) || 10 <ἐν> ταύταις] ταῦταις (sed ἐν apud Theophanem Classenus supplevit) || δυςχωρίαις] δυςχερίαις cf. ad p. 310, 20 || 11 sq. πόλεις ἐπόρθησε καὶ χώρας] πόλεις ἐπόρθησεν καὶ χώρας ἐνέπρησεν (ἐνέπρισεν Π), attamen Cedr. p. 722, 7 πόλεις καὶ χώρας ἐπόρθησε praebet || 15 ἐκέλευσε] ἐκέλευσεν || ἁγνίζεσθαι] ἁγνεισθῆναι (i. e. ἁγνισθῆναι. — Paulo aliter Cedr. p. 722, 7 sq. συμβούλιον δὲ ποιήσας τοῦ παραχειμάσαι, ἁ γ ν ί ζ ε ι τὸν λαόν) || καὶ] καὶ μετὰ ταῦτα (non Cedr. p. 722, 8) || 16 εὐαγγέλια] ἄχραντα εὐαγγέλια (= Cedr. p. 722, 9) || 20 συνεργίᾳ] συνεργεία (cf. ad p. 300, 4) || 21 αὐτὸς] αὐτὸν || 23 ἔλυσεν] ἔλυσε || 24 τούτῳ ἤχοντο] τοῦτο ἤχοντο perperam cf. Stud. p. 23 || 24 ῥύστῃ] ῥύστην (etiam cz, eandemque scripturam μύστην in em significat; dativum citra necessitatem Classenus inculcavit) || καὶ om. || 25 τὸν κοσμόλεθρον ἀνελόντι] καὶ τὸν κοσμόλεθρον ἀνελεῖν cf. p. 29 supra || post Χοσρόην (cum Theophanis codd.) δεύτερον ἔτος Ἄμεδ offert Π cf. ad p. 314, 26 || 26 om. || 27 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ <excidit: δεκάτῳ cf.

Cedr. p. 722, 13> τετάρτῳ αὐτοῦ ἔτη (sic) cf. ad p. 298, 15 || Χοσρόης] Χοσρόη || Σαραβλαγγᾶν] Σαραβλαγγὰν (cf. Σαραβλάγγαν em; Σαραβλαγγᾶς p. 309, 7 etiam Π exhibet, sed Σαραβλάγγας p. 309, 26 et 310, 1, Σαραβαγγλᾶς p. 309, 18; formam Σαρβαραγκᾶς usurpat Cedr.) || 28 προεβάλετο] προεβάλλετο (=g). Eadem est ratio p. 301, 18 cf. insuper βαλλόντες p. 338, 8, εἰςβαλλόντες p. 309, 1, ἐμβαλλόντες p. 305, 28, προςέβαλλεν p. 314, 5, συνέβαλλον p. 311, 5 et 318, 24, ex contrario autem συμβάλουσι p. 338, 6 et v. l. ad p. 341, 3 || p. **309**, 1 Περοζίτας Περιζήτας (cf. Περοζήτας g, Περωζήτας ehm et Boor vol. II p. 689) || εἰςβαλλόντες] εἰςβαλλόντες cf. ad p. 308, 28 || 3 κλεισούρας] κλησούρας || 4 νομίζοντες] νομήζοντες || 5 πεδίων] παιδίων || τροφὰς] τρυφὰς, at cf. p. 312, 23. 25 || 8 ἤλαυνε] ἤλαυνεν || 9 λαῷ inc. f. 175ʳ Π || 10 sq. πλανωμένῃ] πλανομένη (cf. ἀγόνων p. 310, 14, ἐπιδεδοκῶς p. 331, 15, προπηδόντα p. 305, 12, et contraria ratione γεγονῶτος p. 311, 12, ἐπιπεσῶντος p. 308, 21) || 12 sq. ἐκ τοῦ ἀπροςδοκήτου ἐπιπεσόντες] ἐκ τοῦ ἀπροςδοκήτως ἐπιπεσόντως (pro ἐπιπεσόντος?) minus recte, quamquam formulam ἐκ τοῦ ἀπροςδοκήτως confirmat z cf. p. 302, 4, ubi Π Tafelii emendationem (p. 67) ἐκ τοῦ ἀπροςδοκήτου pro ἐκ τοῦ ἀπροςδοκήτως (cz) vel ἐκ τοῦ ἀπροςδοκηθέντος (em) comprobat. Adde ἐκ τοῦ συμβεβηκότος p. 305, 4, ubi eodem modo (ἐκ τοῦ συμβεβηκότως) peccat Π || 14 συνεβούλευε] συνεβουλεύετο (=z) || 14 Λαζῶν] Ἀλαζῶν cf. Boor vol. II p. 657 || 12 περιπίπτουσιν] πίπτουσι (=m) cf. p. 330, 12 || 16 καὶ om. (cum codd.; ex A supplevit Tafelius p. 85) || 16 ἐξώπλισε] ἐξόπλησε || 17 πάσῃ] πᾶσι || 18 Σαραβλαγγᾶς] Σαραβαγγλᾶς cf. ad p. 308, 27 || ἠκολούθει] ἠκολούθη || 19 οὕτω] οὕτως || 20 γνόντες] γνῶντες cf. ad l. 10 sq. || 23 γνόντες οἷον] γνῶντες οἷον (et in mg. περὶ τῆς παρακοῆς) || 24 τὴν χεῖρά σου, δέσποτα] τὴν χεῖρα σου, δέσποτα, ὄρεξον (cf. Anastas. vol. II p. 191, 29 sq. manum tuam da, domine) || 25 κελεύῃς] κελεύεις (=em) || 26 Σαραβλαγγᾷ] Σαραβλάγγα (=em, Σαραβλαγγα sine acc. c; cf. ad p. 308, 27) || ἢ om. || 28 κατέστησεν] κατέστησε || 31 δειλανδρίας] δειλανδρείας (=m; cf. ad p. 300, 4) || αὐτοῖς] καὐτοῖς || φήμη] φῆμι || p. **310**, 1 Σαραβλαγγᾶς] Σαραβλάγγας (=cem; cf. p. 308, 27) || 2 ἠγωνίσαντο] ἠγωνήσαντο || 3 εἰς ἑαυτὸν] ἑαυτῷ (etiam Theophanis codd. praeter c; aliter Cedr. p. 723, 2 καὶ τὴν νίκην ἐπ' αὐτοὺς μετενεγκεῖν) || 5 ηὐλίσθησαν] ηὐλίσθησαν (=c; κατεσκήνωσαν habet Cedr. p. 723, 4) || 7 εὑρὼν τε πεδίον] εὑρὼν τὸ πεδίον || 7 sq. ἠπλήκευσεν] ἠπλήκευσεν (=f; cf. l. 5) || 8 νομίσαντες] νομήσαντες || 9 ἤλαυνον] ἤλαυνεν || αὐτὸν] αὐτοὺς (=yz, male cf. Cedr. p. 723, 7 sq. νομίσαντες δὲ οἱ βάρβαροι αὐτὸν ἐκ δειλίας φεύγειν, ἀκόσμως ἐδίωκον) || 10 κατ' αὐτῶν] κατ' αὐτοὺς || 10 καταλαβὼν δὲ βουνόν τινα] καταλαβὼν δὲ τινα βουνὸν || 11 ἐπισωρεύσας] ἐπισορεύσας || 11 συνεργίᾳ] συνεργείᾳ (=fh; cf. ad p. 300, 4) || 13 ἀνεῖλεν] ἀνεῖλε || πίπτει δὲ καὶ ὁ Σαραβλαγγᾶς ξίφει πληγεὶς τὸ νῶτον om.

(cum codd.; ex A addidit Boor. Neque adgnoscit Cedr. p. 723, 10) || 17 τὸ τοῦλδον] τὸν τοῦλδον (non Cedr. p. 723, 14; cf. Boor vol. II p. 777) || 18 βαρβάρους inc. f. 175ʳ Π || 20 τὰς τούτων δυςχωρίας] ταῖς τούτων δυςχερείαις (ταῖς τούτων δυςχωρίαις Cedr. p. 723. 18 nec non Theophanis libri, quorum scripturam Boor correxit; de v. l. δυςχερείαις cf. p. 308, 10 et Boor vol. II p. 740) || 21 Λαζοί] Λαζοῖ || 22 sq. συμμαχίας] συμμαχείας cf. ad p. 300, 4 || 24 σὺν τῷ Σαρβάρῳ] σὺν τοῖς βαρβάροις (= codd. et Cedr. p. 723, 22; σὺν τῷ Σαρβάρῳ ex A reposuit Tafelius p. 88 cf. p. 16 sq. supra) || 25 sq. λόγοις ἀνεπτέρωσε καὶ παραινέσει τούτους ἤλειφε] λόγοις παρακλητικοῖς (cf. v. l. ad p 307, 2) ἀνεπτέρωσε (λόγοις—ἀναπτερώσας παρῄνει Cedr. p. 723, 23) || 26 τῶν ἐχθρῶν om. (cum codd. praeter A, unde reposuit Tafelius p. 89; om. etiam Cedr. p. 723, 24 cf. p. 30 supra) || p. **311**, 1 ἐπαινέσῃ] ἐπαινέσει (= hm; ἐπαινέσῃ Cedr. p. 724, 3) || 2 ἀποδώσῃ] ἀποδώσει (= fz) || 3 παραθαρσύνας] παραθαρρύνας (= Cedr. p. 724, 4) || 5 ἀλλήλοις] ἀλλήλους (non Cedr. p. 724, 6) || συνέβαλον] συνέβαλλον (non Cedr.; cf. ad p. 308, 28) || 6 ὁδοιπορίας] ὁδοιπορείας (non Cedr. p. 724, 7; cf. ad p. 300, 4) || οἱ δὲ βάρβαροι] καὶ οἱ βάρβαροι (= Cedr.) || 7 ἤλαυνον] ἠκολούθησαν (ἠκολούθουν Cedr. p. 724, 8) || 8 θελήσαντες] βουλόμενοι (= Cedr p. 724, 9) || 8 sq. ἐμπίπτουσιν εἰς τόπους τελματώδεις καὶ πλανῶνται καὶ εἰς μέγαν κίνδυνον ἦλθον] ἐμπίπτουσι πλανόμενοι (cf. ad p. 309, 10 sq.) εἰς τόπους πελματώδεις (sic) καὶ ἀναγκάζονται ἐξελθεῖν (cf. Cedr. p. 724, 9 sq. ἐμπίπτουσιν εἰς τόπον τελματώδη καὶ ἠναγκάσθησαν ἐξελθεῖν) || 10 Περσῶν] τῶν Περσῶν || 11 Σαρβαραζᾷ] Σαρβαραζῷ [non Cedr. p. 724, 12. Forma Σαρβαράζω occurrit in Π p. 313, 6, genitivus Σαρβαράζου p. 312, 4, sed recte Σαρβαραζᾶ p. 309, 19. 21. 27; 323, 26; 326, 12; 327, 15, ac praeterea nominativi forma Σαρβαραζᾶς p. 309, 16; 310, 2. 17; 313, 2. 8. 14; 329, 5. Aliter p. 306, 21 sq. 28. 30 Π peccat] || 11 sq. ἐπηύξει τὸν ἑαυτοῦ λαὸν] ηὔξεῖτο ὁ λαὸς αὐτοῦ (= Cedr.) || 12 τὸ πλῆθος] ἕκαστος (= Cedr. p. 724, 13) || 12 sq. ἐν τοῖς ἰδίοις τόποις] εἰς τὸν ἴδιον τόπον (= Cedr.) || 13 πρὸς τὸ ἀναπαύεσθαι < ex A ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν addit Tafel. p. 90 >] om. (= Cedr.) || 13 sq. τοῦτο δὲ Ἡράκλειος μαθὼν] τοῦτο μαθὼν ὁ Ἡράκλειος (cf. τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Cedr. p. 724, 14) || 14 διανοεῖται] διανοεῖτε (διενοεῖτο Cedr.) || 15 ἐπικειμένου] ἐπικριμένου || τῷ Σαρβάρῳ] τῶν βαρβάρων (= g; cf. Stud. p. 16 sq.) || 17 ὁπλίσας] ὁπλήσας || Σαρβάρου] βαρβάρου (cum codd.; corr. Tafelius p 90 ex A; cf. ibid.; βαρβάρου etiam Cedr. p. 724, 16 sq.) || 18 σὺν τοῖς ἑτέροις] συνετέροις (articulum exhibet Cedr. p. 724, 17) || 18 εἵπετο] ἥπετο || 18—21 σπεύσαντες δὲ διὰ τῆς νυκτὸς καὶ καταλαβόντες τὸ χωρίον Σαλβανῶν ὥρᾳ θ' τῆς νυκτός, Περσῶν ἐν αὐτῷ ὄντων καὶ γνόντων τὴν ἔφοδον, οἳ καὶ διαναστάντες ὥρμησαν κατ' αὐτῶν· οἱ δὲ Ῥωμαῖοι] σπεύσαντες δὲ κατέλαβον τὸ χωρίον Ἀλ-

βανῶν (sicTafelius apud Theoph. corrigebat p. 90) ὥρᾳ ἐννάτῃ (ἐννάτῃ Π) τῆς νυκτός· τῶν δὲ Περσῶν γνόντων (γνῶντων Π cf. ad p. 309, 10 sq.) τὴν ἔφοδον καὶ ὁρμησάντων κατ' αὐτῶν, οἱ Ῥωμαῖοι (οἰρωμαῖοι Π), quae repetit Cedr. p. 724, 17 sqq. || 21 παρὲξ] πάρεξ (= cefz et Cedr. p. 724, 20) || 22 ὅστις] ὃς καὶ (= Cedr. p. 724, 21) || Σαρβάρῳ] βαρβάρῳ (= codd.; corr. Tafel. p. 91 ex A; cf. p. 16 sq. supra; cum Π concinit Cedr.) || ἐμήνυσεν] ἐποίησεν (non Cedr.) || Σάρβαρος] βάρβαρος (= Cedr. et Theophanis libri praeter A, unde correctionem hausit Tafelius) || ἀναστὰς καὶ om. (= Cedr.) || 23 ἐπιβὰς ἵππῳ γυμνός τε καὶ ἀνυπόδητος] γυμνὸς καὶ ἀνυπόδειτος (sic) ἵππω ἐπιβὰς (= Cedr. p. 724, 21 sq., nisi quod ἀνυπόδετος extat cf. Lobeckius ad Phrynich. p. 445) || 23 sq. ἐπορίσατο] ἐπορίζετο (=Cedr. p. 724, 22) || 24 τὸ om. (non Cedr. p. 724, 23) || 26 ἐν ταῖς τῶν οἴκων στέγαις] ἐν ταῖς τῶν οἰκείων στέγαις (ἐπὶ τῶν δωμάτων Cedr. p. 725, 1) || διὰ τοῦ πυρὸς] διαπυρὸς (articul. om. etiam Cedr.) || 27 καθεῖλεν] καθεῖλε (καθῆλε prave Cedr.) || ἀνήλωσεν] ἀνάλωσεν (= Cedr. p. 725, 2; cf. ad p. 300, 2) || 28 ἄλλοι δὲ χειροπέδαις ἐδεσμήθησαν] ἄλλοι δὲ χειροπέδες (=c; scil. posterius ε—αι) ἐδεσμεύθησαν, ἑτέρους δὲ καὶ αἰχμαλώτους ἔλαβεν (οὓς δὲ αἰχμαλώτους ἔλαβεν Cedr. p. 725, 2 sq.) || 28—**312**, 1 ἐκτὸς Σαρβάρου διεσώθη] διεσώθη, εἰ μὴ μόνος ὁ Σαρβαράζου (sic; — aliter Cedr. p. 725, 3 ὀλίγοι δὲ πάνυ φυγόντες ἐσώθησαν) || p. 312, 1 Σαρβάρου] αὐτοῦ (τοῦ βαρβάρου Cedr. p. 725, 4 cf. p. 16 sq. supra) || χρυσῆν ἀσπίδα τε] τήν (τὴν m. pr.) τε χρυσῆν (χρυσὴν Π) ἀσπίδα (= Cedr. p. 725, 4; — de scriptura χρυσὴν cf. ἀφεγγοὺς p. 305, 1, διπλὰ p. 329, 29, διχὴ p. 303, 13; 311, 16, Ἰνδὼν p. 335, 20, κοινὴ p. 324, 15, φυγὴ p. 307, 29; 341, 5, χρυσὴν p. 312, 2. Contraria ratio comparet in ἀνελῶν p. 310, 16, ἀφορμᾶς p. 304, 11, γνοῦς p. 305, 7; 315, 11; 320, 12, εἰκοσιοκτῶ p. 319, 5, εἰρηκῶς p. 301, 23, ἐκδραμῶν p. 313, 5, ἐκδρομᾶς p. 309, 27, ἐξελθῶν p. 304, 24, ἐπιδεδοκῶς p. 331, 15, ἐπιδρομᾶς p. 308, 19; 317, 14, ἐπιστραφεῖς p. 304, 21, ζωοποιᾶ p. 328, 15. κραυγῆν p. 303, 14, λοιπᾶς p. 323, 21, μαθῶν p. 318, 11; 324, 2, οὐδεῖς p. 311, 28; 317, 17, πεποιθῶς p. 303, 21, περιπλακεῖς p. 328, 7, συμβαλῶν p. 337, 1, τῆν m. pr. p. 328, 15, φυγῆν p. 312, 4) || 2 διάλιθον] διαλίθου (non Cedr. p. 725, 5) || 4 ἐν τοῖς χωρίοις] αὐτῶν χωρίων (non Cedr. p. 725, 6 sq.; — αὐτῶν χωρίοις Theophanis codd. praebent, ubi αὐτοῖς χωρίοις Classenus corrigebat, vulgatam scripturam ἐν τοῖς χωρίοις ex A reduxit Tafelius p. 92) || 4 Σαρβάρου] Σαρβαράζου (= g) cf. ad p. 311, 11 || 5 ἔφυγον inc. f. 176ʳ Π || 5 ἔκτεινε] ἔκτεινεν || 7 ὁ δὲ βασιλεὺς] εἶτα (= Cedr. p. 725, 8) || 8 τοῖς om. (non Cedr. p. 725, 9) || παρεχείμασεν] παρεχείμασε || 9—18 om. || 19 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ιε' τούτου ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 20 ποίᾳ] τὸ (= z: cf. Tafelius p. 92 n. 8) ποῖα || 22 φέρουσα] φέρουσαν || 23 διαφορωτέρα] διαφορότερα || ἀλλ' ἀπορίαν εἶχε] ἀλλὰ πορείαν (cf. ad p. 300, 4) μὲν εἶχεν || πασῶν τῶν τροφῶν]

τῶν τροφῶν πασῶν (= z) || 24 εὐπορίαν τε] εὐπορεῖαν (cf. ad p. 300, 4) τὲ || 25 δαψίλειαν] δαψηλέαν || 26 χιόνι] χιόνει || 27 ἑπτὰ ἡμέραις] δι' ἑπτὰ ἡμερῶν (= z; — ἐν ἑπτὰ ἡμέραις Cedr. p. 725, 12 sq.) || Τίγριν] Τίγρην (sed γρ. in rasura) || 28 Μαρτυπόπολιν] Μαρτυρούπολιν (non Cedr. p. 725, 13) || 29 Ἄμιδαν] Ἀμιδὰν (non Cedr. p. 725, 13) || p. 313, 2 Σάρβαρος] Σαρβαραζᾶς (= Cedr. p. 725, 16 cf. Σαρβαράζας c) || 3 ὕλην] ἐπιλογὴν (= yz; non Cedr. p. 725, 17) || 5 ἦει] εἴη (εἴη etiam hy; — ἦει Cedr. p. 725, 19) || 6 τῷ Σαρβάρῳ] τῷ Σαρβαράζω (= h cf. τῷ Σαρβαραζῷ g et nota ad p. 311, 11: τοῖς βαρβάροις habet Cedr. p. 725, 19) || 7 ἐν οἷς ἦν πλεκτὴ γέφυρα ἐκ σχοίνων τε καὶ νηῶν] ἐν ᾧ καὶ ἡ πλεκτῇ γέφυρα ἐκ σχοινίων (ita apud Theophanem corrigebat Classenus cf. l. 8) καὶ ἠνίων (= d; similiter ἠνιῶν fm, ἠνιῶν h, ἠνίων g, ηνιῶν sine spir. e, ηνιων sine spir. et acc. c; — νηῶν ex A reposuit Tafelius p. 94) ἦν (ἐν ᾧ ἡ πλεκτὴ γέφυρα ἐκ σχοινίων καὶ ἐρίων ἦν Cedr. p. 725, 20 sq.) || 8 Σάρβαρος] Σαρβαραζᾶς (= g) || λύσας τὰ σχοινία τῆς γεφύρας] τῆς γεφύρας τασχοινία λύσας (cf. τῆς γεφύρας λύσας τὰ σχοινία yz) || ἀπὸ om. (etiam codd.; ex A addidit Tafelius p. 94; paululum inflexit Cedr. p. 725, 21 sq. ἣν ὁ Σαρβαραζᾶς λύσας ἐπὶ τὴν ἑτέραν γῆν πᾶσαν μετήγαγε) || 11 ἀκινδύνως τοῦτον ἐπέρασε παραδόξως] ἀκινδύνως καὶ παραδόξως τοῦτον ἐπέρασε (= z, non Cedr. p. 725, 23 sq.) || 12 καταλαμβάνει] καταλαβὼν (= Cedr. p. 725, 24) || Σαμόσατα] Σαμώσατα (= g, non Cedr.; cf. praeterea Σαμωσάτα hy) || 12 sq. Γερμανίκειαν] Γερμανίκιαν (=def, non Cedr. p. 726, 1; cf. ad p. 299, 19) || 13 Σάρον] Εὖρον (pro Ἕβρον?), sed cf. l. 16 (Τaῦρον falso Cedr. p. 726, 2) || 14 Σάρβαρος] Σαρβαραζᾶς (= Cedr.; Σαρβαράζας x) || εἰς τὸν ἴδιον τόπον om. (etiam Cedr. p. 726, 3) || ἠκολούθει] ἠκολούθη || 18 Σάρβαρος] Σαράβαρος (= c; βάρβαρος Cedr. p. 726, 5) || 19 προπύργια] προπύργεια (non Cedr. p. 726, 7) || 20 ἠπλήκευσεν] ἡπλήκευσεν (= c, non Cedr.; cf. ad p. 310, 7) || 20—23 ἐκτρέχοντες δὲ διὰ τῆς γεφύρας πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων ἀτάκτως τοῖς Πέρσαις προσέβαλλον καὶ πολλὴν συγκοπὴν αὐτοῖς ἐποίουν· ὁ δὲ βασιλεὺς τούτους διεκώλυσεν ἀτάκτως παρεκιθέειν] ἐκτρέχοντες δὲ οἱ Ῥωμαῖοι διατῆς (cf. ad p. 219, 14) γέφυρας (idem accentus in Π recurrit p. 314, l. 5. 7) ἀτάκτως πολὺν φόνον ἐποιοῦντο τῶν Περσῶν, οὓς ὁ βασιλεὺς διεκώλυεν (imperf. etiam c) ἀτάκτως παραθέειν (ac similiter Cedr. p. 726, 7 sqq. οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀτάκτως ἐκτρέχοντες διὰ τῆς γεφύρας πολὺν φόνον ἐποιοῦντο Περσῶν· οἷς ὁ βασιλεὺς παρήνει μὴ ἐκτρέχειν ἀτάκτως). || 23 συνελθεῖν] σὺν εἰσελθεῖν (= z) || 25 ἐγκρύμματα] ἐγκρύματα || 25 sqq. εἵλκυσε πολλοὺς] πολλοὺς εἵλκυσε || 26 παραγνῶμην inc. f. 176ᵛ Π || 26 sq. εἰς δίωξιν αὐτοῦ περᾶσαι] περάσαι εἰς δίωξιν αὐτοῦ [περάσαι eodem modo Π offert p. 313, 10; 314, 10; 324, 24; 340, 4, συμπεράσαι p. 313, 24 cf. insuper ἀνοίξαι p. 326, 21, βεβαιώσαι p. 338, 32, ἐκείνοι p. 305, 25, ἐπῆραν p. 319, 5, ἐπιστρατεύσαι p. 302, 17, θεραπεύσαι p. 334, 7 sq., κακούργος p. 329, 23, Κωνσταντίνος p. 300,

8; 301, 17, μῆνας p. 328, 11; 329, 7 sq.; 341, 13, οἰκεία p. 330, 20, παραχρῆμα p. 324, 7, πλῆθος p. 322, 8, πρᾶξαι p. 333, 11, ῥομφαία p. 317, 25 sq., σφραγῖδα p. 324, 11, Χερσῶνι p. 332, 4. — Contra p. 308, 16 habes παραχειμᾶσαι, p. 323, 3 οὔτε, p. 331, 14 πᾶπαν || p. **314**, 1, ἀνεῖλε] ἀνεῖλεν || ὑποσχόντας] ὑποσχῶντας || 1—4 ὁ δὲ βασιλεὺς ἑωρακὼς τοὺς βαρβάρους τῇ διώξει τὴν τάξιν λύσαντας καὶ ἐκ τῶν ἐφεστώτων Ῥωμαίων τοῖς προπυργίοις πολλοὺς ἀναιρουμένους] ὁ δὲ βασιλεὺς τούτους ἀναιρουμένους ἑωρακὼς (cf. Cedr. p. 726, 12 οὓς ὁ βασιλεὺς ἑωρακὼς ἀναιρουμένους) || 5 συναντήσας] συναντίσας || προσέβαλεν] προσέβαλλεν (= g, non Cedr. p. 726, 14; cf. ad p. 308, 28) || βασιλεὺς om. (habet Cedr. ὃν καὶ πατάξας ὁ βασιλεύς) || 7 εἰς φυγὴν ἐτράπησαν οἱ βάρβαροι] οἱ βάρβαροι εἰς φυγὴν ἐτράπησαν (= Cedr. p. 726, 15 sq.) || 7 sq. ὡς βάτραχοι om. (etiam Cedr. p. 726, 16) || 9 ἀνῃροῦντο] ἀνήρουν (non Cedr. p. 726, 17) || 11 sq. περάσας γενναίως τοῖς βαρβάροις ἀνθίστατο μετὰ ὀλίγων τινῶν τῆς αὐτοῦ ἑταιρίας] μετὰ ὀλίγων τινων τῆς ἑαυτοῦ ἑταιρείας (cf. ad p. 300, 4) περάσαι (sic) τοῖς βαρβάροις γενναίως ἀνθίστατο (quae contraxit Cedr. p. 726, 17 sq.) || 12 ὡς] ὃς (non Cedr. p. 726, 18) || Σάρβαρον] βάρβαρον (Σαρβαραζᾶν Cedr.; cf. Stud. p. 17) || πρὸς om. (cum codd.; addit e a m. sec. et Tafelius p. 96, nec non Cedr. p. 726, 19) || 14 Ῥωμαίων] Ῥωμαῖον (= dg) || 15 Κοσμᾶ] Κοσμὰ (= h; non Cedr. p. 726, 20) || 16 τοσοῦτο] τοσοῦτον (= yz et Cedr. p. 726, 21 cf. p. 31supra) || βολὰς] βουλὰς || 17—20 καὶ πολλὰς πληγὰς ἐδέχετο, εἰ καὶ οὐδεμίαν ἐν τούτῳ τῷ πολέμῳ <ex A supplet Boor: πᾶσαν δὲ τὴν ἡμέραν ἐν τούτῳ τῷ πολέμῳ> μαχησάμενοι. τῆς ἑσπέρας καταλαβούσης] τῆς ἑσπέρας δὲ καταλαβούσης (καταλαβούσης δὲ τῆς ἑσπέρας Cedr. p. 726, 22) || 20 sq. διὰ τῆς νυκτὸς om. (nec tamen Cedr. p. 727, 1) || 22 Σεβάστειαν] Σεβάστιαν (diphthongum adgnoscit Cedr. p. 727, 3; cf. ad p. 299, 19: Σεβαστίαν apud Theoph. exhibet e) || 23 Ἅλυν] Ἅλην (non Cedr.) || ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ διέτριβεν ὅλον τὸν χειμῶνα] ἐκεῖσε παρεχείμασεν (ἐκεῖ παρεχείμασεν Cedr.) || 24 sq. τῶν ἐν πάσῃ < τῇ > ὑπὸ Πέρσαις ἐκκλησιῶν] πάντων (sic; cf. p. 318, 24; 334, 24) τῶν ὑπὸ Πέρσαις ἐκκλησιῶν (πασῶν τῶν ὑπὸ Πέρσας ἐκκλησιῶν Cedr. p. 727, 4, quem contextum etiam Classenus e codicum cz scriptura: τῶν ἐν πάσαις ὑπὸ Πέρσαις ἐκκλησιῶν extricavit, nisi quod dativum Πέρσαις retinendum esse censuit cf. ad p. 307, 26) || 25 sq γενέσθαι εἰς τὴν τοῦ Νεστορίου θρησκείαν] κοινωνῆσαι τῇ τοῦ Νεστορίου θρησκείᾳ (Νεστωρίου θρισκεία Π), quae Cedr. p. 727, 5 sq. repetit || 26 post βασιλέα habes: Ἀράβων ἀρχηγὸς Ἀμεδ ἔτη (ἐ̄ Π) ἑπτὰ (cum codd., nisi quod illic ϑ' pro ἑπτὰ extat; cf. p. 308, 25, tum nota ad p. 328, 10) || p. **315**, 1 om. || 2 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ιϛ' τούτου ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 2—4 ἐποιήσατο στρατείαν στρατεύσας ξένους τε καὶ πολίτας καὶ οἰκέτας, ἐκ παντὸς γένους ἐκλογὴν ποιούμενος· καὶ ταύτην τὴν ἐκλογήν] ἐποιήσατο στρατείαν ἀπό τε ξένων καὶ πολιτῶν καὶ οἰκετῶν καὶ παντὸς γέ-

νους· καὶ ἐκ τούτων ἐκλογὴν ποιησάμενος ταύτην (ταῦτην Π). [Eadem Cedr. p. 727, 8 sqq. praebet, qui tamen στρατιὰν suppeditat et ἐκλεξάμενος pro ἐκλογὴν ποιησάμενος. Ac στρατιὰν Theophani reddidit Tafelius (p. 98) militiae notionem cum Anast. vol. II p. 195, 23 recte statuens, contra Boor expeditionem videtur intellexisse, quamquam perinde ac Theophanis codices in vocis orthographia sibi non constat. Tafelii enim rationem expressit p. 188, 18 μὴ αὐτὸν στρατηγὸν ταύτης τῆς στρατείας (στρατιᾶς g) ἐκλέξοιτο ὁ βασιλεύς, tum p. 124, 17 μετὰ πάσης τῆς στρατιᾶς (στρατείας ef) αὐτοῦ, 128, 9 τῆς ἐν Θράκῃ στρατιᾶς (στρατείας dh, στρατίας cef), 147, 2 τὴν ἑαυτοῦ στρατιὰν (στρατίαν dy, στρατειὰν h), 188, 30 τήν τε στρατιὰν (στρατείαν dh, στρατίαν y) καὶ τὰς ναῦς ἐξώπλισεν, 189, 9 παρέλαβε τὴν στρατιὰν (στρατείαν y, στρατεῖαν z, στρατίαν d), 192, 8 ἐν ἀριστερᾷ τῆς στρατιᾶς (στρατείας g, στρατίας dem), 309, 10 ἡ στρατιὰ (= Π; στρατεία ehm, στρατία c), eiusdemque emendationes contra memoriam vulgatam recepit p. 305, 15 τὴν Ῥωμαίων στρατιὰν (Stud. p. 66), 325, 11 χιλίαρχος ἦν τῆς στρατιᾶς (στρατείας codd. praeter dh, ubi στρατίας extat), 340, 20 πᾶσαν στρατιὰν (στρατείαν libri), sed incuria quadam neglexit p. 8, 24 τοὺς ἐν στρατείᾳ (στρατίᾳ cfm) Χριστιανοὺς et 50, 34 τῶν ἐν στρατείαις (στρατίαις b) ἐξεταζομένων] || 6 τούτῳ] τοῦτο (= em; τούτοις Cedr. p. 727, 10) || 6 sq. συνῆψε καὶ ὠνόμασε χρυσολόγχεις καὶ τούτους ἀπέστειλε κατὰ τοῦ βασιλέως] συνῆψεν, οὓς καὶ ὠνόμασεν χρυσολογχεῖς (etiam z) καὶ κατὰ τοῦ βασιλέως ἀπέστειλεν (= Cedr. p. 727, 10 sq., nisi quod χρυσολόγχας habet) || 8 Κωνσταντινουπόλεως] Κωνσταντινούπολιν (= cy; non Cedr. p. 727, 13) || 9 Ἀβάρους καλοῦσι] καὶ Ἀβάρους καλοῦσιν (καὶ Ἄβαρας καλοῦσι Cedr. p. 727, 13 sq.) || 9 sq. Βουλγάροις τε καὶ Σκλάβοις καὶ Γηπαίδαις] μετὰ τῶν Σκλαβινῶν καὶ Γηπέδων (μετὰ καὶ Σθλαβίνων καὶ Γηπέδων Cedr. p. 727, 14) || 11 πολιορκήσωσιν] πολιορκήσωσι || 12 στρατὸν] λαὸν (non Cedr. p. 727, 16) || ἐχώρισεν] ἐχώρησεν || ἐξέπεμψεν] ἔπεμψεν (= Cedr. p. 727, 17) || 15 sq. καὶ ἐν ταύτῃ διατρίβων τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς ἑῴας, οὓς Χάζαρεις ὀνομάζουσιν, εἰς συμμαχίαν προσεκαλέσατο] καὶ τοὺς Τούρκους τῆς ἑῴας (ἐῴας Π), οὓς καὶ (ita apud Theophanem supplevit Tafelius p. 99) Χαζάρους ὀνομάζουσιν, εἰς συμμαχίαν (συμμαχείαν Π; cf. ad p. 300, 4) ἐκάλει (imperf. etiam x). Quae recurrunt apud Cedr. p. 727, 19 sqq. || 17 ἅμα τῷ νεοσυλλέκτῳ] σὺν τῷ εὐλέ(f. 177r Π)κτω (scil. pro νεολέκτῳ, quemadmodum Cedr. p. 727, 21 habet) || καταλαβὼν post Θεόδωρον (18) extat (etiam apud Cedr. p. 727, 22) || 18 ὡπλίσατο] ὁπλήσατο || 19 πανυμνήτου] ἁγίας (adiectivum om. Cedr. p. 727, 23) || καὶ om., recte (= Cedr.) || 21 αὐτῶν] αὐτὸν (lapsu!) || ἀπήλαυεν] ἀπήλαβεν (cf. ἀπέλαβεν em; — ἀπήλαυσε Cedr. p. 728, 2) || 22 πλῆθος πολὺ] πλῆθος πολὺν (sic; πλήθη πολλὰ Cedr. p. 728, 3) || 23 Χοσρόης] ὁ Χοσρόης (= Cedr.) || ὠργίζετο] ὀργίζεται (= Cedr.;

cf. ὠργίζεται c) || ὁ δὲ Σαΐν] ὁ δὲ (ὃς Cedr. p. 728, 4) || 24 ἐτελεύτησεν] τελευτᾷ (= Cedr.) || τούτου δὲ τὸ σῶμα] τούτου τὸν νεκρὸν (= Cedr. p. 728, 4 sq.) || 25 sq. κελεύσει Χοσρόου ἅλατι ταριχευθὲν πρὸς αὐτὸν ἐκομίσθη, καὶ τοῦτο (τούτου rectius Tafel. p. 100) νεκρὸν πολλαῖς αἰκίαις ὑπέβαλλεν] κελεύσει Χοσρόου ταριχεύσαντες πρὸς αὐτὸν ἐκόμισαν, ὃν καὶ (recte!) πολλαῖς αἰκίαις ὑπέβαλεν (aoristum etiam y praebet; breviter Cedr.: Χοσρόης πολλαῖς αἰκίαις ὑπέβαλεν) || 26 Χάζαρεις] Χάζαροι (= Cedr. p. 728, 5) || p. **316**, 1 ἐν Περσίδι] τῇ Περσίδι (= yz et Cedr. p. 728, 6) || εἰς τὴν χώραν] ἐν τῇ χώρᾳ (=x et Cedr. p. 728, 6 sq.) || Ἀδραϊγὰν] Ἀνδροηγᾶν (cf. Ἀδροηγᾶν z, Ἀδροηγὰν dy, Ἀδροηγαν sine acc. a; Ἀνδροηγᾶ Cedr. p. 728, 7 exhibet; cf. omnino Boor ad Theoph.) || 2 Ζιέβηλ] Ζιεβὴλ (= dz; Ζεβεὴλ Cedr. p. 728, 7 et infra l. 5 et 11) || Χαγάνου] Ἀχαγάνου (non Cedr. p. 728, 8) || 4 sq. ἀπάρας δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς] ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπάρας (= Cedr. p. 728, 10) || 5 συνήντησεν] συνήντης (sic; συνήντησεν Cedr.) || Ζιέβηλ] Ζιεβὴλ (= z) || 6 sq. ἰδὼν καὶ προςδραμὼν κατασπάζεται αὐτοῦ τὸν τράχηλον καὶ προςεκύνησεν αὐτὸν] ἰδὼν μετὰ πολλῆς ἀγάπης καὶ χαρᾶς ἠσπάσατο τὸν βασιλέα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ (= Cedr. p. 728, 11 sine ἰδὼν) || 7 sq. τοῦ Τιφίλιος om. || 8 Τούρκων] Τουρκῶν (= em) || 8 sq. εἰς γῆν πεσόντες πρηνεῖς, ἐκταθέντες ἐπὶ στόμα] γῆν πεσῶντες πρινεῖς ἐπὶ στόμα || 9 παρ' ἔθνεσι] παρέθνεσιν (cf. διόλης p. 321, 22, διόλης p. 310, 6, διυπτίων p. 309, 5, ἐναιγύπτω p. 333, 25, ἐναλβανία p. 308, 13 sq. 16. 17; 309, 1, ἐναυτῇ p. 340, 25, ἐναφρικῇ p. 331, 8, ἐνεδέσῃ p. 327, 21 sq., ἐνεκείνω p. 320, 12, ἐξηρακλείου p. 301, 19, ἐπαληθείας p. 339, 22 sq., καταλλήλων p. 335, 9, καταπάντων p. 308, 20, καταυτὸν p. 308, 14, μεταισχύνης p. 312, 6, ὑπαυτοῦ p. 331, 16) || 11 Ζιέβηλ] Ζιεβὴλ (= dz) || 12 ἀργιγένειον τῷ βασιλεῖ] τῷ βασιλεῖ ἀρχιγένιον (sic etiam e; ἀρχηγένιον fhm) ὄντα || 13 τήν τε θέαν καὶ τὴν φρόνησιν] τῇ θέᾳ καὶ τῇ φρονήσει (= h) || 13 sq. ὁ Ζιέβηλ om. || 14 χιλιάδας μ' ἀνδρῶν γενναίων ἔδωκε] ἀνδρῶν γενναίων χιλιάδας εἴκοσι δέδωκε || 14 sq. συμμαχίαν] συμμαχείαν cf. ad p. 300, 4 || 15 sq. τούτους δὲ λαβὼν ὁ βασιλεὺς] λαβὼν δὲ τούτους ὁ βασιλεὺς (= Cedr. p. 728, 14) || 16 Χαλκηδόνι] Χαλκιδόνι || 17 καὶ] ἀλλὰ καὶ (= Cedr. p. 728, 15) || 18 καὶ om. (Cedr. p. 728, 16) || 19 κινήσαντες] ποιήσαντες (= Cedr. p. 728, 17) || 19 sqq. καὶ εἰς σκάφη γλυπτὰ ἐκ τοῦ Ἴστρου πλῆθος ἄπειρον καὶ ἀριθμοῦ κρεῖττον ἐνέγκαντες] πλῆθος τὲ ἄπειρον (ἄπετρον Π) καὶ ἀριθμοῦ κρεῖττον ἐκ τοῦ Ἴστρου ἐνέγκαντες σκαφῶν γλυπτῶν (= Cedr. p. 728, 17 sq.) || 21 παρακαθίσαντες] παραταξάμενοι (= Cedr. p. 728, 19) || 22 συνεργίᾳ] συνεργείᾳ (= dy; non Cedr. p. 728, 20) || ταῖς πρεσβείαις] τῇ πρεσβείᾳ (cf. Cedr. p. 728, 20 sq.) || 23 πλήθη] πλήθει || 24 θαλάττῃ] θαλάσσῃ (= Cedr. p. 728, 22 et h) || 24 sq. εἰς τοὺς ἑαυτῶν τόπους om. (= yz et Cedr. p. 728, 23) || 25 inter ὑπέστρεψαν et ὁ δὲ haec Π inseruit, quae cum leni scripturae varietate Cedr. p. 728, 23—729, 18 repetit: τοιοῦτον γὰρ συνέβη γενέσθαι θαῦμα

παρὰ τῆς ἁγίας (quod sequebatur ἡμῶν rasura sustulit librarius) Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου (τοιοῦτον γὰρ συνέβη αὐτοῖς Cedr.). Εἶδον οἱ βάρβαροι πρωΐας οὔσης (οὖσης Π) καὶ τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος ἀπὸ τῆς πόρτας (πόρτης Cedr.) τῶν Βλαχερνῶν ἐξελθοῦσαν γυναῖκα περιφανῆ μετὰ καὶ εὐνούχων τινῶν. Ὑπολαβόντες (acc. om.) δὲ τὴν βασίλισσαν εἶναι τὴν τοῦ Ἡρακλείου (Ἡρακλείου Π) γυναῖκα καὶ πρὸς τὸν ἄρχοντα αὐτῶν (αὐτὸν Π) ἐξέρχεσθαι εἰρήνης ἕνεκα διὰ (inc. f. 177ʳ Π) τὸ μὴ εἶναι τὸν Ἡράκλειον (τὸν βασιλέα Cedr.) ἐν τῇ πόλει, πάροδον αὐτῇ (ἑαυτῇ Π) ἐποίησαν (ἵνα καὶ λαὸς ἕτερος ἐξελθὼν ὑποχείριος αὐτοῖς γένηται addit Cedr.). Εἶτα ὡς εἶδον αὐτὴν τὴν τοῦ φοσσάτου περιοχὴν ἐξελθοῦσαν καὶ πρὸς τὸν ἄρχοντα αὐτῶν (αὐτὸν Π) μὴ ἀπελθοῦσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πόρταν, ἀφ' ἧς ἐξῆλθεν, κλεισθεῖσαν (κλεισθῆσαν Π; καὶ μὴ ἀπελθοῦσαν πρὸς τὸν ἄρχοντα αὐτῶν sine ἀλλὰ — κλεισθεῖσαν Cedr.), διώκουσιν (διώκουσαν Π) ὀπίσω (ὀπίσω Π, ὄπισθεν Cedr.) αὐτῆς, πλησιάζουσι δὲ αὐτὴν δῆθεν (καὶ ὡς δῆθεν ἐπλησίασαν αὐτῇ Cedr.) κατὰ τὸν τόπον τῆς λεγομένης παλαιᾶς Πέτρας. Καὶ (om. Cedr.) αὐτὴ (αὐτῇ Π) μὲν ἄφαντος καὶ οἱ σὺν αὐτῇ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν (ὀφθαλμῶν Π) αὐτῶν γεγόνασιν (αὐτὴ μὲν καὶ οἱ σὺν αὐτῇ ἄφαντοι γεγόνασιν Cedr.), αὐτοὶ δὲ εἰς ἀλλήλους (ἀλλήλοις Cedr.) συμπλακέντες θορύβου μεστὸν ποιοῦσι τὸ πλῆθος, καὶ ταραχῆς γενομένης ἀλλήλους ἕως ἑσπέρας κατασφάζουσι (καὶ ἀλλήλους κατασφάζουσιν ἕως ἑσπέρας Cedr.). Πρωΐας δὲ γενομένης τὴν αἰτίαν ὁ ἄρχων αὐτῶν ζητήσας (ζητήσας ὁ ἄρχων αὐτῶν Cedr.), ἐπεὶ (ἐπὶ Π) τὸ πλεῖον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἐμφυλίως ἀναλωθὲν εὗρεν, ὑποστρέφει μετ' αἰσχύνης (μεταισχύνης Π) εἰς τὸν ἴδιον τόπον (εἰς τὰ ἴδια Cedr.). Οἱ δὲ τοῦ πλωΐμου (πλοΐμου Cedr.; cf. Boor ad Theoph. vol. II p. 767) καὶ αὐτοὶ (αὐτὸν Π) τούτους ἰδόντες ὑποχωρήσαντας (ὑποχωρήσαντες Π) εὐθέως ἀνεχώρησαν· οὓς κατὰ τὸν Εὔξεινον πόντον ζάλη παραπεσοῦσα (καταλαβοῦσα Cedr.) ὀλίγους (ὀλίγους Π) τινὰς εἰς τὰ ἴδια ἐπανελθεῖν ἐφῆσιν (ἐφῆσεν Π; ἀφίησιν Cedr.) || 25 sq. τῇ Χαλκηδόνι παρακαθεζόμενος] ἐπὶ τούτοις ἀχθεσθεὶς ὅμως τὴν Χαλκηδόνα παρακαθεζόμενος (= Cedr. p. 729, 18 sq., qui tamen παρακαθήμενος exhibet) || 26 αὐτόθι] αὐτοῦ (= x et Cedr.) || κουρσεύων καὶ om. (= Cedr.) || 27 καὶ] καὶ ἀφανίζων (= Cedr. p. 729, 20) || p. 317, 1—10 om. || 11 τούτῳ τῷ ἔτει] < τ > ῷ (littera initialis neglecta est) ιζ' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 13 τοῦτο μαθόντα om. (= Cedr. p. 729, 23) || Τοῦρκοι] Τούρκοι (= dehm. non Cedr.) || 14 sq. μὴ ὑποφέροντες συγκοπιᾶν τῷ βασιλεῖ] καὶ μὴ φέροντες συγκοπιᾶν τῷ βασιλεῖ (τῷ τε βασιλεῖ μὴ φέροντες συγκοπιᾶν Cedr. p. 729, 24) || 15 ἤρξαντο] ἤρξατο (lapsu!) || ὑποῤῥέειν] ἀποῤῥέειν (non Cedr. p. 730, 1) || 16 διελάλησε] διελάλησεν || 18 θέλει] θέλων (non Cedr. p. 730, 3) || μήτηρ] θεοτόκος (= Cedr. p. 730, 4) || 19—21 ἵνα δείξῃ τὴν ἑαυτοῦ δυναστείαν, < ἐπειδὴ οὐκ ἐν πλήθει λαῶν ἢ ὅπλων ἡ σωτηρία ἐστίν, ἀλλ' εἰς τοὺς ἐλπίζοντας ἐν τῷ ἐλέει αὐτοῦ ex A adiunxit Boor > καταπέμπει τὴν βοήθειαν αὐτοῦ] τοῦτο δὲ γίνεται, ὅπως δείξῃ ἐν ἡμῖν καὶ πᾶσι τούτοις τὴν ἑαυτοῦ δυναστείαν καὶ καταπέμψει (= dh; cf. καὶ καταπέμ-

ψῃ g) τὴν βοήθειαν αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς (= Cedr. p. 730, 4, sed post δυναστείαν habes: καταπέμψας ἡμῖν τὴν αὐτοῦ βοήθειαν) || 22 ἐπ' αὐτοὺς] ἐπ' αὐτοῖς (αὐτοῖς Cedr. p. 730, 7) || Ῥαζάτην] Ῥαζάστην (cf. l. 28, sed nulla est lectionis varietas ad p. 318, 2. 15; 319, 1. 15; 320, 1. 14; 324, 24; adde p. 318, 13; forma Ῥαζάστης ubique Cedr. utitur) || 23 πολεμικώτατον] πολεμικώτατον || 23 τοῦτον om. (= Cedr. p. 730, 9) || 24 ἀπέστειλεν] πέμπει (= Cedr.) || τῆς Περσίδος] Περσίδος (= yz et Cedr. p. 730, 10) || 24 sq. ἐπυρπόλει post καὶ τὰς κώμας ponitur (non Cedr.) || 25 ἀνήλισκε] ἀνίλισκε || 26 θ'] ἐννάτῃ || 27 Χαμαηθᾶ] Χαμαϊθᾶ (= d et Cedr. p. 730, 12; Χαμαϊθα sine acc. c) || 28 Ῥαζάτης] Ῥαζάστης (cf. ad l. 22) || Γαζακὸν] Γαύζακον (= d, Γαυζάκον g, Γαυζακὸν h; cf. ad p. 307, 31) || 20—30 καὶ ἠκολούθει, τῶν Ῥωμαίων δαπανώντων ἔμπροσθεν τὰς τροφάς· αὐτὸς δὲ ὀπίσω ὡς κύων πεινῶν μόλις ἐκ τῶν ψιχίων αὐτοῦ ἐτρέφετο] καὶ τῶν Ῥωμαίων ἀναλισκόντων ἔμπροσθεν τὰς τροφὰς αὐτὸς ὄπισθεν πεινῶν ἠκολούθει (eademque fere praebet Cedr. p. 730, 13 sq.) || 32 διεφθάρησαν] διεφθάρεισαν (aliter Cedr. p. 730, 14 sq. ὡς πολλὰ τῶν ἀλόγων αὐτοῦ διαφθαρῆναι) || p. **318**, 1 μεγαν] μέγα cf. ad p. 307, 8 || Ζάβαν] λεγόμενον Ζαβᾶν (cf. Ζαβᾶν λεγόμενον z. Perispomenon etiam Cedr. p. 731, 16 adgnoscit, qui in ipsa oratione paululum variat) || 2 Νινευῒ τῆς πόλεως] τῆς πόλεως Νινευΐ (= Cedr. p. 730, 16) || κατέλαβε inc. f. 178ʳ Π || 2 sq. εἰς τὸ πέραμα ἐπακολουθῶν αὐτῷ] εἰς τὸ πέραν (= z) παρακολουθῶν (sic) αὐτὸν || 3 sq. εὗρεν ἄλλο πέραμα] εὗρε πέραμα || 5 ἐπιλέκτων] ἐπιλεκτῶν || 7 σπαθὶν] σπαθίον (= hx et Cedr. p. 730, 21) || αὐτοῦ om. (= z, non Cedr.) || 7 sq. ζῶντας ἤνεγκεν] ἤνεγκε ζῶντας (= z) || 8 ὅστις] ὅς (= Cedr. p. 730, 22) || 10 ὡπλισμένους] ὁπλισμένους (non Cedr. p. 730, 23) || 11 ἀλλ'] ἀλλὰ (non Cedr. p. 730, 24) || δὲ om. (et Cedr.) || 12 προαπέλυσε] προαπέστειλε (= x et Cedr. p. 731, 1) || ἐπηκολούθει] ἐπηκολούθη || 13 ὤφειλε πολεμῆσαι] πολεμήσει τὸν Ῥαζατ (sic) || 13 sq. πρὸ τοῦ ἑνωθῶσιν αὐτοῖς οἱ τρισχίλιοι] πρὸ τοῦ ἑνωθῆναι (= h) αὐτῷ (= h) τοὺς τρισχιλίους [paulo aliter Cedr. p. 71, 2 sq. εὑρὼν δὲ τόπον ἐπιτήδειον ἠθέλησε συμβαλεῖν πόλεμον μετὰ Ῥαζάστου πρὸ τοῦ ἑνωθῆναι τοῖς τρισχιλίοις, — sed iniuria πρὸ τοῦ ἑνωθῆναι αὐτοῖς τοὺς τρισχιλίους Theophani redditurus erat Tafelius p. 106. Sane structuram πρὸ τοῦ ἑνωθῶσιν Lexicographi et artis grammaticae praeceptores plane ignorant, at cf. Joannes Malalas p. 447, 15 (Bonn.) πρὸ τοῦ ἐπιρρίψωσιν et Joannes Moschus Prat. Spirit. 127 (Patr. Gr. vol. LXXXVII p. 2989 D) πρὸ τοῦ ἐγκλεισθῶ, neque aliter statuendum de Pisidae loco S 531 sq. οὐκοῦν πρὸ τοῦ τις τῶν διδασκάλων φθάσας | τύπτων ἐρωτήσει σε παιδίου δίκην, ubi missis Quercii nugis eadem ratione πρὸ τοῦ — ἐρωτήσῃ emendandum est. Nimirum πρὸ τοῦ idem valet ac πρίν, unde praeter coniunctivum etiam infinitivus admittitur cf. Hex. 1541 πρὸ τοῦ φαγεῖν ὕμνησε τὸν παντεργάτην, S 355 πρὸ τοῦ με-

ταστεῖν τὸν Κορίνθιον θρόνον, Suppl. LXVIII 2 πρὸ τοῦ προελθεῖν, τὸν γεωργὸν δεικνύει, — S 114 εἰ γὰρ πρὸ τοῦ σε συνταράξαι τὴν φύσιν, Suppl. IV 148 πρὸ τοῦ γενέσθαι τὴν τροπὴν τῆς ἡμέρας. (Aliud exemplum interpolatio offert inter Hex. 406 et 407 a T oblata: φειδοῖ προνοίας εἰς ἀκίνδυνον θέαν, | ὅπως ἕκαστος δυστράχηλος οἰκέτης | σύνδουλον αὐτοῦ σωφρονισθέντα βλέπων πρὸ τοῦ λαβεῖν μάστιγας εὐτακτεῖν μάθῃ). Quos locos ad unum omnes huc pertinere probare potest Suppl. LXXX 1 καὶ πρὶν προελθεῖν cl. LXXXV 3 καὶ πρὶν προέλθῃς cf. insuper Cedrenus vol. I p. 722, 17 ἔσπευσε συμβαλεῖν πόλεμον μετὰ Σαρβαραγκᾶ πρὸ τοῦ (πρὶν ἢ Theoph. p. 309, 26, πρὶν Π) ἑνωθῆναι αὐτὸν τῷ Σαρβαραζᾷ et 723, 1 sq. ἠγωνίσαντο συμβαλεῖν Ἡρακλείῳ πρὸ τοῦ (πρὶν ἢ Theoph. p. 310, 2 sq. et Π) φθάσαι τὸν Σαΐν. Apud Theophanem infinitivus a πρὸ τοῦ pendet p. 16, 27; 176, 22; 237, 20, accusativus cum infinitivo p. 126, 34; 187, 20; 235, 30; 243, 12. 18; 320, 6; 381, 7; 490, 14] || 14 sq. καὶ διαλαλήσας τῷ λαῷ παρετάξατο] διελάλησε τῶ λαῶ καὶ παρετάξατο

τ

|| 16 ἐχώρησεν] ἐχώρησε || 17 σαββάτῳ] σαββά (= m; cf. Tafelius p. 106) || 18 ἄρχοντι τῶν Περσῶν συνήντησεν] ἄρχοντα (cf. ad p. 299, 16) μετὰ

ά

τῶν Περσῶν συναντ (sic; ἄρχοντι μεγάλῳ τῶν Περσῶν συναντᾷ Cedr. p. 731, 4) || 19 βοηθείᾳ τῆς θεοτόκου] πρεσβεία τῆς παναχράντου θεοτόκου (τῆς θεοτόκου breviter Cedr. p. 731, 5) || 19 sq. κατέβαλεν] καταβάλλει (= Cedr.) || 20 καὶ οἱ σὺν αὐτῷ προεκπηδήσαντες ἐτράπησαν om. (et Cedr.) || 21 ὁ βασιλεὺς ἄλλῳ συναντήσας καὶ τοῦτον κατέβαλεν] ἐλθόντα ἄλλον δεύτερον καὶ τοῦτον κατέλαβεν (l. κατέβαλεν) || 23 τοῦτο] τοῦτον (= g) || καὶ τῶν] εἶτα τῶν || 24 ἡγησασῶν] χησάντων (scil. pro ἡγησάντων, quam scripturam m offert; de masculini forma cf. p. 314, 24) || 24 συνέβαλον] συνέβαλλον (= fg; cf. ad p. 308, 28) || ἀμφότερα τὰ μέρη om. || 26 λεγόμενος] λεγόμεν (sic) || 27 ἐν τῇ ὄψει ἔλαβεν] ἔλαβεν ἐν τῇ ὄψει αὐτοῦ (pronomen etiam z addit) || 28 οὐδὲ αὐταὶ ἐνήργουν om. || p **319**, 1 δὲ] οὖν (= z) || τουρμάρχαι] τρουμάρχαι (sic; cf. Boor vol. II p 716) || αὐτῶν] αὐτοῦ (= d et Cedr. p. 731, 9) || ἐσφάγησαν] ἔπεσον (= Cedr.) || 4 ἀλλ' οὐκ ἀπέθανον, εἰ μὴ ἄλλοι δέκα] μόνοι δὲ δέκα ἀπέθανον (ἐξ ὧν δέκα ἀπέθανον Cedr. p. 731, 9 sq.) || ἐκροτήθη] ἵστατο [= Cedr. p. 731, 10. Theophanis rationem explicat p. 353, 29 κατὰ πᾶσαν οὖν ἡμέραν συμβολὴ πολέμου ἐκροτεῖτο ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας, saepissime autem locutiones μάχην (p. 208, 13; 318, 25) et πόλεμον (p. 20, 2; 95, 21; 97, 20; 126, 36; 209, 4; 250, 30; 251, 29; 255, 20. 28; 256, 4; 266, 26; 282, 10; 310, 10; 311, 26; 315, 19; 318, 17; 359, 2; 394, 12; 406, 11; 425, 15; 455, 7; 464, 7; 468, 28) κροτεῖν adhibentur cf. insuper συγκροτεῖν πόλεμον p. 85, 29 et 269, 18, quae phrasis nescio an reponenda sit p. 233, 13, ubi nunc

συγκρούσαντες extat. Ceterum omnia fere exempla vocem πόλεμος pugnae notione usurpatam adferunt, quam p. 9 n. 4 supra adtigimus] || 7 λωρίκια αὐτῶν καὶ τὰς κασσίδας] ὅπλα αὐτῶν ἤγουν τὰ λωρίκια, τὰς κασίδας || 8 σαγιττοβολῶν] σαγηττοβόλων (cf. σαγιττοβόλων x) || 8 sq. οἱ δὲ τῶν Ῥωμαίων λαοὶ] καὶ οἱ μὲν Ῥωμαῖοι || 9 ἐπότισαν] ἐτάγησαν καὶ ἐπότησαν (ἐπότισαν καὶ ἐτάγησαν etiam h, ἐπότισαν καὶ ἐτάγισαν g) || 10 sq. ἕως ὥρας ἑβδόμης τῆς νυκτὸς] ἕως ὥρας ἑβδόμης, sed post Περσῶν (11) || 12 τῆς νυκτὸς κινήσαντες om. || φωσάτον] φοσσάτιον (cf. φοσσάτον f et Boor vol. II p. 786) || 13 τοῦτο] τοῦτον || ἀπῆλθον] ἀπῆλθαν cf. ἀπέλθατε p. 389, 8 (g), tum alia novicii aoristi exempla in Theophanis codicibus: ἔβαλα (Boor vol. II p. 734 sq.), ἐγενάμην (ib. p. 736), ἔπεσα (ib. p. 767), ἤγαγα (ib. p. 727), κατέφυγα (Theoph. p. 457, 28 in em) cl. nota ad p. 301, 16 (Stud. p. 61). Adde imperfecti formas ἐδίδασκαν p. 303, 16 (c) et ἤλεγχαν p. 106, 2 (b) || ἠπλήκευσαν] ἡπλήκευσαν (cf. ἡπλίκευσαν f. — Π spiritum asperum offert praeterea p. 310, 5. 7; 313, 20; 320, 10; 325, 1, lenem p. 313, 17; 318, 1; 321, 2; 322, 10. De Theophanis usu cf. Boor vol. II p. 782) || 14 τραχεινοῦ] τραχηνοῦ (non Cedr. p. 731, 13, ubi tota narratio in angustum coacta est) || πολλὰ δὲ σπαθία ὁλόχρυσα] (inc. f. 178ᵛ Π) οἱ δὲ Ῥωμαῖοι πολλὰ σπαθία ὁλόχρυσα ἔλαβον || 15 σκουτάριν] σκουτάριον (= ch et Cedr. p. 731, 14) || 16 ἔλαβον om. (sed cf. ad l. 14) || ἔχον] ἔχων || ρκ'] ἑκατὸν ὀκτῶ (sic) || λωρίκιν] λωρίκιον (= f; λωρίον Cedr. p. 731, 15) || αὐτοῦ om. || 17 σκαραμάγγιν] σκαραμάγγιον (= Cedr. p. 731, 16, neque aliter apud Theophanem edidit Tafelius p. 108) || 17 sq. τὰ βραχιόλια] ταβραχιόνια (τὰ βραχιόνια etiam Cedr. p. 731, 15; at cf. Boor vol. II p. 735) || 18 τὴν σέλλαν) ἡ σέλα (= h, non Cedr.; ἡ σέλλα cyg) || ὁλόχρυσον] ὁλόχρυσος (= cyz) || 19 Βαρσαμούσης] καὶ Βαρσαμούσης || Ἰβήρων] Ἡβήρων cum duobus punctis super Ἡ (= Ἰβήρων g) || 19—22 τῶν ὑπὸ Πέρσας <Boor adiecit: οὐδεὶς δὲ μέμνηται τοιούτου πολέμου γεγονότος μεταξὺ Περσῶν> καὶ Ῥωμαίων [οὐχ delevit Tafelius p. 108] ὅτι ἐν ὅλῃ τῇ ἡμέρᾳ ἔσχε στάμα ὁ πόλεμος· ἐνίκησαν οἱ Ῥωμαῖοι· ἀλλὰ τοῦτο γέγονε μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ] τῶν ὑποπερσῶν καὶ Ῥωμαίων falso. [Lacunam optime Anastasio duce explevit Boor, perperam Tafelius: τῶν ὑπὸ Πέρσαις καὶ Ῥωμαίοις (cf. Stud. p. 67) γεγονότων· <οὐδεὶς δὲ τοιούτου μέμνηται πολέμου μεταξὺ τῶν τε Ῥωμαίων καὶ τῶν Περσῶν κροτηθέντος>, ὅτι κτλ. Inepte enim Iberum, qui Persis Romanisque subsint, princeps innuitur, etsi Justiniani II temporibus Iberiae tributum et Arabibus et Romanis simul solvebatur (Theoph. p. 363, 11). Sed omnino gentis illius alii Heraclium comitabantur (p. 309, 15), alii Chosroae socii erant, perinde ac Saraceni, de quibus cf. p. 304, 13 sqq. Melius tamen contextus ratio apud Theophanem explicabitur, si ὑπὸ Περσῶν (cf. z) pro ὑπὸ Πέρσας in censum veniat, quamquam genitivi usum non satis commendat v. l. ad p. 340, 14 infra,

neque vero falsa scripturae varietas ad p. 89, 21 γράφει πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτὸν (αὐτῶν y) ἐπισκόποις, 151, 13 ποιήσας σύνοδον τῶν ὑπ' αὐτὸν (αὐτῶν c f) ἐπισκόπων, 175, 7 ἐστράτευσε δὲ ὑπ' αὐτὸν (αὐτῶν g) Ἀρμενίων πλῆθος, 284, 27 πάσας τὰς πολιτείας τὰς ὑπ' αὐτὸν (αὐτῶν d), 408, 25 τῆς ὑπ' αὐτὸν (αὐτῶν yz) βασιλείας, 414, 4 τῆς ὑπ' αὐτὸν (αὐτῶν cfg) ἀρχῆς, 483, 16 τῆς ὑπ' αὐτὸν (αὐτῶν f) ἐξουσίας. Itaque minus recte p 304, 14 Boor post Tafelium (p. 72) τῶν δὲ Σαρακηνῶν τότε ὑπὸ πάκτων ὄντων supplevit, siquidem accusativus (cf. nota ad p. 307, 26) scriptori nostro magis convenit cf. p. 359, 17 τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτον ὄντας, ubi codicis y memoriae πάκτων haudquaquam pluralis numerus favet cf. enim p. 355, 23 ἐπὶ συμφώνου ἐτησίου πάκτου post (p. 355, 14) ἐτήσια τῷ βασιλεῖ παρέχειν πάκτα] || 24 sq. ἐκφοβήσῃ, καὶ ἀποστείλας προςκαλέσηται τὸν Σάρβαρον ἐκ τοῦ Βυζαντίου (τῆς Χαλκηδόνος saepsit Boor)] ἐκφοβήσας πείσῃ ἀποστεῖλαι πρὸς Σάρβαρον καταλιπεῖν τὸ Βυζάντιον καὶ ὑποστρέψαι (ac similiter Cedr. p. 731, 18 sq. ἐκφοβήσας πείσῃ ἀποστεῖλαι πρὸς Σάρβαρον ἀναχωρῆσαι τοῦ Βυζαντίου) || 25 εἰκάδι πρώτῃ] εἰκοστῇ πρώτῃ (cf. κα' codd. praeter c cl. p. 320, 9 et 321, 13) || p. **320**, 1 sq. ὁ λαὸς τοῦ Ῥαζάτου ὁ ἐκ τοῦ πολέμου ἐξειλήσας] ὁ ἐκ τοῦ πολέμου διασωθεὶς λαὸς τοῦ Ῥαζάτου || 3 καταλαβὼν] καὶ καταλαβὼν (cum Theophanis codd. praeter A) || Νινευῒ] Νηνευῒ (= efh) || 3 sq. ὁ βασιλεὺς om. (etiam Tafelius p. 111) || 4 μεγαν] μέγαν ποταμὸν (= dz) || Ζάβαν] Ζαβὰν (pro Ζαβᾶν cf. p. 318, 1; 320, 8. 13. 17) || 4—6 πέμπει Γεώργιον τὸν τουρμάρχην μετὰ χιλίων στρατιωτῶν, ἵνα ἐλάσῃ πρὸς τὸ κρατῆσαι τὰς γεφύρας τοῦ μικροῦ Ζάβα om. (cum codd.; nimirum ex A addidit Tafelius p. 111) || 6 πρὸ τοῦ] προτοῦ || 7 μα'] σαρακοντακτῶ || 8 Ζάβα] Ζαβᾶ (= z) || ἐζώγρησεν] ἐκράτησεν || 9 εἰκάδι πρώτῃ] κγ' (cum codd. praeter c; cf. ad p. 319, 25) || 10 ἠπλήκευσεν] ἡπλήκευσεν (cf. ἡπλίκευσεν f et a l p. 319, 13) || Ἰεσδὲμ] Ἰσεδὲμ (= c; Ἰεσδεμὸν Cedr. p. 731, 21) || 11 sq. καὶ ἐποίησε τὴν ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως] ποιήσας ἐκεῖ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστοῦ γεννῶν (aliter Cedr. p. 731, 21 ἑορτάσας ἐν αὐτοῖς τὴν Χριστοῦ γέννησιν) || 12 Χοσρόης] ὁ Χοσρόης (= g) || 13 Ζάβα] Ζαβᾶ (= z) || 14 sq. πολὺ σπουδάσωσι] σπουδάσωσι πολὺ (cf. σπουδάσωσι πολλοὶ z) || 16 αὐτοὶ om. || τὸν μικρὸν Ζάβαν ἐν ἄλλοις τόποις] ἐν ἄλλοις τόποις τὸν μικρὸν Ζαβᾶν (perispomenon etiam z exhibet) || 17 ἔμπροσθεν ἐπορεύοντο] ἐπορεύοντο (ἐπ ex ἐμπ) ἔμπροσθεν || 18—20 παλάτιον, τὸ ἐπιλεγόμενον Δεζεριδάν, τοῦτο κατέστρεψε καὶ πυρὶ παρέδωκεν· οἱ δὲ Πέρσαι περάσαντες τὴν τοῦ Τορνᾶ ποταμοῦ γέφυραν ἡπλήκευσαν ἐκεῖ καταλαβὼν δὲ ὁ βασιλεὺς om. (cum Theophanis libris; ex A supplevit Boor) || 21 ἐπιλεγόμενον Ῥούσα] λεγόμενον Ῥουσᾶ (λεγόμενον Ῥοῦσα Cedr. p. 731, 23; Ῥουσᾶ apud Theophanem g adgnoscit) || καὶ om. (= z) || 21 sq. κατεστρεψε· ὑφωρᾶτο δὲ] κατέστρεψε· ὑφορώμενος δὲ || 23 ἄλλα] αὐτοὶ || 24 ὁ δὲ βασιλεὺς περάσας] ὅθεν περάσας ὁ βασιλεὺς || 25 ἐπιλε-

γόμενον Βεκλάλ] λεγόμενον Βεκλάλ (λ. Βεκλάμ Cedr. p. 732, 1, ac formam Βεκλάμ etiam ad p. 321, 7 H suppeditat) ǁ 25 ἐνταῦθα] ἐν ᾧ (= Cedr. p. 732, 1 cf. ubi A, unde eandem emendationem Tafelius p. 112 adsecutus est: ἐνταῦθα Boor pro codicum scriptura ἐν ταύτῃ invexit) ǁ 25 sq. ἱπποδρομίαν] ἱπποδρόμιον rectius (= Cedr. p. 732, 2; cf. hippodromium A. ἱπποδρόμειον f. quae scripturae varietas in Theophanis libris haud semel recurrit cf. p. 125, 11; 136, 22; 140, 14; 185, 10; 199, 19; 227, 2; 297, 18; 437, 27; 438, 1; 441, 24; 449, 26; 450, 16; adde ἱπποδρομεία pro ἱπποδρομία p. 213, 4; 247, 30; 249, 5) ǁ 26 ἔκτισε] ἦν (= Cedr. p. 732, 2; ἔστησε iam Combefisius Theophani redditurus erat) ǁ 27 νυκτὸς om. (= Cedr. p. 732, 5 et ipsius Theophanis libri; ex A adiecit Boor) ǁ 28 ἐλεφάντων] αἰλεφάντων ǁ p. **321**, 1 ἐπιλεγομένου] λεγομένου ǁ 2 ἐπιλεγόμενον] τὸν ἐπιλεγόμενον ǁ ἐστιν] ἐστι ǁ 7 Βεκλάλ] Βεκλάμ (cf. ad p. 320, 25) ǁ 7 περιβόλῳ inc. f. 179 H ǁ 7 sq. τριακοσίους] τρεῖς (cum codd. et Cedr. p. 732, 2; ex A mutavit Boor) ǁ 8 καὶ ἐν ἄλλῳ περὶ πεντακοσίας δορκάδας σιτευτὰς om. (at cf. Cedr. p. 732, 2 καὶ δορκάδες φ′) ǁ 9 ἑκατὸν ὀνάγρους] ἑκατὸν ὀνάγρους (= hx: ὀνάγρους ἑκατὸν g; cf. Cedr. p. 732, 3 καὶ ὄναγροι ἑκατὸν et v. l. ad Theoph. p. 322, 12) ǁ 10 καὶ τὴν πρώτην τοῦ Ἰαννουαρίου μηνὸς ἐποίησαν ἐκεῖσε om. (neque habet Cedr. p. 732, 4) ǁ 11 εὗρον γὰρ καὶ πρόβατα καὶ χοίρους καὶ βόας, ὧν οὐκ ἦν ἀριθμός] τῶν δὲ προβάτων χοίρων τε καὶ βοῶν οὐκ ἦν ἀριθμός (cf. Cedr. p. 732, 3 πρόβατα δὲ καὶ χοῖροι καὶ βόες, ὧν οὐκ ἦν ἀριθμός) ǁ 12 πᾶς superscr. ipse librarius ǁ ἀπολαύοντες] ἀπολαύοντες (cf. p. 315, 21) τούτων ǁ 13 πιάσαντας δὲ τοὺς νέμοντας ταῦτα ἔγνωσαν παρ' αὐτῶν ἀκριβῶς] ἀπὸ δὲ τῶν νεμόντων ταῦτα κρατήσαντες τινὰς ἐξ αὐτῶν ἔμαθον ἀκριβῶς (sic) ǁ 14 ἀπὸ εἰκάδος τρίτης] ἀπὸ τῆς κγ′ (cf. ad p. 319, 25; ἀπὸ κγ′ etiam z) ǁ 15—22 ἐκίνησεν ἐκ τοῦ παλατίου τοῦ ἐν Δασταγέρδ <ex A addidit Boor: ἐν τάχει πολλῷ ἀπελευσόμενος εἰς Κτησιφῶντα, πάντα τὰ χρήματα, ἃ εἶχεν ἐν τῷ παλατίῳ, ἐμβαλὼν τοῖς τε ἐλέφασι καὶ ταῖς καμήλοις καὶ ἡμιόνοις τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, γράψας καὶ τῷ λαῷ τοῦ Ῥαζάτου, ἵνα εἰσέλθωσιν εἰς τὸ αὐτὸ παλάτιον καὶ τὰς τῶν ἀρχόντων οἰκίας καὶ ὅ τι ἂν εὑρεθῇ ἐν ταύταις ἀπενέγκωσιν· ὁ οὖν βασιλεὺς τὸ μὲν ἥμισυ τοῦ στρατοῦ ἔπεμψεν ἐν Δασταγέρδ,> αὐτὸς δὲ om. ǁ 23 ἐπιλεγόμενον] λεγόμενον ǁ Βεδάραχ] Βεβδάραχ ǁ 23 sq. καὶ τοῦτο καταστρέψαντες καὶ πυρὶ παραδόντες εὐχαρίστουν] τοῦτο ἀκούσας ὁ βασιλεὺς τὸ μὲν παλάτιον, ἐν ᾧ ἦν μετὰ τοῦ λαοῦ, κατέστρεψε τελείως καὶ πυρὶ παραδέδωκεν εὐχαριστῶν ǁ 26 — p. **322**, 1 ἐκ τῶν ἐν τῷ Δασταγέρδ παλατίων αὐτοῦ καὶ εἰς Κτησιφῶντα ἀπελθεῖν, ὅπου ἀπὸ κδ′ ἐτῶν οὐκ ἠνέσχετο ἰδεῖν Κτησιφῶντα, ἀλλὰ καὶ ἐν Δασταγέρδ ἦν τὰ βασίλεια αὐτοῦ] αὐτὸς δὲ εὐθὺς ἔρχεται ἐν τῷ Δασταγέρδ, ὅπου ἦν τὰ βασίλεια τοῦ Χοσρόη (sic) ǁ p. 322, 1 εὗρον δὲ οἱ λαοὶ τῶν Ῥωμαίων] οἱ δὲ λαοὶ τῶν Ῥωμαίων εὗρων (sic) ǁ 2 ἐν τῷ παλατίῳ αὐτοῦ ἐν τῷ Δασταγέρδ] ἐν τούτῳ ǁ τριακόσια βάνδα] τὰ (ex τ̄?) βάνδα (cf.

Cedr. p. 732, 10 ἐν ᾧ καὶ εὗρε βάνδα Ῥωμαίων) || 3 ελαβον] ελαβαν (cf. ad p. 301, 19) οἱ Πέρσαι || καὶ] συντούτοις καὶ || 4 ἀλόην] ἀλώην (= h, non Cedr. p. 732, 11) || ἀλόης] ἀλώης (= h, non Cedr.) || 4 sq. ἑβδομήκοντα καὶ ὀγδοήκοντα] δέκα καὶ ὀκτὼ (= xz) || 5 καὶ μέταξιν πολλήν] μέταξάν τε (μέταξαν etiam g et Cedr. p. 732, 12) || πίπερ] πέπερ (πέπερι Cedr. p. 732, 12; cf. Boor vol. II p. 766) || 6 πολλὰ ὑπὲρ τὸ μέτρον] ὑπὲρ ἀριθμὸν (= Cedr. p. 732, 12 sq.) || 6 sq. καὶ ἄλλα εἴδη πολλά· τινὲς δὲ om. (= Cedr. p. 732, 13) || 7 ἄσημον] ἄσημον (= g et Cedr.; cf. Tafelius p. 116) || 8 ἀπὸ βελόνης] ἀποβελόνης (= x, non Cedr. p. 732, 14) || 9 κατεκαυσαν] κατεκαυσε (= d; aliter Cedr. p. 732, 14 sq. ταῦτα διὰ τὸ βάρος κατέκαυσαν || τοῦ Χοσρόου om. || 10 sq. εστενεν, ὅτε ἐν κάμπῳ ἠπλήκευεν, πάντα κατεκαυσαν, καὶ στήλας αὐτοῦ πολλὰς] εἶχεν ἐν τῷ κάμπω ἀπλικεύων (cf. ad p. 320, 10), ἀλλὰ καὶ στήλας αὐτοῦ ἐκαυσεν || 11 εὗρον] εὗρε (εὗρεν Theophanis codd., εὗρον ex A reposuit Tafelius p. 116) || τούτοις τοῖς παλατίοις] τούτω τῷ παλατίω || 12—14 στρουθεῶνας καὶ δορκάδας καὶ ὀνάγρους καὶ ταῶνας καὶ φασιανοὺς πλῆθος ἄπειρον, καὶ εἰς τὸ κυνήγιον αὐτοῦ λέοντας καὶ τίγρεις παμμεγέθεις ζῶντας] ζῶα ἄπειρα καὶ διάφορα, καὶ πάντα ὁ λαὸς ἀνάλωσαν (cf. ad p. 300, 2) εἰς δαπάνην αὐτῶν || **15 Ἐδεσηνοὶ] Αἰδεσινοὶ (non Cedr. p. 732, 15; cf. Αἰδεσινοὶ z,** Αἰδεσηνοὶ c) || ἐξ ἄλλων πόλεων] ἀπὸ ἄλλων ἐθνῶν (= Cedr. p. 732, 16; ἐθνῶν etiam xz) || 16 τῶν ῥώτων] τῶν ἁγίων θεοσκηνίων (= Cedr. p. 732, 17) || 18 καὶ om. (= Cedr. p. 732, 18) || 19 καταπληκτικά, ἅπερ] ἐκπλήξεως γέμοντα (= **Cedr.** p. 732, 19) || 20 μάθῃ] μάθη, φησὶ (= **Cedr. p. 732, 20**) || 20 sq. τῶν πόλεων ἐρημουμένων παρ' αὐτοῦ καὶ πυρπολουμένων] τῶν πόλεων αὐτῶν πυρπολουμένων ὑπ' αὐτῶν (= Cedr. p. 732, 20 sq., qui tamen ὑπ' αὐτοῦ offert; ὑπ' αὐτῶν etiam d exhibet) || 21 ἐκρατήθησαν] ἐκράτησε || 21 sq. δικαστηρίων] δικαστηρίων || 22 τοῦ παλατίου] τῶν παλατίων αὐτοῦ || πολλοί· ἐρωτώμενοι δὲ καὶ αὐτοὶ] πολλούς, οἵτινες καὶ ἐρωτώμενοι || 23 ἐκ τοῦ Δασταγὲρδ] ἐκ τὸ (= emz) Δασταγὲρδ Χοσρόης || 24 ὑμᾶς] τὸν βασιλέα (cf. Cedr. p. 732, 22) || 25 sq. ἀπαρακράτητα] παρακρατητὰ (= fgx; ἀπαρακρατητὰ coni. Combefisius) || p. **323**, 3 αὐτοῦ] αὐτὸν (etiam plerique Theophanis coddd.; corr. Tafelius p. 118) || πέντε μίλια] μίλια ε' (cf. μήλια πέντε d || 4 καὶ inc. f. 179ᵛ II || ἐπακολουθήσωσιν] ἀκολουθήσωσιν || 5 ποιῆσαι πέντε μίλια] πέντε μίλια ποιῆσαι (= z) εἰς ὁδὸν (sed ποιῆσαι εἰς ὁδὸν μίλια πέντε Cedr. p. 732, 24) || ἐποίησεν] ἀπῆλθεν (= Cedr. p. 733, 1) || 6 καὶ αἱ] ἄλλα καὶ αἱ || 8 οἶκον] οἴκημα || 9 ἦν] διὰ τὸ πάχος, ἦν (sic) || 10 ἐθαύμασεν· διὰ δὲ τριῶν] ἐθαύμασε· καὶ διατριῶν || Κτησιφῶντα] Κτισιφῶντα || 10 sq. ὁ χρησμοδοτηθεὶς ὑπὸ τῶν γοήτων] χρισμοθετηθεὶς (cf. χρησμοθετηθεὶς x) ὑπογοήτων || 12 Δαρᾶς] Δορᾶς || ἐπὶ τῶν χρόνων Φωκᾶ] ἐπὶ Φωκᾶ τοῦ τυράννου || 13 ἀπέλθῃ] ἀπελθη || Κτησιφῶντι] Κτισιφῶντι || 14 ἐν om. || 15 φεύγων] φεύγον || ἀπῆλθεν] ἀπῆλθε || 16 ἐθάρρησε] ἐθάρησαι || ποντογέφυραν] ποντογέφυρον || 17 sq. λεγομένην Σελεύκειαν παρ' ἡμῖν] παρ' ἡμῖν λεγομένην Σελεύκιαν [sic;

cf. ad p. 299, 19; de duplici accentu cf. insuper p. 300, 24 ποιήσάμεμενος, 311. 12 χεῖμῶνος, 328. 13 sq. βασιλεύούσης, 20 πίστεῶς; adde p. 305, 17 μήκέτι, 306. 4 μήδὲ, 311, 15 μήδεμιᾶς, 317, 26 πεντεκαὶ δεκάτης] || 20 μετὰ ἑτέρων τριῶν γυναικῶν, τῶν καὶ θυγατέρων αὐτοῦ] καὶ τριῶν θυγατέρων [cf. Cedr. p. 733, 3, qui Theophanis narrationem p. 322, 24 — 323, 22 coartatam liberius reddidit p. 732, 21 — 733, 3 ὁ δὲ Χοσρόης πρὸ τοῦ καταλαβεῖν τὸν βασιλέα εἰς Δυσταγέρδην τρυπήσας τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἐξῆλθεν ἀγνοούντων πάντων μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὴ δυνάμενος ποιῆσαι εἰς ὁδὸν μίλια πέντε τὴν ἡμέραν, ἀπῆλθε φεύγων κε', καὶ διελθὼν τὴν Κτησιφῶντα πέραν τοῦ Τίγριδος ποταμοῦ εἴς τι φρούριον εἰςῆλθε μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τριῶν θυγατέρων αὐτοῦ] || 21 παρέπεμψεν] ἀπέστειλεν || 22 εἰς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος εἰς τόπον ὀχυρὸν] εἰς τόπον ὀχυρὸν πρὸς ἀνατολὰς || 23 Σάρβαρον] Σαράβαρα (non Cedr. p. 733, 4; cf. Σαράβαρον xy, tum l. 26 et p. 324, 3) || 24 αὐτοῦ] αὐτὸν (etiam Theophanis codd. praeter f) || 25 μετὰ κελεύσεως αὐτοῦ om. (= Cedr. p. 733, 5) || 26 Σαρβάρου] Σαρβαραζᾶ (= z, non Cedr. p. 733, 6) || Σάρβαρον] Σαράβαρον (= d, non Cedr.) || 27 οὕτω] οὕτως || ἐπὶ] εἰς || 29 — p. **324**, 1 οἱ δὲ συλλαβόντες αὐτὸν διαλαθόντες τοὺς Πέρσας] οἵτινες τοὺς Πέρσας λαθόντες (οἵτινες Cedr. p. 733, 9) || p. 324, 3 Σάρβαρον] Σαράβαρον (= d, non Cedr. p. 733, 10) || 4 εἰςελθὼν οὖν] ἐλθόντι οὖν αὐτῷ (= h) || βασιλεὺς om. || 5 τούτῳ] τοῦτο (= y) || 6 ὑπέδειξεν] ὑπέδειξε || ἀνέγνω τὴν ἐπιστολὴν] τὴν ἐπιστολὴν ἀνέγνω || 18 φαλσεύσας] φαλσώσας (= z, non Cedr. p. 733, 13) || Χοσρόου] τοῦ Χοσρόου (= d, non Cedr.) || 9 ἐντίθησιν] ἐντίθεισιν || υ'] τρεῖς (= h, non Cedr. p. 733, 14) || 10 ἀποκτανθῆναι καὶ ἐπιθεὶς] ἀποκτανθῆναι οὐκ ὀλίγους ἐπιθεὶς || συναθροίζει] συναθροίσας δὲ (= Cedr. p. 733, 15) || 12 πρὸς τὸν Καρδαρίγαν] τῷ Καρδαρίγα (τῷ Καρδαρίχᾳ Cedr. p. 733, 16, quae nominis forma apud Cedrenum sollemnis est) || 13 ποιεῖν] ποιῆσαι (= Cedr. p. 733, 17) || 15 Χαλκηδόνος] Καλχηδόνος (= gy) || 16 λυμαινόμενοι] λοιμηνάμενοι (= λυμηνάμενοι Cedr. p. 733, 19, neque aliter apud Theophanem reponebat Tafelius p. 121) || ἔγραψε inc. f. 180ʳ Π || 18 οὖν om. || κᾶν superscr. librarius || 19 σβέσωμεν] σβέσομεν || 20 καταφλέξῃ] καταφλέξει (= gy) || 20 μῖσος] μίσος (sed ι ex ει factum est) || 21 τῆς Περσίδος] τῶν Περσῶν || κατ' αὐτοῦ] καταχοσρόου (= z; cf. Cedr. p. 733, 20 sq. καὶ διὰ τοῦτο ὁ λαὸς ἐμίσησε τὸν Χοσρόην) || καὶ ἐστράτευσε Χοσρόης] ἐστράτευσε δὲ (ὃς πάλιν ἐστράτευσε Cedr. p. 733, 21) || 24 πάντας om. (= Cedr.) || ἀπέλυσεν] ἀπέστειλεν (= d et Cedr. p. 733, 22) || 25 Ναρβᾶν] Ναρβᾶ (= d et Cedr. p. 733, 23) || Κτησιφῶντος] Κτισιφῶν (cf. ἐν Κτησιφῶν ef ad p. 323, 13) || || 26 ἵνα, ἡνίκα] ὁπηνίκα || 26 sq. τὴν γέφυραν] τὰς γέφυράς (sic; cf. Cedr. p. 734, 1) || 27 καὶ τὴν ποντογέφυραν om. (= f) || ἑβδόμῃ] ἑπτακαιδεκάτῃ || 28 ἐκ τοῦ] ἀπὸ || p. **325**, 1 ἡπλήκευσεν] ἐλθὼν ἡπλήκευσεν || ὅπου] ἐν ᾧ || 2 φωσάτον] φοσσάτον (cf. φοσάτον h et Boor vol. II p. 786) || ἐν οἷς εἶχον

καὶ διακοσίους ἐλέφαντας] καὶ οἱ διακόσιοι αἰλεφαντες || 3 καὶ ἀπέστειλεν] ἀποστέλλει οὖν || τὸν om. || 3 sq. Ἀρμενιάκων] Ἀρμενιακῶν (cf. Ἀρμενιακῶν g et Boor vol. II p. 575) || 4 ἵνα ἀπέλθῃ μέχρι τοῦ ποταμοῦ καὶ καταμάθῃ] εἰς τὸ μαθεῖν || 5 εὑρὼν] μαθὼν παρ' αὐτοῦ, ὅτι || εκοψαν] ἔκοψαν οἱ Πέρσαι || 5 sq. καὶ οὐκ εχει πέραμα ὁ Ναρβᾶς om. || 6 sq. ὑπέστρεψε πρὸς τὸν βασιλέα — καὶ ἀποκινήσας ὁ βασιλεὺς ἦλθεν] ἀνέρχεται (= Cedr. p. 734, 2) || 7 τὸν Σιάζουρον] τὸν Σιαζουρὸν (τὸ Σιαζοὺρ Cedr.) || πυρπολῶν] πυρπολλῶν || 8 Φεβρουάριον] Φευρουάριον (= codd. praeter f) || μῆνα] μήναν [scil. pro μῆναν et nominativi forma θυγατέρα in Π ad Theoph. p. 299, 19 (Stud. p. 60). Similiter hic illic Theophanis codices variant cf. γυναῖκαν p. 241. 29 (g), θυγάτεραν p 409, 30 (h). νύκταν p. 194, 27 (ehm) et 305. 4 (em). χεῖραν p. 488. 1 (t)] || 9 λεγόμενον] τὸ λεγόμενον || Βάρζαν] Βαρζᾶν (= z) || 10 Μεζέζιον] Βεζέξιον (sic) || κοῦρσον] κούρσον || 10 sq. Γουνδαβουσᾶν] Γουνδαβούνας (= hy; Γουνδουφοῦνδος Cedr. p. 734. 3: cf. l. 13) || 11 ὅστις χιλίαρχος ἦν] ὁ χιλίαρχος (= Cedr. p. 734, 3 sq.) || στρατιᾶς] στρατίας (= dh: στρατείας rell.; corr. Tafelius p. 123; cf. ad p. 315, 3) || ἄλλων] καὶ ἄλλων (= d) σὺν αὐτῷ || 12 κομήτων] κομίτων || 13 Γουνδαβουσᾶν] Γουνδαβουνᾶς (= d: cf. l. 10 sq.) || 13 sq. ἀναγκαῖα πράγματα τῷ βασιλεῖ ἀπήγγειλε] ἀπήγγειλε τῷ βασιλεῖ ἀναγκαῖα πραγματα [**Accentus in Π omissi exempla haec adiungo: p. 300, 2** πολεις, **304, 1** κατεκαυσαν, 305. 4 (309, 30; 330, 19; 338. 28) δε, 306. 20 ταχος. 308, 13 παραχειμασαι, 20 νικην. 310. 12 φαραγγων, 27 μη. 313, 13 περασας, 316, 27 τα. 317. 18 η (pro ἢ). 318. 8 εἰκοσιεξ, 10 ούτω, 318. 16 πεταλα, 323, 29 Ῥωμαιων, 328. 21 ἐβαπτισεν, 329. 29 Ἱεραπολει, 330. 9 ένωθεις, 334. 8 οπτασιαν, 335. 11 νικη, 336. 22 τω, 23 ἐμεινε, 338. 2 μηνος, 29 Αἰγυπτου, 339. 29 εφορεσε] || 14 sq. ἀπὸ τοῦ Δασταγὲρδ] ἀποδασταγὲρδ (= h) || 15 Κτησιφῶντι] Κτισιφῶντι || 16 τὸν υἱὸν] τὸν εσχατον αὐτοῦ υἱὸν (τὸν ὕστατον υἱὸν αὐτοῦ Cedr. p. 734. 5) || Μερδασὰν] Βερδασᾶν (non Cedr. p. 734, 5) || 17 Σειρὲμ] Σηρὲμ || 17–20 καὶ ὅτι ἀντεπέρασε τὸν ποταμὸν πάλιν καὶ ἤνεγκε μεθ' ἑαυτοῦ τον Μερδασὰν καὶ τὴν Σειρὲμ καὶ τὸν ἄλλον αὐτῆς Σαλιάρ· τὸν δὲ πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Σιρόην καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ τας γυναῖκας αὐτοῦ εασε πέραν τοῦ ποταμοῦ om. || 20 καὶ γνοὺς] ὅπερ γνοὺς (cf. Cedr. p. 734. 6 και γνοὺς τοῦτο) || 21 Σιρόης] Σηρόης (= d), ὁ πρώτος αὐτοῦ υἱὸς (ὁ πρῶτος υἱὸς αὐτοῦ Σιρόης Cedr. p. 734, 6) || ὅτι τὸν Μερδασὰν θελει στέψαι om. || 23 Γουνδαβουσᾶν om. || 25 εἴ τι] τί (ὅ τι coni. Tafelius p. 125) || Σιρόης] Σηρόης || 26 πολιτεία] χώρα || ἐκ] διὰ || 27 Χοσρόου] τοῦ Χοσρόου || 28 περιεφρόνησεν] περιεφρόνησε || p. **326**, 1 δέξωνται] δεξονταί (= dhy) || 1–6 ἐπαυξῆσαι ἐγω καὶ εἰρήνην ποιῶ μετὰ τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων <ex A adiunxit Tafelius: καὶ μετὰ τῶν Τούρκων>. καὶ καλῶς εχομεν ζῆσαι· και σπούδασον μετα τοῦ λαοῦ σου, ἵνα ἐγὼ βασιλεύσω· καὶ πάντας ὑμᾶς προαναβιβάσαι εγω καὶ συγκροτῆσαι, καὶ κατ' ἐξαίρετον σε· καὶ

ὅτι ἐδήλωσα αὐτῷ διὰ τοῦ συγγαλάκτου αὐτοῦ, ὅτι, εἴ τι δύναμαι, λαλῆσαι εγω τὸν στρατὸν καὶ μοχθῆσαι] ἵνα ἐπαυξήσω καὶ πάντας ὑμᾶς προαναβιβάσω κατεξαίρετον (sic Theophanis codd., corr. Tafelius p. 126; cf. ad p. 316, 9, ubi καταπαλαιστίνης p. 339. 15 excidit) δὲ σέ· ἐγὼ δὲ εἰς τούτω (sic) σπουδάζω || 7 κόμητας] κόμιτας || 8 καὶ ταῦτα ἐδήλωσα] ἐδήλωσα δὲ ταῦτα || 9 Σιρόῃ] Σηρόῃ || ἐδήλωσέ] ἀντεδήλωσέ || 10 sq. καὶ εἰς τὴν ποντογέφυραν τοῦ Τίγριδος ποταμοῦ ὑπαντήσω] καὶ πλῆθος λαοῦ καὶ ἀπέλθω εἰς τὴν ποντογέ (f. 180ʳ)γέφυραν (sic) τοῦ Τίγριδος ποταμοῦ καὶ ὑπαντήσω || 11 λάβωμεν] λάβομεν (=hy) || 11 sq. καὶ κινήσωμεν κατα Χοσρόου om. [at cf. Cedr. p. 734, 12, cuius oratio in hac parte epitomes speciem prae se fert cf. enim Theoph. p. 325 20—326, 23 cum Cedr. 734, 6—12 καὶ γνοὺς τοῦτο ὁ πρῶτος υἱὸς αὐτοῦ Σιρόης οὐ κατεδέξατο, ἀλλὰ προσλαβόμενος ἐμὲ καὶ ἄλλους κβ' κομητας καὶ πλῆθος λαοῦ, εἰ μὲν δυνηθῶμεν ἀποκτεῖναι Χοσρόην, χάρις, εἰ δ' οὔ, πάντες προσφυῶμεν τῇ βασιλείᾳ σου. Ταῦτα ἀποδεξάμενος ὁ βασιλεὺς καὶ φιλοτιμησάμενος αὐτὸν πάλιν πρὸς Σιρόην ἀπεστειλε, δηλώσας αὐτῷ ἀνοῖξαι τὰς φυλακὰς καὶ τοὺς Ῥωμαίους ἐξαγαγεῖν καὶ δοῦναι αὐτοῖς ὅπλα καὶ οὕτω κατὰ Χοσρόου κινῆσαι] || 72 καὶ ὅτι μετὰ Σιρόου εἰσὶ] εἰσὶ γὰρ μετ' αὐτοῦ || 3 sq. καὶ ἄλλα πολλὰ τεκνα ἀρχόντων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρὰμ] καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρὰμ καὶ ἄλλα πολλὰ τέκνα ἀρχόντων || 14 ὅτι om. || 15 εὖ καὶ καλῶς] χάρις || εἰ δὲ ἀστοχήσωσιν] ἡ (scil. pro εἰ) δὲ μὴ || 16 Σιρόῃ] Σηρόῃ || τῷ βασιλεῖ] τῇ βασιλείᾳ σου || καὶ] ἐπὶ τοῦτο || 17 τὴν βασιλείαν] τῆς βασιλείας || 18 καὶ] νῦν δὲ (=z) || 18 sq. ἔπαθεν ἐξ αὐτοῦ ἡ τῶν Ῥωμαίων γῆ] ἐξ αὐτοῦ πέπονθεν (cf. παρ' αὐτοῦ πέπονθεν z) || 19 ἐκείνου ἀγνωμοσύνην] ἀγνωμοσύνην ἐκείνου ἴσως || 19 sq. ὁ βασιλεὺς om. || 20 ὁ δὲ βασιλεὺς] ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος (=z) || 21 κατεχομένους] κατεχωμένους || 22 ἐκβάλαι] ἐκβαλεῖν cf. Boor vol. II p. 734 sq. || οὕτω] οὕτως || 23 sq. καὶ ἐκβαλὼν] ἐξέβαλε || 24 ἐπῆλθε] καὶ ἐπῆλθε || πατροκτόνῳ] πατρωκτόνω αὐτοῦ (non Cedr. p. 734, 13) || 25—28 αὐτὸς δὲ φυγεῖν δοκιμάσας καὶ μὴ ἰσχύσας ἐκρατήθη· τοῦτον δὲ δεσμήσαντες σφοδρῶς σιδηροπέδαις ὀπισθάγκωνα τοῖς τε ποσὶ καὶ τῷ τραχήλῳ βάρη σιδηρᾶ περιέθηκαν καὶ εἰσάγουσιν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ σκότους· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἐδέσμησε σιδήροις ὀπισθάγκωνα καὶ τῷ τραχήλῳ βαρεῖ σιδήρω (sic) περιθεὶς ἀποκλείει εἰς σκοτεινὸν οἶκον (καὶ κρατήσας αὐτὸν καὶ κλοιὰ περιθεὶς εἰς σκοτεινὸν κατέκλεισε Cedr. p. 734, 13 sq.) || 28 ὠχύρωσεν] ὀχύρωσεν (cf. ὀχύρωσεν egm) || κτίσας om. || p. **327**, 1 sq. καὶ ἄρτον πενιχρὸν τούτῳ διδόντες καὶ ὕδωρ ἐλιμαγχόνουν] ἄρτον τε ὀλίγον διδοὺς καὶ ὕδωρ ἐλιμαγχόνησε (καὶ ἄρτον ὀλίγον καὶ ὕδωρ διδοὺς αὐτῷ ἐλιμαγχόνησεν αὐτὸν Cedr. p. 734, 14 sq.) || 2 sq. ἔφη γὰρ ὁ Σιρόης, ὅτι 'τὸν χρυσὸν φάγε, ὃν συνήγαγε μάτην, δι' ὃν πολλοὺς ελιμαγχόνησε om. scil. propter ὁμοιόπτωτον casu fortuitoque; ex nostro autem auctore pendens Cedrenus p. 734, 15 etiam verba καὶ τὸν κόσμον ἠρήμωσεν sensu destituta neglexit) || 4 ἐμπτύειν] ἐπτύειν cf. p. 307, 15 || 5—10 καὶ ἀγαγὼν Μερδασάν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὃν ἐβούλετο στέψαι, ἐνώ-

πιον αὐτοῦ ἔσφαξεν, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τέκνα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνεῖλον, καὶ ἀπέστειλε πάντα ἐχθρὸν αὐτοῦ ὑβρίζειν καὶ τύπτειν καὶ ἐμπτύειν αὐτόν· πέντε δὲ ἡμέρας τοῦτο ποιήσαντες, ἐκέλευσεν ὁ Σιρόης τόξοις τοῦτον ἀνελεῖν, καὶ οὕτως κατὰ μικρὸν ἐν δεινοῖς παρέδωκε τὴν πονηρὰν αὐτοῦ ψυχὴν] καὶ ἀγαγὼν Μερδασᾶς (sic), τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὃν ἐβούλετο στέψαι, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τέκνα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ ἔσφαξεν μετὰ δεκαπέντε ἡμέρας (ἐν ιε' ἡμέραις apud Theophanem offert x) τόξοις καὶ τοῦτον ἀνεῖλε παραδοὺς τὴν πονηρὰν αὐτοῦ ψυχὴν ἐν δεινοῖς (τοὺς δὲ υἱοὺς — sic — αὐτοῦ καὶ τὰ λοιπὰ τέκνα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ κατέσφαξε· μεθ' ἡμέρας δὲ ιε' καὶ αὐτὸν τόξοις ἀνεῖλε Cedr. p. 734, 17 sqq.) || 10 Σιρόης] Σηρόης || 15 ληφθεῖσιν] λειφθεῖσιν || ὅταν] ὅτε (= x) || post 16 om. Ἀράβων ἀρχηγὸς Μουάμεδ ἔτη θ' (quae in Theophanis codicibus leguntur cf. tamen p. 328, 10 et 329, 10), tum om. 17 sq. || 19 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 19 Περσῶν καὶ Ῥωμαίων] Ῥωμαίων καὶ Περσῶν (= Cedr. p. 735, 1) || 21 ἀνθρώπων om. (at cf. Cedr. p. 735, 3) || Σιρόου] Σορόου || 22 καὶ ταῖς] καὶ ταῖς (superscr. librarius) || 23 ἀποστρέψωσιν] ἀποστρέ (voculam delendam esse codicis rubricator significavit) ἀποστρέψωσιν || 24 sq. καταπολεμήσας τὴν Περσίδα] τὴν Περσίδα καταπολεμήσας || 25 ἔτει] ἔτη || 26 ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν] ἐπικωνσταντινουπόλεως || p. **328**, 1 χρόνοις inc. f. 181[r] H || διανύσας] διανοίσας || 2—4 ὁ δὲ λαὸς τῆς πόλεως τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ μαθόντες ἀκατασχέτῳ πόθῳ πάντες εἰς τὴν Ἱερείαν ἐξῆλθον εἰς συνάντησιν] ὁ δὲ λαὸς τῆς πόλεως μετὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τοῦ υἱοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοῦ πατριάρχου Σεργίου μαθόντες τὴν ἔλευσιν τοῦ βασιλέως ἐξῆλθεν (sic) εἰς συνάντισιν cf. Stud. p. 39 || 6 λαμπάδας] λαμπάδων || καὶ δακρύων om. || 8 δάκρυσιν] δάκρυσι || 9 ἅπαντες] πάντες (= z) || 10 εἰσῆλθον ἐν τῇ πόλει] εἰς τὰ βασίλεια εἰσήγαγον (= Cedr. p. 735, 13, qui l. 2—10 omnino contraxit p. 735, 10 sqq.; cf. p. 38 supra). Sequitur (cum Theophanis codd.; cf. ad p. 327, 16) Ἀράβων ἀρχηγὸς Μωάμεδ (Μουάμεδ Theoph.) ἔτη θ' (om. Cedr. more suo), nec l. 11 deest || 13 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ ἐννεακαιδεκάτῳ αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || ἄχρι] ἀέρι lapsu: cf. Cedr. p. 735, 14) || 13 sq. τῆς βασιλευούσης πόλεως] τῆς βασιλευούσης cf. ad p. 323, 17 sq. (τῆς βασιλίδος Cedr. p. 735, 14) || ἐπορεύετο ἀπαγαγὼν] ἐπορεύθη καὶ ἀπήγαγε (= Cedr. p. 734, 15) || 15 τοῦ ἀποδοῦναι] καὶ ἀποδοὺς (= Cedr. p. 735, 16) || εὐχαριστίαν] εὐχαριστεῖαν (non Cedr.; cf. ad p. 300, 4) || 15 ἐλθόντι — 23 βασιλέα] post πλησιάζειν (28) offert H (om. Cedr.) || 16 Τιβεριάδι] Τηβεριάδι || Βενιαμίν τινα] Βενιαμὴν (= elm) τινα [cf. p. 314, 13 Κοσμᾶν τινά, 324, 26 μυστικήν τινά, 340, 10 Πτολεμαῖον τινα; adde p. 306, 6 sq. δοῦναι ποτέ, 324, 18 ἔσωσε ποτέ, 338, 24 ἔνοπλος εἰμι, 339, 29 sq. τοῦτο ἐστὶ et τὲ accentu suo non privatum p. 303, 25; 310, 1; 315, 5; 322, 6; 334, 23; 339, 24] || 17 ἐνούσιος] πλούσιος || 18 αὐτοῦ] εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ || 18 sq. κατέκρινεν αὐτὸν λέγων] εἶπε

πρὸς αὐτόν (sequebatur βασιλέα, quae vox rasura a librario sublata est) || 21 αὐτὸν] τοῦτον || 22 ὄντος] ὄντως || 23—26 εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ἀποκαταστήσας Ζαχαρίαν τὸν πατριάρχην καὶ τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα εἰς τὸν ἴδιον τόπον καὶ πολλὰ εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ ἀπήλασε τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τῆς ἁγίας πόλεως] ἀπεκατέστησε (scil. indic. post καὶ ἀποδοὺς — εὐχαριστίαν l. 15 locum suum habet; de duplici augmento cf. Boor vol. II p. 733 sq.) καὶ τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν, πάντας δὲ τοὺς Ἑβραίους τῆς ἁγίας πόλεως ἀπήλασε (ἀποκατέστησε τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν. ἀπήλασε δὲ πάντας τοὺς Ἑβραίους τῆς ἁγίας πόλεως Cedr. p. 735, 16 sq.) || 28 καταλαβὼν δὲ] μετὰ τοῦτο καταλαβὼν (cf. Cedr. p. 735, 19 τὴν Ἔδεσαν δὲ καταλαβὼν) || p. **329.** 1 ἀπὸ] ὑπὸ non Cedr. p. 735, 20) || καὶ ἐλθὼν] ἐλθὼν δὲ (ἐλθὼν οὖν Cedr.) || 2 Σιρόης] Σηρόης || 3—5 Ἀδεσὴρ δέ, ὁ τούτου υἱός, τὴν βασιλείαν τῶν Περσῶν παρέλαβεν. τούτου δὲ μῆνας ζ´ κρατήσαντος τῆς ἀρχῆς ἐπανέστη αὐτῷ Σαρβαραζᾶς, καὶ τοῦτον πατάξας ἐβασίλευσε τῶν Περσῶν μῆνας β´] καὶ ἐκράτησεν Ἀδεσήρ, ὁ τούτου υἱός, μῆνας ἑπτά· ὃν καὶ ἀναιρεῖ Σαρβαραζᾶς βασιλεύσας μῆνας δύο (= Cedr. p. 735, 22 sq. sed Βαραζᾶς et ή pro δύο ibidem extat) || 6 δὲ] om. (non Cedr. p. 735, 24) || 6 sq. Βοράνην κατεστήσαντο εἰς βασιλεα, τὴν θυγατέρα Χοσρόου] τὴν θυγατέρα Χοσρόου, Βαράνην, συνιστῶσι βασιλίδα (= Cedr. p. 735, 24, ubi Βαράν. habes) || 7 τῆς βασιλείας τῶν Περσῶν om. (= Cedr. p. 736, 1) || 8 sq. ταύτην δὲ διεδέξατο Ὁρμίσδας ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν διωχθείς, καὶ γέγονεν] διαδέχεται δὲ παρὰ Ὁρμίσδα· τούτου ὑπὸ τῶν Σαρακινῶν διωχθέντος γίνεται (cf. Cedr. p. 736, 1 sq.) || 9 sq. μέχρι τῆς σήμερον] μέχρι τὴν σήμερον (= f; non Cedr. p. 736, 3), tum sequitur cum plerisque Theophanis codicibus; cf. ad p. 327, 16) Ἀράβων ἀρχηγὸς Μουάμεδ ἔτη θ´ || 11—20 om. || 21 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ εἰκοστῷ αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || ὄντος] ὄντως (22 ἦλθε] ἔρχεται = Cedr. p. 736, 4) || 23 τῇ] τὴν (sed ἐμφύτῳ πανουργίᾳ adgnoscit Π) || 24 ὑπισχνεῖτο] ὑπεισχῆται (sic; ὑπισχνεῖται Cedr. p. 736, 7) || 25 εἰ] ἡ (non Cedr. p. 736, 8) || ἐν Χαλκηδόνι] ἐν Χαλκηδόνα (sic; non Cedr.) || ποιεῖν] ποιῆσαι (= Cedr. p. 736, 8 sq.) || 26 τὰς inc. f. 18 r Π || 27 ἠρώτησέ τε] ἠρώτησε ται (28 δεῖ] δῆ (sic; δὴ y, non Cedr. p. 736, 11) || 29 ἢ om. (habet Cedr. p. 736, 12) || ξενοφωνηθεὶς om. (etiam Cedr.) || γράφει] γράφη || 30 ἐπίσκοπον] πατριάρχην (om. Cedr. p. 736, 13; cf. Tafelius p. 134 sq.: cum Π facit y) || 31 — p. **330,** 6 εὗρεν αὐτὸν συμφωνοῦντα τῷ Σεργίῳ εἰς τὸ ἓν θέλημα καὶ τὴν μίαν ἐνέργειαν. Σέργιος γάρ, ἅτε Συρογενὴς καὶ γονέων Ἰακωβιτῶν ὑπάρχων, μίαν φυσικὴν θέλησιν καὶ μίαν ἐνέργειαν ἐν Χριστῷ ὡμολόγησε καὶ ἔγραψεν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀμφοτέρων στοιχήσας τὴν βουλὴν εὗρε καὶ τὸν Ἀθανάσιον συμφωνοῦντα αὐτοῖς· ἐγίνωσκε γάρ, ὅτι, ἔνθα μία ἐνέργεια εὕρηται, ἐκεῖ καὶ μία φύσις γνωρίζεται· βεβαιωθεὶς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐν τούτῳ γράφει] εὗρεν καὶ αὐτὸν ὁμόφρονα Ἀθανασίου· γράφει οὖν εὗρεν αὐτοὺς ὁμόφρονας Ἀθανασίου γρά-

φει σὺν Cedr. p. 736, 14 sq.) || 6 πάπαν] πάπα (non Cedr. p. 736, 15: πάππα g: cf. Boor vol II p. 764) || 8 sq. ἀποστέλλεται Κῦρος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας] Κύρος (sic Theophanis libri praeter c) ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας γίνεται (= Cedr. p. 736, 17 sq., sed Κῦρος) || 9 τῆς om. (= Cedr. p. 736, 18) || 11 τουτων — 15 Χριστοῦ om. || 15 ἐν τούτοις] ἐν τούτοις ὄντων τῶν πραγμάτων (= Cedr. p. 736, 20) || 18 συνοδικὰ] συνοδικὸν συνοδικῶς (Cedr. p. 736, 23) || 19 ᾐσχύνθη] αἰσχύνθη (non Cedr. p. 737, 1; cf. Boor vol. II p. 734) || 21 οὐχ ὑπέφερεν· τότε δή, ὡς μέγα τι νομίζων ποιεῖν, ἐκτίθεται] μὴ φέρων ἐκτίθεται (= Cedr. p. 737, 2 sq. Inter ὑποφέρειν et φέρειν similiter Theophanis libri et Π variant p. 295, 27 (cf. Stud. p. 44) et p. 317, 14 cf. p. 98, 27 μὴ φέρων ὁρᾶν τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ὁμόνοιαν, 270, 1 μηδὲ θεωρεῖν φέρων τὰ πλήθη τῶν βαρβάρων, 439, 30 μὴ φέρων ὁρᾶν μωροδοτοῦσαν αὐτήν. Alteram tamen lectionem sine ulla varietate et Theophanes et Π p. 334, 9 μὴ ὑποφέρων τὴν τούτου θέαν suppeditant) || 22 ἴδικτον] ἔνδικτον (non Cedr. p. 737, 3: cf. Boor vol II p. 788) || περιεχον] περιέχων (= chy. non Cedr.) || 22 sq. ὁμολογεῖν ἐνεργείας] ἐνεργείας ὁμολογεῖν (= z et Cedr. p. 737, 3 sq.) || 23 ὅπερ — 28 ὁμολογοῦντες om. (et Cedr.) || p. **331**, 1 βασιλεύσαντος] βασιλεύοντος || 2 τῇ Μαρτίνῃ habet Π, sed τῷ Μαρτίνῳ m. pr. dederat || 7 συναθροίσας σύνοδον ἐπισκόπων] σύνοδον συναθροίσαι (σύνοδον ἀθροίσας Cedr. p. 737, 6) || 8 ἀνεθεμάτισεν, sed ἀνεθεμάτισαν primitus exaratum erat || 9 sq. ἐπίσκοποι συναθροισθέντες τοὺς Μονοφυσίτας ἀνεθεμάτισαν om. || 12 sq. τῷ ἁγιωτάτῳ ἀββᾷ Μαξίμῳ, τῷ αἰδεσίμῳ] τὸν ἁγιώτατον ἀββᾶν Μάξιμον τὸν αἰδέσιμον (cum codd.; corr. Boor cf. vol. II p. 775 sq.) || 13 μοναχικοῖς] μοναδικοῖς || κατορθώμασιν] κατορθώμασι || ἐκεῖσε] ἐκεῖσαι || 16 τῆς δὲ Ῥώμης] τῆς Ῥώμης δὲ (= z) || Ῥαβέννῃ] Ῥαβενῃ (= dt) || 17 κύων] κύον || τὸ ἴδιον ἐξέραμα] τὸν ἴδιον ἔμετον || ἐπέστρεψεν] ὑπέστρεψεν (= z) || 20 τῷ inc. f. 182r Π || 23 sq. τὸν Πύρρον πάλιν τῷ θρόνῳ Κωνσταντινουπόλεως] τῷ θρόνῳ πάλιν Κωνσταντινουπόλεως Πύρρον || 25 Μαρτινος] Μαρτῖνος || 27 Μαρτῖνον] Μαρτίνον || 28 Κῦρον] Κυρον || p. **332**, 1 post ἐκήρυξαν novae sectionis signum (:) exhibet Π || θ´] ἐνάτῳ || ἔγγονος] τοῦ ἔγγονος (= z) || 3 Μαρτῖνον] Μαρτίνον || Κωνσταντινουπόλει] Κωνσταντινουπόλει || 4 ἐξορίᾳ] ἐν ἐξορίᾳ (ἐν ἐξορίᾳ Theophanis libri praeter g) || καὶ τοῖς λιμῶσιν om. || 5 ἐπισκόπους] ἐπισκόπων (= z) || ἐξορίαν] ἐξωρίαν || 6 χειροτονειται] χειροτονεῖται || ὅς τις] ὅς τις || 7 συναθροίσας] ἀθροίσας (= z) || (331, 11—332, 8 ita expressit Cedr. p. 737, 9—15 ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ Παῦλος χειροτονεῖται, καὶ αὐτὸς αἱρετικός· ἐπὶ αὐτοῦ Θεοδώρου τοῦ πάπα Ῥώμης τὰ κατὰ Πύρρον ἐν Ῥώμῃ γενόμενα καὶ τὸν ἅγιον Μάξιμον καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ Μαρτῖνον τὸν ἁγιώτατον πάπαν Ῥώμης, τὸν μετὰ Ἰωάννην γενόμενον καὶ ἐν Χερσῶνι ἐξορισθέντα, ἐπράχθησαν· τοῦτον Ἀγάθων διαδεξάμενος τὸ μονοθέλητον ἀποκηρύττει) || 8 ουτω] οὕτως (non Cedr. p. 737, 15) || 10 ἱερεων] αἱρέσεων (non Cedr. p. 737, 16) || ἐγκωμιαζό-

τατος] ἐρημικός (= xz et Cedr.) ‖ 10 τύπτων] τύπτον (non Cedr. p. 737, 17) ‖ φοβερὰ om. (etiam Cedr. p. 737, 18) ‖ 12 Γαβαθὰν] Γαραθαν (sed γ ex z factum est; Γαβαθὰν praebet etiam Cedr. p. 737, 18) ‖ Ἱερμουχὰν] Ἱερμουχὰμ (= z; Ἱερμουχὰμ Cedr. p. 737, 18 sq.) ‖ 13 τῆς Δάθεσμον αἱμοχυσίᾳ] τὴν ἄθεσμον (= xzt) αἱματοχυσίαν (= z); aliter Cedr. p. 737, 19 ἡ ἄθεσμος αἱματεκχυσία ‖ Καισαρέων] Κεσαρέων (non Cedr. p. 737, 20) ‖ 13 sq. αἱ — ἁλώσεις] ἡ — ἅλωσις (= Cedr. p. 737, 19 sq.) ‖ 16 στόλου ἀπώλεια] τοῦ στόλου παντελὴς (παντελεὶς H) ἀπώλεια (non Cedr. p. 737, 23) ‖ 17 λαὸν] λαόν (non Cedr.) ‖ 17 sq. ἥτις οὐκ ἐπαύσατο] αἵτινες οὐκ ἐπαύσαντο (= Cedr. p. 738, 1) ‖ 18 Σικελίᾳ] Σικελίᾳ (non Cedr. p. 738, 1 sq.) ‖ 19 ἀνῃρέθη] ἀνῃρέθη ἐν τῷ βαλανείῳ τῆς Δάφνης (= z et Cedr. p. 738, 2, ubi recte βαλανείῳ legitur), tum sequitur (= cehm) Περσῶν βασιλεὺς Ὁρμίσδας ἔτη κζ′ ‖ 20 – 29 om. ‖ p. 333. 1 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ κα′ τούτου ἔτει cf. ad p. 298, 15 ‖ Μουαμεδ] Μωαμεδ quemadmodum semper Cedrenus offert et apud Theophanem Tafelius exhibet ‖ 2 προχειρισάμενος] προχειρησάμενος (non Cedr. p. 738, 4) ‖ συγγενῆ] τὸν συγγενῆ (= x et Cedr.) ‖ 3 εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἦλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ om. (cum codd.; nimirum Theophanis memoriam ex A supplevit Boor); cum H conspirat Cedr., qui etiam sequentia (4) omittere maluit· καὶ πάντες ἐφοβήθησαν ‖ 4 ἐν ἀρχῇ] ἐν τῇ ἀρχῇ (= g, non Cedr. p. 738, 5) ‖ 5 ἐνόμισαν] ἐνομήσαν ‖ 5 sq. προσδοκώμενον] προσδοκούμενον (= m) ‖ 6 τινὰς] τινες (= cefg) ‖ τῶν προύχοντων] τον ἀριθμον (τὸν ἀριθμὸν H; cf. l. 8) δέκα πρόχοντας (et Cedr. p. 738, 7, qui tamen recte τινὰς l. 6 praebet) ‖ 6 θρησκείαν] θρισκεῖαν ‖ τὴν om. ‖ 8 ὄντα δὲ τὸν ἀριθμὸν (τον ἀριθμον) δέκα οἱ τοῦτο πεποιηκότες om. ‖ 9 δὲ om. ‖ 10 καμήλου] καμήλου ‖ 11 ἀρῆσαι] ἀρῆναι (= ἀρέσαι, quam scripturam x et Cedr. p. 738, 8 suppeditant; cf. Boor vol. II p. 734) ‖ θρησκείαν] θρισκεῖαν ‖ δειλιοῦντες] δειλιῶντες ‖ 12 ἐδίδασκον] ἐδίδασκον δὲ ‖ ἀθέμιτα] ἀθ (182) θεμητα ‖ 13 διήγουν] διήγουν (ἤγουν καὶ διηγήσαντο) εἰπεῖν (= x et Cedr. p. 738, 11) ‖ 14 sq. οὗτος (ἐκ addit Boor) φυλῆς γενικωτάτης φυλῆς κατήγετο ἐξ Ἰσμαήλ] οὗτος ὁ Μωάμεδ ἐξ Ἰσμαὴλ ἦν τὴν φυλὴν κατάγων οὗτος ὁ Μωαμεδ, ὁ καὶ Μουχουμετ, ἐξ Ἰσμαὴλ ἦν, τούτου τὴν φυλὴν κατάγων Cedr. p. 738, 12 sq. ‖ 15 Ἀβραάμ] Ἀβραάμ (non Cedr. p. 738, 13) ‖ Νίζαρος] Νήζαρος (= xy, non Cedr.) ‖ 16 Μούδαρον] Μουνδαρον (codd. praeter A, non Cedr. p. 738, 15, nec l. 17) ‖ 17 Ῥαβίαν] Ἀραβίαν (= xy, non Cedr.) ‖ Μούδαρος] Μουνδαρος (cum codd.) ‖ Καΐσον] Ἴσον (= codd. praeter A; Καΐσον Cedr. p. 738, 16) ‖ Θεμίμην] Θεμίτην (Θεμίμην Cedr.) ‖ 18 sq. Μαδιανιτῶν] Μαδιανίτην (= dgy; Μαδιαμ καὶ τὴν mendose Cedr. p. 738, 17) ‖ 20 τούτου] αὐτοῦ (= codd. praeter A et Cedr. p. 738, 18) ‖ 21 Ἀμαλήκ] Ἀμαλήκη (non Cedr. p. 738, 19) ‖ 22 καμήλοις] καμήλοις ‖ 23 Μουάμεδ] Μωάμεδ ‖ ἔδοξεν αὐτῷ εἰσελθεῖν] εἰσῆλθε (= Cedr. p. 738, 20) ‖ 24 οὖσαν] οὔση (οὔσῃ etiam x); om.

Cedr. p. 738, 21) || Χαδίγαν] Χαδίγα (Χαδιγᾶ Cedr.) || 25 μίσθιον] μισθωτός (h. e. μισθωτός, quae Cedreni est lectio p. 739, 1; cf. μισθωτὸν xz) || p. **334**, 4 ἐθηρᾶτο δὲ παρ' αὐτῶν] καὶ ἐθήρα ἐξ αὐτῶν (= Cedr. p. 739, 4) || 5 καὶ ἔσχε τὸ πάθος τῆς ἐπιληψίας] εσχε δὲ πάθος (= z) τῆς ἐπιληψείας (cf. ad p. 300, 4); aliter Cedr. p. 739, 5 ἐπεὶ δὲ δαιμονιῶν ἦν. ἐνόσησε δὲ καὶ ἐπιληψίαν [ubi Theophanis et codicis Π verba καὶ νοήσασα ἡ τούτου γυνὴ σφόδρα ἐλυπεῖτο, ὡς εὐγενὴς οὖσα καὶ τῷ τοιούτῳ συναφθεῖσα, οὐ μόνον ἀπόρῳ ὄντι, ἀλλὰ καὶ ἐπιληπτικῷ· τρέπουσα δὲ αὐτὸς θεραπεῦσαι αὐτὴν (l. 5—8) ita redduntur l. 5 sqq: ἐθεράπευε τὴν γυναῖκα λυπουμένην σφόδρα, ὅτι ἦν εὐγενὴς καὶ ὅτι συνήφθη τοιούτῳ ἀπόρῳ καὶ δαιμονιῶντι] || 8 οὕτω λέγων] λέγων οὕτω (οὕτω om. Cedr. p. 739, 7) || 9 ὀλιγωρῶ] ὀλιγορῶ || 10 μοναχόν τινα] μοναχὸν (= Cedr. p. 739, 8) || διὰ κακοπιστίαν] διακακοπιστείαν (cf. ad p. 300, 4) || 11 ἐκεῖσε οἰκοῦντα] ἐκεῖσαι ὄντα (ἐκεῖσε ὄντα etiam Cedr. p. 739, 9) || 13 εἴρηκεν] λεγει (= Cedr. p. 739, 11) || 13 sq. πρὸς πάντας προφήτας] πρὸς πάντας τοὺς προφήτας (πρὸς πάντα προφήτην Cedr. p. 739, 12 sq.) || αὕτη δὲ πρώτη δεξαμένη] καὶ αὕτη πιστεύσασα (καὶ αὐτὴ πιστεύσασα Cedr. p. 739, 12) || ψευδαββᾶ] ψευδαβᾶ (non Cedr.; cf. ψευδαβᾶ m) || 15 ἐπίστευσεν αὐτῷ καὶ om. (= Cedr.) || ἐκήρυξεν] ἐκήρυξε καὶ (= Cedr. p. 739, 13, unde Theophani reddebat Tafelius p. 147) || 16 προφήτην αὐτὸν εἶναι om. (= Cedr.) || ἡ φήμη ἦλθεν] εἰσῆλθεν (ἦλθεν Cedr. p. 739, 14, sed ἡ φήμη ex A suppl. Boor) || 17 πρῶτον] καὶ πρῶτον (= Cedr.) || 18 sq. Ἐθρίβου διὰ πολέμου τὸ εσχατον] Αἰθρίβου (= g) εως τοῦ ἐσχάτου πολεμου (= Cedr. p. 739, 15 sq.) || 19 ἔτη δέκα om. (habet Cedr. p. 739, 16) || καὶ] εἶτα καὶ (non Cedr.) || 20 ἑαυτοῦ] ὑπ' αὐτοῦ || 21 ἀποκτέννων] ἀποκτένων (= dz; cf. ad p. 301, 2) || ὑπὸ] ἀπὸ (= xy) || ἀποκτεννουμενος] ἀποκτενόμενος (= dg) || 24 παρουσῶν] παρόντων (= yz; cf. ad p. 314, 24) || ἀλλ' ἄλλων] ἀλλα καὶ ἄλλως (sic) || 25 μίξιν] μῆξιν || 26 sq. συμπαθεῖν δὲ ἀλλήλοις, καὶ βοηθεῖν ἀδικουμένοις om. || p. **335**, 1 ετει] ἔτη || ἰνδικτιῶνος δ'. μηνὶ Νοεμβρίῳ ζ'] μηνὶ Νοεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος δ' | 2 Ἡρακλείῳ] Ἡρακλείῳ τῷ βασιλεῖ || ἀνατολῇ] ἀνατολῇ (f. 183) ὄντι (alio ordine Cedr. p. 750, 18 sq. ὄντι δὲ τῷ βασιλεῖ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐγεννήθη αὐτῷ) || Δαβίδ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ] υἱὸς ὁ Δαβὶδ (= Cedr. p. 750, 19) || τῇ] τῇ δὲ (non Cedr. p. 750, 19; δὲ etiam Tafelius reponebat p. 149) || 5 πατριάρχου] τοῦ πατριάρχου (= h et Cedr. p. 750, 20) || ε'] ιε' || 8 om. (non 6 sq.) || τούτῳ τῷ ετει] τῷ ἀπ' τούτου ἔτει (cf. ad p. 298, 15; τῷ δ' αὐτῷ ετει falso Cedr. p. 750, 21) || Πέρσαι] οἱ Πέρσαι (= Cedr.) || 9 sq. καὶ ἐπολέμησαν ἑαυτοὺς] καὶ ἐπολεμησαν ἀλλήλους καὶ πολλοὶ διεφθάρεισαν (κατ' ἀλλήλων καὶ πολλοὶ διεφθάρησαν Cedr. p. 750, 21 sq.) || 10 ὁ] καὶ ὁ (non Cedr. p. 750, 22) || 11 συγχαρίκια] συγχάρια (= Cedr. p. 750, 23) || τὸν om. (= z; ἐπὶ τῇ τῶν Περσῶν νίκῃ om. Cedr.) || 12 ὁ Μουάμεδ] Μωάμεδ (ὁ Μωάμεδ Cedr. p. 751, 1) || 13 ἀμηραίους] ἀμηράδας (= Cedr.) || 13 sq. τοῦ πολεμεῖν τοὺς ἐξ Ἀράβων γένους Χριστια-

νοὺς] πρὸς τὸ πολεμεῖν τοὺς ἐξαράβων γενομένους Χριστιανοὺς (πολεμεῖν τοῖς ἐξ Ἀράβων γενομένοις Χριστιανοῖς Cedr. p. 751, 2) || 14 ἦλθον] ἦλθε (non Cedr.; ἦλθε xy) || κώμης λεγομένης] κώμη λεγομένη (= κώμῃ λεγομένῃ, quemadmodum Theophanis libri praebent; corr. Tafelius p. 150) || 15 ὑπῆρχε] ὑπάρχει || ἐπιῤῥῖψαι] ἐπιρίψαι || κορασηνοῦ] κορασινοῦ (= z) || 19 Σαρακηνοῦ] Σαρακινοῦ || 20 ἤμελλον] ἤμελλεν (cf. ἔμελλεν xy) || 21 Μόθους] Μοθοὺς (= y) || ἀποκτέννει] ἀποκτενεῖ (pro ἀποκτένει? cum d cf. ad p. 301, 2 cl. ἀποκταίνει h) || ἀμηραίους] ἀμηρᾶς (cf. Cedr. p. 751, 4 ἀναιροῦνται οἱ τρεῖς ἀμηράδες) || τὸ πλῆθος] πλῆθος πολὺ (cf. Cedr. p. 751, 4) || 22 εἷς] καὶ εἷς (καὶ ὁ εἷς Cedr. p. 751, 5) || τὴν om. (= z et Cedr.) || 23 πλησίον] πλησίων (= hy, non Cedr. p. 751, 6) || Ἀράβων] Ἀῤῥάβων || 23 sq. παρὰ τῶν βασιλέων] παρὰ τῶν βασιλέων Ῥωμαίων (παρὰ τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων Cedr. p. 751, 6 sq.) || 24 ῥόγας μικρὰς] ῥόγας (ῥόγαν Cedr. p. 751, 7) || φυλάξαι τὰ στόμια] φυλάττειν τὰ στόματα (φυλάττειν τὰ στόμια Cedr.) || 25 ἦλθέ τις εὐνοῦχος] εὐνοῦχος τίς || 28 τοῖς στρατιωταις δίδωσι] δίδωσι τοῖς στρατιώταις || p. **336**, 2 ὡδήγησαν] ὁδήγησαν (non Cedr. p. 751, 10) || στομίου οὔσης] στόμιον (= yz) οὖσαν (= Cedr., neque aliter legit Tafelius p. 152) || 3 post σφόδρα habes (= yz; non Cedr. p. 751, 11) Περσῶν βασιλεὺς Ὁρμίσδας ἔτη ια' || 4—13 om. || 14 τούτῳ τῷ ἔτει] τῶ κγ' τούτούτου (sic) ἔτει cf. ad p. 298, 15 || ἔπεμψεν Ἀβουβάχαρος] πέμψαντος Ἀβουβαχάρου (= h) || 14 sq. τέσσαρας, οἳ καὶ ὁδηγηθέντες] τέσσαρις ὁδηγηθέντες (sic) || 16 Ἧραν] Ἥραν (cf. Ἧραν Cedr. p. 751, 12 et m) || τὴν om. (= yz, non Cedr.) || 16 sq. μόγις δὲ ἐλθὼν ποτε ἀπὸ Καισαρείας Παλαιστίνης Σέργιος] ἐλθὼν δὲ Σέργιος ὁ ἀποκαισαρεία (sic) τῆς (articulum etiam d adiungit) Παλαιστίνης (ἐλθὼν δὲ Σέργιος ἀπὸ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Cedr. p. 751, 12 sq.) || 18 sq. σὺν τοῖς στρατιώταις τριακοσίοις οὖσιν] σὺν τοῖς τριακοσίοις αὐτοῦ στρατιώταις (σὺν τῷ στρατῷ Cedr. p. 751, 14) || 19 καὶ πολλοὺς αἰχμαλώτους λαβόντες καὶ λάφυρα πολλὰ] οἱ δὲ λαβόντες αἰχμαλωσίαν πολλὴν καὶ λάφυρα (quae Cedrenus repetit additamento καὶ λάφυρα neglecto) || 21 αὐτῷ δὲ τῷ χρόνῳ] τῶ αὐτῶ χρόνω || 22 σημεῖον] ἀστὴρ || δοκίτης] δοκήτης (sic) || 23 ἐπικράτησιν inc. f. 183ʳ II || ἡμέρας] ἐπὶ ἡμέρας (quae ratio a Theophane neutiquam abhorret cf. p. 14, 30; 80, 5; 82, 30; 93, 6; 94, 21; 107, 23; 115, 2; 119, 25; 124, 2; 130, 6; 143, 11; 166, 30; 172, 7. 19; 173, 3; 177, 24; 181, 17; 186, 2; 232, 3; 281, 32; 370, 29; 386, 1; 396, 25; 404, 20; 416, 1; 465, 9; 470, 20; 472, 19; 480, 28; 491, 1) || 24 ξιφοειδής] ξιφοειδὲς [Cedrenus omnino ad alium locum, post particulam e Georgio Monacho haustam, l. 21—24 relegat, unde ipsa imitationis ratio ex duobus fontibus conflatae optime intelligitur et.

Georgius Monachus p. 597 Mur. (Patr. Gr. p. 873 B):	Codex Π emendatus:	Cedrenus p. 745, 1—4:
μετὰ δέ γε τὸν θάνατον τοῦ θεηλάτου Μαχουμετ ἐφάνη κατὰ μεσημβρίαν ἀστήρ, λεγόμενος δοκίτης, προμηνύων τὴν τῶν Ἀράβων ἐπικράτειαν. καὶ ἔμεινεν ἡμέρας λ'. διατείνων ἀπὸ μεσημβρίας ἕως ἄρκτου ξιφοειδῶς	τῷ αὐτῷ χρόνῳ σεισμὸς ἐγένετο κατὰ τὴν Παλαιστίνην καὶ ἐφάνη ἀστὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ κατὰ μεσημβρίαν, ὁ λεγόμενος δοκίτης, προμηνύων τὴν τῶν Ἀράβων ἐπικράτησιν· ἔμεινε δὲ ἐπὶ ἡμέρας λ'. διατείνων ἀπὸ μεσημβρίας ἕως ἄρκτου· ἦν δὲ ξιφοειδής.	μετὰ δέ γε τὸν θάνατον τοῦ θεηλάτου Μουχούμετ ἐφάνη κατὰ μεσημβρίαν ἀστήρ, ὁ λεγόμενος δοκίτης, προμηνύων τὴν τῶν Ἀράβων ἐπικράτειαν· ἔμεινε δὲ ἐπὶ ἡμέρας τριάκοντα, διατείνων ἀπὸ μεσημβρίας ἕως ἄρκτου· ἦν δὲ ξιφοειδής·] ||

26 Κῦρος] Κύρος (= efz) || 27 om. || 28 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ εἰκοστῷ τετάρτῳ ἔτει αὐτοῦ cf. ad p. 298, 15 || ἔτη δύο ἥμισυ] δύο ἥμισυ ἔτη (non Cedr. p. 745, 5) || 29 παραλαμβάνει τὴν ἀρχήν] ἀντ' αὐτοῦ κρατεῖ (= Cedr. p. 745, 6) || 29 sq. πέμψας στρατιὰν κατὰ τῆς Ἀραβίας om. (etiam Theophanis codd. et Cedr.; addidit ex A Tafelius p. 153) || 20 Βόστραν] Βούστραν (non Cedr.) || p. **337**, 1 πόλεων] πολλῶν cf. p. 745, 7 καὶ ἄλλας πολλὰς) | ἀπεδήμησαν δέ] καὶ ἦλθε (= Cedr.) | τούτοις] τούτῳ (= Cedr.) || 4 καὶ Θεόδωρον σακελλάριον] τὸν δὲ σακελάριον Θεόδωρον (= Cedr. p. 745, 10, ubi σακελλάριον occurrit) || 6 ἀμηρεύοντα] Ἀμηρὰν (Ἀμηρᾶν Cedr. p. 745, 12) || 7 τοὺς λοιποὺς ἀπελαύνει ἄχρι Δαμασκοῦ· κἀκεῖσε] om. (= Cedr.) || παρὰ] εἰς (et Cedr.) || 8 Βαρδανήσιον] Βαρδάνασιον (= e; Βαρδανίσιον Cedr. p. 745, 13) || παραφωσατεύει] παραφοσσατεύει (= Cedr.; cf. Boor vol. II p. 786) || 8 sq. τὴν Συρίαν καταλιπὼν ὡς ἀπελπίσας, ἄρας] (= Cedr. p. 745, 13 sq.) || 10 ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν ἀπῄει] ἐπὶ Κωνσταντινούπολι ἀπείη (sic; non Cedr. p. 745, 15) || 11 ἔχοντας] ἔχοντα (= xz; non Cedr. p. 745, 16) || 12 post Δαμασκοῦ extat (= yz, non Cedr. p. 745, 18) Περσῶν βασιλεὺς Ὁρμίσδας ἔτη ια' || 13—22 om. || 23 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ κε' τούτου ἔτει cf. ad p. 298, 15 || ἐπεστράτευσαν] ἐστράτευσαν (cum codd.; corr. Tafelius p. 155 secundum Cedreni scripturam: ἐπιστρατεύουσιν p. 745, 19) || Σαρακηνοί] Σαρακινοί || 23 sq. τὴν Ἀραβίαν <καταλιπόντες supplet Boor>] μετὰ τῶν Ἀράβων (μετὰ πλήθους Ἀράβων ex Cedr. p. 745, 19 sq. Theophani reddebat Tafelius p. 145) || 25 μαθὼν om. || καταλάβῃ] καταλάβει || 26 ἑαυτοῦ om. (= z) || πλῆθος εἶναι] εἶναι πλῆθος || p. **338**, 1 Ἐμέσης] Ἐμέσης | τοῖς Ἄραψιν] τοὺς Ἄραβας (= z et de constructione συναντᾶν τινα p. 60 supra) || 2 Λώου] ἰουλίου (= yz) || 3—5 οἱ περὶ τὸν σακελλάριον στασιάσαντες δὲ οἱ τοῦ Βαάνους Βαάνην προχειρίζονται βασιλέα καὶ Ἡράκλειον ἀπεκήρυξαν· τότε οἱ περὶ τὸν σακελλάριον ὑπεχώρησαν] οἱ περὶ

Βαάνην. Ἡράκλειον ἀποκηρύττουσι καὶ Βαάνην ἀναγορεύουσι (ἀνηγορεύουσι H) βασιλέα· ἐν τούτοις ὑποχωροῦσιν οἱ περὶ τον σακελλάριον (= Cedr. p. 745. 21 sqq.) || 5 Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || ἄδειαν] ἄδιαν || 6 συμβάλλουσι] συμβάλουσι (cf. ad p. 308. 28) μετὰ τοῦ Βαάνους (cf. Cedr. p. 745. 23 sq.) || νοτου] νότου || 7 μὴ] καὶ μὴ || ἀντωπῆσαι] ἀντιπροσωπῆσαι (= z, non Cedr. p. 746. 2) || 8 βαλόντες] βαλλόντες (= g; cf. ad p. 301. 18) || 9 ἄρδην] ἅμα || 10 Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || Δαμασκὸν] Δαμασκῶν || 12 στρατεύουσι κατ' Αἰγύπτου] στρατεύουσι κατ' Αἰγύπτου καὶ λαβόντες αὐτὴν κατοικοῦσιν ἐν αὐτῇ [ac similiter Cedr. p. 746, 5 sqq., qui iterum ex duobus fontibus sua mutuatus est cf.

Georgius Monachus p. 598 Mur. (Patr. Gr. p. 873 BC):

ἐν ᾧ χρόνῳ ἐπιστρατεύσαντες (οὗτοι πάλαι μὲν λεγόμενοι Ἄραβες, νῦν δὲ) Σαρακηνοὶ (καὶ τὴν Ἀραβίαν καταλιπόντες, ἦλθον ἐπὶ τὰ μερη τῆς Δαμασκοῦ, πλῆθος ἄπειρον, ὅπερ μαθόντες Βάνης καὶ Βασιλίσκος, οἱ στρατηγοὶ τῆς Ἀνατολῆς, κατ' αὐτῶν ἐξώρμησαν)· εἶτα συμβολῆς γενομένης ἡττῶνται λίαν οἱ Χριστιανοί· ἀνεμου γὰρ πνεύσαντος κατὰ Ῥωμαίων βιαίου νότου, καὶ μὴ δυνάμενοι τοῖς ἐχθροῖς ἀντωπῆσαι διὰ τὸν πολὺν κονιορτόν, δεινῶς τρέπονται· (καὶ οὕτως νικήσαντες οἱ Σαρακηνοὶ κατὰ κράτος καὶ λαμπρῶς ἐπὶ τὴν Δαμασκὸν ἦλθον), ἣν καὶ δορυάλωτον λαβόντες, ὡσαύτως καὶ τὰς χώρας πάσας τῆς Φοινίκης, οἰκίζονται ἐν αὐταῖς (οἱ ἐνα-

Codex H emendatus:

τούτῳ τῷ ετει ἐστράτευσαν οἱ Σαρακηνοὶ μετὰ τῶν Ἀράβων ἐπὶ τὰ μερη Δαμασκοῦ, πλῆθος ὄντες ἄπειρον. Βαάνης δὲ πρὸς τὸν βασιλικὸν σακελλάριον ἀποστέλλει, ἵνα καταλάβῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ διὰ τὸ εἶναι πλῆθος τοὺς Ἄραβας. Κατέλαβε δὲ ὁ σακελλάριος πρὸς Βαάνην, καὶ ἀπάραντες ἀπὸ Ἐμέσης συναντῶσι τοὺς Ἄραβας· καὶ συμβολῆς γενομένης τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ, ἥτις ἦν τρίτη τῆς ἑβδομάδος, κγ' τοῦ Ἰουλίου μηνὸς ἡττῶνται οἱ περὶ Βαάνην, Ἡράκλειον ἀποκηρύττουσι καὶ Βαανην ἀναγορεύουσι βασιλέα. Ἐν τούτοις ὑποχωροῦσιν οἱ περὶ τὸν σακελλάριον, καὶ οἱ Σαρακηνοὶ εὑρόντες ἄδειαν συμβάλλουσι μετὰ τοῦ Βαάνους πόλεμον.

Cedrenus p. 745, 19—746, 7.

τῷ κε' ετει ἐπεστράτευσαν οἱ Σαρακηνοὶ μετὰ πλήθους Ἀράβων, καὶ συμβολῆς γενομένης ἡττῶνται Ῥωμαῖοι. Στασιάσαντες δὲ οἱ περὶ Βαάνην Ἡράκλειον ἀποκηρύττουσι καὶ Βαάνην ἀναγορεύουσιν βασιλεα. Ἐν τούτοις ὑποχωροῦσιν οἱ περὶ τὸν σακελλάριον· καὶ οἱ Σαρακηνοὶ εὑρόντες ἄδειαν συμβάλλουσι μετὰ Βαάνους πόλεμον καὶ ἡττῶσιν αὐτόν· ἀνέμου γὰρ πνεύσαντος βιαίου νότου κατὰ Ῥωμαίων καὶ μὴ δυναμένων τοὺς ἐχθροὺς ἀντωπῆσαι διὰ τὸν πολὺν κονιορτόν, δεινῶς τρέπονται, καὶ ῥίπτοντες ἑαυτοὺς εἰς τοὺς στενωποὺς τοῦ ποταμοῦ Ἱερμοχθᾶ διεφθάρησαν αἱ τεσσαρακοντα χιλιάδες. Παρέλαβον δὲ καὶ τὴν Δαμασκὸν καὶ τὰς χώρας τῆς

γεῖς καὶ βέβηλοι τοῖς ἀδήλοις τοῦ Θεοῦ κρίμασιν).

Ἀνέμου δὲ πνεύσαντος κατὰ Ῥωμαίων νότου, καὶ μὴ δυνηθέντες ἀντιπροσωπῆσαι τοῖς ἐχθροῖς διὰ τὸν κονιορτὸν ἡττῶνται· καὶ ἑαυτοὺς βαλόντες εἰς τὰς στενόδους τοῦ Ἱερμουχθᾶ ποταμοῦ ἐκεῖ ἀπώλοντο ἅμα. Ἦσαν δὲ ἀμφοτέρων τῶν στρατηγῶν χιλιάδες μ′. Τότε οἱ Σαρακηνοὶ νικήσαντες λαμπρῶς ἐπὶ τὴν Δαμασκὸν ἔρχονται καὶ ταύτην παραλαμβάνουσι καὶ τὰς χώρας τῆς Φοινίκης· καὶ οἰκίζονται ἐκεῖ καὶ στρατεύουσι κατ᾽ Αἰγύπτου καὶ λαβόντες αὐτὴν κατοικοῦσιν ἐν αὐτῇ.

Φοινίκης, καὶ οἰκίζονται ἐκεῖ. Εἶτα στρατεύονται κατ᾽ Αἰγύπτου καὶ λαβόντες καὶ (voculam delendam esse in propatulo est) αὐτὴν κατοικοῦσιν ἐν αὐτῇ.] ||

12 μαθὼν δὲ — τὴν Αἴγυπτον (18) om. (cum codd., siquidem supplementum Boor ex A adiunxit) || 18 Κῦρος] Κύρος (= ez) || 19 Σαρακηνοῖς] Σαρακινοῖς || δοὺς] δίδοντος (cf. διδόντος h et Boor vol II p. 839 || 21 οἱ τῶν Σαρακηνῶν] οἱ των $^{\sigma\alpha}$ρακηνῶν (sic; superscr. m. rec.) || 22 ὁ δὲ inc. f. 184^r Π || 23 οὔκ εἰμι] οὐκ εἰμὶ || 25 Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || Αἰγύπτου] Αἴγυπτον || 26 sq. μετ᾽ ὀλίγων τινῶν] μετ᾽ ὀλίγους τινὰς (= z) || 27 διασώζεται] σώζεται || Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || 28 τὴν Αἴγυπτον om. || 30 καὶ ἀπελθὼν] ἀπελθὼν δὲ || 31 Σαρακηνῶν] Σαρακινῶν || 31 ἀναίτιος] ἀνέτιος || p. **339**, 1 Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || 5—14 om. || 15 τούτῳ τῷ ἔτει] τῶ κγ′ ἔτει αὐτοῦ cf. ad p. 298, 15 || 17 ελαβε] ἔλαβεν || 18 ἀσφαλείας] ἀσφαλέστατον [etiam codd.; corr. Boor ex A; plane aliter Cedr. p. 746, 9 sq. παραλαμβάνει λόγοις τὴν ἁγίαν πόλιν Σωφρονίου πατριάρχου ὄντος, ubi λόγοις pro λόγῳ ex suo (cf. ad p. 340, 26) Cedrenus contra Theophanis consuetudinem posuit cf. enim p. 344, 13 ταύτην λόγῳ παρέλαβεν, 485, 6 ταύτην παρέλαβε δόλῳ καὶ λόγῳ, — 377, 21 πολλὰ κάστρα ὑπὸ λόγον παρέλαβεν, 453, 22 παρέλαβεν αὐτὸ (scil. τὸ κάστρον) ὑπὸ λογον, 469, 20 παρέλαβον οἱ Ἄραβες τὸ κάστρον Θήβασαν ὑπὸ λόγον] || 19 καμήλων] καμίλων (καμήλου Cedr. p. 746, 10 sq.) || ἐρρυπωμένοις] ἐρρυπομένοις (non Cedr. p. 746. 11) || 20 τῶν Ἰουδαίων] τὸν Ἰουδαῖον ἰδεῖν (non Cedr. p. 746. 12; ἰδεῖν addit

praeterea z cf. Tafelius p. 159) || 21 αὐτὸν om. (= Cedr. p. 746, 13) || 24 ἑστὸς] ἑστὼς (= gz et Cedr. p. 746, 15) || 25 φῦλον] φύλλον || ἠπωδύρετο] ἀποδύρετο (= y) || ὄντος] ὄντως || 26 ἐκεῖσε] ἐκεῖσαι || 27 sq. ἐνδύσασθαι αὐτὰ] ἐνδύσασθαι (plane om. Cedr. p. 746, 17) || μόγις] μόγεις (non Cedr.) || ἔπεισε φορέσαι] ἔπεισε φορέσε αὐτὸ (ἐπείσθη Cedr.; cf. ἔπεισε φορέσαι αὐτὸν z) || 29 Σωφρονίῳ] πατριάρχῃ (cf. Cedr. p. 746, 18) || 30 Σωφρόνιος] ὁ Σωφρόνιος (= z, non Cedr. p. 746, 19) || 31 sq. κατακοσμήσας ἐκκλησίαν καὶ κατὰ τῆς Ἡρακλείου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ Μονοθελητῶν κακοδοξίας ἀγωνισάμενος Σεργίου καὶ Πύῤῥου] ἐκκλησίαν κατακοσμήσας, πολλὰ κατὰ Ἡρακλείου καὶ τῶν αὐτοῦ ὁμοφρόνων Σεργίου καὶ Πύρρου τῶν Μονοθελητῶν ἀγωνησάμενος (πολλὰ κατὰ Ἡρακλείου καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ Σεργίου καὶ Πύρρου τῶν μονοθελητῶν ἀγωνισάμενος Cedr. p. 746, 19 sqq., ubi verba ὁ λόγῳ καὶ πράξει τὴν Ἱεροσολύμων ἐκκλησίαν κατακοσμήσας omnino desunt), tum sequitur (nec tamen apud Cedrenum) ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις καὶ Γεώργιος ὁ Πισίδης (Πησίδης ut videtur m. pr.) ἤκμαζε διάκονον (sic) τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ὑπάρχων || 33 δ' om. (cf. τούτῳ τῷ ἔτει Cedr. p. 746, 21) || 34 τοῖς Σαρακηνοῖς] Σαρακινοῖς (articulo caret etiam z, habet Cedr. p. 746, 22) || p. **340**, 1 om. || 2 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ κζ' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || Ἰωάννης] ὁ Ἰωάννης (non Cedr. p. 751, 16) || ἐπίκλην] λεγόμενος (om. Cedr.; cf. Boor vol II p. 746 || Καταίας] Κατέας (= g et a sec. m. f; Κατζᾶς Cedr.) || 3 Ὀσροηνῆς] Ὀσροίνης (Ὀσροϊνης sine acc. c; non Cedr. p. 751, 16 sq.) || Χαλκίδα] Χαλκηδόνα (= cy et Cedr. p. 751, 17) || δοῦναι αὐτῷ] διδόναι αὐτὸν (διδόναι αὐτῷ Cedr., ac dativum etiam in Π m. pr. exaraverat) || 14 κατ' ἐνιαυτὸν om. (= Cedr.) || νομισμάτων] νομίσματα (non Cedr. p. 751, 18) || 5 μήτε εἰρηνικῶς μήτε πολεμικῶς] μήτε πολεμικῶς μήτε εἰρηνικῶς (non Cedr. p. 751, 18 sq; cf. μήτε μήτε εἰρηνικῶς, quam scripturam offert f, lacuna dimidii fere versus inter μήτε et μήτε interposita) || τὴν ποσότητα] τὸν (sic) ποσότητα || 6 ἀνέστρεψε] ἀνέστρεψεν || 6 Ἰὰδ] Ἰασδὸν (= z) || 8 τοῦτο ἀκούσας] (f. 184ʳ Π) μαθὼν (= Cedr. p. 751, 19) || 9 εἰδήσεως] ἠδήσεως (sic, non Cedr. p. 751, 20) || 11 om. || 12 τούτῳ τῷ ἔτει] ῷ (scil. litteram initialem τ rubricator addere neglexit) κη' τούτου ἔτει cf. ad p. 298, 15 || παρέλαβον] παρέλαβαν (non Cedr. p. 751, 22; cf. ad p. 301, 16) || 13 ἐπέμφθη] ἐπέμφη (non Cedr. p. 752, 1) || ἀμηρᾶς] ἀμηρὰς (= dfm; ἀμηρᾶς Cedr.) || 14 ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς] ὑπὸ τῶν Σαρακινῶν (= ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν yz, sed ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς Cedr. p. 752, 2; cf. ad p. 307, 26 et 319, 19) || Εὐφράτου] τοῦ Εὐφράτου (= z, non Cedr.) || 15–19 om. || 20 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ κθ' τούτου ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 20 sq. ἐπέρασεν Ἰὰδ πᾶσαν στρατιὰν τὸν Εὐφράτην καὶ καταλαμβάνει] ὁ Ἰὰδ λαβὼν πᾶσαν τὴν στρατείαν (diphthongum etiam Theophanis codices exhibent; cf. ad p. 315, 3) αὐτοῦ καταλαμβάνει, unde Tafelii et Boorii coniecturis missis etiam in Theophanis contextu λαβὼν excidisse puto || 21 Ἐδεσηνοὶ] Ἐδεσινοὶ

(= yz) || ἔλαβον] ἔλαβαν (cf. ad p. 301, 16) || 22 sq. καὶ τῷ στρατηλάτῃ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ Ῥωμαίοις καὶ ἀπέρχονται ἐπὶ Κωνσταντίαν καὶ πολιορκήσαντες αὐτὴν] καὶ παρέλαβον ταύτην || 23 αἴροῦσιν] αἴρουσιν (= degm) || 24 ἀνήλωσαν] ἀνείλωσαν cf. ad p. 300, 2 || ἀπῆλθον] ἦλθεν (sed η ex ε factum est; cf. ἦλθον z) || 25 Δαρᾶς] Δαρὰς (= dy) || 26 ἀπώλεσαν] ἀπολεσαν || 26 καὶ οὕτω πᾶσαν τὴν Μεσοποταμίαν παρέλαβεν Ἰὰδ] καὶ οὕτως παρέλαβεν Ἰὰδ πᾶσαν τὴν Μεσοποταμίαν [eodemque modo Cedr. p. 752, 5 sq., qui praecedentem particulam (l. 20 — 26) ita decurtavit p. 752, 3 sqq. τῷ αὐτ' ἔτει παραλαμβάνει Ἰὰδ τὴν Ἔδεσαν λόγοις, (cf. eiusdem locus ad p. 339, 18 laudatus), τὴν δὲ Κωνστάντειαν πολέμῳ, ὁμοίως καὶ τὸ Δαράς, καὶ πολλοὺς ἐν ταύτῃ ἀπώλεσε] || p. **341**, 1 om. || 2 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ λ' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || 3 συνάπτουσι] συμβαλουσι (pro συμβάλλουσι cf. ad p. 308, 28), quae vox Theophanis ingenio magis convenit [cf. p. 35, 32; 205, 1; 217, 29; 239, 15; 282, 19; 366, 15; 418, 1; 433, 7; 467, 32, inprimis vero p. 37, 20 sq. συνέβαλον πόλεμον μετὰ Περσῶν. 354, 12 συνέβαλε πόλεμον μετὰ Φλώρου. 417, 30 συμβαλὼν μετ' αὐτοῦ πόλεμον. Eadem structura Joanni Malalae videtur reddenda esse p. 459, 6 (Bonn) πόλεμον τῶν Μαυρουσίων κατὰ τῶν Ἀφρῶν συμβαλόντων cf. p. 114, 15 συνέβαλε μετ' αὐτῶν πόλεμον et 115, 2 συνέβαλε πόλεμον μετὰ τοῦ Ἀντιφάντου] || 14 Ὁρμίσδας] Ὁρμίσδας (= xy) || 5 sq. εἰς τὰ βασίλεια κατέλαβεν] ἐχώρει εἰς τὰ βασίλεια (cf. x εἰς τὰ βασίλεια ἐχώρει. Cedr. p. 752, 10 simpliciter καταφεύγει habet, sicuti omnino narrationem de Heraclii imperio in extrema parte saepius in epitomen cogit || 6 Σαρακηνοὶ] Σαρακινοὶ || 7 μετὰ πάσης τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς] μετὰ πάσης βασιλικῆς ἐπιστίβης (ἅμα τῇ βασιλικῇ ἀποσκευῇ Cedr. p. 752, 11) || Οὔμαρον] Οὔμαρ (= z, non Cedr.) || 8 αὐτῷ δὲ τῷ χρόνῳ] τῷ δ' αὐτῷ χρόνῳ (= Cedr. p. 752, 11 sq.) || 9 ἐγένετο δὲ ἡ ἀναγραφὴ ἀνθρώπων] τῶν τε ἀνθρώπων (= Cedr. p. 752, 13) || 11 om. || 12 τούτῳ τῷ ἔτει] τῷ δὲ λα' αὐτοῦ ἔτει cf. ad p. 298, 15 || 12 sq. μηνὶ Μαρτίῳ, ἰνδικτιῶνος ιδ', ὑδεριάσας] ὑδεριάσας (eodem ordine x) μηνὶ Μαρτίῳ δωδεκάτῃ (ὑδεριάσας μηνὶ Μαρτίῳ ια' Cedr. p. 752, 14 sq.) || Theophanis finem (l. 13) βασιλεύσας ἔτη λ' καὶ μῆνας ι' excipit: ἱστοροῦσι (ἱστοροῦσι H) δέ τινες Ἡράκλειον, ὡς ἐν τῷ οὐρεῖν αὐτὸν σανίδα κατὰ τοῦ ἤτρου <στέρνους H> τιθέναι διὰ τὸ στρέφεσθαι τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ <adde: καὶ> κατὰ τοῦ προσώπου ἐκχέειν τὸ οὖρον, ποινὴν ταύτην ἴσως (ἴσος H) ὑπέχοντος παρανόμου γάμου τοῦ εἰς Μαρτῖναν (Μαρτίναν H) τὴν ἰδίαν ἀνεψιάν. Ἐτεθη δὲ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐν λάρνακι καὶ ἔμεινεν ἀσκεπὲς ἐπὶ ἡμέρας (acc. om. H) τέσσαρας (τέσσαρις H)· εἶτα συνετάφη αὐτῷ καὶ στέμμα χρυσοῦν διὰ λίθων (διαλίθων H) τιμίων καὶ μαργαριτων (μαργαρίτων H), καὶ οὕτως εσκεπασθη. [Quacum relatione non prorsus congruit Cedrenus p. 752, 15—753, 2, quippe qui Leoni Grammatico sua debeat, cuius fons primarius Georgius Monachus est cf. enim

Georgius Monachus p. 571 (Patr. Gr. p. 836)

τοῦ δὲ Ἡρακλείου ὑπὸ Ἀθανασίου ἀρχηγοῦ (πατριάρχου Vind.) τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Σεργίου τοῦ Σύρου Κωνσταντινουπολεως ἀπατηθέντος εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Μονοθελητῶν ἐξεκυλίσθη. Καὶ δὴ μετὰ ταῦτα νόσῳ περιπεσὼν ὑδερικῇ, δι' ἧς καὶ τέθνηκε, δεινῶς ἐτιμωρεῖτο· ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ τὸ πάθος ἐπεκτάθη, ὡς, ἡνίκα οὐρεῖν (ἀπουρεῖν Vind.) ἔμελλε, σανίδα κατὰ τοῦ ἴτρου ἐτίθει διὰ τὸ στρέφεσθαι τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ προσώπου τὰ οὖρα ἐκπέμπειν. Ἔλεγχος δὲ ἦν τοῦτο τῆς ἑαυτοῦ παρανομίας ἕνεκεν τοῦ εἰς τὴν ἰδίαν ἀνεψιὰν παρανομωτάτου γάμου.

Leo Grammaticus p. 155, 4 sqq. (cf. Theod. Melit. p. 107):

οὗτος δὲ ὁ Ἡράκλειος ὑπὸ Ἀθανασίου πατριάρχου τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Σεργίου τοῦ Σύρου Κωνσταντινουπόλεως ἀπατηθεὶς εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Μονοθελητῶν ἐξεκυλίσθη. Καὶ δὴ μετὰ ταῦτα νόσῳ περιπεσὼν ὑδερικῇ, δι' ἧς καὶ τέθνηκε, δεινῶς ἐτιμωρεῖτο. Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ τὸ πάθος ἐπεκτάθη (ἐπεκτάνθη Theod.), ὡς, ἡνίκα ἀπουρεῖν ἔμελλε, σανίδα κατὰ τοῦ ἤτρου ἐπετίθει, διὰ τὸ στρέφεσθαι τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ προσώπου τὸ οὖρον ἀναπέμπειν. Ἔλεγχος δὲ ἦν τοῦτο τῆς ἑαυτοῦ παρανομίας ἕνεκεν τοῦ εἰς τὴν ἰδίαν ἀνεψιὰν Μαρτίναν (om. Theod.) παρανομωτάτου γάμου· τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρακλείου κατετέθη ἐν λάρνακι, καὶ ἔμενεν ἀσκεπὴς ἡμέρας τέσσαρας· καὶ μετὰ ταῦτα ἐσκεπάσθη καὶ συνετάφη αὐτῷ στέμμα χρυσοῦν διὰ λίθων τιμῆς λιτρῶν ἑβδομήκοντα (τελευτήσαντος — ἑβδομήκοντα om. Theod.).

Cedrenus:

οὗτος ὑπὸ Ἀθανασίου πατριάρχου τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Σεργίου τοῦ Σύρου Κωνσταντινουπόλεως ἀπατηθεὶς εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Μονοθελητῶν ἐξεκυλίσθη. Καὶ δὴ μετὰ ταῦτα νόσῳ περιπεσὼν ὑδερικῇ, δι' ἧς καὶ τέθνηκε, δεινῶς ἐτιμωρεῖτο. Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ τὸ πάθος ἐπεκτάθη, ὡς, ἡνίκα ἀπουρεῖν ἔμελλε, σανίδα τίθεσθαι κατὰ τοῦ ἤτρου διὰ τὸ στρέφεσθαι τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ προσώπου τὸ οὖρον ἀναπέμπειν. Ἔλεγχος δὲ ἦν τοῦτο τῆς ἑαυτοῦ παρανομίας ἕνεκεν τοῦ εἰς τὴν ἰδίαν ἀνεψιὰν Μαρτῖναν παρανομωτάτου γάμου. Ἐτέθη δὲ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐν λάρνακι καὶ ἔμεινεν ἀσκεπὲς ἡμέρας δ'· συνετάφη δὲ αὐτῷ καὶ στέμμα χρυσοῦν, καὶ οὕτως ἐσκεπάσθη.

Georgio materiam praebuit Nicephorus p. 27, 7 sqq. χρόνου δὲ διελθόντος νόσῳ ὑδερικῇ περιπίπτει, καὶ ὁρῶν τὸ πάθος δυσίατον — ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ ἐπεκτείνετο, ὡς καί, ἡνίκα ἀπουρεῖν ἔμελλε, σανίδα κατὰ τοῦ ἤτρου ἐπετίθει.

ἐστρέφετο γὰρ αὐτοῦ τὸ αἰδοῖον καὶ κατὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὰ οὖρα ἔπεμπεν. Ἔλεγχος δὲ ἦν τοῦτο τῆς παρανομίας τῆς ἑαυτοῦ, ὑπὲρ ἧς ταύτην δίκην ὑστάτην ἐξέτισε τοῦ εἰς τὴν ἀνεψιὰν τὴν οἰκείαν γάμου κτλ., ac nescio an ad eundem auctorem etiam narratio de Heraclio Monotheletarum sectatore referenda sit [1]. — Cum Leone fere consentit Ps.-Pisides f. 412ʳ sq., nisi quod pro τελευτήσαντος — ἑβδομήκοντα (l. 13 sqq.) habes: τελευτήσας δὲ ἐτάφη ἐν λάρνακι σὺν (acc. om.) στέμματι βασιλικῷ [2], — ad Georgium Monachum proprius accedit Glycas p. 519, 15 sqq. μετὰ δὲ ταῦτα ὑπὸ Ἀθανασίου τοῦ τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Σεργίου Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου ἀπατηθεὶς εἰς τὴν τῶν Μονοθελητῶν ἐξεκυλίσθη αἵρεσιν· καὶ δὴ νόσῳ μετὰ ταῦτα περιπεσὼν ὕδερος δὲ αὕτη, δι' ἧς καὶ τέθνηκε, δεινῶς ἐτιμωρεῖτο· ἡνίκα γὰρ οὐρῆσαι ἔμελλε, σανίδα κατὰ τοῦ ἤτρου ἐτίθει· τίνος ἕνεκεν; ὅτι τοῦ αἰδοίου τηνικαῦτα στρεφομένου τὰ οὖρα κατὰ τοῦ προσώπου ἐφέροντο. Ἔλεγχος δὲ τούτου (l. τοῦτο) προφανὴς τῆς αὐτοῦ παρανομίας ἦν, ἣν ἐποίει τῇ ἰδίᾳ συνευναζόμενος ἀνεψιᾷ, — Zonaras XIV 17 Ἡράκλειος δέ, ὡς εἴρηται, εἰς τὴν τῶν Μονοθελητῶν ἐκκυλισθεὶς αἵρεσιν νόσῳ περιπίπτει ὑδερικῇ. Λέγεται δὲ καὶ τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ στρεφόμενον ἄνω τὸ οὖρον πέμπειν, καὶ εἰ μὴ σανὶς ἐν τῷ ἤτρῳ αὐτοῦ ἐτίθετο, κατὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐκκρινόμενον ἀνεδίδοτο. Ὃ συμβαίνειν ἐδόκει διὰ τὴν ἔκθεσμον μῖξιν τῆς ἀδελφόπαιδος cf. praeterea Joël p. 46, 24 sqq. οὗτος οὖν ὕστερον ὑπ' Ἀθανασίου πατριάρχου τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Σεργίου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σύρου ἀπατηθεὶς εἰς τὴν τῶν Μονοθελητῶν αἵρεσιν ἐξεκυλίσθη· καὶ δὴ νόσῳ ὑδερικῇ περιπεσὼν καὶ δεινῶς τιμωρηθεὶς τέθνηκεν et Lascaris f. 170ʳ ἠπατήθη δὲ ἐν τούτῳ τὴν Μονοθελητῶν αἵρεσιν ἐκλεξας καὶ τὴν ἀνεψιὰν αὐτοῦ γήμας, ὅθεν ὑδέρῳ νόσῳ ἐτελεύτησε] [3].

Verum haec hactenus! Paulo longior est digressio, sed duos parietes de eadem fidelia nobis videmur dealbasse. Ac primum quidem cognationis ratio, qua Π cum Theophane coniungitur, prodit, deinde Cedreni compositio clara luce collustratur. Theophanis vestigia Π sequitur, nec tamen in servitutem se addixit imitator, quandoquidem haud raro et orationem variat et supplementa aliunde petita admiscet. Theo-

[1]) Res obiter p. 31, 12 sqq. et 35, 27 sq. tangitur, sed lacunae suspicionem Suidae verba movent vol. I 2 p. 880, 10 sqq. Ἡράκλειος, βασιλεὺς Ῥωμαίων· οὗτος ὑπὸ Ἀθανασίου πατριάρχου Ἰακωβιτῶν καὶ Σεργίου τοῦ Σύρου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Μονοθελιτῶν ἐξεκυλίσθη, siquidem tota Lexicographi glossa ceteroquin ex Nicephori Breviario fluxit cf. ad Pisid. Suppl. IV 162 ('Wiener Studien' vol. XIII p. 49 sqq.).

[2]) Levioris momenti est lectionis varietas: 4 Ἡράκλειος] ὁ Ἡράκλειος ‖ 7 ὑδερικῇ] ὑδερικῷ ‖ 7 sq δεινῶς] δεινῶς γὰρ ‖ 8 ἐπεκτάθη] ἀπεκτάνθη ‖ 8 ἀπουρεῖν] ἀπ' οὐρεῖν ‖ ἔμελλε] ἔμελλεν ‖ ἤτρου] ἤστρου ‖ 10 καὶ om. ‖ οὖρον] οὖρος ‖ 11 δὲ om ‖ τοῦτο] τούτου ‖ 12 ἰδίᾳ] ἰδίαν αὐτοῦ ‖ 12 sq παρανομωτάτου γάμου] παράνομον αὐτοῦ γάμον.

[3]) Accedat Synopsis Sathae p. 109 sq. cl Constantino Manassa v. 3673 sqq. p. 158.

phanis vero exemplum expressit, quod proxime classem z contingat, qua codicum g (Paris. 1711) et h (Vatic. 978) consensus repraesentatur cf. ad p. 299, 15. 18; 300, 4. 27; 302, 29 sq.; 303, 7; 304, 8. 8 sq. 11; 305, 24. 27 sq. 28; 306, 20; 307, 4. 9. (18); 308, 9 sq. 24; 309, 12 sq. 14; 310, 9; 311, 2. 21; 312, 20. 23; 313, 3. (7). 8. 11. 23; 314, 16; 315, 6; 316, 1. 2. 5. 11. 24 sq.; 317, (21). 24; 318, 1. 2. 7. 7 sq. 27; 319, 1. 9. 18; 320, 4. 8. 13. 14 sq. 16. 21; 322, 4 sq. 15. 23; 323, 5, 26; 324, 8. 21; 325, 9; 326, 18. 18 sq. 20; 328, 9; 330, 22 sq.; 331, 16. 17; 332, 1. 5. 10. 12. 13. 19; 333, 24; 334, 5. 21. 24; 335, 11. 17. 22; 336, 2. 3. 16. 26; 337, 12. 26; 338, 1. 2. 7. 11. 13. 18. 26 sq.; 339, 20. 28. 29. 34; 340, 7. 14. 21. 24; 341, 5 sq. 7, tum (=g) p. 299, 5. 7; 303, 15; 304, 18; 308, 28; 311, 15; 312, 4; 313, 8. 12; 314, 5, 14; 318, 23. 24; 320, 12. 21; 322, 5. 7. 25; 324, 15. 20; 326, 28; 333, 4. 6. 18 sq.; 334, 18. 21; 338, 8; 339, 24; 340, 2. 23 et (=h) p. 298, 16; 299, 18. 33; 303, 4. 16; 304, 26; 305, 3; 306, (21 sq.). 28. 30; 310, 11; 311, 1; 313, 5. 6; 314, 15; 316, 13. 24; 317, 13; 318, 7. 13 sq.; 319, 15; 321, 9; 322, 4; 324, 4. 9; 325, 10 sq. 11. 14 sq.; 326, 1. 11; 328, 16; 330, 22; 332, 19; 335, 5. 23; 336, 14. — Per Π ex Theophanis auctoritate pendet Cedrenus, integrioris autem et emendatioris codicis vestigiis institisse putandus est. Neque vero sibi temperare potuit, quin imitationis nimiae crimen recusans orationis contextum hic illic mutaret aut alienis pannis intexeret, quamquam in universum brevitatis studiosus exempli sui memoriam coartare quam dilatare maluit. Cuius rationis specimina quaedam iis praecipue locis conlata sunt, quibus Theophanis et codicis Π discrepantiae enotandae erant; effigiem solidam et expressam sine magno negotio obtineas, si lectionis varietate penitus excussa et pensitata extrema imitationis lineamenta (p. 712, 16—753, 2) expleveris:

1) P. 712, 16 (ὁ δὲ) — 713, 7 (ἔκαυσαν) = Leo p. 146, 8—147, 3 et Π f. 171^v; cf. Stud. p. 55 sq.

2) 713, 7 (συνέπραττε) — 14 (τελευτᾷ) = Π f. 171^r; cf. p. 45. 54. 56 supra.

3) 713, 14 (μοναχὸς) — 19 (πόλει) = Leo p. 147, 3—8; cf. Stud. p. 56.

4) 713, 20 (κόσμου — χθ') = Π (Theoph. p. 298, 5^1—7^1 et 5^2—7^2).

5) 713, 20 (Ἡράκλειος) — 714, 1 (Αὐγούστα) = Leo p. 147, 10—13; cf. p. 58 sq. supra.

6) 714, 1 (οὗτος) — 6 (σχήματι) = Leo p. 147, 18—148, 2; cf. Stud. p. 46 n. 1 et p. 54.

7) 714, 6 (τούτῳ) — 9 (ὀλίγων) = Π (Theoph. p. 299, 15—18).

8) 714, 10 (τῷ β') — 16 (διαλογιζόμενος) = Π (Theoph. p. 299, 31—300, 4).

9) 714, 17 (τούτῳ) — 19 (Αὐγούστα) = Π (Teoph. p. 300, 7—9).

10) 714, 20 (τῷ γ') — 23 (ὑπέστρεψαν) = Π (Theoph. p. 300, 12—18).

11) 714, 24 (τῷ δ') — 715, 6 (πατριάρχου) = Π (Theoph. p. 300, 20—28).

12) 715, 7 (τῷ ε') — 15 (πατριάρχου) = Π (Theoph. p. 300, 30—301, 7).

13) 715, 16 (τῷ ϛ') — 20 (ἀνεχώρησαν) = Π (Theoph. p. 301, 9—13).

14) 715, 21 (τῷ ζ') — 23 (γεννηθέντα) = Π (Theoph. p. 301, 16—19).

15) 716, 1 (τῷ η') — 5 (ἡλίῳ) = Π (Theoph. p. 301, 21—24).

16) 716, 6 (τῷ θ') — 16 (εἰρήνης) = Π (Theoph. p. 301, 26—302, 4).

17) 716, 17 (τῷ ι') — 717, 2 (Γαλατίας) = Π (Theoph. p. 302, 15—23).

18) 717, 3 (τῷ ια') — 6 (χωρεῖν) = Π (Theoph. p. 302, 27—30).

19) 717, 7 (τῷ ιβ') — 12 (τξε') cf. Leo p. 152, 20—153, 3 cl. Patzigio, Byz. Ztschr. vol. III (1894) p. 495.

20) 717, 12 (ἐν τῷ) — 18 (ἦν) cf. Patzig. l. c. (locum inlustrat Georgius Phrantzes IV 1 p. 316 Bonn).

21) 717, 18 (τούτῳ) — 718, 6 (ὠνόμασεν) = Π (Theoph. p. 302, 32—303, 8); cf. p. 51 supra.

22) 718, 6 (ὁ Χοσρόης) — 719, 8 (ἐθνῶν) = Leo p. 149, 16—151, 2; cf. ibid.

23) 719, 9 (ἀπάρας) — 23 (συνήγαγε) = Π (Theoph. 303, 8—26); cf. p. 63 supra.

24) 719, 23 (καὶ νουθετήσας) — 720, 16 (καταλαμβάνει) = Π (Theoph. p. 304, 11—305, 6).

25) 720, 16 (ἐκεῖθεν) — 19 (προπολεμοῦντα) = Π (Theoph. p. 305, 9—12).

26) 720, 19 (καὶ δὴ) — 23 (ηὐχαρίστουν) = Π (Theoph. p. 306, 1—4).

27) 720, 23 (ὁ δὲ) — 721, 2 (ὑπέστρεψε) = Π (Theoph. p. 306, 7 sq.)

28) 721, 3 (τῷ ιγ') — 10 (βασιλέως) = Π (Theoph. p. 306, 19—307, 1).

29) 721, 10 (ὁ δὲ) — 12 (κώμας) = Π (Theoph. p. 307, 19—21).

30) 721, 12 (ἀκούσας) — 20 (ἀνθράκων) = Π (Theoph. p. 307, 23—308, 6).

31) 721, 20 (καὶ εἰσελθὼν) — 722, 5 (κατεδίωκεν) = Π; cf. Stud. p. 68.

32) 722, 6 (ὀπίσω) — 10 (παραχειμάσαι) = Π (Theoph. p. 308, 9—17).

33) 722, 10 (ἐν δὲ) — 12 (ἔλυσε) = Π (Theoph. p. 308, 21 sq.).

34) 722, 13 (τῷ ιδ') — 15 (Ῥωμαίοις) = Π (Theoph. p. 309, 16—20).

35) 722, 15 (τοῦτο) — 725, 9 (παρεχείμασε) = Π (Theoph. p. 309, 25—312, 8).

36) 725, 10 (τῷ ιε') — 726, 22 (ἐγνωρίζετο) = Π (Theoph. p. 312, 19—314, 17).

37) 726, 22 (καταλαβούσης) — 727, 6 (βασιλέα) = Π (Theoph. p. 314, 19—26).

38) 727, 7 (τῷ ιϛ') — 728, 23 (ὑπέστρεψαν) = Π (Theoph. p. 315, 2—316, 25).

39) 728, 23 (τοιοῦτον) — 729, 18 (ἀφίησιν) = Π f. 177^r sq.; cf. p. 75 sq. supra.

40) 729, 18 (ὁ δὲ Σάρβαρος) — 20 (αὐτῶν) = Π (Theoph. p. 316, 25—27).

41) 729, 21 (τῷ ιζ') — 731, 3 (τρισχιλίοις) = Π (Theoph. p. 317, 11—318, 14).

42) 731, 3 (καὶ προπηδήσας) — 7 (χεῖλος) = Π (Theoph. p. 318, 17—22).

43) 731, 7 (μάχης) — 11 (ἑνδεκάτης) = Π (Theoph. p. 319, 1—5).

44) 731, 11 (καὶ τροπὴ) — 17 (πολλοὶ) = Π (Theoph. p. 319, 8—19).

45) 731, 17 (ὁ δὲ βασιλεὺς) — 19 (Βυζαντίου) = Π (Theoph. p. 319, 22—25).

46) 731, 19 (διαπεράσας) — 21 (γέννησιν) = Π (Theoph. p. 320, 9—12).

47) 731, 22 (ἐκεῖθεν) — 23 (κατέστρεψεν) = Π (Theoph. p. 320, 20—22).

48) 731, 23 (ἐξ ἐκείνου) — 732, 2 (ἦν) = Π (Theoph. p. 320, 24—26).

49) 732, 2 (καὶ στρουθιῶνες) — 4 (λαῷ) = Π (Theoph. p. 321, 7—10).

50) 732, 4 (τινὲς) — 8 (σοι) = Π (Theoph. p. 320, 26—321, 3).

51) 732, 8 (καὶ εὐθέως) — 15 (κατέκαυσαν) = Π (Theoph. p. 322, 1—9),

52) 732, 15 (προσέφυγον) — 21 (αὐτοῦ) = Π (Theoph. p. 322, 14—21).

53) 732, 21 (ὁ δὲ Χοσρόης) — 733, 3 (αὐτοῦ) cf. Π (Theoph. p. 322, 24—323, 22) cl. p. 83 supra.

54) 733, 3 (τινὲς) — 20 (εἰρήνης) = Π (Theoph. p. 323, 22—324, 17).

55) 733, 20 (ὁ δὲ) — 734, 1 (γεφύρας) = Π (Theoph. p. 324, 20—27).

56) 734, 1 (ὅπερ) — 3 (πόλεις) = Π (Theoph. p. 325, 6—8).

57) 734, 3 (προςεῤῥύη) — 5 (Μερδασὰν) = Π (Theoph. p. 325, 10—17).

58) 734, 6 (καὶ γνοὺς) — 12 (κινῆσαι) cf. Π (Theoph. p. 325, 20—326, 23) ad p. 85 supra.

59) 734, 12 (ὁ δὲ) — 15 (αὐτὴν) cf. Π (Theoph. p. 326, 23—327, 2) ibid.

60) 734, 15 (ἀπέστελλε) — 23 (Σαρβαραζᾶ) cf. Π (Theoph. p. 327, 4—15).

61) 735, 1 (τῷ ιη') — 6 (γῆν) = Π (Theoph. p. 327, 19—24).

62) 735, 6 (μυστικὸν) — 13 (εἰςήγαγον) cf. Π (Theoph. p. 327, 26—328, 10) ad p. 39 supra.

63) 735, 14 (τῷ ιθ') — 19 (πλησιάζειν) cf. Π (Theoph. p. 328, 13—15 et 24—28).

64) 735, 19 (τὴν Ἔδεσαν) — 736, 3 (σήμερον) = Π (Theoph. p. 328, 28—329, 10).

65) 736, 4 (τῷ κ') — 16 (Ἀθανασίου) = Π (Theoph. p. 329, 21—32).

66) 736, 16 (γράφει) — 20 (ἐνέργειαν) = Π (Theoph. p. 330, 6—11).

67) 736, 20 (ἐν τούτοις) — 737, 4 (Χριστῷ) = Π (Theoph. p. 330, 16—23).

68) 737, 4 (μετὰ) — 5 (διεδέξατο) = Π (Theoph. p. 330, 29 sq.).

69) 737, 5 (Ἰωάννης) — 9 (αὐτοῦ) = Π (Theoph. p. 331, 6—11).

70) 737, 9 (ἐν Κωνσταντινουπόλει) — 15 (ἀποκηρύττει) cf. Π (Theoph. p. 331, 11—332, 8) ad p. 88 supra.

71) 737, 15 (οὕτω) — 738, 2 (Δάφνης) = Π (Theoph. p. 332, 8—19).

72) 738, 3 (τῷ κα') — 11 (ἐνόμισαν) = Π (Theoph. p. 333, 1—10).

73) 738, 11 (ἀναγκαῖον) — 739, 17 (ϑ') cf. Π (Theoph. p. 333, 13—334, 20).

74) 739, 17 (οὗτος) — 745, 4 (ξιφοειδής) cf. Georgius Monachus p. 592—597 (Muralt) cl. Π (Theoph. p. 336, 21—24; Stud. p. 92).

75) 745, 5 (τῷ κδ') — 18 (Δαμασκοῦ) = Π (Theoph. p. 336, 28—337, 12).

76) 745, 19 (τῷ κε') — 746, 7 (αὐτῇ) cf. Georg. Mon. p. 598 et Π (Theoph. p. 337, 23 et 338, 1—12) ad p. 93 sq. supra.

77) 746, 8 (τῷ κς') — 22 (Σαρακηνοῖς) cf. Π (Theoph. p. 339, 15—34).

78) 747, 1 (περὶ) — 750, 17 (δέξηται) cf. Georg. Mon. p. 598—602.

79) 750, 18 (ὄντι) — 21 (πατριάρχου) = Π (Theoph. p 335, 1—5).

80) 750, 21 (τῷ δ' αὐτῷ) — 751, 11 (σφόδρα) = Π (Theoph. p. 335, 9—336, 3).

81) 751, 11 (οἱ καὶ) — 15 (ὑπέστρεψαν) = Π (Theoph. p. 336, 15—20).

82) 751, 16 (τῷ κζ') — 19 (πολεμικῶς) = Π (Theoph. p. 340, 2—5).

83) 751, 19 (Ἡράκλειος) — 21 (ἔπεμψε) = Π (Theoph. p. 340, 7—10).

84) 751, 22 (τῷ κη') — 752, 2 (Εὐφράτου) = Π (Theoph. p. 340, 12—14).

85) 752, 3 (τῷ κθ') — 6 (Μεσοποταμίαν) cf. Π (Theoph. p. 340, 20—26) ad p. 96 supra.

86) 752, 7 (τῷ δὲ λ') — 13 (φυτῶν) = Π (Theoph. p. 341, 2—10).

87) 752, 14 (τῷ λα') — 15 (ι') = Π (Theoph. p. 341, 12 sq.).

88) 752, 15 (οὗτος) — 753, 2 (ἐσκεπάσθη) cf. Leo Grammaticus p. 155, 4—15 (Stud. p. 97).

Corollarii loco narratio de Heraclii imperio ex Symeone Magistro codicis Escurialensis Y — I — 4 (chart. in fol., s. XVI) f. 62r sq. accedat, quam ideo adponere lubet, quod alium testem arto cognationis vinculo cum Theophane et Π coniunctum (cf. p. 43—53 supra) profert:

Τῷ ͵ϛργ' ἔτει τοῦ κόσμου, τῆς δὲ θείας σαρκώσεως χγ'. βασιλεύσας Ἡράκλειος καὶ Φωκᾶν τὸν τύραννον χειρωσάμενος καὶ ἱκανῶς τιμωρησάμενος ἀνεῖλεν σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν ᾠκειωμένων αὐτῷ· τὸ δὲ δύστηνον αὐτοῦ σῶμα κατακαῆναι προςέταξεν ἐν τῷ Βοΐ.

Ἦν δὲ τὴν ἰδέαν Ἡράκλειος μεσῆλιξ, εὐσθενής, εὔστερνος, εὐόφθαλμος, ὀλίγον ὑπόγλαυκος, ξανθὸς τὴν τρίχα, λευκὸς τὴν χροιάν, ἔχων τὸν πώγωνα πλατὺν καὶ πρὸς μῆκος ἐκκρεμῆ· ὁπηνίκα δὲ πρὸς τὸ τῆς βασιλείας ἦλθεν ἀξίωμα, εὐθέως ἐκείρατο τὴν κόμην καὶ τὸ γένειον τῷ βασιλικῷ σχήματι. — Ἐστέφθη δὲ ὑπὸ Σεργίου πατριάρχου.

Τῷ πρώτῳ ἔτει μηνὶ Ὀκτωβρίῳ δ', ἡμέρᾳ β', ἰνδικτιῶνος ιδ', ἧκεν Ἡράκλειος ἀπὸ Ἀφρικῆς φέρων πλοῖα καστελλωμένα ἔχοντα ἐν τοῖς ἱστοῖς κιβώτια καὶ εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, καθὰ καὶ ὁ Πισσίδειος Γεώργιος λέγει, καὶ στρατὸν πολὺν ἀπὸ Ἀφρικῆς καὶ Μαυριτανίας· ὁμοίως καὶ Νικήτας, ὁ υἱὸς Γρηγορᾶ τοῦ πατρικίου, ἀπὸ Ἀλεξανδρείας καὶ Πενταπόλεως ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ λαὸν πολὺν πεζικόν.

Συνέπραττε δὲ τούτοις καὶ Πρίσκος, ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ, ὃν καὶ στρατηγὸν ἐποίησε βασιλεύσας. Τοῦτον Ἡράκλειος ἐπὶ τῆς συγκλήτου ἀγαγὼν καὶ τὰ πρὸς Ἡράκλειον τὸν πατέρα αὐτοῦ γενόμενα ἔγγραφα αὐτοῦ κατὰ Φωκᾶ, τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς κατέχων ἐν τῇ χειρί, κρούσας τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ χαρτίου ἔφη· 'ταλαίπωρε! γαμβρὸν οὐκ

ἐποίησας φίλον ἀληθῆ πῶς ποιήσεις; Ποιεῖ οὖν αὐτὸν κληρικὸν καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας περιορίσας ἐκεῖ αὐτὸν εἴασε τελευτῆσαι.

Ὁ τοίνυν Ἡράκλειος καταλαβὼν τὴν Ἄβυδον εὗρε Θεόδωρον, τὸν κόμητα τῆς Ἀβύδου, καὶ ἀνακρίνας ἔμαθεν παρ' αὐτοῦ τὰ κινούμενα ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὁ δὲ Φωκᾶς ἀπέστειλε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Δομεντζίολον τὸν μάγιστρον, φυλάττειν τὰ Μακρὰ τείχη· μαθὼν δὲ ὁ μάγιστρος, ὅτι κατέλαβεν Ἡράκλειος τὴν Ἄβυδον ἔφυγε καταλιπὼν τὰ τείχη καὶ εἰσῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ δὲ Ἡράκλειος ἐδέξατο ἐν Ἀβύδῳ πάντας, οὓς ἐξώρισε Φωκᾶς, καὶ ἀνῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς Ἡράκλειαν. Στέφανος δέ, ὁ τῆς Κυζίκου μητροπολίτης, λαβὼν στέμμα ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Θεοτόκου Ἀρτάκης ἀπήγαγεν αὐτὸ τῷ Ἡρακλείῳ.

Καταλαβὼν δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν προςώρμισε τῷ λιμένι τῆς Σοφίας καὶ πολεμου κροτηθέντος νικᾷ τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι Ἡράκλειος Φωκᾶν τὸν τύραννον.

Καὶ οὕτως αὐτὸν διὰ Φωτίου τοῦ ἐπάρχου χειρωσάμενος πικρῷ θανάτῳ, ὡς εἴρηται, παρεδωκεν ἐνδίκως.

Φασὶ δέ, ὅτι μοναχός τις ἅγιος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τούτου τοῦ τυράννου Φωκᾶ πρὸς Θεὸν δικαζόμενος ἔλεγε· 'διὰ τί τοιοῦτον παράνομον βασιλέα δέδωκας Χριστιανοῖς'; Ἤκουσε δὲ φωνὴν ἀοράτως ὅτι 'χείρονα τούτου οὐχ εὗρον πρὸς τὴν κακίαν τῶν νῦν κατοικούντων ἐν τῇ πόλει'.

<Τ>ῷ δὲ Μαΐῳ μηνὶ ἐστράτευσαν οἱ Πέρσαι κατὰ Συρίας καὶ παρέλαβον τὴν Ἀπάμειαν καὶ τὴν Ἔδεσαν καὶ ἦλθον ἕως Ἀντιοχείας· οἱ δὲ Ῥωμαῖοι συναντήσαντες αὐτοὺς καὶ πολεμήσαντες ἡττήθησαν.

Τῷ β' τούτου ἔτει παρέλαβον οἱ Πέρσαι Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας καὶ πολλὰς μυριάδας ἐν αὐτῇ ᾐχμαλώτευσαν. Ἡράκλειος δὲ βασιλεύσας εὗρε παραλελυμένα τὰ τῆς πολιτείας πράγματα τῶν Ῥωμαίων· τήν τε γὰρ Εὐρώπην οἱ Ἄβαρεις ἠρήμωσαν καὶ τὴν Ἀσίαν οἱ Πέρσαι πᾶσαν κατέστρεψαν καὶ τὰς πόλεις ᾐχμαλώτευσαν καὶ τὸν τῶν Ῥωμαίων στρατὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀνήλωσαν. Καὶ ταῦτα ἰδὼν ἐν ἀπορίᾳ ἦν, τί δράσει διαλογιζόμενος· ἐρευνήσας γὰρ τὸν στρατόν, εἰ ἄρα σώζονται ἐκ τῶν μετὰ Φωκᾶ καὶ Μαυρικίου στρατευσάντων ἐπὶ τῆς τούτου τυραννίδος, δύο μόνους εὗρεν ἐν πᾶσι τοῖς θέμασι.

Τῷ γ' αὐτοῦ ἔτει ἐπεστράτευσαν Σαρακηνοὶ κατὰ Συρίας καὶ λυμηνάμενοι χωρία ἱκανὰ ὑπέστρεψαν.

Τῷ δ' ἔτει παρέλαβον οἱ Πέρσαι τὴν Δαμασκὸν καὶ ᾐχμαλώτευσαν αὐτήν.

Τῷ ε' ἔτει παρέλαβον οἱ Πέρσαι τὸν Ἰορδάνην καὶ Παλαιστίνην καὶ τὴν ἁγίαν πόλιν πολέμῳ καὶ πολλοὺς ἀπέκτειναν ἐν αὐτῇ, ὥς φασί τινες, μυριάδας θ'. Ἰουδαῖοι γὰρ ὠνούμενοι τοὺς Χριστιανούς, καθὰ ηὐπόρει ἕκαστος, ἀπέκτειναν αὐτούς. Ζαχαρίαν δέ, τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύ-

μων καὶ τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα λαβόντες σὺν αἰχμαλωσίᾳ πολλῇ ἐν Περσίδι ἀπήγαγον.

Τῷ ς′ ἔτει παρέλαβον οἱ Πέρσαι πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ Λιβύην καὶ ἕως Αἰθιοπίας, καὶ λαβόντες αἰχμαλωσίαν πολλὴν καὶ λάφυρα καὶ χρήματα ὑπέστρεψαν· τὴν δὲ Καρχηδόνα μὴ δυνηθέντες παραλαβεῖν, φρουρὰν ἐάσαντες τοῦ πολιορκεῖν αὐτὴν ἀνεχώρησαν.

Τῷ ζ′ ἔτει ἐστράτευσαν οἱ Πέρσαι κατὰ Καρχηδόνος καὶ ταύτην παρέλαβον πολέμῳ· τῷ δ᾽ αὐτῷ ἔτει μηνὶ Ἰαννουαρίῳ α′, ἰνδικτιῶνος ε′, ὑπάτευσε Κωνσταντῖνος ὁ νέος, ὁ υἱὸς Ἡρακλείου, ὁ καὶ Ἡράκλειος. Καὶ προεβάλετο Καίσαρα Κωνσταντῖνον τὸν μικρόν, τὸν ἴδιον ἀδελφόν, τὸν ἐξ Ἡρακλείου καὶ Μαρτίνης γεννηθέντα.

Τῷ θ′ ἔτει ἐστράτευσαν οἱ Ἄβαρεις κατὰ τῆς Θράκης.

Τῷ ιβ′ ἔτει μηνὶ Ἀπριλλίῳ δ′, ἰνδικτιῶνος ι′, τελέσας ὁ βασιλεὺς τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα εὐθὺς τῇ δευτέρᾳ ἑσπέρας ὥρμησε κατὰ Περσίδος, λαβὼν ἀπὸ τῶν εὐαγῶν οἴκων καὶ ἐκκλησιῶν χρήματα ἐν δανείῳ· ἀπορία γὰρ κατεῖχε τὸ παλάτιον. Ἔλαβε δὲ καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πολυκάνδηλα καὶ ἕτερα σκεύη ὑπουργικὰ καὶ ἐχάραξε νομίσματα καὶ μιλιαρίσια πάμπολλα.

Ἀπῆλθε δὲ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ μέλανα ὑποδήματα περιβαλόμενος, καὶ πρηνὴς πεσὼν ηὔξατο οὕτως· Δέσποτα Κύριε, Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἐπίβλεψον, ἐλέησον, καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς κληρονομίας σου ἐπαιρόμενοι. Ὃν ἰδὼν Γεώργιος ὁ Πισσίδης μετὰ τοιαύτης ταπεινώσεως ἔφη· Ὦ βασιλεῦ.

μελεμβαφὲς πέδιλον εἰλίξας πόδας
βάψεις ἐρυθρὸν Περσικῶν ἐξ αἱμάτων.

Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν πόλιν καὶ τὸν λαὸν τῇ Θεομήτορι ἀναθέμενος καὶ τὸν στρατὸν θρασοποιήσας λόγοις ἀρίστοις καὶ προγυμνάσμασι, καὶ πίστεις δοὺς τῷ λαῷ, μέχρι τέλους σὺν αὐτοῖς ἀριστεύσας καὶ τοὺς Πέρσας ἐκδειματώσας, εἰς γαλήνην τὰ πράγματα τῇ ἀντιλήψει τῆς Θεομήτορος μετηγάγετο καὶ τὰ ζωοποιὰ ξύλα καὶ τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπεκατέστησε, μεγαλοπρεπῶς ὑποστρέψας ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων. Ὃν ὁ πατριάρχης Σέργιος καὶ Κωνσταντῖνος ὁ [υἱὸς αὐτοῦ καὶ] βασιλεὺς καὶ υἱὸς αὐτοῦ σὺν παντὶ τῷ λαῷ μεθ᾽ ὅσης τῆς ἡδονῆς ὑπεδέξαντο, ἐλαιῶν κλάδους καὶ λαμπάδας κατέχοντες! Ὅτε δὲ καὶ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλέως τὰ πολιορκοῦντα Κωνσταντινούπολιν τῶν ὑπεναντίων πλοῖα τῇ χάριτι τῆς Θεομήτορος ὑποβρύχια γέγονε, καὶ ἡ πόλις καὶ ὁ λαὸς ἅμα καὶ τὸ βασίλειον τῆς πολιορκίας ἀπαλλαγέντες καὶ νικη-

ται ἐν Θεῷ κατ᾽ ἐχθρῶν ἀναφανέντες τὸν ἀκάθιστον ὕμνον τῇ Θεομήτορι ἐμελῴδησαν ἐν τῇ τοῦ βασιλέως ἐπιστροφῇ, καὶ ἔκτοτε καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἡ τοιαύτη ἑορτὴ ἐπεκράτησε γίνεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Περσῶν βασιλεὺς Ἀδεσὴρ μῆνας ζ′.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου ἀπεβίω Μωάμεδ, τῷ ͵ςρκβ′ ἔτει τοῦ κόσμου, τῆς δὲ θείας σαρκώσεως χκβ′. Οὗτος γέγονεν ἀρχηγὸς καὶ ψευδοπροφήτης τῶν Σαρακηνῶν ἔτη θ′, τέθνηκε δὲ τῷ κα′ ἔτει τῆς βασιλείας Ἡρακλείου.

Περσῶν βασιλεὺς Ὁρμίσδας ἔτη ια′.

..... τῇ ιε′ ἰνδικτιῶνι, μηνὶ Νοεμβρίῳ γ′.

Ἀράβων ἀρχηγὸς Ἀβουβάραχος διάδοχος Μωάμεδ ἔτη τρία.

Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος Μόδεστος ἔτη β′.

Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος Σωφρόνιος ἔτη γ′.

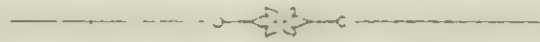
Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Κῦρος ἔτη ι′

Τῷ δὲ λα′ ετει τελευτᾷ Ἡράκλειος ὁ βασιλεὺς ὑδεριάσας μηνὶ Μαρτίῳ ιβ′, βασιλεύσας ἔτη λ′ καὶ μῆνας ι′.

ADNOTATIO CRITICA.

1 in mg. βασιλεία Ἡρακλείου || χγ′] correxi: χλ′ E (scur.); apud Cedrenum p. 713, 20 χθ′ inrepsit, ubi ex Π (Theoph. p. 298, 7[b]) χβ′ (et ͵ςρβ′ pro ͵ςργ′) rescribere nolui; cf. Stud. p. 54 || 5 μεσῆλιξ] μεσήληξ || 7 ἐκκρεμῆ] ἐκρεμῆ || 5 (ἦν) — 9 (σχήματι) cf. Stud. p. 54 cl. p. 46 n. 1 || 10 in mg ὅπως ἐγκρατὴς τῆς βασιλείας Ἡράκλειος γέγονεν || 11 ἱστοῖς] ἰστοῖς || 10 (τῷ πρώτῳ) — 15 (πεζικὸν) cf. p. 43 n. 1 supra || 17 post Ἡράκλειος in mg. suppletur: βασιλεύσας || 20 in mg. σημείωσαι (per scripturae compendium; cf. l. 37. 61. 70) || 16 (συνέπραττε) — 22 (τελευτῆσαι) cf. p. 45 et 51 supra || 26 Μακρὰ] μικρὰ || 23 (ὁ τοίνυν) — 29 (εἰς Ἡράκλειαν) cf. Theoph. p. 298, 26 — 299, 3 (Π) || 30 in mg. περὶ Στεφάνου μητροπολίτου Κυζίκου || 30 (Στέφανος) — 31 (Ἡρακλείῳ) cf. Theoph. p. 299, 3—5 (Π) || 32 (καταλαβὼν) — 34 (τύραννον) cf. Theoph. p. 299, 5—7 (Π) || 35 Φωτίου cf. Stud. p. 68 || 35 (καὶ οὕτως) — 36 (ἐνδίκως) cf. Π ad p. 55 || 37 φασὶ] in mg. ση cf. ad l. 20 || 39 φωνὴν] in mg. ὡραῖον (per scripturae compendium) || 37 (φασὶ) — 40 (πόλει) cf. Stud. p. 55 || 41 τῷ] ῷ (littera initialis neglecta est) || 41 (τῷ) — 43 (ἡττήθησαν) cf. Theoph. p. 299, 14—17 (Π ad p. 59 sq. supra) || 45 Ἡράκλειος inc. f. 62[r] || 47 Ἄβαρεις] Ἀβαρεις m. pr., Ἄβαρες m. sec.; cf. Stud. p. 60 || 49 ἀπορίᾳ] ἀπορεία cf. ad Theoph. p. 300, 4 (Stud. p. 60 sq.) || 44 (τῷ β′) — 52 (θέμασι) cf. Theoph. p. 299, 31—300, 6 (Π) || 53 (τῷ γ′) — 54 (ὑπέστρεψαν) cf. Theoph. p. 300, 17 sq. (Π) || 55 (τῷ δ′) — 56 (αὐτὴν) cf. Theoph. p. 300, 20 sq. (Π) || 61 in mg. ση cf. ad l. 20 || 57 (τῷ ε′) — 62 (ἀπήγαγον) cf. Theoph. p. 300, 30 — 301, 5 (Π) || 63 (τῷ ς′) — 66 (ἀνεχώρησαν) cf. Theoph. p. 301, 9—13 (Π) || 67 Καρχηδόνος] correxi propter Καρχηδόνα (65); Καλχηδόνος E cf. p. 61 su-

pra ‖ 68 Ἰαννουαρίῳ] Ἰανουαρίῳ ‖ 70 in mg. (η cf. ad l. 20 ‖ 67 (τῷ ζ') — 71 (γεννηθέντα) cf. Theoph. p. 301, 15—19 (Π) ‖ 72 Ἄβαρεις] Ἄβαρις ‖ τῷ θ' — Θράκης cf. Theoph. p. 301, 26 (Π) ‖ 75 ἀπορία] ἀπορεία cf. l. 49 ‖ 73 (τῷ ιβ') — 78 (πάμπολλα) cf. Theoph. p. 302, 32—303, 3 (Π; cf. p. 50 sq. supra) ‖ 79 περιβαλόμενος] περιβαλλόμενος ‖ 80 πρηνῆς] πρινῆς ‖ δέσποτα κτλ.] in mg. εὐχή ‖ 86 μελεμβαφὲς] μελεβαφὲς cf. Stud. p. 52 sq. [Philae vocem μελεμβαφὴς relinquendam esse forma μελενδυτοῦν vol. II p. 359 v. 69 docet cf. insuper I p. 358 (n. CXCIII) v. 1 πηλῷ τὸ σὸν πέδιλον ἐμβάψας, κράτορ. Fortasse apud Pisidam μελεμβαφὲς legerat: poetae enim adlocutio ad Heraclium manifesto vol. II p. 126 v. 185 sq. respicitur: βάψαις δὲ τοῖς αἵμασι τῶν θρασυτέρων | ὡς ἀπὸ βαφῆς Περσικῆς τὴν ἀρβύλην] ‖ πέδιλον] πέδηλον ‖ πόδας] τοὺς πόδας ‖ 87 Περσικῶν] Περσικὸν ‖ 79 (ἀπῆλθε) — 87 (αἱμάτων) cf. Π ad p. 50 sqq supra ‖ 91 εἷς bis exaratum est ‖ 94 υἱὸς αὐτοῦ καὶ expunxi Stud. p. 41 ‖ 96 ἐλαιῶν] ἐλαίων ‖ 88 (ὁ δὲ) — 96 (κατέχοντες) fusius tractat Theoph. p. 303, 10—328, 10 (Π), nec tamen sententia de fide Deiparae implorata (88) occurrit (cf. p. 51 supra), quemadmodum etiam narratio de hymno acathisto (96—102) a Theophane (et Π) aliena est ‖ 99 βασίλειον inc. f. 63ʳ ‖ 103 Ἀδεσὴρ] Ἀδεσὲρ ‖ Περσῶν — ζ' cf. Theoph. p. 328, 11 (Π) ‖ 104 in mg περὶ τοῦ Μωάμεδ ‖ 104 (ἐπὶ) — 107 (Ἡρακλείου) cf. Theoph. p. 332, 20—333, 2 (brevius Π cf. Stud. p. 88) ‖ 108 Περσῶν—ια' cf. Theoph. p. 332, 20 in cehm (= Π ibid), non p. 329, 11ᵈ — 14ᵈ (om. Π) ‖ 109 aliunde perperam adhaesit cf. Theoph. p. 335, 2 sqq. (Π) τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ Ἡράκλειος ἐτέχθη, υἱὸς Ἡρακλείου τοῦ μικροῦ, τοῦ καὶ Κωνσταντίνου, υἱοῦ Ἡρακλείου τοῦ μεγάλου· καὶ ἐβαπτίσθη ἐν Βλαχέρναις ὑπὸ Σεργίου πατριάρχου τῇ ε' (ιε' etiam Π) ἰνδικτιῶνι μηνὶ Νοεμβρίῳ γ' ‖ 110 sq. (Ἀράβων—β') cf. Theoph. p. 335, 6 sq. (Π) ‖ 111 Μόδεστος] Μοδέστος ‖ 112 sq (Ἱεροσολύμων—ι') cf. Theoph. p. 336, 25 sq. (Π) ‖ 113 Κύρος] accentum reliqui cf. Stud. p. 88 ‖ 114 in mg. τελευτὴ Ἡρακλείου βασιλέως ‖ 114 sq. (τῷ δὲ—ί) cf. Theoph. p. 341, 12 sq. (et Π: ad p. 95 supra).

DE PISIDAE FRAGMENTIS A SUIDA SERVATIS.

SCRIPSIT

LEO STERNBACH.

Dissertationem de Pisida Theophanis auctore opusculum excipit consilio ac ratione haud longe disiunctum. Neque enim Chronographus unicus est fons, e quo poetae fragmenta repeti possint; etiam Suidae Pisides gratissimi studii scriptor fuerat, cuius rei optimum documentum silva electorum praebet.

Ac pergrate accidit, ut amplam conlectionem Lexicographus in rem suam converteret; dimidia enim excerptorum pars in Pisidae codicibus non legitur, ad obrussam vero exacta, si a paucis exemplis discesseris, carminis historici particulas errabundas in medium profert, quae quidem ad poema e Theophanis Chronographia erutum [1]) pertineant. Commentandi igitur via patet: quemadmodum in Theophane certae sententiae fundamento innixi eo deducti sumus, ut sincero iudicio ex oratione soluta lumina poetica elicerentur, quae Pisidae et sermonem et artem referrent, ita nunc germani poetae versus tractandi sunt, ut verborum sententia diligenter examinetur disiectaque membra in ordinem digerantur. Disserendi autem modus in utraque quaestione sub eandem fere rationem cadat necesse est: illic enim Theophanis expositio

[1]) Cf. Stud. p. 24 sqq. — Ceterum compendio 'Stud.' non solum commentatio 'de Georgii Pisidae apud Theophanem aliosque historicos reliquiis' denotatur, sed omnes symbolae in Pisidae opera conlatae, quae continua paginarum serie totum volumen explebunt.

cum editis Pisidae carminibus comparata in rectam viam ducit, quam ingressi deperditi carminis lineamenta adumbrare possumus: hic Suidae traditio in reliquiis aliunde non cognitis recte aestimari nequit, nisi necessitudo, quae inter Lexicographi excerpta et Pisidae editi memoriam intercedat, manifesto adparuerit.

Ad acroases de expeditione Persica undecim Suidae glossae pertinent:

1) vol. II 2 p. 64, 10 sqq. Bernhardy (s. v. *παράβασις*) καὶ Πισίδης (fr. 134 sq. Querc.):

τὸν παραβάτην συμβαλὼν πλασμῷ ξένῳ
πρὸ τῆς μάχης ἀφῆκας εἰς ἀντιστάτην.

= P II 284 sq., ubi καὶ ante τὸν extat, tum βαλὼν pro συμβαλὼν et ἀντιστάδην pro ἀντιστάτην habes. Ac primum quidem extra omnem dubitationis aleam scriptura ἀντιστάδην est posita, siquidem *in adversam partem*[1]) Sarbarus scite ab Heraclio compulsus est cf. 270 sq. ἀντιστρέφεις σὺ διπροσώπῳ σχήματι, | καὶ πρῶτος εὐθὺς εὑρέθης ὁ δεύτερος cl. 283 [2]). Quodsi v. 284 expenditur, particulam καὶ orationis continuatio vindicat a Lexicographo neglecta, cui incuriae tribrachys in secundo versus pede adiumentum dedit. Suidam igitur mensura πᾱρᾱβᾰ́την non magis offendebat, quam Pisidae librarios, qui duodecim syllabarum versum requirentes eidem voci eandem quantitatem imposuerunt H I 206 ἕως καθεῖλες πᾱρᾱβᾰ́την Χοσρόην, ubi τὸν ante παραβάτην supplendum esse vidit Hilbergius (l. l. p. 215). Nec aliunde repetenda est scripturae origo, quam nostro loco Vp offerunt: καὶ τὸν παρᾱβάτην βαλὼν πλασμῷ ξένῳ. Lacunam συμβαλὼν sarcit sed varietas παραβαλὼν (BE in Suidae glossa) et περιβαλὼν (M apud Pisidam) fidem facit etiam tertii pedis arsin duabus syllabis constitisse. Itaque genuina memoria παραβαλὼν emergit, quae fallendi (cf. Poppo ad Thucyd. I 133)[3]) notionem inducit cf. 278 sqq. οὐ γάρ τις οὕτως ἀγρίως θυμούμενον | ἀντιστρόφῳ *παρῆλθε* θηρίον δρόμῳ, | οὐδ' ἄλλος ἵππους ἡνιοχῶν τὰς ἡνίας | λοξὰς προδεικνὺς ὀξέως *παρέρχεται*, | ὡς σὺ

---

[1]) Similis est doli ratio P III 225 sq. ὁ βάρβαρος δὲ τὸν κεκρυμμένον δόλον | εὑρὼν ἑαυτῷ βόθρον *ἐκ τοὐναντίου*.

[2]) De locutione εἰς ἀντιστάδην cf. εἰς ἄγαν P III 353 (εἰςάγαν vulgata est lectio) et εἰς μάτην P II 225 et 326 cl. εἰς τοσοῦτον Av. 248, Suppl. IV 79. 137. — Sed Av. ψυχὴν παρελθεῖν, ἀλλὰ σπείρων ἀεὶ iniuriam Bekkeri coniectura εἰςαεὶ Pisidae infert, quae metro labanti succurrens quarto trimetri pedi spondeum inculcet; itaque καὶ ante σπείρων inserendum est cum C. F. Muellero ad Ignat. Diac. p. 8 n. 1, quae emendatio Hilbergianae ('Wiener Studien' vol. IX p. 213) συσπείρων longe praestat.

[3]) De περιβαλὼν vix ad Plutarch. de adul. 7 p. 52 C provocari potest; συμβαλὼν minus recte Pisidae tribuit Hilbergius l. c. p. 211.

κρατήσας τοῦ στρατοῦ τὰς ἡνίας | ὑποτρέχων π α ρ ῆ λ θ ε ς ἐξ ἀντιστρόφου. De i n s o l i t o enim s t r a t e g e m a t e agitur, quo Sarbarum Heraclius elusit, unde novam substantivi πλασμός significationem lucramur. Eadem ars in praecedentibus (P II 262 et 274) voce πλαστουργία [1]) significatur; cadit igitur Quercii (et Bekkeri) [2]) interpretatio: e t t r a n s g r e s s o r e m c o n i e c t u m **in planitiem ignotam** a n t e p u g n a m i n a d v e r s a m p a r t e m c o m p u l i s t i, sensuque plane caret Bernhardyi versio: p a r a b a t e m **cum ficto hospite** c o m m i t t e n s a n t e p u g n a m i n a d v e r s a r i u m c o m m i s i s t i, qua Aemilii Porti coniectura πλαστῷ (pro πλασμῷ) exprimitur.

2) vol. II 2 p. 1063, 15 sq. (ad τ έ λ μ α· τόπος πηλώδης, ὕδωρ ἔχων) καὶ Πισίδης (fr. 152):

χερσοῖ τὰ ῥεῖθρα, τελματοῖ δὲ τοὺς λίθους.

= P II 311, ubi ῥευματοῖ MVp recte suppeditant. Κυματοῦν de eadem re habes H I 29, θαλασσοῦν P II 305 ὕδωρ χερσῶσαι (πετρῶσαι optime Mp cf. Hilbergius l. c. p. 210) καὶ θ α λ α σ σ ῶ σ α ι [3]) χθόνα cl. 321 sq. ὕδωρ ὅπως τέμνοιτο χερσαίῳ δρόμῳ | καὶ γῆ περῷτο τῷ θ α λ α τ τ ί ῳ πόρῳ, quae exempla nostro loco codicis M scripturam τε (pro δὲ) commendant.

3) vol. II 2 p. 1223, 16 sqq. (ad τ ρ ό π ο ς) καὶ Πισίδης (fr. 157):

ὁ βάρβαρος δὲ τῷ λόγῳ καὶ τῷ τρόπῳ·

ἀντὶ τοῦ· τῷ ἤθει = P III 17, ubi codices optime καὶ γένει (pro τῷ λόγῳ) offerunt. Per se tamen nullam dubitationem Suidae memoria habet, unde facile suspiceris carminis deperditi versiculum a Lexicographo memorari [4]) Etenim λόγος et τρόπος perinde componuntur ac γένος et τρόπος cf. a) Suppl. XCIV 1 καὶ ῥεῖθρα γ λ ώ σ σ η ς καὶ διαύγειαν τ ρ ό π ω ν cl. III 22 sq. οἳ πολλάκις ζέσαντες ἀγρίῳ τρόπῳ | τῷ σῷ κατεσβέσθησαν ἡμέρῳ λόγῳ [5]), — b) P II 164 sq. γ έ ν η τ ο σ α ῦ τ α καὶ π ο λ υ τ ρ ο π ω ν ἠ θ ῶ ν | δια-

[1]) Similiter 'fictionis' vim πλάσις (Hex. 664) et πλάσμα (Hex. 1117. 1339, Van. 122, Suppl. IV 136) habent. De forma πλασμὸς cf. ἀναπλασμός, διαπλασμός, καταπλασμός, μεταπλασμός.

[2]) Scilicet editor Bonnensis oratione Graeca saepius mutata Quercii versionem intactam reliquit!

[3]) Pisidam imitatur Theodosius Diaconus Acr. II 266 Ξέρξης ὁ τὸ πρὶν γῆν θ α λ α σ σ ῶ σ α ι θέλων.

[4]) Cf. nota ad num 31 infra.

[5]) Barbari proprius est πεφυρμένος λόγος Av. 91; cf. Hex. 1395 λυττᾷ καθ' ἡμῶν καὶ λ α λ ε ῖ π ε φ υ ρ μ έ ν α. Facit huc etiam fr. 63 καὶ πᾶσαν ἦχον ἀλλοφύλων ᾀσμάτων.

φορᾶς [1]). Neque ullam offensionem articulus ad posterius membrum (καὶ γένει καὶ τῷ τρόπῳ) [2]) relatus adfert cf. Suppl. XLIX 3 κοινωνὸν οὖσαν καὶ βίου καὶ τοῦ τάφου et Van. 207 κοινὴ γὰρ ἡ γῆ πρὸς θρόνους τε καὶ τάφους, quo loco exquisitiorem lectionem πρὸς θρόνους καὶ τοὺς τάφους VTp L [3]) suppeditant, tum Hex. 39 ἀλλ' ὦ γεωργὲ τῶν πετρῶν καὶ τῶν βάτων, ubi καὶ πετρῶν καὶ τῶν βάτων ex VN videtur reponendum esse.

4) vol. II 2 p. 1680, 6 sqq. (ad χρῶμα) καὶ Πισίδης (fr. 164 sq.):

οὐκ ἔστι ταῦτα πρὸς χάριν κεχρωσμένα·
ἁπλοῖ δὲ πάντες τῆς ἀληθείας λόγοι.

= P III 37 sq., ubi πάντως [4]) (pro πάντες) colorem gnomicum aptius declarat cf. fr. 112 sq. πραγμάτων πάντως δύο | κίβδηλός ἐστιν ἐργάτης εἷς, ὡς λόγος. — Ceterum potius ad Aeschyl. fr. 176 (ἁπλᾶ γάρ ἐστι τῆς ἀληθείας ἔπη) quam ad Euripid. Phoeniss. 469 (ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ) poeta noster respexit.

5) vol. I 1 p. 642, 2 sqq. (ad ἀποῤῥῆξαι) καὶ ἀποῤῥήξουσι λαλήσουσι. Πισίδης (fr. 60 sq.):

οὓς εἰ σιωπήσαιμεν, οἱ λίθοι τάχα
φωνὰς ἀποῤῥήξουσι τῶν πεπραγμένων.

= P III 39 sq., ubi αἱ πέτραι pro οἱ λίθοι codices tradunt. Ac Suidae memoriam commendat Suppl. II 6 ἀλλ' εἴπερ οὐκ ἔχουσιν οἱ λίθοι στόμα, firmat dicti proverbialis fons Evang. Luc. XIX 40 λέγω ὑμῖν, ὅτι, ἐὰν οὗτοι σιωπήσουσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται, sed nihilominus lectiorem vocem artis criticae ratio fulcire videtur et sustinere. Utrique scripturae ipsius Pisidae contextus favet v. 24 ᾤκει τε πέτρας ὥσπερ οἱ πτῶκες φόβῳ et 36 καὶ τοῖς λίθοις ἔμεινε συλλιθούμενος, sicuti omnino poeta verba illa studiose variat cf. P I 180 sqq. ὁλκὰς προσεσκίρτησε πετραίῳ πάγῳ, | πολλὴ δὲ παφλάζουσα ῥεύματος βοὴ | τὸν ἦχον ὑψώσασα ταῖς πέτραις ὅλον | ἔξω τὸν ἀφρὸν ἀγρίως ἀνέπτυε, | καὶ προσραγέντα τοῖς λίθοις τὰ κύματα κτλ., Av. 242 sq. καὶ τοὺς στεναγμοὺς ἀντιπέμπων ὡς λίθους τοὺς πετροπομποὺς ἔστρεφες τῶν βαρβάρων, Hex. 39 sqq. ἀλλ' ὦ γεωργὲ

1) Cf. P III 146 sq. ὅμως δὲ Πέρσης (καὶ τὸ πᾶν διαγράφω) | ἔδοξεν εἶναι πιστὸς ἐξ ἀπιστίας, ubi toto caelo erravit Quercius, vertens ille quidem: **o m n i a u t s u n t r e f e r o**. Adde Av. 364 τὸ Περσικόν τε καὶ τὸ βάρβαρον γένος.

2) Cf. Stud. p. 16 n. 1.

3) Siglo L codex Parisinus Gr. 1630 designatur.

4) In eadem versus sede vox recurrit P I 93, S 216. 258. 583, Suppl. III 87.

καὶ[1]) πετρῶν καὶ τῶν βάτων· | σπείρεις γὰρ αὐτὸς <καὶ>[2]) κατὰ πετρῶν πολλάκις | καὶ τεκνοποιεῖν ἐκβιάζῃ τοὺς λίθους, 549 sqq. πῇ μὲν γὰρ αὐτὰς οἷα πετραίους πάγους | χειμὼν ἀπεσκλήρυνε, πῇ δὲ καὶ θέρος | στεῤῥοὺς ἀφῆκε τῆς χαλάζης τοὺς λίθους[3]).

6) vol. I 2 p. 1084, 8 sqq. ἱστορημέναι· πρὸς θέαν ἱστάμεναι (om. Quercius):

οὕτω γὰρ ἦσαν ἱστορημέναι μόνον,
ὡς ζωγραφοῦσιν οἱ γραφεῖς τὰς εἰκόνας.

= P III 46 sq. — Suidae glossam contraxit et corrupit Zonaras vol. II p. 1129 (Tittmann) ἱστορημένα· πρὸς θέαν ἱστάμενα.

οὕτω γὰρ ἦσαν ἱστορημένα μόνον.

7) vol. II 1 p. 1030, 10 sq. ξένας· θαυμαστάς· Πισίδης (fr. 127):

ὕλας χορηγῶν καὶ τοσαύτας καὶ ξένας

et 8) vol. I 2 p. 1303, 17 sqq. ὕλη· ὁ σύνδενδρος τόπος· ὕλη καὶ ἡ σκῆψις ἡ ὑπόθεσις (om. Qu.):

ὕλας χορηγῶν καὶ τοσαύτας καὶ ξένας.

= P III 61, ubi inania de vocis ὕλη notione profert Quercius; scilicet metaphorae usum ostendit v. 62 ὅπως δι' αὐτῶν ἐξανάψῃς τὴν μάχην cf. Av. 168 φθάνεις τὸ πῦρ μὲν ὡς πρὸς ὕλην ἡμμένον et 268 οἷα πῦρ ἀναγκάσας | ἀργοῦσαν ὕλην ἐκπυροῦσθαι πρὸς φλόγα[4]).

9) vol. II 2 p. 496, 11 sq. πρὸ τῶν ὅλων· πρότερος τῶν ὅλων (om. Qu.):

καὶ πάντα πράττων ἀνθ' ὅλων πρὸ τῶν ὅλων.

= P III 85[5]).

10) vol. II 2 p. 889, 6 sqq. στέγει· καρτερεῖ, ὑπομένει (om. Qu.):

τὸν καυστικὸν δὲ τοῦτον ἥλιον στέγει,
ἱδρῶτι θερμῷ πανταχοῦ βεβρεγμένος.

---

[1]) Τῶν vulgo legitur; cf. Stud. p. 111.

[2]) Καὶ adieci cf. 42 φύειν τε καρπὸν ἀξιοῖς καὶ τὰς βάτους. Non recte σὺ ante πολλάκις excidisse censet Hilbergius 'Wiener Studien' vol. VIII p. 302.

[3]) De fr. 139 cf. quae ad num. 63 observantur.

[4]) Materia denotatur P I 5, R 20, Hex. 751. 835. 893. 1194 (bis). 1195. 1659. An. p. 1693 B. D, magnae copiae vis ex silvae comparatione fluxit Av. 24 ὕλη δὲ πολλῶν βαρβάρων ἐγίνετο et 489 τῶν ἀθάπτων βαρβάρων | ὕλην παρεβλάστησε τῶν δένδρων πλέον.

[5]) Suidae glossam cum non intellexisset, interpolatori tribuit Kuester.

= P III 100 sq. Cuius loci sententiam non perspexit Quercius. Nimirum miles quidam Heraclii labores praedicat (P III 94 sqq.):

φεῦ τῆς ἀνάγκης· ὁ βασιλεὺς καὶ δεσπότης
ὡς εἷς ἀφ' ἡμῶν πρὸς μάχην ὁπλίζεται!
καὶ νῦν σιδηροῦς ἀντὶ πορφύρας χιτὼν
σφίγγει τὰ νῶτα καὶ βαρεῖ τὸν αὐχένα,
κόνις δὲ πολλὴ συμπλακεῖσα τῇ κόμῃ
μορφὴν τοσαύτης συγκαλύπτει τέρψεως,
τὸν καυστικὸν δὲ τοῦτον ἥλιον στέγει
ἱδρῶτι θερμῷ πανταχοῦ βεβρεγμένος,
ὃν ἐξ ἀνάγκης τῶν μελῶν ἐσφιγμένων
πόνος βίαιος ἐκφέρει τοῦ σώματος.

Quae his verbis reddita sunt: 'heu quae necessitas! ipse rex et despota tanquam unus ex nobis ad pugnam armatur! et nunc ferreum illi tegumentum pro purpura terga constringit et collum aggravat; multus vero pulvis immixtus comae formam nobis obtegit tam delectabilem atque hunc urentem solem occultat; sudore calido undequaque diffluit, quem ob membra dure constricta labor violentus exprimit e corpore'. Sed interpretatione illa recepta v. 100 et 101 non bene concinunt, quia βεβρεγμένος (101) tantummodo ad χιτὼν (96) spectare potest; cui sententiae patrocinari videtur H I 195 sqq. ὢ νῦν ἀληθῆ δεικνύων τὴν πορφύραν· | πορφύρεται γὰρ εἰς βαφὴν αἰωνίαν ἱδρῶσι τοῖς σοῖς εὐσεβῶς ἡμαγμένη. Itaque sponte coniectura succurrit verba: κόνις δὲ — στέγει (98—100) suo loco deturbata in orationis fine (post 103) aptum locum habere. Verum enim vero in rectam viam Suidae interpretatio reducit: Heraclium enim miles admiratur, qui totus sudore calido perfusus solis fervorem sustineat; quam sententiam genuinam esse demonstrat H I 143 sqq. καὶ ποῦ μετέστη τῶν μελῶν ἡ λευκότης; | πύρωσις αὐτὴν ἀντανεῖλεν ἡλίου· | ἀπεικὸς οὐδέν, ἀλλ' ὅμως στοχάζομαι· | ἐν τῷ διαχεῖσθαι τοὺς ἱδρῶτας τῶν πόνων | ἡ λευκότης μετῆλθεν εἰς τὴν καρδίαν, quo loco itidem narratio de imperatoris capillis praecedit (140 sqq.) πόθεν μετῆλθεν εἰς βαφὴν ἐναντίαν | ἡ τῶν τριχῶν σου χρυσομίμητος κόμη; | ἔβαψεν αὐτὴν ἡ χιὼν τῶν φροντίδων. Nunc demum solis epitheton καυστικὸς (100) locutioque ἱδρῶτι θερμῷ (101) iustum sensum accipiunt. Itaque nullius est momenti, quod alio loco vox στέγειν tegendi sensu usurpata cum συγκαλύπτειν iungitur (Suppl. IV 69 μνησθεῖσα πάντα συγκαλύπτει καὶ στέγει[1]), sed notio tolerandi statuenda est, quam etiam

[1]) Cf. insuper Hex. 10 καὶ συσκιάζει τοῦ λόγου τὸν ἥλιον.

H I 4 οὐκ ἔστεγεν γὰρ ἡ κτίσις τιμωμένη Quercii prava versio: 'non illum enim texit culta creatura' oblitteravit cf. omnino P III 281 sq. πάντες γὰρ οἱ πρὶν μηδὲ Περσικὴν κόνιν | ἰδεῖν στέγοντες [1]), H II 131 ἀλλ' οὐ στέγοντες τὴν ἀπουσίαν βλέπειν, S 344 οὐ γὰρ στέγοντες τὰς λάλους τηρεῖν θύρας cl. Suppl. I 34 ὁ βυρσοδέψης οὐχ ὑπέστεγε Κλέων.

11) vol. II 2 p. 1050, 10 sqq. ταυτότης· ἡ ὁμοιότης· Πισίδης (fr. 149 sqq.):

τῇ ταυτότητι συγχυθεὶς τῶν δακρύων·
καὶ τὴν χαρὰν γὰρ πολλάκις χαρὰ τρέφει
καὶ δάκρυσίν τις ἐξεγείρει δάκρυα.

= P III 133—135, ubi χάριν et δάκρυσί codices exhibent. Itaque rem actam egit Quercius χαρὰν coniciens, recte autem Hilbergius ('Wiener Studien' vol. IX p. 211) scripturam δάκρυσιν ad Pisidae leges metricas revocavit. — Ceterum loci communis color in memoriam revocat Sophocl. Ai. 522 χάρις χάριν γάρ ἐστιν ἡ τίκτουσ' ἀεί, ubi similia quaedam composuit Lobeckius [3]p 231.

Carmen de bello Avarico respiciunt glossae tres:

12) vol. I 1 p. 401, 6 sqq. (s. v. ἀνεκτά)· καὶ Πισίδης (fr. 58):

οὐκ ἦν ἀνεκτὴ τοῖς παροίκοις ἡ βλάβη·

ἀντὶ τοῦ· ὑπομονῆς ἄξια = Av. 25.

13) vol. II 2 p. 1383, 1 sqq. ὑποψία· τὸ ὑπὸ τὴν ὄψιν· τὸ ἐνεστηκός. Πισίδης (fr. 162):

τὴν τῶν φθασάντων ἀσφαλῶς ὑποψίαν·

ἢ τὸ ἐξ ἀκοῆς καὶ παραδόσεως γραφόμενον = Av. 43, ubi alia vocis notio statuenda est. Scilicet historiae fidem Pisides superiorum temporum scriptoribus tribuit, qui Avarorum incursiones exposuerant, rerum gestarum ipsi spectatores et testes: ἔμπροσθεν ἄλλοις εὐσυνόπτως ἐγγραφῇ | ὅσοις ἔδειξε συμπαρέρπων (clam praeterlabens pessime vertit Quercius) ὁ χρόνος τὴν τῶν φθασάντων ἀσφαλῶς ὑποψίαν (42 sqq.). Certam igitur opinionem historici illi de omnibus factis habuisse putandi sunt. Quae significatio ad suspicionis vim proxime accedit, quae quidem diversos intellectus peperit cf. P III 357 εἰ μή λάβοι τις τὴν δίκην (l. τῆς δίκης) [2])

[1]) Τολμήσαντες in paraphrasi sua Theophanes (p. 306, 4) substituit cf. Stud. p. 22

[2]) 'Nisi quis sumat iustam suspicionem' vertit Quercius, κατὰ subintelligendum esse pronuntians. Quam cogitationem Pisides procul dubio verbis κατὰ δίκην vel ἐνδίκως cf. S 578) vel εἰκότως (cf. H II 202) expressisset. Attamen iudicii (cf. Av. 379. Suppl. II 87, LXV 4, An. p. 1728 C) suspicio premitur, Chosroam, si Heraclio traderetur, se brevi poenis erepturum esse propter nimiam imperatoris clementiam et humanitatem, quae simili exemplo P II 217 sqq. inlustratur.

ὑποψίαν, H I 102 ἔχεις συνειδός, οὐκ ἔχεις ὑποψίαν, II 202 δεινῇ κρατηθεὶς εἰκότως ὑποψίᾳ, — H I 12 Θεοῦ βεβήλους ἐκφυγὼν ὑποψίας, Hex. 997 πάθοι λεληθὼς δυσσεβεῖς ὑποψίας, 1700 μήπως τὰ πάντα σχῇ κακὴν ὑποψίαν, S 209 τὰς δυσσεβούσας ἐκφυγεῖν ὑποψίας, 307 μένειν (l. μένεις) τε πάσης ἐκτομεὺς ὑποψίας, — P III 312 ἄσπονδον εἶχεν ἐξ ἔθους ὑποψίαν, — Suppl. I 24 φρικτὴ γὰρ εὐθὺς τῶν ποδῶν ὑποψία [1]). Cum loco nostro maxime concinit Av. 231 δυσχερὲς γὰρ εἰκότως | κοινὴν καλύψαι καὶ λαθεῖν ὑποψίαν, quae opinio communis ex 226 sqq. ἐγὼ δὲ ταῦτα συγκαλύψαι σοι θελων, | (οὐκ ἠγνόουν γάρ, ὡς λαθεῖν καὶ νῦν θέλεις), | σιγᾶν ἔμελλον· ἀλλ᾽ ὁ νοῦς ἠρυθρία | κλέψαι τοσούτους εἰσορῶν συνειδότας ducta est.

14) vol. I 2 p. 212, 4 sqq. (s. v. ἐμπίς· ζωΰφιον παρὰ τοῖς ὕδασι γινόμενον, ὅμοιον κώνωπι· μεῖζον δὲ τῇ περιοχῇ καὶ κατὰ τὸ μέσον λευκῷ περιεζωσμένον). Πισίδης (fr. 86):

κύκλῳ περισφίγξαντες ἐμπίδων δίκην.

= Av 64, ubi p non solum ἐλπίδων, sed etiam περισφύγξαντες [2]) prave exhibet.

Heracliadis octo extant fragmenta:

15) vol. I 2 p. 96, 19 sqq. (ad gl. ἔγγυον) καὶ ἐγγυωμένη· ἀσφαλιζομένη. Πισίδης (fr. 82 sqq.):

νῦν πανσέληνος ἡ σελήνη λαμπέτω,
τοῦ Χοσρόου λήγοντος, ἐγγυωμένη
Πέρσας τὸ λοιπὸν μὴ θεουργεῖν τὴν κτίσιν.

= H I 6—8. — Suidam exscripsit Zonaras vol. I p. 605 s. v. ἐγγυωμένη, sed pro λήγοντος (cf. P II 375 et III 4) falso ibidem λύοντος legitur, unde λέγοντος prave extricavit Tittmannus, Aemilii Porti coniecturam in Suida secutus.

16) vol. I p. 1104, 20 sqq. γιγαντιᾷ· τὰ τῶν Γιγάντων φρονεῖ [3]). Πισίδης περὶ Χοσρόου (fr. 70):

γιγαντιᾷ δὲ καὶ τυραννῆσαι θέλει.

= H I 30.

---

[1]) Versus sententiam inlustratam habes 'Wiener Studien' vol. XIII p 19.

[2]) Quercii lectio περισφίξαντες ex libidine manavit neque codicum (Vp) memoriam P II 136 ἔσφιξαν reddit. In Hexaëmero sibi non constat editor, cum 1423 σφίξαντος (= VpT, non MN), sed 1432 et 1832 ἔσφιγξε exhibeat; attamen ultimo loco: οὓς εἶχεν, οὓς ἔσφιγξε (ἔσφιξε Migne) κολπώσας κάτω aoristi forma fortuito videtur inrepsisse, siquidem et Morellus et omnes libri manuscripti in scriptura ἔσφιγγε consentiunt. Itaque actam rem egit Hercher falsumque de editione principe testimonium protulit. Suppl. I 21 ἐξέσφε M tradit.

[3]) Hinc Zonarae glossa (I p. 437) γιγαντιᾶν· τὰ τῶν Γιγάντων φρονεῖν fluxit.

17) vol. II 2 p. 1715, 10 sqq. ψῆφος μέλαινα· ἡ καταδικάζουσα· λευκὴ γὰρ ἡ δικαιοῦσα· Πισίδης (fr. 166):

ψήφου μελαίνης ἐξεφώνησε κρίσιν.

= H I 35.

18) vol. I 1 p. 915, 18 sqq. ἄχειρος· ὁ χειρὸς ἐστερημένος, κατὰ μεταπλασμόν. Πισίδης (fr. 65 sq.):

ἄπους, ἄχειρος οὐ βαρεῖ τὸν αὐχένα·
πλήρεις ἑκάστῳ τῶν μελῶν αἱ συνθέσεις·

περὶ τῆς Χοσρόου ὠμότητός φησι = H I 45 sq., ubi codices (Vp) falso versuum sedem mutant. Cavendum tamen, ne ex R 37 καὶ συλλέγονται τῶν μελῶν αἱ συνδέσεις[1]) emendatio συνδέσεις eliciatur, praesertim cum illic συνθέσεις M praebeat, recte ut videtur cf. R 84 καὶ τῶν μελῶν λύουσι τὰς θέσεις ὅλας, Hex. 639 πῇ μὲν ὀμμάτων θέσεις, Suppl. I 21 καὶ τὴν ἐμὴν ἔσφιγξε τῆς ψόας θέσιν, 56 ἔχεις δὲ φρικτὰς τῶν παρισθμίων θέσεις. Similiter memoria fluctuat Hex 640 πῇ δὲ συνδέσεις (sic etiam M, συνθέσεις VpTN) | τῶν ἐντέρων πλέκουσι et 1822 σφίγγει δὲ χυλὸς τὰς ἀνάρθρους συνθέσεις (ita MTN, συνδέσεις Vp), absque ulla varietate Hex. 1110 θᾶττον δὲ τὰς πρὶν ἐξεμοῦντες συνδέσεις legitur. — Alia vocis θέσις (P II 67. 342, H II 169, Hex. 338. 722. 1172. 1632) et σύνθεσις (Av. 222. 275, Hex. 1248. 1697. 1701, S 293. 299. 431) testimonia a nostro loco aliena sunt.

19) vol. II 2 p. 879, 16 sqq. Σταγειρίτης· ὁ Ἀριστοτέλης· ἀπὸ τόπου κληθείς. Πισίδης (fr. 141 sq.):

ποίους στρατηγοὺς ἢ Σταγειρίτας ἔχων
ἐπῆλθες εἰς γῆν εὐτυχούντων βαρβάρων;

= H I 159 sq.

20) vol. II 1 p. 970, 12 sqq. νεῦρα μάχης· ὁ πλοῦτος. Πισίδης (fr. 122 sq.):

βλέπων μάλιστα καὶ τὰ νεῦρα τῆς μάχης,
τὸν πλοῦτον, ἐκρεύσαντα πρὸς τοὺς βαρβάρους.

= H I 163 sq. 'Nervos belli' pecuniam Cicero adpellavit Philipp. V 2, 5, sed iam apud Crantorem ὁ Πλοῦτος de se praedicat: ἐν πολέμοις νεῦρα τῶν πράξεων γίνομαι (Sext. Empiric. adv. mathem. XI 53 p. 557, 4 Bekker); ampliori sensu νεῦρα τῶν πραγμάτων pecuniam nuncuparunt Demosthenes apud Aeschinem III 166 (si modo lectio sana est; cf. Blass ad l. c. p. 284 ed. mai.) et Bio Borysthenites apud Laert. Dio-

---

[1]) Etiam prioris trimetri clausula apud poetam nostrum recurrit: P III 97 σφίγγει τὰ νῶτα καὶ βαρεῖ τὸν αὐχένα.

gen. IV 48, recte autem observat Plutarchus Vit. Cleomen. 27 p. 817 E ἀλλ' ὁ πρῶτος τὰ χρήματα νεῦρα τῶν πραγμάτων προσειπὼν εἰς τὰ τοῦ πολέμου πράγματα μάλιστα βλέψας τοῦτ' εἰπεῖν ἔοικε [1]. Vox ἐκρεύσαντα tropum de fluxa (Sallust. Catil. I 4) pecunia adfert [2], quam comparatione inlustrant S. Basilius Magnus Homil. in Psalm. LXI 5 (Patr. Gr. vol. XXIX p. 480 sq.; cf. etiam Symeo Metaphrast. ibid. vol. XXXII p. p. 1178 sq.) ῥευστὴ ἡ φύσις τοῦ πλούτου· χειμάρρου ὀξύτερον τοὺς ἔχοντας παρατρέχει· ἄλλοτε ἄλλον πέφυκε παραμείβεσθαι. Ὥσπερ ποταμὸς ἀφ' ὑψηλοῦ φερόμενος ἐγγίζει μὲν τοῖς παρεστῶσι τῇ ὄχθῃ, ὁμοῦ δὲ ἥψατο καὶ εὐθὺς ἀνεχώρησεν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ πλούτου εὐκολία ὀξυτάτην ἔχει καὶ ὀλισθηρὰν τὴν παρουσίαν, ἄλλους ἐξ ἄλλων παραμείβεσθαι πεφυκυῖα. Σήμερον τοῦδε ὁ ἀγρὸς καὶ αὔριον ἑτέρου καὶ μετ' ὀλίγον ἄλλου. Ἀπόβλεψον πρὸς τὰς ἐν τῇ πόλει οἰκίας, πόσα ἤδη, ἀφ' οὗ γεγόνασιν, ὀνόματα μετειλήφασιν, ἄλλοτε ἀπ' ἄλλου τῶν κεκτημένων ὀνομαζόμεναι. Καὶ χρυσὸς ἀεὶ τὰς τοῦ ἔχοντος χεῖρας διαῤῥέων ἐφ' ἕτερον μεταβαίνει καὶ ἀπ' ἐκείνου πρὸς ἄλλον. Μᾶλλον δύνασαι ὕδωρ τῇ χειρὶ περιλαβὼν κατασχεῖν ἢ πλοῦτον σεαυτῷ διαρκῶς συντηρῆσαι. Isidorus Pelusiotes Ep. I 274 (p. 344 C) καὶ ὡς ὕδωρ συνεχὲς τὰ χρήματα, ἄλλους ἐξ ἄλλων νοτίζον, καὶ πάλιν πρὸς ἄλλους βλαστάνον [3]), Agapetus cap. admonit. 7 (Patr. Gr. vol. LXXXVI 1 p. 1165 D) ὁ ἄστατος πλοῦτος τῶν ποταμίων ῥευμάτων μιμεῖται τὸν δρόμον, πρὸς ὀλίγον μὲν ἐπιῤῥέων τοῖς ἔχειν νομίζουσι, μετ' ὀλίγον δὲ παραῤῥέων εἰς ἄλλους ἀπέρχεται [4]).

21) vol. I 2 p. 612, 12 sq. (ad εὐλαβηθεὶς) καὶ Πισίδης (fr. 97):

οὐκ ηὐλαβήθης τὰς ἐνοχλούσας νόσους.

= H I 169, ubi εὐλαβήθης codices Vp offerunt aeque ac P II 338 εὐλαβεῖτο, tum ἀνευφήμησαν (S 117), εὐλόγησεν (S 623), εὐπόρησεν (P I 76 et H II 61), εὐφραίνοντο (P III 254). Semper augmentum comparet in ἐπηύξατο (P II 373, III 175), ἐπηύχετο (P III 280), ηὔξατο (P III 245), memoria fluctuat inter εὗρε (H I 85, Hex. 1622. 1804), εὑρέθη (P III 154. 275, S 433. 434), εὑρέθης (P II 271, S 272), εὗρεν (P I 77). εὗρον

---

[1]) Plutarchum respexit Isidorus Pelusiotes Epist. II 146 (Patr. Gr. vol. LXXVIII p. 600 B) ὁ δὲ ῥήτωρ οὐκ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ σκοπῶν, ἀλλὰ πρὸς τὴν χρείαν τοῦ πολέμου βλέπων, τοῦτ' ἔφη, qua epistola (p. 589 sqq.) commentariolus de Demosthenis loco (Ol. I 20 p. 15 R) δεῖ δὲ χρημάτων καὶ ἄνευ τούτων οὐδέν ἐστι γενέσθαι τῶν δεόντων continetur cf. etiam Nicetas Choniates de Manuele Commeno I 4 p. 82, 21 sqq. (Bonn) χρημάτων ἐπιῤῥώννυσι διαδόσεσιν, ἃ νεῦρα τῶν πραγμάτων ἀρίστως τῶν πάλαί τις κατωνόμασε.

[2]) Aliter Philes vol. I p. 412 v. 558 ὁ πλοῦτος ἀνθῶν καὶ παρευθὺς ἐκρέων.

[3]) Alio loco de pecunia haec leguntur (Ep. I 157 p. 288 C) εἰ δὲ πλοῦτος ἄδικος συναχθεὶς ὑπεραίρει σε, αὐτὸς μὲν θᾶττον ἐξεμεθήσεται, ῥευστὴν ἔχων τὴν φύσιν καὶ ἄστατον.

[4]) Cf. nota Damkeni p. 31. Ex Pisida accedat Av. 385 καὶ τῇ δόσει δὲ τῶν ῥεόντων χρημάτων.

(Hex. 1884) et ηὑρίσκετο (Av. 467), inter εὐτρεπίζετο (P II 366), εὐτρεπισμένος (H II 24), εὐτρέπιστο (Av. 119) et ηὐτρεπισμένη (Av. 516), ηὐτρεπισμένον (P III 31, S 366), ηὐτρεπισμένος (H II 24), ηὐτρεπισμένους (P II 176), ηὐτρέπιστο (P III 244). — Cum Vp in P I II et Hex. conspirat M, nisi quod P I 76 ηὐπόρησε exhibet, in reliquis Pisidae carminibus utraque scribendi ratio expressa est cf. a) εὐλογημένον (Suppl. II 18 et III 83), εὑρέθη (Suppl. II 41), εὗρες (non ηὗρες, Suppl. II 57), εὗρεν (Suppl. II 68); — b) ηὐδόκησας (Suppl. LXIII 5), ηὐλαβήθη (Suppl. LIX 2, quam lectionem scriptura ἠβλαβήθη manifesto innuit: ὧν ἡ προμήτωρ ἠβλαβήθη τὸν κρότον). Similiter in vita Anastasii ηὐτρέπισεν extat p. 1684 C, sed ἐνευφραίνετο p. 1692 B, εὕρισκε p. 1708 D, εὑρίσκετο p. 1704 B. Suidas vero in altera glossa sibi constat, qua versus noster excitatur:

22) vol. II 2 p. 1255, 5 sqq. (ad Τύχη) καὶ Πισίδης (fr. 158 sq.)[1]:

οὐκ ηὐλαβήθης . . . .
οὐ τὰς δι' ἡμᾶς ἀντιπραττούσας τύχας,
εἰ χρὴ καλεῖν με τὰς ἁμαρτίας τύχας.

= H I 169 sqq. Falso enim Bernhardyus οὐκ εὐλαβήθης edidit, siquidem οὐλαβήθης A, οὐκ ηὐλαβήθης reliqui Lexicographi codices suppeditant. Neque vero Suidae contextus lacunosus est, cum eius ratio in verbo finito adquiescat, ex quo accusativus v. 170 pendeat. Immo codicum Vp lacunam commodissime explet glossa nostra, quiquidem versum 171 propter ὁμοιοτέλευτον plane ignorent. Optime autem versiculo illo verba οὐ τὰς δι' ἡμᾶς ἀντιπραττούσας τύχας inlustrantur, quibus Heraclius cum Alexandro Magno componitur, quem Plutarchus ἔσπευδε δεῖξαι πᾶσιν, ὡς ἐναντίαι | κατεῖχον αὐτὸν ἀντιπράττουσαι τύχαι (115 sq.). Videlicet iniuriae fortunae populi peccata sive discidia sunt, quae poeta tecte significare maluit et hic et Av. 121 sq. μετῆλθεν ἡμᾶς οὐχ ὁ βάρβαρος δόλος, | ἀλλ' ἡ καθ' ἡμᾶς συγγενὴς ἁμαρτία[2]. Condicionalis vero sententiae structura Pisidae ingenio quam maxime consentanea est cf. P I 136 sqq. καταστρατηγεῖς <τοῦ> Φαραὼ τοῦ δευτέρου, | εἰ δεύτερόν τις οὐχ ἁμαρτήσει λέγων | τὸν ὡς ἀληθῶς πρῶτον εἰς ἁμαρτίαν, 174 sqq. σὺ δέ, κράτιστε, τὴν ἄϋπνον ἑσπέραν | εὐθισμένως ἔτεμνες, εἴπερ ἑσπέραν | καλεῖν προσήκει τὴν δι' ὑμῶν ἡμέραν, H I 150 sq. θᾶττον

[1]) Scilicet primi versus hemistichium apud Quercium desideratur.

[2]) Adde H I 152 sqq. οὐκ ἤρκεσάν σοι φροντίδων πολυτρόπων | ἐμφυλίων τε καὶ ξένων καὶ βαρβάρων | ἄλλαι μετ' ἄλλας συμπλοκαὶ καὶ συγχύσεις cf. Suppl. IV 94 sqq. Factionum discordiis civitatem post Phocae interitum in perturbationem coniectam fuisse docet H II 34 sqq., ac simul Heraclii in seditionibus sedandis sollertia praedicatur Av. 104 sqq. — Sed v. 169 οὐκ εὐλαβήθης τὰς ἐνοχλούσας νόσους falso Quercius ad morbos intestinos, ex civilibus dissidiis ortos rettulit cf. 'Wiener Studien' vol. XIII p. 45.

λογισμοῦ καὶ σχεδὸν πρὸ τῆς[1]) τύχης, | εἴπερ τίς ἐστι καὶ τυραννίδος μάχη, II 162 sqq. τὴν δραστικήν τε καὶ μετ' ἔργων ἐμπόνων | ὡς ἐν παρέργῳ συμφορὰν τοῦ Δούβιος[2]), | εἴ γε προσήκει συμφορᾷ παρεικάσαι | τὴν εὐσεβοῦντι δεσπότῃ πορθουμένην | ἢ δυσσεβοῦντι Χοσρόῃ σεσωσμένην, Hex. 489 sq. φρυκτοὺς δέ σοι δείκνυσιν ἄνθρακας λάλους, | εἴπερ λαλοῦσιν ὄντες ἠνθρακωμένοι, 1332 sq. καὶ πολλὰ κράζει καὶ λαλεῖ καθ' ἡμέραν, | εἴπερ τίς ἐστι καὶ παρ' ὀρνέοις λόγος cl. P II 288 ὁ δυστυχήσας εὐτυχῶς, εἰ δεῖ λέγειν[3]).

Ex Hexaëmero quinque glossae petitae sunt:

23) vol. I 2 p. 665, 14 sqq. εὐφρόνη· ἡ νύξ (fr. 98 sq.):

τίς τὸν μεγιστόφωνον ἔνδον τῆς στέγης
ἔπεισεν ὄρνιν ὡρολογεῖν τὴν ἑσπέραν.

= Hex. 1113 sq., ubi recte εὐφρόνην extat. Nec dubitari potest, quin ipse Suidas εὐφρόνην legerit, altera vero scriptura ex interpretamento orta sit. Idem error fortasse etiam alios quosdam Pisidae locos occupavit, unde factum est, ut vocis εὐφρόνη unicum praeterea exemplum incolume evaderet: P II 365 λαβεῖν συνεργὸν τοῦ σκοποῦ τὴν εὐφρόνην. Sane νὺξ (P I 104. 172, III 200. Av. 192, R 23, Hex. 19), νυκτὸς (Av. 362, H II 104, R 75. Hex. 368. 858. 1890), νυκτὶ (R 76), νύκτα (P II 369, III 236, Hex. 11. 200) propter metri compages ab interpolatione vacant, sed correctoris error versus invadere potuit, quibus nunc ἑσπέραν (P I 108. 174. 175, Hex. 144. 201. 599. Suppl. XLV 4)[4]) vel ἑσπέρας (H I 80, Hex. 221) comparet. Nostro autem loco anapaestus in quarto trimetri pede a Byzantinorum consuetudine abhorrens memoriae oblitterandae ansam praebuit in V (ἔπεισεν ὄρνιν ὡρολογεῖν εὐφρόνην), M (ἔπεισεν ὄρνιν ὡρολογεῖν εὐφρόνως), B (ἔπεισεν ὄρνιν ὡρολογεῖν τὴν νύκτα). — Ceterum ales, quem nunc epitheto μεγιστόφωνος Pisides ornat, Van. 127 ἄφωνος ὄρνις. ἄγγελος τῆς ἡμέρας adpellatur. Quam scripturam (= Vp) inepte explicat Quercius, optime vero codicum LT lectio εὔφωνος in gallum quadrat 'auroram clara consuetum voce vocare'[5]).

24) vol. I 2 p. 696, 4 sqq. ἐχῖνος (fr. 100 sqq.):

ποῖος δὲ Νηρεὺς τῶν ἐχίνων τοῖς σάλοις

[1]) Bekkeri emendationem pro πρώτης recepi.

[2]) Δούβιος egregie ex δ' ὁ βίος effecit Gelzer Byz. Ztschr. vol III p. 353 n. 2, συμφορὰν ipse pro συμφορᾶς correxi.

[3]) Adde Hex. 1719.

[4]) Suspicionis immunitatem habent P III 311 (ἐπεὶ δὲ καὐτὰ τὰ πρὸς ἑσπέραν γένη) et S 464 (πλὴν εἴθε σοι γένοιτο κἂν πρὸς ἑσπέραν), ubi Occidentis notio subiecta est.

[5]) Ἔμφωνος perperam in M extat, qui etiam falso ἄγγελοι pro ἄγγελος praebet; hemistichium ἄγγελος τῆς ἡμέρας P III 185 recurrit.

προβλεπτικὰς δίδωσιν ἐν βυθῷ κόρας,
ὅπως φύγωσι πρὸ ζάλης τὰ τῆς ζάλης;

= Hex. 1162 sqq., ubi recte φυγόντες legitur. Nimirum Suidas versu 1165 (εἰς τὴν γαλήνην προσφυῶσι τῶν λίθων) neglecto coniunctivum post ὅπως desiderans eo adductus est, ut poetae contextum interpolaret. Lexicographo imputari non debet Quercii scriptura τοῖς (pro ποῖος) ex antiquioribus editionibus (ad fr. 100) recepta, siquidem ποῖος rectissime AV suppeditant; corrupta vero sunt verba τῶν ἐχίνων τοῖς σάλοις, quae im MVp recurrunt; Morellus τοῖς ἐχίνοις ἐνσάλοις exhibuit, sed valde dubito, num codicum memoriam expresserit, quemadmodum etiam Quercii et Hercheri lectio τοῖς ἐχίνοις ἐν σάλοις videtur librorum fide destituta esse. Hic quidem ἐν σάλοις propter locutionis ἐν βυθῷ viciniam summopere friget, ac bene sensit Morellus adiectivum ἔνσαλος de echino m a r i n o vix dici potuisse [1], quapropter τοῖς ἐχίνοις τῆς ἁλὸς in margine coniecit perinde ac Kuester ad Suidam temptabat. Attamen voce ἅλς numquam Pisides utitur [2], omnes autem numeros explet ac simul mendi originem codicum TN traditio τοῖς ἐχίνοις τῶν σάλων detegit. De genitivi usu cf. Hex. 1005 τ ῆ ς θ α λ ά σ σ η ς τοὺς λόφους, 1517 καὶ τῶν ἀφώνων τ ῆ ς θ α λ ά σ σ η ς ἰχθύων, 1583 εἰσὶν δὲ καὶ γ ῆ ς κ α ὶ θ α λ ά σ σ η ς κοχλίαι, Suppl. I 32 τῶν ἀφρομόρφων τ ῆ ς θ α λ ά τ τ η ς πνευμόνων. Plane similiter καρκῖνος ἐλθὼν ἐ κ β υ θ ο ῦ θ α λ α τ τ ί ο υ (Hex. 1561) adpellatur ὁ τ ο ῦ σ ά λ ο υ κλέπτης (ib. 1565) cf. insuper 1731 sq. καὶ δυσκαθέκτοις ἀντινήχομαι σ ά λ ο ι ς, | ὡς οἱ πλέοντες ἐ ν β υ θ ῷ θ α λ α τ τ ί ῳ cl. 1567 ἰχθὺς δὲ πνεύμων τ ο ῖ ς σ ά λ ο ι ς ἐπιπνέων.

25) vol. II 2 p. 985, 17 sqq. (ad σ ῦ ρ ι γ ξ) Πισίδης (fr. 144 sqq.):

τίς τὴν μέλιτταν τὴν σοφήν, τὴν ἐργάτιν
γεωμετρεῖν ἔπεισεν . . . .
ποιεῖν δὲ τὰς σύριγγας οὐκ ἐπ' εὐθείας;

= Hex. 1165 sqq., ubi haec leguntur:

τίς τὴν μέλιτταν τὴν σοφήν, τὴν ἐργάτιν,
γεωμετρεῖν ἔπεισε καὶ τριωρόφους
οἴκους ἐγείρειν ἐξαγώνων κτισμάτων,
ποιεῖν δὲ τὰς σύριγγας οὐκ ἐπ' ὀρθίας
γραμμῆς διευθύνουσαν, ἀλλ' ἐγκαρσίας [3];

---

[1]) Composita ἄσαλος, ἐπίσαλος, πολύσαλος, ὑπόσαλος nihil iuvant.

[2]) Hex. 1020 (ἅλσιν) d e s a l e sermo est

[3]) Sic reposui ex MTNB pro ἐγκαρσίαν (Morellus, Quercius), quae varietas falsam constructionem διευθύνουσαν, ἀλλ' ἐγκαρσίαν invehit. Ἐγκαρσίως Vp offerunt, itaque

Poetae igitur oratio in angustum coacta est, cum Suidae maxime interesset, ut versum 1168 adponeret; cui rationi cumulatissime satisfecit verbis τίς — ἔπεισε praemissis cf. num. 22. 27. 28. Trimetri vero hemistichium omissum correctori male sedulo fucum fecit, qui Εὐκλείδου νόμος post γεωμετρεῖν ἔπεισε(ν) adiecit [1], haudquaquam ipsius Pisidae exemplo permotus [2], sed proverbii consuetudine innixus [3]. — Etiam versus 1169 commode praetermitti poterat, quia vocis γραμμή ellipsis nullam dubitationem habet [4], sed rarius adiectivum ὀρθίας [5]) vulgatior locutio εὐθείας extrusit, quae etiam in B conspicitur, metri legibus reluctantibus. Interpolandi vero ansam meo quidem iudicio S. Basilii memoria praebuit, Homil. in Hexaëm. VIII 4 (Patr. Gr. vol. XXIX p. 173 D sq.) ἔπειτα διώροφοι καὶ τριώροφοι αἱ σύριγγες αὗται ἀλλήλαις ἐπῳκοδόμηνται. Ἐφυλάξατο γὰρ μίαν ποιῆσαι διαμπερὲς τὴν κοιλότητα, ἵνα μὴ τῷ βάρει τὸ ὑγρὸν πρὸς τὸ ἐκτὸς διεκπίπτῃ. Κατάμαθε, πῶς τὰ τῆς γεωμετρίας εὑρέματα πάρεργά ἐστι τῆς σοφωτάτης μελίσσης· ἑξάγωνοι γὰρ πᾶσαι καὶ ἰσόπλευροι τῶν κηρίων αἱ σύριγγες, οὐκ ἐπ' εὐθείας ἀλλήλαις κατεπικείμεναι, ἵνα μὴ κάμνωσιν οἱ πυθμένες τοῖς διακένοις ἐφηρμοσμένοι· ἀλλ' αἱ γωνίαι τῶν κάτωθεν ἑξαγώνων βάθρον καὶ ἔρεισμα τῶν ὑπερκειμένων εἰσίν, ὡς ἀσφαλῶς ὑπὲρ ἑαυτῶν μετεωρίζειν τὰ βάρη καὶ ἰδιαζόντως ἑκάστῃ κοιλότητι τὸ ὑγρὸν ἐγκατέχεσθαι. Ex qua relatione Pisidae de apibus versus (1165—1179) fluxisse facile perspicitur, praesertim si praeterea 1165 sq. τίς τὴν μέλιτταν τὴν σοφήν, τὴν ἐργάτιν [6])

Hercherianae editionis lectio ἐγκαρσίους tamquam ex V hausta nullam auctoritatem habet. Adde quod accusativus ad σύριγγας spectans loci sententiam corrumpit. In nostra vero scriptura invicem sibi respondent ἐπ' ὀρθίας γραμμῆς et (ἐπ') ἐγκαρσίας (γραμμῆς), qua ratione ὄρθιος et ἐγκάρσιος coniungit Perdiccas Ephesius Patr Gr. vol. CXXXIII p. 968 B.

[1]) Sed interpolatione optime caret Lexicographi codex V.

[2]) Cf. Hex. 1176 sqq. γεωμετρῶν ἐντεῦθεν, Εὐκλείδη, σκόπει, | καὶ σχῆμα μηδὲν γραμμικὸν παραξέσῃς, | μήπου σε κέντρον τῆς σοφῆς διδασκάλου | πλήξῃ μελίττης καὶ μαθεῖν ἀναγκάσῃ.

[3]) Cf. de araneo Aelianus N. A. VI 57 Εὐκλείδου δέονται οὐδέν, Christophorus Mytilenaeus CXXII 82 ('Eos' vol. V p. 11) μαθὼν ἐκείνας οὐκ ἀπ' Εὐκλείδου γράφειν. Apes et araneas Gregorius Nazianzenus Or. XXVIII 25 (Patr. Gr. vol. XXXVI p. 60 D) respicit ποῖος Εὐκλείδης ἐμιμήσατο ταῦτα γραμμαῖς ἐμφιλοσοφῶν ταῖς οὐκ οὔσαις καὶ κάμνων ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν;

[4]) Cf. Bos—Schaefer, Ellips. Gr. p. 56 sq.

[5]) Similiter ἡ ὀρθία (scil. ὁδὸς) Pisides ex nostra emendatione (Stud. p. 21 n. 1) dixit Av. 509; cf. Thucydides V 58 καὶ Κορίνθιοι καὶ Πελληνῆς καὶ Φλιάσιοι ὄρθιον ἑτέραν ἐπορεύοντο.

[6]) Sed a Pisida aliena esse verba (Hex. 1343) βοὸς δὲ τὴν μέλισσαν τὴν φιλεργάτιν optime vidit Hilbergius Byzant. Zeitschr. vol. VII (1898) p. 338 n. 1, ac revera omittunt MVpTN. Quae quidem ex Aeliano N. A. II 57 καὶ ἀποθανὼν δὲ βοῦς γενναῖόν τι χρῆμα καὶ ἀξιέπαινον· μέλιτται γοῦν ἐκ τῶν ἐκείνου λειψάνων ἐκφύονται, ζῷον φιλεργότατον originem videntur traxisse, eidemque auctori apis epitheton φιλεργὸς sublegit Philes de anim. propr. 526. 533. 547. 552. 564. 570 cf. etiam N. A. V 12.

γεωμετρεῖν ἔπεισε et Basilii verba ibid. p. 173 C καλῶν καὶ πρεπόντων αὕτη τῶν ἐπαίνων παρὰ τῆς παροιμίας τετύχηκε, σοφὴ καὶ ἐργάτις ὀνομασθεῖσα componuntur [1]); vix enim ipsum Sacrae Scripturae locum (Prov. VI 8) poeta adiit: ἢ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε, ὡς ἐργάτις ἐστι, τήν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ποιεῖται· ἧς τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγίειαν προσφέρονται· ποθεινὴ δέ ἐστι πᾶσι καὶ ἐπίδοξος, καίπερ οὖσα τῇ ῥώμῃ ἀσθενής, τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη.

26) vol. I 2 p. 377, 4 sqq. ἐπείκτης· ὁ κατεπείγων. Πισίδης (fr. 93 sq.):

> ὅπως ὑφέξει τοῖς ἐπείκταις ἀγγέλοις
> τοὺς συλλογισμοὺς τῶν χρεῶν καὶ τῶν τόκων.

= Hex. 1480 sq. Quae glossa permagni est momenti, si in iudicium vocatur n. 27) vol. II 1 p. 556, 12 sqq. λειτουργία· κυρίως ἡ δημοσία ὑπηρεσία· παρὰ τὸ λήϊτον καὶ τὸ ἔργον. Πισίδης (fr. 114 sq.):

> ὅπως ὑφέξει τῶν χρεῶν καὶ τῶν τόκων
> ἅπασαν ἁπλῶς ψυχικὴν λειτουργίαν,

cuius fons est Hex. 1480 sqq.

> ὅπως ὑφέξει τοῖς ἐπείκταις ἀγγέλοις
> τοὺς συλλογισμοὺς τῶν χρεῶν καὶ τῶν τόκων
> καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῆς γεώδους καρδίας
> σπόρου τε καρπὸν καὶ σπορᾶς ἀκαρπίαν,
> ζυγοῦ τε λεῖμμα καὶ ῥοπῆς εὐσταθμίαν,
> καὶ πᾶσαν ἁπλῶς ψυχικὴν λειτουργίαν.

Scilicet vocis λειτουργία testimonium excitaturus versuum 1482—1484 nullam rationem Suidas habuit; sed imprudenter officio suo functus est, cum verbum finitum, ex quo accusativus pendet, servans, v. 1480 sq. in unum trimetrum contraxit. Longe enim melius ὅπως ὑφέξει τοῖς ἐπείκταις ἀγγέλοις quadraret, quoniam genitivi τῶν χρεῶν καὶ τῶν τόκων ad λειτουργίαν neutiquam pertinere possunt. Totam vero varietatem ipsius Lexicographi arbitrio deberi num. 26 luculente docet simulque causa perlucet, cur 1485 καὶ πᾶσαν in ἅπασαν permutarit. Nullius autem pretii est scriptura ὑφέξῃ (Qu. fr. 93 et 114), a Suida alienissima, siquidem utro-

---

[1]) Basili imitatorem haud raro Pisides se praestat, sed nihilominus falsa est codicis T inscriptio f. 1r Γεωργίου διακόνου τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας καὶ ῥαιφερενδαρίου τοῦ Πισίδους στίχοι πολιτικοὶ εἰς τὴν Ἑξαήμερον τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ubi ῥεφερενδαρίου et τὸ (pro τὴν cf. Suicer Thes. Eccles. vol I p. 1133) falso enotavit Pasinus, Codd. Mss. Bibliothecae Regii Taurinensis Athenaei vol. I p. 485.

bique optimus liber A in lectione ὑφέξει cum Hexaëmeri codicibus concinit. Etenim post tempus praesens [1]) particula ὅπως praeter coniunctivum (P I 59, H I 96, R 113, Hex. [2]) 255 sqq. 313 sqq. 402 sqq. 604 sq. 608 sqq. 655. 734 sqq. 831. 1164. 1190. 1226. 1392. 1527, Van. 85, Suppl. III 83, IV 149 sqq., An. p. 1709 A. 1713 B. 1716 B) et optativum (P III 433 et Hex. 724) [3]) etiam indicativum futuri secum ducit (cf. Hex. 263 τάξιν τε δεικνὺς τῆς ἀτάκτου τετράδος, | ὅπως ὁ κόσμος οὗτος, ὡς οἶκος μέγας, | ἄρρηκτος ἔσται), unde futurum cum coniunctivo copulatur Hex. 234 sqq. τρέχει δὲ τῷ σύμπαντι τὴν ἐναντίαν, | ὅπως ἀκλινὴς τῆς φορᾶς ἡ σφοδρότης | ἐξ ἀντιπλεύρων σφίγγεται καταδρόμων | καὶ μὴ ῥαγῇ τὸ σφίγμα τῶν κυλισμάτων | ἐν τῇ κατ' εὐθὺ τῶν ἐλασμάτων τάσει, | ἀλλ' ὥσπερ εἰς σύνδεσμον ἀντεσφιγμένος | τοῖς ἀνθελιγμοῖς [4]) συγκρατῆται τοῦ τάχους, cum σφίγξεται ex Hercheri coniectura scribendum sit [5]), quamquam σφίγγεται adgnoscit Tzetzes ad Lycophr. 1467 (fr. 185 Qu.). Sed alia eiusdem constructionis exempla (cf. Kuehner ausf. Gramm. ²II 2 p. 893) non satis certa esse videntur, veluti Hex. 255 sqq. τὰς ἐντεθείσας ἐκνοτίζειν ἰκμάδας, | ὅπως γένηται μῖξις, ὥσπερ ἐν γάμῳ, | καὶ συζυγέντων πρὸς τὸ τίκτειν τῶν δύω | εὔτεκνα δείξει τῶν σπαρέντων τὰ βρέφη, ubi Hercheri emendationem δείξῃ confirmant MVpN [6]). 313 sqq. καὶ θερμὸν ὑγρῷ συμπλέκεις ὁδοιπόρῳ, | ὅπως κερασθῇ τῇ μεσαζούσῃ σχέσει | ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς ποιοτήτων ἀκρότης, | καὶ μήτε φλέξει δραστικῶς ἡ θερμότης, | ὑγρᾶς ἐν αὐτῇ μὴ παρούσης ἰκμάδος, | μήτε πρὸς ἄκραν ἐξολισθήσῃ χύσιν, quo loco scripturam

---

[1]) Quinam usus sit post tempus historicum Stud. p. 11 sq. docui.

[2]) Sed Hex. 1159 sq ἄλλας δὲ ποιεῖν ἀντισυνθέτους, ὅπου | τὸ χῶμα τῆς γῆς τὰς ὀπὰς ἀποκρύβοι male Hercher ὅπως — ἀποκρύβῃ edidit Omnino reponendum: ὅπου — ἀποκρύβει ex VpT, quam scripturam etiam falsa codicis M varietas ὅπου — ἀποκρύπτει significat In vita Anastasii ἀποκρύπτεις (p. 1717 B), ἀποκρύπτοντες (p. 1689 C), ἀποκρύπτεσθαι (p. 1685 B) habes cf. insuper κρύπτεται (p 1692 D), κρυπτόμενον (p. 1705 A), κρύπτειν (p. 1697 C), ac similiter κρύπτειν legitur Av. 425, sed forma (ἀπο)κρύβειν suspicionem nullam movet cf. Lobeckius ad Phrynich. p. 317 sq. et Nauckius Mélanges Gréco-Romains vol. IV p. 318. — Interpolata est codicis N memoria: ὀπὰς | καὶ χώματι γῆς τὰς ὀπὰς ἀποκρύβειν.

[3]) Accedit Hex. 604 sq. ἐν συστολῇ δὲ δεικνύων καὶ τὴν κτίσιν, | ὅπως, ἐάν τις ἐξερευνῆσαι λόγῳ | τὴν σὴν ἀνεξεύρητον οὐσίαν θέλῃ, | πρῶτον λάβοι κάλυμμα τὴν στυγνὴν κτίσιν, | καὶ τὴν ὁμίχλην ἐκπλαγεὶς ὑποστρέφοι, ubi Hercher ex V (= p) λάβῃ, ex A (= Vp) ὑποστρέφῃ recepit. Etiam 1527 οὐχ ὡς λίθος δρῶν, ἀλλ' ὅπως μάθῃς, ὅτι Tp_2N μάθοις suppeditant.

[4]) L. ἀντελιγμοῖς cum MpTNB cf. infra p 125 n. 5.

[5]) De sensu passivo cf Kuehner-Gerth, ausführl Gramm vol. II 1 (1898) p. 114 sqq.

[6]) In T altera vocis syllaba evanuit.

φλέξῃ ex B ab Herchero depromptam MVpTN comprobant, neque 734 sqq. ὀπὴν δὲ μικρὰν ἐξανοίγει τῷ πόρῳ, | ὅπως τὸ πνεῦμα τῶν ὀχετῶν διατρέχον | μήτε στενωθῇ, τῆς ὁδοῦ πεφραγμένης, | καὶ πνευματώσῃ καὶ σκοτώσῃ τὴν θέαν, | καὶ τὰς ἐπιχύσεις προσπλάσῃ ταῖς ὄψεσι, | μηδ' αὖ ταράξῃ καὶ θολώσῃ τὰς κόρας codicis B varietas σκοτώσει — προσπλάσει in censum venit [1]). — Ceterum scripturae ὑφέξῃ (pro ὑφέξει) aliud exemplum admoveri potest, quod eadem ratione explicari debet: S 51 sqq. ἐφῆκε φύρσιν δογματίζειν ὁ δράκων, | ὡς ἂν δι' αὐτοῦ καὶ καθ' ἡμῶν ἡ πλάνη | δόξῃ χορεύειν καὶ παρέξῃ τοῖς μάγοις | λαβὰς γελώτων καὶ συνάξεις παιγνίων. Etenim παρέξῃ Quercii libido peperit, cum V distincte παρέξει

ει

praebeat, neque codicis p varietas παρέξῃ iuvat, quia παρέξῃ nullam explicationem admittit. Ac primo quidem obtutu coniectura παράξῃ (vel παρέλξῃ) sponte se offert, sed re adcuratius examinata indicativus futuri genuinae memoriae speciem obtinet. Nimirum ὡς ἂν sensu finali [2]) Pisides perinde atque ὅπως adhibet particulae ἂν ratione non habita; itaque praesens tempus coniunctivus excipit (Hex. 708 sq., Van. 96, S 163. 256. 362. 391. 523, Suppl. II 62) vel optativus (Van. 221), post tempus historicum coniunctivus legitur Van 138 sqq. [3]) et S 494. Quae observatio etiam de μήπως valet, sicuti Hex. 1636 sqq. demonstrat: ὑμὴν φλογώδης λεπτὰ τείνων σπαρτία, | μήπως βαρυνθῇ τῶν ὀπῶν ἡ χαυνότης | καὶ θλῖψιν ἕξει τῇ δέσει τοῦ σφίγματος, | κἀντεῦθεν ἰκμὰς τῆς ὀπώρας ἐκπέσῃ [4]) | σήψῃ τε κόκκος κόκκον ἄλλον ἐκρέων, ubi codicum scri-

---

[1]) Nihili est perfecti forma S 42 εἴπερ δι' ἡμᾶς τοῦ Λόγου σαρκουμένου | σπινθῆρας ἡμῖν δυςσεβεῖς ὑποφλέγει, | ὅπως ἐφεῖται τοῖς ὁδηγοῖς τῆς πλάνης | κενταυρόμορφον δογματίζειν εἰκόνα, ubi interpunctione post ὑποφλέγει adiecta corrigendum: οὕτως (καὶ νῦν?) ἐφεῖται cf. 51 sq. ἐντεῦθεν, οἶμαι, τοῖς Σεβήρου συμπόνοις | ἐφῆκε φύρσιν δογματίζειν ὁ δράκων cl. Hex. 742 καὶ νῦν ἐφεῖται τῆς ζοφώδους καρδίας | δᾳδοῦχον εἶναι τὴν ῥοπὴν τῶν ὀμμάτων. — Haud meliorem formam συγκρατεῖται (Hex. 238) Hercher cum V (= p) extrusit, quacum indicativus ζητεῖ Hex. 610 pro ζητῇ in TN falso traditus comparari potest. Sed Hex. 103 κάτωθεν ἄλλη φαίνεται κεχρυμμένη, | ὅπως ἔχει στήριγμα τὴν ἐν σοὶ βάσιν optime Hercher ex B (= VpTN) ὅμως rescripsit.

[2]) Aliud ὡς ἂν habes Hex. 1387 εἰ τοὺς ἰατροὺς τοῦ γεώδους σαρκίου | ἄγειν ἐῶμεν καὶ φέρειν τὰ σώματα, | ὡς ἂν δοκῶσι (prout statuant) et S 239 καὶ πολλὰ παίζεις (sic V clare praebet, non πέζεις), ὡς νομίζεις, τὸν λόγον, | ὡς ἂν δοκῇ σοι, unde tuearis H II 141 ὡς ἂν τις εἴπῃ, quamquam ὡς ἄν τις εἴποι Hex. 1707 (εἴπῃ Vp) et Suppl. I 112 extat. — Aliud ὡς ἂν (sive potius ὡςὰν: veluti) Hex. 692 sq. legitur: ὡς ἂν δέ τις δέσποινα τῆς οἰκουργίας | κινεῖ πρὸς ἔργα τοὺς ἑαυτῆς ἐργάτας cf. insuper Av. 406 λαβόντες εἶχον ὡςανεὶ τὰς ἀσπίδας et Kuehner-Gerth vol. II 1 p. 243 sqq.

[3]) Cf. Stud. p. 126.

[4]) Consulto omisi 322—325 ἐν οἷς τὰ πολλὰ λεπτὰ τείνει σπαρτία, | μήπως βαρυνθῇ τῶν ὀπῶν ἡ χαυνότης κτλ. usque ad ἐκπέσῃ, quandoquidem versus spurii sunt neque in MVNB occurrunt (323—325 om. p).

ptura ἔξει extra omnem dubitationem posita est. Itaque coniunctivus ex usu magis communi et post tempus praesens (Hex. 112. 117 sqq. 1008. 1216 sq. 1696. 1700 sq., Van. 260 sq., S 643)[1] et post tempus historicum (P II 346 sq., Av. 188, H II 54, Hex. 1170) comparet. Videlicet μήπως ex Pisidae sententia negantem coniunctionis ὅπως formam repraesentat, id quod optime docet Hex. 1705 sqq. τῇ μηδαμοῦ πρόσεστιν ἀντισυνθέσει, | μήπως μερισθὲν τῇ διχῇ διαστάσει | τὸ μηδαμοῦ μὲν εἰς ἀνούσιον ῥέποι, | τὸ πανταχοῦ δὲ τοῖς μερισμοῖς[2]) ἁρμόσοι, | ἀλλ' ἀντιγόμφοις, ὡς ἂν εἴποι τις, λόγοις | τὸ πάντα καὶ ἓν καὶ τὸ μηδαμοῦ πάλιν, | τῇ πανταχοῦ σφίγγοντες ἀντιφθογγίᾳ,[3]) | στεῤῥὸν τὸ βάθρον πήξομεν τῶν δογμάτων, ubi πήξομεν metri lex vindicat[4]). Nimirum post ἀλλ' affirmativa coniunctio ὅπως supplenda est, cuius generis alterum exemplum Hex. 115 sqq. recurrit: παρακρατεῖ τὸ σφίγμα τῶν κυλισμάτων | εἰς τὴν κατ' εὐθὺ τῶν ἐλασμάτων τάσιν, | μήπως καταχθῇ τῆς φορᾶς ἡ σφοδρότης | ἐν τῇ κενώσει τῶν τομῶν καταδρόμων, | ἀλλ' (scil. ὅπως) ὥσπερ εἰς σύνδεσμον ἀντεσφιγμένον | τοῖς ἀνθελιγμοῖς[5]) συγκρατῆται[6]) τοῦ τάχους — Nec scrupulum movent optativi ῥέποι (1705) et ἁρμόσοι (1706) post πρόσεστιν, licet ῥέπῃ et ἁρμόσῃ Hercher reduxerit. Optativum cum coniunctivo in Vp

οι η

et librarius et corrector consociant (ῥέπῃ — ἁρμόσοι), sed optativum utrobique MTN adgnoscunt. Quae scripturae ambiguitas etiam alibi obvenit, veluti Hex. 276 τὴν δ' αὖ φέρειν ἔνομβρον ἐξ ἔθους ὕδωρ, | μήπως τὸ θερμὸν φθαρτικῶς ὑπερβράσῃ, quo loco rarior optativi forma ὑπερβράσοι a M oblata praestat[7]), 544 τὴν γῆν ποτίζων καὶ δροσίζων εὐθέτως | τὴν ξηρότητα ταῖς ἐνύγροις ἰκμάσι, | μήπως ὑποκλάσασα τῇ ξηρᾷ ζέσει | σπεῖρα προέλθῃ πρὸς γονὴν τῶν σπερμάτων, ubi MTN προέλθοι commendant, 596 ἐκ τῶν ἄνω κάτελθε καὶ λάλει κάτω, | μήπως ἐπαρθεὶς τῷ μεταρσίῳ θράσει, | ὥσπερ νεοττὸς αἰετοῦ, καὶ μὴ θέλων | αὖθις κατέλθῃς, ubi κατ-

---

[1]) Cf. praeterea An. p. 1701 C.

[2]) Sic lego cum MVTN pro μεριστοῖς cf. Hex. 638.

[3]) Vulgatam scripturam ἀντιφθεγγίᾳ ex MVpTN, correxi.

[4]) Sed Hex. 1008 τίς καὶ τὰ κήτη, τῆς θαλάσσης τοὺς λόφους, | ἐν ταῖς ἐρήμοις τῆς ἀβύσσου συλλέγει, | μήπως ἐπειςφρήσαντα ταῖς λεωφόροις | ὁδοστατήσει καὶ ταράξει τὰ σκάφη Hercheri memoriam ὁδοστατήσῃ καὶ ταράξῃ ex B receptam firmant MVpN (ὁδοστατήσει καὶ ταράξῃ T).

[5]) L. ἀντελιγμοῖς cum pTN cf. p. 123 n. 4.

[6]) Lectionem συγκρατεῖται Hercher ex V (= p) correxit.

η

[7]) Cf. ὑποβράσοι T, ὑπερβράσοι Vp. Ceterum Hercher ὑπερβράσῃ ex B (= N) pro ὑποβράσῃ suo iure correxit cf. H I 24 ἕως σὺν αὐτῷ καὶ τὸ πῦρ ὑπερβράσαν. Falso autem ex Pisidae versu vocem ὑποβράσσειν Boissonade in Thesauro Didotiano (vol. VIII p. 299 D) elicuit cf. Av. 204 ἔβραζεν, Hex. 938 βράζον, Van. 147 βράζει.

ἔλθοις Mp_2TN offerunt, 653 παρακρατεῖ δὲ σπονδύλοις τὸν αὐχένα, | μήπως ὄλισθον τῇ περιστροφῇ πάθοι, quo loco optativum ab Herchero ex B sublatum confirmant MVpTN. Optativum vero cum coniunctivo Pisides coniunxisse videtur Hex. 344 sqq. καὶ συμφυλάττων τὰς συνεκτικὰς θύρας, | μήπως ὄχημα τοῦ συνήθους ἐκδράμῃ | καὶ σκύλμα πέμψῃ καὶ ταράξῃ τὴν θέαν, | δημοφθόρου τε φύρσιν ἐμβάλῃ μάχης, quoniam ἐκδράμοι MV_1p_1TB exhibent, et Van. 260 sqq. τῇ τοῦ λόγου μάστιγι συλλέγει φόβῳ, | μήπως ὁμοφρονοῦσα τῷ συνεργάτῃ | θυμῷ ταράξῃ τὸν διφροστάτην λόγον, | μέσον δὲ τούτων εὑρεθῇ πεφυρμένον | ὄχημα λαμπρὸν ἐκ Θεοῦ πεπηγμένον, ubi ταράξοι V offert. Quae constructionis ratio non solum post ὅπως (cf. Stud. p. 11 n. 2), verum etiam post ἵνα, ὡς, μὴ comparet cf. a) An. p. 1684 A γαλουχεῖ τὸ βρέφος τῷ τῆς μαγείας μαζῷ, ἵνα τροφὸν ἔχων ἀσέβειαν μὴ διδαχθῇ τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ' ὡς ἐκ γενετῆς τυφλὸς (sic recte Escurialensis pro τυφλὸν praebet) ἀγνοήσῃ [1]) τὸν ἥλιον καὶ τῷ σκότῳ τῆς πλάνης ὡς νυκτερὶς ἐπιτέρποιτο [2]); — b) Van. 134 sqq. εἰ μήτις αὐτοῖς σωφρονῶν ἀντεμβάλοι | τὸ γνωστικὸν φρόνημα τῆς συμμετρίας, | ὡς μήτε χαύνως μήτε μὴν ὑφειμένως | κινῶν τὰ νεῦρα τῶν ἐν ἡμῖν ὀργάνων | λύσῃ τὸν ἁρμόζοντα τῇ ψυχῇ τόνον, | μηδ' αὖ βιαίᾳ καὶ βαρείᾳ συντάσει | φύρῃ τὰ κοινὰ ταῦτα τοῦ βίου μέλη [3]), | ἴσῳ δὲ ῥυθμῷ συμβιβάζοι τὴν λύραν, ubi λύσῃ ex MVpL, φύρῃ ex VpTL, συμβιβάζοι ex VTL pro λύσει — φύρει — συμβιβάζει repono [4]); — b) Suppl. LXXI

---

[1]) Ἀγνοήσοι ex libidine Migne edidit.

[2]) Ἐπιτρέποιτο falso tamquam ex Laur. edidit Quercius. Reliquis locis tempus praesens (An p. 1689 A, 1704 A. B D) vel historicum (p. 1684 C) coniunctivus excipit, optativus post praesens tempus habes An. p. 1680 A et 1696 B, tempore historico praemisso inter optativum et coniunctivum memoria fluctuat p. 1707 C ἐπειρᾶτο διαναστῆσαι καθεύδοντα, ἵνα τὸ θέαμα μεριζόμενος ἐπελαφρύνοιτο (sic Laur, ἐπελαφρύνῃ Esc.) τὴν ἔκπληξιν. — In carminibus ἵνα non usurpatur; etenim P II 266 ἐξεῦρες, ὦ κράτιστε, τοῖς μὲν βαρβάροις | δείξας πρόσωπον ἐκδρομῆς ἐψευσμένης, | θήγων δὲ τὸν νοῦν τὸν σόν, ἵν' εὐμηχάνως | στραφεὶς ἐκείνοις τὰς ὁδοὺς ὑφαρπάσῃς corruptelam metri leges arguunt, quibus Hilbergii coniectura ('Wiener Studien' vol. IX p. 212) satisfaceret, nisi vitium latius serpsisse parsuasum haberem; cui iudicio inprimis inepta codicis M varietas θήγων δὲ τὸν νοῦν ὥστε καὶ τὴν αἰτίαν favet.

[3]) Vulgatam scripturam βέλη nostri codices plane ignorant cf. Hex. 680 sq. εἰ τὴν καθ' ἡμᾶς σαρκικὴν λάβοι λύραν | καὶ γνῷ τὸν εἱρμὸν τῶν μελῶν καὶ τοὺς τόνους.

[4]) Ceteroquin post praesens tempus coniunctivus extat Hex. 513. 588, S 502. 598, tempus historicum optativus sequitur Hex. 997 ἔχρῆν γάρ, οἶμαι, τὰς ἐν ὀγκώσε φύσεις | ἐκ τῶν ἀμυδρῶν συμπαγεῖσθαι σωμάτων, | ὡς μήτις αὐτῶν τὰς ἐπάρσεις προσβλέπων | πάθοι λεληθὼς δυσσεβεῖς ὑποψίας, sed optimorum codicum (MVp) consensus formam πάθῃ vindicat. — De Hilbergii coniectura ad P II 365 modo (not. 2) egi, — accedat Hex. 589 καὶ τοῦτο τῆς σῆς, δέσποτα, προμηθίας, | ὡς μὴ τὸ μῆκος ἢ τὸ κάλλος τοῦ πλάτους | μόνον σκοπήσας ἐκπλαγῇ τῶν κτισμάτων, | ἀλλ' ὥστε μᾶλλον τῇ νοήσει τοῦ βάθους | πρὸς ὕψος

2 ὀρθῶς δίκαζε, μὴ στεναγμὸς καρδίας | ἔγκλητος εἴη καὶ δοθῇ μοι πρὸς κρίσιν [1]).

Ad carmen de Severo Antiochensi septem glossae pertinent:

28) vol. II 1 p. 860, 15 sqq. μιξανάρρους (om. Qu.):

ἴσως λαβὼν ἴλιγγας ἀντισυστρόφους
ὁ μιξανάρρους τῶν Σευήρου σκεμμάτων
πρὸς τὰς ἀπ' ἀρχῆς ἀντανέλθοι φροντίδας.

= S 90 sqq., ubi inter versum secundum et tertium alii duo inseruntur: ἢ τῇ γαλήνῃ προστεθῇ τῶν δογμάτων | ἢ τὴν κακὴν ὄρχησιν ἐξορχούμενος. Quos quidem Suidas consulto neglexisse censendus est, id unum agens, ut sententiam participio λαβὼν inchoatam verbo finito clauderet cf. n. 22. 25. 26. 28. Ceterum memoriae Pisideae error repetitur, quae in quarto trimetri pede spondeum inculcat aeque ac v. 37. 51. 158. 604, quibus locis Σεβήρου et Σεβῆρον recte corrigebat Hilbergius 'Wiener Studien' vol. IX p. 218; eandem tamen medelam orationis aequabilitas etiam 95 (τέως μὲν οὖν Σευῆρε συμπεφυρμένε) et 581 (ἡμᾶς μὲν οὖν, Σευῆρε, συμπαθεῖν δέον) reposcit.

29) vol. I 2 p. 459, 4 sqq. ἐπιστάτης· καὶ ἐπὶ τοῦ εἰδήμονος (fr. 96):

ὡς ἰσχνολέσχης τῶν γραφῶν ἐπιστάτης.

Πισίδης φησίν. S 280. Ceterum in fragmentorum conlectione perperam Quercius cum Lexicographi editoribus contra Suidae praeceptum vertit: 'ut subtilis causarum patronus'. Γραφαὶ sunt scripturae Sacrae (cf. Hex 29. 54, S 74. 79. 171. 176. 177. 182. 187. 198. 200. 358. 504. 509 516. 677. 688, Suppl. III 11. CVII 15. 23). ἐπιστάτης adiectivi ἐπιστή-

---

οι
ἀρθεὶς γνωστικῶς σε θαυμάσῃ (θαυμάσῃ V, θαυμάσαι M), ubi ὥς γε pro ὥστε Hercher coniecit cf. ὡς ἂν γε S 163 et Suppl. II 62, ὅπως γε P II 323. Quamquam manum emendatricem aliquatenus retardat Theophanes p. 309, 12 (in particula, quae ad Pisidam redit cf. Stud. p. 30 n. 1) ἡμεῖς δὲ σπεύσωμεν κατὰ Χοσρόου χωρῆσαι ἐν πολλῷ τάχει, ὥστε ἐκ τοῦ ἀπροσδοκήτου ἐπιπεσόντες αὐτὸν θορυβήσωμεν cl. p. 270, 23 ἐπεμψεν ὥστε τὰ Σκλαυινῶν ἔθνη διαπεράσαι κωλύσῃ. — Codicis M scriptura in P II 266 cf. p. 126 n. 2) nihil probat; aliter vero Pisidae locus comparatus est P II 58 sqq. δέος γὰρ ἦν οὐ φαῦλον, ὥστε μὴ φθάσας | τὰ διαιρεθέντα τοῦ στρατοῦ σου τάγματα | σχίσῃ παρελθὼν ἐν μέσοις ὁ βάρβαρος, ubi sane notabilis est coniunctivus cf. Kuehner vol. II 2 p. 1016. Alibi verbis timendi noster μὴ (H II 203, S 148. 724. Suppl. IV 13 f) vel μήπως (An p. 1701 C) subiungit.

[1]) Post tempus praesens μὴ finale coniunctivum adsumit Hex. 359. 1629 sq., S 665 sq., Suppl. IX 4, idemque de μήπου Hex. 1179 valet.

μων vim habet (cf. Plato Protag. p. 312 DE), a qua significatione non longe distat Van. 253 ὁ νοῦς γὰρ ὥςπερ ἀσφαλὴς ἐπιστάτης | πώλους ἐλαύνειν συμφυεῖς εἰθισμένος, ubi mens aurigae [1]) comparatur, quo sensu διφροστάτης adpellatur λόγος (ratio) Van. 260, ex Platonis videlicet sententia tritissima (Phaedr. p. 246 A, Phaed. p. 85 D).

30) vol. II 2 p. 1068, 4 sqq. τελωνεῖον προπερισπωμένως, ἐν ᾧ καθέζεται ὁ τελώνης· τελώνιον προπαροξυτόνως διὰ τοῦ ι γραπτέον. Πισίδης (fr. 153 sq.):

ἐβουλόμην δὲ πᾶν τὸ τοῦ λόγου πλάτος
ἐν τῷ στενῷ σου προςβαλεῖν τελωνίῳ.

= S 496 sq., unde in codice E apud Suidam recte vulgatam Lexicographi memoriam προβαλεῖν in προςβαλεῖν commutatam esse discimus. Falso autem verbum illud interpretantur et Suidae editores (= Qu. in fragmento): 'volebam autem de tota re prolixe in augusto tuo telonio tecum **colloqui**' et Quercius: 'volebam autem totam sermonis amplitudinem in tuum angustum **congerere** telonium' cf. S 87 sqq. ἀπεικὸς οὐδὲν τὰς λαλούσας ὁλκάδας, | ἐκ τῶν ἐκείνου ῥημάτων πληρουμένας, | ταῖς ἀλλοδόξοις προςβαλεῖν τρικυμίαις, 130 sq. καιρὸς δὲ λοιπὸν τὰς λαλούσας ὁλκάδας | τῇ τῶν τέκνων σου προςβαλεῖν τρικυμίᾳ cl. 584 τούτους ἂν εἶπε προςβαλὼν σοι τοὺς λόγους, tum P II 352 sq. εἰς δ' ἀντέρεισμα προςβαλὼν ἀνετράπη. Itaque ἐν τῷ τελωνίῳ pro εἰς τὸ τελώνιον ex Pisidae usu frequentissimo ponitur, προςβαλεῖν vero aggrediendi notionem habet, cuius exempla praeterea suppetunt P II 250. 362, III 21, Hex. 335. 979, Suppl. II 70, XVIII 1 [2]), nec non fr. 59 οἱ βάρβαροι δὲ ὑπερβαλόντες τῇ πόλει, siquidem ex codice (L) ὑπερβαλόντες falsissime a Ducangio (ad Zonar. vol. II p. 65) pro προςβαλόντες enotatum est. 'Aggressi' sunt urbem Barbari, unde reiciendae sunt scripturae περιλαβόντες τὴν πόλιν (Anth. Pal. I 120, 9) [3]) et παραλαβόντες τὴν πόλιν (Suppl. LIX^b 9 ex M).

---

[1]) Cf. Sophocles El. 702 Λίβυες ζυγωτῶν ἁρμάτων ἐπιστάται, Euripid. Phoen. 1147 γυμνῆτες, ἱππῆς, ἁρμάτων τ' ἐπιστάται. Magis conspirat Philes vol. II p. 168 (n. CXXXII) v. 5 sq. τὸν γὰρ λογισμὸν εὐτυχεῖς ἐπιστάτην | ἡνιοχῶν τὸ σχῆμα τῆς ἐξουσίας. Similem vocem ἱπποστάτης in Lexicis omissam Pisides adhibuit R 89.

[2]) Adde προςβολὴ H II 99, Av. 264, Hex. 376. 387, Van. 230. Suppl. IV 96, fr. 49, An. p. 1705 C.

[3]) Ad Av. 64 κύκλῳ περισφίγξαντες et H II 141 περιλαβὼν (ex Hilbergii emendatione pro περιβαλὼν 'Wiener Studien' vol. IX p. 214) ἐν συντόμῳ non recte provocat Stadtmueller Anth. Gr. vol. I p. XXXVI et 34.

31) vol. I 1 p. 1054, 6 sq. βύουσι· φράττουσι, καλύπτουσιν· ἔνθεν καὶ ἀκρόβυστος, ὁ τὸ ἄκρον βεβυσμένον ἔχων. Πισίδης (fr. 69):

ἐρῶ δέ σοι νῦν, εἴπερ οὐ βύειν θέλεις.

= S 508, ubi βύεις πάλιν in versus clausula legitur. [1]). Cum vero interpolationis causa nulla compareat, putaverim alium Pisidae trimetrum a Suida laudari poetamque eadem verba paululum inflexa duobus locis usurpasse. Quam sententiam gemello exemplo comprobare licet: Hex. 457 καὶ πολλάκις τὸ τόξον ἐντείνας, πάλιν [2]) et H II 90 καὶ πολλάκις τὸ τόξον ἐντεῖναι θέλων.

Ac saepius omnino Pisides versiculos leviter immutatos repetit, quae observatio etiam iudicium de num. 3 (p. 110 supra) suggessit cf.

Hex. 121 (= 239)	βάσει τρεχούσῃ καὶ φορᾷ πεπηγμένῃ
et 1657	στάσει " " " "
570	ὦ πομφόλυξ σφύζουσα [3]) καὶ φυσωμένη
et Van. 225	ὡς " " " " , —
P II 24	ὡς εὖ κρατοῦσα σὺν Θεῷ μοναρχία
et 26	ἀλλὰ " " " "
III 122	ποιῶν ἐρυθρὸν Περσικῶν ἐξ αἱμάτων
et fr. 21	βάψεις [4]) " " " "

[1]) Suidam exscripsit Zonaras vol. I p. 412. — Ad βύειν accusativus τὰ ὦτα mente subintelligendus est aeque ac S 435 ὢ τῆς βυούσης μέχρι παντὸς ἀσπίδος, sicuti docet Psalm. LVII 5 θυμὸς αὐτοῖς κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφεως, ὡσεὶ ἀσπίδος κωφῆς καὶ βυούσης τὰ ὦτα αὐτῆς, eademque ratione apud Hesychium: βύων τὰ ὦτα· ἐπιφράττων equidem βύων· τὰ ὦτα ἐπιφράττων corrigo cf. βύει· καμμύει· φράσσει τὰ ὦτα.

[2]) Παλιν trimetrum claudit praeterea P I 64. 166. 344, III 117. 205, Av. 54. 244. 329. 459. 482, H I 174, Hex. 46. 205. 218. 540. 641. 1264. 1286. 1396. 1397. 1694. 1708. 1745. 1752 (in Hercheri contextu). 1753. 1774. 1840. Van. 42. 85, S 4. 20. 106. 132. 197. 318. 346. 419. 483. 628. 631. 647, Suppl. I 39, II 1. 49. 62, III 65, IV 68, CIII 3.

[3]) Ad Van. Quercius ex V varietatem φυσῶσα καὶ σφύζουσα (pro σφύζουσα) enotavit; revera φυσῶσα cum glossa marginali: γρ. σφύζουσα habes, eodemque codicis p scri-
σφύζουσα
ptura φυσῶσα redit; σφύζουσα in M, φυσῶσα in LT occurrit. Quam ambiguitatem Hex. 570 dirimere videtur, unde φυσῶσα ex φυσωμένη inrepsisse puto, scilicet propter scribendi consuetudinem ceteroquin Pisidae satis familiarem cf. P I 9 καὶ μηδαμοῦ χωροῦσα, καὶ χωρουμένη, Suppl. IV 13 ψυχὴ πόθῳ τρώσασα καὶ τετρωμένη, 20 ἐν τῇ σχέσει κλέψαντες ἢ κεκλεμμένοι, Van.$_2$ 69 παιζόμενοι παίζοντες, — tum Suppl. II 79 Σκλάβον φονεύει καὶ πάλιν φονεύεται et An. p. 1697 B τί πλανᾶσθε, φησί, καὶ πλανᾶτε cll. Suppl. I 80 τυραννικῶς κρατοῦσα, μὴ κρατουμένη, — P II 222 κλέψαι θελήσας αὐτὸς ἀντεκλέπτετο, R 56 κλέψας τὸ πρῶτον μειζόνως ἀντεκλάπη.

[4]) Cf. Stud. p. 53.

Av. 49	μόλις μὲν οὖν ἔσβεστο τῆς τυραννίδος
et H II 5	ἤδη „ „ „ „ „
H II 224	ἔχει δὲ τιμὴν τὴν καλὴν ἀτιμίαν
et Van. 169	φέρει [1]) „ „ „ „ . —
H I 117	οὐκ ἠγνόει γὰρ δεινὸς ὢν λογογράφος
et Hex. 71	„ ἠγνόεις „ „ „ „ ; —
Hex. 1122	πείσθητε λοιπὸν τὴν ἀνάστασιν σέβειν
et 1312	πεισθεῖσα [2]) „ „ „ . —
115	παρακρατεῖ τὸ σφίγμα τῶν κυλισμάτων
et 235	καὶ μὴ ῥαγῇ „ „ „ „ . —
Av. 132	καὶ τεκνοποιῶν τῷ Θεῷ καθ᾽ ἡμέραν
et fr. 133	„ τεκνοποιεῖν „ „ „ „
Van. 218	ἐκτείνεται δὲ καὶ πάλιν συστέλλεται
et S 321	„ μὲν „ „ „ ,
Av. 360	τὰς εἰσόδους κλείσασα ταῖς διεξόδοις
et Hex. 746	„ „ πλύνασα „ „
H I 128	εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος
et Hex. 1653	„ „ „ „ βούλημα „ „ „ „ . —
H I 78	καὶ νῦν προῆλθεν Ἡρακλῆς τῷ πράγματι
et R 106	οὕτω προῆλθες „ „ „ . —
P II 328	μηδ᾽ αὖ σαλεύσας τοὺς πεπηγμένους ὅρους
et Hex. 351	„ „ παρελθεῖν „ „ „ . —
R 40	λευκὴν φοροῦσα τὴν στολὴν τῆς καρδίας
et S 447	φορῶν [3]) δὲ λευκὴν „ „ „ „ ; —
H I 208	ἐν τῇ τοσαύτῃ τοῦ δρόμου παρεκτάσει
et II 182	„ γὰρ „ „ χρόνου „ . —
P III 17	ὁ βάρβαρος δὲ καὶ γένει καὶ τῷ τρόπῳ
et fr. 157	„ „ „ τῷ λόγῳ „ „ „

[1]) Ita ex MVTLp vulgarem scripturam φεύγει correxi, quam falso Morellus (fugitque famam ceu decentem infamiam) et Quercius (famam fugiet velut certam infamiam) interpretantur: immo vero pulchram infamiam tamquam gloriam fert πολλήν τε δόξαν τὴν ἀδοξίαν ἔχει (170) vir prudens: ἅπερ γὰρ ὕβρεις εἰσὶ τοῖς τιμωμένοις, | ἔπαινός ἐστι ταῦτα τοῖς ὑβρισμένοις.

[2]) Πεισθεῖσα—σέβει vulgo editur, sed genuinam memoriam VΓpN servant; contra metri leges πεισθῶμεν—σέβειν B exhibet, nec melior codicis M est lectio: πεισθεὶς τὸ λοιπὸν—σέβειν.

[3]) Sic scripsi pro ποιῶν cf. R 41 λευκὴν δὲ καὶ σὺ νῦν φορεῖς τὴν καρδίαν, ubi MT optime πορφύραν pro καρδίαν exhibent cf. H I 195 sqq. ὦ νῦν ἀληθῆ δεικνύων τὴν πορφύραν· | πορφύρεται γὰρ εἰς βαφὴν αἰωνίαν | ἱδρῶσι τοῖς σοῖς εὐσεβῶς ἠμαγμένη· | μένει δὲ λευκή, καίπερ οὖσα πορφύρα· | καὶ τῇ νέᾳ στίλβουσα καλλιεργίᾳ, | ὅσον φορεῖται, μειζόνως λαμπρύνεται.

R 51	καὶ συγκεραννὺς τῷ γλυκεῖ τὴν πικρίαν
et Hex. 810	„ „ ἡδονῇ „ „ . —
S 257	τί μὴ μεθ' ἡμῶν δογματίζεις ἐν δύω
et 304	„ „ „ „ „ τὰς[1]) „ , —
P II 316	ὃς πρὸς τοσαύτην ἦλθεν ἐκτροπήν, ὅτι
et III 20	καὶ „ „ „ αἰσχύνην, „ . —
Hex. 1393	ἄρρευστον ἡμῶν ἐξεγείρῃ τὴν φύσιν
et 1440	ἄφθαρτον „ ἐξεγείρει[2]) „ „ . —
55 (= 1909)	ὡς ἐμεγαλύνθη τοῦ Θεοῦ τῶν[3]) κτισμάτων
et 293 (= 739)	„ „ τῶν σοφῶν σου „ , —
[60	ἀλλ' ὦ σοφιστὰ Πρόκλε τῶν κάτω λόγων
et 77[4])	„ „ „ τῶν ξενοσπόρων „]
Hex. 1507	ἡ τῶν Χερουβὶμ ὀμματόπλουτος φύσις
et Suppl. XXXV 1	„ „ „ ὀπτικωτάτη „ . —
S 376	ἤδη δὲ λοιπὸν καὶ τὸ τοῦ Λόγου στόμα
et 649	„ „ „ „ „ πηγαῖον „ ; —
Av. 61	καὶ τοῖς παρ' αὐτὸν[5]) αἵμασιν πεφυρμένον
et H II 77	„ „ „ „ „ πεφυρμένος
Hex. 119	ἀλλ' ὥσπερ εἰς σύνδεσμον ἀντεστριμμένον,
et 237	„ „ „ „ ἀντεστριμμένος, —
P III 265	τὰ μὲν πρὸς ὕψος ἐκ βάθους ἀνέρχεται
et 269	„ „ „ „ „ „ ἀνήρχετο
P I 100	ἀλλ' ἐν παρεκβάσει[6]) με τοῦ προκειμένου
et 166	„ „ „ „ „ σκοποῦ πάλιν
P III 44	ἐν τῇ δοκήσει τῆς μάχης ἐφαίνετο
et Hex. 280	„ „ „ „ „ ἠνωμένας

---

[1]) Utraque lectio recto stat talo cf. a) S 142 ὡς εἰ θέλοιμεν δογματίζειν ἐν δύω, b) δύω γὰρ αὐτὸς δογματίζει τὰς φύσεις, 646 φύσεις ὁ Θωμᾶς δογματίζει τὰς δύο cll. 43. 52. 105. 244.

[2]) Nec 1393 ἐξεγείρει (T) nec 1440 ἐξεγείρῃ (V_2p_2) in censum venit.

[3]) V. 55 τῶν σοφῶν σου editiones praebent, sed genuinam memoriam VpTB et Morelli codex offerunt; eodem enim modo 56 et 1910 secum plane conspirant.

[4]) Exemplum utpote a re nostra alienum saepsi; recte enim versu 77 plerique codices carent, qui tamen inter se mire discrepant. Nimirum v. 74—77 omittit B, 76—80 T, 74—76 post 80 Vp conlocant, 79. 78. 80 inter 50 et 51 N ponit. Mihi codicum Vp memoria genuina videtur. Omnino autem v. 77 expellendus est, quandoquidem ξενοσπόρων falsam sententiam invehit; terrenorum vero sermonum sophistes optime Proclus nuncupatur, ut qui sublimiores intelligere nequeat. Contrario nomine Justinus laudatur S 544 sq. φιλοσοφίας γὰρ οὗτος ἦν πρωτεργάτης. | οὐ τῆς κάτω τοσοῦτον, ἀλλὰ τῆς ἄνω.

[5]) De Av. 61 cf. Stud. p. 9 n. 5.

[6]) Παρεμβάσει altero loco Quercius, sed non V exhibet.

Hex. 61	ὁ [1]) πολλὰ βροντῶν ἐκ νεφῶν λοξοδρόμων
et Suppl. CVI 1	„ „ „ „ „ ἐξουσίας
S 153	ὡς εὖ γέ σοι, κράτιστε, τῶν νοημάτων
et Suppl. II 15	„ „ „ „ „ „ σπουδασμάτων, —
[Hex. 116	εἰς τὴν κατ' εὐθὺ τῶν ἐλασμάτων τάσιν]
et 236	ἐν τῇ „ „ „ „ τάσει [2]), —
Av. 195	ἀλλ' εἰς πολυσχεδεῖς [3]) τε καὶ πολυπλόκους
et S 698	καὶ τοὺς „ „ „ πολυτρόπους, —
P III 156	οἱ γὰρ φθάσαντες τῆς ἀτολμίας χρόνοι
et 194	τῶν γὰρ φθασάντων „ „ χρόνων, —
S 315	καὶ πῶς ἀσυγχύτους τε καὶ μίαν λέγεις
et 322	οὕτως ἀσύγχυτόν „ „ „ λέγων, —
Hex. 1645	τοὺς μαργαρίτας λευκοδέρμους [4]) ἐκτρέφει
et Van. 118	καὶ „ „ προσφέρει. —
P II 104	ὡς εἰς ἀφ' ὑμῶν πρὸς πόνους ὁπλίζομαι
et III 95	„ „ „ ἡμῶν „ μάχην ὁπλίζεται, —
Hex. 14	καὶ τὴν ὁμίχλην τῶν φρενῶν ὑποστρέφει [5])

[1]) Attamen Hex. 61 inter ὁ (Morellus et Hercher = pN) et ὦ (Quercius = VT) memoria fluctuat. Praestat tamen ὁ et hic et 62 sq. ὁ πτωχόκομπος τῶν νοημάτων σάλος, | ὁ (etiam V) πολλὰ τολμῶν εἰς ἀΐδιον (l. ἀείδιον) κτίσιν cf. R 64 sq. ἀλλ' ὦ σοφὸν γέννημα καὶ τέκνον γέρον, | ὁ σπαργανωθεὶς τῇ νοητῇ πορφύρᾳ, Hex. 883 sq. ἀλλ' ὦ παρὼν πόῤῥωθεν ἑδραίῳ τάχει, | ὁ πᾶσι γνωστὸς καὶ δυσεύρετος μένων, 1766 sq. ἀλλ' ὦ τοσούτων ἀρχιτέκτων θαυμάτων, | ὁ τὸν σὸν υἱόν, τὸν συνάφραστον λόγον ἐκδούς, 1838 sq. ἀλλ' ὦ τοσούτων ἀρχιτέκτων θαυμάτων, | ὁ πρὸς τὸ σὸν βούλημα τὰς ἄνω πύλας | σφίγγων, Van. 34 sq. ἀλλ' ὦ τὸ θερμὸν τῶν ἐμῶν λόγων ἔαρ | ὁ τῷ καθ' ἡμᾶς ἀντικείμενος σάλῳ, 231 sq. ἀλλ' ὦ διαυγὲς ὄμμα τῆς ἐκκλησίας, | ὁ πατρικὸς νοῦς, ἡ ταπεινὴ καρδία.

[2]) Prior vero trimeter ex deteriore fonte (Vat. 121?) a Quercio adiectus est, qui falso ad V provocat; ego neque in V neque in TpN versum legi, repperi in Vindob. Theol. Gr. 242, qui 110—121 post 125 conlocat aeque ac N (110 inter 108 et 109, 111—121 post 125 praebet T). Ceterum v. 236 M εἰς τὴν — τάσιν offert (= p_2; ἐν τῇ — στάσει perperam p_1 cum V), sed de v. 116 nihil proferri potest, quia 1 — 142 infelici casu interciderunt.

[3]) Legendum videtur πολυσχιδεῖς, quemadmodum etiam P II 68 κρουνοὶ ῥέοντες τῷ πολυσχιδεῖ πόρῳ contra codicum MVp auctoritatem Quercii scripturam πολυσχεδεῖ tacite correxit Bekker, favente v. 69 εἰς ταὐτὸ συντρέχουσιν ἐκ τῶν σχισμάτων cf. insuper Van. 76 ὡς <ἐν recte adiecit Hilbergius 'Wiener Studien' vol. IX p. 216> λαβυρίνθῳ τῷ πολυσχιδεῖ βίῳ, ubi Morelli et Quercii memoriam confirmant ML, πολυσχεδεῖ VTp exhibent. Hilbergii vero supplementum iam Boissonade ad Nicephor. Chumn. (Anecd. Nov.) p. 65 e codice Parisino 1560 protraxerat, ubi calami lapsus vel operarum error adgnoscendus est, siquidem procul dubio Paris. 1630 (L) significatur, quocum T consentit. De constructione cf. Hex. 607 δεικνὺς δὲ σαυτὸν ἐν κατόπτρῳ τῇ κτίσει, ubi inscitus corrector in p ὡς pro ἐν proposuit.

[4]) Hex. 1645 Morellus et Quercius λευκοδέσμους praebent, sed recte Hercher codicem V (= TN) secutus est; λευκοδρόμους contra metri rationem MB suppeditant.

[5]) Sic lego cum VNB pro ἐπιστρέφει eodemque ὑποτρέφει in T ducit.

et 605 καὶ τὴν ὁμίχλην ἐκπλαγεὶς ὑποστρέφοι [1]), —
Hex. 1837 ἀνεῖλεν αὐτὸν ἀντὶ λόγχης τῷ ξύλῳ
et fr. 52 „ αὐτοὺς „ „ εἰς ὕδωρ, —
Hex. 1030 τίς τεκνοποιεῖν [2]) δεικνύει τὴν ἔγχελυν
et 1062 „ „ „ τοὺς κανθάρους. —

Quin etiam versus integri saepenumero a Pisida repetuntur, unde quadamtenus in lubrico versamur, Suidae fragmenta ad edita opera revocaturi cf.

P I 88 et Hex. 1647 εἰς πάντα καιρόν, οὐ γὰρ εἰς ἔαρ μόνον,
P I 121 et Suppl. III 82 ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἐκτυποῦντες καρδίαις,
Av. 354 et Hex. 812 σύμβουλος ἐχθρὸς καὶ κατήγορος φίλος,
H I 67 sq. et Suppl. IV 3 sq. τί γὰρ τὸ κοινὸν ὠφέλησε τοῦ βίου
κάπρος φονευθεὶς ἢ λέων πεπνιγμένος;
H I 167 et Suppl. IV 117 οἱ ψυχαγωγοὶ μαργαρῖται τοῦ βίου,
H II 72 et S 35 χειμῶνας ἡμῖν [3]) ἐξανέστησεν μάχης,
[R 27 et fr. 1 Πλάτων σιωπᾷ καὶ λαλεῖ σκυτεργάτης] [4]),

---

[1]) Sive ὑποστρέφῃ cf. Stud. p. 123 n. 3.

[2]) Τεκνοποιοὺς 1062 legitur, sed infinitivum utroque loco M offert; 1062 τεκνοποιεῖν T exhibet, τεκνοποιὸν 1030 cum VpN. Equidem ex M verbum (cf. Av. 132, Hex. 41, Suppl. IV 59, fr. 133) reponere malo, praesertim cum adiectivi usus (cf. P I 206 τεκνοποιῶν ὀργάνων et Hex. 1347 τεκνοποιῶν σπερμάτων) scrupulos quosdam moveat; accedit quod infinitivi structura utpote rarior ad contextum mutandum facile inducere poterat cf. tamen Hex. 186 sq. (δεικνύντες) διαιρετῶς μὲν τὰς ὑποστάσεις σέβειν, | ἡνωμένως δὲ προςκυνεῖν τὴν οὐσίαν. S 473 τὸ τῶν τριῶν φῶς δεικνύεις πεπονθέναι, 712 ἔδειξας αὐτῇ φῶς θεωρεῖν ἐν ζόφῳ, tum Suppl. III 78 sq., ubi codicis M memoria ita corrigenda est: δείξει κυβερνᾶν (κύβερνον M) καὶ τὰ νῦν ἐκ τῆς ζάλης | πρὸς τὴν γαλήνην, ἣν ἔχεις, τὰ πράγματα. — Falsissime autem Hex. 1062 δείκνυσι pro δεικνύει suppeditat p, siquidem Pisides semper δεικνύει pro cretico, δείκνυσιν(ν) pro palimbacchio habet cf. a) R 96, Hex. 308. 566. 1234, S 718, Suppl. II 4, XXXVIII 1, XLVII 4, LXVIII 2, tum Av. 213 (pro δεικνύειν ex Hilbergii emendatione 'Wiener Studien' vol. IX p. 214) et Hex. 1129 (καὶ τοῦ Γαληνοῦ δείκνυται σοφωτέρα, ubi δεικνύει σοφωτέρους optime MVpT praebent); — b) P I 229, Hex. 489. 776. 1048. 1213. 1355, S 638, Suppl. II 18, IV 45, XXII 2, XLV 3, LIV 2.

[3]) Priore loco ὑμῖν legitur, at cf. v. 99 (τὰ ξίφη) κοιναῖς καθ' ἡμῶν προςβολαῖς τεθηγμένα.

[4]) Fr. 1 procul dubio ex carmine de Resurrectione inter Pisidae poematia (M f. 45^v, V f. 55^v, p f. 59^r, Bodlei. Thomae Roe 18 f. 460; cf. Stud. p. 52) propter colorem proverbialem transiit. Simili ratione Pisides lusit Hex. 80 σιγῶσι Πρόκλοι καὶ λαλοῦσιν ἀγρόται, ubi coniecturam ἐργάται inde commendaveris, quod Pauli Epist. ad Rom. I 20 poeta in sequentibus (81 sqq.) ante oculos habuit; in universum tamen de apostolis agitur, qui apte ἀγρόται adpellantur cf. R 28 sq. (post versiculum modo tractatum) νοσεῖ Γαληνός, ἐκφοβεῖ δὲ τὰς νόσους | ὁ Πέτρος ἡμῶν, τὰς σαγήνας ὁ πλέκων. Nihil huc facit Gregor. Turic. hist. Franc. praef. 1 (Otto, die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer p. 300) q u o d a n o s t r i s f a r i p l e r u m q u e m i r a t u s s u m, q u i a **philosophantem rhetorem intellegunt pauci, loquentem rusticum multi**, nec recte

Hex. 55 sq. et 1909 sq. ὡς ἐμεγαλύνθη τοῦ Θεοῦ τῶν κτισμάτων [1])
ἡ δημιουργὸς καὶ σοφὴ παντουργία,
120 sq. et 238 sq. τοῖς ἀντελιγμοῖς συγκρατῆται τοῦ τάχους [2])
βάσει τρεχούσῃ καὶ φορᾷ πεπηγμένῃ,
293 et 739 ὡς ἐμεγαλύνθη τῶν σοφῶν σου κτισμάτων,
[323—325 et 1636—1638 μήπως βαρυνθῇ τῶν ὀπῶν ἡ χαυνότης
καὶ θλῖψιν ἕξει τῇ δέσει τοῦ σφίγματος,
κἀντεῦθεν ἰκμὰς τῆς ὀπώρας ἐκπέσῃ] [3]),
[893 et 1659 ὕλην ἄϋλον μυστικῶς ἀπειργάσω] [4]),
[1087 sq. et 1136 sq. τίς ἀσπόρῳ τοὺς γῦπας ἐξάγει τοκῳ
φυλῆς παρ' αὐτοῖς οὐχ ὑπούσης ἄῤῥενος;] [5]),
1766 et 1838 ἀλλ' ὢ τοσούτων ἀρχιτέκτων [6]) θαυμάτων,
Van. 3 et S 289 εἰ καὶ λέλεκται τοῖς θεόπταις Πατράσι,
[Van. 145 et 173 ἡ γὰρ παρ' ἄλλοις ὠνομασμένη Τύχη] [7]),
S 691 et Suppl. IV 49 ἀλλ' ὢ διαυγὲς ὄμμα τῆς οἰκουμένης [8]). —

---

ad proverbium (Paroemiogr. Gr. vol. I p. 4 sq.) ἀγροίκου μὴ καταφρόνει ῥήτορος provocavit Quercius.

[1]) De v. 55 cf. p. 131 n. 3 supra.

[2]) Cf. Stud. p. 123 et 125.

[3]) At cf. p. 124 n. 4 supra.

[4]) Sed v. 1659 perperam ex V inseruit Quercius; Morelli et Hercheri contextum MTN comprobant; p in censum non venit, quoniam inter 1638 et 1669 unum folium periit, dubitari vero nequit, quin codicis V interpolationem rettulerit.

[5]) Versus de mira vulturis generatione (1136—1153) ineptum locum in particula (1123—1164) habent, qua animalia praesaga commemorantur, scilicet cornix (1124 sq.), mergus (1126 sq.), ibis (1128—1135), echinus terrestris (1154—1160) et marinus (1161—1164). Recte igitur 1136—1153 omittunt VpB, nec probanda est Hercheri ratio, qui versibus 1088—1090 uncos adiecit, ubi de cantharorum partu similia quaedam praemittuntur (1062—1086). Ceter m tota quaestio alibi adcuratius tractanda erit.

[6]) Altero tamen loco ἀρχιτέκτον (sic) in MVT legitur: melior codicis p est ratio, qui utrobique ἀρχίτεκτον praebet. Per se neque nominativus neque vocativus offendit cf. a) P I 221, II 49, III 220, H I 175, Hex. 2. 1084, Suppl. XX 1; b) P I 35, II 263, III 385, H I 101. 120, Hex. 39. 60. 62. (77). 160. 597. 1881, S 692, Suppl. II 39. 43, III 72, XXXVIII 3, C 1, An. p. 1701 B. 1717 B. 1724 A.

[7]) Optime tamen v. 145 omittunt VTLp cf. etiam ad Append. Gnom. n. 37.

[8]) Adde Suppl. II 45 sq. et IV 150 sq. πᾶσα χώρα καὶ πόλις, | καὶ πᾶς ὁ κόσμος. Alias iterationes Hexaëmeri codices nonnumquam prave suppeditant: 1275 post 1277 B repetit, 1377 post 1378 T, 1640 sq. post 1613 N, sed inter 1639 et 1642 supplevit manus recens. Eadem inter 1686 et 1687 in ima pagina 1704—1710 adscripsit, attamen repetitio illa etiam in MT occurrit. Ceterum singulae lectiones hic illic leviter variantur. Ex Hex. 1515 (εἶναι δὲ πάντα πρός τι χρήσιμον τέλος) interpolatus est trimeter ἀλλ' εἰσὶ πάντα πρός τι χρήσιμον τέλος, qui in T post 1617 extat, inficeta vero interpolatio, quam manus novicia inter 1854 et 1855 in N procreavit: ὄξυνον αὐτῷ τὰ στίφη πρὸς βαρβάρους, | ὅτε πρὸς ἡμᾶς βαρβαροῦνται τὰ στίφη, ex 1863 sq fluxit: ὄξυνον αὐτοῖς τὰ ξίφη

32) vol. II 2 p. 133, 15 sqq. παροψωνοῦσι· λάθρα ὀψωνοῦσι. Καὶ Πισίδης (fr. 136 sq.):

εἰ μὴ κακουργεῖς καὶ παροψωνεῖν θέλεις
ἐκ τῶν ἐχόντων τὰς δυσώδεις ἀντλίας.

= S 620 sq., ubi minus recte κακουργεῖν extat cf. H I 27 sqq. Ξέρξῃ τε τῷ πρὶν ἀντερίζει καὶ θέλει | πῇ μὲν πετρῶσαι τὸν βυθὸν τοῖς λειψάνοις, | πῇ δ' αὖ γε τὴν γῆν κυματῶσαι τοῖς λύθροις· | γιγαντιᾷ δὲ καὶ τυραννῆσαι θέλει et Hex. 1022 ὅτε σφαδάζει καὶ προπηδῆσαι θέλει cll. Hex. 396 sq. τῇ πλησμονῇ δὲ τῆς μέθης ταράττεται | ῥῆξαί τε τὰς κλεῖς καὶ διαδρᾶσαι[1]) θέλει, 762 sq. ἐφίεται μὲν τῆς ἁπάντων αἰτίας, | καὶ τὴν ἐκείνης γνῶσιν ἀθρῆσαι θέλει, S 253 sq. ἰλιγγιᾶν δέον σε, πῶς[2]) ἀναδρόμους | ἰλίγγας ὥσπερ τῷ πεφυρμένῳ σάλῳ | εἰς τὴν σεαυτοῦ συστροφὴν ἀναστρέφεις[3]) | καὶ <πῶς> καθ' αὑτοῦ[4]) μᾶλλον

—

πρὸς βαρβάρους, | ὅτε πρὸς ἡμᾶς βαρβαροῦνται τὰ ξίφη, ubi βαρβαροῦνται τῷ ξίφει prave (cf. P II 112 et Av. 332) N exhibet.

[1]) Διαδρᾶναι non 'ex Morelli codice', sed ex Morelli coniectura Hercher recepit, contra Pisidae, ut puto, mentem ac iudicium. Sane διαδρὰς Hex. 982 extat, sed eodem modo διαδρᾶσαι codicum memoria adgnoscit Av. 358, cui formae (cf. Lobeckius ad Phrynich. p. 737 sq.) adsimulari potest fluctuatio inter ὀλισθήσαντα (P II 353 et Van $_2$ 87), ὀλισθήσασα (H II 124), ὀλισθήσωσιν (Hex. 1170), ἐξολίσθηση (Hex. 317) et διώλισθεν (An p. 1709 D), nec minus vicissitudo inter εἰσῆξεν (Suppl. LVI 1), κατάξῃ (Hex. 850 ex emendatione, quam pro κατάξει T suggerit), προσῆξεν (Suppl. CVII 11), προσάξαι (Av. 13, H II 221), συνάξας (Av. 11) et ἐπαγαγὼν (An p. 1701 C. 1709 C), ἐπανήγαγε (p. 1713 C), προσηγάγου (Av. 383), συνήγαγεν (fragm. ap. Theoph. I p. 327, 2: Stud. p. 34), συναγαγὼν (P III 378); cf. insuper συνεκλείψαντα Van $_2$ 87, nec tamen ἐκλείψαντα Hex. 67 (Querc.), siquidem editionis principis et codicum scriptura ἐκθλίψαντα reponenda est, in ἐνθλίψαντα ex B mutata ab Herchero, quemadmodum in nota marginali iam pridem Morellus adscripsit. Adde Append. Gnom. n. 16.

[2]) Male Quercius post σε punctum ponit et vocula πῶς interrogationem rectam inchoat cf. Hex. 418 sqq. καὶ γίνομαι νῦν τῶν φρενῶν ἐν ἐκστάσει. | πῶς ὁ κριτὴς δίκαια θεσπίζων ὅλοις | προσωποληπτεῖ καὶ φιλανθρώπῳ σχέσει, | ἄλλου σφαλέντος, ἄλλον ἕλκει πρὸς δίκην, | καὶ πῶς κτλ., 1136 ἀμηχανοῦσα, πῶς ἀνοίξει τὴν θύραν. Simile mendum S 517 sqq. τέως μὲν οὖν Κύριλλον, ὡς λέγεις, σέβων | γνῶθι πρὸς αὐτόν· πῶς ἐναντίως ἔχεις (pro γνῶθι, πρὸς αὐτὸν πῶς κτλ.) ante hos novem annos ad Suppl. II 64 ('Wiener Studien' vol. XIII p. 32) sustuleram; sed versus 519 αὑτοῦ τε πρῶτον ἐμφανῶς κατηγορεῖς ita subsequitur, ut τε ad γνῶθι, non ad ἔχεις pertineat; legendum enim: αὑτοῦ τε πρῶτον ἐμφανῶς κατηγόρει, ubi αὑτοῦ ipse correxi (cf. n. 4), κατηγόρει ex V reposui.

[3]) Vel propter dativum τῷ πεφυρμένῳ σάλῳ coniectura ἀντιστρέφεις necessaria videtur (cf. S 134 sq. σάλῳ δὲ συμπίπτουσιν ἀντεστραμμένοι | πρὸς τὴν ἑαυτῶν ἀντικλώμενοι ζάλην), praesertim cum simillimus versus Av. 350 recurrat· εἰς τὴν κατ' αὑτοῦ συμφορὰν ἀντιστρέφει.

[4]) Καὶ καθ' ἑαυτοῦ V offert, nec tamen metrum Hilbergii coniectura καὶ κατὰ σεαυτοῦ ('Wiener Studien' vol. IX p. 217) sanatur. Forma αὑτοῦ pro σαυτοῦ (cf. σαυτῇ

ἀστρολογεῖν θέλεις | στιγμάς τε μετρεῖν καὶ ῥοπῶν ἀμετρίας, 439 sqq. καὶ συμμαχεῖς Ἕλλησι καὶ λεληθότως | πρὸς τοὺς ἀπ' ἀρχῆς[1]) ἐμπαθεῖς σου προστάτας | τὸ δυσσεβὲς σὺ δόγμα ῥιζῶσαι θέλεις[2]), unde etiam S 269 πῶς μοι συναινεῖν καὶ κατηγορεῖν θέλεις reponendum videtur: συναινεῖς, nisi obstat 248 ἢ καὶ πάλιν λύειν τε καὶ σφίγγειν θέλεις. — Versu 622 inter ἐχόντων (Suid.) et χεόντων (S) lectio fluctuat, attamen Quercius veram codicis V imaginem proponere neglexit, ubi χεό ἐχόντων comparet, Lexicographus autem sibi constat n. 33) vol. I 1 p. 493, 10 sqq. (s. v. ἀντλία) λέγεται γὰρ ἀντλία καὶ ἡ τοῦ πλοίου ἐκροή. Καὶ Πισίδης (fr. 59):

ἐκ τῶν ἐχόντων τὰς δυσώδεις ἀντλίας.

34) vol. I 2 p. 124, 8 sqq. ἐκβιαστής (om. Qu.):

ἄμφω γάρ εἰσιν ἐκβιασταὶ τῆς δίκης·
νύττουσιν ἡμᾶς πρὸς τὸ τῆς δίκης πέρας·

περὶ Γρηγορίου καὶ Βασιλείου φησίν = S 652 sq., ubi ὄντες pro εἰσιν occurrit, tum ἐκβιβασταὶ pro ἐκβιασταί. Equidem εἰσιν Suidae tribuere non vereor de verborum continuatione satis securo, ἐκβιασταὶ ad poetae exemplar refero, cum ἐκβιαστής et ἐκβιβαστής promiscue de exactore usurpentur cf. Schleusner Lexicon in Vet. Testam. vol. I p. 699. Nihil igitur vocis ἐκβιάζειν usus iuvat, quae quidem saepius apud Pisidam notionem 'cogendi' (act. Hex. 721 et 916, med. Hex. 41 et Suppl. XLIII 2, pass. H I 43 et S 287 cf. βιάζομαι pass. Av. 168, S 604,

Suppl. LXIII 4, σαυτὸν P II 18, H II 109, Hex. 607. 633, S 266. 303. 467. 605, Suppl. III 88) sive σεαυτοῦ (cf. σεαυτοῦ H II 88. 119, S 252, σεαυτῷ H II 140, σεαυτὸν P I 155, H I 179, S 4. 525. 644, Suppl. I 101, IV 89. 100) usurpata nihil offendit cf. P III 334 sq. εἴπως ἑαυτὸν ἀντίλυτρον εἰσάγων | ἐλευθερώσεις, Hex. 1486 οὕτως ἑαυτὸν ταῖς ἐνεργείαις ἔθου, An. p. 1721 A τοῖς βασιλέως ἢ τοῖς ἑαυτοῦ πείθῃ προστάγμασιν. Qui loci sane ita comparati sunt, ut formae σεαυτὸν et σεαυτοῦ facillime restitui possint, quemadmodum reapse Hex. 1486 οὕτω σεαυτὸν MT praebent, sed nostram rationem alia quaedam exempla comprobant, quibus eadem medicina admovenda est: P II 168 οὐχ ὥσπερ ἄλλος μυθικὸς τὰ θηρία | πρὸς αὑτὸν εἵλκες, ubi αὐτὸν distincte habet V. — S 308 ἀλλὰ πρὸς αὑτον (αὐτὸν V) στασιάζειν ἀσκόπως, ubi Hilbergii lectio (ib. p. 219) ἀλλὰ στασιάζειν πρὸς σεαυτὸν ἀσκόπως nihil iuvat, cum sententiarum nexus versum: ἀλλὰ πρὸς αὑτὸν <συ>στασιάζεις (sive καὶ στασιάζεις) ἀσκόπως flagitet, — 519 αὑτοῦ τε πρῶτον ἐμφανῶς κατηγόρει (n. 2), ubi αὐτοῦ procul dubio Pisidae manum reddit.

[1]) Ἀπαρχῆς ex V Quercius, quam scripturam correxi ad Suppl. II 60 ('Wiener Studien' vol. XIII p. 31).

[2]) Aliter Suppl. IV 136 φεύγεις τὸ πλάσμα καὶ χρονίζειν οὐ θέλεις.

An. p. 1704 B et 1705 B) sive 'vim inferendi' (med. P II 97 cf. βιάζομαι med. Hex. 430, Suppl. III 30, IV 63) ostendit.

Denique duo fragmenta apud Suidam adservata in Supplementis prodeunt, quae olim ex M edidi:

35) vol. I 1 p. 1471, 13 sqq. δυνάμεις· γεωμετρικαὶ πέντε. Πισίδης (fr. 74 sqq.):

τὰς πέντε δυνάμεις Ἀρχιμήδους εἰς μίαν
συνάψας ὅλην εἰς τὸ κινῆσαι μόλις
τῶν δυστραχήλων ἐξ ὀχῶν τὰ φορτία.

= Suppl. I 11—13, ubi metro laboranti succurrit memoria ὅλην συνάψας, sententiae vero scriptura ἐξοχῶν, quae etiam in Suida tradita Toupio praeeunte apud Bernhardyum in ἐξ ὀχῶν abiit. De Alypii maxillis prominentibus agitur, quarum pondus (δύςφορτον βάρος 9) iocose poeta ita pinxit, quasi omnes Archimedis potentias ad onera illa movenda in unam coniungere coactus esset. Iam vides, quantopere in lubrico versemur, si fragmenta ex continuo sermone divulsa in iudicium vocentur. Ita enim proverbialis locutionis vim explicabat Hadrianus Junius in coniecturas ὁλκὴν (pro ὅλην cf. 'Wiener Studien' vol. XIII p. 18) et μόλοις (pro μόλις cf. P I 219 ἕως κατισχύσαντες εἵλκυσαν μόλις) delapsus (Adag. Centur. I 65 ad calcem 'Adagiorum Erasmi Roterodami' — Lutetiae 1589 — p. 1021): 'Archimedem geometricas omnes facultates (quae numero quinque censentur) in unum tractoriae machinae corpus coniunxisse, qua immensi ponderis moles libraret versaretque', Morellus lectione Ἀρχιμήδης recepta vertit (p. 80 ed. princ.): 'cum quinque vires Archimedes unicam in machinam (ὁλκὴν) conferret, ut sic ponderis immanis onera de loco vix truderet', Toupium (Emend. in Suid. et Hesych. vol. I p. 146) secutus hanc sententiam extricavit Bernhardyus: 'cum Archimedis quinque facultates in unam vim conflasset, ut onera tandem e plaustris, quae cervices degravant, levaret', denique Quercius agi putans 'de Heraclio et de machinis ab eo ad expugnandam Darartasim regiam urbem, in qua Chosroes residebat, constructis' hunc sensum eliciendum esse sibi persuasit: 'cum Heraclius quinque Archimedis facultates in unum contraxisset, ut, quae vix flecti et moveri poterant, machinarum pondere truderentur'.

Qua occasione uti lubet ad alterum de Archimede testimonium excutiendum, quod apud Tzetzam Chil. III 39 sqq. (hist. 65) occurrit:

Χοσρόης ἄναξ ἦν Περσῶν ἐν χρόνοις Ἡρακλείου
τοῖς ἀνακτόροις τοῖς αὐτοῦ τοῖς περὶ τὴν Περσίδα

ἐν τοῖς ὀρόφοις οὐρανὸν ἔχων τεχνιτευθέντα,
ἐξ οὗ βρονταὶ καὶ κεραυνοὶ μηχανητοὶ καὶ ὄμβροι
ἑστιωμένων πρέσβεων ἐῤῥήγνυντο πρὸς θάμβος.
Ἑπτὰ δὲ χρόνοις πολεμῶν Ἡράκλειος τοῖς Πέρσαις,
σκάπτων Περσίδα σύμπασαν καὶ πυρπολῶν καὶ καίων,
καὶ τὸν πυρφόρον οὐρανὸν κατέκαυσεν ἐκεῖνον
σὺν τοῖς Χοσρόου σύμπασιν οἷς εἶπον ἀνακτόροις,
καὶ πῦρ Περσῶν κατέσβεσεν, ὅπερ εἰς σέβας εἶχον,
ἐκ κεραυνοῦ μὲν ἀναφθὲν ὑπὸ Περσέως πάλαι,
λυχνοκαίας δὲ πυρσοῖς τοῖς ἀειδιαδόχοις
καὶ συνεχέσι δὲ πυραῖς, μεγάλαις, λαβροτάταις,
ἐπιμελῶς τηρούμενον μέχρι τοῦ τότε χρόνου,
ὑφ' Ἡρακλείου δὲ σβεσθέν, μέγα πένθος Περσίδι.
Οἱ χρονικοὶ ταῦτά φασι καὶ σὺν αὐτοῖς Πισίδης.
Ἐμνήσθην δε που καὶ αὐτὸς τοῦ οὐρανοῦ ἐκείνου,
ἰάμβους γράψας εἰς ναόν, ὧν τοὺς πολλοὺς ἐάσω,
τοὺς δὲ ἐντεῦθεν λέξαιμι κλέμμα σοι γεγονέναι·
'καὶ τί πρὸς αὐτὸν οὐρανὸν τοῦ Χοσρόου
μηχανοτευχεῖς ἐξεπομβρῶν τὰς δρόσους,
γέρον Συρακούσιε νῦν γεωμέτρα,
ὁ γῆν ἀνασπῶν μηχανῇ τῇ τρισπάστῳ,
βοῶν, ὅπα βῶ καὶ σαλεύσω τὴν χθόνα;
Ἔα παρασπᾶν τοὺς ἀσαλεύτους ὅρους,
ἡττῶ γυναικὸς μηχαναῖς εὐμηχάνοις.

Nimirum fuerunt viri docti (cf. e. gr. Petavius ad Nicephor. p. 112 Bonn.), qui falsa varietate ἐμνήσθη (55) freti Pisidae trimetros v. 58 sqq. proferri sibi persuaderent; quam sententiam vel vitiosa mensura μηχᾰνοτευχεῖς 59, Συρακούσιε 60, τρισπᾶστῳ 61, ἀσᾰλεύτους 64 ad inritum redigit. Tzetzae vero fetum vel Chil. II 103 sqq. prodit, unde auctorem sibimet ipsi (scil. l. μοι pro σοι v. 57) furtum fecisse cognoscimus [1]). Nec Pisidae opus deperditum v. 54 respici videtur, quamquam pyrea Persarum combusta strictim adtinguntur H I 23 sqq. et II 214 sqq.[2]). Molli enim brachio ibidem rem tractatam esse Theophanis me-

[1]) De v. 64 ἡττῶ – εὐμηχάνοις cf. Chil. XII 981 sqq.

[2]) **Heracliadem Tzetzae non ignotam fuisse Scholia in Hermogenem (Crameri Anecd. Oxon. vol. IV p. 38) comprobant, ubi H I 67 sq. respicitur. Vix enim de Suppl. IV 3 sq. (cf. p. 133 supra) cogitari potest, quandoquidem aditus ad carmina minora aetate Byzantina paene interclusus erat. — Hex. 233 sq. Tzetzes in Scholiis Lycophroneis (ad v. 1647) vol. II p. 1048 (Mueller) excitat cf. Stud. p. 123. — Ex codice Ottoboniano 342 (chart. in 4°, s. XIV, f. 186ʳ haec glossa marginalis (ad Hex. 40) promi potest:**

moria p. 308, 6 sqq. (Stud. p. 68) ostendit, quae autem II et Cedrenus (ibid.) suppeditant ad Chronographorum, qui Tzetzae (v. 54) obversati sunt, communem traditionem redeunt, quae ex Nicephoro p. 16, 18 sqq. (Boor) fluxit: εἰς τὴν Περσικὴν εἰσβαλὼν τάς τε πόλεις καθῄρει καὶ τὰ πυρεῖα διέστρεφεν· ἐφ' ἑνὸς δὲ τούτων εὕρηται, ὡς Χοσρόης ἑαυτὸν θεοποιήσας ἐν τῇ τούτου στέγῃ ἑαυτὸν καθήμενον ὡς ἐν οὐρανῷ ἀνεστήλωσεν, ἀστραπὰς καὶ ἥλιον καὶ σελήνην συγκατασκευάσας, ἀγγέλους περιεστῶτας αὐτῷ, καὶ βροντὴν διὰ μηχανῆς ποιεῖν καὶ ὕειν, ὁπότ' ἂν θελήσειεν· τοῦτο τὸ βδέλυγμα θεασάμεμενος Ἡράκλειος εἰς γῆν κατέῤῥιψε καὶ ὡς κονιορτὸν διέλυσε cf. enim

Georgius Monachus p. 568 sq. Mur. (Patr. Gr. vol. CX p. 832 CD):

Ἡράκλειος δὲ ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν Περσίδα εἰσβαλὼν τάς τε πόλεις καθῄρει, τὰ πυρεῖα δὲ (καὶ τὰ πυρεῖα Vind.) διέστρεφεν, ἐφ' ὧν εὑρέθη Χοσρόου τὸ μυσαρὸν ἐκτύπωμα, ἐν τῇ τοῦ οἴκου στέγῃ ὥσπερ ἐν οὐρανῷ καθήμενον· (ἑαυτὸν γὰρ ὁ ἄθεος ἀποθεώσας οὕτως ἀνεστήλωσεν)· ἐν ᾧ ἄστρα καὶ ἥλιον καὶ σελήνην κατασκευάσας, ἀγγέλους (τε addit Vind.) περιεστῶτας αὐτῷ σκηπτούχους, καὶ βροντὴν διὰ μηχανῆς γίνεσθαι καὶ βρέχειν, ὁπότε θελήσειεν (ὁπόταν ἐθελήσειεν Vind.) ἐτεχνάσατο. Ὅπερ βδέλυγμα θεασάμενος ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος εἰς γῆν

Leo Grammaticus p. 151, 21 sqq. (et Theod. Melit. p. 105):

Ἡράκλειος δὲ τάς τε πόλεις Περσίδος καθῄρει καὶ τὰ πυρεῖα διέστρεφεν, ἐφ' ὧν εὑρέθη Χοσρόου τὸ μυσαρὸν ἐκτύπωμα, ὥσπερ ἐν οὐρανῷ ἐν τῇ τοῦ οἴκου στέγῃ καθήμενον, ἐν ᾧ (καὶ addit Theod.) ἄστρα καὶ ἥλιον καὶ σελήνην κατεσκεύασεν καὶ ἀγγέλους περιεστῶτας αὐτῷ, καὶ βροντὴν διὰ μηχανῆς γίνεσθαι καὶ βρέχειν, ὅταν θελήσειεν (θελήσειαν minus recte Leo). Ὅπερ (ἅπερ Leo) ὁ βασιλεὺς εἰς γῆν καταστρέψας (καὶ apud Theod. additum recte expunxit Tafelius) κονιορτὸν ἀπετέλεσε.

Ps.-Pisides ineditus f. 408ᵛ sq.:

Ἡράκλειος δὲ βασιλεὺς οὖν τὰς πόλεις Περσίδος καθῄρει (καθαίρει cod.) καὶ τὰ πυρεῖα (πυρία cod.) διέστρεφεν, ἐφ' ὧν εὑρέθη Χοσρόου τὸ μυσαρὸν (μισαρὸν cod.) ἐκτύπωμα (in mg. cod. θεοποιηθεὶς οὖν Χοσρόης) ὥσπερ ἐν οὐρανῷ ἐν τῇ τοῦ οἴκου στέγῃ καθήμενον· (ἑαυτὸν γὰρ ὁ ἄθεος ἀποθεώσας οὕτως ἀνεστήλωσεν)· ἐν ᾧ ἄστρα καὶ ἥλιον καὶ σελήνην κατεσκεύασε καὶ ἀγγέλους περιεστῶτας αὐτῷ σκηπτούχους, καὶ βροντὴν διὰ μηχανῆς γίνεσθαι καὶ βρέχειν (βρέχων cod.), ὅταν θελήσειεν, ἐτεχνάσατο (f. 409ʳ). Ὅπερ ὁ βασιλεὺς εἰς γῆν κατέστρεψε <ad-

---

Τζέτζου· μηδέν τι μηδεὶς ἐνθαδὶ παραξέσει | χρῆται γὰρ οὗτος καὶ ποσὶ τρισυλλάβοις. — In collectaneis codicis Parisini Suppl. Gr. 249 (chart. in 16°, s. XVI) f. 232ʳ sqq. complures Pisidae locutiones, maximam partem ex mythologia petitas, cum quibusdam Chiliadum locis componi obiter moneo.

(αὐτὸ adiungit Vind.) κατέστρεψε καὶ εἰς κόνιν (ὡς κονιορτὸν Vind.) διέλυσε.

de καὶ, nisi καταστρέψας praestat> κονιορτὸν ἀπετέλεσεν [1]).

36) vol. II 2 p. 1509, 15 sqq. (ad φθόνος)· καὶ ἴαμβοι·

τὸ δευτερεῦον τοῦ φθόνου γράμμα ξέσας
εὕροις ἐν αὐτῷ τὸν φόνον γεγραμμένον.

= Suppl. XXVIII, ubi pro γεγραμμένον recte τεθηγμένον (τεθιγμένον codd. sive LM) extat, quae lectio ex eadem imagine fluxit ac locutiones θήγειν βέλη (Hex. 783), ξίφος (Av. 332, H II 99), ξυρὸν (Hex. 1018), ὅπλα (R 121) [2]), tum commodissime versus tertius subiungitur: φόνος γάρ ἐστιν ὁ φθόνος τῶν βασκάνων. — Apud Suidam olim e deterioribus fontibus v. 1 ξέσας γράμμα ferebatur, quae memoria et libris AV et metri legibus refellitur, neque grammatica ratio codicis B traditionem ἂν pro ἐν (v. 2) commendat, cum saepius Pisides opativum usurpet, ubi praeterea ἂν expectes. — Sententiam ipse poeta inlustrat R 61 sq. οὐκ ἂν γὰρ ἦρξε τοῦ Θεοκτόνου φθόνου, | εἴπερ διέγνω τοῦ φόνου τὴν αἰτίαν [3]), ac plane similiter ludunt Casia apud Krumbacherum, Sitzungsber. d. phil. u. hist. Cl. d. bayr. Akad. 1897 p. 358 v. 40 sqq. ἔξελε πᾶς τις τοῦ φθόνου τὸ στοιχεῖον· | τὸν φόνον [4]) φημί· καὶ φέρει τοῦτον φθόνος· | πολλοῖς γὰρ συμβέβηκεν ἐκ φθόνου φόνος et Constantinus Manasses ab E. Millero editus (Annuaire de l' association pour l' encouragement des études grecs vol. IX - 1875 - p. 38) 158 sq. καὶ γὰρ δεκάκις πέφυκε χείρων ὁ

[1]) Brevius Zonaras XIV 16 (Patr. Gr. vol. CXXXIV p. 1281 B) Ἡράκλειος δὲ καὶ εἰς τὴν ἐνδοτέρω Περσίδα εἰσέβαλε καὶ τάς τε πόλεις καθῄρει καὶ τὰ τεμένη τοῦ πυρὸς αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ τιμωμένῳ παρ' αὐτοῖς συνδιέφθειρε et Lascaris f. 170r ὁ δὲ βασιλεὺς εἰσβαλὼν ἐν Περσίδι κατέστρεφε πάντα καὶ ἠφάνιζε, μαθὼν τοὺς πρεσβευτὰς τεθνάναι, καὶ ἀνδριάντα τοῦ Χοσρόου (Χοσρόη cod.) κατέῤῥιψε.

[2]) Metaphorae exempla suppetunt praeterea Hex. 1071 τῷ Πορφυρίῳ < γὰρ > γλῶσσα μὲν τεθηγμένη (quo loco Hilbergii supplementum γὰρ 'Wiener Studien' vol. VIII p. 302 recte offerunt Vp, δὲ minus recte M praebet; sed τῷ prave om. V, superscripsit p), — Av. 345 γνώμας ἐνόπλους καὶ τεθηγμένους λόγους, — P II 265 θήγων δὲ τὸν νοῦν. Attamen R 52 πολλοὺς δὲ νεκροὺς τῇ φθορᾷ τεθηγμένους rectissime omnes codices in scriptura τετηγμένους consentiunt, quam tacite mutavit Quercius cf. Hex. 1303 sqq. σχεδὸν δὲ παντὸς τοῦ κατ' αὐτὸν σαρκίου | σαπέντος ἢ ῥυέντος ἢ τετηγμένου χρόνου καλοῦντος ἐκ φθορᾶς ὑποστρέφει.

[3]) Pro φθόνου—φόνου falso βίου — φόβου M exhibet, nec melius φθόνου—φθόνου p, φόνου—φόνου T. Epitheton Θεοκτόνου inlustrat Philes vol. II p. 72 (n. XXIX) v. 21 τοῦτον (scil. τὸν φθόνον) φυγεῖν σπεύσωμεν ὡς Χριστοκτόνον.

[4]) Sic scripsi pro θάνατον, quam scripturam amplexus editor τὸν expungebat.

φθόνος φόνου[1]) | ὡς λέγουσι τὰ γράμματα, μόνης μιᾶς λειπούσης. Cuius dicti originem ex Pauli Apostoli locutione repetit S. Basilius Homil. XI 3 (Patr. Gr. vol. XXXI p. 376 A) τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα ποιῶν καὶ ὁ Κάϊν δείκνυται, ὁ πρῶτος μαθητὴς τοῦ διαβόλου, καὶ φθόνον καὶ φόνον παρ' αὐτοῦ διδαχθείς, τὰς ἀδελφὰς ἀνομίας, ἃς καὶ Παῦλος συνέζευξεν, εἰπὼν (Ep. ad Rom. I 29)· μεστὸς φθόνου, φόνου[2]), ad vocis φθόνος veriloquium grammatici revocabant, de quibus cf. Etym. Magn. p. 793, 17 sqq. (s. v. φθόνος) Ὦρος παρὰ τὸ φθάνειν, οἱ δὲ παρὰ τὸ φόνων παραίτιον εἶναι πολλάκις, εἴγε (codex Vossianus recte εἴρηται adiungit) βάσκανος παρὰ τὸ τοῖς φάεσι καίνειν[3]).

Verum haec hactenus! Aperta igitur ac perspicua Suidae est ratio in Pisidae locis usurpandis, de quorum memoria carminum editorum contentio certam sententiam expromit. Iam vero inquirendi via patet, si fragmenta tantummodo apud Lexicographum obvia in disceptationem veniunt, quae quidem uno tenore componere iuvat:

37) vol. I 1 p. 70, 9 sqq. ἀγωγόν· ἐπακτικόν. Καὶ Πισίδης (fr. 55):

πρὸς τοὺς ἀγωγοὺς ἐτράπη τοῦ Τίγριδος·

περὶ Χοσρόου ὁ λόγος.

38) I 1 p. 265, 12 sqq. (ad ἅμματα· δεσμά) καὶ Πισίδης περὶ Χοσρόου (fr. 56 sq.):

ἐπεὶ δὲ λοιπὸν ἐντὸς ἦν τῶν ἁμμάτων,
δεσμοῦσιν αὐτὸν ἀσφαλεστέρᾳ δέσει.

39) I 1 p. 650, 13 sqq. ἀπόσπονδον· ἐχθράν, μισητήν. Πισίδης (fr. 62 sq.):

---

[1]) Cf. Krumbacher l. c. p. 346.

[2]) Accedat Ep. ad Galat. V 21. Sed Paulo quodammodo praeivit Euripides Troad. 763. — Ex Apostoli loco hausit Geometra de S. Panteleemone v. 507 φθόνου δὲ πολλοῦ καὶ φόνου πεπλησμένοι cf. insuper Nicetas Eugenianus IV 250 πῶς ἐξεκαρτέρησεν ἐκ φθόνου φόνου cl. Phila vol. I p. 362 v. 80 φθόνος τὸ Σατὰν ὅπλον εἰς νίκην φόνου et II p. 71 v. 9 (de invidia) ὄφις τὸν ὁλκὸν ἐξελίττων εἰς φόνον. — Casia videtur Basilium ante oculos habuisse; certe mire concordant praeterea v. 35 sq. ὥσπερ ἔχιδνα ῥήσσει τὴν τετοκυῖαν, | οὕτως ὁ φθόνος τὸν φθονοῦντα ῥηγνύει et eiusdem homiliae alius locus cap. 1 (p. 373 A) ὥσπερ τὰς ἐχίδνας φασὶ τὴν κυήσασαν αὐτὰς γαστέρα διεσθιούσας ἀπογεννᾶσθαι, οὕτω καὶ ὁ φθόνος τὴν ὠδίνουσαν αὐτὸν ψυχὴν πέφυκε δαπανᾶν. Gemellam Philae sententiam vol. II p. 71 v. 12 sq. ἔχιδνα καὶ γὰρ γίνεται μητροκτόνος, | ὅταν τὸν ὠδίνοντα πικρῶς ἐσθίῃ itidem ex Basilio originem traxisse carminis lemma (αὐθωρὸν εἰς τὸν περὶ φθόνου λόγον τοῦ μεγάλου Βασιλείου) docet.

[3]) Glossam non intellexit Sylburgius cf. p. 191, 26. Male etiam Zonaras vol. II p. 1806 rem tractavit; adde Etym. Gud. p. 551, 20.

ταύτην ἀφέντες τὴν ἀπόσπονδον μέθην
καὶ πᾶσαν ἰλὺν ἀλλοφύλων ᾀσμάτων.

40) I 1 p. 847, 1 sqq. (s. v. ἀτρόμητος) καὶ ἀτρόμως· ἀφόβως (fr. 64):

φεύγων ἀτρόμως καὶ τρέχων ὑποστρέφει·

περὶ τοῦ Πέρσου Πισίδης.

41) I 1 p. 938, 16 sqq. (s. v. Βάκχος· οὕτως οὐ μόνον τὸν Διόνυσον ἐκάλουν, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς τελοῦντας τὰ ὄργια) καὶ Πισίδης· (fr. 67 sq.):

πολλοὺς δὲ Βάκχους ἦν ὁρᾶν ἀκουσίως
τὴν ἐσχάτην ὄρχησιν ἐξορχουμένους.

42) I 1 p. 1401, 12 sqq. διόπτρα· μηχανικὸν τεχνούργημα, δι' οὗ οἱ γεωμέτραι ἀπεκρίβουν τὴν τῶν ἐπάλξεων ἐκ διαστήματος ἀναμέτρησιν. Πισίδης (fr. 71):

ταῦτα πρὸ πολλοῦ τῇ διόπτρᾳ σου βλέπεις.

43) I 1 p. 1414, 8 sqq. διπλόη· ἡ ἔξωθεν ἀρετὴ φαινομένη, ἔσωθεν δὲ γέμουσα κακίας, καὶ οἱ φιλίαν μὲν ὑπισχνούμενοι, προϊέμενοι δὲ αὐτὸν τοῖς πολεμίοις. Πισίδης (fr. 72 sq.):

ἐπέσχεν ὑμῶν τὴν βολὴν ἠπειγμένην
ἡ τοῦ χιτῶνος ἐμπεσοῦσα διπλοΐη.

44) I 2 p. 21, 15—22, 2 αἰετός· τὸ ὄρνεον. Πισίδης φησίν (fr. 77 sqq.):

οἷς οὔτε δίψης ἐστὶν ἥττων ἡ φύσις
οὐδ' αὖ κονίστρας ἐνδεὴς ἡ στεῤῥότης,
ἀλλ' εἰσὶ δίψης καὶ κρύους ἀνώτεροι.

45) I 2 p. 77, 20—78, 2 ἔγγειον· χέρσον, ξηράν. Πισίδης (fr. 80 sq.):

ταύτην, κράτιστε, τὴν ἀπεξενωμένην
ὁδὸν περάσας ὥσπερ ἔγγειον δρόμον.

46) I 2 p. 202, 7 sqq. ἐμβριθῆ νοῦν· στερεὸν καὶ ἔμφρονα λογισμόν. Πισίδης (fr. 85):

ἔσω τῶν ἀσπίδων ἦλθες ἐμβριθεῖ τάχει.

47) I 2 p. 233, 3 sqq. ἔναυλον· οὐ πρὸ πολλοῦ μνημονευόμενον, ἔτι ἐνηχούμενον. Πισίδης (fr. 87 sqq.):

αἰεὶ γάρ, ὡς ἔοικεν, αἱ περιστάσεις
ἐκ τῶν ἐναύλων ἠρεθισμέναι πόνων
τίκτουσιν ὁρμὰς κρείττονας βουλευμάτων.

48) vol. I 2 p. 264, 10 sqq. ἐνθουσιώσας. Πισίδης (fr. 90 sqq.):

καὶ τὰς ἀθέσμους ἡδονὰς τοῦ βαρβάρου
ἐνθουσιώσας τῇ πυρώσει τῆς μέθης
ἐπεξανῆπτον.

49) I 2 p. 401, 11 sqq ἐπίδοσις· αὔξησις, προσθήκη. Πισίδης (fr. 95):

πρὸς τὰς ἐπιδόσεις τῶν ξιφῶν καὶ τῶν λίθων.

50) I 2 p. 747, 4 sqq. εἴ· εὐκτικόν· καὶ κατ' ἐπέκτασιν, εἴθε. Πισίδης (fr. 103 sq.):

εἰ γὰρ ἦν τὸ Περσίδος
.
ἐσβεστο θράσος.

51) I 2 p. 858, 14 sq. (s. v. ἦν· ἀντὶ τοῦ ἤμην) καὶ Πισίδης (fr. 105):

κἀγὼ γὰρ εἷς ἦν τῶν βοῶν ἠπειγμένων.

52) I 2 p. 876, 19—877, 2 Ἡρακλεία λίθος· ἡ μαγνῆτις, ἑλκυστικὴ τοῦ σιδήρου. Πισίδης (fr. 106 sqq.):

πάντας δ' ὑφέλκων οἷα μαγνῆτις λίθος,
ἢ μᾶλλον εἰπεῖν Ἡρακλείαν τὴν λίθον·
φύσιν γὰρ αὐτὸς ἑλκτικωτέραν ἔχει.

53) II 1 p. 35, 4 sqq. κακῶν πανήγυρις· ἐπὶ μεγίστων. Πισίδης (fr. 109 sq.):

καὶ πάντες ὥσπερ ἐν κακῶν πανηγύρει
ἄλλος κατ' ἄλλην συμφορὰν ἐδυστύχει.

54) II 1 p. 169, 6 sqq. κατηχῶν· αἰτιατικῇ· προτρεπόμενος, παραινῶν. Πισίδης (fr. 111):

κρατῶν ἐνὶ μάχαις καὶ κατηχῶν ἐν μάχαις.

55) II 1 p. 250, 3 sqq (ad κίβδηλον· οὕτως ἐκάλουν τὸ νόθον ἢ ἀδόκιμον νόμισμα καὶ παρακοπήν) (fr. 112 sq.):

πραγμάτων πάντως δύο
κίβδηλός ἐστιν ἐργάτης εἷς, ὡς λόγος.

56) II 1 p. 570, 10 sqq. λησταί. Πισίδης (fr. 116 sq.):

ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς ἀοιδίμου μάχης
γίνεσθε λησταί.

57) II 1 p. 733, 11 sqq. μαιεύεται. Πισίδης (fr. 118 sq.):

μαιεύεται δὲ πᾶν τὸ τῆς Ῥώμης γένος
τοὺς σοὺς ἐπαίνους ἐκπιέζον ὡς γάλα.

58) II 1 p. 896, 14 sq. μόχθος· κόπος. Πισίδης (fr. 120):

οὐκ εἶχε μόχθον εἰς τὸν Εὐφράτου πόρον.

59) II 1 p. 958, 10 sqq. νεοσπάδα· τὴν νεωστὶ ἀποσπασθεῖσαν. Πισίδης (fr. 121):

ταύτην δὲ τὴν φάλαγγα τὴν νεοσπάδα.

60) II 1 p. 1021, 12 sqq. Νυμφίος· ὄνομα ποταμοῦ. Πισίδης (fr. 124 sqq.):

καὶ τὸν μέγιστον ἐκπεράσας Νυμφίον,
ὅςτις Τίγρητος ταῖς ῥοαῖς ἐπιῤῥέων
ἀποστερεῖται τοῦ καλεῖσθαι Νυμφίος.

61) II 1 p. 1059, 5 sqq. ὄγκος. Πισίδης (fr. 128 sq.):

εἰς τρεῖς γὰρ ὄγκους τὸν στρατὸν περισχίσας
ὑφεῖλκε τοὺς σοὺς τῷ δοκεῖν περιτρέχων.

62) II 1 p. 1227, 14 sqq. οὐσιῶσαι. Πισίδης (fr. 132 sq.):

καὶ πάντας ἡμᾶς οὐσιῶσαί σοι θέλεις
καὶ τεκνοποιεῖν τῷ Θεῷ καθημέραν.

63) II 2 p. 392, 4 sqq. πῶρος· ἀπολίθωσις ὑγροῦ· καὶ πωρῶ ῥῆμα τὸ σκληρύνω καὶ λιθοποιῶ. Πισίδης (fr. 138 sq.):

καὶ τὰς ἰκμάδας
πωροῦντα καὶ σφίγγοντα λιθώδει τρόπῳ.

64) II 2 p. 480, 4 sqq. προςώχθισα· ἐβδελυξάμην, δυςηρεστήθην. Καὶ Πισίδης (fr. 140):

εἰ δ' αὖ σχολάζει καὶ προςοχθεῖ τῇ μέθῃ.

65) II 2 p. 956, 8 sqq. συμφορά· καὶ ἡ ὁμοῦ ἐπιφορά. Πισίδης (fr. 143):

ἐκ τῆς ἀμέτρου συμφορᾶς τῶν συρμάδων·

περὶ χιόνος.

66) II 2 p. 986, 14 sq. σύρω· τρέχω. Πισίδης (fr. 147):

σύρει πρὸς ἡμᾶς ὁ στρατὸς μετὰ δρόμου.

67) II 2 p. 1003, 3 sq. (s. v. σφύζει) καὶ Πισίδης (fr. 148):

σφύζεις Ἀχιλλεῦ καὶ μεθύσκῃ τὰς φρένας.

68) II 2 p. 1168, 16 sqq. τόνον· εὔτονον ἢ δύναμιν. Πισίδης (fr. 155 sq.):

εἵλκες γὰρ αὐτοὺς ὥςπερ ἡλίου τόνος
σύρει πρὸς αὐτὸν ἑλκτικῶς τὰς ἰκμάδας.

69) II 2 p. 1287, 3 sqq. (s. v. οἶστρος· ἐρεθισμός, ἔκκαυσις, πύρωσις ἐμμανής· οἶστρον δὲ καλοῦσι πᾶσαν κίνησιν) καὶ Πισίδης (fr. 130 sq.):

οἶστρος γάρ ἐστι καὶ μάλιστα βαρβάροις
πρὸς τὰς μεταβολὰς εὐμεταπτώτως ἔχειν.

70) II 2 p. 1323, 3 sqq. ὑπεξελεύσεις· τιμωρίας, βασάνους, ἐφευρέσεις. Πισίδης (fr. 160 sq.):

ὁ δὲ Χοσρόης ὑπεξελεύσεις ποικίλας
ὑφίστατ' ἐμπόνους.

71) II 2 p. 1508, 4 sqq. φθόη· φθίσις· ἢ ὄνομα πάθους ἐξ αἵματος ἀναγωγῆς. Πισίδης (fr. 163):

τὴν ἱππικὴν ὑπεῖχεν ὁ στρατὸς φθόην. —

Quae fragmenta si in disputationem deducuntur, sine argutiis disiecta membra poematis historici prodeunt neque spinis partiendi et definiendi opus est, ut reliquiae carminis ex Theophanis circumlocutione indagati adgnoscantur. Difficultates quasdam contextus stabiliendi officium et interpretandi munus adferunt, sed cernendi et iudicandi signa et notas Suidae ratio monstrat, in fragmentis aliunde cognitis adumbrata, tum ipse Pisides commode obvenit, quiquidem eandem cantilenam saepenumero canat.

Certum temporis indicium n. 38 et 70 offerunt, ubi acerbissima Chosroae mors, quae mense Februario anni 628 evenit, enarratur. Optime autem Theophanis memoria Stud. p. 34 enucleata convenit, qui de tormentis Chosroae a filio admotis haec addit p. 327, 4—10 ἀπέστειλε δὲ πρὸς αὐτὸν τοὺς σατράπας ὑβρίζειν καὶ ἐμπτύειν αὐτόν, καὶ ἀγαγὼν Μερδασάν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὃν ἐβούλετο στέψαι, ἐνώπιον αὐτοῦ ἔσφαξεν, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τέκνα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνεῖλεν, καὶ ἀπέστειλε πάντα ἐχθρὸν αὐτοῦ ὑβρίζειν καὶ τύπτειν καὶ ἐμπτύειν αὐτόν· πέντε δὲ ἡμέρας τοῦτο ποιήσαντες, ἐκέλευσεν ὁ Σιρόης τόξοις τοῦτον ἀνελεῖν, καὶ οὕ-

τως κατὰ μικρὸν ἐν δεινοῖς παρέδωκε τὴν πονηρὰν αὐτοῦ ψυχήν. Nec dubitari potest, quin ante fragmenta nostra in vicinia conlocati fuerint versus. quos e Theophane p. 326, 27 sq. recte mihi extricasse videor (Stud. l. c.) ἄγουσιν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ σκότους, | ὃν αὐτὸς ὠχύρωσεν ἐκ νέας κτίσας. Adpositissime enim n. 38 conspirat narrationis ratio per tertiam personam numeri pluralis, qua de cf. P II 224 τὸν πρὶν στρατηγὸν εἰσάγουσι δέσμιον. Etiam transitus formula ἐπεὶ δὲ λοιπὸν Pisidae sermonem prodit cf. Av. 22. 113. 178. 214. 366, H II 34. sed verbum δεσμοῦν apud Pisidam non reperies[1]). — N. 70 recte ὑπεξελεύσεις in ἐπεξελεύσεις mutabat Schneider. quamquam errorem ipse Suidas commisisse putandus est aeque ac Theophanes p. 486, 10 (Boor) μετὰ τὰς ἀθέους ὑπεξελεύσεις ('animadversiones' vertit Anast. vol. II p. 325, 11; ἐπεξελεύσεις coni. Boor vol. II p. 778) et Genesius p. 29, 18 (Bonn) προσέταξε τὸν ὑπεύθυνον ἐλευθεριάσαι τῆς αὐθώρου ὑπεξελεύλεως[2]). Nec tamen Bernhardyi coniectura ἐμποίνους pro ἐμπόνους probanda est cf. H II 162 μετ' ἔργων ἐμπόνων cll. Suppl. IV 154 sq. καὶ ταῦτα μὲν δὴ τῆς ἀνάγκης ὁ χρόνος | φράσαι συνεῖδεν ἐμπόνως τὰ ῥήματα et Theodosio Acr. II 13 ἕως στενάξας ἐμπόνως ἐξ ἐγκάτων[3]). Multo etiam infelicior eiusdem opinio est ὁ Χοσρόης δ' pro ὁ δὲ Χοσρόης emendantis, quae quidem contra Pisidae usum δ' in secunda arsi inculcet, caesurae autem defectui non succurrat. Ac vitium latius grassatum esse praeterea in sequentibus elisio ὑφίστατ' a Pisidae sermone alienissima comprobat: recto talo stare potest: ἐμπόνους δὲ Χοσρόης | ἐπεξελεύσεις ποικίλας ὑφίστατο[4]), sed corruptelae ratio potius eo inducit, ut verbis ἐπεξελεύσεις ποικίλας ὑφίστατο trimetri clausula δὲ Χοσρόης (sive ὁ Χοσρόης) praemittatur, ἐμπόνους autem ex versu amputato remansisse credamus, qui versum integrum exciperet[5]). — De versus exitu cf. P III 356 ὄψει δεδέντα τὸν δράκοντα Χοσ-

---

[1]) Δεσμεύειν occurrit An. p. 1704 B. 1705 A. C. 1720 A. 1721 A. B, ἐνδεσμεύεσθαι ibid. p. 1692 C.

[2]) Contra Herodoto I 176 ὑπεξιόντες et ὑπεξελθόντες perperam (cf. Baehr ad IV 120) librariorum incuria obtrusit, quemadmodum etiam apud Leonem Diaconum ὑπεξελάσεσι pro ἐπεξελάσεσι falso II 4 p. 21, 20 (Bonn) inrepsisse exempla ab Hasio p. 417 indicata docent. — Suidae mendum vel interpretatio ἐφευρέσεις (= ἔρευναι cf. Thes. III p. 1486 A s. v. ἐπεξέρχομαι) arguit; ceterum contraria ratione Lexicographus ἐπεξανῆπτον pro ὑπεξανῆπτον n. 48, 3 offert (p. 167 sq. infra).

[3]) Adde ex eodem auctore II 91 sq. καὶ στενάξας ἐκ βάθους | φωνὴν ἀφῆκε τοῖς πόνοις μεμιγμένην, ubi frustra Jacobsius στόνοις temptabat. Scilicet Ameras est ἔμπλεως πόνων (82).

[4]) Eandem versus clausulam habes P II 251 et Av. 37 cf. insuper ὑφίστασαι P I 44 et ὑφίστασο P II 34.

[5]) Suidae supplementum ὁ δὲ Χοσρόης ad loci sententiam explanandam adiectum esse vix probabile est cf. n. 16. 18. 37 cll. 40 et 65.

ρόην[1]), H I 11 βοᾷ. λαλεῖ σοι τὴν σφαγὴν τοῦ Χοσρόου, 14 ὁ πυρσολάτρης ἐζοφώθη Χοσρόης, 22 πάλιν παροινεῖ δυςσεβῶς ὁ Χοσρόης, 190 τὸ πῦρ γὰρ εἰκῇ προςκυνῶν ὁ Χοσρόης, 206 ἕως καθεῖλες <τὸν>[2]) παραβάτην Χοσρόην. II 193 ἔστηκεν ἐνθεὶς εἰς βυθὸν τὸν Χοσρόην, 217 σβεννὺς γὰρ αὐτοὺς ἔφλεγες τὸν Χοσρόην, 230 σπινθῆρα μικρὸν εἰς τὸ φλέξαι Χοσρόην, S 34 ἐπεὶ δὲ καὶ ζῶν καὶ θανὼν ὁ Χοσρόης, 47 οὐκ ἦν γάρ, οὐκ ἦν τῷ βεβήλῳ Χοσρόῃ, 56 ἀλλ' ἠφάνισται ταῦτα σὺν τῷ Χοσρόῃ, 425 ὁ κοσμορύστης, ὁ σφαγεὺς τοῦ Χοσρόου, Suppl. XLVIII 9 τῷ πατρὶ τῷ σῷ. τῷ σφαγεῖ τοῦ Χοσρόου, fr. apud Theoph p. 308, 14 (cf. Stud. p. 28 n. 5) οἱ δ' αὖ κατ' αὐτὸν εἰςβαλεῖν τὸν Χοσρόην, p. 308, 25 (ib. p. 29) τὸν κοσμόλεθρον ⏑ — ⏓ Χοσρόην[3]). — Ceterum de Chosroae supplicio adcuratiora Pisides cognoscere potuit ex Heraclii litteris, quae in Magna Ecclesia ex ambone lectae sunt cf. Chron. Pasch. (Patr. Gr vol. XCII) p. 1020 AB καὶ συσχεθεὶς δέσμιος ἐβλήθη ἐν τῷ νέῳ καστελλίῳ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ ἐπὶ παραφυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ συναχθέντων χρημάτων· καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς Σειροίου στεφθέντος καὶ ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς μετὰ τὸ ποιῆσαι τὸν θεομίσητον Χοσρόην τὰς δ' ἡμέρας σιδηροδέσμιον ἐν πάσῃ ὀδύνῃ, ἀνεῖλε τὸν αὐτὸν ἀγνώμονα καὶ θεομάχον καὶ ὑπερήφανον καὶ βλάσφημον πικροτάτῳ θανάτῳ. Pisidae vero narrationem ornamentis auctam esse Theophanis expositio docet p. 326, 25 sqq. (Stud. p. 34), ex qua Π et Cedrenus (ibid. p. 85) pendent.

Praeter Theophanis testimonium etiam Nicephori memoriam (p. 19, 24 sqq. Boor) τοῦτον οὖν ἐφ' ἑνὶ τῶν βασιλικῶν οἴκων κατέκλεισαν, καὶ τροφὴν οὐκ ἐδίδοσαν, προὔθηκαν δὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ λίθον πλεῖστον, λέγοντες· 'τούτων ἀπόλαυε, οἷς κατεμάνης καὶ ἅπερ ἠγάπησας καὶ συνήγαγες'· καὶ οὕτω λιμώττοντα ἐπελθόντες ἀνεῖλον) respexit Leo Grammaticus p. 151, 17 sqq. (et Theodosius Melitenus p. 104 sq.) οἱ ὑπολειφθέντες δὲ καὶ διαδράντες Περσῶν οἴκῳ (τῶν ὑπολειφθέντων δὲ καὶ διαδράντων Περσῶν κατὰ Χοσρόου μανέντων, ἐφ' ἑνὶ τῶν βασιλικῶν οἴκων Theod.) τοῦτον κατέκλεισαν καὶ προὔθηκαν (προσέθηκαν Theod.) χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ μαργαρίτας καὶ λίθους, εἰπόντες αὐτῷ· 'ἔσθιε τούτων καὶ ἀπόλαυε, διὸ (δι' ὧν Theod.) καὶ τοὺς Ῥωμαίους καθ' ἡμῶν ἤγαγες'· καὶ οὕτω λιμῷ καὶ δίψῃ (δίψει Theod.)

---

[1]) Hinc coniectura ⏓ — ⏑ — ⏓ ὁ δράκων δὲ Χοσρόης emergit. — Similiter δράκων nuncupatur Chosres Suppl. II 22 et S 52, ὄφις Suppl. II 20 cf. praeterea R 122 παῦσον τὸν ἰὸν τῆς ἐχίδνης Περσίδος. Sed H I 74 ἀνεῖλε τὸν δράκοντα τὸν μιαιφόνον de Phoca agere videtur poeta cf. Av. 50 sqq.

[2]) Cf. p. 109 supra.

[3]) Primi pedis arsin et pedem secundum vox explet H I 7 et Suppl. II 67, arsin pedis tertii et pedem quartum occupat H I 53. 62. 88. 181, II 166. 200. 216.

τιμωρήσαντες ἀνεῖλον αὐτὸν et Georgius Monachus p. 568 Mur. (Patr. Gr. vol. CX p. 832 B), quo usus est Ps.-Pisides f. 408ʳ sq. τῶν ὑπολειφθέντων δὲ Περσῶν κατὰ Χοσρόου μανέντων ἐφ' ἑνὶ τῶν (f. 408ᵛ) βασιλικῶν τοῦτον (τούτων cod.) οἴκων κατέκλεισαν (κατέκλυσαν cod.), προὔθηκαν δὲ αὐτῷ χρυσόν, ἄργυρον καὶ λίθους, εἰπόντες πρὸς αὐτόν· 'ἀπόλαυε (ἀπέλαβε cod.) τούτων, δι' ὧν (διῶν cod.) τοὺς Ῥωμαίους καθ' ἡμῶν ἤγαγες'· καὶ οὕτω (οὕτῳ cod.) λιμῷ καὶ δίψει τιμωροῦντες αὐτὸν αἰσχρῶς ἀνεῖλον [1]).

De Chosroa etiam n. 37 agit. Sane verba περὶ Χοσρόου ὁ λόγος omittit Zonaras Lexic. vol. I p. 19 (cf. codex Parisinus 2669 in Crameri Anecd. Paris. vol. IV p. 87, 20 sq.) [2]), sed profecto tardi ingenii est rivulos consectari, fontem ipsum non curare. Itaque fallitur Bernhardyus (vol. II 1 p. 1022), cum versum nostrum fragmento ls. v. Νυμφίος n. 60 (Stud. p. 149) servato subicit, ubi de Heraclio sermo est. Intelligitur autem praeceps fuga [3]), quae ultimis diebus anni 627 evenit, cum Chosroes Ctesiphonte excedere constituisset (Theoph. p. 323, 15 sqq.) καὶ οὐδὲ ἐν ταύτῃ ἐθάρρησε στῆναι, ἀλλὰ περάσας τὴν ποντογέφυραν τοῦ Τίγριδος ποταμοῦ εἰς τὴν ἐκεῖθεν πόλιν, τὴν λεγομένην Σελεύκειαν παρ' ἡμῖν, παρὰ δὲ Πέρσαις Γουεδεσήρ, πάντα τὰ χρήματα ἐν ταύτῃ ἀπέθετο. — Ceterum in ipso Pisidae versu falsa codicis E memoria Τίγρητος pro Τίγριδος (cf. p. 64 Gaisford) haudquaquam Hilbergii coniecturae ('Wiener Studien' vol. IX p. 220) τοῦ Τίγρητος ἐτράπη patrocinatur neque ipsa lectio Τίγρητος fr. 125 momentum rei adfert, siquidem Pisidam duplici nominis forma (cf. Eustathius ad Dionys. Perieg. 976) bene uti potuisse ex Av. 528 δείξοι τε Τίγριν καὶ τὸν Ἴστριον πόρον patet.

Quodsi tota Suidae glossa in iudicium vocatur, recte adnotasse videtur Bernhardyus: 'post ἐπακτικὸν quaedam excidisse locus Pisidae significat', minus recte subiunxisse: 'nisi forte huius versiculus ab aliena manu accessit'. Observationem περὶ Χοσρόου ὁ λόγος nota: καὶ ἀγωγούς· προπομποὺς sequitur. Itaque contextum

---

[1]) Cf. insuper Zonaras XIV 16 (Patr. Gr. vol. CXXXIV p. 1284 BC). — Alia de Chosroae morte praebet Abou'lkasim Firdousi (de livre des Rois—publié, traduit et commenté par Jules Mohl) vol. VII — Paris. 1878 — p. 395 aliique scriptores orientales cf. E. Drouin, la Grande Encyclopédie vol. XXI (Par. 1895) p. 522.

[2]) Zonarae Lexicon etiam in cod. Coisl. 178 (non 158) delitescit, quem Quercius, videlicet ex Montefalconio (Bibliotheca Coisliniana olim Segueriana — Paris. 1715 — p. 238) adlegat. Codicis inscriptio est: συναγωγὴ λέξεων συλλεγεῖσα ἐκ διαφόρων βίβλων τῆς παλαιᾶς τε, φημί, καὶ τῆς νέας καὶ αὐτῆς δήπου τῆς θύραθεν, noster autem locus f. 3ʳ comparet.

[3]) Fugiendi tamen notio ex ipsa voce ἐτράπη non conficitur, quamquam P III 227 habes: ὅλους προπηδᾶν τοῖς τραπεῖσι (= fugatis) συμμάχοις (ἐπέτρεπεν) cf. e. gr. P III 325 ἀμηχανεῖ μέν, πῇ τραπῇ πρὸς τὴν μάχην et Van. 160 καὶ πρὸς τὸ κῆτος τῶν παθῶν τετραμμένος.

pristinum: ἀγωγὸν ἐπακτικόν· ἀγωγοὺς προπομποὺς (cf. Photius vol. I p. 203 Naber et Anecd. Bekkeri I p. 333, 23 sq.) Lexicographus ipse Pisidae testimonio interpolasse censendus est, unde ἀγωγούς· ὀχετοὺς excidisse probatur cf. Phrynichus p. 314 (Lobeck) ἀγωγόν· τοῦτο τοὔνομα τάττουσιν οἱ παλαιοὶ ἐπὶ τοῦ τινα ὁδὸν ἡγουμένου· οὕτω καὶ Θουκυδίδης (cf. II 12, IV 78) κέχρηται· νῦν δὲ οἱ περὶ τὰ δικαστήρια ῥήτορες ἀγωγοὺς καλοῦσι τοὺς ὀχετοὺς τῶν ὑδάτων, Thomas Magister p. 10 (Jacobitz) ἀγωγός· οἱ ὕστερον ἐπὶ τῶν ὀχετῶν, οἱ δὲ παλαιοὶ ἐπὶ ἡγουμένου ὁδόν τινα ἐκλαμβάνουσι, Moschopulus περὶ σχεδῶν p. 128 (Stephan.) ἀγωγός· ὁ ὁδοῦ ἡγεμὼν καὶ δι' οὗ τὸ ὕδωρ ἔρχεται. Canalis notionem nostro loco Pisides sensu proprio adhibet, alibi translato cf. Hex. 667 καὶ τοῦ γάλακτος τοὺς ἀγωγοὺς εἰσάγει, 718 sq. βιοτρόφου | πνοῆς ἀγωγούς, 1826 σφαγῆς ἀγωγὸς ἐμφραγεὶς τῷ κρασπέδῳ, Av. 81 sq. παλινδρομεῖν γὰρ οἶδεν Εὐρίπου δίκην | εἰς τοὺς ἀγωγοὺς τοὺς ἑαυτῆς ἡ φύσις, S 84 καὶ τοὺς ἀγωγοὺς τῶν θεοῤῥύτων λόγων, 448 ὁ τοὺς ἀγωγοὺς τῶν ἀειῤῥύτων φόνων (ἀντιφράξας).

Certa quoque videtur ratio nostra, cum ad mensem Martium anni 626 sex versus (n. 60. 58. 45) referendos esse statuimus cf. Theoph. p. 313, 3—11 ἐπιλεξάμενος δὲ ὁ βασιλεὺς ἴλην στρατιωτῶν ἀπέλυσε φυλάττειν τὰς πρὸς αὐτὸν ἀγούσας κλεισούρας· καὶ τὰς πρὸς ἀνατολὴν αὐτὸς ἐκδραμὼν διεξόδους ἀντιπρόσωπος ᾔει[1]) τῷ Σαρβάρῳ καὶ περάσας τὸν Νυμφίον ποταμὸν κατέλαβε τὸν Εὐφράτην, ἐν οἷς ἦν πλεκτὴ γέφυρα ἐκ σχοίνων τε καὶ νηῶν· ὁ δὲ Σάρβαρος λύσας τὰ σχοινία τῆς γεφύρας <ἀπὸ> μιᾶς ὄχθης ἐπὶ τὴν ἑτέραν πᾶσαν τὴν γεφύραν μετήγαγεν. Ἐλθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ μὴ εὑρὼν περᾶσαι διὰ τῆς γεφύρας παραδραμὼν εὗρε πόρον· καὶ ἀκινδύνως τοῦτον ἐπέρασε παραδόξως τῷ Μαρτίῳ μηνί. Qui locus rem optime inlustrat: plane igitur cadat necesse est Bernhardyi sententententia de n. 60, iam supra (p. 148) explosa, sed praeterea Quercii commentum refellitur, qui n. 58 continuationem esse fragmenti s. v. Νυμφίος laudati (n. 60) censet, siquidem Euphrati transvectionem uberius descriptam esse vel Theophanis memoria docet. Nec dubitandum, quin celebratissimus fluminis traiectus n. 45[2]) respiciatur, qui cursus terrestris[3]) speciem habuerit; itaque alii fluvii ab Heraclio superati, veluti Tigris (Theoph. p. 312, 27), Nymphius (ib. p. 313, 6), Adana (p. 313, 13), Sarus (p. 313, 16), Halys (p. 314, 23), Zabas Magnus (p. 318,

[1]) Cf. Stud. p. 32.

[2]) **Verba Suidae** ἔγγειον· χέρσον, ξηρὰν **sine testimonio repetit Zonaras vol. I p. 599, 8.**

[3]) **De comparatione conferri potest H I 192** πῶς οὖν παρῆλθες τὰς ἐρήμους ὡς πόλεις. **Adde Suppl. IV 141** ποίησον ἡμῶν τὰς ἐρημίας πόλεις.

), Zabas Parvus (p. 320, 10), Tornas (p. 320, 24) in censum omnino non veniunt. — Ad Heraclium vero n. 45 spectare vel vox κράτιστε confirmat, qua Pisides semper imperatorem compellat cf. P I 174, II 253. 263. 327, III 49. 131. 208, 307, H I 101, II 118. 213, S 153. 722, Suppl. II 15, 116, III 19. 63. Itaque P III 223 ὁ σὸς δὲ νοῦς, ἄριστε, λευκαίνει τὸ πᾶν lectione κράτιστε a V_2 (sic) et p_1 oblata Pisidae manum reddi elucet. Omne quidem discrimen Quercius tollit, cui κράτιστος modo 'optimus' est (sicuti in fragmento nostro), modo 'praestantissimus ingenio' (P III 49), modo fortissimus (reliquis locis praeter S 153, ubi 'imperatorem' intellexit), quas notiones quin ἄριστος bene exprimat dubitari nequit (cf. P II 298, — III 217, An. p. 1692 A cl. H II 55); verum enim vero auctor noster ubique Heraclii imperatoriam potestatem respicit cf. de eodem S 27 ὡς ὁ κράτιστος ('fortissimus' apud Quercium) ἐκτεμὼν εὐεργέτης, — P II 85 ἀνηγόρευον καὶ κρατοῦντα δεσπότην, — Hex. 1850 ἑνὸς κρατοῦντος ἡλίου καὶ τῶν κάτω et Suppl. III 38 ταῖς τοῦ κρατοῦντος εἰσεβῶς εὐπραξίαις [1]).

Rem ipsam inter alia magna Heraclii facinora memorat Pisides H II 144 sqq.

ἄλλοι μὲν οὖν γράφουσιν, οἷς δοκεῖ φίλον,
ὄρη, φάραγγας καὶ στενὰς διεξόδους,
καὶ τὰς πετρώδεις ἐξοχὰς καὶ δυςβάτους,
δι' ὧν παρῆλθες ὡς πνοὴ ταχυδρόμος,
ἃς [2]) οὔτε πέτραις ἐκ βελῶν ἀφιγμέναις
ἔνεστι βάλλειν οὔτε μὴν [3]) ὀρύγμασι
τὴν γῆν ὑπογλύφοντας ἑλκύσαι κάτω·
ἀλλ' εἰσὶ τείχη τοῖς ἐναντίοις ὄρη
τὰς κλεῖς ἔχοντα τῆς ὁδοῦ πεφραγμένας [4]).

---

[1]) Cf. etiam P I 233, II 282, III 113, Hex. 1848. — Similiter non 'potentia' sed maiestas Heraclii voce κράτος designatur H I 128 et fr. 11 cf. P I 114. 118. II 78. 119. 225. 336, Hex. 1845, Suppl. III 69, IV 76. 164. — Nec bene Quercius 'potentiae' notionem invexit Hex 1862 οὕτω γὰρ αὐτοῖς διττὸν ἔσται τὸ κράτος (ubi de Heraclii filiis agitur cf. Av. 537 τῷ σῷ δὲ τέκνῳ, τῷ νεωτέρῳ κράτει cl. P III 430 καὶ δὸς τὸ θεῖον τοὐδὲ τοῦ σπόρου γένος—κρατεῖν) et Av. 39 τοῦ δὲ Ῥωμαίων κράτους (quo loco imperii Romani potestas intelligitur cf. Stud. p. 25 Ῥωμαίων κράτος). Adde de Phoca H II 10 ἔχειν νομίζων εἰς τριςάθλιον κράτος cl. Suppl. III 47 ἐκ τοῦ κρατοῦντος θηρίου τῶν πραγμάτων.

[2]) In editione Bonnensi parum distincte ἃ typographus expressit, unde Mignei scriptura ὡς fluxit.

[3]) Μὲν Quercius et Bekker offerunt, sed Hilbergii ('Wiener Studien vol. IX p. 214) et C. F. Muelleri (ad Ignat. p. 8 n. 10) emendationem μὴν Vp confirmant; cf. μήτε-μήτε μὴν Van 132 cl. οὐδὲ-οὔτε μὴν P III 286 sq.

[4]) L. πεφραγμένης cf. Hex. 734 μήτε στενωθῇ τῆς ὁδοῦ πεφραγμένης.

Ἐβουλόμην [1]) δὲ καίπερ ὢν βραδυγράφος
τὴν συλλογήν σου τῶν στρατευμάτων γράφειν,
τὴν εἰς ἅπαν γῆς ἐσκεδασμένον μέρος,
βουλαῖς δὲ ταῖς σαῖς ἐν βραχεῖ συνηγμένην·
οἱ σοὶ γὰρ αὐτοὺς ἦγον ἐκτικοὶ [2]) λόγοι,
ὡς εἴ τις ἄλλος ἐκ μιᾶς ὑδραργύρου
σύρει τὰ χρυσᾶ συλλέγων σπαράγματα.
Πλὴν ταῦτα σιγῶ [3]) καὶ τὸν Εὐφράτου [4]) πόρον,
δι' οὗ τρέχων παρῆλθες Εὐφράτου πλέον,
τὴν δραστικήν τε καὶ μετ' ἔργων ἐμπόνων
ὡς ἐν παρέργῳ συμφορὰν τοῦ Δούβιος [5]),
εἴγε προσήκει συμφορᾷ παρεικάσαι
τὴν εὐσεβοῦντι δεσπότῃ πορθουμένην
ἢ δυσσεβοῦντι Χοσρόῃ σεσωσμένην.

Quos versus adscripsi, cum manifesto deperditi carminis lineamenta contineant. Quae enim in altera Heracliadis acroasi raptim et festinanter scribens silentio premere cogebatur, peculiari poemate Pisides plenius atque uberius perscripsisse censendus est [6]). Cui coniecturae pondus adferre videtur Theophanes, quiquidem v. 144—152 perspicue inlustret p. 312, 19–28 τούτῳ τῷ ἔτει (scil. 626), μηνὶ Μαρτίῳ α' ἐπισυνάξας ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος τὸ ἑαυτοῦ στράτευμα βουλὴν ἐποιεῖτο, ποίᾳ ὁδῷ

[1]) Ita legendum pro ἠβουλόμην, praesertim cum in V litteram η secunda manus postea rubro suppleverit cf. S 496 (sive Suidas s. v. τελωνεῖον: n. 30 p. 128 supra) et 719, ubi idem trimetri exordium (ἐβουλόμην δὲ) deprehenditur.

[2]) Vel propter σύρει (v. 159) corrigendum esse ἑλκτικοὶ patet cf. insuper n. 68, 2 (fr. 156) σύρει πρὸς αὐτὸν ἑλκτικῶς τὰς ἰκμάδας, tum n. 52, 3 (fr. 158) φύσιν γὰρ αὐτὸς ἑλκτικωτέραν ἔχει. Adiectivum extat praeterea Hex. 695 τοὺς ἑλκτικοὺς δὲ πάντας ἰθύνει τόνους, ubi m. pr. codicis V ἐκτικοὺς (ἐκτικοὺς N_1) exaraverat, quemadmodum idem codex 696 βάλλει δὲ κλεῖθρα ταῖς καθελκτικαῖς πύλαις minus recte καθεκτικαῖς praebet.

[3]) Vulgatam scripturam σιγῶν correxi.

[4]) Falso igitur apud Suidam codex A Εὐφράτην pro Εὐφράτου praebet: etenim aut genitivus aut adiectivum expectatur cf. Suppl. III 51 οὐ γὰρ θαλάττης μακρὸν ἔτρεμες πόρον, — P II 12 ἐντεῦθεν ὥσπερ βλύσμα πηγαίου πόρου, 322 καὶ γῆ περῷτο τῷ θαλαττίῳ πόρῳ, Av. 527 δείξοι τε Τίγριν καὶ τὸν Ἴστριον πόρον cl. P I 156 τὸν ὑγρὸν ἐξέτεμνες εὐτόνως πόρον.

[5]) Cf. Stud. p. 119 n. 2.

[6]) Digressionem de bello Avarico non defuisse perquam probabile est cf. Stud. p. 32 sq. et Av. 307 sqq. ὅμως τὸ πλῆθος τῶν πόνων σου, δέσποτα, | εἰς καιρὸν ἡμῖν εὔθετον τηρητέον, | ἐν ᾧ παρούσης τῆς γαλήνης ἐν μέσῳ εὔκαιρος ὁ πλοῦς τῆς ἀβύσσου (l. εἰς ἄβυσσον sive potius ταῖς ἀβύσσοις cf. H I 232) τῶν λόγων cl. Av. 532 sq. θύρας τε πολλὰς (malim πολλοῖς) ἐξανοίγοι τοῖς λόγοις, νικῶντος αὐτοῦ πανταχοῦ τοὺς βαρβάρους.

πορευθῇ· δύο γὰρ ὁδοὶ αὐτῷ προέκειντο στεναί τε καὶ δύσβατοι, ἡ μὲν ἐπὶ Τάραντον φέρουσα, ἡ δὲ ἐπὶ τὴν Σύρων γῆν. Καὶ ἡ μὲν ἐπὶ Τάραντον διαφορωτέρα μὲν ἦν, ἀλλ' ἀπορίαν εἶχε πασῶν τῶν τροφῶν· ἡ δὲ ἐπὶ τὴν τῶν Σύρων τὸν Ταῦρον ὑπερβαίνουσα εὐπορίαν τε καὶ δαψίλειαν τῶν τροφῶν παρεῖχεν. Ταύτην συγκρίνουσι πάντες, εἰ καὶ ἀποτομωτέρα καὶ χιόνι πολλῷ κατεχομένη ὑπῆρχεν· ταύτην δὲ κόπῳ πολλῷ ὑπερβάντες ἑπτὰ ἡμέραις καταλαμβάνουσι τὸν Τίγριν ποταμόν. Quae itinera Heraclius per litteras in famam provexit testante Theophane p. 312, 28 sqq. καὶ τοῦτον περάσαντες καταλαμβάνουσι τὴν Μαρτυρόπολιν καὶ τὴν Ἄμιδαν· καὶ διαναπαύονται ὅ τε στρατὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία. Ἐντεῦθεν καὶ γράμματα πρὸς τὸ Βυζάντιον ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη ἀποστεῖλαι καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν πάντα δηλῶσαι καὶ χαρὰν πολλὴν ἐμποιῆσαι τῇ πόλει.

Ad Heraclium pertinet etiam fragmentorum farrago, quam in pristinum ordinem redigere perquam difficile est: n. 67. 44. 52. 68. 42. 56. 54. 49. 43. 46. 57. 62. 51.

N. 67 Pisides Achillem et Heraclium in contentionis iudicium vocat, ex quo imperator superior discedit. Quae laudandi ratio ad Heraclii res gestas exponendas aditum facit etiam P I 82 sqq. (cf. omnino 66—81) εἰ Νέστορος γὰρ συλλαλοῦντος ἡδέως | ἔργοις μελισσῶν ἐξομοιοῖ τὸ στόμα, | πῶς οὐ πρὸς ἄκρον ἦλθε θαύματος, βλέπων | ἄυλον ἐν σοὶ τῶν φρενῶν μελουργίαν | ἐν τῷ γλυκασμῷ et H I 65 sqq. Ὅμηρε, τὸν πρὶν μηδαμῶς Ἡρακλέα | θεὸν [1]) προσειπεῖν ἀξίωσης ἀσκόπως· τί γὰρ τὸ κοινὸν ὠφέλησε τοῦ βίου | κάπρος φονευθεὶς ἢ λέων πεπνιγμένος; | θαύμαζε μᾶλλον ὡς ἐν ἀνθρώποις ἕνα | τὸν κοσμορύστην εὐλόγως Ἡρακλέα [2]). Similiter H II prooemiatur poeta 1 sqq. Ῥώμη, δίκαζε τὴν ἰσόρροπον κρίσιν· | πολλῶν στρατηγῶν εὐπορήσασα φράσον· | ποίῳ δοκεῖ σοι συμβαλεῖν τὸν δεσπότην; | 'μόνος τετάχθω', φησίν, 'οὐκ ἔχων ἴσον' [3]. Adde P II 1 sqq. Δημόσθενες, πρόελθε σὺν παρρησίᾳ! | λόγοι κρατοῦσι· μὴ ταράττου νῦν φόβῳ· | Φίλιππος οὐ πάρεστιν, ἀλλ' ὁ δεσπότης. — Comparatio cum Achille videtur Pisidae ansam praebuisse ad Heraclii clementiam et mansuetudinem praedicandam (cf. P I 89 sqq.), cum Achillis vitia notarentur, scilicet excandescentia et iracundia. Fervidum Achillis Homerici ingenium vox σφύζεις

[1]) Respici videtur Od. 11, 602 sq., ubi Ulixes apud inferos tantummodo εἴδωλον Herculis videt: αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν | τέρπεται ἐν θαλίῃς καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην, quem locum recte Aristarchus in suspicionem vocavit cf. Lehrs, de Aristarchi stud. Homer. [2] p. 185.

[2]) Quae fusius explicantur v. 71 - 92 cf. praeterea H II 19 sqq. Hinc Herculis nomine Pisides imperatorem ornat P III 354, Av. 57, S 69, Suppl. IV 7, eiusdemque filium Heraclium (Constantinum) R 106, qui etiam Ἡρακλείδης adpellatur ibid. 120.

[3])Alexandro Magno, qualem Plutarchus adumbravit, Heraclius anteponitur H II 110 sqq. cf. P III 48.

designat [1]), irae praecipitis notio metaphora significatur, qua de cf. Plutarchus Quaest. Conv. VII n. 10, 1, 15 p. 716 ἀλλ' ὥςπερ τὰ κουρεῖα Θεόφραστος εἰώθει καλεῖν ἄοινα συμπόσια (fr. 76 Wimmer), οὕτως ἄοινος [2]) ἀεὶ μέθη καὶ σκυθρωπὴ ταῖς τῶν ἀπαιδεύτων ἐνοικεῖ ψυχαῖς, ἐπιταραττομένη ὑπ' ὀργῆς τινος, Isidorus Pelusiotes Epist. I 70 (Patr. Gr. vol. LXXVIII p. 444 B) ὥςπερ ὁ οἶνος ὑπερκορὴς ἐγχεόμενος τοὺς τῆς αἰσθήσεως ἅπαντας καὶ πόρους καὶ αὐλοὺς καὶ μήνιγγας πληροῖ, καὶ τρέπει πρὸς ἄνοιαν τὴν διάνοιαν, οὕτω καὶ ὁ θυμὸς ἔξω τῆς οἰκείας τάξεως πηδῶν, μέθης ἔργον ἀποφαίνει τὸν νοῦν, μαινάδα τὴν φρένα ποιῶν καὶ λύων παροινίᾳ τὴν τάξιν τῆς νήψεως [3]).

N. 44 Quercius ad Hexaëmeron refert, argumentandi arte abusus: 'ad Hexaëmerum certe videntur pertinere hi senarii, quos tamen nullo in codice mihi contigit invenire. Inde autem multos versiculos ex illo poemate interci disse confirmatur'. Equidem ob eandem causam aliunde versus fluxisse mihi persuasi [4]). Maxime autem coniectura adridet, comparationis subesse particulam, quae Heraclii (cf. Suppl. IV 90 sqq.) et aquilarum patientiam aequiparaverit. Ad apodosin igitur Suidae glossam vol. II 1 p. 334, 12 sqq. (om. Qu.) κονίστρα· οὐδ' αὖ κονίστρας εἰς τὸ ῥῖψαι τοὺς πόνους traho, ubi Pisidae versum delitescere recte Toupius (Emend. in Suid. vol. I p. 354) perspexit. Similiter aquila comparationis materiam praebet Hex. 594 sqq. μήπως ἐπαρθεὶς τῷ μεταρσίῳ θράσει ὥςπερ νεοττὸς αἰετοῦ καὶ μὴ θέλων | αὖθις κατέλθῃς μὴ φέρων τὸν ἥλιον [5]). Ac permirum videtur, quod utraque Pisidae comparatio ex uno eodemque Aeliani capite manavit N. A. II 26 οὐδέποτε αἰετὸς οὔτε πη-

---

[1]) Cf. Av. 172, H I 230, II 43, Hex. 428. 570, Van. 225, S 29, Suppl. II 115. Falso Thesaur. vol. VII p. 1636 D explicat: ardes desiderio, ardenti desiderio cor tibi palpitat. — Eodem redire videtur 'acer' apud Horatium A. P. 121 inpiger, iracundus, inexorabilis, acer.

[2]) Jam Aeschylus Eumen. 860 dixit ἀοίνοις ἐμμανεῖς θυμώμασι cf. insuper Isai. XXVIII 1 οὐαὶ οἱ μεθύοντες ἄνευ οἴνου, quem locum uberius explicant Basilius Magnus de ieiunio I θυμὸς μέθη ἐστὶ τῆς ψυχῆς, ἔκφρονα αὐτὴν ποιῶν ὡς ὁ οἶνος — καὶ ὅλως ἕκαστον τῶν παθημάτων ἐκστατικὸν διανοίας ὑπάρχον μέθη ἂν δικαίως προςαγορεύοιτο· ἐννόησόν μοι τὸν ὀργιζόμενον, ὅπως μεθύει τῷ πάθει et Joannes Chrysostomus de resurr. 1 (Patr. Gr. vol. L p. 433) μέθη γάρ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἀλλ' ἢ ἔκστασις τῶν κατὰ φύσιν φρενῶν, παρατροπὴ λογισμῶν, ἐρημία διανοίας, πενία συνέσεως· ταῦτα δὲ οὐχ ἡ μέθη ποιεῖ μόνη ἡ ἐξ οἴνου, ἀλλὰ καὶ μέθη ἡ ἐξ ὀργῆς καὶ ἐπιθυμίας ἀτόπου.

[3]) Accedat Gregorius Nazianzenus Carm. I 2 n. 25, 160 sqq. (Patr. Gr. vol. XXXVII p. 824 sq.).

[4]) Cf. ad num. 63 infra.

[5]) Adde An. p. 1696 C λαθραίως ἀφίπταται, οἷα νεοττὸς ἀετοῦ τὴν πτῆσιν τέλειος μηκέτι φέροι τῇ καλιᾷ προςκαθέζεσθαι, quo loco Quercii scriptura τελέσιος ex libidine, non ex Laur. (= Esc.) originem duxit.

γῆς δεῖται οὔτε γλίχεται κονίστρας, ἀλλὰ καὶ δίψους ἀμείνων ἐστὶ καὶ καμάτου φάρμακον οὐκ ἀναμένει πορισθὲν ἔξωθεν· ὑπερφρονῶν δὲ καὶ τῶν ὑδάτων καὶ τῆς ἀναπαύσεως ἀέρα τέμνει πολύν·.... βάσανος δέ οἱ τῶν νεοττῶν τῶν γνησίων ἐκείνη ἐστίν· ἀντίους τῇ αὐγῇ τοῦ ἡλίου ἵστησιν αὐτούς, ὑγροὺς ἔτι καὶ ἀπτῆνας, καὶ ἐὰν μὲν σκαρδαμύξῃ τις τὴν ἀκμὴν τῆς ἀκτῖνος δυσωπούμενος[1]), ἐξεώσθη τῆς καλιᾶς καὶ ἀπεκρίθη τῆςδε τῆς ἑστίας· ἐὰν δὲ ἀντιβλέψῃ καὶ μάλα ἀτρέπτως, ἀμείνων ἐστὶν ὑπονοίας καὶ τοῖς γνησίοις ἐγγέγραπται, ἐπεὶ αὐτῷ πῦρ τε τὸ οὐράνιον ἡ τοῦ γένους ἀδέκαστός τε καὶ ἄπρατος ἀληθῶς ἐστιν ἐγγραφή[2]). Itaque certa emendatione apud poetam nostrum ineptissimam vocem κρύους tollere possumus: recte enim καμάτου habet Aelianus, siquidem palaestra contra lassitudinem, non contra frigus remedium est. Legendum omnino τρύους i. e. πόνου, siculi explicat Etym. M. p. 94, 42, ubi etiam alterum vocis testimonium (πολὺ τρύος ἤλασεν ἔξω) ex poeta incerto adfertur. Nec tamen audiendus Toupius, qui in novo Pisidae versu ῥύψαι scribendum esse putat pro ῥῖψαι, quae phrasis optime de abicienda lassitudine intelligi potest.

Restat una quaestiuncula orthographica: nullam quidem in Pisidae fragmento aquilae mentionem habes, attamen Suidae glossa nihil dubii relinquit, quin Lexicographus formam αἰετός legerit: cui primo adspectu Hexaëmeri locus (595) patrocinatur; sed enim optimi codices MT distincte ἀετοῦ offerunt, quemadmodum An. p. 1696 C diphthongi nullum est vestigium. Quodsi Blassii iudicium (Kuehner-Blass, ausf. Grammatik ³I 1 p. 134): 'das α in ἀετὸς kann als kurz genommen werden' nulla auctoritate niti, quin immo diserto Herodiani testimonio (vol. II p. 272, 6 Lentz) repugnare consideramus, eo inducor, ut Suidam deterioris memoriae testem esse putem. Ex Suida autem hausit Zonaras I p. 66 αἰετός· ὁ ἀετός, ὅν φασι δίψους καὶ κρύους εἶναι ἀνώτερον, quapropter ad sententiam nostram infringendam nihil valet. — Quodsi in re incerta hariolari licet, commodam et idoneam comparandi occassionem in

---

[1]) Cf. praeterea Hex. 879 οὐ ῥάδιον γὰρ εὐτόνῳ τῷ βλέμματι | ἀσκαρδαμυκτὶ προςβλέπειν τὸν ἥλιον.

[2]) Quae verba etiam Philae narrandi materiam obtulerunt de anim. propriet. 50 sqq. τοὺς ἀετούς, κράτιστε, τοὺς ὑψιδρόμους, | ποτοῦ θεωρῶν ἀκριβῶς ὑπερτέρους, | τέθηπα τὸν κτίσαντα τὴν τούτων φύσιν. | Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς ὡς κρατίστους ὀρνίθων | παθῶν ἐπαχθῶν εὑρεθῆναι κρείττονας et 63 sqq. ὃς τοὺς νεοττοὺς ὄντας ἀπτῆνας τέως. | ἐπὶ ξένην βάσανον ὡς νόθους ἄγων. | ποιεῖ δικαστὴν πρακτικὸν τὸν φωςφόρον. | Ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ ταῖς βολαῖς ἀντιβλέπων | τῶν φιλτάτων εἷς ἐστι καὶ τῶν ἐκκρίτων. | ὀφθεὶς καθαρὸς δυςγενοῦς ὑποψίας. | Ὁ δὲ πρὸς αὐτὸν σκαρδαμύξας, εὐθέως | ἀλλοτρίου σπέρματος εὑρέθη τόκος, | καὶ τῆς καλιᾶς δυστυχῶς ἀπεκρίθη

Tauri transitu describendo (cf. Stud. p. 151 sq.) Pisides nactus est, quem aquilarum plenum esse docet Plutarchus de garrul. 14 p. 510 A. Videtur autem poeta audax illud facinus plenius atque uberius enarrasse, quare nescio an huc etiam versus trahi possint. quos auctoris nomine suppresso Suidas vol. II 2 p. 1044, 17 sqq. laudat Ταῦρος· ὄνομα ὄρους·

ταύρῳ γάρ ἐστι συμφυῶς εἰκασμένον
σκιρτῶντι καὶ ῥιπτοῦντι τοὺς ὀπισθίους
πόδας πρὸς ὕψος, εἶτα δὴ τὸν αὐχένα
κυρτῶς ὑπεξαιροῦντι,

ubi metro[1]) lectio nostra ῥίπτοντι satisfacit, metrum et sensum Bernhardyi coniectura (post Hemsterhusium cf. Thes. vol. VIII p. 152 A) ὑπεξαίροντι[2]) sanat.

Probabilius vero ad eandem rem versum ἐκ τῆς ἀμέτρου συμφορᾶς τῶν συρμάδων (n. 65) traxeris. quem anno 624 falso Quercius vindicat, Theophanis narratione abusus (p. 307, 21 sqq.) καὶ γίνεταί τι θαῦμα κἀνταῦθα φοβερόν· ἐν γὰρ θερινῇ τροπῇ ἀὴρ γέγονε δροσώδης ψυχαγωγῶν τὸν τῶν Ῥωμαίων στρατόν, ὥςτε ἀγαθὰς ἐλπίδας ἀναλαβεῖν αὐτούς. De aëre enim roscido Chronographus loquitur, qui Heraclii exercitum recreavit, cum Suidas nivis συμάδας intelligendas esse clare adnotet. Nostra vero sententia Theophanis loco (p. 312, 26 χιόνι πολλῷ κατεχομένῃ) stabilitur, qui Heraclium Tauri nives[3]) κόπῳ πολλῷ (27) eluctatum esse docet. Recte igitur nivium calamitas commemorari potest; etenim Lexicographi interpretationem ἡ ὁμοῦ ἐπιφορὰ a Pisida alienam esse mihi persuasi, qui semper tritam vocis συμφορὰ notionem suppeditet cf. P I 235, II 187. 230. 287, III 165. 242. 298, Av. 350. 481. 487, H I 47, II 7. 163. 164. 196, Hex. 504. 532. 800. 1584, Van. 96, S 57. 667, Suppl. III 45, IV 89, fr. 110, An. p. 1724 A. 1729 B. Epitheton ἀμέτρου optime Van. 7 δι' ἧς πέπονθα τῶν παθῶν ἀμετρίας inlustrat cf. insuper Suppl. III 45 τῶν εἰς ἀπείρους συμφορὰς πεπλεγμένων. Omnino autem reicienda est Quercii scriptura συρμάτων, ut quae omni auctoritate careat[4]); nivium enim moles συρμάδες sunt vel συρμοί.

[1]) Cf. Hilbergius, Byz. Zeitschr. vol. VII (1898) p. 338 sqq. Formam ῥίπτειν (cf. Lobeckius ad Sophocl. Ai. 239) adgnoscit Pisides P II 230.

[2]) De re cf. Dionysius Perieg. 641 sqq. cum Eustathii commentario (p. 33 5 Mueller) et Stephanus Byzantius p. 608, 17 sq. (Mein.).

[3]) Cf. Seneca Med. 682 sq., Nonnus Dion. XI 288 et XLVIII 470. Nivium mentio profecto correctorem rudem inducere poterat, ut n. 44, 3 (cf. p. 154 supra) τρύους in χρύους mutaret.

[4]) Simili ratione contra codicum et Morelli auctoritatem Quercius συρμάδα oblitteravit Hex. 211 πνοῆς περιττῆς ἐξ ἐκείνου σύρματα.

Ad n. 52 et 68 adprime Heracliadis versus faciunt ex poemate deperdito hausti II 153 – 159 (cf. p. 151 sq. supra). Infelix autem Bernhardyi est commentum n. 52, 1 (fr. 106) πάντως vel πίστεις δ' pro πάντας δ' reponentis, qua voce optimo iure omnigeni Heraclii milites (cf. etiam P I 197) significantur; potius mirari subit, quomodo grave eiusdem versus mendum latitare potuerit. Nempe ὑφέλκειν subtrahendi [1]), non adtrahendi vim habet; unde coniectura ἐφέλκων necessaria esse videtur, praesertim cum vox sollemnis [2]) restituatur cf. Anth. Pal. XII 152 Μάγνης Ἡράκλειτος, ἐμὸς πόθος, οὔτι σίδηρον | πέτρῳ, πνεῦμα δ' ἐμὸν κάλλει ἐφελκόμενος et Themistius Or. XV p. 190 D (p. 234 Dind.) καὶ ὥςπερ ἡ Μαγνῆτις λίθος ἡσυχῇ ἐφέλκεται τὰ σιδήρια, οὕτω καὶ αὐτὸς ἀκονιτὶ ἐφειλκύσω τὸν Γέτην δυνάστην. Ac mediam verbi formam etiam Pisidae exempla quaedam videntur commendare: P I 197 κάμνων ἐφείλκου [3]) πάντας εἰς προθυμίαν, II 238 καὶ τοὺς ἀπίστους βαρβάρους ἐφέλκεται, An. p. 1716 B τοὺς ἁπάντων ὀφθαλμοὺς πρὸς ἑαυτὸν ἐφελκόμενος [4]), — sed activum in eadem re praebent P II 160 ἀλλ' εἷλκες αὐτῶν καὶ μεθεῖλκες τοὺς τόνους, 168 οὐχ ὥςπερ ἄλλος μυθικὸς τὰ θηρία | πρὸς αὐτὸν [5]) εἷλκες, fr. 155 (n. 68, 1) εἷλκες γὰρ αὐτοὺς ὥςπερ ἡλίου τόνος. Nec tamen recte de magnete legitur Hex. 1522 ἄλλος δὲ τὸν σίδηρον ἀνθέλκει λίθος, cum 'retrahendi' vel 'distinendi' vis voci illi subiecta (cf. P III 127, H II 95, Hex. 397, S 575, Suppl. III 52, An. p. 1717 C) ad locum Pisidae minime quadret; optime codices nostri MVpT N [6]) ἐξάγει (= in-

---

[1]) Cf. Av. 78, R 49, Hex. 431, S 185. 277, Suppl. IV 103. Nihil Hesychii testimonium: ὑφέλκεται· προτρέπεται valet. Adde p. 166 ad infra fr. 129. (n. 61)

[2]) Plane similiter ἐπισπᾶσθαι et ἐπάγεσθαι usurpantur a Macario IV 54 Ἡρακλεία λίθος πρὸς τοὺς ἑαυτοῖς τι ἐπαγομένους, παρόσον καὶ ἡ λίθος ἐπισπᾶται τὸν σίδηρον, ubi τινας pro τι corrigendum cl. V 79 Μαγνῆτις λίθος· ἐπὶ τῶν πρὸς ἑαυτοὺς ἐπισπωμένων τινάς. Verbi ἐπισπᾶσθαι testimonia suppeditant insuper Aelius Dionysius apud Eustath. ad Homeri Il. 2 p. 338, 26 (sive Photius vol. I p. 266 Naber), Timaeus Lex. Platon. p. 989ª 24 sq. (Hesych. s. v. Ἡράκλεια) et p. 989ª 33 sq. Turic. (= Photius vol. I p. 266 et Suidas vol. I 2 p. 877, 5 sq.), Diogenianus ap. Scholiastam ad Platon. (Jon. p. 533 D) p. 915ᵇ 3 sq., Zenobius IV 22, Hesychius s. v. Λυδικὴ λίθος, Ps.-Callisthenes III 7 p. 103 (Mueller), Psellus de lapid. 13

[3]) Sic V, non ἐφεῖλκον, ex qua lectione Quercius ἐφεῖλκες edolavit.

[4]) Hex. 431 ὑφέλκεται δὲ καὶ στεναγμοῖς, εἰ λάβοι codicum MVN scriptura στεναγμοὺς non mediam vocem ὑφέλκεται (ἐφέλκεται minus recte M) innuit, cum accusativus ad λάβοι pertineat, ubi poetae mentem Quercii versio: 'si velit accipere' plane pervertit cf. P II 4 κίνδυνος οὐδείς, καὶ σιωπὴν εἰ πάθοις cl. Hex. 1026 ὃς καὶ παρ' ἡμῖν εἰ σκοπήσοι μαγλάδα.

[5]) Cf. Stud. p. 136 not.

[6]) Codicis p corrector ἀνθέλκει superscripsit, videlicet propter v. 1523 ἄλλοι δὲ πυρσοὺς ἀντανάπτουσιν λίθοι.

citat) praebent, qui praeterea in scriptura ἡ pro ὁ consentiunt, quam genuinam esse vel nostri fragmenti formae Μαγνῆτις et Ἡρακλεία docent. — V. 2 accusativi exemplum (Ἡρακλείαν τὴν λίθον) notatu dignum est. metri tamen ratio parenthesin (ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ὡς Ἡρακλεία λίθος) excludit, quam Pisidae consuetudo (cf. etiam Kuehner, ausf. Gramm. ²vol. II 2 p. 1008 sq.) exposcere videtur cf. S 166 sq. ἀλλ' οὐ δοκεῖ σοι τῷ βραβευτῇ τῆς μάχης, | εἰπεῖν δὲ μᾶλλον, τῷ φυτουργῷ τῆς μάχης; — An. p. 1689 C τοῦτον ξεναγεῖν ἢ καὶ παιδοτριβεῖν, ἄμεινον εἰπεῖν cll. σχεδὸν γὰρ εἰπεῖν H I 89, ὥσπερ εἰπεῖν Hex. 1364, ὡς εἰπεῖν An. p. 1685 C. 1689 B. 1693 A. 1708 D. 1713 A. 1725 B. 1728 D. Adde An. p. 1692 B τῆς εὐπροσίτου τοῖς πᾶσι τροφῆς, ἢ τό γε κρεῖττον, τῆς τῶν τρόπων ἡδύτητος et p. 1693 B ὄναρ ὁ μακάριος, ἢ τόγε ἀληθέστερον, ὕπαρ ὁρᾷ. — V. 3 scripturam ἔχεις similes Pisidae sententiae tueri videntur: P I 197. II 160. 168, H II 47. 157, inprimis vero n. 68, si in vicinia fragmentum illud conlocatum esse statuimus. Eodem tamen modo iuxta ponuntur Suppl. II 10 εἰ μὴ γὰρ αὐτὸς ἀντανεῖλε τὰ ξύλα et 19 πῶς ἀντανεῖλες ἁρπαγέντα τὰ ξύλα, neque imperatorem poeta adloquitur Av. 101 ποίαν δὲ γλώσσης οὐκ ἐκίνησεν λύραν. Nihil autem Apostolii testimonium probat: XIII 86ᵈ πάντας ὑφέλκεις οἷα Μαγνῆτις λίθος, quod quidem ex Suidae loco ad paroemiographi rationem formatum sit.

N. 68 olim εἷλκεν ferebatur, attamen recte Bernhardyum ex AE*V εἷλκες reposuisse ex nota ad n. 52 patet. Comparationem conlustrat Hex. 304—337 [1], cum sole autem optime Heraclius confertur cf. P II 250 τοῦ σοῦ δὲ θᾶττον προσβαλόντος ἡλίου, III 7 sq. ἡμᾶς δὲ λαμπὰς ἡλίου τοῦ δεσπότου | θάλπουσα καὶ νῦν ἐξανάπτει τοὺς λόγους, Hex. 1850 ἑνὸς κρατοῦντος ἡλίου καὶ τῶν κάτω, S 673 ἔχεις γὰρ ἐγγὺς ἥλιον τὸν δεσπότην, Suppl. IV 53 γενοῦ πρὸς ἡμᾶς, καὶ βλέπει τὸν ἥλιον | Ῥώμης ὁ κόσμος, 130 μὴ τῇ στερήσει τοῦ διαυγοῦς ἡλίου, — P III 9 καὶ Φοῖβος ἡμῖν εὐσεβὴς προέρχεται, — S 706 sqq. καὶ μαρτυρεῖ μοι Περσικῶς ἡ Καμβόη, | σπινθῆρα τῆς σῆς προσλαβοῦσα λαμπάδος· | οὐ γὰρ τοσοῦτον ἡλίου λαμπροῦ σέλας | χειμῶνος ὁρμὴν δραστικὴν ὑποστρέφει, | ὅσον σὺ ταύτης τὴν ὁμίχλην ἁρπάσας | καὶ τὸν πικρὸν χειμῶνα τῆς ἀγνωσίας | ἔδειξας αὐτῇ φῶς θεωρεῖν ἐν ζόφῳ. Ex eadem imagine etiam adlocutio ἀλλ' ὦ διαυγὲς ὄμμα τῆς οἰκουμένης (S 691 et Suppl. IV 49) manavit cf. insuper P I 192 sq. ἔλαμψας αὐτοῖς ἐν θαλάσσῃ φωσφόρος, | τὸ φῶς προδεικνὺς ἡλίου γλυκὺ πλέον et III 365 εἰ τὰς ἐν ἄστροις ὁ Πτολεμαῖος ἐκβάσεις | καὶ πρὸς τὸ μέλλον εἶχεν ἠκριβωμένας, | πῶς οὐ προεξήγγειλεν, οἷον ἡ φύσις |

[1]) De humoribus solis vi adtractis cf. praeterea Hex. 556 ὡς ἥλιος μὲν ὑγρὸν ἁρπάσας πάχος.

ἐπ' ἐσχάτων μέλλει σε φωσφόρον βλέπειν; ubi etiam in sequentibus poetae phantasma (360 sq. καί μοι λογισμῶν πολλάκις κινουμένων | αὐτὸς κατ' ἐμαυτὸν συλλαβὼν ἔφην τάδε) continuatur 366—373 ἀλλ' εἴπερ ἦν ἐκεῖνος εἰκότως ἄρα | τῆς γῆς ὑπερβαίνοντα τοὺς ὅρους βλέπων, | ὕμνει σε μᾶλλον τοῖς μεταρσίοις λόγοις· | τῆς ἐκδρομῆς δέ, καὶ πλέον τῶν ἀστέρων, | ἐν σοὶ τὰ πολλὰ προσβλέπων κινήματα, | τὴν σὴν ἀεικίνητον ὕμνησε φρένα, | ἄλλον νεουργηθέντα τοῖς κάτω πόλον | τὸν νοῦν τὸν ἐν σοὶ τῷ ξένῳ μαθὼν λόγῳ. Quae verba perperam vertit Quercius[1]) falsa interpretatione adiecta: 'quamvis diu multumque opera Ptolemaei versaverim, nullibi mihi licuit invenire vaticinium, quod poeta, quam belle plane nescio, sed tamen in Heraclium transfert. Itaque aut intercidisse locum, ad quem alludit Pisida, dicendum est, aut esse eiusdem ex quibusdam verbis interpretamentum. Caeterum ne prorsus ἀσύμβουλοι (sic!) hinc discedamus, detur coniecturae locus. Itaque sic hariolor. Ptolemaeus cum plane nosceret, quantum veteres astronomi, Eudoxus, Eratosthenes, Geminus, Marinus et alii inter se distarent in polari stella definienda, nec ipse alicuius opinioni facile assentiretur, fortasse alicubi dixit fore tempus, quo polus alter, ac plane ab eo diversus qui tunc esse ferebatur, sapientum iudicio inter homines constitueretur.' Etenim Pisidae omnino de Ptolemaei arte dubitantis haec est sententia: 'si revera videret transcendentia terrae terminos[2]), potius te[3]) praedicaret[4]) sermonibus sublimioribus[5]) tuaeque excursionis[6]), quae

---

[1]) 'Sed cum esset, ut videtur, in iis contemplandis, quae terrae terminos transcendunt, intentus, te depraedicavit sublimiore stilo; tuaeque excursionis, magis quam astrorum, multis ac praeclaris longe praevisis motibus, tuam irrequietam celebravit mentem, alterum dicens renovatum iri terris polum, tuam indigitans mentem hoc peregrino sermone'.

[2]) Cf. Av. 23 ἡ ῥίζα τῆς γῆς τοὺς ὅρους ὑφήρπασεν.

[3]) Itaque σὲ corrigendum pro σε.

[4]) Scilicet ἂν subintelligendum est, quod in eiusmodi sententiis condicionalibus Pisides et addit (H II 85, R 61, Hex. 363. 967, S 584, Suppl. II 11, An. p. 1700 C. 1704 A) et omittit (P I 80. 84, III 297. 299. 301, H I 125. 127, Hex. 34, S 116, Suppl. I 34. 62)

[5]) Cf. S 6 ἀρθῶμεν ἐν σοὶ τοῖς μεταρσίοις λόγοις.

[6]) Vox ἐκδρομὴ de astris usurpatur Hex. 373, nostro autem loco sollertes Heraclii excursiones significantur cf. P II 264 δείξας πρόσωπον ἐκδρομῆς ἐψευσμένης cl. III 15 ἐν αἷς ἀπαύστως εἰς ἀγῶνας ἐκτρέχων et 333 βάλλων, διώκων, ἐκτρέχων, ὑποστρέφων. Ad eandem notionem v. 370 κινήματα pertinent (cf. P II 82 κήρυκές εἰσι τακτικῶν κινημάτων) astrorum propria (cf. epigramma ineditum ad Append. Gnom. n. 69 profe-

excursiones astrorum superat, multos motus adspiciens (προςβλέπων, non προβλέπων) tuam celebrasset[1]) irrequietam mentem, admirabili ratione[2]) edoctus tuam mentem alium **polum**[3]) terris factum'[4]).

N. 42 procul dubio Heraclii sagacitas laudatur, qua Persarum ducis fallacias perspexit cf. P III 198 sqq. ἀλλ' οὐκ ἀνευτρέπιστος ἀνθωπλίζετο | τῆς σῆς ἑτοιμότητος ἡ στρατηγία· | πρὶν ἢ γὰρ ἡ νὺξ τὴν μέσην τομὴν λάβοι, | παντας μὲν αὐτοῦ[5]) τοὺς κεκρυμμένους δόλους | ταῖς σαῖς μερίμναις ἐξ ἔθους ἠπίστασο. — De verborum usu cf. Av. 277 ἃς καὶ πρὸ πολλοῦ συγκροτῶν οὐκ ἠμέλει et Hex. 161 sq. διαγράφεις γὰρ πᾶσαν, ὡς θέλεις, φύσιν | τῇ σῇ διόπτρᾳ. Suidae vero glossam descripsit Zonaras vol. I p. 521, ubi κάτοπτρον ἢ ante μηχανικὸν κτλ. additur.

N. 56 ad orationem pertinet, quam Heraclius ante certamen habuisse putandus est. Videtur autem pugna ad Ninivam cum Rhazate conserta[6]) designari, quae ad belli eventum maximi momenti fuit. Quodsi Theophanis verba p. 318, 5 διαλαλήσας τῷ λαῷ παρετάξατο consideramus, optime intelligitur, cur fragmentum nostrum ne leviter quidem in Heraclii concionibus (p. 307, 3 sqq.; 309, 9 sqq.; 310, 26 sqq.; 317, 17 sqq.) significetur. Imperatoris vero hortatio manifesto ad Christi cum latrone colloquium respicit Evang. Luc. XXIII 43 ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἐσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ. Recte igitur Pisidae mens in codicibus perspecta est, ubi Suidae glossam (p. 143 sq. supra) adnotatiuncula: ἀντὶ τοῦ μιμιμούμενοι τὸν λῃστὴν excipit. — De locutione παράδεισος τῆς μάχης conferi potest An. p. 1693 A παράδεισος τῆς πίστε-

---

rendum v. 1 κήρυξ ἄφωνος ἡλίου κινημάτων cl. κινήσεις Hex. 372). Similiter ἀεικίνητος βία caeli praedicantur Hex. 370, sed etiam de Heraclio habes Av. 302 οὕτως ἀεικίνητος ὢν ὁ δεσπότης cl. Suppl. III 25 ὁ σὸς λογισμὸς πανταχοῦ κινούμενος.

[1]) Cf. p. 158 n. 4.

[2]) Neque enim de sermone Ptolemaei agitur cf. Hex. 329 χαυνοῦσα καὶ σφίγγουσα τῷ ξένῳ λόγῳ cl. 1496 καὶ ξενοτρόπῳ λόγῳ | τὰς προςθέσεις ἔχουσιν ὡς ἀφαιρέσεις. Alioquin εἰπὼν pro μαθὼν flagitaretur.

[3]) Sive de stella polari (Eratosthenes Catast. 2) sive de lucifero (cf. v. 365) cogitamus, certe Heraclium poeta novum sidus terrenum esse fingit: etiam Suppl. XLV 1 sq. ὁ πυρφόρος νοῦς τὴν ὀροφὴν διατρέχων | καὶ τοὺς πυραυγεῖς ἀστέρας μιμούμενος mens cum astro comparatur. Ceterum apud Pisidam locutio ἡλίου πόλος memorabilis est H I 9, cum alibi voce πόλος caelum denotetur cf. Hex. 89. 91. 764. 1085. 1751.

[4]) Sed nihil huc pertinet P III 100 τὸν καυστικὸν δὲ τοῦτον ἥλιον στέγει cf. p. 113 supra.

[5]) Cf. Stud. p. 20 n. 2.

[6]) Τῇ δὲ ιβ' τοῦ Δεκεμβρίου μηνὸς ἡμέρᾳ σαββάτῳ ἐκροτήθη ὁ πόλεμος (anno 627) Theoph. p. 318, 16 sq.

ως, ceterum Pisidae παράδεισος videtur esse hortus Edenis cf. Suppl. CVII 20 καὶ τὸν παράδεισον τῆς Ἐδὲμ μιμουμένη[1].

N. 54 corruptela videtur laborare: offendit enim constructio κρατεῖν ἐνὶ μάχαις, si nulla hostium mentio fiat, sicuti apud Theodosium III 234 τοσοῦτον ἐκράτησας ἄλλων ἐν μάχαις cl. Ps.-Demosthene Or. XIII 16 p. 171, 1 R ἐν δὲ τοῖς ὅπλοις δεῖ κρατεῖν τῶν ἐχθρῶν[2]. Suspecta quoque forma ἐνὶ est, numquam a Pisida usurpata, praesertim cum Suidae codices AVE ἐν exhibeant: itaque eo inducimur, ut versuum laciniae: κρατῶν... ἐν μάχαις[3] | .... καὶ κατηχῶν ἐν μάχαις adgnoscantur, nisi forte propter P III 112 (κρατῶν γὰρ αἰχμὴν ὡραΐζεται πλέον) ad coniecturam κρατῶν μὲν (vel γὰρ) αἰχμὴν confugimus[4]. Dubitari autem nequit, quin Heraclius laudetur ἀεὶ προπηδῶν εὐσθενῶς ἐν ταῖς μάχαις (P III 83), id quod in imperatore milites praedicant apud Theophanem p. 307, 18 ἐρυθριῶμεν σὲ θεωροῦντες προάγοντα ἡμῶν ἐν ταῖς μάχαις. Etiam in pugna ad Ninivam ante omnes eum prosiluisse diserte testatur Theophanes p. 318, 18, unde fragmenti sedem bene mihi designasse videor.

N. 49 aperte significatur Heraclium periculi quasi avidum telis hostium semper se obiecisse. — Vox ἐπίδοσις eundem trimetri locum obtinet Hex. 670 καὶ τὰς ἐπιδόσεις τῶν μελῶν ἐργάζεται cf. etiam An. p. 1681 B et 1692 C.

N. 43 optime explicat Theophanes p. 318, 21 sqq. de pugna ad Ninivam agens: προσέβαλε δὲ αὐτῷ καὶ τρίτος, ὃς καὶ δέδωκεν αὐτῷ μετὰ δόρατος εἰς τὸ χεῖλος καὶ τοῦτο ἐπλήξεν· ὁ δὲ βασιλεὺς καὶ τοῦτον ἀνεῖλεν· καὶ τῶν σαλπίγγων ἠχησασῶν συνέβαλον ἀλλήλοις ἀμφότερα τὰ μέρη, καὶ μάχης κροτηθείσης σφοδρᾶς ἐπληγώθη ὑπὸ τῶν πεζῶν ὁ τοῦ βασιλέως ἵππος φάλβας, ὁ λεγόμενος Δόρκων, εἰς τὸν μηρὸν αὐτοῦ λαβὼν κονταρέαν· πολλὰς δὲ καὶ σπαθέας ἐν τῇ ὄψει ἔλαβεν· ἀλλὰ φορῶν κατάφρακτα νευρικὰ οὐκ

[1]) Quae non sine consilio dicta esse docebunt Suicer Thes. Eccles. vol. II p. 236 sqq et Wetsten ad N. T. vol. I 2 p 818 sqq.

[2]) Quodammodo ad Homeri exempla a Kuehnero, ausf. Gramm. vol. II 1 p. 410 n. 5 (ed. Gerth) congesta provocari potest; usitatior est structura κρατεῖν τὴν μάχην vel τῇ μάχῃ cf. praeterea ἐπικρατεῖν τῆς μάχης P III 158 (τῇ μάχῃ Herodot. V 116).

[3]) Non possunt verba ita copulari, ut κρα tertiam tribrachi syllabam in quarto pede efficiat. Trimetri clausula ἐν ταῖς μάχαις occurrit P III 83 et H I 132, σὺν ταῖς μάχαις S 26. Aliam versus sedem commendat Hex. 834 καὶ τὴν ἄφυκτον ἐν μάχαις αὐλίαν.

[4]) Leniore mutatione κρατῶν ἐν (sive μὲν) αἰχμαῖς ita reponi potest, ut voci αἰχμαῖς belli notio subiciatur. Similiter apud Bacchylidem XVII 47 τόσ' εἶπεν ἀρέταιχμος ἥρως equidem (εἶπε) κρατέραιχμος malim conlato Pindari versu Isthm. VI 38 καρτεραίχμαν Ἀμφιτρυωνιάδαν, ubi compositionis ratio (cf. insuper εὐρυαίχμας fr. 173 Bergk) nostrae sententiae neutiquam repugnat cf. Nem. I 17 ἵππαιχμος.

ἐβλάπτετο, οὐδὲ αὗται ἐνήργουν. Falso enim Suidae locum interpretatur Bernhardyus: teli vestri clam in me concitati ictum repressit opposita vestis duplicata. Immo ὑμῶν ab ἐπέσχεν pendet (cf. Stud. p. 12 n. 3) et Heraclium ipsum[1]) significat, qui teli contorti imminentem ictum[2]) feliciter evaserit. Imperatoris vulnera[3]) honorifice Pisides memorat H I 103 sq. ἔχεις ἄμετρα μαρτυροῦντά σοι βέλη, | ἔχεις συνεργοὺς ἐμφύτους τὰ τραύματα cll. 109 τὸ σὸν γὰρ αἷμα τοῖς γράφουσιν ἀρκέσει et R 116 κάμνει, μεριμνᾷ, δυσφορεῖ, τοξεύεται. — Ceterum Zonaras, qui ex Suida hausit, tantum posteriorem fragmenti versum (ἡ τοῦ χιτῶνος ἐμπεσοῦσα διπλόη) praebet vol. I p. 251, sed in glossa ipsa rectius φιλίας (pro φιλίαν) et τὸν φίλον (pro αὐτὸν) suppeditat.

N. 46 bene cum 49 et 43 cohaerere probat Av. 424 sq. ἔστη παρεισδὺς ἐν μέσῳ τῶν ἀσπίδων, | κρύπτειν ἑαυτὸν ἀσφαλῶς ἠπειγμένος, unde etiam nostro loco ἐν μέσῳ[4]) pro ἔσω reddendum esse facile conici potest. Patet autem a Suida duorum versuum particulas esse conflatas:

⏓—⏑—⏓— ἔσω τῶν ἀσπίδων
⏓—⏑—⏓ ἦλθες ἐμβριθεῖ τάχει.

Quartum pedem similiter ἔσω explet Hex. 1109. 1209[5]), de versu altero cf. H I 233 sq. ἐμβριθεστέρῳ | τάχει.

N. 57 et 62 inter se conexos et aptos esse praeclare ostendit Av. 132 sqq., ubi de Sergio urbis obsessae liberatore haec leguntur: καὶ τεκνοποιῶν τῷ Θεῷ καθ' ἡμέραν | καὶ παρθενεύων καὶ πλέον μήτηρ μένων· | μάλιστα γὰρ νῦν πάντας ὠδίνεις μόνος, | καὶ πᾶσά σοι γῆ σπαργανοῦται καὶ πόλις, | ταύτης δι' ὑμῶν ἐκ Θεοῦ σεσωσμένης. Similiter mundum a Phoca exstirpatum per Heraclium denuo procreatum esse poeta fingit Suppl. III 56 sqq. οἴκτειρον ἡμᾶς, οὓς ἐλυτρώσω πάλαι, | δι' οὓς τοσούτους

---

1) Cf. ὑμῶν P I 81. 97. 176. 212. 246. 251, III 58. 302, Av. 136, H I 21. 209, ὑμῖν P II 203, III 358, Av. 315, H II 24. 31. 72. 86, ὑμᾶς P II 21. 23, III 89, H I 166. 214. 220, II 95, Suppl. II 48, III 1, IV 116. 153, tum H II 64 γράφουσιν ἡμῖν τῇ κάτωθεν εἰκόνι, ubi ἡμῖν commodum sensum non praestat.

2) Cf. H II 93 στραφεὶς ἐπέσχες τὴν βολὴν ἠπειγμένην et Hex. 454 παρακρατῶν δὲ τὴν βολὴν ἠπειγμένην, ubi ὑπηγμένην (non ὑπειργμένην, sicuti Quercii editio offert) ex A sustulit Hercher; sed scripturam genuinam etiam in V extare iam Quercius notavit. Eandem offerunt praeterea MpN, et Morellus in nota marginali. Accedat Hex. 464 φύγῃ τὸ τραῦμα τῆς βολῆς κινουμένης.

3) Ad a. 626 Theophanis memoria p. 314, 17 sq. πολλὰς πληγὰς ἐδέχετο, εἰ καὶ οὐδεμίαν ἐν τούτῳ τῷ πολέμῳ <καιρίαν> pertinet.

4) Cf. P III 13. 56. 159. 190. 299. 389, Av. 260. 309, Hex. 149. 658, Van. 227, S. 506, Suppl. I 90, II 83. 94, IV 97.

5) Primum Av. 116, Hex. 13. 1241, secundum Hex. 1460, quintum H II 114, Hex. 709, sextum Hex. 155. 385. 1134; forma εἴσω numquam comparet, siquidem nullius pretii est codicis B varietas ad Hex. 13 (apud Hercherum p. LVIII).

ἔσχες ὠδίνων πόνους, | τὸν ἐκ τυράννου κόσμον ἠτεκνωμένον | ξένῳ θελήσας τεκνοποιῆσαι σπόρῳ. Nostro autem loco Chosroae, ὃς κόσμον ἥρμοσεν (cf. Stud. p. 34). domitor illa laude ornatur. quae ob eandem causam recurrit H I 82 sq. καὶ δεύτερος νῦν κοσμοποιεῖται βίος, | καὶ κόσμος ἄλλος καὶ νεωτέρα κτίσις et 201 sqq. χαῖρε, στρατηγὲ κοσμικοῦ γενεθλίου· | τὸν σὸν γὰρ ἆθλον πᾶσα χώρα καὶ πόλις | ἔμπρακτον οἶδε τοῦ βίου γενέθλιον. Itaque falsam esse Quercii scripturam μαιεύεταί σε apparet, cui Suidae codices ABVE μαιεύεται δὲ recte substituunt[1]; etenim μαιεύεται passiva est forma (cf. Av. 135 σοὶ — σπαργανοῦται), non media. In altero quoque fragmento BVE[2] genuinam lectionem οὐσιῶσαί σοι pro οὐσιῶσαι σὺ (Qu.) servant cf. Suppl. IV 91 ἀεὶ γὰρ ἡμῖν οὐσιώδης τοῖς πόνοις et de loci sententia Suicer Thes. Eccles. vol. II p. 529.

N. 51, nisi egregie fallor, Pisides communis gaudii participem se fuisse pronunciat, cum Heraclium a. 629 e Perside redeuntem omnes cives laeto clamore exciperent.[3] Poeta igitur imperatorem faustis vocibus excepisse putandus est simul cum aliis civibus, qui acclamatione publica victorem prosecuti sunt. Itaque abicienda est Quercii ratio: 'nec dubitandum ita de se loqui Pisidam, qui Heraclii comes fuit in prima expeditione contra Persas'. — Omnino autem falluntur viri docti, qui omnibus Heraclii expeditionibus Pisidam adfuisse exstiment, veluti Clintonus Fast. Rom. vol. II (1850) p. 166. ineptaque sunt Gedeonis argumenta (Πατριαρχικοὶ πίνακες — 1884 — p. 240 sq.), quibus Quercii iudicium de Georgio Pisida hymni Acathisti auctore refutari posse arbitratur: ὅτι ὁ Πισίδης ἦν ἀδύνατον νὰ γράψῃ τὸν ὕμνον, κατ' ἐκείνην τὴν ἰδίαν νύκτα. οὐδεὶς ὁ ἀμφιβάλλων. καθότι ὁ ἐκ Πισιδείας διάκονος οὗτος ὁ καὶ χαρτοφύλαξ τῆς Μ. τοῦ Ν. Ἐκκλησίας γνωστὸν ὅτι ἠκολούθει τῷ Ἡρακλείῳ εἰς τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον. Nam proelia Avarica imminente Constantinopoli poeta Suppl. IV conscripsit, ubi multis et supplicibus verbis Heraclium orat, ut urbi in summas angustias adductae succurrat 49 sqq. ἀλλ' ὦ διαυγὲς ὄμμα τῆς οἰκουμένης, | τὸν νοῦν ἔχον ὄμμα φωτὸς ἐμφύτου. | εἰ καὶ διέστης πρὸς τὸ Περσικὸν νέφος | καὶ τῇ χαλάζῃ συμπλέκῃ τῇ βαρβάρῳ, | γενοῦ πρὸς ἡμᾶς, καὶ βλέπει τὸν ἥλιον | Ῥώμης ὁ κόσμος cll. 111 sqq. et 121, propulsato autem periculo mox (Av. 502 sqq.) carmen de bello Avarico enatum est, quo Pisides imperatore absente (246 sqq.) se dimicationi interfuisse testatur: αὐτοπροσώπου πραγμάτων ἑρμήνευμα v. 15 cll. 10 sq.

[1] Ex ABV praeterea τῆς Ῥώμης pro Ῥωμαίων receptum est cf. Stud. p. 24 n. 1.

[2]) A glossam omittit, itemque Hexaëmeri editio princeps, nec tamen Morelli editio a. 1618 recognita, quae quidem distincte οὐσιῶσαί σοι offerat. Falso tamen ibidem θέλῃς pro θέλεις comparet.

[3]) Cf. p. 35 sq. supra.

μικροὺς τῶν ἀγώνων, ὡς ῥόδα, | λόγους συνάξας ἐξ ἀκανθῶν τῆς μάχης, 165 sqq. θέλω δὲ τούτων τὰς ἀφορμὰς τῶν λόγων | ὡς τὴν ἐναγχος ἱστορῆσαί σοι μάχην, | ἀλλ' ἐξ ἐναύλου τοῦ φόβου συστέλλομαι, 226 sqq. ἐγὼ δὲ ταῦτα συγκαλύψαι σοι θέλων, | (οὐκ ἠγνόουν γάρ, ὡς λαθεῖν καὶ νῦν θελεις), | σιγᾶν ἔμελλον· ἀλλ' ὁ νοῦς ἠρυθρία | κλέψαι, τοσούτους εἰςορῶν συνειδότας. — Quae quidem ad a. 626 pertinent; Chosroa autem devicto Pisides ligna Sanctae Crucis Hierosolymae restituta esse perinde atque alii cives ex Heraclii litteris (cf. Suppl. II lemm. et v. 104 sqq.) comperit, tum vero[1]) post imperatoris reditum[2]) Heracliadem conditurus orationis copia adeo obruitur, ut summas res tantum attingere instituat, priusquam cum imperatore sermonem de singulis contulerit (ἕως ὁ σὸς νοῦς καὶ τὸ πηγαῖον στόμα | λύσει τὰ πολλὰ τῶν λόγων ἐμφράγματα H I 238 sq.). — Sed dubitari non potest, quin in prima expeditione, quae in annum 622 cadit, Heraclii comes poeta noster fuerit. Diserta rei mentio fit P III 131—133 τούτοις, κράτιστε, καὶ συνήσθην εἰκότως | καλῶς φρονοῦσι, καὶ συνήλγησα πλέον. | τῇ ταυτότητι συγχυθεὶς τῶν δακρύων et 136 ἡμῖν μὲν οὕτως ἦν ἄλυπα δάκρυα, 343—346 αὐτὸς γὰρ ἡμῖν ἐξαριθμῶν πολλάκις | τοῦ σοῦ βίου τὸ μέτρον ἐτράνους ὅτι | βιοὺς χρόνον τοσοῦτον ἐν ῥαθυμίᾳ | ἔζησα ταύτας τῷ Θεῷ τὰς ἡμέρας'. — quin etiam ipso bello flagrante acroases tres εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Pisides composuisse putandus est[3]), quibus imperator omni festinatione Constantinopolin repetens (III 339 sq. πάλιν πρὸς αὐτὴν τὴν πόλιν σου συντόνως | τοσαῦτα πράξας καὶ κατορθώσας τρέχεις) civitati commendaretur. Laudum spectator veram rerum gestarum imaginem[4]) expressurus est, etiamtum rerum novitate commotus et belli formidine affectus

[1]) Itaque Suppl. II non legit Theophanes, quoniam Heraclium anno 628 Constantinopolin reversum anno proximo (ἅμα ἔαρι) simul cum Sancta Cruce Hierosolymam se contulisse adserit p. 328, 13 sqq. (cf. 'Wiener Studien' vol. XIII p. 29), neque in carmine deperdito rem commemoratam esse certa ratione efficitur cf. p. 39 sqq. supra.

[2]) Cf. H I 212 sqq. κοσμοῦσι πάντες σοῦ φανέντος τὴν πόλιν, | ἄνθη δὲ συλλέξαντες ἐψυχωμένα | στέφουσιν ὑμᾶς ταῖς προσευχαῖς ὡς ῥόδοις. Falso igitur Quercius p. 1295 sq. (Migne) disputat: 'nec satis patiens morae fuit, ut reditum imperatoris exspectaret, a quo ut actae res essent facile potuisset addiscere; sed ut primum nuntium de Chosroae morte Cpolim allatum est, statim ingenti laetitia perfusus et poetico furore abreptus hos iambos, ut videtur, fudit, fortasse etiam ad Heraclium misit, ut ei qua poterat ratione obviam iret, et pro re tam magna et tam feliciter gesta non ultimus civium gratularetur'.

[3]) Cf. III 374—380 ταῦτα, στρατηγὲ τῶν σοφῶν βουλευμάτων, | ἐν ταῖς ἀκάνθαις τῆς μάχης πεπλεγμένα | εὑρὼν τὰ θεῖα τῶν πόνων τῶν σῶν ῥόδα, | ἄνθη τε πολλὰ ψυχικῶν ἀρωμάτων | τῶν σῶν λογισμῶν συναγαγὼν τὰ σπέρματα, | σοὶ τόνδε πλεκτὸν στέφανον ἐξ ἀκηράτου | λειμῶνος ἄρτι τῆς ἀληθείας φέρω.

[4]) Cf. I 35—40 ἀλλ' ὦ στρατηγὲ τῶν σοφῶν βουλευμάτων, | μετ' εὐμενείας τοὺς ἐμοὺς

cf. P II 70 sqq. ἐμοὶ δὲ θαῦμα προσφόρως ἐπήρχετο, | πῶς τῶν λογισμῶν τῶν τοσούτων ἡ χύσις | τῷ σῷ λογισμῷ σωφρόνως ἐτάττετο, 122 sqq. πόθος δέ μοί τις ἐνθάδε προσήρχετο | ἰδεῖν τὰ τερπνὰ τῆς μάχης προαύλια | φόβου τε χωρὶς ἱστορῆσαι τὸν φόβον· | ὅμως δὲ φρικτὴν τῶν ἀγώνων ὁ τρόπος | καὶ τὴν δόκησιν εἰσάγων προσήρχετο, 149 sqq. λέγειν μὲν οὖν ἕκαστα καὶ τὸ ποικίλον | ἐκεῖνο καινούργημα τῆς τέχνης γράφειν | ἐξασθενεῖ μου τῆς ἀτόλμου καρδίας | ὁ νοῦς ἐναύλῳ τῷ φόβῳ[1]) κλονούμενος, III 131 sqq. τούτοις, κράτιστε, καὶ συνήσθην εἰκότως | καλῶς φρονοῦσι, καὶ συνήλγησα πλέον, | τῇ ταυτότητι συγχυθεὶς τῶν δακρύων, 136 ἡμῖν μὲν οὕτως ἦν ἄλυπα δάκρυα. Adde P I 162 sqq.

Cum fragmentis ad Heraclium spectantibus apte reliquiae componi possunt, quibus adversarii mores et pugnandi ratio inlustrantur: n. 40. 47. 61. 48. 39. 41. 53.

N. 40. 47. 61 primo adspectu primam Heraclii expeditionem (a. 622) videntur significare — plane enim conspirant, quae de Sarbaro leguntur P III 17 sqq.

ὁ βάρβαρος δὲ καὶ γένει καὶ[2]) τῷ τρόπῳ
οὐκ εἶχε τοῦ νοῦ παντελῶς τὰς ἡνίας·
καὶ πολλάκις γὰρ τὴν μάχην ὑπέσχετο,
καὶ πρὸς τοσαύτην ἦλθεν αἰσχύνην, ὅτι
καθ' ἡμέραν σοι προσβαλὼν ἀνετράπη
ἄτολμα τολμῶν καὶ τρέχων ὑπόστροφα

et 178 sqq. ὁ βάρβαρος δὲ πανταχοῦ κλονούμενος
δεινόν τι τολμᾶν ἐκ βίας βουλεύεται·
οἶδεν γὰρ ὡς τὰ πολλὰ καὶ περίστασις
τὰ δεινὰ τίκτειν ἐκ δέους βουλεύματα.
Καὶ δὴ κατ' αὐτὸν τῆς ἀνάγκης τὸν χρόνον
ὥραν φυλάξας, ὡς ἔδοξεν, εὔθετον,
ὅτε προκύψας ἐκ βάθους ἑωσφόρος
πρόεισι λαμπρὸς ἄγγελος τῆς ἡμέρας,
εἰς τρεῖς μὲν ἱστᾷ τὸν στρατὸν διαιρέσεις,
ἀντιπρόσωπα τῷ δοκεῖν τὰ τάγματα
ταῖς σαῖς φάλαγξι σὺν δόλῳ ποιούμενος.

Attamen minime probabile videtur, rem tribus acroasibus uberrime trac-

---

δέχου λόγους· | ἐλεύθεροι γάρ εἰσιν ἐκ θωπευμάτων. | ἐκ σοῦ μαθόντες μὴ λαλεῖν ὑποκρίσει. | Ὡς οὖν ἀληθὴς τῶν ἀληθῶν πραγμάτων | κριτὴς φάνηθι τῆσδε τῆς στρατηγίας.

[1]) λόγῳ vulgo; correxi ex M.

[2]) Cf. Stud. p. 16 n. 1.

tatam denuo enarrandi materiam praebuisse, praesertim cum Theophanes in prima expeditione describenda opusculi servati verbis inhaereat, reliquiae autem a Suida traditae ceteroquin cum Theophanis narratione bene congruant, quibus secunda et tertia expeditio (a. 624—628) continentur. Quae cum ita sint, Pisides ex more suo se ipsum expilasse censendus est, neque quidquam obstat, quominus de proeliis a. 627 commissis, inprimis vero de pugna decretoria ad Ninivam cogitemus, quae in fragmentis supra (p. 159 sqq.) explicatis manifesto celebratur. Quo posito atque concesso, n. 40 anxia haesitatio Rhazatae, non Sarbari, in censum venit, qua de cf. Theophanes p. 317, 28 sqq. ὁ δὲ Ῥαζάτης ἐλθὼν εἰς τὸ Γαζακὸν ἐγενήθη ὀπίσω αὐτοῦ καὶ ἠκολούθει, τῶν Ῥωμαίων δαπανώντων ἔμπροσθεν τὰς τροφάς· αὐτὸς δὲ ὀπίσω ὡς κύων πεινῶν μόλις ἐκ τῶν ψιχίων αὐτοῦ ἐτρέφετο·[1]) καὶ ἐκ τοῦ μὴ εὑρίσκειν αὐτὸν δαπάνας πολλὰ τῶν ἀλόγων αὐτοῦ διεφθάρησαν. Iam vero extrema sententia in vicinia conlocandum esse fragmentum probat s. v. φθόη excitatum (n. 71)

τὴν ἱππικὴν ὑπεῖχεν ὁ στρατὸς φθόην[2]),

siquidem vix Heraclii oratio a. 625 habita respicitur (Theoph. p. 309, 9 sqq.): γνῶμεν, ἀδελφοί, ὡς ἡ στρατιὰ τῶν Περσῶν ἐν τοῖς δυσβάτοις τόποις πλανωμένη τούς τε ἵππους αὐτῶν παραλύει καὶ αὐτοὺς ἐκνευροῖ. — Quodsi n. 40 cum P III 17 sqq. adcuratius comparatur, sponte coniectura se offert, non P III 17, sed peculiarem Pisidae versum designari apud Suidam s. v. τρόπος (n. 3: p. 110 supra). καὶ Πισίδης·

ὁ βάρβαρος δὲ τῷ λόγῳ καὶ τῷ τρόπῳ·

ἀντὶ τοῦ ἤθει. Utraque enim lectio optimum sensum praestat (cf. Stud. 129 sqq.)[3]), nec multum inter n. 40 et P III 22 interest, inprimis cum etiam τρέχων ὑπόστροφα pro τρέχων ὑποστρέφει emendandum sit[4]). Itaque lectionis varietas tantummodo in ἄτολμα τολμῶν et φεύγων ἀτρόμως consistit, quae locutiones proxime se contingunt; metri vero ratio Toupii coniecturam ἀτρομήτως comprobat, quam et ipsa Suidae glossa manifesto commendat vol. I 1 p. 846 sq. Ἀτρόμητος· ὄνομα κύριον· καὶ ὁ ἄφοβος· ἐν ἐπιγράμματι (scil. A. P. VI 256, 5)..... καὶ ἀτρόμως· ἀφόβως κτλ. De ipsa sententia φεύγων ἀτρομήτως cf. praeterea P III 43 sq. δειλὸς γὰρ ὢν κἄτολμος ἀνδρεῖος μόνον | ἐν τῇ δοκήσει τῆς μάχης ἐφαίνετο[5]).

[1]) Cf. p. 35 supra.

[2]) Quercius versum mancum τὴν ἱππικὴν φθόην praebet.

[3]) Cum Pisida mire consentit Ioannes Geometres in Crameri Anecd. Paris. vol. IV p. 285: ἐβαρβαρώθης καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον.

[4]) De adverbii forma cf. An. p. 1728 B ἐβάδιζον οὖν ἐπίτροχα.

[5]) Adde H I 123 παρ' οἷς τὸ φεύγειν ἦν ἀκίνδυνος μάχη.

N. 47 et 61 ex nostra quidem sententia obiter commemorat Theophanes p. 318, 15 sq. ὁ δὲ Ῥαζάτης καταλαβὼν καὶ αὐτὸς παρετάξατο τρισὶ φούλκοις (c u n e i s vertit Anastasius vol. II p. 197, 35) καὶ κατὰ τοῦ βασιλέως ἐχώρησεν. Ac n. 47 coniecturas φόβων pro πόνων et κρειττόνων pro κρείττονας[1]) P III 181 suggerit, sed manum emendatricem Georgides cohibet (Boissonade Anecd. Gr. vol. I) p. 8 sq., ubi eadem ratione[2]) fragmentum nostrum laudatur. In fine autem commodissime duos versus a Suida omissos Gnomologus offert:

ὅταν μάλιστα καὶ κατάλληλον φύσιν
τεθηγμένην εὕρωσιν εἰς εὐτολμίαν,

quibus ex Pisida apte admoveri potest S 704 sq. οὕτως ὁ νοῦς σου τῇ καταλλήλῳ φύσει | πρὸς πᾶσαν ὁρμὴν ἀμφιδέξιος μένει[3]).

Nec multum differt alia gnoma Persas illa quidem adtingens apud Suidam s. v. οἶστρος (n. 69 sive fr. 130 sq.):

οἶστρος γάρ ἐστι καὶ μάλιστα βαρβάροις
πρὸς τὰς μεταβολὰς εὐμεταπτώτως ἔχειν.

Quae sententia procul dubio ex eodem Pisidae carmine hausta est.

Rhazatae consilium n. 61 designat, ac recte (cf. p. 156 supra) Bernhardyus ex BVE[4]) scripturam ὑφεῖλκε reposuit, pro qua Quercius ex editione Kuesteriana ἐφεῖλκε praebet; perinde strategema τῷ δοκεῖν significat P III 187[5]), quo loco τὰ τάγματα plane cum nostra locutione

[1]) Cf. P I 35 ἀλλ' ὦ στρατηγὲ τῶν σοφῶν βουλευμάτων, III 374 ταῦτα στρατηγὲ τῶν σοφῶν βουλευμάτων, (qui versus p. 129 inter l. 15 et 16 casu exciderunt). Av. 300 οἱ τὰς κελεύσεις τῶν σοφῶν βουλευμάτων, — P II 60 καὶ πῶς τὰ πυκνὰ πολλάκις βουλεύματα, III 160 τὰ λοξὰ ταῦτα τοῦ δόλου βουλεύματα, — II 348 καὶ πολλὰ λυττῶν τοῖς νόθοις βουλεύμασι.

[2]) Sed v. 1 ἀεί τε male pro ἀεὶ γὰρ legitur. Eodem modo ἀεὶ γὰρ versum inchoat P I 56. III 5, Av. 4. 315, Hex. 22, S 218, Suppl. IV 91. Ceterum recte Georgides ἀεὶ pro αἰεί, quod in Suidae glossa tacite mutavit Quercius, offert. Diphthongum enim ratio metrica in quarto (Hex. 83, Van. 184) et sexto (P II 96, III 331, Av. 131, Suppl. III 14. 63) pede respuit; accedit quod in versus introitu ἀεί, non αἰεὶ Pisidae exempla suppeditant P III 83. 142, Av. 39, Hex. 1060. 1678, S 323. 696, Suppl. III 28, XL 4. — Simili ratione αἰετὸς pro ἀετὸς in Pisida Suidas legerat cf. p. 154 supra.

[3]) V. 1 nostri fetum vox περιστάσεις prodit, quam in deliciis poetae fuisse confirmant P I 119, II 189, III 180. 250, H II 106, Av. 311, Hex. 481. 1537. 1600, Suppl. I 27, IV 18. 39, fr. 37. Sed Hex. 1479 τῇ πρὸς τὸν αὐτῆς δεσπότην περιστάσει optime παραστάσει codices nostri (MVTpN) exhibent.

[4]) Totam glossam omittit A.

[5]) Cf. praeterea P III 215 ἤλαυνον αὐτοὺς τῷ δοκεῖν πεφευγότας. In eadem versus sede phrasis recurrit Av. 71. 469, Hex. 471, Van. 226. Adde Append. Gnom. n. 83 p. 197 infra.

τοὺς ὄγκους concordat cf. ὄγκος τοῦ πλήθους et ὄγκος τοῦ ἀριθμοῦ apud Platonem Leg. V p. 737 C, Reip. IX p. 591 D (cl. Reip. II p. 373 B) et Leg. V p. 737 C (cl. Theaet. p. 155 A)[1].

N. 48, si recto talo stat coniectura nostra de pugna ad Ninivam commissa, Rhazatae lasciva potatio describitur[2]; 'nefarias' voluptates Pisides inlustrat P II 110 sq. οἳ τὰς ἀδέκτους τῶν παθῶν ἐκκλησίας | ἐν ἡδοναῖς χραίνουσιν ἐμπαθεστάταις et Hex. 938 sqq. καὶ κτῆνος οὕτω βράζον εἰς λάγνον πάθος | πρὸς τὴν ἄθεσμον μῖξιν ἐγκρατὲς μένον | Πέρσας ἐλέγχει τοὺς θολοῦντας τὸν βίον, unde Persae ἄθεσμοι vocantur P I 18[3]; 'temulentia' etiam Chosroae crimini datur H I 32 χραίνων τὰ θεῖα τῷ μολυσμῷ τῆς μέθης (cll. 22 et 26), ducis vero petulentiam mulierculae inflammasse putandae sunt. Quam rationem maxime Sarbari et Heraclii comparatio P II 239 sqq. comprobat:

Καὶ ταῦτα μὲν σοὶ σωφρόνως ἐπράττετο,
τῷ δὲ στρατηγῷ τῆς πλάνης τἀναντία,
ὃς ἔργον εἶχεν[4]) ὀργάνων καὶ κυμβάλων
ἄσεμνον ἦχον καὶ γυναικῶν ἐκτόπων[5])
ὄρχησιν εἰς γύμνωσιν ἠρεθισμένην.
Σὺ δέ, στρατηγὲ τῆς σοφῆς πανοπλίας,
ψαλμοῖς ἐτέρπου μυστικῶν ἐξ ὀργάνων,
τὸν θεῖον ἦχον ἐντιθεὶς τῇ καρδίᾳ,
εἶχες δὲ σεμνὰ παρθένων σκιρτήματα
τῶν σῶν λογισμῶν τὰς ἀπόρνους ἐλπίδας

---

[1]) Apud Pisidam propria molis notio comparet Hex. 155 καὶ τὸν τοσοῦτον ὄγκον ἐγκλείσας ἔσω et Suppl. I 9 τὸν ὄγκον αὐτῶν καὶ τὸ δύσφορτον βάρος, — translate tumor superbiae notatur P II 334, Av. 337, Hex. 70. 786. 1296, Van. 12. 224. 239.

[2]) Cf. ad n. 64 (p. 171).

[3]) Cf. Av. 251 καταστρατηγῶν τῆς ἀθέσμου Περσίδος et H I 158 ἐντὸς παρελθεῖν τῆς ἀθέσμου Περσίδος (p. 27 supra).

[4]) Prave Quercius vertit: 'circa illum varia instrumenta et cymbala strepebant indecenter', quasi ἔργον ὀργάνων periphrastice pro ὄργανα dictum esset; scilicet genitivi ὀργάνων καὶ κυμβάλων ab ἦχον pendent. locutio autem ἔργον ἔχειν τι idem fere significat ac phrasis Platonica ἔργον ποιεῖσθαί τι (Phaedr. p. 232 A; cf. etiam Lucian. de saltat. 21). Aliam constructionem offerunt Xenophon Memor. II 10, 6 ἔργον ἔχων τοῦτο σκοπεῖν, Cyrop. VIII 46 ἔργον ἔχειν δεόμενον τούτου κοινωνεῖν τοὺς παρόντας et Plutarchus Anton. 45 p. 937 B ἓν δ' ἔργον εἶχε κινεῖν καὶ στρέφειν πάντα λίθον.

[5]) Versus 247 (σεμνὰ—σκιρτήματα) lectionem ἔκτοπον commendat cf. insuper S 93 κακὴν ὄρχησιν et Van. 178 ἀπρεπῶς ὀρχουμένη, ac facile correctori fucum facere potuit proparoxytonon in versus clausula, quod corruptelae genus in Pisidae carminibus frequentissimum est.

In ipso verborum contextu ἐπεξανῆπτον in ὑπεξανῆπτον mutandum esse censeo cl. Av. 267 ἐντεῦθεν ἡμᾶς τῇ φορᾷ τῶν γραμμάτων | ὑπεξανῆπτεν[1]), sed Suidas procul dubio iam vitiosam scripturam tradidit (cf. p. 146 supra). Quin etiam ipsius glossae forma scrupulos movet, quia ἐξανεγειρομένας pro ἐξανεγειρούσας expectatur, nisi memoriam ita refingas: ἐνθουσιώσας· ἐξανεγειρούσας. Πισίδης· καὶ — ἐπεξανῆπτον· ἀντὶ τοῦ μαινομένας[2]). ubi de activa vocis ἐνθουσιᾶν significatione quodammodo comparari potest Hermes Trismegistus apud Stobaeum Anthol. I 49, 44 (vol. I p. 386, 13 Wachsmuth) ἔρωτας ἐνεθουσίασε (ἐνεθουσία Patr. Cant.) θεοῖς et (p. 391, 4 sq.) ζωοποιὸν ἐνθουσιάσας τῷ κράματι.

Nec opinato oppressi Persae convivio barbaris[3]) canticis strepente desistere, in dimicationem vero descendere coacti sunt. Quae sententia n. 39 et 41 exponitur. Itaque falso verba: ταύτην ἀφέντες τὴν ἀπόσπονδον μέθην | καὶ πᾶσαν ᾠδὴν ἀλλοφύλων ᾀσμάτων (n. 39) interpretatur Quercius: 'caeterum, ut videtur, poeta Romanos laudat, quod belli studiis accensi mollem Persarum disciplinam forti animo contemnerent'[4]), recteque mihi n. 41, 1 βάκχους pro Βάκχους reponere videor[5]).

Dimicatio quae ad belli eventum maximi momenti fuit n. 53 commemoratur. nec dubitandum, quin poeta proelii concursum armorumque strepitum uberiore stilo explicuerit. Primis lineis pugnam designat Theophanes p. 319, 1 sqq. πίπτει δὲ ἐν τῷ πολέμῳ ὁ Ῥαζάτης καὶ οἱ τρεῖς τουρμάρχαι τῶν Περσῶν καὶ οἱ ἄρχοντες σχεδὸν πάντες καὶ τὸ πλεῖον τοῦ στρατοῦ αὐτῶν. poetae pigmenta verbosa descriptio certaminis a. 622 conserti offert P III 242 sqq.

> Ἐντεῦθεν αὐτοῖς συμφορῶν πολυτρόπων
> συμπτωμάτων τε καὶ φόνων καὶ κλασμάτων
> κίνδυνος ηὐτρέπιστο συντριβῆς γέμων.
> Καί πού τις αὐτῶν ἐξ ἀνάγκης ἤξατο

[1]) Translationem inlustrat Hex. 793 τὸν φρασμὸν ἐξάπτουσα τῆς χρυσῆς μέθης. — saepius de iratis tropum adhibet poeta (cf. p. 172 n. 3 infra). Similiter ἀνάπτεται δέησις (P I 10), ἡ τῶν ποθούντων θερμότης (Suppl. IV 16); cf. praeterea ἐξανάπτειν λόγους (P III 8), πόθους (Suppl. IV 30), μάχην (P III 62), ὑπανάπτειν τῶν ἁμαρτιῶν τὸ πῦρ (An. p. 1684 D).

[2]) A Suida pendet Zonaras vol. I p. 749 ἐνθουσιώσας· ἀντὶ τοῦ ἐξανεγειρούσας ἢ (sic) μαινομένας. Πισίδης· καὶ — μέθης (sine ἐπεξανῆπτον).

[3]) De vocis ἀλλόφυλος usu cf. P III 77, 405, Av. 492, An. p. 1680 A.

[4]) Cf. P I 78 ἀφεὶς τὰ πολλὰ τῶν λόγων φωνήματα, II 215 sq. ὅμως τὰ πολλὰ νῦν ἀφεὶς ποικιλόχρουν | τὸ πλῆθος αὐτῶν ἐξ ἑνὸς διαγράφειν, Av. 265 ἀφεὶς τὸν ὄγκον εἶχε τὸν μακρὸν πόνον, Hex. 1643 ἀφεὶς τὸ θαῦμα πρὸς τὸν αἴτιον τρέχει.

[5]) De v. 2 τὴν ἐσχάτην ὄρχησιν ἐξορχουμένους cf. S 93 ἢ τὴν καινὴν ὄρχησιν ἐξορχούμενος.

ἐλθεῖν κατ' αὐτοῦ συντομώτερον ξίφος·
ἄλλος δὲ νώτοις ἱππικοῖς ἐριζάνων
μετέωρος ἤρθη τῇ βίᾳ τοῦ σφίγματος·
πολλοῖς δὲ τεῖχος τὰς καμηλίους τότε
πλευρὰς κατεσκεύαζεν ἡ περίστασις,
κρημνούς τε πάντες ἀγρίων αἰγῶν δίκην
φυγῆς ἀνεξίχνευον ἐκπηδήματα . . . .
(Οὕτως ἕκαστος ἀφρόνως ἐδυστύχει[1])

cf. praeterea (de a. 626) Av. 417 sqq. (cl. 466 sq.):

ἄλλος μὲν οὖν ἔπιπτεν ἐκ ῥιπῆς λίθου
λαβὼν κατ' αὐτὸ τὴν βολὴν καὶ τὸν τάφον·
ἄλλος δὲ σύννους προσλαλῶν τῷ συμμάχῳ,
βληθεὶς ἄνωθεν ἐξ ἀδήλου τοξότου,
τὸ πνεῦμα θᾶττον ἀνταφῆκε τοῦ λόγου....
οἱ δ' αὖ γε λοιποὶ πάντες, ἀκρίδων δίκην,
ἔπιπτον ἄρδην, δυστυχοῦντες εὐστόχως.

Orationis contextum si respicimus, locutio ἐν κακῶν πανηγύρει proverbiali colore imbuta est (cf. Leutschius ad Gregor. Cypr. Leid. II 43: Paroemiogr. Gr. vol. II p. 74) aeque ac συμφορῶν τρικυμία (P I 235) sive συμφορῶν τρικυμίαι P III 298 (cf. Blomfield ad Aeschyl. Prom. 1015). — Vix autem pugnae ultimae tumultum Michaelis Pselli expositio de Pisidae penicillo significat, quam ex epistula inedita protraxit Leo Allatius (apud Fabricium. Biblioth. Gr. ed. Harles. vol. XII p. 8) νόσημα γοῦν εἰπὼν ἐν τῷ λόγῳ, εὐθὺς τὴν ἰατρικὴν πᾶσαν ἐπισυναιρεῖ[2], μήτε τῶν αἰτίων φειδόμενος μήτε τῶν οἷς θεραπεύεται τὰ νοσήματα· κἂν σειρὰν οὐρανόθεν ἐξαρτύσῃ καί τινας δυνάμεις ταύτης ἐξάψῃ, εὐθὺς οἱ δεσμοὶ καὶ τὰ ἐξαρτύματα καὶ ὅσα τῆς ἀκρότητος καὶ ὅσα τοῦ ἀκροτελεύτου[3] τῆς χαλαρᾶς ἐκείνης ἁλύσεως· κἂν τὰς ὥρας συναγάγῃ καὶ συνελίξῃ, ὡς ἐν χορῷ βαβαὶ τῆς τῶν χειρῶν ἀντεπιβολῆς καὶ τοῦ κύκλου καὶ τῆς λέξεως καὶ τῆς περιόδου καὶ τοῦ ἐπῳδοῦ καὶ τῆς στροφῆς καὶ τῆς ἀντιστροφῆς καὶ τῆς κινήσεως· εἰ δὲ καὶ θεατρίζειν αἱροῖτο τὸν λόγον καὶ τετράπωλον τὴν συνθήκην ἐρεῖ τῶν

[1]) De Theophanis circumlocutione cf. Stud. p. 22. Similiter Pisides minutiore cura executus esse censendus est, quae Theophanes tradit p. 311, 21 sq. de a. 625 οἱ δὲ Ῥωμαῖοι τούτους πάντας ἀνεῖλον παρεξ ἑνός, ὅστις τῷ Σαρβάρῳ ἐμήνυσεν, p. 314, 7 sqq. de a. 626 εἰς φυγὴν ἐτράπησαν οἱ βάρβαροι καὶ τῇ στενώσει τῆς γεφύρας ὡς βάτραχοι (cf. p. 32 supra) εἰς τὸν ποταμὸν ἑαυτοὺς ἔρριπτον· ἄλλοι δὲ καὶ τοῖς ξίφεσιν ἀνῃροῦντο.

[2]) Vox Lexicis accedat perinde ac ἐξάρτυμα et ἀντεπιβολή.

[3]) Vox in Lexicis omissa recurrit in lemmate Anth. Pal. IX 27.

φρῶν, πόσα μὲν περὶ ἡνιόχων φθέγγεται καὶ τῆς ἀρίστης ἡνιοχήσεως, πόσα δὲ περὶ ζυγῶν καὶ τροχῶν καὶ χοινικίδων, ὁποῖαι δὲ αὐτῷ αἱ πλῆμναι καὶ αἱ τῶν τροχῶν ἀψῖδες τά τε ἵππεια (sic lege pro ἱππεῖα) φάλαρα καὶ φρυάγματα; καταβαίνει δὲ ὁ λόγος αὐτοῦ καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τῆς τέχνης καὶ περὶ ἃ οὐδὲ αὐτοὶ εἴποιεν οἱ τὴν τέχνην πραγματευόμενοι· εἰ δὲ καὶ φάλαγγας ἀλλήλας φήσειεν, εὕροις ἂν ἐκεῖσε τὴν ἱππικὴν ἅπασαν καὶ πεζικὴν σύνταξιν, τοὺς δορυφόρους, τοὺς ἀκοντιστάς, τοὺς τοξότας, τὸν ἐναμοτίαν, τὸν ἡμιλοχίτην, τὸν οὐραγόν, τὸν παραστάτην, καὶ ὥςπερ ἀπὸ σφενδόνης αὐτοῦ οἱ στίχοι ἅλλονται. Coniuncte enim elata est sententia de proelii simulacro, quemadmodum Parthenii, Euphorionis Callimachique verbositatem Lucianus (πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν 57) exagitat. Nec iudicium simpliciter elatum obstaret, quominus potius de P II 127—142, III 30—87. 186—292, Av. 417—435, quam de carminis deperditi loco, qui Pselli narrationem penitus referret, cogitaretur. Cogitationis enim luxuria abreptus ipse Psellus temperare sibi non potuit, quin vocum turbas funderet, quae ratio etiam in praecedentibus comparet, ubi copiosa loquacitate Hexaëmeri particulae quaedam enarrantur. Sine ambagibus sententia νόσημα—νοσήματα ad Hex. 1531—1615 (cf. insuper 941 sqq. et 1356 sqq.) spectat, sed inanis verborum torrens diatriben de caelo v. 85 sqq. reddit, siquidem ex Il. 8, 19 sqq., non ex Pisidae opusculo[1]) orationis lumina petuntur. Neque enim S 1 sqq. in censum venit[2]): χρυσῆν ἀληθῶς οὐρανοῦ σειρὰν βλέπω | τὴν σὴν πρὸς ἡμᾶς φρονιμωτάτην[3]) φρένα· | σὺ μὲν γὰρ ἀκρότητι τῶν ἄνω λόγων | σεαυτὸν ἐστήριξας· ἐκ δὲ σοῦ πάλιν | ἡμεῖς τὰ τέκνα πάντες ἐξηρτημένοι | ἀρθῶμεν ἐν σοὶ τοῖς μεταρσίοις λόγοις | πρὸς τὰς ἐπάρσεις τῶν ἐν ὕψει δογμάτων, | εἰ καὶ γεῶδες δυςφοροῦμεν φορτίον, neque ad Hexaëmeri amplioris exemplar[4]) coniectura ducit, praesertim si Pselli verba κἂν τὰς ὥρας—κινήσεως et εἰ δὲ καὶ—πραγματευόμενοι ad fontes revocantur: a) Hex. 289 sqq. καὶ ταῦτα δρῶσιν ἐξ ἀμοιβαίου δρόμου | κόραις ὁμοίως συγχορευούσαις ἅμα | καὶ συμβαλούσαις τοὺς ἑαυτῶν δακτύλους, | ὅπως χορὸν πλέξωσιν εὐρύθμου[5]) βίου et b) 338 sqq. ὢ τετράπωλον ὥςπερ ἅρματος θέσιν |

---

[1]) Catenas poeta noster strictim commemorat Hex. 514 sqq. σειραῖς δὲ μᾶλλον ἡγνοημέναις ὅλοις | ποιῶν κρεμαστὴν τὴν πάνορμον ὁλκάδα.

[2]) Quae Querci est sententia p. XXXVI (p. 1194 Migne).

[3]) Metro satisfaciens Hilbergius 'Wiener Studien' vol. IX p. 218 παμφρονιμωτάτην coniecit. Sane Pisides etiam σωφρονεστάτην vel ἐμφρονεστάτην scribere potuit, sed corruptelae ratio perlucet, si φρονιμωτάτην vocis συντομωτάτην scholion esse statuatur, quae eodem modo de Heraclio adhibetur S 450 ὁ σύντομος νοῦς cf. praeterea P III 220 et Av. 246 ἡ τομωτάτη φύσις.

[4]) Cf. Stud. p. 174 sqq.

[5]) Εὔρυθμον non recte ex B adsumpsit Hercher.

στοιχεῖα τάττων, ἡνιοχῶν δὲ τοὺς χρόνους | ἐν ἑπτακύκλοις ἡμερῶν περιδρόμοις, | διεξάγων δὲ τοῦ βίου τὸν ἄξονα | ῥυμῷ[1]) συνήθει καὶ τροχῷ βεβηκότι, | καὶ συμφυλάττων τὰς συνεκτικὰς θύρας, | μήπως ὄχημα τοῦ συνήθους ἐκδράμοι[2]) | καὶ σκύλμα πέμψῃ καὶ ταράξῃ τὴν θέαν, | δημοφθόρου τε φύρσιν[3]) ἐμβάλῃ μάχης, | ἀλλ' ὥςτε πάντων τακτὸν εἶναι τὸν δρόμον.

Ante pugnam Niniviticam Heraclius ad milites concionatus est cf. Theoph. p. 318, 15. Quodsi in re incertissima hariolari licet, orationis frusta etiamnunc in reliquiis a Suida traditis adgnosci possunt: n. 66. 64. 50.

Itaque n. 66 Persarum exercitus denotatur; nam Rhazatae spatharius a Baane captus ἀνήγγειλε τῷ βασιλεῖ, ὅτι πολεμῆσαι αὐτὸν βούλεται ὁ Ῥαζάτης, οὕτω κελευσθεὶς παρὰ Χοσρόου, καὶ τρισχιλίους ὡπλισμένους ἀπέστειλεν αὐτῷ· ἀλλ' ἀκμὴν οὐκ ἔφθασαν· ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ βασιλεὺς προαπέλυσε τὸ τοῦλδον ἔμπροσθεν· καὶ αὐτὸς ἐπηκολούθει σκεπτόμενος εὑρεῖν τόπον, ἐν ᾧ ὤφειλε πολεμῆσαι, πρὸ τοῦ ἑνωθῶσιν αὐτοῖς οἱ τρισχίλιοι (Theoph. p. 318, 9 sqq.). Intransitivum vocis σύρειν[4]) usum praebet etiam Lycophro 217, exempla Byzantina profert Du Cange Glossar. p. 1490 sq. et Append. p. 178 cf. praeterea Kuehner-Gerth, ausf. Gramm. § 373 vol. II 1 p. 91 sqq.[5])

N. 64 ad Rhazaten spectat cf. n. 48, 2 cl. 39, 1[6]). Quodsi Lexicographi verba ad amussim examinantur, scriptura προςώχθισεν μέθῃ pro προςοχθεῖ τῇ μέθῃ sponte se offert, sicuti fr. 64 ἀτρομήτως pro ἀτρόμως p. 165 reponendum esse vidimus: sed fortasse nostro loco Suidae ratio excusari potest cll. n. 1. 2. 4. 15. Certe ipsa vox προςοχθεῖν nullam dubitationem habet, etsi Psalm. XXI 25 codicum memoria inter προςώχθησα et προςώχθισα fluctuat cf. enim ὀχθέω et εὐοχθέω, tum Hesychii glossa οὐ προςώχθησαν· οὐκ ἀπεστράφησαν cum Albertii nota vol. II p. 817.

N. 50 nescio an Chosroae superba pervicacia deploretur, quae longinqui belli causa principalis fuerit cf. Theoph. p. 306, 23 sqq. Ἡράκλειος δὲ ἔγραψε πρὸς Χοσρόην, ἢ τὴν εἰρήνην ἀσπάσασθαι ἢ ἑαυτὸν εἰς τὴν Περσίδα σὺν τῷ ἑαυτοῦ στρατῷ εἰσβαλεῖν· ὁ δὲ Χοσρόης οὔτε τὴν εἰρήνην

---

[1]) Sic recte Hercher pro ῥυθμῷ (Mor. et Qu. = Np$_2$) ex margine editionis Morellianae (= MVTp$_1$) scripsit.

[2]) Cf. p. 126 supra.

[3]) Ex B (= TpN) vulgatam scripturam λύσιν correxit Hercher cf. Av. 464, S 46. 52. 487, Suppl. II 81. Variam codicum lectionem Morelli margo: γρ. φύσιν καὶ φρίσιν (pro φύρσιν!) exprimit. Certe φύσιν in MV extat eademque ratio Hex. 1072 γνώμης δὲ φύσις ἀστατεῖν εἰθισμένη recurrit, ubi Hercher optime cum B (= MT) φύρσις reposuit.

[4]) De sensu cf. Av. 449 ἐπῆλθον ἡμῶν σὺν βοῇ ταῖς ὁλκάσιν et P III 168 πάλιν πρὸς ἡμᾶς ἀντανέρχεται δρόμῳ.

[5]) Pisides activam significationem exhibet H II 159. Hex. 726. fr. 156.

[6]) De Chosroa poetam loqui suspicatus est Quercius.

ἠσπάζετο οὔτε τι τὸν λόγον ἡγεῖτο, ὅτι Ἡράκλειος τολμᾷ τῇ Περσίδι πλησιάσαι. Dubitari vero nequit, quin ipsa Pisidae verba labem contraxerint; Quercius quidem duorum versuum particulas adgnovit, qua ratione admissa ἐσβεστο θάρσος reposcitur; ac formam θάρσος vindicat Hex. 926 τίς τῷ λέοντι θάρσος ἢ τῇ δορκάδι, ubi θράσος similiter T suppeditat. Bene tamen intellexit Bernhardyus, ἂν falso in Suidae codices inrepsisse, sed malum auget coniectura: εἰ γὰρ τὸ Περσίδος τότ' ἔσβεστο θράσος, qua quidem et caesura expellatur et elisio (τότ') a poetae usu alienissima inculcetur. Quae observatio etiam Hilbergii opinionem ('Wiener Studien' vol. IX p. 221) εἰ γὰρ τότ' αὐτὸ Περσίδος ἐσβεστο θράσος temptantis refellit. Sufficit: εἰ γὰρ αὐτὸ Περσίδος | ἐσβεστο θάρσος, quamquam etiam scriptura θάρσος supersedere possumus, si θράσος ex Lexicographi usu ad sententiam explendam ex sequentibus arcessitum esse statuamus[1]). De vocis ἔσβεστο usu translato cf. Suppl. III 22 sq. οἱ (scil. Μῆδοι) πολλάκις ζέσαντες ἀγρίῳ τρόπῳ | τῷ σῷ κατεσβέσθησαν ἡμέρῳ λόγῳ. Adde P I 238 γῆς καὶ θαλάττης τὸν σάλον κατέσβεσας, III 116 καὶ πρὶν δι' ἡμᾶς τοὺς φόνους κατασβέσας, Av. 49 sq. μόλις μὲν οὖν ἔσβεστο τῆς τυραννίδος | ὁ δυςκάθεκτος καὶ βιοφθόρος δράκων, Hex. 1588 sqq. οἴδημα γαστρὸς καὶ ποδῶν ἐπιῤῥύσεις | νεύρων τε πληγὰς καὶ ζοφώσεις ὀμμάτων | καὶ τὴν πρὸ ῥινὸν[2]) αἱματόῤῥοιαν σβέσεις, Van. 91 (τίς) θρήνῳ γελῶντι μὴ σβέσοι τὸ παίγνιον, Suppl. I 27 εἰ μὴ φθάσας σὺ τὴν περίστασιν σβέσεις, III 54 κατεῖχεν ὥςτε τὴν καταιγίδα σβέσαι. Colorem proprium magis prodit Hex 1601 καὶ ψυχρὸς ἰὸς θερμὸν ἔσβεσεν πάθος, cui exemplo admoverem P II 319 τὴν λύτταν αὐτοῦ τὴν ἀνάπτουσαν σβέσει, nisi ἀνάττουσαν in scriptura ἀνάπτουσαν[3]) delitescere mihi persuasissem cl. Av. 93 καὶ θυμὸς ἄττων εἰς ἀνάμνησιν μάθης.

Ad Pisidae carmen redit praeterea n. 59 (fr. 121) ταύτην δὲ τὴν φάλαγγα τὴν νεοσπάδα, quamquam trimetri locus genuinus designari ne-

[1]) Quae medela certe lenior est quam εἰ γὰρ κατ' αὐτὸ καὶ τὸ Περσίδος θράσος | ἔσβεστο, ubi κατ' αὐτὸ inlustrat Pisides Av. 418 et Van. 40. Duae praeterea clausulae (εἰ γὰρ αὐτὸ Περσίδος et ἔσβεστο θράσος) in censum venire possunt cl. n. 54 (p. 160 supra).

[2]) L. πρόρινον cum Vp. Coniectandi ansam correctori probabiliter lectio πρόῤῥινον praebuit, quae etiamnunc in B comparet; verum enim vero plane eadem ratione exaratum extat τὸ πρόρινον apud Hesychium (s. v. προκιόνιον et πρόρινον), neque ρ in compositis ῥίς (sive ῥίν, quod compositionis praeceptum etiam in sequentibus valet), εὔρις, εὐθύρις, καλλινόρις, κολοβόρις, ὀξύρις, παχύρις, πλατύρις, — ἀγκυλόρινος, ἄρινος, εὔρινος, καλλίρινος, λεπτόρινος, μεγαλόρινος, στρεβλόρινος, ὑπόρινος, — ἀκρορίνιον, — διάρινον (cf. Hesych. et Theophanis libri p. 135, 31) geminatur.

[3]) Quae quidem propter formam activam scrupulos movet cf. Av. 475 ἐντεῦθεν ὁ πρὶν ἀφθόνως ἀναπτόμενος (de Sarbaro), An. p. 1717 D ὁ δὲ τοῖς λόγοις τὴν φλόγα τοῦ θυμοῦ δίκην ἐλαίου προςαγωγῆς (προςαγωγῇ perperam coni. Quercius) ἀναπτόμενος cl. Av. 340 sq. ὁ Περσικὸς γὰρ ἐξανῆπτεν οἰκέτης | τὸν θυμόν.

quit; haud inficete de anno 625 cogitaveris conlata Theophanis narratione p. 310, 21 sqq. οἱ δὲ Λαζοὶ ἅμα τοῖς Ἀβασγοῖς δειλιάσαντες ἀπέσπασαν ἑαυτοὺς τῆς τῶν Ῥωμαίων συμμαχίας καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν χώραν ἀνεχώρησαν[1]), — nihil tamen impedit, quominus propter eiusdem Theophanis memoriam potius de anno 626 vel 627 cogitetur cf. p. 313, 22 sqq. ὁ δὲ βασιλεὺς τούτους διεκώλυσεν ἀτάκτως παρεκθέειν, μήπως ὁδὸς γένηται τοῖς ἐναντίοις συνελθεῖν εἰς τὴν γέφυραν καὶ συμπερᾶσαι· ὁ δὲ λαὸς οὐκ ἐπείθετο τῷ βασιλεῖ· ὁ δὲ Σάρβαρος ποιήσας ἐγκρύμματα καὶ δείξας ἑαυτὸν ὡς φεύγοντα εἵλκυσε πολλοὺς Ῥωμαίους παρὰ γνώμην τοῦ βασιλέως εἰς δίωξιν αὐτοῦ περᾶσαι· ὑποστρέψας δὲ καὶ τούτους τρεψάμενος, ὅσους ἔξω τῆς γεφύρας ἔφθασεν, ἀνεῖλε δίκην ὑποσχόντας τῆς παρακοῆς et p. 317, 18 sqq. οἱ δὲ Τοῦρκοι τόν τε χειμῶνα ὁρῶντες καὶ τὰς συνεχεῖς ἐπιδρομὰς τῶν Περσῶν, μὴ ὑποφέροντες συγκοπιᾶν τῷ βασιλεῖ ἤρξαντο κατ' ὀλίγον ὑποῤῥέειν, καὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν.

Restant tria fragmenta a Suida tradita, quae certam coniectandi ansam non praebeant:

n. 31 ἐρῶ δέ σοι νῦν, εἴπερ οὐ βύειν θέλεις[2]),

55 πραγμάτων πάντως δύο
κίβδηλός ἐστιν ἐργάτης εἷς, ὡς λόγος,

63 καὶ τὰς ἰκμάδας
πωροῦντα καὶ σφίγγοντα λιθώδει τρόπῳ.

Neque omnino necessaria est coniectura de carmine historico, si reliquias s. v. δύναμις (n. 35) et φθόνος (n. 36) aliunde petitas reputamus. — Colorem historicum n. 63 accipit, si Hilbergio ('Wiener Studien' vol. IX p. 221) λυσσώδει (sive λυττώδει) pro λιθώδει rescribenti adstipulamur cl. P II 303 sqq. Ξέρξην μὲν οὖν λέγουσι λυσσώδει τρόπῳ[3]) | μῖξαι θέλοντα τὰς διεστώσας φύσεις | ὕδωρ πετρῶσαι[4]) καὶ θαλασσῶσαι χθόνα. Vix tamen ἰκμάδας sensu illo Pisides usurpasset cf. H I 182, Hex. 254. 310. 316. 320. 325. 512. 1175. 1216. 1262. 1638, Suppl. II 116, fr. 156, inprimis vero Hex. 559, ubi ex Aristotelis sententia (Meteor. I 12) grandinis causa et origo plane simili verborum ornatu enarrantur (v. 556 sqq.): ὡς ἥλιος μὲν ὑγρὸν ἁρπάσας πάχος | καὶ πρὸς τὰ

---

[1]) **Qua Heraclii calamitate elatus Saïn, Persarum dux, una cum Sarbaro in Romanos inrupit, imperator vero adflictos militum animos oratione excitavit, qua de cf. Stud. p. 49 sq.**

[2]) **Cf. p. 129 supra.**

[3]) **Cf. insuper ἀγρίῳ τρόπῳ Suppl. III 22, cui notioni σώφρονι τρόπῳ oppitur P III 336.**

[4]) **Cf. Stud. p. 110.**

[5]) **Περιστείλας vulgo editur, attamen περικλείσας rectissime VTpNB et Morelli margo praebent, neque aliam scripturam περικλέσας in M significat.**

κοῖλα τῶν νεφῶν ὀρύγματα | τὴν ψύξιν ἐνθεὶς καὶ περικλείσας ὅλην | τῆς ψυχρότητος ἐν βάθει τὴν ἰκμάδα | λιθοῖ τὸ χαῦνον καὶ παχύνει τὴν φύσιν,[1] | κἀντεῦθεν ἡ χάλαζα μαρμαρουμένη | χύσις κυλίνδρων γίνεται λιθοδρόμων. | ὁ δ' αὖ γε χειμὼν ψυχρότητος ἐκτάσει | νάρκωσιν ἐνθεὶς τῆς ῥοῆς τῇ συστάσει | χεῖσθαι μὲν αὐτὴν οὐκ ἐᾷ χαυνουμένην, | σφίγγων δὲ καὶ σπῶν δεικνύει πεπηγμένην. Itaque eo inclinamus, ut diffusam grandinis descriptionem nostro fragmento contineri iudicetur. quae sane etiam in expositione certaminis inter Saïn, Persarum ducem, et Theodorum, Heraclii fratrem, anno 626 conserti locum habere potuit, ubi χάλαζα παραδόξως κατὰ τῶν βαρβάρων κατηνέχθη καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἐπάταξεν, ἡ δὲ τῶν Ῥωμαίων παράταξις γαλήνης ἀπήλαυσεν (Theoph. p. 315, 20 sq.). — Quodsi alia corruptae memoriae medicina requiritur, haudquaquam Hermanni et Bernhardyi ratio adridet vocem λιθοειδεῖ a Pisida alienam (cf. λιθώδης Hex. 1469. λιθώδεις P III 123) invehentium, sed eiusdem generis interpolatio adgnoscenda est, quod in scriptura οἱ λίθοι pro αἱ πέτραι ad P III 39 (Stud. p. 111) demonstravimus. Itaque πετρώδει pro λιθώδει corrigendum esse puto cf. H II 146 καὶ τὰς πετρώδεις ἐξοχὰς καὶ δυσβάτους. Facile autem λιθώδει in glossam irrepere potuit, quae verba πῶρος· ἀπολίθωσις ὑγροῦ καὶ πωρῶ ῥῆμα· τὸ σκληρύνω καὶ λιθοποιῶ praemittit, notam καὶ πώρινος λίθος subiungit.

Futtile vero Quercii est iudicium de Hexaëmeri amplioris particula (cf. p. 153 supra), praesertim cum illic res uberrime (inde a v. 545) enucleata sit. Revera carmen nostro auctius Suidae glossa significat vol. I 1 p. 1090, 2 sqq. Γεώργιος· διάκονος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ χαρτοφύλαξ, τὸ ἐπίκλην Πισίδης. Ἑξαήμερον δι' ἰάμβων εἰς ἔπη τρισχίλια, εἰς Ἡράκλειον τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον, ἔτι τε Ἀβαρικά· καὶ καταλογάδην ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Ἀναστάσιον[2]), sed unius Suidae auctoritas admodum debilis esse videtur, ac potius nu-

[1]) L. ῥύσιν cum Herchero; coniecturam lectio χύσιν in B sapit: χύσιν offert N.

[2]) Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον non solum in Vossiano, sed etiam in optimo libro A (Paris. 2625), quem ipse oculis lustravi (f. 128r), legitur, sed non dubitandum est, quin deteriorem codicum scriptura Ἀναστάσιον genuina sit: facilius enim corrector induci potuit, ut inlustre Magni Athanasii nomen, etiam a Gregorio Nazianzeno (Patr. Gr. vol. XXXV p. 1081 sqq.) celebratum, pro obscuro martyre Anastasio inculcaret. Anastasii encomium ex Laurentiano Plut. IX n. 14 (sic, non 13) f. 260r sqq. protraxit Quercius, eundem Pisidae nomine instructum legi insuper in Escurialensi X — III — 14 (membr. in 4°, s. XII) f. 164r sqq. et Ottoboniano 91 (chart. in fol., s. XVI) f. 68r sqq., quod inprimis propter Usenerum (Acta martyris Anastasii Persae — Bonnae 1894 — p. IV) moneo, cuius sententia de Sophronio laudationis auctore alibi examinabitur. Ceterum Escurialensis liber non diversus est a codice Antonii Augustini, quem periisse censet E. Miller, Catalogue des manuscrits Grecs de la bibliothèque de l' Escurial (Paris. 1848) p. X.

meri mendosi suspicio se offert: nam δι' ἰάμβων εἰς ἔπη τρισχίλια ad sequentia ita trahere, ut carmina historica de bellis Persicis (P, H, poema deperditum) et Av. denotentur, Lexicographi usus nos vetat, qui eiusmodi notitias semper opusculis subiungat, numquam praemittat (cf. s. v. Ἀνάχαρσις vol. I 1 p. 381 sq., Ἀντίμαχος ib. p. 475, 9 sq., Ἀριστέας p. 721, 3 sq., Ἀρίων p. 716, 6 sq., Ἐμπεδοκλῆς I 2 p. 207, 18 sqq., Εὔμολπος p. 620 sq., Ἤριννα p. 891, 12 sqq., Θάμυρις p. 1108, 10, Θέογνις p. 1129, 1, Κλεόβουλος II 1 p. 278, 12, Μαριανός p. 697, 6 sqq., Ὀρφεύς p. 1175, 8, Παλαίφατος II 2 p. 21 sq., Πανύασις p. 57 sq., Περίανδρος p. 193, 20, Πιττακός p. 286, 9)[1].

Nec quidquam iuvat, quod in Philippi Labbei 'Nova Bibliotheca Mss. librorum' (Paris 1653) 'ex indice librorum nondum editorum confecto a Scipione Tettio Neapolitano' duae de uno et eodem codice notae proferuntur: 'Georgii Pisidae cosmopoea carmine iambico versibus trecentis in Stroziana' (p. 169) et 'Georgii Pisidae cosmopoea iambicis tribus millibus' (p. 385). Sane priorem mendo inquinatum esse nemo non videt, sed altera procul dubio ex Suida fluxit[2]. Cui iudicio vel inde adminiculum paratur, quod nusquam Tettii catalogus (p. 166—174 et 284 sq.) stichometriae rationem habet. Ceterum Pisidae liber a Labbeo indicatus etiamnunc investigari potest: ipsum Tettium si audis (p. 168), 'bibliotheca Petri Strozae primum fuit cardinalis Rodulfi, postea Catharinae, reginae Francorum'[3], Catharinae vero codices bybliothecae tunc Regiae, nunc Nationali insertos esse aliunde satis constat[4]. Jam vero haec Hexaëmeri exempla illic sub nomine Georgii Pisidae[5] comparent:

[1]) Quodsi sententia illa cadit, codicis M inscriptio f. 59r εἰς Ἡράκλειον τὸν βασιλέα καὶ εἰς τοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ ὅτε ἐξήρχετο ἀπὸ τῆς πόλεως (pro εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως Vpr) eo ducit, ut verbis εἰς Ἡράκλειον τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον apud Suidam tantummodo P designari putemus, Quercii coniectura abiecta, qui P et H adgnoscit. Heracliadem igitur eodem iure Suidas retienisse putandus est, quo S (Stud. p. 127 sqq.), Suppl. I (ib. p. 137), Suppl XXVIII (p. 140) et carmen deperditum (p. 141 sqq.) diserte commemorare neglexit.

[2]) Inter lemma Γεωργίου διακόνου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ ῥεφερενδαρίου τοῦ Πισίδου ἑξαήμερον et Hexaëmeri contextum Suidae glossa de poeta nostro (ἐκ τῶν τοῦ Σουίδα περὶ τοῦ Πισίδου) in codice quodam Clarquiano (nunc Bodleiano) extat, de quo cf. Catalogus sive Notitia mss., qui a cel. E. D. Clarke comparati in bibliotheca Bodleiana adservantur. Pars prior (Oxonii 1812) p. 5.

[3]) Cf. etiam A. Franklin, les anciennes bibliothèques de Paris vol. II (Par. 1870) p. 153 sqq.

[4]) Cf. H. Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale vol. I (Par. 1886) p. VI.

[5]) Hexaëmeri codices, qui Cyrilli nomen mentiuntur, ad rem nostram nihil faciunt.

n. **854** (bomb. in 4^0, s. XIII, nobis *N*) f. 176^r sqq. Γεωργίου διακόνου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ ῥαιφερενδαρίου τοῦ Πισίδου στίχοι εἰς τὴν ἑξαήμερον, —

n. **1277** (bomb. in 4^0, s. XIII) f. 218^r sqq. Γεωργίου διακόνου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Πισίδου (πισι^{Δ'} cod.) στίχοι εἰς τὴν ἑξαήμερον <adde: καὶ>[1], τὸ ὡς ἐμεγαλύνθη, —

n. **1302** (bomb. in 4^0, s. XIII) f. 230^v sqq. Γεωργίου τοῦ ἁγιωτάτου διακόνου Κωνσταντινουπόλεως ῥεφερενδαρίου (ῥεφερεν^{τρ}), ὀρφανοτρόφου, γηροκόμου, τοῦ ἐπίκλην Πισίδου, λόγοι δι' ἰάμβων εἰς τὸ ἑξαήμερον καὶ εἰς τό· ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, —

Suppl. 139 (membr. in 16^0, s. XIV, nobis *p*) στίχοι Γεωργίου διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας τοῦ Πισίδου εἰς τὴν ἑξαήμερον f. 1^r sqq.[2]

Quos codices si adcuratius perpendimus, ex libris Catharinae Mediceae duo repeti possunt: n. 854 (= Medic. Reg. 2431) et 1302 (= Medic. Reg. 3979)[3], nec tamen Hexaëmeron auctius lucramur. Omnino autem falsa est opinio Edmundi Bouvy, carmen iambicum do Vanitate vitae Hexaëmeri partem esse pronuntiantis (Poètes et Mèlodes. Étude sur les origines du Rhythme tonique dans l' hymnographie de l' église grecque — Nîmes 1886 — p. 167 n. 1), cui praeiverat Morellus f. 4^a καὶ μὴν ἕτερόν τι τοῦ αὐτοῦ ἰαμβειογράφου ποιημάτιον εἰς μάταιον βίον, ἐλλιπές γε καὶ τὸ μὲν ἐμοὶ δόξαν ἑξαημέρου ἢ κοσμουργίας ἀποσπασμάτιον προςεθήκαμεν.

N. 55 ad historicum carmen refert Quercius, 'quamvis non satis apparet, quomodo haec de Chosroa dicantur'. Si co-

[1] Cf. n. 1302.

[2] Initio mutilus est M (Suppl. Gr. 690, membr. in 4^0, s. XII), ubi carmen inde a v. 143 (f. 32^r sqq.) legitur; lemmate caret Hexaëmeri fragmentum (v. 1—63) in Par. 196 (membr. in 4^0, s. XIII), f. 164^r, de quo haec habet Omont vol. I p. 22: 'anonymi versus παντὸς ἔργου καὶ θεηγόρου.' Scilicet litteram initialem ὢ rubricator non addidit.

[3] Par. 2831 (= Medic. Reg. 3333) consulto omisi; neque enim post Pisidae parva carmina (f. 152^v) Hexaëmeron legitur, sed Theodori Prodromi tetrasticha varia (f. 152^v sqq.), quorum initium (ἐν ἡμέραις ἓξ τὴν κτίσιν κτίζεις Λόγε: Patr. Gr. vol. CXXXIII p. 1101 sqq.) indicis confectoribus fucum fecit. — Attamen Melloti (Catal. codd. mss. Bibliothecae Regiae vol. II — 1744 — p. 563) error a Quercio (p. 1186 Migne) repetitus, qui etiam ex Par. 2871 (chart. in 4^0, s. XVI) 'Georgii Pisidae carmen iambicum de mundi opificio' citat, apud Omontium (vol. III p. 52) sublatus est, quiquidem Manuelis Philae poema de proprietatibus animalium (inc. <ἐ>χρῆν μὲν Ἀδὰμ τὸν γενάρχην, τὸν μέγαν) illic (f. 1—28^r) contineri recte indicavit.

gitationis luxuria admittitur, de Persarum strategemate ad irritum redacto cogitari potest. Loci communis sententiam quadamtenus explicat Hex. 221 sqq., ubi solem poeta adpellat τὸ πάντροφον πῦρ, τὸν ὑπὸ γῆν μὲν ἑσπέρας, | ὑπὲρ δὲ τὴν γῆν ἐργάτην τῆς ἡμέρας et 367 sq., quo loco stellam, quae et Luciferi et Vesperi munere fungitur, Pisides ἐργάτην διπλοδρόμον[1]), | κήρυκα νυκτὸς καὶ προφήτην ἡμέρας nuncupat. Ex contrario araneus Hex. 1191 sq. διττὸν ἔργον ἐξ ἑνὸς ποιεῖ μίτου, | λίνα πρὸς ἄγραν καὶ πρὸς οἴκησιν στέγην cf. praeterea 319 ἀλλ' ὥςπερ εἰς ἓν ἔργον ἐργάται δύο et 576 sq. πόθεν συνῆλθον εἰς συνέργειαν μίαν | ἐναντίως ἔχοντες ἐργάται δύο. Quae exempla ad communem fontem videntur redire[2]), quem satis distincte ὡς λόγος significat cf. Suppl. IV 114 sq. διττοῦ γὰρ εἰςφρήσαντος, ὥς φασιν, πόνου | τὸν ἄλλον ἠμαύρωσεν ὁ σφοδρὸς πόνος, ubi non εἰςφρήσαντος, sed ipsa sententia premitur[3]), tum ibid. 34 sq. πρὸς ἡδονὴν δὲ τόξον ἕλκων, ὡς λέγει, | πληγὴν ἀφῆκε τῷ τετρωμένῳ μόνον, ubi nihil mutandum, siquidem ellipseos ὁ λόγος (ἡ παροιμία) eadem est ratio, quae H I 55 καὶ πλάνητας οὐκ ἔχει | τοὺς ἑπτά, φησίν[4]), ἀλλ' ὅλους τοὺς ἀστέρας deprehenditur. — Ceterum omni dubitatione indeclinabibilis forma δύο caret, quamquam et genitivus δυοῖν (S 511) et dativi δυοῖν (S 316. 599)[5]), δυσὶν (Hex. 179. 180. 181. 328) occurrunt. Perinde enim omnibus casibus δύο inservit Av. 335, Hex. 319. 577. 723, Van. 23, S 45. 143. 147. 148. 215. 237. 489. 529. 539. 541. 646. 659, Suppl. I 38, IV 27. 129; qui loci omnes extremum pedem explent. Cui ex unico codice (V) S 423 ἔργῳ δὲ δεικνύς, ὡς συνῆλθον αἱ δύω forma δύο reddenda est, etsi δύω in eadem versus sede sine varietate legitur Hex. 256, S 142. 145. 257. 262. 287. 300. 304. 349. 490. 514. 567, metri vero

---

[1]) Sic recte pro διπλοδρόμων ex B correxit Hercher, cuius scripturam MTVpN comprobant.

[2]) Vox ἐργάτης usurpatur etiam Hex. 222. 693. 910. 928. 1116. 1214. 1276, Van. 93, S 364.

[3]) Alibi locutio ὥς φασιν sive ὡς λέγουσι(ν) narrationes ex variis disciplinis haustas introducit cf. a) H II 178 (regum Persarum chronologia), Hex. 1595 (blenni natura), S 143 (Severianorum dogma); b) Hex. 1341 (vesparum, cantharorum et apum generatio), 1575 (leonis adeps), S 145 (Severianorum doctrina). Similiter post φασὶν sive λέγουσι(ν) in oratione obliqua notitiae physicae, geographicae, historicae proferuntur cf. α) H II 168 (de oppidi Darartasis situ); — β) P II 303 (de Xerxe), H II 174 (de Artasere), Hex. 66 (de Proclo), 1608 (de scorpionis aculeo), S 346 (de Iulio, pontifice Romano), 702 (de amphibiorum natura); unde Suppl. I 97 τροχός τις, ὃν λέγουσι χερσαῖον τέρας inter 97 et 98 versum intercidisse suspicor. Adde P I 52 p. 195.

[4]) Accedat S 148 (ex Severianorum mente) μή, φησίν, ὀφθῇ τῇ μεθέξει τῶν δύο | τετραπρόςωπος ἡ Τριὰς νοουμένη.

[5]) Δυεῖν V exhibet.

legibus vindicatur in pede primo (S 277. 417. 495), secundo (S 317), quarto (S 270. 295. 297. 301), quinto (S 259. 260. 263. 554)[1]).

Verum haec hactenus! Libidini si frena permittimus, profecto campus, in quo animus exsultare possit, aliquantum dilatatur: eodem enim iure quo Suidas poetae nostri fragmenta saepenumero sine auctoris nomine (cf. n. 6. 8. 9. 10. 23. 24. 28. 34. 36) profert, alios quoque versus anonymos ex coniectura ad Pisidam revocare licet, sed instabilitatis mare ita profundum est, ut nullae ancorae sidant. Quapropter in casum ancipitis eventus paucissimas observationes committam.

Haud sine probabilitatis specie Toupius Emend. vol. II p. 217 sq. Pisidae fragmentum elicuisse sibi visus est ex Lexicographi glossa (vol. II 2 p. 960, 8 sqq.): σ υ ν δ έ τ α ς· συνδεδεμένας·

> κακοὺς γὰρ εἶχον τοὺς λογισμοὺς συνδέτας
> μορφῶν τὸ κάλλος τοῦ σοφοῦ Γεωργίου.

Quam vero adiecit interpretationem (d i c i t p o e t a s e p l u s s a t i s i n c o r p o r e s u o f o r m a n d o e t e x p o l i e n d o o c c u p a t u m f u i s s e) recte reiecit Bernhardyus. Sane auctor se ipse adpellat Suppl. CVII 1, sed nostro loco, si Pisidae verba adgnoscuntur, alius manifesto Georgius in censum venit, cuius pulchritudinem enarrans humiles cogitationes poeta constrinxit[2]). Cui sententiae festiva Alypii descriptio respondere videtur, ad quam omnes cogitationes se direxisse Pisides adfirmat Suppl. I 18 sq. ὡς γὰρ προεχθὲς τῆς γραφῆς ἀπηρξάμην | καὶ τοὺς λογισμοὺς εἶχον εἰς τὴν εἰκόνα.

Iocosum Alypii characterismum, cuius corpus pulmonis marini (Suppl. I 31 sq.), channi (90 sqq.), trochi (96) formam reddere videtur, in mentem revocant glossae: vol. II 2 p. 690, 13 sqq. σ α ῦ ρ α κ α ὶ σ α ῦ ρ ο ς· ἑρπυστικὸν ζῷον·

> σαύρῳ δὲ λοιπὸν ἐμφερὴς ἐγίγνετο,
> (ἑρπυστικὸν δὲ τοῦτο τὸ ζῷον γένος),
> ὃν εἰ τέμοι τις καὶ διαρπάσει μέσον,
> ἕλκει μὲν αὐτοῦ σὺν κλόνῳ[3]) τὰ τμήματα,
> συνέρχεται δὲ καὶ πάλιν τὰ λείψανα

[1]) In vita Anastasii p. 1697 A et 1709 D δύω, p. 1713 C et 1721 B δύο edidit Quercius; attamen in scriptura δύο Laurentianus et Escurialensis ubique consentiunt. — Inter utramque formam codicum memoria fluctuat S 646 (δύο V, δύω p).

[2]) Cf. An. p. 1692 B πρὸς τῇ γῇ τὸν λογισμὸν ἐ ν δ ε σ μ ε ύ ε σ θ α ι.

[3]) Πόνῳ haud male corrigebat J. G. Schneider ad Aeliani N. A. II 23 (vol. II p. 73 Jacobs) cf. Stud. p. 146, ubi etiam δὲ λοιπὸν Pisidae exemplis inlustratur, quibus adde P II 256. 331, Av. 36. 403. 438, H II 71. 101, R 21, S 130. 376. 542. 649, Suppl. II 85 (sive 86).

et II 2 p. 1567, 2 sqq. φυήν· βλάστησιν, αὔξησιν ἡλικίας·

κυρτὴ δέ σοι πέφυκε καὶ τῶν ὀρθίων
εἶναι δοκούντων ἡ φυὴ τῶν δακτύλων.

Facile autem commentum condicione adstringi potest, ut ex auctoris nostri usu (cf. P III 80, Av. 24. 112. 140. 322. 353. 392. 398. 428. 478, H I 124. 225, II 78. 105, R 15. 127, Hex. 147. 158. 418. 456. 466. 477. 562. 991. 1021. 1035. 1061. 1086. 1368. 1409. 1413. 1532. 1533. 1541. 1544. 1557. 1576. 1593. 1604. 1679.[1]) 1816. 1829, Van. 79, S 39. 535. 548, Suppl. IV 142, fr. 117, An. p. 1680 A. 1684 B. 1685 A. C bis. 1688 A. 1692 D. 1696 C. 1705 C. 1708 C. 1716 B. 1724 B bis. 1725 B. 1728 B. D)[2]) ἐγίνετο pro ἐγίγνετο reponatur, siquidem A distincte ἐγίνετο offert. Tantum vero abest, ut sententiae nostrae Aeliani locus N. A. II 23 obstet: τὸν σαῦρον εἰ παίσας εἴτε ἑκὼν εἴτε καὶ κατὰ τύχην ῥάβδῳ μέσον διατέμοις, οὐθέτερον αὐτῷ τῶν μερῶν ἀποτέθνηκεν, ἀλλὰ χωρὶς καὶ καθ' ἑαυτὸ πρόεισί τε καὶ ζῇ δύο ποσὶν ἐπισυρόμενον τὸ ἡμίτομον τοῦ ζῴου καὶ ἐκεῖνο καὶ τοῦτο· εἶτα ὅταν συνέλθῃ, (σύνεισι γὰρ πρὸς τὸ λεῖπον τὸ ἕτερον πολλάκις), συνδυασθέντε συνηλθέτην ἐκ τῆς διαιρέσεως· καὶ ἑνωθεὶς ὁ σαῦρος τοῦ μὲν πάθους τὸ ἴχνος αὐτῷ κατηγορεῖ ἡ οὐλή, περιθέων δὲ καὶ τὴν ἀρχαίαν βιοτὴν ἔχων ἔοικε τῶν προειρημένων μὴ πεπειραμένῳ, ut coniecturae quam maxime patrocinetur, simulque Philae imitatio (de anim. 1279 sqq.) suffragatur: σαῦρον τὸν ὠχρὸν εἰ τεμὼν διασπάσεις, | ἁρμόζεται ζῶν ταῖς τομαῖς οὕτω (l. αὐτοῦ) πάλιν· | εἰσὶ δὲ σαφῶς τῶν μερῶν αἱ συνθέσεις, | ὅταν ὁ νεκρὸς τοῖς ποσὶν ὑφερπύσῃ cf. p. 154 de aquila, tum Pisid. Hex. 1009 sqq. (Aelian. N. A. II 17, Phil. de anim. 1953 sqq.) de remora, 1054 sqq. (Ael. II 2, Phil. 494 sqq.) de pyrigono, 1098 sqq. (Ael. III 20, Phil. 215 sqq.) de pelecano, 1128 sqq. (Ael. II 35, Phil. 378 sqq.) de ibi, 1161 sqq. (Ael. VII 33, Phil. 1283 sqq.) de echino marino, 1180 sqq. (Ael. I 21 et VI 57, Phil. 1464 sqq. in observatiuncula nostra ad 'Christophorea', 'Eos' vol. V — 1899 — p. 40 sq.) de araneo.

Sed quonam iure Bernhardyi index (vol. II 2 p. 1985) Pisidae reliquiis glossam (vol. II 2 p. 994, 7 sqq.) σφαδάζοντες[3])· σπώμενοι ἢ δυσφοροῦντες·

καίπερ σφαδάζων ἔνδοθεν πολλοῖς λόγοις
ὥσπερ τις ἀσκὸς δέσμιος γλεύκους ζέων

[1]) Ἅπαντα γίνῃ πρὸς τὸ σοὶ δεδογμένον. Scilicet Hercherum secutus ex codice Morelliano, quocum mei libri MVTpN consentiunt, scripturam γίνῃ pro γείνῃ recipio.

[2]) Idem de voce γινώσκειν valet cf. Suppl. CVII 27, An. p. 1681 A. 1728 A.

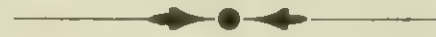
[3]) Praestat σφαδᾴζοντες cf. Ellendt-Genthe, Lexic. Sophocl. p. 710.

vindicaverit, equidem nescio. Quantum coniectura augurari licet, haud male versus illi a poeta nostro adhiberi poterant, cui Heraclius uberrimam scribendi materiam et copiam praebebat[1]), sed revera Georgii Nazianzeni latet fragmentum Carm. II 1 n. 11, 848 sq. (Patr. Gr. vol. XXXVII p. 1008), quo Sanctae Scripturae paraphrasis continetur (Job. XXXII 18 sq.) πλήρης γάρ εἰμι ῥημάτων, ὠλέκει γάρ με τὸ πνεῦμα τῆς γαστρός· ἡ δὲ γαστήρ μου ὥςπερ ἀσκὸς γλεύκους ζέων δεδεμένος[2]).

---

[1]) Cf. H I 219 sqq.

[2]) Ex contrario inter Gregorii opuscula Carm. I 2 n. 18 (Patr. Gr. vol. XXXVII p. 786 sq.) Pisidae versus sedecim (Van. 41—56) inrepserunt. Quercii vero rationem Nazianzeni carmina περὶ πόθου, περὶ θανάτου φιλουμένων, περὶ φίλων τῶν μὴ καλῶν (ibid. n. 20—23 p. 788—790) ad Pisidam auctorem referentis vel elisio τοῦτ' (22, 3) nec non verborum κᾱκὸν (20, 4 et 21, 2) et ἀνδρᾱποδῶδες (23, 2) mensura refellit. Quos versus ne ἀσύμβολος dimittam, carmen 21 (p. 789) quasi signum quoddam Nicolai Calliclis epitaphio in Andronicum (II 772 Anth. Didot. vol. III p. 222 sq. Cougny) praemissum esse moneo. Quae observatio Gregorii versum secundum: διπλοῦν τὸ κακόν· εἰ δ' ἀρισταίου πάλιν ita refingendum esse docet: διπλοῦν τὸ κακόν· <εἰ δὲ καὶ χρηστοῦ τέκνου, | πλεῖον τὸ δεινόν,> εἰ δ' ἀριστέως πάλιν.

APPENDIX GNOMICA

(ad p. 166)

Ad idem lemma [Γεωργίου τοῦ Πισίδου[1]) στίχοι] apud Georgidam l. c. redeunt:

I) Ἀπηλλάγησαν οἱ λιπόντες τὸν βίον
λύπης, μεριμνῶν, φροντίδων καὶ θλίψεων.
II) Ἄτακτός ἐστιν ὁ φθορεὺς τῆς καρδίας,
ἡ τοῦ σκότους ἔπαρσις, ὁ πρῶτος δράκων·
ἔξωθεν ἔνδον ἡδονὰς παρεισάγει,
σπείρων λογισμοὺς εἰς γονὴν ἁμαρτίας.
III) Ἀγάλλεται σαφῶς γε δῆμος ἀγγέλων
χάριν βροτοῦ κάμψαντος ἐξ ἀταξίας.
IV) Ἄνθρωπος οὐδεὶς πλημμελημάτων ἄτερ.

Gnomologo autem fidem non esse derogandam probat diaboli descriptio n Hex. 769 sqq.

ὅπως ὁ κρυπτὸς τῶν φρενῶν ὁδοστάτης,
ὁ ψυχοκλέπτης, ὁ φθορεὺς τῆς καρδίας,
ἡ τοῦ σκότους ἔπαρσις, ὁ πρῶτος δράκων,
ἔξωθεν ἔνδον ἡδονὰς παρεισάγει,
σπείρων λογισμοὺς εἰς γονὴν ἁμαρτίας.

Quae quidem mire cum n. II concinit, unde facile suspiceris versus ex orationis contextu avulsos in locum communem a Georgida conversos esse. Nihil tamen certi de auctore statui potest, qui eandem cantilenam

---

[1]) Equidem in codice Parisino Gr. 1166, ex quo Boissonade Georgidae Florilegium descripsit, f. 266r Πισσί repperi, ac praeterea hasce lectionis discrepantias notavi: in fragmento, cuius notitiam ex parte Suidas suppeditat, (Stud. p. 143 et 166) 1 ἀεὶ τὲ — ἐοῖκεν, 2 ἐναῦλων, 3 ὁρμᾶς, 4 ὅτ᾽ἂν μάλλιστα, 5 τεθιγμένην εὕρωσιν, — n. II 3 ἡδονᾶς παρησάγει, IV πλιμμελημάτων.

haud semel canat[1]), praesertim cum vox ἄτακτος saepius apud Pisidam recurrat cf. P II 28. 307, III 267, Av. 512, H II 42, R 54. 78, Hex. 262. 387. 710. 1768, fr. 23. — Utcumque res se habet, potius carminis longioris fragmentum quam epigramma peculiare Georgides laudare videtur, id quod etiam de reliquis locis dictum volo. Ac n. II et III ad litteras Sacras[2]) se adplicant, n. I et IV sententiae apud scriptores et profanos et ecclesiasticos celebratissimae referuntur[3]). Quae ratio ingenium Pisidae, poetae gnomarum studiosissimi, quam maxime spirat. Offendere potest vocula ἄτερ n. IV, pro qua ex nostri usu ἄνευ (P I 143 bis. 146) vel δίχα (P I 145, II 144, III 49, Hex. 957. 1818, S 429, Suppl. XXIV 2) expectatur[4]).

Falso autem Georgidae[5]) codex Vaticanus 790 (F) f. 183ᵛ Pisidae fragmentis tres sententias adnectit, quarum prima apud Boissonadum lemmate Βαβρίου a praecedentibus seiungitur:

a) ἀρχιτέκτων κακῶν πέφυκεν ὁ καθ' ἑτέρου δόλια φθεγγόμενος (φθεγκόμενος F).

b) ἀνύσεις τι πειθοῖ (ἀνύσας τι παθοῖ F) μᾶλλον ἢ βία τι πράττων.

c) αἵ (αἱ F) περιστάσεις πεφύκασι πολλάκις καὶ παρὰ γνώμην τὰ σιγῆς ἄξια εἰς τοὐμφανὲς ἄγειν.

d) αἵ (αἱ F) φθάσασαι γενέσθαι χάριτες ἐν πρώτοις εὐκαίρως ἀποδιδό-

---

[1]) Cf. e. gr. diatribe de fastus effectu Van. 108 sqq. et p. 129 sqq. supra.

[2]) De diaboli epithetis cf. Suicer Thes. Eccles. vol. I p. 850 sqq., n. III manifesto ex Evang. Luc. XV 7 fluxit: λέγω ὑμῖν, ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

[3]) Vocem ἀπαλλάττεσθαι gnoma ad mortem spectans (n. I) saepius adhibet cf. Hyperides apud Stob. Flor. CXXIV 36 εἰ μέν ἐστι τὸ ἀποθανεῖν ὅμοιον τῷ μὴ γενέσθαι, ἀπηλλαγμένοι εἰσὶ νόσων καὶ λύπης καὶ τῶν ἄλλων τῶν προςπιπτόντων εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Adde Euripid. Troad. 270 ἔχει πότμος νιν. ὥςτ' ἀπηλλάχθαι πόνων, Plutarch. Consol. ad Apollon. 24 p. 114 B ἐννοήθητι, τὸν θάνατον οὐκ ὀλίγους ἀπαλλάττειν μεγάλων κακῶν, 25 p. 114 D ὁ μετηλλαχὼς θειότερόν τινα βίον μετείληφεν, ἀπαλλαγεὶς τῆς τοῦ σώματος λατρείας καὶ τῶν ἀτρύτων ἕνεκα τούτου φροντίδων τε καὶ συμφορῶν, auctor apud Georgid. p. 19 τελευτῶν δὲ δεσμῶν πολυστενάκτων τοῦ βίου, μεριμνῶν καὶ φροντίδων καὶ φροντίδων καὶ λύπης ἀπήλλακται, — Aeschyl. Prom. 754 (cl. 749 sq) αὕτη γὰρ ἦν ἂν πημάτων ἀπαλλαγή, — Maximus Tyrius Dissert. XIII 5 ἀπαλλακτὴς κακοῦ θάνατος, — Herodot. V 4, 4 τὸν δ' ἀπογινόμενον παίζοντές τε καὶ ἡδόμενοι γῇ κρύπτουσι, ἐπιλέγοντες, ὅσων κακῶν ἐξαπαλλαχθείς ἐστι ἐν πάσῃ εὐδαμονίῃ. — Ipse Pisides verbo illo utitur H II 222, S 26, An. p. 1681 B, 1709 B; πλημμέλημα (n. IV) Scripturae Sacrae (cf. Num. V 8, Jerem. II 5) videtur debere.

[4]) Χωρὶς legitur P II 124 et Suppl. III 42 cl. Av. 200.— Contra Pisidae artem peccat Boissonadi observatio ad I 2: 'scripsit, puto, poeta, θλ. καὶ φροντίδων servata accentus penultimi lege'.

[5]) Cuius opusculum sine auctoris nomine extat f. 181ᵛ — 200ʳ lemmate: ἀποφθέγματα κατὰ ἀλφάβητον instructum.

μεναι (ἀποδιδώμεναι F) μεγάλαι εὑρίσκοντο (l. εὑρίσκονται cum F, ubi εὑρίσκονται habes). Babrii enim nomen praeter codicem Parisinum 1166 etiam Laurentianus Plut. VII n. 15 f. 32ᵛ et Vaticanus 664[1]) f. 4ʳ exhibent. Quodsi res ipsa in examen vocatur, haudquaquam Crusii iudicium probo, qui n. a) ad fabulam CCXXII refert[2]); potius de n. CXLII p. 134 cogitaveris, ubi nunc epimythium legitur: ὅτι ὅστις καθ' ἑτέρου δόλια μηχανᾶται, ἑαυτοῦ γίνεται τῶν κακῶν ἀρχηγός cf. praeterea Vit. Aesopi (Fabul. Romanens. ed. Eberhard I) p. 231, 5 sq. (sive Trag. inc. 573 p. 953 Nauck) ὅστις καθ' ἑτέρου δόλια μηχανεύεται, | αὐτὸς καθ' αὑτοῦ τοῦτο ποιῶν λανθάνει, ubi plurimi codices in versu 2 αὐτῷ λέληθε τὸ κακὸν ἀρχιτεκτονῶν praebent. Ad Babrium vero non solum b) ἀνύσεις — πράττων (XVIII 16 p. 24 Crus.), verum etiam quae inter b) et c) apud Georgidam editum legitur gnoma: ἀκινδύνως ζῆν εὐτέλεια λαμπρότητος βέλτιον (βελτίων recte Vat. 664) trahenda est cf. XXXI 23 sq. λέγει δ' ὁ μῦθος· εἰς τὸ ζῆν ἀκινδύνως | τῆς λαμπρότητος ηὐτέλεια βελτίων, ubi nostri immemor erat Crusius p. 34. Quod negligentiae exemplum in c) αἵ — ἄγειν (LIII p. 51) recurrit, nec non in sententia, quae post d) apud Boissonadum (nec tamen in F) extat: ἀλγύνειν καὶ λυπεῖν οἶδεν ἀνθρώπους οὐ τὰ παρόντα μόνον κακά, ἀλλ' ἤδη (ἤδη Vat. 664) καὶ τῶν μελλόντων ἡ προσδοκία cf. CVI p. 97 ὅτι μᾶλλον ἀλγύνειν καὶ λυπεῖν οἶδεν ἀνθρώπους οὐ τὰ παρόντα μόνον, καθ' ὅσον ἤδη ἡ τῶν μελλόντων προσδοκία. Quae ratio fidem facit etiam verbis αἵ φθάσασαι — εὑρίσκονται (d) fabulae Babrianae[3]) epimythium contineri.

Lemmate τοῦ Πισιδίας f. 186ᵛ insuper trimeter: γέλως τὰ τῇδε πάντα καὶ κενὸς δρόμος insignitus est, quem Georgides Boissonadi p. 23 Photio adsignat. Quae ratio profecto poetae consentanea est, qui duo carmina de Vanitate vitae conscripsit. Eiusdem auctoris nomen codicis Vatic. 664
Δ[4])
memoria τοῦ ποσι significat, qui praeterea optime sequenti sententiae, quae in F inscriptione caret, γλῶσσα γὰρ ὄλισθος ἀνθρώποις μὴ λόγῳ κυβερνωμένη lemma τοῦ Θεολόγου praeponit (= Gregor. Nazianz. Or. III 7: Patr. Gr. vol. XXXV p. 524 B)[5]).

---

[1]) Idem est codex, unde nulla libri nota addita flosculos quosdam delibavit A. Mai, Spicil. Rom. VI (1841) p. 611—615.

[2]) Babrii fabulae Aesopeae. Ed. mai. 1897 p. 193.

[3]) Haud inepte CVII p. 98 vel CXLIV p. 136 in censum venire possunt; adde Aesop. n. 296 (et 296 b) Halm.

[4]) De Posidippo propter Anth. Pal. IX 359 cogitare noli.

[5]) Quae librarii incuria levi brachio obiurganda est, si Crusii ratio in contentionis iudicium vocatur, qui praemeditate verba γαστέρα δ' ὄγκον ἔχουσαν | ἡ λεπτὴ χωρεῖν εἴσοδον οὐ δύναται ad Babrii mythica (22 p. 221) refert, Gregorii Nazianzeni (Carm. II 1 n. 44, 49 sq.: Patr. Gr. vol. XXXVIII p. 1353) immemor, praesertim cum Boisso-

Cumulum vero Georgidae liber Athous [1]) addit, cuius ope Boissonade in suo Anecdotorum exemplo, quod nunc in bybliotheca Nationali (Reservè Z 2699) adservatur, unius folii lacunam, quae in Gnomologo edito inter νοῦς et ὁ δὲ p. 21, 12 hiat, explevit. Illic enim inter Isocratis verba (I 7 p. 8ᵈ) γενοῦ πρὸς τοὺς πλησιάζοντας ὁμιλητικός, ἀλλὰ μὴ σεμνός· τὸν μὲν γὰρ τῶν ὑπεροπτικὸν (sic) ὄγκον μόλις ἂν οἱ δοῦλοι καρτερήσαιεν, τὸν δὲ ὁμιλητικὸν τρόπον ἅπαντες ἡδέως ὑποφέρουσιν et Gregorii Nazianzeni sententiam (γλῶσσα—κυβερνωμένη) sub Pisidae nomine tres versus laudantur:

Γλώττης κολαστὴρ ὄμμα ἄγρυπνον [2]) πέλει.
Γέμει στεναγμῶν ἡ δίαιτα τοῦ βίου.
Γέλως τὰ τῇδε πάντα καὶ κενὸς δρόμος.

Quae cum ita sint, ad Georgidae aetatem definiendam (cf. Krumbacher, Geschichte d. byzantin. Litterat. ²p. 602) Photii aetas nihil valet [3]).

In aliis Gnomologiis nulla Pisidae fit mentio; faciunt tamen ad rem nostram eclogae asceticae codicis Vindobonensis Theol. 276 (membr. in 8⁰, s. XIII), ubi f. 70ᵛ fragmentum [4]) hactenus incognitum (τοῦ πισι Δ') extat:

ἀλλ' εὐτρεπίζου [5]) πάντα τὰ πρὸς τὸν τάφον·
καὶ γὰρ προτείνων [6]) τὴν ἀναπνοὴν ἔτι
οὐκ οἶδας, εἰ [7]) σπάσειας ἄλλην.

---

nadi et Nauckii sententia, ex quorum auctoritate editor pendet, iam pridem refutata sit cf. Dissert. Class. philol. Acad. Litterar. Cracoviens. vol. XVII p. 172 sq. (sive 'Curae Menandreae' p. 5 sq.).

[1]) 'Codex Georgidae, quem ex monte Atho asportavit a. 1843 Μινωΐδης Μηνᾶς' (cf. Boissonadii nota ad Tzetzae Alleg. p. 127. 136. 238. 378), ubinam delitescat nescio cf. Omont, Inventaire sommaire des manuscrits du supplément Grec de la bibliothèque nationale (Par. 1883) p. XIII n. 1: 'quelques-uns des manuscrits rapportés d'Orient par Mynas et payés avec l'argent de la France sont allés enrichir des collections étrangères'.

[2]) Ἄγρυπνο cod. Pessimus hiatus scriptura ὄψις ἄγρυπνος facile evitari potuit, attamen potius ἄγρυπνο labem contraxit. Certe πραΰνοον longe melius ad rem quadrat.

[3]) Laur. versum γέλως—δρόμος f. 43ᵛ ad lemma φω^τ trahit, sed f. 40ᵛ γέμει—βίου et γέλως—δρόμος Pisidae (τοῦ πισ Δ) tribuit.

[4]) De sententia cf. intpp. ad Horat. Epist. I 4, 13.

[5]) Ἀλλατρεπίζου cod.

[6]) Προτρέπων cod.; cf. Thesaur. vol. VI p. 2053 CD. Apud Pisidam communis protendendi vis in locutionibus ἀσπίδα (P III 84, An. p. 1697 C), αὐχένα (P III 352), δέσεις (Hex. 1184), χεῖρα (An. p. 1708 A) προτείνειν comparet.

[7]) Εἰς cod.

Opusculi inediti, quod initio caret, auctorem esse Joannem Antiochiae patriarcham, qui Alexio I Commeno imperante (1071 — 1118) innotuit (cf. Krumbacher ²p. 156), librarii subscriptio f. 1:6 docet: τέλος τῆς βίβλου τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἀντιοχείας κυροῦ Ἰωάννου τοῦ ἐν τῇ Ὀξείᾳ [1]).

Sane mirum est a Gnomologis tam raro celeberrimum aevi Byzantini poetam commemorari [2]), qui vel in carminibus historicis gnomarum studiosissimum se praestitit. Operae vero pretium est ex Pisidae opusculis praecepta in sententias coartata depromere, cum eiusmodi corpusculum et ad perspiciendum auctoris ingenium summo opere conducat et benignam contextus emendandi materiam offerat:

1) P I 56 sqq. ἀεὶ γὰρ ἡ ῥέουσα τοῦ βίου χύσις
ἀντιστροφάς τε καὶ μεταπτώσεις φέρει,
ὅπως τὸ πάγιον πανταχοῦ σεσωσμένον
μόνῳ φυλαχθῇ τῷ Θεῷ τῶν κτισμάτων.
2) 60 sq. πάντας διατρέχουσιν οἱ ταχεῖς λόγοι
τῇ λεπτότητι ζωγραφοῦντες τὰς φύσεις.
3) 130 sq. ὅπου δὲ πίστις παρθένος προέρχεται [3]).
λευκὴν ἄνωθεν ἐλπίδα στολίζεται.
4) II 24 ὡς εὖ κρατοῦσα σὺν Θεῷ μοναρχία! [4])

---

[1]) Ὀξεία cod.

[2]) Quinam Pisidae loci in Paterico codicis Hierosolymitani apud Papadopulum-Cerameum, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη vol. II (Petropoli 1894) p. 624 n. 633 citentur, equidem nescio. — Colorem gnomicum non habent Hexaëmeri versus, quos codex Vindobonensis Theol. 252 (chart. in 4⁰, s. XV) in expositione Psalmi CIII f. 73ᵛ sq. et 93ʳ sq. praebet. — Nihil huc Hexaëmeri excerpta faciunt, quae in codice Canoniciano Gr. 51 f. 241—248 (ἐκ τῶν περὶ τὴν ἑξαήμερον Γεωργίου τοῦ Πισίδα) extare testatur Coxe (Catalogi codd. Mss. Bibliothecae Bodleianae pars tertia codd. Graecos et Latinos Canonicianos complectens, Oxonii 1854, p. 57). — Encyclopaediae theologico-canonisticae, quae in codice Berolinensi n. 348 legitur (cf. C. de Boor, Verzeichnis d. griech. Hss. d. kön. Bibliothek zu Berlin vol. II — Berol. 1894 — p. 197), liber tertius inscriptione Γεωργίου ὀρφανοτρόφου τοῦ ἐπιλεγομένου Πισίδου εἰς τὴν ἑξαήμερον instructus utrum Hexaëmeron integrum an poematis particulas contineat, mihi non constat.

[3]) Verto: 'ubi autem fides virgo antecedit'. Lectio vulgata προςέρχεται ('nimirum statim ac fides virgo supervenit' Qu.) sensu apto destituta est; nostrae vero scripturae versus 129 Θεὸν δικαστὴν τῶν ἀδήλων εἰργάσω rationem reddit. De προέρχεσθαι cf. P II 1, III 9, Av. 179, H I 78. 217, R 1. 57. 106, Hex. 139. 544. 1214. 1656, S 591, Suppl. I 29, XXXII 1 (scil. προῆλθες praestat, non προςῆλθες), LX 1, LXVIII 2, LXXX 1, LXXXV 3. Voci προςέρχεσθαι apud nostrum semper dativus subiungitur cf. P II 204. 229, H II 16, Hex. 1760, S 636, Suppl. II 106, An. p. 1685 A. 1713 B, eodemque redit Av. 217 sq. καὶ πρὸς τὰ τείχη τῆς Φιλοξένου πύλης | πλήθη προςῆλθεν.

[4]) Sententiam ipse interpretatur poeta v. 25 sqq. οὐ γὰρ πολυπρόςωπος ἦν ἀναρχία, |

5) 29 sqq. οὕτω γὰρ οὐδὲν ὡς ἀταξίας νόσος
ἕρπουσα δάκνει καὶ δαπανᾷ τὴν οὐσίαν [1])
καὶ τῶν ἐν αὐτῇ καιρίων καθάπτεται.

6) III 25 οὐκ ἄσκοπον δὲ χρῆμα τῆς πονηρίας.

7) 38 ἁπλοῖ δὲ πάντως [2]) τῆς ἀληθείας λόγοι.

8) 52 sq. εὐβουλίαις γὰρ ὁ στρατηγὸς ἀσφαλής,
ἀλλ' οὐχὶ τόλμαις ἐστὶν ἀσφαλέστερος.

9) 134 sq. καὶ τὴν χαρὰν [3]) γὰρ πολλάκις χαρὰ τρέφει,
καὶ δάκρυσίν τις ἐξεγείρει δάκρυα.

10) 180 sq. οἶδεν γὰρ ὡς τὰ πολλὰ καὶ περίστασις
τὰ δεινὰ τίκτειν ἐκ δέους βουλεύματα.

11) 347 sq. οὐδὲ γὰρ καλύμματι
ψεύδους προςήκει τὴν ἀλήθειαν σκέπειν.

12) 384 ὅρος γὰρ εἰς ἄπειρον οὐχ ὁρίζεται.

13) 446 sqq. (de invidia) εἴδους μέν ἐστι καὶ γένους ἀλλότριος,
ὅλως δὲ μηδὲν εἰς ὑπόστασιν φέρων
δάκνειν νομίζει τὴν ὅλων ὑπόστασιν,
φίλους διαιρῶν καὶ μερίζων τὴν σχέσιν,
ἔχθραις ἀδελφῶν τοὺς ἀδελφοὺς συμπλέκων,
καὶ τὴν ἀδελφὴν ἐκτρέφων ὑπόκρισιν
ὡς Σκύλλα καὶ Χάρυβδις ἠγριωμένη
ἐν τῇ θαλάσσῃ τοῦ βίου περιτρέχει [4]),
καὶ τοῖς ὀδοῦσιν οὐκ Ὀδυσσέως μόνον,
πάσης δὲ σαρκὸς ἀγρίως καθάπτεται [5]). —

14) Av. 72 sq. κουφίζεται γὰρ καὶ τὸ τῆς βλάβης βάρος,
εἰ μέτρον οἶδεν ἐν κακοῖς ὡρισμένον.

15) 81 sqq. παλινδρομεῖν γὰρ οἶδεν Εὐρίπου δίκην
εἰς τοὺς ἀγωγοὺς τοὺς ἑαυτῆς ἡ φύσις,
εἰ καί τις αὐτὴν ἐκ βίας ἐναντίας [6])

ἀλλὰ κρατοῦσα σὺν Θεῷ μοναρχία, | ἣ πάντα θάλπει καὶ διευθύνει Λόγῳ | καὶ τὰς ἀτάκτους ἐκτροπὰς ἀνατρέπει.

[1]) Ex M οὐσίαν pro φύσιν correxi.

[2]) Cf. p. 111 supra.

[3]) Cf. Stud. p. 114.

[4]) Quercii emendationem pro περιτρέχειν recepi.

[5]) Adde II 292—295 et III 91 sq.

[6]) L. ἐναντίαν cf. Hex. 113 ἐν τοῖς ἐναντίοις γὰρ εἰκότως δρόμοις. Recte autem ἐκ βίας adiectivo caret cf. P III 179, H I 230, II 78, nec obstat P II 153 ἀλλ' ὥςπερ εἰς ἄμπωτιν ἔκ τινος βίας. Sed Van. 123 φρενοφθόρῳ βίῳ | αἰσθητικὴν δρῶν τὴν ἀναίσθητον πλάνην Boissonadi coniecturam βίᾳ (ad Anecd. Gr. vol. I p. 444) optime MV confirmant.

	ποιεῖν ἑαυτῇ τὴν ῥοὴν ἀναγκάσει.
16) 106 sq.	καὶ γὰρ ἐργωδέστερον
	ἄνθρωπον εἶξαι[1]) τοῦ μαλάξαι θηρία.
17) 124	λυπεῖν γὰρ οἶδε καὶ λαλούμενον πάθος.
18) 230 sq.	δυςχερὲς γὰρ εἰκότως
	κοινὴν καλύψαι καὶ λαθεῖν ὑποψίαν[2]). —
19) H II 103 sq.	μάλιστα ταῖς μερίμναις εἰςόδους
	τῆς νυκτὸς ὠδίνουσιν αἱ παρεκτάσεις.
20) 116 sq.	καλύπτεται γὰρ ὡς νέφει κατάσκοπος
	ὄχλῳ παρειςδὺς καὶ δυςεύρετος μένει.
21) 130	τοῖς βασκάνοις γὰρ οὐ φθονοῦνται φροντίδες. —
22) R 91 sq.	ἐν ἀστάτῳ γὰρ τῆς θεωρίας δρόμῳ
	συναστατοῦσι τῶν θεατῶν οἱ τρόποι.
23) 119	χρὴ γὰρ μάχεσθαι τοῖς φιλοῦσι τὰς μάχας[3]).
24) 128 sq.	τῶν γὰρ παρ' ἡμῖν σαρκικῶν κυημάτων
	ὁ πνεῦμα γεννῶν πατρικώτερος μένει. —
25) Hex. 8 sqq.	οὐδὲν γὰρ οὕτως ὡς ἀθυμίας νέφος
	χειμῶνα γεννᾷ καὶ νοημάτων ζάλην,
	καὶ συσκιάζει τοῦ λόγου τὸν ἥλιον
	καὶ νύκτα ποιεῖ γνωστικῆς ἀβλεψίας,
	καὶ τοῦ λογισμοῦ συνθολοῖ[4]) τοὺς ἀστέρας,
	ἔσω δὲ πᾶσαν τὴν ἀχλὺν τῶν φροντίδων
	καὶ τὴν ὁμίχλην τῶν φρενῶν ὑποστρέφει[5]),
	καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντιστρέφει,
	δι' ἧς τὰ μικρὰ τοῦ λόγου κινήματα
	ὁ νοῦς θεωρεῖ γνωστικῶν ἐν ὀργάνων.
26) 283	αἱ γὰρ μετάρσεις βλαπτικαὶ τῶν ἀθρόων.
27) 468	μεταίχμιον δὲ τῆς μάχης ἁμαρτία.

[1]) Legendum videtur ἆξαι cf. H II 157 οἱ σοὶ γὰρ αὐτοὺς ἦγον ἑλκτικοὶ λόγοι. De aoristi forma cf. p. 135 n. 1 supra, ac praeterea ἀντιμεταγαγὼν An. p. 1728 D; nec tamen P III 35 ἔπηξεν αὐτοῦ σὺν φόβῳ τὰ τάγματα falsam (cf. v. 55) Quercii lectionem ἐπῆξεν ('contraxit') V adgnoscit.

[2]) Adde 321 sq.

[3]) Perperam Quercius vertit: oportet enim pugnare cum amantibus pugnas. Dativus enim a χρὴ pendet (cf. Thesaur. vol. VIII p. 1643 sq.), ut sensus evadat: oportet enim pugnare studiosos pugnarum cf. An. p. 1697 A ὁπλιζομένῳ γαρ πρὸς ἀγῶνας ἐχρῆν τοιοῦτον προςλαμβάνειν ὁρμητήριον. Accusativus cum infinitivo comparet P I 114 sq. 145 sq., Hex. 994 sq. 1075, S 24 sqq., — sed P I 246 sq. ἐχρῆν γὰρ ὑμῖν εἰς ἀμείωτον χάριν \| τῆς εὐσεβείας προςμένειν τὰ στίγματα forma ὑμῖν ad προςμένειν pertinet.

[4]) Lectio συνθολεῖ apud Quercium operarum est mendum.

[5]) Cf. p. 132 n. 5 supra.

28) 872 sq. ἀργοὶ γάρ εἰσι τῶν ἐρώντων οἱ πόθοι,
εἰ συντόμως τύχωσι τοῦ ποθουμένου.
29) 1528 Θεοῦ θέλοντος ὠφελοῦσι καὶ λίθοι [1]).
30) 1747 sq. οὐδὲν γάρ εἰμι πλὴν γεώδης αἰθάλη
καὶ πηλὸς ἀργὸς καὶ κατάρροπος κόνις [2]). —
31) Van. 17 sq. (de fastu) οὐχ ἵσταται γάρ, ὡς ἐπὶ σφαίρας τρέχων,
ἄνω δὲ πηδᾷ καὶ κατασπᾶται κάτω·
ὑψούμενος δὲ δυςτυχεῖ μεταρσίως [3]),
σκιρτῶν [4]) δὲ πίπτει καὶ πεσὼν ἀνατρέπει
τὸν ἐκ Τύχης πρὶν κουφοσύνθετον θρόνον.
32) 26 sq. κολάζεται γὰρ τῦφος [5]) ὠφρυωμένος
ἀντοφρυωθεὶς τῇ θέᾳ τοῦ μείζονος.
33) 30 sqq. ὥσπερ γὰρ εἴ τις ἀσθενὴς θηροκτόνος
θέλων βαλεῖν λέοντα πευκίνῳ ξίφει
ἐκ τῶν ἑαυτοῦ φθείρεται τοξευμάτων,
οὕτω ταπεινὸς τῦφος, εἰ βάλλοι [6]) μέγα.
34) 106 sq. οὕτω πέφυκε τῶν ῥεόντων ἡ φύσις
σκηνῆς ἀδελφή, συγγενὴς ἐνυπνίων.
35) 108 sq. παρέρχεται γὰρ πᾶς ὁ τοῦ τύφου σάλος,
ὡς ὕπνος, ὡς ὄνειρος οὐκ ἔχων στάσιν,
καὶ πολλάκις χυθέντα καὶ τεθρυμμένον
ἐν τῇ καθ' ὕπνον τῶν λογισμῶν ἐκστάσει [7])
ἀναπτεροῖ τὸν ἄνδρα τῇ κούφῃ θέᾳ,
κλέπτει δὲ τὸν νοῦν καὶ μεταίρει τὴν φύσιν,
ὥσπερ πονηρὸς τῶν φρενῶν ὁδοστάτης.
36) 128 sq. κλέπτουσι γάρ πως τοὺς φιλόγκους αἱ τύχαι [8]),

---

[1]) Cf. Stud. p. 29 n. 3.

[2]) Adde 401 sqq.

[3]) Μετάρσιος vulgo; correxi ex MVLp.

[4]) Scripturam θᾶττον ex VTLp emendavi.

[5]) Τύφος Morellus et Quercius falso exhibent; eodem modo τυ tertii pedis arsin v. 33, quartam arsin v. 256 occupat, ubi τύφος et τύφον vulgo legitur; Hex. 1289 ἐξ ἧς ἀλαζὼν καὶ τυφώδης τὴν θέαν ad partem interpolatam (1286—1292) pertinet.

[6]) Correxi pro βάλοι ex MVp; ex V perperam βάλλει enotavit Quercius. Nec probabilis Quercii est sententia, qui codicis V (= Lp) ordinem (v. 33. 32) praeferendum esse existimat.

[7]) Sic omnes mei codices (MVTLp) exhibent, non ἐνστάσει, quae vox optime se habet An. p. 1720 A. B, nostro autem loco nullum sensum praestat cf. Hex. 418 καὶ γίνομαι νῦν τῶν φρενῶν ἐν ἐκστάσει.

[8]) Codicum VTLp scripturam pro κλέπτουσι γάρ που καὶ τοὺς φίλους αἱ τύχαι recepi cf. Van.₂ 78 (n. 60 p. 192 infra); in M corruptelam verborum transpositione (κλέπτουσι γάρ πως αἱ τύχαι καὶ τοὺς φίλους) rudis corrector tollere conatus est. De γάρ πως (γὰρ πῶς M) cf. Η Π 127, An. p. 1696 D. 1713 B.

δι' ὧν ἔχουσι σαρκικῶν ψυχαρπάγων.
37) 146 sqq. ὅσον γὰρ [1]) ἀρθῇ πᾶς ὁ τοῦ τύφου σάλος,
βράζει δοκήσει καὶ διαῤῥεῖ τῇ φύσει
καὶ πρὸς μέγαν κίνδυνον ἦρται καὶ φόβον.
38) 163 sqq. εἰ γὰρ μαθητιῶν τις ἐμφρόνως θέλοι
μαθεῖν ἑαυτόν, πᾶσαν ἔγνω τὴν φύσιν
καὶ κοσμικὴν φρόνησιν εἰκότως ἔχει.
39) 166 σμικρὸς [2]) γάρ ἐστι κόσμος ἀνθρώπου φύσις.
40) 171 sq. ἅπερ γὰρ ὕβρεις [3]) εἰσὶ τοῖς τιμωμένοις,
ἔπαινός ἐστι ταῦτα τοῖς ὑβρισμένοις.
41) 173 sqq. ἡ γὰρ παρ' ἄλλοις ὠνομασμένη Τύχη
εἰκών τίς ἐστιν ἀπρεποῦς ὀρχηστρίδος
ἐν τοῖς ἑαυτῆς ἀντικλωμένης στρόφοις
καὶ χειροτονούσης τοῦ βίου τὰ πλάσματα
σκιαῖς ἀμυδραῖς οὐχ ὑπόντων πραγμάτων·
ἣ θρύπτεται μὲν ἀπρεπῶς ὀρχουμένη,
στρέφει δὲ πυκνὰ τὰς κόρας τῶν ὀμμάτων,
πρὸς οὓς τὸ χαῦνον ὄμμα λοξῶσαι θέλει,
εὐθὺς δὲ πέμπει πρὸς τὸν ἄλλον τὴν θέαν,
συναστατεῖν σπεύδουσα [4]) τῇ θεωρίᾳ,
μορφοῖ δὲ πολλά, πάντα μὲν μιμουμένη,
μηδὲν δὲ δρῶσα τῶν ἀεὶ πεπηγμένων,
ὡς [5]) μαχλὰς ὄντως, ἣ ποθεῖ μὲν οὐδένα,

---

[1]) Ὅσον ἂν vulgo propter v. 145 ἡ γὰρ παρ' ἄλλοις ὠνομασμένη Τύχη legitur, qui ex v. 173 prave inrepsit cf. p. 134 n. 7. In M, ubi textus interpolatus occurrit, metro labanti coniectura κἂν pro ἂν succurritur, melius sane quam commento Hilbergiano ὅσον γ' ἂν ('Wiener Studien' vol. IX p. 216), utpote quod a Pisidae arte metrica prorsus abhorreat.

[2]) L. μικρὸς cum M, quam formam metri ratio tuetur P II 292. 293, III 381, Av. 10, H II 96. 230, Hex. 16. 65. 405. 430. 637. 732. 1212. 1269. 1275. 1307, Van. 227, Suppl. I 75 (nisi potius πέπονθας μικραῖς pro πέπονθα μικραῖς falsam memoriam πέπονθα σμικραῖς significat), III 75, fr. 8, ac praeterea librorum concentus vindicat Av. 244. 256, Hex. 132. 299. 976. 977. 1234. 1584, Van. 225, S. 409. 680, Suppl. III 86, IV 2, XXXVII 1, XXXVIII 1. 4, An. p. 1685 B bis. 1693 B. 1696 B. C. 1700 C. 1701 B. 1713 C. 1724 B. C.; e contrario leges metricae neque nostro loco σμικρὸς commendant neque alibi σμικροῦ (P II 325), σμικρότης (Hex. 1280), σμικρότητι (Hex. 1206).

[3]) Praestat, ni fallor, ὕβρις cum MLp.

[4]) Correxi ex MVTp pro θέλουσα cf. εὐθὺς v. 181.

[5]) Sic optime MVTL pro ἣ legunt. A meretrice comparationem poeta sumpsit, quae neminem amans uniuscuiusque amorem se desiderare simulat; falso enim locum interpretati sunt Morellus (amore fingit fervido se corripi) et Quercius (summo tamen affectu et desiderio deperire simulat), quasi πάντα — πόθον vel παντὶ — πόθῳ scriptum foret.

ἐρᾶν δὲ παντὸς σχηματίζεται πόθου.
42) 187 sqq. ἄλλοις μὲν ἀρχαὶ καὶ θρόνοι καὶ βήματα,
οἷς εἰσιν ἔχθραι συμφυεῖς καὶ φροντίδες·
ὅσοις δὲ νοῦς πέφυκεν ἐστηριγμένος,
θρόνοι προσευχαὶ καὶ λόγοι τὰ βήματα.
43) 191 sq. ἄλλοις προσηνὲς τὸ θρασύγλωσσον στόμα,
σοφῷ δὲ σιγὴ καὶ γαλήνη καρδίας [1]).
44) 193 sqq. ἄλλοις ἐραστὴς ὁ φρενοβλαβὴς φθόνος [2]),
χρυσοῦν δὲ μῆλον ἡ φονοσταγὴς ἔρις,
τοῖς δ' αὖ γε σεμνοῖς ἡ κατὰ φθόνου μάχη,
ἔρις δέ μέχρι τοῦ πατάξαι τὴν ἔριν.
45) 197 sqq. καὶ τοῖς μὲν ἡδὺ τῆς τρυφῆς [3]) τὸ φορτίον,
τὸ πρὸς νάσους ὄχημα τῆς ἀπληστίας,
σοφοὺς δὲ λιμὸς καὶ ποτίζει καὶ τρέφει
καὶ τοῖς ὀνείροις οὐ βαρύνει [4]) τὴν φύσιν.
46) 201 sq. ἄλλους ὁ πλοῦτος ζημιοῖ τῇ προσθέσει,
σεμνοῖς δὲ κέρδος εὐσεβοῦσα ζημία.
47) 203 sqq. ἄλλοις περισπούδαστος ἡ προεδρία,
ὁ πτωχὸς ὄγκος [5]), ἡ πενιχρὰ τερπνότης,
τὸ σαθρὸν εὐτύχημα τοῦ νόθου κλέους·
τῷ δὲ φρονοῦντι πᾶσα γῆ προεδρία.
48) 207 κοινὴ γὰρ ἡ γῆ πρὸς θρόνους καὶ τοὺς [6]) τάφους.
49) 210 sqq. τοῦ Στέντορος γαρ ἐκβοήσω [7]) μειζόνως,
ὡς τῶν καλῶν μὲν οὐ καθάπτεται [8]) ψόγος,
εἰ καί τις αὐτοὺς λοιδορῶν ἐπικλύσει,
τὸν δ' αὖ πονηρὸν οὐδὲ μορφῶσαι θέλων
ὥςπερ κολοιὸν ἐκ πτερῶν ἀλλοτρίων
ἔπαινος οἶδε τὴν ἀμορφίαν τρέπειν [9]).

---

[1]) Non καὶ γαλήνη καρδία, sed καὶ γαληνὴ καρδία V exhibet (= p; καὶ γαλινὴ καρδία etiam T), vix recte cf. observatio de iisdem libris ad v. 193 (not. 2).

[2]) Non 'melius' (Qu.), sed perperam V (= Tp) ἔρως pro φθόνος praebet cf. 195 ἡ κατὰ φθόνου μάχη.

[3]) Τροφῆς vulgata est scriptura (= L), quam in Vp corrector male sedulus pro τρυφῆς (= MT) invexit.

[4]) Sic omnes mei codices (MVTLp) pro ὁ τοῖς ὀνείροις μὴ βαρύνων offerunt.

[5]) Memoriam ὁ τερπνὸς οἶκος ex MVLp sustuli cf. Van. 239 cl. Hex. 786 ὄγκου ταπεινοῦ. Adde $Van._2$ 9 ὄγκον ἔχει πίπτοντα.

[6]) Cf. p. 111 supra.

[7]) Ἐκβοῆσαι, quae Morelli et Quercii est lectio, mei codices non adgnoscunt.

[8]) Aurati coniecturam pro καθαρτέον omnes libri manuscripti comprobant.

[9]) Vulgaris lectio ἔπαινος— τρόπων omni sensu destituta est; ἔπαινος-τρέπειν MVTLp suppeditarunt.

50) 216 sqq.
παρέρχεται γὰρ ἡ παροῦσα λαμπρότης
καὶ πᾶσα δόξης ἀστατοῦσα κουφότης,
ἐκτείνεται δὲ καὶ πάλιν συστέλλεται,
ὥςπερ πονηρὸς ταῖς ἑλίξεσι δράκων
δοκεῖ τετάσθαι [1]) καὶ πλέον [2]) συστέλλεται.

51) 223 sqq.
οὕτω παρέρπει πᾶς ὁ τοῦ βίου δρόμος
καὶ παντὸς ὄγκου συστολὴ τεθρυμμένη
ὡς πομφόλυξ σφύζουσα [3]) καὶ φυσωμένη,
καὶ πρὸς μὲν ὕψος τῷ δοκεῖν ἐπηρμένη,
εἰ δ' αὖ τι μικρὸν ἐν μέσῳ λεληθότως,
ἢ κάρφος ἢ ψὶξ ἢ σταγών, παρεμπέσοι,
ἀνετράπη τὸ κοῦφον εἰς τοὐναντίον
καὶ τῇ βιαίᾳ προςβολῇ συνεστάλη.

52) 243 sqq.
εἰ καὶ κατισχύσει γὰρ ἀνθρώπου φύσις
ῥῖψαι τὰ πολλὰ τῶν παθῶν καλύμματα,
τὸν φορτικὸν χιτῶνα τοῦ τύφου φέρει,
βρίθει δὲ τούτῳ [4]) μέχρι τῆς Ἅιδου πύλης,
μᾶλλον δέ πάντων τῶν παθῶν νεκρουμένων
τῦφος τελευτᾶν οὐδὲ γηράσας [5]) θέλει.

53) 249 sqq. (de fastu):
ψυχῆς γάρ ἐστιν ὡς τὸ πλεῖστον ἡ νόσος,
καὶ νοῦς ὁ πάσχων, ἡ νομὴ δὲ τοῦ πάθους
ἰὸς δράκοντος· ᾧ γὰρ ἐβλήθη βέλει,
τούτῳ τιτρώσκειν καὶ τὸν ἄνθρωπον θέλει.

54) 253 sqq.
ὁ νοῦς γὰρ ὥςπερ ἀσφαλὴς ἐπιστάτης
πώλους ἐλαύνειν συμφυεῖς εἰθισμένος,

---

[1]) Mei codices (praeter T, qui perperam v. 219 sq. omittit) recte τετάσθαι pro τετᾶσθαι (Mor. Qu.) exhibent.

[2]) Melius ut videtur ML πάλιν praebent cf. 218, tum S 320 sq. κἀντεῦθεν ὥςπερ λοξοκίνητος δράκων | ἐκτείνεται μὲν καὶ πάλιν συστέλλεται et P I 94 πλῆξαι προπηδᾷ καὶ πάλιν συστέλλεται. Adde P I 26 νῦν προςκυνεῖται καὶ πάλιν μαστίζεται, III 266 τὰ δὲ προπίπτει καὶ πάλιν κοιλαίνεται, Hex. 375 ψυχρουμένην νῦν καὶ πάλιν πυρουμένην, 686 καὶ σάρκα ποιεῖ καὶ πάλιν σκληρύνεται, — 1840 σφίγγων, ὅτε χρή, καὶ διευρύνων πάλιν, — Suppl. II 79 Σκλάβον φονεύει καὶ πάλιν φονεύεται. Quae exempla haud parvi sunt momenti ad lectionis varietatem dirimendam in Hex. 1762 ἀνοίγεται γὰρ καὶ πλέον συστέλλεται
πλέον
(πάλιν V, πάλιν p), ipsius vero Pisidae usus iudicium difficile reddit, quiquidem etiam πλέον ad res contrarias premendas adhibeat cf. Av. 133 καὶ παρθενεύων καὶ πλέον μήτηρ μένων, R 68 περικρατεῖται (l. παρακρατεῖται cum T) καὶ πλέον στηρίζεται, Suppl. II 31 ἐχθροὺς ποθοῦντας καὶ πλέον φοβουμένους. — Hex. 1763 ἁπλουμένη δὲ καὶ στενουμένη πλέον, Suppl. IV 124 πρέσβεις ἀπόντας, ἀλλὰ πείθοντας πλέον.

[3]) Cf. Stud. p. 129 n. 3.

[4]) Ex ML pro τοῦτο recepi.

[5]) Sic recte MVΓp praebent, non γηρᾶσαι.

τὰ δυςκράτητα τῶν παθῶν κινήματα,
τὸν θυμὸν ἄγχει, τὸν δὲ τῦφον δυςκόλως·
ἐπιθυμίαν δὲ προδραμεῖν [1]) ἠπειγμένην
τῇ τοῦ λόγου μάστιγι συστέλλει [2]) φόβῳ,
μήπως ὁμοφρονοῦσα τῷ συνεργάτῃ
θυμῷ ταράξῃ τὸν διφροστάτην λόγον,
μεσον δὲ τούτων [3]) εὑρεθῇ πεφυρμένον
ὄχημα λαμπρὸν ἐκ Θεοῦ πεπηγμένον. —

55) Van.$_2$ 1 sqq. ἄνδρες ἐγερσιγέλωτες, ὅσοι βιοπαίγπονι τέφρῃ
ἀνθρακιὴν παθέεσσιν ἀνάπτετε, μίξατε πένθει
χαρμοσύνην ἀγέλαστον, ἐπεὶ μετὰ τόξα γελώτων
θυμοβόρος μελέεσσι κορύσσεται ἀσπιδιώτης.

56) 5 sqq. Ἄρεϊ σαρκοχίτωνι κακὴν μὴ τεύχετε νίκην,
νίκην ψυχολέτειραν, ὅθι κρυφίοισι βελέμνοις
ἐς κραδίην ζοφόεντες ὀϊστεύουσι φονῆες.

57) 8 sq. λήγετε καγχαλόωντες ὀλεθροφόρῳ περὶ τύφῳ·
ὄγκον ἔχει πίπτοντα καὶ ἐς θρόνον ἐστὶν ὀλίσθου.

58) 10 sqq. ῥεῦμα τύχης ὁρόωντες ἐναντία τέμνετε ῥεῖθρα
δακρυόεν γελόωντες ἐπὶ τροχόωντι κυλίνδρῳ
ἀνδρομέης στροφάλιγγος.

59) 27 sqq. οὐδὲ γὰρ ὑπνώοντος ἔχει πλέον οὐδέ τι κέρδος
οὐδὲ πάλιν παίζοντος ὅδε χρόνος, ἀλλὰ μεθ' ἅλμην
φλοισβοπόρου βιότοιο παλίρροον ἔρχεται οἶδμα,
ῥεύμασιν ἀνδρομέοισι σάλον θανάτοιο κυλίνδον.

60) 70 sqq. πολλάκι γὰρ κλεπτουσι Τύχης ψυχάρπαγες ὄγκοι
θελξινόοις παγίδεσσι καὶ ἀκρατὲς ἅμμα βαλόντες
γυμνὸν ἐχεφροσύνης πεπεδημένον ἥρπασαν ἄνδρα·
εἰ δέ τις εὐσεβίης θεοβενθέος ἔδρακεν ὄγκους,
ἵσταται ἐν πελάγεσσι καὶ ἐς βυθὸν ἴχνος ἐρείδει,
οὐ τρομέων ζοφόεντας ἀεὶ πνείοντας ἀήτας. —

61) S 96 sq. πρώτῳ γάρ, οἶμαι, τῷ διδασκάλῳ πρέπει
τὴν τῶν μαθητῶν ἐγκαλεῖν ἀταξίαν.

---

[1]) Ex iisdem libris (MVTp) lectionem προςδραμεῖν emendavi cf. S 460 αὐτοῦ προδραμόντος εἰς μάχην, — recte autem habes P II 76 τοῖς σοῖς προςδραμόντες ἴχνεσιν.

[2]) Longe rectius quam συλλέγει (T et Qu.) codices MVLp et Morellus συστέλλει offerunt cf. Av. 167 ἀλλ' ἐξ ἐναύλου τοῦ φόβου συστέλλομαι, Hex. 404 καὶ συσταλῶμεν ὡς φοβήτρῳ παιδία, 463 καὶ τῷ φόβῳ τὸ σῶμα συστείλας ὅλον cll. H I 162, Hex. 889. 1866, Van. 230, S 564. Adde ὑποστέλλεσθαι Hex. 1284 et S 192.

[3]) Morelli coniecturam pro τοῦτον omnes codices confirmant.

62) 109 sqq. τεκμήριον γὰρ τῆς ὁδοῦ τῆς εὐθέτου
τὸ τοὺς παρεκτρέχοντας ἐν παρεξόδοις
ἕλκειν, μεθέλκειν ἀντιλόξως [1]) τοὺς μέσους.
63) 680 sqq. εἰς γὰρ καλὴν γῆν κἂν μικρὸς βληθῇ σπόρος,
ηὔξησεν εὐθὺς μυριόβλαστος στάχυς·
εἰς δ' αὖ γε τὴν στεῖράν τε καὶ πεφυρμένην
καὶ πλῆθος εἴπερ ἐντεθῇ, διεφθάρη,
ἢ τοῖς νοητοῖς ὀρνέοις ἡρπαγμενον
ἢ ταῖς ἀκάνθαις τῶν παθῶν πεπηγμένον. —
64) Suppl. IV 12 sqq. πῶς γὰρ ἂν πάθοι βίαν
ψυχὴ πόθῳ τρώσασα καὶ τετρωμένη;
ἀλλ' ἔνθα μᾶλλον συντρέχουσιν οἱ πόνοι
εἰς ταὐτὸ συννεύοντες, ἐνταῦθα πλέον
ἡ τῶν ποθούντων θερμότης ἀνάπτεται,
καὶ πίστιν αὐτοῖς ἀσφαλεστέρου πόθου
ἡ τῶν ἀναγκῶν εἰςάγει περίστασις,
καὶ λανθάνουσι τοὺς φιλοῦντας οἱ πόνοι
ἐν τῇ σχέσει κλέψαντες ἢ κεκλεμμένοι.
65) 28 sqq. οὐ γὰρ τοσοῦτον τοὺς ὑπαιτίους πόθους
κρατοῦντας ἴσμεν, ἀλλ' ἐνυπνίου δίκην,
εἰ καί τις αὐτοὺς ἐξανάψει [2]) πυρφόρος,
ἀπηνθάλωσεν ἐν βραχεῖ τὴν λαμπάδα·
εἰ καὶ ταχύς τε καὶ πτερωτὸς εἰςβάλοι,
ὡς πτηνὸς ἀρθεὶς ὀξέως ἀφίπταται,
πρὸς ἡδονὴν δὲ τόξον ἕλκων, ὡς λέγει [3]),
πληγὴν ἀφῆκε τῷ τετρωμένῳ μόνον·
ὁ δ' αὖ βεβηκὼς καὶ φρενοκρατὴς ἔρως,

ου
[1]) Ἀντιλήξους Quercius, qui ex V ἀντιλήξως profert et ἀντιλέξως ('ex contra-
ου
dictione') conicit; attamen distincte et in V et in p ἀντιλόξως legitur, ubi correctoris commentum nullius est pretii. Adverbium Lexicis addendum est, adiectivo ἀντίλοξος noster utitur Hex. 1158. 1173. 1267, Suppl. II 86 (97).

[2]) Cf. Stud. p. 5 n. 4. Indicativus cum optativo consociatus nihil offendit cf. p. 178 supra: ὃν εἰ τέμοι τις καὶ διαρπάσει μέσον. Eadem est ratio Suppl. I 43 sq. τὰς μηχανὰς γὰρ εἰ λάβοις Ἀλυπίου, | φύσας δὲ (τὲ M) πυρσοὺς μυριοστόμους ἔχεις, ubi poeta procul dubio φυσᾶς (cf. 48 cll. 50. 62. 68) τε, πυρσοὺς dederat. Plane similiter sibi invicem respondent P III 326 sq. ὅμως δὲ κάμνει πανταχοῦ διατρέχων, | εἴ πως παρ' αὐτῶν ἁρπάσοι τὸ ποίμνιον et 331 sqq. ὅμως δὲ κάμνεις καὶ περιτρέχεις ἀεί, | .... εἴ πως ἑαυτὸν ἀντίλυτρον εἰςάγων | ἐλευθερώσεις αἱμάτων τὸ ποίμνιον, nisi potius ἐλευθερώσοις ex M recipiendum.

[3]) Cf. p. 177 supra.

συνουσιώσας τὴν φιλάλληλον σχέσιν,
οὐκ οἶδεν ὄκνον, οὐ προβάλλεται φόβον,
οὐ τὰς ἀδήλους ἐννοεῖ περιστάσεις,
οὐκ εὐλαβεῖται τὴν ἐπὶ σφαίρας τύχην,
ἀλλ' ὥσπερ ἔνδον συντεθεὶς τῇ καρδίᾳ
καὶ συμπεριπλεῖ καὶ συνοδεύει πολλάκις,
καὶ πᾶν τὸ μακρὸν [1]) πλησίον λογίζεται,
καὶ τοῖς ἀποῦσι συμπαρὼν λογίζεται,
καὶ πανταχοῦ δείκνυσι τὴν κοινὴν σχέσιν·
οὐ σχίζεται γὰρ οὔτε μὴν μερίζεται,
ἀλλ' ἐστιν ἐκτὸς ἔνδον.

66) 61 sqq. θρασύνεται γὰρ πολλάκις καὶ νήπια
ἐν ἁπλότητι παιδικῶν ψελλισμάτων,
ὅμως τὸ λυποῦν ἡ σχέσις βιάζεται·
ἡ γὰρ φύσις νυγεῖσα συγγνώμην ἔχει,
εἰ καί τι δράσει νηπιῶδες τὸ βρέφος.

67) 66 sqq. ῥαπίζεται γὰρ ἡ τεκοῦσα πολλάκις,
καὶ πρὸς τὸ τέκνον εὐμενῶς ἐπιστρέφει,
καὶ τῶν πρίν, ὡς ἔοικεν, ὠδίνων πάλιν
μνησθεῖσα πάντα συγκαλύπτει καὶ στέγει,
καὶ παιδικὴν μὲν οὐδαμῶς λύπην ἔχει,
τῷ δὲ προσώπῳ σχηματίζει τὸν φόβον,
πλάττουσα θυμὸν εἰς ἐπιστήμην μόνον·
ἀνέχεται δὲ καὶ πατὴρ ῥατισμάτων,
καὶ ταῦτα μᾶλλον ἡδέως ἀσπάζεται,
εἴπερ τὰ τέκνα στυγνιῶντα προσβλέπει. —

68) XXVIII 3 φόνος γάρ ἐστιν ὁ φθόνος τῶν βασκάνων.

69) inedit. ἅπαντα τέχνη δημιουργεῖ καὶ φύσις. [2])

70) fr. 87 sqq. ἀεὶ γάρ, ὡς ἔοικεν, αἱ περιστάσεις

[1]) Fortasse μακρὰν delitescit cf. Av. 265 ἀφεὶς τὸν ἐγγὺς εἶχε τὸν μακραν πόνον cll. Av. 200, S 672, Suppl. IV 83; πλησίον adverbialiter usurpatur Av. 178, Suppl. XLV 3, An. p. 1728 B.

[2]) Versus est primus epigrammatis, quod quidem Pisidae vindicandum esse codicis L habitus arguit. Haec enim sine intermissione leguntur f. 163[r] sqq.: 1) τοῦ σοφωτάτου Κυροῦ Γεωργίου τοῦ Πισσίδου εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ κατὰ ὑπερηφάνων· ἔμμετρα ἰαμβικά· τὸ πρόγραμμα πρὸς τὸν Χριστὸν (Van.); 2) ἕτεροι στίχοι ἡρωϊκοὶ εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσι (Van. $_2$); 3) εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναόν· τοῦ αὐτοῦ (Suppl. LIX[b]); 4) ἄλλοι; 5) εἰς τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ (Suppl. LX); 6) εἰς τὸν Δαβὶδ (Suppl. LXXII) 7) εἰς τὸν Θεολόγον (Suppl. LXXXIV); 8) εἰς ὡρολόγιον·

Κήρυξ ἄφωνος ἡλίου κινημάτων
τὰ νυκτὸς ἴχνη χαλκὸς ἐξερεύγεται.

ἐκ τῶν ἐναύλων ἠρεθισμέναι πόνων
τίκτουσιν ὁρμὰς κρείττονας βουλευμάτων,
ὅταν μάλιστα καὶ κατάλληλον φύσιν
τεθηγμένην εὕρωσιν εἰς εὐτολμίαν [1]).

71) 112 sq. πραγμάτων πάντως δύο
κίβδηλός ἐστιν ἐργάτης εἷς, ὡς λόγος [2]).

72) 130 sq. οἶστρος γάρ ἐστι καὶ μάλιστα βαρβάροις
πρὸς τὰς μεταβολὰς εὐμεταπτώτως ἔχειν.

73) 180 Θεοῦ θέλοντος εἷς διώξει χιλίους [3]). —

74) An. p. 1680 A θερμότερος γὰρ εἰς ἐγχείρησιν ἀνὴρ νεκρῷ χειραγωγούμενος παραδείγματι.

75) p. 1681 A φόβος δὲ Κυρίου [4]) σοφίας ἀρχή.

---

9) εἰς σύνοψιν νόμων·

"Απαντα τέχνη δημιουργεῖ καὶ φύσις·
σύνοψίς εἰμι τῶν ἀσυγχύτων νόμων,
μόλις δὲ νήφω κραιπάλης πεπαυμένη,
ἀγρυπνίαις πέψασα τὴν πάλαι μέθην.

Itaque duo Pisidae poematia lucramur, quae eodem iure ad auctorem nostrum redeunt ac carmen quartum (fr. 42 sqq.), etiam in Anthologia Palatina (I 121) simul cum n. 3 (I 120) traditum. Neque de n. 2 scrupulum movet E. Milleri observatio ad Phil. vol. II p. 384 n. 1: 'habet et codex Coislin. 56, fol. 168 v, sub nomine S. Gregorii Nazianzeni et cum lemmate Ἡρωϊκά', praesertim cum plane falsa sit. Etenim in carminis initio auctoris nomen prorsus deest f. 168 v, quod vero subiungitur poema (f. 169 r) inscriptione: τοῦ ἐν ἁγίοις ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν (Patr. Gr. vol. XXXXVII p. 1029 sqq.) omnino segregatur.

1) Cf. p. 166 supra.

2) Locum communem a Pisida evolvi p. 176 sq. monui. Sed P I 51 sq. εἰ τὰς ἐπ' ἄκρον ἠρμένας εὐεξίας | ἐσφαλμένας λέγουσιν οὐκ ἀπεικότως potius Hippocratis locus (Aphor. 1, 3), poetae bene notus (cf. Hex. 941) excitatur, quamquam primo adspectu dicti color proverbialis (cf. Boissonade Notices et Extraits vol. XI 2 p. 74 et ad Theophylact. Simoc. Epist. 22 p. 252) respici videtur. A posterioribus Pisidae ipsius inventum Πλάτων σιωπᾷ καὶ λαλεῖ σκυτεργάτης R 27 proverbii loco (fr. 1) celebratur cf. Stud. p. 133 n. 4. Nec tamen dubitari potest, quin ipsum carmen de Resurrectione ante oculos habuerit Manuel Philes vol. II p. 30 v. 71 sq. νῦν πάντα καινά· καὶ σιγᾷ μὲν ὁ Πλάτων, | σκυτεὺς δὲ λαλεῖ καὶ πρὸς αἰθέρα τρέχει. Ex eodem enim poemate etiam versus 73 fluxit: καὶ Πέτρος ὀφθεὶς ἐξελαύνει τὰς νόσους (cf. R 28 sq. ἐκφοβεῖ δὲ τὰς νόσους | ὁ Πέτρος ἡμῶν, ubi ἐκσοβεῖν praestat cf. Miller ad Phil. II p. 37 sq.), tum 104 πηλῷ δὲ τυφλὸν ὀμματοῖ καὶ δακτύλῳ (cf. R 34 πηλῷ δὲ τυφλὸς ὀμματοῦται καὶ βλέπει) et 111 νεκρὸς δὲ μυδῶν τετραήμερος τρέχει (cf. R 36 λόγῳ δὲ νεκρὸς τετραήμερος τρέχει), neque aliunde phrasis παρῆλθεν ἡ νὺξ 53 repetenda est (= R 23), unde apud ipsum Pisidam R 10 καὶ πάντα κοινὰ καὶ συνῆλθον αἱ φύσεις codicum MΓ scriptura καινὰ (κοινὰ Vp) vel Philae contextu optime firmari patet.

3) Cf. Stud. p. 29 sq.

4) Cf. p. 26 n. 1 supra.

76) p. 1681 B πᾶσι γὰρ πάντα κοινά τε καὶ ἴδια τὰ τοῦ δικαίου χαρίσματα.

77) ibid. ὅταν γὰρ ἀγωνιστῇ πράξεων εὐφημίας λόγος ἀνταγωνίζηται[1]) καὶ συμμετρεῖσθαι φιλοτιμῆται[2]) τῷ πράγματι, ἔοικε τοῖς ὁρμιᾷ φιλονεικοῦσιν ἀναμετρεῖν τὸν βυθὸν[3]) καὶ πρὸς παρέκτασιν ἑτέραν ἐφ' ἑτέρᾳ[4]) δεσμεύουσιν[5])· ὁμοίως γὰρ ὅ τε μείζων τῷ ἐλάττονι κάλος[6]), ὅ τε μακρὸς τῷ βραχεῖ λόγος ἐλέγχεται.

78) p. 1684 A οἶδεν (οἶδε Esc.) γὰρ νηπιώδης συνήθεια καὶ τὸ χεῖρον ὁρᾶν τοῦ κρείττονος τιμιώτερον.

---

[1]) Coniuctivum, non ἀνταγωνίζεται (Qu.) praebet Laur.

[2]) Lectionem φιλοτιμεῖται ex Esc. correxi; Hex. 1841 ὅταν παραστῇ καὶ δοκεῖ σο συμφέρειν Hercheri emendationem δοκῇ MVTpN confirmant. Reliqua editionis Quercianae exempla inter coniunctivum (P I 62, Hex. 525. 529 sq. 619 sqq. 768. 988. 1145 sq. 1219. 1325. 1361. 1433. 1841, Suppl. III 32) et optativum (Hex. 532. 626. 628. 1428) variant, attamen recte Hercher ubique coniunctivum reposuit, quem 532 offerunt MVTpN 626 et 628 Vp, 1428 AN; adde fragm. apud Georgidam p. 166 sq. supra.

[3]) Τὸ κυτὸν Quercius tamquam ex Laurentiano edidit, qui cum Esc. in optima scriptura τὸν βυθὸν congruit.

[4]) Ἑτέραν Quercius exhibet, sed ν manus recens adiecit; ἑτέρα etiam in Esc legitur.

[5]) Sic distincte habet Laur. (= Esc.), non δυσμένουσιν (qui-moleste per dūrant!), quae Quercii est lectio.

[6]) Κάλως manifesto codicis Escurialensis varietas καλῶς significat, attamen Pisides declinatione Attica videtur prorsus abstinuisse, quapropter dativus κάλῳ p. 1721 B ex nominativo κάλος repetendus est. Simili ratione in vita Anastasii habes ἄλωνι p. 1684 C, ἠῷ p. 1728 C, ναὸν p. 1716 B, ναοῖς p. 1685 C, unde p. 1700 B emendatio ναῷ pro νεῷ ultro se offert, p. 1681 C ex Esc. ἀξιόχρεος pro ἀξιόχρεως recipiendum. Eadem lex etiam in carminibus valet cf. ἀξιοχρέους Hex. 425. λαγοὶ 953, μακρογήρου 1125 (ubi perperam MT μακρογήρῳ exhibent). χρέος R 2 (quo loco Querci lectio χρέως ex libidine, non ex V fluxit, siquidem χρέος distincte legitur = Tp) et Suppl. LXIV 2. Scrupulo quosdam formae ταὼς (Hex. 1286) et ταὼν (1245) inicerent, nisi ad interpolatas Hexaëmeri partes (1286—1292 et 1245—1249) pertinerent; itaque minus premo, quod 1245 — MTN$_1$ ταὼ (N$_2$ ταῶ) commendant, neque Hercheri emendatio ταῶν 1286 in censum venit, ubi accentus ratio Grammaticorum praecepta exprimit cf. praeter ceteros Herodian. vol. I p. 38, 2; 245, 7; II p. 629, 13; 714, 21; 721, 33; 722, 33; 723, 1 (Le tz). Nihil autem probant formae ἑωσφόρος P III 184, H I 53, Hex. 1510, Suppl. IV 145, XXXVIII 4, λεωφόρος Hex. 1007, καλώδιον (sive potius καλῴδιον cf. Blaydes. ad Ari o-phan. Vesp. 379) An. p. 1724 A, ut quae in communem Graecitatem transierint. — Formam non Atticam (cf. Pierson ad Moerin p. 80 ed. Lips.), sed poeticam, q ve Theodorus Prodromus (de am. Rhod. II 162, IX 8) utitur, Suppl. I 11 γέλων ἂν εἶχον οἱ θρασύστομοι μάγοι coniectura nostra γέλων pro γέλως (M) praestat, nescio tamen, an vocula ἂν suppressa (cf. Stud. p. 158 n. 4) Pisides γέλωτας εἶχον scripserit cf. S. 54 sq. καὶ παρέξει τοῖς μάγοις | λαβὰς γελώτων καὶ συνάξεις παιγνίων.

79) p. 1685 B φιλεῖ γὰρ τὰ μεγάλα τῶν πραγμάτων μηδὲ τὰς μικρὰς ἀκοὰς ἀποκρύπτεσθαι.

80) p. 1685 CD ἡ τῶν ξένων γὰρ ἀγνωσία φιλεῖ τῇ γνωρίμῳ τέχνῃ παρ' ἀλλοδαποῖς εἰσοικίζεσθαι, καὶ προλαμβάνει τὴν συνήθειαν τοῦ ἐμπιτηδεύματος ἡ ὁμοίωσις, ἄφνω προσοικειοῦσα τοὺς πόῤῥωθεν.

81) p. 1685 D προπηδᾷ γὰρ τῆς γλώττης ἀεὶ τὸ ποθούμενον καὶ τυραννεῖ τὴν διάνοιαν, εἰ καὶ τύχοι μάλιστά πως ἐπαινετοῦ τινος ἀξιώματος.

82) p. 1692 A ἀρίστης γὰρ τοῦτο διδασκαλίας τὸ μὴ τοῖς προτέροις ἐνάρχεσθαι.

83) p. 1692 D εἴωθε γάρ τις, ἅπερ ἐρᾷ, καὶ ἀκοῇ καὶ γλώττῃ καὶ διὰ πάσης ἄγειν αἰσθήσεως, καὶ γυμνοῦται λοιπὸν ἡ διάθεσις, ε-καὶ τὸ [1]) δοκεῖν τὸ ἐννόημα κρύπτεται.

84) p. 1696 D φιλοῦσι γάρ πως οἱ ἄνθρωποι ἀγῶνος ἀρχόμενοι προσοικειοῦν ἑαυτοὺς τοῖς ἤδη νικήσασιν.

85) p.1697 C μήτηρ τῆς καλῆς παῤῥησίας ἐστὶν εὐσέβεια.

86) p. 1700 B φιλεῖ γὰρ πλῆθος δήμου τοῖς ἐξ ὁδοιπορίας προσγίνεσθαι.

87) p. 1701 C φιλεῖ γὰρ ἐξουσία κολακείαις μὴ πείθουσα τὴν ἀνάγκην ἐπικαλεῖσθαι συνήγορον.

88) p. 1705 A ἀρκεῖ γὰρ πρὸς συμμαχίαν τῷ θέλοντι δένδρου πολλάκις εὐτελοῦς ἀποσκίασμα.

89) p. 1708 B τὸ θαυμαζόμενον γὰρ οἶδεν αἰχμαλώτους ἕλκειν τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ θαυμάζοντος.

90) p. 1709 C οὐδεὶς γὰρ νίκην προδίδωσιν ἀμφίβολον ἔχουσαν τὴν ἀνάκλησιν.

91) ibid. φιλεῖ γὰρ ἀθλητής, ἐφ' ὁποίας ἂν εὐημερήσοι [2]) λαβῆς, ταύτῃ προσχρῆσθαι καὶ δεύτερον καὶ τὴν νίκην μνηστεύεσθαι τῷ προτέρῳ παλαίσματι.

92) p. 1713 A συμμεταβάλλεται γὰρ καὶ τόπος [3]) πρὸς τὴν τῶν ἐνοικούντων διάθεσιν.

---

[1]) L. τῷ cf. p. 166 n. 5. Adverbialiter τὸ δοκεῖν positum est apud Theophanem p. 221, 1; 418, 21; 436, 14; 480, 22; 495, 18, sed omnibus fere locis codicum memoria inter τὸ et τῷ fluctuat. Etiam nostro auctori Van. 226 τὸ δοκεῖν codex Ottobonianus 324 obtrusit, attamen τῷ metri ratio vindicat: καὶ πρὸς μὲν ὕψος τῷ δοκεῖν ἐπηρμένη cf. insuper δοκήσει Van. 147, S 127 et τῇ δοκήσει Hex. 459 (cll. P III 67 et Hex. 821).

[2]) L. εὐημερήσῃ cf. p. 1692 B πάντα γάρ, ὅσα ἂν ποιῇ.

[3]) Articulum ante τόπος in editione Querciana oblatum non solum Esc., sed etiam Laur. omittit.

93) p. 1713 B λαμπρύνει γὰρ μᾶλλον χρυσὸς τὸν παρέχοντα, εὐφημία δὲ τὸν λαμβάνοντα.

94) p. 1717 A ὁπόσον γὰρ ὁ διώκτης τοῦ διώκτου σφοδρότερος, τοσοῦτον οἱ στέφανοι τῶν στεφάνων λαμπρότεροι.

95) ibid. παρὰ δυςσεβεῖ[1]) γὰρ ὁ μὴ δυςσεβῶν ἀσεβέστατος.

96) p. 1721 A τῆς ἥττης γὰρ ἡ συνήθεια τῆς ἀποτυχίας οὐκ αἰδουμένη τὴν ἔκβασιν θρασύτερον ἐπιτρέχει τῷ σκάμματι.

97) ibid. ἠλίθιον γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀνερωτᾶν τὸν νικήσαντα, ποίαν ἔχοι[2]) πρὸς τὸν ἀγῶνα προαίρεσιν.

98) p. 1724 B φοβερὸν γὰρ τὸ προςδοκώμενον, διαλανθάνει δὲ τὸ αἰφνίδιον φόβου καιρὸν μὴ δεχόμενον.

---

[1]) Correxi ex Esc.; παραδυςσεβεῖ ex Laur. edidit Quercius, hoc sententiae monstrum proferens: 'ab impietate enim deflectit, quicunque in ipsa impietate praeclare impius non perstat.'

[2]) Optativum, non ἔχει (Qu.) Laur. et Esc. suppeditant.

OBSERVATIONES
IN PISIDAE CARMINA HISTORICA.

SCRIPSIT

LEO STERNBACH.

Georgii Pisidae poemata historica: P, Av., H in duobus codicibus supersunt, quorum alter *(V)* a Quercio, alter *(p)* a Bekkero usurpatus est[1]). Qui libri in contentionis iudicium vocati vel ipso habitu externo coniunctionis necessitudinem produnt, siquidem plane eodem ordine poetae opuscula sese excipiunt: Hex., fr. 1. 20 sq. 2—19, H, Van., S, P, Av., R[2]).

Ex V fluxit carminum P, Av., H apographon, quod inter 'Miscellanea monumentorum et scriptorum variorum Graecorum ex codicibus mss. bibliothecae Vaticanae transscriptorum' praebet codex Corsinianus 1104 (chart. in fol. min., s. XVII—XVIII) f. 316^r—348^v. Diversum tamen fuisse videtur eorundem carminum exemplar, quod ab Holstenio acceptum a. 1662 Tolosae se habuisse testatur Claudius Maltretus Praef. ad Procop. vol. I p. XV (ed. Bonn.). Maltreti κειμήλιον respexit Ban-

---

[1]) Cf. Stud. p. 2.

[2]) Ultimi carminis lemma: τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀνάστασιν cum Anastasii encomio confudit Quercius p. XXVI (p. 1183 Migne). — Neque sententiae nostrae de traditionis adfinitate obstat, quod in V Pisidea libello <Hephaestionis> περὶ τῶν μέτρων τῶν στίχων et Prosuchi (cf. Treu, Programm d. kön. Friedrichs-Gymnasiums zu Breslau 1893 p. 35) versibus circumsaepta sunt, cum p et Prosuchum et Hephaestionem Pisidae reliquiis subiungat.

duri, Imper. Orient. vol. II (Par. 1711) p. 868: 'caeterum Georgii Pisidis — historiam Ms. de imperio Heraclii asservari aiunt Tolosae in Bibliotheca RR. Patrum Societatis Jesu', hodie tamen praeter Thucydidis historiam Tolosae nullus codex Graecus extat [1]). Nec magis ipsius Maltreti symbolae innotuerunt ad Pisidae opuscula historica conlatae, quas revera extitisse inde colligi potest, quod viginti quinque annis post Maltreti obitum in nova historiae Byzantinae editione, quae Graevii et Kuesteri auspiciis parabatur, inter alia promissa erant [2]): 'Georgii Pisidae de Heraclio et aliis imperatoribus, cum versione Claudii Maltreti'.

Quodsi solidiora editionis adornandae fundamenta expetuntur, unum adminiculum suppetit M (Paris. Suppl. Gr. 690, membr. in 4°, s. XII), qui f. 59^r—64^v P I et II exhibet. Is vero codicis est habitus, ut lacunae suspicio propter acroaseos tertiae defectum nulla excitetur, nisi potius H et Av. simul cum S ante f. 32 vel post f. 46 excidisse statuimus. Initium enim Pisidea capiunt f. 32^r ab Hex. 143, unde iacturae manifestum est indicium, tum uno tenore, si folium 39 excipitur falso inter Hex. 1102 et 1103 inculcatum, procurrunt usqe ad f. 46^v, quam codicis particulam Hex., Suppl. CVII, fr. 20 sq. 1. 18 sq. 2—5. Suppl. CVIII, fr. 6—15 [3]), R 3—116^b [4]) explent. Alteram vero lacunam post f. 46 hiare inde patet, quod post R 116^b sine intermissione f. 47^r Geometrae poema de S. Panteleemone inde a v. 278 legitur. Quod detrimentum ex parte sarcit f. 39, quo quidem eiusdem carminis v. 120—277 contineantur [5]), nec tamen foramen tollitur. Sane nihil impedit, quo-

[1]) Cf. Omont, Catalogue des Manuscrits Grecs des départements (Par. 1886) p. 62 sq. Adde Catalogue géneral des manuscrits des bibliothèques publiques des départements vol. VII (Par. 1885) p. XIV: 'le couvent et le collège des Jésuites ont également donné peu de chose; il est probable qu'à Toulouse, comme dans beaucoups d'autres villes la compagnie réussit à soustraire au séquestre, lors de sa dispersion, une partie de ses collections littéraires; un collège aussi florissant que celui de Toulouse devait posséder une belle collection de manuscrits'.

[2]) Cf. 'conditiones, quae offeruntur iis, qui subscriptis nominibus suis se obstringere voluerint ad emendum corpus Historiae Byzantinae graeco-latinum, quod nova et eleganti editione Amstelodami in lucem emittetur, fol. Amstelodami, apud Franciscum Halmam, typographum, 1699' (Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, nouvelle édition par Carlos Sommervogel. Bibliographie tome V, Bruxelles — Paris 1894, p. 447).

[3]) Folii 46 fragmentum 12 versus complexum periit, quapropter f. 46^v R 64—75 non comparent, f. 46^r praeter epigrammatis εἰς τὸν πατριάρχην finem (fr. 16 sq.) et carminis R initium (1 sq.), si praeterea lemmati unius lineae spatium sive versuum par adsignatur, septem versuum lacunam statuendam esse sequitur.

[4]) Scilicet M cum Tp concordat, ubi inter 116 et 117 versus: καὶ πολλὰ πάσχει πολλάκις καὶ τέρπεται insertus est.

[5]) Cf. Dissert. Class. philol. Acad. litter. Cracov. vol. XVI (1892) p. 219 (Joannis Geometrae carmen de S. Panteleemone p. 2).

minus inter f. 46 et 39 unicum folium periisse coniciamus: singulae enim paginae in hac libri parte septuagenis versibus constant, qui in binas columnas distribuuntur; iam vero ex R desunt v. 117 — 129, ex Geometrae poemate v. 1 — 119, qui versus unius folii spatium sibi exposcunt, praesertim cum praeterea levis intercapedo inter utriusque poetae fetus in censum veniat [1]. Sed omnino nulla obloquendi ratio adparet, si quis ampliorem hiatum inter f. 46 et 39 adgnoscat. Copiosissimum enim Pisidae corpus ceteroquin M im promptu ponit, quamquam apta membrorum compositio aegre desideratur. Ordinis enim expers est farrago inter f. 32 et 46, nec melior disponendi ratio in altero Pisideorum carminum corpusculo conspicitur, quod Geometrae versus sine intermisione [2] excipit (f. 52ʳ—65ᵛ): Suppl. I II, Van., Suppl. III IV, P I II, Suppl. V—XLIX. Accedit quod in eodem codice etiam tertia poetae sylloge (Suppl. L — CVI) f. 116 sq. prodit, quae cum praecedentibus neutiquam cohaeret [3]; nam Suppl. XLIX f. 65ᵛ excipiunt Symeonis Magistri στίχοι παρακλητικοί [4], conlectioni tertiae f. 116ʳ Methodii patriarchae reliquiae subiunguntur [5]. — Utcumque tamen res se habet, tantummodo duae acroases de expeditione Persica in M coniunctim occurrunt, cum in eadem pagina (f. 64ʳ) Suppl. V cum P II conectatur. Quae ratio nullam suspicionis ansam praebet, quoniam continuatio seriesque rerum, ut tertia acroasis ex secunda nexa sit, magis in oculos incurrit quam sermonis perpetuitas post P I cf. enim P II 6 sqq. παλινδρομεῖν δὲ τῶν λόγων ἠπειγμένων, πρὸς τοὺς ἀπ' ἀρχῆς αὖθις ἵπταμαι δρόμους· | οὐ γὰρ παρέσχες ἐγκοπὴν ταῖς ὁλκάσιν post I 224 sqq. οὐδὲ γὰρ θαλαττίας | κίνδυνος ὁρμῆς οὐδὲ τῆς γῆς ἡ ζάλη | τῇ σῇ παρέσχον ἐγκοπὴν [6] προθυμίᾳ, tum P II 373 sqq. καί που καθ' αὑτὸν δυσφορῶν ἐπηύξατο | ὁ βάρ-

[1]) Etiam de versuum incremento cogitari potest, quia in eodem Panteleemonis encomio codex Laurentianus Plut. V n. 10 (chart. in 4⁰, s. XIV) et Escurialensis Y — II — 6 (chart. in fol., s. XV) inter 65 et 66 verba τινῶν μετ' ἄλλων Χριστιανῶν τὸν τρόπον (τῷ τρόπῳ Laur.), inter 74 et 75 verba τοῦτον φανῆναι (φανεῖναι Esc.) κρειττόνων θεαμάτων suppeditant, quos trimetros in Morelli codice (Paris. 854) frustra quaeras.

[2]) Cf. quae dixi 'Wiener Studien' vol. XIII p. 18.

[3]) Ante f. 116 quaedam intercidisse lemmatis omissio docet; f. 113ᵛ Joannis Commerciarii vita S. Mariae Aegyptiacae terminatur, duo vero folia vacua (114 et 115) bybliopegus interiecit.

[4]) Cf. 'Christophorea' p. 8 sq. ('Eos' vol. V — 1899 — p. 14 sq.). Plura etiam epigrammata in f. 116 sq. repetuntur, quae secundum corpusculum suppeditat cf. 'Wiener Studien' vol. XIV p. 56 sq.

[5]) Cf. 'Methodii patriarchae et Ignatii patriarchae carmina inedita' p. 3 sqq. ('Eos' vol. IV — 1898 — p. 150 sqq.).

[6]) Scripturam ἐκκοπὴν recte correxit L. Dindorfius Thesaur. vol. III p. 454 A; P II 6 ἐγκοπὴν Bekker ex p reposuit, ἐκκοπὴν V (Querc.) et M exhibent.

βαρος νοῦς μὴ πρὸς αὔξησιν τρέχειν, | λήγειν δὲ μᾶλλον τὴν Θεὸν τῆς Περσίδος et III 1 ἔκλειψιν ἔσχεν ἡ Θεὸς τῆς Περσίδος.

Sed detrimentum compensat M, cum plurima supplementa aliunde prorsus incognita adiungit, ex quibus n. II III IV carminum historicorum seriem commodissime augent. Graviorem vero quaestionem codex Ottobonianus 342 (chart. in 4⁰, s. XIV) movet. Nimirum in Hexaëmeri fine f. 194ᵛ notitia litteraria [1]) de Pisidae carminibus occurrit, quae quidem diserte tres Heracliadis acroases memoret: τῆς Ἡρακλειάδος τρεῖς ἀκροάσεις, κατὰ δυσσεβοῦς Σευήρου, κατὰ ὑπερηφάνων, ἔκθεσις τοῦ πολέμου (= Av.), εἰς τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν. Ac primo quidem adspectu de tertio Heracliadis libro amisso coniectura se offert, omnibus tamen in utraque parte calculis positis sententia illa rationibus certis et illustribus refelli potest [2]). Eo enim consilio Heracliadem Pisides composuit, ut imperatoris res gestas ab initio principatus usque ad belli Persici exitum primis lineis designaret [3]), quod consilium duabus acroasibus consecutus est. Primam vero expeditionem tripertito poemate (P) complexus expeditionem secundam et tertiam non Heracliadis appendice, sed carmine peculiari pertexuisse censendus est, cuius extrema lineamenta ex Theophanis circumlocutione et Suidae testimoniis nobis videmur recuperasse [4]).

Aliis praeterea laudibus Heraclium onerasse videtur Pisides [5]), quas tempus edax abolevit. Quod iudicium diserto testimonio poeta confirmat

[1]) De codicis defectu cogitari nequit, praesertim cum ipsa indicis ratio nullum coniecturae adminiculum offerat.

[2]) Nihil de codicis Cantabrigiensis 2192 (bomb., s. XV) memoria constat, quo continentur (cf. a catalogue of the Manuscripts preserved in the library of the University of Cambridge, vol. IV — Cantabr. 1861 — p. 63) f. 27—29 τοῦ Πισσίδου Γεωργίου εἰς τὸν μάταιον βίον, f. 29—36 Πισίδοιο Γεωργίοιο σοφίης δέλτος διακόνοιο θεοῖω (sic) μεγίστης ἐκκλησίας Ἑξαήμερος ἠδ' Ἡρακλειὰς ἀπὸ ἰάμβων, cum codicis pars (inde ab Hex. 1420) interciderit. — Ceterum inter Van. et Hex. f. 29 τοῦ κυροῦ Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου epigrammata quaedam interiecta sunt, quorum primum (inc. χειμὼν τὸ λυποῦν) etiam ad alios auctores in libris manuscriptis referri 'appendix critica de Joanne Euchaitensi' ('Eos' vol. IV — 1898 — p. 156 sqq.) demonstrat.

[3]) Cf. Stud p. 151 cl. 163.

[4]) Cf. p. 24 sqq. et 145 sqq. supra.

[5]) Quin etiam in animum induxit, ut imperatoris orationem dogmaticam versibus includeret, attamen ab incepto depulsus est cf. S 719 sqq. ἐβουλόμην δὲ λεπτοσυνθέτους γράφειν | καὶ τοὺς πρὸς αὐτὴν εὐσεβεῖς σου συλλόγους· | ἀλλ' οὐκ ἔνεστι συγγραφὴν ἐπιξέειν, | ὅπου τὸ σόν, κράτιστε, βροντήσει (l. βροντήσῃ) στόμα | τὰς τῶν λογισμῶν ἀστραπὰς ἐπεισάγον. Δέος γὰρ ἡμῖν, μὴ δοκοῦντες συγγράφειν | καὶ πολλὰ τοῖς σοῖς ἠτονηκότες λόγοις | νόθοι φανῶμεν συγγραφεῖς τῶν βιβλίων. Procul dubio metri ratio difficultates haud leves adferebat cf. S 496 sqq.

S 696 sqq. ἀεὶ δὲ ταῖς σαῖς ἐντρυφῶν στρατηγίαις. | πτώσεις τυράννων καὶ τροπὰς ἐναντίων | καὶ τοὺς πολυσχιδεῖς τε καὶ πολυτρόπους | τῶν σῶν ἀγώνων ἐσκιαγράφουν λόγους, fulcit P II 177 sqq. ἐγὼ δὲ καὶ πρόμαντις οὐκ ὤν, δέσποτα, | φθάσας προεξήγγειλα τῷ πρώτῳ λόγῳ, | ὡς οὐδὲν ἠμέλησας, ἀλλὰ καὶ γράφων | τοῖς σοῖς στρατηγοῖς πανταχοῦ τὸ συμφέρον | ἥμαρτες οὐδέν. εἴπερ ἐν δέοντί γε | τὸ σοὶ παραστὰν εὐθέως[1] συνέδραμεν | ἔδειξεν ἡμᾶς οὐδαμῶς ἐψευσμένους | ἡ πρακτική σου τῶν φρενῶν εὐβουλία. quandoquidem non prima acroasis de expeditione Persica[2]), sed aliud quoddam poema[3]) nunc deperditum significatur. Sane similia Av. 266 sqq. 288 sqq. 294 sqq. narrantur, attamen illic belli Avarici tempora anno 626 profligati respiciuntur, cum nostro loco tempus hibernum anni 621/622, quo prima expeditio contra Chosroam apparabatur, in censum veniat[4]).

Reliqua de Pisidae opusculis historicis testimonia recentiorum socordiae et falsariorum fraudi debentur. Primo quasi obtutu novi poematis expectationem concitat codex ex Oriente Lutetiam Parisiorum apportatus, de cuius summa haec refert Mynas[5]): 'Manuscrit in 4⁰, bombycinus, du XIIIᵉ siècle, de 38 pages, contenant:

1⁰ Un traitè d' astrologie, per George Pisidès.

2⁰ Voeux du même pour l'empereur Héraclius, qui marchait contre les Persans; ce traité est extrait des prophètes de l'ancien Testament.

3⁰ Sur le mariage d'un fils du magistrat Nicèphore.'

Falsam tamen spem ostendi E. Milleri commentatio docet, cui titulus est: 'poëmes astronomiques de Théodore Prodrome et de Jean Camatère'[6]): etenim codex Paris. Suppl. Gr. 501 innuitur, quo Theodori Prodromi reliquiae continentur. secundum vero carmen lemmate: τοῦ αὐτοῦ τῷ αὐτοκράτορι (sic) στρατεύοντι καὶ πάλιν κατὰ Περσῶν di-

---

¹) Coniecturae εὐθέτως (cf. P I 49, III 30. Av. 440. Hex. 541. 1466) non piget cf. S 108 παλινδρομεῖτε πρὸς τὸν εὔθετον δρόμον cl. P II 207 ἀλλ' ἐξέπεμπες ἐκδρομὰς εὐσυνθέτους.

²) Perperam Quercius ad P I 45 sqq. et 126 sqq. provocat, ubi sententiae nostrae nec vola nec vestigium adparet.

³) Lacuna P I laborare non est probabile, nescio tamen an πρὸ τοῦ (cf. Bos-Schaefer, Ellips. Gr. p. 340) in codicum memoria πρώτῳ delitescat.

⁴) Ac momentum rei facit, quod similiter apparatus belli Persici post Chosroae cladem H II 136 sqq. enarratur: οὐκ ἦν γὰρ ἔργον πολεμικῶν συνταγμάτων, | ὃ μὴ μετῆλθες τῇ σχολῇ τῶν σκεμμάτων. | τυπῶν, προτάττων, εὐτρεπίζων, προσγράφων. ubi προγράφων reponendum esse ex P II 54 πράττων, μεριμνῶν, εὐτρεπίζων, προγράφων patet.

⁵) Rapport adressé à M. le ministre de l'instruction publique, par M. Mynoïde Mynas (le Moniteur Universel, le 5 janvier 1844 p. 19 n. 40).

⁶) Notices et Extraits des mss de la bibliothèque nationale vol. XXIII 2 (1872) p. 1 sqq.

stinctum Joannem Comnenum, non Heraclium faustis ominibus prosequitur.

Veterem fabulam [1]) refricat Th. W. Allen, Notes on Greek Manuscripts in Italian libraries (Lond. 1890) p. 55 de bybliothecae Vallicellanae libro B 115 agens: 'bomb., s. XIV. Georgius Pisidius de imperio Constantinopolitanorum etc. At beg. Fulvius Ursinus dono dedit Achilli Statio Lusitano'. Revera in primo folio inscriptio occurrit: 'Γεωργίου Πισυδίας (sic) ἱστορικὸν βιβλίον περὶ τῶν βασιλέων τῆς δυστυχοῦς Κωνσταντινου_πόλεως (sic). Georgius Pisidius de gestis imperatorum Constantinopolitanorum sive historia', sed Constantini Manassae synopsin initio destitutam (inc. v. 2737) falsissime homo semidoctus lemmate illo insignivit, in errorem videlicet inductus altero eiusdem codicis carmine, quod Manassae historiam excipit f. 61r—81v Γεωργίου Πισίδου προοίμιον εἰς πατριάρχην Σέργιον περιτῆς ἑξαημέρου.

Historiam vero soluta oratione scriptam sub Pisidae nomine officina fraudum plena cusit. Nimirum perfacilem rationem redarguendi opus praebet usque ad Constantini Porphyrogenneti mortem (959) productum, sed ipsa quaestio tractatu digna videtur, praesertim cum Stud. p. 39 sq. 42. 43. 45 sq. 47 sqq. 57 sq. 98. 139 sq. excerpta quaedam Heraclii imperium inlustrantia luce donata sint. Tunc quidem verborum contextum suppeditavit codex Matritensis Palat. 40, chart. in 4⁰, vicesimo die mensis Novembris a. 1566 ad Andrea Darmario consummatus, cuius inscriptio haec est f. 371r τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου καὶ Γεωργίου τοῦ Πισσίδους χρονογραφικὸν σύντομον, ὅπερ ὑπὸ διαφόρων ἱστορικῶν συνελέξατο, f. 446r τέλος Πισσίδους καὶ Κυρίλλου τῆς χρονικῆς διηγήσεως. Quodsi lemmatis ratio examinatur, duo insuper eiusdem librarii apographa in contentionis iudicium veniunt: codex Augustanus 243, cui Darmarius die duodevicesimo eiusdem mensis et anni extremam manum imposuit, et Ambrosianus N. 197 sup. incerto tempore [2]) conscriptus. Mira enim scripturae discrepantia comparet: scilicet in Aug. primitus Pisidae nomen omissum erat, siquidem f. 1r verba Γεωργίου τοῦ Πισίδου καὶ Κυρίλλου lemmati: τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου χρονογραφικὸν κτλ. librarii cura posterior praemisit, ac similiter f. 77v notae ἕως ὧδε τῆς χρονικῆς διηγήσεως Κυρίλλου supplementum καὶ Πισίδου Γεωργίου postea adiecit Darmarius. Nec magis Ambr. Pisidae auctoritatem adgnoscit, quia pristino lemmati f. 1r τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου, ἀρχιεπισκόπου

[1]) Cf. Quercius p. XXII (p. 1179 sq. Migne), ubi perperam 'B 112' legitur. Illic enim 'Achillis Statii adnotationes variae sacrae et profanae', ipsius auctoris manu conscriptae extant.

[2]) Octavianus Ferrarius, primus libri possessor, a. 1586 obiit cf. Bibliotheca Scriptorum Mediolanensium I 2 p. 609 sqq.

Ἀλεξανδρείας, χρονογραφικὸν κτλ. postea a Darmario indiculus Γεωργίου τοῦ Πισίδου καὶ Κυρίλλου praefixus est, ita tamen rubro posthac oblitus, ut tantummodo Κυρίλλου remanserit, in exitu autem f. 73ᵛ (ἕως τῆς χρονικῆς διηγήσεως) auctoris mentio omnino abest. — Quibus exemplaribus acrius intenti Cyrilli nomen commune esse cognoscimus, non item Pisidae; Cyrillus vero in Matr. et Aug.[1]) nude nuncupatur, in Ambr. Alexandriae archiepiscopus audit[2]). Ac prima specie archiepiscopus saeculo quinto clarissimus excluditur, aeque ac Pisides Heraclii aequalis[3]), dubitari tamen nequit, quin Darmarius, quem ex fallaciis totum conflatum esse constat, fraudem molitus sit[4]). Cui pulsum externum fortasse Hexaëmeri memoria dederat, inter Pisidam et Cyrillum fluctuans. Certe a. 1566 in Hispania degens libri Escurialensis facile cognitionem consequi poterat, quem ita recenset Nicolai de la Torre index manuscriptus (πίναξ τῶν ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ βιβλίων: X — I — 16) f. 7ᵛ: *a)* Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας περὶ ζῴων καὶ φυτῶν ἰδιότητος, — *b)* Ἰωάννου τοῦ Καναβούτζη περὶ ἀρχαιότητος Τρώων καὶ Ῥωμαίων ἐν τῷ περὶ Αἴνου καὶ Σαμοθράκης, — *c)* Πλάτωνος ὅροι, — *d)* Ἀνδρονίκου περιπατητικοῦ φιλοσόφου περὶ τῶν τῆς ψυχῆς παθῶν, — *e)* αἱ διαγνωσθεῖσαι ἐπαρ-

---

[1]) Ex Aug. codex Vindobonensis Histor. Gr. 124 fluxit, de quo plura profert Kollar Supplem. ad Lambecc. (Vind. 1790) p. 648 sqq. Nec mirum est, quod lemmatum contextus pristinus aeque ac supplementa in unam formam cadunt.

[2]) Cum Ambr. duo libri Matritenses Darmarii aetate posteriores N. XCI (chart. in 4⁰, s. XVII) et N. CXXI (chart. in 4⁰, s. XVI fin.) faciunt, de quibus cf. Iriarte Biblioth. Matritens. codd. Gr. Mss. I (1769) p. 364 sqq. et 479 sq. Haec enim in utroque codice inscriptio legitur: τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, χρονογραφικὸν κτλ. et ἕως ὧδε τὰ τῆς χρονικῆς διηγήσεως ἐν συντόμῳ.

[3]) Alii eiusdem nominis viri mihi innotuerunt duo: Georgius episcopus Antiochiae Pisidicae, concilii Nicaeni secundi (a. 787) particeps (cf. Mansi Concil. vol. XIII — 1767 — p. 137 A), cuius memoriam Graecorum fasti die XVIII Aprilis celebrant (cf. Menolog. Basilian. Patr. Gr. vol. CXVII p. 412 CD) et Georgius Pisides, Eginae episcopus, qui saeculo XIV vixit (cf. Villiers Biblioth. Carmelit. vol. II — 1752 — p. 913 n. VII). — Nullius pretii est inscriptio τοῦ μακαριωτάτου Γεωργίου ἐπισκόπου Νικομηδείας τοῦ Πισίδου (p. compend.) λόγος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸ ζωοποιὸν καὶ σωτήριον πάθος in codice Paris. 1207 (chart. in 8⁰, s. XV) f. 199ʳ, qua Georgii Nicomedensis Oratio VIII (Patr. Gr. vol. C p. 1457 sqq.) designatur, quamquam simile lemma Γεωργίου μητροπολίτου Νικομηδείας τοῦ Πισσίδη in codice Chio se repperisse testatur Allatius in Fabricii Biblioth. Gr. vol. XII p. 12; falsissime etiam propter idem opus nostri Pisidae epigrammata in codice Paris. 2831 f. 152ᵛ tradita (fr. 22—30 Querc.) Georgio Pisidae, Nicomediae episcopo, vindicat Harlesius ad Fabric. vol. VIII p. 612 not. h.

[4]) Cf. Th. Preger, Byz. Ztschr. vol. VII — 1898 — p. 129 sqq. — Meam de Darmarii impostura opinionem per colloquium Parisiis a. 1897 cum Krumbachero communicaveram.

γίαι τῆς οἰκουμένης, — f) Πορφυρίου περὶ ἀρετῶν. Qui codex incendio anni 1671 conflagratus est, sed coniecturam manuscripti in aliis Bybliothecis adservati comprobant, quorum indicem componere operae pretium videtur:

1) **Paris. Gr. 2745** (bomb. in fol., a. 1563 a Zacharia Scordilli scriptus) f. 1r sqq. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, περὶ ζώων ἰδιότητος καὶ φυτῶν διὰ στίχων ἰαμβικῶν πρὸς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχην κυρὸν Σέργιον.

2) **n. 2746** (chart. in fol., s. XVI exaratus manu Nicolai de la Torre) f. 2r sqq. τοῦ μεγάλου Κυρίλλου περὶ κτισμάτων καὶ φυτῶν καὶ ζώων ἰδιότητος.

3) **n. 2869** (chart. in 8⁰, a. 1569 manu Antonii Episcopuli descriptus) f. 1r sqq. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, περὶ ζώων ἰδιότητος καὶ φυτῶν διὰ στίχων (διαστίχων cod.) ἰαμβικῶν πρὸς τὸν τῆς Κωνσταντίνου πόλεως (sic) πατριάρχην κυρὸν Σέργιον [1]).

4) **n. 2780** (chart. in 8⁰, s. XVI ab Angelo Vergetio exaratus) f. 1r sqq. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας στίχοι ἰαμβικοὶ πάνυ ψυχωφελεῖς τὸ μεγαλεῖον τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς τοῦ παντὸς κτίσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὄντων, ἀστέρων δηλαδή, στοιχείων, ζώων, φυτῶν τε καὶ λίθων καὶ τῶν ἑξῆς ἐπιδεικνύοντες καὶ πρὸς θεοσέβειαν (προςθεοσέβειαν cod.) εἰςανάγοντες.

5) **n. 2893** (chart. in 8⁰, eiusdem Vergetii manu scriptus) f. 1 sqq. τοῦ ἐν ἁγίοις (ἐναγίοις cod.) πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας στίχοι ἰαμβικοὶ πάνυ ψυχοφελεῖς (sic) τὸ μεγαλεῖον τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς τοῦ παντὸς κτίσεως καὶ τῶν ὄντων ἐν αὐτῇ (ἐναυτῇ cod.), ἀστέρων δηλαδή, στοιχείων, ζώων, φυτῶν τε καὶ λίθων καὶ τῶν ἑξῆς ἐπιδεικνύοντες καὶ πρὸς θεοσέβειαν εἰςανάγοντες [2]).

6) **Paris. Mazar. 4452** (bomb. in 4⁰, s. XVI ab eodem librario exaratus) = Par. 2893 [3]).

7) **Mutinensis Gr. 167** (chart. in fol., s. XVI) [4]) in lemmate cum Par. 2745 concinens (sine ἰαμβικῶν).

---

[1]) Inter f. 3 et 4 in vacuo folio adscriptum est: Cyrilli Patriarcha (sic) Alexandrini de animalium et plantarum proprietate ad Sergium patriarcham Constantinopolitanum, adeoque falsa inscriptio, ac loco Cyrilli Cyri (sic!) legendum.

[2]) In margine haec adnotantur: ἰστέον, ὅτι ἐν ἄλλοις παλαιοῖς ἀντιγράφοις εὕρομεν τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου τούτου ἄλλως ἔχουσα (sic!)· ἔστι δὲ αὕτη· Γεωργίου διακόνου τοῦ Πισίδου στίχοι εἰς τὴν κοσμουργίαν· ἐγὼ δ' οὐκ οἶδα ἢ οὕτως ἔχει τὸ ἀληθὲς ἢ ἐκείνως. Fortasse huc pertinet etiam codex Vossianus Gr. 26, de quo cf. Catalogus librorum tam impressorum quam manuscriptorum Bibliothecae... Lugduno-Batavae (1716) p. 396.

[3]) Sed nota marginalis deest.

[4]) Saeculo XV codicem vindicant Allen, Notes on Greek Manuscripts p. 17 et

8) **Querinianus A VII 28** (chart. in 8°, s. XVI a Nicolao de la Torre scriptus) = Par. 2746.

9) **Ottobonianus Gr. 287** (chart. in 8°, s. XVI) = Par. 2745.

10) **Vatic. Gr. 1281** (bomb. in 8°, s. XVI) eodem lemmate distinctus ac Par. 2869[1]. [Ex Quercii sententia p. XXVI (p. 1183 sq. Migne) 'hic plane est ille codex, cuius epigraphe deceptus Hieronymus Brunellus Hexaëmeron Pisidae edidit Romae anno 1590 sub nomine Cyrilli', attamen Vat. 1281 ex libris Antonii Caraffae in bybliothecam pontificiam pervenit, suum vero fontem diserte Brunellus (cf. Qu. p. XIV = Migne p. 1171 sq.) indicat: 'poema iambicum de plantarum et animalium proprietatibus adiecimus, quod a D. Gonsalvo Ponce de Leons, viro non minus eruditione quam generis nobilitate praestanti, munus acceperam, ipse vero ex Guilelmi Sirleti cardinalis exemplo[2]) describendum curaverat'. Quae cum ita sint, tantummodo duo libri deperditi[3]) in censum veniunt, quos codex Escurialensis X — I — 15 πίναξ τῶν ἐν τῇ τοῦ καρδινάλεως Σιρλέτου βιβλιοθήκῃ Ἑλληνικῶν βιβλίων τῶν χειρογραφέντων in Milleri adumbratione franco-gallica p. 320 hoc modo recenset:

299. En papier de coton. Poëme de saint Cyrille sur les propriétés des animaux. — Mélétius, sur la nature de l'homme.— Traité géographique de Nicéphore Blemmyde. — Traité du même, adressé à l'empereur.

300. En papier de coton. Poëme de saint Cyrille sur les propriétés des animaux].

V. Puntoni, Indice de' codici Greci della biblioteca Estense di Modena (Studi italiani di filologia vol. IV — 1896 — p. 490).

[1]) Inepta coniectura de Cyro non extat, sed lemma Γεωργίου Πισίδου a Leone Allatio adiunctum.

[2]) Falso Fabricius vol. VIII p. 614 ex eodem Sirleti codice etiam editionem Morellianam concinnatam esse perhibet. Sirleto Hexaëmeri editionem principem sub Pisidae nomine vulgatam Morellus dedicavit, sed contextum a librario quodam Graeco habuit (cf. epist. ad Sirlet. f. 3r ἔλαβον ἄσμενος παρὰ τοῦ τριποθήτου πατρός μου Φεδερίκου, φιλομαθοῦς, φιλοπόνου καὶ θεοφιλοῦς τῶν μάλιστα, ζῶν καὶ τελευτῶν· αὐτῷ δὲ τοιοῦτο δώρημα φίλος τις Ἕλλην καλλιγράφος ἐχαρίσατο), ac praeterea codicem a Joanne Sanctandreano commodatum (ib. f. 3r et 7r) adhibuit, cuius bybliothecam libris manuscriptis satis commode instructam miro silentio neglexit Alfredus Franklin, les anciennes bybliothèques de Paris (Par. 1867—73).

[3]) Certe neuter codex nunc inter Ottobonianos comparet, quibus plurimos Sirleti libros contineri constat cf. Josephus Cozza-Luzi im Feronis et Battaglinii Catalogo p. XLIII sqq. — Ottobon. 287, cum nota Altaempsiana careat, ex alio fonte repetendus est. Dignosci potest Sirleti n. 110, ex quo praeter alia scripta Miller p. 311 profert: 'Explication d'un passage de l' Écriture, par George Pisidès'. Nimirum Hexaëmeron significatur codicis Ottoboniani Gr. 324, cuius habitum Catalogi incuria (p. 170 sq.) oblitteravit: 'post versus qui incipit (sic!) ἄκουε Πρόκλε legimus Γε-

In universum igitur traditionem de Cyrillo recentiora codicum exempla commendant [1]. Quae quidem ex uno archetypo manasse verisimile est, erroris vero originem lucramur, si Cyrilli opusculis genuinis Pisidae Hexaëmeron continuatum esse ponimus, ubi lemmatis iactura opinionem de Cyrillo auctore eadem ratione offerre potuit, qua Origenis homiliae in Jeremiam ad Cyrillum referuntur [2]. Qua confusionis causa bene cognita suis commodis ita consuluit Darmarius, ut ad fraudis inscriptionem comminiscendam utrumque nomen adhiberet.

Itaque historica Pisidae opera tantummodo carminum cancellis circumscripta sunt, quorum apparatum criticum supra enucleavimus: scilicet praeter Vp in P, Av., H unicum praesidium M praebet, et ipsum angustis terminis (P I et II) definitum. Quodsi novi subsidii pretium aestimatur, temeraria fiducia aeque declinanda est ac suspiciosa diffidentia: lubrica sane est via per praecepta, tutior per exempla, attamen commentationis consilium et spatii ratio eo potius inducunt, ut inprimis statum reditum ager praestet, praesertim cum ipsi codices Vp spicilegii spem faciant. —

P I 1 sq. ὦ τὰς ἀΰλους τῶν ἄνω σ τ ρ α τ ε υ μ ά τ ω ν •
Τριὰς διευθύνουσα φωσφόρῳ λόγῳ

M στρατηγίας pro στρατευμάτων praebet, quae lectio corruptelam sanat. Falso enim φύσεις, οὐσίας vel τάξεις suppleri posse Quercius existimat [3], quod recte sensit corrector apographi Corsiniani φύσεις pro Τριὰς commendans. Nullo autem fulcro τῶν ἄνω eget cf. P III 385, H I 50, R

ωργίου διακόνου τοῦ Πισίδου ἑρμηνεία εἰς τὸ ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας..., f. 4ʳ abrumpitur codex verbis: τῆς σελήνης λαμπάδα, fol. 5 in prima columna incipit absque titulo: τίς ἐκστρατεύει παμπληθῆ.... In inventario Vaticano legitur: Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας στίχοι π΄ εἰς διαφόρους ὑποθέσεις, fol. 10 εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ κατὰ ὑπερηφάνων, fol. 12 νουθεσία προς λυπούμενον'. Videlicet Hexaëmeri prooemium (v. 1—80) ita decurtatum est, ut quasi signum quoddam ultimi tres versus (78—80) operi praemittantur. Inchoatur autem Hexaëmeron (sive Expositio in Psalm. CIII 24) v. 81 (ὦ τὴν ἀνεξεύρητον, ἣν ἔχεις, φύσιν), sed inter f. 4 (fin. 242 ὦ τὴν ἀμυδρὰν τῆς σελήνης λαμπάδα) et 5 (inc. 1250 τίς ἐκστρατεύει παμπληθῆ — sic! — τὴν ἀκρίδα) plura interciderunt. Hexaëmeron excipit f. 10ʳ Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπινον κτλ. (= Van.), tum f. 12ʳ adnectitur: Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας νουθεσία πρὸς λυπούμενον (inc. ἐν συμφοραῖς τὸ μέλλον εἰ σκοπεῖν θέλεις) simul cum aliis poematis, quae quidem ex codice Monacensi Gr. 201 protraxit Georgiades, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια vol. IV (Constantinop. 1883) p. 141 sqq.

[1]) Cyrilli nomen mentitur praeterea codex Naudaeanus apud Labbeum p. 123.

[2]) Cf. codex Escurialensis Ω — III — 19 apud Millerum p. 484 sq.

[3]) Alia est ratio S 287 sq. 301. 304 sqq. 489 sq. 553 sq., siquidem notiones φύσεις, οὐσίαι, ὑποστάσεις carminis summam efficiunt cf. p. 213 sq. infra. — Vox ἀγρία pro ἀγριότης usurpata Av. 29 ad aliud genus pertinet cf. Lobeck. Paralip. p. 362.

8. 13, Hex. 593. 758. 1789, S 409, Suppl. LXXXII 2, CI 3, CII 6, An. 1693 C.

37 sq. ἐλεύθεροι γάρ εἰσιν ἐκ θωπευμάτων
ἐκ σοῦ μαθόντες μὴ λαλεῖν ὑποκρίσει

in M ὑποκρίσεις legitur, ac pluralem numerum optime θωπευμάτων comprobat. Similiter Hex. 1395 habes: λυττᾷ καθ' ἡμῶν καὶ λαλεῖ πεφυρμένα[1]).

41 sqq. γενοῦ δικαστὴς Κελτικοῦ Ῥήνου πλέον,
γενοῦ δικαστής· ἀλλὰ συγγνώμην δίδου·
οἶμαι γάρ, οὐδὲν ἐξελέγξεις ὡς νόθον,
ἐφ' οἷς δι' ἡμῶν ζημίαν ὑφίστασαι

M 42 post 43 conlocat, unde genuina versuum structura evadit:

γενοῦ δικαστὴς Κελτικοῦ Ῥήνου πλέον·
(οἶμαι γάρ, οὐδὲν ἐξελέγξεις ὡς νόθον)·
γενοῦ δικαστής· ἀλλὰ συγγνώμην δίδου,
ἐφ' οἷς δι' ἡμῶν ζημίαν ὑφίστασαι, —

nec tamen οἶδα (M) pro οἶμαι admitti potest cf. P III 355 sq. οἶμαι δέ, καὐτὸν αἰχμάλωτον ἐν τάχει | ὄψει cl. S 455 sq ἅπαντα θέλγων τῶν φρενῶν τὰ θηρία· | οἶμαι δέ, καὶ σὲ (scil. θέλξων), unde etiam P III 3 οἶμαι δὲ χαίρειν Περσικῆς βλάβης χάριν equidem οἶμαι δέ, χαίρει reponendum esse puto[2]).

72 διττοῖς μερίζει τῶν λόγων νοήμασι

M aptius πονήμασιν exhibet[3]), cf. Palladas Anth. Pal. IX 166, 5 Ἰλιὰς οὖν τὸ πόνημα μιᾶς χάριν ἐστὶ γυναικός. Similiter voce πόνημα nostri poetae Hexaëmeron designat codex apud Conr. Gesnerum Biblioth. Universal. (Tiguri 1545) f. 271v. Sisyphi opusculum poeticum Joannes Malalas p. 133, 1 (Dindorf). Ephraemii Syri carmina Theophanes p. 63, 1

---

[1]) **Accusativi usum confirmant Chron. Pasch. (Patr. Gr. vol. XCII) p. 1017 C** ὁ ὑπεραιρόμενος καὶ λαλήσας ἀδικίαν et Joannes Damascenus Epist. ad Theophil. (ibid. vol. XCV) p. 365 A λαλοῦντα ἀνομίαν.

[2]) Non οἶμαι δ', ἔχαιρεν, sicuti Bekker voluit cf. ὃ ἀεὶ γὰρ αὐτοῖς μᾶλλον ἐκλείπειν θέλει. Saepius per parenthesin ita οἶμαι ponitur, ut thesin secundi, tertii pedis arsin occupet cf. P III 424, Av. 298. 374. 451. 495, H II 194, Hex. 994. 1140, Van. 60. 75. 80, S 51. 96. 136. 520, Suppl. I 84, II 13. 109, III 70. — Aliter P III 68 ἡ σὴ καταφρόνησις, ὡς οἶμαι, πλέον | τοὺς βαρβάρους ἔβαλλεν εἰς ἀγωνίαν.

[3]) Malim tamen πονήμασι, siquidem versus sequens a voce πλὴν initium capit. Eodem modo ν ἐφελκυστικὸν citra necessitatem M addit I 111 (ἀπέστρεφεν), 155 (ὀλκάσιν), 183 (ἀνέπτυεν), II 41 (ἀσπίσιν), e contrario littera paragogica ante vocalem deest II 76 (ἴχνεσι) et 182 (συνέδραμε).

(Boor), sua ipsius epigrammata Agathias Scholasticus Anth. Pal. IV 3, 42,
θρ'
vita metrica S. Mariae Aegyptiacae πόνημα Ἰωάννου πρωτοθρόνου (ἀ cod.) τοῦ Κομμερκιαρέως adpellatur in M f. 113r, Pselli πόνημα ἰατρικὸν apud Boissonadum Anecd. Gr. vol. I p. 175 sqq. legitur cf. praeterea Anonymus Anth. Pal. VII 12, 5 σὸς δ' ἐπέων, Ἤριννα, καλὸς πόνος, — Asclepiades ib. 11, 1 ὁ γλυκὺς Ἠρίννης οὗτος πόνος, Antipater Thessalonicensis ib. IX 186, 1 βίβλοι Ἀριστοφάνευς, θεῖος πόνος, Strato ib. XII 258, 2 πάντας ἐμοὺς δόξει τοὺς ἐν ἔρωτι πόνους[1]). — Nihil valet, quod νοήματα et 'verba' saepius noster consociat cf. Hex. 9 sq. χειμῶνα γεννᾷ καὶ νοημάτων ζάλην | καὶ συσκιάζει τοῦ λόγου τὸν ἥλιον, 68 τὸ τῶν νοημάτων γὰρ ἐκφράσαι βάθος, S 172 sq. ὄντων τε κοινῶν τῶν νοημάτων ὅλων | πῶς ἐξαμέλγεις, ὡς θέλεις, τὰ ῥήματα cll. 60 sqq. et 153 sq. Adde H I 238 ἕως ὁ σὸς νοῦς καὶ τὸ πηγαῖον στόμα cll. An. p. 1689 A ἢ λόγων πηγὰς ἢ νοῦ θεωρίαν[2]).

114 ἔφασκον, ὡς χρὴ τὸ κράτος βασιλέως

M Hilbergii emendationem ('Wiener Studien' vol. IX p. 211) ἔφασκον, ὡς χρὴ τοῦ βασιλέως τὸ κράτος optime confirmat; quamquam falso cum Vp concinit II 19 τίς γὰρ στρατηγός; βασιλεὺς πρὸ τῶν ὅλων, ubi Hilbergius l. c. ὁ ante βασιλεὺς supplevit. Sed II 99 οὗτος δὲ κοινὸς βασιλεὺς καὶ δεσπότης voculam καὶ inter κοινὸς et βασιλεὺς in M additam sciolus quidam perperam erasit, unde Hilbergii ratio etiam III 456 comprobatur: φύλαττε, Χριστέ, τοῦ βασιλέως τοὺς κλάδους pro φ. Χ. τοὺς β. κ. corrigentis cf. S 311 ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦτο κλέψας οἰκίας, Suppl. II 65 πρὸ τῶν βασιλέων[3]) εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ, — P I 17 σῷ γὰρ πεποιθὼς ὁ βασιλεὺς

[1]) Orbicii liber Tacticorum πόνημα nuncupatur in lemmate ad Anth. Pal. IX 210, historiam suam πόνημα vocat Theophanes p. 4, 20, commentarios in Homerum Eustathius Thessalonicensis p. 2, 40 cf. insuper codex Vatic. Gr. 2210 f. 163 (Schoene Append. ad Euseb. Chron. vol. I — 1875 — p. 63) χρονογραφεῖον σύντομον ἐκ τῶν Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου πονημάτων, f. 184 (ibid. p. 97) χρονογραφεῖον συστὰν ἐκ τῶν πονημάτων τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου. — Opusculi notionem vox πονημάτιον habet apud Didymum Alexandrinum de Trin. II 8 (Patr. Gr. vol. XXXIX p. 608 C), Epiphanium Haeres. LXXVI (ib. vol. XLII p. 548 B), Athanasium vol. II p. 166, Photium Bibl. p. 99, 18 (Bekker); adde Theoph. p. 52, 28 καὶ τὸν Μισοπώγωνα λόγον Ἀντιοχικὸν πρὸς ἄμυναν δῆθεν ἐπόνεσεν, Theodosium Diaconum p. 261 (Bonn) ταῦτά μοι, ὦ μαγίστρων ἥλιε καὶ Ῥώμης ἐκδικητά, πεπόνηται et p. 263 (in poematis titulo) ἅλωσις Κρήτης πονηθεῖσα παρὰ (sic distincte praebet codex unicus, Paris. Suppl. Gr. 352, non περὶ) Θεοδοσίου, Michaelem Glycam Epist. XVI (Patr. Gr. vol. CLVIII p. 900 B) τὰ τοῖς διαληφθεῖσιν ἀνδράσιν ἐπ' αὐτῷ τούτῳ πονηθέντα συντάγματα καὶ εὕρομεν πρὸ πολλοῦ καὶ ἀνέγνωμεν.

[2]) Versus ἀεὶ γὰρ ἡμᾶς τοῖς νοήμασιν τρέφεις | καὶ ψυχαγωγεῖς ἀσθενοῦντας τοὺς λόγους (Hex. 22 sq.) ex interpolatione fluxerunt.

[3]) Cf. Stud. p. 26 n. 3.

προστάγματι, III 94 φεῦ τῆς ἀνάγκης! ὁ βασιλεὺς καὶ δεσπότης, Hex. 452 βαφαῖς ἐρυθραῖς βασιλικῶς ὑπογράφει[1], Suppl. II 3 ἐκ Περσίδος γὰρ ὁ βασιλεὺς ἀφιγμένος, 27 ὁ σταυρὸς ἦλθε βασιλικῶς δεδεγμένος, — Suppl. II 30 μέγα τρόπαιον τῷ βασιλεῖ συναρμόσας, 43 νῦν τῆς καθ' ἡμᾶς, ὦ βασιλεῦ, μυσταρχίας.

116 sq. ἄλλοι δὲ πάλιν, ὥσπερ ἐκ τοὐναντίου,
ἀντεστρατήγουν δυσμαχοῦντες ἐν λόγοις

mendum, cui coniectura δ' ἀνάπαλιν succurrebat Hilbergius l. c., M commodissime voce τούτοις removet, Hilbergii vero correctionem σύγκρασιν ratam facit v. 120 τινὲς δὲ καὶ σύγκρισιν ἐξ ἀμφοῖν μίαν.

Nec dubitandum, quin 168 sq.

μή τις πάρεργος τοῦ λόγου τὸν ἱππέα
σπεύσῃ κατασχεῖν ταῖς ἀφρόνοις ἡνίαις

genuinam poetae memoriam lectiones παρέργως[2] et σπεύσοι[3] reddant. Perverse autem loci sententiam interpretatus est Quercius, quasi πάρεργος τοῦ λόγου pro ὁ πάρεργος λόγος (sermo perfunctorius; cf. Plato Tim. p. 38 D) dici posset. Omnino τοῦ λόγου ad ἱππέα pertinet: scilicet poeta ipse eques est, qui sermone ut equo vehitur[4], quam metaphoram simile Pisidae exemplum Suppl. XIV 1 πράξει κατάγχων τῶν παθῶν τοὺς ἱππέας inlustrat, ubi cupiditates cum equis comparantur[5]. Id vero agit Pisides, ut sermonis velocitatem (cf. 167 δραμεῖν δρόμον) designet cf. Suppl. III 24 sq. ἵππος δέ σοι πάρεστιν ὀξέως τρέχων ὁ σὸς λογισμὸς πανταχοῦ κινούμενος[6].

[1] Pedem solutum prave scripturae ἐγγράφει (Vp_1) et δὲ γράφει (N_1) tollunt.

[2] Cf. An. p. 1692 C. Similiter ἐν παρέργῳ noster dixit H II 163.

[3] Consentit p_2. Plane eadem est ratio Hex. 1268 καὶ μή τις ἡμᾶς κομποῤῥήμων φαυ-
οι
λίσοι, ubi φαυλίσῃ p offert, φαυλίσοι MTN, quapropter Hercheri lectio φαυλίσῃ ex B (=V) recepta recienda est cf. An. p. 1701 B μὴ δώῃ, 1704 B (1705 B, 1709 C, 1712 A) μὴ — γένοιτο cl. H II 31 μηδὲ — λάβοις. Per se tamen coniunctivus aoristi nihil offendit cf. S 402. 529, Suppl. I 116 cll. H I 66 (post μηδαμῶς). Hex. 78 (μηδὲ). 74. 1177, Suppl. XLVI 8 (μηδὲν), tum S 555 καὶ μὴ θολώσεις τὰς καλῶς ἡνωμένας, quo loco θολώσῃς clare V exhibet.

[4] Itaque longe alia est ratio apud Aristophanem Ran. 821 ῥήματα ἱπποβάμονα, ubi ipsa verba equo insidere poeta fingit cf. insuper 929 ῥήμαθ' ἱππόκρημνα.

[5] Cf. Stallbaum ad Platon. Phaedr. p. 246 A; adde Hex. 846 sqq. ἢ τὸν πυραυγῆ δίφρον ἢ τοὺς ἐμφλόγους ἵππους ἐλαύνων οὐρανῶν ὁδὸν δράμοι, | ἱππεὺς δὲ δειχθῇ τῷ βίῳ μετάρσιος.

[6] Magis accedit Philes vol. II p. 293 v. 2 ὥς τις γὰρ ἵππος ὁ δρομεὺς οὗτος λόγος. Nec differt Pisides S 442 sqq. ἐνταῦθα καίπερ θερμὸν ὄντα τὸν λόγον | καὶ σκιρτῶντα καὶ δραμεῖν κεχηνότα | εἴρξω κρατήσας τῶν ἐνάρθρων ἀσμάτων, modo ἁμμάτων pro ἀσμάτων reponatur cf. Philes vol. I p. 93 v. 43 sqq. ἀλλ' ἀνείργω τὸν λόγον, | ὡς εἴ τις ἱππεὺς ἄλτικον πῶ-

179 ἐκ κυμάτων δὲ δυστυχῶς ὠθουμένη

convenientior est codicis M lectio γάρ, ac Pisidae usum praeterea ἀντικρουσμάτων exprimit 185 ἐκ τῶν βιαίων ὥσπερ ἀ ν τ ι κ ρ ο υ μ ά τ ω ν cf. P II 140 ὤθουν βιαίοις πανταχοῦ σ υ γ κ ρ ο ύ σ μ α σ ι [1]).

Orationis contextus πάντων commendat 212 sqq.

ὑμῖν δὲ πᾶν τὸ πραχθὲν ἐσπουδάζετο,
ὅπως ὁ π ρ ῶ τ ο ς μισθὸς εἰς τὴν αἰτίαν
καὶ τὴν ἀφορμὴν συνδράμοι τοῦ πράγματος

cf. 208 sqq., poetae consuetudo formam παρέσχεν vindicat 224 sq.

οὐδὲ γὰρ θαλαττίας
κίνδυνος ὁρμῆς οὐδὲ τῆς γῆς ἡ ζάλη
τῇ σῇ π α ρ έ σ χ ο ν ἐγκοπὴν [2]) προθυμίᾳ

cf. Hex. 547 sq. ὡς οὔτε χειμὼν οὔτε καύματος ζέσις | ε ἴ ρ γ ε ι τυποῦσθαι πρὸς τὸ σοὶ δεδογμένον cl. Av. 257 sq. οὐδ᾽ ἀ ν τ α ν ε ῖ λ ε ν αὐτὸν ἔμφυτος βία | τέκνων τοσούτων οὐδὲ σώματος μάχη. Adde P I 172 sq. καὶ νὺξ ἀφεγγὴς καὶ βράσαντα κύματα | διπλῆν ἀνάγκην τῆς ζάλης ε ἰ ρ γ ά ζ ε τ ο, II 40 sq. σοὶ καὶ τράπεζα καὶ τροφὴ καὶ πώματα [3]) | τόξοις π α ρ ε σ κ ε ύ α σ τ ο καὶ ταῖς ἀσπίσι, 88 sq. ἐμοὶ μὲν ὑμᾶς ὡς ἀδελφοὺς ἡ σχέσις | καὶ τῆς βασιλείας ὁ τρόπος σ υ ν ή ρ μ ο σ ε ν, Av. 464 sq. πολλὴ δὲ φύρσις καὶ φόβος καὶ σύγχυσις | τοῖς ναυμαχοῦσι βαρβάροις σ υ ν ή ρ χ ε τ ο, H I 49 sqq., ἀλλ᾽ οὐρανός, γῆ, πῦρ, ὕδωρ, ἀήρ, νέφη | καὶ πᾶς ὁ κόσμος τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω | κ ρ ο τ ε ῖ σὺν ἡμῖν τοῦ Θεοῦ τὰ σκάμματα, 128 sq. εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος | ἤ γ ε ι ρ ε ν αὐτούς. 202 sq. τὸ σὸν γὰρ ἆθλον πᾶσα χώρα καὶ πόλις | ἔμπρακτον ο ἶ δ ε τοῦ βίου γενέθλιον, 238 sq. ἕως ὁ σὸς νοῦς καὶ τὸ πηγαῖον στόμα | λύσῃ τὰ πολλὰ τῶν λόγων ἐμφράγματα, Hex. 1374 sqq. πῶς οὖν μελίκρατόν τε καὶ πῦρ καὶ ξίφος | καὶ μὴν ὀπὸς καὶ ῥίζα καὶ χοῦς καὶ δρόσος |

λον στρέφοι | τιθεὶς ἀγαθὸν τοῖς ῥυτῆρσι τὸν δρόμον et de vocis ἅμμα usu Vergilius Aen. II 236 stuppea *vincula* collo (scil. equi) intendunt et Ausonius Mos. 42 intendunt collo mulorum *vincula* nautae. De epitheto ἐνάρθρων cf. Vergil. Georg. III 184 ferre rotam et stabulo *frenos* audire *sonantis* cum Schneideri nota ad Varron. de re rust. II 7, 12 (Scr. rei rust. vol. I 2 p. 463 sq.); quamquam Pisides ad orationem adludere putandus est similiter ac nostro loco silentium verbis ταῖς ἀφώνοις ἡνίαις significatur.

[1]) Adde Wyttenbach. ad Plutarchi Mor. p. 137 B et Lobeckium ad Sophocl. Ai. 704.

[2]) Cf. p. 201 n. 6 supra.

[3]) Hilbergii emendationem pro καὶ πόματα καὶ τροφὴ ('Wiener Studien' vol. IX p. 212) fulcit M: ipsa vero forma πόμα nihil dubii adfert, quapropter relinquenda est An. p. 1693 D cf. Lobeck. Paralip. p. 425 sq. et 444 sqq.

εἴργει τὸ ῥεῦμα καὶ τὸ δέρμα συλλέγει cl. Suppl. II 44 sqq. καὶ μακαρίζει τὴν χάριν | τὴν σοὶ δοθεῖσαν πᾶσα χώρα καὶ πόλις | καὶ πᾶς ὁ κόσμος ἐκ μιᾶς συμφωνίας et Av. 119 καὶ τῷ μὲν εὐτρέπιστο τόξα καὶ μάχη [1]).

II 30 ἕρπουσα δάκνει καὶ δαπανᾷ τὴν φύσιν

vitium metricum, quod Hilbergius (vol. IX p. 211) forma δαπανᾶται sublaturus erat, codicis scriptura οὐσίαν sanat. Quae medela etiam S 626 πλήρεις φυλάττων ἑκατέρας τὰς φύσεις videtur adhibenda esse, ubi αὐτοῦ pro τὰς temptabat Hilbergius (ibid. p. 218). Sane in praecedentibus (624 sq.) Θεὸς γὰρ ὢν τέλειος ἀνθρώπου φύσιν | ἀσυγχύτως μέν, πλὴν ἀμειώτως ἔχει vox φύσις occurrit, sed nostra potius ratio inde comprobatur, cum saepius in S φύσις et οὐσία consocientur cf. 137 sq. γεωμετρεῖν δοκοῦσι τὴν θείαν φύσιν, | ἰσχνοῖς λογισμοῖς τὴν ὑπὲρ νοῦν οὐσίαν, 232 sq. πέτῃ δὲ πολλὰ τῇ πτερωτῇ σου φύσει, | φθάσαι νομίζων τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν, 293 sq. τῇ συνθέσει γὰρ εἰ μένουσιν αἱ φύσεις, | ἐν ταῖς ἑαυτῶν οὐσίαις σεσωσμέναι, 396 sqq. οὐκ οἶδε κεκραγός τε καὶ πεπεισμένον, | ἄφθαρτον εἶναι τὴν ἀνωτάτω φύσιν, | ὡς μήτε φυρμὸν μήτε σύγχυσιν πάθους | εἰς τὴν ἄχραντον ἐμβατεύειν οὐσίαν, 492 sq. οὐ γὰρ μεθῆκε τὴν ἐν ἀνθρώπῳ φύσιν, | ὡς οὐ μεθῆκε τοῦ πατρὸς τὴν οὐσίαν, 661 sq. <τὴν> ἰδιότητα <τῶν> [2]) φύσεων ἀσυγχύτως | ἐκ τῶν ἀμίκτων οὐσιῶν ἡνωμένην [3]). Neque aliter statuendum de Hex. 377 sq. οὐ τὴν ἄτρεπτον ἐννοήσας οὐσίαν | δούλην νομίζει τὴν ἀείτρεπτον κτίσιν, ubi φύσιν $MVp_1 BN_1$ et Morelli margo praebent [4]) cf. P II 304 sqq. μῖξαι θέλοντα τὰς διεστώσας φύσεις | ..... ὃς ταῖς ἀτάκτοις μεταβολαῖς τὰς οὐσίας | τρέπειν νομίζων συγχύσεις εἰργάζετο, Av. 519 sqq. ὅπως ὁ πάσης ἀρχιτέκτων οὐσίας. ..... ὁ παιδαγωγῶν συμφερόντως τὴν φύσιν, R 47 sqq. εἰσπράττεται δὲ τὴν

[1]) Contrariae rationis exempla sunt P II 139 sq. ξίφος μὲν ἀσπὶς καὶ ξίφη τὰς ἀσπίδας | ὤθουν, Av. 363 sq. κοινὸν γὰρ εἶχον πένθος ἐξ ἑνὸς τρόπου | τὸ Περσικόν τε καὶ τὸ βάρβαρον γένος, Hex. 1542 καὶ τέφρα καὶ χοῦς ὠφελοῦσι καὶ τρίχες.

[2]) Supplementa Hilbergio debentur ibid. p. 219.

[3]) Tantum igitur abest, ut S 659 φύσεις ἑκατέρας, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τὰς δύο obstet, ut corruptelae ansa adgnosci possit. Eodem enim sensu promiscue et οὐσία et φύσις usurpantur cf. praeter locos supra excitatos (οὐσία) S 184. 241. 392. 402. 413. 414. 428. 475 et (φύσις) 10. 17. 19. 44. 114. 144. 150. 160. 161. 162. 168. 230. 247. 261. 270. 274. 312. 417. 426. 495. 527. 530. 541. 554. 566. 569. 597. 600. 623. 637. 646. 657. 704.

[4]) Κτίσιν ipse Pisides videtur commendare Hex. 349 κοινὴν δὲ δούλην πᾶσαν εἶναί σου κτίσιν et 382 οὐκ οἶδε δούλην τὴν κλονουμένην κτίσιν (cf. insuper 354. 359. 401. 412), sed eodem modo sibi invicem respondent H I 26 πάλιν παροινεῖ καὶ μεταίρει τὴν κτίσιν et Hex. 774 ἢ πῶς τυραννεῖ καὶ μεταίρει τὴν φύσιν cl. Van. 113 κλέπτει δὲ τὸν νοῦν καὶ μεταίρει τὴν φύσιν.

ἁπάντων οὐσίαν ..... φθείρων, ὑφέλκων, πορνοβοσκῶν τὴν φύσιν, Hex. 598 sqq. καὶ φῶς μὲν οἰκῶν, τοῖς δὲ τὴν σὴν οὐσίαν | ζητοῦσι πολλὴν ἀντιπέμπων ἑσπέραν, | ὡς συγκαλύπτων οὐ μόνον τὴν σὴν φύσιν[1]).

136 ἔσφιγξαν αὐτῶν ἀσφαλῶς τὰ πράγματα

codicis M memoriam τάγματα Theophanes p. 304, 6 confirmat cf. Stud. p. 9[2]), ubi praeterea αὐτῶν corrigendum esse monui.

152 ὁ νοῦς ἐναύλῳ τῷ λόγῳ κλονούμενος

optime φόβῳ M offert cf. Av. 167 ἀλλ' ἐξ ἐναύλου τοῦ φόβου συστέλλομαι cl. P III 285 τοὺς βαρβάρους δὲ πάντας ἐκλόνει φόβος. Adluditur ad P II 143 καὶ πάντα φρικτὰ καὶ φόβος καὶ σύγχυσις cl. 125 sq. ὅμως δὲ φρικτὴν τῶν ἀγώνων ὁ τρόπος | καὶ τὴν δόκησιν εἰσάγων προσήρχετο.

153 sq. ἀλλ' ὥσπερ εἰς ἄμπωτιν ἔκ τινος βίας
πρόσω τὸ ῥεῦμα συντόμως ὠθούμενον

rectissime M συντόνως suppeditat; nihil enim apodosis valet 155 sqq. οὕτως ἐκεῖνα τοῦ στρατοῦ τὰ κύματα | τῷ σῷ λόγῳ τρέχοντι συγκινούμενα | ἢ πρὸς τὸ σὸν πρόσωπον ἢ τοὐναντίον | ἀντιπροσώπῳ τῷ τάχει μετήρχετο cf. III 339 sq. πάλιν πρὸς αὐτὴν τὴν πόλιν σου συντόνως | τοσαῦτα πράξας καὶ κατορθώσας τρέχεις, S 371 πάλιν διώξει συντονωτέρᾳ τρέχει cl. P I 171 παλινδρομοῦντα συντόνως τὰ ῥεύματα. ubi ex libidine, non ex V συντόμως edidit Quercius. Accedat I 201 τὸ πλῆθος εἰς ἓν εὐτόνως συνέτρεχεν cl. 156 τὸν ὑγρὸν ἐξέτεμνες εὐτόνως πόρον.

191 sqq. ὡς οὖν σοφιστὴς τοῖς ἰατρικοῖς λόγοις
πεῖραν συνάψας οὐκ ἀφῆκε τὴν νόσον
κρυπτῶς ὑποσμύχουσαν εἰς βάθος βλάβης,
ἀλλ' εὐθὺς ἐξέκοψεν ἢ ξίφει τεμὼν

[1]) Sequitur versus ἐν συστολῇ δὲ δεικνύων καὶ τὴν κτίσιν. Nimirum Pisides etiam voces φύσις et κτίσις coniungere amat cf. P III 392 sq. καὶ πᾶσα δούλη τῶν ὁρωμένων φύσις | καὶ τῶν ὑπὲρ νοῦν πᾶσα σύνδουλος κτίσις. Hex. 165 sq. πλὴν μὴ φλογίζων τῇ πυρώσει τὴν κτίσιν, | ἀλλ', ὡς δοκεῖ σοι, πᾶσαν ἁρμόζων φύσιν. Per se igitur vox οὐσία cum κτίσις coniuncta nullam difficultatem parat cf. Hex. 602 sqq. ὅπως, ἐάν τις ἐξερευνῆσαι λόγῳ | τὴν σὴν ἀνεξεύρητον οὐσίαν θέλῃ, | πρῶτον λάβοι κάλυμμα τὴν στυγνὴν κτίσιν, S 475 sq. τὸν ἐξ ἀμίκτων οὐσιῶν καὶ τὴν κτίσιν | τὸ πρῶτον ἁρμόσαντα cl. Hex. 1427 οὕτως ὁ τὴν ἔνσαρκον οὐσίαν κτίσας. Adde H II 218 sqq.

[2]) Contrario modo πρακτικαῖς in τακτικαῖς abiisse Av. 319 ὅπλοις λογισμῶν, τακτικαῖς ἀγρυπνίαις ex 137 χαῖρε στρατηγὲ πρακτικῆς ἀγρυπνίας (cll P II 184 et S 73) colligas, sed memoriae traditae suffragari videntur P II 39 τρίβους δὲ τὰς σὰς τακτικὴν εὐτεχνίαν et 362 ταῖς τακτικαῖς σου προσβαλὼν εὐτεχνίαις.

ἢ καυστικῶς ἔφλεξεν ἢ καθαρσίῳ
τὰς ἔνδον αὐτῆς ἐκκαθαίρων αἰτίας,
οὕτω τὸ σῶμα τοῦ στρατεύματος τότε
εὑρὼν κακωθὲν ἐκ φιλοβλαβοῦς νόσου
ἐπέσχες αὐτοὺς ἐκ κακῆς ἀπληστίας,
λόγῳ καθάρας τὰς ὀρέξεις τῆς βλάβης

codex noster orationis contextum, qui inter 196 et 197 misere turbatur, unius versus supplemento ἐλευθεροῖ τὸ σῶμα δυσκόλου πάθους aptissime reficit, unde et participium ἐκκαθαίρων v. 196 suspicione expeditur et metaphora τὸ σῶμα τοῦ στρατεύματος v. 197 iustum sensum accipit. Recte etiam v. 199 M τῆς pro ἐκ offert (cf. Stud. p. 12 n. 3), quae scriptura ex 198 se insinuavit, sed praeterea duo menda v. 193 et 194 resident, quae coniecturis βλάβην (pro βλάβης)[1] et ἐξέκοψε τῷ (pro ἐξέκοψεν ἢ)[2] commode tolluntur.

218 τὸ Σαρακηνῶν τάγμα τῶν πολυτρίχων

metro vacillanti succurrit τῶν post τὸ in M oblatum[3]) cf. Anth. Pal. IX 210, 8 καὶ Πέρσας ὀλέσεις καὶ κινομόρους Σ ᾰ ρ ᾰ κ η ν ο ύ ς. Similiter ᾰ offerunt peregrina nomina Ἀβειρὼν (S 667), Ἀβεσσᾶλὼμ (Suppl. I 119), Ἀρτᾶσὴρ (H II 173), Βαλτᾶσαρ (H I 31), Δᾶράρτασις (H II 167), Ζᾶχᾶρίας (Suppl. LXV 3 et LXXIX 3), Ἰορδᾶνης (Suppl. XXXI 1), Ἰσρᾶηλῖται (Suppl. II 25), Λάζᾶρος (S 633, Suppl. II 108. C 1)[4]), ac praeterea P I 136 καταστρατηγεῖς <τοῦ> Φαραὼ τοῦ δευτέρου Hilbergii supplementum (vol. IX p. 211) ratum facit Av. 495 ἔδει γάρ, οἶμαι, τὸν Φαραὼ τὸν δεύτερον, etsi An. p. 1680 A habes ὁ τοίνυν Μωσῆς ὁ ἡμέτερος, ὁ θαλάσσῃ καλύψας Φ α ρ α ὼ τ ὸ ν ν ε ώ τ ε ρ ο ν[5]) cf. R 60 δείξας ἐκεῖνο τὸ ξ ύ λ ο ν τ ο δ ε ύ τ ε ρ ο ν. Quae cum ita sint, equidem nullus dubito,

---

[1]) Appositionis ratio ex 198 φιλοβλαβοῦς νόσου et 200 τὰς ὀρέξεις τῆς βλάβης evincitur cf. insuper Av. 347 ὁ τῶν Σκυθῶν τύραννος, ἡ π ρ ώ τ η β λ ά β η et H I 75 καθεῖλεν ὕδραν, μ υ ρ ι α ύ χ ε ν ο ν β λ ά β η ν, tum Suppl. III 59 sq. ἀφ' οὗ γὰρ ἡμᾶς τ ῆ ς τ υ ρ α ν ν ι κ ῆ ς β λ ά β η ς | ἐλευθερώσας ἐκ Θεοῦ δούλους ἔχεις, ubi Phocas designatur. — Εἰς βάθος pro ἐν βάθει (P II 13, Hex. 559, Suppl. I 25. LXXX 2) dictum est, quod pro εἰς βάθος (P I 90) vice inversa usurpatur P III 221, Hex. 538, Van. 153. Ceterum cf. An. p. 1709 D τῆς ἐπιφανείας τῶν ῥημάτων ἡ εὔχροια φοβερὸν ἔχει κ α τ ὰ β ά θ ο υ ς τ ὸ ν ό σ η μ α.

[2]) Cf. Suppl. IV 105 πῆ μὲν φλογίζων, πῆ δὲ τέμνων τῷ ξίφει.

[3]) Cf. Stud. p. 13 n. 2, ubi etiam codicis p scripturam Σαρακηνῶν reposui.

[4]) Sed ex communi usu syllaba longa occurrit in Δᾶβὶδ (P II 113, Hex. 53. 91, Suppl. I 117) et Σερᾶφὶμ (Hex. 177).

[5]) Adde p. 1684 D αἱρεῖ τὴν Ἱερουσαλὴμ Ν α β ο υ χ ο δ ο ν ό σ ο ρ (sic exhibent codd., non Ναβουχοδονόσωρ, quemadmodum Quercius praebet) ὁ ν ε ώ τ ε ρ ο ς cl. Suppl. LXXIX 3 ὁ Ζαχαρίου παῖς, Ἠ λ ί α ς ὁ δ ε ύ τ ε ρ ο ς.

quin eadem ratione etiam H I 16 δροσίζεται φλὸξ Δανιὴλ τῷ δευτέρῳ articulus τῷ ante Δανιὴλ supplendus sit; tum Hex. 625 εἰς <τὰς> διατάξεις ἀσχοληθῇ τὰς νέας ex M articulus prior[1] recipiendus est, de quo ante Muellerum (ad Ignat. p. 8 n. 7) et Hilbergium (o. c. VIII p. 302) iam Morellus cogitaverat. Quae quidem adiectivi collocatio poetae nostro in deliciis est cf. P I 104 ἡ νὺξ μὲν ἡ μέλαινα τῶν ἐναντίων, 140 μορφὴν ἐκείνην τῆς γραφῆς τῆς ἀγράφου. 208 τμηθέντας οὐδὲν τὴν φύσιν τὴν ἄρρενα. II 96 ἢ ταῖς ἀνάγκαις ταῖς ἀνεγκλήτοις ἀεί. 107 οἳ τὰς τραπέζας τὰς ἀμίκτους αἱμάτων. 223 καὶ τοῖς ποσίν σου τοῖς πανημέροις τάχος. 319 τὴν λύτταν αὐτοῦ τὴν ἀνάπτουσαν[2] σβέσει. III 67 τῇ γὰρ δοκήσει τῇ παρημελημένῃ, 259 πρὸς τὰς ἐπάλξεις τῶν φαράγγων τὰς νόθους, 438 ἐχθρῶν σεβόντων τοὺς θεοὺς τοὺς προσφάτους. Av. 142 τῶν πυρπολούντων τὸ θράσος τὸ βάρβαρον. 215 τοὺς γηγενεῖς πλάττουσι τοὺς ψευδοσπόρους, 332 θήγειν καθ' ἡμῶν τὸ ξίφος τὸ βάρβαρον. 367 πρὸς τὴν κρίσιν συνῆλθε τὴν θεόγραφον. 373 τὸ φρικτὸν εἶδος τῆς γραφῆς τῆς ἀγράφου, 395 ἐκ τῆς ὁμίχλης τῆς ξένης ἐκρύπτετο[3]. H I 72 τὴν λύτταν ἦξε τοῦ κυνὸς τοῦ παμφάγου. 74 ἀνεῖλε τὸν δράκοντα τὸν μιαιφόνον. 77 ἔπνιξε τὸν λέοντα τὸν κοσμοφθόρον. R 109 sq. τοὺς τοῦ δράκοντος θηριώδεις αὐχένας | τοὺς πολλάκις φυέντας. Hex. 135 στολίζεται δὲ τὸν χιτῶνα τὸν μέγαν. 1034 φύει τὰ τέκνα τῇ κυήσει τῇ ξένῃ, 1225 ὅπως πυρωθεὶς ταῖς βολαῖς ταῖς ἐμφλόγοις, 1431 ἀλλ' ἐκβαλὼν τὸν σφῆνα τὸν ψυχοκράτην[4]. 1538 καὶ τῶν βάτων δὲ τῶν ἀκάρπων οἱ κλάδοι, 1794 τὸ τῆς χαρᾶς ὄχημα τῆς αἰωνίου. 1881 ἀλλ' ὦ φονευτὰ τῶν παθῶν τῶν βαρβάρων[5]. Van. 54 ὁ χοῦς ὁ θεῖα πνευματω-

[1] Ante eandem vocem τὰς excidit H II 120 πάσας ἀνέγνως <τὰς> διατάξεις τῶν νόμων, ubi verum vidit Hilbergius vol. IX p. 215.

[2] Cf. p. 172 supra.

[3] Av. 313 ἔδοξε τοῖς ἄρχουσι τοῖς ὑπηκόοις Quercii explanatione abiecta comma post ἄρχουσι adiciendum est cf. An. p. 1716 B ἔσπευδέ τε πᾶς καὶ ἰδιώτης καὶ ἄρχων.

[4] Vocem ψυχοκρατής ex nostro loco effinxit Thesaurus vol. VIII p. 1953 D cf. Theodorus Prodromus in Boissonadi Anecd. Nov. p. 386 (v. 388) τὸν καρδιοῦχον καὶ γλυκὺν ψυχοκράτην. tum ναυκράτης Hex. 1049. Περσοκράτης H I 13, et fortasse πλουτοκράτης (Miller ad Phil. vol. II p. 32 n. 1) Hex. 477 καὶ ψυχοκερδὴς γίνεται πλουτοπράτης, ubi extrema vox in mendo cubat, quod margo Morelli παντοπράτης neutiquam tollit. Contrariae rationis exempla sunt παγκρατής Hex. 1076 et φρενοκρατής Suppl. IV 36.

[5] De Hex. 1150 τὸ πιστὸν ἕξει τῆς γονῆς τῆς ἀσπόρου cf Stud. p. 134 n. 5, — de 1343 βοὸς δὲ τὴν μέλισσαν τὴν φιλεργάτιν cf. p. 121 n. 6; — versus 1684 ἐνθεὶς δὲ ταῦτα τῇ τέχνῃ τῇ ἀρρήτῳ recte in MVTpN deest, aeque ac truncus σὺν τοῖς δὲ.... ἅμα (1681). — non recte tamen 1681—1684 Pisidae abiudicat Hilbergius Byz. Zeitschr. vol. VII p. 339, cuius scrupulos de v. 1682 ἀόριστος, ὑπερσυντελικός, ἐγκλίσεις νέμων optime scriptura ὑπερσυντέλικος in MTpN tradita evellit.

θεὶς εἰκόνι, S 109 τεκμήριον γὰρ τῆς ὁδοῦ τῆς εὐθέτου, 182 οὐ γάρ τι δείξεις ταῖς γραφαῖς ταῖς ἐγκρίτοις, 198 λέγει πεπεῖσθαι ταῖς γραφαῖς ταῖς ἐγκρίτοις, 364 οἱ τῶν κυνηγῶν τῶν ἀδήλων ἐργάται, 436 πρὸς τὰς ἐπῳδὰς τοῦ Θεοῦ τὰς ἐγγράφους, 608 ἀλλ' ὡς τὸν Ἐφραὶμ ἐκδιδάσκει τὸν μέγαν, fr. 45 οὐ τὰς πλάκας φέρουσα τὰς θεογράφους, 121 ταύτην δὲ τὴν φάλαγγα τὴν νεοσπάδα, Suppl. II 22 ἐκ τοῦ δράκοντος τοῦ σφαγέντος ἁρπάσας, 44 sq. μακαρίζει τὴν χάριν | τὴν σοὶ δοθεῖσαν, IV 22 τὴν σάρκα ποιεῖ τὴν διεστῶσαν μίαν, 52 καὶ τῇ χαλάζῃ συμπλέκῃ τῇ βαρβάρῳ, XX 2 τῶν παρθένων δὶς (non δὸς) τὸν χορὸν τῶν εὐφρόνων, An. p. 1680 A ὁ τοίνυν Μωσῆς ὁ ἡμέτερος ὁ θαλάσσῃ καλύψας, 1684 C τὴν γῆν ἐπυρπόλει τὴν οἰκείαν, 1697 B ἐμμαινόμενην ποτὲ τὴν παραφορὰν τὴν ἑκούσιον, 1724 A ἡ δυὰς ἡ συναναβᾶσα, 1725 A ὅπως τὴν σφραγῖδα τῷ τυράννῳ τὴν περιαυχένιον ὑποδείξωσιν[1]). Duplex adiectivum occurrit Hex. 1155 τὸν μῦν διδάσκει τὸν τυφλόν, τὸν παμφάγον et 1165 τίς τὴν μέλιτταν τὴν σοφήν, τὴν ἐργάτιν, neque aliter intelligendus est tertius Hexaëmeri locus 1009 καὶ τίς τὸν ἰχθὺν τὸν βραχύν, τὸν ναυκράτην. Contra legem peccat Hex. 1125 τῆς μακρογήρου τῆς κορώνης τὸ στόμα, ubi κατ' ἐξοχὴν voce ἡ μακρόγηρος avis 'annosa' (Horatius C III 17. 13), 'vetula' (IV. 3, 25), 'novem saecula passa' (Ovidius Met. VII 274)[2]) significatur, substantivum vero epexegesin quandam repraesentat[3]), unde cadant necesse est Hilbergii coniecturae ('Wiener Studien' vol. IX p. 211 et VIII p. 299) P I 71 τὰς αὐταδέλφους <τὰς> ἀρετὰς καὶ συντρόφους[4]) et Hex. 1801 ἡ μυστικὴ κλεὶς τῆς θεοδόχου <τῆς> πύλης[5]).

---

[1]) Adde P I 15 sq. τῆς ἐξουσίας | τῆς σῆς, II 265 τὸν νοῦν τὸν σόν, III 376 τῶν πόνων τῶν σῶν, Av. 178 sq τῆς ὁλκάδος | τῆς σῆς, Hex. 890 sq. τὴν ἐνέργειαν... | τὴν σήν, 907 sq. τῆς κοσμουργίας | τῆς σῆς, Suppl. XLVIII 9 τῷ πατρὶ τῷ σῷ. — P II 71 τῶν λογισμῶν τῶν τοσούτων. — S 165 τῶν προσώπων τῶν τριῶν, tum Av. 174 τὴν ψάμμον ἐκπτύσασα (ἐκπτύουσα Qu., sed non V!) τὴν τῶν βαρβάρων, 371 καὶ πρὸς τὸ τεῖχος ἐκδραμὼν τὸ τῆς δίκης, 509 οὕτω γὰρ ἡ μὲν ὄψις ἡ τῶν ὀμμάτων, H II 81 τῆς Γοργόνος προσῆκτο τῆς τοῦ Περσέως, Hex. 1797 τὸ τῆς πάλης ἄλειμμα τῆς τῶν μαρτύρων, S 649 sq. τὸ πηγαῖον στόμα | τὸ Γρηγορίου, — Av. 269 sq. τὰς βάσεις | τὰς πρὸς τὸ τεῖχος, — 82 τοὺς ἀγωγοὺς τοὺς ἑαυτῆς, — P I 45 τῶν γὰρ λογισμῶν τῶν ἐν ἡμῖν, III 373 τὸν νοῦν τὸν ἐν σοί, — S 261 τὰς φύσεις τὰς ἐκ δύο. — Suppl. I 47 οἱ Κύκλωπες οἱ πάλαι. An. p. 1713 B τῶν στεφάνων τῶν ἔπειτα.

[2]) Cornicis epitheton μακρόγηρως recurrit apud Constantinum Manassen 6334 ἀμετροβίοις ἤριζε κορώναις μακρογήρως. De re cf. Goettling-Flach ad Hesiod fr. CLXIII. Apposita ἐννεάγηρα (Arat. 1022) et πολύζωος (Oppian. Cyneg. III 117) nunc quidem in editionibus non comparent.

[3]) Cf. Kuehner-Gerth, ausf. Gramm. § 462 a n. 1 (vol. II 1 p. 601 sq.).

[4]) Requiritur: οὔσας ἀδελφὰς <τὰς> ἀρετὰς καὶ συντρόφους, sed fortasse τὰς αὐταδέλφους <γοῦν> ἀρετὰς καὶ συντρόφους sufficit.

[5]) L. θεηδόχου cum VTp, in quam lectionem iam Morellus in editione altera

230 sq. τὰς δὲ συμφορὰς ὅλας
ἐστρεψεν εὐθὺς εἰς χαρὰν μεθαρμόσας

corrigendum ἔτρεψαν cum M cf. P I 160 sq. ἕως ἔτρεψας εὐσεβῶς μεθαρμόσας | τὸ τῆς πλάνης ἄδοξον εἰς εὐδοξίαν, ubi codicum memoriam leges metricae certam reddunt, tum P I 52 τὰ δυσχερῆ τραπεῖεν εἰς εὐεξίαν, S 424 οὐ θατέρου τραπέντος εἰς τοὐναντίον cll. Hex. 282 οὐκ εὐθὺς εἰς χειμῶνα τὴν θέρμην τρέπει, 854 ἢ καὶ πατάξει (sive potius πατάξῃ) Νεῖλος εἰς αἷμα τρέπων. 1675 τὸν πάντα κόσμον εἰς ἐπίῤῥημα τρέπεις[1]). Adde Van. 229 ἀνετράπη τὸ κοῦφον εἰς τοὐναντίον, — Hex. 469 παρατρεπει τὸ πλῆκτρον εἰς τοὐναντίον, Van. 72 ἄνθρωπος εἰς βοῦν φατνιῶν παρετράπη. Attamen Van. 74 τὸ κάλλος ἀντέτρεψεν εἰς ἀμορφίαν recte VTLp ἀντέστρεψεν exhibent cf. P II 333 sq. εἰς ταπείνωσιν τότε | τὸν ὄγκον ἀντέστρεψε τῆς ἐπάρσεως et Hex. 1317 τὴν πίστιν ἀντέστρεψαν (ἀνέτρεψαν falso B, ἂν ἔτρεψαν N) εἰς ἀπιστίαν.

280 sq. οὐδ' ἄλλος ἵππους ἡνιοχῶν τὰς ἡνίας
λοξὰς προδεικνὺς ὀξέως παρέρχεται

per se ὀξέως nullam dubitandi ansam praebet (cf. Av. 460 cl. Suppl. III 24), sed sententiae continuatio codicis M lectionem ὀρθίως extra omnem dubitationis aleam ponit; neque enim tempus, sed cursus ratio tertium comparationis efficit cf. 282 sq. ὡς σὺ κρατήσας τοῦ στρατοῦ τὰς ἡνίας | ὑποτρέχων παρῆλθες ἐξ ἀντιστρόφου cl. 279 ἀντιστρόφῳ παρῆλθε θηρίον δρόμῳ et 285 πρὸ τῆς μάχης ἀφῆκας εἰς ἀντιστάδην.

313 ἔτικτεν οὐκ ἔκπληξιν, ἀλλ' ἐκπληξίαν

M optime L. Dindorfii emendationem (Thes. vol. III p. 535 D) ἐμπληξίαν[2]) confirmat. In eo enim Pisidae ars consistit, ut compositionis ratio scite varietur. Cuius artificii ignari et librarii et editores haud semel vitiosas lectiones inculcarunt e. gr. *a)* P II 283 ὑποτρέχων (sic Mp, ὑποστρέφων V) παρῆλθες ἐξ ἀντιστρόφου *b)* Av. 97 παρῆκεν (παρεῖδεν p) ἢ μεθῆκεν εἰς ὑπερθέσεις, *c)* Hex. 14 sq. καὶ τὴν ὁμίχλην τῶν φρενῶν ὑποστρέφει (cf. Stud. p. 132) | καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντι-

(1618) inciderat cf. Suppl. II 2 ὅλη σε τιμᾷ καὶ καλεῖ θεηδόχον, XXXVIII 3 καὶ τοῦτον, ὦ δέσποινα καὶ θεηδόχε. XLI 3 σπήλαιον ἄλλο καὶ φάτνην θεηδόχον. Altera forma nostro auctori relinquenda est Suppl. LXVII 2 ἡ θεοδόχος γὰρ εὐτρεπίζεται φύσις.

[1]) Accedat Van. 215 ἔπαινος οἶδε τὴν ἀμορφίαν τρέπειν pro (ἔπαινον) τρόπων cf. Stud. p. 190 n. 9.

[2]) Contraria ratione Quercius nescio unde Hex. 126 ἐντεῦθεν αὐτὸν ἐμπλαγέντες οἱ πάλαι optimam scripturam ἐκπλαγέντες, in qua et codices et editiones consentiunt, oblitteravit cf. Hex. 588 sq. ὡς μὴ τὸ μῆκος ἢ τὸ κάλλος τοῦ πλάτους | μόνον σκοπήσας ἐκπλαγῇ τῶν κτισμάτων cll. P III 34. 166, Hex. 605, S 240, Suppl. II 64, XLII 2, An. p. 1704 D. Recte insuper pro ὡς μέγαν Hercher ex V (= p_1 T_2) οἱ πάλαι reposuit.

στρέφει (ἀποφράττει contra metri leges coni. Morellus), *d)* 225 τὴν τῶν ὀμμάτων | ἔκλαμψιν ἢ πρόςλαμψιν (πρόςβλεψιν coni. Mor.), *e)* 1746 εἰς γῆν ὁ πηλὸς συστραφεὶς ὑποτρέχω (sed ὑποστρέφω MVTpN). Cf. de a.[1]) c. e. P II 312 κυκῶν δὲ πάντα καὶ στρέφων κἀντιστρέφων. S 252 εἰς τὴν σεαυτοῦ συστροφὴν ἀντιστρέφεις[2]). 323 ἀεὶ τὸ διττὸν συστρέφων ἀντιστρέφεις, tum Hex. 1080 sq. ἐφ᾽ οἷς δοκοῦσιν ἐκ ποδῶν ἀντιστρόφων | τὴν σφαιροειδῆ κόπρον ἀντισυστρέφειν. — Cum b. et d. plane conspirant Av. 460 ὅμως παρῆλθεν ἢ διῆλθεν ὀξέως et Hex. 37 ἀνεῖλες ἢ καθεῖλες[3]), — proxime accedunt H I 81 τὸ φῶς ὑπέστη καὶ διέστη τὸ σκότος, Hex. 1503 μὴ μᾶλλον ἐκστῇ καὶ διαστῇ τῷ φόβῳ, 1662 τέλους ἀπέστης καὶ διέστης τοῦ μέσου. 1721 ἐφίστασαι γὰρ καὶ παρὼν ἀφίστασαι, — P III 171 sq. οὕτως ἅπαντας καὶ τρέχοντας προςδέχῃ | καὶ μὴ τρέχοντας εἰς τὸ σώζειν ἐκδέχῃ. nec distant H I 74 sq. ἀνεῖλε τὸν δράκοντα τὸν μιαιφόνον, | καθεῖλεν ὕδραν, μυριαύχενον βλάβην. S 609 sq. κατῆλθεν ὢν ἄσαρκος ὡς θεοῦ Λόγος, | ἀνῆλθεν ὢν ἔνσαρκος ὡς ἡμῶν γένος, Suppl. IX 3 sq. ὁ μὲν νοσῶν εἴςελθε καὶ λύεις νόσον· | ὁ μὴ νοσῶν πάρελθε, μὴ λάβῃς νόσον. An. p. 1697 C τόξον ἐντείνων, ἀσπίδα προτείνων. — S 611 sq. ὡς οὐ κατῆλθεν ἡμίθεος πρὸς τοὺς κάτω. | οὐκ ἀντανῆλθεν ἡμίτομος πρὸς τοὺς ἄνω. 318 sq. εἰ δ᾽ αὖγε τὴν σάρκωσιν εἰςάγεις πάλιν, | εὐθὺς τὸ διττὸν αὖθις ἀντεπειςάγεις. Suppl. II 88 sq. εἰ δ᾽ ἀντινεύσεις, καὶ τὸ τῆς νίκης κράτος | συναντινεύει, An. p. 1704 C ὁ μὲν πρὸς φόβον τοῦ βασιλέως ἐξέφερε τὸ ὄνομα, ὁ δὲ τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως ἀντεξέφερε, — Hex. 449 εἰ καὶ παρανόμους ἐννόμους ὁρίζεται. Adde P II 160 ἀλλ᾽ εἵλκες αὐτῶν καὶ μεθεῖλκες τοὺς τόνους. — II 161 ετακτες. ἀντετακτες, Hex. 69 εἰπών, ἀπειπών, 851 ἕλκων, μεθέλκων, S 111 ἕλκειν, μεθέλκειν, — Av. 99 σχέσει λογισμῶν, δωρεῶν ὑποσχέσει, — S 124 sq. ὁ τοὺς ἐκείνῳ συμφρονοῦντας ὑβρίσας | εὔδηλον αὐτὸν φαίνεται καθυβρίσας, ubi voces simplices cum compositis copulantur. Recte igitur Hex. 695 sq. τοὺς ἑλκτικοὺς δὲ πάντας ἰθύνει τόνους, | βάλλει δὲ κλεῖθρα ταῖς καθελκτικαῖς πύλαις variam lectionem ἐκτικοὺς (sive καθεκτικαῖς) nobis videmur reiecisse p. 151 n. 2[4]) cf. praeterea P II 222 κλέψαι

[1]) Per se ὑποτρέχων nihil offendit cf. P II 279 ἀντιστρόφῳ παρῆλθε θηρίον δρόμῳ, III 22 et fr. 64 (Stud. p. 165) τρέχων ὑπόστροφα, S 250 sqq. ἀναδρόμους ἴλιγγας ὥςπερ τῷ πεφυρμένῳ σάλῳ | εἰς τὴν σεαυτοῦ συστροφὴν ἀντιστρέφεις cll. P II 272 sq. οὕτω νομίζων εὐτυχῶς προεκτρέχειν | ἐκ σοῦ σκελισθεὶς δυςτυχῶς ὑποστρέφει et III 333 βάλλων, διώκων, ἐκτρέχων, ὑποστρέφων.

[2]) Cf. Stud. p. 135 n. 3.

[3]) Καθῆρας perperam Tp.

[4]) Sed Hex. 1798 τὸ σύνδρομόν τε καὶ συνέκδρομον σέλας MVTpN et Morelli margo in σύνθρονον concinunt, quam scripturam genuinam esse equidem mihi per-

θελήσας αὐτὸς ἀντεκλέπτετο. III 36 καὶ τοῖς λίθοις ἔμεινε συλλιθούμενος. 161 sq. τῆς καρδίας γὰρ ἀστάτως κινουμένης | συνασταντούσας εἶχε καὶ τὰς ἐλπίδας. 227 sq. ὅλους προπηδᾶν τοῖς τραπεῖσι συμμάχους | ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ταγμάτων ἐπέτρεπεν. 392 sq. σοὶ πᾶσα δούλη τῶν ὁρωμένων φύσις | καὶ τῶν ὑπὲρ νοῦν πᾶσα σύνδουλος κτίσις, Av. 214 sqq. ἐπεὶ δὲ λοιπόν, ὥςπερ οἱ μῦθοι πάλαι | τοὺς γηγενεῖς πλάττουσι τοὺς ψευδοσπόρους, | τῆς γῆς ὁ πυθμὴν βαρβάρους ἀνέπλασε. H II 176 sq. εἰς αἰχμάλωτον ὅνπερ ἥρπασε θρόνον | ἀντενθρονίζειν ἐν κακοῖς τὴν Περσίδα. R 58 κλέψας τὸ πρῶτον μειζόνως ἀντεκλάπη. Hex. 148 φθάνει δὲ πᾶν κίνημα συγκινῶν ὅλα. 493 τιμῆς βραχείας τοὺς ὑπερτίμους πόρους[1]. 1711 εἰ καὶ βάθος γὰρ ἐμβαθύνει σοι[2] λόγου. 1899 sq. κάμψον δι' αὐτοὺς τῷ Θεῷ τὸν αὐχένα, | καὶ πᾶσα Περσὶς ἀντικάμπτει τοὺς πόδας[3]. Van. 24 ὅ, πρὶν κυηθῇ, τῇ φθορᾷ συνεφθάρη. 26 sq. κολάζεται γὰρ τῦφος ὠφρυωμένος, | ἀντοφρυωθεὶς τῇ θέᾳ τοῦ μείζονος. S 177 μηδ' αὖ χαρίζου τῇ Γραφῇ παρεγγράφων. fr. 18 sq. πέπων πεπανθεὶς ἐξύδαροῖ <τὴν>[4] γαστέρα. | οἶνος δ' ἄκρατος ἐκπέποι[5] τούτου θράσος, An. p. 1681 B

suasi cf. Suppl. III 69 δεικνὺς ἐκείνην τῷ κράτει σου σύνθρονον et de re ipsa Suicer Thes. Eccles. vol. II p. 1164 sq.

1) Vulgatam scripturam λίθους ex MVTpN correxi; de foraminibus agitur in corpore discruciati martyris factis.

2) L. σοὶ et verte: 'quamvis enim rationis profunditas (cf. Hex. 68, Suppl. CVII 18, An. p. 1692 C cl. P III 221) te (cf. Hase ad Leon. Diacon. p. 461 Bonn.) scrutetur'. Ἐμβαθύνει optimo iure pro ἐκβαθύνει ex V (= MTp) reposuit Hercher; eodem sensu verbum simplex adhibuit Pisides Hex. 768, tum Ariston apud Stobaeum Flor. LXXXII 7 (Mein. sive Anthol. II 2. 14 Wachsm.) οἱ ἐν διαλεκτικῇ βαθύνοντες ἐοίκασι καρκίνους μασωμένοις, οἳ δι' ὀλίγον τρόφιμον περὶ πολλὰ ὀστᾶ ἀσχολοῦνται, ubi philosophi mentem non adsecuti Usener βραδύνοντες, Wachsmuthius (vol. II p. 22) μηκύνοντες temptabant cf. insuper Philo de poster. Caini § 118 (vol. II p. 26 Cohn) ὁ δὲ τῆς διανοίας ὀφθαλμὸς εἴσω προσελθὼν καὶ βαθύνας τὰ ἐν αὐτοῖς σπλάγχνοις ἐγκεκρυμμένα κατεῖδε, quo loco citra necessitatem (propter vol. I p. 25, 26 = de opif. mundi 77 οἱ τοῖς νόμοις ἐπὶ πλέον ἐμβαθύναντες) ἐμβαθύνας coniecit Mangey.

3) Hex. 858 στῦλον δὲ δεῖξαι (l. δείξῃ cum T) νυκτὸς ἔμπυρον σέλας prave Morelli margo πυρὸς exhibet. — 1567 ἰχθὺς δὲ πνεύμων τοῖς σάλοις ἐπιπνέων rectius VpBN₁ et Morelli margo ἐπιπλέων offerunt, quae lectio haudquaquam formae πλεύμων (pro πνεύμων cf. Suppl. I 32) favet.

4) Recte addidit Hilbergius 'Wiener Studien' IX p. 221.

5) Quercii scriptura ἐκπεποῖ in censum non venit, siquidem ex V epigramma sumpsit, qui distincte ἐκπέποι praebet aeque ac p; neque aliam lectionem ἐκπέοι in M innuit. Graecitati vox accedat ad aoristi formam ἔπεψα adcommodata, nullum vero scrupulum optativus particula ἂν carens movet cf. Av. 170. 514. Hex. 46. S 94. 379. Suppl. XXVIII 2 (p. 140 supra), tum in sententiae condicionalis apodosi, (quae ἂν ex communi consuetudine Av. 106, Hex. 1363, An. p. 1681 B secum trahit), P III 197. 359, Hex. 630 sqq. 690, S 143, fr. 12. ac fortasse Hex. 869 sqq. μόλις τὰ κρυπτὰ τῶν ὀπισθίων μέρη | Θεοῦ σκοπήσει καὶ πλέον μηδὲν βλέπων | πλέον ποθήσῃ (ποθήσει Hercher ex B) τὸν κεκρυμμένον πόθον, ubi σκοπήσοι et ποθήσοι MTN suppeditant, et 1590 καὶ τὴν πρόσινον

ὅταν γὰρ ἀγωνιστῇ εὐφημίας λόγος ἀνταγωνίζηται, 1708 D ὡς δὲ τὴν χεῖρα πρὸς τὸν κείμενον ἐβιάζετο, τὸν φόβον ἀντιβιαζόμενον εὕρισκε. — P III 137 sq. πλὴν οὐ προςήκει συγκαλύψαι τῷ λογῳ | τὸ Περσικὸν κάλυμμα τῆς πανουργίας, Av. 31 sqq. ὡς ῥευστὸν ἀντίφραγμα καὶ τεῖχος νέον· | τεῖχος γὰρ αὐτοῖς ἀντέβη τὰ κύματα | καὶ φραγμὸς ἑστὼς εἰς ἀείδρομον φύσιν, 78 τὴν γῆν ὑφέλκων ἐξ ἐκείνης εἵλκετο, Van. 29 sq. παρωθεῖται βίᾳ, | ὡς εἴ τις ὠθεῖ πάτταλον τῷ παττάλῳ, An. p. 1705 A τὸ φῶς κλεπτουσα διελέγχεται καὶ φύσις αὐτῇ τὸ κλέπτειν ἀεὶ καὶ ἐλέγχεσθαι, p. 1725 B καταιδοῦνται κύνες, ὃν οὐκ ᾐδέσθησαν οἱ ὁμόφυλοι, — tum P II 28 καὶ τὰς ἀτάκτους ἐκτροπὰς ἀνατρέπει, Av. 247 ἀπὼν παρεῖναι, 360 τὰς εἰςόδους κλείσασα ταῖς διεξόδοις, Hex. 594 μήπως ἐπαρθεὶς τῷ μεταρσίῳ θράσει, 744 sqq. εἴπερ δι᾽ αὐτῶν ἐμβαλοῦσα τοὺς ῥύπους | πάλιν δι᾽ αὐτῶν ἐκβάλῃ τὰ δάκρυα, | τὰς εἰςόδους πλύνασα ταῖς διεξόδοις, 1116 καὶ τοὺς ἐνύπνους ἐξυπνίζειν ἐργάτας, 1685 sq. προςτακτικῷ δὲ πάντα μορφώσας λόγῳ | ὑποτακτικήν σοι δημιουργεῖς τὴν κτίσιν, 1802 sq. δι᾽ ἧς ἄσαρκος εἰςεληλυθὼς Λόγος | ἐξῆλθεν, S 128 κατηγορῶν δὲ τοῦ συνηγορουμένου, 333 συνηγορήσῃ τῷ κατηγορουμένῳ, Suppl. IV 44 καὶ τοῖς ἀποῦσι συμπαρὼν λογίζεται, An. p. 1684 C πολιὰ παράφρων καὶ νεότης ἔμφρων εὑρίσκεται.

Memoriae vitium M insuper tollit vocula ἀλλ᾽ praemissa P II 333 ἐξ ἀπορίας εἰς ταπείνωσιν τότε, ubi οὖν post ἀπορίας supplebat Hilbergius (vol. IX p. 211), denique Pinderi coniectura ἔνθεν pro ἐντεῦθεν (cf. Stud. p. 14 n. 2) comprobatur 346 ἔδακνε, μήπως ἔνθεν εἰςβαλὼν φθάσῃς.

Ad idem genus ex mea quidem sententia pertinent πλῶται pro πλωταὶ I 187 [1]) et τε pro δὲ II 311 [2]), ac lacunam unius versus inter II 265 et 266 statuendam esse lectionis varietas ὥςτε καὶ τὴν αἰτίαν

αἱματόῤῥοιαν σβέσεις, quo loco σβέσοις MN commendant. Quae cum ita sint, Suppl. I 54 πηγὰς δὲ τοῖς σοῖς ἐμβαθύνοι (ἐκβαθύνοι M) κορτάφοις relinquenda est optativi forma olim in ἐμβαθύνει mutata, tum Hex. 210 οὐ πλούσιος γάρ, οὐ δυνάστης ἁρπάσει codicum VpN lectio ἁρπάσοι praestare videtur. Adde p. 222 sq. infra. — Ceterum θράσος habet V
θράσος
(= Mp), non κράτος, quemadmodum Quercius edidit; varietatem κράτος ex p notavi ad Hex. 975 καὶ τῶν ἐλεφάντων ἐκφοβοῦσι (ἐκπτοοῦσι minus recte Hercher ex B cf. Av. 523. Hex 73, Suppl. I 58) τὸ κράτος et 406 τὸ τῶν λεόντων σωφρονίζουσιν θράσος (ubi etiam V κράτος offert, at cf. 926), cf. P II 211 κρατοῦντα τῷ θράσει.

[1]) Cf. Lobeckius Paral. p. 428 sqq. (cl. Pathol. Elem. I p. 478 sqq.), qui hanc vocis formam (pro πλωτὴρ) in Lexicis omissam Graecitati alienam esse falso autumat; adde Av. 182, ubi eodem iure ἐπιπλώταις pro ἐπιπλωταῖς (p. 21 n. 2 supra) correxi; neque aliud iudicium de ὑπερπλωτὴς (Thesaur. vol. VIII p. 240 A) ferendum est.

[2]) Cf. Stud. p. 110.

pro τὸν σόν. ἵν' εὐμηχάνως[1]) videtur docere. Accedat II 223, ubi genuinam memoriam (cf. Hilbergius vol. IX p. 211) ποσίν pro ποσί codicis M corrector perperam oblitteravit.

Ambigi potest de ηὐπόρησε pro εὐπόρησε I 76 cf. Stud. p. 117 sq.[2]); idem de II 318 sq. valet ὕδωρ ἐμαστίγωσεν, οὐκ ἔχων, ὅθεν | τὴν λύτταν αὐτοῦ τὴν ἀνάπτουσαν σβέσει, ubi M σβέσοι exhibet. Neutra enim forma Pisidae usu excluditur, unde indicativum[3]) cum optativo in interrogatione obliqua[4]) poeta consociat Av. 399 sqq. ἔρως γὰρ ἦν τις τοῖς ἐπ' ἄμφω βαρβάροις, | οὐχ ὅστις ὅπλα συντομώτερον λάβοι, | ἀλλ' ὃς προφλέξει τοὺς ἀναιτίους λίθους. Quae fluctuatio[5]) etiam in oratione recta occurrit cf. a) Av. 85 ἐντεῦθεν ἡμῖν ποῖος ἀρκέσει λόγος; 416 τί πρῶτον εἰπὼν δευτέρων ἀπάρξομαι; H I 220 sq. τί πρῶτον εἰπών, ποῖα συγγράφων μέσα | τῶν ἐσχάτων σου δράξομαι προοιμίων; Hex. 881 ποῖος πανόπτης εὐτονήσει[6]) νοῦς βλέπειν; 1149 sq. (at cf. p. 134 n. 5) πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ τεκοῦσα Παρθένος | τὸ πιστὸν ἕξει τῆς γονῆς τῆς ἀσπόρου; 1469 πῶς καὶ λιθώδης οὐ συνήσει καρδία; Suppl. I 95 ποῖόν τις (non ποῖον τίς) ἐν σοὶ γνωστὸν εὑρήσει μέλος; II 17 καὶ πῶς σε ῥευστοῖς εὐλογήσομεν λόγοις; An. p. 1689 A ποίαν ἀναδέξομαι[7]) γλῶσσαν; — b) Hex. 1277 sqq. πῶς οὐχὶ μᾶλλον τοῦ πανεργάτου[8]) Λόγου | .... τὰ πάντα θαυμάσειεν ἔργα σὺν

[1]) Cf. ibid. p. 126 n. 2.

[2]) Quo loco εὐδαιμόνιζε An. p. 1700 B excidit.

[3]) Cf. Hex. 1131 ἀμηχανοῦσα, πῶς ἀνοίξει τὴν θύραν.

[4]) Scilicet ἔρως idem significat ac ἐπιθυμία cf. Suppl. XVII 1 ἔχουσα Παύλου τοὺς ἔρωτας τῶν λόγων. 'Pacti' sive 'conventionis' notionem falso Quercius invexit: 'convenerat enim inter utrosque barbaros, ne quis arma citius altero caperet, quam ille antea incendisset inculpabiles lapides'.

[5]) Cf. Stud. p. 193 n. 2.

[6]) Εὐτονήσοι B, εὐπορήσοι T, qua de voce cf. H II 61.

[7]) Hanc formam, non ἀναδέξωμαι (Migne) adgnoscit Quercius (Laur. Esc.).

[8]) Morelli et Quercii scripturam exhibui, quam MT_2 comprobant; Hercher παντεργάτου ex B edidit, quam lectionem etiam VT_1 pN praebent. Attamen Hex. 1446 ἄφθαρτον, ὡς ἔδοξε τῷ παντεργάτῃ et 1641 πρὸ τοῦ φαγεῖν ὕμνησε τὸν παντεργάτην hoc momenti faciunt, ut Hilbergii sententiam ('Wiener Studien' VIII p. 298) Λόγου παντεργάτου reponendis amplectendam esse putem, praesertim cum a poeta divina πανουργία (Hex. 56. 1910 cf. etiam Eustathius Thessalonicensis ad Homer. p. 29, 31 sq.; 524, 37 sqq.; 647, 32; 1357, 1; 1848, 51 sqq.) et hominum dolosa πανουργία (P III 138, S 227; adde πανοῦργος S 186) probe disiungantur cf praeterea P III 394 αὐτὸς κράτιστε τῶν ὅλων παντοκράτορ et Hex. 294 ἡ παντοποιὸς ἐμφανῶς ἐξουσία. Vix igitur ad composita πανάγιος (P II 170, An. p. 1685 B. C. 1696 C), παναλκὴς (H II 149), παναρκής (Hex. 1513), πανήμερος (P II 223, Suppl. III 15), πανόμματος (Hex. 1492), πανόπτης (Hex. 881), πανόπτρια (Hex. 220), πάνορμος (Hex. 515), πανύμνητος (An. p. 1697 A) provocari potest, quibus πανεύστοχος ex Suppl. III 5 ἱππεῖς ἐνόπλους, θηρολέτας <παν>-ευστόχους adiungo, ubi θηρολέτας (pro θηριολέτας) ex M reducendum est.

φόβῳ; Van. 89 sqq. τίς οὖν σκοπήσας ἐξ ἀπόπτου καρδίας | τὸ τοῦ βίου θέατρον αἰσχύνης γέμον | θρήνῳ γελῶντι μὴ σβέσοι τὸ παίγνιον; An. p. 1725 B ἀλλὰ γὰρ ποία λογογραφικῆς ἰσχὺς ἐξαγγελτικῇ πλεονεξίᾳ πιστεύουσα τὸ θαῦμα πρεπόντως ἀνιστορήσοι τῆς ὄψεως[1]; Quibus locis (cf. etiam p. 220 n. 5) codicum ope adiuti haec addere possumus exempla: Hex. 1374 sqq. πῶς οὖν μελίκρατόν τε καὶ πῦρ καὶ ξίφος | . . . εἴργει τὸ ῥεῦμα καὶ τὸ δέρμα συλλέγει | . . . ὁ δὲ πλάσας τὸ σῶμα μὴ συναρμόσει (συναρμόσοι MVTp); 1384 ποίας δὲ καὶ τύχωμεν (τύχοιμεν MVTpN) εὐελπιστίας; Suppl. II 69 sq. <τίς τῇ>[2]) τοσαύτῃ μυστικῇ στρατηγίᾳ λόγοις πτερωθεὶς ἢ διαπτὰς προσβάλοι; IV 23 τὴν ψυχικήν τις πῶς ἕνωσιν ἐκφράσοι[3]); Sed nihil huc pertinet Hex. 1245 ὦ πῶς (ὅπως Quercius!) ἰδών τις τὸν ταὼν μὴ θαυμάσοι (θαυμάσῃ perperam coni. Hercher), quandoquidem Morelli conatus pro ὡς εἴ τις ἴδοι τὸν ταὼν (ταὼ melius MTN$_1$ cf. Stud. p. 196 n. 6) καὶ θαυμάσει repraesentatur, qui versus genuinam interpolatoris, non Pisidae artem prodit. Graves autem causae impulerunt, ut P II 20 τίς ἐκδιδάξαι ταξιαρχίας νόμους in suspicionem vocarem (Stud. p. 5 n. 4), formae ἐκδιδάξει longe praeferendam esse existimans ἐκδιδάξῃ, qua de cf. Hex. 1411 ἢ πῶς φυλαχθῇ τὸ λογικῶς εἰρημένον; 1414 ἢ πῶς τὸ ῥευστὸν εὑρεθῇ πεπηγμένον; 1501 sqq. πῶς πρὸς τὸ πῦρ ἐκεῖνο τῆς ἀφλεξίας | . . . μὴ μᾶλλον ἐκστῇ καὶ διαστῇ τῷ φόβῳ; 1749 sqq. ποῖον αἰθέρα σχίσω; | ἢ ποῖ πορευθεὶς καὶ τὸν οὐρανὸν τρέχων | εἰς πέμπτον ἀρθῶ τοῦ Σταγειρίτου πόλον; | ἢ ποῖον αὖθις ἄλλον, ἢ ποῖον πάλιν | ἐκεῖνον ἐγκλείοντα καὶ ποῖον πάλιν | ζητῶν προκόψω[4]), ψηλαφῶν ὑποστρέφω; An. p. 1689 A τίς οὖν γένωμαι; 1704 D καὶ ποίοις, ἔφη, σπείσω θεοῖς[5]);

[1]) Ἄψεως non recte ex Laur. enotavit Quercius; in ὄψεως Laur. plane cum Esc. conspirat.

[2]) Codicis M lacunosam scripturam . ίστῃ ita corrigendam esse censeo.

[3]) Sic enim optime per compendium M exhibet; itaque coniectura τὴν ψυχικὴν πῶς ἄν τις ἕνωσιν ἐκφράσοι non erat opus.

[4]) Omnino legendum cum MVpN προκόπτω, ubi etiam indicativum adgnosci posse v. 1749 πλὴν ποῖ πτεροῦμαι docet. Codicis T memoria προκόπτων — ὑποστρέφων ad correctorem redit, ac similiter in Morelli editione nota marginalis ζητῶν προκόπτων ex editoris coniectura videtur fluxisse. Ceterum ante ζητῶν κτλ. interrogationis signa male Quercius et Hercher conlocant.

[5]) Adde P III 325 ἀμηχανεῖ μέν, πῇ τραπῇ πρὸς τὴν μάχην et Hex. 1727 οὐκ οἶδα, ποῖον βότρυν ἁρπάσας λάβω. — Eodem modo etiam Hex. 1313 ποίου γὰρ ἂν τύχωσι συγγνώμης λόγου aut ποίου δὲ καὶ τύχωσι (cll. 933. 1293. 1384) aut ποίου γὰρ ἐντύχωσι (cum genitivo cf. Baehr ad Herodot. IV 140 et intpp. ad Sophocl. Philoct. 1317; dativum Pisides usurpat Av. 44, Hex. 623, S 408, An. p. 1692 C) delitescit: etenim ἂν in interrogationibus nonnisi ad optativum pertinere potest cf. Suppl. IV 12, An. p. 1681 C. 1692 B. 1720 B cl. 1689 B.

Aliis locis, de quibus minus firmum est iudicium, codicum auctoritas accedit, e. gr. I 137 ἁμαρτήσοι (pro ἁμαρτήσει) p_2 [1], 148 μένοι (pro μένῃ) V_2 p_2 et II 65 μετάσχοι (pro μετάσχῃ) p_1 [2], tum I 87 σὺ παντὸς ἄνθους ἐκλέγῃ τὸ χρήσιμον, ubi lectio ἐκλέγεις etiam in p oblata videtur praestare [3]), quamquam medium haud raro occurrit [4]), neque a Pisidae consuetudine abhorret, qui promiscue et activam et mediam eiusdem verbi formam ponat cf. ἀριθμῶ (An. p. 1681 B) et ἀριθμοῦμαι (ibid. p. 1696 C), βιάζω (ἐκβιάζω) et βιάζομαι (ἐκβιάζομαι) ad Stud. p. 136 sq. [5]), εἰσπράττω (Suppl. LXXXVI 3) et εἰσπράττομαι (R 47), ἐφέλκω et ἐφέλκομαι Stud. p. 156 [6]), διαπλάττω (P I 142, III 427, An. p. 1704 A. 1717 C) et διαπλάττομαι (An. p. 1704 C) [7]), κλέπτω (P II 222. III 235. Av. 116. 229, S 176. 303. 311. 406. 502. 569, R 58, Hex. 435, Van. 113. 128, Suppl. IV 20. 103, An. p. 1705 cl. pass. Hex. 1730, Suppl. IV 20) et κλέπτομαι (An. p. 1697 B. 1701 A), κρούω (P II 166, Hex. 91. 1203, S 133 cl. pass. An. p. 1701 D) et κρούομαι (An. p. 1705 D), ὁρίζω (An. p. 1713 A cl. pass. P III 384, Av. 71. 73. H II 121, An. p. 1713 A) et ὁρίζομαι (P III 318, Hex. 449), παρίστημι (Hex. 817) [8]) et παρίσταμαι (An. p. 1700 B. 1721 C) [9]), πήγνυμι

---

1) Cf. Stud. p. 118 sq.

2) Cf. p. 12 supra.

3) Cf. Joannes Chrysostomus Homil. XII ad popul. Antioch. cap. 2 (Patr. Gr. vol. XLIX p. 130) καθάπερ ἡ μέλιττα τοῖς λειμῶσιν ἐφιπταμένη οὐ πάντα ἐκλέγει, ἀλλὰ τὰ χρήσιμα λαβοῦσα τὰ λοιπὰ ἀφίησιν. — accedat Isocrat. I § 52 p. 13 B ὥσπερ γὰρ τὴν μέλιτταν ὁρῶμεν ἐφ' ἅπαντα μὲν τὰ βλαστήματα καθιζάνουσαν, ἀφ' ἑκάστου δὲ τὰ βέλτιστα λαμβάνουσαν, οὕτω δεῖ καὶ τοὺς παιδείας ὀρεγομένους μηδενὸς μὲν ἀπείρως ἔχειν, πανταχόθεν δὲ τὰ χρήσιμα συλλέγειν.

4) Cf. Blaydesius ad Aristophan. Eccles. 1124; adde (de ape) ἐκλέγεται γὰρ τὸν θύμον apud Michaelem Glycam Epist. 14 (Patr. Gr. vol. CLVIII) p. 845 C.

5) Suppl. XLIII 2 ad βιάζομαι (med.) pertinet, cui classi etiam An. p. 1708 D adnecti potest cf. insuper Stud. p. 33 n. 4.

6) Hex. 762 ἐφέλκεται μὲν τῆς ἁπάντων αἰτίας recte Hercher ex B (= MVTpN) ἐφίεται edidit, quam scripturam praeterea Morellus in marg. e varia lectione ἐφίκεται extricavit.

7) Καὶ ταῖς πληγαῖς ἑαυτὸν διαπλασάμενος, ubi ἑαυτὸν a Quercio omissum non solum Esc., sed etiam Laur. offert cf. p. 1704 A (διαπλάσας ἑαυτόν).

8) Vitiosam lectionem κάλλος περιστᾷ (pro παριστᾷ) μηδενὸς κινουμένου recte Tp tollunt; totum versum omittit M, fortasse recte. — Av. 182 αὐτὸς παραστὰς τοῖς ἐπιπλώταις ὅλοις librorum memoria παριστὰς persuadendi sensu usurpata (cf. Plato Rep. X p. 600 D) defendi potest (cf. Stud. p. 21 n. 2). Bekkeri tamen emendatio παραστὰς admodum blanditur.

9) Nimirum sistendi significatio in indicii discrimen venit; itaque formas παρίστασθαι (Av. 304, H I 185, An. p. 1700 B. 1705 A. 1717 A. 1721 A. 1725 B), παραστῆναι (P II 182, Hex. 1841), παρεστάναι (P I 115) adstandi notione distinctas seclusi; Hex. 1715 ὡς μήτε μῆκος τῷ παρίπτασθαι βάθει varietas παρίστασθαι (p_2 et Morelli margo) correctori tribuenda est.

(P III 35. 55, Hex. 134. 621. 710. 1425. 1439. S 464. Suppl. II 24 cl. pass. P I 3. II 314. 328. III 284. Av. 38. 272. 521, Hex. 88. 121. 150. 178. 207. 239. 351. 566. 1222. 1414. 1651. 1657, Van. 142. 184. 262, S 11. 140. 685. Suppl. II 4. An. p. 1684 A) et πήγνυμαι (Av. 35. Hex. 1693), πλάττω (Av. 115. 215, Hex. 128. 859. 1180. 1379. 1828, Van. 57, S 215, Suppl. IV 72, C 3, CII 3 cl. pass. Hex. 1738 et Van. 64) et πλάττομαι (H II 108. Hex. 471), ἀναπλάττω Av. 216, Van. 95. 96. Suppl. II 107) et ἀναπλάττομαι (P III 309. S 644), ποιῶ P III 109. 122. 236. 389. 402. 407. 444, Av. 60. 84. 183. 272. 274. 321. 353, H I 43, Hex. 11. 274. 277. 310. 373. 410. 447. 515. 546. 575. 686. 706. 779. 820. 1010. 1043. 1045. 1050. 1053.[1]) 1082. 1159. 1168. 1191. 1496. 1652. 1853. 1861. 1895, Suppl. I 89, II 113, IV 22. 107. 141. 146. 157, XLV 4, An. p. 1692 B. 1693 B. 1701 A. 1713 B. 1728 B) et ποιοῦμαι (P III 188. 234, H II 89. Hex. 226. An. p. 1684 B. 1685 A. 1709 A. 1712 B. 1713 A. 1721 C. 1725 A. 1728 D), πονῶ (P III 88, Suppl. IV 90 cl. pass. An. p. 1693 A) et πονοῦμαι (P I 198. II 359, III 332), προβάλλω (Hex 665. 924. 1120. S 687. nec non Hex. 320 τέγγει μὲν ἰκμὰς καὶ προβάλλει τὴν πόαν, ubi Quercii memoria παραβάλλει et contra sensum et contra librorum auctoritatem pugnat. qui uno consensu προβάλλει cum Mor. et Herch. adgnoscunt) et προβάλλομαι (Hex. 529. S 277, Suppl. IV 38. XLVIII 5, An. p. 1717 A)[2]), προσάγω (P III 31 cf. praeterea P I 211, Suppl. CVII 11, An. p. 1681 B. 1700 A. 1717 D cl. pass. P II 225) et προσάγομαι (Av. 383), προσλαμβάνω (Av. 59. 160, Hex. 1443. 1845, S 707. 716, Suppl. III 10, CII 4, An. p. 1700 B) et προσλαμβάνομαι (An. p. 1717 A. 1725 B), στολίζω (Hex. 200) et στολίζομαι (P I 131, Hex. 135 cl. Hex. 487), στρατεύω (Av. 525, H I 174) et στρατεύομαι (P I 202. II 236. Av. 396, An. p. 1697 B. C. 1709 C), σχηματίζω (P I 190, H II 108. Hex. 170. 459. 664, Van. 99. Suppl. IV 71) et σχηματίζομαι (P III 211, Van. 186). τίθημι (Hex. 88. 658, Suppl. III 2 cl. pass. P II 97. 314, Av. 149, An. p. 1689 A) et τίθεμαι (An. p. 1708 A)[3]).

[1]) Ποιεῖ (pro δρᾷ ex MTB et Morelli margine cf. Hilbergius 'Wiener Studien' VIII p. 302) σαλαμάνδρα τὰς καμίνους αἰθάλην. — Attamen S 447 πονῶν in φορῶν mutandum est cf. Stud. p. 130 n. 3.

[2]) Sed Hex. 4 εἰς τὴν ἄνικμον ἐμβαλοῦ μου καρδίαν forma activa ἔμβαλόν reponenda est, quam expresse tradunt VpN, varietate ἔμβαλόν significat T (ἐμβαλόν B) cf. P I 119. 155, III 291, Av. 410, Hex. 346. 503. 729. 744. 1134. 1235. 1383. 1563. 1677. 1886 (apud Hercherum ex V = MTpN), S 159. 409. 507. — Hex. 1020 ἅλσιν τε τοῦτον ἐμβαλὼν ἐξικμάσοι rectius συμβαλὼν MVp_1B suppeditant.

[3]) An. p. 1717 D ὁ δὲ τοῖς λόγοις τὴν φλόγα τοῦ θυμοῦ... ἀναπτόμενος falso

Tutam vero rationem sequimur, cum P II 305 πετρῶσαι pro χερσῶσαι in discrimen venit, quam scripturam et in M et in p obviam iniuria sprevit Bekker[1], neque aliter de I 152 ἔδει γὰρ ἡμῶν τὸν συνήγορον Λόγον iudicandum, quo loco Bonnensis editor Quercii contextum ὑμῶν (= VM)[2]) reiecit, quae sententia etiam in I 201 cadit, ubi in trimetri clausula ex p συνέτρεχεν pro συνέτρεχε (Qu. = VM) Bekker recepit, etsi versus 202 haudquaquam forti distinctione seiunctus a consonante initium capit.

Omnino codices Vp accurate excussi haud negligendum spicilegium offerunt, quod occasione data ex P, Av., H in medium proferre operae pretium est:

P III 224 inepte legitur θάλπει δὲ πάντας καὶ πυρώσει μὴ φλέγων ('omnesque fovet *et ardet* non urens' ex Quercii interpretatione), sed omnes numeros absolvit distincta utriusque codicis scriptura τῇ πυρώσει cf. Hex. 165 πλὴν μὴ φλογίζων τῇ πυρώσει τὴν κτίσιν cl. fr. 91 ἐνθουσιώσας τῇ πυρώσει τῆς μέθης.

III 328 sqq. οὕτω τὸ πιστὸν τῆς λογικῆς ποίμνης γένος
ἀμήχανεῖς μὲν προβλέπων ἑκάστοτε
ἐκ τῶν ἀπίστων θηρίων κυκλούμενον

editorum textum προβλέπων codicum Vp memoria προσβλέπων extrudit cf. Hex. 383 τίς τὴν θάλασσαν ἀστατοῦσαν προσβλέπων, 680 τὸν γὰρ

'incendens' pro 'incensus' vertit Quercius cf. Stud. p. 172 n. 3. — S 393 sqq. τίς γὰρ τὸ λευκὸν ὄμμα τῆς Ἐκκλησίας | τὸ Γρηγορίου τοῦτο δείκνυται στόμα, | οὐκ οἶδε κεκραγός τε καὶ πεπεισμένον κτλ. perperam idem vertit: 'quis enim illum candidum ocellum Ecclesiae, quis illud innuit os Gregorii, nec sentit clamasse penitus persuasum'. Nimirum verba τὸ — στόμα epexegesin trimetri praecedentis ita praestant, ut phrasi τὸ λευκὸν ὄμμα τῆς Ἐκκλησίας Gregorii Nysseni eloquentiam notari declarent (cf. S 378 sq.), unde γάρ, non (cum Hilbergio 'Wiener Studien' IX p. 219) δὴ inter τὸ et Γρηγορίου supplendum esse sequitur, nisi potius totum versum interpolatori de sententia ὄμμα — κεκραγὸς nimis sollicito (cf. Van. 231 sqq. et Suppl. IV 49 sqq.) tribuamus. — Inter ἐπελαφρύνομαι (Laur.) et ἐπελαφρύνω (Esc.) memoria fluctuat An. p. 1707 C cf. Stud. p. 126 n. 2; neque causa subest, cur Stud. p. 184 ἀλλ' εὐτρεπίζου πάντα τὰ προς τὸν τάφον media forma offendat, quamquam reliquis locis Pisides semper activam adhibet cf. P II 54, Av. 270. 276. 538, H II 138, R 112, Hex. 455, S 676, An. p. 1684 C. 1696 A cl. pass P II 366, III 320. 321, Suppl. LXVII 2, An. p. 1693 B; P II 176, III 31. 244, Av. 119. 516, H II 24, S 366. Insolitum activae formae exemplum ex P II 229 σοὶ γὰρ προσελθὼν ἀνταμείβει τὴν τύχην adnotare placet.

[1]) Cf. Stud. p. 110.

[2]) Scil. Heraclii cf. p. 161 n. 1 supra. — De Sergio patriarcha similiter Pisides loquitur Av. 370 λαβὼν δὲ θᾶττον τὸν συνήγορον Λόγον.

θερισμὸν γειτνιῶντα προςβλέπει, 988 ὅταν τὸν ὕλλον γειτνιῶντα προςβλέπῃ, 1115 καὶ μὴ παρόντα προςβλέπειν τὸν ἥλιον. Suppl. IV 75 εἴπερ τὰ τέκνα στυγνιῶντα προςβλέπει. Quae ratio praeterea in P III 324 κυκλωθὲν αὐτοῦ[1]) προβλέπων τὸ ποίμνιον cadit, ubi προςβλέπων equidem ex coniectura repono. — Eandam vocem etiam P III 422 καὶ σαρκικῇ σε προβλέπει θεωρία requiro, siquidem Moses Dei αὐτόπτης erat cf. P III 370 ἐν σοὶ τὰ πολλὰ προςβλέπων[2]) κινήματα. 996 εἰ μή τις αὐτῶν τὰς ἐπάρσεις προςβλέπων, 1498 εἰ γὰρ τὸ τῆς γῆς τοῦτο πῦρ ὁ προςβλέπων[3]).

Neque III 439 χεῖρας νέμοντες ἀσεβῶς ἡπλωμένας Bekkeri (et Hilbergii 'Wiener Studien' IX p. 212) commento εὐσεβῶς opus erat, quoniam Vp clare illam scripturam exhibent[4]). Quae vox apud Pisidam semper eandem versus sedem occupat eaque est trimetri structura, ut praeter P I 195 σὺ δὲ δροσίζεις εὐσεβῶς τὰς καρδίας, ubi articulus cum substantivo arctissime cohaeret, vox quadrisyllaba sequatur: ἀμβλύνεται (P I 97), ἀνατρέχων (P I 237), ἀπληστίας (H I 156), δεδεγμένος (S 77), ἐδόξασε (Suppl. CVII 10), εὐπραξίαις (Suppl. III 38), ἡμαγμένη (P I 197), μεθαρμόσας (P I 160), μεθαρμόσῃ (Van 63).

---

[1]) Cf. Stud. p. 10.

[2]) Cf. p. 159 supra.

[3]) Dativus a προςβλέπειν pendet Suppl. II 85 (96) τῷ σῷ δὲ λοιπὸν προςβλέπουσι νεύματι et An. p. 1693 C τοῖς ἄνω τε καὶ θειοτέροις προςέβλεπεν. — Post Hex. 878 ex V Quercius duos versus: οὐ ῥάδιον γὰρ εὐτόνῳ τῷ βλέμματι | ἀσκαρδαμυκτεὶ προςβλέπειν τὸν ἥλιον adiecit, quos adulterinos esse equidem mihi persuasi; cum V concinit p, varietatem ἀσκαρδαμυκτεῖν καὶ βλέπειν T suppeditat, codex a Morello in editione altera (a. 1618) adhibitus particulam uno trimetro auctiorem οὐ ῥάδιον γὰρ εὐτόνῳ τῷ βλέμματι | ἀσκαρδαμύκτειν (sic) καὶ τὸν ἥλιον βλέπειν, | ἀένναον φῶς, τοῦ Θεοῦ τὴν λαμπάδα post 882
τόν
conlocat, N οὐ ῥάδιον γὰρ εὐκόλῳ τῷ βλέμματι | ἀσκαρδαμύκτειν καὶ τὸν ἥλιον βλέπειν post 878 ponit, versum ἀέναον — λαμπάδα inter 881 et 882 inserit, quae varietas interpolationis indicia amplificat cf. Stud. p. 131 n. 4 et 132 n. 2. — Hinc igitur phrasin ἀσκαρδαμυκτεὶ (sive potius ἀσκαρδαμυκτὶ cf. An. p. 1708 B et Blaydesius ad Aristophan. Equit. 292) προςβλέπειν vindicare nihil iuvat, qua de cf. Lucian. Catapl. 26 ῥᾷον γὰρ οὖν τὸν ἥλιον ἄν τις ἢ τοῦτον ἀσκαρδαμυκτὶ προςέβλεψεν, Philes de anim. 963 sq. τὴν δ' αὖ σελήνην, ἐκφανεῖσαν μὲν νέαν, | ἀσκαρδαμυκτί τ' εὐσεβῶς τε προςβλέπων, — Tzetzes Chil. II 713 κἂν μὲν οὖν ἀσκαρδάμυκτα προςβλέψωσιν ἐκείνας (scil. τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου) cll. Porphyr. de vita Pythag. 10 ἀναβλέποντα πρὸς ἥλιον ἀσκαρδαμυκτί, — Lucian. Icar. 14 γνήσιος ἀετός, ἢν ἀσκαρδαμυκτὶ πρὸς τὰς ἀκτῖνας βλέπῃ, Phila vol. I p. 170 v. 606 sq. (Miller) τὸ καὶ πρὸς αὐτὸν τοῦ κράτους τὸν φωςφόρον | ἀσκαρδαμυκτὶ καὶ παραχρῆμα βλέπειν, II p. 218 v. 68 ἀσκαρδαμυκτὶ πρὸς τὸ σὸν κάλλος βλέπω. — Aristophan. Equit. 292 βλέψον ἐς μ' ἀσκαρδάμυκτος (v. l. ἀσκαρδαμυκτί).

[4]) Cf. Stud. p. 26. Nostro loco de Heraclii filiis agitur.

Gravioris momenti locus est III 381 sqq.

ὅμως δὲ μικρῷ καὶ βραχυδρόμῳ σκάφει
τὴν σὴν θάλατταν ἐκπερᾶν εἰθισμένος
ἥμαρτον οὐδέν, μὴ διαπλεύσας ὅλην.

Etenim Bekker codicis p memoriam βαθυδρόμῳ haud immerito aspernatus in βραχυδρόμῳ adquievit, quod ex V a Quercio receptum est. Verum enim vero V perspicue βραδυδρόμῳ praebet, nec dubitandum, quin Pisidae manum reddat. Eodem modo naturam suam poeta designat H II 15 ἐβουλόμην δέ, καίπερ ὢν βραδυγράφος (ubi 'rudis' notionem falso invexit Quercius, cl. Av. 535 sq. ἐνταῦθα μοι νῦν τὸν βραδύγλωσσον λόγον | τὸ συμπέρασμα τοῦ σκοποῦ περιγράφει. Inprimis vero tardiloquus est in Heraclii laudibus celebrandis cf. P I 60 sqq. πάντας διατρέχουσιν οἱ ταχεῖς λόγοι | τῇ λεπτότητι ζωγραφοῦντες τὰς φύσεις | ὅταν δὲ πειραθῶσι τοῦ πρὸς σὲ δρόμου, | πόθῳ τρέχουσι καὶ βραδύνουσιν φόβῳ. — Nostro autem loco sermonum navigium[1]) non solum tardum[2]), verum etiam parvum adpellatur, utpote quod ad imperatoris gloriam canendam non sufficiat cf. Suppl. III 86 sqq. τούτοις ἀνυμνήσας σε τοῖς μικροῖς λόγοις[3]) | φανείς τε πάντως ἐνδεὴς τῆς ἀξίας, | τὸ γνῶθι σαυτὸν εἰκότως παιδεύομαι. Alibi sane Pisidae sermo sive velocior videtur, quam ut Heraclium dignis laudibus praedicet sive admodum profusus, cum imperatoris res gestae scribendi materiam uberrimam praebeant cf. a) Suppl. II 17 καὶ πῶς σε ῥευστοῖς εὐλογήσομεν λόγοις; III 1 sqq. λόγος μὲν ὑμᾶς οὐ κατισχύει φράσαι | αὐτοῦ τεθεικότος σε τοῦ Θεοῦ Λόγου | ὑπερτετάχθαι τῶνδε τῶν ῥευστῶν λόγων. — b) H I 219 sqq. οὕτως ἀπλήστως ἐκχυθεὶς πρὸς τοὺς λόγους | στέργω δι' ὑμᾶς τὴν καλὴν ἀπληστίαν. Τί πρῶτον εἰπών, ποῖα συγγράφων μέσα | τῶν ἐσχάτων σου δράξομαι προοιμίων; | Ἀντεμπλοκὴ γὰρ συγκροτεῖται καὶ μάχη | τῶν σῶν ἀγώνων νῦν ὁμοῦ μεμιγμένων, | καὶ μῖξις ὥσπερ γίνεταί μοι καὶ στάσις, | ὥσπερ ῥεόντων τῶν ποταμῶν τῶν ὀμβρίων | ὁ πόντιος ῥοῦς ἵσταται μεμιγμένος· | οὕτω γὰρ ἐκβλύσαντες ἐξ ἑνὸς πόρου | τῶν σῶν ἱδρώτων οἱ ποταμοὶ μεμιγμένοι | ὠθοῦσι καὶ σφύζουσιν ὥσπερ ἐκ βίας | ἄλλος τὸν ἄλλον, ἐκδραμεῖν ἠπειγμένοι καὶ ταῖς ἀβύσσοις

[1]) Cf. An. p. 1693 B τὸ σκάφος τῶν λόγων et Van. 37 sq. ἴθυνον ἡμῶν τὴν λαλοῦσαν ὁλκάδα, | τῇ σῇ προσευχῇ πνευματώσας τὸ σκάφος, ubi phrasis τὴν λαλοῦσαν ὁλκάδα ex eadem imagine fluxit; adde Av. 129 ἄγουσι πρὸς σὲ τὴν λαλοῦσαν ὁλκάδα et clausulam τας λαλούσας ὁλκάδας S 87 et 130.

[2]) Contrario modo navis epitheto ταχυδρόμος insignitur P I 200, quo de cf. insuper P II 208, III 442, H II 147, Hex. 1642.

[3]) Cf. similiter de bello Avarico Av. 10 sq. ἐγὼ δὲ μικροὺς τῶν ἀγώνων, ὡς ῥόδα, | λόγους συνάξας ἐξ ἀκανθῶν τῆς μάχης cl. Hex. 65 ἄκουε μικρῶν συλλαβῶν κράτος μέγα.

ἐντεθῆναι τῶν λόγων. Omnino autem supra vires facultatum suarum sibi audere videtur poeta (cf. P II 32 sqq. ἀλλ' εἰ θελήσω τῶν λόγων τὰ ποικίλα | καὶ τὰς διαφορὰς ἱστορεῖν τῶν φροντίδων, | ὅσας προθύμως ἀνθ' ὅλων ὑφίστασο, | διττῆς ἁμαρτὼν ἐλπίδος χωθήσομαι, | ὡς μηδὲ ταῦτα τῷ λόγῳ περιγράφων, | μηδὲ προβαίνων καὶ λέγων τὰ καίρια). quare alia silet (H II 153 sqq. cl. P II 149 sqq.), alia saepius narrat (cf. P I 64 sq. cll. Av. 533 sq., S 696 sqq.), alia in tempus magis opportunum differt (cf. Av. 307 sqq.), alia non satis bene efferri posse ingenue profitetur (Suppl. IV 154 sq.).

Nihil profecto offendit, quod βραδυδρόμος aliunde non innotuit: idem enim de βραδυγράφος (H II 15) valet, nec parvum omnino vocum ἀθησαυρίστων fasciculum Pisidae opuscula suppeditant. Ex P accedant praeterea: ἀνεξιχνεύω (III 252 φυγῆς ἀνεξίχνευον ἐκπηδήματα), ἀνευτρέπιστος (III 198 ἀλλ' οὐκ ἀνευτρέπιστος ἀνθωπλίζετο), ἀνθοροθετέω (II 315 ἀνθοροθετῆσαι τὰς βάσεις ἠπείγετο), ἀνταμοιβὸς (II 133 ταῖς ἀνταμοιβαῖς ὥσπερ ἀντιλήψεσι [1]), ἀντικλέπτω (II 222 κλέψαι θελήσας αὐτὸς ἀντεκλέπτετο) [2], ἀντικτίζω (III 74 τοῖς βαρβάροις μὲν φραγμὸς ἀντεκτίζετο) [3], ἀντίκρουσμα (I 185 ἐκ τῶν βιαίων ὥσπερ ἀντικρουσμάτων) [4], ἀπόσχοινος (I 217 οἱ ναυτικοὶ δὲ τοῖς ἀποσχοίνοις τόνοις), κατωστενόω (P II 341 καὶ τὴν δυσάντη καὶ κατεστενωμένην scil. ὁδοῦ θέσιν), μελαμπέδιλος (III 118 καὶ νῦν μελαμπέδιλον ἐκτείνων πόδα), ὀρθίως (II 281 λοξὰς προδεικνὺς ὀρθίως παρέρχεται) [5], Πόντιος (II 256 ἐπεὶ γὰρ εἰς χειμῶνα πρὸς τὸ Πόντιον | κλίμα) [6], προκάμπτω (III 406 τούτῳ προκάμψει

---

[1]) Adiectivi enim forma adgnoscenda est, quae quidem Av. 365 recurrit: τοὺς ἀνταμοιβοὺς προσδοκῶντες ἀγγέλους. Neque quidquam Callimacheum (Hymn. IV 52, ubi cf. Schneider p. 266) ἀντημοιβὸς obstat cf. ἀμοιβός, ἐπάμοιβος et ἐξημοιβός, ἐπημοιβός. — Ac primo adspectu emendatio ἀνταμοιβοῖς se offert, at cf. Oppianus Halieut. V 135 sq. ἐπημοιβαῖς κεχάρακται | γλωχίνων προβολῇσιν, ubi ἐπημοιβοῖς frustra temptatur. — Nec tamen P II 307 ὃς ταῖς ἀτάκτοις μεταβολαῖς τὰς οὐσίας codicis M varietas ἀτάκταις iuvat (cf. P II 28, H II 42, R 54, Hex. 262. 387), neque Hex. 876 εἰ γάρ τις εἰς ἄβυσσον ἀπλήστοις κόραις libri N lectio ἀπλήσταις in censum venit (cf. P II 221, Hex. 501. 738. 1101. 1615. Suppl. I 100).

[2]) Adde R 58 κλέψας τὸ πρῶτον μειζόνως ἀντεκλάπη.

[3]) Ἀνεκτίζετο perperam offert V, sed de lectionis φραγμὸς sinceritate non recte dubitavit Quercius, cuius versionem: 'tui vero tentorii insolita inspectio barbaris quidem timorem creabat' falsam coniecturam ἄχθος exprimit cf. Av. 31 sqq. ὡς ῥευστὸν ἀντίφραγμα καὶ τεῖχος νέον | τεῖχος γὰρ αὐτοῖς ἀντέβη τὰ κύματα | καὶ φραγμὸς ἑστὼς εἰς ἀείδρομον φύσιν, 271 sq., κτίζειν τε πύργων ἐκφορὰς ὑπαιθρίους | φραγμούς τε ποιεῖν, Hex. 518 sq. ψάμμον δὲ τεῖχος τῇ θαλάσσῃ συλλέγων | καὶ λεπτὸν ἀντίφραγμα τῇ ζάλῃ πλέκων cll. R 9, Hex. 1634, S 299. 664. — Hex. 1592.

[4]) Cf. Stud. p. 212.

[5]) Cf. p. 218 supra.

[6]) Adde Suppl. I 59 ὡς εἴθε σε πρὶν οἱ τὸ Πόντιον στόμα et Stud. p. 13 n. 7.

σὺν τρόμῳ τὸν αὐχένα), προσαντικρούω (II 115 πέτραις προσαντέκρουσεν ἠδαφισμένα), προσσκιρτάω (I 180 ὁλκὰς προσεσκίρτησε πετραίῳ πάγῳ), συμμεταστρέφω (II 162 τῆς σῆς ῥοπῆς τὸ νεῦμα συμμετεστράφη). Quibus exemplis III 249 τὰς καμηλίους τότε | πλευρὰς adiungerem, nisi καμηλείους scribendum esse censerem, quam formam (cf. Dioscorides II 90 et Oribasius vol. I p. 204, 10 Bussem.-Daremb.) etiam apud Porphyrium de abstin. I 14 (pro καμήλια) ex Rhoehrii sententia (p. 27) Hercher p. 7, 22 et Nauckius, ²p. 97, 27 restituerunt. Neque omnino masculina positio scrupulos movet, siquidem eiusdem generis adiectiva ad utramque positionem et masculinam et femininam prona sunt cf. λύκειος et λυκεία, ταύρειος et ταυρεία. Ceterum ipse Pisides fluctuationem amat cf. ἀγρία (Av. 21. Hex. 388)[1]) et ἄγριος (Hex. 947)[2]), αἰωνία et αἰώνιος (Stud. p. 28 n. 2), ἑκουσία (Suppl. VII 2) et ἑκούσιος (An. p. 1689 B. 1693 D. 1697 B, nec non Hex. 1596)[3]), καθαρσία (Hex. 1372) et καθάρσιος (Hex. 949)[4]), σεβασμία (An. p. 1725 A) et σεβάσμιος (P I 139)[5]).

Av. 330) στέλλουσι κλεπτὰς τῆς θαλάσσης ἀγγέλους optime κλέπτας in Vp habes[6]) cf. Sophocl. Ai. 1135 κλέπτης γὰρ αὐτοῦ ψηφοποιὸς

---

[1]) Adde Av. 29 ὅμως ἐπισχεῖν τὴν τοσαύτην ἀγρίαν (Stud. p. 208 n. 3).

[2]) Καὶ πάρδαλις μὲν λύθρον αἰγὸς ἀγρίου, ubi VpN citra necessitatem ἀγρίας vindicant; etenim inde ab Homero eadem ambiguitas comparet, cui αἶξ modo ἄγριος (Il. 3, 24; 4, 106; Od. 14, 50) est modo ἀγρία (Od. 9, 119); nihil igitur certi de P III 251 adfirmari potest: κρημνοὺς τε πάντες ἀγρίων αἰγῶν δίκην.

[3]) Ὁ βλέννος εἴργει τὰς ἑκουσίους ῥύσεις ex Hilbergii emendatione (Byz. Zeitschr. vol. VII p. 338 n. 1) pro ἀκουσίας (Mor., Querc.) sive potius ἀκουσίους (Herch. ex B = MVTpN), quae fluctuatio adiectivi ab alpha privativo compositi Van. 209 δάκνει βλέποντας ἀξίας ἀναξίους in memoriam redigit, ubi ἀναξίας T offert, genuina vero memoria ἀναξίως (cf. S 603) in MLp_2 extat. Margo Morelliana videlicet ex editoris coniectura, qui loci sententiam non perspexit, ἀξίως ἀναξίως praebet, lectio ἀναξίων in V_2 (ἀναξίους $V_1 = p_1$) correctorem sapit.

[4]) Suppl. IV 160 τῶν σῶν δὲ δείξοι σφαλμάτων καθάρσιον | ἣν ἀνθ' ὅλων ἔσταξας ἱδρώτων χύσιν substantivi vim καθάρσιον habet cf. P III 407 sq. ποίησον αὐτῷ τῶν φθασάντων πταισμάτων ἱδρῶτας, οὓς ἔσταξεν, εἰς καθάρσιον cll. P II 195, H II 69, Hex. 26, fr. 47. — Sed Hex. 1534 ὀπὸς δὲ ῥίζης φάρμακον καθαρσίου reponendum omnino καθάρσιον cf. Bos-Schaefer Ellips. Gr. p. 318.

[5]) Λαβὼν δὲ τὴν θείαν τε καὶ σεβάσμιον, ubi frustra σεβασμίαν V_2 p_2 corrigunt. — Hex. 1169 οὐκ ἐπ' ὀρθίας | γραμμῆς διευθύνουσαν, ἀλλ' ἐγκαρσίας (genit.) Hercheri scriptura ἐγκαρσίους (scil. τὰς σύριγγας) omnino auctoritate caret (cf. Stud. p. 121 not.), similiter tamen femininam formam παραιτία noster Av. 515 adhibuit. — Hex. 1254 λόγχην ἑτοίμην, αὐτοκίνητον δόρυ (ξίφος ex versus sequentis clausula pro δόρυ se insinuavit apud Quercium) recte mei codices MVTpN et B apud Hercherum ἕτοιμον habent cf. P I 119, II 361, III 29, Av. 138. 279, Hex. 714. 1627, — eademque ratione Van. 49 πρὸς ὕψος ἐξαίρουσι καὶ δόξαν νόθην reducenda est forma νόθον, in qua MVTLp consentiunt cf. P III 259, H I 107, Suppl. II 36.

[6]) Eosdem nuncios poeta 352 τοὺς λαθόντας ἀγγέλους vocat.

ηὑρέθης. — supervacanea vero Bekkeri coniectura est εὐκαρπία est 159 πλὴν οὐδὲ ταύτης ἐντελὴς ἀκαρπία, quandoquidem Vp distincte εὐκαρπία exhibent.

61 sq. καὶ τοῖς παρ᾽ αὐτῶν[1] αἵμασιν πεφυρμένον
ὅλον τὸ σῶμα τοῖς πόνοις ἐβόσκετο

Quercius πεφυρμένος exhibet, attamen V cum p in scriptura πεφυρμένως congruit, quae bene admitti potest, etsi Bekkeri emendatio πεφυρμένον ex H II 77 sq. adminiculum sumere videtur: καὶ τοῖς παρ᾽ αὐτῶν αἵμασιν πεφυρμένος | ὁ ῥοῦς[2] ἐρυθρὸς ἐκ ῥίζης ἐγίνετο. — De adverbii forma[3] cf. εἰθισμένως (P I 175), ἐρευσμένως (P III 212), ἠκριβωμένως P I 65, III 173. Hex. 1699 [nec tamen S 123 τὴν πίστιν ἠκρίβωσαν ἠκριβωμένως, ubi tautologiam scriptura ἐξ ἀπιστίας tollas, quam ratam facit fr. 30 τὴν πίστιν ἠκρίβωσεν ἐξ ἀπιστίας[4]) cll. P III 147 ἔδοξεν εἶναι πιστὸς ἐξ ἀπιστίας, Av. 202 sq. καὶ τὴν ἑαυτῶν ἤξιουν ἀπιστίαν | ἔχειν καθ᾽ ἡμῶν πίστιν ἠκριβωμένην, Hex. 1317 τὴν πίστιν ἀντεστρέψαν εἰς ἀπιστίαν. Adde Hex. 337 καὶ καρπὸν ἐντίθησιν ἐξ ἀκαρπίας cl. 662 καὶ κάλλος ἐντίθησιν ἐξ ἀμορφίας. Quae exempla Pisidae artem praestant, qui libenter ex contrariis notionibus orationis lumina adsumit cf. Hex. 886 πᾶσιν γὰρ ὢν ἄγνωστος ἐγνώσθης ὅλοις. — P I 140 et Av. 373 τῆς γραφῆς τῆς ἀγράφου, — Av. 450 ἐντεῦθεν ἦν ἄδηλος ἡ δήλη μάχη. Hex. 1665 πρόδηλος ὢν ἄδηλος — Van. 170 πολλήν τε δόξαν τὴν ἀδοξίαν ἔχει. — P I 161 στρέψας τὸ τῆς πλάνης ἄδοξον εἰς εὐδοξίαν. — fr. 41 κάμψαν εὐθὺς τοὺς ἀκαμπεῖς αὐχένας, — Hex. 17 καὶ καρπὸς ἔμφρων ἐξ ἀκάρπου καρδίας. Av. 152 sq. καὶ τὰς ἀκάρπους καρδίας μεταιργάσω | καρποὺς ἐνεγκεῖν. — Hex. 157 μετρουμένη γὰρ οὐρανῶν ἀμετρία, Av. 47 sq. τῇ τῶν τοσούτων πράξεων ἀμετρίᾳ | στολὴν παρασχεῖν τεχνικῆς εὐμετρίας (cl. Van. 6 sq.), S 254 σταγμάς τε μετρεῖν καὶ ῥοπῶν ἀμετρίας

[1]) Cf. Stud. p 9 n. 5

[2]) Cf. praeterea H II 186, R 78, Hex. 34. 836, S 599, Suppl. CVII 31 cl. Hex. 392.

[3]) Cf. Frohwein in Curtii Studiis vol. I (1868) p. 81 sqq., qui eiusdem generis exempla a Millero ad Philen vol II p. 105 sq. congesta neglexit. — Ex nostro poeta huc pertinent insuper ἀντικειμένως (H II 170) et πλανωμένως (H II 125), tum ὄντως (Van. 185, S 327, Suppl XXX 2, An. p. 1697 C) et ἀπεικότως (P I 52, S 242. 390) εἰκότως (P I 111, II 295, III 131. 366, Av. 230, H II 202, Hex. 113, Van. 81. 165, S 503, Suppl. III 88, IV 10, LXIII 4, LXX 3, CVII 19, An. p. 1725 A), λεληθότως (Hex. 287, Van. 227, S 439).

[4]) De versuum similitudine cf. Stud. p. 129. — Varietas ἠκριβωμένω in p, nihil
ως
ος
iuvat, nec melius ἠκριβωμέν p offert Hex. 1673.

(cl. Hex. 125). — Hex. 1607 μορφοῦσα τὰ πρόσωπα τῆς ἀμορφίας, — 1687 πάμμορφος ὢν ἄμορφος. — Van. 124 αἰσθητικὴν δρῶν τὴν ἀναίσθητον πλάνην. — 209 δάκνει βλέποντας ἀξίας ἀναξίως, — Hex. 1667 ἄρχων ἀνάρχως. — Suppl. XL 1 καὶ πῶς ὁ νυμφὼν τῆς ἀνύμφου παρθένου, — Hex. 1392 sq. ὅπως τὸ ῥευστὸν τῆς φθορᾶς ἀποξέσας | ἄρρευστον ἡμῶν ἐξεγείρῃ τὴν φύσιν. — S 483 ἄσαρκος ὢν ενσαρκος (cl. 609 sq.), — 1407 sq. ὡς καὶ σαπέντων ἐκ φθορᾶς τῶν ὀργάνων | ἄσηπτον αὐτοῖς ἀντεγείρεται δέμας. 1449 ὅμως ἄσηπτον τῶν σαπέντων τὴν φύσιν, — Hex. 509 ἱστῶν δὲ τὴν βρίθουσαν ἀστάτῳ βάσει. — An. p. 1684 A φιλοστοργίας ἀστόργου, — P III 267 τῶν ἀτάκτων ταγμάτων (cl. Hex. 262), — Suppl. LXXXVI 2 οἱ τὴν τέχνην δεικνύντες ὡς ἀτεχνίαν. — H II 224 εχει δὲ τιμὴν τὴν καλὴν ἀτιμίαν, Van. 169 φέρει δὲ τιμὴν τὴν καλὴν ἀτιμίαν. — Hex. 785 τιμῆς ἀτίμου. — 214 τομαῖς ἀτμήτοις, — H I 127 εὐτολμίαν εδειξε τὴν ἀτολμίαν, — P III 89 sq. καὶ πᾶς τις ὢν ἄτολμος εἰς ὑμᾶς βλέπων | τὸν νοῦν μετεσκεύαζεν εἰς εὐτολμίαν. — 22 ἄτολμα τολμῶν. — Av. 461 τρώσασα τὴν ἄτρωτον οὐδαμοῦ φύσιν. — Hex. 751 καὶ[1] πῶς ἐν ὕλῃ τὴν ἀϋλίαν εχει. 834 sq. καὶ τὴν ἄφυκτον ἐν μάχαις ἀϋλίαν | ὕλην εχοντες. — 1044 ἄϋλος ὢν ἔνυλον εἰ κτίζει φύσιν, P I 5 (= Hex. 893. 1659) ὕλην ἄϋλον, — An. p 1704 B ἡ γὰρ πρὸς δοξολογίαν λύρα πολύφωνος, ἄφωνος ἐν τοῖς ἀτόποις εὑρίσκετο, — Suppl. LXXXI 1 ἄφωνε φωνή. — Hex. 1568 ῥοπῇ δὲ ποιῶν ἀχρόνῳ τὰ τοῦ χρόνου. Accedant An. p. 1684 A ἵνα τροφὸν εχων τὴν ἀσέβειαν μὴ διδαχθῇ τὴν εὐσέβειαν. p 1717 A ὁ μὴ δυσσεβὴς ἀσεβέστατος, — P II 372 τὴν πρὶν σεβαστὴν εἶχε δυσσεβουμένην. 228 ὁ δυστυχήσας εὐτυχῶς, — III 232 καὶ θᾶττον ἠτίμωσε τοὺς τιμωμένους. — 119 τοῖς μὴ πρέπουσίν ἐστιν εὐπρεπέστερος. — Van. 101 sq. φαντάζεται δὲ μηδὲν ὢν ὡς ὢν ὅλα. | καὶ μηδὲν εἰδὼς εἰδέναι δοκεῖν θέλει, — P II 331 sq. οὐδεὶς δὲ λοιπὸν εὔπορος τῷ βαρβάρῳ | ἐν ταῖς μερίμναις τῆς ἀνάγκης ἦν πόρος. — Hex. 1570 ἔμψυχος[2] οὐκ ἔμψυχος]. ἡνωμένος Hex. 187. 215[3]. ὑφειμένως Van. 132[4].

---

[1] L. ἢ cum MVN. — Simili ratione Hex. 205 sq. πρὸς γὰρ τὸν αὐτὸν ἀντανέρχομαι πάλιν | καὶ μᾶλλον αὐτὸν νῦν λαλῶν ἀναπνέω equidem ἢ reponendum esse censeo Scripturae varietas λαλεῖν (M) et ἀναπνέων (N) nihil probat; de ἢ μᾶλλον cf. Stud. p. 157 cl. μᾶλλον δὲ H I 137. Hex. 1847. Van. 247.

[2] Ex B (= MVTpN) pro ἄψυχος recte Hercher correxit

[3] Ἐν τῷ μερίζειν τὰς πνοὰς ἡνωμένως ex MVTpNB pro ἡνωμένος, sicuti etiam in versu qui sequitur (216 ἐν τῷ προχεῖσθαι πανταχοῦ συνημμένος (συνηγμένος margo Morelli, at cf. p. 234 n. 2) iidem libri praeter p συνημμένως praebent. — Fortasse etiam Suppl I 91 ἀλλ' ἡνωμένον τῇ γαστρὶ συγχέεις τὸ προκοίλιον στόμα codicis M memoria ἡνωμένων potius ad ἡνωμένως ducit, sed Hex. 280 ἐν τῇ δοκήσει τῆς μάχης ἡνωμένας perperam adverbium in M extat.

[4] Av. 337 ἡρμένως pro ἡρμένος in V primitus exaratum erat, 530 ὁ βάρβαρος νοῦς δυστυχῶς γεγευμένος (sic tacite edidit Quercius; γεγευσμένος p) etiamnunc γεγευμένως legitur.

Neque aliter corruptus Heracliadis locus (I 236) sanandus est: ὡς ἐξ ἀνάγκης λοιπὸν ἐστενωμένος | εἴργειν ἑαυτοῖς τὴν φορὰν τῆς ἐξόδου. ubi ἐστενωμένως omnibus numeris satisfacit.

101 sqq. ποίαν δὲ γλώσσης οὐκ ἐκίνησεν λύραν
ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ[1] μουσικῆς ἡρμοσμένην,
ᾗ πείθεται μὲν πολλάκις τὰ θηρία

Bekker codicis p scriptura καὶ spreta Quercii contextum τὰ retinuit; sed enim V distincte καὶ praebet, quae lectio vel propter 104 πραΰνεται δὲ καὶ τὸ δημῶδες θράσος unice vera est cf. Suppl. III 19 sq. τῇ σῇ φύσει, κράτιστε, καὶ τὰ θηρία | ἐξημεροῦσθαι πολλάκις διδάσκεται[2]).

Eadem est ratio v. 180 καὶ πανταχοῦ κίνδυνος ἦν ἠρτημένος, ubi non solum p. sed etiam V ἠρτυμένος[3]) suppeditat, unde Quercii lectionem a Bekkero servatam omni auctoritate carere elucet.

Quartum eiusdem incuriae exemplum 502 sqq. occurrit:

ᾄσωμεν οὖν τὸν ὕμνον οὐκ ἐν τυμπάνοις
ἄρρυθμα βομβήσαντες, ἀλλ᾽ ἐν ὀργάνοις
τῶν ενδον ἡμῖν[4]) μυστικῶς ἡρμοσμένων.

Scilicet ἐν ὀργάνοις Quercius oscitantia quadam, cuius origo ex v. 502 (ἐν τυμπάνοις) repetenda est, pro ἐξ ὀργάνων in V legit, quam memoriam

---

[1]) Cf. Stud. p. 9 n. 5; emendationem nostram loquendi usus vindicat cf. P II 31 καὶ τῶν ἐν αὐτῇ καιρίων καθάπτεται, III 166 καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκπλαγεὶς ἀτολμίαν, H I 126 καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας, Hex. 314 ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς ποιοτήτων ἀκρότης, 691 πρὸς τὰς ἐν ἡμῖν θρεπτικὰς λειτουργίας, 702 πρὸς τὰς ἐν ἡμῖν ποικίλας διακρίσεις, 799 καὶ τὰς ἐν ἡμῖν αὐτοδεσπότους φρένας, Van. 133 κινῶν τὰ νεῦρα τῶν ἐν ἡμῖν ὀργάνων, S 602 ὁ τὰς ἐν ἡμῖν ἐμβατεύων καρδίας, — P I 45 τῶν γὰρ λογισμῶν τῶν ἐν ἡμῖν οἱ τόνοι, III 373 τὸν νοῦν τὸν ἐν σοὶ τῷ ξένῳ μαθὼν λόγῳ.

[2]) Accedat Suppl. IV 61 θρασύνεται γαρ πολλάκις καὶ νήπια. Sed Van. 138 sq. ὡς ἂν δι᾽ αὐτῆς ἀσφαλῶς ἡρμοσμένης | καὶ τῶν λογισμῶν ἠρεμῶσι θηρία optime τὰ pro καὶ exhibent MVTL cf. P I 11 δὸς τοῖς ἀμυδροῖς τῶν λογισμῶν ὀργάνοις, Av. 292 τῇ τῶν λογισμῶν τεχνικῇ λεπτουργίᾳ, Hex. 20 τῷ τοῦ λογισμοῦ ἀντεφύσησεν νέφει, Van. 111 ἐν τῇ καθ᾽ ὕπνον τῶν λογισμῶν ἐκστάσει, S 362 τὸ τοῦ λογισμοῦ νηπιῶδες ἁρπάσῃ, 389 τὰ τοῦ λογισμοῦ συνταράττουσιν νέφη, 723 τὰς τῶν λογισμῶν ἀστραπὰς ἐπεισάγον cll. P I 45, II 16. 71. 248, III 378, H I 95, Hex. 12, Van. 1, S 345, Suppl. XCII 1. — Facit huc praeterea S 454 sq. τὸ πρῶτον ὅπλοις καὶ λόγοις τὸ δεύτερον | ἅπαντα θέλγων τῶν φρενῶν τὰ θηρία, quem locum imitando expressisse videtur Philes de anim. 867 sq. ἀρρήτῳ λόγῳ | ἅπαντα θέλγει τοῦ δρυμοῦ τὰ θηρία.

[3]) Cf. P III 244 κίνδυνος ηὐτρέπιστο συντριβῆς γέμων.

[4]) L. ἡμῶν cf. H. II 67 τοὺς ἔνδον ἡμῶν ἐξεγέρσωσας τόπους cll. P II 196 τὰς ἔνδον αὐτῆς ἐκκαθαίρων αἰτίας et Hex. 1367 τῆς ἔνδον αὐτοῦ σαρκὸς ἠρανισμένης. Adde Hex. 1113. 1301, S 81.

in p oblatam falsissime Bekker negligendam esse sibi persuasit cf. P II 245 ψαλμοῖς ἐτέρπου μυστικῶν[1]) ἐξ ὀργάνων cl. Hex. 17 ὁ νοῦς θεωρεῖ γνωστικῶν ἐξ ὀργάνων.

In p citra necessitatem adquiescens optimum codicis V (et Quercii) contextum συνημμένον reiecit Bekker Av. 176 χειμῶνα πολλῶν ἐκ νεφῶν συνημμένον cf. P II 12 sqq. ἐντεῦθεν ὥσπερ βλύσμα πηγαίου πόρου | κινούμενον μὲν ἐκ φλεβῶν τῶν ἐν βάθει | ὁμοῦ συνῆπται[2]) καὶ τὰ ῥεῖθρα συλλέγει. — prave etiam συγκροτοῦντος (V = Querc.) abiecit 415 καὶ συγκλονοῦντος (= p) τοὺς λόγους ὡς εἰς μάχην cf. S 542 sq. καιρὸς δὲ λοιπὸν τοὺς Ἰουστίνου λόγους | πρὸς τὴν καθ' ἡμῶν συγκροτεῖν ἀγωνίαν cl. I 223 ἀντεμπλοκὴ (scil. τῶν λόγων) γὰρ συγκροτεῖται καὶ μάχη. Adde P III 16 πρὸς τὰς παρατάξεις τὸν στρατὸν συνεκρότεις, Av. 403 ἤδη δὲ λοιπὸν συγκροτοῦντες τὴν μάχην, H II 96 sq. χρόνῳ δὲ μικρῷ συγκροτῶν[3]) ἑκατέρεις | μίαν κατ' αὐτῶν τριπλοκίνδυνον μάχην.

Quodsi codicis V memoriam contextus fundamentum adgnoscimus, etiam Av. 359 φυλάττεται μὲν τῆς θαλάσσης ἡ θύρα et 490 πῇ δ' ἡ θάλαττα τῇ φορᾷ τῶν λειψάνων respiciamus necesse est, siquidem θαλάττης et θάλασσα illic habes. Quam varietatem Quercius dissimulavit aut praetervidit, per imprudentiam in codicis p lectiones delapsus[4]). Nullo

[1]) Μουσικῶν falso ex V enotavit Quercius. De μυστικὸς cf. Stud. p. 36 n. 2, tum Hex. 35 ψυχὴν γεωργεῖν εὐφορώτατον στάχυν (ubi μυστικοῦ λόγου pro εὐφορώτατον corrigendum cum VTpN_1, quamquam vulgata memoria videtur obversata esse Philae vol. I p. 103 καὶ γίνεται μὲν εὐφορώτατος στάχυς. — cf. S 410 τὸν νοῦν σκοπήσεις μυστικῶς λελεγμένον) et 1089 σκιὰν προδεικνὺς γνωστικῆς ἀφθεγξίας (quo loco Hercheri scripturam μυστικῆς ex B adsumptam confirmant VpN et margo Morelliana cll. S 12 σιγῇ τὰ πολλὰ μυστικῇ περισκέπειν et 16 σιγῇ προσήκει μυστικωτέρα σέβειν, unde simul ipsius editoris commentum ἀφθαρσίας commode redarguitur). Sed Hex. 426 ὡς εἴ τις εἴποι πιστικοὺς δομεστίκους perperam Hercher ex A (et Morelli margine) μυστικοὺς recepit (cf. Du Cange Glossar. vol. I p. 1173), nec melius vocem μυστικοὺς lectione εὐκτικοῖς p_2 oblitteravit. Hex. 50 τοῖς σοῖς πεποιθὼς μυστικοῖς ἀκοντίοις cf. 1891 στόμωσον αὐτοὺς μυστικοῖς ἀκοντίοις — Van. 235 σὺ δεῖξον ἡμῖν γνωστικωτέρῳ τρόπῳ T in verborum contextu μυστικωτέρῳ, in margine γνωστικωτέρῳ praebet.

[2]) H II 219 ὅλος γὰρ εἶ πῦρ τῷ Θεῷ συνημμένος inepta est Quercii interpretatio: 'omnis enim ignis est(!) Deo succensus' pro 'totus enim ignis es Deo coniunctus' cf. Av. 315 ἀεὶ γὰρ ὑμῖν εἰς τὸ πᾶν συνημμένοι cl. Suppl. XLIX 1 sq. πανταχοῦ συνημμένη | τῷ συζύγῳ πέφυκα. Verbum συνάπτειν apud Pisidam recurrit insuper P I 80. 224, II 192, Av. 200. 338, H II 60. 63. 76, Hex. 216. 266. 535. 750. 920. 1105. 1467. 1695. 1742, S 21. 139. 216. 217. 231. 421. 471, Suppl. I 12, XXII 2, fr. 17, An. p. 1688 A.

[3]) 'Animo versans' falso vertit Quercius.

[4]) Similis est ratio formarum αὐτὸν P II 168 (Stud. p. 135 n. 4) et αὐτῷ 363 (ibid. p. 13 n. 3).

autem pacto aequabilitatis studium in censum venit, cum praeter θάλατταν 482, θαλάττης 412. 441.[1] 483, θαλαττίας 212, θαλαττίων 438 V etiam formam θαλάσσης 330 et 474 exhibeat; adde ex eodem codice θάλασσαν Hex. 383, S 703, θαλάσσῃ P I 192, III 453, Hex. 518[2], θαλάσσης Hex. 1005, θαλασσῶσαι P II 305; — θάλαττα H I 39. θάλατταν P III 382, θαλάττης P I 238, H II 76. Hex. 1517. 1583. 1806[3], θαλαττία Hex. 1035, θαλαττίας P I 224, θαλαττίου Hex. 1561, θαλαττίῳ P II 322. Hex. 1732, θαλαττίων P I 215. In universum igitur formae Atticae praeferuntur, nec tamen vicissitudo detrectatur[4]. Cuius generis exempla in V recurrunt γλῶττα H II 125, R 95, Hex. 1071[5], γλώττῃ S 590, γλῶτταν H II 129. Hex. 711. 930. 1872 et γλῶσσα Av. 90, Hex. 2. 1597, γλώσσης Av. 101, S 562, γλώσσῃ P II 173, γλῶσσαν P I 14, Hex. 650[6], γλωσσῶν P II 169. 172, Av. 199. γλώσσας Av. 506, γλωσσίδος Hex. 1598, δεκάγλωσσον Av. 86, θρασύγλωσσον Van. 191. S 458, πολύγλωσσον S 622, πυρσόγλωσσον Hex. 1796, — λύτταν P II 319, H I 72, λυττᾶς S 579, λυττᾷ Hex. 1395, λυττῶν P II 348, Av. 116 et λυσσοδήκτους Hex. 1560, λυσσῶδει P II 303[7]. — μέλιττα P I 89, μελίττης Hex. 1179, μέλιτταν Hex 1165 et μέλισσαι Av. 63, μελισσῶν P I 83[8], — ταράττουσιν P II 185, ταράττῃ S 399, ταράττεται Hex. 395, ταράττου P II 2, ταράττειν S 536, συνταράττουσιν S 389, συνταράττων S 549 et συνταράσσων S 274, — tum ἄττων Av. 93, διάττει Hex. 1290, διάττων Hex. 108, διάττοντες Av. 221[9]; βδελύττεται P III 11; διττὸν Hex. 1191. 1862, S 319. 323, διττῆς P II 35, διττὴν R 100. διττοῖς P I 72, διττοὺς Hex 1024, διττὰς S 271, διττὰ P III 409; ἡττημένων P II 5, ἧττον S 275. 291. 567; θᾶττον P II 46. 176. 232. 250. 267. 323, III 232. 321, Av. 370 421, H I 150, Hex. 1110, S 533[10]; μαλάττει P III 123, Hex 336; νεοττὸς Hex. 595, νεοττοὶ 1057; νύττει Hex. 504, νύττουσιν S 653; παττάλῳ et πάτταλον Van. 29; περιτ-

---

1) Θαλάσσης p offert.

2) Hex 534 falso Vp θαλάσσῃ pro χαλάζῃ habent.

3) In Hexaëmero vulgo θαλάσσης legitur; cum V conspirat p, qui eandem formam etiam Hex. 1005 suppeditat

4) Cf. insuper θαλάττης Suppl. I 32, III 51, θαλάττῃ IV 95, θάλατταν An. p. 1685 B. 1708 A et θαλάσσῃ An. p. 1680 A.

5) Γλῶσσα vulgo (= T) legitur, cum V conspirant MpBN.

6) Γλῶτταν edd. (= T), ττ etiam MpBN adgnoscunt.

7) Cf. Stud. p. 174 sq.

8) De forma μέλισσαν Hex. 1343 cf. Stud. p. 121 n. 6.

9) Cf. Stud. p. 172 n. 3.

10) De Van. 20 cf. p 188 n. 4 supra.

τεύσαντι Hex. 1307. περιττῆς Hex. 211. περιττῷ S 179, περιττὸν Hex. 700. 1618, περιττῶν Av. 187, περιττοῖς Hex. 985; πλάττει S 215, πλάττουσι Av. 215, πλάττεται Hex. 471, ἔπλαττον Hex. 128, Van. 57, ἀναπλάττοντες Van. 95. διαπλάττων P I 142, μεταπλάττουσιν Van. 159 [1]; πλήττεις P I 90. πλήττει P I 242, III 107, Hex. 472. 1257, πλήττουσι R 86, πλήττοντες Hex. 725; πράττων P II 54. 64, III 26. 85. 155, Av. 96. 130. 190. πράττοντα Hex. 826. πράττειν P III 315. 401, ἐπράττετο P II 239, ἀντιπράττουσαι H I 116, ἀντιπραττούσας H I 170, εἰςπράττεται R 47; σφάττεις Hex. 1882; τάττεις S 175. τάττων Av. 291, Hex. 339, ἔταττες P II 161, ἐτάττετο P II 72, III 149, ἀντιτάττεται Hex. 1012, ἀντέταττες P II 161. προτάττων P II 119. H II 138; τεττάρων P III 150, H I 210, Hex. 264, S 576; φράττειν Hex. 1157, ἐμφραττε S 663; φρίττει Hex. 1353; φυλάττει Hex. 689, φύλαττε P III 456, φυλάττων S 626, φυλάττεται Av. 359, συμφυλάττει Hex. 731, συμφυλάττων Hex. 343; χαράττει Hex. 440 et ἑλίσσεται Hex. 802; περιπτύσσουσι Hex. 1628. περιπτύσσουσα Hex. 1014 [2]: φοινίσσεται Av. 492. — Ex M (Suppl.) accedunt διττοῦ IV 114. διττῶν IV 128; ἀνθελίττων (sive potius ἀντελίττων) [3] I 42; ἧτταν III 89. ἧττον III 44: θᾶττον IV 165;

[1]) Λίθους μ ε τ α π λ ά τ τ ο υ σ ι ν ἐψυχωμένους, ubi scripturam vulgatam (= TLp) μεταλλάττουσιν ex VM correxi, ἐψυχωμένους vero ex V pro ἐμψυχωμένους recepi cf. Av. 505 (ἐμψυχωμένα p). H I 213. S 420. Similis forma ἀποθλιμένου (ἀποθλιμμένου Migne) An. p. 1724 A ex Quercii libidine pro ἀποθλιβομένου (Laur. Esc.) irrepsit, ac praeterea augmenti neglecti exempla tollenda sunt cum Laur. Esc. p. 1693 C ἐπίστατο pro ἠπίστατο (cf. P II 145. 363, III 202), cum Esc. p. 1693 C ὑπερώρα (ὑπερόρα Laur.) pro ὑπερεώρα (cf. ἑώρα p. 1708 C. 1721 A, ἑωράκει p. 1700 B) et p 1696 A (καὶ ταῖς ἀγκύραις) καθορμήσω (τῆς πίστεως) pro καθορμίσω (cf. p. 1704 A ἐγὼ γὰρ τῷ λιμένι τοῦ Χριστιανισμοῦ π ρ ο ς ο ρ μ ί ζ ο μ α ι)

[2]) Sicuti pro περιπτύξασα (= Tp_2 NB) ex V (= Mp_1) reposuit Hercher. Ceterum ττ in hac voce tolerari potuisse Platonis exemplum διαπτυττόμενα (Leg. IX p. 858 E) docet; σσ necessario requirunt βυσσίνη An. p. 1681 A. βύσσον Hex. 487 (quamquam Hesychii glossa βύττος· γυναικὸς αἰδοῖον videtur repugnare), νύσσαν Suppl. XIV 2, τρισσατίοις Suppl. XIV 1; adde An. p. 1688 A ὧν θάτερος μὲν ἀνδρείως ἐ ν έ δ ε σ σ η (sic) διὰ σταυροῦ τοὺς ἀγῶνας τῆς πίστεως ἐνεδέξατο, ubi Jacobsii emendationem ἐν Ἐδέσσῃ (ad Anth. Pal. I 10, 19: ed. crit. vol. III p. 9) ipse codex Laurentianus a Quercio male lectus confirmat (ἐν Ἐδέσῃ etiam Esc.). — Carmen heroicum de Vanitate vitae ($Van._2$) cum stilum epicum referat, de industria semper σσ, numquam ττ offert cf. γλώσσῃ 46, διασσοχίτωσι 42. λύσσης 77 cll. αἰθαλόεσσαν 45. πυρόεσσαν 42. σκιόεσσα 67, tum κνώσσοντα 60 et κορύσσεται 4.

[3]) In compositis spiritus lenis etiam apud scriptores non Jonicos comparet cf. Blassius ad Kuehneri ausf. Gramm. I 2 p. 417, cuius exemplis adiungo ἀπελισσόμεναι (Apollodor Poliorc. p. 30), ἐπελίσσεται (Nicander Ther. 220 cum O. Schneideri nota p. 231), κατειλίχθαι (Aristides Or. XXIV vol. I p. 480, 14 Dind. cl. v. l. ad Plutarch. Vit. Demosth. XXV 2 p. 857 D et ad Pausan. Perieg. X 32, 9; 35, 5), ὑπελίττοντες (Ni-

κρειττόνων IV 5; πλάττουσα IV 72; πράττεις III 30, εἰσπράττοντες LXXXVI 3; φυλάττεις III 11, φυλάττειν LXX 2, συμφυλάττεις IV 106 [1]) et γλώσσης XCIV 1, γλώσσαις LXXVII 1; τρισσὸν XXIX 1, τρισσὴν XXXV 4, τρισσοφαοῦς XLIV 2, τρισσοφεγγῆ XLV 8. — ex Laur. (An.) ὑπηλλάττετο p. 1693 D; ἀπαλλάττεσθαι 1709 B; βδελύττομαι 1689 B; γλώττης 1685 D. 1705 C. 1708 A. 1717 B. γλώττῃ 1692 D. 1697 A. 1705 B. 1729 B. γλῶτταν 1704 B. 1705 C. 1729 A. εὐγλωττίας 1681 C; δεδιττόμενοι 1724 B; ἐλάττονι 1681 B; ἥττης 1721 A. ἧτταν 1709 C. 1717 D; διεκήρυττεν 1685 B [2]), προεκήρυττεν 1693 C [3]); κρεῖττον 1692 B. κρείττονος 1680 A. 1684 A; μορμολύττεσθαι 1704 D; νεοττὸς 1696 C; ὑπορύττειν 1701 D; προςπατταλεύσαντες 1724 A; περιττὸς 1704 C; πραττόμενον 1704 C, διεπράττετο 1692 D; ἐταττόμην 1697 C. προςτάττει 1704 B. D. 1717 D. 1721 C, προςταττόμενος 1716 B, προςέταττεν 1713 A. 1717 A. 1720 A. συνετάττετο 1684 C. ὑποτάττεσθε 1717 C, ὑποταττόμενον 1704 C; τέτταρσιν 1689 C; ἀπέφραττεν 1692 C; ὑποφρίττει 1720 B; φυλαττόμενος 1684 C, ἐφύλαττεν 1708 A. B. ἐφύλαττον 1725 B. ἐφυλάττετο 1700 C et γλῶσσαν 1689 A; περισσεία 1705 A, ὑπερεπερίσσευσεν 1684 B; τεσσαράκοντα 1716 C. — ex fragmentis γλώττης apud Georgid. (Stud. p. 184); ἥττων fr. 77; κρείττονας 89; ταραττέτω 180 (Stud. p. 30).

lus Narrat. 4 in Patr. Gr. vol. LXXIX p. 628 B). — ἀπειλίσσων Aeneas Tact. XVIII 9 cum Koechlyi nota: Griech. Kriegsschriftst. vol. I p. 67), ἀπειλισσομένης (Hero Autom. in Mathem. Vet. p. 245), ἀπειλισσόμενον (ibid. p. 268), ἐπειλίσσουσι (Paulus Silentiarius Ecphr. S. Sophiae I 235), ἐπειλίξαν (Cassius Dio XLVI 36), ἐπειλιχθεῖσα (Paulus Silent. o. l. II 145), ὑπείλιττον (Achilles Tatius I 6, 6, ubi Hercher ἐπίλλιζον temptabat), tum voces ἱμαντελιγμὸς (Pollux Onom. IX 118, Eustathius ad Homeri Il. 14, 214 p. 979, 28) et φοινικελίκτης (Trag. inc. 271 p. 891 Nauck). Itaque non sine consilio Hex. 120 et 238 codicibus innixus ἀνθελιγμοῖς in ἀντελιγμοῖς mutavi Stud. p. 123 n. 4 et 125 n. 5, quae forma apud Ps.-Plutarch. de placit. philos. XV 5 p. 896 C recurrit, quamquam ϑ pro τ H. Dilesius Doxogr. Gr. p. 380, 5 corrigebat; adde Theodos. Acroas. I 155 οἱ δὲ στροφὰς ἔπασχον ἀντελιγμάτων, ubi codex unicus (cf. p. 210 n. 1 supra) nonЪлгinii et Jacobsii lectionem ἀνθελιγμάτων, sed Cornelii scripturam ἀντελιγμάτων offert. De verbi simplicis spiritu ambigi potest (tenuem praebet e. gr. Anthologiae codex Palatinus IX 189, 2 βήματ' ἑλισσόμεναι), sed nescio an Pisidae asper eximendus sit in ἑλίξεσι Van. 219, ἑλίσσεται Hex. 802 (ἐλίσσεται M), ἑλίξας Van.[2] 39, εἱλίξῃ Hex. 134 (εἱλίξει TN), εἱλίξας fr. 183, 1 (cf. Stud. p. 52), eademque ratione voci κατειλεῖς P III 391 verba εἰλημάτων Hex. 86 (εἰλημμάτων N) et εἰλουμένη Hex. 581 adcommodanda esse iudico.

[1]) R 86 τὸν ἀέρα πλήττουσι καὶ τοῖς δακτύλοις falso M (ex 88 ἄγχουσι καὶ τύπτουσι τὴν σκιὰν μόνην) varietatem τύπτουσι offert, nec melius Hercher Hex. 472 ἅπαξ δὲ πλήττει καὶ παραινεῖ πολλάκις sinceram (cf. 452) lectionem πλήττει (= MVTp$_1$ N) cum A (= p$_2$ et Morelli marg.) in τύπτει mutavit.

[2]) Falso διεκήρυσσεν pro διεκήρυξεν (Laur. Esc.) Quercius p. 1705 C edidit.

[3]) Προςεκήρυττεν male Esc. exhibet.

Nec tamen eo inducor, ut v. 146 ἐκ τῆς ἀκάρπου τῶν κακῶν κακουργίας[1] ex V κακεργίας recipiatur, quam libri memoriam aut negligentia praeteriit aut tacite mutavit Quercius; vulgatae enim lectioni praeter p ipsius Pisidae usus patrocinatur, quippe qui eodem modo formas κακουργία (P III 141. 457, Suppl. III 16), κακουργεῖν (S 620), κακοῦργος (P III 63. An. p. 1724 A), tum similia composita adhibeat, veluti ἁλουργὶς (Hex. 1295), ἁλουργὸς (S 446), αὐτουργεῖν (An. p. 1725 A), αὐτουργία (P I 199), δημιουργεῖν (Hex. 512. 1042. 1424. 1514. 1686, An. p. 1700 B), δημιουργὸς (Hex. 56. 159. 1910, An. LXIX 1, CVII 10, An. p. 1705 A. 1717 C), θαυματουργεῖν (Hex. 1811, Suppl. XV 2), θαυματουργία Suppl. CVII 6. An. p. 1697 A. 1705 C. 1729 A), θαυματουργὸς (P II 310), θεουργεῖν (H I 8 23. 25), θεουργὸς (Hex. 1788)[2], καθυπουργεῖν (An. p. 1692 B. 1704 B. 1716 A). καινούργημα (P II 150), κατακρεουργεῖν (An. p. 1704 C), κογχυλουργὴς (Suppl. XLVIII 1), κοσμουργία (Hex. 907), λειτουργεῖν (An. p. 1692 B), λειτουργία Hex. 270. 691. 1485, An. p. 1692 B bis. 1696 C), λεπτουργία (Av. 292, Hex. 1189. 1285. 1520), λιθουργία (Hex. 553), λιθουργὸς (Hex. 1600), μελουργεῖν (Hex. 918) et μελουργία (P I 85)[3], μαγγανουργεῖν (Av. 291), μαγγανουργία (Hex. 1213), μαγγανουργὸς (Hex. 160), νεουργεῖν (P III 372. Hex. 1069), νοσουργὸς (Suppl. IV 104), ξενουργεῖν (Hex. 532)[4], οἰκουργία (Hex. 692)[5], πανουργία (P III 138, S 227), πανοῦργος (S 186), παντουργία (Hex. 56. 1910[6]), πλαστουργία (P II 262. 274), συντομουργὸς (Hex. 1520), σχηματουργεῖν (H II 139. 205, Hex. 1083, Van. 116), σωματουργεῖν (Hex. 1606), σωματουργία (Hex. 138), φυτουργεῖν (P II 111. Hex. 656. An. p. 1696 A), φυτουργία (Av. 531), φυτουργὸς (Av. 12. S 167), χειρουργία (S 28, Suppl. XIX 1),

[1]) De pleonasmo cf. Lobeckius Paralip. p. 635 sq.

[2]) Hex. 1792 τὸ ζωτικὸν σύνταγμα τῆς ἀφθαρσίας falsam varietatem θεουργίας praebet p_2, nec minus interpolata est lectio ἀληθίας, quam in eodem codice simul superscripsit corrector, quamquam ἀληθείας MTN adgnoscunt; de ἀφθαρσίας cf. H II 33, Hex. 1383. 1854, An. p. 1689 A.

[3]) Καρποὺς μελουργεῖ τῶν ἐνίκμων (l. ἀνίκμων cum T) βοτρύων et ἄϋλον ἐν σοι τῶν φρενῶν μελουργίαν, sed fortasse formae μελιτουργεῖ et μελιτουργίαν delitescunt. Differunt enim exempla a Lobeckio Paralip. p. 47 sqq. et Pathol. Elem. I p. 366 collecta, minime autem iis adsentior, qui C. F. Hermanni sententiam (Philol. vol. II — 1847 — p. 428 sqq.) amplexi vocem ἀλφηστὴς ex ἄλφι et ἔδω compositam esse censeant, in Bekkeri interpretatione (Homer. Blätter p. 177) adquiescens.

[4]) Hex. 1201 τερπνὴν ξενουργεῖ ταῖς πνοαῖς μελῳδίαν ad partem interpolatam pertinet; ceterum T pro μελῳδίαν vocem μελουργίαν offert, quae per se nihil offendit.

[5]) Falsa varietas οἰκουρίας in Tp_2 N extat cf. λειτουρίας pro λειτουργίας in B ad Hex. 691.

[6]) Altero loco perperam παναιτία Morelli margo invehit.

χειρουργὸς (Suppl. IV 88). Neque vero rationem nostram καλλιεργία (H I 149) infringit, quamquam praeter καλλιεργεῖν et καλλιέργημα etiam καλλιουργεῖν et καλλιούργημα sermo Graecus adgnoscit[1], nec magis cum ὑπουργὸς (Hex. 425) formae πάρεργος (H II 163) et συνεργὸς (P II 365, H I 104) contendi possunt.

In Heracliade Vp non solum ἔργον pro ἔργων confirmant II 136[2], μὴν pro μὲν II 149[3], sed etiam I 156 ἀλλ' εἰς τοσαύτην εὐσεβῶς ἀπληστίας | ὄρεξιν ἦλθες optimam scripturam (cf. Stud. p. 26) εὐσεβοῦς offerunt: Heraclii insatiabilitas eodem iure 'pia' est, quo pyrei Persici destructio εὐσεβὴς καθαίρεσις adpellatur H II 225; ad idem oxymori genus locutiones εὐσεβὴς κλοπὴ (An. p. 1725 B), εὐσεβὴς πατραλοίας (ib. p. 1684 B) et εὐσεβοῦσα ζημία (Van. 202) redeunt, ac perinde ἀπληστία epitheto καλὴ[4] ornatur H I 220 et An. p. 1724 C.

II 69—132 propter codicis p defectum tantummodo V in censum venit; hinc vero genuina memoria τυχὸν et ἄστεος (cf. Stud. p. 196 n. 6) emergit v. 84 τυχὸν μὲν ἄλλος ἐν τοσαύτῃ συγχύσει | οὐκ ἂν κυβερνᾶν ῥᾳδίως ἠνέσχετο) et 109 σαυτὸν παρασχεῖν τοῖς πρὸ ἄστεως τόποις, neque 96 Bekkeri coniectura ἐκκαρτέρεις pro ἐκκατέρεις egemus, quandoquidem ἐκκαρτέρεις in ipso V extat.

Simili ratione II 152 τὰς κλεῖς ἔχοντα τῆς ὁδοῦ πεφραγμένης[5]) non ἔχονται (Querc.) V praebet, sed ἔχοντας (= p) primitus exaratum erat, secunda vero manus ἔχοντα correxit, quod Bekker coniectando adsecutus est.

Cum p in scriptura ἐκγόνους V consentit II 190 τὸν κλῆρον ἀντέπεμψεν εἰς τοὺς ἐγγόνους, unde Quercii et Bekkeri contextum auctoritate prorsus carere intelligimus. Optime autem ἐκγόνους ad loci sententiam quadrat: nimirum hereditatem parricidii omnes Persarum reges in filios[6]) suos transmittebant, quae tragoedia fatalis mythum de Saturno poetae suggessit H I 62 sqq., ubi Chosroam Hormisdae patris inter-

---

[1]) Provocari quadamtenus potest ad fluctuationem inter formas κακοεργὴς et κακεργής, ex quibus posterior in Lexica nondum recepta apud Joannem Geometram in Crameri Anecd. Paris vol. IV p. 287, 19 legitur: πᾶσαν δ' ἀμφοτέραις ἀρύουσι κακεργέες ἀστοί.

[2]) Οὐκ ἦν γὰρ ἔργον πολεμικῶν συνταγμάτων, ubi verum Bekker repperit.

[3]) Cf. Stud. p. 150 n. 3.

[4]) P II 199 recte κακὴ nuncupatur. Tropum inlustrant καλὴ ἧττα (Suppl. III 89 cl. P II 5) et κακὴ νίκη (Av. 109, Van.₂ 5) cf. insuper καλὸς δόλος (Av. 380), καλὴ ἀπείθεια (An. p. 1720 A), καλὴ ἀτιμία (H II 224, Van. 169). Adde p. 231 sq. supra.

[5]) Cf. Stud. p. 150.

[6]) Etiam Van. 221 ὄφεις νομίζειν καὶ δρακόντων ἐκγόνους falsa est codicis M varietas ἐγγόνους cf. An. p. 1684 A.

fectorem a Siroë filio trucidatum esse tradit: ποῖος πεσόντα Χοσρόην ὡροσκόπει; | πάντως ἔδοξεν ἐμπεσεῖν τῷ τοῦ Κρόνου[1]· | τέκνου γὰρ ὁρμαῖς ὁ σφαγεὺς ἀνῃρέθη.

Variarum lectionum spicilegio coniecturarum manipulum adnecto:

P II 164 sqq. καὶ πῶς γένη τοσαῦτα καὶ πολυτρόπων
ἠθῶν διαφορὰς καὶ φρενῶν διαστάσεις,
τοῦ σοῦ λόγου κρούοντος εὐρύθμῳ τόνῳ
οὐχ ὥσπερ ἄλλος μυθικὸς τὰ θηρία
πρὸς αὐτὸν[2]) εἵλκες, ἀλλὰ πρὸς γνώμην μίαν
γλωσσῶν τοσούτων συγχύσεις μεθήρμοσας;

l. μεθαρμόσας[3]) commate post μίαν (168) adiecto[4]). Simili ratione P I 160 sq. ἕως στρέψας εὐσεβῶς μεθαρμόσας | τὸ τῆς πλάνης ἄδοξον εἰς εὐδοξίαν et II 230 sq. τὰς δὲ συμφορὰς ὅλας | ἔστρεψεν[5]) εὐθὺς εἰς χαρὰν μεθαρμόσας ad ἔστρεψας et ἔστρεψεν, non ad μεθαρμόσας verba εἰς εὐδοξίαν et εἰς χαρὰν pertinent cf. etiam H I 126 sq. καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας | εὐτολμίαν ἔδειξε τὴν ἀτολμίαν.

II 188 sqq. ἔρως γὰρ ἡμᾶς εὐσεβὴς[6]) περιτρέχων
εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ περιστάσεις πλέον
νευρῶν συνιστᾷ τοὺς τόνους τοῦ σαρκίου

[1]) Scil. ἀστέρι, quod sidus est 'grave' (Propert. V 1, 84), 'impium' (Horat. C. II 17, 23), 'triste' (Juvenal. VI 569). Pisidae mentem plane pervertit Quercii versio: 'quotusquisque extincti Chosroae notavit dies, pro certo statuit moriturum lapsu temporis: at illum nati furor homicidam sustulit'; nimirum χρόνου (sic) pro Κρόνου legerat.

[2]) Cf. Stud. p. 136 not.

[3]) Interpolatori versum 169 adtribui non posse ex 170 sqq. elucet. Ceterum vox σύγχυσις Pisidae in deliciis est cf P II 143. 290. 308, III 234. 271. 305. Av. 464, H I 154, II 40. 84, Hex. 195. 355. 1039. 1218. S 46. 105. 186. 313. 316. 336. 397. 477. 599, Suppl. IV 95.

[4]) Contraria est ratio P III 394 αὐτὸς, κράτιστε τῶν ὅλων παντοκράτορ, ubi vulgo κράτιστε a παντοκράτορ seiungitur, at cf. H I 13 ὁ κρατῶν Περσοκράτης cl. Hex. 1076 καὶ παγκρατὲς τὸ θεῖον ὑμνῆσαι κράτος, tum S 27 ὡς ὁ κράτιστος ἐκτεμὼν εὐεργέτης cl. P II 85 ἀνηγόρευον καὶ κρατοῦντα δεσπότην. Videlicet omnium dominatrix Dei potestas significatur, quapropter Quercii interpretatio: 'tu ipse, optime in omnibus omnipotens' prorsus reicienda est. Dei dominatio κράτος est P III 388, Hex. 1076. 1284. 1353. 1423. 1591. 1653. 1655. 1676, neque aliter de Christo vox usurpatur Hex. 1785, Suppl. CIV 4, CVII 32 cf. insuper S 331 τῷ σὺν Θεῷ κρατοῦντι τῆς οἰκουμένης et quae Stud. p. 150 observata sunt.

[5]) Cf. p. 218 supra.

[6]) Non 'amor pietatis' (Qu.), sed Heraclii 'pius amor' erga exercitum significatur cf. Stud. p. 26 cl. Suppl. III 53 sq. ἔρως δέ τίς σε πρὸς Θεὸν πυρούμενον | κατεῖχεν.

l. νεύρων. De nervis enim artus continentibus sermo est, qui νεῦρα, non νευραὶ (cf. O. Schneider ad Callimach. vol. I p. 386) nuncupantur cf. Hex. 647. 687. 1474. 1574, S 565[1]).

III 260 sq. ἐν αἷς τὸ πλῆθος ἐκχυθὲν τῶν βαρβάρων
πυκνῶς ἐνεστρέφοντο μὴ κινούμενοι

l. ἐκχυθέντων, — alioquin enim propter κινούμενοι forma ἐκχυθέντες requiritur cf. An. p. 1725 B κυνῶν πλῆθος περιστάντες τὸν ἅγιον, τὸ τῆς φύσεως ὠμοφάγον ἐκρίψαντες, οὐχ δὴ θησαυρὸν Δεσπότου πολύτιμον ἀγρύπνως ἐφύλαττον, εἶτα θρηνώδη πως ὑλακὴν ὠρυόμενοι καὶ γοερῶς ἐπικλῶντες[2]), ὡς εἰπεῖν, τὴν ἀπήχησιν, ἐπιτάφιον ὥσπερ ἐπετραγῴδουν τῷ σώματι[3]).

Av. 28 sq. ὅμως ἐπισχεῖν τὴν τοσαύτην ἀγρίαν
ὁ ποντογείτων Ἴστρος ἴσχυσεν μόλις

l. Ποντογείτων. 'Late conterminus' Ister Quercio est, qui frustra codicum memoriae παντογείτων patrocinatur[4]), ποντογείτων Bekkero debetur. Nec tamen Ister 'mari vicinus'[5]) intelligitur, sed fluvius 'Ponto vicinus' in censum venit, siquidem Pisides eorum sententiam amplexus est, qui Istrum in duo flumina disiungi existimarent, quorum alterum in sinum Adriaticum, alterum in Pontum Euxinum exiret[6]). Eodem fere modo Scymnus Chius Istrum epitheto Ποντικὸς notat 665.

[1]) Alia est ratio An. p 1701 A τῇ πρώτῃ λέξει τοξεύει τὸν δράκοντα τῇ νευρᾷ τῆς ψυχῆς εὐτόνως ἱστάμενος et p. 1705 D τὴν Δαβιδικὴν διενυκτέρευε λύραν κρουόμενος καὶ τὰ νεῦρα τῆς ψυχῆς ψηλαφῶν εὐήχως ἐμελῴδει ταῖς πράξεσιν.

[2]) Sic enim cum Laur. et Esc. reponendum pro ἐπιυλῶντες, quod tamquam ex Laur. falso Quercius exhibet.

[3]) Constructio κατὰ σύνεσιν recurrit p. 1697 C οἷα κυνῶν πλῆθος περιχυθέντες τῆς εὐσεβείας τὸν λέοντα.

[4]) 'Recte παντογείτων appellatur Ister sive Danubius, qui suo cursu Romani imperii fines ad septentrionalem partem videbatur describere'.

[5]) Cum ποντογείτων contendi possunt ἁλιγείτων (Homer. Epigr. IV 6, Nonnus Dionys. XLII 17, Paulus Silentiarius Ecphr. S. Eccl. II 612) et θαλασσογείτων (Constantinus Manasses 4807), de Ποντογείτων cf. Ἰστρογείτων (Manasses 3526. 4610. 5888) et Σκαμανδρογείτων (ibid. 5981).

[6]) Cf. Aristoteles Anim. Hist. VIII 13, 4, Mirab. Auscult. cap. CV, Theopompus fr. 140 (Hist. Gr. vol. I p. 302 Mueller), Timagetus fr. 1 (ibid. vol. IV p. 519), Timonax fr. 1 (ibid. p. 522), Scymnus Chius Perieg. 193 sqq. (at cf. Meineke p. 16), 664 sq. 773 sqq. (sive Anonym. Peripl. Ponti Euxini 68 ap. Muellerum, Geogr. Gr. vol. I p. 419), Apollonius Rhodius IV 484 sqq. (cum Scholiis), Diodorus Siculus IV 56, Strabo I p. 57.

Scilicet Ἴστρος proprie vocatur Danubii pars media usque ad Pontum deflexa[1]; quam regionem ab Avaris cultam esse ex R 123 patet: θλάσον τὰ κέντρα τῶν παρ' Ἴστρῳ σκορπίων cl. Av. 527.

58 sqq. ὅμως δὲ ταύτην τὴν ἀφορμὴν ἡ νόσος
ἡ τῶν καθ' ἡμᾶς προσλαβοῦσα πραγμάτων
πολλὰς ἐποίει τῶν μερῶν διαιρέσεις

l. ἐκ τῶν cf. Polybius III 32, 7 θεωροῦμεν δὲ τὸν μὲν Ἀντιοχικὸν πόλεμον ἐκ τοῦ Φιλιππικοῦ τὰς ἀφορμὰς εἰληφότα cl. 7, 5 πόθεν ἕκαστα τῶν πραγμάτων τὰς ἀφορμὰς εἴληφεν[2]:

66 πρώτην δὲ τὴν ανθοῦσαν ὡς πρώτην πόλιν

l. Ἄνθουσαν. Constantinopolis enim designatur, quam nomine illo notatam esse testatur Stephanus Byzantius s. v. Συκαὶ p. 590, 18 sq. (Mein.) ἡ πολις αὕτη παρὰ τὸ γεννικῶς ἀνθεῖν Ἄνθουσα. Scilicet 'nova Roma' veteris Urbis nomen adsumpsit cf. Joannes Lydus de mens. IV 75 p. 126, 51 sq. (Wuensch) Ῥώμη Φλῶρα καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις, ἤγουν ἀνθοῦσα cl. 30 p. 89, 19 sq. Φλῶραν δὲ αὐτὴν ὠνόμαζον, ὥσπερ ἡμεῖς Ἄνθουσαν. A Constantino Magno appellationis originem repetit Eustathius Thessalonicensis ad Dionys. Perieg. 803 (Geogr. Gr. vol. II p. 357 Mueller) παρὰ δὲ τοῦ μεγάλου Κωνσταντινου κληθῆναι αὐτὸ Ἄνθουσαν, quam memoriam inlustrant Joannes Malalas p. 320, 17 sqq. τὴν δὲ Τύχην τῆς πόλεως τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀνανεωθείσης καὶ εἰς ὄνομα αὐτοῦ κτισθείσης, ποιήσας τῷ Θεῷ θυσίαν ἀναίμακτον, ἐκάλεσεν Ἄνθουσαν et Chronicon Paschale (Patr. Gr. vol. XCII) p. 709 A τὴν δὲ Τύχην τῆς πόλεως τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀνανεωθείσης, ποιήσας θυσίαν ἀναίμακτον, ἐκάλεσεν Ἀνθοῦσαν (l. Ἄνθουσαν[3]). Adde Julii Honorii et Aethici testimonia apud Rieseum Herm. vol. XII (1877) p. 143 sq. Itaque prorsus reicienda est Quercii interpretatio: 'ac primo urbem, quae ut prima magis florebat'[4].

[1]) Cf. Ptolem. III 10, 1 (cl. 8, 3), Strabo VII p. 304 sq., Marcian. Heracl. Peripl. mar. ext. II 31 (Geogr. Gr. I p. 555 Mueller), Seneca Quaest. Nat. I praef. § 7 (cum Koeleri excursu), Plinius Hist. Nat. IV 79, Columella II 1, 8.

[2]) Accedat Hex. 1323 τὴν ἀξίαν λαβοῦσαν ἐκ τῶν πραγμάτων. De locutione τῶν καθ' ἡμᾶς-πραγμάτων cf. P 1 54 et III 395.

[3]) Apud Malal. p. 322, 6 sqq. βαστάζουσαν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ τὴν Τύχην τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ αὐτὴν κατάχρυσον (?) ἣν (om. Oxon.) ἐκάλεσεν Ἄνθουσαν extrema verba ex interpolatione fluxisse Chronici Paschalis silentium p. 712 A comprobat.

[4]) Simili ratione apud Paulum Silentiarium Ecphr. S. Eccles. I 22 χρυσοχίτων αἴθου(σ)σα codicis Palatini scripturam ἄνθουσα in ἀνθοῦσα mutari posse censet Graefe,

67 sqq. ἕως μὲν οὖν ἡ ῥίζα τῆς ἀποσπάδος
ἐν τοῖς ἐ φ α ρ π α γ ε ῖ σ ι τῶν Σκυθῶν τόποις
τὸ τοῦ γέροντος ἐθρασεύετο θράσος

l. ὑφαρπαγεῖσι cf. 23 ἡ ῥίζα τῆς γῆς τοὺς ὅρους ὑ φ ή ρ π α σ ε ν cl. 78 τὴν γῆν ὑ φ έ λ κ ω ν. Minus recte ἀφαρπαγεῖσι L. Dindorfius Thesaur. vol. III p. 2543 D coniecit, ubi etiam ἐθρασύνετο pro ἐθρασεύετο temptatur. Sane apud Philostratum Epist. XXXVI 2 p. 478 (Hercher) ex codicibus (cf. Boissonadi Annot. p. 175 n. 14) θάρσησον pro θάρσευσον restitutum est, sed nihil impedit, quominus praeter θαρσέω (θρασεύω) et θαρσύνομαι (θρασύνομαι) forma θαρσεύω (θρασεύω) admittatur cf. ἐγκρατέω-ἐγκρατεύομαι-ἐγκρατύνομαι, ὀχέω-ὀχεύω-ὀχύνω, τορέω-τορεύω-τορύνω, χέω-χεύω-χύνω [1]). Itaque vocem ἀθησαύριστον ex Av. lucramur, quod carmen haud tenue spicilegium suppeditat cf. ἀνταμοιβὸς 365 (p. 229 n. 1 supra), ἀντεπαίρω 76 (ἐπεὶ δὲ τὸν χοῦν ἀ ν τ ε π ῆ ρ ε ν ἡ κόνις), ἐμφύλισμα 19 (παρενταθέντες ὥσπερ ἐ μ φ υ λ ί σ μ α τ α) [2]), μετεργάζομαι 152 (καὶ τὰς ἀκάρπους καρδίας μ ε τ ε ι ρ-γ ά σ ω), μυριαρχία 219 (ὀκτὼ συναθροίζοντα μ υ ρ ι α ρ χ ί α ς [3]), Ποντογείτων 30 (p. 241 supra), προσαντιτείνω 391 (π ρ ο σ α ν τ ι τ ε ί ν ε ι ν ἤξίουν οἱ βάρβαροι), προφλέγω 401 (ἀλλ' ὃς π ρ ο φ λ έ ξ ε ι τοὺς ἀναιτίους λίθους) [4]).

recte tamen Constantinopolis nomen Ἄνθουσα delitescere perspexit Meinekius apud Kortuemum, des Silentiarius Paulus Beschreibung der h. Sophia und des Ambon (1854) p. 35 sq.

[1]) Fluctuationem inter εω et ευω inlustrat Lobeckius Rhemat. p. 199 sqq.; adde quae dixi 'Wiener Studien' vol. VIII p. 242. Alibi apud poetam nostrum θαῤῥεῖν (Hex. 76, Suppl. XCVII 2. 3) et θρασύνεσθαι (Hex. 390. 554. S 629. Suppl. IV 61) habes. Ceterum cum θράσος-θρασεύω-θρασύνω conferri possunt βάθος-(ἐμ)βαθεύω-βαθύνω et βράδος-βραδεύω-βραδύνω.

[2]) Alibi eodem sensu ἐμφύλλιον vel ἐμφύλλισις extat cf. insuper ἐμφυλλισμός. Quae formae Bekkeri emendationem ἐμφυλλίσματα tacite in textum receptam comprobare videntur, sed pro Vp Suppl. XLVI 5 καὶ τὰς ἀκάρπους ἐ μ φ υ λ ί ζ ε ι καρδίας pugnat, ubi ἐμφυλλίζει metrum evertit, correptam vero syllabam Κωκῦτοῦ fr. 2 commendat, sicuti contrario modo ῦ (cf. Suppl. CII 4) producitur Suppl. XXXI 2 ε ἵ λ κ ῦ σ α ς ἡμᾶς ἐκ βυθοῦ τῶν πταισμάτων et XCII 2 ε ἵ λ κ ῦ σ α ς ἔνδον πνεύματος θείου χάριν, ubi neque εἵλκησα (cf. Ebeling, Lexic. Homeric. vol. I p. 395) neque forma εἵλκυσσα ferri potest. Ceterum simplex λ haud raro in codicibus occurrit cf. Geoponica (ed. Beckh) p. 259, 19; 289, 14. 16. 19; 295. 9; 305. 10. 13; 310, 4. 9; 313, 3. 14. 16; 315. 14; 316, 5; 317, 1. 6. 7; — sed scripturam γρῦλίζειν pro γρυλλίζειν diserta Grammaticorum praecepta vindicant (cf. Lobeck. ad Phrynich. p. 101 sq.), unde Hex. 976 τὰ μικρὰ γρυλλίζοντα τῶν χοίρων βρέφη codicis M memoriam γρυλίζοντα recipiendam esse sequitur.

[3]) = Μυριάδας, sed cave μυριανδρίας propter Constant. Manass. 1059 (ἑξήκοντα τὸν ἀριθμὸν ἦσαν μ υ ρ ι α ν δ ρ ί α ι) reponas; eadem enim ratione χιλιαρχία militum mille ordinem denotat cf. Schleusner Lexic. in Vet. Testam. vol. III p. 447.

[4]) Προσφλέξει in codicibus et apud Quercium extare Bekker testatur, attamen et

75 ἕως τὸ γῆρας τῷ Σκύθῃ παρεκράτει

l. τὸν Σκύθην cf. Hex. 115 παρακρατεῖ τὸ σφῖγμα τῶν κυλισμάτων, 454 παρακρατῶν[1] δὲ τὴν βολὴν ἠπειγμένην, 652 παρακρατεῖ[2]) δὲ σποδύλοις τὸν αὐχένα. Verte: quamdiu senectus Scytham cohibebat (sive: premebat)[3]; falsissime enim Quercii est interpretatio: 'usquedum senio Scytha succumberet' cf. v. 67 sqq.

159 sqq. πλὴν οὐδὲ ταύτης ἐντελὴς εὐκαρπία[4]),
ἕως ὁ βλαστὸς προςλαβὼν τὸν ἥλιον
καὶ μηδὲν ὠμὸν εὑρεθῇ τῆς ἀμπέλου

inter v. 160 et 161 unius versus lacuna statuenda est; neque enim Bekkeri emendatio προςλάβῃ sufficit, quippe quae tantummodo grammaticae rationi conveniat, quam idem editor incaute neglexit H I 235 sqq. ὁ νοῦς μεταστὰς ἡδέως μερίζεται, | .... ἕως ὁ σὸς νοῦς καὶ τὸ πηγαῖον στόμα | λύσει τὰ πολλὰ τῶν λόγων ἐμφράγματα. etsi genuinam formam λύσῃ (239) in p repperit cf. Hex. 460 sqq. καὶ τῆς ἀπειλῆς ζωγραφεῖς τὴν εἰκόνα, | ἕως φοβηθεὶς πρὸς τὸ πλῆκτρον ὁ βλέπων | κλίνῃ[5]) τὰ νῶτα, καὶ προκύψας εἰς γόνυ | καὶ τῷ φόβῳ τὸ σῶμα συστείλας ὅλον | φύγῃ τὸ τραῦμα τῆς βολῆς κινουμένης. 1017 sqq. καὶ κυρτὸν ἀφρὸν ἀντεπικλᾷ τῷ σάλῳ, | ἕως μαχαίραις ἢ ξυροῖς τεθηγμένοις | τέμῃ τὸν ἰχθὺν τεχνικὸς βυθοδρόμος | ἅλσίν τε τοῦτον συμβαλὼν ἐξικμάσοι[6]). 1065 sqq. σφαιροῦσιν αὐτὴν εἰςβαλόντος ἡλίου, | ἕως πυρωθεὶς τῶν κυλίνδρων ὁ στρόφος ἐγκυμονήσῃ τὴν σπορὰν τῇ κοπρίᾳ | οὕτω τε λοιπὸν ἐξ ἀμήτορος τόκου | γονὴν νεουργήσωσιν[7]) ὠδῖνος ξένην. Neque aliter iudicandum de Hex. 133 sq. ἡβᾷ δὲ γηρῶν καὶ παρακμὴν οὐκ ἔχει, |

Vp et Querciana editoris Bonnensis lectionem προφλέξαι distincte praebent. Ex contrario codicis p memoriam ἄλλος pro ἀλλ' ὃς Bekker reticet.

[1]) Sic Hercher optime pro περικρατῶν ex V (= MTp N et marg. Morelli) rescripsit.

[2]) Περικρατεῖ perperam B apud Hercherum offert, aliud eiusmodi vitium in R 68 sustuli Stud. p. 191 n. 2.

[3]) In censum non venit 'praevalendi' notio, quae a Lexicographis neglecta comparet apud Theodosium Acr. I 183 τῆς εὐφρόνης γὰρ τὸ σκότος παρεκράτει, quo sensu Pisides ex usu communi ἐπικρατεῖν usurpat S 30.

[4]) Cf. p. 231 supra.

η
[5]) κλίνεῖ p offert, male κλινεῖ praebet V, κλίνει N.

[6]) Non sine probabilitatis specie Hercher ἐξικμάσῃ scripsit; falso τεμεῖ et ἐξικμάσει B praebet. Praeterea ex MVp₁ B συμβαλὼν pro ἐμβαλὼν edidi.

[7]) Coniunctivi formas ab Herchero reductas utrobique T, altero loco M confir-
η ου
mat; in p ἐγκυμονήσει et νεουργήσωσιν habes.

ἕως ὁ πήξας αὐτὸν εἱλίξει Λόγος, quo loco Hercheri coniecturam εἱλίξῃ comprobat p[1]), 696 sqq. βάλλει δὲ κλεῖθρα ταῖς καθελκτικαῖς πύλαις. | ἕως λαβοῦσα καιρὸν ἀλλοιώσεως | ἐξαιματώσει τὰς τροφὰς ἡ θερμότης | καὶ τὴν ἀποκρίνουσαν ὠθήσει θύραν | καὶ πᾶν περιττὸν ἐκφορήσει φορτίον. ubi ἐξαιματώσῃ et ὠθήσῃ[2]) ex T, ἐκφορήσῃ ex mea ipsius emendatione repono[3]). Inter coniunctivum et optativum memoria variat[4]) Van. 51 sq. αὖθις δὲ χοῦς κάτεισι καὶ μένει[5]) κάτω, | ἕως ὁ τοῦ Κτίσαντος ἁρμόσει Λόγος, ubi ἁρμόσοι MT_1 suppeditant, ἁρμόσῃ T_2[6]), et 104 sq. πλὴν τέως φρονεῖ μέγα, | ἕως παρέλθοι τοῦ βίου τὸ παίγνιον, ubi coniunctivum MLp_2 praebent[7]).

260 ἀλλ' ἀναπαύστως ἐν μέσῳ τῶν βαρβάρων

l. ὧν ἀπαύστως cf. 262 καὶ πρὶν δι' ἡμᾶς Περσικὴν κινῶν μάχην[8]). Minus recte olim ('Wiener Studien' vol. XIII p. 45 ad Suppl. IV 111 sq.) ἀδιαπαύστως temptaveram nec magis Hilbergii coniectura (ibid. IX p. 212) ἀκαταπαύστως adridet

278 οὐ γὰρ πρόσωπον μὴ θέλων ἰδεῖν μάχης

[1]) Operarum errore apud Migneum εἱλίζει extat.

[2]) Quae forma propter ἀπώσῳ S 701 haudquaquam in dubitationem vocari potest cf. Stud. p. 135 n. 1; adde ἰζῆσαι Suppl. LV 2 et συγχύσας LXXVII 2 (ubi correctio συγχέας supervacanea est) cl. Hex. 972 τυπτηθείς.

σ 'κ
[3]) N ἐξαιματω-ὠθήση-εἰςφορήσει offert, ac praeterea inter 699 et 700 interpolatus trimeter πρὸς τὴν ἀποκρίνουσαν ἔξοδον δράμοι occurrit.

[4]) Sed Hex. 673 sq. ὀργᾷ δὲ καρποὺς ἐξενεγκεῖν ἡ ζέσις, | ἕως ἂν ἔλθῃ τῆς παρακμῆς ὁ χρόνος codicum MN varietas ἔλθοι a Pisidae usu plane abhorret. Nec magis fr. 5 ἄχρις δ' ἂν εἴης ἐν βίῳ, σύνειμί σοι optativus probari potest. unde ἄχρις δ' ἀναμένῃς conicio cf. An. p. 1720 B κελεῦσαι πάλιν πρὸς τὴν φρουρὰν μεταστήσασθαι, μέχρις ἂν τῷ τυράννῳ τοῦ ἀγῶνος δηλώσῃ τὴν ἔνστασιν. De coniunctivo cf. Hex. 1421 sqq. χωριστικὴ πέφυκε τῶν ἡρμοσμένων, | σφίγγουσα τὴν σύμπηξιν, ἄχρι τὴν δέσιν | λύσῃ, quo loco Hercheri scripturam pro λύσει ex A receptam Tp_2 confirmant.

[5]) Sic omnes quos inspexi codices (et margo Morelliana) pro νεύει habent, quae lectio iusto sensu destituta est.

[6]) Ἁρμόσει VLp adgnoscunt.

[7]) Post tempus historicum ex ἕως indicativus imperfecti (Av. 67 sqq. 75, $Van._2$ 74 sq.), aoristi (P I 160. 219, II 9 sq., H I 91 sq. 206, Hex. 1834 sqq., S 32, Suppl. II 55 sq.), perfecti (H II 192 sq.) pendet. neque differunt H I 22 sqq. πάλιν παροινεῖ δυςσεβῶς ὁ Χοσρόης | καὶ πῦρ θεουργεῖ καὶ Θεὸς φαντάζεται, | ἕως σὺν αὐτῷ καὶ τὸ πῦρ ὑπερβράσαν | σὺν τῷ θεουργήσαντι συγκατεφθάρη et 30 sqq. γιγαντιᾷ δὲ καὶ τυραννῆσαι θέλει | καὶ τὸν πρὸ πάντων εἰκονίζει Βαλτάσαρ, | ... ἕως κατ' αὐτοῦ δάκτυλος θεηγόρος | ... ψήφου μελαίνης ἐξεφώνησε κρίσιν, siquidem formae παροινεῖ-θεουργεῖ-φαντάζεται-γιγαντιᾷ-θέλει-εἰκονίζει temporum historicorum vim praestant.

[8]) Voce ἀπαύστως Pisides utitur P III 15 et Suppl. XXXV 4.

l. τό. Neque enim structura οὐ—μὴ θέλων ferri potest; alia est ratio P II 213 sq. ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα, καίπερ ὄντα θηρία, | τοῦ σοῦ παρῆκας μὴ μετασχεῖν ἡμέρου cl. S 286 οὐκοῦν σὺν ἡμῖν μὴ θέλων ἑκουσίως.

281 καὶ τῆς κατ' αὐτῶν ἀσφαλείας ἠμέλει

l. καθ' αὑτόν[1]. Futtilis enim est Quercii interpretatio (cf. Stud. p. 3 n. 2): 'κατ' αὐτῶν puto dictum esse pro κατ' αὐτοῦ, ut saepe ὑμᾶς pro σε, cum Pisida loquitur de Heraclio', neque Bekkeri commentum κατ' αὐτὸν sufficit cf. P II 373 καί που καθ' αὑτὸν δυσφορῶν ἐπηύξατο, S 192 αὐτὸς καθ' αὑτὸν ἐννοῶν ὑπεστάλη, — P I 113 αὐτοὶ καθ' αὑτοὺς ζωγραφοῦντες ἠρέμα, S 358 sq. ὁδοστατοῦσι τῇ γραφῇ καὶ τοὺς τάφους | αὐτοὶ καθ' αὑτοὺς cl. P III 361 αὐτὸς κατ' ἐμαυτὸν συλλαβὼν ἔφην τάδε. Adde P III 71 ἢ τῶν κατ' αὐτὸν (l. καθ' αὑτὸν) ἐξεπήδα ταγμάτων et Hex. 441 αὐτὸς καθ' αὑτόν. ὡς θέλει, ψηφίζεται, ubi Quercius lectore non monito κατ' αὐτὸν exhibuit, quamquam editio Morelliana καθ' αὑτὸν offert eademque codicum (MTpN = Herch.)[2] est memoria. — Similiter etiam P III 245 sq. καί πού τις αὐτῶν ἐξ ἀνάγκης ηὔξατο ἐλθεῖν κατ' αὐτοῦ συντομώτερον ξίφος equidem καθ' αὑτοῦ reponendum esse censeo cf. H II 207 εἰ μὴ καθ' αὑτῶν ἀσπάσοιντο (ἐκσπάσοιντο?) τὰ ξίφη[3].

376 sq. δείξας γὰρ αὐτὸν τοῖς ἐναντίοις ὅλοις
ἀντιπρόσωπον ἐξανέστησας φόβον

l. αὐτὸ scil. τὸ φρικτὸν εἶδος τῆς γραφῆς τῆς ἀγράφου (373)[4].

405 καὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς[5] ἀτρέπτου Παρθένου

l. τῆς cf. 445 τὸν οἶκον εἶχεν ἡ στρατηγὸς Παρθένος cl. fr. 40 αὐτὴν στρατηγήσασαν ὡς εἶδον μόνην. — Quibus exemplis olim ('Wiener Studien' XIII p. 59) Av. 457 ξένον γὰρ οὐδέν. εἰ πολεμεῖ Παρθένος adsimulaveram. ubi πολεμίζει Quercius, πολεμεῖ <καὶ> Hilbergius (IX p. 213) temptabat. Sane primo obtutu medela <προ>πολεμεῖ lenior videtur,

1) Cf. Stud. p. 9 sq. et 13 n. 3 cl. p. 135 n. 4.

2) In N καθ' αὑτὸν comparet.

3) Sed Hex. 1864 ὅτε πρὸς ἡμᾶς βαρβαροῦνται τὰ ξίφη recte Hilbergius VIII p. 299 Hercheri scripturam καθ' ἡμῶν codice V innixam refutavit: cum Morello et Quercio
πρὸς ἡμᾶς
MTN faciunt. p καθ' ἡμῶν praebet.

4) Ceterum contentio quaedam inter αὐτὸ et ὅλοις inest, qua de cf. Stud. p. 21 cl P III 394 αὐτὸς κράτιστε τῶν ὅλων παντοκράτορ. Similiter εἷς et ὅλοι per oppositionem componuntur P I 222, H I 52, II 18. 22 sq., Hex. 1412, An. p. 1729 B.

5) **Fortuitum editionis Bonnensis mendum τῇ Mignei lectionem τῇ procreavit.**

sed coniecturae στρατηγεῖ ne nunc quidem paenitet, quoniam sanandi rationem simillimi loci stabiliunt, quibus contra metri leges φύσιν pro οὐσίαν P II 30 (p. 213 supra) et εὐθείας pro ὀρθίας Hex. 1168 (Stud. p. 121) in codicibus legi observavimus[1], unde S 2 συντομωτάτην pro φρονιμωτάτην (Stud. p. 170 n. 3), 626 οὐσίας pro φύσεις (ibid. p. 213), fr. 64 πετρώδει pro λιθώδει (p. 174) corrigere non dubitavi. Ex coniectura adiungam:

1) P II 325 σμικροῦ δὲ πόνου ῥᾳδίου τε πράγματος, ubi σμικροῦ[2]) πόνου δὲ (cum Bekkero)[3]) vel πόνου δὲ μικροῦ sponte se offert, sed Pisidae arte exactius perpensa πόνου pro μόχθου ex 326 (πόνους τοσούτους εἰς μάτην ἠλλάξατο) se insinuasse verisimilius est cf. P II 35 εἰκῇ δὲ μοχθῶν καὶ μάτην πονούμενος et Av. 320 sqq. καίτοιγε ταῦτα μὴ πονοῦντες ἐξ ἔθους, | ὅπερ μάλιστα τοὺς πόνους ποιεῖ πόνους, | παρ' οἷς τὸ μοχθεῖν εἰς μάχην οὐ γίνεται.

2) Hex. 1716 μήτε πλάτος σὺν ὕψος εἰς πέρας τρέχειν, quo loco εἰς ὅρους ἔχειν Pisidam scripsisse e codicum MVTpN memoria εχειν pro τρέχειν colligo, quae varietas et auctoritate et sensu caret.

3) S 629 φράττει θρασυνθὲν τοῦ θανάτου τὸ στόμα, ubi τῆς τελευτῆς omnes numeros explet. Quodsi anapaestum a rudi correctore inscite oblitteratum esse cum Hilbergio (IX p. 219) statuimus, equidem commento Hilbergiano: φράττει θρασυνθὲν αὐτὸ τοῦ θανάτου στόμα meum: φράττει θρασυνθὲν τοῦ θανάτου φρικτὸν στόμα praetero. — Cuius generis menda in Pisidae codicibus ad praecepta metrica aevi Byzantini studiose adcommodatis haud raro occurrunt cf. e. gr. Hex. 878 ὅσον θεωρεῖ (Mor. et Qu.), καὶ κόρας ἀμβλύνεται, ubi ἀτενίζει (Herch.) praeter B optime MTN et Morelli margo praebent[4]), et 1053 δρᾷ σαλαμάνδρα τὰς καμίνους αἰθάλην, quo loco Hilbergius eiusdem codicis B[5]) scripturam ποιεῖ genuinam esse perspexit. Neque alia est ratio Hex. 1784 τὸν ἄσχετον ῥοῦν τῶν καλῶν χαρισμάτων, ubi ἀγαθῶν ex MVTpN reponendum est, quamquam eadem versus clausula Suppl. III 72 ἀλλ' ὦ χορηγὲ τῶν καλῶν χαρισμάτων recurrit. Etiam S 367 κυοφορεῖ μέν,

[1]) Adde οἱ λίθοι pro αἱ πέτραι P III 39 (Stud. p. 111) et ἑσπέραν pro εὐφρόνην Hex. 1114 (p. 119).

[2]) Sive potius μικροῦ cf. Stud p. 189 n. 2.

[3]) Cuius sententiam amplexi sunt Hilbergius (IX p. 210) et Mueller (ad Ignat. p. 8 n. 9).

[4]) In Vp manifesta interpolatio: κόρας μύει τε καὶ σκοτοῖ τούτου φρένας extat.

[5]) Cf. p. 225 n. 1 supra: Vp falsissime εἰς αἰθάλην δρᾷ σαλαμάνδρα καμίνους praebent.

ἀλλὰ τίγριδος δίκην de κοιλιοφορεῖ cogitari potest[1]), sed sufficit, ni fallor, κυηφορεῖ, qua de vocis forma cf. ξιφηφορεῖν S 383[2]).

4) Incertum est iudicium de Hex. 648 κτίζει δὲ πλευράς, ὡ ρ α ΐ ζ ε ι δὲ τρίχας et 672 καὶ τὴν πρόσοψιν ὡ ρ α ΐ ζ ε ι τῇ χλόῃ. Quos locos praetervidit Hilbergius, cum ἀγλαΐζεται (IX p. 212) et ἠγλαϊσμένος (ib. p. 214) P III 112 κρατῶν γὰρ αἰχμὴν ὡ ρ α ΐ ζ ε τ α ι πλέον et Av. 393 πᾶς ὁ πρὸ τείχους ὡ ρ α ϊ σ μ έ ν ο ς τόπος reponeret, Hexaëmeri versu 1271 εἰ γάρ τις οἶκον ὡ ρ α ϊ σ μ έ ν ο ν βλέπων confisus, ubi Herchero lectionem ἠγλαϊσμένον suggessit B (cf. VIII p. 303). Qua varietate Pisidae manum reddi propter codicum MVTpN et marginis Morellianae consensum negari nequit, vix tamen a me impetro, ut verbi ἀγλαΐζειν regio amplificetur, praesertim cum aliud eiusdem mensurae[3]) exemplum apud Menandrum fr. 855 (vol. III p. 228 Kock) occurrat: ὡς ὡ ρ α ΐ ζ ε θ' ἡ τύχη πρὸς τοὺς βίους.

486 sqq. ὡς κυμάτων γὰρ ἀντισύνδρομον μάχην
εἰς ἕν τι ῥεῦμα συμφορῶν ἀφιγμένων·
πῇ μὲν γὰρ ἡ γῆ τῶν ἀθάπτων βαρβάρων
ὕλην παρεβλάστησε τῶν δένδρων πλέον,
πῇ δ' ἡ θάλασσα τῇ φορᾷ τῶν λειψάνων
ὀχλουμένη τε καὶ κατεστορεσμένη
ἐξ ἀλλοφύλων αἱμάτων φοινίσσεται

orationis perpetuitas inter 487 et 488 misere turbata lacunam indicat hoc fere modo explendam: μάχην ἰδεῖν ἣν συμπεφυρμένην τότε cf. 193 sqq.

509 sq. οὕτω γὰρ ἡ μὲν ὄψις ἡ τῶν ὀμμάτων
πᾶσαν κ α θ α ι ρ ε ῖ βλαπτικὴν θεωρίαν

l. καθαίρει, quam vocem etiam prava Quercii versio ('i t a e n i m v i s u s, q u i e s t e x o c u l i s, a b o m n i ***emundabitur*** n o x i o s p e c t a c u l o') videtur significare cf. omnino P II 200 λόγῳ κ α θ ά ρ α ς[4]) τὰς ὀρέξεις τῆς βλάβης, R 16 κ α θ α ί ρ ε τ α ι δὲ τῶν μολυσμῶν ὁ ζόφος, Hex. 25 sq. καὶ τῶν

[1]) Ἐγκυμονεῖ coniecit Hilbergius IX p. 218, quam opinionem versus 366 ἐγκυμονῆσαι πάντας ηὐτρεπισμένον potius redarguit quam comprobat.

[2]) Facit huc etiam ἀσπιδηφόρον P III 402, ubi V ἀσπιδιφόρον, non ἀσπιδοφόρον (Qu.) praebet; accedat θεηδόχος (Stud. p. 217 n. 5) et omnino Lobeckius ad Phrynich. p. 679 sqq.

[3]) Syllaba anceps Suppl. III 7 καὶ θεῖον ἦθος οὐκ ἐ ν ω ρ α ΐ ζ ε τ α ι comparet. Etiam Hex. 1286 πόθεν ταὼς πρόσεισιν ὡ ρ α ῖ ο ς π ά λ ι ν Vp ὡραϊσμένος exhibent, sed totus versus ex particula interpolata (1286—1292) petitus est.

[4]) Metaphorae usum v. 196 τὰς ἔνδον αὐτῆς ἐ κ κ α θ α ί ρ ω ν αἰτίας explanat cf. Hex. 945. 948, S 635.

φρενῶν τὴν γνῶσιν ἠτονημένην | τῷ σῷ καθαίρεις γνωστικῷ καθαρσίῳ, — neque alia est ratio An. p. 1685 C ὀφθαλμοὶ ψυχικῆς καθαιρόμενοι πηγῆς τὴν κατάνυξιν ἀναβρύουσι, ubi extremum verbum pro ἀνακρούουσι ex Laur. et Esc. reposui [1]).

H I 80 παρῆλθεν ἡ γῆ τῆς ἀφεγγοῦς ἑσπέρας

l. παρῆλθε πηγὴ cf. Sophocl. fr. 870. 2 νυκτός τε πηγάς. Ipse Pisides de sole dixit Hex. 230 φωτὸς δὲ πηγὰς κοσμοκινήτους βρύει, ac saepius omnino vocem πηγὴ translate usurpavit: ad propriam significationem proxime accedunt Suppl. I 54 (de sudore) πηγὰς δὲ τοῖς σοῖς ἐμβαθύνοι [2]) κορτάφοις, — Hex. 646 πόθεν δὲ πηγὰς αἱμάτων ἐπεισάγει, — Av. 150 πηγὰς δὲ τῶν σῶν ἐξανοίξας ὀμμάτων [3]), sensu translato πηγὴ ψυχικὴ habes An. p. 1685 C, tum An. p. 1692 C ἐκ τῆς τῶν ἀγαθῶν πηγῆς. quae imago adcuratius exprimitur p. 1729 B τοῦτο δεῖγμα τῆς ἀεὶ βρυούσης τοῦ μάρτυρος χάριτος, ὥσπερ μία σταγὼν τὴν ὅλην τῆς πηγῆς πιστουμένη γλυκύτητα· τῶν μαρτύρων γὰρ ἀέναος ἡ χορηγία τῆς χάριτος, Χριστὸν ἔχουσα τῶν ἀγαθῶν τὴν πηγήν, τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τῷ πιστεύοντι χαριζόμενον, — Suppl. IX 1 (de Anargyris) πηγὴ πέφυκα ῥωστικῆς εὐεξίας. — S 379 (de Gregorio Nysseno) τὴν Γρηγορίου γὰρ μυστικωτάτην φρένα | πηγὴν Θεοῦ [4]) φράσαιμι. — P II 107 πηγὴν γὰρ ᾔδεις τῶν κακῶν τὴν Περσίδα, — Hex. 51 πηγὴ μὲν οὖν πέφυκε τοῦ λόγου μία. An. p. 1689 A ποίαν ἀναδέξομαι γλῶσσαν ἢ λόγων πηγάς; denique P I 66 Ὅμηρος, ὃν λέγουσι πηγὴν τῶν λόγων, ubi sententia excitatur (cf. Stud. p. 195 n. 2), quam ipse Pisides v. 67 sqq. explanat: τὰς γὰρ λάλους ἐκεῖνος εὐρύνει φλέβας | καὶ τοὺς λογισμοὺς τῆς νεαζούσης φρενὸς | βλύζων ἐπάρδει καὶ ποτίζων ἐκτρέφει, | μένει τε πλήρης πολλάκις κενούμενος. Perperam vero Quercius poetae fontem sibi adgnovisse visus est in Aeliani narratione V. H. XIII 22 Γαλάτων δὲ ὁ ζωγράφος εγραψε τὸν μὲν Ὅμηρον

[1]) Cf. Hex. 54. S 154. 659. Suppl. CVII 24.

[2]) Cf. Stud. p. 221 not.

[3]) Haudquaquam ῥαντῆρες intelligendi sunt (cl. Hesychii glossa: πηγαὶ τῶν ὀφθαλμῶν· οἱ πρὸς τῇ ῥινὶ κανθοί, ubi post πηγαὶ minus recte interpungit Schmidt vol. III p. 330 n. 2147 et ed. min. p. 1237), sed ipsae lacrimae, quae eodem modo ῥοαὶ τῶν ὀμμάτων adpellantur Av. 143 cf. etiam Euripides Alcest. 1067 sq. ἐκ δ' ὀμμάτων | πηγαὶ κατεῤῥώγασιν cl. Aeschylo Prom. 400 sq. δακρυσίστακτον δ' ἀπ' ὄσσων ῥαδινῶν λειβομένα ῥέος παρειὰν | νοτίοις ἔτεγξα παγαῖς.

[4]) Hinc igitur v. 376 ἤδη δὲ λοιπὸν καὶ τὸ τοῦ λόγου στόμα non 'eloquentiae' (Qu.), sed τοῦ Λόγου os intelligendum esse adparet. Alio sensu τὸ πηγαῖον στόμα idem Gregorius Nyssenus nuncupatur S 649 (Heraclius H I 238 cl. P II 12 sqq.), eiusdemque ῥεῖθρα γλώσσης praedicantur Suppl. XCIV 1 (cf. τὰ ῥεῖθρα τῶν σῶν οὐρανοδρόμων λόγων de Sergio patriarcha).

αὐτὸν ἐμοῦντα, τοὺς δὲ ἄλλους ποιητὰς τὰ ἐμημεσμένα ἀρυομένους. Mihi communis locus respici videtur, cuius origo e dicto Homerico manavit Il. XXI 195 sqq. μέγα σθένος Ὠκεανοῖο, | ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα | καὶ πᾶσαι κρῆναι καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν cf. Dionysius Halicarnassensis de compos. verb. XXIV p. 370 (Schaefer) κορυφὴ μὲν οὖν ἁπάντων καὶ σκοπός, ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα καὶ πᾶσαι κρῆναι, δικαίως ἂν Ὅμηρος λέγοιτο, Eustathius ad Odyss. p. 1379, 22 sq. ὁ πάσης τῆς ἐν λόγοις τέχνης καθηγετής, ἐξ οὗ οἷά τινος ὠκεανοῦ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσαι λογικῶν μεθόδων πηγαί, Quintilianus Inst. X 1, 46 *ita nos rite coepturi ab Homero videmur. Hic enim, quemadmodum ex Oceano dicit ipse omnium fluminum fontiumque cursus initium capere, omnibus eloquentiae partibus exemplum et ortum dedit.* Eodem redeunt[1] Longinus de sublim. XIII p. 56 (Toup) πάντων δὲ τούτων μάλιστα ὁ Πλάτων (Ὁμηρικώτατος ἦν) ἀπὸ τοῦ Ὁμηρικοῦ ἐκείνου νάματος εἰς αὑτὸν μυρίας ὅσας παρατροπὰς ἀποχετευσάμενος. Tzetzes Chil. XIII 626 (= Proleg. in Allegor. Il. 51 sq. p. 5 Boisson.) ὁ Ὅμηρος ὁ πάνσοφος, ἡ θάλασσα τῶν λόγων, Alleg. Il. 16, 116 p. 198 νῦν Ὅμηρος ὁ πάνσοφος, ἡ θάλασσα τῶν λόγων, 21, 107 p. 289 λόγους συμπλάσας Ὅμηρος, τὸ πέλαγος τῶν λόγων, Jamb. 249 p. 518 (Kiessling) Ὅμηρος αὐτός, ἡ θάλασσα τῶν λόγων, — Ovidius Amor. III 9, 25 sq. *adice Maeoniden, a quo ceu fonte perenni | vatum Pieriis ora rigantur aquis*, Manilius II 8 sqq. *cuiusque ex ore profusos | omnis posteritas latices in carmina duxit, | amnemque in tenues ausa est deducere rivos*, Petronius Satyr. 5 *Maeoniumque bibat felici pectore fontem*, Columella de re rust. praef. § 30 *nec parens eloquentiae Deus ille Maeonius vastissimis fluminibus facundiae suae posteritatis studia restinxerat*[2]. Ex Pisida hausit Theodosius

[1]) Hinc etiam Theodoretus Therap. II (Patr. Gr. vol. LXXXIII p. 841 C) Mosen adpellat τὸν τῆς θεολογίας ὠκεανόν, ἐξ οὗπερ, ποιητικῶς εἰπεῖν, πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα. Cum Oceano imperatorem comparat Pisides P II 48 sqq. ὦ νοῦς διαρκὴς Ὠκεανὸν μιμούμενος | κυκλῶν τε τὴν γῆν καὶ τὸ πᾶν περιτρέχων | καὶ πάντας ἄρδων καὶ μένων πεπληρωμένος, ac similiter de Heraclii scriptis theologicis loquitur S 84 sqq. καὶ τοὺς ἀγωγοὺς τῶν θεορρύτων λόγων | ἐρρηξεν ἡμῖν, ὠκεανοῦ τινος δίκην, | ὃς πάντα πληροῖ καὶ τὸ λῆγον οὐκ ἔχει.

[2]) Adde Plinium H. N. XVII 5, 37 ubi '*ingeniorum fons*' Homerus vocatur, et Macrobium in Somn. Scip. II 10 *Homerus divinarum omnium inventionum fons*.

Acr. II 255 Ὅμηρε, ποιητῶν λόγων ὁ τῆς μάχης | πόῤῥω πεφυκώς. ubi codex Parisinus distincte πηγὴ τῶν offert [1].

88 τῷ κατακλυσμῷ Χοσρόου φρουρουμένην

l. <ἐπὶ> τῷ κτλ. Scilicet finis, ad quem tendit custodia, designatur, unde falsam esse Quercii interpretationem: 'a Chosroae diluvio bene custoditam' elucet; Hilbergii coniectura (IX p. 215) ἐν in versus introitu supplentis poetae sententiam minus dilucide exprimit.

97 sq. ὦ [2]) Σκηπίων. σίγησον· ἐγράφη νόμος
τοὺς σκηπιῶντας Ἡρακλείωνας λέγειν

l. Σκηπίωνας [3]), unde verbum σκηπιάω Graecitati (cf. Thesaur. vol. VII p. 2644) eximendum est, quam Heraclias his vocibus auget: ἀεισφαλής

[1]) Idem ex coniectura Pisidae immemor Hilbergius Byz. Zeitschr. VII p. 341 n. 1 repperit. Ex Pisida, quocum Stud. p. 110 n. 3 Theod. II 266 composui, contextus Theodosiani vitium tollas I 157 οἱ Κρητικοὶ δράκοντες οἱ λοφοδρόμοι, ubi procul dubio vox λοξοδρόμοι latet, ex Hex. 61 (ὦ πολλὰ βροντῶν ἐκ νεφῶν λοξοδρόμων) adsumpta cf. Hex. 802 ἑλίσσεται γὰρ λοξοειδῶς ὡς ὄφις. S 71 ὕδρας ἀναιρῶν, λοξοκινήτους ὄφεις. 320 κἀντεῦθεν ὥσπερ λοξοκίνητος δράκων. — Similiter Theod. III 123 ὀπὴ δὲ μικρὰ προστρέχει πετροστίγῳ Jacobsii emendationem πετροστέγῳ confirmat Hex. 1556 sq. ποθεὶς δὲ χυλὸς κωβιῶν πετροστέγων | ὄχημα γαστρὸς γίνεται πεφραγμένης, ubi ex MVTpNB corrigendum πόσις δὲ χυλοῦ, ex TVpN ὄθημα (cf. Hex. 699 καὶ τὴν ἀποκρίνουσαν ὠθήσῃ θύραν). — Theod. I 99 μόνον φανείτω πατρικὸς ὡπλισμένος cum Cornelii lectione πατρικῶς, quam ego ex ipso codice enotavi, apte conferri potest Pisides R 121 κίνησον ὅπλα πατρικὰ τεθηγμένα, quo loco optime πατρικῶς exhibet T (cum Hilbergio 'Wiener Studien' IX p. 216). — Occasione data exemplis Stud. p. 210 prolatis Theod. I 169 sq. adiungo: Θεοδοσίου μὴ παραβλέψῃς πόνους | τοῦ στέμματος σου συγγράψαντας εἰς κλέος.

[2]) Litteram initialem, ut quae rubro distinguenda esset, codicis V librarius primitus neglexerat, postea vero incuria quadam ὁ supplevit. — Similis oscitantia H II 153 ἠβουλόμην pro ἐβουλόμην procreavit (cf. Stud. p. 151 n. 1), quamquam ἤθελον (P III 307, S 49, Suppl. II 32) ad θέλω pertinet, non ad ἐθέλω, quae forma semel in vita Anastasii p. 1709 C εἴτε τὴν μοναδικὴν ἐθέλεις (l. ἐθέλοις cum Laur. Esc.) μεταχειρίζεσθαι δίαιταν occurrit, nusquam vero in carminibus, ubi constanter θέλω adhibetur cf. P I 167, II 32. 112. 222. 304, III 5. 50. 51. 121. 310. 316. 391. 396. 401. 427, Av. 1. 38. 98. 165. 168. 226. 227. 278. 339, H I 27. 30. 113, II 62. 90. 206. 221, R 82, Hex. 58. 161. 396. 441. 470. 478. 485. 539. 595. 603. 761. 763. 885. 897. 1022. 1028. 1406. 1424. 1433. 1447. 1528. 1593. 1654. 1712. 1725. 1729. 1787. 1815, Van. 10. 31. 101. 163. 180. 182 (at cf. Stud. p. 189 n. 4), 213. 252, S 99. 142. 173. 175. 235. 248. 253. 269. 282. 284. 286. 288. 290. 408. 441. 511. 515. 594. 620. 635. 672, Suppl. I 14. 40, III 16. 50, IV 59. 110. 136. 157, XXXIII 1, XLV 7, LVII 2, LXXXV 1, fr. 132. 180. Eandem formam hiatus effugiendi studium etiam An. p. 1705 A τῷ θέλοντι confirmat.

[3]) De sententia cf. Drapeyron, l'empereur Héraclius et l'empire Byzantin (Paris 1869) p. 271.

I 60 (ποῦ νῦν ὁ λῆρος τῶν ἀεισφαλῶν μάγων)[1]. ἀντενθρονίζω II 177 (ἀντενθρονίζειν ἐν κακοῖς τὴν Περσίδα), ἀντεργάτις I 48 (τὴν χεῖρα κιχρᾷ τῶν ποδῶν ἀντεργάτιν), βραδυγράφος II 153 (cf. p 228 sq. supra), διπλοκίνδυνος I 138 (σὲ δὲ στρατηγὸν διπλοκινδύνου μάχης), ἐμφραγή II 186 (ὁ δεσμὸς οὗτος ἐμφραγαῖς πεφυρμένος, quo sensu I 239 ἔμφραγμα adhibetur), θεουργέω I 8 (Πέρσας τὸ λοιπὸν μὴ θεουργεῖν τὴν κτίσιν). 23 (καὶ πῦρ θεουργεῖ). 25 (σὺν τῷ θεουργήσαντι), μυριαύχενος I 75 (καθεῖλεν ὕδραν, μυριαύχενον βλάβην). Περσοκράτης I 13 (ὁ κρατῶν Περσοκράτης). πλανωμένως II 125 (ἡ γλῶττα φεύγει καὶ βοᾷ πλανωμένως).

180 καὶ τὴν πρὸς ἄκρον ὑπερηρμένην τύχην

l. ὕψος ἠρμένην cf. Hex. 1713 εἰ καὶ πρὸς ἄκρον ὕψος ἀρθῶσι φρένες cl. P III 241 πρὸς ἄκρον ὕψος καὶ κατάρροπον βάθος, tum Hex. 181 καὶ ταῖς δυσὶν πρὸς ὕψος ἵπταται μέγα, — P II 254 τούτου δὲ δῆλον ὡς πρὸς ὕψος ἠρμένου, Hex. 590 (et 1712) πρὸς ὕψος ἀρθείς, Van. 46 πρὸς ὕψος ἐξαίρουσα, 49 πρὸς ὕψος ἐξαίρουσι, 155 πρὸς ὕψος ἦρται, 226 καὶ πρὸς μὲν ὕψος τῷ δοκεῖν ἐπηρμένη. fr. 10 πρὸς ὕψος ἤρθη. Plane improbabilis Hilbergii est ratio, quippe qui (IX p. 215) inter ἄκρον et ὑπερηρμένον metri fulcrum νῦν ad loci sententiam prorsus incommodum interiecerit.

210 sq. καὶ πᾶς ὁ τῆς γῆς δῆμος ἐκ τῶν τεττάρων
ὕμνησε πλευρῶν ἐν θεάτρῳ τῷ βίῳ

l. τοῦ βίου. quam emendationem[2]) Van. 90 τὸ τοῦ βίου θέατρον αἰσχύνης γέμον firmat cl. 105 ἕως παρέλθῃ τοῦ βίου τὸ παίγνιον. — cf. praeterea Suppl. II 102 καὶ τῷ θεάτρῳ προσγελᾷς τῶν βαρβάρων, ubi itidem a ludis imago sumpta est, qui benignam poetae materiam praebent R 77 sqq., Hex. 338 sqq.[3]), Van. 253 sqq. cl. An. p. 1688 B[4]).

II 19 sqq. τοιοῦτον οὐκ ἦν, κἂν γενέσθαι τις λέγοι,
τὸ πρὶν φονευθὲν κῆτος ἐξ Ἡρακλέους,

[1]) Magi 'semper errantes', non 'mendaces' (Qu.), intelliguntur.

[2]) Eadem clausula in Siberi martyrologio p. 160 redit: ῥίψας τὸν ἐχθρὸν ἐν θεάτρῳ τοῦ βίου.

[3]) Hinc ad rem nostram facit 341 διεξάγων δὲ τοῦ βίου τὸν ἄξονα. De metaphora ipsa cf. Hex 1270 κινοῦντας εἰκῇ τοῦ λόγου τὸν ἄξονα.

[4]) H I 204 sq. τὸν πενταπλοῦν (πεντάπλουν perperam Bekker edidit) εἰς ἄκρον ἤνυσας δρόμον, | ἱδρῶν, ἐλαύνων, ἀντεγείρων, συντρέχων primo adspectu τετραπλοῦν expectatur, sed licentiam tropus a quinquertio petitus explicat; ad Athen. XI p. 495 f neutiquam provocari potest.

οἷον καθεῖλεν Ἡρακλῆς ὁ δεσπότης
κῆτος. τύραννον, οὐ μίαν φθεῖρον πόλιν

l. κῆτος τύραννον interpunctione post κῆτος sublata cf. S 675 καὶ τὴν τύραννον αἰχμαλωτίσει πλάνην et Hex. 499 μήτε θρασὺν τύραννον ἐπτοημένων, ubi θράσος reponendum ex MVTpN[1]) Praeterea v. 19 coniectura λέγῃ necessaria esse videtur: similiter Hex. 1454 sqq. καὶ κἂν τις ὠμόσαρκον ἀνθρώπου κρέας ἰχθὺς σπαράξει, καὶ τὸν ἰχθὺν ἀγρότης ... καὶ πᾶσαν ἁπλῶς ἀνθυποδράμοι φύσιν optimo iure Hercher ex A σπαράξῃ (= VpN₁ cf. ἁρπάσῃ MN₂, ἁρπάξῃ T[2]) et ἀνθυποδράμῃ (= Vp cf. ἀνθυποδράμοι N) reposuit cf. S 295 καὶ κἂν ταραχθῇς, τὰς δύο πάντως λέγεις. — Extra omnem suspicionem κἂν (= καὶ ἐὰν) cum indicativo coniunctum habes[3]) H I 5 κἂν δυσσεβηθεὶς ὁ Κτίσας ἠνείχετο. Hex. 1502 ὁ μᾶλλον ἐγγύς, κἂν πέφυκεν ἄγγελος. 1870 sq. κἂν ἔστιν ἰσχνόφρωνος ἐξ ἀσιτίας | καὶ μὴ λαλῶν ἔσωθεν ἤχησε<ν>[4]) μέγα. attamen Hex. 1878 ἔγνωρεν αὐτόν, κἂν δοκεῖ λεληθέναι recte Hercher ex V (= TpN; καὶ δοκεῖ male M) δοκῇ recepit[5]) cf. S 211 μύστην ὁρῶ σε, κἂν δοκῇς λεληθέναι cll. Suppl. IV 48 ἔνεστιν ἐν σοί, κἂν δοκῇ διεστάναι et Hex. 1387 ὡς ἂν δοκῶσι, κἂν δοκῶσι χείρονος. quae exempla S 303 σαυτὸν δὲ κλέπτεις, καὶ δοκεῖς λεληθέναι nostram emendationem κἂν δοκῇς comprobant.

24 sq. πλὴν μισθὸς ὑμῖν ἐστιν εὐτρεπισμένος.
οὐ μῦθος ἵππω τῆς φθορᾶς ἀνώτερω

l. μισθὸς ἵππων-ἀνωτέρων. Etenim mercedem[6]) pro Hesione liberanda Laomedon equos immortales[7]) constituit, de quibus inde ab Homero (Il. V 266 sqq. 640. 651 cl. Hymn. in Vener. 211) plures (cf. intpp. ad Hygin. LXXXIX) fabulantur.

41 ἰατρὸς ἐλθὼν κυρίως γαληνίας

---

[1]) Primo adspectu τυράννου expectatur, eadem vero ratione sibi invicem respondent τὸ δημῶδες θράσος Av. 104 et τὰ τοῦ δήμου θράση H II 34: adde τὸ θράσος τὸ βάρβαρον Av. 142, πᾶν ἐναντίον θράσος Hex. 1866.

[2]) Σπαράξοι Morello perperam Hercher tribuit.

[3]) Cf. G. H. Schaefer Append. ad Bastii Epist. crit. (L. 1809) p. 26 sq.

[4]) Correxi cum MVTpN pro καὶ μὴ λαλῶν ἤχησεν ἔνδοθεν.

[5]) Hex. 1026 ὃς (ὡς minus recte MTB) καὶ παρ' ἡμῖν εἰ σκοπήσοι (σκοπήσει VpN cf. σκοτήσοι M) μαγλάδα perperam Morellus in editionis tertiae (a. 1624) margine ὃς κἂν παρ' ἡμῖν ἐσκόπησε μαγλάδα temptabat cf. Stud. p. 156 n. 4.

[6]) Vox μῦθος ex v. 26 μῦθος γὰρ οὗτος καὶ κεχρωσμένος ψόφος inrepsit.

[7]) De locutione τῆς φθορᾶς ἀνωτέρων cf. fr. 79 ἀλλ' εἰσὶ δίψης καὶ τρόμου (cf. Stud. p. 154) ἀνώτεροι.

l. Γαλήνιος, quae adiectivi forma etiam alibi (cf. Thesaur. vol. II p. 502 A) pro Γαλήνειος occurrit. Vitiosam memoriam corrector in proparoxytono haerens videtur inculcasse.

110 sq. οὐχ ὡς τι τερπνόν, καὶ μάλιστα τοῦ χρόνου
χειμῶνος ὄντος, εὐπορεῖν εἰθισμένους

l. εἰθισμένος. Heraclii enim indoles designatur [1].

120 sq. πάσας ἀνέγνως <τὰς> [2]) διατάξεις τῶν νόμων
τὰς ἐξ ὅπλων καὶ πραγμάτων ὡρισμένας

legendum videtur τε καὶ μαχῶν cf. R 118 δέον σε λοιπὸν καὶ πρὸς ὅπλα καὶ μάχας cf. S 460 (στῆναι ἔχει) πᾶν ὅπλον αὐτοῦ προδραμόντος εἰς μάχην. Caesura enim necessaria versus caret, si καὶ relinquitur ad vocem sequentem legitime pertinens. Nostram rationem confirmant P I 3 πρὸς ἔμπυρόν τε καὶ πεπηγμένην στάσιν. 57 ἀντιστροφάς τε καὶ μεταπτώσεις φέρει. 134 εἰς ἔνθεόν τε καὶ νέαν ἀνάπλασιν. III 243 συμπτωμάτων τε καὶ φόνων καὶ κλασμάτων. Av. 364 τὸ Περσικόν τε καὶ τὸ βάρβαρον γένος, 455 ἀνατρέπειν τε καὶ καλύπτειν τὰ σκάφη. 491 ὀχλουμένη τε καὶ κατεστορεσμένη. H I 153 ἐμφυλίων τε καὶ ξένων καὶ βαρβάρων. II 162 τὴν δραστικήν τε καὶ μετ' ἔργων ἔμπονον, Hex. 758 τὰς τῶν ἄνω τε καὶ κάτω ζητεῖ φύσεις. 1798 τὸ σύνθρονόν [3]) τε καὶ συνέκδρομον σέλας. S 73 ἡ πρακτική τε καὶ σοφὴ στρατηγία. 305 ἀσυγχύτως τε καὶ καλῶς ἡνωμένας, 534 εἰ γὰρ μίαν τε καὶ μίαν λέγεις μίαν. Suppl. IV 32 εἰ καὶ ταχύς τε καὶ πτερωτὸς εἰσβάλοι. LXXXII 2 ψυχῶν ἁλιεὺς <τε> [4]) καὶ πυλωρὸς τῶν ἄνω, CVII 5 τῇ κοσμίᾳ τε καὶ τεταγμένῃ φύσει [5]). Neque enim καὶ ita in tertia thesi conlocatur, ut in caesuram semiquinariam cadat, saepissime in arsi tertia occurrit cf. P I 12. 26. 63. 69. 93. 94. 108. 112. 126. 142. 146. 172. 191. 203. 223. 239. 245, II 4. 5. 14. 17. 27. 30. 37. 40. 43. 46. 50. 51. 63. 85. 98. 99. [6]) 103. 128. 129. 139. 143. 160. 165. 174. 189. 211. 219. 242. 268. 274. 275. 290. 296. 305. 312. 314. 317. 329.

---

1) Falso interpretatur Quercius: 'non ut qui deliciis, cum praesertim tempus instat hibernum, in more habent diffluere', quae explicandi ratio formam εἰθισμένοι requirit.

2) Cf. p. 216 n. 1 supra.

3) Cf. Stud. p. 219 n. 4.

4) Τε in M omissum supplevi.

5) In eadem versus sede τε comparet etiam Av. 344. R 105. Hex. 346. 371. 1055. S 349 — Van. 233 sq. εἰ καὶ πέτῃ (l. φέρῃ cum MVLp cf. φέρει in T) γὰρ καὶ τὸν αἰθέρα τρέχεις, | ταπεινὸς ἦσθα καὶ συνέργῃ τοῖς κάτω equidem εἶ τε (vel εἶ σὺ) expecto, cum imperfectum iusto sensu careat.

6) Cf. p. 210 supra. — De III 224 cf. Stud. p. 226, de S 303 ibid. p. 253.

336. 341. 357. 359. 361. 364, III 2. 17. 22. 33. 56. 61. 84. 97. 129. 131. 132. 146. 171. 192. 217. 220. 222. 232. 235. 237. 241. 266. 276. 293. 299. 307. 316. 331. 340. 369. 381. 410. 423. 437. 449. 460, Av. 3. 5. 50. 72. 91. 95. 100. 104. 106. 120. 124. 126. 128. 133. 147. 151. 194. 197. 199. 200. 220. 221. 231. 239. 240. 241. 272. 273. 288. 295. 296. 303. 337. 345. 381. 388. 438. 452. 464. 471. 496. 499. 506. 527, H I 18. 23. 24. 26. 30. 52. 54. 81. 83. 111. 114. 125. 150. 151. 163. 172. 216.[1] 238, II 26. 34. 39. 46. 50. 60. 71. 110. 117. 119. 125. 145. 160. 222, R 9. 10. 13. 14. 24. 26. 27. 32. 43. 68. 72. 74. 78. 118, Hex. 1. 2. 9. 19. 27. 30. 56. 76. 80. 82. 87. 105. 108. 121. 133. 162. 164. 169. 176. 178. 191. 192. 200. 201. 202. 219. 239. 247. 249. 288. 295. 300. 301. 320. 336. 342. 345. 366. 368. 375. 381. 385. 390. 391. 396. 397. 420. 427. 431. 440. 447. 458. 462. 472. 486. 487. 502. 535. 536. 538. 541. 558. 560. 572. 573. 578. 617. 626. 649. 661. 678. 686. 735. 737. 757. 764. 768. 774. 777. 780. 783. 794. 812. 813. 850. 870. 878. 884. 885. 897. 902. 913. 915. 935. 948. 963. 1008. 1016. 1022. 1031. 1051. 1058. 1060. 1074. 1079. 1146. 1179. 1181. 1184. 1192. 1207. 1216. 1232. 1236. 1258. 1259. 1260. 1261. 1269. 1273. 1275. 1276. 1280. 1283. 1287. 1289. 1302. 1321. 1332. 1333. 1337. 1349. 1354. 1376. 1382. 1386. 1395. 1397. 1402. 1404. 1429. 1438. 1452. 1455. 1456. 1466. 1467. 1477. 1483. 1484. 1496. 1503. 1504. 1505. 1511. 1513. 1516. 1559. 1562. 1583. 1588. 1589. 1605. 1619. 1620. 1624. 1634. 1652. 1656. 1657. 1672. 1708. 1719. 1721. 1722. 1725. 1728. 1729. 1736. 1737. 1742. 1745. 1748. 1750. 1762. 1763. 1764. 1787. 1815. 1830. 1840. 1841. 1854. 1873. 1876. 1906. 1910, Van. 8. 16. 18. 20. 28. 40. 80. 92. 98. 113. 120. 123. 125. 128. 135. 147. 155. 156. 187. 190. 192. 199. 218. 220. 222. 233. 234. 239. 252, S 20. 34. 46. 53. 54. 86. 139. 151. 186. 187. 215. 217. 230. 254. 264. 269. 275. 279. 306. 321. 336. 338. 343. 350. 368. 370. 376. 430. 443. 454. 465. 498. 499. 505. 522. 576. 587. 593. 595. 597. 605. 620. 635. 636. 637. 642. 645.[2] 649. 697, Suppl. I 9. 93. 99. 114. 115, II 2. 29. 31. 35. 36. 37. 38. 42. 44. 79. 88 (sive 99). 89 (sive 100). 110, III 12. 26. 30. 75. 78, IV 36. 42. 53. 55. 73. 82. 102. 125. 136. 144. 158. 167, XV 1, XXII 2, XXXVIII 2, XLI 1, XLVII 3, XLIX 3,

[1] Ὁ τῶν ἀγώνων <καὶ> βραβεὺς καὶ δεσπότης ex Hilbergii emendatione ('Wiener Studien' vol. IX p. 214) pro βραβευτής, ubi βραβευτὴς legendum esse inepte Quercius coniecit.

[2] Καὶ Κύριον <γὰρ> καὶ Θεὸν λέγων ἅμα, ubi γὰρ p suppeditat.

LXXI 2, LXXXII 1[1], LXXXIX 1, XCIV 1, CI 4, CV 3, CVII 16, fr. 12. 14. 28. 54. 64. 79. 111. 130. 140. 148. Quae lex primo adspectu violatur Hex. 1375 καὶ μὴν ὀπὸς καὶ ῥίζα καὶ χοῦς καὶ δρόσος, 1397 χολὴν ἔχον καὶ φλέγμα καὶ λύσιν μάχης, 1436 εἰ καὶ χολὴν καὶ φλέγμα καὶ πάλιν[2]) λάβοι, 1474 ἀρτηρίας καὶ νεῦρα, σάρκας καὶ φλέβας, Suppl. XLI 2 καὶ Βηθλεὲμ καὶ φαῦσιν ἀστέρος νέου, XLVII 4 ὡς τὰς πόλεις, καὶ τοῦτο δεικνύει νέον. CVII 32 Χριστῷ χάρις καὶ δόξα, τιμὴ καὶ κράτος, attamen illic hephthemimeres in censum venit, de qua plane eadem lex valet cf. P I 47 τὰς ποικίλας γνώμας τε καὶ διαιρέσεις, 74 δείξαντος ἀνδρίας[3]) τε καὶ φρονήσεως, 139 λαβὼν δὲ τὴν θείαν τε καὶ σεβάσμιον, II 172 γλωσσῶν διαιρέσει τε καὶ θεωρία. III 290 ἀλλ' εἰς παρεξόδους τε καὶ πλανωμένας. Av. 195 ἀλλ' εἰς πολυσχιδεῖς τε καὶ πολυπλόκους, H II 220 ἀλλ' ὡς ἐλευθέραν τε καὶ σεσωσμένην, Hex. 193 τὸν αὐτὸν ἄνθρωπόν τε καὶ Θεὸν φύσει. 284 ἀλλ' εἰς τὸ μετόπωρόν τε καὶ κρᾶσιν μέσην. 1249 ὅλας ἀσυγχύτους τε καὶ μεμιγμένας. 1370 ἢ καὶ μελικράτῳ τε καί τινι δρόσῳ. 1374 πῶς οὖν μελίκρατόν τε καὶ πῦρ καὶ ξίφος. 1775 ἀλλ' εἰς ἀνάστασίν τε καὶ νέαν πλάσιν. 1789 τὸ πᾶσι τοῖς ἄνω τε καὶ κάτω μύρον[4]), Van. 83 ἐν τῷ περισπᾶσθαί τε καὶ βρίθειν κάτω. S 19 ζητεῖν τε, πῶς ποῖαί τε καὶ πόσαι φύσεις, 248 ἢ καὶ πάλιν λύειν τε καὶ σφίγγειν θέλεις, 315 καὶ πῶς ἀσυγχύτους τε καὶ μίαν λέγεις, 322 οὕτως ἀσύγχυτόν τε καὶ μίαν λέγων, 395 οὐκ οἶδε κεκραγός τε καὶ πεπεισμένον, 401 σκόπει τὰ τῶν ἄνω τε καὶ κάτω λόγων, 418 τὸν αὐτὸν ἄνθρωπόν τε καὶ Θεὸν Λόγον, 682 εἰς δ' αὖ γε τὴν στεῖραν τε καὶ πεφυρμένην, 698 καὶ τοὺς πολυσχιδεῖς τε καὶ πολυτρόπους. Suppl. XLVIII 8 ἐφ' οἷς συνεργήσας τε καὶ συνασπίσας[5]), quibus locis exempla particulae καὶ in quarta arsi conlocatae admovenda sunt: P I 6. 9. 29. 221, II 41. 149. 164. III 4. 162. 180. 354. 425. 460, Av. 31. 53,

[1]) Κήρυξ παλαιᾶς καὶ προφήτης τῆς νέας, quemadmodum codicis M memoriam προφῆτα, κήρυξ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας corrigendam esse censeo cf. Hex. 368 κήρυκα νυκτὸς καὶ προφήτην ἡμέρας cl. Phila vol. II p. 282 v. 12 κήρυκα λαμπρὸν (l. λαμπρῶν), ἄγγελον τεραστίων. Sed fortasse sufficit προφητοκήρυξ, etsi vox Lexicographis non cognita evadit cf. προφητοαπόστολος, quod vocabulum ἀθησαύριστον occurrit in Siberi Martyrologio p. 150 (et 60).

[2]) Sic scripsi pro πνεῦμα cum MVTN, πνοὴν frustra temptabat Hilbergius vol. VIII p. 303. Corruptelae ansam dedisse videtur varietas πνεῦμα voci φλέγμα falso (cf. 1398. 1402 sq. 1416. 1429) superscripta, quae pro φλέγμα in VN extat.

[3]) Quercii lectio ἀνδρείαν in V non legitur, nec tamen codicis M auctoritas diphthongum firmat cf. Suppl. XCV 2 ἄνωθεν ἔσχεν ἐκ Θεοῦ τὴν ἀνδρίαν. Vulgarem usum vox δειλανδρία (P III 42) refert.

[4]) De Hex. 1671 καὶ πᾶν ἰδὼν ὄνομα τε καὶ ῥῆμα ξένον cf. Stud. p. 18.

[5]) Quarti pedis thesin τε occupat insuper Hex. 713. 896. 1447. 1448 (et Suppl. CIV 3 ex coni.).

H I 112. 128. 139. 157, II 174. 210, R 64. 81. 86, Hex. 207. 287. 389. 570. 593. 641. 679. 718. 792. 824. 990. 1166. 1264. 1278. 1299. 1365. 1375. 1398. 1426. 1432. 1436. 1546. 1558. 1653. 1671. 1753. 1773. 1847, Van. 49. 50. 69. 110. 154, S 67. 157. 164. 235. 237. 263. 310. 379. 400. 439. 476 549. 591. 666. 692. Suppl. I 23. 25. 79, II 54. 55. 82, III 19, IV 13. 97. 139, IX 3, XXIX 2, XXXV 2[1]), XXXVIII 3, XLIX 2. LII 2. XCVII 1. CVII 28. 29. 33, fr. 25. 138 et apud Georgid. (Stud.) p. 184 v. 3 Eodem pertinet, quod enclitica cum praecedenti voce arcte cohaerens numquam post incisionem in tertia aut quarta arsi adhibetur[2]), quod praeceptum coniecturam quae ultro se offert Av. 413 *κἀμοὶ δὲ μῖξίς* <*τις*> *συνεπῆλθε*[3]) *καὶ μάχη* refellit, nec legem infringit Suppl. I 113 *εἰ τῶν ἑαυτοῦ τις κρατεῖ κινημάτων*, siquidem *τις* tantummodo encliticae speciem ostendit, re ipsa autem solidam subiecti notionem praebet[4]). Neque alia est ratio H I 212 *κοσμοῦσι πάντες σοῦ φανέντος τὴν πόλιν*, S 224 *ὡς αὐτὸς ἔγνως· σοῦ γὰρ οὐκ ἔστι πλέον* et H I 207 *κατεπλάγησαν οἱ πρὸ σοῦ διφροστάται*[5]), —

[1]) Nimirum tradita lectio *πόδας πρόσωπα συγκάμπτουσα τρόμῳ* potius ad *πρόσωπα συγκάμπτουσα καὶ πόδας τρόμῳ*, quam ad *πόδας, πρόσωπα συγκατακάμπτουσα τρόμῳ* ducit.

[2]) Τε praeter thesin tertiam et quartam praebet secunda et quinta cf. a) P I 70. 232, II 43. 50. 124. 268. 342, III 24. 125. 167. 237. 238. 251. 313. 377, Av. 158. 183. 198. 222. 252. 272. 274. 280. 284. 327. 352. 409. 456. 476. 517. 527. 533, H I 27. 124, II 91. 208. 210, R 50. 108, Hex. 42. 262. 396. 410. 413. 621. 632. 1020. 1068 (apud Hercherum) 1478. 1483. 1484. 1639. 1670, Van. 170, S 19. 151. 172. 200. 254. 299. 307. 498. 500. 519. 606. 703, Suppl. II 101, III 26. 64. 87, XXXVIII 2, XLVI 4, CVIII 2; — b) P II 67. 325, III 150. 323, Av. 274.

[3]) Cl. P II 122 *πόθος δέ μοί τις ἐνθάδε προσήρχετο*. Omnino Hilbergii ratio recipienda est *νῦν ἐπῆλθε* pro *συνεπῆλθε* corrigentis IX p. 214.

[4]) Τις suam sedem habet in prima arsi P I 168, Av. 422. 470. Van. 97, in secunda thesi P II 217. 278, III 89. 93. 144. 245. 258. 405, Av. 46. 83. 374. 466, H I 151, II 27. 141. 158, R 20, Hex. 426. 731. 876. 894. 996. 1229. 1242. 1245 (cf. Stud. p. 223.) 1268. 1271. 1333. 1363. 1424. 1454. 1491, Van. 29. 62. 130. 174. 208. 212, S 212. 665, Suppl. I 88. 95 (Stud. p. 222.). 97. 112, IV 30, LXXIV 1 et arsi Av. 426, Hex. 692. 983, Suppl. III 53, in thesi tertia P I 23. 137. 227, II 122. 306, III 135 195. 357, Av. 1. 105. 399, H I 184. 233. Hex. 95. 602. 611. 1462, Van. 30, S 531, Suppl. IV 23 (Stud. p. 223), fr. 151 et quarta Hex. 1193, Van. 163, S 513. in quinta thesi P II 42 et arsi Av. 426. Hex. 692. 983, Suppl. III 53. Similiter τι explet thesin secundam P II 292. 293, III 179. 193. 320. 487, H II 110, Hex. 585. 1152. 1617. 1623, Van 227, S 182. 466. 472. 478. 598, Suppl. IV 65, tertiam P III 196, H II 57, Hex. 174, quartam Hex. 1515.

[5]) Σοῦ habes insuper in thesi prima (Hex. 79, Suppl. XXX 1), tertia (Hex. 1845, S 512. Suppl. II 9), quinta (Suppl. LXIV 1), in arsi prima (P I 38. 111, II 273, III 318, Suppl. III 34), secunda (P II 42), quinta (S 4), enclitica occupat thesin tertiam (P I 101, II 17. 184. 223. 235. 259. 362, III 149. 315. 386. 403, H I 34. 94. 141. 222. II 154, Hex. 27, S 131. 178. 302. 497. 571. 704, Suppl. III 81, IV 121, XLIII

P I 211 ὅμως ἅπαντες σοὶ προςῆγον τὴν χάριν, Hex. 154 σφίγγει δὲ πάντα σοὶ κρατούμενος[1]) μόνῳ et P III 421 Μωσῆν, ὃς ὤφθη σαρκὶ σοὶ[2]) μόνῳ μόνος, Hex. 1679 ἅπαντα γίνῃ πρὸς τὸ σοὶ[3]) δεδογμένον, S 510 τὴν ἐκλογὴν δρῶν πρὸς τὸ σοὶ[4]) δεδογμένον.

---

1), quintam (P I 46. 242, II 58. 202. 220. 225, III 145. 339. Av. 307, H II 122. 215, R 114, Hex. 55. 293. 739. 1726. 1855, S 440. 720, Suppl. III 69, IV 116, XLII 1. CIV 4, fr. 11. 178, nec non Hex. 156 ἔξωθεν αὐτὸς τῷ πλάτει συσφίγγεται, siquidem σου σφίγγεται ex VTpB reponendum est), arsin primam (S 674), secundam (Hex. 1903), quintam (H I 166. Hex. 19. 30, S 204. 232. 302. Suppl. II 89, fr. 71, sed Hex. 349 κοινὴν δὲ δούλην πᾶσαν εἶναί σου κτίσιν praestare videtur εἶναι τὴν cum MN_2 et margine Morelliana), sextam (S 583). Cf. etiam μου in thesi tertia (P II 151) et quinta (S 438).

[1]) Genuinam loci scripturam pro μόνῳ κρατούμενα (Mor. Qu. cf. insuper Hilbergius VIII p. 303) codices $MVTp_1$ N suppeditant (κρατούμενος λόγε p_2), ex A κρατούμενα μόνῳ perperam Hercher edidit.

[2]) Vulgatam lectionem σαρκί σοι correxi.

[3]) Τό σοι falso Morellus et Hercher exhibent.

[4]) In editione Querciana male τό σοι legitur. Enclitica occurrit in arsi prima (Av. 233, S 154. 595), secunda (Av. 135. 380, H I 184, Hex. 489, S 278. 310. 427. 464. 508. 666, Suppl. III 24. XLVIII 4), quinta (Av. 166. 226, H I 103. 215, Hex. 1711, S 573. 574), sexta (fr. 5), tum in thesi tertia (P III 21. 57, H I 11. 136. 148. 152. 155, II 3, Hex. 32. 166. 1686, S 156. 166. 239. 243. 244. 341. 553. 597. 677, Suppl. I 10, III 76. 167) et quinta (P III 424, Hex. 1654. 1841, S 268. 407. 584. 717, Suppl. XXXIX 4), forma accentu praedita praeterea occupat thesin primam (P II 40. 229, III 379. 392, Av. 12, Hex. 175, Suppl. IV 6) et tertiam (P I 85, II 239, III 373, Av. 316. 381, Hex 888, S 6. Suppl. I 88. 95. II 4. 73, IV 48, LI 2), arsin primam (P II 182, III 370. 399, R 70, S 174, Suppl. II 45), secundam (S 153, Suppl. II 15), quintam (Hex. 103. 548). Adde μοι, quae vocula comparet in thesi tertia (Av. 414, S 288. 706, tum 103 τῶν Νεστορίου <μοι> πανταχοῦ ληρημάτων cum p_2, ubi σὺ temptabat Hilbergius IX p. 219, — 206 τὴν Νεστορίου μοι ζωγραφήσεις αἰτίαν, quo loco unicus codex V distincte μοι, non Quercianum μὲν offert,— 650 τὸ Γρηγορίου <μοι> τοὺς λόγους ἀναβρύει. ubi μοι recte superscripsit codicis p corrector, minus recte σοὶ addendum esse censuit Hilbergius l. c. cf. v. 653 νύττουσιν ἡμᾶς) et quinta (H I 225, Van. 240, S 179, Suppl. IV 2, LXXI 2) et in arsi prima (P II 306, III 360, Av. 440, Hex. 1094, S 102. 269). secunda (P II 122, Av. 535, S 170. 314. 601. 613), sexta (S 588).

APPENDIX METRICA.

Peropportune accidit, ut libelli ratio ad quaestiones metricas deflecteret; commoda enim et idonea occasio offertur, ut argumentum ad obrussam exigatur, sine quo cetera nuda, ieiuna, infirma sunt. Pessime dumtaxat cernendi iudicandique munere funguntur, qui effusis habenis omnia ex opinione suspendant: mihi quidem melius litterarum et studiorum commodis consulere videntur, qui nimia sui aestimatione non elati excogitandi licentiae frenos adhibeant. Itaque non sine voluptate criticam artem in Pisidae carminibus utiliter exerceri non posse mihi persuasi, nisi cogitationis impetus praeceptis metricis coërceatur et reprimatur, quorum interior cognitio firmissimum contra errores propugnaculum praestet.

Magnos sibi spiritus ipse poeta sumit propter iambos affabre factos Suppl. CVII 1 sqq. Γεώργιος μὲν τῶνδε τῶν συγγραμμάτων | ἤγουν ἰάμβων εὐκρότως ἐσκεμμένων | ὁ Πισσίδης πέφυκε συγγραφεὺς μέγας[1]), cuius praeconii veram rationem exsequi non licet, nisi hexametri a Pi-

[1]) Cf. praeterea Av. 48 στολὴν παρασχεῖν τεχνικῆς εὐμετρίας, 170 καὶ ταῦτα μέτροις τεχνικοῖς συναρμόσοι, S 500 τούτοις τε μέτρον τεχνικὸν συναρμόσαι cl. Van. 6. Hinc argumenta dogmatica enucleandi difficultatem parant S 503 sqq. ἀλλ᾽ οὐκ ἀνέξῃ τοῖς ἰάμβοις εἰκότως | ἀντεμπλακῆναι τὴν γραφὴν τῶν δογμάτων· | στιγμὰς γὰρ εὐθὺς καὶ ῥοπάς, ὡς ἐξ ἔθους, | ζητεῖς παρ᾽ ἡμῶν, εἴ γε νυγμὴν ἐν μέσῳ | τὸ μέτρον ἡμᾶς ἐκβαλεῖν ἀναγκάσει, ubi ἐκβαλεῖν pro ἐμβαλεῖν ex V_2 recipiendum esse vox ζητεῖς docet. Non 'stimulum inicere' (Querc.), sed 'minutias eicere' metri ratio cogit, quae quidem v. 505 στιγμαὶ et ῥοπαὶ adpellantur perinde ac 234 στιγμάς τε μετρεῖν καὶ ῥοπῶν ἀμετρίας. Notionem ῥοπὴ inlustrat Suicer Thes. Eccles. vol. II p. 911, eundem sensum ac στιγμὴ (cf. Otto, d. Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten d. Römer p. 290 sq.) praestat νυγμὴ etiam Hex. 158 (μετρουμένη γὰρ οὐρανῶν ἀμετρία) ὡς πρὸς σὲ νυγμὴ γίνεται στενουμένη, quo loco vulgatam scripturam στιγμὴ (cf. Hex. 149 cl. 1242) ex B (= MVTpN) recte correxit Hilbergius 'Wiener Studien' VIII p. 298.

sida conditi in iudicii discrimen veniant. In his acerrimus Nonni adsecla reperitur, qui magistri disciplinam ad summum fastigium provehere praemeditate studeat[1]); cur igitur ultra specimen artis Nonnianae non progressus metro iambico priores partes deferre praeoptavit adeoque indulsit, ut modum excedere non dubitaret, quandoquidem vel argumenta epica iambis pertexuit. Videlicet laudis cupiditate incensus gloriae aemulus esse maluit quam servum pecus imitatorum augere, tantum vero aberat, ut aemulationis stimulis excitatus ipsi scholae bellum indiceret, ut callidissima Nonni artificia in alium campum transfunderet, ubi virtus poetica libere excurrere ac facilius gloriae commendari posset.

Quae imitatio ambitiosa in clarissimam lucem prodit, si elisionis exempla ad calculos revocantur. Praeclare Ludwichius docuit[2]) Nonni artem in eo constitisse, ut coniunctiones tantum et praepositiones ac perpauca adverbia apostropho afficeret, non est tamen dissimulanda nostrae quoque sententiae summa, praesertim cum G. Weinberger, vir ceteroquin doctus et cautus, artificii complicatam notionem hoc iudicio evolvi posse autumet[3]): 'für ein metrisches G e s e t z müssten Substantiva und Präpositionen, Verba und Coniunctionen wohl gleichwertig sein. Handelt es sich aber nur um das Bestreben, die Elision zu vermeiden, so begreift sich, dass dies bei Substantiven und Verben verhältnismässig leicht durchzuführen, eine grössere Zahl von Hexametern aber ohne δ' und elidierte Präpositionen kaum möglich war'. Nimirum artificiosis lenociniis id praecipue contendisse videtur Nonnus, ut hexametros ad nativam rationem dirigeret: hinc igitur dactylorum volubilitatem spondeorum ponderi praefert, hinc in exitu versuum clausulas spondaicas trochaicis potiores habet, hinc invito in verborum confiniis syllabas natura breves positionis auxilio producit, longas hiatus ope corripit, hinc crasin et synizesin respuit, hinc denique elisionem anguste coërcuisse censendus est. Debilitatur enim vocabuli nervus una syllaba resecta. Jam vero nativam vocis vim accentus designat, quapropter tonum non habent procliticae, ut quae sui iuris non sint, amittunt encliticae, cum proprio vigore destitutae ad praecedentia se adplicent. Rectam igitur viam sibi iniisse visus est Nonnus, cum elisionem in his potissimum vocabulis admitteret, quae simul cum syllaba etiam tonum perdere

[1]) Cf. dissertatio nostra 'de Georgio Pisida Nonni sectatore' (Analecta Graeco-Latina — Cracoviae 1893 — p. 38 sqq.).

[2]) Beiträge zur Kritik des Nonnos von Panopolis' (1873) p. 16 sqq. et Mus. Rhen. vol. XXXV (1880) p. 500 sqq.

[3]) 'Studien zu Tryphiodor und Kolluth' ('Wiener Studien' vol. XVIII — 1896 — p. 174).

possent: scilicet procliticis formae ἀμφ', ἀντ', ἀπ', ἀφ', δι', ἐπ', ἐφ', κατ', καθ', μετ', μεθ', παρ', ὑπ', ἀλλ', μηδ', οὐδ' optime adsimulantur, nec vigoris defectio in δ' et τ', θ', ποτ', ποθ' sentitur. Quibus exemplis exceptis hae restant voces accentu praeditae: μήτ', οὔτ', ὅτ', ὅθ',—ἄρ', ἔνθ', οὐκέτ', ὧδ', attamen μήτ', οὔτ', ὅτ', ὅθ' normae non adversantur, siquidem vocabula composita in censum veniunt, quorum posterius membrum τε repraesentat, pro ἄρ' Dionys. VI 84, X 400, XXXVII 233 recipiendum est ἄρ sicuti Paraphr. VII 46 recte Scheindler exhibet, singula vero formarum ἔνθ' (Dionys. III 284), οὐκέτ' (ibid. XIX 23), ὧδ' (Paraphr. VI 138) testimonia, si modo sana sunt, ipsum legis fundamentum subducere nequeunt. Quin etiam subtilius et adcuratius universam quaestionem consectati Nonnum studiose operam dedisse perspiciemus, ut encliticarum elisarum usus in angustum gyrum compelleretur: enclitica enim vox ita praecedenti adhaeret, ut unum quodammodo vocabulum efficiatur, quod quidem elisione admissa gravitatis partem deperdat.

Quam Nonnianae disciplinae normam Pisides in iambicis carminibus[1]) ita secutus est, ut magistri morositatem longe superaverit; omnibus enim exemplis circumspectis rationibusque subductis eo adducimur, ut ne enclitica quidem vocabula elisioni obnoxia fuisse statuamus.

Omni offensione praepositiones vacant, quae quidem propter elisionem accentu priventur:

ἀνθ'[2]) in arsi prima: Suppl. IV 161;
„ „ tertia: P II 34, III 85[3]);
ἀντ' „ „ „ H I 119;
ἀπ'[4]) in thesi secunda: P II 7, R 44, Hex. 1308, 1518, S 94, 440, Suppl. II 60;
„ „ quarta: H II 105;
ἀφ' in thesi prima: R 67, Suppl. III 59[5]);

[1]) De hexametris cf. Analecta Graeco-Lat. p. 48 sq. (de G. P. Nonni sectatore p. 11 sq.); in unico pentametro elisionem offert Suppl. XCVI 2 δεξάμενος μύθους παιδὸς ἀφ' ὑμετέρου.

[2]) Apud Nonnum non occurrit; habet Tryphiodorus 650.

[3]) Hex. 1401 ὡς πρὸς μάχην θήγουσαν ἀνθωπλισμένην prava est codicis T memoria ἀνθ' ὡπλισμένην.

[4]) R 44 ὁ τῆς ἀπ' ἀρχῆς ἐντολῆς ὁδοστάτης et S 94 πρὸς τὰς ἀπ' ἀρχῆς ἀνταπελθοι φροντίδας ex p, S 440 πρὸς τοὺς ἀπ' ἀρχῆς ἐμπαθεῖς σου προστάτας ex mea emendatione adposui; Quercius ubique ἀπαρχῆς praebet cf. quae dixi 'Wiener Studien' vol. XIII p. 31.

[5]) Hex. 1804 ἀφεὶς ἐκείνην, ὥσπερ εὗρε, τὴν θύραν codicis N varietas ἀφ' ἧς nullius est pretii.

ἀφ' in thesi secunda: P II 104, III 95, Suppl. III 10[1]);
„ „ quarta: H I 218, Suppl. IV 84;
δι' in thesi prima: P II 102. 113, III 86, Av. 87. 458, H I 186. 217, II 147. 161, R 125, Hex. 16. 53. 902. 1243. 1802. 1805. 1820, Van. 7. 129, S 193. 194. 380, Suppl. III 17. 46. 55, IV 57, XLVI 3, LXI 3, XCV 3;
„ „ secunda: P I 44. 81. 97. 110. 147. 251, III 62. 116. 117. 302, Av. 8. 136. 262. 263. 285. 287, H I 21. 170. 193. 220, II 32, R 17, Hex. 428. 609.[2]) 744. 745. 946. 1077. 1529. 1768. 1889. 1899. 1901, Van. 138, S 28. 40. 53. 247. 490, Suppl. III 13, IV 144, VII 2, XL 4, L 2;
„ „ quarta: P I 176, Hex. 1876, S 511, Suppl. IV 131[3]);
ἐπ' in thesi prima: P III 365, Hex. 150;
„ „ secunda: P I 51, II 53. 208, Av. 264, H I 58. 241, S 107[4]);
„ „ quarta: P III 338, Av. 399;
„ „ quinta: Hex. 1168.
ἐφ' in thesi prima: P I 44, II 103, S 586, Suppl. XLVIII 8;
„ „ secunda: Suppl. I 114;
καθ' in thesi prima: P III 21, Av. 317;
„ „ secunda: P I 113, II 100. 373, III 71.[5]) 246.[6]) 395. 445, Av. 15. 18. 59. 122. 201. 203. 281.[7]) 332. 397, H II 7. 9. 99. 207, Hex. 441.[8]) 634. 681. 708. 882. 1138. 1300. 1395. 1471, Van. 4. 35. 86. 111, S 39. 48. 192. 253.[9]) 265. 267. 326. 348. 359. 377. 540. 543. 582, Suppl. II 43. 107, IV 78;
„ „ quarta: P I 54, Av. 40, S 53. 413;

---

1) Scilicet lego: ἣν ὡς (pro ἥνπερ) ἀφ' ὕψους προςλαβὼν πανοπλίαν, quae lectio editionis principis scripturae: ἥνπερ πρὸς ὕψους κτλ. praeferenda est.

2) Τὰς σὰς δι' αὐτῆς, ὡς ἐφικτόν, ἐμφάσεις. Ex interpolatione διαυγεῖς in p_2 fluxit. Contra Hex. 1766 εἰ καὶ διαυγοῦς εὐπορήσει καρδίας in N m. pr. δι' αὐτοὺς dederat.

3) De Hex. 821 καὶ τῇ δοκήσει δι' ἀφανοῦς ἁμαρτίας cf. p. 266 infra.

4) De H II 205 καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῖς σχηματουργήσας φόβον cf. Stud. p. 21 n. 4.

5) Ἡ τῶν καθ' αὐτὸν ἐξεπήδα ταγμάτων (pro κατ' αὐτὸν) cf. Stud. p. 246, ubi etiam P III 246, Av. 281, Hex. 441 (not. 6—8) tractavi.

6) Ἐλθεῖν καθ' αὑτοῦ συντομώτερον ξίφος (pro κατ' αὐτοῦ).

7) Καὶ τῆς καθ' αὑτὸν ἀσφαλείας ἠμέλει (pro κατ' αὐτῶν).

8) Αὐτὸς καθ' αὑτὸν (κατ' αὐτὸν Querc.), ὡς θέλει, φηφίζεται!!

9) Καὶ πῶς καθ' αὑτοῦ μᾶλλον ἀστρολογεῖν θέλεις (pro καὶ κἀθ' ἑαυτοῦ) cf. p. 135 n. 4 supra, sed ἑαυτοῦ simul tolerari potest cf. P III 361 αὐτὸς κατ' ἐμαυτὸν συλλαβὼν ἔφην τάδε.

καθ' in thesi quinta: Av. 132, Hex. 278. 1086. 1332. 1889, quibus locis καθ' ἡμέραν occurrit, quae forma pro καθημέραν in eadem trimetri sede reponenda est R 115 et fr. 133[1]);

κατ' in thesi secunda: P I 14, II 106, III 182. 361. 409. 416, Av. 140. 193. 245. 350. 372. 418, H I 18. 33, II 94. 97. 171, R 99, Hex. (116 cf. Stud. p. 132 n. 2). 236. 1857, Van. 40, S 676, fr. 110. 177 bis (cf. Stud. p. 25) et apud Theoph. p. 308, 14 (Stud. p. 28 n. 5)[2]);

„ „ quarta: P III 437, Hex. 998. 1303. 1696[3]);

„ „ quinta: Hex. 829;

μεθ' in thesi prima: P II 101;

„ „ secunda: P I 165, S 257. 304, Suppl. II 53;

„ „ quarta: Hex. 902;

„ „ quinta: P II 368.

μετ' in thesi prima: P I 36;

„ „ secunda: P I 135, H I 42. 154, II 30, S 207;

„ „ quarta: P III 458, H II 162, Hex. 897, 1906[4]).

παρ' in thesi prima: P I 23, Av. 322, H I 123, II 124, Hex. 1781. 1815;

„ „ secunda: P I 28, III 142. 274. 327, Av. 57. 61.[5]) 224. 328. 407. 422. 470, H II 77. 187, R 93. 96. 128, Hex. 334. 597. 845. 932. 1026. 1061. 1088. (1137 cf. Stud. p. 134 n. 5). 1182. 1347. 1410. 1487. 1611, Van. 97. (146 cf. p. 134 n. 7 supra). 173, S 171. 325. 506. 615, Suppl. II 26. (92). 104, IV 22[6]);

[1]) In versus introitu καθ' ἡμέραν habes P III 21 et Av. 317. Quodsi codicum memoria respicitur, Vp semper καθημέραν adgnoscunt, T ubique καθ' ἡμέραν habet. in Hexaëmero M et N ita variant, ut singulis locis (278 N, 1889 M) καθημέραν suppeditent. Sed P II 368 omnes libri manuscripti (MVp) in lectione μεθ' ἡμέραν consentiunt.

[2]) De P III 71. 246, Av. 281, Hex. 441 cf. p. 262 n. 5–8.

[3]) P II 336 γνώμη κατεῖχε καὶ κατόπιν τοῦ σοῦ κράτους et 357 ὅμως ὑπήχθη καὶ κατόπιν, κυνὸς δίκην vocem κατόπιν in κατ' ὄπιν disiungere non audeo cf. Lobeck. Pathol. Prol. I p. 597.

[4]) Ineptum versum (Hex. 513) ὡς μὴ δεηθῇ τοῦ μετ' αὐτὸν πυθμένος recte omittunt MV, nec iuvat N, ubi post 514 trimeter legitur, aut TB, qui ὃς pro ὡς praebent.

[5]) Καὶ τοῖς παρ' αὐτῶν αἵμασιν πεφυρμένως (pro ἑαυτοῖς) cf. Stud. p. 9 n. 5 et 231. Similiter Van. 175 ἐν τοῖς ἑαυτῆς ἀντικλωμένης στρόφοις Morellus ἑαυτοῖς praebet (cum L). quod vitium iam editio Commeliniana (a. 1596) sustulit (= VTp).

[6]) Eodem pertinet P II 120 καὶ δὴ παρευθὺς τὴν ὑπέρθεσιν φθάσας, sed iunctim vox efferenda est ut παραυτίκα (An. p. 1696 B) et παραχρῆμα (ibid. p. 1729 B: παρὰ χρῆμα Esc.). Nec repugnat Hex. 236 ἐν τῇ κατ' εὐθὺ (κατευθὺ MTp) τῶν ἐλασμάτων

παρ' in thesi quarta: P I 191, III 192. 217, R 123, Hex. 1333. 1349. 1358. 1555;
„ „ quinta: P III 167, Av. 349, Hex. 1544. 1829, Suppl. I 114.

ὑφ'[1]) in thesi prima: R 127, Suppl. III 29;
„ „ quarta: Hex. 1848.

Eodem iure per elisionem atona evadunt ab omni suspicione remota:

ἀλλ' in thesi prima: P I 35. 76. 90. 100. 107. 124. 166. 191. 227. 248, II 32. 153. 160. 194. 207. 211. 213. 333.[2]) 338. 350. 361, III 53. 59. 65. 78. 107. 159. 198. 262. 290. 366. 385, Av. 26. 71. 122. 125. 167. 186. 195. 209. 248. 260. 294. 401. 434. 516, H I 49. 108. 120. 156. 172, II 13. 23. 112. 122. 131. 151. 185. 204. 220, R 64. 74. 112, Hex. 39. 60. (77 cf. Stud. p. 131 n. 4). 119. 166. 191. 212. 237. 248. 260. 284. 287. 319. 347. 399. 451. 481. 535. 589. 591. 597. 611. 791. 883. 894. 1000. 1231. 1345. 1356. 1431. 1707. 1717. 1766. 1775. 1838. 1881, Van. 13. 34. 231, S 11. 56. 69. 100. 105. 166. 170. 184. 226. 234. 263. 283. 291. 327. 350. 425. 433. 445. 481. 488. 513. 563. 608. 691. 702 721, fr. 11. 46. 79, apud Theophan. p. 324, 17 (Stud. p. 33), apud Georgid. (ibid. p. 184), Suppl. I 90. 100, II 35. 59, III 33. 44. 57. 72. 74, IV 9. 14. 41. 47. 49. 79. 133. 162, XLVII 3, XLVIII 6, LXX 2, XCVIII 2[3]);
in arsi prima: S 415;
„ „ secunda: P III 283, S 260;

τάσει, siquidem loci significatio premitur cf. Lobeck. ad Phrynich. p. 144 sq. et Pathol Prol. I p. 616 sq Temporis enim notionem apud Pisidam modo εὐθὺς (P I 135. 155. 157. 191. 200, II 194. 203. 231. 271, III 86. 106, Hex. 282. 286. 362. 910. 943. 1642, Van. 126. 181, S 319. 505. 681, fr. 41, Suppl. I 24, An. p. 1700 B. 1717 B) modo εὐθέως (P II 21. 182, III 26, Av. 140. H I 234, Hex. 610. 676. 1904, S 216. 217. 231. 403) exprimit.

[1]) Non habet Nonnus, adhibet eiusdem disciplinae alumnus Paulus Silentiarius Ecphr. Amb. 108 ἀμφιέλιξ ἑκάτερθεν ὑφ' ἕρκεϊ λᾶας ἐέργει, sed Ecphr S. Eccl. II 535 γυῖα τεοῦ θεράποντος ἀφ' ὑμετέρης δὲ γαλήνης | νικηθεὶς citra necessitatem ἀφ' in ὑφ' mutavit Graefius.

[2]) Cf. Stud. p. 221.

[3]) De versu interpolato: ἀλλ' εἰσὶ πάντα πρός τι χρήσιμον τέλος cf. p. 134 n. 8 supra.

ἀλλ' in arsi tertia: P II 75, Av. 228. H I 55. 145. II 32, Hex. 765.[1]) 1527. 1692, S 155. 276. 630. 659, Suppl. IV 29. 85;

„ „ quarta: P I 141, II 3. 299. 313, Av. 503, H I 191, Hex. 240. 245. 357. 1169. 1570, Suppl. I 91[2]);

„ „ quinta: S 678;

μηδ' in thesi prima: P II 328, H II 114, Hex. 351. 357. 534. 737. 1240, Van. 135. S 177[3]).

οὐδ' in thesi prima: P II 280, Av. 255. 257. 513, H II 45. Hex. 1341, S 432, fr. 78 et Stud. p. 153 ex Suid. vol. II 1 p. 334, 13.

In nullam praeterea offensionem δ' incurrit, ubi elisio monosyllabi vim omnino frangit:

in thesi prima: P II 340. 352, III 412, Av. 112. 149. 339. 396. 429. 490. 511, H I 29. 95, II 75, Hex. 273. 275. 308. 467. 563. 583. 1147, Van. 154. 195. 213. 227, S 268. 284. 298. 301. 317. 318. 399. 405. 427. 461. 478. 529. 660 682. 686, Suppl. II 88 (sive 99), IV 36. CVII 16, fr. 140 et apud Theoph. p. 308, 14 (Stud. p. 28 n. 5)[4]);

in arsi prima: P I 177. 244, fr. 5. 19. 106, Suppl. XXXV 4, tum Av. 78 τὴν γῆν <δ'> ὀφέλκων ex coniectura nostra[5]).

Neque enim δ' in quinta thesi adgnosci potest H II 163, ubi τοῦ Δούβιος in τοῦ δ' ὁ βίος abiit (cf. Stud. p. 119 n. 2), nec minus corrupti

[1]) Δοκεῖ παρελθεῖν, ἀλλ' ἐκεῖ μύει μόνον. Scilicet codicis p, scriptura δ. π. πλὴν ἐκκλίνεται μόνον rudem correctorem sapit

[2]) R 110 τοὺς πολλάκις φύντας, ἀλλὰ πολλάκις memoriam τ. π. φ. ἀλλ' αὖθις ἄναξ offert M, sed interpolationem vocis αὖθις mensura prodit; accedit quod etiam v. 111 τῷ σῷ λογισμῷ δραστικῶς τετμημένους vitiose λόγῳ in eodem codice extat. Ceterum cf. Av. 56 καὶ ταῦτα πολλῶν πολλάκις τετμημένων.

[3]) In prima arsi habes S 23 εἰ μηδ' ἂν αὐτὸς τῶν λόγων ἠνείχετο, sed omnino legendum: εἰ μηδὲν (pro εἰ μηδ' ἂν), quod versus initium Hex. 752. 1649, S 404 recurrit. Perperam etiam Hex. 74 καὶ μηδὲν ἡμῖν ὡς ἀκόμποις κομπάσῃς Vp μηδ' ἓν offerunt.

[4]) Hex. 975 καὶ τῶν ἐλεφάντων ἐκφοβοῦσι τὸ κράτος pedem solutum falsa varietate τῶν δ' tollunt Vp (τῶν N); Hex. 438 τοῖς ἀφεσίμοις δαψιλῶς ὑπογράφει nihil codicis V memoria τοῖς δ' ἀφεσίμοις κτλ. iuvat, siquidem καὶ ante τοῖς supplendum est cum MTp et Morelli margine, unde cadat necesse est Muelleri (ad Ignat. p. 8 n. 5) et Hilbergii ('Wiener Studien' vol. VIII p 302) coniectura: τοῖς ἀφεσίμοις <δὲ> δ. ὑπ.

[5]) Van. 179 στρέφει δὲ πυκνὰ τὰς κόρας τῶν ὀμμάτων voce πυκνὰ destitutus δ' ἑαυτῆς temptabat Morellus, attamen πυκνὰ optime (cf. P I 31, Hex. 1309. 1877) praebent MVTLp. Nec magis Hilbergii et Bekkeri commenta ad P I 116 et III 3 in censum veniunt cf. Stud. p. 211 et 209 n. 2.

sunt Hexaëmeri versus duo, qui in secundi et tertii pedis thesi δ' exhibent:

21 ἔλαμψε δ' ἡμῖν τὸ πρὸς εἰρήνην σέλας
et 821 καὶ τῇ δοκήσει δ' ἀφανοῦς ἁμαρτίας.

Alterum quidem versum (821) ex editione Hercheriana adposui, sed editoris silentium de Morelli et Quercii memoria δι' manifesto operarum vitium arguit, quod fugit Hilbergium, cum (vol. VIII p. 308) δι' ex coniectura proponeret. Nec tamen δι' Pisidae manum reddit, quandoquidem sincera memoria τῆς in MVTpN_2 extat cf. P III 44 ἐν τῇ δοκήσει τῆς μάχης ἐφαίνετο et Hex. 280 ἐν τῇ δοκήσει τῆς μάχης ἡνωμένας. — Prior autem locus (21) ad versuum seriem (18 sqq.) pertinet, quae et correctorum incursiones et interpolatorum contumelias perpessa ita refingenda est:

ἐπεὶ δὲ τῇ σῇ φωτοκόσμῳ λαμπάδι
παρῆλθεν ἡ νὺξ καὶ τὸ πνεῦμά σου φθάσαν [1])
τῷ [2]) τῆς μερίμνης [3]) ἀντεφύσησεν [4]) νέφει,
ἐκλάμψαν [5]) ἡμῖν τὸ πρὸς εἰρήνην σέλας [6]),
ἥκω φέρων σοι τῆς ἐρήμου καρδίας κτλ.

decem versiculis (22—31) missis, quos quidem Quercius [7]) inter σέλας et ἥκω ex Vatic. 166 inseruit:

[1]) Vp_1 verborum νέφει et φθάσαν sedes mutant, at cf. p. 232 n. 2 supra; de participiorum concursu cf. P II 57 sqq., S 531 sq., Suppl. I 27 sqq.

[2]) Ex V falso τὸ enotavit Quercius.

[3]) Morellus et Quercius τοῦ λογισμοῦ praebent, τῆς μερίμνης Hercher ex A reduxit, quocum codice VTpN aliique libri quos inspexi conspirant; variam lectionem τὰ τῆς μερίμνης ἀντεφυσήθην (sic) νέφη iam Morellus in margine adscripserat, quae memoria ex Paris. 1281 videtur fluxisse, ubi male 18 ἐπὶ pro ἐπεί, 19 φθάσει pro φθάσαν, rectius 20 τὰ τῆς μερίμνης ἀντεφυσήθη νέφη habes

[4]) In editionem Quercianam casu fortuitoque ἀντεφύσασεν inrepsit.

[5]) De transitiva vocis significatione cf. An. p. 1701 D ὁ δὲ οἷα σιδήρῳ πυρίτης λίθος κρουόμενος τῇ βίᾳ τῆς πληγῆς τοὺς σπινθῆρας τῆς ἀρετῆς πλέον ἐξέλαμπεν, — Suppl. XXIV 2 ἔλαμψας ἐν γῇ τὰς βολὰς τῶν θαυμάτων.

[6]) καὶ λάμψαν — σέλας N, ἔλαμψεν — σέλας T suppeditant, ubi 21 ante 20 (τὸ τῆς μερίμνης ἀντεφύσησε νέφος) conlocatur; cum T faciunt Taur. 304 (τῷ — ἀντεφύσησεν νέφει 20) et Vindob. Med. 38 (ἐπὶ 18, λόγε pro φθάσαν 19, τὸ — ἀντεφύσησε νέφει 20), tum codices nonnulli, qui aliam contextus rationem praestant: Vindob. Theol. 242: v. 18. 19. 20 (καὶ τὸ μερίμνης ἀντεφύσησε νέφει). 21, — Paris. 1302: v. 18. 21. 19. 20 (τῷ τῆς μερίμνης ἀντεφύσησε νέφει), — B: v. 18. 19 (παρῆλθεν ἡ νύξ, ἐκ δὲ σοῦ τοῦ φωσφόρου). 21, — Ottobon. 342: v. 18. 19. 21.

[7]) Idem ex Taur. 304 varietatem ἀσθενοῦντα τοῖς λόγοις 23, ὑπερρυῶς γὰρ 24, ὁρᾷς 29 excitat, ac praeterea post 31 duos trimetros ἡ προγραφὴ δὲ τῶν λαλούντων δρα-

ἀεὶ γὰρ ἡμᾶς τοῖς νοήμασι τρέφεις
καὶ ψυχαγωγεῖς ἀσθενοῦντας τοὺς λόγους·
ὑπὲρ φύσιν δὲ ψηλαφᾷς τὰ τοῦ βάθους [1])
καὶ τῶν φρενῶν τὴν γνῶσιν ἠτονημενην
τῷ σῷ καθαίρεις γνωστικῷ καθαρσίῳ,
καὶ τῷ σοφῷ σου καὶ λαλοῦντι φαρμάκῳ
τὰ νεῦρα θάλπεις τῶν γραφῶν καὶ τοὺς τόνους
ζητῶν τὰ κρυπτὰ ταῖς Γραφαῖς [2]) τῶν δογμάτων,
καὶ τῷ προσηνεῖ καὶ γαληνῷ σου λόγῳ
μυρμηκιῶντας ἐξεγείρεις τοὺς λόγους [3]).

Ultra haec exempla poeta non est progressus: magistri enim artificium ita expolivit, ut omnia vocabula accentu distincta elisione vacare iuberet, in encliticis vero elisionem omnino declinaret, ne praecedens vox cum enclitica cohaerens debilitaretur.

Nonni pedisequum adgnosces in voculae γε elisionem inquirens: sane editiones nostrae contra Nonni usum (cf. Ludwich. p. 20) formam γ' quater suppeditant, sed critica ratione exemplorum recensum agens

μάτων | ἔρως προσευχῆς καὶ θεότρωτος λόγος comparere monet: equidem in eodem libro v. 23 ἀσθενοῦντας repperi, 24 inter 28 et 29 extare observavi, inter 25 et 26 versiculum, καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντιστρέφων animadverti, tum lectiones notavi: 22 ἄει m. pr. 23 ψυχαγωγοῖς (ψυχαγωγοὶς m. pr.), 29 ἀφαῖς, 30 προσηνῆ, 31 μυρμικιῶντας ἐξεγειρεῖς τοῦς. suppl. προγραφῇ.

[1]) Equidem versum in Vat. 166 ita suppletum esse vidi, ut inter 28 et 29 verba ὑπὲρ φύσιν δὲ ψηλαφᾷς τὰ τοῦ βάθους conlocanda esse significetur.

[2]) Perperam Quercius codicem legit, ut qui ταφαῖς a m. pr., αφαῖς a m. sec. praebeat; ac scripturam ἁφαῖς vox ψηλαφᾷς (24) vindicat.

[3]) Versus adulterinos iam Morelli editio altera (1618) p. 82 in codice Regio post v. 38 cum hac lectionis discrepantia adiungi refert: 22 αἰεί, 24 ὑπερφυῶς γὰρ (inter 28 et 29), 25 ἠτονημένον, inter 25 et 26 καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντιστρόφων, 29 ἀφαῖς. post 31 ἡ προσγραφὴ δὲ τῶν λαλούντων δραμάτων | ἔρως προσευχῆς καὶ θεότροπος πόθος. Morelli vero fontem mihi in N indagasse videor, levem contextus diversitatem (22 ἀεί, 25 ἠτονημένην, inter 25 et 26 ἀντιστρέφεις) ipsius Morelli incuriae adscribendam esse ratus. — Tertia autem recensio in Bignei Bibliotheca Veterum Patrum [4]VIII (1624) p. 387 sqq. additamento inter 25 et 26 caret (propter v. 15 καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντιστρέφει?), tum δογμάτων pro δραμάτων (et θεόπροπος pro θεότροπος) offert, videlicet ex editoris coniectura, quamquam δογμάτων B adgnoscit ab Herchero excussus. verba καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντιστρέφεις praeter Vat. 166 etiam T omittit, qui interpolationi locum dat inter 33 et 34, a textu autem Querciano distat v. 23 (τοῖς λόγοις), 24 (ὑπερφυῶς γὰρ - βάθους inter 28 et 29), 29 ἀφαῖς. — Ceterum Hercher rem leviter gessit, cum versus ad codicis B fidem adponens in regione determinanda nullam fontis sui rationem habuit, ubi inter 33 et 34 supplementum comparet, nec melius ei res cessit, cum trimetro καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντιστρέφων (inter 25 et 26) recepto versum 15 καὶ τῆς διόπτρας τὴν ὀπὴν ἀντιστρέφει contra libri B fidem (= N et Taur. 304) intactum reliquit.

testes fictos et commenticios subornari, Pisidae vero artem ad magistri arbitrium prorsus adcommodatam esse perspicies, unde coniecturae Hilbergianae fundamentum in Van. 146 (cf. Stud. p. 189 n. 1) subducitur.

Hex. 712 δέον γὰρ αὐτὴν δέρμα σομφῶδές (συμφῶδές mendose Querc.) γ' ἔχειν iam Hercher ex B (σομφῶδες) φέρειν reposuit, quam emendationem MVTpN confirmant; falsariorum officinam retegunt:

in thesi prima Hex. 1203 ἢ γ' Ὀρφέα κρούοντα μυθώδη λύραν,
1291 ἢ γ' ἐξ ἀμόχθων συμπλακεῖσα πλασμάτων,
" " secunda Hex. 1699 αὖθις τό γ' ἐγκρίνωμεν ἠκριβωμένως.

Hex. 1203 γ' fortasse ex suo invexit Morellus, siquidem VTpB hiatum ἢ Ὀρφέα praebent; utut est, versus ad suppositiciam Hexaëmeri particulam pertinet, quam optimo iure MN omittunt (1198—1203):

κύκνον δὲ ποῖος ἐξεπαίδευσε τρόπος
εἰς ἄκρον [1]) ἐλθεῖν μουσικῆς εὐρυθμίας·
ὃς τὴν πτερωτὴν ἐξαπλώσας πηκτίδα
τερπνὴν ξενουργεῖ ταῖς πνοαῖς μελῳδίαν·
καὶ τοῦτον οἶδα θαυμάσαι πολλῷ πλέον
ἢ Ὀρφέα κρούοντα μυθώδη λύραν.

Notabile vero interpolationis indicium T praebet, quippe qui aliam versibus sedem (inter 1249 et 1250) non sine lectionis varietate [2]) adsignet.

Hex. 1291 itidem in spurio carminis supplemento (1286 — 1292) legitur:

πόθεν ταὼς πρόεισιν ὡραῖος πάλιν,
ὄρνις διαυγὴς καὶ κατάστερος φύσει,
τὴν πορφύραν πτερωτὸς ἠμφιεσμένος;
ἐξ ἧς ἀλαζὼν καὶ τυφώδης τὴν θέαν
μόνος διάττει τῶν ἁπάντων ὀρνίθων·
ἢ γ' ἐξ ἀμόχθων συμπλακεῖσα πλασμάτων
πολλὴν χύσιν ἔμιξεν αὐτῷ χρωμάτων.

Quod iudicium pluribus Hilbergii observationibus ('Wiener Studien' VIII p. 301 et Byz. Ztschr. VIII p. 338) corroboratum praeter B optime comprobant MTN, nec leve momentum V adfert, siquidem accessionem

[1]) Recte pro αὖραν correxit Hercher; sed Hex. 1610 πνέοντος αὖραν τοῦ νοσοῦντος ἐσχάτην forma αὔραν Pisidae reddenda est.

[2]) 1199 αὐτὸν pro ἄκρον (sive αὖραν), 1201 μελουργίαν pro μελῳδίαν, 1203 θυμηδῆ pro μυθώδη.

inter 1317 et 1318 inculcat. Ceterum V perinde ac p malum malo sanat, cum ἥτις pro ᾗ γ' ἐξ exhibet[1].

Hex. 1699 Quercii coniecturam τό γ' amplexus est Hercher; Morellus τέ γ' habet, in meis codicibus modo τὲ (VTpN) modo δὲ (M) extat[2]. Per se et αὖθίς τε (P III 313. Av. 198)[3] et αὖθις δὲ (Hex. 524. 1329, Van. 50) bene admitti potest, sed profecto viam deviam sequimur, si tantummodo singularum vocularum usus examinatur, quamquam ex parvis saepe magnarum rerum inclinationes pendent. Hiatus enim non minus a Pisidae consuetudine alienus haud incommode coniectura αὖθις διακρίνωμεν expleri potest, attamen rei momentum sententiarum nexus facit. Nimirum Dei natura hoc modo 1694 — 1701 enucleatur:

ὁ πανταχοῦ μέν, οὐδαμοῦ δέ, καὶ πάλιν
καὶ πάντα καὶ ἕν· ταῦτα γὰρ συναπτέον,
μήπως ὑπαχθῇ τοῖς κατ' αἴσθησιν τύποις
τὸ ἓν μονωθέν, τῇ δὲ πάντα συνθέσει,
δηλοῦντες αὐτοῦ τὴν ἀπερίληπτον φύσιν,
αὖθις τό γ' ἐγκρίνωμεν ἠριθμωμένως,
μήπως τὸ[4] πάντα σχῇ κακὴν ὑποψίαν
καὶ δῶμεν εἱρμὸν τῇ ῥεούσῃ συνθέσει.

Qui versus exacto iudicio perpensi narrationis continuationem propter v. 1698 sq. misere turbatam produnt. Quodsi lectionis varietate[5]

---

[1]) Accedat codicum Vp varietas: 1286 ὡραϊσμένος (pro ὡραῖος πάλιν cf. p. 248 supra), 1287 φύσις (pro φύσει), 1291 πολλὴν χύσιν om. (sed in V postea ποικιλίαν suppletum est), ἔσπειρεν (pro ἔμιξεν)

[2]) Sine γ', quae particula Nonno prorsus ignota apud Pisidam satis angustis finibus continetur. In carminibus habes: ὡς ἂν γε S 163, Suppl. II 62, εἰ δ' αὖ γε S 268. 284. 298. 318. 405. 427. 461. 686. Hex. 1147. εἰς δ' αὖ γε S 682, μηδ' αὖ γε Hex. 534. 1240, ὁ δ' αὖ γε Av. 112. Hex. 563, τὸ δ' αὖ γε Av. 339. Suppl CVII 16. τῇ δ' αὖ γε S 301, οἱ δ' αὖ γε Av. 429, τοῖς δ' αὖ γε Av. 396, Van. 195, οὐδ' αὖ γε Av. 255. 513, H II 45. S 432. πῇ δ' αὖ γε H I 29, Hex 308. S 660. ἐν δέοντί γε P II 181, εἴ γε H II 164, Hex. 72. 829. 1396, S 506, εὖγε Av. 380. S 153. 592. Suppl. II 15, καί γε P III 460, καίτοι γε Av. 320, ὅπως γε P II 323, σαφῶς γε Stud. p. 181. ὥς γε Hex. 589 (Stud. p. 127 not). Ex vita Anastasii accedant: ᾗ γε p. 1705 A (nisi potius εἴ γε legendum cum Esc.), κατά γε p. 1697 A, μήτι γε p. 1696 C. 1712 A, ὅς γε p. 1705 A, πρό γε p. 1681 C. 1692 B, τό γε p. 1692 B, τόν γε p. 1697 C, ὑπέρευγε p. 1701 A, sed p. 1728 A ὃν δὴ pro ὅν γε non solum Esc., verum etiam Laur. suppeditat cf. ὃ δὴ p. 1697 B. 1705 A, cll. οἷα δὴ 1725 B, ὅσον δὴ 1696 C, ἔνθα δὴ 1689 C.

[3]) Cf. etiam καὶ-αὖθις H II 189, Hex. 300, Suppl. XCVI 3.

[4]) Vulgatam memoriam τὰ ex Morelli coniectura correxi cf. 1708 τὸ πάντα καὶ ἕν.

[5]) 1697 ἐν σοὶ pro αὐτοῦ offert T, 1698 ἐγκιρνῶμεν pro ἐγκρίνωμεν pN_2. Mendosa est codicis p scriptura ἠκριβωμένος cf. p. 231 supra.

sermonis contextum neutiquam reparari posse reputamus, optime vero resectis verbis δηλοῦντες — ἠκριβωμένως orationem procedere nobis persuademus, sine haesitatione acrem morbo medicinam opponere debemus. quapropter nullus dubito, quin versus 1698 sq. ex interpolatoris cerebro manarint.

Itaque feliciter quaestionem de particula γε elisa nobis videmur absolvisse [1], nec iudicii summam forma γοῦν infringit H II 118, S 201. 472, An. p. 1684 B usurpata [2]. siquidem compositionis membra ita coaluerunt, ut γ' in quaestionem minime veniat.

Quae disciplina tetrica magis in aperto est, si voculae τε rationem ducimus: Nonni enim morositatem vincens (cf. Ludwich. Beitr. p. 23 sq.) numquam elisionem poeta noster admisit. unde Bekkeri coniecturam Av. 78 τὴν γῆν <θ'> ὑφέλκων ἐξ ἐκείνης εἵλκετο reiciendam esse sequitur [3]).

Cum τε quadamtenus μήτε. οὔτε. ὅτε societatem coëunt, unde Nonni exempla (cf. Ludwich. Beitr. p. 19 sqq.) explicari possunt, non item Pisidae locus P III 127:

(ὃς οὔτε μητρὸς τῇ φιλοστόργῳ φύσει)
οὔτ' αὖ τοσοῦτον τοῖς τέκνοις ἀνθέλκεται,

itaque tantum abest, ut Herchero adstipuler, qui Hex. 350 sq. καὶ μήτε συνδεθεῖσαν εἰς λύσιν τρέχειν, | μηδ' αὖ παρελθεῖν τοὺς πεπηγμένους ὅρους ex libidine in verborum contextum μήτ' recepit, 733 sqq. ὅπως τὸ πνεῦμα τῶν ὀχετῶν διατρέχον | μήτε στενωθῇ τῆς ὁδοῦ πεφραγμένης, | καὶ πνευματώσῃ καὶ σκοτώσῃ τὴν θέαν | καὶ τὰς ἐπιχύσεις προσπλάσῃ ταῖς ὄψεσι. | μηδ' αὖ ταράξῃ καὶ θολώσῃ τὰς κόρας adnotationem criticam coniectura μήτ' ornavit, ut οὔτ' perperam pro οὐδ' inrepsisse persuasum habeam [4]). Saepius quidem Pisides legitimam particularum μήτε-μήτε (Hex. 315 sq. 498 sq.

[1]) Hex. 1618 ὅλον κρατῆσαι τὸν ὑφ' ἥλιον τόπον Morelli editio altera (1618) prosodiae vitium scriptura τόν γ' tollit, qua editoris coniecturam offerri manifestum est; recte tamen Hercher codicis V (= MTpN) memoriam ὅλων — τῶν — τόπων secutus est.

[2]) Cf. Stud. p. 217 n. 4.

[3]) Cf. p. 265 supra.

[4]) Cf. Stud. p. 28 n. 5; de ἤδτ' cf. de G. P. Nonni sectatore p. 12 (Analect. p. 49). Alia est coniunctionis ὅταν ratio, ubi ὅτε et ἄν ita coaluerunt, ut una vox efficiatur, quapropter praeceptis metricis non repugnant Pisidae exempla, quae quidem semper primum trimetri pedem occupent: P I 62, Hex. 525. 529. 532. 619. 767. 988. 1145 (at cf. Stud. p. 134 n. 5; ceterum N formam ἐπὰν auctori nostro prorsus incognitam offert neque aliunde eadem varietas in tertia Morelli editione fluxit cf. p. 267 n. 3 supra). 1218. 1325. 1361. 1428. 1433. 1841. Suppl. III 31. Adde An. p. 1681 B.

1142 sq. 1715 sq., Van. 132, S 397) et οὔτε-οὔτε (P III 66. H II 148 sq., Hex. 547)[1]) copulationem adhibet, quotiescumque vero elidendi discrimen subiturus est, artis metricae vinculis adstrictus a vulgari ratione deflectere non dubitat cf. Hex. 355 sqq. μήτε[2]) τρέπεσθαι παγγενῶς, καὶ συγχύσεις | ταῖς κοσμολέθροις ἐκτροπαῖς παρεισάγειν, | μηδ' αὖ μένειν ἄτρεπτον, 533 sq. καὶ μήτε πυρσοῖς ἐξατμίζων τὴν δρόσον, | μηδ' αὖ γε τεφρῶν τῇ χαλάζῃ τὴν φλόγα. 1239 sq. ὡς μήτε τοὺς ἔξωθεν ἐκλῦσαι τόνους, | μηδ' αὖ γε τοὺς ἔσωθεν ἀμβλῦναι πόρους, Van. 132 sqq. ὡς μήτε χαύνως μήτε μὴν ὑφειμένως | κινῶν τὰ νεῦρα τῶν ἐν ἡμῖν ὀργάνων | λύσῃ τὸν ἁρμόζοντα τῇ ψυχῇ τόνον, | μηδ' αὖ βιαίᾳ καὶ βαρείᾳ συντάσει | φύρῃ τὰ κοινὰ ταῦτα τοῦ βίου μέλη[3]). S 176 sq ἄνθρωπε, μήτε κλέπτε τὴν Γραφὴν ξέων, | μηδ' αὖ χαρίζου τῇ Γραφῇ παρεγγράφων. — Av. 253 sqq. ὃν οὔτε χειμὼν καυστικὴν ἔχων ζέσιν | ἔπεισε δοῦναι τοῖς ἀγῶσιν ἀργίαν, | οὐδ' αὖ γε μητρὸς ἐξενεύρωσεν πόθος, | οὐδ' ἀντανεῖλεν αὐτὸν ἔμφυτος βία, fr. 77 sq. οἷς οὔτε δίψης ἐστὶν ἧττων ἡ φύσις, | οὐδ' αὖ κονίστρας ἐνδεὴς ἡ στεῤῥότης.

Manifestam igitur interpolationis notam codicis M varietas αὖτ' ἔρεισμα P II 352 (εἰς δ' ἀντέρεισμα προσβαλὼν ἀνετράπη) habet[4]), nec melius Hex. 895 λέληθε τάξις οὐρανοῖς, ἐν αἰθέρι praepositionis ἐν defectum ante αἰθέρι scriptura ἐν οὐρανοῖς λέληθεν εἴτ' ἐν αἰθέρι sanat T[5]).

---

[1]) Adde P III 286 sqq. ἐντεῦθεν οὐδὲ φόρτον ἐκ κτήνους τότε | καθεῖλεν οὐδεὶς οὔτε μὴν τὴν γαστέρα | τροφῆς ἀνεπλήρωσεν, οὔτε τις γόνυ | κλίνας ἐλαφροὺς τοὺς πόνους εἰργάζετο, ubi οὐδὲ nullam difficultatem parat cf. Hartung, Lehre von d. Partikeln vol. I p. 201. Suspicione vacat etiam μηδὲ-μηδὲ P II 36 sq., An. p. 1708 A. D. 1728 A et οὐδὲ-οὐδὲ P I 224 sq., S 432, Van.₂ 27 (cl οὐδαμῶς-οὐδὲ H II 44 sq), sed S 502 ὡς μήτε κλέψῃς ἢ νοθεύσῃς ἐξ ἔθους legendum omnino μή τι cf. μὴ-ἢ Hex. 587. An. p. 1712 B. οὐδεὶς-ἢ P III 71.

[2]) N μήτ' ἐκτρέπεσθαι falso offert. Citra necessitatem μηδὲ ex coniectura Hercher edidit, non dubitandum vero, quin eadem medela S 526 ὡς μήτε τοῖς σοῖς ὠφελεῖσθαι φαρμάκοις egeat.

[3]) Cf. p. 126 supra.

[4]) Accedit quod Pisides αὖ non cum τε, sed cum γε copulat, quae ratio post δ' conspicua est Av. 112. 339. 396. 429. H I 29, Hex. 308. 563. 1147, Van. 195, S 268. 284. 298. 301. 318. 405. 427. 461. 660. 682. 686. Suppl. CVII 16 cf. insuper δ' αὖθις Hex. 583 cl. An. p. 1700 B. — Similis memoriae varietas in codice Vindob. Theol. 242 occurrit, qui αὖτοθουμένη (= αὖτ' ὠθουμένη) pro ἀνθωθουμένη Hex. 114 praebet; attamen liber pessimus aliis eiusdem generis corruptelis scatet e. gr. 48 ἐπ' αἴνους (pro ἐπαίνους), 88 τεθ' ἡκὼς (pro τεθεικώς), 95 ὑφ' ὁρώντων (= ὑφορώντων in versiculo interpolato: προβλεπτικὸν δὲ τὸ γένος ὑφ' ὁρώντων pro προβλεπτική τις εἶπεν ὀξυδορκία), 108 ἐστ' ὡς (pro ἑστώς). Similia menda in Taur. 304 habes Hex. 48 φεύγ' εἰς (pro φεύγεις), 127 εὗρ ἦν (pro εὑρών).

ἐν

[5]) Ob eandem causam N οὐρανῶν offert, τάξις οὐρανοῖς p; cf. tamen Lobeckius ad Sophocl. Ai. 397.

Accedat fr. 2 ποδάλγα, μῆτερ κωκυτοῦ[1]), τί με πλέον, ubi με πλέον, non μ' ἐπὶ[2]) πλέον (cum M) genuinam memoriam repraesentat.

Duo praeterea elisionis exempla in editionibus occurrunt legibus nostris contraria: P II 265 θήγων δὲ τὸν νοῦν τὸν σόν, ἵν' εὐμηχάνως et fr. 161 ὑφίστατ' ἐμπόνους, sed alterum prosodia refellit (cf. p. 126 n. 5 et 221 sq. supra)[3]), alterum totius glossae a Suida excitatae habitu redarguitur (cf. Stud. p. 146).

Quodsi in uno adspectu omnia ponimus, per singulos pedes verba elisa hoc modo dispertiuntur:

	thesis	arsis
I	ἀλλ', ἀφ', δ', δι', ἐπ', ἐφ', καθ', μεθ', μετ', μηδ', οὐδ', παρ', ὑφ'.	ἀλλ', ἀνθ', δ'.
II	ἀπ', ἀφ', δι', ἐπ', ἐφ', καθ', κατ', μεθ', μετ', παρ'.	ἀλλ', ἀνθ'.
II a	καθ', κατ'.	— — —
III	— — — —	ἀλλ', ἀντ'.
IV	ἀπ', ἀφ', δι', ἐπ', καθ', κατ', μεθ', μετ', παρ'.	ἀλλ'.
V	ἐπ', καθ', κατ', μεθ', παρ'.	ἀλλ'.

[1]) Scripturam ποδάλγα μῆτερ, Κωκυτοῦ τί με πλέον (δονοῦσα τήκεις;) certissima emendatione correxi: neque enim podagrae epitheton μῆτερ convenit neque a Cocyto Pisides cruciatur, sed podagrae doloribus acrius correptus poeta morbum suum (cf. Suppl. I 24 sqq.) 'eiulatus matrem' adpellat. Cui procul dubio Luciani versus (Tragodopod. 2) Ποδάγρα, πολυστένακτε, Κωκυτοῦ τέκνον obversatur, nec tamen coniectura τέκνον vel θύγατερ (pro μῆτερ) κωκυτοῦ probabilitatis speciem praestat. Aliter lusit Hedylus Anth. Pal. XI 414 λυσιμελοῦς Βάκχου καὶ λυσιμελοῦς Ἀφροδίτης | γεννᾶται θυγάτηρ λυσιμελὴς Ποδάγρα.

[2]) Et anapaestus et tribrachys quinti pedis in censum venire potest cf. a) P I 193 (γλυκὺ πλέον), 229 (τότε πλέον), II 299 (ἔτι πλέον), III 132 (συνήλγησα πλέον), H II 79 (ἀντερίζουσα πλέον), Hex. 824 (τοῦτο πλέον), S 224 (ἔστι πλέον), Suppl. IV 15 (ἐνταῦθα πλέον) cll. Av. 310, H I 113, R 29. 86, Hex. 725. 738. 1294. 1379. 1716. 1733, Suppl. CII 3; — b) P I 70. 90, II 55, III 260. 379, Av. 280. 307. 409, H I 211, R 56, Hex. 453. 461. 472. 648. 778. 1257. 1447. 1589, S 86. 215. 585. 600. 678, Suppl. IV 136.

[3]) Apud Nonnum Dion XXI 237 εἰρομένῳ τινὰ μῦθον, ἵν' ἀγγείλω Διονύσῳ optime ὃν reposuit Lehrs apud Ludwichium Beitr. p. 19.

Quin etiam in vita Anastasii eosdem terminos Pisides sibi constituit, extra quos egredi non posset, unde fit, ut praeter ἀλλ' (p. 1681 B. 1684 A. 1693 B bis. C. 1705 C 1709 A. 1713 B. 1721 B), ἀντ' (p. 1709 A), δ' (p. 1693 B), δι' (p. 1689 A. 1692 B. 1693 D. 1696 A. 1701 C. 1709 A)[1], ἐπ' (p 1692 C. 1696 A. nec non 1693 B [2]), ἐφ' (p. 1681 B. 1692 B. 1693 B. 1709 C. D. 1720 A), καθ' (p. 1688 A. 1689 C. 1724 A. B)[3], μετ' (p. 1688 A). οὐδ' (p. 1703 A), παρ' (p 1685 C bis. 1697 B bis. 1700 B. 1701 B. 1705 A. B. 1712 B. 1713 A. 1717 B. 1720 C)[4] nulla elisionis exempla suppetant[5]; falsissime enim p. 1728 B ὁ δὲ παραδοξότερον ὦ τ' ἂν ἀκούειν ἔτι καὶ οἷον οὐ πρότερον legitur, ubi praeterea ἀκούειν ἔτι pro ἄκουέ τι prave ex Laur. enotavit Quercius. Scripsit Pisides ὦ τᾶν. quae quidem lectio in Esc. distincte comparet et glossa marginali ὦ σὺ ἑταῖρε, ὦ μακάριε explicatur.

Haec igitur praecepta bene perspecta ab erroris via commode revocant, quae et nos et alios haud semel transversos egit:

Morelli potius coniecturam quam codicis interpolati memoriam varietas γρ. δ' ἄρ' et γρ. εὑροῦσ' referre videtur in tertia Hexaëmeri editione v. 227 οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ τῆς φορᾶς ἀπεκρύβη[6] et 1326 καὶ δένδρον εὑρεῖν οἰκίαν τεχνάζεται.

Nec melius Hilbergio res cessit ('Wiener Studien' IX p. 221) in fr. 103 sq., ubi Bernhardyi coniecturam εἰ γὰρ τὸ Περσίδος τότ' ἔσβεστο θράσος propter caesurae defectum aspernatus εἰ γὰρ τότ' αὐτὸ Περσίδος ἔσβεστο θράσος temptabat cf. Stud. p. 172; eundem vero incisionis defectum ipse Hilbergius invexit, cum (l. c. p. 219) ex coniectura hos versus cuderet:

S 77 καὶ πνεύματος <μάλ'> εὐσεβῶς δεδεγμενος
et 563 ἀλλ' ἐν βασάνοις <μάλ'> εὐσεβῶς ἠμαγμένους.

---

[1]) De διότι (p. 1693 C) cf. Lobeck. Pathol. Prol. I p. 604; vitiosam scripturam διὸ μὴ pro ὤθημα Hex. 112 offert codex Vindob. Theol. 242.

[2]) Scilicet ἐπ' αὐτῷ pro ἐν αὐτῷ (Querc. = Esc.) recte Laur. praebet; sed p. 1717 B ἐπ' αὐτὸν ὁ μακάριος omni auctoritate ἐπ' destitutum est, quoniam et Laur. et Esc. πρὸς suppeditant. Ceterum p. 1696 A tacite Quercius ἐπ' ἐδάφους pro ἐφ' ἐδάφους (Laur., non Esc.) correxit.

[3]) De καθὰ cf. Lobeck o. l. p. 603.

[4]) De παραυτίκα cf. p. 263 n. 6 supra; p. 1712 B πρὸς pro παρ' exhibet Esc.

[5]) De ὁσημέραι p. 1680 A et 1692 C cf. Lobeck o. l. p. 565 sq.

[6]) Quamquam simul (ibid. p. 435) sincera lectio τὴν φορὰν exhibetur, codicum MVp_1BN consensu firmata. Nimirum structura ἀποκρύπτεταί τί τινα ex duplicis accusativi usu (ἀποκρύπτειν τινά τι) manavit: cf. Kuehner-Gerth, ausf. Gramm. § 411, 7 (vol II 1 p. 326 sq.) et ipsius Pisidae testimonium An. p. 1685 B φιλεῖ γὰρ τα μεγάλα τῶν πραγμάτων μηδὲ τὰς μικρὰς ἀκοὰς ἀποκρύπτεσθαι.

Ac priori loco πῦρ in V omissum optime praebet p[1]), v. 563, ubi ἀλλ' εἰς βασάνους εὐσεβεῖς ἠμαγμένους ex V Quercius edidit, correctoris scriptura (ἐν βασάνοις εὐσεβῶς) adscita legendum videtur: ἀλλ' ἐν βασανισμοῖς εὐσεβῶς[2]) ἠμαγμένους.

Ipse poetae arte melius intellecta lectiones quasdam retractare et in irritum vindicare cogor, quas olim carminibus ex M protractis inculcare non dubitaveram:

Suppl. III 79 ἦκ' pro ἣν falso inrepsit; ac nunc corrupta versuum memoria ita videtur constituenda esse (76 sqq.):

ὁ γὰρ πλάτος σοι καρδίας δωρούμενος,
ὡς πᾶσιν ἀρκεῖς μηδαμῶς στενούμενος,
δεῖξει κυβερνᾶν καὶ τὰ νῦν ἐκ τῆς ζάλης
πρὸς τὴν γαλήνην, ἣν ἔχεις, τὰ πράγματα.

Nimirum v. 77 ἀρκεῖς pro ἀρκεῖ coniecturam στενουμένη pro στενούμενος supervacaneam reddit: similiter enim Heraclius ipse prodit P I 122 quasi φροντὶς ἀρκέσασα τοῖς ὅλοις μία, Av. 306 ὡς εἷς λογισμὸς ἀντὶ πάντων ἀρκέσας[3]). — v. 78 pro κύβερνον infinitivum κυβερνᾶν ex δεῖξει suspensum[4]) effeci, unde verba καὶ τὰ νῦν vocis 'etiamnunc' notionem induunt (cf. P II 103 ἐφ' ᾧ πεποιθὼς καὶ τὰ νῦν ἀφιγμένος, Suppl. LXXXIX 1 τὴν γῆν κατάρδεις καὶ τὰ νῦν τοῖς αἵμασι). Optime vero locutio ἣν ἔχεις animi serenitatem[5]) Heraclii propriam denotat cf. P I 79 sq. τὴν ψυχικὴν μόρφωσιν, ἣν ἔχεις, ὅλοις | προςθεὶς Hex. 81 sq. ὦ τὴν ἀνεξεύρητον, ἣν ἔχεις, φύσιν | κρύψας cll. Hex. 369 sq. τίς τὸν μέγιστον

---

[1]) In eadem versus sede πῦρ comparet S 31 καὶ βαρβάρων πῦρ δυςσεβῶς ἀνημμένον.

[2]) De εὐσεβῶς cf. H I 197 ἱδρῶσι τοῖς σοῖς εὐσεβῶς ἠμαγμένη. vocem βασανισμὸς Pisides Sanctae Scripturae (cf. Schleusner Lexic. in N. Test. vol. I p. 433) sublegisse putandus est; in vita Anastasii βάσανος usurpatur p. 1720 B et 1728 A.

[3]) Cf. praeterea Hex. 228 (de sole) ἀρκεῖ δὲ πᾶσι, nec diversa est oxymori structura Hex. 903 sq. (de Deo) ἡ σὴ γὰρ ἀκτὶς μηδαμοῦ χωρουμένη | εἰς πάντα χωρεῖ μηδαμοῦ στενουμένη, rationem, qua πλάτος et στενούμενος sibi invicem opponuntur, inlustrant P I 50 τὸν νοῦν πλατύνας ἐν στενώσει πραγμάτων, Av. 443 δοκοῦντες ὥςπερ ἐστενῶσθαι τῷ πλάτει, S 496 sq. ἐβουλόμην δὲ πᾶν τὸ τοῦ λόγου πλάτος | ἐν τῷ στενῷ σου προςβαλεῖν τελωνίῳ cl. Hex. 1867 sq. πλάτυνον αὐτοῖς τὰς πρὸς εἰρήνην πύλας, | στένωσον αὐτοῖς τὰς ἐπαχθεῖς φροντίδας. Aliis verbis exprimuntur notiones contrariae Hex. 156 ἔξωθεν αὐτὸς τῷ πλάτει σου (cf. p. 258 not.) σφίγγεται et 1733 sq. ὅσον προκύπτει τῆς ἀβύσσου τὸ πλάτος | πάσχουσι μᾶλλον συστολὴν ἐν καρδίᾳ.

[4]) Cf. p. 133 n. 2.

[5]) Cf. Van. 192 σοφῷ δὲ σιγὴ καὶ γαλήνη καρδίας, ubi nihil mutandum esse iam p. 190 n. 1 monui cf. Hex. 1164 εἰς τὴν γαλήνην προςρυῶσι τῶν λίθων et S 92 ἡ τῇ γαλήνῃ προςτεθῇ τῶν δογμάτων. Adiectivum γαληνὸς in interpolata particula (cf. p. 266 sq.) Hex. 30 καὶ τῷ προςηνεῖ καὶ γαληνῷ σου λόγῳ comparet.

οὐρανὸν τοῦτον βλέπων | καὶ τὴν ἀεικίνητον, ἣν ἔχει, βίαν, — P III 283 sq. ἀλλ' ἕκαστος, ἣν εἶχε, σκέπην | οὕτως ἀφῆκεν, — R 22 σώζων ὁ χρυσός, ἥνπερ εἶχεν, εἰκόνα, Hex. 1346 πρὸς ἥνπερ εἶχεν οὐσίαν ἀναστρέφει.

Suppl. VI 2 Ἡρωδιάς <σ'> ἔδειξε παίγνιον πότου labanti metro vocula σ' succurri posse olim putaveram, nunc vero palinodiam canens <κατ>έδειξε propono, quamquam nescio an ultima syllaba nominis proprii producta ferri possit[1]).

Suppl. C 6 νῦν με φθαρέντα ἐξανέστησε λόγῳ hiatus quidem scriptura νῦν καὶ φθαρέντα μ' ἐξανέστησεν λόγῳ tollitur, sed propter μ' de calcaria in carbonariam pervenimus. Magis igitur sententia adridet, ἐξανέστησεν pro νεκρὸν ἤγειρεν[2]) a correctore substitutum esse, cui loquendi ubertas φθαρέντα νεκρὸν fucum faceret cf. tamen R 52 sq. πολλοὺς δὲ νεκροὺς τῇ φθορᾷ τετηγμένους[3]) | ἐκ τῆς σκοτεινῆς κοιλίας ἐρεύγεται, neque alio sensu Lazari resurrectionem verbis τετραχθόνευτον ἐξανέστησεν νέκυν (fr. 7) poeta expressit cf. R 36 sqq. λόγῳ δὲ νεκρὸς τετραήμερος τρέχει | καὶ συλλέγονται τῶν μελῶν αἱ συνθέσεις[4]) | πρὸς σῆψιν ἤδη τοῦ νεκροῦ νενευκότος.

Nec Suppl. II 111 ὅλη συνῆλθεν εἰς ἑαυτὴν ἡ πόλις in adnotatione critica εἰς ἀνάκτορ' temptari debebat: optime enim pro ὁμοῦ Pisides εἰς ἑαυτὴν dixisse censendus est cf. Hex. 615 sq. καὶ συλλαβὰς μὲν ἐμφρόνως

1) Sed S 551 ἣ τὴν κόνιν μὲν εἴασε (εἴασεν Hilbergius IX p. 218) καὶ συστρέφει praeter prosodiam (cf. ἔασον 656) ipsa sententia offendit, quae quidem ἔσπασεν (vel εἵλκυσεν) videtur flagitare. Idem verbum sensu caret praeterea S 557 εἴας δὲ τῆς νῦν συγκροτουμένης δίκης (ἄλλος παρέστω τῶν ἀληθῶν μαρτύρων), quo loco Quercii versio '*sinas* autem, ut bene nunc concitata causa alter accedat ex veris martyribus' rationi grammaticae vim infert. Attamen codex unicus V non εἴας, sed είας praebet omissa littera initiali, quae in nova sectione rubro explenda erat, id quod factum esse videmus S 1. 9. 17. 34. 47. 56. 69. 72. 95. 112. 130. 136. 158. 176. 189. 204. 216. 240. 255. 272. 275. 286. 298. 343. 376. 393. 415. 427. 437. 461. 478. 496. 517. 542. 576. 597. 617. 647. 654. 663. 677. 691. 706. 717. Cuius negligentiae duo exempla in V recurrunt Hex. 1250 ἰς (pro τίς) et 1293 οῖος (pro ποῖος); adde Stud. p. 251 n 2. Hinc igitur genuina memoria <ϑ>είας emergit cf. S 559 πρὸς τὰς ἀγωγὰς τῆς θεοκρίτου δίκης cl. P III 254 βλέποντες εὐφραίνοντο τῇ θείᾳ κρίσει, Av. 431 οὕτως ἀπηκρίβωσεν ἡ θεία κρίσις, Hex. 828 τὸ τοῦ σκότους κάτοπτρον, ἡ θεία κρίσις. Falso tamen Av. 188 sq. μήπως κατασπασθεῖσα τῷ θείῳ βάρει | ἡ κοσμικὴ ναῦς ζημιώσῃ τὸν βίον huc trahit temeraria Quercii interpretatio: 'ne deturbata *gravi dei iudicio* mundialis navis subiret vitae periculum, ubi θείῳ corruptela laborat, quam coniectura δεινῷ commode sanat.

2) Cf. S 636 νεκροὺς ἐγείρει cl. Anthol. Didot. vol. III p. 423 (IV 126, 1) ὥςπερ λόγῳ Λάζαρον ἤγειρας, Λόγε.

3) Cf. p. 140 n. 2 supra.

4) Cf. Stud. p. 116.

τὰς οὐσίας | τὰς εἰς ἑαυτὰς συντεθείσας ἐκμάθῃ. S 426 ἐξ ὧν συνῆλθον εἰς ἑαυτὰς αἱ φύσεις cl. Hex. 399 ἀλλ' εἰς ἑαυτὴν ὑπτίως ἀνατρέχει.

Quodsi elisionis termini constituuntur apud Pisidam, septem versus invenimus bifariam detractione affectos:

P I 44 ἐφ' οἷς δι' ἡμῶν ζημίαν ὑφίστασαι,
191 ἀλλ' εὐθὺς ἐλπὶς καὶ παρ' ἐλπίδα φθάσας,
Hex. 357 μηδ' αὖ μένειν ἄτρεπτον. ἀλλ' ἔχειν ὅρους,
902 δι' ὃν τοσαῦτα καὶ μεθ' ὃν παρατρέχει,
1889 λάλει δι' αὐτοὺς τῷ Θεῷ καθ' ἡμέραν,
S 53 ὡς ἂν δι' αὐτοῦ καὶ καθ' ἡμῶν ἡ πλάνη,
Stud. p. 28 n. 5 οἱ δ' αὖ κατ' αὐτὸν εἰσβαλεῖν τὸν Χοσρόην.

Cum hiatu elisio consociatur Hex. 897 καὶ τῷ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτόν, εἰ θέλεις, ipse vero hiatus non minus angustis finibus circumscriptus est, cum vocalium concursus tantummodo post monosyllaba πρό, καί, ὁ, τὸ admittatur, quae suopte pondere levia et invalida cum proximis cohaereant:[1])

Hex. 1298 ὅτι πρὸ αὐτῶν τῆς στολῆς ἡ λαμπρότης, —
H II 109 σαυτὸν παρασχεῖν τοῖς πρὸ ἄστεος[2]) τόποις,
Hex. 247 τὸ φῶς γὰρ αὐτὸς καὶ πρὸ ἡλίου βρύεις,
1835 τὸ πατρικὸν φῶς, τὸ πρὸ ἡλίου σέλας, —
R 13 καὶ εἷς ὁ αὐτὸς καὶ κατάρχει τῶν ἄνω, —
Hex. 1695 καὶ πάντα καὶ ἕν· ταῦτα γὰρ συναπτέον,
1708 τὸ πάντα καὶ ἓν καὶ τὸ μηδαμοῦ πάλιν, —
1697 τὸ ἓν μονωθέν, τῇ δὲ πάντα συνθέσει.

Duplicis hiatus unum exemplum (R 13) extat, falso enim Morelli editio altera (1618) Hex. 444 pro versu λῃστὰς δικαιοῖ, σπένδεται κατακρίτοις trimetrum καὶ τοὺς ἀδίκους δικαιοῖ, εἰ εὕροι λαβὴν proponit, sive ex coniectura sive ex interpolato codice haustum. Pisidae enim ars hiatum non adgnoscit nisi in vocabulis, quae quidem per se infirma in sequentibus innitantur, quae lex a Morello et Quercio haud semel in Hexaëmero violata est:

1) Vers. 20 τῷ τοῦ λογισμοῦ ἀντεφύσησεν νέφει, ubi τῆς μερίμνης genuina est memoria cf. Stud. p. 266. Quodsi tradita notio necessaria

---

[1]) De Van.₂ cf. Analect. p. 48 (sive de G. P. Nonni sectat. p. 11); adde Suppl. XCVI 1 χαῖρε Θεοῦ μῆτερ· τὸ γὰρ ἔσσεται, ὡς ἀγορεύω et XCIX 1 σταυρὸς ἐγὼ κόσμοιο φύλαξ πέλω ἤματα πάντα.

[2]) Cf. p. 239; formulam πρὸ ἄστεος (cum hiatu) admisit etiam Nonnus, Homeri exemplum secutus cf. Lehrs Quaest. Epic. p. 262 et 284.

foret, poeta ad hiatum vitandum aptissime formam τῶν λογισμῶν adhibuisset cf. P I 11. 45, II 248. 290, III 221. 308. 360. 378, Av. 99. 210. 292. 303. 319, H I 95, Van. 111, S 723. Suppl. XCII 1. Nimirum interpolatio ex S 389 τὰ τοῦ λογισμοῦ συντεράττουσιν νέφη originem traxit.

2) 290 κόραις ὁμοίως συγχορευούσαις ἅμα Morelli editio secunda κόραι exhibet, sed fortasse operarum mendum latet.

3) 312 καὶ θερμὸν ὑγρῷ συμπλέκει ὁδοιπόρῳ optime Hercher ex B (= MVTpN) συμπλέκεις adsumpsit, simul cum κιρνᾷς-αὐτὸν ad v. 311 κιρνᾷ γὰρ αὐτὰς τῷ πρὸς ἀέρα δρόμῳ [1]).

4) 499 μήτε θρασὺν (sive potius θράσος) τύραννον ἐπτοημένων Morelli editio tertia varietatem κλοπὴν τυράννου in margine ponit, at cf. p. 253 n. 1 supra.

5) 1050 (τίς ἐμφυτεύσας τῷ διαυγεῖ λαμπτῆρι σπινθῆρα λευκόν, ἑρπετὸν ποιεῖ σέλας Morelli glossa marginalis γρ. λευκῷ ἑρπετῷ et foedum hiatum invehit et sententiam corrumpit, quae ab omni suspicione remota est [2]).

6) 1159 ἄλλας δὲ ποιεῖν ἀντισυνθέτους, ὅπου Morellus ποιεῖ absque ulla auctoritate edidit, nec ipsa editoris versio (aliasque construere scrobes contrarias) formae illi favet [3]).

7) 1223 τὸν σῖτον ἁπλοῖ ἐξ ἐνύγρου πυθμένος sinceram lectionem ἁπλοῖς Hercher ex B recepit, quocum MVTN faciunt.

8) 1286 πόθεν τακῶς πρόεισιν ὡραῖος πάλιν Quercii lectio πρόεισι nihil valet, quandoquidem et codices et Morellus in πρόεισιν consentiunt.

9) 1684 ἐνθεὶς δὲ ταῦτα τῇ τέχνῃ τῇ ἀρρήτῳ ultimo pedi de hiatu securus medelam ἀρραγεῖ a. 1618 admovit Morellus. sed nodum in scirpo quaerere non est opus, cum totus versus ex interpolatione manarit (cf. p. 216 n. 5), qua ratione etiam versus ἢ Ὀρφέα κρούοντα μυθώδη λύραν (1203) et αὖθίς τε (sive αὖθις δὲ) ἐγκρίνωμεν ἠκριβωμένως (1699) recipiendos esse supra vidimus (p. 268 sq.). Nec levis imposturae suspicio mihi incidit, quotiescumque in Suppl. C. 5 sq. incido: τὸ ὡσαννὰ κράζοντες

[1]) Αὐτὸν etiam Morelli margo praebet, libri manuscripti memoriam (= MT) praeterea nota: 'γρ. ὁδοιπόρον' referre videtur, quae quidem lectio poetae nostro maxime convenit cf. Hex. 1135 τὰ ξηρὰ ῥευστοῖς ἐξεφόρτωσεν βάρη et An. p. 1681 C ὅ τε μείζων τῷ ἐλάττονι κάλλος, ὅ τε μακρὸς τῷ βραχεῖ λόγος ἐλέγχεται. Sed Hex. 1587 τὴν ξηρὰν ὑγρῷ στοιχειώσεις αἰθάλην equidem interpolatoris fetum adgnoscendum esse mihi persuasi et duobus prosodiae mendis fisus et codicum Vp scriptura συμπλέξεις (pro συμπλέξας) 1586 impulsus, qua recepta commodissime Pisidae orario fluit.

[2]) Hinc scripturae varietas ἄσπετον (Vp$_1$) vel ἑρπετῶν (N) in censum omnino non venit.

[3]) Infinitivum iam editio Commeliniana (1596) poetae reddidit.

ὡς εὐεργέτῃ | νῦν με φθαρέντα ἐξανέστησε(ν) Λόγῳ, ubi pro virili parte Stud. p. 36 n. 4 et p. 275 Pisidae artem redintegrare studui. Quae suspicio in epigrammatum seriem numeris C et CVI inclusam cadit; unde inanem laborem in his versibus perpoliendis mihi suscepisse videor: C 4 ᾧ παῖδες ὕμνους προσάγουσι τοῖς κλάδοις, CI 2 πύλας πετάσας εἰσδέχου τὸν Δεσπότην, CII 2 ἄνω μετῆλθεν εἰς ἀπάτην τοῦ γένους, 4 τοσοῦτον ἡμᾶς προλαβὼν ἀνείλκυσεν, 8 ὅθεν μύουσι[1]) τοὺς ποιμένας τὸ θαῦμα, CIV 3 Ἀδὰμ φέρων σὺν Εὔᾳ πρὸς ζωὴν πάλιν, CVI 4 πάσης γαίας δὲ τοὺς φόρους συνεισάγων.

10) 1898 τὸ τοῦ Θεοῦ δὲ[2]) πνεῦμα πρὸς φυσῶν ἔχων in margine ἐκ coniecit Morellus. Attamen corruptelam editorum culpa obtrusit, qui commodissima librorum memoria προσφυσῶν[3]) neglecta importunam sententiam 'ac spiritum effundens *sacris e follibus*' (Mor.) sive '*pro follibus* utaris spiritu divino (Querc.) inculcarunt. Vertendum omnino: spiritum divinum tibi *adflantem*[4]) habens.

Codices V et L male lecti trimetros ἀταξίας γέμοντα ἠμελημένης P II 45 (cf. Stud. p. 7) et οἱ βάρβαροι δὲ[5]) ὑπερβαλόντες τῇ πόλει fr. 39

---

[1]) Nihil μῦ offendit cf. Ellendt-Genthe Lexic. Sophocl. p. 462; adde συμμύει Hex. 875. Anceps est syllaba in μύει Hex. 765, μύων Suppl. I 115, μύουσα Hex. 1508, μύοντες ibid. 1316.

[2]) Δὲ fortuito apud Quercium excidit, quam lacunam vocula σοι perperam explebat Miller ad Philen vol. II p. 99 n. 1.

[3]) Προσφυσοῦν MN, quae mendi ratio saepius comparet cf. Hex. 1604 καὶ σφίγμα σαρκὸς γίνεται λωβουμένης, ubi recte λωβωμένης correxit Hercher, quamquam λωβωμένοις cum M videtur praestare, — S 180 φεῦ τῆς ἀναιδοῦς συλλαβῆς συλουμένης, quo loco συλωμένης reponendum esse docet R 45 ὀδύρεται δὲ τῶν τάφων συλωμένων. — Similiter Hex. 1309 κατηγορεῖ δὲ πυκνὰ τῶν πλανουμένων ex B (=MTpN) πλανωμένων emendavit Hercher cf. πλανᾶσθε καὶ πλανᾶτε An. p. 1697 B, πλανωμένας P III 290, πλανωμένως H II 125, συμπλανωμένας P III 164, συμπλανώμενον H II 54, tum R 23 παρῆλθεν ἡ νὺξ τῶν πλανῶν μὲν λόγων, ubi Hilbergii coniecturam (IX p. 215) πλανωμένων codices MVTp firmant.

[4]) Cf. P II 176 θᾶττον διδάξας εἶχες ηὐτρεπισμένους, 206 ἐπεὶ γὰρ εἶχες οὐδὲν ἠμελημένον. 252 τὸ πῦρ ἐκεῖνος εἶχε προσκυνούμενον, 349 λογισμὸν εἶχεν οὐδαμοῦ βεβηκότα, 372 τὴν πρὶν σεβαστὴν εἶχε δυσσεβουμένην, III 45 τὰς δὲ παρατάξεις εἶχε μὴ κινουμένας, 162 συνασπατούσας εἶχε καὶ τὰς ἐλπίδας, 164 (τὰς ἐκβάσεις) καὶ τοῖς λογισμοῖς εἶχε συμπλανωμένας, 363 (εἰ τὰς ἐν ἄστροις ὁ Πτολεμαῖος ἐκβάσεις) καὶ πρὸς τὸ μέλλον εἶχεν ἠκριβωμένας, Av. 232 εἶχες γάρ, εἶχες συμφρονοῦσαν παρθένον cl. 441 γλύφας γὰρ εἶχεν ἐσκυφωμένα σκάφη.

[5]) Lapsu, ut videtur, in Mignei editionem S 660 πῇ δὲ αὖ γε inrepsit, ubi δ' Quercius cum V (= p) offert; ridiculus autem error Hex. 529 ὅταν προβάλλῃ μετὰ ἀναγκαίους φόβους et 571 καὶ πνευματοῦσα μετὰ ἐνογκώδεις (l. ἐν ὀγκώσει cum MVTpN et Morelli margine cl. Hex. 994 ἔχειν γάρ, οἶμαι, τὰς ἐν ὀγκώσει φύσεις) λόγους deprehenditur, siquidem μετὰ pro τοὺς ex compendio editionis Quercianae male intellecto

(ibid. p. 128) procrearunt, in iudicii vero discrimen non veniunt testimoniorum vitia sicuti ὄμμα ἄγρυπνον in novo fragmento apud Georgidam (cf. p. 188 n. 2 supra) vel scripturae adulterinae e. gr.[1]) R 95 οὐ γλῶττα χαῦνος, οὐ διάρρυτος γέλως, ubi T[2]) χαύνη[3]) offert[4]).

Vocalium concursum in trimetris studiosissime vitans, cum ab elisionis perfugio excluderetur, Pisides eo adductus est, ut contra Nonni usum (cf. Lehrs, Quaest. Ep. p. 259) crasis regionem amplificaret: hinc igitur licentiae exempla praecipue post καί, πρό et articuli formas (τό, τοῦ, τὰ) occurrunt cf. κἀγὼ Suppl. III 89, fr. 105[5]), κἀκεῖθεν H II 79, S 329, κἀκεῖνος H II 189, κἄλλος (sive potius κἆλλος) fr. 4[6]), κἀμοὶ Av. 413, Suppl. XC 4, κἂν (= καὶ ἂν) Hex. 72. 1152[7]), S 464. 566; (= καὶ ἐὰν) P I 96, H I 5, II 19. 132, Hex. 832. 1016. 1380.[8]) 1387.

---

fluxit, quae ratio etiam de S 22 οὐκ ἦν μὲν εἰκὸς τούςδε μετὰ λόγους λέγειν et 68 τρέφουσιν αὖθις μετὰ τραχήλους ὡς ὄφεις valet.

[1]) Adde ἢ ἰτομωτάτῳ (sic) pro ἢ τομωτάτῳ (Hex. 37) in Vatic. 1281, καὶ τοῦ ἐναντίοις pro ἐν τοῖς ἐναντίοις (113) in Vindobon. Theol. 242, εὖ ἥξει pro εἰλίξει (134) in Taur. 304, ἐν αὐτῇ (cf. p. 233 n. 1) ἀντιπλεύρων pro ἑαυτῆς ἀντιπλεύρων (1032) in N.

[2]) Etiam altera eiusdem libri scriptura διάρρυτος reiectanea est cf. Hex. 572.

[3]) Cf. Lobeckius ad Sophocl. Ai. 224. Ob eandem causam Pisides Av. 379 κομψευτὸς (κόμψευσος equidem ex V enotavi) αὐτοῖς ἡ δίκη καθίστατο formam κομψευτὴ respuisse putandus est.

[4]) In versuum confiniis hiatus nullam offensionem parat, quapropter ne paragogica quidem littera necessario requiritur: contrariae rationis praeceptum ad Erot. Gr. vol. II p. XVI traditum merito retractavit Hercher in Praef. ad Hexaëm. 1521 (1536 Qu.) p. XLIV. Quod praeceptum etiam in An. cadit, ubi auctor vocalium concursum cancellis non circumscripsit.

[5]) Hex. 568 καὶ κτίσμα χαῦνον παιδικῶν ἀθυρμάτων perperam παιδιῶν κἀθυρμάτων exhibet p cf. Suppl. IV 62 ἐν ἁπλότητι παιδικῶν ψελλισμάτων, — R 77 οὐ τέρψις ὑμῖν παιδικῶν ἱπποδρόμων cl. Suppl. IV 70 καὶ παιδικὴν μὲν οὐδαμῶς λύπην ἔχει. — Hex. 302 καὶ τῶν ἀδήλων ἐξεγείρεται τάφων de καx cogitare noli cf. Theodorus Prodromus Galeom. 267 οὐδεὶς θανόντας ἐξεγείρει τοῦ τάφου.

[6]) Κάλλος Quercii interpretatio innuit: 'mihi quidem iam nulla *species* eo erit in loco', attamen manifesto poeta podagram ita loquentem (cf. Suppl. XC 3 sq. et C 3 sq.) facit: 'mihi (de dativo cf. Thesaur. vol. V p. 170 C) quidem (scil. te mortuo cf. fr. 3 μνῆμα σὸν λύσει πόνον) *alius quoque* locus non deerit (quo me conferam), sed quamdiu vives, tibi adsum.

[7]) Οὕτω τι συμπέφυκε κἂν τοῖς ὀρνέοις, sed codicis T varietas κἀν (= καὶ ἐν) in versu spurio (cf. Stud. p. 134 n. 5) defendi potest. Ceterum Morellus, qui v. 1152 sq. (ex N?) particulae adulterinae 1136—1151 in editione altera (1618) adnexuit, in tertia Hexaëmeri recensione (1624) καὶ pro κἂν promit. — Κἀν significat praeterea Morelli lectio marginalis κἂν (sic) τῷ μέσῳ pro ἦν ἐν μέσῳ Hex. 658.

[8]) Ῥυὲν τὸ σῶμα, κἂν ταπῇ κεχωσμένον, ubi interpolationem καὶ (sic etiam T) ταφαῖς N_2 praebet.

1447. 1448. 1454. 1502.[1] 1530. 1870. 1878. S 127. 211. 277. 295. 303[2] 515. 680, Suppl. IV 48. 135. LII 1[3]), κἀνθάδε P II 343, κἀνθρώπων Suppl. LXXXVII 2. κἀνταῦθα P III 48, κἀντεῦθεν P III 424, Hex. 286. 325. 561. 1638. S 145. 320, κἀντιστρέφων P II 312, κἄτολμος P III 43. καὐτὰ P III 311, καὐτῆς Hex. 797. καὐτὸν P III 355. καὐτοὺς P I 205. III 229. — προὔθηκε Hex 485, προὔθηκεν Hex. 829, προὔχοντα Hex. 968. — ταὐτὸ P I 207, II 69, Suppl. IV 15. ταὐτὸν Hex. 1396. S 481. τοὐναντίον P I 170. II 157. Hex. 223. 469. 1420, Van. 58. 229. S 424. — τοὐναντίου P I 116. III 226. Hex. 705, — τἀναντία P II 240. 338, ταὐτὰ Hex. 575 (ex nostra coniectura pro ταῦτα, cui lectioni Hercher tacite ταὐτὸ substituit[4]). Neque aliter in vita Anastasii se gessit Pisides cf. κἀγὼ p. 1697 B bis, κἀκεῖσε p. 1729 A. κἀνταῦθα p. 1688 A. 1716 C. — προὐκάθητο p. 1700 B[5]. — ταὐτὸν[6]) p. 1693 B. 1701 A[7]).

Hoc praeterea nomine laudandus est Pisides, quod in pedibus solutis adhibendis certos fines terminosque sibi constituit:

[1] Ὁ μᾶλλον ἐγγύς, κἂν πέφυκεν ἄγγελος, quo loco καὶ prave offerunt MN₂.

[2]) Ex emendatione nostra cf. p. 253 supra

[3]) Sed Van. 155 sq. πρὸς ὕψος ἦρται, καὶ πλέον τοῦ Περσέως | κἂν μὴ πτεροῦται, καὶ φονεύει Γοργόνας vox κἂν omnino poetae eximenda est, siquidem codices mei ad unum omnes (MVTLp) rectissime ἄνω pro κἂν μὴ suppeditant. — Codicis M memoriam κἂν pro ἂν (sive potius γὰρ cum VTLp) in Van. 146 ὅσον ἂν ἀρθῇ πᾶς ὁ τοῦ τύφου σάλος Stud p. 189 n. 1 reiciendam esse docui; ibid. 201 ἄλλους ὁ πλοῦτος ζημιοῖ τῇ προςθέσει pessime interpolatus est T: ἄλλοις ὁ πλοῦτος κἂν (sic) μειοῖ τῇ προθέσει eiusdemque farinae est scriptura κἂν pro τόν, quam Van. 245 τὸν φορτικὸν χιτῶνα τοῦ τύφου φέρει codex Ottobon. 324 exhibet.

[4] Trimetro interpolato (cf. p. 216 n. 5) Hex. 1684 ἐνθεὶς δὲ ταῦτα τῇ τέχνῃ τῇ ἀῤῥήτῳ olim ('Wiener Studien' VIII p. 298) medelam ἐ. δὲ τ. πάντα τἀῤῥήτῳ τέχνῃ admoverat Hilbergius, 850 ἢ πῦρ κατάξει καὶ κρεμάσει τὴν δρόσον idem vir doctus (ibid. p. 302) minus feliciter κἀνακρεμάσει (pro καὶ κρεμάσει) temptabat.

[5]) Nulla crasis, nisi contractionem dicere malis, in προεκήρυττεν p. 1693 C, προέπεμπεν p. 1716 A comparet, sed p. 1716 A non προεστέτακτο, sed προςεστέτακτο Laur. praebet, quocum Esc. conspirat. Ex carminibus facit huc προεχθὲς Suppl. I 18 cf. Lobeckius Pathol. Prol. I p. 621.

[6]) P 1701 A forma ταὐτὸν ad evitandum hiatum necessaria est, p. 1693 B nulla re cogente usurpatur; eadem est ratio inter Hex. 1396 et S 481, cum ταὐτὸ ubique metri ratio vindicet. Nec tamen litteram paragogicam ante consonantes adtrectandam esse similis formae τοσοῦτον usus (cf. Stud. p. 31) ostendit, quocum τοιοῦτον conferri potest, non solum ante vocalem (H II 19), sed etiam ante consonantes obvium An. p. 1697 A. 1701 B (in Esc.) 1712 (in Laur.).

[7]) Communis sermonis consuetudo in θάτερος (An. p. 1688 A), θατέρου (S 424. 627), θάτερον (S 627), ταυτότης (Hex. 1344), ταυτότητι (P III 133, Hex. 306. S 690), ταυτότητα S 168), ταυτοτρόπως Suppl. XXIV 3) expressa est.

Tribrachos admittit Pisides in pede primo, secundo, tertio, quarto[1]) cf.

I)[2]) P II 114. 257. Hex. 878.[3]) 889. S 544;

II)[4]) P I 58, II 33. 165. 284.[5]) 333[6]), III 176, Hex. 284. 415.[7]) 438.[8]) 448.[9]) 449. 620. 670. 736. 775.[10]) 1042. 1786. S 169.[11]) 311. 659, Suppl. I 11. II 65[12]). IV 86. LXV 3. LXXXIV 2. fr. 95. 131[13]);

III) P II 19[14]). Hex. 1671[15]). Suppl. II 3. 27;

---

[1]) De quintae arsis solutione ποδάγρα, μῆτερ κοκυτοῦ, τί μ' ἐπὶ πλέον (fr. 5) cf. Stud. p. 272 n. 2.

[2]) Seclusi Suppl. I 103 (εἴπερ βαστάσαι) ἀδύνατον ἀσκὸν τοῦ τοιούτου (l. τοσούτου cl. 48) φορτίου, siquidem traditam scripturam δυνατὸν in <οὐ> δυνατὸν commutandam esse censeo

[3]) Ὅσον ἀτενίζει, καὶ κόρας ἀμβλύνεται cf. Stud. p. 247

[4]) Consulto omisi fr. 111 κρατῶν ἐνὶ μάχαις καὶ κατηγορῶν ἐν μάχαις cf. p. 160 supra. — Hex. 1181 τίς τοὺς ἀράχνας λεπτοδακτύλους πλάσας Morellus a. 1618 οὗτος pro τοὺς exhibuit, unde aut tribrachys aut anapaestus in secundo pede evadit, attamen οὗτος Pisidae consuetudo refellit cf. Hex 913. 915 919 921. 926. 928. 929. 936. 1005. 1009. 1030. 1046. 1049. 1054. 1062. 1087. 1098 1113 1123 (1136) 1165. 1233. 1250. 1336. 1347. 1644. 1648. 1652.

[5]) Καὶ τὸν παραβάτην παραβαλὼν πλασμῷ ξένῳ cf. p. 109 sq

[6]) Ἀλλ' ἐξ ἀπορίας εἰς ταπείνωσιν τότε cf. p. 221.

[7]) Ὡς ἐν μεταβάσει (pro μετάρσει ex M_1VTp et Morelli margine) λοιμικῆς ἀρρωστίας.

[8]) Καὶ τοῖς ἀφεσίμοις δαψιλῶς ὑπογράφει cf. p. 265 n. 4

[9]) Καὶ <τὰς> διαλύσεις τῶν κακῶν ἐγκλημάτων, sicuti MTp praebent, coniectura autem adsecuti sunt Morellus in editione principe et Hilbergius 'Wiener Studien' VIII p. 302. Morelli editio a. 1618 vulgata καὶ τὰς λύσεις δὲ τ. κ. ἐ. offert, videlicet ex N, ubi eodem modo versus concinnatus est; editio tertia in margine lectionem: καὶ τὰς διαλύσεις φοβερῶν ἐγκλημάτων proponit, ubi φοβερῶν pro τῶν κακῶν adgnoscit V, pro κακῶν p.

[10]) Εἰς <τὴν> παρὰ φύσιν τῶν παθῶν κτηνωδίαν, ubi Morelii supplementum ex B (= MTp_2) recte adscivit Hercher cf. Hex. 1042 ἐκ τῶν παρὰ φύσιν δημιουργεῖν τὴν φύσιν. Codicum Vp_1 memoriam εἰς τὴν ἄρητον τ. π. κ. Pisidae usus redarguere videtur, quippe qui in hac voce ρ geminare soleat cf. Hex. 109. 827. 1306. 1371. 1423. 1676, Suppl. LXXVIII 2. Adde ἀπόῤῥητος Hex. 552. Suppl. II 39 et θεόῤῥητος S 327 ἀλλ' ἔστιν ὄντως τοῦ θεοῤῥήτου Λόγου, quae verba etiam Hex. 185 καὶ τῇ συνέξει τοῦ θεοῤῥύτου Λόγου varietatem θεοῤῥήτου in MVTpN oblatam (cf. θεωρητοῦ B) vindicant: alia enim est ratio S 84 καὶ τοὺς ἀγωγοὺς τῶν θεοῤῥύτων λόγων cf. 84 ὁ τοὺς ἀγωγοὺς τῶν ἀειῤῥύτων φόνων.

[11]) Πρὸ τῶν βασιλέων εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ cf. p. 26 n. 3.

[12]) Εἰς <τὴν> τριαδικήν, ὡς λέγεις, μοναρχίαν ex Hilbergii emendatione IX p. 219.

[13]) Fortasse huc pertinet praeterea fr. 5 ἄχρις δ' ἀναμένῃς ἐν βίῳ, σύνειμί σοι cf. p. 245 n. 4.

[14]) Τίς γὰρ στρατηγός; ὁ βασιλεὺς πρὸ τῶν ὅλων cf. p. 210.

[15]) Καὶ πᾶν μὲν εἶδος, ὄνομα καὶ ῥῆμα ξέων cf. p. 18.

IV)[1]) P I 114[2]), II 170. 340, III 64. 351. 456[3]), H I 132. 206[4]), II 29, Hex. 1692[5]), S 65. 218, Suppl. X 1[6]).

Dactylos poeta offert in pede primo et tertio cf.

I) P II 315. 366, III 45, Hex. 55. 189.[7]) 293. 739. 1851.[8]) 1909, S 297. 661[9]), Suppl. I 103[10]), III 40. LXVII 2, LXXIX 3[11]);

III) P I 17. 159, II 284.[12]) 307, III 94. 378. 379, Av. 427, H I 100. II 136. 141, Hex. 221. 452. 888. 1237. 1411. 1680. 1682, S 184. 626[13]), Suppl. IV 108[14]).

Anapaesti occurrunt in pede primo, secundo, tertio, quarto, quinto cf.

I) P II 58, III 248, H I 88[15]), Hex. 1674. 1682. 1686, Van. 257, S 270. 347. 567. 651;

---

1) Hex. 1698 δηλοῦντες αὐτοῦ τὴν ἀπερίληπτον φύσιν interpolatori tribui p. 269 sq.; Suppl. III 5 ἱππεῖς ἐνόπλους, θηρ<ι>ολέτας εὐστόχους ad anapaestorum seriem traxi p. 222 n. 8.

2) Ἔφασκον, ὡς χρὴ τοῦ βασιλέως τὸ κράτος cf. p. 210.

3) Φύλαττε, Χριστέ, τοῦ βασιλέως τοὺς κλάδους cf. ibid.

4) Ἕως καθεῖλες τὸν παραβάτην Χοσρόην cf. p. 109.

5) Οὐδὲν δὲ τούτων, ἀλλ' ἐν ἀβάτοις <τοὺς> ὅρους, quemadmodum ex T versum enotavi; vulgo ἐν ἀβάτοις ὅροις legitur, ubi fulcrum τοῖς (ante ὅροις) adiecit Hilbergius VIII p. 302, coniectura ἀβάθροις vitiosam prosodiam sanare conatus est Morellus in editione secunda. Verum enim vero forma ὅρους (= Vp) propter 163 (τῆς σῆς ἐπήξω μυστικῆς ἐξουσίας) necessaria est cf. Av. 35 τούτους μεσάζον τους ὅρους ἐπήξατο, — P II 314 ὃς τῶν τεθέντων καὶ πεπηγμένων ὅρων, 328 μηδ' αὖ σαλεύσας τοὺς πεπηγμένους ὅρους, Av. 38 τῶν μὲν θελόντων τοὺς πεπηγμένους ὅρους, Hex. 351 μηδ' αὖ παρελθεῖν τοὺς πεπηγμένους ὅρους, S 11 ἀλλ' ἐμμένοντας τοῖς πεπηγμένοις ὅροις.

6) Ὀφθαλμὸς ὤφθη Γρηγόριε <τῶν> δογμάτων cf. p. 18. Adde Stud. p. 246 de ξένον γὰρ οὐδέν, εἰ <προ>πολεμεῖ Παρθένος Av. 457.

7) Τὴν ἁγιότητα τοῦ Λόγου σαρκουμένην, ubi τὴν ἁγιότητα pro τὴν υἱότητα recte offerunt MTp_2 et Morelli margo (ἁγιότητα sine articulo Vp_1 B).

8) Τὸν γὰρ ἀνελόντα Περσικὸν κοσμοκτόνον cf. Stud. p. 29.

9) Τὴν ἰδιότητα τῶν φύσεων ἀσυγχύτως cf. p. 213 n. 2.

10) Οὐ δυνατὸν ἀσκὸν τοῦ τοσούτου φορτίου cf. p. 281 n. 2.

11) De coniectura κοιλιοφορεῖ μέν, ἀλλὰ τίγριδος δίκην (S 367) cf. p. 248. Dactylum in pede primo exhibet praeterea particula interpolata, quam ex N (cf. p. 267 n. 3) ad calcem editionis secundae p. 82 inter Hex. 756 et 757 inseruit Morellus: ἔχων ἐν αὐτῷ τὴν ἐνέργειαν φύσει | θελήματος πλήρωμα πρακτικωτάτου | ἀεροβατεῖ δὲ τῷ θελήματι τρέχων.

12) Καὶ τον παραβάτην παραβαλὼν πλασμῷ ξένῳ cf. p. 109.

13) Πλήρεις φυλάττων ἑκατέρας τὰς οὐσίας cf. p. 213.

14) De Suppl. C 4 (ex coniectura nostra p. 36) ᾧ παῖδες ὕμνους προς<επ>άγουσι τοῖς κλάδοις cf. p. 278.

15) Ἐπὶ τῷ κατακλυσμῷ Χοσρόου φρουρουμένην cf. p. 251.

II)[1] P I 48. 149. 236, II 89. 218.[2]) 302, III 16. 63. 145. 255. 361, Av. 467, H I 88.[3]) 146, Hex. 439.[4]) 497.[5]) 522. 625.[6]) 747.[7]) 975. 1025. 1053.[8]) 1071.[9]) 1098. 1156. 1624.[10]) 1673. 1682. Van. 76.[11]) 176, S 103.[12]) 105. 206. 213.[13]) 253.[14]) 378. 394.[15]) 416.

---

[1]) Non recepi Hex. 1248 <καὶ> τὰς πολυμόρφους συνθέσεις τῶν χρωμάτων, ubi Hilbergii supplementum (VIII p. 299) comprobat M nec non miser codicis N habitus: καὶ τὰς πολυμόρφους τε (pro δὲ?) χρωμάτων θέσεις. A Pisida enim alienos esse puto versus 1245—1249 ὡς εἴ τις ἴδοι τὸν ταὼ καὶ θαυμάσει (cf. Stud. p. 223) | τὸν χρυσὸν ὡς (l. εἰς cum MTp) σάπφειρον ἐμπεπλεγμένον | καὶ τὴν πτερωτὴν ἐν σμαράγδῳ πορφύραν. | <καὶ> τὰς πολυμόρφους συνθέσεις τῶν χρωμάτων. | ὅλας ἀσυγχύτους τε καὶ μεμιγμένας. In particula enim 1165—1267, quae verbis καὶ μή τις ἡμᾶς κομπορρήμων φαυλίσοι | ὡς πρὸς τὰ μικρὰ καὶ σχεδὸν τετμημένα | κινοῦντας εἰκῇ τοῦ λόγου τὸν ἄξονα (1268—1270) significatur, recte de ape (1165—1179), araneo (1180—1197), culice (1204—1213), formica (1214—1232), ovis (1233—1244), locusta (1250—1267) agitur. pavonis vero nomen perinde offendit ac cycni mentio (1198—1203), quam poetae abiudicandam esse Stud. p. 268 docui. Videtur autem interpolandi ansam praebuisse trimeter εἰς σάρκας, εἰς ὄστωσιν, εἰς πτερῶν χύσιν (1244), nec dubito, quin versus subditicii ex eadem officina prodierint, quae aliam quoque de pavone narrationem (1286—1292 cf. Stud. p. 268 sq.) sub Pisidae nomine cusit.

[2]) Τὸ τῶν Σαρακηνῶν τάγμα τῶν πολυτρίχων cf. p. 13 n. 2 et p. 215.

[3]) Ἐπὶ τῷ κατακλυσμῷ Χοσρόου φρουρουμένην cf p. 251.

[4]) <Καὶ> τὰς ὑποθήκας καίπερ οὔσας ἐνδίκως, ubi καὶ e coniectura Muelleri (ad Ignat. p. 8 n. 6) et Hilbergii ('Wiener Studien' VIII p. 302) repertum suppeditant MT.

[5]) Εἰς <τὴν> βασιλείαν τῶν ἀειζώων θρόνων, quo loco τὴν (praeter Hilbergium l. c.) recte addunt Mp et Morelli margo.

[6]) Εἰς τὰς διατάξεις ἀσχοληθῇ τὰς νέας cf p. 216. Secunda Morelli editio mendose εἰς τὰς δὲ διατάξεις κτλ. offert.

[7]) Nimirum lego καὶ τοὺς (γνοὺς?) λαβυρίνθους τῶνδε τῶν λόγων φράσοι pro εἰ τοὺς λαβυρίνθους δὲ τῶν λόγων φράσοι (φράσῃ Querc. contra codicum auctoritatem). Minus recte τούσδε pro δὲ Hilbergius VIII p. 302 temptabat. genuinam memoriam interpolata cete
τοὺς
roquin codicis N scriptura: εἰ λαβυρίνθους τῶνδε τῶν λόγων φράσοι suggerit. quoniam 740 sq. ἡ τοῖς ἀγράφοις | λόγοις ἀπαγγέλλουσα τὸν θεῖον γνόφον Pisides respicit. Ceterum cf. S 22 οὐκ ἦν μὲν εἰκὸς τούσδε τοὺς λόγους λέγειν, 601 σύγγνωθί μοι λέγοντι τούσδε τοὺς λόγους, Suppl. III 3 ὑπερτετάχθαι τῶνδε τῶν ῥευστῶν λόγων cl. S 207 μὴ δεῖν μετ' αὐτὸν τήνδε τὴν φωνὴν λέγειν.

[8]) Ποιεῖ σαλαμάνδρα τὰς καμίνους αἰθάλην cf. p. 225 n. 1 et p. 247.

[9]) Τῷ Πορφυρίῳ γὰρ γλῶσσα μὲν τεθηγμένη cf. p. 140 n. 2.

[10]) Ἀστεῖα <δὲ> πάντα καὶ καλῶς εἰργασμένα, ubi δὲ ex MVp adsumpsi.

[11]) Ὡς ἐν λαβυρίνθῳ τῷ πολυσχιδεῖ βίῳ cf. p. 132 n. 3.

[12]) Τῶν Νεστορίου μοι πανταχοῦ ληρημάτων cf. p. 258 n. 4.

[13]) L. ὡς σὺ σχεδιάζων <συγ>γράφεις (νῦν γράφεις coni. Hilbergius IX p. 219) τὰ δόγματα. Voce συγγράφειν noster usus est P I 16, H I 118. 221, Hex. 76, Van. 241, S 723 cf. praeterea σύγγραμμα Suppl. CVII 1, συγγραφὴ Hex. 436, S 101. 721, Suppl. CVII 21, συγγραφεὺς S 726, Suppl. CVII 3.

[14]) Καὶ πῶς καθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον ἀστρολογεῖν θέλεις cf. p. 135 n. 4 cl. p. 262 n. 9.

[15]) Τὸ Γρηγορίου γὰρ τοῦτο δείκνυται στόμα cf. p. 226 not.

563.[1] 567. 650[2], Suppl. III 16.[3] 18. 89. LXXXVII 2[4], CVII 20, fr. 64.[5] 116[6]:

III[7] P II 262. Hex. 1683[8];

IV[9] P I 71.[10] 80. 136.[11] 234[12], II 30.[13] 49.[14] 99.[15] 280. 336.

1) Ἀλλ' ἐν βασανισμοῖς εὐσεβῶς ἡμαγμένους cf. p. 274.

2) Τὸ Γρηγορίου μοι τοὺς λόγους ἀναβρύει cf. p. 258 n. 4.

3) Σὺ θηρολετεῖσθαι τὴν κακουργίαν θέλεις, sicuti codicis M memoriam (θηρολεῖσθαι) mutandam esse censui; nescio tamen an θηροβολεῖσθαι magis conveniat cf. Sophocles Philoct. 165 et Julius Diocles Anth. Pal VI 186, 4.

4) Ψυχῶν ἁλιεύς τε καὶ πυλωρὸς τῶν ἄνω cf. p. 254 n. 4.

5) Φεύγων ἀτρομήτως καὶ τρέχων ὑπόστροφα cf. p. 165

6) E coniectura adiungo Hex. 918 καρποὺς μελιτουργεῖ τῶν ἀνίκμων βοτρύων cf. p. 238 n. 3; sed Suppl. II 65 ὁ νῦν βασιλεύων εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ ad tribrachorum seriem pertinere p. 26 n. 3 ostendi. De Morelli contextu καὶ τοὺς ἀδίκους δικαιοῖ, εἰ εὕροι λαβὴν (Hex. 444) et τίς οὗτος ἀράχνας λεπτοδακτύλους πλάσας 1180 p. 276 et p. 281 n. 4 egi; non minus falsa eiusdem lectio marginalis εὐκαταλήπτοις est Hex. 889 ἐν ἀκαταλήπτοις ἐξοχαῖς συνεστάλη (ὑπεστάλη male Hercher ex B), quo loco praepositione ἐν omissa perperam tribrachyn oblitterant VpB. Nec magis codicis M memoria ἀποῤῥήτῳ in censum venit Hex. 1136 τίς ἀσπόρῳ τοὺς γῦπας ἐξάγει τόκῳ eiusdemque commatis est codicis N₁ lectio Hex. 1674 πάσῃ προσθέσει καὶ μέτρα δοὺς ἡρμοσμένα pro προσθέσει δὲ (l. τε cum MVT) πάσῃ μέτρα δοὺς ἡρμοσμένα, ubi anapaestum omnino tollit p, vocula δὲ (sive potius τε) omissa, dactylum prave invehit N₁ πάσῃ προσθέσει μέτρα καὶ δοὺς ἡρμοσμένα.

7) De fr. 39 οἱ βάρβαροι δὲ ὑπερβαλόντες τῇ πόλει cf. p. 128.

8) De coniectura Ἡρωδιὰς <καὶ> ἔδειξε παίγνιον πότου cf. p. 275.

9) Anapaestis eximenda sunt haec exempla: Suppl. IV 23 τὴν ψυχικὴν πῶς ἄν τις ἕνωσιν ἐκφράσοι cf. p. 223 n. 3; — XXXV 2 πόδας, πρόσωπα συγκατακάμπτουσα τρόπῳ cf. p. 257 n. 1; — LXXX 1 καὶ πρὶν προσελθεῖν εἰς φάος, εἶδες ἥλιον, ubi epigrammatis sententia ex memoria κ. π. π. εἰς τὸ φῶς ἥλιον εἶδες versum κ. π. π. εἰς τὸ φῶς <τὸν> ἥλιον (scil. κατέσχες cf. 2 καὶ πῦρ κατέσχες) extricandum esse docet, qui sollemnem Pisidae formam φῶς (P I 193. III 205, Av. 362. H I 81. R 3. 15. 76. Hex. 173. 201. 230. 247. 492. 598. 726 bis. 729. 856. 882, 1793. 1835, S 473. 671. 674. 712, Suppl. IV 50, LI 1. CIII 2, An p. 1685 A. 1693 C. 1704 D. 1705 A. 1708 B C bis cf. etiam φωσφόρος P I 2. 192. III 365. R 75, Hex. 366. Suppl. IV 131, XXXVIII 2) praestat. — Eadem ratione contra codicum (MVTpN) et editionum (Mor. Herch.) auctoritatem Quercius non solum Hex. 320 τέγγει μὲν ἰκμὰς καὶ παραβάλλει (pro προβάλλει) τὴν πόαν peccavit (cf. p. 225), sed etiam 1177 καὶ σχῆμα μηδὲν γραμματικὸν (pro γραμμικὸν cf. 1183) περιξέσῃς (sive potius παραξέσῃς, quam Hercheri lectionem ex B receptam MV₂TpN et Morelli margo firmant). Praeterea in V frustra Quercii contextum P II 329 βαίνων ἀμόχθως καὶ βασιλίζων (regium servans decus) ἠρέμα quaeras, siquidem codex cum p in βαδίζων consentit, ubi synonymorum coacervatio neutiquam offendit cf. P II 359 εἰκῇ δὲ μοχθῶν καὶ μάτην πονούμενος.

10) Οὔσας ἀδελφὰς τὰς ἀρετὰς καὶ συντρόφους (sive τὰς αὐταδέλφους γοῦν ἀρετὰς καὶ συντρόφους) cf. p. 217 n. 4.

11) Καταστρατηγεῖς τοῦ Φαραὼ τοῦ δευτέρου cf. p. 215.

Not. 12) 13) 14) 15) pagina proxima tenet.

357, III 235. 236. 328. 362, Av. 495, H I 16.[1]) 226. 229, II 49. 120.[2]) 194, Hex. 40.[3]) 192.[4]) 339. 706.[5]) 727. 733. 821.[6]) 850.[7]) 944.[8]) 964.[9]) 1114. 1142.[10]) 1478. 1670. 1672. 1680. 1683. 1784[11]),

---

[12]) Λειμῶνος ὄντος καὶ ταραχῆς <τῶν> πραγμάτων, ubi τῶν recte supplevit Hilbergius IX p. 211.

[13]) Ἕρπουσα δάκνει καὶ δαπανᾷ τὴν οὐσίαν cf. p. 213.

[14]) Ὦ νοῦς διαρκὴς Ὠκεανὸν μιμούμενος, quemadmodum non solum MVp. verum etiam Quercius exhibet; apud Bekkerum Ὀκεανὸν habes, sed typothetae lapsum editoris de textu Querciano silentium arguit; itaque falsus est Hercher (ad Erot. Gr. vol. II p. XLVI) scripturae Ὀκεανὸν apud Pisidam (cf. tamen S 35) patronus, supervacaneam vero emendationem Hilbergius ('Wiener Studien' IX p. 208) proposuit.

[15]) Οὗτος δὲ κοινὸς καὶ βασιλεὺς καὶ δεσπότης cf p 210.

[1]) Δροσίζεται φλὸξ τῷ Δανιὴλ τῷ δευτέρῳ cf. p. 216.

[2]) Πάσας ἀνέγνως τὰς διατάξεις τῶν νόμων cf. p. 216 n. 1.

[3]) Σπείρεις γὰρ αὐτὸς <καὶ> κατὰ πετρῶν πολλάκις cf. p. 112 n. 2; αὐτὸς κατὰ <τὰς> πέτρας contra prosodiae leges Morelli editio secunda supplet. Ceterum πετρῶν pro πέτρας recte Hercher ex V (= N) reduxit cf. Plutarchus in Boissonadi Anecd. Gr. vol. I p. 394, Diogenianus Vindob. II 61, Suidas vol. I 2 p. 793, 3, Apostolius IX 45, — Lucian. Amor. 20, Isidorus Pelusiota Epist. III 67 cl. κατὰ λίθων σπείρειν in Boissonadi Anecd. vol. II p. 381 v. 775. Εἰς πέτρας σπείρειν eodem sensu dixit Plato Leg. VIII p. 838 E, ἐπὶ πετρῶν σπείρειν Maximus Tyrius Dissert. XXVI, proverbium σπείρειν πέτρας inlustrant Schneidewin—Leutsch Paroemiogr. Gr. vol. I p. 343 et II p. 48.

[4]) Πρὸ σαρκὸς ὑμνεῖν καὶ μετα σαρκωτὸν Λόγον, sicuti M pro μετὰ σαρκὸς (Mor. Herch.) sive κατὰ σαρκὸς (Querc.) praebet. Codices VTpBN μετὰ σάρκα exhibent, ac similiter Morellus μετὰ σάρκωσιν temptabat. Minus recte λόγον σαρκὸς μέτα coniecit Hilbergius VIII p. 302.

[5]) Στενὰς δὲ ποιεῖ τῆς ἀκοῆς <τὰς> εἰσόδους, quo loco τὰς ab Herchero ex B
τῆς
additum in M rudis corrector erasit cf. praetera N ἀκοῆς τας εἰσόδους. Morelli lectio ἀκουῆς olim ab Herchero ad Erot. II p. LVII defensum emendatoris commentum prodit aeque ac ἡνιουχῶν δὲ χρόνους pro ἡνιοχῶν δὲ τοὺς χρόνους Hex. 339 cf. insuper parum felix Hercheri temptamen τὰς πουλυμόρφους pro <καὶ> τὰς πολυμόρφους Hex. 1248.

[6]) Καὶ τῇ δοκήσει τῆς ἀφανοῦς ἁμαρτίας cf. p. 266.

[7]) Ἢ πῦρ κατάξῃ καὶ κρεμάσῃ <ῥευσ>τὴν δρόσον ex emendatione nostra (cf. Av. 31. 517, Hex. 685. 716. 1135. 1392. 1414, Suppl. II 17, III 3), nisi potius media forma κρεμάσηται (cf. p. 224 sqq.; act. Hex. 538, pass. H II 17) elicienda est. Coniunctivum vero et in hac voce (pro κρεμάσει) et in κατάξῃ (cf. p. 135 n. 1) suggessit T.

[8]) Ποῖος Γαληνὸς <τῶν> ἱεράκων τὴν νόσον cum supplemento Hilbergii VIII p. 302.

[9]) Δίκην κεραυνοῦ πυρσοβολῶν <τὴν>ἀτμίδα ex Morelli coniectura cf. Suppl. I 51 ἴσας κεραυνοῖς ἐκπυρῶν τὰς ἀτμίδας. Falso anapaestum tollunt Quercius (πυρσοβάλλων ἀτμίδα, 'ut constet metri ratio') et Hercher (πυρπολῶν τὴν ἀτμίδα cum B cf. p. 33), nec non codex M (πυρφορῶν τὴν ατμίδα).

[10]) Ὡς μήτε δόξῃ καινοτομεῖσθαι <τῷ> τόκῳ, ubi τῷ Hercher debetur.

[11]) Τὸν ἄσχετον ῥοῦν τῶν ἀγαθῶν χαρισμάτων cf. p. 247.

Van. 98[1]. S 10. 38.[2] 85. 291.[3] 308.[4] 611. 612. 661[5], Suppl. II 30. 43. 44. 104 (sive 92), III 4. 5[6], IV 42. 54, XLV 1, XLVI 6, fr. 18.[7] 177[8];

V) Hex. 1321. 1680, S 253[9].

Qua in computatione anapaestis, non tribrachis adnumeravi:

1) Hex. 40 σπείρεις γὰρ αὐτὸς καὶ κατὰ πετρῶν πολλάκις, quamquam pro tribrachis pugnant πέτρα Suppl. XC 3, πέτραν S 133, πέτρας S 462, πετρώδεις H II 146, πετρῶσαι P II 305 (p. 110) et H I 28 cl. Πέτρος Suppl. LXXXII 3; cf. πετραίοις Hex. 1033, πετραίους Hex. 549, πέτραις

[1]) Στολὴν ἐπῆρται καὶ σχεδιάζει <τὴν> τύχην cum ML (et Hilbergio IX p. 216).

[2]) Ὡς μυσταγωγὸς χειροτονήσας <τῆς> πλάνης ex Hilbergii coniectura (IX p. 218), quam p confirmat.

[3]) Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐν λαβυρίνθῳ <νῦν> στρέφῃ, ubi νῦν (cf. P II 2. Av. 227) supplevit Hilbergius IX p. 219. Etiam de σὺ cogitari potest, quamquam in eadem versus sede pronomen non occurrit, sed in thesi prima (P I 87. 89. 126. 174. 195, II 38. 244. 327, III 307. 388. 404, Av. 138, Van. 235, S 3, Suppl. III 14. 16, V 1, XXXVI 1, XLVI 6, LXIV 2), secunda (Av. 368, S 467. 710), tertia (P II 270, H II 27, R 41, Hex. 36. 352, S 201. 441. 643, Suppl. I 27), quarta (S 515, Suppl. II 56), tum in arsi prima (P II 282, S 213) et tertia (P II 253). Unicum quintae arsis exemplum παθητὸν εἶναι τὸν Θεόν μου σὺ λέγεις corruptela laborat, ac recte συλλέγεις emendavit Hilbergius (IX p. 218), qui minus recte VIII p. 302 in thesin quintam σὺ invexit Hex. 40 cf. Stud. p. 112 n. 2.

[4]) Ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν καὶ στασιάζεις (sive συστασιάζεις sine καὶ) ἀσκόπως cf. p. 136 not.

[5]) Τὴν ἰδιότητα τῶν φύσεων ἀσυγχύτως cf. p. 213 n. 2.

[6]) Ἱππεῖς ἐνόπλους, θηρολέτας πανευστόχους cf. p. 222 n. 8.

[7]) Πέπων πεπανθεὶς ἐξυδαροῖ τὴν γαστέρα cf. p. 220 n. 4.

[8]) Τῶν πολλὰ δεινὰ Χριστιανοῖς εἰργασμένων cf. p. 25. — Adde θείους ἐραστὰς Κασσιανὸς πρὸς <τοὺς> νόας ex epigrammate ad Suppl. XXXVI (adn. crit.) laudato, simodo Pisidae fetus adgnoscendus est. — Pro Hex. 161 διαγράφεις γὰρ πᾶσαν, ὡς θέλεις, φύσιν perperam Taur. 304 ξενοπρεπῶς γὰρ τὴν ὀροφὴν διαγράφεις praebet, quem versum inter 162 et 163 inserit T. anapaesti forma oblitterata (ξενοπρεπῶς γὰρ τὴν φύσιν διαγράφεις) ante 160 adiciunt N et Morellus in editione tertia. — De Hex. 448 καὶ τὰς διαλύσεις τῶν φοβερῶν ἐγκλημάτων cf. p. 281 n. 9, de coniectura φράττει θρασυνθὲν τοῦ θανάτου φρικτὸν στόμα (S 629) cf. p. 247. Denique Hilbergius IX p. 209 et 219 testimonia duo invexit: P I 95 τὸ δραστικὸν δὲ συμπαθείᾳ (pro συμπαθείᾳ) κρατούμενον et S 265 χεῖται (κεῖται falso edidit Migne) καθ' ὑμᾶς ἡ τριὰς εἰς <τὴν> τετράδα, sed altero loco Bekkeri emendatio συμπαθεῖ recipienda est, altero equidem πρὸς (pro εἰς) τετράδα malim

[9]) Adiunge P I 85 χόλον ἐν σοὶ τῶν φρενῶν μελιτουργίαν (cf. p. 238 n. 3) cl. fragm. apud Georgid. (Stud. p. 184 n. 2) γλώττης κολαστὴρ ὄμμα πραΰνοον πέλει. — De fr. 2 ποδάλγα, μῆτερ κωκυτοῦ, τί μ' ἐπὶ πλέον cf. p. 272 n. 2. Contra prosodiae leges Morelli lectio marginalis κιόνων (cf. Hex. 129) peccat Hex. 264 ἄρρηκτος ἔσται τεττάρων κριῶν δίκην, ubl non 'aries', sed 'mutulus' (cf. Thesaur. vol. IV p. 1974 D) intelligendus est, unde altera Morelli scriptura κέντρων cadit, quae in editione tertia simul cum pessimo commento ἄστεκτος (pro ἄρρηκτος) prodit.

H II 148, πε̄τραίῳ P I 180, πε̄τρῶδει fr. 139 (cf. p. 174), π έτραν Hex 861, πέτρας P III 24, πε̄τροποιὸν H II 92, πε̄τροπομποὺς Av. 243, H II 209, πε̄τρῶν III 238 cl. Πέτρος R 29 et Hex. 1738 [1]).

2) S 105 ἀλλ' ἐκ διαμέτρου δογματίζων συγχύσεις, etsi syllabae correptae exempla non desunt (γεωμε̄τρεῖν Hex. 1166 et S 137, γεωμε̄τρῶν Hex. 1176, με̄τρεῖν S 256) cf. ἄμε̄τρα Av. 173, H I 103, Suppl. II 112, ἀμέτρητον H II 192, ἀμε̄τρία Hex. 125. 157, ἀμε̄τρία Av. 47, ἀμε̄τρίας Van. 7, S 254, ἀμέτρου fr. 143, ἀμέτρως Hex. 1511, ἀντιμε̄τρήσας P III 294, εὐμε̄τρίας Av. 48, μέτρα Hex. 1674, με̄τρεῖν S 254, με̄τρίων Hex. 969, μέτροις Av. 170, μέτρον P III 344, Av. 73, Hex. 125, S 500. 507, συμμε̄τρίας Van. 131.

3) Hex. 1478 φέρειν τε πᾶσαν τὴν ἐναπόγραφον φύσιν cf. ἀγράφοις Hex. 740, ἀγράφου P I 140. Av. 373, ἀγράφῳ Av. 34, ἀγράφως Suppl. LX 2, βραδῡγράφος H II 153, διᾱγράφειν P II 216, Hex. 169, διᾱγράφεις Hex. 161, διᾱγράφω P III 146, εἰκονῡγράφος Av. 169, θεόγραφον Av. 367, θεόγραφος Hex. 1816, θεῡγράφου P II 86, θεῡγράφους S 80 et fr. 45, θεῡγράφῳ P I 150, θεῡγράφων Suppl. XLVI 2, καλλῑγράφος Av. 171, λογῡγράφος H II 117 et Hex. 71, μυθῡγράφοι Van. 57, μυθῡγράφος Hex. 1070, μυθῡγράφους Hex. 931, περῑγράφει Av. 536. Hex. 752, περῑγράφων P II 36, πλαστῡγράφῳ S 187, πρῡγράφων P II 54 et (ex coni. cf. p. 203 n. 4) H II 138, στηλῡγραφεῖται Suppl. XXXIV 2, ταχῡγράφους H I 106, ὑπῡγράφει Hex. 438. 452, ὑπῡγράφων P II 47, χειρῡγράφῳ H I 34, χειρῡγράφων Hex. 437. Adde ἐγράφη Av. 41 et H I 97 [2]).

Tribrachyn praeterea adgnoscere nolui P I 236 πῇ μὲν διατέμνεις, πῇ δὲ τὴν βίαν κενοῖς quandoquidem ante μν semper syllaba brevis producitur cf. ἀμνὸν Suppl. VII 1, CV 2, ἀνάμνησιν Av. 93, Hex. 1252, ἀνυμνήσας Suppl. III 86, ἄσεμνον P II 242 ἀσέμνους R 48, γυμνάσαι R 100, γυμνότης Hex. 923, γυμνωθέντος Suppl. XXX 1, δίκταμνον Hex. 942 [3]), ἐξέτεμνες P I 156, ἔτεμνες P I 175, κάμνε Suppl. I 41, κάμνει P III 326, Hex. 764, κάμνειν Suppl. IV 82, κάμνεις P III 331. Av. 368, H I 111. Suppl. IV 102, μεριμνᾷ P II 364. R 116, μερίμναις P I 123, II 332, III 202, Av. 305, H II 100. 103, μεριμνᾶς P I 223, μερίμνης Hex. 20 [4]),

---

[1]) Ancipitem mensuram praestant in pede primo πέτρα H I 184 et πέτραις P II 115, in quinto πέτραι P III 39 (p. 111), πέτραις P I 182, πετροστέγων Hex. 1556.

[2]) Fortasse huc pertinent ἐγράψαμεν S 679, ἔγραψεν S 193, γεγραμμέναι Hex. 1477, γεγραμμένας S 82, γεγραμμένης fr. 25, licet alia sit commissurae ratio. Anceps est syllaba, cum duae voces in censum veniant cf. Van. 9 εἰκόνᾱ γράφων et Av. 294 τὸ (brev.) γράμμα Hex. 612 ταῦτᾱ γράμματα.

[3]) Sed fortasse Morelli scriptura δίκτᾱμον servanda est, quam VTp comprobant.

[4]) Cf. p. 266 n. 3.

Suppl. III 80, μεριμνῶν P II 54, σεμνὰ P II 247, σεμνὴν Van. 162, σεμνοῖς Van. 195. σεμνῦναι Hex. 1094, τέμνεται Hex. 1718, τέμνων Suppl. IV 105, ὑμνεῖν Hex. 192. Suppl. III 9, ὑμνῆσαι Hex. 1076, ὑμνήσεις Hex. 1591, ὑμνήσοι Suppl. II 47, ὕμνοις Suppl. CVII 13. ὕμνον Av. 502, Hex. 175, ὕμνους Suppl. C 4. Quae observatio certum iudicium suggerit de γυμνὰ P III 350, γυμνασμάτων P II 121, γυμνῇ Hex. 1111, γυμνὴν Suppl. I 105. γύμνωσιν P II 243, Suppl. XXX 2, κάμνει R 106. κάμνων P I 197, σεμνοῖς Van. 202, τέμνει P I 231, τέμνοιτο P II 321, τέμνουσι S 385, τέμνων R 108, ὑμνητέον Hex. 1041, ὕμνοις S 117, tum anapaestum in pede quarto, non dactylum in tertio ostendit Suppl. III 4 ὁρῶ δὲ πολλοὺς ὑμνολογοῦντας, δέσποτα.

Inter dactylum et anapaestum sententia fluctuare potest Hex. 1670 πᾶσάν τε πρᾶ ξ ι ν τ ε̆ χ ν ο λογεῖν ἠσκημένος sive πᾶσάν τε πρᾶξιν τε̆ χ ν ο λ ο γ ε ῖ ν ἠσκημένος cf. a) τέχνας Suppl. LXXVIII 1, τέχνην Suppl. LXXXVII 1, τέχνης P II 142, Suppl. LX 1, τεχνίτου Hex. 403; b) ἀτεχνίαν Suppl. LXXXVI 2, ἐτεχνάσω P II 64, εὐτεχνίαις P II 362, εὐτεχνίαν P I 229, II 39, καλλίτεχνον P III 33, τεχνάζῃ S 123, τέχνῃ Suppl. LXXXVI 2, τεχνικὰς Hex. 1678, τεχνικῇ Av. 292. τεχνικῆς Av. 48, τεχνικοῖς Av. 170, τεχνικὸν S 500. Suppl. IV 8, τεχνικὸς Hex. 1019. 1552, τεχνίτην Suppl. IV 9, τεχνῖτις Hex. 905 [1]).

Quodsi in pedum solutorum structuram inquiritur, saepissime t r i b r a c h o s effici videmus initiis vocabulorum quattuor vel quinque syllabas complectentium, quod obviam fit

in pede primo: μακάριος (P II 114), φιλοσοφίας (S 544),

„ „ secundo: ἁλιέων (Suppl. LXXXIV 2), <ἀναμένῃς (fr. 5)>, ἀπορίας (P II 333), ἀφεσίμοις (Hex. 438), βασιλέων (Suppl. II 65), βασιλικῆς (S 311), διαλύσεις (Hex. 448), διαφορὰς (P II 33 et 165), ἑκατέρας (S 659), ἐπιδόσεις (Hex. 670 et fr. 95), ἐπιχύσεις (Hex. 736), Ζαχαρίαν (Suppl. LXV 3), καθολικαῖς (Hex. 620), μεταβάσει (Hex. 415), μεταβολὰς (fr. 131), παραβάτην (P II 284), παρανόμους (Hex. 449), περιόδῳ (Suppl. IV 86), τριαδικὴν (S 169),

„ „ quarto: ἀκεφάλων (S 65), βασιλέως (P I 114 et III 456), Κιλικίας (P II 340), μεταδόσει (H II 29), παναγίου (P II 170), παραβάτην (H I 206), πολυκέφαλος (P III 351), <προπολεμεῖ Av. 457>.

[1]) Anceps syllaba comparet in τεχνάζεται Hex 505. 1326, τέχναις Av. 118, τεχνάσματα Av. 213, τέχνῃ Av. 467, τέχνης P II 150.

Integro vocabulo semel tribrachys formatur in pede quarto (πόλεμον P III 64), in mediam vocem omnes syllabae semel in pede secundo includuntur (υἱοθεσίας Hex. 1786), denique pedem solutum clausula nominis proprii bis in quarto pede effingit (Γρηγόριε Suppl. X 1, Τιμόθεον H I 132).

Si in duo vocabula tribrachys dispertitur, aut arsis tota aut arsis syllaba posterior initio vocis hyperdisyllabae continetur, thesin vero articulus (τὸ πάγιον P I 58 et τὸ μετόπωρον Hex. 284: II p.) exprimit vel praepositio monosyllaba (ἐν ἀκαταλήπτοις Hex. 889: I p., — ἐν ἀβάτοις Hex. 1692 et ἐν ἀτόμῳ S 218: IV) vel praepositionis disyllabae pars prior (διὰ τέλους P III 176 et παρὰ φύσιν Hex. 775. 1042: II), nec tamen trimetri desunt, ubi voces pedem solutum complexae non arcte inter se cohaereant, sicuti

in pede primo: κλίμα διατρίψας P II 257, ὅσον ἀτενίζει Hex. 878,
„ „ secundo: πέντε δυνάμεις Suppl. I 11,
„ „ tertio: εἶδος, ὄνομα Hex. 1671, ἦλθε βασιλικῶς Suppl. II 27.

Ex tribus vocabulis tribrachys bis componitur in pede tertio, ita tamen ut priorem arsis moram articulus cum voce proxima conexus efficiat: στρατηγός; ὁ βασιλεὺς P II 19 et γὰρ ὁ βασιλεὺς Suppl. II 3.

Quae tribrachi conformatio licentias quasdam Aeschylo et Sophocli alienas praebet, cum Euripidis autem arte congruit[1]), si duo primi pedis exempla κλίμα διατρίψας et ὅσον ἀτενίζει excipias. Non cavet Euripides, quominus ex bisyllabo et initio sequentis vocabuli tribrachys constet in pede secundo cf. ἐπὶ τρισὶ Iphig. Aul. 1164, παρὰ λόγον Bacch. 940, τίνα λόγον Ion. 931, quibuscum locis διὰ τέλους et παρὰ φύσιν contendere possumus, sed in versus introitu comoediae propria est Pisidae ratio cf. Aristophan. Equit. 1159 ἄφες; ἀπὸ et Acharn. 1023 πόθεν; ἀπό[2]).

---

[1]) Hinc P III 64 ἔσπευδες αὐτὸν εἰς πόλεμον ὑφαρπάσαι defendi posse (cf. Stud. p. 18) iudico, praesertim cum praeter Euripidem etiam Aeschylus (Pers. 332) et Sophocles (O. R. 826) usum comprobent; falso enim vitiosum anapaestum πόλεμῡν adgnoscit M. Ficus apud Rossbachium, Griech. Metrik [3]p. 834 not. Rarior adeo tribrachi forma in υἱοθεσίας occurrit, quam quidem Aeschylus plane repudiet, Sophocles semel in dramate satyrico (fr. 143, 1) admittat, bis Euripides (Iphig. Taur. 1371, Jon. 54) usurpet. Non offendebant in illa tribrachi forma Paulus Silentiarius et Agathias Scholasticus, qui in hexametris Nonni artificia expresserant cf. Ecphr. S. Eccles. Prooem. I[a] 20 μαθὼν παρῆλθες, οὐ δόρασιν, οὐκ ἀσπίσιν et Anth. Pal. IV 3, 24 καὶ συγκαταβαλεῖν καὶ συνεστιᾶν πλέον.

[2]) Facit huc Agathias v. 39 ὅσον ἀπογεῦσαι· τῶν δὲ λοιπῶν εἰ θέλοι, Aristophanis vestigia (cf. Rumpel. Philol. vol. XXVIII p. 607) in pede secundo, tertio, quarto Paulus premit cf Ecphr. S. Eccl. Prooem. I[a] 34 ὁ τὸν λόχον ἄγων· οὐ γὰρ ἤθελεν ἡ Δίκη, — I[b] 32 οὐ χρὴ δεδοικότας ἐπὶ προδιεγνωσμένοις, — I[a] 18 οὐκ ἐλπίσαντος οὐδενός· ὅθεν εἰκότως.

Exemplis Euripideis, non item Aeschyli et Sophoclis norma etiam dactylorum compositio explanatur. Nimirum uno vocabulo pes solutus constat Suppl. III 40 ἡνίκα (I p.)[1], initium quadrisyllabae vocis efficit bis in pede primo ἀνθοροθετῆσαι (P II 315) et οὐδέτερον (S 297), semel mediis longioris vocabuli syllabis exprimitur Hex. 1682 ὑπερσυντέλικος (III p.), saepissime in duo vel tria vocabula dividitur hac lege servata, ut numquam ultima dactyli syllaba vocis clausulam occupet. Ad duo autem vocabula in pede primo ita spectat, ut thesin articulus formet cum arsi arcte coniunctus, sicuti ἡ θεοδόχος (Suppl. LXVII 2), τὴν ἁγιότητα (Hex. 189), τὴν ἰδιότητα (S 661), quam rationem proxime adtingunt ὁ Ζαχαρίου Suppl. LXXIX 3, οὐ δυνατὸν Suppl. I 103, ὡς ἐμεγαλύνθη Hex. 55. 293. 739. 1909; in pedis tertii exemplis laxior membrorum cohaerentia admittitur cf. P I 159 κρατούσης διαδοχήν, II 284 παραβάτην παραβαλών, 307 ἀτάκτοις μεταβολαῖς, III 378 λογισμῶν συναγαγών, 379 πλεκτὸν στέφανον, Av. 427 ἀπροσδοκήτως διχοτομεῖ, H I 100 δούλοις νομοθετεῖν, II 136 ἔργον πολεμικῶν, 141 εἴπῃ περιλαβών[2]), Hex. 452 ἐρυθραῖς βασιλικῶς, 1237 γῆν ἀπογεοῖ[3]), 1680 ἐνεστώς, παρατατικός, S 184 εἰκῇ νομοθετεῖς, 626

[1]) Hex. 1561 καρκῖνος ἐλθὼν ἐκ βυθοῦ θαλαττίου primo adspectu coniectura καρκίνος <ἂν>ἐλθὼν blanditur, sed procul dubio iam Pisidae temporibus aevi Byzantini voculatio invaluerat, quae quidem haesitationem Scholiastae ad Aristoph. Pac. 778 excitavit: ἐν δὲ τῷ ἀντιγράφῳ παροξύτονον εὗρον τὸ Καρκίνος· ἴσως οὖν συνέστειλεν αὐτό. Alioquin eodem sensu πάγουρος poni poterat, attamen vulgatam memoriam disertum Etymologici Gudiani testimonium corroborat p. 300, 19 sq. καρκίνος· ζῶον θαλάσσιον· καρκίνος ἐλθὼν ἐκ βυθοῦ θαλαττίου, quae glossa vitiata extat in Etym. Paris. apud Cramerum Anecd. Paris. vol. IV p. 54, 17 (ἔνθ' ἐκ βυθοῦ θαλασσίου) et in Etym. Laurent. apud Millerum, Mélanges de littérature grecque p. 177, 24 (καρκῖνος ἔνθ' ἐκ βυθοῦ θαλαττίου). Aliud mensurae illius exemplum in Pisida non suppetit, siquidem Hex. 825 θλίβει με καὶ δάκνει με καρκίνου δίκην et 1560 τοὺς λυσσοδήκτους, τοὺς δὲ καρκίνους ξέει syllaba anceps in censum venit. Contraria ratione Suppl. LIII 1 ἡ κοπτικὴ πάρεστι Χριστὸς ἀξίνη legitur, quamquam falsam mensuram scriptura νῦν γένυς auctor evitare poterat. Nec tamen Van. 107 σκηνῆς ἀδελφή, συγγενὴς ἐνυπνίων varietas συγγενὶς toleranda est, quam ex L falso enotatam ferri posse Boissonade ad Anecd. Gr. vol. I p. 216 not. existimabat, nec magis epigramma poeta nostro indignum huc trahi debet, quod ex codice Paris. 1310 (chartac. in 4°, s. XV) f. 63ᵛ sub Pisidae nomine protraxit Boissonade Anecd. vol. II p. 457, post Boissonadum edidit Cougny, Anthol. Didot. vol. III p. 332 (Append. III 254):

πρώτη βρεφικὴ, παιδικὴ δὲ δευτέρα,
τρίτη δέ τις πέφυκε τοῦ μειρακίου,
ἡ δ' αὖ τετάρτη τοῦ νεανίσκου πάλιν·
ὠμοῦ τινος γέροντος ἡ πέμπτη πέλοι·
ἕκτη γέροντος, ἑβδόμη δὲ πεμπέλου.

[2]) Cf. p. 124 n. 2 et 128 n. 3.

[3]) Sic recte pro ἀπογαιοῖ ex B (= MT) rescripsit Hercher.

φυλάττων ἑκατέρας, Suppl. IV 108 ἀνάγκην μετοχετεύων, <C 4 ὕμνους προςεπάγουσι>. Quae tertii pedis licentia recurrit, si dactyli in tria vocabula dispertiti examinantur: in primo quidem pede duo monosyllaba cum exordio quadrisyllabae vocis ea conditione copulantur, ut thesin praepositio vel articulus repraesentet (P II 366 πρὸς γὰρ ἐπελεύσεις, III 45 τὰς δὲ παρατάξεις, Hex. 1851 τὸν γὰρ ἀνελόντα), tertius vero pes et in eadem conformatione laxiorem nexum patitur et in compositione, ubi thesin vocis trisyllabae exitus, arsin monosyllabon cum proximi vocabuli initio exprimit cf. a) Hex. 221 πῦρ, τὸν ὑπὸ, 888 σοὶ τὸ μέγεθος, — b) P I 17 πεποιθὼς ὁ βασιλεύς, III 94 ἀνάγκης ὁ βασιλεύς, 1411 φυλαχθῇ τὸ λογικῶς.

Extra cancellos compositionis tragicae anapaesti usus in Pisidae trimetris egreditur. Scilicet vocabuli polysyllabi initium anapaestus efficit

in pede primo: ἀόριστος (Hex. 1682), Βασίλειον (S 651), Διονυσίῳ (S 347), ἐπιθυμίαν (Van. 257), μετέωρος (P III 248), ὑποτακτικὴν (Hex. 1686);

„ „ secundo: ἀνεμώδεις (Hex. 522), ἀτρομήτως (fr. 64), βασανισμοῖς (S 563), βασιλείαν (Hex. 497), βασιλείας (P II 89), διαμέτρου (S 105), διατάξεις (Hex. 625), διατέμνεις (P I 236), διαχεῖσθαι (H I 146), ἐλεφάντων (Hex. 975), ἐπιβούλων (Suppl. III 18), ἐρεθίζων (P III 63), κατακλυσμῷ (H I 88), λαβυρίνθοις (Hex. 1156), λαβυρίνθους (Hex. 747), λαβυρίνθῳ (Van. 76), μελιτουργεῖ (Hex. 918), παράδεισον (Suppl. CVII 20), παραδείσῳ (fr. 116), παραδόξου (P III 255), παρατάξει (P II 302), παρατάξεις (P III 16), πελεκάνων (Hex. 1098), σαλαμάνδρα (Hex. 1053), Σαρακηνῶν (P II 218), σχεδιάζων (Av. 467, S 213), ὑποθήκας (Hex. 439);

„ „ tertio: ἀπαρέμφατον (Hex. 1683);

„ „ quarto: διατάξεις (H II 120), ἐναπόγραφον (Hex. 1478), ἱεράκων (Hex. 944), Ἰοκάστης (H II 194) λαβυρίνθῳ (S 291), μακαρίζει (Suppl. II 44), παραδείσου (Suppl. XLVI 6), Πτολεμαῖος (P III 362), <στασιάζεις (S 308)>, συνοδεύει Suppl. IV 42, σχεδιάζει (P III 235, Van. 98), ὑπεραίρουσαν (S 10);

„ „ quinto: μελιτουργίαν (P I 85), παρακείμενος (Hex. 1680).

Medias vocabuli longioris syllabas anapaestus ita explet, ut post arsin una syllaba restet

in pede secundo: θηρολετεῖσθαι sive θηροβολεῖσθαι (Suppl. III 16), πορφυρίωνος (Hex. 1025), προςαυτομολήσας (P III

145), φαντασιαστῶν (P I 149), χειροτονούσης (Van. 176;
in pede quarto: καινοτομεῖσθαι (Hex. 1142), ὑμνολογοῦντας (Suppl. III 4), χειροτονήσας (S 38).

Vocis exitus representatur
in pede secundo: ἀντωνυμίαν (Hex. 1673), Γρηγορίου (S 378. 394. 416. 650), Νεστορίου (S 103. 206), Πορφυρίῳ (Hex. 1071), συναμφότερον (S 567);
" " quarto: ἐξυδαροῖ (fr. 18), ἡμίθεος (S 611), ἡμίτομος (S 612), ἡνιοχῶν (P II 280, Hex. 339), θηρολέτας (Suppl. III 5), καινοτομῶν (P III 236, Suppl. IV 54), <Κασσιανὸς adn. crit. ad Suppl. XXXVI>, παρατατικὸς (Hex. 1680), πυρσοβολῶν (Hex. 964), τεχνολογεῖν (Hex. 1670), Χριστιανοῖς (fr. 177), Ὠκεανὸν (P II 49), Ὠκεανοῦ (S 85), ὡρολογεῖν (Hex. 1114);
" " quinto: ἀστρολογεῖν (S 243), χελιδόνιον (Hex. 1321).

Integro vocabulo pes conformatur
in pede primo: προθέσει (Hex. 1674);
" " secundo: ἁλιεὺς (Suppl. LXXXII 2);
" " quarto: ἀγαθῶν (Hex. 1784, Suppl. II 104 sive 92), ἀκοῆς (Hex. 706), ἀρετὰς (P I 71), ἀρετῶν (P I 80), ἀφανοῦς (Hex. 821), βασιλεῖ (Suppl. II 30), βασιλεῦ (Suppl. II 43), βασιλεὺς (P II 99), Δανιὴλ (H I 16) δαπανᾷ (P II 30), <θανάτου (S 629)>, κατόπιν (P II 336 et 357), κεφαλῆς (Hex. 727), <κρεμάσῃ (Hex. 850)>, λογικὴν (H II 49), λογικῆς (P III 328), μετοχὴν (Hex. 1672), ὀροφὴν (Suppl. XLV 1), ὀχετῶν (Hex. 733), ποταμοὶ (H I 229), ποταμῶν (H I 226), ταραχῆς (P I 234), Φαραὼ (P I 136, Av. 595), φύσεων (S 661).

Anapaestum duobus vocabulis conformatum in pede primo articulus cum binis proximi vocabuli syllabis (τὰ διαιρεθέντα P II 58, τὸ συναμφότερον S 567) aut praepositio disyllaba cum articulo copulata (ἐπὶ τῷ H I 88, μετὰ τὴν S 270) efficit, in pede secundo et quarto praepositio cum sequentis vocis initio coniuncta exprimit: II) διὰ πάντων P I 48, καθ' ἑαυτοῦ S 253, κατ' ἐμαυτὸν P III 361, μετὰ πάντων Suppl. III 89; — IV) κατὰ πετρῶν Hex. 40, μετὰ σαρκωτὸν Hex. 192 — nec tamen voces laxius adstrictae excluduntur hac lege servata, ut in pede secundo (ἀόριστος, ὑπερσυντέλικος Hex. 1682) et tertio (σχηματισμὸν ἐπαινετῆς P II 262) vocabuli quadrisyllabi finis binaeque pro-

ximi syllabae in censum veniant, in pede quarto (ἀπαρέμ-φατον, εὐκτικὴν Hex. 1683) longioris vocis exitum thesis, alterius exordium arsis praestet.

In tria vocabula semel in pede secundo anapaestus diremptus est: Hex. 1624 ἀστεῖα δέ πάντα.

Iam in pede primo formas τὰ διαιρεθέντα et τὸ συναμφότερον frustra apud tragicos quaeras, de reliquis pedibus in universum sollertissima Elmslei observatio valet, qui tantummodo anapaestos nominum propriorum syllabis effectos suspicione vacare monuit [1], unde comoediae legibus Pisidae rationem metricam adcommodatam esse perspicimus, quas optime C. Bernhardii libellus 'de incisionibus anapaesti in trimetro comico Graecorum' (Acta societatis philol. Lipsiensis vol. I — 1871 — p. 245 sqq.) enucleavit. Quin etiam licentiae modum poeta noster excessit, quandoquidem comicis offensioni est conformatio σχηματισμὸν ἐπαινετῆς in pede tertio (cf. Bernhardi p. 246 sq.) neque in pede quarto, cum caesura semiquinaria versus non sit distinctus, anapaesti incisio ἀπαρέμ-φατον, εὐκτικὴν admittitur (ibid. p. 272 sqq.). Nec tamen facile eo adducor, ut Hex. 1683 pro spurio habeam [2], P II 262 αἰνετῆς requiri iudicem [3], praesertim cum alteram licentiam bis Paulus Silentiarus offerat Ecphr. S. Eccl. Prooem. I[a] 63 ἐπεὶ δὲ μετῆλθε, παρέσχες οἷς ὑπηκόοις et II 1 εἰ μὲν πρὸς ἄλλο θέατρον ὑμᾶς συγκαλεῖν.

Haud ita frequentes sunt solutiones bis terve in singulis trimetris adhibitae. Ac primum quidem bini anapaesti extant in pede primo et secundo H I 88 ἐπὶ τῷ κατακλυσμῷ Χοσρόου φρουρουμένην et S 567 τὸ συναμφότερον γὰρ οὐδὲν ἧττον ἢ δύω, in tertio et quarto Hex. 1683 ὁριστικὴν, ἀπαρέμφατον, εὐκτικὴν πλέον, in secundo et quinto S 253 καὶ πῶς καθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον ἀστρολογεῖν θέλεις. Tribrachys (II p.) semel cum dactylo (III p.) coniungitur P II 284 καὶ τὸν παραβάτην παραβαλὼν πλασμῷ ξένῳ [4], anapaestum in quarto pede comitem adsciscit dactylus pedis primi S 661 τὴν ἰδιότητα τῶν φύσεων ἀσυγχύτως. Deinde duo occurrunt trimetri, qui tres offerant solutiones consociatas, scilicet binos anapaestos (I II et IV V) cum singulis dactylis (III): Hex. 1682 ἀόριστος ὑπερσυντέλικος, ἐγκλίσεις νέμων et 1680 μέλλων, ἐνεστώς, παρατατικός, παρακείμενος.

Praeterea observandum est velocem tribrachorum cursum cum spondeorum gravitate ita commisceri, ut numquam trimeter iambis puris

---

[1]) Edinburgh review 1811 n. XXXVII p. 65.

[2]) Cum Hilbergio Byz. Zeitschr. VII (1898) p. 339.

[3]) Quemadmodum Quercio praeeunte indicavit Hilbergius 'Wiener Studien' vol. IX p. 209.

[4]) De Hex. 448 καὶ τὰς διαλύσεις τῶν φοβερῶν ἐγκλημάτων, ubi tribrachys (II) cum anapaesto (IV) copulatur cf. p. 281 n. 9.

constans evadat; etenim tribrachyn in pede primo spondeus excipit in tertio et quinto Hex. 878, in tertio P II 114. 257, Hex. 889, in quinto S 544, tribrachyn pedis secundi spondeus comitatur in primo, tertio, quinto P II 33. 333, Hex. 284. 415. 670. 736. 775. 1042, S 311, Suppl. I 11, IV 86, fr. 95. 131, in primo et tertio P II 165, III 176, Hex. 438. 448. 449. 620. 1786, S 169, Suppl. LXXXIV 2, fr. 5, in primo et quinto P II 284 [1], in tertio et quinto S 659, Suppl. II 65, in tertio P I 58, Suppl. LXV 3, pedis tertii tribrachys spondeos adsciscit in primo et quinto Hex. 1671, in primo P II 19, Suppl. II 3. 27, tribracho pedis quarti spondei opponuntur in primo, tertio, quinto P II 170. 340, H I 132, II 29, Hex. 1692, Suppl. X 1, in primo et tertio P III 351, in tertio et quinto P I 114, H I 206, S 218, in primo et quinto S 65, in primo P III 64, in quinto P III 456, Av. 457.

Omnino Pisides studiose contendit, ut spondei pedum iambicorum pernicitatem tardent [2], quod etiam in versibus observare licet, ubi dactyli et anapaesti irrationales iamborum vicem implent.

Dactylus ipse cum longam thesin invehat, non mirum est S 297. 661, Suppl. LXVII 2 dactylis pedis primi subiungi iambos in tertio et quinto, pedis tertii dactylum consociari cum iambis in primo et quinto Hex. 221. 452, saepius tamen insuper spondeis versus temperatur: nimirum dactylum pedis primi excipiunt spondei in tertio et quinto P II 315, III 45, Hex. 55. 293. 739. 1909, Suppl. I 103, in tertio P II 366, Suppl. LXXIX 3, in quinto Hex. 189. 1851, Suppl. III 40, dactylis pedis tertii adnectuntur spondei in primo et quinto P I 17, II 284. 307, III 94. 378, Av. 427, H I 100, II 136. 141, Hex. 1411, S 184. 626, Suppl. IV 108 [3], in primo P I 159, III 379, Hex. 1237, Snppl. C 4 [4], in quinto Hex. 888.

Eadem ratione cum thesis duabus syllabis expressa primo adspectu longam adaequet, puri iambi post anapaestum pedi primi occurrunt in pede tertio et quinto S 270. 347, post anapaestum pedis tertii in primo et quinto S 567 [5], post anapaestum pedis quarti in primo, tertio, quinto Hex. 733 [6], sed nihilominus frequentior spondeorum est adspersio: ita-

[1]) Accedit dactylus in pede tertio.

[2]) Hinc in pedum computatione ante mutam cum liquida semper syllabam productam adgnoscere malui.

[3]) Hex. 1680 spondeus in primo, anapaestus in quinto pede adiungitur.

[4]) Hex. 1682 praeter dactylum anapaestus in pede primo comparet.

[5]) Hex. 1682 thesin productam praeter anapaestum in pede secundo etiam tertii pedis dactylus praestat; ad anapaestum pedis tertii iambi in primo et quinto accedunt Hex. 1683, sed simul anapaestum in quarto habes.

[6]) S 661 anapaesto quarti pedis consociatur dactylus in primo.

que anapaestum pedis primi spondeus excipit in tertio et quinto P III 248, H I 88 [1]), Hex. 1674. 1686, Van. 257, S 651, in quinto P II 58, anapaestum pedis secundi spondei comitantur in primo, tertio, quinto P I 48. 149, Av. 467, H I 146, Hex. 439. 497. 522. 625. 918. 1053. 1098, Van. 176, S 103. 105. 206. 563, Suppl. III 18. 89, CVII 20 [2]), in primo et tertio P I 236, II 89. 302, III 16. 63. 361, Hex. 747. 975. 1071. 1156, Van. 76, S 213. 378. 394 650, fr. 64. 116 [3]), in primo et quinto Hex. 1624. 1673, Suppl. LXXXII 2, in tertio et quinto P III 145, in primo Hex. 1025, S 416 [4]), in tertio P II 218, III 255, Suppl. III 16. Anapaestus pedis tertii spondeum recipit in primo et quinto P II 262, in primo Suppl. XXXIX 2. Ad anapaestum pedis quarti spondei pertinent in primo, tertio, quinto P I 71. 234, II 30. 49. 99. 280, III 235. 236. 328, H I 226, II 120, Hex. 40. 850. 944. 1142. 1670, S 10. 38. 308, Suppl. II 43. 104 (sive 92), IV 42, epigr. in not. ad Suppl. XXXVI, fr. 177 [5]), in primo et tertio P I 80, III 362, H I 229, Hex. 339, Suppl. III 5, IV 54, fr. 64, in primo et quinto P II 336, Hex. 727. 1672, S 291. 611. 612, in tertio et quinto P I 136, Av. 495, H I 16, II 194, Hex. 192. 706. 821. 964, Van. 98, Suppl. II 44, III 4, XLVI 6, fr. 18, in tertio P II 357, H II 49, Hex. 1478. 1784, S 85, Suppl. II 30, XLV 1 [6]), in quinto Hex. 1114. Anapaestum pedis quinti spondei comitantur in primo et tertio Hex. 1321, S 253 [7]), in primo S 629.

Quas leges temporibus ita dividere, ut gradus et quasi processus pangendi cognoscantur, paulo difficilius est; facilius virtutis poeticae initia ac progressiones persequi licet, si pes ultimus in deliberationem cadit. Artis enim velut quaedam educatio conspicua fit, quandoquidem pro

[1]) Praeterea anapaestus pedis secundi in censum venit.

[2]) Adde S 253, ubi praeter spondeos in primo et tertio pede anapaestus in quinto legitur, et H I 38, quo loco anapaestus in pede primo, spondei in tertio et quinto usurpantur.

[3]) Hex. 1682 cum anapaesto alter anapaestus in primo et dactylus in tertio pede copulantur.

[4]) S 567 anapaestus est in pede primo.

[5]) Spondeum in primo, dactylum in tertio, anapaestum in quinto pede suppeditat Hex. 1680.

[6]) Anapaestus in tertio pede occurrit Hex. 1683.

[7]) Accedit anapaestus pedis secundi. Spondeus in primo et dactylus in tertio pede cum anapaesto pedis quarti conectuntur Hex. 1680. Facit huc etiam versus γλώττης κολαστὴρ ὄμμα πραύνοον πέλει, simodo recte Georgidae lectio ἄγρυπνο emendata est Stud. p. 184 n. 3. Ceterum Georgidae liber Athous nunc inter codices Parisinos (= Suppl. Gr. 1246) extat cf. H. Omont, manuscrits récemment ajoutés au fonds du supplément Grec de la bibliothèque nationale (Par. 1898) p. 7.

aetatis gradu versus evanescunt, qui sexti pedis arsin accentu distinctam praebeant. Anno $6^{10}/_{11}$ (cf. 'Wiener Studien' XIII p. 34) Pisides 89 trimetris (Suppl. III) octo exempla inculcare non dubitavit: 9 εὐπρεπές, 11 γραφαῖς 14 et 63 ἀεί, 15 σκοποῦ, 27 ῥοπῆς, 36 πεσόν, 89 ποθῶν, — anno $62^{2}/_{3}$ (cf. Stud. p. 163) tres acroases de expeditione Persica 1088 sive potius (cf. p. 215 supra) 1089 versus complexae (252+376+461) duodecim testimonia offerunt: I 68 φρενός, 96 ῥοπήν, 143 σπορᾶς, 181 βοή, 236 κενοῖς, II [1]) 66 τινός, 96 ἀεί, 147 σφαγῆς, 194 τεμών, III 96 χιτών, 223 πᾶν, 331 ἀεί, — sed parvo temporis intervallo interiecto licentiae termini tam anguste coërcentur, ut a. $62^{5}/_{6}$ (cf. 'Wiener Studien' XIII p. 44) Suppl. IV trimetris 168 constans exemplis prorsus careat, a. 626 (cf. p. 162 sq. supra) carmen de bello Avarico (541 vv.) semel ἀεὶ (131) exhibeat, nullum testimonium a. 628 (cf. 'Wiener Studien' XIII p. 29) extet in Suppl. II (105 vv.), a. 629 (cf. Stud. p. 163) in H (471 vv.), haud ita multo post (cf. Hex. 1881 sqq.) amplissimum poema de Hexaëmero (1910 vv. apud Quercium, 1894 in editione Hercheriana) tantummodo v. 560 rationem illam adgnoscere videatur [2]), eodemque fere tempore (cf. S 56 sqq. 74 sqq. 706 sqq. cl. Drapeyrone, l' empereur Héraclius p. 301 sqq.) 726 versus contra Severum unicum locum v. 482 ἄνθρωπος ὢν τέλειος, ἐντελὴς Θεός suppeditent, ubi Dei notio ad nomen proprium proxime accedens iustam excusationem adfert [3]). Quae cum ita sint, adultam Pisidae artem R, Van., Suppl. I produnt, ubi nulla eiusdem generis licentia comparet, versificationis rudimenta parva quaedam epigrammata hisce indiciis denudant: Suppl. LXV 3 ὁ τὸν Ζαχαρίαν τῆς ἀτεκνίας ἀφείς, LXXVII 1 γλώσσαις τελειοῖ τοὺς ἀποστόλους πυρός, LXXXIII 2 ὁ τρεῖς ἀληθῶς οὐρανοὺς διαδραμών, LXXXVI 1 ἡ τῶν ἀδελφῶν εὐσεβεστάτη δυάς, fr. 28 Μωσῆς φοβεῖται καὶ θεωρῆσαι τὸ πῦρ.

---

[1]) De II 40 σοὶ καὶ τράπεζα καὶ πόματα καὶ τροφή cf. p. 212 n. 3.

[2]) Ἀλλ' ὡς ἀδελφὰς οἰκοδεσπότης πατήρ, nisi οἰκοδεσπότου δίκην praestat, quae clausula H II 66 redit; — Hex. 791 ἀλλ' εἰς ὀρέξεις τήκεται καὶ φλεγμονὰς genuinam esse codicis B scripturam πεφλεγμένας perspexit Hilbergius, d. Princip d. Silbenwaegung (Vind. 1879) p. 271 not. — Verba interpolata ὡς δημιουργόν, ὡς κτίσαντα πᾶν σοφῶς (159) ex V adiecit Quercius, attamen V perinde ac p optimam memoriam πανσόφως servat. De Morelli contextu καὶ τοὺς ἀδίκους δικαιοῖ, εἰ εὕροι λαβήν (444) et ἐνθεὶς δὲ ταῦτα τῇ τέχνῃ τῇ ἀρραγεῖ (1684) cf. Stud. p. 276 et 277.

[3]) Conferri potest Suppl. LXII 1 ὢ θαῦμα, θαῦμα! συγγενεῖς ἔχει Θεός, sed S 519 αὐτοῦ τε πρῶτον ἐμφανῶς κατηγορεῖς poeta αὐτοῦ—κατηγόρει scripsit cf. p. 135 n. 2 supra

ANALECTA AVARICA.

Quae praecedunt commentationes tres, etiamsi egressus non vitantur, consilii communione ita sociatae sunt, ut historica potissimum Pisidae poemata in iudicii discrimen veniant. A quo proposito non aberrabimus, si appendiculae nonnullae adicientur, quae ad versus de bello Avarico (Av.) explanandos haud leve momentum adferant.

Quod corollarium nectenti gratissima visa est homilia a sacerdote quodam aequali composita, qui et belli spectator fuerat et ipsius Pisidae carmen saepius respexit. Ac primo quidem obtutu novitas libello non lenocinatur, quoniam homilia abhinc annos 47 ab Angelo Maio in Nova Patrum Bibliotheca vol. VI (Romae 1853) 2 p. 423-437 vulgata est, attamen editori principi contextus fundamentum truncus codex Vaticanus Gr. 1572[1]) f. 41ᵛ—74ʳ praebuit, nobis solidam atque integram formam ex codice Parisino Suppl. Gr. 241 (membr. in fol., s. X) f. 32ᵛ—53ʳ exprimere contingit[2]):

---

[1]) Saeculo X vindicatur a Maio, saec. XI — XII — XIII diversis manibus librum exaratum esse tradit 'Catalogus codicum hagiographicorum Graecorum bibliothecae Vaticanae' nuperrime (Bruxellis 1899) ab hagiographis Bollandianis et Pio Franchi de' Cavalieri concinnatus (p. 127).

[2]) Quantum ex lemmatum ratione colligere licet, tertium eiusdem narrationis exemplum adgnoscendum est in codice Escurialensi deperdito, quem hoc modo Nicolai de la Torre catalogus (cf. Stud. p. 205) f 119ᵛ sq. recenset (p. 377 n. 691 Miller): a) Ἰωάννου τοῦ Κλίμακος λόγος ἀσκητικὸς ἐν κεφαλαίοις λ (= Patrol. Gr vol. LXXXVIII p 632 sqq.); — b) Χρυσοστόμου εἰς τό· πάντες παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ καὶ ἕκαστος τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ λόγον δώσει (= ibid. LIX p. 619 sqq.); — c) τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου (= ibid. LX p 755 sqq). — d) τοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς δέκα παρθένους (= ibid. LIX p. 527 sqq.); — e) Νεκταρίου Κωνσταντινουπόλεως δι' ἣν αἰτίαν ἑορτάζομεν τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ τήρωνος τῷ πρώτῳ σαββάτῳ τῶν νηστειῶν (inc f 120ʳ, καὶ περὶ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης (= ibid. XXXIX p. 1821 sqq); — f) λόγος διαλαμβάνων περὶ τῶν ἀθέων Ἀβάρων καὶ Περσῶν κατὰ τῆς θεοφυλάκτου πόλεως καὶ ὅπως φιλανθρωπίᾳ Θεοῦ ἐῤῥύσθη ἀναχωρησάντων αὐτῶν μετ' αἰσχύνης.

Περὶ τῆς τῶν ἀθέων Βαρβάρων καὶ Περσῶν κατὰ τῆς θεοφυλάκτου ταύτης πόλεως μανιώδους κινήσεως καὶ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Θεοτόκου μετ' αἰσχύνης ἐκείνων ἀναχωρήσεως.

Πόρρωθεν ὁρῶν τῇ προφητικῇ τοῦ θείου πνεύματος χάριτι τὴν εὐδοκίαν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἐκ τῆς Θεοτόκου τοῦ Θεοῦ Λόγου σάρκωσίν τε καὶ γέννησιν, Ἡσαΐας ὁ ἐν προφήταις ἐπίσημος ἐβόα καὶ ἔλεγεν· ʽἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὑψώσατε· μὴ φοβεῖσθε· εἶπον ταῖς πόλεσιν Ἰούδα· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν. ἰδοὺ κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται καὶ ὁ βραχίων αὐτοῦ μετὰ κυρίας'. Καὶ ταῦτα μὲν ἐνθέως ὁ προφήτης ἐφθέγξατο, ὄρος ὑψηλόν, ὡς οἶμαι, ὑπερνεφὲς καὶ ὑπέργειον τροπικῶς αἰνιττόμενος νοῦν ἀνωφερῆ καὶ μετάρσιον. μηδὲν τῶν προσύλων ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη προσιδεῖν ἀνεχόμενον· οἷος ὑπῆρχεν ὁ ἐκείνου νοῦς τε καὶ λόγος, καὶ ὅσοι κατ' ἐκεῖνον τῆς ὁμοίας τοῦ πνεύματος ἠξιώθησαν χάριτος, προφῆται ἅμα καὶ οἱ ἀπόστολοι. Ἐπεὶ τοίνυν κἀνταῦθα πρόκειται λόγος, αὐτάς, ὡς εἰπεῖν, τὰς οὐρανίους ὑπερβαίνων ἁψῖδας τῷ θαύματι <διὰ> τὴν τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς ὠδίνων πολυτρόπων ἀγαθότητα, τίς τοῦτον μαιεύσεται καὶ εἰς τοὐμφανὲς ἀγαγεῖν ἀνθρώποις δυνήσεται, εἰ μὴ προφητικὸς ὑπάρχοι καὶ τῆς θείας τοῦ πνεύματος ἠξιωμένος ἐλλάμψεως. Δεῦρο δὴ οὖν Ἡσαΐα θεσπέσιε, ἅτε μέγας ὑπάρχων νοῦς τὰ μεγάλα προθεώμενός τε καὶ προφθεγγόμενος, σύ μοι τὸν λόγον τῷ καλάμῳ τῆς προφητικῆς προδιαχάραξον χάριτος· δεῦρό μοι σὺ ὁ τὴν δόξαν τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ καὶ τὸ τῆς παρθένου προδιαγράψας μυστήριον, ἐπείπερ τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ τεθέασαι καὶ τῶν Σεραφεὶμ τὸν ὕμνον ἀκήκοας καὶ τὸ ὑπέρθυρον ἤρθη σοι καὶ οὐδὲν τὸ κωλῦον εἰς αὐτὰ ἐγένετο διαπαντὸς τοῦ Θεοῦ τὰ ἀνάκτορα, σὺ καὶ τὸ παρόν μοι θαῦμα διαζωγράφησον καὶ δὸς ἰδεῖν ὡς ἐν σκιᾷ καὶ τύπῳ τῆς πάλαι Ἱερουσαλήμ, ὅσα νῦν φιλανθρωπίᾳ Θεοῦ ἡ Θεοτόκος ἐνεδείξατο ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης θαυμάσιά τε καὶ τέρατα. Τίς δὲ ἡ εἰκὼν καὶ τί τὸ δι' ἐκείνης σκιογραφούμενόν τε καὶ προτυπούμενον, ἔνθεν ἀκούσατε. Ἐβασίλευε πάλαι τοῦ οἴκου Δαβὶδ Ἄχαζ ὁ βασιλεύς, ὁ τοῦ λεπρωθέντος Ὀζίου υἱὸς καὶ τῆς κακίας ἅμα καὶ βασιλείας διάδοχος· εὐπτόητος γὰρ ἦν καὶ ὁ Ἄχαζ πρὸς ἁμαρτίαν καὶ πρὸς ἀνομίαν εὐόλισθος, ὅθεν οὐδὲ τὸ θεῖον δέχεται διδαχθῆναι τῆς παρθένου μυστήριον, καίπερ Θεοῦ διὰ τοῦ προφήτου κελεύσαντος εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος αἰτῆσαι τὸ σημεῖον αὐτῷ τῆς θείας δοθῆναι σαρκώσεως. Καὶ τὸ μὲν σημεῖον τῷ οἴκῳ Δαβὶδ δέδοται ἅμα καὶ τετελείωται· τέτοκε γὰρ ἡ παρθένος Θεὸν καὶ παρθένος πεφύλακται. Μεμένηκε δὲ Ἄχαζ τῆς ἀπειθείας εἰκὼν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ βοῶντος μέχρι τῆς σήμερον· ʽοὐ μὴ αἰτήσω σημεῖον· οὐ γὰρ πειράσω τὸν κύριον'. Ἐβασίλευεν τοίνυν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὁ Ἄχαζ· ἀλλ' ἐν τούτῳ μοι μόνον ἀσύμφωνος ἡ εἰκὼν καὶ ἡ προφητικὴ διάφορος ὑποτύπωσις· πιστὸς γὰρ ὁ ἐμὸς βασιλεὺς καὶ τῆς εὐσεβείας χαρακτὴρ ἀπλανέστατος, ἅπασαν, ὡς εἰπεῖν, τὴν οἰκείαν ζωὴν τῇ μελέτῃ καὶ φυλακῇ τῶν θείων

ἐντολῶν προςανατιθέμενος καὶ ἅπαν εἰς τοῦτο προκαλούμενος τὸ ὑπήκοον. Πῶς οὖν οὐκ ἔμελλε μείζονος ἢ κατὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκείνην ἡ πόλις αὕτη τεύξεσθαι συμμαχίας ἅμα καὶ θείας δυνάμεως, τοιοῦτον παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα βασιλέα θεοφιλέστατον, ἔχουσα καὶ Ἠσαΐαν ἄλλον τὸν ἐμὸν ἱεράρχην, ἄϋπνον διαπαντὸς καὶ νήφοντι πνεύματι τὰ πρὸς Θεὸν τῷ λαῷ μεσιτεύοντα; Ἀλλά μοι τὰ λοιπὰ τῆς εἰκόνος, ὦ προφῆτα, διαζωγράφησον, ἐπείπερ τῶν βασιλέων πρόδηλος ἡ διαφορὰ καὶ ὁ τρόπος ἀσύγκριτος! Ὅτε τοίνυν Ἄχαζ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐβασίλευεν, Συρία καὶ ἡ Σαμάρεια συνθήκας πεποίηνται πορθῆσαι πόλιν τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ σπέρμα Δαβὶδ ἐξῶσαι τῆς βασιλείας, βασιλεῦσαι δὲ τὸν υἱὸν Ταβεήλ, τῆς ἐκείνων κακίας κοινωνὸν καὶ συνέμπορον. Αὐτὰ δὲ καλὸν ὑπαναγνῶναι τοῦ προφήτου τὰ ῥήματα, οὐ μόνον ὡς ἁγιωσύνης μεστὰ καὶ θείας γέμοντα χάριτος, ἀλλ' ὅπως καὶ νῦν ὁρῷτο προσκιογραφῶν ὁ προφήτης ἐπόψεσι τῶν ἀκουόντων ὑμῶν τὰ ἐν τύπῳ λεγόμενα· 'ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἄχαζ, υἱοῦ Ἰωάθαμ, υἱοῦ Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, ἀνέβη Ῥασὶν βασιλεὺς <Ἀρὰμ καὶ Φακεὲ υἱὸς Ῥομελίου, βασιλεὺς> Σαμαρείας ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ πολεμῆσαι αὐτήν· καὶ ἀνηγγέλη εἰς τὸν οἶκον Δαβὶδ λέγων· συνεφώνησεν Ἀρὰμ πρὸς τὸν Ἐφραίμ· καὶ ἐξέστη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃν τρόπον ἐν δρυμῷ ξύλον ὑπὸ πνεύματος σαλευθῇ. Καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Ἠσαΐαν· ἔξελθε εἰς συνάντησιν Ἄχαζ σὺ καὶ ὁ καταληφθεὶς Ἰασούβ, ὁ υἱός σου, πρὸς τὴν κολυμβήθραν τῆς ἄνω ὁδοῦ τοῦ ἀγροῦ τοῦ γναφέως· καὶ ἐρεῖς αὐτῷ· φύλαξαι τοῦ ἡσυχάσαι καὶ μὴ φοβοῦ μηδὲ ἡ ψυχή σου ἀσθενείτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων τῶν δαλῶν τῶν καπνιζομένων τούτων. Ὅταν γὰρ ἡ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ μου γένηται, πάλιν ἰάσομαι· καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρὰμ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου, ὅτι ἐβουλεύσαντο βουλὴν πονηρὰν κατὰ σοῦ λέγοντες· ἀναβησόμεθα εἰς τὴν Ἰουδαίαν, καὶ συλλαλήσαντες αὐτοῖς ἀναστρέψομεν αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς καὶ βασιλεύσομεν αὐτῆς τὸν υἱὸν Ταβεήλ· καὶ οὐ μὴ ἐμμείνῃ ἡ βουλὴ αὕτη οὐδὲ ἔσται'. — Καὶ ἃ μὲν ὁ προφήτης ἱστορικῶς ἅμα καὶ τυπικῶς εἴρηκέν τε καὶ γέγραφεν, ταῦτά ἐστιν τοῖς μὲν ἐξ Ἰούδα τότε τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦσιν ὡς ἐν σκιᾷ καὶ τύπῳ συμβαίνοντα, δι' ἡμᾶς δὲ προφητευόμενα, ἐφ' οὓς ὁ Θεὸς διὰ τῆς Θεοτόκου τὸν ἅπαντα τῆς ἰδίας φιλανθρωπίας ἐξέχεεν ἔλεον. Ὅρα γάρ, ὅτι καὶ τῷ Ἄχαζ, ἤτοι τῷ κατὰ σάρκα σπέρματι τοῦ Δαβὶδ καὶ δι' αὐτοῦ τῷ ἀπειθεῖ τῶν Ἰουδαίων λαῷ πρὸς τὴν κολυμβήθραν τῆς ἄνω ὁδοῦ τοῦ ἀγροῦ τοῦ γναφέως τὴν σωτηρίαν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου εὐαγγελίζεται, δεικνύντος τοῦ λόγου σαφέστατα, ὅτι πᾶσα σωτηρία, δι' ἧς τὸ ἀνθρώπινον ἐσώθη καὶ σώζεται καὶ σωθήσεται γένος, τῆς διδασκαλίας ἐξήρτηται τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου· ἀγρὸν μὲν γὰρ τὸν κόσμον τοῖς ἀγωγῆς λόγοις οἶδα λεγόμενον· μικρὸς δὲ κόσμος ὁ ἄνθρωπος· καὶ κναφεὺς παρὰ τῇ γραφῇ ὁ τὸν ῥύπον καθαίρειν δυνάμενος τροπικῶς ὀνομάζεται. Δι' ὧν ἁπάντων δεδήλωται, ὅτι μετάνοια πρὸς τὸ βάπτισμα δι' ἐπιγνώσεως ἄγουσα τῆς ἄνω πορείας τὴν ὁδὸν τοῖς ἀνθρώποις χαρίζεται. Ἀλλά γε δὴ πρὸς νύσσαν ἐπανακτέον τὸν λόγον· τὸ γὰρ ἀπὸ σκοποῦ βάλλειν οὐκ εὔστοχον, κἂν ἐπιδέξια βάλλοι τις τὰ πεμπόμενα. Ἀκούσατε τοίνυν

ταῦτα πάντα τὰ ἔθνη· ἐνωτίσασθε πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην, οἵ τε γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων (γηγενεῖς γὰρ ἔτι οἱ φρονοῦντες τὰ γήϊνα, υἱοὶ δὲ ἀνθρώπων οἱ τῆς εἰκόνος τῆς θείας φυλάττοντες τὸ ἀξίωμα) δεῦτε τοίνυν ἀκού σατε, καὶ διηγήσομαι ὑμῖν . . . . διὰ τῆς Θεοτόκου μεγαλεῖα ὁ τῶν δυνάμεων κύριος· διηγήσομαι δὲ οὐχ ἅπασαν, ὡς γέγονεν, τὴν τῶν πραγμάτων ἀκρίβειαν (αὕτη γὰρ καὶ τοὺς ἄγαν σοφοὺς ὑπερβέβηκεν), ἀλλ᾽ ὅσον ἔχω δυνάμεως, συμμετρουμένου τοῦ λόγου τῇ εὐτελείᾳ τοῦ γράφοντος. Πάλαι μὲν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπεστράτευσε Συρία καὶ ἡ Σαμάρεια, ὧν ἦρχον, ὧν ἐβασίλευον Ῥασὶν μὲν ἐν Δαμασκῷ, ἐν δὲ τῇ Σαμαρείᾳ ὁ τοῦ Ῥομελίου υἱός, ἄρχοντες ἐθνῶν προσοίκων μὲν τῆς γῆς τοῦ Ἰούδα, τῇ δὲ γειτνιάσει καὶ τῇ βραχύτητι τῆς ἀρχῆς εἰκότως εὐκαταφρόνητοι· ἀλλ᾽ ὅμως ἐξέστη ἡ ψυχὴ τοῦ Ἄχαζ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃν τρόπον ἐν δρυμῷ ξύλον σαλεύεται, καθάπερ καὶ τῶν προφητικῶν ῥημάτων ἀκούσατε. Κατὰ ταύτης δὲ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ θεοφιλῶς σὺν εὐσεβεῖ γονεῖ βασιλεύοντος Χαλδαῖοί τε καὶ Ἀσσύριοι, οἱ ἄνωθεν τῶν κατ᾽ ἀνατολὴν ἐθνῶν βασιλεύοντες, τὸ ἔθνος τὸ ταχινὸν καὶ ἀπάνθρωπον καὶ παρὰ πάσῃ τῇ γραφῇ ἐπὶ κακίᾳ καὶ ἰσχύϊ βοώμενον, καὶ κύων ἄλλος βάρβαρος, λυσσώδης καὶ μεμηνώς, ἐθνῶν ἀγρίων ἡγούμενος, ὅσα τε κατὰ ἄρκτον καὶ ὅσα μέρος οἰκοῦσι τῆς δύσεως οὐκ ἐλάχιστον ἔθνη ἄγων ἀλλόφυλα, ὧν ὁ ἀριθμὸς τῇ θαλασσίᾳ ψάμμῳ μικροῦ δεῖν παρεικάζετο, ἐφρύαξαν, ἐμελέτησαν, ἦλθον, ἐπέστησαν, ἐκύ κλωσαν γῆν τε καὶ θάλασσαν ὡς τὸ κηρίον αἱ μέλισσαι. Καὶ βασιλεὺς μὲν ὁ μέγας ἀπῆν· ἐπολέμει γὰρ εἰς χώραν μακρὰν τοῖς ἅπασαν τὴν ὑπὸ Ῥωμαίους ἀνατολὴν ἐκδηώσασι, χίμαιραν ὁρῶν οὐ τρικέφαλον, ἀλλὰ πολυκέφαλον, Ναβουχοδονόσορ, τὸν νῦν Βαβυλώνιον τύραννον Χοσρόην φημὶ τὸν δυσώνυμον, ᾧ καὶ τὸ ζῆν καὶ τὸ Περσῶν βασιλεύειν Χριστιανὸς βασιλεὺς ἐχαρίσατο. Βασιλεὺς τοίνυν ὁ μέγας ἀπῆν, υἱῷ βασιλεῖ τὴν πατρικὴν ζηλοῦντι πραότητα καὶ εὐσέβειαν τὸν θρόνον λιπὼν τὸν βασίλειον, τοῦτον δὲ Θεῷ καὶ τῇ παρθένῳ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς καὶ τῇ πόλει πιστεύσας καὶ παραθέμενος. Ἀλλ᾽ ὁ μὲν Πέρσης ὁ Σαρβαρὰζ (οὕτω γὰρ τὸν Ὀλοφέρνην τοῦτον καλοῦσιν οἱ Βαβυλώνιοι) ἅπαν τὸ παρὰ Πέρσαις στρατιώταις ἔχων ἐπίλεκτον, ἵπποις ἅμα καὶ ἅρμασιν τῇ γείτονι Χαλκηδόνι περιεκάθητο, ἐπείπερ αὐτῷ Θεὸς εὐκαιρίᾳ τῆς θέσεως ἐκώλυσε τὴν διάβασιν, τὸν καθ᾽ ἡμᾶς Ἰορδάνην θέμενος πρὸ προσώπου τῆς πόλεως, ὥστε κωλύειν τοῖς ἀπεριτμήτοις καρδίᾳ τὴν εἴσοδον· πλὴν οὐκ ἐπέσχε τὴν κακίαν τοῦ ἄφρονος, ἀλλὰ καὶ λόγοις καὶ βουλαῖς καὶ στρατοῦ ἀποστολῇ σύμμαχος ἅμα καὶ συστρατιώτης τοῦ ἐκ δύσεως συὸς κατὰ τῆςδε ὤφθη τῆς πόλεως, πάντα μὲν ἐμπιπρῶν θεῖα τεμένη καὶ βασιλικὰ κακαταγώγια καὶ ἅπαν ἰδιωτικὸν κτῆμα καὶ οἴκημα, ἀκατασχέτῳ δὲ τῷ θυμῷ καὶ ζεούσῃ τῇ ὀργῇ αὐτὴν τὴν βασιλίδα πόλιν ἐμπιπρᾶν λογιζόμενος.

Ὁ δὲ δυτικὸς ἐχθρός, τὸ μυσαρώτατον ἔκτρωμα, ὃν Χαγάνον ἐπιχωρίως ὀνομάζουσι βάρβαροι, αὐτοῖς τῆς πόλεως ἐπὶ συχνὰς ἡμέρας ἐπέστη τοῖς τείχεσιν, ἔθνη ἄγων μυρία, γῆν καὶ θάλασσαν τοῖς ὅπλοις πληρώσαντα· τοῦ γὰρ ἀρχεκάκου δαίμονος ὑπάρχων ὀλέθριον γέννημα, οὐ φύσεως ἀνάγκῃ, ἀλλὰ προαιρέσει τέκνον δια-

βόλου δειχθεὶς καὶ πάσης τῆς ἐκείνου κακίας δοχεῖον γενόμενος, ὥσπερ τις ἀντίθεος γῆς καὶ θαλάσσης ἔχειν τὸ κράτος οἰόμενος ἔθετο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς ὠὰ καταλελειμμένα τὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν ἆραι διανοούμενος· ὅθεν ἀπὸ περάτων γῆς μέχρι θαλάσσης τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὰς μιαιφόνους ἐξέτεινε· καὶ τὴν μὲν θάλασσαν λῃστρικοῖς ἐχέρσωσε σκεύεσι, τὴν δὲ γῆν ἐπλήρωσεν ἱππέων τε καὶ πεζῶν, ταύτην πανταχόθεν τὴν Ἱερουσαλὴμ πορθῆσαι βουλόμενος. Τί δὲ ἆρα τοῦτον ἐξέκαυσε πρὸς τοσαύτην ἀπόνοιαν; καὶ τίς αὐτῷ τοῦτον τὸν παλαμναῖον λογισμὸν εἰσηγήσατο; τὸ μὲν πρῶτον ὡς πρῶτον ἐρῶ, καὶ οὕτως ἐπὶ τὸ δεύτερον καὶ τελευταῖον ἐλεύσομαι.

Πρῶτον δὲ λέγω καὶ πρῶτον ἐρῶ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων τὸ πολυμερὲς καὶ πολύτροπον καὶ ὅτι ἀναξίως τῶν ἐντολῶν Θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς ἐν πᾶσι πολιτευόμεθα, δάκνοντες ἀλλήλους καὶ κατεσθίοντες καὶ πᾶν εἶδος κακίας πράττειν ἐπιτηδεύοντες. Δεύτερον δὲ τὸ ἐκείνου τοῦ θηρὸς ἄπληστόν τε καὶ φιλοχρήματον καὶ τὸ μηδὲν εἶναι κορέσαι τὴν βδέλλαν ταύτην δυνηθὲν ἢ δυνάμενον· φυγὰς γὰρ ὁ τοῦτον κατὰ σάρκα (ὡς εἴθε μή!) γεννήσας, ἐκ γῆς γενόμενος πόῤῥωθεν καὶ ὥσπερ τις λύμη θεήλατος, ἐν ᾗ κατοικεῖται νῦν χώρᾳ τὸ ἔθνος, ἐπισκήψας τοῖς ἔμπροσθεν Ῥωμαίων προςέθετο βασιλεύσασιν. Οἱ δὲ ὥσπερ αὐτομόλῳ τότε χρησάμενοι γυμνὸν ὄντα ἠμφίασαν καὶ πεινῶντι τροφὰς ἐχορήγησαν, ἀγνοήσαντες, οἷον κακὸν ἐκτήσαντο γείτονα καὶ οἷον τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ παρεδέξαντο ἐγκόλπιον ὄλεθρον· γίνεται δὲ τῆς τοῦ πατρὸς κληρονόμος ἀρχῆς καὶ διάδοχος ὁ ἐκείνου μὲν παῖς, τούτου δὲ τοῦ κυνὸς ἀδελφὸς καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερος. Οὗτοι δὲ κατ' ὀλίγον ἐκ λῃστρικῆς καὶ μιαιφόνου μελέτης τὰ γειτονοῦντα ἔθνη εἰςεποιήσαντό τε καὶ ἐδουλώσαντο καὶ κατὰ σμικρὸν ηὐξήθησάν τε καὶ ἐπληθύνθησαν καὶ τὴν γῆν ἐκείνην ἐκάλυψαν πλήθεσιν. Ὅτε δὲ αὕτη ἡ δολερὰ καὶ κακοῦργος ἀλώπηξ τῆς ἀδελφικῆς (ὡς ὤφελόν γε μή!) τυραννίδος διάδοχος γέγονε, τίνα τρόπον οὐκ ἐπενόησε καθ' ἡμῶν δολιότητος; τί δὲ οὐ πέπραχε βασιλεὺς ὁ ἡμέτερος τὴν ἐκείνου κακίαν κατευνάσαι βουλόμενος; ποῖον εἶδος εὐεργεσίας εἰς τὸν κύνα τοῦτον οὐκ ἐπεδείξαντο; Ἀλλ' ἡ κακία τοῦ θηρός, ὡς ἔοικεν, ἀμεθόδευτος καὶ οὐδέν ἐστι τὸ ἰσχῦον ἢ τὸ δυνάμενον πονηρὰν καὶ βαρβαρικὴν μαλάξαι προαίρεσιν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν τὴν ὑπ' ἐκείνου τολμηθεῖσαν πρὸ τούτων τῶν ἐτῶν ἀπάνθρωπον ἔφοδον, ὅτε βασιλεὺς μὲν ὁ πρᾶος καὶ ἄκακος κατά τινας συνθήκας ἐξελήλυθε τοῦτον ἐν τοῖς Μακροῖς δεξιωσόμενος τείχεσι, πᾶσαν ἀκολουθεῖν κελεύσας φιλοφροσύνης ἐπίνοιαν, δι' ἧς ἀνήμερον θῆρα μεταβαλεῖν καὶ τιθασσεῦσαι ἡ ἐλπὶς ὑπετίθετο; τίς δὲ ἀγνοεῖ τὴν ἐπιβουλὴν καὶ τὸν δόλον τοῦ ὄφεως καὶ ὅσον ψυχῶν πλῆθος ἐξ ἀδοκήτου κακίας αἰχμάλωτον ἥρπασεν, ἀνδράσι τε ἅμα γυναῖκας, γέροντάς τε καὶ νήπια ἀριθμὸν ὑπερβαίνοντας εἰς τὴν αὐτοῦ γῆν δεσμίους ἀπήγαγεν; οὐ μέχρι δὲ τούτου τῆς κακίας αὐτοῦ τὴν κίνησιν ὥρισεν, ἀλλὰ καὶ ταύτην ἠπείλει καταστρέψαι τὴν ἐν πόλεσι βασιλεύουσαν, εἰ μὴ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ χρημάτων τε καὶ πραγμάτων τὴν ἡμίσειαν μοῖραν κομίσοιτο. Καὶ τὴν μὲν τότε κίνησιν πᾶσαν λέγειν οὐκ εὔκαιρον· εἴληφεν ὅλως

χρήματά τε καὶ πράγματα, ὅσα καὶ τὰς Βριάρεω χεῖρας ἐνέπλησαν καὶ τὴν ὠμότητα μετέβαλλον ἂν τοῦ Φαλάριδος· ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ τὴν βδέλλαν ταύτην ἐκόρεσαν, μείζονος δὲ καὶ πλείονος ἀπιστίας ὑπέκκαυμα τῷ κυνὶ ἡ τῶν χρημάτων ἐπίδοσις γέγονε. Ταῦτα μὲν γὰρ ἐπὶ σπονδαῖς δῆθεν εἰρηνικαῖς ἐκομίσατο καὶ ὅρκοις πατρίοις διὰ τῶν παρ᾽ αὐτῷ λογάδων τὰ τῶν σπονδῶν ἐπιστώσατο· ἀλλ᾽ οὐδὲ ὅρκος ὁ πάτριος, οὐ χρημάτων τοσούτων ἐπίδοσις, οὐ βασιλικοῦ τρόπου διάθεσις, οὐ βασιλέως τοσούτου σοφία καὶ φρόνησις τὴν ἐκείνου κακίαν ἀλλάξαι δεδύνηται.

Ἀλλ᾽ ὅτε, καθὰ καὶ πρότερον εἴρηται, κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον βασιλεὺς ἐξώρμησεν ὁ θεοφιλέστατος, οὐδὲ τότε τὸν ὑπερόπτην καὶ ἀλαζόνα κατέλιπεν ἀμεθόδευτον, ἀλλὰ Θεῷ μὲν καὶ τῇ παρθένῳ πόλιν καὶ παῖδας βασιλεῖς παρέθετο καὶ βασίλεια καὶ ταῖς τοιαύταις ἐλπίσι θαρρῶν ἐξεστράτευσε, καὶ τοῦτον δὲ τὸν θῆρα κατ᾽ οἰκονομίαν εὔλογον τιθασσεύειν ὑπέλαβε, δόξας δῆθεν αὐτῷ τὴν πόλιν καὶ παῖδας καταπιστεύειν καὶ τὰ βασίλεια· χρηστὸς γὰρ ἀνὴρ οἰκονομεῖν ἐν κρίσει λόγους ἐπίσταται καὶ βασιλεὺς φρόνιμος εὐστάθεια δήμου καὶ πόλεως, καθὰ τοῖς ἐν βασιλεῦσι σοφοῖς Δαβὶδ καὶ Σολομῶντι ἐν ἱεροῖς εἴρηται γράμμασιν. Ἀλλ᾽ οὐδὲ τοῦτο, καίπερ δυνάμενον αἰσχῦναι καὶ δαίμονας, τὴν τοῦ δράκοντος ἐκείνου κακίαν μετριωτέραν εἰργάσατο, ἀλλ᾽ ὅτε τὴν ἐπὶ Πέρσας τοῦ βασιλέως ἔμαθε κίνησιν, ὅτε τὸν εὐεργέτην καὶ πατέρα, ὡς ἔλεγεν, ἐκδημήσαντα ἔγνω τῆς πόλεως, εὐθὺς συναγωγαὶ βαρβάρων ἐθνῶν, θηρίων δὲ εἰπεῖν οἰκειότερον, κατασκευαὶ ἐνόπλων καὶ ἑλεπόλεων καὶ τῶν διὰ θαλάσσης ὑπηρετούντων ξύλων πρὸς τὸν διέκπλουν τοῖς ἔθνεσιν συγκομιδαὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ πᾶς ἐπενοεῖτο τρόπος καὶ μηχαναὶ ἐτεκταίνοντο, ὥςτε τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἣν ἡ παρθένος τετείχηκε, γενέσθαι τῷ θηρὶ δοριάλωτον. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνος διενοεῖτο καὶ ἔπραττε, καὶ πᾶν συνῆγε τὸ ὑπ᾽ αὐτῷ ταττόμενον βάρβαρον γῆν τε ἐπλήρου καὶ θάλασσαν ἐθνῶν ἀγρίων, ὧν βίος ὁ πόλεμος.

Ταῦτα δὲ βασιλεὺς ἀκηκοὼς ὁ πιστότατος, γράφων μὲν ἐστρατήγει πρὸς πόνους διανιστῶν δημοσίων πραγμάτων τὸν φύλακα (Βόνος δὲ ἦν οὗτος, ὁ παρὰ πᾶσι βοώμενος) καὶ πάντων ἐποιεῖτο δι᾽ αὐτοῦ τὴν δέουσαν ἐπιμέλειαν, τὰς δὲ χεῖρας ἀνίσχων εἰς οὐρανὸν ἐβόα πρὸς κύριον· ʽσὺ δέσποτα, παντεπόπτα καὶ γνῶστα πάντων, ἐπίστασαι, ὡς σοὶ καὶ τῇ ἀσπόρως τεκούσῃ σε τέκνα παρεθέμην καὶ πόλιν καὶ τὸν λαόν σου τὸν ταύτης οἰκήτορα· ἔδοξα δὲ καὶ τὸ βάρβαρον θηρίον τὸν Χαγάνον μεταχειρίζεσθαι καὶ τῷ δοκεῖν αὐτῷ παρεθέμην τὰ πράγματα, κἂν οὕτως ἐντρέπειν ὑπολαβὼν τὸν ἀλάστορα· καὶ οὐδὲ οὕτως ὠφελῆσαι δεδύνημαι οὐδὲ τὸ ἄπληστον αὐτοῦ νικῆσαι τῆς προαιρέσεως ἴσχυσα· ἀλλ᾽ ὁρᾷς, ὅσα καὶ οἷα κατὰ λαοῦ διανοεῖται τῷ σῷ πεποιθότος ὀνόματι! Σὺ οὖν δέσποτα τῶν ἁπάντων, ᾧ καὶ τὴν ψυχὴν ἀνεθέμην καὶ τὴν ζωὴν τέκνα τε, ἅπερ μοι δέδωκας, καὶ πόλιν, ἥν μοι πεπίστευκας, τὴν σὴν παρακαταθήκην φύλαξον ἄτρωτον· σὺ γὰρ τὸν περὶ παρακαταθηκῶν τέθεικας νόμον διὰ Μωσέως,

τοῦ δούλου σου, ἄσυλα καὶ ἀνεπιβούλευτα τὰ παρακατατιθέμενα κελεύσας φυλάττεσθαι· σύ μοι τοίνυν κατὰ τὸν σὸν νόμον φύλαξον ἀπαθῆ καὶ ἀνάλωτον τὴν πόλιν, ἣν παρεθέμην τῇ ἰσχύϊ τοῦ κράτους σου καὶ τῇ Θεοτόκῳ μητρὶ τῆς σῆς ἀγαθότητος!'

Καὶ βασιλεὺς μὲν ὁ μέγας ταῦτα Θεῷ ἐνετύγχανεν, ἑλκόμενός τε καὶ ἀνθελκόμενος, καὶ ταῖς φροντίσι καὶ ταῖς βουλαῖς μεριζόμενος καὶ δύο παθῶν ἐν μεταιχμίῳ γινόμενος. Τὰ βασιλέως δὲ τέκνα ἐν τῷ κατὰ βασίλεια εὐκτηρίῳ τῆς Θεομήτορος τὴν παιδικὴν ἀκακίαν καὶ τὴν ψυχὴν ἅμα καὶ τῶν σωμάτων παρθενίαν καὶ καθαρότητα ἀνθ' ἱκετηρίας καὶ θυμιάματος εἰώδους προὐβάλλοντο βοῶντα σὺν δάκρυσι· 'δέσποινα παντοδύναμε, σοὶ καὶ πόλιν τὴν σὴν καὶ τοὺς σοὺς οἰκέτας ἡμᾶς νηπίους, ὡς ὁρᾷς παναγία, ὑπάρχοντας πατὴρ ὁ ἡμέτερος ἐπίστευσε καὶ παρέθετο, καὶ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ ἄρας κατὰ τῶν λύκων ἐξώρμησε τῶν διασπώντων τῆς τοῦ υἱοῦ σου ποίμνης τὰ πρόβατα· ῥῦσαι τοίνυν ἡμᾶς τε καὶ πόλιν καὶ τοὺς οἰκήτορας, ῥῦσαι ἐκ τοῦ προςερπύζοντος ἡμῖν ὄφεως'. Ἀλλὰ καὶ ἡ πόλις ἐν λιταῖς καὶ παννύχοις δεήσεσι διδάσκαλον εἶχον οὕτως στρατολογεῖν ἐπιστάμενον καὶ οὕτως ὁπλίζοντα, τὸν καθ' ἡμᾶς Ἠσαΐαν, τὸν ἱεράρχην τὸν τίμιον. Καὶ τοῦτο ἦν ὅπλον καὶ ῥομφαία καὶ θυρεὸς τοῖς τῆς πόλεως πάσης οἰκήτορσι τὸ αἴρειν πρὸς Θεὸν τὰς χεῖρας καὶ τὴν παρθένον ἐξαιτεῖν εἰς βοηθὸν καὶ ὑπέρμαχον· ἅπαν γὰρ ὅσον ἐν ἱερεῦσι τελεῖ καὶ ὅσον ἐν κλήρῳ καὶ μονάδι βίῳ καὶ λαῷ κατατέτακται, πᾶσάν τε ἡλικίαν μέχρι νηπίου καὶ γέροντος ἀθροίζων εἰς ἓν ἀρχιερεὺς ὁ ἡμέτερος θαῤῥεῖν παρῄνει καὶ μὴ ἐκλύεσθαι. τούτοις ὁπλίζων τοῖς ῥήμασι· 'δεῦτε προςκυνήσωμεν καὶ προςπέσωμεν τῷ μονογενεῖ υἱῷ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν· δεῦτε κλαύσωμεν ἐναντίον κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς· τοῦ γὰρ κυρίου ὁ πόλεμος· οὐκ ἔστι παρὰ Θεῷ ἐν πλήθει τὸ σώζεσθαι· βασιλεὺς γὰρ διὰ πολλὴν οὐ σώζεται δύναμιν οὐδὲ πόλις φυλάττεται, ἐὰν μὴ ταύτην φυλάττῃ ὁ κύριος· ἐχθροὶ ἐν ἵπποις καὶ ἅρμασι καὶ ὄχλῳ βαρεῖ καθ' ἡμῶν ἐπανίστανται, ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθησόμεθα· κύριος γὰρ αὐτὸς πολεμήσει ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἡ παρθένος ἡ Θεοτόκος ὑπέρμαχος ἔσται τῆςδε τῆς πόλεως, εἴπερ ἐπ' αὐτοὺς καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελούσῃ προςδράμωμεν'. Ταῦτα λέγων ὁ ἱεράρχης καὶ τούτοις παιδοτριβῶν τὴν πόλιν τοῖς ῥήμασι νύκτα τε καὶ ἡμέραν ἀκατάπαυστον πρὸς Θεὸν ἐποιεῖτο τὴν δέησιν.

Ἀλλ' οὐδὲ ὃν ὁ σοφὸς καὶ μεγας βασιλεὺς κατέλιπεν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως ἐπιμελητήν τε καὶ φύλακα τῶν δεόντων ἠμέλησεν, ἀλλὰ πᾶσαν ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνης ἠρτημένην δυνάμεώς τε καὶ ἐπιμελείας πολυμερῶς ἐνεδείκνυτο· χαίρει γὰρ κἂν τούτοις ὁ Θεός, οὐκ ἐθέλων ἀργοὺς καὶ ἀκινήτους εἶναι τοὺς πρὸς αὐτὸν καταφεύγοντας καὶ ἐπ' αὐτῷ τῆς σωτηρίας τὴν πεποίθησιν ἔχοντας. Οὕτω καὶ Ἰησοῦ τῷ Ναυῇ ἔνεδρα θέσθαι κατὰ τῆς Γαὶ πρότερον ἐνετείλατο· καὶ τὸν Γεδεὼν κατὰ τῶν Μαδιηναίων ὑδρίαις καὶ λαμπάσιν ἐξώπλισε· καὶ ὁ μὲν φύλαξ τῶν βασιλέως πραγμάτων ἀγρύπνῳ πάντα περιεσκόπει τῷ ὄμματι· τείχη γὰρ

φρούρου καὶ πάντα τὰ πρὸς πολεμικὴν χρείαν ἐξήρτυε· πρὸς τοῦτο γὰρ αὐτὸν ὁ τοῦ μεγάλου βασιλέως φόβος παρώτρυνε καὶ τὰ πόρρωθεν ἐν γράμμασι διαπαντὸς κελευόμενα· ἐστρατήγει γὰρ καὶ ἀπὼν ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων, ὁ βασιλεὺς ὁδηγῶν καὶ παρορμῶν πρὸς τὰ δέοντα τὸν ἑαυτοῦ πιστότατον φύλακα· ὁ δὲ ἱεράρχης ὁ ὅσιος πάσαις ταῖς πρὸς δύσιν πύλαις τῆς πόλεως, ὅθεν καὶ τὸ τοῦ σκότους ἤρχετο γέννημα, οἷα ἥλιον ἀπλανέστατον ταῖς ἀκτῖσι τὸ σκότος διώκοντα τοὺς τῆς παρθένου ἱεροὺς τύπους ἐν εἰκόσιν ἐνέγραψεν, φερούσης ἐν ἀγκάλαις ὃν τέτοκε κύριον, μονονουχὶ βοῶν νοερᾷ τῇ φωνῇ τοῖς τῶν βαρβάρων πλήθεσι καὶ τοῖς ἐκείνους ἄγουσι δαίμοσιν· 'πρὸς τούτους ὑμῖν, ὦ ἔθνη ἀλλόφυλα καὶ φῦλα δαιμόνια ὁ πᾶς ἐξήρτυται πόλεμος· ἅπαν ὑμῶν τὸ θράσος καὶ τὰ φρυάγματα γυνὴ Θεοτόκος μόνῳ διώξει κελεύσματι, μήτηρ ὑπάρχουσα κατ' ἀλήθειαν τοῦ τὸν Φαραὼ πανστρατιᾷ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ βυθίσαντος καὶ τὸ πᾶν δαιμόνιον φῦλον δείξαντος ἀδρανὲς καὶ ἀνίσχυρον'. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ ἱεράρχης ἔδρα καὶ ἔλεγεν, καὶ Θεὸν καὶ τὴν παρθένον ἱκέτευε φυλάξαι πόλιν ἀπόρθητον τῆς Χριστιανῶν ὀφθαλμὸν ὑπάρχουσαν πίστεως, ἣ συνσαλευθῆναι κίνδυνος εἰς πάντα τὰ πέρατα τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου τὸ κήρυγμα.

Τὰ δὲ πολέμια ἔθνη τὴν πόλιν ἐκύκλωσαν, ἐξ ἀνατολῶν, ἐκ δυσμῶν, ἐκ θαλάσσης καὶ τοῦ βορρᾶ. Καὶ ποιητικὸς μὲν ἄν τις ἀνὴρ Σκύλλαν μὲν ἔνθεν, ἐκεῖθεν δὲ Χάρυβδιν τὰ κατὰ ἕνα ἐκάλεσε τὰ δρώμενα· ἡ δὲ πόλις ἐβόα πρὸς τὴν παρθένον δακρύουσα, στόματι χρωμένη νοερῷ τοῦ ἱεράρχου τῷ πνεύματι· 'σῶσον, ὦ δέσποινα, σῶσον· ἀπόλλυμαι· μὴ σιγήσῃς μηδὲ καταπραΰνῃς· οἶδα γάρ, ὅτι δύνασαι· ἰδοὺ οἱ ἐχθροί μου ἤχησαν λέγοντες· δεῦτε καὶ ἐξολοθρεύσωμεν αὐτὴν ἐξ ἔθνους καὶ οὐ μὴ μνησθῇ τοῦ Ἰσραὴλ ἔτι τὸ ὄνομα· ἐβουλεύσαντο γὰρ ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ τὸ αὐτὸ Μωὰβ καὶ Ἀγαρηνοί, Γεβὰλ καὶ Ἀμμὼν καὶ Ἀμαλὴκ καὶ πάντες ἀλλόφυλοι, καὶ Ἀσσοὺρ δὲ μετ' αὐτῶν παρεγένετο· ἀλλὰ θοῦ αὐτοὺς ὡς τροχὸν καὶ καλάμην, ἡνίκα πῦρ διαφλεγει δρυμόν, μή ποτε εἴπωσιν· οὐκ ἔστι σωτηρία ἐν τῷ Θεῷ αὐτῆς'. Καὶ ἡ μὲν πόλις ἐν τούτοις ἦν καὶ ἔδρα ὅ τι καὶ ἔδρα· οὐ γὰρ οἷός τέ ἐστιν ἀνθρώπινος λόγος ἐξειπεῖν τὰ ἐν τῇ πόλει τά τε κατ' οἴκους καὶ δημοσίᾳ ἐν νυξὶ καὶ ἡμέραις λεγόμενά τε καὶ δρώμενα ὑφ' ἡγεμόνι καὶ πρωτουργῷ τῷ ἱερωτάτῳ ταττομένῃ ποιμένι.

Πρῶτος δὲ τοῦ πυρπολεῖν ὁ ἐκ ἀνατολῶν ἀπήρξατο βάρβαρος, ὁ τῇ γείτονι πόλει τῇ Καλχηδόνι πανστρατιᾷ προσκαθήμενος· εὐθὺς δὲ καὶ ὁ ἐκ δύσεως τοῦτον ἐζήλωσε καὶ ὥσπερ ἀλλήλους ἀνταμειβόμενοι καὶ ἀλλήλοις ἀντεπιδείκνυσθαι σπουδὴν πᾶσαν ποιούμενοι, ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ καὶ εἰς γῆν ἐβεβήλωσαν τοῦ Θεοῦ τὰ ἁγιαστήρια καὶ πάντα οἶκον βασίλειον καὶ ἅπαν ἰδιωτικὸν καταγώγιον. Καὶ Μωσῆς μὲν ἡνίκα τὸν Ἰσραὴλ κατὰ τοῦ Ἀμαλὴκ πρὸς πόλεμον ἔταττεν, τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν ἐξεπέτασε (τὸν σταυρὸν γὰρ προετύπου τῷ σχήματι), Ἀαρὼν δὲ καὶ Ὢρ τοῦ νομοθετου τὰς χεῖρας ὑπήρειδον· βαρεῖαι γὰρ αὗται, αἰνιττόμεναι τὸ τοῦ νόμου ἀδύνατον, ὅπερ ἠσθένει τῆς σαρκὸς τῷ φρονήματι, διὸ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον ἀπέσταλκεν· ὁ δὲ καθ' ἡμᾶς

Μωσῆς τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ τὸν τύπον, ὃν καὶ δαίμονες φρίττουσι (φασὶ δὲ τοῦτον τὸν ἀχειροποίητον) ἀθώοις ἄρας χερσί· (οὐ γὰρ ἐδεῖτο τοῦ ὑπερείδοντος, ὅλον ἑαυτὸν σταυρώσας κόσμῳ, κατὰ τὸ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον) ὥσπερ ὅπλον ἀκαταμάχητον διὰ παντὸς τοῦ τείχους τῆς πόλεως διῆλθε σὺν δάκρυσι τοῦτον παραδεικνὺς ταῖς ἀερίοις τοῦ σκότους δυνάμεσι καὶ ταῖς ἐκ δύσεως φάλαγξι· σιωπώσῃ δὲ τῇ φωνῇ καθὰ Μωσῆς ὁ πρῶτος ἐβόα πρὸς κύριον ἡνίκα τὴν κιβωτὸν ἐποίει τοῦ λαοῦ προπορεύεσθαι· 'ἐξεγέρθητι κύριε καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροί σου καὶ φυγέτωσαν πάντες οἱ μισοῦντές σε'· τούτοις δὲ προςετίθη Δαβὶδ τοῦ βασιλέως τὰ ῥήματα· 'ὡς ἐκλείπει καπνός, ἐκλιπέτωσαν· ὡς τήκεται κηρὸς ἀπὸ προςώπου πυρός, οὕτως ἀπόλοιντο ἔθνη ἀλλόφυλα ἀπὸ προςώπου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τοῦ ἐπιβεβηκότος ἐπὶ δυσμῶν διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς συγκατάβασιν'.

Πρώτη δὲ ἦν αὕτη ἡμέρα τῆς ἐκ δυσμῶν τῶν ἐθνῶν παρουσίας, καθ' ἣν ταῦτα ἐπράττοντο· τρίτη δὲ ἡ αὐτὴ ὑπῆρχε τῆς ἑβδομάδος ἡμέρα. Καὶ ὁ μὲν ἱεράρχης οἷά τις ἄλλος Μωσῆς ἀντ' ὄρους τὸ πρὸς δυσμαῖς τεῖχος διήρχετο, κλήρου ἔχων τὸ ἔκκριτον προάγον τε καὶ ἑπόμενον· ὁ δὲ φύλαξ τῶν βασιλέως πραγμάτων τὸ στρατιωτικὸν καὶ τοῦ λαοῦ ὅσον ἐπίλεκτον πρὸς ἀντιπαράταξιν ἔταττε, καθὰ Γεδεὼν ἐκεῖνος ἐν ὀλίγοις λογάσι πρὸς μυριάδας ἀντιταττόμενος· ἐπέστη δὲ οἷα σφηκῶν σμήνη τὰ ἔθνη τὰ βάρβαρα ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν, τὴν γῆν ἅπασαν σὺν τοῖς ὅπλοις πληρώσαντα· οὔπω γὰρ τῷ βαρβάρῳ τὸ κατὰ θάλασσαν ηὐτρέπιστο μάχιμον. Ἦν δὲ καὶ τὸ κατὰ γῆν θέαμα φρικωδέστατον καὶ τὸ ἰδεῖν μόνον ἐξίστησιν τὴν διάνοιαν· καθ' ἕνα γὰρ στρατιώτην ἡμέτερον ἑκατὸν καὶ πλείους ὑπῆρχον οἱ βάρβαροι, πάντες ἐνδεδυμένοι τοὺς θώρακας, πάντες ταῖς περικεφαλαίαις σκεπόμενοι, καὶ πᾶν πολεμιστήριον φέροντες ὄργανον· οἷς ἐξ ἀνατολῶν προςβάλλων ὁ ἥλιος καὶ ταῖς ἀκτῖσι περιαυγάζων τὸν σίδηρον, φοβερωτέρους μὲν ἐκείνους ἐδείκνυεν, τοὺς δὲ ὁρῶντας ἐτάραττεν. Καὶ τότε μὲν ὥςπερ τὴν ἰδίαν πληθὺν καὶ ἰσχὺν ἐπιδεῖξαι μόνον θελήσας ὁ βάρβαρος, νυκτὶ πεισθεὶς εἰς τὸ στρατόπεδον ἀνεχώρησεν· τῇ δὲ ὑστεραίᾳ ἡτοίμαζεν τὰ πρὸς πόλεμον ἅπαντα, χελωνῶν οὕτω λεγομένων ἅπαν πληρῶν τὸ μεταίχμιον· ἀλλ' οὐδὲ τότε τὸ εἶναι κύων ἀναιδὴς καὶ λίχνος ἀπέσχετο, τροφὰς δὲ ᾔτει παρὰ τῆς πόλεως. Ἃς καὶ δέδωκε βασιλικῶς ὁ βασιλέως υἱός, ταῦτα δηλώσας πρὸς τὸν κύνα τὸν βάρβαρον· 'ἐγὼ καὶ μισούμενος ἀγαπῶ καὶ πολεμούμενος πρὸς εἰρήνην προτρέπομαι· οὕτω γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἐμὸς καὶ πατὴρ ἐπαίδευσεν εὐσεβέστατος'. Ὁ δὲ καὶ τὰς τροφὰς κομισάμενος καὶ τοῦ βασιλέως λόγους δεξάμενος ἔμεινεν κύων καθὰ καὶ τὸ πρότερον, λυττῶν καὶ περιυλακτῶν καὶ τὰ κυνὸς ἀναιδοῦς ἐνδεικνύμενος.

Τρίτη δὲ ἦλθεν ἡμέρα, καὶ καθάπερ χάλαζα σὺν κεραυνοῖς ἐπέστη πᾶσι τοῖς τείχεσιν, αὐτοβοεὶ πάντα καταστρέφειν οἰόμενος· ἀλλ' ἡ παρθένος ἡ πάντα ἰσχύουσα τῆς ἰδίας αὐτὸν ἐν πείρᾳ καθιστῶσα δυνάμεως, ἀῤῥαβῶνας αὐτῷ τῆς ὅσον οὔπω μενούσης τὸν ἀλιτήριον παρέσχετο πτώσεως. Συχνὸν γὰρ ἀριθμὸν τῶν

παρ' ἐκείνῳ μαχίμων λοχήσασα παρ' ἓν τῶν πρὸ τείχους θείων ναῶν αὐτῆς, εν ᾧ πηγὴ ἰαμάτων ὑπάρχουσα οὕτω καλεῖσθαι τὸν τόπον πεποίηκε· καὶ τούτους χερσὶ στρατιωτῶν Χριστιανῶν κατασφάξασα εἰς τὴν γῆν κατήγαγεν τοῦ βαρβάρου τὸ φρύαγμα καὶ ἅπαν αὐτοῦ τὸ στρατιωτικὸν ἐξενεύρισε. Καὶ ἔκρυψε τότε τὸν φόβον ὁ δόλιος, δέδωκε δὲ θάρσος τοῖς ἡμετέροις καὶ δύναμιν πείρᾳ μαθοῦσί τε καὶ πιστεύσασιν, ὅτι ὄντως ἡ Θεομήτωρ ὑπὲρ πόλεως τῆς ἰδίας ζηλοῖ τε καὶ ἀγωνίζεται· ἑξῆς γὰρ λοιπὸν διὰ πάσης ἡμέρας συμπλοκαὶ κατὰ τόπον διάφοροι καὶ βελῶν ἀφέσεις καὶ βολαὶ χερμάδων δι' ὅλου τοῦ τείχους ἐγίνοντο· καὶ πανταχοῦ παρῆν ἡ παρθένος, νικῶσα νίκην ἀνανταγώνιστον, καὶ δεῖμα μὲν καὶ φόβον τοῖς πολεμίοις ἐμβάλλουσα, ἰσχὺν δὲ δούλοις παρέχουσα καὶ ἀπαθὲς φυλάττουσα τὸ ὑπήκοον, ἀναιροῦσα δὲ πλῆθος πολεμιον· τρίτην δὲ ταύτην ἡμέραν ἡ βαρβαρικὴ παρουσία ἦγεν, ὡς εἴρηται, ἡνίκα ταῦτα ἐπράττοντο.

Κατὰ δὲ τετάρτην ἡμέραν τὰς ἑλεπόλεις ἤρξατο καθιστᾶν ὁ ἐμβρόντητος καὶ τῶν ἀφετηρίων ὀργάνων καὶ πύργων ξυλίνων κατασκευὰς ἐτεκταίνετο· ἦν δὲ αὐτῷ ἡ τούτων σύμπηξις ῥᾴστη καὶ σύντομος καὶ λόγου γινομένη ταχύτερον, πλήθει τε βαρβάρων ταῦτα ἐργαζομένων καὶ τῷ τὴν ὕλην ἔχειν εὐπόριστον, ἥν τε ἐφ' ἁμαξῶν ἄγων ἐλήλυθε καὶ ἣν ἐξ ὧν κατέστρεψεν οἴκων εὐχερῶς συνεκόμισεν. Ἀλλὰ Θεὸς ἐγέλα τοῦτον καὶ ἐμυκτήριζεν ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν ἐν ὀργῇ αὐτοῦ καὶ ταράξας ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ αὐτόν τε καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Πέμπτης δὲ οὔσης ἡμέρας στέλλει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλεὺς ὁ νεώτατος λαβὼν τῆς βουλῆς κοινωνοὺς καὶ τῆς γνώμης συλλήπτορας αὐτὸν ἱεράρχην καὶ τῆς συγκλήτου τὸ πρώτιστον, δῶρά τε καὶ πρέσβεις, πρὸς εἰρήνην αὖθις τὸν τύραννον προκαλούμενος· στέλλει δὲ Σομνᾶν καὶ Ἐλιακεὶμ καὶ Ἰωάχ.- τὸν γὰρ τέταρτον ἑκὼν ὑπερβήσομαι, ἐπείπερ τρεῖς καὶ Ἐζεκίας ἔστειλε πρότερον πρὸς Ῥαψάκην τὸν Βαβυλώνιον, τὸν πάλαι τὴν Ἱερουσαλὴμ πορθῆσαι διανοούμενον.

Οἱ δὲ σταλέντες ἐπανεληλύθασιν ἄπρακτοι, τὰ μὲν δῶρα δόντες, κἂν οὐκ ἠβούλοντο, ταῦτα δὲ λέγοντες πρὸς τοὺς στείλαντας· Πρωτέα τινὰ χερσαῖον τεθεάμεθα, δαίμονα ἐν ἀνθρωπείῳ δῆθεν τῷ σχήματι, λόγοις μὲν ἀλλοπρόσαλλον, εἴδει δὲ καὶ ἤθεσιν ἀποτρόπαιον. Φεῦ τῆς ἀκαθαρσίας τοῦ σώματος! φεῦ τῶν σχημάτων ὧν ἑωράκαμεν! φεῦ τῶν λόγων ὧν ἀκηκόαμεν, οὓς καὶ εἰπεῖν ὑμῖν αἰσχυνόμεθα καὶ δεδίαμεν· καθὰ γὰρ Σαλμωνεὺς ἄλλος ἐκ βύρσης βροντᾷ, οὐδὲν ἐλπίζων ἢ λογιζόμενος δεύτερον, πλὴν ἀλλ' ἐπείπερ ἀνάγκη πάντως ἐπήρτηται συνελόντα εἰπεῖν τῶν εἰρημένων ἡμῖν τὰ κεφάλαια, ταῦτα ὁ ἀλάστωρ οὗτος καὶ μιαρὸς πρὸς ἡμᾶς ἐφθέγξατο τύραννος· Μὴ ἀπατάτω ὑμᾶς ὁ Θεὸς ὑμῶν, ἐφ' ᾧ πεποίθατε λέγοντες· οὐ μὴ παραδοθῇ ἡ πόλις εἰς χεῖρας ἐμοῦ καὶ λαοῦ τοῦ συνόντος μοι· πάντως τὴν πόλιν κύριον καταλήψομαι καὶ ταύτην ἀοίκητον θήσομαι, τοῖς οἰκοῦσι δὲ τὸ ζῆν φιλανθρώπως χαρίσομαι καὶ ἄδειαν δίδωμι γυμνοὺς ἐξελθεῖν ἐκ τῆς πόλεως, ἕνα δὲ χιτῶνα διὰ τὴν φύσιν ἑκάστῳ φιλοτιμήσομαι κελεύω καὶ τῷ Σαρβαρὰζ καὶ τοῖς Περσικοῖς ἐκστρατεύμασι μηδὲν εἰς ὑμᾶς θλῖβον ἐνδείξασθαι· ἐξέλθετε τοίνυν, καθάπερ ἔφην, εὐθέως τῆς

πόλεως, ἕτερον δέ τι φιλάνθρωπον παρ᾽ ἐμοῦ μὴ αἰτήσητε᾽. Ταῦτα μὲν ἐκεῖνος εἶπεν καὶ προσηπείλησεν μείζονα· προσέθηκεν δέ, ὅτι, εἰ μὴ θᾶττον ἐξέλθωμεν, πλῆθος Περσῶν συμμαχοῦν τῷ τυράννῳ πρὸ τοῦ τείχους ὀψόμεθα τῆς πόλεως αὔριον· καί γε σὺν ἀληθείᾳ Πέρσας ἡμεῖς αὐτοὶ τεθεάμεθα σταλέντας παρὰ τοῦ Σαρβαρὰζ καὶ δῶρα κομίσαντας, οὓς καὶ συνθήκας θέσθαι ἠκούσαμεν, ὥστε σταλῆναι τὰ παρὰ Σκλάβοις μονόξυλα καὶ ἐν αὐτοῖς στρατὸν Περσικὸν ἐκ Χαλκηδόνος περᾶσαι τὴν θάλασσαν᾽.

Ταῦτα μὲν τὰ τῶν πρέσβεων ῥήματα. στρατὸν δὲ παρὰ Περσῶν ἐζήτει, οὐχ ὅτι συμμάχων ἐδέετο ὁ βάρβαρος, — γῆ γὰρ καὶ θάλασσα ἐθνῶν ἀγρίων ὑπ᾽ ἐκείνῳ ταττομένων ἐπέπληστο, — ἀλλ᾽ ἵνα τὴν πρὸς Πέρσας σύμφωνον αὐτοῦ καθ᾽ ἡμῶν δείξῃ ὁμόνοιαν· νυκτὸς δὲ γενομένης ἐστάλησαν τὰ μονόξυλα καὶ Σκλάβων πλῆθος δι᾽ ἐκείνων ἐξέπλευσε κομίσαι τὸ ἐκ Περσῶν συμμαχικὸν ἐπιστάμενον· πλείστην γὰρ οἱ Σκλάβοι πεῖραν τοῦ καταπολμᾶν τῆς θαλάσσης εἰλήφασιν, ἐξότε τοῖς Ῥωμαίων καὶ αὐτοὶ ἐπέθεντο πράγμασι. Βασιλεὺς δὲ καὶ ἱεράρχης καὶ ὁ βασιλέως φυλάττων τὰ πράγματα τοὺς τῶν πρέσβεων λόγους ἀκούσαντες, στενάξαντες βύθιον, εἰς οὐρανὸν τὰς χεῖρας ἅμα πᾶσιν ἀνέτειναν τοῖς τῆς πόλεως, ᾽δυνάστα᾽ λέγοντες ᾽κύριε, ὁ πᾶσι τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντιταττόμενος, ὁ ἔχων πάντα τὰ ὄντα ἐν τῇ ῥοπῇ τοῦ ἰδίου θελήματος, οὗ τὸ κράτος ἀνείκαστον καὶ τὴν δεσποτείαν οὐδὲν διαπέφευγεν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλά σου· ἄκουσον τοὺς λόγους Σενναχειρείμ, οὓς ἀπέστειλεν ὀνειδίζων σέ, τὸν πάντων δεσπόζοντα· οὐ γὰρ ἐπὶ τόξοις ἐλπίζομεν οὐδὲ ῥομφαίαν ἔχομεν εἰς τὸ σώζεσθαι, ἀλλὰ σὲ πύργον ἰσχύος ἀπὸ προσώπου ἐχθρῶν τοσούτων κεκτήμεθα· σὺ τοίνυν, παντοκράτορ καὶ παντοδύναμε, ὁ καθήμενος ἐπὶ Χερουβὶμ καὶ βλέπων ἀβύσσους, κάτιδε ἐκ θρόνων βασιλείων σου ἐπὶ ἐθνῶν πλήθη μὴ γινωσκόντων σε, ἅπερ ἡμᾶς ἐξ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν περιεκύκλωσαν. Δέσποτα! οὐκ ἀδυνατεῖ σοι γὰρ σώζειν ἐν πολλοῖς ἢ ἐν ὀλίγοις, ἐπειδὴ πάρεστίν σοι, ὅταν θέλῃς, τὸ δύνασθαι· καὶ κράτει βραχίονός σου τίς ἀντιστήσεται, κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν; μὴ δῷς τὸ σκῆπτρον τῆς δόξης σου τοῖς μὴ οὖσιν μηδὲ κατισχυσάτωσαν σου ἄνθρωποι· ἰδοὺ γάρ, ἰδοὺ συνέθεντο καὶ καθωμολόγησαν καὶ σύμφωνα ἔθεντο Ῥαασσὼν οὗτος καὶ τοῦ Ῥομελίου ὁ παῖς ἐξᾶραι σκήνωμα δόξης σου καὶ φράξαι στόμα αἰνούντων σε· συλληφθήτωσαν ἐν διαβουλίοις οἷς διαλογίζονται, κύριε. ὅτι ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τοὺς ἀσεβεῖς ὁ λαός σου ὁ πτωχὸς ἐμπυρίζεται· τίς ἐπάταξε μόνῳ βουλήματι, δέσποτα, Ζαρὲ τὸν Αἰθίοπα σὺν χιλίαις χιλιάσι κατὰ τοῦ Ἀσά ποτε τοῦ βασιλέως στρατεύσαντα; τίς κατέβαλεν ἔθνη πολέμια, ὧν τὸ πλῆθος ἀμέτρητον, ἡνίκα πρὸς σὲ τὰς χεῖρας Ἰωσαφὰτ ἐξεπέτασεν, ἀνθρωπίνης ἐστερημένος δυνάμεως; σὺ καὶ νῦν ὁ πάντα ποιεῖν ἰσχύων μόνῳ θελήματι, ῥῦσαι πόλιν κληρονομίας σου καὶ σῶσον λαὸν σῷ κεκλημένον ὀνόματι, μήποτε εἴπωσι, ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν, ἀλλὰ γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν᾽. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ βασιλεύς, ὁ ἱεράρχης, ὁ στρατηγός, ἡ πόλις ἐν ἐκτενείᾳ προσηύχοντο.

Θεὸς δὲ τὴν Περσῶν πρὸς τὸν κύνα διάβασιν ἀπεκώλυσεν, ἐνέδρα θέμενος καὶ πατάξας ἐνίους, ὧν οἱ τύραννοι πρὸς ἀλλήλους ἀπέστελλον. Ἕκτῃ δὲ καὶ ἑβδόμῃ καὶ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἀκροβολισμοῖς μὲν καὶ τοπικαῖς ἐφόδοις τοῦ πολεμεῖν οὐκ ἐπαύσαντο· ἔργον δὲ ἦν αὐτῷ σὺν πόνῳ πολλῷ σπουδαζόμενον, διὰ μὲν γῆς τὰς τῆς τειχομαχίας μηχανὰς παραστῆσαι καὶ τὰς ἑλεπόλεις κατὰ τῶν πύργων ὁπλίσαι τῆς πόλεως, κατὰ θάλασσαν δὲ τὰ παρὰ Σκλάβοις ἐξαρτῦσαι μονόξυλα, ὥςτε καθ' ἕνα καιρὸν καὶ μίαν τὴν ὥραν χερσαῖον ἅμα καὶ θαλάσσιον κινῆσαι κατὰ τῆς πόλεως πόλεμον. Ἤδη γὰρ φθάσας ἅπαντα τὸν τοῦ Κέρατος κόλπον ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἄγουσι φόρτον μονοξύλοις ἐχέρσωσεν, ἐκεῖνον εὐχερῆ τὸν τόπον πρὸς ἐπίβασιν κατὰ τῆς πόλεως λογισάμενος· ἠγνόει δὲ ὁ κατάρατος, ὅπερ ὕστερον τῇ πείρᾳ μεμάθηκεν, ὅτι φύλακα ἡ πόλις ἀκαταμάχητον κέκτηται τὸν ἐν Βλαχέρναις ἅγιον οἶκον τῆς Θεομήτορος, τῷ κόλπῳ μὲν τοῦ Κέρατος πλησιάζοντα, πᾶσαν δὲ τὴν πόλιν καὶ τοὺς οἰκοῦντας φυλάττοντα, ἔνθα ἔδει καταποντισθῆναι καὶ τοῦ Φαραὼ τούτου πᾶσαν τὴν δύναμιν, ὥστε τὸν κόλπον Ἐρυθρὰν ἐκ τοῦ πράγματος λέγεσθαι θάλασσαν. Ἐν ὅσῳ δὲ τὸν κατὰ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν ὁ μεμηνὼς ἐξήρτυε πόλεμον, λαβὼν ὅσον εἶχεν ἐν ἱππεῦσι θωρακηφόροις ἐπίλεκτον, ἐν τοῖς ἐπὶ τὸν πόντον ἀναπλεομένοις γέγονε μέρεσι, τῷ Περσικῷ στρατῷ καὶ τῷ Σαρβαρὰζ ἀντεπιδεικνυμένῳ ἐπιδεικνύμενος. Κἀκεῖνος γὰρ ἄντικρυς τὰ ὅμοια ἔπραττεν, ἅπαν ὁπλιτῶν ἱππέων τὸ κατ' ἐκεῖνα τὰ μέρη πλήσας παραθαλάσσιον· καὶ ὁ μὲν ἐξ Ἀσίας, οὗτος δὲ ἐξ Εὐρώπης καθάπερ θῆρες ἀνήμεροι ὠρύοντο κατὰ τῆς πόλεως, ἕτοιμον ὥςπερ ταύτην ἔχειν νομίζοντες θήραμα.

Ἐνάτη δὲ ὅτε ἡμέρα κατέλαβε, μέγιστος κατὰ γῆν δι' ὅλου τοῦ τείχους συνεῤῥάγη ὁ πόλεμος, ὥςτε πλῆθος φθαρῆναι πολέμιον καὶ πάντων ἐπ' ὄψεσι τῶν ἡμετέρων τοὺς νεκροὺς αὐτῶν σύρεσθαι. Καὶ τραυματίαι δὲ τῶν ἡμετέρων γεγόνασιν ἔνιοι· οὐδὲ γὰρ ἡ νὺξ ἐπιγενομένη τὸν πόλεμον ἔπαυσεν, ἀλλὰ πάννυχον ἔσχε καὶ ἄυπνον ἀμφοτέρωθεν κάματον· οὐκ ἴσας δὲ ἡ ὑσμίνη κεφαλὰς εἶχε πρὸς ἡμᾶς τὸ ἀλλόφυλον, ἀλλὰ πολλῷ τῷ περιόντι τῶν πολεμίων ἐκράτει πανταχοῦ τὸ ἡμέτερον.

Ὅτε δὲ ἡ δεκάτη τῆς τοῦ κυνὸς ἐκείνου παρουσίας ἡμέρα κατέλαβε, πέμπτη δὲ ἦν τῆς ἑβδομάδος ἡμέρα, ἑβδόμην δὲ ἦγεν ὁ μήν, ὃν Ῥωμαῖοι κεκλήκασιν Αὔγουστον, τίς ἐξειπεῖν ἰσχύει τοῦ Θεοῦ τὰ τότε θαυμάσια, τίς δὲ τῆς παρθένου τὴν δύναμιν διηγήσασθαι; Ταύτην κλητὴν ἁγίαν ὁ καλῶν ἡμέραν ἐπαινεθήσεται, ἔχουσαν πλεῖστα καὶ μεγάλα τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίας μυστήρια· ἡ γὰρ αὐτὴ καὶ πέμπτη καὶ ἑβδόμη, ἔτι γε μὴν καὶ δεκάτη κατ' ἄλλο καὶ ἄλλο ἐναργῶς ἀποδέδεικται, πάντα ἡμῖν τῆς ἐκ Θεοῦ σωτηρίας τὰ τέρατα δείξασα· πέμπτη μὲν γὰρ ἦν κατ' ἐνέργειαν πάσας ἡμῶν τὰς αἰσθήσεις εὐφροσύνης θείας πληρώσασα, περὶ ἃς ὁ νοητὸς μάλιστα γίνεται πόλεμος· ἑβδόμη δὲ πάλιν οἷα παρθένος τις καὶ ἀμήτωρ καὶ τῆς ἀειπαρθένου καὶ Θεοτόκου ἀξιωθεῖσα χάριτος· δεκάτη δὲ αὖθις, ὡς τὸ τέλειον ἔχουσα, καὶ τελείαν ἡμῖν ἐκ Θεοῦ καὶ τῆς παρθένου τὴν ἐλευθερίαν κομίσασα.

Ταύτην οὖν οἶμαι καὶ Ζαχαρίαν τὸν ἕνα τῶν δώδεκα τῷ προφητικῷ προθεασάμενον πνεύματι χαρᾶς ἡμέραν καλέσαι καὶ θείας ἀγαλλιάσεως, ἐν οἷς ἐπὶ λέξεως ἔφησε· νηστεία ἡ πέμπτη καὶ νηστεία ἡ ἑβδόμη καὶ νηστεία ἡ δεκάτη ἔσονται τῷ οἴκῳ Ἰούδα εἰς χαρὰν καὶ εἰς εὐφροσύνην καὶ εἰς ἑορτὰς ἀγαθάς· καὶ οἴδαμεν, ὅτι ἄλλως Ἑβραίων παῖδες τὰ τῆς προφητείας ἐξειλήφασι ῥήματα, ἐν αὐταῖς φάσκοντες ταῖς ἡμέραις ἀλλοφύλοις γενέσθαι τὴν Ἱερουσαλὴμ ὑποχείριον καὶ τὴν ἐντεῦθεν πένθιμον διὰ νηστείας κατήφειαν εἰς εὐφροσύνην καὶ χαρὰν τῷ Ἰούδα γενήσεσθαι· ἀλλ' οὐκ οἶδα, πότε ταῦτα Ἰουδαῖοι ἐλπίζουσι πένθει δικαίῳ διαπαντὸς συνεχόμενοι, ἐξότε αἷμα ἀθῷον καταδικάσαντες καὶ Θεὸν σταυρῷ προσηλώσαντες πένθιμον δικαίως στολὴν ἐνεδύσαντο. Πλὴν φθόνος οὐδεὶς ἐκείνοις νοεῖν καὶ δέχεσθαι ὡς ἂν ἐθέλοιεν τὰ παρὰ Ζαχαρίου λεγόμενα· ἡμῖν δὲ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἡμέρα πέμπτη τε καὶ ἑβδόμη καὶ δεκάτη γεγένηται τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς παρθένου περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίαν κυήσασα. Ἔχει δὲ καὶ ἄλλο ἡ δεκάτη μυστήριον, ὅπερ οὐκ ἂν σιωπήσομαι· αὐτὴν γὰρ οἶμαι τοῦτο ποιῶν ἀδικεῖν τὴν ἀλήθειαν. Τῇ δεκάτῃ τοῦ παρ' Ἑβραίοις πέμπτου μηνὸς Ναβουζαρδὰν τοῦ Βαβυλωνίου Ναβουχοδονόσορ ὁ ἀρχιμάγειρος τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν ἐνέπρησε καὶ τὴν πόλιν δοριάλωτον ἔλαβεν· καὶ τούτου μάρτυς ἀπαραλόγιστος Ἱερεμίας, ὁ τὰ θεῖα σοφώτατος, ὃν ἐκ κοιλίας ἡγίακε κύριος, αὐταῖς ἐπὶ ῥητοῦ γράψας ταῖς λέξεσιν· ἐγένετο ἐν μηνὶ τῷ πέμπτῳ, δεκάτῃ τοῦ μηνὸς· ἦλθεν Ναβουζαρδὰν ὁ ἀρχιμάγειρος ἑστὼς κατὰ πρόσωπον τοῦ βασιλέως Βαβυλῶνος εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐνέπρησεν τὸν οἶκον κυρίου καὶ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως καὶ πάσας τὰς οἰκίας τῆς πόλεως καὶ πᾶσαν οἰκίαν μεγάλην ἐνέπρησεν ἐν πυρί· καὶ πᾶν τεῖχος Ἱερουσαλὴμ κύκλῳ καθεῖλεν ἡ δύναμις τῶν Χαλδαίων ἡ μετὰ τοῦ ἀρχιμαγείρου· καὶ τοὺς καταλοίπους τοῦ λαοῦ κατέλιπεν ὁ ἀρχιμάγειρος εἰς ἀμπελουργοὺς καὶ εἰς γεωργούς. Ὅτι μὲν οὖν δεκάτην ἦγεν ὁ πέμπτος μὴν παρ' Ἑβραίοις, ἡνίκα Πέρσαι τὸν ναὸν καὶ τὴν παρὰ Ἰουδαίοις μητρόπολιν ἐνεπύρισαν, αὐτὰ βοῶσι τοῦ προφήτου τὰ ῥήματα· πέμπτος δὲ μὴν παρ' Ἑβραίοις ἐστὶν ὁ Ἀβ οὕτω λεγόμενος· τὸν γὰρ Νισὰν τὸν μῆνα τῶν νέων πρῶτον ἐν μησὶν ὁ Θεὸς ἡγεῖσθαί τε καὶ ὀνομάζειν ἐντέταλται· πέμπτος τοίνυν ὁ Ἀβ ἀπὸ τοῦ Νισὰν εὑρίσκεται ἀριθμούμενος· Νισὰν δὲ παρ' Ἑβραίοις, ὃ παρὰ Ῥωμαίοις συμβαίνει πλεονάκις Ἀπρίλλιος. Πέμπτος οὖν ὁ Αὔγουστος ἀπὸ Ἀπριλλίου παρὰ Ῥωμαίοις εὑρίσκεται· κἂν γὰρ Ἑβραῖοι ταῖς τῆς σελήνης κινήσεσιν τοὺς μῆνας ἀριθμεῖν μεμαθήκασιν, καὶ δῆλόν ἐστιν, ὅπερ καὶ ἕτερος φήσειεν, ὅτι οὐ πάντως συντρέχουσιν αἱ καθ' Ἑβραίους ἡμέραι καὶ μῆνες ταῖς κατὰ Ῥωμαίους ἡμέραις καὶ τοῖς μησίν, ἀλλὰ καὶ συντρέχουσι πλεονάκις καὶ πολλάκις ὁ Νισὰν εἰς τὸν Ἀπρίλλιον ἔφθασεν. Δεκάτῃ τοίνυν τοῦ παρ' Ἑβραίοις πέμπτου μηνὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ εἷλεν ὁ ἀρχιμάγειρος, τῇ δὲ δεκάτῃ τῆς ἰδίας ὁ Χαγάνος ἀφίξεως ἡμέρᾳ ἑλεῖν Κωνσταντινούπολιν ἤλπισεν· καὶ γὰρ ὁ Ῥωμαίων Καῖσαρ τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παροινίας δίκας εἰσπράττων τὴν Ἰουδαίων ἀπόνοιαν δεκάτῃ τοῦ πέμπτου μηνὸς τὸν ναὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐνέπρησε καὶ τὴν πόλιν κατέσκαψεν. Καὶ τοῦτο γράφων

οὐκ ἀπιστεῖται Ἰώσηπος, οὕτως ἐν ἕκτῳ λόγῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς γράφων ἁλώσεως· 'τοῦ δὲ ναοῦ ἄρα κατεψήφιστο μὲν τὸ πῦρ ὁ Θεὸς πάλαι· παρῆν δὲ ἡμέρα χρόνων περιόδοις δεκάτη Λώου μηνός, καθ᾽ ἣν καὶ πρῶτον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βαβυλῶνος ἐνεπρήσθη. Διὸ θαυμάσαι ἄν τις τῆς περιόδου τὴν ἀκρίβειαν· καὶ μῆνα γὰρ καὶ ἡμέραν ἐτήρησε τὴν αὐτήν, ἐν ᾗ πρότερον ὑπὸ Βαβυλωνίων ὁ ναὸς κατεφλέχθη'. Ἐπεὶ τοίνυν ἀνεγκλήτως γέγραφεν ὁ Ἰώσηπος, ὡς ἡ δεκάτη τοῦ Ἄβ, καθ᾽ ἣν ὁ θεῖος Ἱερεμίας ἑλεῖν ἔφησε τὸν ναὸν καὶ Ἱεροσόλυμα τὸν Βαβυλώνιον τύραννον, δεκάτη Λώου ὑπῆρχεν, ἡνίκα Τίτος τὴν αὐτὴν πόλιν ἐπόρθησεν, καὶ οἶδε καὐτὸς πλεονάκις ἐκ περιόδου τοὺς Ἑβραίων μῆνας συντρέχειν λέγοντι ἔστιν ὅτε τὸν πέμπτον μῆνα παρὰ Ἰουδαίοις τῷ κατὰ Ῥωμαίους Αὐγούστῳ μηνί. Ταῦτα γὰρ εἰ καὶ παρεκβατικώτερον εἴρηται· δείκνυσι γὰρ ὁ λόγος, ὡς τῇ δεκάτῃ τοῦ πέμπτου μηνὸς καὶ Ναβουζαρδὰν κατέσκαψε τὸν ναὸν καὶ Ἱεροσόλυμα καὶ Τίτος πάλιν ὁμοίως τῇ δεκάτῃ τοῦ πέμπτου μηνὸς ταῦτα κατέστρεψε καὶ Χαγάνος οὗτος ὁ ἀλιτήριος τύραννος τῷ πέμπτῳ μηνί, εἴπερ τὸν μῆνα τῶν νέων κατὰ τὴν θείαν νομοθεσίαν πρῶτον ἐν μησὶν ἀριθμήσωμεν, τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τοσαῦτα πλήθη πολέμια κατὰ τῆς πόλεως ἐξ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ γῆς καὶ θαλάσσης παρέστησε, Θεὸς δὲ καὶ ἡ παρθένος κἀκεῖνον καὶ τοὺς ἀθροισθέντας κατῄσχυναν, δείξαντες τὴν περὶ ἡμᾶς, εἰ καὶ ἀνάξιοι σωτηρίας ὑπάρχομεν, φιλάνθρωπον ἀγαθότητα, καὶ ὅσον τῆς κατὰ νόμον λατρείας καὶ τῶν θυσιῶν τῶν διὰ κνίσης καὶ αἵματος, ἅπερ τῷ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ ποιεῖν ἐπετέτραπτο, ἡ καθαρὰ καὶ ἀναίμακτος Χριστιανῶν λατρεία προσφιλεστάτη Θεῷ καὶ εὐπρόσδεκτος, εἰ καὶ χερσὶν ἀνίπτοις, τὸ δὴ λεγόμενον, κεκαυτηριασμένην ἔχοντες τὴν συνείδησιν οἱ πολλοὶ τῶν θείων μυστηρίων μετέχειν τολμηρῶς οὐ δεδοίκαμεν.

Καὶ ὅσα μὲν περὶ τῆς δεκάτης ἡμέρας ἐπῆλθεν εἰπεῖν, οὐκ ἐσίγησα τῷ συστοίχῳ τῆς δεκάτης ἀριθμῷ οὐκ εἰς ἄκρον, ὡς οἶμαι, χρησάμενος· καὶ ἐπὶ μὲν τῆς Ἱεροσολύμων ἁλώσεως δεκάτῃ τοῦ μηνὸς τὴν πόλιν ἐπόρθησαν οἱ πορθήσαντες· ἐνταῦθα δὲ τῇ δεκάτῃ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ τὴν πόλιν ἑλεῖν ὁ τύραννος ἐφαντάζετο· ὁ μὴν γὰρ τοῦ μηνὸς οὐ κατὰ πολὺ διενήνοχεν, ἐπείπερ ὁ Ἄβ ὁ παρὰ Ἰουδαίοις καὶ ὁ παρὰ Μακεδόσι Λῷος καλούμενος καὶ ὃν Ῥωμαῖοι κεκλήκασιν Αὔγουστον, εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν μῆνα πολλάκις συντρέχουσι, κἂν τοῖς ὀνόμασι διαφέρωσι. Καὶ εἰς τοῦτο δοθείη, δοθήσεται δέ, ἐπείπερ καὶ γίνεται· μὴν μὲν ἔστω πέμπτος ὁ Αὔγουστος καὶ ἡ ἡμέρα δεκάτη, οὐκέτι μὲν τοῦ μηνός, τῆς δὲ παρουσίας τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀλάστορος· καὶ συντρέχουσι μὲν τοῖς πρώην ἀμφότερα· τῇ δὲ περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίᾳ κατὰ πολὺ διαφέρουσι τὰ ἡμέτερα, ἅπερ ἐντεῦθεν εἰρήσεται.

Καιρὸς γὰρ λοιπὸν τὰ ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς παρθένου, καθ᾽ ὅσον οἷόν τέ ἐστιν, θαυμάσια διηγήσασθαι· παρῆν, καθὰ προδεδήλωται ἔμπροσθεν, ἡ πέμπτη τῆς ἑβδομάδος ἡμέρα· ἑβδόμη δὲ ἦν τοῦ Αὐγούστου, δεκάτη δὲ τῆς καθ᾽ ἡμῶν τοῦ ὀλεθρίου κυνὸς ἐπελεύσεως· ὁ δὲ τὸν κατὰ γῆν

καὶ θάλασσαν ὑφ᾽ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν κατὰ τῆς πόλεως κεκίνηκε πόλεμον. Καὶ κατὰ πᾶν μὲν τὸ τεῖχος καὶ πᾶσαν τὴν θάλασσαν ἀλαλαγμὸς πολὺς καὶ κέλαδος ἐνυάλιος ἐξηκούετο· αἵ τε γὰρ σάλπιγγες τὸ πολεμικὸν πανταχόθεν ἐσήμαινον καὶ βοῆς καὶ κραυγῆς ἡ πᾶσα πόλις κύκλῳ πεπλήρωτο· καθ᾽ ὅλου δὲ τοῦ τείχους τὰς ἀφετηρίους μηχανὰς ὑφ᾽ ἓν ἐργάζεσθαι παρεσκεύασε κίνημα καὶ βελῶν ἀφέσεις ἐκπέμπεσθαι καὶ πᾶν ὅ τι κατὰ πόλεως ἐπινενόηται πολέμιον· ἐν δὲ τῷ κόλπῳ τοῦ Κέρατος Σκλάβων καὶ λοιπῶν ἀγρίων ἐθνῶν ἅπερ κατήγαγε πληρώσας μονόξυλα καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς ὁπλίτας βαρβάρους εἰς πλῆθος φερομένους ἀμέτρητον, τῆς κατὰ τῆς πόλεως ἐρεσίας σὺν ἀλαλαγμῷ μεγάλῳ ποιήσας ἀπάρξασθαι. ἐπειρᾶτο καὶ ἐφαντάζετο διὰ μὲν τῶν πολεμούντων εἰς γῆν τὰ τείχη καταβάλλειν τῆς πόλεως, διὰ δὲ τῶν ναυμαχούντων ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Κέρατος εὐχερῆ τὴν κατ᾽ αὐτῆς ἔχειν ἐπίβασιν. Πανταχόθεν δὲ αὐτοῦ Θεὸς καὶ ἡ παρθένος ἡ δέσποινα ἀπράκτους καὶ κενὰς τὰς ἐλπίδας ἀπέδειξαν· τοσοῦτον γὰρ πλῆθος νεκρῶν καθ᾽ ἕκαστον τόπον τοῦ τείχους καὶ οὕτω διαπαντὸς ἔπιπτε τὸ πολέμιον, ὡς μηκέτι τοὺς βαρβάρους ἰσχύειν λοιπὸν σύρειν καὶ κατακαίειν τοὺς πίπτοντας.

Κατὰ δὲ τὸν ἐν θαλάσσῃ γενόμενον πόλεμον αὔτανδρα τὰ μονόξυλα πρὸ τοῦ ἐν Βλαχέρναις θείου ναοῦ αὐτῆς ἡ Θεοτόκος ἐβύθισεν, ὡς πάντα τὸν κόλπον ἐκεῖνον ἐκ τῶν νεκρῶν σωμάτων καὶ τῶν κενῶν μονοξύλων τῶν εἰκῇ φερομένων καὶ τῶν μάτην περιπλεόντων, εἰ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν, ἀβρόχως πεζεύεσθαι· δέδεικται δὲ φανερώτατα, ὡς ἡ παρθένος μόνη τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἠγώνισται καὶ τὴν νίκην νενίκηκεν, ἐξ ὧν οἱ κατὰ θάλασσαν ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀγωνιζόμενοι σκάφεσιν ἐκ μόνης τῆς ὁρμῆς τοῦ πλήθους τῶν ὑπεναντίων ἐτράπησαν καὶ μικροῦ δεῖν πρύμναν ἐκρούσαντο καὶ δεδώκασι παρ᾽ ὀλίγον τοῖς ἐχθροῖς εὐχερῆ τὴν ἐπίβασιν, εἰ μὴ προφθάσαν τὸ τῆς παρθένου φιλάνθρωπον οὐδὲν τοιοῦτον ἰδεῖν ἐκαρτέρησεν· τὴν γὰρ ἰδίαν ἐξεγείρασα ἰσχύν τε καὶ δύναμιν, οὐ καθάπερ Μωσῆς ῥάβδῳ τὴν Ἐρυθρὰν διέστησε καὶ αὖθις ἐπέκλυσε θάλασσαν, ἀλλὰ νεύματι καὶ μόνῳ βουλήματι ἅρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔρριψεν εἰς θάλασσαν καὶ πόντῳ πάντας ἐκάλυψεν αὐτοῖς πλωτῆρσι καὶ σκεύεσιν. Φασὶ δέ τινες, ὡς οὐ φόβῳ τῶν ἐχθρῶν πρὸς ὑποχώρησιν ἔκλιναν οἱ ἡμέτεροι, ἀλλ᾽ ἡ παρθένος αὐτὴ τὴν οἰκονομίαν δεῖξαι βουλομένη τοῦ θαύματος, τὴν ὑποχώρησιν τοῖς ἡμετέροις ἐκέλευσε προσποιήσασθαι, ὥστε τοὺς βαρβάρους κατὰ τὸν θεῖον ναὸν αὐτῆς, ἤγουν τὸν ὅρμον ἡμῶν τὸν σωτήριον καὶ τὸν λιμένα τὸν εὔδιον — ταῦτα γὰρ πάντα ὁ ἐν Βλαχέρναις ναὸς ὑπάρχει τῆς Θεομήτορος — τὸ παντελὲς ὑποστῆναι ναυάγιον. Καὶ ἦν ἰδεῖν τὸ φρικῶδες ἐκεῖνο καὶ μέγιστον θαῦμα καὶ θέαμα, ἅπαντα μὲν τὸν κόλπον ὑπὸ νεκρῶν σωμάτων καὶ ξύλων κενῶν χέρσον γενόμενον καὶ περιρρεόμενον αἵμασιν, ὀλίγους δὲ τῶν βαρβάρων, οὓς συμβέβηκε τῇ πρὸς ἄρκτον γῇ πλησιάζοντας τὸν κατὰ θάλασσαν διαδρᾶναι ὀλέθριον θάνατον ἐμπειρίᾳ τοῦ νήχεσθαι καὶ αὐτοὺς μηδενὸς διώκοντος ἐν τοῖς ὄρεσι φεύγοντας.

Φασὶ δὲ καὶ αὐτὸν τὸν ἀλιτήριον τύραννον αὐτόπτην γενόμενον τῆς αἰσχύνης, ἧς αὐτὸν ἡ παρθένος ἐνέπλησεν, ἑαυτῷ γενέσθαι τῆς ἀπωλείας διάκονον, ἱππέα σὺν ὁπλίταις ἐφ' ὕψους ἱστάμενον καὶ τῆς οἰκείας θεατὴν γενόμενον πτώσεως ἀναστρέψαι κενὸν πρὸς τὸ πρὸ τοῦ τείχους στρατόπεδον, χερσὶ τὸ στῆθος καὶ τὸ πρόσωπον τύπτοντα· πολλαὶ δὲ ἡμέραι λίαν διεληλύθασιν, ἐν αἷς τοὺς ἐν τῷ λάκκῳ νεκροὺς βαρβάρους ἀνελέσθαι σὺν κόπῳ ἴσχυσαν οἱ ἡμέτεροι καὶ συναγαγεῖν εἰς καῦσιν τὰ ἐκείνων μονόξυλα. Ὅτε δὲ οἱ ἐν τῷ τείχει πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀνταγωνιζόμενοι τὸν κατὰ θάλασσαν τῶν βαρβάρων εὐηγγελίσθησαν ὄλεθρον, ἔτι γε μὴν καὶ πλῆθος κεφαλῶν εν δόρασιν ἐθεάσαντο, ὧν κατ' ὀλίγον ἐκόμιζον οἱ ἡμέτεροι πρὸς τὸν ἐκ βασιλέως τοῦ μεγάλου κελευσθέντα ποιεῖσθαι τὴν τῶν πραγμάτων διοίκησιν, τότε δὴ τότε τῇ θείᾳ δυνάμει θαρρήσαντες καὶ τῇ ἰσχύϊ τῆς παρθένου φραξάμενοι τὰς πύλας τῶν τειχῶν ἀνεπέτασαν καὶ σὺν βοῇ καὶ ἀλαλαγμῷ τὴν παρρησίαν καὶ τὴν νίκην μηνύοντι πλησίον ὁμόσε κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν μηχανῶν ἐπεξέδραμον. Τοσαύτη δὲ περιέσχε χαρὰ καὶ δύναμις τὸ ἡμέτερον, τοὺς δὲ βαρβάρους δειλία καὶ τῆς ἐλπίδος ἀπόγνωσις, ὡς καὶ παῖδας καὶ γύναια κατ' ἐκείνων ὁρμήσαντας εἰς αὐτὸ γενέσθαι τῶν ἐχθρῶν τὸ στρατόπεδον· καὶ ἦν ὁρᾶν ἕνα χιλίους διώκοντα καὶ δύο μυριάδα μετακινοῦντας ὁρμήματι κατὰ τὸ πάλαι ὑπὸ Μωσέως λεγόμενον.

Τοιαύτην ἡ Θεοτόκος, ἡ παρθένος, ἡ δέσποινα ἰσχὺν τοῖς ἀνισχύροις καὶ δύναμιν τοῖς ἀδυνάτοις θελήματι μόνῳ δεδώρηται· αὐτὴ δὲ δηλαδὴ τὸ ἐμπρησθῆναι τὰς μηχανὰς τῶν ἐχθρῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων τότε ἡ Θεομήτωρ ἐκώλυσε, μεῖζον ἐθέλουσα δεῖξαι τῆς ἰδίας περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος γνώρισμα· τὸν γὰρ φύλακα τῶν δημοσίων πραγμάτων αὖθις παρόντα καὶ πάντα τῇ σπουδῇ διεργόμενον ἐμφρόνως ἐξήγειρεν ἀσφαλείας προνοήσασθαι μείζονος καὶ κωλῦσαι τῶν ἡμετέρων τὴν ἔξοδον, ἀνακαλέσασθαι δὲ καὶ τὸν ἔξω τοῦ τείχους συρρεύσαντα ὅμιλον, οὐκ ἀνακλητικῇ τοῦτο ποιούμενον σάλπιγγι, ἀλλὰ τρέχοντα σὺν βοῇ καὶ χερσὶ καὶ λόγοις πρὸς ὑποστροφὴν εὔλογον καὶ ἀσφαλῆ προτρεπόμενον. Καὶ τοῦτο μὲν ἐδόκει καὶ ἦν ἀσφαλὲς ἅμα καὶ στρατηγικῆς προμηθείας ἐχόμενον, ἡ δὲ παρθένος ἡ Θεοτόκος ἐνήργει τοῦτο καὶ ἔπραττεν, αὐτόχειρας τοὺς βαρβάρους γενέσθαι κελεύσασα καὶ αὐτοῖς τῶν ἰδίων μηχανῶν τὸν διὰ πυρὸς ἀφανισμὸν ἐπιτρέψασα. Δηλοῖ δὲ ἡ ἔκβασις· ἅμα γὰρ εδυ ὁ ἥλιος καὶ νὺξ ἐπεγένετο, τὰς χελώνας, τοὺς τριβόλους, τὰς ἑλεπόλεις, τοὺς πύργους τοὺς ἐκ τῶν ξύλων καὶ πάσας τὰς μηχανὰς καὶ πᾶν ἀφετήριον ὄργανον, ἅπερ ἦσαν ἅπαντα, ἐφ' ἁμαξῶν τε κομίσαντες ἢ καὶ ἐνταῦθα κατασκευάσαντες, πυρσοὺς δι' ὅλου τοῦ τείχους ποιήσαντες, κατέφλεξαν οἱ κατάρατοι, εἰκόνα τοῦ μέλλοντος αὐτοὺς ὑποδέξασθαι πυρὸς ἀσβέστου ἐντεῦθεν ἀνάψαντες, ὥστε δι' ὅλης μὲν τῆς νυκτὸς ἅπαντα τὸν ἀέρα τὸν πρὸς δύσιν τῆς πόλεως τῇ πυρᾷ καταλάμπεσθαι, τῷ δὲ πλείστῳ μέρει τῆς ἐπιούσης ἡμέρας καπνοῦ πλήρη γενόμενον μηδὲ τὴν πόλιν ὁρᾶν μηδὲ αὐτὴν ἡμῖν συγχωρεῖν τότε τὴν θάλασσαν. Ὁ δὲ ἱεράρχης καὶ ὁ στρατηγὸς καὶ πλῆθος τῆς πόλεως ἀξιόλογον ἑστῶτες πρὸ τῆς πύλης, ἣν Χρυσῆν καλοῦμεν ἀπὸ τοῦ

πράγματος, καὶ τὸ πῦρ καὶ τὸν καπνὸν τῶν βαρβαρικῶν ὀργάνων θεώμενοι, τὰς χεῖρας ἀνατείναντες εἰς οὐρανούς, ἐβόων δάκρυα προχέοντες χαριστήρια· 'ἡ δεξιά σου, κύριε, δεδόξασται ἐν ἰσχύϊ· ἡ δεξιά σου χείρ, κύριε, ἔθραυσεν ἐχθροὺς καὶ τῷ πλήθει τῆς δόξης σου συνέτριψας τοὺς ὑπεναντίους'.

Καὶ οὕτω μὲν ὁ κύων ὁ ἀναιδὴς τὸν τῆς ἰδίας αἰσχύνης μισθὸν κομισάμενος, ἐπὶ τὴν αὐτὸς αὐτοῦ γῆν ὑπεχώρησεν, πολλὰς λογικῶν τε καὶ ἀλόγων χιλιάδας ἐξ ὧν ἐπηγάγετο νεκροὺς θεασάμενος καὶ τραυματίας ἐπιφερόμενος πλείονας, οὓς κατ' ὀλίγον θανεῖν ἐξήγγειλαν ἡμῖν οἱ αὐτόμολοι· ἔργῳ τοιγαροῦν μεμάθηκεν ὁ ἐμβρόντητος, ὡς οὐδεὶς Θεὸς μέγας ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν οὐδέ ἐστι δύναμις τῇ παναγίᾳ παρθένῳ ἀντωπῆσαι ἰσχύουσα. Καὶ οὕτω μὲν ὁ δυτικὸς ἐχθρός, ὁ τοῦ σκότους υἱός, μετ' αἰσχύνης ἀνέστρεψεν ἄπρακτος, πολλά, καθάπερ φασί, τοῖς εἰς τοῦτο θράσους αὐτὸν παρορμήσασι δικαίως ἐπιμεμψάμενος, εἰ καὶ μηδεὶς τῆς ἐκείνου κακίας διδάσκαλος γέγονεν.

Ὁ δὲ ἄλλος ἐχθρός, ὁ Βαβυλώνιος τύραννος, ὁ τῇ γείτονι Καλχηδόνι παρακαθήμενος, τὸν καπνὸν τοῦ πυρός, ὡς λόγος, θεώμενος, ὃν οἱ ἐκ δυσμῶν βάρβαροι ἐκ τῶν ἰδίων ὅπλων ἀνήγαγον, τὴν πόλιν, ὅπερ μήδεποτε Θεὸς συγχωρήσειεν, φαντασθεὶς ἐμπυρίζεσθαι, ἔχαιρεν ὁμοῦ καὶ κατηφείας ἐπέπληστο· ἔχαιρε μὲν γὰρ ἐκ πλάνης οἰόμενος καταλελύσθαι λοιπὸν τὰ Ῥωμαίων βασίλεια, ἔστενε δὲ καὶ ὠδύρετο, διότι μὴ αὐτός, ἀλλ' ἕτερος, ὡς ᾤετο, τύραννος τὴν πόλιν ἐπόρθησεν· οὕτω γὰρ ἦν ὑποσχόμενος ὁ Ὀλοφέρνης οὗτος Ναβουχοδονόσορ τῷ βασιλεῖ αὐτοῦ, ὡς ἢ πολεμῶν ἢ ἀπάτῃ κυριεῦσαι παρασκευάζει τὸν ἀλιτήριον ταύτης τῆς πόλεως. Διὸ καὶ πλείονας ἡμέρας τῇ Καλχηδόνι παρακαθήμενος καὶ μετὰ τὴν τῶν δυτικῶν ἐχθρῶν ἀναχώρησιν ἐλπίδας ἑαυτῷ τῆς ματαιόφρονος αὐτοῦ βουλῆς ἐνετύπου ὁ δείλαιος· ἀλλ' ὅτε λοιπὸν ὁ Θεός τε καὶ ἡ παρθένος εἰς τέλεον κἀκείνου τὰς ἐλπίδας κατήσχυναν, τότε δὴ καὶ αὐτὸς ὑπεχώρησεν, αἰσχύνην περιβαλλόμενος καὶ ἐντροπὴν ἀξίως ἀμφιασάμενος, καθὰ καὶ ὁ τούτου συνεργάτης καὶ τῆς κακίας συνέριθος.

Οἱ δύο τοίνυν δαλοὶ κατὰ τὸν σοφὸν Ἡσαΐαν ὤφθησαν καπνιζόμενοι, Ῥασὶν ὁ βασιλεὺς τῆς Συρίας καὶ ὁ τοῦ Φακεὲ παῖς ὁ Σαμαρείας ἡγούμενος· ὁ μὲν τῇ φλογὶ ᾗ ἐξέκαυσεν καὶ τῷ καπνῷ τοῦ πυρὸς αὐτοῦ, ὁ δὲ τῷ σκότει καὶ τῇ κατηφείᾳ τῆς πονηρᾶς αὐτοῦ συνειδήσεως, μηδὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ βλάψαι ἰσχύσαντες μηδὲ σπέρμα Δαβὶδ τῆς βασιλείας ἐξώσαντες μηδὲ τὸν υἱὸν Ταβεὴλ βασιλεύσαντες, καθὰ συνέθεντο καὶ καθωμολόγησαν τοιαῦτα σύμφωνα θέμενοι, ἀλλ' αἰσχύνην αἰώνιον καὶ ὀνειδισμὸν κληρωσάμενοι ἐν πᾶσι λαοῖς τε καὶ ἔθνεσιν. Καὶ δέδεικται σαφῶς Ἡσαΐας ἡμῖν ὁ θειότατος προδιαγράψας ὡς ἐν σκιᾷ καὶ τύπῳ τῆς πάλαι Ἱερουσαλὴμ τὰ νῦν γενόμενα θαύματα, μὴ φοβηθῇς, εἰπὼν καὶ νῦν τῷ σπέρματι τοῦ Δαβὶδ τοῦ καθ' ἡμᾶς βασιλεύοντος, τὴν τῶν δύο δαλῶν τῶν καπνιζομένων τούτων κατὰ σοῦ καὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ λαοῦ μου σύμφωνον ἐπανάστασιν. Καὶ ταῦτα μὲν ὅσα τὸν θεῖον Ἡσαΐαν ὡς ἐν σκιᾷ καὶ τύπῳ ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἄχαζ τοῦ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῶν δύο φυλῶν

βασιλεύσαντος οἶδα προδιαγράψαντα· αὐτόπται γὰρ καὶ θεωροὶ γεγόναμεν ἅπαντες, ὡς μιᾷ ὁρμῇ τὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐχθρῶν ἡ παρθένος καὶ Θεοτόκος ἰσχὺν ἐτροπώσατο, οὐ σειρομάστου πληγῇ καθὰ Φινεὲς ἐποίησε τῷ Ἰσραηλίτῃ τὴν Μαδιανίτιν συνεκκεντήσας, λόγῳ δὲ καὶ θελήματι μόνῳ τοῦτόν τε κἀκεῖνον ἅμα καταβαλοῦσα καὶ ἀπελάσασα. Οὐ μόνον γὰρ ὁ δυτικὸς μετ' αἰσχύνης ἀνέστρεψε τύραννος, ἀλλὰ καὶ Πέρσης μετ' ἐντροπῆς ὑπεχώρησε, ταῦτα κατὰ τὸ εἰκὸς λογιζόμενος· 'εἰ ἔθνη οὕτως ἰσχυρὰ καὶ ψάμμῳ παρεικαζόμενα τοῖς μὲν τείχεσι τῆς πόλεως ἐπὶ τοσαύτας ἡμέρας ἐγγίσαντα, τῇ δὲ πρὸς θαλάσσῃ γῇ ἀμάχως προσψαύσαντα οὐδὲν κατὰ τῆσδε τῆς πόλεως πρᾶξαι ἐξίσχυσαν, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἀπώλοντο, τί λοιπὸν ἐγὼ μάτην τῇ θαλάσσῃ ἔφεδρος παρακάθημαι, κενὰς ἐμαυτῷ ἐλπίδας ὑποτιθέμενος; δῆλόν ἐστιν, ὅτι δύναμίς τις θεία καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ταύτην τὴν πόλιν φυλάττει καὶ διεφύλαξεν ἄτρωτον καὶ οὐκ ἔσται οὐδεὶς ὁ κακῶσαι ταύτην δυνάμενος'. Ταῦτα λέγοντα τὸν ὀλέθριον εἰκὸς ὑποχωρῆσαι θαυμάζοντα· ποιεῖ γὰρ καὶ βαρβάρους ἐλπίδων ἀπόγνωσις λογίζεσθαι τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν· τοῦτο γὰρ πεπόνθασι καὶ Αἰγύπτιοι τῆς θείας ἐν θαλάσσῃ πειραθέντες δυνάμεως 'φύγωμεν', λέγοντες, 'φύγωμεν, ὅτι κύριος πολεμεῖ τοὺς Αἰγυπτίους ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ'.

Ἦλθεν δέ μοι ἐπὶ νοῦν καὶ Ἰεζεκιὴλ τοῦ τῶν μεγάλων ἐπόπτου λόγων καὶ θαυμάτων νῦν τὴν προφητείαν ἐσχηκέναι τὴν ἔκβασιν, ἐν οἷς ἐκεῖνος τῷ προφητικῷ κινούμενος πνεύματι περὶ τοῦ Γὼγ ἐν ἱεροῖς προεφήτευσε γράμμασι. Τὸν Γὼγ δὲ ἄθροισμα ἐνθνῶν κατὰ τὴν Ἑβραΐδα σημαίνειν εἰρήκασιν ἔνιοι· οὐδὲ γὰρ ἄνδρα τούτῳ κεκλημένον ἐπίστανταί ποτε τῷ ὀνόματι. Καὶ δοκεῖ μὲν κατὰ τὸ πρόχειρον περὶ τῆς γῆς Ἰσραὴλ τοῦ κατὰ σάρκα λαοῦ Ἰεζεκιὴλ προπεφητευκέναι τὰ οὕτω λεγόμενα, ἀλλ' ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὁ προφήτης τοῦ προφητεύειν ταῦτα ἠξίωτο, καὶ τὰ ἐκεῖθεν κατὰ τῆς Ἰουδαίας ἐν πολέμοις γινόμενα, οὐ δίδωσιν χώραν περὶ τῆς γῆς Ἰσραήλ, τοῦ ἐν περιτομῇ σαρκὸς τὴν καύχησιν ἔχοντος, τὰ λεγόμενα δέξασθαι· ὁ μὲν γὰρ προφήτης Ἰεζεκιὴλ μετὰ τὴν ἐν Βαβυλῶνι τοῦ λαοῦ αἰχμαλωσίαν γέγραφε τὰ λεγόμενα, μετ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον οὐκέτι ἔθνη κατὰ τῆς Ἰουδαίας στρατεύσαντα ἀνεχώρησαν ἄπρακτα ἤ, καθώς φησιν ὁ προφήτης, θηρίοις καὶ πετεινοῖς γεγόνασι παρανάλωμα. Ῥωμαῖοι μὲν γὰρ καὶ Τίτος μετὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς Ἰεζεκιὴλ προεφήτευε, κατὰ τῆς Ἰουδαίας στρατεύσαντες τόν τε ναὸν κατήγαγον διὰ πυρὸς εἰς γῆν καὶ τὴν πόλιν εἰς ἔδαφος, τοῦ δὲ λαοῦ τὸ μὲν πλεῖστον λιμῷ καὶ μαχαίρᾳ διέφθειραν, τὸ δὲ λειπόμενον αἰχμάλωτον καὶ τὰ ἅγια ἔλαβον· πρὸ δὲ Τίτου καὶ Ῥωμαίων, ἡνίκα Ματταθίας σὺν παισὶν ἀντέστη τοῖς ἔθνεσι τοῖς προσοίκοις τῆς Ἰουδαίας, τὸ κατάλοιπον τοῦ λαοῦ ἐκτρῖψαι σπουδάσασι, πλεονάκις μὲν πεπτώκασιν οἱ πολέμιοι, οὐδὲν δὲ ὧν ὁ προφήτης γέγραφε, συμβεβηκὸς ἐν ἐκείνοις τοῖς πολέμοις εὑρίσκεται. Ὅταν τοίνυν ὁ χρόνος τε καὶ τὰ πράγματα οὐ δίδωσι χώραν περὶ τῆς γῆς ἐκείνης τοῦ Ἰσραὴλ τὰ προφητευόμενα δέχεσθαι, ζητεῖν προσήκει, τίνα φησὶν Ἰσραὴλ ὁ προφήτης καὶ τίνα τὴν γῆν αὐτοῦ, καθ' ἣν ὁ Γὼγ ἐπεστράτευσε καὶ ὄρνεοις καὶ θηρίοις ἐδόθη κατάβρωμα.

Ἀλλ᾽ ἵνα τὸ λεγόμενον σαφὲς ᾖ καὶ εὐσύνοπτον, ἐξ αὐτῶν παραγαγεῖν τοῦ προφήτου τῶν ἐν τῷ τόπῳ ῥημάτων εὔλογον καθέστηκε καὶ ἀκόλουθον. ἡ παραγωγὴ δὲ τῶν προφητικῶν ῥημάτων γενήσεται οὐχ ὅλη δι᾽ ὅλου κατὰ συνέχειαν, κεφαλαιωδέστερον δὲ διὰ τὸ μῆκος τῆς χρήσεως· ‘ἐγένετο λόγος κυρίου πρός με λέγων· υἱὲ ἀνθρώπου, στήρισον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ Γὼγ καὶ προφήτευσον ἐπ᾽ αὐτὸν καὶ εἰπὸν αὐτῷ· τάδε λέγει κύριος, κύριος· ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ σὲ ἄρχοντα Ῥώς, Μεσὸχ καὶ Θοβέλ. καὶ συνάξω σε καὶ πᾶσαν τὴν δύναμίν σου, ἵππους καὶ ἱππεῖς ἐνδεδυμένους θώρακας πάντας συναγωγῇ πολλῇ. πέλται καὶ περικεφαλαῖαι, Πέρσαι καὶ Αἰθίοπες καὶ Λίβυες καὶ οἱ μετ᾽ αὐτῶν· καὶ συναχθήσεται ἀπ᾽ ἐσχάτου βοῤῥᾶ καὶ ἔθνη πολλὰ μετὰ σοῦ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀναβήσεται ῥῆμα ἐπὶ τὴν καρδίαν σου καὶ λογισμοὺς πονηροὺς καὶ ἐρεῖς· ἀναβήσομαι ἐπὶ γῆν ἀπεῤῥιμμένην, ἥξω ἐπὶ λαὸν ἡσυχάζοντα ἐν ἡσυχίᾳ καὶ οἰκοῦντας ἐπ᾽ εἰρήνης γῆν, ἐν ᾗ οὐχ ὑπάρχει τεῖχος οὐδὲ μοχλοί, καὶ θύραι οὐκ εἰσὶν αὐτοῖς προνομεῦσαι προνομὴν αὐτῶν καὶ σκυλεῦσαι σκῦλα αὐτῶν· ἀναβήσομαι ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς. Σαβὰ καὶ Δαιδὰν καὶ ἔμποροι Χαλκηδόνιοι, καὶ ἐγερθήσει καὶ ἥξεις ἐκ τοῦ τόπου σου ἀπ᾽ ἐσχάτου βοῤῥᾶ καὶ ἔθνη πολλὰ μετὰ σοῦ, ἀναβάται ἵππων πάντες· καὶ ἀναβήσῃ ἐπὶ τὸν λαόν μου Ἰσραὴλ ὡς νεφέλη καλύψαι γῆν· καὶ ἀνάξω σε ἐπὶ τὴν γῆν μου, ἵνα γνῶσιν πάντα τὰ ἔθνη ἐμὲ ἐν τῷ ἁγιασθῆναί με ἐν σοὶ ἐνώπιον αὐτῶν. Τάδε λέγει κύριος, κύριος τῷ Γώγ· ἀναβήσεται ὁ θυμός μου καὶ ὁ ζῆλός μου ἐν πυρὶ τῆς ὀργῆς μου καὶ μεγαλυνθήσομαι καὶ ἁγιασθήσομαι καὶ ἐνδοξασθήσομαι καὶ γνωσθήσομαι ἐνώπιον ἐθνῶν πολλῶν, καὶ γνώσονται, ὅτι ἐγώ εἰμι κύριος. Καὶ ἀπολῶ τὸ τόξον σου ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς ἀριστερᾶς σου καὶ τὰ τοξεύματά σου ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς σου καὶ καταβαλῶ σε ἐπὶ τὰ ὄρη Ἰσραὴλ καὶ πέσῃς σὺ καὶ πάντες οἱ περὶ σὲ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μετὰ σοῦ δοθήσονται εἰς πλῆθος ὀρνέων· καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ πεδίου δέδωκά σε καταβρωθῆναι· καὶ κατοικισθήσονται αἱ νῆσοι ἐπ᾽ εἰρήνης. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, λέγει κύριος, κύριος· δώσω τῷ Γὼγ τόπον ὀνομαστὸν μνημεῖον ἐν Ἰσραήλ, τὸ πολυάνδριον τῶν ἐπελθόντων ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ κατορύξουσιν ἐκεῖ τὸν λαὸν τοῦ Γώγ· λέγει κύριος, κύριος.’

Ἰδοὺ τῶν προφητικῶν ῥημάτων ἠκούσατε· σκοπείτω τοίνυν ὁ μετ᾽ εὐγνωμοσύνης κρίνειν δυνάμενος, εἰ τῷ πάλαι Ἰσραὴλ καὶ τῇ γῇ αὐτοῦ ἁρμόζουσι τὰ οὕτω προφητευόμενα ἢ ἐπ᾽ ἐκείνων ἔχειν τὴν ἔκβασιν δύνανται· ὅτε γὰρ χρόνος ἐκκρούει τὸ χρησμῳδούμενον καὶ οἱ τόποι, ἐν οἷς ὁ προφήτης λέγει ταῦτα συμβήσεσθαι, οὐ τὴν γῆν τοῦ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ νοεῖν ἐπιτρέπουσι· πρὸς τῇ θαλάσσῃ γὰρ ὁ προφήτης ἔφη τῶν ἐπελθόντων ἐθνῶν κατὰ τῆς γῆς Ἰσραὴλ τὸ πολυάνδριον ἔσεσθαι καὶ τὰς νήσους ἐκ τῆς ἐκείνων πτώσεως ἔχειν τὸ ἀρόβον. οὐ λέληθε δέ με, ὡς ὁ προφήτης καταβληθήσεσθαι καὶ πεσεῖν σὺν τοῖς ἔθνεσιν καὶ αὐτὸν τὸν Γὼγ προεφήτευσε, καὶ ἔστιν ὅτε ὑποκρούσειέν τις καὶ φήσειεν, ὅτι, ἐφ᾽ ὅσον ὁ παλαμναῖος ἐκεῖνος σὺν τοῖς ἀπολομένοις οὐκ ἔπεσεν, οὐ καλῶς

ἡ χρῆσις τοῦ προφήτου ἐπὶ τῶν νυνὶ συμβεβηκότων παράγεται· ἀλλ᾽ ἴσασι πάντες οἱ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκριβεῖς ἐπιστήμονες, ὡς τὸ πεσεῖν παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ πολύσημόν ἐστι καὶ πολύτροπον, πολλαχῶς καὶ διαφόρως νοούμενον· λέγεται δὲ πεσεῖν καθ᾽ ἓν σημαινόμενον φρόνημά τινων ἀφρόνων ἐξ ἐλπίδων ἐκπτώσεως· κατὰ τοῦτο τοίνυν τέως πεσεῖν τὸν ἀλάστορα τύραννον Ἰεζεκιὴλ ὁ θεῖος προφήτης δεδήλωκεν, κἂν ὅτι καὶ τὸ πεσεῖν τὸ μάχιμον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἐκεῖνον πεσεῖν ἔργῳ καὶ πράγματι δέδειχεν· εἰ δὲ ἄλλως καὶ οὐχ οὕτως Ἑβραίων παῖδες τὰ τοῦ προφήτου νοεῖν ἐθέλοιεν ῥήματα, νοείτωσαν μέν, καθά γε βούλονται· ποῖον δὲ δείξουσιν πολυάνδριον πρὸς τῇ θαλάσσῃ τῶν ἐπελθόντων ἐθνῶν μετὰ Γὼγ κατὰ τῆς γῆς Ἰσραὴλ γενόμενον; πώποτε ἢ πῶς αἱ νῆσοι μετ᾽ εἰρήνης κατῳκίσθησαν, ἡνίκα Γὼγ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ στρατεύσας ἀπώλετο; Εἰ τοίνυν μετὰ τὴν Ἰουδαίων αἰχμαλωσίαν, καθ᾽ ἣν Ἰεζεκιὴλ προεφήτευσεν, οὐδὲν ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ τῶν προφητικῶν ῥημάτων ἔσχε τὴν ἔκβασιν, τί προσῆκεν ἔτι λογίζεσθαι; Ῥωμαῖοι γάρ, καθὰ προδεδήλωται, μετὰ ταῦτα κατὰ τῆς γῆς τοῦ Ἰσραὴλ κινήσαντες πόλεμον, ἅπασαν τὴν γῆν ἐρημώσαντες μετὰ σκύλων ἀνέστρεψαν τὸ μὲν πλεῖστον τοῦ λαοῦ οἰκτίστῳ λιμῷ καὶ φόνῳ μαχαίρας καταναλώσαντες, τὸ δὲ λειπόμενον λαβόντες αἰχμάλωτον, ἐπὶ δὲ τῶν Ἀσαμωναίων οἱ Ματταθίου παῖδες ἠρίστευσαν μὲν κατὰ τῶν προσοίκων ἐθνῶν τῶν ἐκθλιβόντων τὸν Ἰσραήλ, οὐδὲν δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ προφήτου λεγομένων συμβέβηκε τοῖς κατὰ τῆς γῆς τοῦ Ἰσραὴλ τότε στρατεύσασιν ἔθνεσι. Λείπεται οὖν μετὰ ταῦτα σκοπεῖν, εἰ πρὸς τὸν [Θεὸν] ἔπειτα χρόνον δυνατὸν λαβεῖν τὰ προφητικὰ τὴν ἔκβασιν ῥήματα· ὅτι τοίνυν ἐν διασπορᾷ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν Ἰουδαῖοι ἅπαντες ὑπάρχουσι σήμερον καὶ γῆν ὁ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ ἰδίαν οὐ κέκτηται, καθ᾽ ἧς ὁ Γὼγ στρατεῦσαι δυνήσεται, προνομεῦσαι προνομὴν καὶ σκυλεῦσαι σκῦλα διανοούμενος, δῆλον καθέστηκε τοῖς λόγου μετέχουσιν ἅπασι. Τί οὖν ἔσται τὸ μετὰ ταῦτα πρὸς πόλεμον τὰ ἔθνη κατὰ τῆς γῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐκείνης κινῆσαι δυνάμενον; ἐλπὶς αἰχμαλωσίας καὶ λαῶν ἀπαγωγὴ καὶ χρημάτων ἁρπαγαὶ καὶ ὅσα ζητεῖ καὶ δι᾽ ἃ παρὰ βαρβάρων ἐθνῶν κινεῖσθαι πόλεμος εἴωθεν. Οὐκ ἔστιν τούτων οὐδὲν ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἰσραὴλ ἐκείνῃ νῦν ἢ εἰς ὕστερον, δι᾽ ὧν πρὸς πόλεμον κατ᾽ αὐτῆς κινηθήσεται. Εἰ τοίνυν οὐδὲ κατὰ τὸν φθάσαντα οὐδὲ κατὰ τὸν μέλλοντα χρόνον τὰ τοῦ προφήτου ῥήματα ἔσχον ἢ ἕξουσιν ἔκβασιν, κατὰ τὸν ἐνεστῶτα λείπεται καιρὸν ταῦτα σὺν ἀληθείᾳ λογίζεσθαι.

Οὐκοῦν καλῶς ἐπὶ νοῦν ἐπῆλθέν μοι, εἰ μὴ προπετὲς τὸ λεγόμενον, Γὼγ νοῆσαι τὸ ἄθροισμα τῶν ἐθνῶν ὧν καθ᾽ ἡμῶν ὁ λυσσώδης κύων κεκίνηκε· τὸ γὰρ Γὼγ ὄνομα ἐθνῶν σημαίνειν πλήθη καὶ ἄθροισμα καὶ παρ᾽ ἑτέρων μεμάθηκα, γῆν δὲ Ἰσραὴλ τήνδε τὴν πόλιν νενόηκα, ἐν ᾗ Θεὸς καὶ ἡ παρθένος εὐσεβῶς δοξάζονται καὶ πάσης εὐσεβείας τελοῦνται μυστήρια· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ εἶναι ὡς ἀληθῶς Ἰσραὴλ τὸ ἐν ἀληθινῇ καρδίᾳ καὶ ψυχῇ θελούσῃ δοξάζειν τὸν κύριον, καὶ γῆν οἰκεῖν Ἰσραὴλ δόλον οὐκ ἔχουσαν τὸ ἐν παντὶ τόπῳ θυσίας τῷ Θεῷ καθαρὰς καὶ ἀναιμάκτους προσφέρεσθαι. Τί δὲ ἄλλο καὶ οὐχὶ τοῦτο ἡ πόλις

αὕτη καθέστηκεν, ἣν ἅπασαν θυσιαστήριον ὁ καλῶν τοῦ Θεοῦ οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος ὁ δι' ὅλου βλέπων μίαν ἐκκλησίαν ὑπάρχουσαν Θεῷ καὶ τῇ παρθένῳ δόξαν καὶ ὕμνους προσάγουσαν. Κατὰ ταύτης τοίνυν τῆς γῆς Ἰσραὴλ ὁ Γὼγ ἤγουν τὰ ἔθνη ἠθροίσθησαν 'ἀναβησώμεθα' λέγοντες 'ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς, ἔνθα Σαβὰ καὶ Δαιδὰν καὶ ἔμποροι Καλχηδόνος, καὶ σκυλεύσωμεν σκῦλα καὶ προνομὴν προνομεύσωμεν, τὸ δὲ Σαβὰ καὶ Δαιδὰν ἔθνη Ῥωμαίοις ὑπήκοα λέγουσιν οἱ τῶν ὀνομάτων τῶν παρ' Ἑβραίοις τὴν ἑρμηνείαν γινώσκοντες. Καὶ ἵνα μὴ περιεργοτέρως δόξω τοῦ δέοντος καὶ εἶναι τὰ περιττὰ μεγαλόψυχος, τὰ περὶ τούτων ἑκὼν παρελεύσομαι· ἔμποροι δὲ Καλχηδόνιοι, ὧν ὁ προφήτης μνήμην πεποίηται, εἰ μὲν οἱ πρόσοικοι τῆσδε νοοῦνται τῆς πόλεως, ἔχει τὸ εὔδρομον ὁ λόγος καὶ ἀναντίῤῥητον· εἰ δὲ φήσειέν τις, ὡς Καλχηδόνιοι οἱ ἐκ Λιβύης λέγονται ἔμποροι, καὶ οὕτως ἡ γῆ τοῦ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ οὐκ ἔχει χώραν διὰ τοῦ προφήτου σημαίνεσθαι· οὐδέποτε γὰρ ἔμποροι Καλχηδόνιοι εἰς τὴν γῆν ἐκείνην τοῦ Ἰσραὴλ ἐμπορίαν πεποίηνται.

Ἐπισκεπτέον δὲ καὶ τούτοις τοῦ προφήτου τοῖς ῥήμασιν, ἐν οἷς φησιν λογισμοὺς πονηροὺς τὸν Γὼγ λογιζόμενον 'ἀναβήσομαι' εἰπεῖν 'ἐπὶ γῆν ἀπεῤῥιμμένην καὶ ἥξω ἐπὶ λαὸν ἡσυχάζοντα καὶ οἰκοῦντα ἐπ' εἰρήνης γῆν, ἐν ᾗ οὐχ ὑπάρχει τεῖχος οὐδὲ μοχλοί, καὶ θύραι οὐκ εἰσὶν αὐτοῖς προνομεῦσαι προνομὴν καὶ σκυλεῦσαι σκῦλα αὐτῶν· καὶ ἀναβήσομαι ἐπὶ τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς.' Ἀπεῤῥιμμένην γὰρ γῆν καὶ ἀδέσποτον τὴν πόλιν ἐνόμισεν ὁ ἀνόητος, μεμαθηκὼς τοῦ μεγάλου βασιλέως τὴν ἔξοδον· λαὸν δὲ ἡσυχάζοντα καὶ ἐπ' εἰρήνης οἰκοῦντα ὑπέλαβε τὸν ταύτης οἰκήτορα, ἀπειροπόλεμόν τε καὶ ἄνανδρον τὸ Χριστιανῶν φῦλον οἰόμενος· ἡνίκα γὰρ ἐξ ἐφόδου ὁ κύων ὁ ἀναιδέστατος τοῖς Μακροῖς ἀδοκήτως τείχεσιν ἐπελθὼν ἔπραξεν, ὅσα καὶ ἔπραξεν, εἶπεν, ὡς ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν Θεός, οὐδὲ τείχεσι τῇ παρθένῳ καὶ τῷ βραχίονι τῆς θείας δυνάμεως ἡ πόλις φυλάττεται. Διὸ ἀναβήσομαι ἐπὶ τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς καὶ προνομεύσω προνομὴν καὶ σκῦλα σκυλεύσω· καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀνθιστάμενος· τὸ γὰρ ἄπληστον τοῦ βαρβάρου καὶ φιλοχρήματον ταῦτα τοῦτον διανοεῖσθαι ἀνέπεισαν· ὀμφαλὸν δὲ τῆς γῆς τίνα ἕτερον τόπον ὀνομάζεσθαι δίκαιον ἢ τὴν πόλιν, ἐν ᾗ τὰ Χριστιανῶν Θεὸς βασίλεια ἵδρυσε καὶ ἣν ὡς ἔκ τινος μεσαιτάτης περιωπῆς ἀνατολῇ τε καὶ δύσει δι' ἑαυτῆς μεσιτεύειν ἐποίησε. Κατὰ ταύτης ἄρχοντες καὶ λαοὶ καὶ ἔθνη συνήχθησαν, ὧν τὸ κράτος κατέβαλε κύριος ὁ εἰπὼν τὴν Σιών· 'θάρσει Σιών, μὴ παρείσθωσαν χεῖρές σου· ἰδοὺ ὁ Θεός σου ἐν σοί, δυνατὸς τοῦ σώζειν σε'. Ἐν ταύτῃ τῶν ἐθνῶν τὸ ἄθροισμα ἐκ τῶν ἐσχάτων τοῦ βοῤῥᾶ παραγέγονεν, ἵπποι καὶ ἱππεῖς ἐνδεδυμένοι τοὺς θώρακας καὶ σὺν αὐτοῖς οἱ Πέρσαι· καὶ τοῦτο γὰρ ῥητῶς διὰ τοῦ προφήτου δεδήλωται· ὧν τὰ τόξα ἀπώλεσεν ἐκ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἡ ἰσχὺς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τὰ τοξεύματα ἐκ τῆς δεξιᾶς ἡ παρθένος συνέθλασεν· ἔπεσόν τε ἐπὶ τὰ ὄρη τοῦ Ἰσραὴλ θηρίοις καὶ πετεινοῖς δοθέντες κατάβρωμα. Τὰ δὲ οὕτως ὑπὸ τοῦ Ἰεζεκιὴλ τοῦ θείου προφητευόμενα· 'ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ λέγει κύριος, κύριος, δώσω τῷ Γὼγ τόπον ὀνομαστὸν

μνημεῖον ἐν Ἰσραήλ, τὸ πολυάνδριον τῶν ἐπελθόντων ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ κατορύξουσιν ἐκεῖ πάντα τὸν λαὸν τοῦ Γώγ' οὐκ ἄλλο τι σημαίνειν ὑπείληφα ἢ τὸν ὄλεθρον τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν τῶν ἐπελθόντων ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὧν τὰ πλήθη Θεὸς καὶ ἡ παρθένος ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Κέρατος κατεπόντισαν. Ὀνομαζέσθω τοίνυν ὁ κόλπος οὐ κόλπος μόνον ἔτι τοῦ Κέρατος, εἰ καὶ κέρας σωτηρίας ἐν αὐτῷ τῇ πόλει ἡ Θεοτόκος γεγένηται, ἀλλὰ τοῦ Γὼγ τὸ πολυάνδριον καὶ μνημεῖον ἐθνῶν τῶν ἐπελθόντων ἐν τῇ θαλάσσῃ καὶ θάλασσα Ἐρυθρὰ σὺν ἅρμασι Φαραὼ τὴν δύναμιν αὐτοῦ πᾶσαν καταποντίσασα. Ὁ γὰρ ζῆλος κυρίου Σαβαὼθ Θεοῦ παντοκράτορος ταῦτα πεποίηκε καὶ καθά φησιν ὁ προφήτης· 'ἐμεγαλύνθη καὶ ἡγιάσθη καὶ ἔνδοξος γέγονε κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ λαῶν· καὶ ἔγνω πᾶσα ἡ γῆ, ὅτι μόνος αὐτός ἐστιν ὁ κύριος· ἔμαθον γάρ, ἐξ ὧν ἔπαθον οἱ πολέμιοι, κἂν ἐν σκότει διαπορεύονται καὶ τῆς δικαιοσύνης ὁ ἥλιος οὐκ ἀνέτειλεν αὐτοῖς, ὅτι θάνατος ποιμανεῖ αὐτοὺς καὶ ἡ βοήθεια αὐτῶν ἐν ᾅδῃ παλαιωθήσεται καὶ τῆς δόξης αὐτῶν ἐξώσθησάν τε καὶ ἐξωσθήσονται'. Ἐνταῦθα τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ τὰ ῥήματα καὶ τὴν δόξασαν ἐν αὐτοῖς ἐπιτήρησιν περιστῆσαι καλῶς ἔχειν ὑπέλαβον, τὸ περιττολογεῖν γινώσκων οὐκ ἀνυπεύθυνον· ἐν ὑμῖν δὲ ἔστω ἡ ἐξουσία τῆς κρίσεως τοῖς συνετῶς ἐντυγχάνουσιν ἢ τοῦ δέξασθαι ὡς ἀναγκαίως παρηγμένης τῆς χρήσεως ἢ ὡς οὐκ εὐλόγως παρατεθείσης σὺν τοῖς λοιποῖς διορθώσασθαι· ἡ γὰρ σωτηρία, ἣν εἰς ἡμᾶς ἐνεδείξατο κύριος, οὐκ ἀμφίβολος, ἀλλὰ πρόδηλος.

Καλὸν δὲ καὶ πρόσφορον τὴν καθ' ἡμᾶς Δεββῶραν τὴν ἐπινίκιον ᾄδουσαν κατὰ τοῦ Σισάρα τούτου ᾠδήν, τοῖς τῆς παλαιᾶς Δεββώρας χρήσασθαι ῥήμασι. Δεββῶραν δὲ <τὴν> καθ' ἡμᾶς καλῶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣ τὸν καθ' ἡμᾶς Σισάρα. τὰς χεῖρας ἄρασα πρὸς Θεὸν κατηκόντισε· διέκυπτε γὰρ καὶ τοῦ Σισάρα τούτου ἡ μήτηρ διὰ θυρίδος δικτυωτῆς, ἤδη νομίζουσα τὸν υἱὸν σκῦλα διαμερίζεσθαι· λεγέτω τοίνυν Δεββῶρα ἡ καθ' ἡμᾶς ᾄδουσα τῷ Θεῷ ἡμῶν ᾆσμα τὸ ἐπινίκιον· 'ἀκούσατε βασιλεῖς καὶ ἐνωτίσασθε σατράπαι· τῷ κυρίῳ ᾄσωμεν Θεῷ Ἰσραήλ· οἱ δυνάσται τοῦ λαοῦ εὐλογεῖτε τὸν κύριον· ἐφ' ὁδῷ φθέγξασθε φωνὴν ἀνακρουομένων ἀναμέσον εὐφραινομένων· δώσουσι δικαιοσύνην κυρίῳ· κύριε δικαιοσύνας ἐνίσχυσον ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ταπείνωσον ἰσχυροτέρους λαοῦ σου'. Ταῦτα μὲν λεγέτω ἡ καθ' ἡμᾶς Δεββῶρα, ἡ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία, καὶ τῇ νεκρώσει τοῦ σώματος δονοῦσα τὸ τύμπανον, ὡς πάσης παρθενικῆς ἐξάρχουσα καθαρότητος, καθὰ καὶ ἡ Μωσέως πέπραχεν ἀδελφή. Ἄισωμεν τῷ κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται, ὅτι πέπτωκε Βὴλ καὶ συνετρίβη Δαγὼν καὶ ᾐσχύνθησαν πάντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς· ἐνετράπησαν οἱ ἐν εἰδώλοις καυχώμενοι· ἡμεῖς δὲ ὁ λαός, ὃν ἐκ τοσούτων κακῶν ὑπὲρ ἐλπίδας ἐρρύσατο κύριος, ὃν ἐκ θανάτου καὶ πικρᾶς δουλείας προσδοκηθείσης τῇ ἰσχύϊ τοῦ ἰδίου βραχίονος ἐλυτρώσατο, φανῶμεν δι' ἔργων ἀγαθῶν εὐγνωμονοῦντες τῷ σώσαντι· οὐδὲ γὰρ πᾶς ὁ λέγων κύριε, κύριε, ἀλλ' ὁ τὸ θέλημα ποιῶν τοῦ κυρίου σωθήσεται.

Μὴ τοίνυν μόνα σκοπήσωμεν, ἅπερ οἱ βάρβαροι εἰς ἡμᾶς ἐνεδείξαντο,

οἴκους ἀψύχους ἐμπρήσαντες καὶ γῆς τὸ κάλλιστον ἀφανίσαντες, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τὴν χάριν τῆς σωτηρίας καὶ τὴν δωρεὰν σμικρύνωμεν τῆς λυτρώσεως, ἀλλὰ καὶ ὅσων καὶ οἵων ἡμᾶς ὀλέθρων ἐξήρπασε κύριος· καὶ τότε γνωσόμεθα τὰ μεγέθη, ὧν ἡμῖν ὁ Θεὸς καὶ ἡ παρθένος ἀγαθῶν ἐδωρήσαντο. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ὅσον οὔπω προσεδοκήσαμεν, ἱερεῖς μὲν καὶ ἄρχοντας καὶ λαὸν οὔπω τεθραμμένον, ὅσοι τὸν θάνατον ὡς εἰκὸς ἐκφυγεῖν ἠδυνήθησαν καὶ τὸ ζῆν ἐλεεινῶς ἀντηλλάξαντο, χειροπέδαις σιδηραῖς δεδεμένους καὶ εἰς γῆν ἀπαγομένους ἀλλοφύλων ἐπὶ δουλείᾳ πικρᾷ καὶ ὀδυνηρᾷ τῇ ζωῇ, ἧς πολλῷ τῷ μέτρῳ τιμιώτερός ἐστιν ὁ θάνατος· γύναια δὲ καὶ τέκνα τὰς μὲν ὑβριζομένας αἰσχρότητι καὶ βαρβαρικῆς γινομένας ἀσωτίας παίγνιον ἅμα καὶ γέλωτα, τῶν ὁμοζύγων ὁρώντων καὶ μηδὲ ὡς δεινὰ πασχόντων τολμώντων ὀδύρασθαι, τέκνα δὲ σφαζόμενα, ὅσα δουλεύειν ἐκ τῆς ἡλικίας οὐκ ἴσχυον, τὰ δὲ δουλεύειν δυνάμενα χερσὶν ἀλλοφύλων ἐπ' ὄψεσιν ἡμετέραις ἑλκόμενα· οὗ τί γένοιτο ἐλεεινότερον θέαμα; θείους τε ναοὺς καὶ βασίλεια καὶ πόλιν ἅπασαν καταγομένην εἰς ἔδαφος ἐπιστρέφεσθαί τε καὶ καθορᾶν καὶ λογίζεσθαι, εἴγε κἂν τοῦτο συνεχωρήθημεν, οἷον μέγεθος πόλεως καὶ καλλονὴν κτισμάτων καὶ περιφάνειαν οἴκων ἐκ πλήθους ἁμαρτιῶν ἠφανίσαμεν καὶ ὧν οἰκήτορες ὑπάρχειν οὐκ ἠξιώθημεν. Τούτων τοίνυν ἁπάντων ὑπὸ κυρίου λελυτρωμένοι, τίνα πρὸς εὐχαριστίαν ὑπὲρ ἡμῶν Θεῷ καὶ τῇ παρθένῳ τῇ Θεομήτορι, ἀνθ' ὧν πεπόνθαμεν, προστησώμεθα; τίνα πρὸς αἶνον καὶ δόξαν, ὑπὲρ ὧν ἀναξίως εὐεργετήθημεν, προβαλώμεθα; 'ὅτι εἰσήκουσεν τῶν πενήτων ὁ κύριος καὶ τοὺς πεπεδημένους οὐκ ἐξουδένωσεν· αἰνεσάτωσαν αὐτὸν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ, θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἕρποντα ἐν αὐτῇ· ὅτι ἔσωσεν κύριος ὁ Θεὸς τὴν Σιὼν καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ παρεκάλεσεν'. Καὶ ἡμεῖς δὲ καθ' ὅσον ἔχει δυνάμεως ἕκαστος, μὴ ἄκαρποι φανῶμεν μηδὲ ἀργοὶ καὶ ἀκίνητοι πρὸς τὴν δι' ἔργων ἀγαθῶν δόξαν καὶ αἶνον τοῦ σώσαντος.

Τούτων δὲ οὕτω φιλανθρωπίᾳ Θεοῦ τοῦ ἐλεήσαντος τῶν θαυμασίων εἰς ἡμᾶς γενομένων φασὶν οἱ ἐκ βασιλέως τοῦ πιστοῦ καὶ μεγάλου βασιλικὰς ἀποκρίσεις κομίζοντες, ὡς νύκτα τε καὶ ἡμέραν ὦτα καὶ ὀφθαλμοὺς ἀνεῳγμένους εἶχε καὶ τὴν διάνοιαν, ἐσκόπει τε καὶ περιεσκόπει τὰς ὁδοὺς καὶ τὴν θάλασσαν, ἀκοίμητον ἔχων τὸ τῆς ψυχῆς φροντιστήριον καὶ ἄυπνον κεκτημένος τὸ τῆς μερίμνης κριτήριον, τίς αὐτῷ γένηται τῆς ἐκ Θεοῦ σωτηρίας τῆσδε τῆς πόλεως ἄγγελος· ὅτε δὲ ὅτε, καθά φασιν, οἱ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ διακομίσαντες κατ' ἐκείνην τὴν χώραν γεγόνασιν, οὐ πρότερον τί διακομίζοντες ἥκασι πυθέσθαι δεδύνηται, ἕως ὅταν εἰς τὸν ναὸν δραμὼν τῆς παρθένου καὶ Θεομήτορος πρηνὴς εἰς ἔδαφος ἔπεσεν, ἀγαθῶν ὑπάρχειν διακόνους τοὺς παραγενομένους πρὸς αὐτὸν ἐξαιτούμενος· ἡνίκα δὲ τῆς εὐχῆς εὗρε τὴν ἀγγελίαν ἀκόλουθον, ἐπὶ γῆς αὖθις κλίνας τὰ γόνατα ἐπ' ὄψεσι στρατοῦ καὶ τοῦ συνόντος λαοῦ, Θεῷ καὶ τῇ παρθένῳ σὺν δάκρυσι προσεκύνησεν 'εὐχαριστῶ σοι' λέγων 'Θεὲ Λόγε καὶ σῶτερ ἡμέτερε καὶ βασιλεῦ πάσης κτίσεως, ὅση τε ὁρατὴ καὶ ὅση ἀόρατος· καὶ σοὶ

παρθένε καὶ Θεοτόκε καὶ δέσποινα, ὅτι πόλιν. ἣν μοι πιστεῦσαι κατηξιώσατε, καὶ λαούς, ὧν με ποιμένα τετάχατε, μᾶλλον δὲ οὓς σὺν ἐμοὶ ποιμαίνοντες οὐδενὸς ὑστερήσατε, ἀλλ᾽ ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐκτρέφετε τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος, πάσης ἐπηρείας ἐλευθέρους διεφυλάξατε καὶ τοῖς λύκοις τὴν ποίμνην ἀνεπίβατον τετηρήκατε.' Καὶ ταῦτα μὲν ἔφησαν οἱ τὰς βασιλικὰς ἀποκρίσεις κομίσαντες. ὡς βασιλεὺς ὁ σοφώτατος εἴρηκέ τε καὶ πέπραχεν· καὶ αὐτὰ δὲ δηλοῦσι τοῦ βασιλέως τὰ γράμματα, ἅπερ πρὸς πλείονας γράψαι βασιλικῶς κατηξίωσεν. οἷός τε ἦν ἐκ τῶν προτέρων φροντίδων καὶ οἷος καὶ ὅσος Θεοῦ κελεύσαντος μετὰ ταῦτα γεγένηται.

Ὁ δὲ ἱεράρχης ὁ τίμιος ἑαυτὸν διαπαντὸς προσάγων τῷ Θεῷ ὁλόκαυτον καλλιέρημα τῇ τε νεκρώσει τοῦ σώματος καὶ τῇ ἐνθέῳ ζέσει τοῦ πνεύματος, οὐχ αἵματι ταύρων καὶ τράγων πορίζεται τὴν πρὸς τὸ μέλλον ἀσφάλειαν, ἀλλ' ἀναιμάκτους θυσίας σωτηρίου ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς θεοτόκου τῷ ἐν Βλαχέρναις ἀναφέρει. διαπαντὸς λιταῖς πανδήμοις τὴν τῶν κακῶν θριαμβεύων ἀπαλλαγήν, απόρθητον αἰτῶν τὴν πόλιν δι᾽ αἰῶνος φυλάττεσθαι. Ἀλλά μοι, Ἡσαΐα σοφώτατε, καθάπερ ἀρχομένῳ τοῦ λόγου τὴν σωτηρίαν προδιετύπωσας τῆσδε τῆς πόλεως, οὕτω καὶ πέρατι σῷ ἐπισφράγισον τὰ λεγόμενα, τήν τε πρὸς τὸν ἔπειτα χρόνον ἀπόλεμον σωτηρίαν τῆς πόλεως εὐαγγέλισαι· εἰπὲ καὶ ταύτῃ τῇ πόλει· 'τάδε λέγει κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· ὑπερασπιῶ ὑπὲρ ταύτης τῆς πόλεως τοῦ σῶσαι αὐτὴν δι᾽ ἐμὲ καὶ διὰ Δαβὶδ τὸν παῖδά μου'. Δαβὶδ γὰρ καὶ ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς τῇ τε εὐσεβείᾳ τῇ πρὸς τὸ θεῖον καὶ τῇ πρὸς τοὺς ὑπηκόους πραότητι· ἀλλὰ καὶ νίκαις αὐτὸν καθὰ τὸν Δαβὶδ στεφανώσοι ὁ κύριος, παῖδά τε τὸν σὺν αὐτῷ βασιλεύοντα σοφὸν ἅμα καὶ εἰρηνικὸν κατὰ Σολομῶντα ποιήσειεν, χαριζόμενος αὐτῷ καθὰ καὶ πατρὶ τὸ εὐσεβὲς καὶ ὀρθόδοξον· τοῦτο γὰρ τοῦ Σολομῶντος ἀζήλωτον αἴτει, προφῆτα, Θεὸν καὶ τὴν παρθένον ἱκέτευε, ἣν Θεοτόκον ὡς ἀληθῶς ὑπάρχειν τοῖς τοῦ νοὸς ὀφθαλμοῖς προτεθέασαι καὶ τοῖς προφητικοῖς προεκήρυξας ῥήμασι, σῶσαι δι᾽ αἰῶνος πόλιν τε καὶ λαὸν ἁμαρτάνοντας, Θεῷ δὲ καὶ τῇ παρθένῳ διαπαντὸς καταφεύγοντας, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Contextus rationem apparatus criticus indicabit, ubi codicis Vaticani (E) notitia Maii auctoritate haud ita gravi nititur, libri Parisini (F) habitum quisquiliis breviter perstrictis selecta lectionis varietas exprimit:

Pag. **298**. 1 τῆς om. E || Βαρβάρων] Ἀβάρων τὲ E cf. Stud. p. 17 || 2 ταυτης om. E cf. l. 27; p. 299, 2; 300. 13; 313. 22; 316, 40 sq.; 320, 18. 19 cll. p. 300. 34; 316, 36; 317, 10 sq.; 319, 32; 320, 16 sq., ubi eodem sensu ὅδε usurpatur. Adde p. 301. 6 sq. ταύτην — τὴν Ἱερουσαλήμ. || μανιώδους] μανιόδους F || 2 sq. τῆς φιλανθρωπίᾳ] scripsi: τῆς φιλανθρωπίας F. τῇ φιλανθρωπίᾳ E. Sine articulo φιλανθρωπίᾳ habes l. 26, p. 319, 27 || 3 διατῆς F [1]) || ἐκείνων om.

[1]) Qui plurima eiusdem generis exempla offert e. gr. l. 10 sq. μετακυρίας, 27 ὑπερτῆς, 32 διατοῦ, p. 299, 16 προςτὸν, 19 προςτὴν. 23 κατασοῦ, 29 διατῆς. 30 κατασάρκα,

E || 5 τῇ] in F ι ἀνεκφώνητον fere semper deest || 7 Ἡσαΐας] scil. XL 9 sq. 8 Σιῶν F [1]) || ἰσχύϊ] ἰσχύει E cf. v. l. ad p. 300, 16 || 9 εἶπον] εἰπὸν E || Ἰοῦδα F (sicuti etiam p. 299, 14. 27; 300, 10 et alibi extat) || ἰδοῦ F [2]) || 10 ἡμῶν] ὑμῶν Is. l. c. || ἰδοὺ κύριος] ἰδοὺ κύριος, κύριος Is., ac fortasse nostro loco κύριος (cf. p. 315, 6, 20. 28. 30) excidit cf p. 299, 14 sq. || αὐτοῦ om. Is. || 11 κυρείας E || εὐθέως F || 11 (ὅρος) — p. 300, 7 (γράφοντος)] διὸ E || 14 κατεκεῖνον (sic) F [3]) || 16 ἁψῖδας] ἀψίδας F || διὰ supplevi || 17 πολύτροπων F || μαιεύσεται] μαιεύσηται F || 18 προφητικὸς] προφητικῶς F, quae scriptura vocabulo καὶ extruso ferri potest || 20 τὰ inc. f. 33ʳ F || 21 δεῦρο μοι F (cuius generis lectiones saepenumero codex praebet) || 23 Σεραφεὶμ] malim Σεραφὶμ propter Χερουβὶμ q. 307, 23 cf. 'Appendix Christophorea' p. 12 (sive 'Eos' vol. VI — 1900 — p. 62). || 23 sq. ἐπείπερ—ἤρθη σοι] cf. Is. VI 1. 2. 4 || 24 αὐτὰ] αὐτὰς F || 26 τῆς] τὴν F || ἴλημ F (quae compendii ratio fere sollemnis est) || 28 σκιογραφούμενόν] intactum reliqui cf. προσκιογραφῶν p. 299, 12 et Lobeckius ad Phrynich. p. 646 || 29 Ἄχαζ F, sed ζ in rasura exaratum est || 30 διάδοχος F, attamen primitus alia littera pro α scripta erat || 31 ἦν] ἢν F || οὐδετὸ F (qui gemellas vel similes lectiones saepius suppeditat) || 32 προφήτου] cf. Is. VII 10 καὶ προσέθετο κύριος λαλῆσαι τῷ Ἄχαζ λέγων· αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος || 34 sq. καὶ τὸ μὲν — πεφύλακται] cf. Is. VII 13 sq. καὶ εἶπεν· ἀκούσατε δὴ οἶκος Δαυίδ· μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρ-

31 προςτὴν, 32 διατοῦ, 34 καταριστὸν, 37 προςτὸ, 39 ἀποσκοποῦ, p. 300, 4 διατῆς, 13 ἐναυτῇ, 15 παραπάση, 21 ὑπορωμαίους, 26 συντοῖς, 38 ἐπισυχνὰς, p. 301, 3 ἐπιτῆς, 15 κατασάρκα, 16 ἐνῇ (pro ἐν ᾗ) etc. Contrario modo habes l. 13 πρὸς ὅλων et πρὸς ἰδεῖν, p. 299, 1 πρὸς ἀνατιθέμενος, p. 300, 9 πρὸς οἴκων, 35 ἀκατὰ σχέτω, p. 301, 23 εἰς ἐποιήσαντό (ubi prior accentus rasura sublatus est cf. ηὐξήθησάν p. 301, 23) κτλ. Utraque ratio comparet p. 301, 7 προςτὸ σαύτην.

[1]) Cf. ἅμα et ἐπεῖ l. 15, θαῦματι et τῆν 16, τό 25, ταῦτης 27, εἶκῶν 28, ἅμα 31, εἶκῶν 36 et 38, προφητικῆ 38, ἅμα p. 299, 3, λοιπᾶ 5, διαφορᾶ 6 sq., συνθῆκας et τῆν 8, ψυχῆ 16, καταληφθεῖς 19, ὀργῆ 22, ιουδαῖαν 24, ταῦτης p. 300, 13, μεμηνῶς 17, βασιλεῦς 20 et 24, ἅμα 33, δειχθεῖς p. 301, 1, τῆν 5, ταῦτην 6, ἐλεῦσομαι 9, δεῦτερον 13, ταῦτην 14, εἶθε 15 (scil. haud raro spiritus neglectus est), χῶρα 16, βασιλεῦσασιν 17, τροφᾶς 18, ἐκεῖνου 21, βασιλεῦς 27 κτλ., et contraria ratione ἀνωφερὴ l. 12, προφήται 15, μονογενοὺς 22, κωλύον 24, θείον 31, σημείον 34 et 37, τούτο p. 299, 1, προφήτα 6, πολεμήσαι 15, οἶκον 16, ἀπὴν p. 300, 21, ζὴν 23, ἀπὴν 25, τούτον καλούσιν 28, θεία 34, κτήμα 35, ὀργὴ 36, δοχείον p. 301, 1, χείρας 5, παλαμναίον 8, πρώτον (altero loco) et τελευταίον 9, τούτον 15, γὴν 24, κακούργος 25 etc.

[2]) Eadem varietas l. 8 recurrit cf. insuper ὅρος 11, ἠξιώθησαν 14, ἠξιωμένος 19, Ὀζίου 30, οὑ 37 etc. Spiritus lenis pro aspero extat l. 19 ἅτε, 29 ὀ (ante βασιλεὺς), p. 299, 19 ὀδοῦ, 26 ἰστορικῶς, 31 ὀδοῦ, 38 ὀδὸν, p. 300, 1 οἰ κτλ.

[3]) Silimiter legimus μεταισχύνης l. 3, διεκείνης 28, ἐφοὺς p. 299, 28, διαυτοῦ 30, διῆς 33, καθηλικίαν p. 301, 21, κατολίγον 22 κτλ.

ἔχειν ἀνθρώποις. καὶ πῶς κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; διὰ τοῦτο δώσει κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν || 36 βοῶντος μέχρι] μέχρι βοῶντος F || 36 sq. οὐ — κύριον] cf. Is. VII 12 καὶ εἶπεν Ἄχαζ· οὐ μὴ αἰτήσω οὐδὲ μὴ πειράσω κύριον || p. **299.** 1 πῶς inc. f. 33ʳ F || 2 οὐκέμελλε F (neque aliter 40 οὐκεύστοχον. p. 303. 24 οὐκέστι etc.) 8 Σαμάρεια] Σαμαρία F. quemadmodum etiam p. 300. 8 legitur: at cf. l. 15: p. 300. 9 || 9 ἐξῶσαι] ἐξῶσε F || Ταβεήλ] ταβήλ F cf. ad l. 25 || 11 γέμοντας librarius primitus dederat || 12 ὁρῶντο] ὁρῶ τὸ F || ἐπόψεσι] l. ἐπ' ὄψεσι cf. v. l. (ex F) ad p. 308. 23: 319. 13. 38 || 13 ἐγένετο — 26 ἔσται] = Is. VII 1—7 || 13 ἐγένετο καὶ ἐγένετο Is. || υἱοῦ] τοῦ Is. || ιωαθάμ F || υἱοῦ] τοῦ υἱοῦ Is. || 14 Ῥασὶν] Ῥασσῶν F cf. p. 300. 8; 307. 29 (cum nota); 313. 29. Duplex σ in F. simplex in E occurrit. || 14 sq. Ἀρὰμ — βασιλεὺς ex Is. supplevi cf. ad p. 298. 10 || 15 Σαμαρείας] Ἰσραὴλ Is. cf. tamen VII 9 καὶ ἡ κεφαλὴ Ἐφραὶμ Σομόρων. καὶ ἡ κεφαλὴ Σομόρων υἱὸς τοῦ Ῥομελίου ἀνηγγέλη] ἀνηγγέλλη F || 16 Δαβὶδ] Δαυὶδ Is. (in F nomen illud compendio δαδ exprimi solet, sine compendio semper Δαβὶδ legitur cf. p. 298. 29. 34) || λέγων] λέγοντες F || 18 εἶπεν] εἶπε Is. || 19 τοῦ om. Is. || 20 γναφέως] κναφέως Is.; cf. l. 32 et 36 || μηφοβοῦ F || 20 sq. μηδεὴ F cf. ad p. 298. 31 || 21 ἀσθενείτω] ἀσθενήτω F || 22 ἡ om. Is. || 23 κατὰ σοῦ λέγοντες om. Is. || 24 εἰς inc. f. 34ʳ F || ἀναστρέψομεν] scripsi: ἀναστρέψωμεν F. ἀποστρέψομεν Is. || 25 Ταβήλ F cf. l. 9 || καὶ οὐ μὴ ἐμμείνῃ] τάδε λέγει κύριος Σαβαώθ· οὐ μὴ μείνῃ Is. || 27 τοῖς μεν F (ac similiter ὁ μεν p. 300. 27, τὴν μεν p. 301. 5 etc. cl. ἐν δε p. 300. 9. τῇ δε 10, ὁ δε 37. τὴν δε p. 301, 6 etc.) || 31 ἀπειθεῖ] ἀπηθεῖ F || λαῶν F a m. pr. || κολυμβήθρα F 36 κναφεὺς] malim: γναφεὺς cf. l. 20 et 32 || 37 δι' ὧν] διὸν F || 38 πορείας] πορίας F || 39 ἐπαναχταίον F || 40 τίς F || p. **300.** 4 post ὑμῖν lacunam indicavi; excidisse videtur: ἃ διαπέπρακται cf. Menander fr. 393 (vol. III p. 112 Kock) v. 2 sq. οὐκ οἶδ' ὅ τι | οὗτος μεγαλεῖόν ἐστι δ ι α π ε π ρ α γ μ ε ν ο ς || μεγαλεῖα] μεγαλία F || 6 (ὑπερ)βέβηκεν inc. f. 34ᵛ F || συμμετρούμενου F a m. pr. || 8 ἐπεστράτευσαι F || Σαμάρεια] Σαμαρία cf. ad p. 299, 8 || Ῥασὶν] Ῥασσῶν F. Ῥασὼν E cf. ad p. 299, 14 || 11 ἐξέστη] ἐξέπτη E; cf. p. 299, 16 || 12 ξύλον] ξύλῳ E; cf. p. 299, 17 || 13 ἀκούσατε] typothetae errore pro ἠκούσατε inrepsit || 13 sq. συνευσεβῆ γονῆ F || 14 Ἀσύριοι F || κατ'] κατὰ E || 15 ταχινὸν] ταχεινὸν F || 16 ἰσχύϊ] ἰσχύει E cf. ad p. 298, 8 || καὶ κύων κτλ. a praecedentibus male seiunxit Maius || 17 ὅσα τὲ FE (quam scribendi rationem in F saepius obviam esse obiter noto) || 19 παρεικάζετο] ἀπεικάζετο E, at cf. p. 314, 7 [1]) || ὁ om. E cf. l. 24; p. 303, 5;

[1]) Primo adspectu Pisidae versus Av. 173 sq. ὡς ἄμετρα κύματα | τὴν ψ ά μ μ ο ν ἐκπτύσασα τὴν τῶν βαρβάρων respici videntur, praesertim cum etiam imago de apibus Av. 63 sq. recurrat; ἐντεῦθεν ἡμᾶς, ὡς μέλισσαι, βάρβαροι | κ ύ κ λ ῳ περιστρίγξαντες. Verum enim

312. 10 || 21 ἐπολέμει] ἐπολεμη F || 22 χίμαιραν] χείμεραν F || ἀλλὰ πολυκέφαλον om. F || Ναβουχοδονόσωρ FE, quae nominis forma auctoritate non caret cf. p. 309. 16 et 313. 20 || 23 τὸν νῦν] τύνυν (= τοίνυν cf. p. 303. 13) F || 26 λιπὼν] λειπῶν (λειπὸν m. pr.) F || 27 Πέρσης] Πέρσις F || Σαρβάραζ E, ubi eadem accentus ratio recurrit p. 306. 39; 307. 5; 308. 18. Extremo loco etiam F paroxytonon offert. De aliis formis cf. Stud. p. 17 || 28 Ὀλοφέρνην F || καλοῦσιν inc. f. 35ʳ F || 29 ἅρμασι E || περιεκάθητο] scripsi: περιεκάθετο FE || 31 Ἰορδάννην F a m. pr. || 32 ἐπέσχε] ἐπαίσχε F || 34 κατὰ τῆςδε] καταυτῆς δὲ F cf. ad p. 298. 2 || 36 ζεούσῃ] ζεούσι F || ἐμπιπρᾶν] ἐμπιμπρᾶν F cf. l. 34 ἐμπιπρῶν cum Lobeckii nota ad Phrynich. p. 95 sq. cl. Paralip. p. 11 || 37 μυσαρώτατον] βαρβαρώτατον E || Χάγανον E || ἐπιχωρίως] επιχωρίος F || 37 sq. ὀνομάζουσιν E || 38 τείχεσιν] τοιχεσιν E || p. **301.** 1 ὡςπὲρ F (sicuti etiam l. 16 legitur) || 3 ἡ om. E || καταλελιμμενα F; de imagine cf. Is. X 14 καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιὰν καὶ ὡς καταλελειμμένα ὠὰ ἀρῶ 8 τὸ inc. f. 35ᵛ F || 14 ἡ F || 15 μη F || 16 λόμη] λοίμη F || 17 επισκήψας] ἐπισκήψαν (sic) E || εμπροσθεν] εμπροσθε E || προςέθετο F || 18 ἠμφίασαν] ἠμφιεσαν E cf. p. 313. 26 || 21 τούτου δὲ] τοῦδε E || κονὸς] κοινὸς 23 ἐδουλώσαντο] ἐδουλεύσαντο E || σμικρὸν] μικρὸν E || 25 ὠφελόν γε] ὤφελόνται (= ὤφελόν τε) F || 28 εοικεν] εοικε F || 30 προαίρεσιν inc. f. 36ʳ F || τολμηθεῖσαν] τολμηθήσαν F || 32 δεξιωσόμενος] δεξιωσάμενος E || 35 ὄρεως] ὄρεος F || 38 ταύτην] ταύτῃ E || 40 εἴληφεν ὅλως] εἴληφε ὅλως F, εἴληφε δὲ ὅμως E || p. **302.** 1 ἐνέπλησαν] malim: ἐνέπλησαν ἂν || 2 μετέβαλον] μετέβαλαν F || 3 ἀπιστίας] ἀπιστείας F, ἀδικίας καὶ ἀπληστίας E, unde genuinam memoriam ἀπληστίας fuisse suspiceris cf. p. 301, 13 et 317, 28 || 6 οὐδὲ] οὐδ' E || τοσούτων] τὸ σούτον F || 9 τῶν (altero loco) τὸν F || 10 ἐξόρμησεν F || 11 κατελιπεν inc. f. 36ᵛ F || 13 ἐξεστράτευσε] ἐξεστράτευσαι F || δὲ] δὴ E cf. Stud. p. 5 n. 3 || 16 φρόνιμος] φρόνημος F || εὐσταθεία E et (a m.

---

vero potius Sanctae Scripturae loci ab ipso Pisida expressi in censum veniunt cf. a) Genes. XXII 17, XXXII 12, XLI 49, Jos. XI 4, Iudic. VII 12, Reg. I 13, 5, II 17, 11, III 4, 29, Psalm. LXXVII 27, CXXXVIII 18, Hos. I 10, Isai. X 22 (= Paul. Epist. ad Rom. IX 27, ubi ex probis utriusque linguae scriptoribus plurima exempla congessit Wetstenius vol. II 1 p. 68 sq. cf. insuper Otto, d. Sprichwörter u. sprichwörtlichen Redensarten d. Römer s. v. harena n. 1 p. 159), XLVIII 19, Jerem. XV 8, Daniel. Cant. tr. puer. 12, Maccab. I 11. 1, — Paul. Epist. ad Hebr. XI 12, Apocal. XX 8; — b) Psalm. CXVII 12 ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον. — Nec facile eo inducor, ut p. 301, 24 sq. ex Av. 113 sq. ἐπεὶ δὲ λοιπὸν ὡς ἀλώπηξ τοὺς δόλους | ὑπῆλθεν ἐνδὺς τὴν κακὴν ἀπιστίαν fluxisse putem, cum vulpis astuta calliditas in proverbium abierit: quamquam p. 301, 26—40 et Av. 94—124 aperte concinunt. — Ceterum Av. 173 sq. ante oculos manifesto habuit Constantinus Manasses Chron. 3746 sq. καὶ φάλαγγες ἰσόψαμμοι θηριωδῶν Ἀβάρων | ὡς χείμαρροι ῥαγδοῦποι σὺν φόβοις συρραγεῖσαι.

pr.) F || 17 Δαβίδ] Δαυίδ E (quam lectionis varietatem in sequentibus reticere iuvat cf. ad p. 299. 16). De re cf. Psalm. CXI 5 χρηστὸς ἀνὴρ ὁ οἰκτείρων καὶ κιχρῶν οἰκονομήσει τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει || Σολομῶντι] Σαλομῶντι E: respicitur Sap. Salom. VI 26 καὶ βασιλεὺς φρόνιμος εὐστάθεια δήμου || γράμμασιν] γράμμασι E || 23 εθνεσιν] εθνεσι E || τὴν om. E || 24 τετείχηκε] τετείχηκεν E; equidem τετείχικε rescripserim || 25 δορυάλωτον] δορυάλωτον E cf. p. 309. 17 et Lobeckius ad Sophocl. Ai. 211 p. 132 sq. (ed. 3) || 27 ὧν] ὃν F || 28 πιστώτατος F || 29 Βόνος] scripsi: μονος F, Βῶνος E cf. Stud. p. 62 sq. Forma Βῶνος comparet praeterea in Sathae Synopsi p. 103, 7. 26, Βόνος praebet opusculum quod homiliam nostram excipit p. 334 infra || 30 ἐποιεῖτο] ποιεῖτο FE || 32 γνῶστα] γῶστα E (sed typothetae lapsum adgnoscendum esse Latina vocis interpretatio 'c o g n o s c e n s' docet) || σοὶ] σὺ F || τέκνα inc. f. 37ʳ F || 34 τῷ] τὸ F cf. Stud. p. 197 n. 1 || 35 οὕτως] ὄντως F || 36 δεδύνημαι] δύναμαι F || ἄπληστον] ἄπλειστον F || 39 δέδωκας] δεδοκας F || παρακαταθήκην] παρὰ καταθηκῶν F; de re cf. Levit. VI 2 sqq. et inprimis Maccab. II 3, 15 ἐπεκαλοῦντο εἰς οὐρανὸν τὸν περὶ παραθήκης νομοθετήσαντα τοῖς παρακαταθεμένοις ταῦτα σῶα διαφυλάξαι || p. **303**, 3 κράτους] κράτου F || 5 Θεῷ] τῷ Θεῷ E || 7 μεταιχμίῳ] μετεχμίω F || 9 voci ἱκετηρία Maius falso 'precum' notionem subiecit: in censum veniunt v e l a m e n t a manu praetenta supplice, quae quidem apud Sophoclem κλάδοι ἱκτήριοι (O. R. 3) sive ἱκτῆρες (ibid. 143) adpellantur || εὐώδους (sic)] εὐόδους F || 10 δέσποινα] δεσποτα E perperam παντοδύναμε] παντοδύναμαι F || 12 αὐτοῦ] αὐτὸς? || ἐξώρμησε] ἐξόρμησε F || 13 διασπώντων] διασποντων F. Sententiae color ductus est ex Evang. Joann. X 11 sq. ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων. Ὁ μισθωτὸς δὲ καὶ οὐκ ὢν ποιμήν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα. Hinc etiam Pisides P III 322 sqq. profecisse censendus est || τοίνυν] τύνυν F || 14 πρὸς ἐρπύζοντος inc. f. 37ᵛ F, προσερπίζοντος E || 15 δεήσεσιν F. quod relinquendum erat || στρατολογεῖν] στρατηγεῖν E || 17 θυρεὸς] θυραιὸς F || 19 μονάδι] μοναδικῷ E (quae vox usitatior est) || 22 καὶ προσπέσωμεν om. E || μονογενεῖ] μονογενὴ F || 24 εστι] ἐστιν E || 26 φυλάττῃ] φυλάττει E || 30 πλήρει] πλήρη F || ψυχὴ θελούσῃ F (sed librarius θέλουσα adponere voluerat, siquidem syllaba θε primitus accentu notata erat) || 31 ῥήμασι] ῥήμασιν E || 33 κατέλιπεν] κατέλιπε E || 36 ὁ om. E || 37 καταφεύγοντας inc. f. 38ʳ F || πεποίθησιν] πεποίθεσιν E falso cf. Wetstenius ad Pauli Epist. II Corinth. I 15 et Lobeckius ad Phrynich. p. 295 | 38 Ἰησοῦ] ἡμησοῦ F || τῷ Ναυῇ] τοῦ Ναυὴ E. sed Ἰησοῦ dativus est || Γαῖ] γῆς perperam E cf. Jos. VIII 1 sq καὶ εἶπε κύριος πρὸς Ἰησοῦν· μὴ φοβηθῇς μηδὲ δειλιάσῃς· λάβε

μετὰ σοῦ πάντας τοὺς ἄνδρας τοὺς πολεμιστὰς καὶ ἀναστὰς ἀνάβηθι εἰς Γαί· ἰδοὺ δέδωκα εἰς τὰς χεῖράς σου τὸν βασιλέα Γαὶ καὶ τὴν γῆν αὐτοῦ· καὶ ποιήσεις τὴν Γαί, ὃν τρόπον ἐποίησας τὴν Ἱεριχὼ καὶ τὸν βασιλέα αὐτῆς· καὶ τὴν προνομὴν τῶν κτηνῶν προνομεύσεις σεαυτῷ· κατάστησον δὲ σεαυτῷ ενεδρα τῇ πόλει κτλ. || 39 Μαδιηναίων] Μαδιηνεων F, Μαδηϊναίων E: de re cf. Judic. VII (inprimis § 25) || λαμπάσιν] λαμπάσι F || ἐξώπλισε] ἐξόπλισε F. ἐξώπλισεν E || 40 τείχη] τείχει F || p. **304**, 1 ὀχυροῦ F || πολεμικήν] τὴν πολεμικήν E || 2 ἐν γράμμασι] ἐγγράμμασι F || 3 ἀπών] αὐτῶν E, ubi δι' αὐτῶν Maius ex coniectura perperam temptabat cf. Av. 246 sq. οὐ μὴν παρεῖδεν ἡ τομωτάτη φύσις | ἀπὼν παρεῖναι τοῖς πόνοις ὁ δεσπότης cl. 290 ἐζωγράφει δὲ μὴ παρὼν τὰ τῆς μάχης, quibuscum etiam p. 302. 28 apte conferas || ὁ βασιλεὺς] βασιλεὺς E || 6 γένημα F || 7 τύπους] τοπους F || ἐνέγραψε E || 9 δαίμοσι E || 10 δαιμόνια] δαιμόνων E, at cf. l. 13 || 12 πανστρατιᾷ] πανστρατὶ E cf. l. 32 || 14 ελεγεν] ελεγε E || 15 ἡ] ἡ F || 18 Σκύλλαν] σκύλα F || 19 δὲ inc. f. 38ᵛ F || Χάρυβδιν] Χάρυβδην F || κατὰ ενα] κακα τὰ ἐνάλια E. — Substantivi χρόνον ellipsis statuenda est (cf Bos-Schaefer, Ellips. Gr. p. 341 sqq.), quamquam κατὰ ἓν auctorem scripsisse puto cf. Thucyd. III 10. 15. Xenophon Hellen. III 4. 27. Plato Leg. V p. 739 D, nisi potius vocis καιρὸν defectum statuere malis cll. p. 308. 7 et 311, 1; sententiam vero optime inlustrat Pisides, quem noster voce ποιητικὸς ἀνὴρ aperte significat Av. 200 sqq. καὶ χωρὶς ὄντες καὶ μακρὰν συνημμένοι | μίαν καθ' ἡμῶν πίστιν ἠκριβωμένην. | Ἔνθεν μὲν οὖν ἔβραζεν ἡ Σκυθοτρόφος[1] | Σκύλλα σφοδρῶς ζέσασα, τῆς δὲ Περσίδος | ἐκεῖθεν ἡ Χάρυβδις ἀντήχει μεγα[2] || 21 σιγήσις F || 22 ἐξολοθρεύσομεν E || 25 Ἀμαλὴκ] Ἀμαλὲκ E || Ἀσσοὺρ] Ἀσοὺρ FE || παρεγένετο] παρεγενοντο (scil. pro παρεγένοντο cf. v. l. ad 304, 2. 29; 311, 17) F || 21—27 σῶσον-αὐτῆς ex Psalm. LXXXII fluxerunt: ὁ Θεός τις ὁμοιωθήσεταί σοι; μὴ σιγήσῃς

[1]) Σκυθότροφος et hic et H II 73 falso contra codicum auctoritatem edidit Bekker.

[2]) Eandem comparationem Manasses 3754 sq adhibet: ἐκεῖθεν ἦχει φοβερὸν ἡ Σκυθοτρόφος Σκύλλα, | ἐντεῦθεν τῆς Χαρύβδεως ἠνοίγετο τὸ στόμα. Cui Pisidae versus obversatos esse vel nota ad p. 322 probat cf. insuper Manass. 3756 sq. καὶ μέσον ἐχειμάζετο τῆς πόλεως τὸ σκάφος, καὶ πανταχόθεν κίνδυνος καὶ πανταχόθεν σάλος et Av. 180 sq. καὶ πανταχοῦ κίνδυνος ἦν ἠρτυμένος (Stud. p. 233) | πᾶν γὰρ τὸ κύκλον (l. κύκλῳ cum Bekkero) τοῦ σκάφους ἐβάπτετο. Adde Man. 3764 καὶ πλῆθος ἀπειράριθμον τοῖς σκάφεσιν ἐνθέντες et Av. 409 sq. Σκλάβων (Stud. p. 32 n. 5) τε πλήθη Βουλγάροις μεμιγμένα | ὁ βάρβαρος νοῦς ἐμβαλὼν ταῖς ὁλκάσι. — Nec tamen locustarum imago 3761 ἀκρίδα μυριόπτερον εἴποι τις ἂν εὐστόχως. 3771 ἀκρὶς ὁ Ταυροσκύθης δὲ πεζόπτερος πτηνόπους. 3784 ὡς σελευκίδες ὤφθησαν ταῖς πτερωταῖς ἀκρίσιν ex Av. 429 οἱ δ' αὖ γε λοιποὶ πάντες ἀκρίδων δίκην repetenda est, quippe quae ex Sancta Scriptura fluxerit, ubi ἀκρὶς saepius exercitus hostilis multitudinem denotat cf. Iudic. VI 5, VII 12, Judith. II 20, Jerem. XLVI 22 cll. Exod. X 4, Num. XIII 34 et Wetstenio ad Apocal. IX 3 (vol. II 2 p. 782).

μηδὲ καταπραΰνῃς ὁ Θεός· ὅτι ἰδοὺ οἱ ἐχθροί σου ἤχησαν καὶ οἱ μισοῦντές σε ἦραν κεφαλήν. Ἐπὶ τὸν λαόν σου κατεπανουργεύσαντο γνώμην καὶ ἐβουλεύσαντο κατὰ τῶν ἁγίων σου· εἶπαν· δεῦτε καὶ ἐξολοθρεύσωμεν αὐτοὺς ἐξ ἔθνους καὶ οὐ μὴ μνησθῇ τὸ ὄνομα Ἰσραὴλ ἔτι· ὅτι ἐβουλεύσαντο ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ τὸ αὐτό, κατὰ σοῦ διαθήκην διέθεντο τὰ σκηνώματα τῶν Ἰδουμαίων καὶ οἱ Ἰσμαηλῖται, Μωὰβ καὶ οἱ Ἀγαρηνοί, Γεβὰλ καὶ Ἀμμὼν καὶ Ἀμαλὴκ καὶ ἀλλόφυλοι μετὰ τῶν κατοικούντων Τύρον· καὶ γὰρ καὶ Ἀσσοὺρ συμπαρεγένετο μετ᾽ αὐτῶν, ἐγενήθησαν εἰς ἀντίληψιν τοῖς υἱοῖς Λώτ. — Διάψαλμα. Ποίησον αὐτοῖς ὡς τῇ Μαδιὰμ καὶ τῷ Σεισάρα, ὡς τῷ Ἰαβεὶν ἐν τῷ χειμάρρῳ Κεισῶν· ἐξωλοθρεύθησαν ἐν Ἀενδώρ, ἐγενήθησαν ὡσεὶ κόπρος τῇ γῇ· θοῦ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ὡς τὸν Ὠρὴβ καὶ Ζὴβ καὶ Ζεβεὲ καὶ Σαλμανά, πάντας τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν· οἵτινες εἶπαν· κληρονομήσωμεν ἑαυτοῖς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ· ὁ Θεός μου θοῦ αὐτοὺς ὡς τροχόν, ὡς καλάμην κατὰ πρόσωπον ἀνέμου· ὡσεὶ πῦρ ὃ διαφλέξει δρυμόν, ὡσεὶ φλὸξ κατακαύσαι ὄρη κτλ. || 29 ἐν νυξὶ] ἐνυξὶ F || 30 πρωτουργῷ] παντουργῷ E || 31 πυρπολεῖν] πυρπολὶν F || βάρβαρος F, sed prius β in ras. legitur || 32 προσκαθήμενος] προκαθήμενος E || 33 sq. ἀντεπιδείκνυσθαι] ἀντὲπεδείκνυσθαι (sic) F || 34 ἐνεπύρισαν] ἀνεπύρισαν E || 36 ἐταττεν] ἐταττε E || 38 ὑπήρειδον] de re cf. Exod. XVII 8—12, Christi typum inlustrat Quercius ad P III 416[1]) || p. **305**, 1 sq. τοῦτον inc. f. 39ʳ

[1]) Hic quidem cum Mose Heraclius in contentionis indicium venit, quemadmodum etiam P I 135 sq. εὐθὺς μετ᾽ αὐτὴν εἰκονίζων Μωσέα | καταστρατηγεῖς τοῦ Φαραὼ τοῦ δευτέρου Heraclius cum Chosroa debellans intelligitur, sed eadem ratione Sergium designat An. p. 1680 A ὁ τοίνυν Μωσῆς ὁ ἡμέτερος, ὁ θαλάσσῃ καλύψας Φαραὼ τὸν νεώτερον καὶ τῇ ἐκτάσει τῶν χειρῶν τοὺς ἀλλοφύλους τρεψάμενος ὁ μετὰ τὸν νομοθέτην νομοθέτης τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ διδάσκαλος, ubi de Heraclio cogitabat Quercius commenticia codicis Laurentiani memoria deceptus, siquidem illic manus recentissima minus distinctae librarii scripturae verba ὁ μετὰ τὸν νομοθέτην substituit ac praeterea in νομοθέτης et διδάσκαλος ex libidine litteras finales ex ν effecit, genuinam vero lectionem Σέργιον φημὶ τὸν νομοθέτην τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ διδάσκαλον servavit Esc., quod imprimis propter Usenerum (Acta martyris Anastasii Persae p. V) moneo. Similiter de patriarcha Pisides Hex. 1874 loquitur: βοᾷ δὲ σιγῶν ὡς ὁ Μωσέως φάρυγξ, quocum loco prorsus consentit homiliae sententia p. 305, 6 σιωπώσῃ δὲ τῇ φωνῇ καθὰ Μωσῆς ὁ πρῶτος ἐβόα cf. insuper p. 305, 1 et 15. Magis etiam ad rem nostram facit Av. 493 sqq. καὶ νῦν Ἐρυθρὰ κυρίως ἀκούεται, καλῶς βαφεῖσα τῇ βαφῇ τῶν βαρβάρων· | ἔδει γάρ, οἶμαι, τὸν Φαραὼ τὸν δεύτερον | βλέπουσαν αὐτὴν καὶ νέον σε Μωσέα | τὰς τῆς Ἐρυθρᾶς εἰκονίζειν ἐμφάσεις, quandoquidem plane eadem narratio p. 308, 13 sqq. recurrit: ἔνθα ἔδει καταποντισθῆναι καὶ τοῦ Φαραὼ τούτου πᾶσαν τὴν δύναμιν, ὥστε τὸν κόλπον Ἐρυθρὰν ἐκ τοῦ πράγματος λέγεσθαι θάλασσαν et p. 318, 7 sq. (ὀνομαζέσθω τοίνυν) θάλασσα Ἐρυθρὰ σὺν ἅρμασι Φαραὼ τὴν δύναμιν αὐτοῦ πᾶσαν καταποντίσασα cl. p. 311, 28 sq. — Pisidam videtur etiam Manasses imitando expressisse 3779 sqq. ἔδυσαν ὡς ἡ μόλιβδος εἰς ἅλμην θαλαττίαν | οἱ κούφως ἐπιπλέοντες ὑγροκελεύθους πόρους, | ὡς πρὶν σοβαροπρόσωποι τοῦ Φαραὼ τριστάται, etsi fontem primarium simul consectatus est cf. Exod. XV 10 ἔδυσαν ὡσεὶ μόλιβος ἐν ὕδατι σφοδρῷ.

F || 2 τὸν om. E || 3 κόσμῳ] κόσμον F; cf. Paulus Epist. ad Galat. VI 14 ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται κἀγὼ τῷ κόσμῳ || 6 Μωσῆς] cf. Num. X 33 sq. καὶ ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης κυρίου προεπορεύετο προτέρα αὐτῶν ὁδὸν τριῶν ἡμερῶν κατασκέψασθαι αὐτοῖς ἀνάπαυσιν· καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐξαίρειν τὴν κιβωτὸν καὶ εἶπε Μωυσῆς· ἐξεγέρθητι – μισοῦντές σε || 7 καὶ om. LXX || 9 προςετίθη] προςετίθει E, quae forma vulgatior est || 9 Δαβὶδ] scil. Psalm. LXVII 3 sqq. (ubi § 2 legitur: ἀναστήτω ὁ Θεὸς καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ καὶ φυγέτωσαν οἱ μισοῦντες αὐτὸν ἀπὸ προςώπου αὐτοῦ) || ἐκλιπέτωσαν] ἐκλειπέτωσαν E || 10 ἀπόλοιντο] ἀπόλλοιντο F || ἔθνη ἀλλόφυλα] οἱ ἁμαρτωλοὶ LXX; ceterum ante ἔθνη articulum τὰ excidisse suspicor || 11 ἡμῶν om. LXX || 11 sq. τοῦ ἐπιβεβηκότος – συγκατάβασιν] aliter LXX (§ 4 sq.) καὶ οἱ δίκαιοι εὐφρανθήτωσαν· ἀγαλλιάσθωσαν ἐνωπιον τοῦ Θεοῦ, τερφθήτωσαν ἐν εὐφροσύνῃ· ᾄσατε τῷ Θεῷ, ψάλατε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ὁδοποιήσατε τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμῶν· κύριος ὄνομα αὐτῷ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε ἐνώπιον αὐτοῦ, — verba διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς συγκατάβασιν inlustrat Suicer Thes. Eccles. vol. II p. 1067 sqq. || 15 ἀντ' ὄρους] cf. Exod. XXIV 13 sqq. 18 καθὰ] καθὰ δὲ F; de re cf. Iudic. VI 11 sqq. || ὀλίγοις om. E || 22 ἐξίστησιν] ἐξέστη E || τὴν om. E || 34 καὶ inc. f. 39ᵛ F || 28 ἀνεχώρησε E || ἡτοίμαζε E || 30 ἀπέσχετο] ἀπείχετο E || 33 οὕτω] οὕτω με E || ὁ Θεὸς] Θεὸς E || 34 τοῦ] τοὺς E || ἔμεινε E || 35 τὸ om. E || λυττῶν] λύττων F || ἀναιδοῦς] ἀναιδῶς E, at cf. l. 30 κύων ἀναιδής, tum p. 313, 5 ὁ κύων ὁ ἀναιδὴς et 317. 23 ὁ κύων ὁ ἀναιδέστατος. Chagani comparatio cum cane redit p. 300, 16; 301, 21. 28; 302. 3; 305. 32; 308, 1. 29; 310. 40; 316, 34. De Pisidae usu cf. Stud. p 35 || 38 αὐτοβοεὶ] αὐτοβοῆ F || 40 συχνὸν] συχνῶν F || p. **306**, 1 λογήσασα] λογίσασα F, quod bene admitti poterat || 2 πεποίηκεν E || 3 κατήγαγε E || του om. E || 4 καὶ (ante ἔκρυψε)] κἂν E || 6 πιστεύσασι F || 7 γὰρ inc f. 40ʳ F || 8 ἀφέσεις] ἀφέσις F || 9 παρῆν ἡ] παρῆνη ἡ (sic) F || 9 ἀνανταγώνιστον] ἀκαταγώνιστον E || 13 τὴν ante τετάρτην excidit operarum vitio || 15 αὐτῷ ἡ] αὐτῶν ἣ (sic) E || γινομένη] γενομένη E || 16 τῷ] τὸ F || 18 ἀλλὰ] ἀλλ' ὁ E || 19 τῷ om. E || 23 Σομνᾶν] Σωμνὰν F recte || Ἰωὰχ] ιωχὰμ F cf. IV Reg. XVIII 17 sq. καὶ ἀπέστειλε βασιλεὺς Ἀσσυρίων... τὸν Ῥαψάκην ἐκ Λαχὶς πρὸς τὸν βασιλέα Ἐζεκίαν ἐν δυνάμει βαρείᾳ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ·... καὶ ἐβόησαν πρὸς Ἐζεκίαν· καὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν Ἐλιακὶμ υἱὸς Χελκίου ὁ οἰκονόμος καὶ Σωμνὰς ὁ γραμματεὺς καὶ Ἰωὰς] (sic) ὁ υἱὸς Σαφὰτ ὁ ἀναμιμνήσκων || 27 ἠβούλοντο] ἐβούλοντο E || Πρωτέα] πρωταῖα F || 28 ἐν ἀνθρωπείῳ] ἐνανθρωπίῳ F || 29 εἴδει] ἤδη F 31 Σαλμωνεὺς] Σαλμονεὺς F || ἄλλως F a m. pr. || βύρσης] βύσσης F || 32 ἀνάγκη] ἀνάγκῃ E (sive potius Maius, qui prave vertit: nihil deinde

sperans aut reputans. **nisi quod a necessitate prorsus dependet.** Ut breviter dictorum eius capita referamus etc.) || 33 κεφάλαια] κεφάλεα F || p. **307**, 1 δέ τι] δ' ετι E || αἰτήσητε] ἐλπίσητε E || 2 εἶπε E || προςηπείλησε E || προςέθηκεν] προςτέθεικε E || 3 ὀψόμεθα] ὀρώμεθα F || 4 παρὰ τοῦ] παρ' αὐτοῦ E || 6 τὰ om. E || 8 τῶν πρέσβεων ῥήματα, στρατὸν δὲ παρὰ om. Maii editio, nec tamen E, sicut editoris versio (haec legatorum verba fuerunt. Porro exercitum a Persis exposcebat) probat || 10 σύμφωνον F, sed ο ex ω factum est || 11 νυκτὸς inc. f. 41r F || 12 ἐξέπλευσε] ἐξέπλευσαι F || 14 καὶ (ante αὐτοῖ.)] om. E || ὑπερηφάνοις] ὑπε^{ρι}φάνοις F (superscr. m. rec.) || 19 ἀνεικαστον] ἀνήκαστον F || δεσποτείαν] δεσποτίαν F || σου] σοι E || 20 Σενναχειρείμ] Σενναχειρήμ E; de sententia cf. Ezechiae verba IV Reg. XIX 15 sq κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ, σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος ἐν πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς γῆς, σὺ ἐποίησας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· κλῖνον κύριε τὸ οὖς σου καὶ ἄκουσον, ἄνοιξον κύριε τοὺς ὀφθαλμούς σου καὶ ἴδε καὶ ἄκουσον τοὺς λόγους Σενναχηρίμ (quae forma saepius occurrit) οὓς ἀπέστειλεν ὀνειδίζειν Θεὸν || 21 εχομεν] εχωμεν F || 22 σὺ] σοι F || 23 παντοκράτορ] παντοκράτωρ F || 25 οὐκ ἀδυνατεῖ σοι] οὐκαδυνατῆσοι E, unde οὐκ ἀδυνατῆσοι elicere noli cf. Job. XLII 2 ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐδέν; at enim auctor manifesto οὐκ ἀδυνατεῖ <παρὰ> σοὶ scripsisse putandus est cf. Chron. II 14, 11 καὶ εἶπε (scil. Asa cf. l. 32 sqq.) κύριε, οὐκ ἀδυνατεῖ παρὰ σοὶ σώζειν ἐν πολλοῖς καὶ ἐν ὀλίγοις.... κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν μὴ κατισχυσάτω πρὸς σὲ ἄνθρωπος || 26 πάρεστί E || θέλῃς] scripsi: θελεις F, ἐθέλῃς E || 28 οὖσι E || 29 καθὁμολόγησαν F cf. p. 313, 33 || Ῥασὶν] Ῥαασσῶν F, Ῥαασῶν E. In verborum contextu perperam codicis F lectio remansit cf. ad p. 299, 14 || 31 συλληφθήτωσαν — 32 ἐμπυρίζεται ex Psalm. IX 23 fluxerunt: ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ ἐμπυρίζεται ὁ πτωχός, συλλαμβάνονται ἐν διαβουλίοις οἷς διαλογίζονται || 32 ἐπάταξε inc. f. 41v F || 34 Ἀσὰ] Ἀσᾶ E; de re cf. Chron. II 14 (cl. l. 25 sqq.) || 35 ἀμέτρητον] ἀμέτριτον F || Ἰωσαφὰτ] cf. Chron. II 20, 6 sqq. || 36 μόνῳ θελήματι] μονοθελήματι F cf. p. 311, 28; 312, 20; 314, 4 cl. 304, 11 || 37 κληρονομίας] κληρονομία F || εἴπωσιν E || 39 ὁ στρατηγὸς om. Maius, qui in translatione Latina vocem (praefectus) adgnoscit || p. **308**, 3 ὀγδόῃ] τῇ ὀγδόῃ E || 4 σπουδαζόμενον] τὸ σπουδαζόμενον E || 5 τῆς om. E || 6 ἐξαρτῦσαι] ἐξαρτήσαι F cf. p. 304, 1. 10; 308, 16 cl. Stud. p. 233 || 7 μίαν om. E || 15 λέγεσθαι inc. f. 42 F || 16 λαβὼν] λαβὸν F || θωρακηφόροις] θωρακηφορον cf. p. 315, 8 ἱππεῖς ἐνδεδυμένους θώρακας et 317, 35 ἱππεῖς ἐνδεδυμένοι τοὺς θώρακας E || ἄντικρος] ἀντικρὺ E || 19 sq. παραθαλάσσιον] παραθάλασσαν F || 21 ὡρώντο] ὁρμῶντο F || ετοιμον] ετοιμοι E || 22 ἐνάτῃ

ἐννάτη F || 23 ἐπ' ὄψεσι] ἐπόψεσι F || 31 ἰσχύει] ισχύι F || 32 κλητὴν] κλιτὴν F || 38 πάλιν inc. f. 42ᵛ F || 39 ἀξιωθεῖσα] ἀξιωθεῖς F || p. **309**, 1—310, 36 om. E || 3 ἔφησε] = Zachar. VIII 19 (νηστεία — ἀγαθάς) || 4 εἰς εὐφροσύνην] εὐφροσύνην LXX || 5 ἐξειλήφασι] ἐξηλείφασι F || 7 πένθιμον] πένθημον F || 9 σταυρῷ] σταυρὸν (p. compend.) F || 10 πένθιμον] πένθημον F || 14 σιωπήσομαι apud scriptorem sequioris aetatis offensione caret || 16 Ναβουχοδονόσωρ F || ἀρχιμάγειρος] ἀρχημάγηρος F || ἐνέπρησε] ἐνεπρισε F || 17 δοριάλωτον] δωριάλωτον F || 17 sq. λέξεσιν] λέξεσι F; de re cf. Jerem. LII 12 — 16 (= ἐγένετο 19 — γεωργοὺς 25) || ἐγένετο om. LXX (cf. § 4) || τῷ om. LXX || ἦλθεν] ἦλθε LXX || 20 ἀρχιμάγειρος] ἀρχημάγειρος F || ἑστὼς] (ἑστῶς inc. f. 43ʳ F) ἑστηκὼς LXX || 21 ἐνέπρησεν] ἐνέπρησε LXX, ἐνέπρισεν F || 22 ἐνέπρησεν] ἐνέπρισεν F || 23 καθεῖλεν] καθῆλεν F || ἀρχιμαγήρου F || 24 κατέλιπεν] κατέλειπεν F || ἀρχιμάγειρος] ἀρχημάγειρος F || 34 μῆνες] μήναις F || 36 sq. ἀρχιμάγειρος] ἀρχημάγειρος F || 40 ἐνιεροσολύμοις inc. f. 43ᵛ F || ἐνέπρισε F || p. **310**, 1 Ἰώσηπος] ιώσιππος F || γράφων] scil. Bell. Jud. VI 4, 5 et 8 || 2 τοῦ δὲ] τοῦδε F || ναοῦ om. Ios. || ἄρα] ἆρα F || κατεψήφιστο] κατεψίφιστω E || 2 sq. ἡμέρα χρόνων περιόδοις δεκάτῃ] εἱμαρμένη χρόνων περίοδος ἡμέρᾳ δεκάτῃ Jos. || 3 πρῶτον] τὸ πρότερον Jos. || 3 sq. βασιλεως Βαβυλῶνος] τῶν Βαβυλωνίων βασιλέως Jos. || 4 ἐνεπρήσθη] ἐνεπρίσθη || διὸ θαυμάσαι] θαυμάσαι δ' Ios. § 8. ubi plura interiecta sunt || τῆς περιόδου] ἐν αὐτῇ τῆς περιόδου Jos. || 5 γὰρ] γοῦν, ὡς ἔφην Jos. || ἐτήρησε] ἐπετήρησε Jos || 6 κατεφλέχθη] ἐνεπρήσθη Jos. || Ἰώσηπος] Ἰώσιππος F || 10 λέγοντι] λέγων? || 12 τῇ δεκάτῃ] ἡ δεκάτη F || 14 ἀλητήριος F || 18 καλίνον F || κατήσχυναν] κατίσχυναν F || 20 αἵματος inc. f. 44ʳ F || 22 τὸ δὴ λεγόμενον] cf. ad Paroemiogr. Gr. vol. I p. 187 et II p. 4 || 23 κεκαυτηριασμένην] καὶ καυτηριασμένην F; cf. Paul. Epist. ad Timoth. I 4. 2 κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν || 30 παραμακεδῶσι F || 35 κηδεμονία] κηδαιμονία F || 38 καθὰ] καθάπερ E || 40 κατὰ γῆν] κατὰ τὴν γῆν ἅμα E || p. **311**, 3 αἴτε inc. f. 44ᵛ F || 4 πεπλήρωτο] πεπλήρωται E || 6 ὅ τι κατὰ πόλεως ἐπινενόηται πολέμιον] ὅ τι πρὸς τὸν κατὰ πόλεως ἐπινενόηται πόλεμον || 7 ἀγρίων] ἀγρ ων F || 13 ἀπέδειξαν] ἀπέδειξεν F || 17 αὔτανδρα] αὔταδρα (sic) F || 19 κενῶν] καινῶν F || 26 ἰδεῖν inc. f. 45ʳ F || 27 Ἐρυθρὰν] ἐρυθρὰ F || θάλασσαν] θάλασσα F haud male cf. Judith. II 8 ποταμὸς ἐπικλύζων τοῖς νεκροῖς, sed accusativo favet Deuteron. XI 4 καὶ ὅσα ἐποίησε τὴν δύναμιν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὰ ἅρματα αὐτῶν καὶ τὴν ἵππον αὐτῶν καὶ τὴν δύναμιν αὐτῶν, ὡς ἐπέκλυσε τὸ ὕδωρ (accus. cf. insuper Is. LXVI 12) τῆς θαλάσσης τῆς Ἐρυθρᾶς ἐπὶ προσώπου αὐτῶν || 29 αὐτοῖς] αὐτοὺς F || σκεύεσιν] σκάφεσι E || 30 ἔκλιναν] ἔκκλιναν F || 31 αὐτῇ] αὕτη E cf. l. 20 || 34 post εὔδιον tres vel quattuor litterae in F sunt erasae || πάντα] ἅπαντα E || 35 ἐκεῖνο] ἐκείνω F || 37 περιρρέόμενον] περι-

ρεόμενον F || p. 312, 1 ἀλιτήριον] ἀλητήριον F || 2 ἧς] εἰς F || ἐνέπλησεν] ἐνεπλησε F || 4 πρὸς τὸ πρὸ] προςτὸν F || χερσὶ] καὶ χερσὶ E || 5 ἡμέραι λίαν] λίαν ἡμέραι F || 8 τὸν κατὰ (inc. f. 45ᵛ F) θάλασσαν τῶν βαρβάρων] τῶν κατὰ θάλασσαν βαρβάρων E || 9 ὧν] ὃν F || 12 sq. σὺν βοῇ] συμβοῇ E cf. l. 26 || 13 πλησίον om. E || ὀμόσε] ὠμόσαι F || 18 Μωσέως] scil. Deuteron. XXXII 30 || 20 αὐτὴ] αὕτη E cf. l. 31 || 20 sq. ἐμπρησθῆναι] ἐμπρισθῆναι F || 25 τὸν] τῶν E || 26 σὺν βοῇ] συμβοῇ E cf. l. 12 sq. || 29 βαρβάρους inc. f. 46ʳ F || 30 ἰδίων] ιουδαίων F || 35 αὐτοὺς] αὐτοῖς F || 40 Χρυσῆν] χρυσὶν F || p. 313, 1 καὶ τὸ πῦρ om. E || θεώμενοι] θεόμενοι F || 2 ἀνατείναντες εἰς οὐρανοὺς] εἰς οὐρανοὺς ἀνατείναντες E || 2 ἡ δεξιὰ—4 ὑπεναντίους]=Exod. XV 6 sq. || 3 δεδόξασται] δεδοξαστε E || χεὶρ om. E || 4 συνέτριψας] συνέτριψε E || 6 ὑπεχώρησε E || 10 καὶ inc. f. 46ᵛ F || 14 Καλχηδόνι] Καλχηδόνη F || 15 θεόμενος F || 16 μηδέποτε] μὴ δέσποτα E || 16 sq. συγχωρήσειε E || 18 ἔχαιρεν E || καταλελύσθαι καταλαβέσθαι E || Ναβουχοδονόσωρ FE || 21 πολεμῶν] πολέμῳ E rectius || ἀλητήριον F || 24 ἐνετύπου] ἀνετύπου E || 28 Ἠσαΐαν] cf. VII 4 μὴ φοβοῦ μηδὲ ἡ ψυχή σου ἀσθενείτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων τῶν δαλῶν τῶν καπνιζομένων τούτων || 29 Ῥασὶν] Ῥαασσῶν F, Ῥαασῶν E cf. ad p. 299, 14 || 30 ἐξέκαυσε E || 31 συνειδήσεως] συνηδήσεως F || 32 (ἰσχύ)σαντες inc. f. 47ʳ F || 35 σπέρμα] τὸ σπέρμα E || Ταβεὴλ] Τὰ βεὴλ F, Ταβὴλ E cf. v. l. ad p. 299, 9 || 33 καθ᾽ὡμολόγησαν F, sed ω ex ο factum est cf. p. 307, 29 || 34 ἔθνεσι E || 36 φοβηθῇς] φοβηθεὶς F || εἰπὼν F, ubi primitus ὁ exaratum erat || 38 τοῦ om. E || 40 κατ᾽ ἐκεῖνο καιροῦ] κατ᾽ ἐκείνου καιροῦ F || p. 314, 4 συνεκκεντήσας] συνεκκεντήσασα F, at cf. Num. XXV 7 sq καὶ λαβὼν σειρομάστην ἐν τῇ χειρὶ εἰςῆλθεν ὀπίσω τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Ἰσραηλίτου εἰς τὴν κάμινον, καὶ ἀπεκέντησεν ἀμφοτέρους, τόν τε ἄνθρωπον τὸν Ἰσραηλίτην καὶ τὴν γυναῖκα διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς || τοῦτόν τε] τοῦτον δὲ E || 5 μετ᾽] μετὰ E || 7 οὕτως] οὕτω F || 8 τῇ δὲ — γῇ] τῆς δὲ — γῆς E (quae lectio propter πρὸς θαλάσσῃ fortasse praeferenda est; de dativo cf. e. gr. Evang. Luc. XI 46) || 10 ἔφεδρος] ἔφαιδρος F || 12 ἄτρωτον inc. f. 47ᵛ F || 16 λέγοντες] scil. Exod. XIV 25 καὶ εἶπαν οἱ Αἰγύπτιοι· φύγωμεν ἀπὸ προςώπου Ἰσραήλ· ὁ γὰρ κύριος πολεμεῖ περὶ αὐτῶν τοὺς Αἰγυπτίους || 18 ἦλθεν — p. 318, 20 πρόδηλος om. E || 23 προπεφητευκέναι] προφητευκέναι F, quod defendi potest || 28 sq. στρατεύσαντα] στρατεύσανται F || 29 φησιν] cf. Ezech. XXIX 4 παντὶ πετεινῷ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ πεδίου δέδωκά σε καταβρωθῆναι || 33 καὶ (altero loco) inc. f. 48ʳ F || 34 Ματταθίας] scripsi: Ματθίας F; cf. Maccab. I 2, 11 sqq. || ὃν] l. οὗ cf. p. 316, 24 || p. 315, 3 ἐγένετο — 30 κύριος] = Ezech. XXXVIII et XXXIX 1—12 || 5 στηρήσον F || inter Γὼγ et καὶ in LXX habes: καὶ τὴν γῆν τοῦ Μαγὼγ ἄρχοντα Ῥώς, Μεσὸχ καὶ Θοβὲλ || 6 εἰπὸν] εἶπον F || 17 Μεσὸχ] Μεσὼχ F || Θοβὲλ] Θομὲλ F || 9 κεφαλαῖαι] κεφαλαῖαι καὶ μάχαιραι LXX ||

Αἰθίοπες] Αἰθίοπαις F || 9 sq. καὶ σὺ—μετὰ σοῦ] fusius LXX: πάντες περικεφαλαίαις καὶ πέλταις, Γομὲρ καὶ πάντες οἱ περὶ αὐτόν, οἶκος τοῦ Θοργαμὰ ἀπ' ἐσχάτου βορρᾶ καὶ πάντες οἱ περὶ αὐτόν, καὶ ἔθνη πολλὰ μετὰ σοῦ. Quibus alia adnectuntur § 7—10 (ἑτοιμάσθητι—κύριος) || 11 ῥῆμα] ῥῆμα F, unde fortasse vox ῥήματα (= LXX) elicienda est || ante λογισμοὺς cum LXX adiunge: λογιῇ cf. p. 317, 16 || 12 ἀπεῤῥιμμένην] ἀπεριμμένην F || λαὸν ἡσυχάζοντα] ἡσυχάζοντας LXX || ἡσυχίᾳ] τῇ ἡσυχίᾳ LXX || 13 πάντας κατοικοῦντας γῆν LXX || 14 αὐτῶν om. LXX || σκυλεῦσαι σκῦλα] σκῦλα σκυλεῦσαι LXX || αὐτῶν inc. f. 48ᵛ F || 14 sq. ἀναβήσομαι ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας] τοῦ ἐπιστρέψαι χεῖράς μου εἰς τὴν ἠρημωμένην, ἣ κατῳκίσθη, καὶ ἐπ' ἔθνος συνηγμένον ἀπὸ ἐθνῶν πολλῶν, πεποιηκότας κτήσεις, κατοικοῦντας ἐπὶ LXX || 15 Σαβὰ F || 16 Χαλκηδόνιοι] l. Καρχηδόνιοι cum LXX cf. p. 317, 5. 9 sq. 12. 14, ubi lectiones Καλχηδόνος et Καλχηδόνιοι eadem ratione mutandae sunt cf. Stud. p. 61. Ceterum fluctuationem inter Χαλκ et Καλχ intactam reliqui aeque ac Χαλκηδόνος p. 307, 6. Χαλκηδόνι p. 300, 29 et Καλχηδόνι p. 304, 32; 313, 14. 22 || καὶ ἐγερθήσει] καὶ πᾶσαι αἱ κῶμαι αὐτῶν ἐροῦσί σοι· εἰς προνομὴν τοῦ προνομεῦσαι σὺ ἔρχῃ καὶ σκυλεῦσαι σκῦλα· συνήγαγες συναγωγήν σου λαβεῖν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἀπενέγκασθαι κτῆσιν τοῦ σκυλεῦσαι σκῦλα. Διὰ τοῦτο προφήτευσον υἱὲ ἀνθρώπου καὶ εἰπὸν τῷ Γώγ· τάδε λέγει κύριος· οὐκ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐν τῷ κατοικισθῆναι τὸν λαόν μου Ἰσραὴλ ἐπ' εἰρήνης, ἐγερθήσῃ LXX || 17 πάντες] πάντες, συναγωγὴ μεγάλη καὶ δύναμις πολλὴ LXX || 18 καλύψαι] κάμψαι F || καὶ] ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἔσται, καὶ LXX || 19 ἐνώπιον] ἐνώπιων F || 20 inter Γὼγ et ἀναβήσεται haec omissa sunt (LXX § 17 sq.): σὺ εἶ περὶ οὗ ἐλάλησα πρὸ ἡμερῶν τῶν ἔμπροσθεν, διὰ χειρὸς τῶν δούλων μου τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ, ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις καὶ ἔτεσι, τοῦ ἀναγαγεῖν σε ἐπ' αὐτούς· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐν ἡμέρᾳ, ᾗ ἂν ἔλθῃ Γὼγ ἐπὶ τὴν γῆν Ἰσραήλ, λέγει κύριος, κύριος, nec tamen codicis F lacuna statuenda est || 21 ante καὶ μεγαλυνθήσομαι plura (ἐλάλησα—μετ' αὐτοῦ § 19—22) leguntur in LXX || 21 καὶ γνωσθήσομαι in F bis librarius dederat, sed loco priori additamentum erasum est || 22 ἐνώπιον] ἐναντίον LXX cf. p. 318, 10 || 22 sq. ante καὶ ἀπολῶ auctor neglexit cap. XXXIX § 1 sq. (καὶ σὺ—Ἰσραὴλ) || 23 χειρὸς τῆς ἀριστερᾶς σου] χειρός σου τῆς ἀριστερᾶς LXX || 24 χειρὸς τῆς δεξιᾶς σου] χειρός σου τῆς δεξιᾶς LXX || ὄρη] ὄρει F cf. p. 317, 38 || Ἰσραὴλ] τὰ Ἰσραὴλ melius LXX || 25 πέσῃς] πεσῇ LXX || 26 πλῆθος] πλήθη LXX || καὶ πᾶσι] παντὶ πετεινῷ καὶ πᾶσι LXX || 27 καὶ κατοικισθήσονται] ἐπὶ προσώπου τοῦ πεδίου πεσῇ, ὅτι ἐγὼ ἐλάλησα, λέγει κύριος· καὶ ἀποστελῶ πῦρ ἐπὶ Γὼγ καὶ κατοικισθήσονται LXX || αἱ νῆσοι] αἰνήσοι F; cf. p. 316, 10 || inter εἰρήνης et καὶ in LXX habes § 6—10 || 27 sq. λεγει κύριος, κύριος om. LXX || 29 ἐν] πρὸς LXX (= l. 35 et p. 316, 9) cf. tamen p. 318, 1. 3, 7 || 29 sq.

καὶ — κύριος] καὶ περιοικοδομήσουσι τὸ περιστόμιον τῆς φάραγγος καὶ κατορύξουσιν ἐκεῖ τὸν Γὼγ καὶ πᾶν τὸ πλῆθος αὐτοῦ LXX || 34 χρησμῳδούμενον] χρισμοδούμενον F || 37 ἔσεσθαι inc. f. 49ʳ F || 40 ἀπολομένοις] ἀπωλομένοις F p. **316,** 1 παράγεται] παράγετε F || 3 πολύσημον] πολύσιμον F || 8 νοείτωσαν] νοήτωσαν F || 10 αἱ νῆσοι] αἰνήσοι F; cf. p. 315, 27 || 14 προςῆκεν] malim: προςήκει || προδεδήλωται] προςδεδήλωται F || 18 Ἀσαμωναίων] Ἀσσαμονέων F || Ματταθίου] ματγαίου (sic) F || μὲν inc. f. 49ᵛ F || 21 Θεὸν uncis saepsi || 22 ante τὴν ἔκβασιν procul dubio ἐσχηκέναι excidit cf. p. 314, 19; 315, 33; 316, 13. 31 || 39 τὸ] τῷ F || 40 τί inc. f. 50ʳ F || ἄλλο] ἄλλω E || p. **317,** 5 Σαββὰ] ΣαβὰF || Δαιδὰν] Δεδὰν F || Καλχηδόνος] l. Καρχηδόνος cf. ad p. 315, 16 || 6 Σαββὰ] Σαβὰ F || 9 sq. Καλχηδόνιοι] l. Καρχηδόνιοι || 10 πρόςοικοι] scripsi: προςήκοι F cf. p. 314, 35 et 316, 18 || 11 ἀναντίῤῥητον] ἀναντήρρητον F || φήσειεν] φήσιέν F || 12 et 14 Καλχηδόνιοι] l. Καρχηδόνιοι || 16 λογισμοὺς] λογισμοῖς F; cf. p. 315, 11 || 16 sq. et 19 sq. ἀπεῤῥιμμένην] ἀπεριμμένην F || 22 τὸ inc. f. 50ᵛ F || 23 οἰόμενος] οἰόμενοι F || 25 βραχίωνι F || 28 ἄπλειστον F || 31 περιοπῆς F || 33 τὴν] πρὸς τὴν? || 33 sq. θάρσει — σε] = Sophon. III 16 sq. || 33 αἱ χεῖρές LXX || ἰδοὺ] κύριος LXX || 34 δυνατὸς τοῦ σώζειν σε] ὁ δυνατὸς σώσει σε || 38 ὄρη] ὄρει F cf. p. 315, 24 || p. **318,** 1 sq. κατορύξουσιν] κατωρύξουσιν F || 3 ἀλλοφύλων] ἀλλοφύλλων F || 3 sq. πλήθη Θεὸς] πληθ̄ς F || 4 ἐν inc. f. 51ʳ F || κατεπόντισαν] κατεποντίσθησαν F || 8 καταποντίσασα] κατὰ ποντήσασα F || 9 καθά φησιν ὁ προφήτης] flosculos habes ex variis locis decerptos cf. Ezech. XXXVIII 23 (p. 315, 21 sq. supra). — Psalm. LXXXI 5 ἐν σκότει διαπορεύονται, — Sap. Salom. V 6 καὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης φῶς οὐκ ἔλαμψεν ἡμῖν, καὶ ὁ ἥλιος οὐκ ἀνέτειλεν ἡμῖν, — Psalm. XLVIII 15 θάνατος ποιμανεῖ αὐτούς, καὶ κατακυριεύσουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τοπρωΐ, καὶ ἡ βοήθεια αὐτῶν παλαιωθήσεται ἐν τῷ ᾅδῃ ἐκ τῆς δόξης αὐτῶν || 16 οὐκ ἀνυπεύθυνον] οὐκὰν ὑπεύθυνον F || 21 Δεββῶραν] Δεββώραν (et l. 23) E, Δεββῶρα F; de re cf. Iudic. V || 23 τὴν adieci cf. l. 31 || καλῷ] καλῶν F || ἣ] ἡ F, ἥτις E || καθ' ἡμᾶς] καθημῶν F, quod defendi potest || 24 post Θεὸν 4—5 litterarum rasura in F conspicitur || κατηκόντισε] κατηκόντησε F || 25 τὸν inc. f. 51ᵛ F || 26 Δεββώρα FE || 27 ἀκούσατε κτλ.] cf. Jud. V 3 || 28 ἐφ' ὁδῷ] ἐφοδῷ F, ἐφ' ᾠδῷ E ('cum cantu'! ex Maii interpretatione) cf. Jud. V 10 || 29 ἀνακρουομένων] ἀνακρουομένην E; cf. Iud. V 11 || 30 δικαιοσύνας] δικαιοσύνης E cf. Jud. l. c. δικαιοσύνας αὔξησον || 31 Δεββώρα E || 32 πάσης om. E || 33 βοάτω (sic) post κυρίῳ supplet E || 34 δεδόξασται] δεδόξαστε F || Βὴλ] cf. Isai. XLVI 1 || Δαγὼν] cf. Reg. I 5, 3 || ᾐσχύνθησαν] ισχύνθησαν F || 36 ἐῤῥύσατο] ἐρύσατο E || 37 προςδοκηθείσης] πρὸς δοκηθήσης F || p. **319,** 2 σμικρύνωμεν] σμικρύνομεν F || 3 ὅσων] ὅσον F || γνωσόμεθα] νωσώμεθα F || 4 ἐδωρήσαντο] correxi: ἐδωρήσατοFE cf. p. 313, 25; 316,

37; 318, 4 || 5 μὲν] μὲν γὰρ E || 7 χειροπέδαις inc. f. 52r F || 11 τολμόντων F || 13 ἐπ' ὄψεσιν] ἐπόψεσιν F || 15 ἐπιστρέφεσθαί τε] ἐπιστρέφεσθαι τέκνα (propter l. 11) F || 20 προστησώμεθα] προστησόμεθα E || 21 ὅτι—23 Σιὼν] = Psalm. LXVIII 34—36 || 21 εἰσήκουσε E || πεπεδημένους] πεπεδημένους αὐτοῦ LXX || 23 αὐτῇ] αὐτοῖς recte LXX || ἔσωσεν κύριος ὁ Θεὸς] ἔσωσε κύριος E, ὁ Θεὸς σώσει LXX || 28 ἐ[κ] βασιλέως F || 29 καὶ (altero loco) inc. 52v F || 31 κεκτημένος] καικτημενος F || 33 καθά φασιν] καθὰ φησὶν F || μεγαλεῖα] μεγαλία F || 34 γεγόνασιν] γεγόνασι E || 35 πρηνὴς] πρινῆ F || 38 ἐπ' ὄψεσι] ἐπόψεσι F || 39 προσεκύνησε F || 40 σοὶ] σὺ F cf. v. l. ad p. 307, 22 || p. **320,** 2 ποιμαίνοντες] ποιμένοντες F || 6 σοφώτατος εἴρηκέ τε] σοφώτατός τε εἴρηκεν F || πεπραχε E || 21 καὶ inc. f. 53r F || 12 ἀλλ'] καὶ F || 17 τήν τε] τὴν E || 18 ἔπειτα] ἔπιτα F || ταύτῃ] ταῦτα? || 19 sq. τάδε—μου] = Isai. XXXVII 35 || 19 ὑπὲρ ταύτης τῆς πόλεως] ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης LXX, ὑπὲρ ταύτης πόλεως E || 22 στεφανώσοι] στεφανώσει E || ὁ om. E || 28 ᾧ (malim οἷς) ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος om. E.

Homiliae nomine opusculum notavi, quod 'narrationem' (Bericht, Erzählung) appellat Krumbacher (Gesch. d. byz. Litter. [2]p. 251 et 671): manifesta enim orationis in Ecclesia lectae indicia comparent cf. p. 298, 29 ἀκούσατε, 299, 12 sq. τῶν ἀκουόντων ὑμῶν, 300, 13 et 315, 31 ἠκούσατε (cll. p 299, 40; 300, 4), tum p. 300, 6 sq. συμμετρουμένου τοῦ λόγου τῇ εὐτελείᾳ τοῦ γράφοντος. Quotiescumque vero de auctore cogito, coniectura ultro se offert, quam in aleam dare non vereor, ut quae probabilitatis specie non careat. Nimirum legatio ad Chaganum missa ita p. 306, 23 sq. enarratur, ut tres pacis internuncii commemorentur, quartus consulto in censum non veniat. Cuius reticentiae hanc rationem mihi exsequi videor, ut auctoris modestia adgnoscatur, qui legationis officio functus suum munus silentio praeterire maluerit. Iam vero Chronicon Paschale (Patr. Gr. vol. XCII) p. 1009 CD de pacis oratoribus haec habet: καὶ δὴ ἐξῆλθον πρὸς αὐτὸν Γεώργιος ὁ ἐνδοξότατος πατρίκιος καὶ Θεόδωρος ὁ ἐνδοξότατος κομμερκιάριος ὁ τὴν ἴσατιν και Θεοδόσιος ὁ ἐνδοξότατος πατρίκιος καὶ λογοθέτης καὶ Θεόδωρος ὁ θεοφιλέστατος σύγκελλος καὶ Ἀθανάσιος ὁ ἐνδοξότατος πατρίκιος. Non concinit legatorum numerus, facile conveniet, si Athanasii nomen ex p. 1008 A sqq. inrepsisse statuas. Quo posito atque concesso, si intentis oculis Chronici memoriam contemplamur, Theodori Syncelli persona [1]) ex umbraculis in solem procedit, quandoquidem commodissime quaestionem solvit.

---

[1]) Alius est Theodorus medicus, qui legationem apud Chaganum Mauricio imperante administravit cf. Theophylactus Simocatta Hist. VI 11, 7 sqq., Theophanes p. 273, 9 sqq., Nicephorus Callistus Hist. Eccl. XVIII 29 (Patr. Gr. CXLVII p. 384.)

Utcumque res se habet, ad homiliae tempus adcurate definiendum argumentorum momenta adferri possunt: scilicet p. 302, 29 sq. Boni mors haud obscure significatur, quae a. 627 die XI mensis Maii evenit (Chron. Pasch. p. 1017 A), p. 320, 22 (cl. 300, 23) opusculum compositum esse discimus, priusquam in Perside res ad ultimum dimicationis venisset (a. 628). Quae ratiocinatio eo ducit, ut memoria anniversaria belli Avarici die VII mensis Augusti a. 627 celebrata in discrimen vocetur.

Ac sententiae nostrae favet, qud Theodori homilia summatim in Synaxaria de hymno Acathisto transiit, quo Ecclesia Graeca memoriam belli Avarici feliciter profligati celebrat. Quae quidem synaxaria hactenus in duabus recensionibus extant, a Quercio post Gretserum (I) et Combefisium (II) hymno Acathisto p. 1384 sqq. et 1353 sqq. subiunctis, nobis tertium exemplum e codice Vindobonensi Histor. XLV (membr. in fol., s. XII) f. 98ʳ — 99ʳ descriptum in promptu est:

Ἱστορία σύντομος περὶ τῆς ἐλεύσεως τῶν Περσῶν καὶ Ἀβάρων.

Ἐν τοῖς χρόνοις Ἡρακλείου, τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων, Χοσρόης, ὁ τῶν Περσῶν βασιλεύς, ἀπέστειλε Σάρβαρον, τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ, μετὰ δυνάμεως βαρείας· καὶ κατέστρεψε πᾶσαν τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν, ἐλθὼν ἄχρι Καλχηδόνος, βουλόμενος ἑλεῖν καὶ Κωνσταντινούπολιν. Ταῦτα ἰδὼν Ἡράκλειος εἴασε τὰ τέκνα αὐτοῦ, Κωνσταντῖνον καὶ Ἡράκλειον, Σεργίῳ τῷ πατριάρχῃ καὶ Βόνῳ τῷ πατρικίῳ καὶ ἐξῆλθε τοῦ πλοὸς ἐπὶ τὴν Περσίδα. Τοῦτο μαθὼν Χαγάνος, ὁ τῶν Ἀβάρων δυνάστης, ἦλθε καὶ αὐτὸς διὰ τῆς Θρᾴκης μετὰ ἀναριθμήτου πλήθους ἐν μικροῖς μονοξύλοις πλοίοις κατὰ τῆς αὐτῆς θεοφυλάκτου Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ κυκλώσαντες αὐτὴν οἱ ἄθεοι Ἄβαροι ἐπολιόρκουν ἐν ἰσχύϊ, παραλαβεῖν αὐτὴν οἰόμενοι· ὁμοίως καὶ οἱ Πέρσαι κατέκαιον τὰ πέραν τῆς πόλεως.

Τῇ οὖν τρίτῃ ἡμέρᾳ τῶν πολεμίων Ἀβάρων ἐπικειμένων τῇ πολιορκίᾳ, ἀνοιχθείσης τῆς κατὰ τὴν Πηγὴν πόρτης. ἐξῆλθον στρατιῶται ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἔκοψαν πλῆθος Ἀβάρων πολύ. Ποιήσαντες οὖν οἱ Ἄβαροι πυργοκαστέλλους καὶ μαγγανικά, τοξοβολίστρας τε καὶ ἑλεπόλεις καὶ πλεῖστα ἕτερα μηχανουργήματα ἐπολιόρκουν τὸ τεῖχος. Ὁ οὖν πατριάρχης Σέργιος λαβὼν τὴν σεπτὴν εἰκόνα τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου βαστάζουσαν τὸν δεσπότην ἡμῶν καὶ κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὴν ἀχειροποίητον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ τιμίαν εἰκόνα, ἔτι τε τὰ ζωοποιὰ τοῦ σταυροῦ ξύλα καὶ τὴν ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου τὴν ἐν Βλαχέρναις περιῄει τοῖς τείχεσι λιτανεύων μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ καὶ τῶν μοναχῶν, ἐξαιτούμενοι τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ταχίστην βοήθειαν· εἰς πολὺν γὰρ φόβον καὶ περίστασιν ὑπῆρχον διὰ τὸ σφόδρα καὶ κραταιῶς ἐπικεῖσθαι τοὺς πολεμίους. Στείλας οὖν ὁ νέος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὁ υἱὸς Ἡρακλείου, πρέσβεις πρὸς Χαγάνον μετὰ δώρων βασιλικῶν κυρῶσαι εἰρήνην μετ' αὐτοῦ, τὰ

μὲν δῶρα οἱ μιαροὶ Ἄβαροι ἔλαβον, ἀντέφησαν δὲ τοῦτο ποιῆσαι, τὸ πάντας τοὺς ἐν τῇ πόλει μετὰ ἑνὸς χιτωνίσκου ἐξελθόντας οὕτω τὴν πόλιν αὐτῷ καταλιπεῖν· τοῦτο δὲ μεγίστην φιλανθρωπίαν ἡγήσασθαι αὐτούς, ἄλλως δὲ μὴ ἐλπίζειν αὐτοὺς τεύξασθαι σωτηρίας.

Δεκάτῃ δὲ τῆς πολιορκίας ἡμέρᾳ, ἑβδόμῃ δὲ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς πᾶσα περιῃρεῖτο τῆς πόλεως ἡ ἐλπίς, προσεδόκουν τε καὶ οἱ βάρβαροι ταύτην κατασχεῖν. Ἐν ταύτῃ γὰρ τῇ ἡμέρᾳ κατὰ τὴν Γραφὴν καὶ Ναβουζαρδάν, ὁ ἀρχιμάγειρος τοῦ βασιλέως Ναβουχοδονόσορ τῶν Ἀσσυρίων, τὸν ναὸν ἐνέπρησε τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις· κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν καὶ οἱ Ἄβαροι τὸν κόλπον τοῦ Κέρατος μονοξύλοις κατέστρωσαν. Καὶ ὡς ἦλθον κατέναντι τοῦ πανσέπτου ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν Βλαχέρναις, σχισθεῖσα ἡ θάλασσα τούτοις ἐκάλυψεν εἰλιγγοειδῶς καταπιοῦσα αὐτούς. Μετὰ μικρὸν δὲ πάντες ἐξεβράσθησαν εἰς τὸν αἰγιαλὸν νεκροί· οὓς ἀνελόμενοι οἱ ἐν τῇ χέρσῳ ὄντες αὐτῶν ὁμόφυλοι σωρηδὸν κατακαύσαντες ἀπετέφρωσαν. Γενομένων δὲ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν καὶ χαλάζης πεσούσης σφόδρα μεγίστης κατετιτρώσκοντο οἱ ἐν τῷ χερσαίῳ τείχει παρακαθήμενοι Ἄβαροι, συντριβέντων καὶ τῶν σκαλωμάτων αὐτῶν καὶ καέντων ὑπὸ τῶν ἀστραπῶν, τῶν τε πυργοκαστέλλων καὶ τῶν μαγγάνων μετὰ τῶν σχοινίων αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν πάντων μηχανημάτων. Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πυρκαϊὰ μεγάλη κύκλῳ τῆς πόλεως σφόδρα, ὥςτε τοὺς Πέρσας ἐκ Καλχηδόνος ὁρῶντας λυπεῖσθαι ὡς ὅτι τῶν Ἀβάρων ἑλόντων τὴν πόλιν καὶ ταύτην ἐμπυριζόντων αὐτοὶ διαμένουσιν ἄπρακτοι. Λοιπὸν οὖν ἄμφω αἰσχύνης ἐμφορηθέντες οἵ τε Ἄβαροι καὶ οἱ Πέρσαι ὑπέστρεψαν ἄπρακτοι τῇ συμμαχίᾳ καὶ κραταιᾷ βοηθείᾳ τῆς πανυμνήτου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου.

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος τὸ ἔθνος τῶν Τούρκων εἰς συμμαχίαν λαβὼν καὶ τοὺς Λαζοὺς καὶ Ἴβηρας εἰςῆλθεν εἰς Περσίδα καὶ ἐληΐσατο πάντας πυρπολῶν καὶ καταδῃῶν τοὺς ἐντυγχάνοντας. Χοσρόην τε τὸν βασιλέα προδοθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἀρχόντων λιμῷ διαφθαρέντα ἀκηκοὼς ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος ἔπεμψε πρὸς τὸν ἐκείνου υἱόν, σπονδὰς εἰρηνικὰς μεταξὺ Περσῶν καὶ Ῥωμαίων βεβαιωσόμενος. Ἐντεῦθεν λαβὼν τὰς πόλεις ὁ βασιλεύς, ἃς ὁ Χοσρόης ἐξηνδραποδίσατο, καὶ τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα τοῦ σταυροῦ, ἃ Χοσρόης, ὁ τῶν Περσῶν βασιλεύς, σὺν τῇ χρυσῇ αὐτῶν θήκῃ ἐξ Ἱεροσολύμων λαβὼν ὑποποδίῳ ἐκέχρητο, κατὰ Θεοῦ βούλησιν ἔτι ἐσφραγισμένων ὄντων τῇ σφραγῖδι τοῦ ἀρχιερέως, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ πάντων ὁρώντων ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ὑψωθῆναι ταῦτα παρεσκεύασεν. Ἐκεῖθέν τε εἰς Κωνσταντινούπολιν νικηφόρος παρεγένετο, πάσης τῆς πόλεως ὑπαντησάσης αὐτῷ, δοξαζόντων πάντων τὸν ὑπεράγαθον Κύριον· αὐτῷ γὰρ πρέπει δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν [1]).

[1]) **Adnotatio critica**: 7 in margine 'Sergius patriarcha' adscripsit manus novicia, ui praeterea hae glossae marginales debentur: 8 sq. Chaganus, 16 πυργοκάστελλοι,

Rem tangit praeterea Antonii Studitae oratio inedita, quam codex Vindobonensis Theol. CXXXIV (chartac. in 4°, s. XV) f. 263r—270v suppeditat. Cuius opusculi ansam Acathisti officium praebuit, die VII mensis Augusti in Ecclesia Graeca cultum. Quodsi temporum ratio in quaestionem venit, omnia commodissime quadrant in annum 971, quo summam imperii Joannes I Tzimisces (969—976) obtinebat: aperte enim seditio significatur a Leone Curopalata eiusque filiis Nicephoro et Barda concitata (970), tum victoria ex Sphendoslabo, Russorum sive Scytharum principe, parta Bulgarorumque obsequium (971) commemorantur, silet autem Antonius de bello Syriaco, quod anno 972 exarsit. Vigebat tunc Antonius Studites, qui postea altissimum dignitatis gradum consecutus a. 974—980 patriarchae munus sustinuit[1]:

— — —

19 B. virg. imago, 21 lignum crucis, 21 sq. vestis B. virginis in Blachernis, 31 7 August., 35 sq. μονόξυλα, 39 comburunt mortuos Abari, 50 sq. Turcae, Lazi et Iberes | 12 πέραν] coniecturam πέριξ commendare videtur Synax. I p. 1349 C ὡς δὲ ὁ μὲν Σάρβαρος ἐξ ἑῴας, Χαγάνος δὲ ἀπὸ δυσμῶν πυρπολεῖν τὰ πέριξ τῆς πόλεως ἤρχοντο. sed locus noster aliter comparatus est, nec iuvat Synax II p. 1356 D οἱ κατὰ τὴν Χαλκηδόνα στρατοπεδευσάμενοι Πέρσαι ἤρξαντο πυρπολεῖν τὰ πέριξ τῆς Χαλκηδόνος καὶ γειτνιάζοντα cf. Pisid. Av. 396 τοῖς δ' αὖ γε Πέρσαις ἐστρατευμένοις πέραν || 17 sq. μηχανοὐργημα Lexicis accedat, item 37 εἰλιγγοειδῶς (ubi scriptura ἰλιγγοειδῶς non est opus) || 20 ἡμῶν inc. f. 98v || 32 προσεδόκουν τε] προσεδόκουνται cod. (προσεδόκων reponere nolui) || 33 Γραφὴν] = IV Reg. XXV 8 sq. sive potius Jerem. LII 12 sqq. cf. p. 329 (ad p. 309, 17 sq.) || 44 (πάν)των inc. f. 99r || 55 βεβαιωσόμενος] scripsi: βεβαιωσάμενος cod.

[1]) De Antonii ingenio moribusque plura habet Leo Diaconus p. 164, 7 sqq. (Bonn), quae proponere iuvat et quia ad homiliae nostrae auctorem melius cognoscendum valent et quia lectiones nonnullas ab Hasio editore contra codicis Parisini 1712 fidem falso inculcatas esse video: ἀνὴρ ἐν τῇ τοῦ Στουδίου μονῇ τὴν ἀσκητικὴν ἐκ νεότητος πολιτείαν αἱρετισάμενος (ἀναιρετισάμενος Hase, ubi genuina memoria Corain non latuit cf Thesaur vol. I 2 p. 379 D) καὶ βίον ἕλκων ἀποστολικόν· πλέον γὰρ τῶν τῇ σαρκὶ ἀποχρώντων ἀμφίων οὐδὲν ἐπεφέρετο, καίτοι πρὸς τῶν μέγα δυναμένων, καὶ βασιλέων αὐτῶν, πλεῖστα φιλοφρονούμενος διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ (αὔτῳ Hase) ἀρετήν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ κὰκ τοῦ προσόντος αὐτῷ (αὔτῳ Hase) ἀξιώματος πορίζόμενος (τῷ τοῦ Συγκέλλου γὰρ τὸ πρότερον ἐτιμᾶτο ἀξιώματι), πάντα τοῖς πένησι διεδίδου, τὸν ἔλεον μιμούμενος τοῦ Θεοῦ, καὶ γνῶσιν θείαν καὶ ἀνθρωπίνην, εἰ καί τις ἄλλος, ἐπλούτει. Τούτου τῇ ὄψει καὶ τοῖς ἤθεσι θαυμαστή τις ἐπέλαμπε χάρις ἐν βαθυτάτῃ τῇ πολιᾷ· οὐ γάρ τις παρέβαλλε τούτῳ τῶν τρυφώντων καὶ μέγα φυσώντων τῇ τῶν ματαίων σκηνῇ, ὃς μὴ σωφρονῶν εὐθὺς ἀπηλλάττετο, σκιαν καὶ ὄναρ τὸν βίον τελεῖν παιδευόμενος· οὐδὲ τοὔμπαλιν συμφοραῖς ἀνηκέστοις περιώδυνον (περιόδυνον Hase) ἕλκων τὴν βιοτήν, ὃς μὴ ἀπέτρεχεν εὔθυμῶν, διδασκόμενος, μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσιν, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐπιῤῥίπτειν πρὸς τὸν δυναμενον σώζειν ἐκ θλίψεως, καὶ παρ' ἐκείνου τὴν σωτηρίαν ἐπιζητεῖν. Τοιοῦτος δή τις ἦν τόν τε βίον καὶ λόγον ὃ ἦν (ὁ sine ἦν Hase), Ἀντώνιος, ἀγγελικός τις καὶ θεῖος τελῶν ὁ ἀνήρ, ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν. Cf. insuper excerpta Patmensia apud Gedeonem, πατριαρχικοὶ πίνακες (Constantinop. 1884) p. 312 sq.

Λόγος ἀναγνωσθεὶς ἐν Βλαχέρναις παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Στουδίτου μοναχοῦ Ἀντωνίου τοῦ Τριψύχου.

Ἤδη σοι καὶ αὐτὸς μετὰ πολλοὺς τοὺς ἐπαινέτας τὸν ὑμνητήριον ἀνακρούομαι καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον τὰς σὰς μεγαλουργίας δεικνύομαι, πανυπέραγνε δέσποινα. Ἄνδρες μὲν οὖν ἐκεῖνοι σοφοὶ καὶ μεγάλων ἀρετῶν ἀντεχόμενοι, ἔνθεν τοι καὶ τῶν ὑλικῶν τούτων περισπασμῶν καὶ τῆς συρφετώδους τύρβης καὶ ματαίας μερίμνης ἀπασχοληθέντες καὶ νοῦν προσκαθαρθέντες τῇ θεωρίᾳ καὶ τοιούτου μεγαλοπρεποῦς ἀναφανέντες πράγματος ἄξιοι καὶ τῷ τῶν σῶν, κοσμοσώτειρα δέσποινα, ἐγκωμίων ἐπιπλεῦσαι καὶ εὐθάρρησαν· ἄνδρες ἐκεῖνοι, οὓς ἐγέννησεν εὐπροσπάθεια βιωτική, οὓς ὤδινεν ἡ τῶν κακῶν ἀποχή, οὓς εθρέψατο ἀρετή, οὓς ἡ καθαρότης τῷ σῷ υἱῷ καὶ δημιουργῷ προσῳκείωσεν, οὓς ἡ σὴ βοήθεια ἐνεύρωσεν. Ἀλλ᾽ ἐκεῖνοι μὲν οὕτως· ἐγὼ δὲ πῶς σοι κατ᾽ ἀξίαν τὰ γέρα κομίσαιμι ἢ πῶς σοι φανοίμην ὑμνητὴς ἀξιόχρεως, ὁ τοῖς τοῦ βίου πάθεσι καθημέραν ἐγκυλινδούμενος καὶ τῷ ῥυπώδει τούτῳ καὶ ὀχλαγωγῷ ἰλυσπώμενος συμφορήματι, ὃς ἐγευσάμην μὲν τῆς βρώσεως τῆς παρακοῆς τοῦ προπάτορος, καὶ ξύλον ἀπεβρωμάτισα τὸ ταύτης πρόξενον καὶ παραίτιον, καὶ παραδείσου ἐκβέβλημαι, καὶ κατεκρίθην κατάκρισιν ἀπαραίτητον, οὔπω δὲ ᾑρετισάμην μετάνοιαν καὶ τὴν τῶν κακῶν ἀποχήν, καὶ ταῦτα μετὰ τὴν εἰς τὸ σωτήριον ξύλον ἀνέλευσιν τοῦ σοῦ υἱοῦ καὶ πάντων δεσποτου Θεοῦ. Ὅμως πεποιθα, ὡς οὐ βδελύξῃ με τὸν ἀνάξιον οὐδὲ γεραίροντά σε ἀπώσῃ· καὶ γὰρ φιλανθρωπίας καὶ συγκαταβάσεως πέλαγος ἐκκυήσασα ἀπήντλησας ἐξ αὐτοῦ τὴν τῆς συμπαθείας πηγήν, καὶ οἶδας μικροῖς ἀρκεῖσθαι τοῖς δώροις ὡς καὶ δυσὶ χήρας λεπτοῖς ἐκεῖνος, καὶ τοῖς μὴ ἰσχύουσιν ἐπαρκεῖν καὶ χάριν ὀρέγειν τῷ μὴ πρὸς τὸ τῶν σῶν μεγαλείων δυσανάβατον ὕψος ἀναρριχᾶσθαι ἰσχύοντι, ὡς καὶ ὁ σὸς υἱός, μητροπάρθενε, τοῦ μογγιλάλου καὶ ἄνθρακι Σεραφεὶμ τὸ Ἡσαΐου στόμα ἐκάθηρε καὶ τοὺς ἁλιεῖς ἐγραμμάτισε καὶ — τί δεῖ μειζόνων — τὴν ὄνον τοῦ Βαλαὰμ ἀνθρωπίνως φθέγξασθαι παρεκέλευσεν· ὅθεν ἀποσκευάζομαι τὴν ἀδράνειαν, ἀπωθοῦμαι τὴν σιωπήν, ἀποδειλιῶ τὴν νέμεσιν, ἀποστέργω τὴν ἠρεμίαν, ἐπαινέσω τὴν παρρησίαν, οὐ μέμψομαι τὴν φθογγήν, οὐ συνεργήσω τῷ λογισμῷ συνωθοῦντί με πρὸς αἰδῶ καὶ τὴν ἀμαθίαν ἐπεγκαλοῦντι καὶ τὴν τοῦ λόγου πενίαν προβαλλομένῳ μοι· ἀλλ᾽ οὔπω χαίρειν τῇ ἀμουσίᾳ κατασιγάσω μου τὸ ἀπαρρησίαστον, κατακρινῶ μου τὴν ἀφωνίαν, τὴν ἀμαθίαν ὡς πολυμαθίαν ἡγήσομαι, καὶ σὲ σὺν τοῖς πλουσίοις εἰς λόγον μεγαλυνῶ, καθά που ψάλλει Δαβίδ.

Καί μοι μηδεὶς επιμεμφέσθω τολμῶντι τὰ ὑπὲρ δύναμιν· ἐπέζευσέ ποτε καὶ θάλατταν καὶ Πέτρος ὁ μέγας μὲν ἐκεῖνος ἐν ἀποστόλοις καὶ πλούσιος ὕστερον πνεύματι, οὔπω δὲ καὶ σαρκὸς νενικηκὼς τὴν ἀσθένειαν· ἠρνήσατο γὰρ μετὰ ταῦτα Χριστὸν διὰ φόβον παιδίσκης οὐτιδανῆς· ἀπέκτεινε καὶ τὸν Γολιὰθ ἐκεῖνον, τὸν περιβόητον βάρβαρον καὶ ἀλλόφυλον, ὁ προφητικώτατος ὕστερον, τότε δὲ ποιμνίου προστάτης καὶ μικρὸς ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, — τίνι θαρρήσαντες; τῷ πάντων πλάστῃ καὶ ποιητῇ, ὃς ποιεῖ χιλιάδας διώκειν τὸν ἕνα καὶ τοὺς δύο

μετακινεῖν μυριάδας. οὐ πρὸς τὴν δεξιὰν ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν, οὗ τῷ θελήματι τὰ πάντα ὑπόκειται. Ὅθεν καὶ αὐτὸς τῷ τοῦ παντουργοῦ Θεοῦ πανσθενεστάτῳ σθένει τεθαρρηκὼς πρὸς τὴν τῆς αὐτοῦ πανυπεράγνου παρθένου μητρὸς ὁρμῶ περικρότησιν· πέπεισμαι γάρ, ὡς ἐπιρρώσει μου τὴν ἀδράνειαν, διαθερμανεῖ μου τὸ πρόθυμον καὶ χαριεῖταί μοι λόγον, ἵν' ἐπαινέσω τὴν πάναγνον. Ἀλλὰ γὰρ πῶς σε κατ' ἀξίαν μεγαλυνῶ, πῶς σε δεόντως, μητράνανδρε, κυδανῶ, πῶς σε προσηκόντως δοξάσω τὴν πάσης δόξης ἐπέκεινα, πῶς σοι τὸν ὑμνητήριον κατάλληλον πλέξαιμι, ἣν ἀνυμνοῦσιν ἀπαύστως ἀσώματοι νόες οὐράνιοι, ᾗ παρίστανται Χερουβίμ, ᾗ προσᾴδουσιν αἶνον ἄληκτον Σεραφίμ; τί δέ σοι προσφθεγξαίμην ἁρμόδιον τῇ τῶν ὅλων γεννησάσῃ Θεόν; τί δὲ κατονομάσω σε τὴν πολυώνυμον δέσποιναν, τὴν ἐκ δεξιῶν δὲ παρισταμένην Θεοῦ, τιμήεσσαν ὄντως βασίλισσαν, ποίοις εὐφημιῶν εὐπρεπεστάτοις περιστολίσω στολίσμασι τὴν περιβεβλημένην κροσσωτοῖς χρυσοῖς τῇ τῶν ἁπασῶν ἀρετῶν εὐπρεπείᾳ, κἀντεῦθεν πεποικιλμένην ἁπάσης δόξης ὡραιοτάτῃ ταινίᾳ, ἧς πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς ἅμα καὶ μητρὸς τοῦ βασιλέως ἔνδοθεν. Ἀφορᾷ σε καταδραθεὶς Ἰακὼβ ἐν ὕπνῳ ποτὲ καὶ θεὶς τὴν κεφαλὴν ἐπὶ πέτραν εὐσεβείας ἅμα καὶ πίστεως ἀκραιφνοῦς, ἀντ' ἐλπίδος βεβαίας ἑδράσας τὸν λογισμόν, ἑώρακε κλίμακα ἡδρασμένην μὲν τῇ γῇ, διϊκνουμένην δε μέχρις ὕψους τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπ' αὐτήν· ἥδραστο γὰρ ἀληθῶς τῇ γηΐνῃ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ Ἀδαμιαίου μετέσχε φυράματος. Ἔφθασας δέ, μᾶλλον εἰπεῖν καὶ αὐτῶν ὑπερῆρθης τῶν οὐρανῶν τῇ ὑπὲρ φύσιν συλλήψει σου, ἣν ἀγγελομήνυτον ἔθετό σοι Θεὸς ὁ σαρκωθεὶς ἐκ σοῦ, καθὼς ἐκεῖνος μόνος οἶδεν ὁ κενωθεὶς καὶ τὴν τοῦ σώματος πτωχείαν δι' ἐμὲ πτωχεύσας, ἵν' ἐκ ταύτης πλουτήσω Θεότητα καὶ υἱὸς Θεοῦ γενήσομαι τῆς πρὶν κατάρας ἐκλυτρωθείς. Ἀναβαίνουσι δὲ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἄγγελοι ἐπὶ σοὶ καὶ καταβαίνουσιν αὖθις καὶ ἄκοντες, ἐννοοῦντες μὲν τὸν ξένον σου τοκετὸν καὶ τὴν ἄνανδρον σύλληψιν καὶ τὸ τούτου βάθος συνιδεῖν οὐκ ἰσχύοντες, καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν ἱστάμενοι φύσεως καὶ τὴν περὶ τοῦ καινοπρεποῦς τούτου πράγματος καταλιμπάνοντες ἐργασίαν. Σὲ προέγνω Γεδεὼν ἐν τῷ ὑετισθέντι πόκῳ, ὅτε τὴν γῆν ἡ δρόσος οὐκ ἐπεψέκασε καὶ ὅτε αὕτη μὲν διάβροχος ἦν, ὁ δὲ πόκος ἀδρόσιστος. Σὲ κατεῖδε καὶ Δανιὴλ ὄρος, ἐξ οὗ ἀχειρότμητος λίθος ἀπελαξεύθη καὶ καταβὰς τὰ χειροποίητα πάντα συνέτριψε καὶ εἰς χοῦν κατελέπτυνε. Σὲ προεδήλου καὶ κιβωτὸς δευτέραν ζωῆς ἀναγέννησιν φέρουσα καὶ κατακλυσμοῦ διασώζουσα· σὺ γὰρ ἐβάστασας, δέσποινα, τὸν πάντων λυτρωτὴν Ἰησοῦν, ὃς εἰς τὸ πρῶτον τῆς ἀφθάρτου ζωῆς ἀξίωμα ἐπανήγαγε καὶ κατακλυσμοῦ ἁμαρτίας ἐρρύσατο. Σὲ προδιέγραψεν ἡ πυρπολουμένη μὲν βάτος ἐπὶ πολύ, μείνασα δὲ ἀκατάφλεκτος, ἧς τὸ θαῦμα ἐξέστησε Μωυσῆν καὶ πυρὶ ἀπορίας κυκλωθῆναι πεποίηκε. Σὲ καὶ λαβὶς προδιετύπου τοῦ Σεραφεὶμ ἡ τὸν ἄνθρακα φέρουσα καὶ τὰ τοῦ προφήτου χείλη καθάρασα· σὺ γὰρ ἡμῖν ἀπεκύησας τὸν τῷ πυρὶ τῆς Θεότητος ἡμᾶς ἐκκαθάραντα καὶ ἁγιάσαντα. Σὲ διετράνωσε ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα καὶ τοῦτον μόνον

ἱερέα ἐγκαταστήσασα, τοῖς δ' ἄλλοις ὑπόπτωσιν ἀπεργασαμένη σφοδράν. Σὲ διετράνωσεν ὄντως ῥάβδος, ἡ πρὶν ξηρὰ τῶν Ἰουδαίων ἐκφύησις, ὕστερον δὲ τοῖς τῶν ἁγίων ἁγίοις ἐμφυτευθεῖσα καὶ βλαστήσασα παραδόξως τὸν πρῶτον ἀρχιερέα Χριστόν, ὃς καὶ τοῖς πρὸ αὐτοῦ σωματικῶς, μετ' αὐτὸν δὲ θεϊκῶς τὴν ὑστέραν μοῖραν ἀπένειμε. Σὲ καὶ λάκκος διασαφοῖ, εἰς ὃν κατέμενε μὲν προφήτης, ἕτερος δέ τις, ὃς ἦν Ἀββακούμ, Θεόθεν ἀπεσταλμένος τροφὴν αὐτῷ προςκεκόμικεν· ὅτι καὶ λάκκος σὺ ἀληθῶς, τὸ τοὺς προφήτας κατέχον βάθος καὶ μὴ ἐῶν ἀναπηδῆσαι πρὸς τὴν σὴν μαννοτροφίαν τὴν ὄντως παράδοξον, εἰ καὶ μικρόν τι ταύτῃ τὸν νοῦν προςεπέβαλλον. Ἐκυοφόρησας γὰρ κεκλεισμένον φυλαχθέντων τῶν τῆς παρθενίας περικαλυμμάτων τὸν τῶν προφητῶν ποιητὴν καὶ τούτοις δόντα τὸ προλέγειν καὶ διατρανοῦν τὰ συμβησόμενα ὕστερον, ὃς τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν τροφῇ ἀΰλῳ τε ἅμα καὶ αἰσθητῇ περιέπει καὶ συντηρεῖ, τὸ μὲν τὸ σῶμα τοῦτο τὸ πήλινον συνέχων καὶ δυναμῶν, ὃ καὶ αὐτὸς ἐφόρεσε δι' ἡμᾶς καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνόρθωσιν, καὶ ταῦτα Θεὸς ὢν ἀπαθὴς ἀσώματός τε καὶ ἄϋλος καὶ ἄναρχος, τὸ δὲ ἵν' ἡμεῖς τῶν ψυχικῶν κηλίδων ἐκκαθαιρώμεθα καὶ κατακκαίωμεν ἅπασαν ἐπιθυμίαν σωματικὴν καὶ Θεοὶ γινώμεθα χάριτι καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἀξίωμα φθάσωμεν, ἐξ οὗ διαβολικῇ τῇ πλάνῃ ὑπεσκελίσθημεν. Ὀκνῶ γὰρ εἰπεῖν ἢ φέρειν εἰς μέσον τὴν προαπατηθεῖσαν Εὔαν καὶ προμετασχοῦσαν τῆς βρώσεως καὶ τὸν συναπατηθέντα ταύτῃ Ἀδὰμ καὶ γυναικείᾳ συμβουλῇ πεισθέντα καὶ τὴν ἐντολὴν μὴ φυλάξαντα· ὁμόσωμος γάρ εἰμι καὶ αὐτὸς καὶ ὁμοιοπαθής, καὶ δέδοικα τὴν κατάκρισιν, μαθὼν μὲν ἐξ ἔργων τὴν τοῦ κακοῦ ἀποχήν, χείροσι δὲ καθεκάστην περιπίπτων τοῖς πλημμελήμασι καὶ καταδίκην μείζονα προςδεχόμενος. Ἐγνώρισεν ἡμῖν σε ἡ δρῦς, εἰς ἣν Ἀβραὰμ τὴν καλύβην πηξάμενος τοὺς ξενοδοχουμένους ἔσπευδεν ἐνδημεῖν· καὶ γὰρ σοὶ καὶ ὁ παλαιὸς ἡμερώσατο σκηνῇ χειροποιήτῳ χρησάμενος ἔκπαλαι καὶ τὴν βροτείαν φύσιν ξενοδοχῆσαι ἀΰλως προμηθευσάμενος ἐσκήνωσεν ἐπὶ σοί, συμπαρέλαβε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν ὁμοούσιον τούτῳ καὶ συνάναρχον υἱόν, δι' ἡμᾶς δὲ καὶ ἀπαρχὴν καὶ βροτοούσιον καὶ τὸ ἐκπορευόμενον μὲν αὐτοῦ πνεῦμα πανάγιον, οὐκ ἀπολιμπανόμενον δέ, ἀλλ' ἀεὶ ὂν σὺν αὐτῷ, καὶ τροφὴν οὐρανίαν τοὺς πάντας ἐξενοδόχησε, παιδεύων ἐντεῦθεν ἡμᾶς ταπεινοῦσθαι καὶ μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονεῖν καὶ ἐπαίρεσθαι.

Οὐ δυνατόν μοι, μητροπάρθενε κόρη, πάντα σου καταλέγειν τὰ ὀνομαστήρια· ἀπορεῖ μου ὁ νοῦς εἰς τὴν τούτων κατάληψιν, ἀλλὰ τί πάθω; Ἂν εἰς ταῦτα σου βλέψω, ἀπορίᾳ συνέχομαι καὶ φρίκην φρίττω καὶ δειλίαν ἐπαινετήν· ἂν εἰς τὸ τῶν σῶν θαυμασίων ἐπεντρανίσαιμι πέλαγος, ἰλίγγου τὴν καρδίαν πεπλήρωμαι, καὶ θέλω μὲν διαπλωΐσασθαι, δέδοικα δὲ καὶ τὴν ἐπιχείρησιν καὶ τὴν τοῦ ῥοθίου φρίττω ὑπερκυμάτωσιν. Εὐκολωτερον γὰρ ἄν τις διαπεραιώσαιτο τὸ Ἀτλαντικὸν πέλαγος ἢ τῇ τῶν σῶν θαυματουργημάτων παραλίῳ ἀκτῇ ποσὶ νοὸς ἐπιθίξειε, καὶ μᾶλλον ἄν τις ψάμμον θαλάσσης καὶ ἄστρα μετρήσῃ οὐράνια ἢ καὶ τῆς αἰγίλιπος πέτρας ὑπερπεδήσειεν ἢ ταῖς σαῖς τερατουργίαις ἐπιβαλεῖ τὴν

διάνοιαν. Ὅμως τὰς ἄλλας ἀφεὶς — ὑπὲρ γὰρ μέτρον εἰσὶν — ὀλίγων τέως ἐπικαίρως μνησθήσομαι.

Ἦν ὅτε καὶ Ἡράκλειος ἐκεῖνος τῶν τῆς βασιλείας Ῥωμαίων σκήπτρων ἐπείληπτο καὶ τὸ ταύτης τέτρωρον τέτακτο ἡνιοχεῖν· ἀλλ' εἴχετο μὲν αὐτὸς τῆς ἀρχῆς. Πέρσαι δὲ τῆς σφῶν κακίας καὶ Σκύθαι οὐκ ἤθελον ἠρεμεῖν. Οὔκουν οὐδὲ ἠμέλουν, ἀλλ' ἔνθεν μὲν Χοσρόης, ἐκεῖθεν δὲ Χαγάνος μυριοπληθὲς συλλέξαντες στράτευμα καὶ ὅπλοις παντοίοις περιφραξάμενοι τὴν βασιλίδα ταύτην ἐκύκλωσαν, ὥς ποτε Σενναχηρεὶμ ἐκεῖνος ὁ βάρβαρος τὴν περιώνυμον καὶ θείαν Ἱερουσαλήμ, εἰ καὶ πανστρατεὶ ἀπωλώλει ὡς ὁ ἀσεβέστατος δικαίᾳ κρίσει Θεοῦ. Οἳ καὶ παντοδαπῶς ὡς εἶχον τὰ πέριξ ταύτης ἐκάκωσαν, τὰ μὲν πυρὸς παρανάλωμα θέμενοι, τὰ δὲ καὶ ἄλλως ληϊλατοῦντες καὶ ἐδαφίζοντες, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ἀφανισμοῦ πεδίον τὰ ὑπ' αὐτὴν ἐργαζόμενοι. Ἔνθεν τοι καὶ τοῦ πιστοῦ λαοῦ κατωφρύωντο καὶ κατεκάγχαζον τούτων οἱ τὴν καρδίαν ἀσύνετοι καὶ τὸ χείριστον — ἀλλ' ὢ τῆς βαρβαρικῆς βλασφημίας — καὶ σὲ καὶ τὸν σὸν υἱὸν καὶ τὸν πάντων Θεὸν ἐμυκτήριζον, ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν, λέγοντες, ἐφ' ᾧ τεθαρρήκασι· 'πεποίθασιν ἐπὶ κύριον, ῥυσάσθω αὐτούς.' Καὶ τὰ μὲν τῶν βαρβάρων τοιαῦτα καὶ ἀπειλαὶ βαρεῖαι κατὰ τοῦ χριστωνύμου λαοῦ, ἐξώθησις πατρίδος ἀτιμοτάτη, τῶν προσόντων ἀφαίρεσις, τῶν προσγενῶν ἀλλοτρίωσις, τῶν κτημάτων ἀφανισμός, καὶ τελευταῖον, εἰ μὴ ἑκόντες πόῤῥω που γένωνται, σφαγαὶ ἀνήκεστοι καὶ δημεύσεις ἀλλόκοτοι. Ὁ δὲ πιστὸς λαὸς τῶν ἄλλων πάντων ἀφέμενοι ὀδυρμοῖς ἐχρῶντο καὶ δάκρυσι, καὶ φωναῖς ὑψουμέναις πρὸς τὸν Θεὸν παρεκλήτευον, λέγοντες ψαλμικῶς· ἵνα τί κύριε ἀποστρέφῃ εἰς τέλος, ὑπερορᾷς ἐν εὐκαιρίαις ἐν θλίψεσιν; ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ ἐμπυρίζεται ὁ πτωχός· συντετριμμένοι γὰρ ὄντως ἡμεῖς οἱ πτωχοί· ἕως πότε ἀπώσῃ εἰς τέλος· ἔπαρον τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν! Καὶ ἄλλα τούτοις ἐπῇδον συνῳδὰ καὶ πρόσφορα τῷ καιρῷ, καὶ σὲ τὴν ὑπέραγνον καθικέτευον καὶ τοὺς τῆς ἐλπίδος κάλως ἀνέδουν σοι, μεσῖτιν ἅμα καὶ βοηθὸν ἐκκαλούμενοι. Καὶ οὐκ ἐψεύσθησαν τῆς ἐλπίδος οὐδ' εἰς κενὸν ἐκείνοις τὰ τῆς ἱκετείας προέβησαν· ἀλλὰ μικρὸν τὸ ἐν μέσῳ καὶ πάντες οἱ ἀλαζονευσάμενοι καὶ τῇ σφῶν δυνάμει θαρρήσαντες βάρβαροι ἄρδην ἀπώλοντο καὶ οἱ περισωθέντες δὲ ὡς αἰχμάλωτοι μᾶλλον εἰς τοὺς ἰδίους τόπους ἀνέστρεφον καὶ οἱ τῶν εὐσεβῶν κατορχούμενοι ἐκεῖνοι παρ' αὐτῶν ἐνεπαίχθησαν, τῆς σῆς ἰσχύος μεσιτευσάσης αὐτοῖς.

Τοιοῦτόν σου τὸ θαῦμα, παρθένε, τοιοῦτόν σου τὸ τεράστιον, ὡς ὄντως ὑπερφυές, ὡς ὄντως ἐξαίσιον· οὐ μόνον δὲ τοῦτο τῆς σῆς ἰσχύος ἔργον ἀκατανόητον, οὐδὲ Πέρσαι μόνοι καὶ Σκύθαι ταύτης πεπείρανται, ἀλλὰ καὶ ἡ χιλιόναυς ἐκείνη τῶν Ἀγαρηνῶν ναυμαχία, ἡ τὸν ἑπταετῆ χρόνον τὴν Ῥωμαίων κυκλώσασα καὶ κακῶς διαθεῖσα τὰ σύμπαντα, καὶ αὐτὴ μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ συνετρίβη καὶ ᾤχετο ὄμβρων βιαίων ἐπιφορᾷ καὶ λίθων ἐξ οὐρανοῦ ἐπομβρήσει καὶ ἀνέμων καὶ βιαίῳ καὶ θαλασσίῳ παραδόξῳ βρασμῷ ὑποβρύχιος γέγονε.

Τούτων σου τῶν τεραστίων τὸ μέγεθος τίς κατ' ἀξίαν ὑμνήσειε; τίς δε-

ὄντως περικροτήσειε; τίς ὡς χρὴ ἀνυμνήσειεν; οὐδείς, ὡς οἶμαι, βροτῶν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸς λαβίδι πυρὸς τὴν γλῶσσαν ῥυφθήσεται. Ἀλλὰ ταῦτα μέν σου τὰ ἀρχαῖα ἐξαίσια θαύματα, ἃ διηγήσαντο ἡμῖν οἱ πατέρες ἡμῶν, ὑπὲρ ὧν σοι καὶ τὴν εὐχαριστήριον ταύτην καὶ ἐπινίκιον ᾄδομεν ὁλονυκτίοις ᾠδαῖς σε γεραίροντες, τὰ δ' ἐφ' ἡμῶν ὁποῖα; ἰσοῤῥεπῆ καὶ ταῦτα τοῦ ἴσου θαύματος ἄξια· ἢ γὰρ οὐχὶ καὶ τῷ ἀγ<ιω>νύμῳ πιστῷ ἡμῶν αὐτοκράτορι συμμαχεῖς; οὐχὶ καθ' ἡμέραν πάρει τούτῳ συνέριθος; οὐ συνεφάπτῃ τῶν ἔργων αὐτῷ; Ναὶ πάντως· ἰδοὺ γὰρ πόσοι μὴ βάρβαροι μόνον ἐπήρθησαν καθ' ἡμῶν καταπολεμῆσαι πειρώμενοι, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῆς ἡμῖν πατρίδος καὶ πίστεως, εἰ καὶ καρδίαν ἔχοντες βδελυρὰν ἀπεδείχθησαν, κατ' αὐτοῦ ἐκινήθησαν, τῆς Θεόθεν δεδομένης τούτῳ ἀρχῆς παρασαλεῦσαι μηχανησάμενοι, καὶ ἀπώλοντο; Οἱ μὲν γὰρ στρατόπεδα ἤθροιζον καὶ ὅπλοις παντοδαποῖς καθωπλίζοντο καὶ καθ' ἡμῶν ἐκινοῦντο τῷ πλήθει καὶ τῇ ἰσχύϊ γαυρούμενοι, ὁ δὲ πιστὸς ἡμῶν βασιλεὺς σὲ καὶ μόνην ἐπεβοᾶτο ἀρωγὸν καὶ συλλήπτορα καὶ μεσῖτιν εἰς τὸν πάντων ἐπεκαλεῖτο Θεὸν ἐν πνεύματι ταπεινώσεως καὶ συντριβῇ καρδίας καὶ προσευχῇ ἐκτενεῖ, καὶ παραυτίκα οἱ ἐπανιστάμενοι κατῃσχύνοντο καὶ ἐφυγαδεύοντο οἱ ἀλάστορες· καὶ μέχρι τοῦ δεῦρο τῇ σῇ πρεσβείᾳ νῦν μὲν Λατίνων γένος ὑψαύχενον τῷ βασιλεῖ ἡμῶν καταπεπ<ολ>έμηται, νῦν δὲ Σκυθῶν τὸ βδελυκτότατον συντέτριπται καὶ ἠφάνισται· ἔστι δ' οὗ καὶ τὸ τῶν Βυλγάρων ἔθνος ἀπαυθαδιάσαν καὶ τὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπικρατείας χαλινὸν διαπτύσαν ὑπὸ τὴν ζεύγλην αὖθις αὐτῆς τὸν τράχηλον κέκλικε καὶ δουλεύειν μᾶλλον ἢ ἄρχειν μεμάθηκεν. Ἀλλ' ὦ πανύμνητε δέσποινα, ὦ μητράν<ανδρ>ε κ<όρ>η, ὦ ἀνύμφευτε τοῦ Λόγου λοχεύτρια, μὴ διαλείποις Χριστὸν τὸν σὸν υἱὸν <ὑπ>ὲρ τοῦ χριστωνύμου λαοῦ διαπα<ντ>ὸς ἱκετεύουσα! μὴ διακόψωσι τὰς ἐκτενεῖς σου δεήσεις αἱ ἡμῶν ἁμαρτίαι! μὴ καταῤῥαθυμήσῃς τῶν πρεσβειῶν! ἅπλου τὰς σὰς π<α>λάμας εἰς συνεχεῖς ἱκεσίας! εἴ τίς που καὶ σπινθὴρ βαρβαρικὸς ὑπολέλε<ιπ>το καταφλέγειν θέλ<ων ἡ>μᾶς, σβέσ<ον> τῇ δρόσῳ τῶν σῶν λιτῶν καὶ δεήσεων! δεῖξον καὶ νῦν τὰ ἐλέη σου καὶ σύντριψον αὐχένας τῶν πολεμούντων ἡμᾶς, κατά<στησον> τὰ ἀ<λλό>φυλα ἔθνη τὰ τοὺς πολέμ<ους ἀγα>πῶντα <ἐπαιν>εῖν εἰρηνικὸν τὸν βίον· κ<αὶ γὰρ ἔ>χεις τὸν σὸν υἱὸν καὶ δεσπότην, <ὃς τὴν πρεσβε>ίαν οὐκ ἀπωθούμενος προς<δέ>χ<εταί σε ὑ>πὲρ ἡμῶν μεσιτεύουσαν, τὰς σὰς <δεήσεις ο>ὐ παρορῶ<ν>· δυςώπει τοίνυν. . . . . . . μ<εσίτευ>ε συνεχῶς, λιτὰ<νευσον δ>ιηνεκῶς, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἀκατα<λήκ>τοις <ᾠ>δαῖς καὶ ὁλοκαρδίοις τοῖς ὕμνοις δοξάζωμεν σὲ καὶ τὸν ἐκ σοῦ <φυέ>ντα τὸν Θεόν, τὸν ἡμέτερον δεσπότην καὶ δη<μιου>ργόν, τὸν κτίστην, ἁπάντων <καὶ ποιη>τήν, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα <καὶ κράτος καὶ ἰ>σχ<ὺς> σὺν τῷ ἀ... <πα>τρὶ καὶ τῷ παναγίῳ...... ζωοποιῷ αὐτοῦ πνεύματι <εἰς ἀ>εὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν.

Adnotatio critica:

P. 337,1 ἀνάγνωσθεὶς Vind., ex quo alias eiusdem generis quisquilias enotare nihil iuvat || 7 προςκαθαίρειν alibi non legitur, quod etiam in ἀγγελομήνυτος (p. 338, 22),

ἁγιώνυμος (p. 341, 6), ἀδρόσιστος (p. 338, 30), ἀποβρωματίζειν (337, 16), βροτοούσιος (p. 339, 27), ἐκφύησις (p. 339, 2), εὐπροςπάθεια (p. 337, 10), μαννοτροφία (p. 339, 8), περικρότησις (p. 338, 4), προμετέχειν (p. 339, 18), ὑπερκυμάτωσις (p. 339, 36), cadit || 9 καὶ ἐθαρρήσαν] κατεθάρρησαν? || 14 ἐγκυλινδούμενος] malim ἐγκαλινδούμενος || ἰλυσπώμενος] ἠλυσπώμενος Vind. || 16 τὸ inc. f. 263ᵛ || 25 μογγιλάλου] mutare non audeo cf. Ducangius vol. I p. 941 sq.; respicitur autem Isai. XXXV 6 τρανὴ δὲ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων || τὸ] τῷ (τὸ) Vind. || Ἡσαΐου] cf. VI 6 sq. καὶ ἀπεστάλη πρὸς μὲ ἓν τῶν Σεραφὶμ καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα. ὃς τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἥψατο τοῦ στόματός μου καὶ εἶπεν· ἰδοὺ ἥψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου καὶ τὰς ἁμαρτίας σου περικαθαρεῖ. — Vind. in numero singulari et hic et p. 338, 38 Σεραφεὶμ adgnoscit, in plurali Σεραφὶμ et Χερουβὶμ p. 338, 9 || 33 τοῖς inc. f. 264ʳ || 40 χιλιάδας κτλ. cf. p. 330 (ad p. 312, 18) || p. 338, 8 et 9 ἢ] ἡ Vind. || 11 τὴν inc. f. 264ᵛ || 15 ἔνδοθεν. Ἀφορᾷ σε] ἔνδοθεν ἀφορᾷ· σὲ Vind. || καταδραθεὶς] καταδρασθεὶς Vind. || 26 ἐννοοῦντες inc. f. 265ʳ || 34 προδιέγραψεν] προδιέγραψε Vind. || 39 σὺ inc. f. 265ᵛ || p. 339, 6 προςκεκόμικεν] προκεκόμικεν Vind. || 9 κεκλεισμένον φυλαχθέντων] κεκλεισμένων φυλαχθεισῶν Vind. || 10 (περικαλυμ)μάτων inc. f. 266ʳ || 22 προςδεχόμενος inc. f. 266ᵛ || 24 ἡμερώσατο] ἡμερωσ (sic) Vind. || 27 ἀπαρχὴν] ἀπ' ἀρχὴν (ὑπ' ἀρχὴν m. pr.) Vind. || 35 διαπλωΐσασθαι inc f. 267ʳ || 38 μετρήσῃ] mutare nolui, quod etiam de ἐπιβαλεῖ (39) valet || p. 340, 5 οὔκουν] οὐκοῦν? || 9 πανστρατεὶ] πανστρατεῖ Vind., unde vulgarem formam πανστρατὶ elicere nolui || δικαίᾳ inc. f. 267ᵛ || 20 καὶ inc. f. 268ʳ || 22 ψαλμικῶς] = Psalm. IX 22 sq. ἵνα τί κύριε ἀφέστηκας μακρόθεν, ὑπερορᾷς ἐν εὐκαιρίαις ἐν θλίψει; ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ ἐμπυρίζεται ὁ πτωχός || 26 σὲ superscr. Vind. || 27 ἀνέδουν] scripsi: ἀνέθων Vind. || 33 τὸ θαῦμα inc. f. 268ᵛ || 38 ὄμβρων] ὄβρων Vind. || 39 βιαίῳ καὶ θαλασσίῳ] malim: βιαίων καὶ θαλασσίων || p. 341, 4 σε inc. f. 269ʳ || 5 ἰσορρεπῆ] ἰσορροπῆ Vind. || ἢ ἡ Vind. || 6 ἁγ<ιω>νύμῳ] litteras ιω in Vind. abscissas adieci; idem in alia suplementa uncis obliquis saepta cadit. —

A. INDEX AUCTORUM.[1]

[1]) Emendationibus adieci locorum delectum, quos explicando contra coniecturas defendisse mihi videor, ac praeterea varias lectiones e codicibus petitas, quae quidem in censum venire possint, respiciendas esse duxi. Neglexi inedita, quorum contextus a corruptelarum sordibus passim purgandus erat, Pisidae fragmenta e Theophanis et Suidae testimoniis recuperata leviter attigi, neque historicorum locos in prima commentatione saepius tractatos in indicem referre placuit.

*) Cf. p. 343 n. 1 supra.

Auctorum indici **codicum tabula** apte adnectetur, quippe quae variarum lectionum et emendationum supplementum contineat:[1])

1) Anonymi expositio Psalmi CIII:
Vindobonensis Theol. 252 . . . . 185 n. 3
2) „ historia inedita:
Parisinus 1712, nobis II . . . . . 39—107 passim
3) „ synaxarium ineditum:
Vindobonensis Hist. 45 . . . . 334 sqq.
4) Antonii Studitae homilia inedita:
Vindobonensis Theol. 134 . . . . . . 336 sqq.
5) Geometrae Joannis carmen de S. Panteleemone:
Escurialensis Y—II—6 . . . . } 201 n. 1
Laurentianus Plut. V n. 10 . . . . . }
6) Georgidae Joannis gnomologium:
Laurentianus Plut. VII n. 15 . . . . . } 181—183
Parisinus 1166 . . . . }
„ Suppl. Gr. 1246 (cf. p. 295 n. 7)
olim Athous 184
Vaticanus 664 . . . . } 181—183
„ 790 . . . . }
7) Georgii Nicomedensis oratio VIII:
Parisinus 1207 . . . . 205 n. 3
8) *a)* Georgius Pisides:
Coislinianus 56 (Van$_2$) . . . . 195 n.
„ 131 (fr.) 52
Escurialensis X—III—14 (An.) . . . . . passim
Laurentianus Plut. V n. 10 (fr.) 52
„ „ IV n. 14 (An.) . . . . passim
Mutinensis 42 (fr.) 52
Ottobonianus 91 (An.) . . . . 174 n. 2
„ 309 (fr.) 52
„ 324 (Hex., Van.) 197 n. 1, 207 n. 3, 280 n. 3
„ 342 (Hex.) . . . . 202. 266 n. 6
Parisinus 196 (Hex.) . . . . 176 n. 2
„ 854, nobis N (Hex.) . . . . . . passim
„ 1277 (Hex.) 176
„ 1302 (Hex.) . . . . 176. 266 n. 6
„ 1410 (epigr.) . . . . 290 n. 1
„ 1630, nobis L (cf. p. 194 n. 2) . passim
„ 2831 (fr., non Hex.) . 176 n. 3 cl. 205 n. 3
„ Suppl. Gr. 139, nobis p (cf. p. 199) passim

[1]) Libros manuscriptos, quorum notitiam bybliothecarum catalogi typis exscripti suggesserint (cf. e. gr. p. 52. 133 n. 4, 175, 185 n. 2, 202 n. 2, 205 n. 1. 2. 3, 206 n. 2, 208 n. 1. 2), consulto seclusi, neque Pisidae codices Monacenses (A et B) in Hercheri editione excussos respiciendos esse putavi.

---

[1]) De apographo Holsteniano cf. p. 199 sq., de exemplari Corsiniano p. 199 et 208.
[2]) De Morelli et Joannis Sanctandreani libris deperditis cf. p. 207 n. 2.
[3]) Perierunt duo codices Sirletiani (p. 207) et unus Escurialensis (p. 205).

[1]) De libro Escurialensi deperdito cf. p. 297 n. 2.

Index rerum et verborum.

a) Graecus [1]):

[1]) Cruce voces noto, quae in Stephani Thesauro Didotiano desiderantur; ubicumque testimonia obtulit Cumanudes (συναγωγὴ λέξεων ἀθησαυρίστων, Athen. 1883), litteram C adiciendam esse curavi. Nullum usum E. A. Sophoclis Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods (L. 1888) praestitit.

[1] Formam νοσοεργὸς adgnoscit Anonymus carm. de herbis 39 (Poetae Bucolici et Didactici p. 170 Didot.) πάντα δ' αἰεὶ νοσοεργὰ πάθη στέλλουσα διώκει.

[1]) Exciderunt Theophanis exempla 223, 13; 228, 19 sq.; 253, 16; 419, 20

b) Latinus.

CORRIGENDA.

Pag. 5, 15 l. post pro ante (itaque Synaxarii memoria huc non pertinet); 7, 37 l. **p**, pro **p**; 12, 29 sq. l. Bekker pro de p nihil Bekker monet, qui ibidem; 26, 24 adde, cum Vp (post εὐσεβοῦς); 111 nota 1 supervacanea est cf. p. 19; 266, 26 sq. l. recurrit in Vatic. 1281 pro ex Paris 1281 videtur fluxisse; 282, 1 post III, 64 adde: (at cf. p. 18). — Praeterea numeros falsos inrepsisse animadverti p. 36, 20 (92 pro 91 sq.), 21 (4 sq. pro 4), 98, 8 (519 pro 512), 120, 3 (1162 pro 1161), 196, 41 (I pro II), 201, 42 (6 pro 8), 239, 39 (221 pro 222), 241, 12 (28 pro 29), 270, 28 Hex. 1618 pro Hex. 1648), 280, 40 (1712 pro 1712 A), 296, 17 (560 pro 260), denique operarum vitia tolle p. 26, 31 συκλόγους (pro συλλόγους), 78, 9 μρτὰ (μετὰ), 124 29 quocum (quacum), 133, 34 καδ' (καθ'), 140, 35 σαπένπος (σαπέντος), 150, 19 συμάδας (συρμάδας), 180, 3 Georgii (Gregorii), 190, 41 ἔπαινος (ἔπαινον), 264, 36 γυῖο (γυῖα), 282, 36 iuseruit (inseruit), 285, 29 defensum (defensa), 300, 13 ἀκούσατε (ἠκούσατε), 303, 9 εὐόδους (εὐώδους), 305, 39 ἰσχύσυσα (ἰσχύουσα), 306, 13 δὲ (δὲ τὴν), 34 ῾μὴ (μὴ), 307, 11, αἰτήσητε' (αἰτήσητε), 29 ῾Ραασσὼν (῾Ρασὶν), 309, 30 ὃ (ὁ), 310, 25 οὐκ (ουκ).

ROZPRAWY
AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

WYDZIAŁ
FILOLOGICZNY.

Serya II. Tom XVI.

Ogólnego zbioru tom trzydziesty pierwszy.

W KRAKOWIE.
NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.
1900.

Kraków, 1900. — Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem J. Filipowskiego.

TREŚĆ.

Miedziany Jeździec Puszkina.

Studyum polemiczne.

Napisał

Józef Tretiak.

Przed laty dwunastu (1887) p. Wł. Spasowicz w dwóch odczytach, wygłoszonych w Krakowie a wydrukowanych następnie w Pamiętniku im. Adama Mickiewicza T. I. p. t. Mickiewicz i Puszkin przed pomnikiem Piotra Wielkiego, pierwszy z pomiędzy wszystkich krytyków, tak rosyjskich, jak polskich, zwrócił uwagę publiczną na wyraźne pokrewieństwo, pomiędzy treścią Miedzianego Jeźdzca Puszkina a treścią dwóch utworów Mickiewicza (Pomnik Piotra Wielkiego i Oleszkiewicz), wchodzących w skład Ustępu III części Dziadów. Rezultatem rozstrząsań Spasowicza było, z jednej strony wyrażone przezeń przekonanie, że Mickiewicz w swoim Pomniku Piotra Wielkiego przypisał Puszkinowi własne poglądy na Piotra i stworzone przezeń państwo, a uczynił to „tylko przez poetyckie zmyślenie“, i w przekonaniu, że te poglądy nie odbiegają daleko od poglądów Puszkina; — z drugiej strony rezultatem tych rozstrząsań było przypuszczenie, dość nieśmiało wypowiedziane, że Pomnik Mickiewicza „może posłużył Puszkinowi za podnietę i pobudkę do ułożenia własnego utworu jeszcze większych rozmiarów, bardzo oryginalnego, ale niedopowiedzianego ze względów nietylko polityki, ale i niewyklarowania się pojęcia o Piotrze w umyśle Puszkina“. Tym utworem jest Mie-

dziany Jeździec. Podając rezultat swej pracy, Spasowicz dodawał: „Utwór ten do dziś dnia zostaje zagadkowym“ [1]).

Już na kilka lat przed ogłoszeniem rozprawy Spasowicza nęciła mię zagadkowość Miedzianego Jeźdzca i widoczny jego związek z poezyą Mickiewicza. Im bardziej wnikałem w poezyą Puszkina, tem przejrzystszą stawała się dla mnie zagadkowość Jeźdzca, tem wyraźniejszą jej zależność od Ustępu III części Dziadów. Ogłoszenie rozprawy Spasowicza, który oświetliwszy z różnych stron we właściwy sobie sposób twórczość Puszkina, zatrzymał się przed tą zagadkowością, stało się dla mnie pobudką do wypowiedzenia swoich poglądów na tę niezmiernie zajmującą, tajemniczą i ważną sprawę. Mianowicie w r. 1889 w Pamiętniku Wydziału filozoficzno-historycznego Akad. Umiej. w Krakowie (T. VII) ogłosiłem rozprawę p. t. Ślady wpływu Mickiewicza w poezyi Puszkina, w której na tle ogólnej charakterystyki Puszkina i rozwoju jego wyobrażeń starałem się wyjaśnić wzajemny stosunek dwu największych poetów Słowiańszczyzny, a w szczególności zależność Miedzianego Jeźdzca od Mickiewiczowskiego Ustępu, przyczem w zakres analizy porównawczej wciągnąłem takie utwory Mickiewicza i Puszkina, na które Spasowicz nie zwrócił uwagi w swej pracy.

Głównym rezultatem moich rozstrząsań było stwierdzenie, że Miedziany Jeździec w stosunku do wiersza Oleszkiewicz był tylko echem, w stosunku do Pomnika Piotra Wielkiego, nietylko echem, ale i odpowiedzią. „W poezyi Mickiewicza — pisałem — znalazł Puszkin dla siebie wyzwanie: czy pamięta on te czasy, kiedy spoglądał na państwo rosyjskie, jako na kaskadę tyraństwa? i czy pozostał wierny tym poglądom? A może pogodził się z tą kaskadą i święci jej tryumfy? Odpowiedź Puszkina zawartą w Miedzianym Jeźdzcu można wyrazić mniejwięcej w ten sposób: Prawda, byłem i jestem wyznawcą wolności, byłem i jestem wrogiem tyranii, ale czyż nie byłbym szaleńcem, występując do jawnej z nią walki? Chcąc żyć w Rosyi, trzeba się poddać wszechpotężnej idei państwa, inaczej ścigać mię ona będzie, jak szaleńca Eugeniusza“ [2]). I jako na wymowny komentarz do Miedzianego Jeźdzca, wskazałem na wiersz Puszkina — prawdopodobnie współczesny — Nie daj mi Boże oszaleć. Co się tyczy na wstępie umieszczonej apoteozy Petersburga, stanowiącej rażący kontrast z obrazami Miedzianego Jeźdzca, to wykazawszy jej analogiczność z różnymi ustępami Mickiewiczowskiej satyry, zawartej w Ustępie do-

[1]) Pamiętnik im. Ad. Mickiewicza Lwów 1887 T. I. 75.

[2]) Slady wpływu Mickiewicza w poezyi Puszkina. Osobne odbicie z VII tomu Pamiętnika Wydz. filoz. hist. Ak. Umiej. Kraków 1889 str. 38.

szedłem do wniosku, że jest ona także odpowiedzią na poezyą Mickiewicza, tylko zupełnie innego rodzaju, że jest mianowicie „uroczystą i szczerą, z lekka tylko pokostem urzędowym powleczoną obroną Petersburga od potężnego młota Mickiewiczowskiej satyry" [1]. O scenie przed pomnikiem Piotra W., uwiecznionej w poezyi Mickiewicza, powiedziałem w rezultacie badań, że można ją z pewnem prawdopodobieństwem odtworzyć w wyobraźni w następujący sposób. „Puszkin, jako człowiek miejscowy, występował w roli cicerone, znający dobrze literaturę własnego narodu, znał i wiersz Rubana i zacytował go, jako wyraz poezyi niewolniczej, padającej na twarz przed potęgą samodzierżcy. Ten wiersz obudził w Puszkinie przekornego ducha; chciał pokazać, jak na pomnik spogląda rosyjski poeta niezależny i zaimprowizował epigramat, w którym tryumfatorowi przepowiadał upadek w przepaść. Naturalnie przez ten upadek nie mógł rozumieć Puszkin upadku Rosyi, tylko polityczną formę, przez Piotra jej nadaną" [2].

Rozprawa moja nie wywołała ani jednego poważnego głosu rosyjskiej krytyki, pomimo iż dziesięć lat upłynęło od czasu jej ogłoszenia. To milczenie da się po części objaśnić tem, że rozprawa, jako wzbroniona przez cenzurę rosyjską, dla niewielu w Rosyi mogła być przystępną, że wreszcie i dzisiaj jeszcze nie można tam z zupełną swobodą pisać o drażliwych stronach twórczości Puszkina. Ale rosyjskich krytyków zastąpili dwaj polscy, zajmujący się z zamiłowaniem literaturą rosyjską, pp. Zdziechowski i Spasowicz. Zdziechowski ogłosił w Przeglądzie polskim 1890 artykuł p. t. Nowe studyum o Puszkinie, w którym wyrażając powątpiewanie o słuszności moich wywodów, o ile się odnoszą do najdawniejszych śladów wpływu Mickiewicza na Puszkina, uznał najzupełniej główny rezultat mojej pracy, to jest wyjaśnienie zagadkowości Miedzianego Jeźdzca. Dopiero w półtora roku potem wystąpił z oceną mojej pracy Spasowicz w rosyjskiem piśmie Siewiernyj Wiestnik (październik 1891) [3]. Ten uznał wprawdzie wskazane przezemnie analogie pomiędzy Miedzianym Jeźdzcem a Ustępem Mickiewicza, ale poglądom moim na stosunek poematu Puszkina do poezyi Mickiewiczowskiej i na genezę niektórych innych utworów rosyjskiego poety, wciągniętych w zakres rozstrząsań, zaprzeczył i tak od siebie przedstawił genezę Miedzianego Jeźdzca. „Otrzymawszy bardzo prędko po wydaniu 3-cią część Dziadów z Ustę-

[1]) Tamże, str. 43.
[2]) Tamże 44.
[3]) Przekład tej oceny p. t. Rzecz o Puszkinie. Mój spór z p. Tretiakiem umieszczony jest w V tomie Pism Spasowicza, 343—371.

pem i dedykacya (Do przyjaciół Moskali), Puszkin puścił płazem dedykacyę, jako do niego nie stosującą się, ale nie mógł nie być ujęty swoim pięknym wizerunkiem w Pomniku Piotra W., i przestudyowawszy go aż do najmniejszych szczegółów, przejął się utworem Mickiewicza jako dziełem wysoce artystycznem. Archiwalne źródła do dziejów Piotra W., któremi się zajmował, sposobiły go nie na korzyść Piotra, na tem słońcu już miał ponotowane plamy. Teraźniejszość Rosyi za panowania cesarza Mikołaja z całym blaskiem materyalnej potęgi i rzekomą europejskością zdała mu się martwem pustkowiem, na którem nic nie wyrasta, jak goły plac nad Newą, po którym pędzi niewiadomo dokąd wspinający się na skałę jeździec na bronzowym rumaku. Warteż były wysiłki, ofiary i cierpienia takiego tylko rezultatu? Kiedy pod wrażeniem utworu Mickiewicza zaczął Puszkin kreślić swój własny, daleko rozleglejszy, mimo woli i wiedzy składały się rysy tego nowego obrazu w sposób analogiczny utworowi Mickiewicza". W końcu wzywał mię Spasowicz, abym jeszcze raz spojrzał krytycznie na swój wywód w świetle jego zarzutów, spodziewając się, że w ten sposób „przyczynimy się obaj do rozejrzenia się w dwóch bardzo szczytnych utworach największej i najświetniejszej epoki w dziejach dwóch pokrewnych, krzyżujących się literatur, które w pewnej chwili XIX w. zbliżyły się, a potem w niestykających się kierunkach rozeszły" [1]).

Zarzuty Spasowicza, które szczegółowo później przedstawię, w kilku podrzędnych tylko rzeczach zmieniły mój pogląd na stosunek Puszkina do Mickiewicza, nie naruszając głównych; ale nie mogłem zaraz na nie odpowiedzieć. Tymczasem nasz spór przeniknął do pism niemieckich. W Zeitschrift für die vergleichende Litteraturgeschichte (herausg. von Dr. Max. Koch. Neue Folge. B. XI. 1897) ukazał się artykuł p. t. Adam Mickiewicz und Alexander Puszkin nach einem Aufsatze von A. Umanjskij bearbeitet von Wilhelm Henckel. Artykuł świadczy, że autor jego nie zajmował się samodzielnie stosunkiem Mickiewicza do Puszkina, a opierał się głównie na obcych rozstrząsaniach. Dlatego można tam znaleźć taki błąd biograficzny, że Mickiewicz poznał się z Puszkinem dopiero na początku 1828, albo taką uwagę, że gniew Puszkina, wyrażony w wierszu Mickiewicz prędko się ulotnił, czego dowodem jest fakt, że P. nie ogłosił swego utworu, a jak przedtem, tak i potem przychylnie się odzywał o swoim polskim koledze (str. 128). Otóż co się tyczy poznania się poetów, to wiadomo, że już na początku 1827 Mickiewicz pisał o Puszkinie,

---

[1]) Tamże str. 370—371.

jako o znajomym [1]), co się zaś tyczy wiersza o Mickiewiczu, to okoliczność, iż go Puszkin nie drukował za życia, objaśnia się daleko prościej surowością ówczesnej cenzury, która i Miedzianego Jeźdźca nie puściła za życia poety do druku. Po tym zaś wierszu Puszkin raz tylko odezwał się o Mickiewiczu (wydając Pieśni Zachodnich Słowian) i to tylko jako o bystrym krytyku i tłómaczu jednej z tych pieśni. Ale to są rzeczy podrzędne. Najbardziej ujemną stroną tego artykułu jest to, że p. Umańskij, zabierając się do mówienia o moich poglądach na Miedzianego Jeźdźca, nie postarał się poznać ich bezpośrednio z mojej rozprawy, a nazywając je ogólnikowo przypuszczeniem polskich krytyków, (jak gdyby Spasowicz nie był polskim krytykiem) wysnuł je z repliki Spasowicza i wysnuł w taki sposób, że zamieniły się one w karykaturę. Oto, co polscy krytycy, podług p. Umańskiego, utrzymują: Mickiewicz zarzucił Puszkinowi nieszlachetne wycieczki przeciw narodowi polskiemu, a Puszkin odpowiedział na to, że czyni to z tchórzostwa, z bojaźni przed wszechpotężną ideą państwa (str. 129). O ile to podobne a raczej niepodobne do przytoczonego wyżej rzeczywistego poglądu mego na Miedzianego Jeźdźca, czytelnik sam łatwo spostrzeże. Ale nie na tem koniec. Odrzuciwszy fałszywie przez się zrozumiane objaśnienie polskich krytyków, p. Umańskij ze swojej strony objaśnia poemat Puszkina i sam nie wiedząc o tem, zbliża się w tem objaśnieniu własnem daleko więcej do stanowiska polskich krytyków, niż w tem, co podawał za ich pogląd na genezę Miedzianego Jeźdźca. Oto bowiem, co mówi: „W Miedzianym Jeźdźcu wyobraża (Puszkin) allegorycznie protest cierpiącej wskutek reformy Piotra jednostki, ale zarazem i całkowitą bezskuteczność a nawet niedorzeczność takiego indywidualnego protestu.... W skutek tego okazuje się utwór Puszkina jeżeli nie bezpośrednią, to przecież wyraźną odpowiedzią na uczyniony mu przez Mickiewicza zarzut, że zmienił swoje przekonania" (str. 130). P. Umańskij zatem mówi tutaj to, co by znalazł w mojej rozprawie, gdyby sam ją był przeczytał uważnie. Że nie zrozumiał moich poglądów, winę tego ponosi po części Spasowicz, który, przedstawiając je, położył silny nacisk na brak cywilnej odwagi w Puszkinie, jakoby w tym poglądzie odgrywający ważną rolę, nacisk, którego ja nie kładłem. Jeżeli na co kładłem nacisk, to na rozum praktyczny w Puszkinie, który mu kazał „nie zapominać się, gdzie jest, i stroić lutnią nie podług pragnień swoich, ale podług możności" (str. 39). To też i Zdziechowski w dziele swojem Byron i jego wiek (II str. 202) przedstawiając mój spór ze Spasowiczem o Miedzianego Jeźdźca uważa, że Spaso-

[1]) Korespondencya A. Mickiewicza T. IV Paryż 1885 str. 91

wicz myśli mojej nadaje niewłaściwe znaczenie, gdy pyta: czy mógł poeta, który miał do chorobliwości posunięte uczucie honoru i godności osobistej przyznać się jawnie do lęku przed pożerającem wszelki indywidualizm państwem? I Zdziechowski słusznie dodaje, że według mojego wykładu Miedziany Jeździec nie jest małodusznem przyznaniem się do strachu, ale stwierdzeniem faktu, że caryzm jest potęgą niezwyciężoną.

Tyle jest historyi sporu o znaczenie Miedzianego Jeźdźca[1]. Teraz przystępuję do rozstrząśnięcia zarzutów, poczynionych przez Spasowicza moim poglądom na Puszkina i jego stosunek do Mickiewicza.

I.

Zacznę od tego, od czego i Spasowicz zaczął swoją polemikę, od ogólnej charakterystyki Puszkina, a w szczególności od braku religijności, który wskazałem, jako jeden z rysów charakteru poety i jego poezyi. Spasowicz nie zrozumiał mnie, gdy utrzymywał, że podług mojego poglądu „religijność wchodzi w człowieka z zewnątrz, bywa nasiana, a ponieważ ani jednego ziarna takiego nasienia nie otrzymał P. z domu ani ze szkoły, więc dla uczuć religijnych było jego serce na zawsze zamknięte“ (str. 351). Nie zrozumiał mnie, gdy pisał, że pomieszałem „religijne uczucie nie spożyte w sercu człowieka, stanowiące potrzebę duszy... z dogmatem, który dostaje się oczywiście tylko przez podanie, to jest nasienie“ (352). Z jednego wyrażenia mojego, niewątpliwie nie dość jasno myśl moją oddającego, wyrażenia, że poezya francuska XVIII w., w którą się Puszkin wczytywał w domu i w szkole, „nie przynosiła z sobą ani jednego ziarna, któreby się mogło stać nasieniem uczuć religijnych“ [2], wysnuł Spasowicz cały ten pogląd, który nazwał moim. A przecież gdyby był zestawił to luźne wyrażenie z tem, co na-

[1]) Już w ciągu pisania tej rozprawy ukazała się broszurka p. t. Mickiewicz Puszkin oraz społeczeństwa polskie i rosyjskie przez * * * W Krakowie 1899. Wymierzona przeciwko t. zw. ugodowcom zdaje się nie mieć pretensyi do stanowiska studyum naukowego, wszakże podaje oryginalne wyjaśnienie idei Miedzianego Jeźdźca. Jest nią „apoteoza carowładnie-piotrowskiego pojmowania przyszłości i posłannictwa Rosyi w przeciwności do europejskiego tych rzeczy pojmowania“ (str. 30) w postaci zaś Eugeniusza ma być wyobrażony Mickiewicz (str. 25). Szkoda, że autor nie wyjaśnił, dlaczego Puszkin nadał bohaterowi imię, które wskazywało nie Mickiewicza, ale samegoż Puszkina, i dlaczego car Mikołaj nie pozwolił drukować poematu, który był jakoby „apoteozą carowładnie-piotrowskiego pojmowania przyszłości i posłannictwa Rosyi“.

[2]) Ślady wpływu etc. str. 4.

stępnie (str. 9) obszerniej mówiłem o braku religijności u Puszkina, byłby zrozumiał prawdziwą myśl moją. Zadawszy sobie pytanie, dlaczego Puszkin wzniosłszy się tak wysoko w wierszu Prorok, nie mógł się utrzymać na tej wysokości, nie już przez całe życie, ale choćby przez czas jakiś, odpowiedziałem: „Myślę, że dla braku religijności, która jest w duszy człowieka korzeniem wszelkich wysokich idei. Ani mechaniczna obrzędowość, w której się wychował, ani francuska politura, ani huzarska hulaszczość, ani modny liberalizm nie mogły w nim rozbudzić ani iskierki uczucia religijnego. To, co mu za religię podawano, stawało się tylko osełką dla jego epigramatycznego talentu Później wczytywał się w Biblią, ale raczej jako artysta, nie jako człowiek szukający swojego Boga.... A przecież, mówiłem dalej, wiersz Prorok świadczy, że był w Puszkinie zaród religijności, ale potrzeba było dopiero takiego wzruszenia, jakiego doznało jego dobre i kochające serce na wieść o haniebnej śmierci przyjaciół, ażeby to ziarno poruszyło się do życia i wystrzeliło kwiatem pięknym i samotnym". Z tego widać, że religijności nie brałem za jedno z dogmatem, że nie rozumiałem jej, jako czegoś, co się zzewnątrz wkłada w duszę ludzką, ale rozumiałem, jako coś, co pod wpływami zewnętrznymi może rozwijać się lub marnieć. Utrzymywałem i utrzymuję, że to coś u Puszkina, ta potrzeba duszy, jak słusznie nazywa Spasowicz wrodzoną podstawę religijności w człowieku, ani w domu, ani w szkole, ani w młodzieńczej lekturze, ani w późniejszem otoczeniu nie znajdowała nic, coby ją podsycać mogło i pozwoliło jej rozwinąć się w uczucia i przekonania religijne, krzepiące duszę. Zupełnie wygasnąć ta potrzeba nie mogła i nie wygasła w duszy Puszkina, ale wyrodziła się po części w dobrze znaną przesądność jego, po części w nurtującą w nim ciągle myśl o śmierci. Przypominam pełne melancholii jego Stanze (Czy to wzdłuż ulic gwarnych błądzę — Czy do świątyni ludnej wchodzę), które są najlepszym poetycznym wyrazem tego nurtowania, ale można i inne znaleźć świadectwa w jego poezyi, np. Podróżne skargi (1829) albo jeden z ostatnich urywków, zwróconych do żony. Nawet w poezyi licealnej Puszkina jest jeden utwór wskazujący, że jeszcze w szkole myśl o śmierci musiała chwilami niepokoić młodzieńczą duszę poety, pomimo, że jednocześnie wyśmiewał się przed kolegami z nieśmiertelności duszy i oświadczał, że wolałby od niej nieśmiertelność swoich wierszy (W albumie Illiczewskiego) Tym utworem jest wiersz p. t. Niewiara, czytany przez Puszkina na ostatecznym popisie publicznym carsko-sielskiego liceum 1817, a przedstawiający cierpienia moralne człowieka, który nie ma wiary i nie zdoła jej osiągnąć. Pomimo swego popisowego przeznaczenia, ma on w pewnych ustępach akcenta prawdy, które tem

więcej nabierają znaczenia, im więcej znajdują pokrewnych tonów w późniejszej poezyi Puszkina. Oto jest początek tego wiersza:

O wy, którzy z jadowitym wyrzutem,
Za grzech posępną poczytując niewiarę,
Z przestrachem biegniecie od tego, który od lat młodzieńczych
Bezrozumnie zagasił światło sercu miłe.
Czyje życie całe jest zmrokiem i przerażeniem,
Zapłaczcie wy nad nim, miejcie litość nad nim.
Spójrzcie na niego — nie tam, gdzie zwyczajnie
Próżność fałszywy cień rzuca na wszystkich,
Ale w ciszy rodzinnej, pod strzechą ojczystą,
W rozmowie z przyjaciółmi lub z ciemnem marzeniem.
Znajdźcie go tam, gdzie strumień wijący się
Przepływa zwolna pośród pól nagich.
Gdzie sosen odwiecznych tajemnicze wierzchołki
Szumiąc na mech rzucają wieczne cienie,
Spójrzcie: błądzi on tam z uwiędłą duszą,
Dręczony straszną próżnią.
Daremnie wspaniała w prostocie swobodnej
Odkrywa przed nim swoje piękności przyroda,
Daremnie wodzi smutnym wzrokiem dookoła.
Rozum bóstwo chce znaleść, serce nie znajduje.

Ostatni z przytoczonych tu wierszy charakteryzuje wiernie stan duszy Puszkina pod względem religijności. Rozumem chciał znaleść Boga, bo sercem nie umiał go szukać, a winę tego wyłącznie ponosi wychowanie jego. Spasowicz nie zgadza się na to, co powiedziałem o charakterze (str. 12), że jest sumą temperamentu jednostki i wychowania. Może wyraz „suma" nie jest trafny, może „iloczyn" byłby właściwszy; ale o co mi chodziło w tem wyrażeniu, to rzecz jasna, mianowicie, że te to dwa czynniki, jeden wewnętrzny, drugi zewnętrzny, składają się na wytworzenie charakteru. Naturalnie przez wychowanie wogóle rozumiałem nietylko wpływy domowe i szkolne, ale to, co rozumie każda pedagogika, to jest wszelkie wpływy, którym ulega człowiek w dzieciństwie i młodości, zanim się wytworzy w nim pewien stały, właściwy mu sposób postępowania, a wśród których, wprawdzie nie zawsze, ale zwyczajnie, dom i szkoła najważniejszą odgrywają rolę. Spasowicz powiada, że „charakter nie jest sumą temperamentu i wychowania, ale sumą przez cały ciąg życia wyrobionych nałogowych przyzwyczajeń oddziaływania osoby prawie automatycznie na podrażnienie zewnętrzne, na świat i otoczenie". (352) Pomimo bardzo różnego brzmienia, różnica w treści pomiędzy jednem a drugiem określeniem jest ta tylko, że w pierwszem określeniu, jak ja je rozumiem, wyrabianie się charakteru ograniczone jest do pewnego czasu, w drugiem ma się odbywać przez cały ciąg ży-

cia. Ale gdyby nawet tak było, jak chce Spasowicz, to jeszcze każdy przyznać musi, że oddziaływanie na podrażnienia zewnętrzne w wieku młodym daleko głębsze ryje brózdy w duszy danej osoby, niż w wieku późniejszym, i że ono to nadaje zasadnicze rysy charakterowi.

Tak się też stało z Puszkinem. I dla niego młodość była rzeźbiarką życia i wykuła główne rysy jego charakteru, między którymi jest brak religijności. Temu brakowi przypisałem tę zagadkową okoliczność, że Puszkin wzniósłszy się raz w życiu, w P r o r o k u, do wysokości wieszcza, nigdy potem nie usiłował nie już stanąć na tej samej wysokości, ale choćby zbliżyć się do niej. Ale i tu Spasowicz wystawił myśl moją opacznie. Nie mówiłem tego nigdzie, co mi on przypisuje, że „jeżeli wychowanie napoi duszę ciepłem religijności, wtedy człowiek nabiera zdolności nietylko wspinać się do wysokich idei, ale się niemi przejmować do głębi i poddać się im na zawsze". (351) Nie mogłem przecież myśleć, żeby każdy w szczerej pobożności wychowany prostaczek, dzięki tylko ciepłu swej religijności, zdolny był wspinać się do wysokich idei, coby z tego aforyzmu wypływało. Ażeby móc wspiąć się do wysokich idei, trzeba prócz innych warunków mieć odpowiednie wyrobienie umysłowe, ażeby im poddać się na zawsze, trzeba mieć odpowiednią siłę temperamentu. Tak tę rzecz rozumiem i tak ją rozumiałem dawniej. Nazwałem wprawdzie religijność (w cytowanym już ustępie) korzeniem wszelkich wysokich idei, ale porównanie to nie wyraża przecież myśli, które mi podsuwa Spasowicz. Znaczy ono tyle, że wszystkie wysokie idee, ogarniające ludzkość i świat cały, rozwijają się z potrzeby ducha ludzkiego: związania swego bytu ze wszechbytem, wyjaśnienia sobie chaosu zjawisk, znalezienia moralnej podstawy, moralnego kierunku dla życia, to jest właśnie z religijnego usposobienia. Jeżeli porównywając Mickiewicza z Puszkinem (str. 12), przeciwstawiałem stałość zasad, jednolitość charakteru pierwszego zmienności, niejednolitości drugiego, jeżeli mówiłem, że dusza Puszkina „zdolną była wspinać się do wysokich idei i ogarniać je, ale nie umiała przejąć się nimi do głębi i poddać się im na zawsze", jak to się stało z duszą Mickiewicza w latach młodzieńczych, to tej różnicy nie objaśniałem wyłącznie ciepłem religijnem z jednej strony, brakiem tego ciepła z drugiej, ale kładłem przytem wyraźny nacisk na różnicę w temperamencie, który u Mickiewicza był silny, to jest umiejący stale podporządkowywać jedne wrażenia i wyobrażenia drugim, u Puszkina — jak to wszyscy zgodnie przyznają — słaby.

Spasowicz zdaje się nie przypisywać ważniejszego znaczenia religijnemu wychowaniu Mickiewicza, zdaje się nawet nie widzieć różnicy między nim a Puszkinem pod względem następstw tego wychowania.

„Zważmy — powiada, — że w wieku XVIII religijność miała się na pozór ku końcowi, i że obaj poeci M. i P. karmili się za młodu ze źródła najczystszego racyonalizmu XVIII w... O Mickiewiczu nie mamy najmniejszej wiadomości, mogącej uzasadnić przypuszczenie, że był kiedykolwiek niedowiarkiem, chociaż domyślamy się, że tę ospę musiał przebyć, lecz podczas obcowania z Puszkinem religijność jego była bardziej filozoficzna, nieobrzędowa. Wiadomo, kiedy stał się w ścisłem znaczeniu słowa katolikiem i zaczął się spowiadać. Było to w Rzymie 1830" (332). Co się tyczy Puszkina, to Spasowicz utrzymuje, że mylę się, jeżeli sądzę, że Puszkin był przez całe życie niedowiarkiem (353). Do czego służą te uwagi Spasowicza, o tem później, teraz mi tylko chodzi o ich treść, o to, że w takiem przedstawieniu rzeczy zaciera się zupełnie ten wpływ, jaki wychowanie religijne wywarło na duszę Mickiewicza. Obaj poeci karmili się ze źródła racyonalizmu XVIII w., zgoda na to, ale od kiedy? w jakiej mierze? w jaki sposób? W tem walna jest różnica. O Puszkinie można powiedzieć, że zaczął pić z tego źródła od pieluszek, a przynajmniej od czasu, jak odkrył drogę do biblioteki ojcowskiej i zaczął w niej szperać przez nikogo nienagabany. Była to niemal pierwsza jego religia. U Mickiewicza wpływ ten trzeba odsunąć na lata uniwersyteckie, i trzeba pamiętać, że już w tych latach, obok racyonalizmu francuskiego, zaczął zaglądać do Wilna i romantyzm niemiecki. Mickiewicz, zanim zaczął ulegać wpływowi racyonalizmu, a potem bajronizmu, przeszedł przez okres dziecinnej, naiwnej, ale głębokiej i gorącej wiary i pobożności, której wymowne świadectwo złożył w waryancie IV części Dziadów (Pamiętasz, kiedy miałeś dziewięć, dziesięć latek — I poraz pierwszy w uniesieniu ducha — Nabożnie klakłeś u kratek)[1]. Nastały potem czasy oziębienia wiary, może i niedowiarstwa. Wiadomość, mogąca uzasadnić przypuszczenie, że M. był kiedykolwiek niedowiarkiem, której Spasowicz nie znalazł, możnaby znaleść w słowach Konrada z Dziadów (Dawno nie wiem, gdzie moja podniosła się wiara). Ale jakikolwiek był stopień tego oziębienia wiary i tego niedowiarstwa, to pewna, że okres chłodu i wątpienia religijnego niepowrotnie zamknął się w r. 1830, w czasach pobytu M. w Rzymie. Cóż się to stało wtedy z Mickiewiczem? Pod jakimi wpływami dokonał się w jego duszy tak nagły, a tak stanowczy powrót do wiary tradycyjnej? Zdawałoby się, że podróż po Europie, ten powrót poprzedzająca, podróż, w której tak się rozszerzył jego widnokrąg umysłowy, w której poznał tyle ludzi, krajów, widoków, obcował z najwyższemi

[1]) Porówn. moją rozprawę Cześć Mickiewicza dla Najśw. Panny w Pamiętniku im. Ad. Mick. T. VI 1898 str. 6—7.

szczytami myśli europejskiej, nie powinna była mieć takiego rezultatu. Sam Rzym mocą swoich pamiątek i obrzędów nie był zdolny wywołać tego przełomu w poecie; możemy wierzyć Odyńcowi, gdy nam opowiada, jak raziło Mickiewicza w Rzymie hałaśliwe, czysto zewnętrzne nabożeństwo Włochów [1]). Ale w Rzymie, po tylu wrażeniach podróżnych, na tle obcego życia, poznał dwóch zacnych księży polskich: Parczewskiego i Chołoniewskiego i dwie szlachetne, wykształcone i głęboko religijne panny polskie: Ankwiczówne i Łempicką. Głęboka i szczera religijność, która biła z tych postaci, przypomniała mu dawne litewskie czasy, dawną pobożność, która i w domu i w sercu jego kwitła w latach dziecinnych, i jak wśród południowej przyrody zatęsknił do śniegów i lasów litewskich, tak wśród chaosu wrażeń, które mu podróż po Europie przyniosła, kiedy przejrzał „niskie ludzkości obszary — Z różnych jej mniemań i barwą i szumem", cicha przystań wiary tradycyjnej, która go kołysała w dzieciństwie, nabrała dlań niezmiernie wiele uroku. Pod wpływem tych to wspomnień dokonał się przełom w poecie; im to dzięki wydało się Mickiewiczowi „małem i jasnem przed oczyma wiary" to, co było „wielkie i mętne, gdy patrzył rozumem". I teraz można zrozumieć, jak wielką rolę w życiu Mickiewicza odegrało wychowanie religijne, którego Puszkin był pozbawiony.

Ale Spasowicz powiada, że i Puszkin nie był przez całe życie niedowiarkiem. To, co pisał do przyjaciela w liście z Odessy 1824, że „uczy się ateizmu u głuchego anglika, który twierdzi, że nie ma stwórcy i regulatora, i niszczy słabe dowody nieśmiertelności duszy — system niepocieszający, ale na nieszczęście prawdopodobny", to Spasowicz nazywa krótkotrwałym wyskokiem, po którym nie zostało śladu, bo jeszcze w Odessie Puszkin wyrzekł się „bredni liberalnych". Utrzymuje dalej, że poeta wyprawiony właśnie za ten list na wieś Michajłowskoje skąpał się tam znowu w duchu narodowym, w religijności, i nie sądzi, aby egzekwije, które wówczas zamówił w cerkwi za Bajrona były naigrawaniem się z religii. „Przez całe życie P. czytywał biblią, czerpał z niej natchnienie, ani razu nad religią się nie znęcał i pod sam koniec życia, 1 czerwca 1836, napisał śliczny i iście religijny wiersz na obraz ukrzyżowania Briułowa". (353).

Niepodobna mi wstrzymać się od uwagi, że Spasowicz, który właśnie z okazyi tego przedmiotu zarzuca mi brak ścisłości w wywodach, sam przy tejże sposobności popada w ten błąd w stopniu u tak znakomitego krytyka zadziwiającym. Dość choć trochę przybliżyć latarkę krytyczną do nagromadzonych tu dowodów religijności Puszkina, aby

[1]) Listy z podróży III. 40.

się okazało, że wszystkie one nie mają najmniejszej wartości. Wyrzekanie się bredni liberalnych, zawarte w liście do Turgieniewa z d. 1 czerwca 1823, a więc jeszcze przed ową nauką ateizmu, gdyby nawet brać je naseryo, jak to czyni Spasowicz, nie ma nic wspólnego z religijnością, bo odnosi się do wiersza Napoleon, a właściwie do ostatniej jego strofy, gdzie Puszkin powiada o więźniu Śtej Heleny, że on z mroków wygnania przekazał światu wieczną swobodę. Żartując ze swych marzeń politycznych, nazywał Puszkin ostatnią strofę tego wiersza ostatniem swojem bredzeniem liberalnem. W Michajłowskiem skąpał się poeta niewątpliwie w duchu narodowym, szczególnie dzięki swojej starej niańce Arynie, ale nie w religijności, bo tego najmniejszego śladu nie ma, a jak patrzeć na zamówione przezeń egzekwie za Bajrona, o tem nas sam Puszkin poucza we współczesnym liście do brata (7 kwietnia 1825), pisząc, że „przypomina to trochę la messe de Frédéric II pour le repos de l'âme de mr. de Voltaire“ Prawdopodobnie obmyślanego naigrawania się z religii nie było w tych egzekwiach, ale była inna pobudka, nic z religią nie mająca wspólnego. Puszkin zostawał wówczas nietylko pod zarzutem liberalizmu politycznego, ale i pod zarzutem ateizmu, i miał podwójny nadzór nad sobą: marszałka powiatowego i pewnego mnicha, przełożonego w sąsiednim klasztorze, a pragnął coprędzej wyjść z kurateli i pod pretekstem groźnej choroby uzyskać paszport za granicę. Więc taki objaw pobożności, który, jak sam Puszkin w innym liście podaje — zadziwił popa, był mu potrzebny dla naprawienia opinii u rządu. Dalszy dowód, że biblią czytywał, tyle wart, co i poprzednie. Czytywał ją, jak artysta, umiejący ocenić surową piękność jej stylu i obrazów, z tem samem zamiłowaniem, co Koran, co arcydzieła wszystkich literatur, a zaczerpnął z niej bardzo mało, znacznie mniej niż z Koranu. Czy znęcał się nad religią, nie umiem odpowiedzieć, bo nie rozumiem dobrze tego wyrażenia. Jeżeli znęcanie się nad religią oznacza wolterowska nienawiść ku chrześciaństwu, to Puszkina można uwolnić od tego zarzutu, bo bluźnierstwa jego były przedewszystkiem owocem lekkomyślnej swawoli, ale jeżeli znęcanie się nad religią znaczy wyśmiewanie dogmatów chrześcijańskich, to pomijając inne rzeczy, dość przypomnieć jego Gawriliadę, aby wskazać, jak daleko zaszedł w tym kierunku. Nigdzie ostrzej jak w tym utworze nie zarysowuje się różnica w skutkach pierwotnego wychowania między Puszkinem a Mickiewiczem. To, co było najświętszym symbolem dla polskiego poety nawet w czasach zachwiania się wiary (Nie mieszam się do wszystkich świętych z litanii — lecz nie dozwolę bluźnić imieniu Maryi), to stawało się przedmiotem bluźnierczych szyderstw dla Puszkina. Wreszcie ostatni dowód: ów „iście religijny wiersz na obraz

Ukrzyżowania" z r. 1836 przy cokolwiek bliższem rozpatrzeniu się okazuje się epigramatem na policyą, która wysyłała dwóch żołnierzy dla przestrzegania porządku na wystawie, i religijność w tym wierszu odgrywa podrzędną rolę, służy tylko za tło do uwydatnienia i ośmieszenia ciemnoty pojęć rosyjskiej policyi.

Więc jakże określić Puszkina pod względem pojęć i przekonań religijnych? Czy był w istocie ateuszem, za jakiego uchodził w oczach rządu w czasach wygnania? Nie, ateuszem nie był, a najlepszym dowodem tego jest tenże sam list, na podstawie którego oskarżono go o ateizm. Mówiąc o Angliku, głuchym filozofie, który mu dawał lekcye „czystego ateizmu", nazwał go „jedynym rozumnym ateuszem", jakiego spotkał[1]), co pokazuje, że wszyscy ateusze wydawali mu się dotychczas głupcami, że umiał na ateizm patrzeć krytycznie. Jeżeli chwilowo pod wpływem nauk Anglika, „który zapisał tysiąc arkuszy, ażeby dowieść qu'il ne peut exister d'être intelligent créateur et regulateur" nazywał ateizm systemem na nieszczęście najpodobniejszym do prawdy, to i w tem wyrażeniu nie ma bynajmniej pewności dogmatycznej, a tylko chwilowe chylenie się ku dogmatowi ateizmu. Ale dzięki wychowaniu stał się niedowiarkiem od dzieciństwa i od dzieciństwa zaprawiony na poezyi wolterowskiej uprawiał bluźnierstwo z zamiłowaniem. Wszakże wrodzona potrzeba religii nie zamarła w sercu Puszkina, budziła się niekiedy wśród sprzyjających okoliczności, pod wyjątkowymi wpływami, i upominała o swoje prawa i w tem tylko rozumieniu możnaby się zgodzić ze Spasowiczem, że Puszkin nie był przez całe życie niedowiarkiem, tylko zupełnie inne dowody trzeba położyć za podstawę dla tego twierdzenia.

W całej poezyi Puszkina trzy tylko można znaleść utwory, które świadczą o budzeniu się z większą lub mniejszą siłą religijności w Puszkinie; są to: Prorok, pisany w r. 1826, Gałub w 1829 i Modlitwa z r. 1836.

Pierwsze dwa utwory są również wyrazem liberalizmu Puszkina, a ponieważ o tym kierunku przekonań i uczuć Puszkina osobno chcę mówić, więc i o tych utworach — o ile różnię się w poglądach od Spasowicza — szczegółowe potem uwagi podam. Tu tylko objaśnię, że Prorok nie dla tego świadczy o zbudzeniu się religijności w Puszkinie, iż ten ostatni czerpał tu motywy ze Starego Testamentu, ale że we wspaniałych rysach nakreślił powołanie poety, więc powołanie swoje, jako proroka, jako wieszcza od Boga natchnionego do rozpalania szlachetnych uczuć w sercach ludzi. Drugi utwór — urywek powieści poetyckiej

[1]) Dzieła Puszkina wyd. Morozowa Petersb. 1887 VII 74.

zaczętej a nieskończonej — o tyle świadczy o religijnem drgnięciu duszy Puszkina, o ile słusznym jest domysł, że ideą poematu była myśl, iż nie z mieczem, ale z krzyżem i ciepłem słowem Ewanielii trzeba iść między dzikie ludy Kaukazu. Pierwszy rzut religijny duszy Puszkina objaśniałem wstrząsającem wrażeniem, jakie wywarła na nim wiadomość o powieszeniu jego przyjaciół — Grudniowców (przypuszczając naturalnie, że wiersz napisany był już po otrzymaniu przez Puszkina wieści o tej karze, o czem napewno nie wiemy). W drugim można z pewnem prawdopodobieństwem upatrywać wpływ Mickiewicza, i to nie jego poezyi, ale tych rozmów „o wysokich kwestyach religijnych i społecznych, o których ziomkowie Puszkina zdawali się nie mieć żadnego wyobrażenia“ (Nekrolog Puszkina w le Globe 1837).

Trzeci utwór Modlitwa pochodzi z czasów, kiedy dusza Puszkina szamotała się, szukając równowagi i nie mogąc jej znaleść, kiedy z serca jego wyrywał się wykrzyknik: dyabeł mi nadał rodzić się w Rosyi z duszą i talentem! (18 maja 1836 VII 404). Tęsknił on coraz silniej do swobodnego życia, w któremby nie potrzebował dla władzy, dla liberyi — giąć ani sumienia, ani pomysłów, ani karku, (Z Pindemonte'go 5 lipca 1836), a tu tymczasem jako redaktor, jako nadworny historyograf, jako kamerjunkier, wreszcie jako mąż żony, oczami i sercem w blasku dworskim zatopionej, czuł na każdym kroku zależność i doznawał rozmaitych upokorzeń, które go tem więcej dręczyły, im mniej miał nadziei uwolnienia się od nich w przyszłości. Próbował tego przed dwoma laty, i cóż się stało? Nie miał odwagi wytrwać wobec niełaski cara i zadąsanej miny żony, dla której cała jego chęć swobody ducha i twórczości nie mogła być niczem innem, jak dziwną niezrozumiałą chimerą. Więc i teraz o tem wyjściu myśleć nie mógł. W tym niepokoju i przygnębieniu ducha zwrócił się do tego źródła, z którego od wieków ludzie smutni i cierpiący czerpali i czerpią otuchę i pokrzepienie: — do ewanielii. Być może, że w tym zwrocie odegrała pewną rolę książka Silvia Pellico: *Dei doveri degli uomini*, której przekład na język rosyjski miał się wtedy ukazać i o której z tego powodu Puszkin wówczas (1836) napisał artykuł do wydawanego przez się *Sowremiennika*. W tym artykule wielbił „wiecznie świeżą piękność ewanielii“, mówiąc, że „jeśli przesyceni światem lub udręczeni rozpaczą przypadkiem ją otworzymy, to już nie zdołamy oprzeć się pociągającej jej słodyczy i pogrążamy się duchem w jej boskiej wymowie“ (V 341); a wskazując, że mało było wybranych, „którzyby w swoich utworach zbliżyli się łagodnością ducha, słodyczą wymowy i młodzieńczą prostotą serca do nauk niebieskiego nauczyciela“, zaliczał do nich, obok Tomasza a Kempis i Fenelona, także i Sylwiusza Pellico, i podnosił w nim przede-

wszystkiem to, że umiał cierpieć, kochać i przebaczać. „Książka *Dei doveri* zawstydziła nas, rozwiązała nam tajemnicę pięknej duszy, tajemnicę człowieka-chrześcijanina". Ten sam zwrot duszy widzimy we współczesnym krótkim wierszu Modlitwa (22 lipca 1836). Poeta powiada, że ze wszystkich modlitw, utworzonych na to, „aby latać sercem w okręgi zaoczne", najwięcej go wzrusza i upadłego pokrzepia ta, którą kapłan powtarza w smutne dni wielkiego postu: „Władco dni moich! ducha lenistwa ciężkiego — I pychy, tej żmii ukrytej — I próżnomowności, oddal od duszy mojej — Ale daj mi widzieć, o Boże, moje grzechy — Niech brat mój odemnie nie będzie osądzony — A duch pokory, cierpliwość i miłość — I czystość niechaj w sercu mem ożyje".

Ale modlitwa była daremna. Ewanieliczne uczucia, które chciał szczepić w sercu swojem poeta, zbyt słabe znajdowały w niem oparcie, aby się mogły oprzeć fatalnym wpływom otaczającej atmosfery i fatalnym wichrom namiętności. W kilka miesięcy potem Puszkin, szukający oparcia w religii pokory i przebaczenia, wystawiony był na straszną próbę, której nie wytrzymał. Honor jego, jako męża, podrażniony został w najwyższ stopniu; dawna religia honoru, która mu od lat młodzieńczych do ostatnich niemal czasów zastępowała wszelką inną, zbudziła się z całą siłą starego nałogu, zapanowała niepodzielnie w jego sercu i poprowadziła go pod kulę przeciwnika. Ślepa i nierozumna kula rozcinała sieci, w które się uwikłał szlachetny, ale słaby duch poety i z których sam się wywikłać nie umiał.

II.

W sferze społecznych poglądów i uczuć Puszkina daleko więcej spostrzegamy wahania się i falowania, niż w religijnych. Słusznie też krytycy rosyjscy (w szczególności Pypin)[1]) wskazują, że zarówno wyznawcy liberalizmu, jak i konserwatyści w Rosyi widzą w Puszkinie przedstawiciela swoich zasad. W istocie dwa przeciwne prądy przebiegają w poezyi Puszkina; niekiedy poeta stara się je zbliżyć i skojarzyć wbrew ich naturze, występuje w roli pośrednika między tymi prądami, stara się je do jednego sprowadzić koryta, a ponieważ mu się to nie wiedzie, więc odwraca się z gniewem od wszelkich dążeń społecznych i chce być tylko kapłanem czystej sztuki, nie zamąconej uczuciami społecznemi. Do tego falowania wiele się przyczynił szczególny stosu-

---

[1]) Характеристики литературныхъ мнѣній отъ двадцатыхъ до пятидесятыхъ годовъ. Petersb. 1890 str. 56—57.

nek jego do cesarza Mikołaja, który przy wstąpieniu na tron znalazł w liberalizmie przeciwnika, co się ośmielił powstać przeciw uświęconemu tradycyą wszechwładztwu carów. Zwalczywszy go w jednej chwili na ulicy, Mikołaj chciał go zwalczyć w umysłach inteligencyi i przeciwstawić temu obcemu europejskiemu prądowi kierunek narodowy, oparty na caryzmie i prawosławiu. Poezya Puszkina mogła się stać potężnem narzędziem w tej walce, więc starał się ją pozyskać dla siebie. Wyciągnął rękę do Puszkina, aby go przyciągnąć do siebie i na swojem utrzymać stanowisku; Puszkin przyjął podaną sobie rękę, łudząc się, że choć się nachyli w stronę caryzmu, nie zerwie z liberalizmem, a potrafi ku niemu nachylić cara. Dramat tego mocowania się słabego poety z silnym carem trwał przez całe ostatnie dziesięć lat jego życia aż do śmierci, która była tragicznem rozwiązaniem tej walki.

Metryka liberalizmu politycznego Puszkina nosi późniejszą datę, niż metryka jego libertynizmu obyczajowo-religijnego. Jeżeli późniejsze budzenie się religijnych pragnień w sercu Puszkina nie znajdowało odpowiedniego dla siebie materyału we wspomnieniach dzieciństwa i młodości, z wyjątkiem może wspomnienia tych chwil, kiedy prosta i pobożna niańka, układając go do snu, przed opowiadaniem bajek o upiorach, czarodziejach, bohaterach, kładła nań gorliwie znak krzyża świętego [1]; — to konserwatyzm polityczny, któryby można nazwać urzędowym patryotyzmem, znajdował obszerną podstawę we wspomnieniach szkolnych. Czasy licealne Puszkina (1811—1817) były dla Rosyi czasami naprzód ciężkiej próby, potem wielkich tryumfów. Wkroczenie wojsk napoleońskich budziło w sercach uczniów carsko-sielskiego liceum zupełnie inne uczucia, niż w sercach uczniów nowogródzkiej szkoły, gdzie się uczył Mickiewicz; tak samo i następne klęski. Ślady tych wrażeń, w szczególności tych uczuć, jakie budziły tryumfy oręża rosyjskiego w Puszkinie, przechowały się w jego poezyi licealnej. W styczniu 1815 r. na publicznych egzaminach Puszkin deklamował długi swój wiersz patryotyczny p. t. Wspomnienia w Carskiem Siole. Było tam naprzód uwielbienie dla wielkiej monarchini i wodzów, którzy za jej panowania zasłynęli zwycięstwami, uwielbienie w tonie i stylu Dierżawina, urzędowego piewcy Katarzyny, a następnie tym samym tonem i stylem Puszkin opiewał świeże zapasy Rosyi „z biczem świata", z Napoleonem. Wiersz, w którym niekiedy z pod retorycznej szaty szczery wydobywał się zapał, wywołał wielkie wrażenie, zrobił piętnastoletniego poetę głośnym, zjednał mu pochwały patentowanych przedstawicieli poezyi, między innymi żyjącego jeszcze wówczas Dierżawina. Pod koniec

---

[1]) Porówn. wiersz Puszkina z czasów licealnych p. t. Son (I 136).

tegoż roku (1815), kiedy już po kongresie wiedeńskim Aleksander I wrócił do Petersburga, Puszkin wystąpił z nowym wierszem patryotycznym, w którym wielbił cara, że pokonał koronowanego olbrzyma, błogosławił go za to, że dał pokój Europie, nazywał bóstwem Rosyi. Żałował, że nie dano mu było razem z innymi walczyć za cara, krew przelewać za niego i paść na polu bitwy pod skrzydłem sławy; więc tylko patrząc na półki, spieszące na pole walki, towarzyszył im rozognioną duszą. Oba wiersze były echem ogólnego nastroju w Rosyi, który się udzielał i młodemu poecie. Ale zdarzało się, że i zupełnie na zimno pisał urzędowo-patryotyczne wiersze. Takim był wiersz na ślub księcia orańskiego, następcy tronu holenderskiego, z siostrą cesarza Aleksandra, Anną Pawłówna. Z tego powodu odbywały się w Petersburgu (na początku 1816 r.) rozmaite uroczystości i zabawy dworskie; chodziło o to, aby podczas jednej z takich uroczystości uwielbić śpiewem wojenne czyny księcia. Napisanie słów do śpiewu cesarzowa poruczyła jednemu ze starszych mało znanych poetów (Nieledinskij-Mieleckij); ten nie ufał własnym siłom, pojechał do carsko-sielskiego liceum, podał temat Puszkinowi i w parę godzin potem wracał już z gotowym wierszem na cześć księcia Orańskiego, a poeta student w nagrodę za ten wiersz otrzymał złoty zegarek od cesarzowej. Wreszcie do objawów urzędowego patryotyzmu należy zaliczyć dwie strofy hymnu Boże caria chrani, dorobione przez Puszkina (1816) do pierwszej strofy utworzonej przez Żukowskiego, wspólnictwo, które było jakby wróżbą innego wspólnictwa, co w lat piętnaście potem wystąpiło we wspólnem wydaniu wierszy Na wzięcie Warszawy. Tak więc urzędowa, urzędowo-patryotyczna strona poezyi Puszkina, która w późniejszych czasach stanowiła odwrotną stronę medalu jego poezyi, początkiem swoim sięgała czasów licealnych.

Ale już w tym samym roku, w którym Puszkin opuścił liceum, znajdujemy w jego poezyi ślad nowych, liberalnych wyobrażeń, przyniesionych w czasie wojen napoleońskich z Europy. Tym śladem jest krótki wiersz do portretu Czaadajewa, który pierwszy, jak można wnioskować z poezyi Puszkina, wtajemniczył go w świat liberalnych pojęć i wzbudził w nim zapał dla wolności i dla siebie, jako jej pierwszego odsłoniciela. Nie rozumiem dobrze, dlaczego Spasowiczowi tak się nie podobało przedstawienie moje stosunku Czaadajewa do Puszkina, że aż sprostowaniu tego bardzo krótkiego przedstawienia poświęcił dwie stronice (V 353—355), które ostatecznie nie zaprzeczyły, ale tylko rozwinęły krótką wzmiankę moją o pośrednictwie Czaadajewa w dostarczeniu wiersza Puszkina p. t. Wieś cesarzowi Aleksandrowi; i o zabiegach jego w celu złagodzenia kary, która w r. 1820 wisiała nad Puszkinem.

I nie wiem, dla czego mu się wydało, że ja chcę Cz. przedstawić jako jakiegoś wszechmocnego u dworu potentata, o czem mi się nie śniło. Jedną tylko mógł mieć słuszną pretensyę do mnie Spasowicz, że mówiąc, iż Puszkin z natchnienia Czaadajewa napisał wiersz p. t. Wieś, w którym w jaskrawych barwach przedstawił niewolę ludu wiejskiego, nie dodałem słówka „zapewne", to jest nie zaznaczyłem, że twierdzenie to oparte na moim domyśle, a nie na świadectwie poety lub kogoś z bliskich mu ludzi. Ale przypuszczenia tego nie cofam, bo jest silnie uzasadnione, skoro wiemy, że Czaadajew wywarł wówczas silny wpływ na Puszkina w kierunku liberalnym, skoro zakończenie tego wiersza (Zobaczęż ja przyjaciele lud nieprzygnieciony — I niewolę padającą za skinieniem cara) wygląda tak, jakby umyślnie było napisane, aby podziałać na Aleksandra I, i skoro pośrednikiem w podaniu tego wiersza w górę, aby się dostał do rąk cara, był właśnie Czaadajew. Pewności nie ma, przypuszczenie ma wiele prawdopodobieństwa w sobie.

Jeszcze mniej mogę zrozumieć, dla czego Spasowicz protestuje przeciwko mojemu jakoby porównaniu Ody do wolności Puszkina z Odą do młodości Mickiewicza (355), kiedy właściwie w rozprawie mojej żadnego porównania w tym względzie nie było. Powiedziałem tylko, że Puszkin napisał swoją Odę do wolności, w tym samym właśnie czasie, w r. 1820, w którym jego polski genialny rówiennik wyśpiewał dla Filaretów Odę do młodości. Stwierdziłem fakt niezbity i nic więcej, ani przypuszczając, aby wymienienie obok siebie tych dwu utworów mogło komukolwiek wydać się porównaniem. Ale choć nie porównywałem dawniej tych utworów, to teraz chcę to uczynić, chcę wskazać, w czem się zbliżają do siebie, w czem daleko od siebie odbiegają, i sądzę, że z porównania tego padnie trochę światła na wzajemny stosunek dwu największych potęg poetyckich słowiańszczyzny.

W czemże tkwi analogiczność między tymi dwoma utworami? Oto oba są wyrazem szlachetnych dążeń obu poetów w wieku młodzieńczym, dążeń do popchnięcia świata na drogę wolności i sprawiedliwości. I jeden i drugi poeta obejmuje myślą nie tylko swoje społeczeństwo, ale i świat cały. Mickiewicz wzywa do opasania ramionami całego „ziemskiego koliska", chce całą bryłę ziemską pchnąć nowemi tory; Puszkin zwraca się do tyranów i niewolników nietylko w Rosyi, ale na całym świecie: „Tyrani świata drżyjcie! — A wy, krzepcie się, słuchajcie mego głosu — I wstawajcie upadli niewolnicy". Przykłady tyranii i jej następstw bierze nietylko z Rosyi, ale i z Francyi. I jeden i drugi poeta rzucając wzrok na ziemię, czarnemi ją maluje kolorami. Mickiewicz woła:

Bez serc, bez ducha — to szkieletów ludy!

a później:

Patrz na dół — kędy wieczna mgła zaciemia
Obszar, gnuśności zalany odmętem:
To ziemia!
Patrz, jak nad jej wody trupie
Wzbił się jakiś głaz w skorupie i t. d.

Puszkinowi świat równie czarno się przedstawia:

Niestety, gdzie tylko rzucę okiem,
Wszędzie bicze, wszędzie żelaza,
Wszędzie prawa haniebnie złamane,
I łzy niewoli bezsilne.
Wszędzie niesprawiedliwa władza,
W zgęszczonej mgle przesądów
Wszędzie przemocy duch groźny
I żądza sławy fatalna.

I jeden więc i drugi utwór jest uroczystym protestem przeciwko temu, co się dzieje na świecie. Ale pozatem zachodzą między nimi wielkie różnice, w skutek których Oda do młodości staje nierównie wyżej swej towarzyszki. Wezwanie Puszkina na charakter wyłącznie polityczny; to, czego się on domaga, jest tylko tem, czego domagała się ówczesna liberalna propaganda w Rosyi: konstytucyjnego porządku. (Tylko tam nad głową monarchy — Nie słychać jęków ludzkich — Gdzie silnie z wolnością świętą — Kojarzą się mocne prawa — Gdzie wszystkich broni ich tarcza i t. d.). Podług Puszkina w tym wierszu od monarchów tylko zależy zarówno ich własne bezpieczeństwo, jak wolność i pokój, a zatem szczęście narodów. Dla tego do nich, do monarchów, zwracał się w ostatniej strofie, wzywając, aby uchylili głowy przed opiekuńczą powagą prawa. W Odzie do młodości idea szczęścia ludzkości daleko szerzej i głębiej pojęta. Niewątpliwie to, czego żądał Puszkin, było dla Rosyi ogromnym krokiem naprzód, krokiem, na który dotychczas się nie zdobyła; ale czy nawet bezwzględne uszanowanie prawa może zrównać wszystkie niesprawiedliwości, które walka o byt wywołuje? Czy pokój i wolność są dostatecznemi podstawami szczęścia ludzkości? Za przykład może służyć Anglia i niewątpliwie ją miał na oku Puszkin, gdy stawiał swoje strofy. Tam jest pokój i wolność oddawna, i oddawna przewroty polityczne nie są znane. Ale naprzód nie prawa wytworzyły Anglików, ale Anglicy wytworzyli swoje prawa, a powtóre małoż było i jest w Anglii niesprawiedliwości i nędzy, której sama wolność i pokój zaradzić nie mogą? Mickiewicz nie wzywał do zmiany porządku politycznego, ta zmiana miała przyjść sama przez się potem, ale wzywał do tego, bez czego żadne prawa nie potrafią

podnieść ludzkości, wzywał do odrodzenia, do udoskonalenia moralnego, w myśl tej zasady, wypowiedzianej potem w Księgach Pielgrzymstwa (XX): „o ile powiększycie i polepszycie duszę waszą, o tyle polepszycie prawa wasze i powiększycie granice". Nieprzyjacielem, na którego uderzał Mickiewicz, to nie byli ci lub owi tyrani, władcy niżsi lub wyżsi, używający władzy swojej dla ciemiężenia podwładnych; nie, był to nieprzyjaciel stary, jak świat, i szeroki, jak świat, odwieczny wróg szczęścia ludzkiego, egoizm, wcielony we wszelkie stosunki ludzkie, którego żaden rozkaz, żadna ustawa, żaden miecz wytępić nie zdoła. Możnaż go zwyciężyć? Poeta nie ulegał bezwzględnemu złudzeniu. W pierwszym zwrocie do młodości wołał:

Młodości! podaj mi skrzydła!
Niech nad martwym wzlecę światem
W rajską dziedzinę ułudy:
Kędy zapał tworzy cudy,
Nowości potrząsa kwiatem
I obleka nadzieję w złote malowidła!

A więc ta rajska dziedzina, do której na skrzydłach młodości chciał lecieć, była dziedziną ułudy. W tych słowach poeta dawał do zrozumienia, iż sam uznaje, że zapał i nadzieje młodości są pełne złudzeń. Pomimo tego wyraźnego zastrzeżenia rozwijał skrzydła, wzlatywał i porywał za sobą młodość w tę rajską dziedzinę ułudy. Dla czegóż to robił? I byłaż konsekwencya między tym wstępem a dalszemi piorunującemi strofami? Była, i chciałbym ją wyjaśnić. Pomiędzy rzeczywistością a ideałem jest niezmierzona przestrzeń, jak między ziemią a drogą mleczną na niebie. Sprowadzić na ziemię wymarzony w najszlachetniejszych duszach ludzkich świat ideału, wcielić w życie, we wszystkie stosunki ludzkie, najwyższe ideje dobra, prawdy i piękna, jednem słowem sprowadzić królestwo Boże na ziemię, wszystko to dla trzeźwego rozumu, który sobie zdaje sprawę ze wszystkich zawiłości stosunków ludzkich i natury ludzkiej, — musi wydawać się niepodobieństwem, i jest niem w istocie. Jednostkom wybranym z pomiędzy milionów, najszlachetniejszym z ludzi, jakże trudno utrzymać się na wysokości ideału. I one, jakkolwiek wysoko górują nad poziomem ludzi, chwilami tylko wstępują na te szczyty idealne; a cóż mówić o milionach tego poziomu. — Ale czy dla tego, że owe ideały wydają się niedosiężnemi, więc odwrócić od nich oczy i myśli, przestać gonić za niemi, przestać się wspinać do nich? obrócić oczy tylko na ziemię i myśleć tylko o dzisiejszej chwili, bez troski o przyszłość? Społeczeństwo, które tak czyni, skazuje się albo na śmierć powolną, albo na ciężką chorobę. Ludzie, gdyby nie spoglądali w niebo, a tylko wzro-

kiem po ziemi krążyli, nie wznieśliby się wysoko ponad zwierzęta, górowaliby może nad niemi przebiegłością i zręcznością, ale nie tem, co jest piętnem człowieczeństwa, żądzą moralnego doskonalenia się. Widok nieba przynosił ludom pierwotnym religią i poezyą. To samo jest i ze światem ideałów. Choć są nieskończenie dalekie i niedoścignione, trzeba przecież jak najczęściej wzrok podnosić ku nim, iść w kierunku ich promieni, kąpać dusze w ich blasku i tego blasku jak najwięcej gromadzić w sercach. W ten tylko sposób dźwiga się i posuwa naprzód na drodze udoskonalenia jeden człowiek i cały naród, wreszcie cała ludzkość. Ta więc kraina ułudy ma najdonioślejsze znaczenie realne dla ludzkości.

Ogromną potęgę **Odzie do młodości** nadaje to, co jest zresztą cechą całej poezyi Mickiewicza i bez czego nie ma poezyi prawdziwie wielkiej — to jest zupełna jej szczerość. Z pozoru właściwie, na podstawie sprzeczności, jaka zachodzi między jej wstępem a dalszym ciągiem, możnaby sądzić, że tej szczerości brak w Odzie Mickiewicza. Poeta mówi na początku o rajskiej dziedzinie ułudy, a potem uderza w potężną pobudkę do brania szturmem lepszej przyszłości, do zepchnięcia z posad bryły świata, pobudkę brzmiącą najdoskonalszym optymizmem. Tę sprzeczność starałem się już wyjaśnić; tutaj chcę dodać, że nawet pełna najwyższego optymizmu obietnica zwycięstwa w zakończeniu Ody da się pogodzić ze sceptycyzmem wstępnych wierszy. Poeta, choć sam młody, ledwie dwudziestkę przekroczył, miał nadto bystry rozum, aby nie poznał, że wielkie zmiany w życiu narodów i ludzkości, zmiany wewnętrzne, wyobrażeń i skłonności, dokonywają się powoli, że trzeba wieków na ich dokonanie, że zatem pragnienia szlachetnej jednostki, aby nie już całą ludzkość, ale choćby część jej drobną przeobrazić według swoich marzeń, muszą się spotkać z zawodem, bo takie jednostki nie doczekają się spełnienia swoich marzeń, wiek ludzki jest na to za krótki. Ale to, co się nie spełni za ich życia, może się spełnić w tej czy innej formie kiedyś, w odległej przyszłości; poeta wierzy święcie w tę przyszłość, w tę „jutrzenkę swobody", za którą idzie „zbawienia słońce".

Tak więc sceptycyzm **Ody do młodości** godzi się z jej optymizmem. Sceptycyzm odnosi się do jednostek, optymizm do ludzkości. Wiara poety, że ludzkość zdolna się zbliżać ku „słońcu zbawienia" mocą doskonalenia się moralnego, była szczerą i nic dziwnego: opierała się na szerokiej podstawie tak własnych uczuć i własnego życia jego, zupełnie zgodnego ze święconymi ideałami, jak i na podstawie uczuć i życia całej sfery filareckiej, tchnącej wysokim idealizmem, związanej wzajemną miłością i wspólnością ideałów. Poeta patrzał w przyszłość przez

pryzmat tej sfery, więc nic dziwnego, że w poglądach na rozwój ludzkości był optymistą i w optymiźmie swoim — najszczerszym. Inaczej u Puszkina. Jego oda Wolność mało miała gruntu w życiu i uczuciach poety, a już w rażącem zostawała przeciwieństwie do zwyczajnego otoczenia poety. Na wstępie wołał on do swej dotychczasowej muzy, „Cytery wątłej królowej“, ażeby uciekła od niego, a do nowej, ażeby mu zerwała z czoła wieniec Anakreontowy i rozbiła zniewieściałą lirę, ale to nie przeszkadzało mu i nadal przygrywać na tej samej lirze, z tym samym wiankiem u czoła, t. j. opiewać zmysłową miłość i żyć w tem samem poniżającem towarzystwie. To też ton ody Puszkina Wolność nie jest tak szczery, ani tak potężny jak Ody do młodości, nie wypływa z całej istności poety, jest wyrazem chwilowego nastroju.

Spasowicz z powodu Wolności Puszkina powiada, że „wszystkie obywatelsko-polityczne rewolucyjne wiersze Puszkina mają dwie wady: są poprostu naśladowaniem Andrzeja Chénier i są sztuczne, napuszone, klasyczno-retoryczne; należą one do tego rodzaju poezyi, do którego już Puszkin nigdy nie wracał, skoro talent jego dojrzał i rozwinął skrzydła“. Zarzut sztuczności i retoryczności należy się niewątpliwie Odzie Puszkina, choć znajdzie się tam parę strof pełnych siły i oryginalności, ale twierdzenie Spasowicza, że Puszkin nie wracał nigdy do tego rodzaju poezyi, gdy talent jego dojrzał, nie da się utrzymać bezwzględnie. Już po napisaniu Cyganów, utworu wysoce oryginalnego i pełnego siły, pisze on wiersz: Andrzej Chénier (1825), któremu nie brak liberalnej retoryki, już po napisaniu Oniegina (1731) — Oszczercom Rosyi i Rocznicę Borodina, w których znów występuje retoryczność urzędowego patryotyzmu. O jej wyraźnem pokrewieństwie ze stylem wcześniejszych utworów w duchu liberalnym później jeszcze powiem.

W historyi liberalizmu Puszkina znaczącą rolę odgrywa krótki wiersz jego Swobody siewca samotny, napisany pod koniec 1823 roku w Odessie. Spasowicz od czasu napisania tego wiersza datuje upadek liberalizmu w Puszkinie, mówiąc, że wtedy już Puszkin „rozbratał się z liberalizmem, obrachował albo instynktem przeczuł upadek przyjaciół“ (Grudniowców). Sądzę, że wyraz „rozbratać się“ nie określa dobrze tej przemiany, jaka wówczas zaszła w poglądach i uczuciach poety. Puszkin nie rozbratał się z liberalizmem do końca życia, o czem najlepiej świadczy jego *Exegi monumentum*, wiersz pisany na kilka miesięcy przed śmiercią. (I długo będę narodowi drogi — Że lirą dobre budziłem uczucia. — Że uwielbiłem wolność w mój wiek srogi — Dla pokonanych żebrałem współczucia). Co najwyżej wiersz o siewcy

zamykał okres marzeń młodzieńczych o prędkim tryumfie wolności i był jedną z pierwszych fal tego prądu w Puszkinie, któryby można nazwać onieginizmem, ponieważ w Onieginie najpełniej się wyraził, a który był mięszaniną rozczarowania, przesytu i arystokratycznej pogardy dla ludzi. Właśnie w tym czasie Puszkin kończył drugą pieśń Oniegina, w której Szyllerowskiemu idealizmowi i optymizmowi, wcielonemu w postać Lenskiego, przeciwstawał pessymizm bajroński w osobie głównego bohatera poematu [1], i pessymizmowi widoczne dawał pierwszeństwo. Ten onieginizm Puszkina był po części naśladowaniem Bajrona i o ile tylko był naśladowaniem, o tyle — przyznaję zgodnie ze Spasowiczem — był czemś przybranem, powierzchownem, tak że niekiedy z pod pożyczanej pogardy dla życia tryska mimowoli naiwny zachwyt — np. dla pięknych nóżek. Sztuczność, naśladowniczość pessymizmu Puszkina najlepiej występuje w radach udzielanych bratu listownie jeszcze w r. 1822, kiedy się pisała pierwsza pieśń Oniegina. Radził on tam bratu pogardzać wszystkimi ludźmi „le plus poliment, qu'il vous sera possible", być chłodnym ze wszystkimi, nie wierzyć życzliwości ludzkiej, nie przyjmować dobrodziejstw ani protekcyi, a co się tyczy kobiet, pisał, „moins on aime une femme et plus on n'est sûr de l'avoir" (VII 43. 44) myśl, która się znalazła potem w IV księdze Oniegina. I w wierszu Demon z r. 1823 pessymizm bajroński wygląda trochę, jak płaszcz modny, w który się poeta drapuje, bo widzi, że mu z tem do twarzy. Ale pessymizm Puszkina, ten onieginizm jego, był zarazem po części owocem jego własnej postrzegawczości, jego własnych doświadczeń i o tyle też miał akcentu prawdy w sobie, np. w Siewcy albo w Teledze życia lub w samym Onieginie. Z doświadczeń, które najwięcej mogły wpłynąć na rozczarowanie Puszkina takie, jakie jest w wierszu o siewcy wyrażone, należy wymienić przypatrzenie się zbliska powstańcom greckim, o których wówczas cała Europa z zapałem pisała i mówiła, na których szalę Byron miał rzucić swój geniusz i życie. I Puszkin przedtem zapalał się do wolności Grecyi i w liście do Rajewskiego (na wiosnę 1821, VII 18—20) z uniesieniem pisał o ruchu greckim, o ofiarności Greków, a scenę święcenia sztandarów i miecza Aleksandra Ipsylantiego, jednego z dowódców greckich, którą znał z opisu, nazywał cudowną chwilą nadziei i wolności. Ale we dwa lata potem zupełnie inaczej patrzał na obrońców wolności greckiej. Oto co pisał o nich do któregoś z przyjaciół w r. 1823: „Żebracy konstantynopolscy, rzezimieszki, włó-

[1]) Przyznaję słuszność poglądowi Spasowicza, że w Pawle Lenskim trzeba szukać nie samego poety z pierwszego okresu jego młodości, ale przedewszystkiem jego przyjaciela i kolegi, Küchelbekera.

częgi bez odwagi, którzy nie mogli wytrzymać pierwszego ognia nawet lichych strzelców tureckich — oto czem są oni... Co się tyczy oficerów, to ci jeszcze gorsi od żołnierzy. Widzieliśmy tych nowych Leonidasów na ulicach Odessy i Kiszyniowa, z wieloma byliśmy osobiście znajomi i świadczymy teraz o ich zupełnej nicości: żadnego wyobrażenia o wojennej sztuce, żadnego pojęcia o honorze, ani odrobiny zapału. Znaleźli sposób być podłymi wtedy, kiedy ich opowiadania powinnyby interesować każdego Europejczyka" [1]. Podobny sąd o Grekach znajdujemy i w liście Puszkina do Wiaziemskiego z r. 1824 (VII, 80). Dzieciństwem mu się tam wydawało, że cała oświecona Europa „bredzi Grecyą", wyobrażając sobie, że dzisiejsi zbóje i sklepikarze greccy są prawymi potomkami Temistoklów i Peryklesów i spadkobiercami ich sławy. Rozczarowanie, jakiego wówczas zaznał Puszkin, było własne, niepożyczane, choć rad był, że i w tym razie mógł się powołać na opinia Bajrona o Grekach, w uwagach do Child Harolda; i echa tego rozczarowania odzywają się w wierszu o Siewcy. Ale rozbratania się z liberalizmem, powtarzam, nie było tutaj. Wolność pozostawała i nadal kochanką Puszkina, choć nie miał dawniejszych złudzeń i choć się jej niekiedy sprzeniewierzał. Zerwał się przecież jechać do Petersburga na wieść o wybuchu sprzysiężenia. Pocóż się zrywał, jeżeli nie poto, aby powitać tę swoją kochankę? Trochę przesąd, ale więcej rozsądek wziął prędko górę nad uniesieniem, Puszkin zawrócił z drogi do domu, ale uniesienie było.

Nastąpiła kaźń Grudniowców. Znając wrażliwą naturę Puszkina, łatwo się domyśleć, jak wieść o tem musiała zatrząść jego duszą, zwłaszcza gdy wiemy, że oczekiwał wyroku niespokojnie, ale z nadzieją na łaskę carską. „Powiadano mi, pisał z wiejskiego wygnania swego do Delwiga, że to 20 (lipca) t. j. dziś, ma się ich los rozstrzygnąć — serce nie na miejscu, ale mocno ufam w łaskawość carską. (VII 183) To wstrząsające wrażenie, jakiego musiał doznać Puszkin na wieść o powieszeniu pięciu Grudniowców, między którymi byli dwaj znajomi jego: Rylejew i Pestel, upamiętniło się, jak wiadomo, w brulionach jego z owych czasów, gdzie są rysunki przedstawiające szubienicę z pięciu powieszonymi i z niedokończonym podpisem: „i ja bym mógł jak tu na...." (II, 2) Z innej notatki jego w brulionie wiemy, że widział tych pięciu we śnie. I w korespondencyi poety, mianowicie w liście do ks. Wiaziemskiego z 14 sierpnia 1826 (VII 184) widzimy wyraźne ślady silnego wzruszenia. List ten zaczyna się od krótkiego wiersza o morzu, i jest jakby *pendant* do wiersza na ten temat, pisanego przed wyjazdem

[1]) Annienkow. Puszkin w Aleksandrowskuju epochu Peters. 1874. 204—5.

z Odessy. Wtedy żegnał się on z morzem, jako z żywiołem symbolizującym wolność, żywiołem, który i poetę nieraz wzywał do wolności, to jest do ucieczki z Rosyi. Teraz dowiedziawszy się, że jednego z oskarżonych przywieziono okrętem do Petersburga, wylewał swój żal na morze, a właściwie na rządy europejskie, wydające Rosyi politycznych przestępców i kończył swoją strofę wierszami: „Czy ten, czy ów żywioł, wszędzie człowiek — tyranem zdrajca albo więźniem“. A na uwagę Wiaziemskiego, że jego prośba do nowego cara o wyzwolenie z wygnania, jeszcze przed wyrokiem pisana, zbyt sucha i chłodna, Puszkin odpowiadał: Inaczej być nie mogło. Dobrze napisana. Terazby się nawet pióro u mnie nie poruszyło“.

Mamy tedy wyraźne ślady silnego wstrząśnienia, jakiego doznała dusza Puszkina na wieść o karze Grudniowców. Spasowicz powątpiewa, aby to wstrząśnienie było tak silne, jak mnie się wydaje, i nie widzi wcale, aby się ono uwydatniło w poezyi, a mianowicie aby dwa wiersze Puszkina: elegia na śmierć pani Riznicz i Prorok pozostawały w jakimkolwiek związku ze sprawą Grudniowców. Tego związku zaraz będę dowodził, ale przedtem muszę zaprotestować przeciwko przypisaniu mi twierdzeń, nigdzie przezemnie niewypowiedzianych. Spasowicz streszczając mój pogląd na wstrząśnienie moralne, jakiego wówczas doznał Puszkin, powiada, że podług mnie miało ono „wpłynąć na całą jego twórczość“ (356). Tego nigdy nie myślałem i nigdy nic podobnego nie powiedziałem. Przypuszczałem i przypuszczam, że wpłynęło ono na twórczość jego — ale tylko chwilowo.

Przypominam, że p. Riznicz była jedną z odeskich kochanek Puszkina, która wywoływała w nim silną gorączkę zazdrości, że z Odessy wyjechała do Włoch i tam umarła, i że o śmierci jej Puszkin dowiedział się o dzień później, niż o powieszeniu pięciu Grudniowców. W kilka dni potem napisał elegią, w której dziwił się niejako sobie, że tak obojętnie przyjął wiadomość o śmierci tej, którą kochał niegdyś tak płomiennie, i że w duszy swojej „dla biednego, łatwowiernego cienia — Dla niepowrotnych dni słodkiej pamięci — Nie znajdował dziś ani łez ani potępienia“. Skąd ta obojętność i jakim sposobem ta obojętność mogła pobudzić do napisania elegii? Poeta nam daje wskazówkę w jednym tylko wierszu: „Ale nas nieprzestępna przedziela granica“, pozwalając się domyślać, że coś zaszło w duszy jego, co ją uczyniło niedostępną dla żalu po śmierci kochanki. Ale jakby przeczuwając, że ta wskazówka nie wystarczy dla wszystkich, dawał drugą w przypisku na brulionie, z którego dowiadujemy się, że o śmierci pani Riznicz dowiedział się nazajutrz po otrzymaniu wieści o śmierci Grudniowców. Ale i ta druga wskazówka nie pomogła. Krytycy rosyjscy (a z nimi

i Spasowicz) zupełnie nie zrozumieli tego wiersza, ani przypisku. Spasowicz sądzi, że z przypisku tego taki tylko wniosek da się wyprowadzić, że kaźń Grudniowców nie przeszkodziła Puszkinowi napisać czułej elegii na śmierć pani Riznicz, że zatem ta kaźń nie wywarła silnego wrażenia na Puszkinie. Piękna mi czułość dla kochanki, o której się mówi, że jej śmierć żadnego żalu nie wywołuje w poecie. Elegia jest czułą, ale inaczej, niż to sobie wyobraża Spasowicz. P. Niezielonow w swojem studyum o Puszkinie [1]), czując głębokość uczucia, jaka się z tego wiersza przebija, nie umie także inaczej tego wytłómaczyć, jak silnem wrażeniem, na „straszną wieść“ o śmierci kochanki. Ta śmierć miała być dla poety „fatalnym ciosem“. Ale spostrzegając niezgodność swego tłómaczenia ze słowami poety, krytyk rosyjski czyni niesłychane wysiłki, aby wyrównać sprzeczności, wykonywa zadziwiające ruchy myśli, raz utrzymując, że obojętność, o której poeta mówi, jest sztuczną, przybraną, zewnętrzną (rawnoduszje napusknoje i wniesznieje), a zaraz obok porównywając ją z nieczułością człowieka śmiertelnie ranionego, któremu się zdaje, że lekką otrzymał ranę. Tymczasem elegia jest jasną, trzeba tylko głębiej w nią patrzeć, i umieć odróżnić dwa stany duszy poety w niej wyobrażone: jeden, wywołany wieścią o śmierci Grudniowców, która zatrząsła jego duszą; drugi, to wspomnienia niedawnej miłości, wywołane wiadomością o śmierci pani Riznicz. Ta ostatnia wieść, w pierwszej chwili nie budząc żalu w duszy poety, porażonej inną wieścią, w parę dni potem przypomniała mu czasy odeskie, jego życie hulaszcze, próżniacze, bez żadnej bussoli, oddane na wolę zapędów miłosnych i kiedy porównał ten dawniejszy nastrój swojej duszy z obecnym, który wywołała straszna wieść o kaźni przyjaciół, zdało mu się, że między jednym a drugim nastrojem przeciągnęła się „granica nieprzestępna“, że w sercu jego jakąś głęboką przeorano brózdę.

Elegia na śmierć pani Riznicz ma datę wyraźną i to ułatwia wyjaśnienie jej genezy. Inaczej jest z Prorokiem. Przed dziesięciu laty, pisząc rozprawę o wpływie Mickiewicza na Puszkina, nie wątpiłem ani trochę, że wspaniały ten wiersz natchniony był kaźnią Grudniowców, że powstał pod wpływem wstrząśnienia, jakiego wówczas dusza Puszkina doznała. Polegałem na tem, co podał Morozow w przypisach do swego wydania Dzieł Puszkina (II, 3) mianowicie, że podług tradycyi pochodzącej od jednego z dobrych znajomych Puszkina, A. Wieniewitinowa, brata poety tego nazwiska, tradycyi zapisanej przez A. Piatkowskiego w Ruskaja Starina (1880 marzec), wiersz ten miał być

[1]) Александръ Сергѣевичъ Пушкинъ въ его поэзіи (1799—1826) Peters. 1883 str. 244—445.

napisany przed samym wyjazdem Puszkina z Michajłowska do Moskwy, a więc w sierpniu 1826, niedługo po spełnieniu wyroku na Grudniowców. Ponieważ Spasowicz zachwiał moją wiarę w dokładność podawanych przez Morozowa informacyj, postarałem się dotrzeć do źródła podanej przez tego ostatniego daty, i znalazłem, że we wskazanym wyżej artykule Piatkowskiego nie ma wcale mowy o tem, kiedy Puszkin napisał Proroka. Gdyby istniał pierwszy brulion albo przynajmniej jakikolwiek autograf tego wiersza, możeby z niego można było coś wnioskować o tej dacie. Ale praca Jakuszkina „Rękopisy A. S. Puszkina przechowywane w Muzeum Rumiancowa w Moskwie“ (Ruskaja Starina 1885 T. 41, 42, 43, 44) nie daje żadnego wyjaśnienia w tej sprawie, nie wspomina nawet o Proroku, z czego wnoszę, że nie przechował się autograf tego wiersza. Jeżeli jednak zabrakło mi wskazówki do bliższego oznaczenia daty narodzin Proroka, to natomiast znalazłem w listach poety pewne alluzye, rzucające trochę światła na genezę tego wiersza, a przedewszystkiem pewien związek między tym wierszem a utworem Puszkina p. t. Andrzej Chénier.

Wiadomo, że Puszkin, w czasach młodości, w chwilach najbujniejszego liberalizmu, był wielbicielem tego poety, że wzywał muzę wolności (w wierszu Wolność) aby go prowadziła „szlachetnym śladem tego wzniosłego Galla“, który choć miał zginąć pod gilotyną wielkiej rewolucyi francuskiej, na krótko jeszcze przed śmiercią śpiewał na cześć wolności. Było pewne pokrewieństwo między temi dwiema naturami artystycznemi, a najwięcej może pociągało Puszkina do Andrzeja Chénier to, że muza jego umiała zmysłowość uszlachetniać i godzić z dążeniami do wolności. Wpływ Bajrona usunął na dalszy plan Chéniera w umyśle Puszkina, potem się zaczął wpływ Szekspira i wczytywanie się w Karamzina, i właśnie wtedy w r. 1825 niespodziewanie odżyła w pamięci poety postać Andrzeja Chénier, i napisał on wiersz przedstawiający rozmyślania tego poety w więzieniu przed samą śmiercią. Co go mogło wtedy, w czasach pisania Borysa Godunowa, zagłębiania się w Szekspira i Historyą Karamzina, skłonić do obrania tego tematu, trudno zgadnąć. Wszakże mamy wskazówkę w korespondencyi Puszkina, że upatrywał pewną analogię pomiędzy sobą a francuskim poetą.

Na swojem wygnaniu wiejskiem w Michajłowsku poznał się Puszkin z Aleksym Wulfem, synem bliskiej sąsiadki, a studentem dorpackiego uniwersytetu i w rozmowach z nim przekonał się, jak mało go uczono w carsko-sielskiem liceum w porównaniu z tem, czego się uczył ów student na uniwersytecie. Budziło się w nim pragnienie rozszerzenia swej wiedzy, budził się żal, że musi najpiękniejszy wiek młodości pędzić w zamknięciu na wsi, i zamyślał o tem, ażeby jakimkolwiek spo-

sobem dostać się za granicę. Zachód ciągnął go oddawna, jeszcze będąc w Odessie dwa razy starał się o to, aby mu wolno było pojechać za granicę, ale oba razy mu odmówiono. Przychodziło mu na myśl już wtedy, żeby bez pozwolenia pojechać, a tak łatwo było umknąć z Odessy, czyli jak się wyrażał w liście do brata (VII 68) „pocichutku wziąć laskę i kapelusz i pojechać popatrzeć na Konstantynopol“. Ale nie ośmielił się wykonać tej myśli wówczas. Teraz, kiedy daleko trudniej było tę myśl wykonać, nęciła go ona coraz więcej, im więcej spostrzegał, ile korzyści umysłowych przyniósłby mu pobyt za granicą, im mniej miał nadziei, żeby się prędko skończył jego pobyt przymusowy na wsi. Za granicą był wówczas jego przyjaciel Czaadajew, który pierwszy natchnął go liberalnymi idejami; młody Wulf wybierał się także za granicę. Chodziło o to, aby Puszkin mógł dostać się do Dorpatu, skąd łatwo było za granicę umknąć. Puszkin udawał chorego na anewryzm, prosił, ażeby mu wolno było pojechać za granicę dla kuracyi, a przynajmniej do Dorpatu, gdzie miał nadzieję pozyskać dla sprawy swego wyjazdu tamtejszego chirurga Mojera, przyjaciela Żukowskiego, człowieka i u władz wyższych mającego wielkie zachowanie. Ale i tym razem nadeszła odpowiedź odmowna; pozwolono tylko Puszkinowi pojechać do Pskowa i tam się leczyć, tam sprowadzić jakiego zechce operatora. Plan się nie udał.

W tych to czasach we wrześniu 1825, rozgoryczony niepowodzeniem swoich zamiarów, pisał list do Wiaziemskiego, w którym unosząc się nad Don Juanem Bajrona, taką robił uwagę: „Potrzebuję angielskiego języka, i oto jedna z ujemnych stron mojego wygnania; nie mam sposobu uczyć się go, dopóki czas. Grzech popełniają moi prześladowcy! I ja, jak Andrzej Chénier, mogę uderzyć się w głowę i powiedzieć! il y avait quelque chose là.... Wybacz to poetyckie samochwalstwo i prozaiczną chandrę; ale trudno wytrzymać, zły jestem: nie wyspałem się i nie....“ Porównywał tedy Puszkin swoje położenie na wygnaniu do położenia Andrzeja Chénier w więzieniu. Mniejsza o to, o ile bliską lub daleką była analogia, chodzi o to, że ją Puszkin widział, że to go mogło pobudzić do napisania wiersza na cześć francuskiego poety, i że mógł się do pewnego stopnia z nim identyfikować. Długie rozmyślania jego w więzieniu, wyrażone w tym wierszu, mają przy końcu, po pewnym elegijnym ustępie, zwrot energiczny, w którym poeta wypowiada dumę i radość z tego, że nie pochylił głowy przed potężnym złoczyńcą, że smagał biczem satyry katów samowładnych i t. d., i przepowiada tyranowi (t. j. Maratowi) bliski upadek. „I przyjdzie czas .... i on już niedaleki: — Padniesz, tyranie! Oburzenie — Wybuchnie na koniec. Płacz ojczyzny — Rozbudzi los znużony. —

Teraz idę .... już czas .... ale ty chodź za mną; — Czekam na ciebie!".

Jeszcze przed grudniem 1825 wiersz ten posłany był do Petersburga przyjaciołom, którzy się zabierali do nowego wydania poezyj Puszkina. Wnioskuję tak stąd, że w liście Puszkina do Pletniowa, pisanym w grudniu 1825. już jest mowa o tym wierszu, jako o znanym adresatowi. Pomiędzy napisaniem wiersza a chwilą pisania listu zaszedł ważny wypadek, mocno obchodzący Puszkina: w Taganrogu umarł nagle cesarz Aleksander I. Puszkin czuł głęboką niechęć do zmarłego cesarza i jego to niewątpliwie miał przedewszystkiem na myśli, gdy pisał cytowane już słowa: „Grzech popełniają moi prześladowcy!" Niechęć swoją wyraził otwarcie i po śmierci cesarza w liście do Żukowskiego (VII 173 w styczniu 1826): „Mówią, żeś napisał wiersze na śmierć Aleksandra. Przedmiot bogaty! Ale w przeciągu dziesięciu lat jego panowania lira twoja milczała. To najlepszy zarzut, jaki mu można uczynić. Nikt więcej od ciebie nie ma prawa powiedzieć: głos liry — głos narodu; a zatem nie było to bez pewnej słuszności z mojej strony, żem mu pogwizdywał do samego grobu".

Otoż list do Pletniowa, wyżej wspomniany, pisany był już widocznie po śmierci Aleksandra, ale jeszcze przed otrzymaniem wieści o katastrofie grudniowej, jeszcze zapewne wtedy, kiedy wszyscy sądzili, a między nimi i Puszkin, że na tron wstąpi W. Ks. Konstanty. Zmiana cesarza obudziła żywe nadzieje w Puszkinie, że jego wygnanie skończy się teraz przy nowym cesarzu, nieuprzedzonym do niego. O Konstantym miał dobre wyobrażenie, gdy pisał 4 grudnia do Katienina (VII 167): „Jako wierny poddany naturalnie powinienem smucić się z powodu śmierci cesarza, ale jako poeta cieszę się ze wstąpienia na tron Konstantego I: w nim bardzo wiele romantyzmu; burzliwa jego młodość, wyprawy z Suworowem, nieprzyjaźń z Niemcem Barklajem przypominają Henryka V — słowem spodziewam się od niego wiele dobrego". Chodziło tedy o to, aby teraz przyjaciele w Petersburgu poruszyli na nowo jego sprawę i uzyskali dlań to, o co się tak dobijał: swobodę poruszania się. Więc pisał tedy do Pletniowa, co następuje: „Jeżelim przyjaciół moich nie bardzo oduczył od wstawiennictwa, zapewne przypomną sobie o mnie.... Jeżeli brać, to już brać — inaczej nie warto sobie sumienia mazać. Na miłość Boga, nie prosić cara, ażeby mi wolno było mieszkać w Opoczce lub w Rydze — dyabeł mi po nich — ale prosić albo o wjazd do stolic albo o podróż za granicę. Do stolicy chce mi się dla was, moi przyjaciele! Chce mi się z wami jeszcze przed śmiercią nałgać; ale naturalnie rozsądniej byłoby wyruszyć za morze. Co ja mam tu w Rosyi do czynienia?! Pokaż ten

list Żukowskiemu, który może gniewny na mnie; on to jakoś urządzi. A czy nie możnaby i dam podburzyć?... duszo moja! Ja prorok, dalibóg prorok! Każę Andrzeja Chénier wydrukować cerkiewnemi literami, w imię Ojca i Syna etc. Wypisujcie mię, moi krasawcy, bo inaczej to nie ja wam przeczytam swoją tragedyą“...

Kipiący humor puszkinowski tryska z tego listu i świadczy w jak wesołe usposobienie wprawiły poetę nadzieje, przywiązane do zmiany monarchy. Ale co znaczą wyrzucone tym kipiątkiem na wierzch wyrazy: „Ja prorok, dalibóg prorok! Każę Andrzeja Chénier wydrukować cerkiewnemi literami“. Żeby zrozumieć, ten wyskok humoru, trzeba sobie przypomnieć przytoczony już ustęp z wiersza Andrzej Chénier: „I przyjdzie czas ... i on już niedaleki: — Padniesz tyranie!“ Ponieważ Puszkin identyfikował się do pewnego stopnia z opiewanym przez siebie francuskim poetą, więc i tyran, do którego zwracało się proroctwo, dwoił się w jego oczach, i jeśli dla świata był tylko Maratem, to dla niego był i Maratem i jego własnym prześladowcą, carem Aleksandrem I. Skoro niedługo po napisaniu tego wiersza nadeszła wieść o śmierci cesarza, ten zbieg okoliczności uderzył Puszkina i dlatego to wołał w liście: „Ja prorok, dali Bóg prorok“, żeby zaś przyjaciel zrozumiał o co chodzi, dodawał, że każe Andrzeja Chénier wydrukować cerkiewnemi literami. A jak utkwiła mu w głowie myśl o tem, że tak niespodziewanie spełniło się jego proroctwo, dowodzi tego o trzy miesiące późniejszy list jego, także do Pletniowa, w którym, zapewne na wiadomość, że Gniedicz jest chory, pisał: „Gniedicz nie umrze przed ukończeniem Iliady, albo rzekę w sercu mojem: nie masz Feba! Ty wiesz, że ja jestem prorok“ (VII 176).

To przypadkowe proroctwo Puszkina, które w listach traktował żartobliwie, mogło odegrać pewną rolę w genezie Proroka, chociażby o tyle, że zwróciło jego uwagę w stronę proroków Starego Testamentu i skłoniło do porównania swego stanowiska, jako poety, z ich stanowiskiem względem społeczeństwa. Właśnie na niedługo przedtem, w r. 1824, poczuwając, jako autor Cyganów i pierwszych pieśni Oniegina, rosnącą samodzielność swoją, starał się określić stanowisko swoje, jako poety, w wierszu p. t. „Rozmowa księgarza z poetą“. Już w tej „Rozmowie“ Puszkin przedstawiał zadanie poety podobnie jak w późniejszej o cztery lata (z r. 1828) Czerni, tylko bez takiej jak tam pogardy dla tłumu. Posłuszny geniuszowi natchnienia, który szepce dziwne dźwięki do ucha, cudne mary zapala w głowie, poeta śpiewa dla siebie i nie ma ochoty dzielić się z tłumem płomiennym zapałem swoim. W wierszu Prorok, jak on był i jest powszechnie rozumiany, jest także określone stanowisko poety, ale zupełnie inaczej, aniżeli w „Roz-

mowie księgarza z poetą albo w „Czerni“: przedstawiony tu jest poeta, jako prorok, jako wieszcz, od Boga natchniony do rozpalania szlachetnych uczuć w sercach ludzi. Tak ten wiersz rozumiał Mickiewicz, gdy twierdził, że ten utwór zwiastował początek nowego zawodu Puszkina, ale że poecie zabrakło sił dojść do tego, co przeczuwał [1]; tak rozumieją go i rosyjscy krytycy (np. Niezielonow 247).

Tylko Spasowicz nie chce się zgodzić na takie pojmowanie Proroka. Jemu wiersz ten wydaje się „tylko prostem naśladowaniem Biblii, należącem do rodzaju właściwych Puszkinowi naśladowań z Koranu, z Byrona, z Danta“, czyli że w postać proroka poeta nic z siebie nie wkładał. Otoż odpowiedź na to jest taka, że w istocie Puszkin wczytywał się w tym czasie i w Koran i w Biblią, i to z równą sympatyą artystyczną; że w istocie, jak to już dawno wskazano, motyw do swego wiersza wziął z VI rozdziału Izajasza. Ale dość jest porównać odpowiedni ustęp z Biblii z wierszem Puszkina, aby odrzucić rozumienie Spasowicza. Oto jak brzmi ów rozdział:

1. Roku, którego umarł król Uzyasz, widziałem Pana siedzącego na stolicy wysokiej i wyniosłej a podołek jego napełniał kościół.

2. Serafinowie stali nad nim, sześć skrzydeł miał każdy z nich; dwiema zakrywał twarz swoją, a dwiema przykrywał nogi swoje, a dwiema latał.

3. I wołał jeden do drugiego, mówiąc: Święty, Święty, Święty, Pan zastępów; pełna jest wszystka ziemia chwały jego.

4. I poruszyły się podwoje u drzwi od głosu wołającego, a dom pełny był dymu.

5. I rzekłem: Biada mnie! jużem zginął, przeto żem człowiek splugawionych warg, a mieszkam w pośród ludu, który ma splugawione wargi; a iż króla, Pana zastępów, widziały oczy moje.

6. I przyleciał do mnie jeden z Serafinów, mając w ręce swej wągl rozpalony, który kleszczykami wziął z ołtarza;

7. I dotknął się ust moich, a rzekł: Oto się dotknął ten wągl warg twoich, a odejdzie nieprawość twoja, a grzech twój zgładzony będzie.

8. Potemem słyszał głos Pana mówiącego: kogoż poślę? a kto nam pójdzie? Tedym rzekł: Otom ja, poślij mię.

9. A on rzekł: Idź, a powiedz ludowi temu: Słuchajcie, słuchając, a nie rozumiejcie, a widząc patrzajcie, a nie poznawajcie.

10. Zatwardź serce ludu tego, a uszy jego obciąż i oczy jego zawrzyj, aby nie widział oczyma swemi, a uszyma swemi nie słyszał i sercem swem nie zrozumiał, a nie nawrócił się i nie był uzdrowion.

---

[1]) Literatura słowiańska Poznań 1865 III 22.

11. A gdym rzekł: Dokądże Panie? A on rzekł: Dokąd nie spustoszeją miasta, tak aby nie było obywatela; i domy, aby nie było w nich człowieka, a ziemia do szczętu nie spustoszeje.

12. Dokąd Pan daleko nie zapędzi wszelkiego człowieka, a nie będzie doskonałe spustoszenie w pośrzód ziemi.

13. Dokąd jeszcze na nię dziesiąta zguba nie przyjdzie, a dopiero skażona będzie. A wszakże jako one dęby, które są przy bramie Zallechet podporą, tak nasienie święte jest podporą jej.

Zestawmy ten ustęp z Biblii z Prorokiem Puszkina, a przekonamy się, że wprawdzie poeta wziął stamtąd pewne motywy, np. postać Serafina o sześciu skrzydłach, motyw oczyszczenia duszy proroka zapomocą węgla płonącego, ale w całości myśl biblijną odmienił, dał zupełnie inny zwrot rozkazowi Boga. W Biblii Bóg posyła proroka, jako narzędzie swej zemsty, aby zatwardzał serca ludzi, zamykał ich oczy i uszy wobec niebezpieczeństw, które im grozi; u Puszkina prorok ma napełnić się wolą Bożą i słowem, głoszącem tę wolę, zapalać serca ludzkie. Jeżeli więc tak odmieniał motyw biblijny, to widać, że w biblijną szatę chciał owinąć własną myśl o powołaniu poety, jako naprawcy serc ludzkich.

Jako jeden z argumentów przeciw takiemu pojmowaniu Proroka, Spasowicz takie jeszcze stawia twierdzenie: „By stać się wodzem dusz, kierującym ludźmi w ich postępowym ruchu, trzeba mieć następujące warunki osobiste: 1) niespożytą nienawiść samowoli, 2) wiarę w ten naród i 3) wiarę w wolność, jako ideał, mogący się urzeczywistnić“, a tymczasem „ostatnich dwóch warunków już Puszkin w r. 1826 nie posiadał“ (V. 357). Otóż na ten zarzut nie trudno odpowiedzieć: ażeby się stać takim wodzem, trzeba mieć owe warunki, ale żeby zamarzyć o staniu się, dość być takim, jakim był wówczas Puszkin poetą-Proteuszem. Nikt nie twierdzi, że on się stał takim wodzem, tylko że na chwilę wspiął się myślą i uczuciem na stanowisko wieszcza, przewodnika narodu, pogrążonego w niewoli, a dążącego do wolności.

Jest wreszcie jeden jeszcze ważny argument, popierający to, że Puszkin w Proroku miał na myśli siebie, swoje zadanie, jako poety, wobec narodu, i że tak to współcześni rozumieli. Tradycya, zebrana z wiarogodnych źródeł, z ust bliskich znajomych, nawet przyjaciół Puszkina, S. A. Sobolewskiego i A. W. Wieniewitinowa, świadczy, że istniał waryant końcowego ustępu tego wiersza, w którym Bóg przemawiając do proroka nazywał go „prorokiem Rosyi“ i rozkazywał mu ze stryczkiem na szyi stanąć przed carem. Podług Sobolewskiego trzy wiersze tego waryantu były takie:

Powstań, powstań, proroku Rosyi,
Przyoblecz szatę pokutną
Idź i ze stryczkiem na szyi . . . . [1]).

Czwarty wiersz nie podany. Dlaczego? zaraz się domyślimy. Waryant drugi pochodzący od Wieniewitinowa, bardzo mało się różni od pierwszego, a o tyle jest pełniejszy, że ma i czwarty wiersz z opuszczeniem jednego słowa, którego cenzura przepuścić nie mogła, którego atoli domyśleć się nie trudno, z opuszczeniem słowa: „wieszatiel“. Brzmi tedy drugi waryant w całości jak następuje.

Powstań, powstań, proroku Rosyi,
Przyoblecz szatę pokutną
I ze stryczkiem dokoła szyi
Przed carem oprawcą zjaw się [2]).

Zachodzi teraz pytanie, czy waryant podany przez tradycyą jest pierwotnem zakończeniem Proroka, czy też późniejszym waryantem? Gdyby się okazało, że tak się kończył pierwotny tekst Proroka, w takim razie kwestya genezy jego byłaby stanowczo rozstrzygnięta na korzyść tego objaśnienia, które dałem przed laty dziesięciu, i możnaby stanowczo orzec, że Proroka napisał Puszkin już po otrzymaniu wieści o śmierci Pestla i Rylejewa i pod wrażeniem tej wieści. Otoż i tradycya, pochodząca od Sobolewskiego, a zapisana przez Jefremowa, i ta, która pochodzi od A. Wieniewitinowa a podana była przez Piatkowskiego, obie one zgodnie uważają podany przez siebie waryant za pierwotne zakończenie tekstu Proroka. Czy jednak w tym razie można bezpiecznie zaufać tradycyi? Nie sądzę. Z tradycyi jedna tylko rzecz można bezpiecznie wywnioskować, mianowicie, że waryant, o którym mowa, znany był przyjaciołom poety wkrótce po przybyciu jego z Michajłowska do Moskwy. Ale żeby był pierwotnym, trudno się na to zgodzić z tego względu, że nie przystaje tak dobrze do całości wiersza, jak zwyczajne zakończenie Proroka. Jeżeli serafin kładł poecie-prorokowi jarzący węgiel w serce, to nie na to, aby ten stawał ze stryczkiem na szyi, przed carem, ale żeby szedł słowem przypiekać serca ludzi.

---

[1]) Russkaja Staryna 1880. T. XXVII str. 133.
Возстань, возстань, пророкъ Россіи!
Позорной ризой облекись,
Иди — и съ вервіемъ на выи...

[2]) Возстань, возстань, пророкъ Россіи,
Позорной ризой облекись,
И съ вервьемъ вкругъ смиренной выи
Къ царю . . . . . явись!

Tak więc nie można powiedzieć napewno, czy Puszkin napisał Proroka przed otrzymaniem wieści o kaźni Grudniowców, czy potem, ale to rzecz pewna, że nie można wiersza tego uważać za proste naśladowanie Biblii bez związku ze współczesną sytuacyą społeczeństwa rosyjskiego i samego poety, jak to czyni Spasowicz W Proroku na tle obrazu biblijnego jest odblask liberalizmu Puszkina, a pierwszy ruch wyobraźni, w kierunku stworzenia pomysłu Proroka — według wszelkiego prawdopodobieństwa — miał za punkt wyjścia proroctwo zawarte w wierszu Andrzej Chénier.

Przechodzę z kolei do wiersza Anczar, pisanego we dwa lata po Proroku, w okresie znajomości i przyjacielskich stosunków Puszkina z Mickiewiczem, mniej więcej w tym czasie kiedy się odbyła scena, upamiętniona przez Mickiewicza w Pomniku Piotra Wielkiego. Wiersz opowiada o afrykańskim samowładcy, który posłał niewolnika swego po jad drzewa Anczar. Niewolnik przyniósł, ale sam zginął zatruty, car zaś napoił przyniesionym jadem strzały i puścił je na sąsiadów. W rozprawie „Ślady wpływu Mickiewicza w poezyi Puszkina“ (15) powiedziałem o tym wierszu, iż jest on jakby „echem głoszonej przez Mickiewicza teoryi o przyszłem braterstwie ludów, echem, siłą kontrastu wywołanem“,... „że pomiędzy ową teoryą a wierszem o drzewie jadowitem istnieje powinowactwo duchowe, i że przez ideę tego wiersza prześwieca blask wpływu Mickiewicza“.

Spasowicz w odpowiedzi na moją rozprawę uważa ten pogląd za całkiem nieuzasadniony i wystawia cały szereg przeczących temu przypuszczeniu dowodów. (V 357—359) Jakież to są dowody? Oto naprzód, że Puszkin w listach do przyjaciół pisanych pod tą samą datą, którą umieścił na Anczarze (9 listopada 1828) jest wesół i błaznuje. Drugi dowód, „że ani za życia Puszkina, ani po jego śmierci żaden rosyjski krytyk ani pisarz nie dopatrzył w Anczarze ani cienia tej myśli rewolucyjnej“, którą ja wkładam w ten utwór, i tu Spasowicz cytuje sąd Annienkowa o Anczarze (Wospominanja i kriticzeskije oczerki, III 257). „Utwór nie miał w sobie żadnego tajonego zamiaru i odlał się bez żadnego aliażu z poetycznego zapatrywania się Puszkina na ludzi i naturę“. Trzeci dowód, że ówczesne usposobienie Puszkina i Mickiewicza nie zgadza się z moim poglądem na ideę i genezę Anczara; Puszkin podług Spasowicza liczył wówczas wiele na łaskawość cesarza Mikołaja, a Mickiewicz także w r. 1828 „był inny człowiek, różny od tego, który będąc w patryotyzmie swoim raniony i rozgoryczony napisze III-cią część Dziadów i Pomnik Piotra W.“, i tu na próbę ówczesnego usposobienia Mick. cytuje Spasowicz list jego z Berlina 1829 do Bułharyna.

Słabość tych argumentów jest widoczna. Jeżeli Puszkin błaznuje w listach do przyjaciół, pisanych w dniu utworzenia Anczara lub około tego czasu, to dlaczego to ma być dowodem braku myśli politycznej w Anczarze? Zapewne, myśl w tym utworze nie wesoła, ale ileż to myśli pessymistycznych na całej przestrzeni poezyi Puszkina, a przecież niemal wszystkie listy Puszkina do przyjaciół są pełne żartów. Sam Spasowicz powtarza za Annienkowem, że utwory Puszkina z wiosny i lata tegoż 1828 roku cechuje moralny niepokój, nie przeszkadzało to jednak Puszkinowi pisać do Pogodina (z którym nawet nie był na ty) pod datą 1 lipca takich rzeczy: „A propos, pochwalcie Słowianina: on nam potrzebny, jak nawóz dla pola, jak świnia dla kuchni, a N. N. dla rosyjskiej Akademii“, (VII 203). Puszkin pisał Anczara na wsi, u dobrych znajomych, których lubił, u których czuł się zupełnie swobodnym, więc było mu tam dobrze i wesoło, a sądzę, że po napisaniu tak pięknego utworu jak Anczar mógł się czuć jeszcze weselszym. Nic to jednak nie przeczy idei Anczara. Idea ta pochodziła z innych stref duszy Puszkina, niż jego wesołość towarzyska.

Że się żaden z krytyków rosyjskich nie poznał na tej idei, to także nie jest żadnym dowodem, bo może świadczyć tylko i mojem zdaniem świadczy, jak mało dotychczas krytyka rosyjska zrobiła dla należytego pojmowania poezyi Puszkina, po części z własnej winy, po części w skutek smutnego położenia swego wobec cenzury. Przyznaje to i Pypin, gdy powiada, że dotychczas wewnętrzna historya Puszkina nie jest przedstawiona w należytej pełni i z należytą konsekwencyą[1]). Dość powiedzieć, że dotychczas nie mają Rosyanie monografii obejmującej całe życie poety, nie mówiąc już o całej twórczości. Bieliński był niewątpliwie znakomitym krytykiem i na swój czas zrobił wiele dla poezyi Puszkina, ale do jego następców możnaby zastosować to, co Mickiewicz powiedział o współczesnych Puszkinowi Rosyanach, że zdawali się nie mieć żadnego wyobrażenia o wysokich kwestyach religijnych i społecznych, które Puszkin w rozmowie z Mickiewiczem poruszał (nekrolog w „le Globe“ 1837). To co Annienkow powiada o Anczarze, że utwór ten „odlał się bez żadnego aliażu z poetycznego zapatrywania się Puszkina na ludzi i naturę“, jest tak pustym frazesem, że nie rozumiem, jak go Spasowicz może brać za dobrą monetę i posługiwać się, jako argumentem. Co to znaczy poetyczne zapatrywanie się na ludzi i naturę? Nie znaczy to przecież, że poeta w twerskiej gubernii w okolicy wsi Malinnik, czy też gdzieindziej, patrzał na drzewa w rodzaju Anczara i na stosunki podobne do przedstawionych w tym

[1]) Характеристики литер. мнѣній. Pet. 1890 str. 70.

wierszu. A więc cóż znaczy? Tylko to, czego Annienkow, a za nim Spasowicz nie chcą dopuścić, to jest, że cała ta historya afrykańska nie jest bezmyślną bajeczką, ale symboliczną draperyą idei społecznej. Kształty tej idei tak wyraźnie się zarysowują, że trzeba chyba zamknąć oczy, ażeby jej nie widzieć. Jad, którego car murzyński używa do pokonania sąsiednich krajów, przynosi zgubę nietylko tym krajom, ale i poddanym cara, bo ów niewolnik po jad posłany, prawdziwy przedstawiciel „heroizmu niewoli", ginie od tego jadu. W tem jest punkt ciężkości. Znaczy to, że zaborczość autokraty zarówno zgubną jest dla jego własnego narodu, jak i dla ludów obcych, idea, zostająca w ścisłym związku z głoszoną przez Mickiewicza wobec „przyjaciół Moskali" teoryą o przyszłem braterstwie ludów. Należy też pamiętać, że Puszkin przez trzy lata nie ośmielał się podawać tego wiersza do druku i wystąpił z nim w chwili, w której, jako autor świeżo wydanych wierszy Na wzięcie Warszawy, mógł być pewnym, że go za ideę zawartą w tym wierszu nie będą pociągać do odpowiedzialności. Dziwna to była zaiste ironia losu, że takie utwory, jak Oszczercom Rosyi i Rocznica Borodina torowały Anczarowi przejście przez wrota cenzury. Ale jeżeli zwyczajna cenzura ówczesna nie dojrzała tego, czego i późniejsza krytyka rosyjska dojrzeć nie umiała, to bystre oko cesarza Mikołaja potrafiło przeniknąć w głąb utworu i Puszkin za pośrednictwem szefa żandarmów Benkendorfa otrzymał z powodu tego wiersza wymówkę od cesarza [1]).

A teraz ostatni argument przeciw idei społecznej w Anczarze — ówczesne usposobienie Puszkina i Mickiewicza. To co Spasowicz mówi o nadziejach Puszkina, że nastaną lepsze czasy, że wkrótce dzięki łaskawości cesarza spadną kajdany z więzionych w sybirskiej katordze

[1]) Podług Zapisków A. O. Smirnowej drukowanych w Siewiernym Wiestniku 1893 i 1894 Anczar wywarł silne wrażenie na cesarzu. Cesarz miał powiedzieć do Smirnowej, czyniąc alluzyą do niewolnika, który przyniósł truciznę z jadowitego drzewa: „To był niewolnik, a u nas są poddani (kriepostnyje). Ja doskonale zrozumiałem, co chciał wyrazić tym wierszem Puszkin i o jakiem drzewie mówi. Po większej części ludzie szukają i pragną wolności dla siebie, a odmawiają jej innym. . . . On ma zupełną słuszność, mówiąc, że przedewszystkiem winniśmy wrócić rosyjskiemu chłopu jego prawa, wolność i własność. Mówię my, ponieważ ja nie mogę dokonać tego wbrew właścicielom tych poddanych; ale to będzie" (А. С. Пушкинъ по запискамъ А. О. Смирновой. Русскій Архивъ. 1899. II. 335). Czy Mikołaj I to powiedział, jest rzecz bardzo wątpliwa, przedewszystkiem dlatego, że autentyczność Zapisków Smirnowej jest wogóle z wielu względów bardzo podejrzaną. Gdyby jednakże te słowa były prawdziwe, to byłby tylko dowód, że cesarz umiał robić to, co Francuzi nazywają, faire bonne mine à mauvais jeu, i podsuwał Anczarowi sens, którego w nim przy najlepszej chęci znaleźć nie można.

przyjaciół poety, to wszystko odnosi się do czasu od końca 1826 do początku 1828, kiedy napisany został wiersz Do przyjaciół. W tym wierszu bronił się Puszkin od zarzutu, że jest pochlebcą cara, i wyjaśniał, dlaczego czuje wdzięczność dla niego: on uczciwie rządzi Rosyą, on ją ożywił, on podał mu rękę, uczcił w nim natchnienie, oswobodził myśl jego: w końcu akcentował rolę swoją jako pośrednika między narodem a carem. Ale wkrótce potem objawił się zwrot pessymistyczny w usposobieniu i poezyi Puszkina. Wiemy od jednej z jego najlepszych przyjaciółek, którą darzył jakiś czas afektem, p. A. Kern (Ruskaja Starina 1880 T. 27 str. 145), że już w zimie 1828 bywał często posępny, roztargniony, apatyczny, a liryka jego z tego roku nosi piętno głębokiego smutku. Jeżeli w wierszu p. t. 26 maja 1828 woła, że nie widzi przed sobą żadnego celu w życiu, jeżeli w wierszu Czerń odpędza tłum od siebie i nie chce nic mieć wspólnego z ruchem społecznym, to tylko dowód, że zawiódł się w swoich nadziejach, i że mu zbrzydła rola pośrednika między narodem a tronem. Przepowiadane przezeń ułaskawienie Grudniowców, cierpiących w kopalniach syberyjskich, nie ziszczało się, a czujność despotyzmu prześladującego myśl wolną miał sposobność poznać na sobie. Jego wiersz Andrzej Chénier, znaleziony w pierwotnym, pełnym tekście u pewnego wojskowego, dał powód do długiego i przykrego dla Puszkina procesu, który zakończył się dopiero we wrześniu 1828, a więc niedługo przed datą Anczara, zakończył się w taki sposób, że Puszkin musiał złożyć piśmienne zobowiązanie, iż nic nadal nie będzie publikować bez zezwolenia cenzury, i że nad poetą rozciągnięto nadzór tajny. Tym sposobem rzekome oswobodzenie myśli Puszkina, za które poeta chwalił swego monarchę, stawało się przejściem z deszczu pod rynnę; zamiast jednej cenzury, z którą miał każdy nieuprzywilejowany pisarz do czynienia, Puszkinowi dostawały się teraz dwie cenzury w udziale: cesarska i biurokratyczna. Łatwo zrozumieć, że te przejścia musiały zniechęcać Puszkina do nowego panowania, z którem się już był pogodził i mogły otwierać duszę jego dla takich idei, jak ta, która się w Anczarze zarysowuje.

Tyle o usposobieniu Puszkina. Co się tyczy ówczesnego usposobienia Mickiewicza, to właściwie ono do rzeczy nie należy. Dla zrozumienia genezy Anczara dość jest pamiętać to, co powiedział Mickiewicz o Puszkinie, — że w rozmowach swoich poruszali oni „wysokie kwestye religijne i społeczne o których ziomkowie Puszkina zdawali się nie mieć żadnego wyobrażenia“, i że w Puszkinie dokonywało się wówczas przeobrażenie wewnętrzne, — i to co powiedział Puszkin o Mickiewiczu, że „z wysoka spoglądał na życie i nieraz mówił o czasach dale-

kich, kiedy ludy, zarzuciwszy spory, zjednoczą się w wielką rodzinę". Ale żeby nie zostawiać za sobą żadnych argumentów Spasowicza, zatrzymam się i nad temi, które się odnoszą do ówczesnego usposobienia Mickiewicza. Niewątpliwie w rozgoryczeniu patryotycznem duszy Mickiewicza pomiędzy 1828 a 1832 r. zachodzi różnica, ale Spasowicz zapomina, że już w 1828 Mickiewicz jest autorem Wallenroda, w którym gorycz ranionego patryotyzmu występuje z ogromną potęgą, zapomina też, że w liście do Bułharyna, którego znał równie dobrze, jak Sękowskiego, nie mógł pisać o koronacyi Mikołaja I w Warszawie inaczej, jak pisał, że zatem na takie świadectwo powoływać się nie można. A co się tyczy dowodowego twierdzenia Spasowicza, że w r. 1828 nie był Mickiewicz jeszcze autorem III części Dziadów, to i ten argument, który i przedtem niewiele znaczył, teraz, po wydaniu przez A. Krechowieckiego Ustępu III części Dziadów według pierwotnego autografu [1] traci wszelkie znaczenie. O tym pierwotnym tekście Ustępu obszerniej potem mówić będę, tutaj tylko zaznaczę, że według własnoręcznej daty Mickiewicza Ustęp początkiem swoim sięga roku 1828, i że prawdopodobnie w Petersburgu jeszcze, a w każdym razie przed wybuchem listopadowego powstania pisane były te pełne goryczy patryotycznej wiersze:

Żeby zwieść głazy do tych obelisków,
Ileż wymyślić trzeba było spisków,
Ilu niewinnych wygnać albo zabić,
Ileż ziem polskich trzeba było zgrabić i t. d. [2]).

To samo też trzeba powiedzieć i o tych wierszach Ustępu, których treść zostaje jeszcze w ściślejszym związku i z przytoczonemi wyżej słowami Puszkina o Mickiewiczu i z ideą Anczara:

W twarzy miał wyraz niebieskiej rozpaczy,
Patrzył jak Anioł, gdy z niebios posługą
Między czyścowe dusze zstąpić raczy,
I widzi całe ludów pokolenia,
Czuje co cierpią, mają cierpieć wieki,
I przewiduje jak jest kres daleki
Tylu pokoleń swobody — zbawienia [3]).

Dodam w końcu, że przed powstaniem także były pisane te słowa o heroizmie niewoli, które również za komentarz do Anczara służyć mogły:

---

[1]) Pamiętnik Tow. lit. im. Adama Mickiewicza. Rocznik szósty. Lwów 1898, 871—435.

[2]) Tamże st. 400.

[3]) Tamże str. 410—711.

O biedny chłopie, heroizm, śmierć taka,
Jest psią zasługą, człowiekowi grzechem [1]).

Mniemam zatem, iż dowiodłem, że zarzut Spasowicza, jakobym przenosił rozgoryczenie Mickiewicza po powstaniu 1830 r. na Mickiewicza obcującego w 1828 r. z Puszkinem, jest niesłuszny, i na tem zamykam rzecz o Anczarze.

Ażeby zamknąć ten rozdział o liberalizmie Puszkina, pozostaje mi jeszcze odpowiedzieć na zarzut Spasowicza, dotyczący Gałuba. Powiedziałem o tym niedokończonym poemacie, którego pomysł przypada na rok 1829, że w nim — o ile się można domyślić z zachowanych planów poematu — chciał Puszkin przeciwstawić działanie siły moralnej, mianowicie nauki Chrystusowej, działaniu przemocy orężnej, i że i w tym utworze „czuć tchnienie Mickiewicza, słychać odgłos jego teoryi o przyszłem braterstwie ludów" [2]). Spasowicz przeczy, ażeby można było przypuszczać jakikolwiek wpływ Mickiewicza na kierunek pomysłu Gałuba. „Rzecz o braterstwie ludów — pisze on — mogła, w rozmowach z Puszkinem, stać na punkcie bratania się w wolności a nie jednoczenia się w religii, a i to przeważnie na gruncie głównej zaprzątającej Mickiewicza w tym czasie idei wallenrodycznej. Ideę tę podjął się stosować do życia kaukaskiego nie Puszkin, ale Lermontow...." „Wallenrod sam chrześcijanin i nawrócił Aldonę, ale apostołować nie chce i nie może, bo walczy o byt swój własny, chociaż pogański i wie, że misyonarzować znaczy to samo, co starą Litwę zabić. Więc Tazyt w Gałubie nie pochodzi od Mickiewicza ani bezpośrednio ani pośrednio" (352—353).

Odpowiadając na te uwagi Spasowicza muszę przedewszystkiem stwierdzić, że bohatera poematu Gałub, Tazyta, nie wyprowadzałem bynajmniej od Wallenroda, że mówiąc o Gałubie nie wspomniałem nawet wcale o Wallenrodzie, natomiast ślady wpływu tego poematu wskazywałem gdzieindziej, w Połtawie Puszkina. Wciągałem Gałuba w zakres wpływu Mickiewicza na tej samej podstawie, co pokrewny mu pod względem idei wiersz Anczar, na podstawie świadectw obu poetów o treści rozmów, które z sobą prowadzili. Opierałem się przytem i opieram na związku, jaki zachodzi pomiędzy ideą Gałuba a treścią pewnego ustępu z Podróży do Erzerum Puszkina, w którym Puszkin, mówiąc o nienawiści Czerkiesów do Rosyi, uważa za jedyny środek, zdolny ją złagodzić, szerzenie wśród nich ewanielii i przeciwstawia obojętności kościoła wschodniego w tym względzie gorliwość

[1]) Tamże str. 424.
[2]) Ślady wpływu Mick. w poezyi Puszkina str. 19.

i poświęcenie misyonarzy katolickich. Te uwagi Puszkina zapisane w r. 1829, a więc niedługo po owych rozmowach dwóch poetów, były czemś zupełnie nowem, niepodobnem do wszystkiego, co kiedykolwiek przedtem wyszło z pod pióra Puszkina i sam poeta spostrzegał to, gdy przewidywał z tego powodu uśmiech na wielu ustach. „Będzie wielu takich, którzy porównywając zbiory moich wierszy z tem czerkieskiem oburzeniem, pomyślą sobie, że nie każdy ma prawo przemawiać językiem wyższej prawdy. Ja jestem innego zdania. Prawdę, jak dobro Moliera, należy brać tam, gdzie ją znajdujemy".

Otóż pytanie, gdzie Puszkin znalazł to dobro, którego ani śladu w nim nie znajdujemy aż do czasów znajomości z Mickiewiczem, aż do czasu owej „transformation intérieure", której w nim bystre oko Mickiewicza dopatrywało? Spasowicz, nie wiedząc jak objaśnić ten niespodziewany zwrot w ideach Puszkina, przypuszcza, „że pomysł ten chrześcijańskiego w prawosławnej formie misyonarstwa (wcielony w postaci bohatera Gałuba) poddał Puszkinowi duch jego rasy, pochopnej do prozelityzmu religijnego, nawet orężnego i walczącej skutecznie na tem polu w środkowej Azyi z sektatorami Koranu". (353) Niezupełnie dobrze rozumiem, jaką rasę ma tu Spasowicz na myśli, bo nie wiem, czy można przodków Puszkina po kądzieli zaliczać do Arabów, o których, jak się zdaje, jest tu mowa [1]). Ale tak czy inaczej, prozelityzm, o którym Spasowicz mówi, był prozelityzmem nie nawet, ale przedewszystkiem orężnym, to jest zupełnie różnym od tego, który Puszkin chciał przedstawić w Gałubie, i który zalecał w Podróży do Erzerum. Oto co pisał w tym ostatnim utworze: „Otoczeni jesteśmy ludami, pełzającymi w mroku dziecinnych zabobonów, a nikt z nas jeszcze nie pomyślał przepasać bioder i iść z pokojem i krzyżem ku biednym braciom, pozbawionym dotychczas prawdziwego światła". I za wzór stawiał katolickich misyonarzy, owych „świętych starców, błądzących po pustyniach Afryki, Azyi i Ameryki, w zgrzebnej koszuli, często bez obuwia, dachu i pokarmu, ale ożywionych gorącym zapałem" (IV 418). Więc takiego prozelityzmu nie mógł duch rasy poddawać Puszkinowi.

Czy ten prozelityzm Puszkin przejął bezpośrednio z rozmów z Mickiewiczem, czy to Mickiewicz wskazał mu wzory katolickich misyonarzy? w tak szczegółowe przypuszczenia wdawać się nie śmiem. Nigdy też nie przypuszczałem, o co, jak się zdaje, Spasowicz chce

[1]) Puszkin nazywa dziada swojej matki, protoplastę Hannibalów, słowem „Arap" (Арапъ), ale słowo to nie oznacza Araba, dla którego język rosyjski ma wyraz Аравитянинъ, tylko murzyna.

mię podejrzewać, aby „rzecz o braterstwie ludów w rozmowach z Puszkinem stała na punkcie jednoczenia się w religii“. Nie, przypuszczenie moje ogranicza się tylko do tego, że poznanie Mickiewicza, rozmowy z nim, były pewnego rodzaju rewelacyą dla Puszkina, wywarły silne na nim wrażenie i nadały kierunek pewnym jego pomysłom. I przed znajomością z Mickiewiczem nie był on zupełnie ślepy na piękność Szyllerowskiego idealizmu, i w Pawle Lenskim umiał go przedstawić z sympatyą; ale sam nigdy nie był nim przejęty, a że wcielenie jego spotykał tylko w takich postaciach, jak Küchelbecker, więc traktował ten idealizm, jako tylko pewną fazę rojeń młodzieńczych, objaw świeżości uczuć i naiwności młodzieńczej, ale nic więcej. Nie wierzył w siłę i trwałość tego idealizmu i z góry nań spoglądał tak, jak przesycony sceptyk Oniegin spoglądał na swego przyjaciela. I oto teraz spotkał się z człowiekiem, który mu imponował siłą natchnienia, bystrością umysłu, szerokością poglądów, gruntownością wiedzy, wewnętrznym spokojem, który go pociągał prostotą, szczerością i szlachetnością uczuć, a który — jak to mógł łatwo się przekonać — przejęty był nawskroś idealizmem. Był więc Mickiewicz dla Puszkina zjawiskiem niespodziewanem; w wyobrażeniach jego wywoływał przewrót. Wiadomo, że Puszkin otwarcie przyznał się do tego, iż czuje wyższość Mickiewicza. A nie była to wyższość artystyczna; jako artyści stali na równej wysokości. Wyższość pod względem wiedzy po stronie Mickiewicza nie stanowiła zbyt rażącej różnicy; przecież niedługo po zabraniu znajomości z Puszkinem pisał o nim Mickiewicz do Odyńca, że „czytał wiele i dobrze zna literaturę nowożytną, o poezyi ma czyste i wzniosłe pojęcia“ [1]. Puszkin mógł naprawdę czuć wyższość Mickiewicza tylko w harmonijnym nastroju jego duszy, w jego spokoju, który wypływał stąd, że poeta nasz był wierny wysokiemu zadaniu, jakie sobie nakreślił, temu idealizmowi, którym dusza jego była nasycona.

Otóż poznanie takiego człowieka zdolne było odświeżać w duszy Puszkina to wszystko, co w niej było najszlachetniejszego, ale w świetle refleksyi, które ta znajomość prowadziła za sobą, jakże smutną musiała się wydawać Puszkinowi jego młodość, jak czczą i marną większość jego młodzieńczych utworów. Obraz wewnętrznego rozdarcia, jakiego wówczas doznawał Puszkin z powodu nowego światła, jakie na przeszłość jego padło, najpełniej i najjaskrawiej maluje się w wierszu Wspomnienie. Już dawniej zwracałem uwagę na to, że jest to jedyny wiersz, który Mick. przełożył na język polski i wybór tego wiersza objaśniałem w taki sposób, że w tym wierszu Mickiewicz „znaj-

[1] Korrespondencya IV. 91.

dował obraz głębin duszy rosyjskiego poety, które się poruszały w obcowaniu z nim, do których umiał sięgnąć bystrym wzrokiem“ [1]).

Co się tyczy młodzieńczych utworów, z których kierunku mógł być teraz, wśród rozszerzonego horyzontu wyobrażeń, niezadowolonym, to obchodzi nas tu przedewszystkiem Jeniec Kaukaski, swoim tematem o tyle zbliżony do Gałuba, że jak tutaj, tak i tam potrącony był stosunek Rosyi do ludów kaukaskich. Wady Jeńca pod względem psychologicznym i artystycznym widział sam poeta najwyraźniej jeszcze przed wydrukowaniem jego i bardzo trafną krytykę tego poematu sam podał w brulionie listu do Gniedicza z kwietnia 1822 (VII 30), ale w tej krytyce nie ma ani słowa o politycznej nucie, która brzmi w epilogu Jeńca. W tym epilogu poeta wielbi orężnych zdobywców Kaukazu, Cycyanowa, Kotlarewskiego, Jermołowa i z zadowoleniem nie przyćmionem ani odrobiną żalu przepowiada zupełne wytępienie swobodnych plemion kaukaskich. Nie przychodziło mu na myśl, ani wtedy, gdy stawiał epilog, ani gdy krytykował swój poemat, to, o czem pisał w Podróży do Erzerum, że od oręża jest „środek silniejszy, moralniejszy, bardziej odpowiedni oświacie nowego wieku: głoszenie ewanielii“, środek o którym Rosya „dotychczas nie pomyślała“ (IV 418).

Otóż objaśnić przyczynę tego zwrotu w duszy i poezyi Puszkina w sposób, którýby nie zostawiał żadnych wątpliwości — niepodobna. Ale można stanowczo stwierdzić, że nikt z otoczenia Puszkina, w latach 1826—1829, nie był odpowiedniejszym od Mickiewicza do wywołania takiego zwrotu w Puszkinie, i że gdyby nawet widzieć w tym niespodziewanym zwrocie przebudzenie się wrodzonej religijności lub wpływ jakiejś nie dającej się wykazać lektury [2]), to i w takim jeszcze razie przypuszczenie wpływu Mickiewicza, jako przygotowującego grunt dla wewnętnej przemiany, nie traci swego prawdopodobieństwa.

III.

Z kolei wypada nam teraz poznać zarzuty Spasowicza, któremi odpiera on moje wyjaśnienie znaczenia Miedzianego Jeźdźca, zasadniczej idei w nim zawartej, a zarazem i genezy poematu. Przedsta-

[1]) Ślady wpływu etc. 14.

[2]) Możnaby przypuszczać, że Puszkin około tego czasu odczytywał amerykańskie powieści Chateaubrianda, Atala i René, gdzie tak pięknie są przedstawieni misyonarze katoliccy. Podstawą do takiego wniosku jest pewien frazes z Renégo (il n'y a de bonheur que dans les voies communes) użyty przez Puszkina w liście z 10 lutego 1831 (VII 260).

wię je w tym porządku, w jakim są umieszczone w artykule Spasowicza i w tym też porządku będę je rozstrząsał.

Przedewszystkiem nie zgadza się Spasowicz na moje przypuszczenie, że słowa, które Mickiewicz wkłada w usta Puszkina w Pomniku Piotra W. były echem rzeczywistych słów i rzeczywistej myśli rosyjskiego poety i trwa w swojem dawniejszem przekonaniu, że „Mickiewicz przypisał Puszkinowi swoje własne słowa i myśli". Cóż go w tem przekonaniu utrzymuje? Oto naprzód „oczywistość niezawodnych faktów, świadczących, że Puszkin wciąż wysławiał i opiewał reformatora". (V 360) Do tych faktów należy apoteoza Piotra W. w Połtawie, Stanze z r. 1826, wiersz Uczta z r. 1835 wreszcie list do Czaadajewa z r. 1836, gdzie Puszkin tak się wyraża o Piotrze: „et Pierre le Grand, qui à lui seul est une histoire universelle". Człowiek, który tak sławił Piotra W., nie mógł — podług Spasowicza — nazywać pomnika jego „kaskadą tyraństwa". Nie mógł też Puszkin piętnować w taki sposób postaci reformatora i dla tego, że był człowiekiem liberalnym i postępowym i musiał jasno widzieć, że „wyrąbanie okna z Rosyi do Europy", dokonane przez Piotra, prowadziło prostą drogą do wolności. Wreszcie nie mógł wróżyć o rozpryśnięciu się w kawały tej kaskady tyraństwa, bo ta kaskada w jego rozumieniu nie mogła być niczem innem, jak państwem rosyjskiem, a Puszkin jako rosyjski patryota nie zgodziłby się na uszczuplenie tego państwa, chociażby w imię braterstwa ludów. Jeżeli Mickiewicz przypisał Puszkinowi myśli i uczucia, od których ten był daleki, to stało się to wskutek tego, że „wieszczowie nie dogadali się do drażliwych punktów ból sprawiających, że się wzajem przed sobą w tych tajemnicach duszy nie otwarli". Mickiewicz nie dotarł do głębi przekonań Puszkina w r. 1828, a jakim go poznał wtedy, takim na zawsze w pamięci zachował, „z tem przypuszczalnie przyjemnem usposobieniem dla Polaków, dochodzącem aż do pomysłu o możebności pryśnięcia państwa w kawały". Do tego optymizmu Mickiewicza miało się przyczynić pełne zapału przyjęcie Wallenroda przez Rosyan, którzy ukrytej w nim myśli rewolucyjnej nie podejrzewali.

Tyle Spasowicz. Oceńmy naprzód wagę „niezawodnych faktów", świadczących jakoby, że Puszkin nie mógł takich wypowiadać myśli, jakie mu przypisał Mickiewicz w Pomniku Piotra W. Pierwszym z tych faktów jest Połtawa. Wypowiedziałem już dawniej mój pogląd na genezę tego poematu [1]. Puszkin napisał Połtawę prawdopodobnie pobudzony Wallenrodem. Główną postacią w poemacie jest Mazepa,

[1] Ślady wpływu etc. str. 16 i nast.

i jego imię miał nosić pierwotnie poemat. Tragiczność postaci i sytuacyi pociągnęła Puszkina ku temu tematowi, jak to sam przyznawał, nie zaś chęć wysławienia Piotra, ale skoro temat nasunął mu postać wielkiego cara, nie omieszkał go Puszkin przedstawić w całej aueroli zwycięstwa. Na jakąkolwiek krytykę Piotra, jako reformatora, nie było tu miejsca. Piotr, jako zwycięzca pod Połtawą zasługiwał na bezwzględne uwielbienie. Niewątpliwie dziwnem się wydaje, żeby ten sam człowiek, który z takiem przejęciem się odmalował wielkość Piotra pod Połtawą, mógł na kilka, może parę miesięcy przedtem ciskać gromy potępienia na pomnik reformatora, ale ta dwulicowość, a raczej dwoistość, któraby w kim innym była nieprawdopodobną, u Puszkina jest zupełnie możliwą, wypływała z jego ruchliwej, niemal wiecznie dwojącej się natury. Są na to liczne dowody, z których parę przytoczę.

Wiadomo, jak Puszkin cenił wysoko Karamzyna, jako historyka, i ile mu zawdzięczał, jako poeta. Nazywał go Kolumbem, który odkrył starożytną Rosyą, dąsał się na niedorzeczną lub niedołężną krytykę, która nie umiała go ocenić. A jednak pod wpływem wolnomyślnego prądu na tego samego Karamzyna napisał jeden z najzjadliwszych swoich epigramatów, w którym wyśmiewał pokłony składane przezeń samowładztwu [1]. Prawda, że epigramat ten napisał jeszcze młodzieńcem, ale prawdą jest również, że jeśli pogodził się później z tymi pokłonami, to tylko dlatego, że dopatrzył w Karamzynie tejsamej dwoistości, która była cechą jego własnego usposobienia. W autobiografii Puszkina, której szczątki tylko się przechowały (V 40—42), są niezmiernie ciekawe i ważne dla pytania, o które nam chodzi, poglądy poety rosyjskiego na historyka. Powiada tam Puszkin, że „młodsi jakobini“ oburzali się na Karamzyna za jego uwagi na korzyść samowładztwa, a nie widzieli tego, że te uwagi były „wymownie odparte wiernem przedstawieniem wypadków“ i „zapominali, że Karamzyn drukował swoją Historyą w Rosyi“. Tę dwoistość w Karamzynie, która jakoby była koniecznem następstwem jego stosunku do dworu, Puszkin i w inny sposób starał się uwydatnić i usprawiedliwić [2]), a jeżeli ją tak dobrze rozumiał i usprawiedliwiał, to dlatego, że czuł ją w samym sobie.

[1])
Въ его исторіи изящность, простота
Доказываютъ намъ безъ всякого пристрастья
Необходимость самовластія
И прелести кнута

[2]) „Pewnego razu — powiada Puszkin w autobiograficznych urywkach — zaczął on przy mnie wykładać swoje ulubione paradoksy. Spierając się z nim, powiedziałem: „A więc pan niewoli przyznajesz wyższość nad wolnością?“ Karamzin wybuchnął i nazwał mię oszczercą. Zamilkłem, szanując gniew pięknej duszy. Rozmowa przeszła

Podobną dwoistość w Puszkinie spotykamy i w wynurzeniach jego o Żukowskim, którego nieraz wielbił, dla którego czuł istotną wdzięczność i przyjaźń, ale którego mimo to wszystko schłostał epigramatem za upokorzające stanowisko wobec dworu. Coś podobnego wreszcie widzimy i w poglądach Puszkina na Katarzynę II. W swoich uwagach historycznych, pisanych w 1822 r., napiętnowawszy w jaskrawy sposób demoralizujący wpływ tej monarchini, dzięki któremu „od kanclerza do ostatniego protokolisty wszystko kradło i wszystko było sprzedajne", jej „okrutny despotyzm pod maską dobroci i tolerancyi", jej „wstrętną obłudę w stosunkach z filozofami", i t. p. nie wahał się w kilka lat potem (1829) nazwać jej w jednym ze swoich wierszy „wielką kobietą" (Wospominanja w Carskom Siele). Wyrażenie „wielka kobieta" odnosiło się do zwycięstw, które pod jej rządami odnosili sławni wodzowie rosyjscy, a stawiąc to wyrażenie poeta zamykał chwilowo oczy na te grzechy północnej Semiramidy, które tak dosadnie umiał przedtem wystawić.

Te fakta, sądzę, wskazują, że Puszkin mógł odróżniać Piotra, zwycięzcę pod Połtawą, od Piotra barbarzyńskiego reformatora, o którym pisał w swoich notatkach jeszcze w Kiszyniowie 1822: „Powszechna niewola i nieme posłuszeństwo. Wszystkie stany były równe pod jego pałką" [1]). Co się tyczy dwu innych wskazanych przez Spasowicza utworów (Stanze i Uczta) to te mają nierównie słabsze znaczenie dowodowe od Połtawy. Czytając je, trzeba koniecznie pamiętać, że były pisane ad usum Delphini. Puszkinowi zdawało się, że poezyą swoją może oddziaływać na Mikołaja I i łagodzić surowość jego rządów, przedewszystkiem wyjednywać przebaczenie dla politycznych przestępców, w czem widział w późniejszych czasach główne zadanie i główną zasługę swej poezyi [2]). Obraz Piotra w obu wymienionych utworach miał służyć za wzór dla jego koronowanego potomka i dlatego z samych świateł był utkany, a koroną tych świateł była rzekoma gotowość do przebaczania. Takiego obrazu nie można zaliczyć do „niezawodnych

na co innego. Wstałem. Karamzinowi było przykro i żegnając się ze mną, zrobił mi łagodny wyrzut, jakby usprawiedliwiając się z gorączkowego wybuchu: „Powiedziałeś na mnie to, czego ani Szachowski, ani Kutuzow (jego nieprzyjaciele) nie mówili"..... Pewnego razu udając się do Pawłowska i nakładając swoją wstęgę, popatrzył się na mnie z ukosa.... Parsknąłem i obaśmy się roześmiali".... (V 42).

[1]) Dzieła Puszkina V 11.

[2]) Porówn. przedostatnią strofę Puszkinowskiego *Exegi monumentum*.

И долго буду тѣмъ любезенъ я народу,
Что чувства добрыя я лирой возбуждалъ
Что въ мой жестокій вѣкъ восславилъ я свободу
И милость къ падшимъ призывалъ.

faktów", świadczących, że Puszkin nie mógł, spoglądając wraz z Mickiewiczem na pomnik Piotra, napiętnować go nazwą „kaskady tyraństwa", lub jakąś inną jej równoznaczną.

Pozostaje nam do rozważenia list Puszkina do Czaadajewa. Spasowicz bierze wszystko w tym liście za pełny i rzetelny wyraz przekonań poety, przypisuje mu wielkie znaczenie, to też kilkakrotnie odwołuje się do niego nietylko żeby uzasadnić swój pogląd na stosunek Puszkina do Piotra W., ale i na inne jego przekonania. Ten list był odpowiedzią na przesłaną Puszkinowi broszurę Czaadajewa (List filozoficzny), w której ten dawny przyjaciel i mistrz poety ośmielił się w Rosyi, w czasach największej reakcyi Mikołajowskiej, wynurzyć głośno przed światem przekonanie, że Rosyą na drogę prawdziwej oświaty i skojarzenia się z kulturą Zachodu może wprowadzić tylko katolicyzm. Zuchwałość była tak zdumiewająca i gorsząca, że rząd nie znalazł lepszego sposobu ukarania winowajcy, jak ogłosić go za waryata i uwięzić we własnem mieszkaniu. Dodajmy, że dalsze wydawanie pisma (Teleskop), gdzie się ów artykuł ukazał, zostało wzbronione, a redaktor (Nadieżdin) skazany na zesłanie. Już te okoliczności nakazywałyby spoglądać na odpowiedź Puszkina z pewnem niedowierzaniem, nie wszystko w nim zawarte brać za najrzetelniejsze wyznanie wiary. Przecież poeta ciągle zostawał pod nadzorem policyi, ciągle podejrzewano w nim nurtującego ducha liberalizmu, tak niedawno jeszcze rozpieczętowywano na poczcie jego listy do żony, mógł też być pewnym, że i ten list nie ujdzie oka Benkendorfa. Mógł wprawdzie nie odpisywać wcale Czaadajewowi, ale czując nad sobą opiekę policyi, niewątpliwie przypuszczał, że policya wiedziała o podarku, jaki otrzymał od dawnego przyjaciela, i stąd mogła go niejako uważać, jeżeli nie za wspólnika, to przynajmniej za wyznawcę idei zawartych w Liście filozoficznym Czaadajewa. List Puszkina był, sądzę, do pewnego stopnia aktem zabezpieczenia się od podejrzeń rządu w tym względzie.[1]

Że w przesyłce, którą otrzymał od Czaadajewa, widział P. pewne niebezpieczeństwo dla siebie, mamy prawo tak wnioskować z artykułu Puszkina o Radiszczewie, który to artykuł około tego czasu właśnie przygotowywał do swego Sowremiennika. Mówi tam Puszkin o Podróży do Moskwy Radiszczewa, która była w swoim czasie (za Katarzyny II) tem, czem był List filozoficzny w czasach Mikołajowskich, a mówi w sposób, który w zdumienie wprawia krytyków, biorących wszystko à la lettre. Ale nie oto chodzi, tylko o to, jak Puszkin wyraża się o położeniu, w jakiem się znalazł Dierżawin, kiedy mu Radiszczew przysłał swoją fatalną książkę. Sytuacya Dierżawina była zupełnie podobna do tej, w jakiej się znalazł Puszkin otrzymawszy List

filozoficzny i oto jak się Puszkin wyraża o niej. „Może też sam Radiszczew nie objął całej doniosłości swoich szalonych błędów. Jak inaczej objaśnić jego nieostrożność i dziwną myśl rozesłania swojej księgi do wszystkich znajomych — między innymi do Dierżawina, którego wprawił w kłopotliwe położenie!“ (V 352). Jeżeli Puszkin przypuszczał, że położenie Dierżawina było kłopotliwe wskutek otrzymania książki Radiszczewa, to niewątpliwie musiał i sam czuć się w kłopotliwem położeniu, gdy otrzymał List filozoficzny Czaadajewa.

Ale nie dość tej wskazówki, że nie można brać listu Puszkina do Czaadajewa za rzetelny i niczem nie przyćmiony wyraz jego przekonań; jest inna jeszcze, którą Puszkin zostawił, nie wiem, czy myśląc o potomności, czy żeby pokazać przyjaciołom za życia. List do Czaadajewa przechował się w papierach poety w brulionie. Na czwartej stronicy tego brulionu jest taki frazes, ręką Puszkina napisany: „Kruk krukowi oka nie wykole — szkockie przysłowie, przytoczone przez W. Sk. w Woodstock“. Co znaczyła ta luźna notatka na liście do Czaadajewa? Byłaż bez związku z treścią listu? Myślę, że była w związku, i że znaczyła: „jesteśmy bliżsi w naszych przekonaniach, niż się to z listu mego okazuje“. Nie chcę przez to twierdzić, że Puszkin podzielał wszystkie poglądy Czaadajewa, w Liście filozoficznym wyrażone, ale że listu jego nie można brać za zupełnie szczery i pełny wyraz jego przekonań, jak to czyni Spasowicz i budować na nim wniosków, jakie ten krytyk buduje. Ale wreszcie gdyby nawet podane przezemnie wskazówki były omylnemi, to wykrzyknik Puszkina: et Pierre le Grand qui à lui seul est une histoire universelle! nie znaczy przecież nic innego, jak tylko to, na coby się i największy przeciwnik tego cara zgodził, to jest, że Piotr W. odegrał niezmiernie ważną rolę w dziejach Rosyi i nadał jej znaczenie europejskiej potęgi politycznej.

Czy Puszkin, jako człowiek liberalny i postępowy, mógł nie widzieć, że „wyrąbanie okna z Rosyi do Europy“, było, jak powiada Spasowicz „jedyną prostą drogą do wolności“, a przez to „wyrąbanie“ należy tu rozumieć fakt, że Piotr gwałtownymi środkami Rosyą zewnętrznie europeizował“? Spasowicz jak wiemy, utrzymuje, że nie mógł, ale sposób, w jaki przy końcu swej polemiki ze mną objaśnia genezę Miedzianego Jeźdźca przeczy własnemuż jego twierdzeniu. „Teraźniejszość Rosyi za panowania cesarza Mikołaja, czytamy w tym ustępie, z całym blaskiem materyalnej potęgi i rzekomą europejskością zdała mu się (Puszkinowi) martwem pustkowiem, na którem nic nie wyrasta, jak goły plac nad Newą, po którym pędzi niewiadomo dokąd wspinający się na skałę jeździec na bronzowym rumaku. Warteż były wy-

siłki, ofiary i cierpienia takiego tylko rezultatu"[1]. Ale Spasowicz zapomina, że do owej teraźniejszości „z całym blaskiem materyalnej potęgi i rzekomą europejskością" prowadziła owa „jedyna prosta droga", która miała zaprowadzić Rosyą do wolności. Jeżeli więc o teraźniejszości mógł zwątpić Puszkin, dlaczegóż nie mógł zwątpić i o tej przeszłości, która służyła jej za podstawę, która właśnie zamiast ducha europejskiej cywilizacyi przyniosła Rosyi tylko „blask materyalnej potęgi i rzekomą europejskość". Jeżeli Spasowicz powiada, że w Rosyi, dopóki istnieje chociażby szczątek... kierunku liberalnego, już ten szczątek będzie się starał o nawiązanie znowu tradycyj wielkiego reformatora, to jest o wsiąkanie w siebie nie form już cywilizacyi europejskiej, ale samej jej treści i ducha"[2], to w tym aforyzmie jest dziwna sprzeczność, i czytelnik zastanawiając się nad nim uważa, że właściwie zamiast wyrazu „nawiązanie", potrzebaby tu użyć słowa: „zerwanie", skoro pomiędzy mechanicznem przejęciem form cywilizacyi europejskiej a przejęciem się jej duchem i treścią zachodzi tak głęboka różnica. Przecież to ta różnica, a nie co innego, wywołała z ust Mickiewicza takie gromy satyryczne przeciw Piotrowi. Mickiewicz, jako Polak, nie miał szczególnych powodów nienawiści dla Piotra, a jeżeli pomnik jego obrał za symbol zaborczego despotyzmu rosyjskiego i nazwał go „kaskadą tyraństwa", to dlatego, że to Piotr stworzył tę machinę państwową nowożytnej Rosyi, opartą na bagnecie i biurokracyi, która miała toczyć ciągłą walkę z duchem cywilizacyi europejskiej, tłumiąc wszędzie, wewnątrz i zewnątrz swobodę.

Przechodzę wreszcie do ostatniego dowodu twierdzenia Spasowicza, że Mickiewicz przypisał Puszkinowi swoje własne słowa i myśli. Tym dowodem jest, że Puszkin jako patryota rosyjski nie mógł wieszczyć o pryśnięciu kaskady tyraństwa, bo przez tę kaskadę nie mógł nic innego rozumieć, jak samo państwo. Ale dlaczego nie mógł rozumieć, tego Spasowicz nie uzasadnia, chociaż stanowczo odpiera przypuszczenie moje, że tą kaskadą dla Puszkina mogła być tylko forma polityczna Rosyi. Tak więc ten argument Spasowicza opiera się tylko na jego wewnętrznem przekonaniu i usuwa się zatem z pod krytyki. Natomiast twierdzenie jego, że Mickiewicz i Puszkin w swoich rozmowach poufnych o kaskadzie tyraństwa „nie dogadali się do punktów drażliwych", nie rozjaśniali wzajem przed sobą pytania, jaki winien być w przyszłości stosunek Polski do Rosyi, i że zapewne inaczej go każdy z nich wyobrażał sobie, twierdzenie to jest zupełnie uzasadnione, a za

[1] W. Spasowicz. Pisma V. 371.
[2] Tamże 360.

najlepszą ilustracyą jego mogą służyć układy spiskowych polskich z Dekabrystami, opisane przez Mochnackiego, [1]) gdzie przecież o nic innego nie chodziło, jak o zburzenie wspólnemi siłami „kaskady tyraństwa“ I dlatego właśnie, że się „nie dogadali“, że mówili tylko o tem, co ich łączyło, a nie o tem, co dzieliło, mógł każdy z nich inaczej sobie wyobrażać „pryśnięcie kaskady tyraństwa“.

Zresztą nie twierdziłem i nie twierdzę, że Mickiewicz dosłownie przytoczył myśli Puszkina, bo byłoby to wprost niepodobieństwem. Więc i nazwa „kaskady tyraństwa“ dla pomnika Piotra i malownicze porównanie jego z zamarzłym wodospadem, może być niepodzielnym pomysłem Mickiewicza, jako już rozwinięcie i ozdobienie głównej myśli wziętej od Puszkina. A tą główną myślą u Puszkina cóż było? Oto wróżba, że miedziany jeździec wraz z koniem stającym dęba nad przepaścią musi runąć w tę przepaść. Słów, a przynajmniej pomysłu Puszkina, jak to już dawniej wskazywałem, należy szukać w sześciowierszu zaczynającym się od wiersza: „Car Piotr wypuścił rumakowi wodze“, ponieważ jakby parafrazę tego sześciowiersza, z pewną zmianą a raczej zaciemnieniem sensu, znajdujemy w Miedzianym Jeźdźcu [2]). Tym sposobem Puszkin nietylko wogóle nie zaprzeczył włożonym sobie w usta słowom o pomniku Piotra W., ale niejako je potwierdził. Zdaje się, że to jest najlepszy dowód, że Mickiewicz nie przypisywał Puszkinowi bezzasadnie słów, wróżących miedzianemu olbrzymowi upadek.

Ale możnaby się spytać, czy nie omylił się Mickiewicz pod innym względem, czy nie wziął za głęboki wyraz przekonania tego, co było tylko wyskokiem chwilowego nastroju i owocem nadzwyczajnej skłonności do epigramatyzowania? Tej możliwości zaprzeczyć trudno, bo jest ona całkowicie zgodną z chakterem rosyjskiego poety. Ale tak, czy inaczej było, nie wpływa to na wyjaśnienie genezy i zasadniczej idei „Miedzianego Jeźdźca“, co jest głównym przedmiotem sporu i do czego niebawem przejdziemy.

[1]) Powstanie narodu polskiego w r. 1830 i 1831. T. I str. 464—469.

[2]) Ślady wpływu etc. 43. Autor broszury Mickiewicz i Puszkin oraz społeczeństwa polskie i rosyjskie sądzi, że wiersz Puszkina: „Куда ты скачешь гордый конь“, trzeba tłómaczyć: „Dokąd ty pędzisz dumny koniu“, a nie: „Kędyż to skaczesz etc.“, ale się myli, sądząc, że to zmienia myśl tego ustępu, bo w dalszych wierszach jest wyraźna alluzya do runięcia w przepaść, o którem jest mowa w Pomniku Piotra Wielkiego.

IV.

Jeżeli dotychczas prowadziłem polemikę ze Spasowiczem w obronie moich hypotez, przez niego atakowanych, to z kolei, na chwilę zmuszony jestem zamieniać się z nim na role i własnemi rękami zburzyć to, w czem on mi przyznał racyą i przed czem złożył broń polemiczną.

Zdawało mi się przed dziesięciu laty, że Mickiewicz, pisząc wiersz Do przyjaciół Moskali i stawiając te słowa:

> Może kto z was urzędem, orderem zhańbiony,
> Duszę wolną na wieki przedał w łaskę cara
> I dziś na progach jego wybija pokłony.
> Może płatnym językiem tryumf jego sławi
> I cieszy się ze swoich przyjaciół męczeństwa....

miał na myśli Puszkina i Żukowskiego, jako autorów wierszy święcących zdobycie Warszawy, że do nich zwracał przedewszystkiem „kielich żrącej i palącej goryczy“. W tem mniemaniu utwierdzał mię przedewszystkiem ten szczegół, że wierszowi Do przyjaciół Moskali poeta nadał charakter dedykacyi, a choć jako dedykacyi należało mu się wstępne miejsce przed Ustępem, do którego to zwyczaju poetyckiego Mickiewicz zawsze się stosował, przecież wbrew zwyczajowi umieścił ową dedykacyą w pierwszem wydaniu na samym końcu Ustępu, nawet już po Objaśnieniach. Nasunęło mi to myśl, że wiersz Do przyjaciół Moskali pisany był wtedy, gdy już Ustęp znajdował się w druku i gdy już dedykacyi nie można było umieszczać na czele, to jest, że pisany był nie w Dreźnie na wiosnę 1832, ale dopiero pod koniec tego roku, w Paryżu. To jedno zaś przypuszczenie prowadziło za sobą drugie, „że Mickiewicz dopiero w Paryżu dowiedział się o zmianie w usposobieniu swoich przyjaciół Rosyan, o wierszach tryumfalnych Żukowskiego i Puszkina, i że ta wiadomość wywołała jego dedykacyą i właściwy ton jej podyktowała“ [1]. Tego, żeby wiersz Do przyjaciół Moskali mógł być pisany przed r. 1832, nie przypuszczałem i nikt też wobec jego treści przypuścić nie mógł.

Ale rok temu, w ostatnim jubileuszowym tomie Pamiętnika Mickiewiczowskiego ukazał się pierwszy autograf Ustępu wraz z wierszem Do przyjaciół Moskali wydany przez p. A. Krechowieckiego i rzucił zupełnie nowe światło na genezę tych utworów. Wydawca głównie na podstawie własnej notatki poety, zrobionej pod wierszem Do

---

[1]) Ślady wpływu etc. 27.

przyjaciół Moskali [1]) wywnioskował, że Ustęp w pierwotnej redakcyi, która się bardzo różni od ostatecznej, napisany był w latach 1828 i 1829, a wiersz Do przyjaciół Moskali w r. 1830 w Szwajcaryi, ponieważ wyrażenie „kraina swobody“, użyte już w tym autografie, ze wszystkich miejsc, w których przebywał Mick. w tym roku, do Szwajcaryi jedynie przypada. Przypuszczenie to trzeba przyjąć za zupełnie wierne, gdyż własnoręcznej notatki Mickiewicza niepodobna nie uwzględnić, a nie można jej rozwiązać inaczej, jak w sposób wyżej podany. Możnaby tylko uzupełnić wnioski wydawcy i na podstawie treści autografu określić nieco bliżej czas powstania niektórych jego części [2]).

---

[1]) Notatka składa się z litery S., która nie może oznaczać nic innego, jak Scripsi i obok umieszczonych jedna pod drugą dat: 1828, 1829, 1830.

[2]) Tak n. p. początkowe wiersze Ustępu, mniej więcej aż do 400 wiersza, mogły być pisane jeszcze w Rosyi, a więc 1828 lub na początku 1829, nie ma w nich bowiem nic, coby wyglądało na reminiscencyą z wrażeń podróży po Europie. Wprawdzie jest wzmianka o Rzymie i Wenecyi, które poeta poznał już w 1829, ale wzmianka ogólnikowa, wywołana tylko tradycyą o Piotrze W., że budując Petersburg chciał naśladować stolice europejskie, i umieszczona zresztą obok wzmianki o Londynie i Amsterdamie, których nasz poeta nigdy nie widział. Zupełnie inaczej rzecz się ma z tym ustępem obrazu rewii, gdzie poeta zestawia wojska wracające z przeglądu z bystrymi potokami alpejskimi i przeciwstawia pierwsze drugim.

Jakże zmienione, niepodobne wcale
Do owych bystrych potoków alpejskich
Co rycząc mętne walą się po skale,
Aż w jezior jasnych ukryją się łonie,
I tam odpoczną i oczyszczą wody,
A potem zlekka nowemi wychody
Błyskają tocząc szmaragdowe tonie.

Otóż jest tu już obraz szczegółowy, wyraźny, i trudniej już przypuścić, aby go Mickiewicz zaczerpnął tylko z lektury, a ponieważ wiemy, że w r. 1829 i 1830 miał sposobność przypatrzeć się zbliska tym potokom i tym jeziorom, więc naturalnem jest przypuszczenie, że ten ustęp i to co dalej po nim następuje pisane już było za granicą. Co się tyczy wiersza Do przyjaciół Moskali, to on goryczą tonu swego, potęgąześrodkowanego uczucia, wreszcie poniekąd stroficznością przypomina wiersz Do Matki Polki. Ten ostatni wiersz, według własnoręcznej notatki Mickiewicza, pisany był w r. 1830 w drodze z Rzymu do Genui, a więc w lipcu tego roku. Podług Listów z podróży Odyńca czas napisania tego wiersza o kilka miesięcy wcześniejszy. Miało to się stać w listopadzie 1829 na drodze z Florencyi do Rzymu. „Genezą jego, powiada Odyniec, są pamiętniki Ogińskiego i rozmowy z nim samym“ (Listy z podróży II 265). Naturalnie musimy oddać pierwszeństwo świadectwu Mickiewicza i widzieć w tej różnicy dat jeden więcej dowód, że Listy z podróży uzupełniane były przez Odyńca w starości dalekiemi wspomnieniami. Ale to, co mówi Odyniec o genezie wiersza, ma wszelkie cechy prawdopodobieństwa. Mickiewicz i w pierwszej i w drugiej podróży zatrzymując się we Florencyi, bywał częstym gościem u Ogińskiego, słuchał jego opo-

Tak więc, jeśli wiersz Do przyjaciół Moskali napisany był w r. 1830, to samo przez się upada przypuszczenie moje, że w tym wierszu Mickiewicz przepijał do Puszkina i Żukowskiego. Jeżeli mógł przepijać do nich, to tylko jako do autorów wierszy Na wzięcie Warszawy, a te wiersze napisane zostały dopiero przy końcu 1831. Ale obaliwszy dawniejsze przypuszczenie, stajemy znowu przed niezwyczajnym i nieobjaśnionym faktem umieszczenia dedykacyi na samym końcu Ustępu. Zdawałoby się, że Mickiewicz rozpoczynając druk Ustępu, nie miał jeszcze zamiaru wcielać doń wiersza Do przyjaciół Moskali, i że dopiero w Paryżu, podczas druku Dziadów drezdeńskich, coś go skłoniło do tego. Byłaż to wiadomość o wierszach tryumfalnych Puszkina i Żukowskiego? Gdyby tak było, w takim razie Mickiewicz dodatkowo, w parę lat po napisaniu wiersza, wkładałby w niego myśl, której nie miał przy pisaniu. Ale czy tak było, pozostaje rzeczą wątpliwą.

Na jedno jeszcze trzeba zwrócić uwagę. W pierwotnym autografie, z lat 1828—30, niema wcale wiersza Pomnik Piotra W. Ze wszystkich zatem wierszy Ustępu, ten jeden tylko był prawdopodobnie napisany dopiero w r. 1832. Dlaczego Mickiewicz dopiero wtedy przypomniał sobie Puszkina i słowa jego o pomniku Piotra i dlaczego dopiero wtedy postanowił obraz Petersburga uzupełnić obrazem zbratania się poetów pod jednym płaszczem? Może wiadomość o wierszach Puszkina oficyalno-patryotycznych doszła wtedy jego uszu i pobudziła go do przypomnienia mu dawniejszych jego wynurzeń? Może miała zastąpić dawniej napisany, a w związku z Ustępem zostający wiersz Do przyjaciół Moskali? A może wcale aż do końca życia, a przynajmniej aż do 1843, w którym poraz ostatni z katedry w Collège de France

wiadań z niedawnej przeszłości i jego polonezów, także opowiadających przeszłość i jeszcze patryotyczniej może nastrajających niż same opowiadania. Jakby refleks tych wrażeń znajdujemy w tej strofie:

Jeśli wzgardziwszy rówienników grono,
Do starca bieży, co mu dumy pieje,
Jeżeli słucha z głową pochyloną,
Kiedy mu przodków powiadają dzieje.

Data więc, podana przez Mickiewicza, zgadza się z genezą, wskazaną przez Odyńca. Otoż jest rzeczą prawdopodobną, że wtedy także, kiedy opowiadania Ogińskiego zwracały myśl poety do kraju, do jego położenia wobec Rosyi, przypomniał sobie „przyjaciół Moskali“ i do nich wiersz napisał, a zarazem podjął urwany wątek satyry na stolicę Piotra W. Szczególnie ten ustęp z Przeglądu wojska, gdzie jest mowa o żołnierzu zdeptanym, który „był młodym chłopcem, rekrutem, Litwinem — Wielkiego rodu, księcia, grafa synem“, pozwala się domyślać, że był z opowiadań ks. Ogińskiego zaczerpnięty.

odzywał się o Puszkinie, nie dowiedział się Mickiewicz o roli, jaką odegrał Puszkin wobec rewolucyi 1831 r. Wszakże ani jednem słowem nie wspomniał o niej ani w nekrologu, umieszczonym w Le Globe 1837, ani w wykładach literatury słowiańskiej, a to, co przedtem mogło uchodzić za niezbite świadectwo w tym względzie, wiersz Do przyjaciół Moskali, stracił obecnie wszelką wagę świadectwa? Że jeszcze we dwa lata po upadku powstania nie wiedzieli o tej roli Puszkina tacy emigranci polscy, którzy najobszerniejsze mieli stosunki i najłatwiej się o tem mogli dowiedzieć, świadczy fakt, że Lelewel na uroczystości, która się odbyła w r. 1833 w Brukseli w rocznicę grudzinowej rewolucyi, mówił o Puszkinie tylko jako o przedstawicielu liberalnych dążeń młodzieży rosyjskiej i widocznie nic nie wiedział o jego wierszach tryumfalnych [1]).

Otoż te wszystkie pytania, wobec braku rozstrzygających świadectw i dowodów, muszą pozostać nierozwiązanemi. Ale na szczęście dla naszego przedmiotu, nie wpływa to bynajmniej na zrozumienie genezy Miedzianego Jeźdźca. Czy Mickiewicz wydając III część Dziadów wraz z Ustępem wiedział, że Puszkin jest autorem wierszy Na wzięcie Warszawy, czy ta wiadomość wpłynęła w jakikolwiek sposób na treść Ustępu, czy nie, o tem Puszkin nie mógł nic wiedzieć, prócz tego, co mu sama poezya Mickiewicza pozwoliła wnioskować. W tym względzie wiedział on mniej, niż my dziś wiemy, i nie mógł przypuszczać, żeby wiersz Do przyjaciół Moskali był pisany jeszcze przed wybuchem listopadowej rewolucyi, a Ustęp początkiem swoim sięgał jeszcze czasów bratania się pod wspólnym płaszczem. Gdyby trzeba było dowodów na to, że sądził on tak, jakeśmy wszyscy sądzili do ostatnich czasów, to za wymowny dowód służyć może wiersz jego do Mickiewicza, a raczej o Mickiewiczu, z r. 1834, gdzie pokojowe uspokojenie naszego poety podczas pobytu w Rosyi przeciwstawione jest nienawiści, którą wylewa zagranicą „bujnej czerni gwoli“. Trzecia część Dziadów wraz z Ustępem stanęła tu przed Puszkinem en bloc, jako wyraz ostatniego porewolucyjnego usposobienia Mickiewicza.

Jak wstrząsające ta całość wywarła na Puszkinie wrażenie, dowodem Miedziany Jeździec. Ale spytajmy, w czem widział, a raczej w czem mógł widzieć, szczególny zwrot do siebie? Naprzód w Pomniku Piotra W. Znalazł tu przypomnienie tej chwili, „wie-

[1]) Uwiadamiał go też o nich jakiś urzędowy korespondent petersburski do francuskiego dziennika wychodzącego we Frankfurcie. „Quant au jugement porté par Pouchkine relativement à la rebellion polonaise, il se trouve énoncé dans son poëme: Aux detracteurs de la Russie, qu'il a fait paraitre dans le temps. (Dzieła Puszkina V. 205—206).

czorem na dzdżu pod jednym płaszczem“, która symbolizowała wspólność liberalnych uczuć i poglądów dwu poetów i znalazł przypomnienie słów własnych o pomniku. Drugi wiersz, w którym musiał widzieć zwrot ku sobie, to wiersz Do przyjaciół Moskali. Wszak i jego Mickiewicz uważał za swego przyjaciela i dał mu tę nazwę w Pomniku. W prawdzie nie wymieniał go tutaj, jak Rylejewa i Bestużewa, ale to co stosował do wszystkich, odnosiło się i do niego. A więc naprzód przypominał się ich pamięci (Wy, czy mnie wspominacie!) i zapewniał o wzajemności w tym względzie ze swej strony (wasze cudzoziemskie twarze — Mają obywatelstwa prawo w mych marzeniach). A potem zapytywał: Gdzież wy teraz? Pytanie to, w stosunku do wszystkich Moskali przyjaciół Mickiewicza, z wyjątkiem Rylejewa i Bestużewa, znaczyło: Czy jesteście tacy sami, jakimi byliście, jakimi przynajmniej okazywaliście się w rozmowach zemną; czyście zachowali tę miłość wolności i nienawiść tyranii, która nas wiązała i bratała? Czy też może dla urzędu, orderu, pieniędzy, łaski carskiej, odrzuciliście wasz liberalizm i stanęliście w szeregu chwalców „kaskady tyraństwa“. To przypuszczenie Mickiewicza, tak niepochlebne dla jego moskiewskich przyjaciół, trochę zadziwia, zwłaszcza gdy wiemy, że wiersz pisany był jeszcze przed 1831 r. Ale widocznie Mickiewicz na liberalizm rosyjski, na jego trwałość, na jego szczerość, sceptycznie się zapatrywał. Bądź co bądź, słowa te musiały silnie dotknąć Puszkina, który nie mógł się wyłączyć z liczby tych, do których były zwrócone, gdyby nawet nie znajdował szczególnych alluzyj do siebie, do swojej roli, jako autora wierszy Oszczercom Rosyi i Rocznica Borodina. Alluzyj tych, jak wiemy, w pierwotnym pomyśle nie było, bo być nie mogło, ale Puszkin nie mógł przypuszczać, żeby ten wiersz mógł być jeszcze przed powstaniem napisany, więc w słowach: „może na progach cara wybija pokłony“ a jeszcze więcej: „może płatnym językiem tryumf jego sławi“, mógł znajdować alluzye do siebie. O jakimże tryumfie zdawał się tu mówić Mickiewicz, jeżeli nie o najświeższym, o tryumfie nad Polską? Któż sławił ten tryumf? Nikt inny tylko Puszkin i Żukowski. Poeta polski pisał w prawdzie tak, jak gdyby nie wiedział o tem, i tylko przypuszczał możliwość czegoś podobnego, ale czy to nie był z jego strony tylko zwrot retoryczny, nadający łagodniejszą formę gorzkiemu i bolesnemu wyrzutowi? A w zestawieniu z innym wierszem, z Pomnikiem Piotra W., gdzie Puszkin był przedstawiony jako spólnik liberalnych poglądów polskiego poety, nie dźwięczałoż pełne tajemnego wyrzutu zapytanie: „Gdzie wy teraz?“ to jest: „przypomnij sobie, jakim okazywałeś się wtedy, i patrz, jakim okazujesz się teraz“. I jakby w dalszym logicznym rozwoju tej myśli jakby dla odparcia możliwego po-

dobnego pocisku z przeciwnej strony poeta polski zwracał się do siebie i zdawał się mówić: „jaki byłem, taki jestem“.

Poznacie mię po głosie; pókim był w okuciach,
Pełzając milczkiem, jak wąż, łudziłem despotę,
Lecz wam odkryłem tajnie zamknięte w uczuciach,
I dla was miałem zawsze gołębia prostotę.

A jeżeli w kielich, któryście mi przy pożegnaniu ofiarowali, nalewam goryczy i tą goryczą do was przepijam, to nie oskarżajcie mnie o niewdzięczność i o zmianę moich uczuć dla was; ta gorzka trucizna jest lekarstwem.

Myślę, że inaczej nie mógł rozumieć Puszkin zwróconych do siebie wierszy. Mamy też potwierdzenie tej hypotezy w wierszu jego o Mickiewiczu, do którego już raz się odwoływałem. Jest on jakby odpowiedzią na tak zrozumiany wiersz Mickiewicza Do przyjaciół Moskali, jakby powtórzeniem zarzutu Mickiewicza, tylko ten zarzut zwrócony jest przeciw polskiemu poecie. Myśl w nim zawartą należy w ten sposób odczytać: Zarzucasz nam, mnie przedewszystkiem, żeśmy się zmienili, a patrz na siebie, jakeś się odmienił. Mieszkając wśród nas, nie żywiłeś dla nas niechęci i gniewu, z wysoka spoglądałeś na życie i wieszczyłeś nam o braterstwie ludów, [1]) jako celu dążeń ludzkości, a myśmy ci za to płacili miłością i błogosławieństwem. A teraz ty, ten gość spokojny, ten apostoł braterstwa ludów znalazłszy się wśród tłumu opanowanego nienawiścią ku nam, chcąc dogodzić temu tłumowi, stałeś się wrogiem naszym. Powiadasz, że poznamy cię po głosie; tak, poznajemy twój głos, ale słyszymy w nim nienawiść rozjątrzonej duszy. Oby Bóg wrócił jej dawny spokój.

Nie chcę bynajmniej, przynajmniej w tej chwili, zastanawiać się nad tem, czy słuszną była odprawa dana w tym wierszu Mickiewiczowi przez Puszkina, chodzi mi tylko o stwierdzenie, że taka myśl wynurza się z tej odprawy i rzuca światło na to, jak zrozumiał i przyjął Puszkin zwrócony do siebie „kielich goryczy“. Ta odpowiedź Puszkina była drugą z kolei odpowiedzią; pierwszą był Miedziany Jeździec, czego Spasowicz uznać nie chce. Zanim przejdę do polemiki o znaczenie Miedzianego Jeźdźca, nie mogę zostawić za sobą uwag Spasowicza o roli, jaką Puszkin odegrał względem rządu w r. 1831.

Spasowicz bierze w obronę Puszkina i chce dowieść, że spotwarzyłem poetę, utrzymując, że Puszkin ofiarował swoje usługi rządowi, jako pisarz i publicysta, że dla przypodobania się carowi, od którego spodzie-

[1]) Potwierdzeniem tych słów jest wiersz w autografie Do przyjaciół Moskali: „Dla zgody ludów stawiam ten kielich godowy“, zastąpiony w tekście drukowanym słowami: „Żrąca jest i paląca gorycz mojej mowy“.

wał się łask dla siebie i ulg liberalnych dla narodu, wielbił bagnet rosyjski. „Najmniejszych niema dowodów na to — słowa Spasowicza — by rząd skłaniał Żukowskiego, albo przez Żukowskiego Puszkina, do pisania broszury Na wzięcie Warszawy, albo żeby wiersze pisane były dla przypodobania się panującemu. Nierównie łatwiej przypuścić że P. chciał odzyskać w masie publiczności popularność, która chwiać się zaczynała po przejściu poety od liberalizmu na stronę rządową. Ani jeden utwór Puszkina nie budzi podejrzenia, żeby był płatnem piórem pisany. Słowik północy czuł, że mu brak swobody, dopasowywał się do swego położenia, dyplomatyzował i łudził się nadzieją, że może pewien wpływ piórem na rząd wywierać, ale nie zaprzągł się do rydwanu rządowego; pisać on nie umiał i nie mógł bez natchnienia, więc nie był stworzony na urzędowego poetę. W takich warunkach, w braku danych wyjaśniających w zły sposób pobudki działania i wobec bardzo ostrego względem polskich roszczeń usposobienia w czasach poprzedzających obcowanie z Mickiewiczem, dlaczegoż nie przypuścić, że pisząc wiersze patryotyczne Puszkin motywowany był nie przez zewnętrzne pobudki, nie przez świadomość o tem, że się nie narazi rządowi, że owszem zjedna sobie popularność, ale przez swój rzeczywisty rosyjski, dobrze czy źle pojęty patryotyzm“ [1]).

Podałem dosłownie uwagi Spasowicza, ponieważ w niektórych miejscach są niejasne i zdają się zawierać w sobie sprzeczności. Nie mogę mianowicie zrozumieć przypuszczenia Spasowicza, że Puszkin pisząc swoje tryumfalne wiersze, chciał odzyskać popularność, zachwianą po przejściu poety od liberalizmu na stronę rządową. Czyż istotnie tę poezyę, którą ks. Wiaziemski nazwał „szynelowemi wierszami“ (szinielnyje stichi), a którą lichy poeta Chwastow brał w obronę wobec niezadowolenia, jakie tu i ówdzie wywoływała, czyż taką poezyę mógł Puszkin uważać za najkrótszą drogę do odzyskania popularności w kołach liberalnych? Niepodobieństwo. Poezya ta mogła mu przynieść popularność, ale nie tam, gdzie była zachwianą wskutek zboczenia poety z drogi liberalizmu. Ale nie dość tego. Po jednem przypuszczeniu, sprzeczność tającem w sobie, następuje drugie, zaprzeczające pierwszemu. Spasowicz — o kilka czy kilkanaście wierszy niżej — woli przypuścić, że Puszkin pisał swoje wiersze, nie dla zjednania sobie popularności, tylko pobudzony źle czy dobrze pojętym, ale rzeczywistym patryotyzmem.

Wskazawszy to, co jest niejasne i sprzeczne w przytoczonych uwagach Spasowicza, przechodzę do tego, co jest wyraźne i zrozumiałe. A naprzód, czy spotwarzyłem Puszkina, utrzymując, że sam ofiarował

1) Pisma V, 365.

swoje usługi rządowi jako pisarz i publicysta i że dla przypodobania się carowi, od którego spodziewał się łask dla siebie i ulg liberalnych dla narodu, wielbił bagnet rosyjski?

Dla uzasadnienia moich twierdzeń przytoczyłem list Puszkina do Benkendorfa, gdzie znajdujemy zwrot następujący: „Jeżeli Najjaśniejszemu Panu podoba się użyć mojego pióra dla politycznych artykułów, to postaram się gorliwie i dokładnie spełnić jego wolę". Sądzę, że trudno wyraźniej ofiarowywać swoje usługi. Ale Spasowicz tłómaczy Puszkina, mówiąc, że tu chodziło o uzyskanie koncesyi na pismo polityczne i literackie, o co się już przedtem Puszkin ubiegał i że oświadczenie gotowości służenia rządowi było tylko zwyczajną formą koniecznej legitymacyi. Otóż, żeby się przekonać, że tak nie było, dość jest porównać dawniejszą prośbę Puszkina o wydawanie gazety politycznej wraz z Delwigiem [1]) z tą o niewiele późniejszą prośbą. Różnica ogromna. Wprawdzie i wtedy pisał Puszkin, trafiając do przekonań Benkendorfa, że „kierunek politycznych artykułów zależy i powinien zależeć od rządu a w tym względzie wydawcy uważają za święty obowiązek nietylko sumiennie zastosowywać się do niego i nietylko ściśle przestrzegać wyroków cenzora, ale i sami gotowi odpowiadać za każdy wiersz wydrukowany w ich dzienniku". Ale nie ofiarowywał bynajmniej swoich usług rządowi, nie obiecywał kierować opinią publiczną w usługach rządu i zbliżać do niego utalentowanych pisarzy, dotąd od niego stroniących, jak to czynił w drugiej prośbie. Nie, druga prośba nie była zwyczajną formą legitymacyi, a słowa o gorliwem pełnieniu woli cesarza nie były czczym frazesem, bo to, co Puszkin zapowiadał w tej prośbie, „odprawę bezczelnym i grubiańskim napaściom dzienników zagranicznych", to dał w braku pisma politycznego w poezyi.

Ale Spasowicz powiada, że niema „najmniejszych dowodów", ażeby rząd nakłaniał Puszkina do napisania wierszy Na wzięcie Warszawy, albo żeby te wiersze były pisane dla przypodobania się panującemu, i że żaden utwór Puszkina nie budzi podejrzenia, żeby był płatnem piórem napisany. Otóż w odpowiedzi na punkt pierwszy trzeba zaznaczyć, że nikt nie twierdził, by rząd podsuwał ten lub ów temat poecie, choć i to jest rzecz możliwa, ale twierdziłem i twierdzę, że w ówczesnem położeniu państwa lira Puszkina nabrała wielkiej ceny w oczach cara, że chciał ją pozyskać dla siebie, i pobudzić do rozbrzmiewania w duchu urzędowo-patryotycznym. Dowód na to jest w początkowych słowach tego listu Puszkina do Benkendorfa, w którym ofiarowywał on

[1]) Prośba ta podobnie, jak i następna przechowała się w brulionie. Patrz Dzieła VII, 278—279.

swoje usługi rządowi: „Prawdziwie ojcowska troskliwość Najjaśniejszego Pana głęboko mię wzrusza“. Jakiego to rodzaju była troskliwość, dowiadujemy się z innego listu Puszkina, w którym z wielką radośc ą powtarza słowa cesarskie: „puisqu'il est marié et qu'il n'est pas riche, il faut faire aller sa marmite“. Jednem słowem cesarz wyrażał chęć zabezpieczenia materyalnego bytu poety. A więc ofiarowanie usług rządowi przez Puszkina w tymże samym liście wyrażone, nie było krokiem zupełnie niezależnym, ale odpowiedzią na obietnice łaski. Puszkin wiedział, że łaski nakładają pewne zobowiązania i rozumi-ł dobrze, że to co mu dają, dają w drodze łaski, gdy pisał do Pletniowa: „car... dał mi płacę i otworzył archiwa, abym tam się grzebał i nic nie robił“. [1]) Szukał tedy sposobów odwdzięczenia się carowi za jego „ojcowską troskliwość“, a czy mu te sposoby podsunął Żukowski, czy sam je znalazł, to rzecz obojętna, dość że postanowił odwdzięczyć się kosztem „polskich buntowników“ i zachodnich „oszczerców Rosyi“. I oto w jakiem znaczeniu można tylko powiedzieć, że Oszczercom Rosyi i Rocznica Borodina były płatnem piórem pisane. Bez przygrzania ze strony łaski carskiej muza jego nie nabrałaby weny do opiewania tryumfów bagneta rosyjskiego: tego można być zupełnie pewnym. Upewnia o tem sam ton obu utworów, wyróżniający je ze wszystkiego, co w latach dojrzałych pisał Puszkin, ton, przypominający ody Dierżawina i licealne utwory carsko-sielskiego ucznia.

Zwracano już uwagę na pokrewieństwo, jakie zachodzi między wierszem Oszczercom Rosyi a pewnym brulionowym urywkiem poetycznym Puszkina z r. 1824, mającym tytuł: Do hrabiego O.... I Spasowicz wspomina o nim, jako o przerobionym później na wiersz Oszczercom Rosyi i bierze go na świadectwo antypolskich uczuć Puszkina, które jakoby w tym wierszu posuwają się aż do apologizowania rzezi na Pradze [2]). Ale urywek ten i stosunek jego do wiersza Oszczercom Rosyi nie został dotychczas należycie wyjaśniony. Wiedziano, że hrabia O..., do którego Puszkin przemawia w tym urywku, jest Polakiem, ale jak się nazywał ten Polak, jaki stosunek wiązał go z Puszkinem, co mogło wiersz wywołać, tego się nie domyślano. Otóż ogłoszone przed kilku laty Pamiętniki hr. Gustawa Olizara (z przedmową Leszczyca Lwów 1892) pozwalają z całą pewnością odgadnąć, że owym nieznanym hrabią był autor Pamiętników i zrozumieć należycie treść wiersza. Hrabia Olizar, młody i bogaty obywatel Wołynia, którego romantyczne imię zupełnie odpowiadało romantycznemu

[1]) Dzieła Puszkina VII, 283.
[2]) Pisma V, 362.

nastrojowi duszy, obrany w r. 1821 marszałkiem szlachty gubernii kijowskiej, poznał się w Kijowie z domem generała Rajewskiego i na zabój zakochał się w jednej z jego córek, w siostrze tej, ku której Puszkin słał miłosne westchnienia, z której opowiadania napisał Fontannę. Opowiada on w swoich Pamiętnikach, że długo pasował się wewnętrznie z myślą, „czy wolno mu poślubić małżonkę innej wiary i wrogiego narodu", i dopiero po otrzymaniu patryotycznej dyspensy prywatnej od Kniaziewicza, Niemcewicza, Kropińskiego a w końcu od ks. Adama Czartoryskiego, napisał list do generała Rajewskiego z prośbą o rękę córki jego Maryi. Odpowiedź była nadzwyczaj serdeczna i przyjacielska, — nazywano w niej Olizara najlepszym z przyjaciół — ale była odmowną, a za przyczynę odmowy generał podawał różnicę religii i narodowości. [1]) Otrzymawszy taką odpowiedź i dowiedziawszy się, że jego ukochana ma poślubić wkrótce kogo innego (ks. Sergiusza Wołkońskiego, jednego z późniejszych dekabrystów), nieszczęśliwy kochanek postanowił z rozpaczy puścić się w daleką podróż na Wschód, przez Krym, Kaukaz, Persyę aż do Indyj. Ale gdy go jeden z przyjaciół wtajemniczył w zamiary ówczesnych spisków polskich i rosyjskich, które się wówczas właśnie z sobą porozumiewały, Olizar zaniechał zamiaru dalszej podróży, którąby mu nie pozwoliła wziąć udziału w gotującym się ruchu, pojechał tylko do Krymu, kupił sobie kawałek gruntu koło przylądka Ajudah i tam zamieszkał, prowadząc życie pustelnicze i pisząc bardzo nieudolne wiersze na temat odrzuconej miłości, wydane potem p. t. Spomnienia [2]).

Puszkin jako przyjaciel domu Rajewskich był wtajemniczony w historyą miłości Olizara, wiedział także o jego poetycznem usposobieniu i próbach poetycznych, skoro go nazwał śpiewakiem, wreszcie z urywku, o którym mowa, mamy prawo domyślać się, że to poezya ich zbliżyła i wytworzyła między nim jakiś, krótkotrwały zapewne, ale żywy stosunek przyjacielski, tak żywy, że pobudził Puszkina do układania wiersza dla Olizara. Wiersz nie został wykończony, ani ukończony, ale przewodnią myśl jego można wyrozumieć. Poeta w począt-

[1]) Generał pisał: „Vous savez si je vous aime et si j'ai jamais manqué l'occasion de vous témoigner mon éstime particuliere. Avoir le droit de vous aimer comme un fils aurait comblé mes voeux d'autant plus qu'ayant appris à vous connaitre dans vos malheurs domestiques, je ne doute pas un instant, que vous auriez sû rendre ma fille heureuse. Mais est-ce fatalité, est-ce l'arrêt d'une déstinée plus haute et plus puissante, que notre faible entendement humain, la difference de nos religions, de notre manière de comprendre nos dévoirs respectifs, vous le dirais-je enfin, nos deux nationalités, tout semble mettre une barrière insurmontable entre nous". Pamiętniki Gustawa Olizara 158—159.

[2]) Spomnienia Gustawa Olizara, Wilno 1840.

kowych wierszach kładzie nacisk na walkę, którą od wieków (izdrewle) toczą dwa wrogie narody i przypomina, jak Polacy ucztowali w murach zdobytego Kremla, jak Moskale rozbijali głowy dzieci o mury Pragi. Nienawiść, która się sączy z tej walki, nie pozwala Rosyanom łączyć się węzłem małżeńskim z Polkami. „I nasza dziewica młoda — Przyciągnąwszy serce Polaka — Odtrąci..... miłość wroga narodu". Była to alluzya do miłości Olizara dla Maryi Rajewskiej i do powodów, które skłoniły ją do odrzucenia jego prośby o jej rękę [1]). Żeby zrozumieć te powody, trzeba pamiętać, że świeżą jeszcze była tradycya wojny 1812 i udziału Polaków w tej wojnie pod orłami napoleońskimi, i że generał Rajewski wraz z synami szczególnym zajaśniał wtedy patryotyzmem. Ale uwydatniwszy silnie odwieczny antagonizm narodowy, Puszkin w ostatnich dwu wierszach nadawał inny zwrot myśli: nad antagonizmem narodowym unosi się zgoda serc, objętych ogniem poezyi (Lecz ogień poezyi cudowny — Wrogie nachyla serca). Jeżeli w początkowych wierszach urywek pokrewny jest pewnym ustępom wiersza: Oszczercom Rosyi, to w tych ostatnich zawiera on myśl, która go zbliża do Mickiewiczowskiego Pomnika Piotra W., do obrazu owych dwu spokrewnionych skał alpejskich, które

Choć je na wieki rozerwał nurt wody,
Ledwie szum słyszą swej nieprzyjaciółki,
Chyląc ku sobie podniebne wierzchołki.

Tak więc sądzę, nie można się powoływać na wiersz do hrabiego O...., jako na bezwzględny wyraz antypolskich uczuć Puszkina, skoro w tym urywku Puszkin przyznawał ogniowi poezyi cudowną siłę wytrawiania międzynarodowej nienawiści i kojarzenia serc wrogich. Ale komponując wiersz Oszczercom Rosyi poeta wciągnął z niewykończonego urywku tylko to, co wyrażało antagonizm narodowy.

Na inne jeszcze pokrewieństwo, ważniejsze od poprzedniego, chcę zwrócić uwagę. Wiersz Oszczercom Rosyi przypomina swoim tonem, pewnymi zwrotami i wyrażeniami swojemi inny urywek poetyczny, pochodzący z r. 1823; ale ten ton i zwroty i wyrażenia użyte są w dyametralnie przeciwnym kierunku. O ile wiersz Oszczercom Rosyi tchnie duchem uwielbienia dla potęgi politycznej Rosyi, i obu-

[1]) O tym wierszu, jako nieukończonym, Olizar nic nie wiedział, a o stosnuku swoim z Puszkinem tyle tylko napisał w Pamiętniku: „Przez nią (Maryą Rajewską), a raczej przez miłość dla niej, ująłem sobie współczucie najpierwszego rosyjskiego wieszcza".' Ta miłość miała mu zjednać także przyjaźń Mickiewicza: „Sonet jego krymski pod tytułem Ajudah mnie i mojemu miłosnemu wygnaniu był poświęcony" (159—160).

rzenia dla zachodnich obrońców wolności polskiej, o tyle urywek z r. 1823 przedstawia tę potęgę, jako gniazdo samowładztwa, jako „kaskadę tyraństwa“. Ponieważ na to podobieństwo i na tę różnicę wcale nie zwrócono dotychczas uwagi, uważam za stosowne przytoczyć odpowiedni ustęp urywku w całości:

Nieruchoma straż na carskim drzemała progu;
Władca północy sam w swoim pałacu
W milczeniu cieszył się swą potęgą i wyroki ziemskie
Ściéśnione leżały w głowie koroną nakrytej,
Z kolei stąd wypadały
I cichą światu w dar niewolę niosły.

I dziełu swemu władca sam się dziwił.
Dobrze jest, myślał sobie — i jego wzrok przebiegał
Od fal Tybrowych do Wisły i Newy
Od carsko-sielskich lip do wieżyc Gibraltaru;
Wszystko w milczeniu oczekuje ciosu —
Wszystko padło, pod jarzmem wszystkie schyliły się głowy.

„Stało się!“ rzekł do siebie. „I dawnoż ludy świata
Święciły wielkiego bożyszcza upadek?
. . . .
Dawnoż się stara Europa srożyła?
Nadzieją nową Germania kipiała,
Chwiała się Austrya, Neapol powstawał?
Na pirenejskim półwyspie czyż dawno
Ludami rządziła swoboda
I tylko Północ samowładztwo kryła?

Czy dawno? — I gdzież wy tworzyciele swobody?
Więc cóż? Rozprawiajcie, szukajcie praw przyrody,
Podburzajcie, mędrcy, tłum bezrozumny!
Oto Cezar — gdzież Brutus? O groźni retorowie
Całujcie palicę Rosyi
I stopę, która was gniecie, żelazną!“.

Otoż jak w wierszu Oszczercom Rosyi, (О чемъ шумите вы, народные витiи — Зачѣмъ анаѳемоii грозите вы Россiи) tak i tutaj jest zwrot do ludowych trybunów, tak samo są nazwami (витiи) i tak samo ich wpływ i znaczenie przeciwstawione jest politycznej potędze Rosyi. Nawet do określenia tej potęgi używa poeta podobnych wyrażeń. W urywku czytamy:

Od fal Tybrowych do Wisły i Newy,
Od carsko-sielskich lip do wieżyc Gibraltaru.

Tak daleko i szeroko rozpościera się wpływ północnego samowładcy.

W wierszu Oszczercom Rosyi poeta również zapomocą przestrzeni maluje potęgę państwa:

Od Permy do Taurydy,
Od fińskich chłodnych skał do płomiennej Kolchidy,
Od wstrząśniętego Kremla
Do muru Chin nieruchomych etc.

I w obu wierszach trybunowie ludów zachodnich traktowani są ironicznie. Ale — i tu jest dyametralna różnica — w wierszu z r. 1823 ironia wychodzi z ust cara, przedstawiciela despotyzmu, w wierszu z r. 1831 należy ona do samego poety. W pierwszym nie trybunowie są napiętnowani tą ironią przez Puszkina, ale ten, który z nich szydzi i urąga, w drugim wszystko jest na odwrót. Tak więc Puszkin, pisząc wiersz Oszczercom Rosyi posiłkował się luźnymi zwrotami, wyrażeniami, a nawet całymi ustępami z dawniejszych swoich niewykończonych utworów i to w taki sposób, że niektórym z nich nadawał wręcz odmienny kierunek. Sądzę, że to wyraźnie świadczy, jak mało, było w nim przy pisaniu tego wiersza wewnętrznej potrzeby tworzeniaę jak wiersz ten był przez oportunizm dyktowanym i mozolnie zlepionym utworem. Że Puszkin, jak powiada Spasowicz, nie był stworzony na urzędowego poetę, na to zupełna zgoda; ale nie przeszkadzało mu to próbować wejścia na drogę, na której z natury swojej utrzymać się nie mógł.

V.

Przechodzę teraz do głównych zarzutów Spasowicza, odnoszących się do genezy i znaczenia Miedzianego Jeźdźca. Nie zgadza się on na to, aby Jeździec był jakąkolwiek odpowiedzią na zarzuty, które mógł Puszkin znaleść dla siebie w wierszu Do przyjaciół Moskali. „We wszelkiej walce między ludźmi, pisze p. S., więc i w polemice literackiej panują przedewszystkiem namysł i celowość. Przy wątpliwości czy było pewne pismo polemiczną odpowiedzią, należy przedewszystkiem zważyć naturę i doniosłość zarzutu, następnie czy miane za odpowiedź pismo zbiega się w treści z zarzutem, czy go pokrywa, nakoniec czy ze względu na swój kaliber jest bronią właściwą i stosowną do walki z przeciwnikiem“. Taki nakreśliwszy program krytyczny, Spasowicz przystępuje do jego wypełnienia, zestawia zarzuty Mickiewicza z podaną przezemnie ideą Miedzianego Jeźdźca i nie widzi między jednem a drugiem związku. Mickiewicz oskarża przyjaciół Moskali, „o niecnoty czynne, o to, że odstąpili od sprawy wolności, lżyli ją, sławiąc płatnym językiem tryumfy wojsk cesarskich“, a tym

czasem Puszkin w Miedzianym Jeźdźcu przyznaje się „do bierności, do braku męstwa“, to jest do tego, „o co Mickiewicz nikogo z Rosyan nie oskarżał“. Ten brak związku ilustruje Spasowicz dowcipnie przykładem: „Przypuszczam, że napadł na mnie mój znajomy bez żadnej przyczyny. Zarzucam mu, dlaczego na mnie napadłeś? a on na to: uciekłem, bom się zląkł. Rzecz oczywista, że odpowiadający mnie nie rozumie, a ja jego, i że mówimy o różnych rzeczach. *Qui pro quo* zwiększy się niepomiernie, gdy odpowiadający tłómaczyć się będzie nie wprost tem, że się zląkł, ale paralelami, bajeczkami, powoływaniem się na to, że i wielcy ludzie się lękali..... Cóż dopiero, jeżeli odpowiadający, będący twórczym poetą, zamiast odpowiedzi odpierającej zarzut, da cały epos z przeszłych czasów, na odgadnięcie zasadniczej myśli którego będą łamali sobie głowy potomkowie. Tak na Nilu stoją pobudowane piramidy, a wewnątrz ich leży mumia jakiegoś faraona, albo nawet nie człowieka, ale wołu czy ibisa i razi nas ta niestosowność wedle naszych pojęć między olbrzymimi wysiłkami na budowę i maleństwem osiąganego celu. Buduje się rozległy epos dlatego tylko, aby w nim jak w relikwiarzu schować pod kluczem maluczką obronę adwokacką i przytem nie zbiorową, nie obronę całego pokolenia, do którego P. należał, nie obronę Rosyi, że jest narzędziem w ręku przez nią wytworzonego zaborczego i despotycznego państwa, ale jedynie swojego maluteczkiego ja, dość licho wyglądającego i mało kogo swoimi osobistymi czynami interesującego“....

„Jeżeli ma być Jeździec Miedzany odpowiedzią, trzeba wskazania, komu się odpowiada i na kim chce odpowiadający sprawić korzystne dla się, zbijające oskarżenia wrażenie. Puszkin usprawiedliwiał się jużciż nie przed samym sobą, ani przed Mickiewiczem, któremu nie odpowiadał na żaden z jego zarzutów, ani przed Polakami, bo polskich znajomości i stosunków krom z M. nie posiadał i o nie się nie troszczył, nie przed własnym narodem i publicznością, bo celu swego dopiął i wierszami: Oszczercom Rosyi i Rocznica Borodina masę publiczności zelektryzował“....

Następnie Spasowicz widzi jeszcze jedno logiczne nieprawdopodobieństwo, o które jakoby rozbijają się wszystkie moje przypuszczenia. „Gdyby nawet Puszkin czuł brak odwagi cywilnej i lęk przed pożerającym wszelki indywidualizm państwem, nigdyby się do tego lęku nie przyznał, nietylko przed osobami, któreby brał za sędziów, ale i przed najbliższymi przyjaciółmi, wskutek wrodzonej mu i aż do chorobliwości posuniętej drażliwości uczucia honoru i godności osobistej“. Co się tyczy mojego twierdzenia, że wiersz Puszkina Nie daj mi Boże rozum postradać, jest najlepszym komentarzem do Miedzianego Jeźdźca,

jako wyraźnie wypowiadający myśl zawartą w tym ostatnim, to Spasowicz gorszy się „takiem piętrzeniem przypuszczeń jednych na drugie, będą to zawsze domki z kart, skoro jedno piętro się zapadnie, cały domek się rozwali“. Sens ukryty ułamku, podług Spasowicza, jest bardzo wątpliwy, „a może go nie było wcale, a wyraził w nim poeta obawę zwaryowania, która trapiła i Byrona“....

W końcu jako ostatni argument przeciwko mojemu wykładowi Miedzianego Jeźdźca, podnosi Spasowicz tę okoliczność, że monolog Eugeniusza grożącego pięścią śpiżowemu tyranowi był pierwotnie daleko dłuższy i tchnął nadzwyczajną nienawiścią ku europejskiej cywilizacyi, jak o tem świadczy ks. Wiaziemski, który słyszał go raz w deklamacyi samego poety. „Był więc Puszkin piszący Jeźdźca inaczej niż za młodu usposobiony, już się odstrychnął od europejskiego liberalizmu“ i Eugeniusz nie w imię tego liberalizmu podnosi pięść na Piotra, „ale przez arystokratyzm“ [1]).

Na tem się kończy kompleks zarzutów Spasowicza przeciwko memu wykładowi zagadkowego poematu Puszkina. Starałem się je podać najdokładniej, przeważnie własnemi słowami świetnego stylisty, jakim jest Spasowicz, ażeby tem swobodniej można się było poruszać przy ich rozstrząsaniu i zbijaniu.

Zacznę od przypomnienia pewnej niedokładności, którą popełnił Spasowicz, o której już była mowa we wstępie i do której jeszcze potem wypadnie mi powrócić. Mój wykład idei Miedzianego Jeźdźca w jego źwierciedle mocno się wykrzywił i stał się mało podobnym do rzeczywistego. W moim wykładzie poemat ten jest wprawdzie przyznaniem się do bierności, do biernego stanowiska wobec despotyzmu, ale nie do braku męstwa, nie do braku odwagi cywilnej, nie do „tchórzostwa,“ jak powiada p. Umańskij, idąc za Spasowiczem, bo swoje bierne stanowisko usprawiedliwia poeta, przedstawiając je, jako nakazane rozumem, koniecznością, fatalizmem położenia. Tak, Miedziany Jeździec jest przedewszystkiem wskazaniem fatalizmu, ciężącego na Puszkinie, jako na poecie rosyjskim, czemś w rodzaju owego wykrzyknika jego w parę lat później rzuconego w liście do żony: „Dyabeł mi nadał urodzić się w Rosyi z duszą i talentem!“ (VII, 404).

To jest jedna uwaga wstępna, uprzątająca z zarzutów Spasowicza to, co jest niedokładne, niezgodne z mojem rozumieniem i przedstawieniem rzeczy. Druga dotyczy porównania Miedzianego Jeźdźca z piramidami nad Nilem. Nie mogę dobrze zrozumieć, o co chodzi krytykowi w tem porównaniu, jeżeli ono ma służyć do czegoś więcej, niż

[1]) Pisma V, 366—369.

do ozdoby i ożywienia stylu. Jako argument przemawiałoby raczej za moim wykładem, mianowicie: jeżeli starożytni Egipcyanie pozwalali sobie na tak wielki zbytek dla drobnego celu, to mógł sobie i Puszkin pozwolić. Ale nie myślę korzystać z tego argumentu. Chcę natomiast wyrazić powątpiewanie, czy w istocie ten cel był i w jednym i w drugim razie tak drobnym, jak się krytykowi wydaje. Co prawda, starożytni Egipcyanie mało nas tutaj obchodzą, i chyba tylko nawiasem powiem, że podług mego zdania, budując wielkie piramidy dla złożenia w nich mumii faraona, składano hołd potędze państwa, wcielonej w zmarłym władcy, budując zaś je dla wołów i ibisów, składano hołd idei bóstwa, które w tych postaciach zwierzęcych przez lud było czczone; cel więc osiągany nie był tak maleńkim, jak go przedstawia Spasowicz. Ale mniejsza o Egipcyan, Puszkin nas tylko naprawdę obchodzi.

Jestże w istocie Miedziany Jeździec podług mojego wykładu „maluczką obroną adwokacką" schowaną pod kluczem jak w relikwiarzu w „rozległem epos", umyślnie w tym celu zbudowanem? Jestże obroną nawet „nie zbiorową", „ale jedynie swojego maluteczkiego ja, dość licho wyglądającego i mało kogo swoimi osobistymi czynami interesującego"? Że obrona nie jest adwokacką, o tem niżej; teraz o tem, że obrona nie jest maluczką rzeczą, a zwłaszcza w porównaniu z piramidą dla niej zbudowaną. Bo czy można „rozległem" nazwać epos, liczące około pół czwarta sta wierszy? Jakże określimy w takim razie rozmiary Oniegina, Pana Tadeusza, a zwłaszcza Iliady?

Nie, epos nie jest rozległem, ale to nie przynosi mu ujmy, i owszem to mu dodaje mocy tak, że Miedziany Jeździec — przynajmniej mojem zdaniem — góruje nad całą epiką Puszkinowską. Nic równie pięknego Puszkin w zakresie epiki nie stworzył. Poemat gdyby był rozleglejszym, nie miałby zapewne tego skupienia, tej spiżowej zwartości, która zeń czyni prawdziwy posąg z bronzu, odlany w słowach poety. A co nas szczególnie czaruje w tym posągu, to dźwięk jego spiżu, to tajemnicze głębie, które się w tym dźwięku otwierają przed nami. Rzekłbyś wiecowy dzwon Wielkiego Nowogrodu, przelany w inne kształty, przynosi ciemne wspomnienia i skargi dalekiej przeszłości.

Jeżeli zaś poemat tak wielkie sprawia wrażenie, to dlatego, że rzecz w nim ukryta nie jest maluczką. Gdyby to nawet nie była obrona zbiorowa, ale obrona jedynie swojego „ja" poety, jak powiada Spasowicz, to i w takim razie nie o małą by rzecz chodziło. Czemże jest romantyczna poezya w większej części swoich najznakomitszych utworów, jak Werter, Childe-Harold, René, Dziady, Anhelli, Oniegin i t. d. i t. d. jak nie wypowiadaniem swojego „ja" poetów, na różne tony i sposoby? To „ja" może czasem i „dość licho wyglądać", ale

jeżeli posiada czar słowa i wpływ na umysły, czyż można powiedzieć o niem, że „mało kogo swymi osobistymi czynami interesuje“? A gdyby nawet naprawdę mało kogo interesowało, czyby mniej przeto było drogiem dla poety,[1]) czyby zawahał się zbudować dlań mauzoleum poetyckie, w któremby obronę swoją przekazywał potomności. A pamiętajmy, że tu chodzi o największego poetę narodu rosyjskiego, i o poetę, który wiedział, że jest największym, że zbudował „monumentum aere perennius“, i który za jeden z głównych swoich tytułów do wdzięczności narodu uważał to, że się ośmielił „wielbić wolność w swój wiek srogi“.

Tak więc, gdyby nawet w Miedzianym Jeźdźcu była tylko obrona własnego „ja“ poety i nic więcej, to jeszcze nie byłaby to rzecz „maluczka“, niegodna budowy dla siebie wzniesionej, ani w rozumieniu poety ani w naszem, czytelników i krytyków. Ale w tym poemacie jest coś więcej, niż obrona własnego „ja“, Eugeniusz jest czemś więcej, niż przedstawicielem samego poety. Mówię to teraz, ale mówiłem to samo i bardzo wyraźnie przed dziesięciu laty, i dziwię się, że Spasowicz to przeoczył. Oto co można znaleźć w mojej dawnej rozprawie: „Eugeniusz, podnoszący pięść na miedzianego jeźdźca... jest wcieleniem indywidualizmu w ogóle w walce z tłumiącą go wszędzie wszechpotężną ideą państwa w Rosyi“. A nieco niżej, zestawiając Miedzianego Jeźdźca z Pomnikiem Piotra W. mówiłem: „Główna sytuacya jest ta sama. Tutaj poeta, „sławny pieśniami na całej północy“ piętnuje pomnik jako „kaskadę tyraństwa“, tam Eugeniusz w niewyraźnej, ale pełnej nienawiści groźbie podnosi pięść na niego. I tu i tam, choć w różny sposób, europejski indywidualizm występuje do walki z azyatycką ideą państwa w Rosyi“. I zaraz uwydatniłem ważną różnicę obok tego podobieństwa: „Pomnik kończy się przepowiednią zwycięstwa indywidualizmu, w Miedzianym Jeźdzcu azyatycka idea państwa obdarzona jest magiczną potęgą, wobec której buntowniczy indywidualizm łamie się i w proch pada“.[2])

Z tego wynika, że jakkolwiek obrona, zamknięta w poemacie, była przedewszystkiem osobistą obroną poety, nabierała jednak znaczenia zbiorowego, stawała się obroną liberalizmu rosyjskiego wogóle, zmuszonego ciągle uginać się przed ideą samowładztwa i tyle razy z tego powodu wyśmiewanego.

A teraz czy ta obrona była — w mojem rozumieniu — adwokacka, jak ją Spasowicz nazywa. Ten wyraz prowadzi mię do głównego zarzutu, jaki mam zrobić Spasowiczowi, mianowicie, że tak do-

[1]) W jednym z listów Puszkina czytamy taką uwagę: „Pisać swoje pamiętniki rzecz ponętna i przyjemna. Nikogo tak się nie kocha, nikogo tak się nie zna, jak samego siebie. Przedmiot niewyczerpany“. (VII 160).

[2]) Ślady wpływu Mickiewicza w poezyi Puszkina str. 37—38.

brze znane i wysoko cenione mistrzowstwo jego w zawodzie adwokackim, mimowoli zapewne stosowane przezeń do sfery odmiennej, jaką jest krytyka twórczości poetyckiej, mocno bróździ niekiedy w tej sferze. Czytając wyżej wymienione jego zastrzeżenia krytyczne, w których proces tworzenia poetycznego, oblekanie uczuć i idei w kształty plastyczne, traktowany jest jak zwykły sądowy proces, toczący się przed kratkami, w którym chodzi o zbadanie, czy oskarżony popełnił przypisywane mu przestępstwo, czy nie, czytając je chciałoby się naprawdę zawołać z rejentem z Pana Tadeusza:

tu panie nie śledztwo,
Tu obława, tu wszystkich wezwiem na świadectwo.

Tak, tu mamy do czynienia nie ze zwyczajnym oskarżonym, który stoi przed kratkami i myśli tylko o tem, jakby „sprawić korzystne wrażenie“ na sędziach i oskarżycielach i który punkt za punktem odpiera oskarżenia, tak że obrona jego, zła czy dobra, „pokrywa“ zupełnie zarzut, ale mamy raczej do czynienia z człowiekiem, któremu głęboko poruszono sumienie i który uczuwa nieodzowną potrzebę publicznej spowiedzi. A ponieważ ten człowiek jest poetą, a do głębi poruszone sumienie wywołuje w nim dreszcz natchnienia, więc spowiedź jego przybiera kształty swobodnej fantazyi poetyckiej, które się nie dadzą sparagrafować i z całą ścisłością logiczną zestawić z treścią zarzutu. Namysł, celowość, których p. S. każe szukać, niewątpliwie znajdą się i pod skrzydłami natchnienia, tylko nie można ich mierzyć miarą procesu sądowego i zwykłej obrony przed kratkami.

O co chodziło Puszkinowi, gdy pisał Miedzianego Jeźdzca, określiłem już to wyraźnie przed dziesięciu laty. „Chciał on wypowiedzieć całą pracę uczuć i myśli, wywołanych wstrząsającym pociskiem i w tem wypowiedzeniu znaleźć ulgę dla serca i odpowiedź dla wielkiego przeciwnika“.[1]) W tej spowiedzi zatem wszystko się znalazło: i żal, i cierpienie, i rezygnacya, i przyznanie się i obrona.

Ale Spasowicz nie może zrozumieć, przed kim się Puszkin usprawiedliwiał? „Jużciż nie przed samym sobą, powiada, ani przed Mickiewiczem, któremu nie odpowiadał na żaden z jego zarzutów“. To odsunięcie wszelkiej możliwości usprawiedliwiania się przed samym sobą jest wielce charakterystyczne. Naturalnie delinkwent stojący przed sądem nie czyni tego, bo nie po to go wezwano, ale rzecz inna z człowiekiem, czyniącym obrachunek sumienia: ten przedewszystkiem, jeżeli nie wyłącznie usprawiedliwia się i oskarża przed samym sobą. Ważny jest w tym względzie aforyzm Puszkina w liście do Wiaziemskiego

[1]) Ślady wpływu i t. d. str. 31.

z r. 1825: „Pogardzać sądem ludzkim nietrudno; pogardzać sądem własnym niepodobna".[1]) Puszkin znalazłszy dla siebie w poezyi Mickiewicza wyrzut w formie pytania: Gdzież wy teraz? czy jesteś takim, jakim byłeś stojąc pod jednym ze mną płaszczem przed bryłą Miedzianego Jeźdźca? czy nie zaparłeś się swoich poglądów, czy nie służysz „kaskadzie tyraństwa". byłby tylko oburzony, ale nie byłby boleśnie dotknięty tym pociskiem, gdyby miał sumienie zupełnie w tym względzie spokojne. gdyby w tem sumieniu nie było mętów. które ten pocisk poruszał i nie było słabych stron, w których mógł utkwić. Żeby ten pocisk wyjąć i zagoić ranę zadaną, pierwszą rzeczą było spuścić się na dno sumienia i rozejrzeć się w jego ciemnościach. Wszak ważne zmiany zaszły w jego życiu w ostatnich czasach, a przedewszystkiem stosunek jego do rządu radykalnie się zmienił. Olśniony zewnętrznemi korzyściami, które zeń płynęły, nie miał dotychczas sposobności, nie czuł potrzeby zapytać się, czy wszystko w tym stosunku było zgodne z zasadami, które wyznawał, czy nie było tam nic, coby trąciło jeżeli nie odstępstwem i przedajnością, to poniżeniem, ujmą godności. Teraz pod wpływem Ustępu III Dziadów uznał gwałtowną tego potrzebę. „Pogardzać sądem ludzkim nietrudno, pogardzać sądem własnym niepodobna".

O ile był surowym sędzią Puszkin dla siebie, jaki był rezultat obrachunku sumienia, tego domyślić się tylko możemy z Miedzianego Jeźdźca i wiersza Nie daj mi Boże oszaleć. Czy ta spowiedź była pełnym wyrazem obrachunku sumienia? Czy z całej pracy uczuć i myśli, wywołanych wstrząsającym pociskiem, nie odtrącił on czego i nie odrzucił na dno sumienia? P. Spasowicz powiada: „Są zarzuty, szczególnie niepoimienne, których się nie podnosi, ażeby nie pokazać, że się do nich przyznaje podnoszący, a więc że się do nich poczuwa".[2]) Być może, że taki był stosunek Puszkina do zarzutu Mickiewicza, że „płatnym językiem tryumf cara sławi", ten bowiem szczególny zarzut nie znajduje echa w poezyi Puszkina. Przyznawałem to już dawniej, mówiąc, że ani w pierwszym ani w drugim utworze, ani w trzecim (wiersz p. t. Mickiewicz)... nie oczyścił się Puszkin z najcięższego i najkrwawszego zarzutu, jakim weń nieświadomie czy umyślnie cisnął Mickiewicz, że płatnym językiem święcił tryumf cara nad narodem, dobijającym się wolności".[3]) Czy naprawdę nie poczuwał się w tym względzie ani trochę do winy? Czy też rana była za bolesna, aby ją odsłaniać

[1]) Dzieła VII, 160.
[2]) Pisma V, 370.
[3]) Ślady wpływu i t. d. str. 48.

i dotykać? W cytowanym już dwa razy liście do Wiaziemskiego z r. 1825, gdzie jest mowa o pisaniu pamiętników, znajdujemy poniekąd komentarz do podobnej sytuacyi. „Nie kłamać — można; być szczerym — niepodobieństwo fizyczne. Pióro niekiedy zatrzyma się w zapędzie, jak nad przepaścią, nad czemś, co człowiek obcy przeczytałby obojętnie“.

Czy i tutaj pióro poety zatrzymało się nad przepaścią? Nie mamy na to odpowiedzi.

Ale Spasowicz twierdzi, że Puszkin nie odpowiadał na żaden zarzut Mickiewicza, że wogóle w Miedzianym Jeźdźcu nie ma odpowiedzi na poezyą Mickiewicza, a jest tylko mimowolna z nią analogia. Pochodzi to stąd, że znakomity adwokat jak mi się zdaje i jak już wspomniałem, spogląda na utwór poetycki okiem prawnika — tym razem przynajmniej — i szuka w dziedzinie fantazyi tej ścisłości, która jest właściwą dziedzinie prawa. Tymczasem tu chodzi nie o pojedyńcze, szczegółowe zarzuty, bezimiennie adresowane do przyjaciół Moskali, ale o całość wrażenia, jakie odniósł Puszkin z zestawienia wierszy: Pomnik Piotra i Do przyjaciół Moskali. Z tego zestawienia wysuwało się pytanie, które już wyżej określałem: czy jesteś takim, jakim byłeś przed niewielu laty w rozmowach ze mną? takim samym wrogiem despotyzmu? A dodajmy do tego, że w swojej dedykacyi Mickiewicz przychodził „zwiastować wolność nad krainą lodów“, jadem swej goryczy chciał przegryźć okowy swoich przyjaciół, wzywał ich niejako do zerwania „cierpliwie i długo noszonej obroży“. Otóż na takie wołania jest odpowiedź w Miedzianym Jeźdźcu. Jaka? Taka, jaką podałem w dawnej rozprawie i zacytowałem już we wstępie: „Byłem i jestem wyznawcą wolności, byłem i jestem wrogiem tyranii, ale czyż nie byłbym szaleńcem występując do jawnej z nią walki? Chcąc żyć w Rosyi, trzeba się poddać wszechpotężnej idei państwa, inaczej ścigać mię ona będzie, jak szaleńca Eugeniusza“.

Ale Spasowicz, jak wiemy, widzi w tej odpowiedzi „logiczne nieprawdopodobieństwo“. Dlaczego? o tem już była mowa, ale jeszcze raz muszę słowa jego zacytować, ponieważ w nich tkwi jądro nieporozumienia, które chciałbym do szczętu rozproszyć. „Gdyby nawet czuł Puszkin brak odwagi cywilnej i lęk przed pożerającem wszelki indywidualizm państwem, nigdyby do tego lęku nie przyznał się nietylko przed osobami, któreby brał za szpiclów, ale i przed najbliższymi przyjaciółmi, wskutek wrodzonej mu i aż do chorobliwości posuniętej drażliwości uczucia honoru i godności osobistej“. A jeżeli „chylił się ku rządowi więcej, niżby się chciało jego wielbicielom dla sławy jego, jako wielkiego człowieka, działo się to bez jego świadomości o tem,

nie przez lęk, ani dla łaski, ale wskutek tej praktyczności szybko obrachowującego rozumu, który mu wskazywał niedające się przebić głową mury i wskutek optymizmu, który mu kazał się karmić nadziejami wtedy nawet, gdy te nadzieje były nie na miejscu i nie na czasie..." [1]).

Jeżeli nieco wyżej wykazałem, jak Spasowicz grzeszy niekiedy, stosując ścisłość prawniczą do krytyki literackiej, to tym razem zmuszony jestem oskarżyć go o drugą ostateczność, o zdumiewający brak ścisłości w polemice, brak, z którego nie umiem sobie zdać sprawy. Dotykałem już tego i nazwałem to niedokładnością, ale teraz chciałbym uwydatnić, że stało się tu coś dziwnego, jakieś *qui pro quo*, które może godnie stanąć obok utworzonej *ad hoc* przez mego oponenta anegdoty o dwu znajomych, z których jeden pyta: dlaczego na mnie napadłeś? a drugi odpowiada: uciekłem, bom się zląkł. Ażeby anegdotą odpowiedzieć na anegdotę przedstawię to *qui pro quo* także w formie opowiadania o dwu znajomych. Jeden z nich mówi: „Czy wiesz, Eugeniusz powiada o sobie, że nie chce bić głową o mur, bo nie jest szaleńcem", a drugi na to odpowiada: „Nieprawda, to jest logiczne nieprawdopodobieństwo, aby Eugeniusz mógł się przyznawać do tchórzostwa, on który ma tak drażliwe uczucie honoru. Wiem zresztą, że on dlatego nie bije o mur głową, że ma rozum praktyczny". Oto jest obraz naszej polemiki w jednym z najważniejszych jej punktów. Rzecz widoczna, że odpowiadający nie rozumie tego, komu odpowiada, ale dla czego? skoro twierdzenie, na które odpowiada, jest bardzo wyraźne. Dlaczego p. Spasowicz zamiast mojego twierdzenia, bierze jakieś inne, [2]) nazywa je mojem, i rąbie je bez litości, aby w końcu uprzątnąć miejsce dla twierdzenia, które jest z mojem prawdziwem prawie zupełnie zgodne? Nie rozumiem, powtarzam, co go doprowadziło do tego nieporozumienia. Wątpię, aby powodem było cytowane przezeń wyrażenie moje: „abdykacya przed potęgą kaskady", bo taka abdykacya może wypłynąć z różnych źródeł, może być tak skutkiem tchórzostwa, jak praktycznego rozumu, jak wreszcie braku wyższego namaszczenia, tak wspaniale przedstawionego w Proroku i braku tej wiary, którą Mickiewicz wypowiedział w słowach:

[1]) Pisma V, 368.

[2]) Podając (na str. 368) mój wykład wyznania Puszkina, zawartego w Miedzianym Jeźdźcu, Spasowicz tak go streszcza: „należałoby walczyć, ale byłbym szaleńcem, gdybym żyjąc w Rosyi nie poddał się przygniatającej idei państwa i z nią wystąpił do walki". Otóż początek tego wyznania, „należałoby walczyć", ani ze słów, ani z myśli, nie należy do mnie; dorobił go Spasowicz na własną rękę i naturalnie całości wyznania nadał odmienne znaczenie.

Ludzie, każdy z was mógłby samotny, więziony,
Myślą i wiarą zwalać i podźwigać trony.

Czy może na trop omylny wprowadziła go wbrew moim wyraźnym słowom okoliczność, że w Eugeniuszu widziałem jedno z wcieleń samego poety, a ponieważ Eugeniusz szaleniec uląkł się groźnej twarzy miedzianego cara, więc w tym jego lęku trzeba widzieć przyznanie się Puszkina do niewolniczego strachu przed potęgą idei samowładczej? Ale jakkolwiek takiego przypuszczenia nie odrzuciłbym stanowczo, nigdzie przecież podobnych konsekwencyj nie wyprowadzałem. Pomiędzy poetą a bohaterem Miedzianego Jeźdźca inne uwydatniałem analogie, mówiąc, że „szaleniec Eugeniusz, podnoszący pięść na tryumfatora, a potem ścigany przez niego, i poeta — to jedna osoba“ [1]). Na moment lęku zwróciłem szczególną uwagę tylko jako na proroczą wskazówkę tego strachu, który objął Puszkina w rok potem na widok niełaski carskiej, a do którego poeta we współczesnych listach do żony wyraźnie się przyznawał [2]). O tym momencie możnaby powiedzieć, że go nieświadomie brał poeta z siebie, aby go wcielić w postać Eugeniusza.

Tak więc logiczne nieprawdopodobieństwo, które zarzuca mojemu wykładowi Spasowicz, jest wytworem własnej jego, a niepojętej dla mnie pomyłki. Cieszę się, że nietylko ja sam to widzę.

VI.

Trzymając się porządku zarzutów, odpierających mój wykład idei Miedzianego Jeźdźca przechodzę do wiersza Puszkina: Nie daj mi Boże oszaleć. Widziałem w nim i widzę rażące pod względem idei pokrewieństwo z Miedzianym Jeźdźcem, najlepszy komentarz do niego. Poeta na wstępie prosi Boga, aby nie odjął mu rozumu, aby nie spuścił nań szaleństwa. A jednak rozumu swego on nie ceni, bo ten rozum nie da mu szczęścia, jakieby mogło mu przynieść szaleństwo. Oszalawszy, puściłby się w ciemny las, wsłuchiwałby się w szum fal, wpatrywał w puste niebiosa, zapominał o świecie w obłoku cudownych mar i śpiewałby płomiennym językiem. I byłby szczęśliwy, byłby silny, byłby wolny, jak wicher ryjący pola i łamiący lasy. Dlaczegoż więc prosi Boga, aby mu nie odejmował rozumu, nie spuszczał

[1]) Ślady wpływu str. 39.

[2]) Pod datą 11 lipca 1834 (VII 364) pisał: „W tych dniach omal żem sobie biedy nie napytał: z tym tylko co się nie pokłóciłem — i stchórzyłem (трухнулъ то я), a przytem smutno mi się zrobiło“.

nań szaleństwa? Dlatego, że oszalawszy stanie się strasznym dla ludzi, jak zaraza. Nie dadzą mu używać szczęścia i wolności, nie pozwolą śpiewać w ciemnym lesie, chwycą na łańcuch, osadzą za kratą, i jeszcze przyjdą droczyć się z nim, jak z dzikiem zwierzątkiem.

I w nocy ponad mą ciężką głową
Nie słowik zabrzmi pieśnią majową
Nie lasu zaszumi szczyt..
Lecz będę słyszał wśród nocnej ciszy
Groźby dozorców, krzyk towarzyszy,
I jęki i kajdan zgrzyt.

Myśl tego wiersza jest widna, jak dzień, tak przejrzysta, że ani trochę nie trzeba sobie łamać głowy i namyślać się, aby ją wydobyć. Trzebaby chyba dać zawiązać sobie oczy i zabawić się w ślepą babkę, ażeby jej nie złowić. Jakaż to myśl? Rozkosznie jest marzyć i śpiewać głośno o wolności, jak śpiewają poeci wolnych narodów, rozkosznie jest niczem nie krępować się w wylewie swoich uczuć i marzeń, ale czy to możliwe w Rosyi? Szalonym musiałby być poeta, któryby chciał w tem państwie śpiewać głośno o wolności. Bo i cóż go czeka? Chwycą go zaraz, rzucą do więzienia i przyjdą się z nim droczyć. Rozum tedy praktyczny nie pozwala poecie zapominać się, gdzie jest, i każe mu stroić lutnię nie podług pragnień swoich, ale podług możności.

Ale to, co jest dla mnie jasne, jak dzień, dla mego oponenta jest całkiem niewidzialne. Zdawałoby się, że krytyk, który ma tak daleki wzrok, tak rozległe obejmuje horyzonty, pozbawiony jest zdolności widzenia tego, co leży tuż przed jego oczami. Mój wykład tego wiersza wydaje mu się tylko nieużytecznem piętrzeniem jednych przypuszczeń na drugie, „będą to domki z kart, skoro jedno piętro się zapadnie, cały domek się rozwali". Zdawałoby się, że nic łatwiejszego, jak trącić palcem taki domek i rozwalić. Zobaczmyż, czy się to udało p. Spasowiczowi.

Cała krytyka jego w tym względzie zawarta jest w następujących słowach: „Wiersz N i e d a j m n i e B o h s o j t i s u m a, za życia nie wydany, przez wydawców dopiero zaliczony do 1833 r. Gdybyśmy chcieli bawić się w przypuszczenia, cóżby nam wzbroniło datować go 1836 r., w którym P. dowiedział się, że Czaadajewa ogłoszono za waryata.... Nic nie twierdzę, żadnego domysłu nie tworzę, ale gdybym go tworzył, czemże on gorszy od domysłów p. Tretiaka? Sens ukryty ułamku jest bardzo wątpliwy, a może go nie było wcale, a wyraził w nim poeta obawę zwaryowania, która trapiła i Byrona, chociaż wiadomo, że Byron i Puszkin mało byli dysponowani do umysłowego obłąkania" [1]).

[1]) Pisma V, 368—369.

Jakież zarzuty kryją się w tych słowach. Powiedziałem w dawniejszej rozprawie, że jakkolwiek nie ma szczegółowej daty pod wierszem, wiemy wszakże, że pochodzi z r. 1833, a więc że napisany był niedługo przed lub po Miedzianym Jeźdźcu. Datę pochodzenia oparłem na nowem krytycznem wydaniu dzieł Puszkina, dokonanem przez Morozowa, w którem wiersz Nie daj mi Boże umieszczony jest pod r. 1833. Sprawdzić daty nie miałem wtedy możności przynajmniej o tyle, o ile to można uczynić zdaleka, nie miałem pod ręką opisu rękopisów Puszkina, wydanego przez Jakuszkina; że jednak wydawca żadnych wątpliwości chronologicznych nie poruszał, sądziłem, że ma mocne podstawy dla swojej daty. Spasowicz, jak to z przytoczonych słów jego wnioskować można, odrzuca autentyczność daty, i ma do pewnego stopnia słuszność. Ale zdaje mu się przytem, że uderzywszy w niepewność daty, tem samem i cały mój domek z kart rozwalił i w tem się całkowicie myli.

Od Jakuszkina, z opisu autografów Puszkina, dowiadujemy się tylko tyle, że wiersz Nie daj mi Boże nie ma daty w rękopisie, a napisany jest na arkuszu listowego papieru większego formatu z wodnym znakiem: 1830, i że na tej samej stronicy, co ów wiersz, znajduje się urywek Puszkinowskiego wiersza: Don Rodrigo[1]). Wodny znak świadczy tylko tyle, że wiersz nie mógł być napisany wcześniej jak przed 1830; druga zaś okoliczność, bliskie sąsiedztwo z Don Rodrigiem, pozwala się domyślać, że nie był pisany przed r. 1832, ponieważ inny urywek tego wiersza pisany jest na papierze z wodnym znakiem 1832. Wskazówki zatem wysnute z autografów Puszkina nie przeczą dacie podanej przez wydawców, czynią ją dość prawdopodobną, ale zupełnej pewności nie dają i o tyle trzeba przyznać słuszność memu oponentowi.

Ale czyż to mój „domek z kart“ na dacie jest zbudowany? Bynajmniej. Datą nie pogardziłem, skoro się zbiegała z datą Miedzianego Jeźdźca. P. Spasowicz powiada, że gdyby się chciał „bawić w przypuszczenia“, to nic by mu nie wzbroniło odnieść tego wiersza do r. 1836, w którym Puszkin dowiedział się, że Czaadajewa ogłoszono za waryata, i że taki domysł nie byłby wcale gorszy od mojego. Ale p. Spasowicz nie chce bawić się w przypuszczenia. Mój Boże! cóżby się stało z nauką, gdybyśmy się przestali bawić w przypuszczenia? Czemże jest filozofia wszystkich wieków i narodów, jeśli nie taką szlachetną zabawą? Czemżeby była i krytyka literacka, gdyby na nią nałożyć hamulec bezwzględnej wstrzemięźliwości. I jak tu przeprowadzić

[1]) Рукописи Александра Сергѣевича Пушкина. Русская Старина 1884 IV 86.

wyraźną granicę między sferą pewników a przypuszczeń? Ja np. przed dziesięciu laty wyraziłem przypuszczenie na podstawie pewnych danych, że Mickiewicz dopiero w Paryżu 1832 napisał wiersz Do przyjaciół Moskali i pisząc go miał na myśli Puszkina i Żukowskiego, p. Spasowicz moje przypuszczenie uznał za pewnik, a teraz odkryty niedawno autograf poety z własnoręczną datą nietylko odbiera memu przypuszczeniu godność pewnika, ale je zupełnie obala. Mimo to, nie sądzę, aby tamto przypuszczenie moje, przed którem mój oponent, jak sam powiada, złożył broń, uznając je za pewnik, było tylko domkiem z kart. Sądzę, że było raczej, jak tysiące innych, rusztowaniem, które jest potrzebne do budowy, ale które się rozbiera i odsuwa, jak tylko staje się zbytecznem, lub okazuje ułomnem.

Ale zobaczmy, coby znaczył domysł, że wiersz Nie daj mi Boże napisany był w r. 1836 na wiadomość, że Czaadajewa ogłoszono za waryata, i czy ten domysł nie byłby gorszy od mojego? Przypominam, za co Czaadajewa zrobiono waryatem: zato, że ośmielił się wywyższyć katolicyzm nad prawosławie i w ten sposób ugodzić w jednę z kardynalnych podstaw polityki rosyjskiej. Było to więc podniesienie pięści na „kaskadę tyraństwa“ takie, na jakie sam Puszkin nigdy się nie zdobył, nawet w pierwszej młodości, bo jego Wolność i inne tchnące liberalizmem utwory obiegały w rękopisie, Czaadajew zaś swój List filozoficzny wydrukował w Rosyi. Gdyby zatem prawdą było, że pobudką do napisania wiersza, o którym mowa, stał się śmiały krok Czaadajewa i jego następstwa, to i w takim razie wykład myśli zawartej w wierszu ani na jotę nie różniłby się od mojego wykładu, a wiersz byłby taksamo doskonałym komentarzem do Miedzianego Jeźdźca. Domysł Spasowicza, albo raczej domysł przez niego na próbę podany, byłby o tyle gorszy od mojego, że na papierze z r. 1830 łatwiej pisać w r. 1833 niżeli w 1836. Poza tem, przyznaję, nie jest wcale gorszy od mojego, ale dokąd prowadzi? Nie gdzieindziej, jak do owego „domku z kart“, który z pozoru tak łatwo rozwalić. Bo, jak już powiedziałem, mój wniosek zbudowany jest nie na dacie wiersza Nie dajmi Boże, ale na myśli w nim zawartej. Czy wiersz był pisany w r. 1833 czy 1836, myśl w nim ukryta nie zmienia się i takie samo rzuca światło na ideę Miedzianego Jeźdźca.

Ale Spasowiczowi ta myśl wydaje się bardzo wątpliwą i gotów jest przypuścić, że w tym wierszu nie ma wcale ukrytej myśli, i że trzeba go brać dosłownie, jako wyraz obawy zwaryowania. W tym punkcie wstrzemięźliwość krytyka sięga Herkulesowych słupów. Zauważmy naprzód, że biorąc wiersz dosłownie, nie znajdujemy tam obawy samego zwaryowania, tylko następstw, które ono za sobą prowadzi.

I owszem poeta powiada, że chętnieby się rozstał z rozumem, chętnieby oszalał, gdyby mu tylko pozwolono puścić się ze swojem szaleństwem w las ciemny, używać tam zupełnej wolności i śpiewać w gorączkowym zapale, i jeżeli nie chce oszaleć, to tylko dlatego, że szaleństwo prowadzi do zamknięcia i kajdan.

I my to mamy brać dosłownie? Mamy wierzyć, że Puszkin naprawdę radby był zwaryować, gdyby nie obawa, że go zamkną do domu waryatów? Mamy nie zważać na rozmaite inne niedorzeczności, wypływające z dosłownego brania treści wiersza i czynić to w imię jakiejś wstrzemięźliwości, która wygląda na całkowitą bezkrytyczność? Doprawdy nie wiemy, czy Spasowicz żartuje, czy o drogę pyta.

Pozostaje mi jeszcze rozprawić się z ostatnim z przytoczonych zarzutów mego przeciwnika, z owym argumentem, że nie mógł Puszkin-Eugeniusz podnosić pięści na posąg Piotra w imię europejskiego liberalizmu, bo wiemy od Wiaziemskiego, że w zaginionym dziś już monologu bohatera wyrażała się energicznie nienawiść do europejskiej cywilizacyi. Odpowiedź na ten argument znaleźć można już w mojej dawniejszej rozprawie z r. 1889 i dziwi mię trochę, że Spasowicz, nabijając po raz ostatni broń polemiczną tym właśnie argumentem, nie uwzględnił moich słów dawniejszych. Oto co pisałem przed dziesięciu laty: „Bezwątpienia monolog ten, gdybyśmy go znali, mógłby się bardzo wiele przyczynić do rozjaśnienia poematu... Wszakże tego, co mówi ks. Wiaziemski, że „zbyt energicznie dźwięczała w nim nienawiść ku europejskiej cywilizacyi", nie można inaczej rozumieć, jak tylko, że był on wymierzony przeciwko Piotrowi, jako reformatorowi-despocie, zabijającemu wszelki indywidualizm narodowy. Cywilizacyi europejskiej Puszkin nigdy nie okazywał niechęci, i owszem zawsze ciężył ku niej. Jeżeli mu wstrętną mogła się wydać, to tylko wtedy, gdy była larwą bez treści, gdy zamiast uszlachetniania narodu, stawała się torturą dla niego, a narzędziem polityki dla despotycznego rządu, jednem słowem, wstrętną mu mogła być tylko taka cywilizacya, jaką odmalował Mickiewicz w Przeglądzie wojska". [1])

Ale Spasowicz nie zwraca uwagi na te względy, chwyta kilka ogólnikowych, a przeto niedość jasnych słów Wiaziemskiego i na nich buduje cały akt oskarżenia. „Był więc Puszkin — powiada — inaczej niż za młodu usposobiony, już się odstrychnął od europejskiego liberalizmu nie przez demokratyzm, jak to czynili główni słowianofile moskiewscy, ale przez arystokratyzm". [2]) Jeżeli to nie jest domek z kart,

[1]) Ślady wpływu 35–36.
[2]) Piema V 369.

to nie powinien rozwalić się za pierwszem dmuchnięciem. Spróbujmy. Spasowicz uważa, jak to z przytoczonych słów jego widać, że bohater Puszkina w swojej dyatrybie występował nie przeciw takiej cywilizacyi, jaką ja wyżej określiłem, nie przeciw czysto materyalnej kulturze zewnętrznej, która się nietylko mogła godzić z despotyzmem, ale nawet go wspierać, ale przeciw duchowej, wewnętrznej, która była kolebką europejskiego liberalizmu. Jeżeli tak, to zapytamy, jaki jest związek pomiędzy taką kulturą a Piotrem Wielkim i jego pomnikiem? Zaiste, szaleniec Eugeniusz musiałby być podwójnym szaleńcem, gdyby obwiniał Piotra o grzechy przez niego niepopełnione i cały poemat stawałby się jednym wielkim nonsensem.

Ale może dla Spasowicza taki związek istnieje, skoro on utrzymuje gdzieindziej,[1]) że reforma Piotra W. była „jedyną prostą drogą do wolności“? Mówiłem już o wartości tego twierdzenia, ale teraz na chwilę przypuśćmy, że Spasowicz się nie myli w swoim sądzie o reformie Piotra, to i cóż z tego wyniknie? Czy nawet wobec tego przypuszczenia możebnem będzie twierdzenie Spasowicza, że Puszkin w osobie Eugeniusza „przez arystokratyzm“ wygraża pięścią Piotrowi Wielkiemu, rzekomemu przedstawicielowi europejskiego liberalizmu? Bynajmniej. Przeczy temu stanowczo to, co wiemy o genezie poematu, przeczy temu stanowczo i sam poemat.[2]) W rozprawie *Slady wpływu Mickiewicza w poezyi Puszkina* przedstawiłem tę genezę bardzo szczegółowo i do niej odsyłam czytelnika, tu podam z niej tylko tyle, ile potrzeba do obalenia twierdzeń a raczej zarzutów Spasowicza, czynionych memu wykładowi idei *Miedzianego Jeźdźca*.

Kiedy Puszkin zabierał się do pisania dalszego ciągu *Oniegina*, jeszcze przed poznaniem trzeciej części *Dziadów*, w nastroju jego, który się miał wyrazić w poemacie, górowało w istocie zadraśnięte uczucie dumy rodowej i żal nad upadkiem dawnego bojarstwa w Rosyi. Świadczą o tem jego bruliony, świadczy przedewszystkiem jego *Genealogia mojego bohatera*, która miała być początkiem nowego poematu, to jest dalszego ciągu *Oniegina*. Ale kiedy odczytał trzecią część *Dziadów*, a w szczególności *Ustęp* do niej dodany, wrażenie, którego doznał, było tak silne, że jego plany zmieszały się i nie mógł już

[1]) Pisma V 360.

[2]) Nie powołuję się na świadectwo pani Smirnowej, która w swoich *Zapiskach* każe mówić Puszkinowi, iż byłby nędznym patryotą rosyjskim, gdyby skarżył się na Piotra za to, że odjął niektóre prawa szlachcie — ponieważ jak to już przedtem zaznaczyłem, wiarogodność tych *Zapisków* jest mocno podejrzana, zwłaszcza że podane zostały w opracowaniu jej córki, a oryginalny tekst ulotnił się. (Русскій Архивъ 1899 II 148).

pisać dalej poematu, w którym zamierzał przedstawić współczesny nastrój swej duszy, bo ten nastrój się zmienił. Próbował, silił się powiązać nowy pomysł, zbudzony poezyą Mickiewicza, z dawniejszym, ale mu to nie szło, więc odrzucił cały ustęp, pełen arystokratycznego żalu i zrobił z niego osobną całość p. t. Genealogia mojego bohatera. Czyżby to zrobił, gdyby bohater Miedzianego Jeźdźca miał być przedstawicielem arystokratyzmu, gdyby przez arystokratyzm podnosił pięść na miedzianego olbrzyma? Rzecz jasna, jak słońce, że odrzucił właśnie dlatego, iż Eugeniusz miał co innego wyrażać. Łączność między nowym pomysłem, nowym nastrojem a minionym zaznaczyła się tylko w krótkiej wzmiance o nazwisku bohatera, że kiedyś może było świetne, ale jak gdyby chcąc uprzedzić wszelkie domysły w rodzaju twierdzenia Spasowicza, dodawał, że jego bohater, chociaż pochodził ze starożytnego rodu, nie zaprzątał sobie wcale głowy tą starożytnością.[1])

Zdaje mi się, że to, co się powiedziało, wystarcza, aby pokazać całą bezzasadność twierdzenia, że bohater Puszkina w Miedzianym Jeźdźcu zanosi protest przeciw europejskiemu liberalizmowi, nie zaś w jego imieniu. Tym sposobem polemika moja z p. Spasowiczem, dotycząca znaczenia Miedzianego Jeźdźca, została wyczerpaną, bo to, co w końcu Spasowicz mówi o *préjugés aristocratiques* Puszkina, o jego „żalu arystokratycznym", wreszcie o sztucznem hodowaniu arystokracyi rodowej, jakkolwiek słuszne i trafne zawiera w sobie uwagi, z głównym przedmiotem sporu wiąże się tylko ubocznie i na jego rezultat wpływać nie może. Tym zaś rezultatem jest, że żaden z zarzutów Spasowicza nie zdołał nie już zburzyć, ale choćby tylko zachwiać mego wykładu znaczenia Miedzianego Jeźdźca, i że zatem jak przed dziesięciu laty, tak i teraz uważam ten poemat za odpowiedź poetycką na Ustęp III części Dziadów Mickiewicza, odpowiedź którą można mniej więcej streścić w ten sposób: „Byłem i jestem w głębi duszy wyznawcą wolności, byłem i jestem wrogiem tyranii, ale byłbym szaleńcem, gdybym chciał w Rosyi stanąć do jawnej z nią walki". Innemi słowy odpowiedzią była skarga na fatalizm, ciążący na rosyjskim poecie, w treści swojej, jak już powiedziałem, zgodna ze znanym wykrzyknikiem Puszkina: „Dyabeł mi nadał urodzić się w Rosyi z duszą i talentem!" Jak Aleko w Cyganach był wyrazem fatalizmu wewnętrznego, fatalnego dziedzictwa krwi

[1])
Нашъ герой
Живетъ въ Коломнѣ, гдѣ то служитъ,
Дичится знатныхъ и не тужитъ
Ни о покойницѣ роднѣ,
Ни о забытой старинѣ.

afrykańskiej,[1]) tak szaleniec Eugeniusz był wyrazem fatalizmu zewnętrznego, wyrazem stosunku poety do „kaskady tyraństwa".

W końcu kilka słów usprawiedliwienia dla niniejszej pracy. Jest ona nawskróś polemiczną; zadaniem jej jest tylko rozstrząsnąć zarzuty poczynione przez Spasowicza mojemu wykładowi Miedzianego Jeźdzca. Otóż czy polemika nie jest za długa, za rozwlekła, czy analiza nie jest za drobiazgowa? Czy spór zasługuje na tak szczegółowe traktowanie?

Sądzę, że najlepszem usprawiedliwieniem mojem w tej mierze będzie zwrócenie uwagi na osobę przeciwnika i na znaczenie stosunku Mickiewicza do Puszkina. Moim przeciwnikiem jest nietylko znakomity obywatel, którego zasługi są dobrze znane, choć niezawsze dobrze rozumiane, nietylko znakomity pisarz wznoszący się inteligencyą wysoko nad poziom umysłowy naszego społeczeństwa, ale i człowiek przez całe życie oddany badaniu wzajemnego stosunku dwu społeczeństw, których najwyższymi przedstawicielami w poezyi są Mickiewicz i Puszkin. Głos takiego przeciwnika ma wielką wagę, to też i zarzuty pochodzące od niego zasługują na wyczerpujące roztrząsanie, a im bardziej poglądy jego na daną kwestyę różnią się od moich, tem więcej poczuwam się do obowiązku szczegółowego ich badania i zwalczania.

Drugi wzgląd jest jeszcze ważniejszy. Wzajemny stosunek dwu poetów: Mickiewicza i Puszkina, ma znaczenie, którego doniosłość niełatwo się da zmierzyć. Sięga ona daleko po za ramy historyi literatury, ogarnia przyszłość nietylko Polski i Rosyi, ale i całego słowiańskiego świata, a może i więcej. Co bowiem jest najbardziej zasadniczym rysem stosunku Mickiewicza do Puszkina, albo jeszcze lepiej powiedziawszy, Mickiewicza do Rosyi, tak, jak się ten stosunek wyraził w Ustępie trzeciej części Dziadów? Nie jest nim głębokie poczucie krzywd swego narodu, jakkolwiek wyraża się tam ono z nadzwyczajną mocą; nie jest nim nienawiść do narodu rosyjskiego, bo ten naród uważa Mickiewicz tylko za bierne narzędzie w rękach cara; nie jest nim nawet nienawiść do cara, pomimo iż dźwięczy tak groźnie i przez cały poemat nie umilka, bo naprzeciw pielgrzyma o mścicielskich źrenicach, utkwionych w cesarskim pałacu, umiał poeta postawić anielską postać malarza-mistyka, którego serce nie zemstą, ale głęboką litością i ofiarnością jest przejęte, i który nawet w tyranie widzi jeszcze człowieka. Tym rysem zasadniczym, ideą ogarniającą

[1]) Porównaj „Mickiewicz i Puszkin jako bajroniści". (Przegląd powszechny z czerwca 1899. 325—330).

wszystko i nad wszystkiem górującą, choć może na pierwszy rzut oka niedostrzegalną, jest przedstawienie Rosyi, narodu rosyjskiego, jako bryły drzemiącej, jako siły świeżej, surowej i barbarzyńskiej wobec odwiecznej walki dwóch potęg: dobra i zła, jasności i mroku, ciepła i lodu, wolności i despotyzmu. Jak trzecia część Dziadów jest obrazem walki złych i dobrych duchów o duszę poety-Konrada, tak w Ustępie jest zapowiedź walki Arymana z Ormuzdem o tę bryłę. Aryman trzyma tę bryłę skutą w swoich objęciach, ale Ormuzd żyje i idzie w pełnym blasku swej potęgi upomnieć się o swoje dziedzictwo, a poeta polski jest jego heroldem. Posłuchajmy, co mówi niemal na samym początku Ustępu:

Kraina pusta, biała i otwarta,
Jak zgotowana do pisania karta —
Czyż na niej pisać będzie palec Boski,
I ludzi dobrych używszy za głoski,
Czyliż tu skreśli prawdę świętej wiary,
Że miłość rządzi plemieniem człowieczem,
Że trofeami świata są: ofiary!
Czyli też Boga nieprzyjaciel stary
Przyjdzie i w księdze tej wyryje mieczem,
Że ród człowieczy ma być w więzy kuty,
Że trofeami ludzkości są: knuty!

To pytanie, ta myśl wynurza się kilka razy z poematu, jakby na świadectwo, że nie jest przelotną, ale zasadniczą. Więc opisując lud rosyjski, jego dorodność fizyczną, przy braku wewnętrznego życia, poeta przyrównywa ciało tego ludu do grubej tkaniny, „w której zimuje dusza gąsienica“ i zapytuje:

Ale gdy słońce wolności zaświeci,
Jakiż z powłoki tej owad wyleci?
Czy motyl jasny wzniesie się nad ziemię,
Czy ćma wypadnie, brudne nocy plemię?

W Pomniku Piotra Wielkiego ta sama walka, to samo pytanie. Pomnik, ta lecąca z granitów a ścięta mrozem kaskada, to znak i tryumf Arymana.

Lecz skoro słońce swobody zabłyśnie,
I wiatr zachodni ogrzeje te państwa,
I cóż się stanie z kaskadą tyraństwa?

W Oleszkiewiczu dowiadujemy się z ust uwielbionego przez poetę mistyka, ze i o duszę cara toczy się walka między dobrymi i złymi duchami.

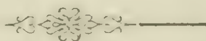
Ty nie śpisz carze! noc już wkoło głucha,
Śpią już dworzanie — a ty nie śpisz carze;
Jeszcze Bóg łaskaw posłał na cię ducha,
On cię w przeczuciach ostrzega o karze.

. . . .
. . . . dawniej ileż razy
Był ostrzegany od anioła stróża.
. . . .
On tak zły nie był, dawniej był człowiekiem;
Powoli wreszcie zszedł aż na tyrana,
Anioły pańskie uszły, a on z wiekiem
Coraz to głębiej wpadał w moc szatana.
Ostatnią radę, to przeczucie ciche
Wybije z głowy jak marzenie liche,
Nazajutrz w dumę wzbiją go pochlebce
Wyżej i wyżej, aż go szatan zdepce.

Nazwałem Mickiewicza heroldem Ormuzda w walce dwóch potęg o bryłę rosyjskiego narodu. Tę rolę swoją sam on uwydatnia w wierszu Do przyjaciół Moskali:

Jeśli do was zdaleka, od wolnych narodów,
Aż na północ zalecą te pieśni żałosne,
I odezwą się z góry nad krainą lodów,
Niech wam zwiastują wolność, jak żorawie wiosnę.

Kiedy i jak zakończy się walka? Czy Agramajnius nie puści swej zdobyczy? czy też mu ją z rąk wytrąci Ahuramazda? Poeta nigdzie w Ustępie nie daje na to stanowczej odpowiedzi, ale że żywił nadzieję zwycięstwa w Rosyi tej potęgi, której był heroldem, świadczy o tem pewien ustęp z wizyi księdza Piotra w Dziadach, gdzie jest przepowiednia o „żołdaku Moskalu“, „najgłupszym i najsroższym z siepaczy“, że „on jeden poprawi się i Bóg mu przebaczy“. Do zwycięstwa tego zapewne bardzo daleko, ale nazwiska takie jak Hercena, Turgieniewa, Sołowjewa, Tołstoja i Cziczerina świadczą, że potęga światła i ciepła znajduje szermierzy w Rosyi i że bój zapowiedziany przez Mickiewicza, choć może ledwie zaczęty, nie jest tylko marzeniem, ale i rzeczywistością, i to właśnie nadaje tak wielkie znaczenie przedmiotowi niniejszej polemiki: wzajemnemu stosunkowi dwu największych poetów Słowiańszczyzny.

O pismach oratorskich i filozoficznych Apulejusza Platończyka z Madaury

przez

Maksymiliana Kawczyńskiego.

Słowo wstępne.

Autorem był Apulejusz płodnym i wielostronnym; pisał wierszem i prozą, po grecku i po łacinie. Z wielkiej liczby dzieł jego mała jednak część tylko się dochowała; inne są wymienione albo przez niego samego, albo przez pisarzy późniejszych, którzy z nich korzystali, albo przez gramatyków, którzy z nich przytaczają niezwykłe wyrazy. Aby zyskać pogląd ogólny na całość jego działalności, wymienimy wszystkie; dochowane rozbierzemy dokładniej. Nie jakoby rozbiorów takich brakło dotąd całkiem; znajdujemy je u filologów nowszych, zwłaszcza niemieckich, streszczenie zaś staranne prac tych daje Schanz w swej *Geschichte der römischen Literatur, dritter Theil*, 1896 p. 85—119. Nie ulega wątpieniu, że wiadomości tam podane są uczone i cenne, wszelako, jak się okazało, że życiorys Apulejusza przez tych badaczy zestawiony, pod wielu względami jest niedokładny, tak też i rozbiory ich, objaśnienia, krytyki, mogą się okazać niewystarczającemi. Zapatrywanie, do jakiego doszli, streszcza się niejako w następnych zdaniach Schanza: *Apuleius nennt sich einen platonischen Philosophen, allein das Verständniss der platonischen Philosophie ist ihm völlig fremd geblieben. Es ist ein trübes Gemisch aus platonischen und späteren Lehren*,

das uns hier geboten wird (l. c. p. 105). Sąd, jak widzimy, bardzo ostry i niepochlebny. Niestety, nie wydaje się on nam pewnym. Wszystko, co mu wytykają, a więc gdzie jest niejasny, zawikłany, gdzie się omylił, gdzie plagiat popełnił, może być prawdą, a jednak wyrok ogólny niesprawiedliwym. Apulejusz był człowiekiem utalentowanym i długie lata na nauce spędził, a miałżeby tak całkowicie nierozumieć nauki tego mistrza, którego sobie za przewodnika wybrał? Zdaje się, że pytanie niemieckich filologów jest źle postawione i dla tego odpowiedź nietrafna. Nie o to bowiem chodzi, czy Apulejusz przedstawia dokładnie system filozofii Platona, tak jak się go dzisiaj rozumie, tem bardziej, że i dzisiaj zapatrywania uczonych nie są zgodne, a Platon nie wszędzie jasny. W ciągu długiego życia zapatrywania swe zmieniał, a wprowadzając do każdego dyalogu kilku mówiących, każe im często wypowiadać nauki nawet i sprzeczne. Chodzi tedy o to, aby rozpoznać, które nauki Platona głoszone są w drugim wieku po Chr., albo inaczej: jak się przedstawia nauka boskiego filozofa w pięćset lat po jego śmierci. Że zaś z filozofii Platona wnet się wywiązała filozofia Arystotelesa, z niej zaś stoicyzm i w pewnej mierze odnowiony przez Epikura mechanizm, przeto stajemy w obec pytania, czy platonizm drugiego wieku po Chr. zna te systemy i czy je uwzględnia? A jeżeli tak jest, to w czemże będzie leżało tej filozofii znamię platońskie, które Apulejusz tak silnie uwydatnia? Sądzimy, że w tem właśnie leży główne zagadnienie historyczne, a odpowiedź nasza, jeżeli ją znajdziemy, będzie miała wartość naukową. Objaśni nam znamienność umysłową Apulejusza samego, przez niego zaś kierunek filozofii jego czasu, a może nawet pewną stronę filozofii Platona, podrzędną może w dzisiejszem rozumieniu, ale wtedy najbardziej rozwijaną. Aby tę odpowiedź znaleść, trzeba będzie rozebrać wszystkie dochowane pisma jego. Rozbiory nasze będą zawsze samodzielne, a będziemy się starali, aby były dokładne.

Z całości pism Apulejusza wykluczone są tutaj Metamorfozy, które ani do oratorskiego, ani do filozoficznego rodzaju nie należą. Nie wciągnęliśmy ich w zakres tej pracy, aby nie rozrywać nadto jej jedności, nie pomnażać tematów i pytań, już i tak licznych, jak się okaże.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O zaginionych pismach Apulejusza.

1) Z pism greckich naszego autora nie dochowało się żadne, ani wierszem, ani prozą.

2) Z wierszy łacińskich zaginął hymn na cześć Eskulapa, oraz wiersze o cnotach prokonsula Scipiona Orfita.

3) Z pism prozaicznych zaginął romans o Hermagorasie, przytaczany kilkakrotnie przez gramatyka Prisciana, zob. Gram. lat. II, 85, 135, 279, 528.

4) Zaginęło dzieło historyczne pod tytułem Epitome historiarum, cytowane także przez Prisciana G. t. III. 482.

5) Z mów Apulejusza nie dochowały się: mowa wygłoszona przed prokonsulem Lollianem Avitem (zob. Ap. 24), mowa na cześć Eskulapa, wygłoszona w Oea, zob. Apol. 55; mowa w Oea wygłoszona przeciw tym, którzy się sprzeciwiali wzniesieniu mu posągu (zob. Augustinus ep. 138). Zdaje się wszelako, że wstęp do jednej z dwu pierwszych mów dochował się we Floridach, o czem będzie mowa na właściwem miejscu.

6) Z pism naukowych zaginęły Badania przyrodnicze *(Quaestiones naturales)*. Napisane były wcześnie, bo jeszcze przed procesem. To też Apulejusz mówi o nich w Apologii, nadmieniając, że pisane były po grecku i po łacinie. Uważa sobie za zasługę, że terminologią grecką na łacinę przełożył i tym sposobem łacinie przyswoił. Nie ma się też za samodzielnego całkiem na tem polu badacza, przytacza Aristotelesa, Theophrasta, Eudemusa i Lykona jako tych, na których badaniach się opiera, streszczając je, ale zarazem sprawdzając i uzupełniając, jak mówi. Tyczy to przedewszystkiem dzieła O rybach *(de piscibus)*; inne tego rodzaju pisma mogą pochodzić z późniejszego czasu, jak np. dzieło O drzewach *(de arboribus)* przytaczane przez Serwiusza, O gospodarstwie wiejskiem *(de re rustica)* poświadczone przez Focyusza i Palladiusza, Z dziedziny medycyny *(medicinalia)* przez Prisciana cytowane; oraz z Astronomii, które przytacza Johannes Lydus (zob. Schanz l. c. p. 112).

Że Apulejusz pisał O arytmetyce, świadczy Cassiodorus w swojem piśmie w tym przedmiocie *(de arithmetica)*, dodając, że pismo to tłomaczone jest z Nikomacha. Pozwolimy sobie tutaj zauważyć, że w tym samym stosunku, jaki Cassiodorus naznaczył co do tej pracy Apulejusza, a greckiego jej źródła, znajdować się mogły, jeżeli nie wszystkie,

to wiele innych prac naszego autora. Pisał także o muzyce *(de musica)* jak to również Cassiodorus *(de musica)* poświadcza. Oprócz tego tłomaczył platońskiego Phaedona, o czem świadczy Priscian (Gram. lat. II, 511, 520). O apokryficznych, czyli Apulejuszowi bezpodstawnie przypisywanych dziełach, jak Asclepius, *de herbarum medicaminibus*, *de remediis salutaribus*, *Physiognomonia*, zob. Schanz l. c. § 571—574.

Z powyższego zestawienia okazuje się, że działalność pisarska Apulejusza była bardzo wielostronną, obejmuje bowiem oprócz filozofii i utworów oratorskich, jeszcze rodzaj beletrystyczny i naukowy, w tym ostatnim zaś nietylko dział przyrodniczy, ale i historyczny. Godnem jest uwagi, że pisał o arytmetyce, o astronomii i muzyce, a jeżeli uwzględnimy tutaj zaraz, że trzecia część jego dzieła *de doctrina Platonis* jest nauką logiki, czyli dialektyki, w czem także znaczna część gramatyki jest zawartą, oraz, że jako orator dał pełno przykładów retorycznych, to będziemy mogli powiedzieć, że zajmuje się wszystkiemi naukami, tworzącemi późniejsze trivium i quadrivium, a niektóre z nich w podręczniki niejako ująć się stara. Pewną jest rzeczą, że korzystał z niego Cassiodorus, który benedyktynom w Monte Casino zajmować się naukami zalecił, a podręcznikami swymi do ocalenia siedmiu nauk wyzwolonych dla średnich wieków się przyczynił. Tak tedy Apulejusz zasłużył się także, choć pośrednio, około kultury wieków średnich. W całości możnaby go nazwać polyhistorem, ze względu na jego różnorodne autorstwo, w czem dostrzegamy już jedno z ważnych znamion jego umysłowości, a zarazem panującej w owych czasach polymatii, której Pliniusz starszy, Plutarch, Pauzaniasz tak świetnemi są przykładami. Że jednak w tej wielostronności mniej jest twórczym, a więcej przerabiającym i streszczającym tylko cudze nauki, przeto najlepiej będzie nazwać go, jak to uczynił O. Jahn, pisarzem encyklopedycznym. Ciekawym był poznać cały zakres wiedzy ludzkiej, a pochwalić mu trzeba, że stara się go przedstawić i dla innych. Zdaje się, że dla rzymskiego świata położył przez to zasługę niemałą.

ROZDZIAŁ DRUGI.

O zachowanych poezyach Apulejusza.

Poezyi zachowanych naszego autora jest niewiele. Najważniejsze z nich przytoczone są w Apologii, jako *ludicra*, pochodzą przeto z czasu jego młodości, na co i treść ich płocha wskazuje. Należą do nich trzy następne utwory: 1) Bilet albo liścik z ośmiu jambicznych senarów do

Calpurniana wystosowany, gdy mu posyłał proszek do czyszczenia zębów. 2) Wiersz z dziesięciu elegiackich dystychów złożony, treści przyjacielsko-miłosnej, a wystosowany do synów przyjaciela jego Scriboniusa Letusa. 3) Krótki, dwadzieścia i trzy wiersze obejmujący ustęp tłómaczony z Anechomenos Menandra, treści wcale nie filozoficznej, wydrukowany u Baehrensa *Poetae latini minores* IV, 104. 4) Wyrocznia z czterech dystychów elegiackich, wygłoszona przez Apollina w Metamorfozach, księga IV, ma odmienny od poprzednich charakter. Przytoczymy ją na miejscu właściwem. Schanz (l. c.) nie słusznie uważa ją za tłómaczenie z greckiego, kiedy Apulejusz sam jakoby żartem dodaje, że Apollon, mimo greckiego rodu swego, tą razą po łacinie przemawiał.

Oto wszystko, co się dochowało, prawdopodobnie bowiem napisał takich wierszy Apulejusz więcej, chociaż dużo tego nie było. Okazał w nich, że w danym razie umie i wiersze składać, wybitniejszych poetycznych zalet wszelako nie posiadają żadnych.

ROZDZIAŁ TRZECI.

O Apologii.

Przechodzimy teraz do dzieł Apulejusza prozą, a zaczynamy od utworów oratorskich. Pierwsze tu miejsce co do czasu i wartości zajmuje Apologia. Ogólną jej treść, tak ważną ze względu na biografią autora, znamy już dostatecznie, tutaj pozostaje nam jeszcze opisać ją pod względem formalnym i literackim, a zarazem wydobyć i z niej także znamienne dla jego umysłowości rysy. Niezawodnie, że niejednokrotnie wypadnie nam się tutaj powtórzyć, nie można atoli odmówić temu utworowi należnego mu miejsca w rozbiorze pism Apulejusza.

Apologia jest utworem obszernym, którego wygłoszenie wymagało z pewnością dziewięciu godzin czasu. Rozkład jej zastosowany jest niezawodnie do rozkładu oskarżenia, tam zaś starano się go przedstawić jako obcego człowieka [1], podejrzanych, nawet rozpustnych obyczajów, niepewnego charakteru, a następnie dopiero wytoczono zarzut magii. To też i Apulejusz najprzód oczyszcza swój charakter z zarzutów mu czynionych, poczem dopiero zbija posądzenia o czary. Ze zręcznością dyalektyczną podziwienia godną rozbiera każdy punkt oskarżenia, wyka-

[1]) Jako pół-Numidę, pół-Getulijczyka, a więc prawdopodobnie nie całkiem czystej krwi rzymskiej, w czem on nic ubliżającego nie widzi i wskazuje na Cyrusa, który był pół-Medem, pół-Persem.

zując jego błahość, niedorzeczność. Następnie przy każdym punkcie podnosi się w sferę wyższą: poezyi, literatury, otacza się jakoby odmiennym, a sobie właściwym powietrzokręgiem historyi, wiedzy, podnosi się wyżej jeszcze aż do filozofii, a z tej wysokości rzuca się jak krogulec na oskarżycieli, szarpie ich inwektywami, ironią, obrzuca pogardą, po czem wszystkiem zaś potulną pochwałą i pochlebstwem zwraca się do prokonsula i jak niewinny, a zagrożony gołąb, chroni się pod jego opiekuńczą, poszanowanie budzącą togę.

Wiedza, jaką tutaj mowca roztacza, jest rzeczywiście, jak się to już powiedziało, niepospolita. Zna on wszystkich poetów lirycznych Rzymu i Grecyi, szczególnie zaś Catulla, Tibulla, Aedituusa, Porcyusza, Luciliusa, Propercyusza; zna jakoby na pamięć Homera i co chwila wiersze jego ma na ustach, zna Enniusza, Wirgiliusza, zna i przytacza wiersze zapomnianego dzisiaj poety Laeviusza, wiersz Hadryana, co więcej: cały szereg wierszy greckich Platona. Nie zamierzał, ani nie miał tutaj sposobności przytoczyć wszystkich poetów, uwzględniając więc już inne jego pisma, powiedzieć możemy, że zna doskonale całą literaturę poetyczną rzymską i grecką, we wszystkich jej rodzajach, a więc i dramatyczną, bo przecież tłomaczył ustęp z Menandra, o Sofoklesie zaś mówi dwa razy.

Podobnie z historyą: na zawołanie ma zajmujące szczegóły o Marku Antoniuszu, Catonie, Scipionie, Crassusie, Carbonie Maryańczyku, o Filipie i Olympiadzie żonie jego. W archeologii Varrona ma za nauczyciela, co jest okolicznością godną uwagi.

Uważmy, jakie znamienne przymioty przyznaje najsławniejszym mowcom rzymskim: powagę Katonowi, słodycz Leliuszowi, impetyczność Grachowi, zapał Caesarowi, rozkład zręczny Hortensiuszowi, bystrość Calvusowi, zwięzłość Sallustyuszowi, bogactwo Ciceronowi. Trzeba być znawcą, aby tak charakteryzować.

Jeżeli chodzi o ciekawe procesy, on je zaraz wszystkie wyliczy: Marka Antoniusza przeciw Carbonowi, Mucyusza przeciw Albucyuszowi, Sulpicyusza przeciw Norbanowi, Furiusza przeciw Aquiliuszowi, Curiona przeciw R. Metellowi.

W naukach przyrodniczych wymienia pisma Aristotelesa, Teofrasta, Eudemusa, Lykona, Nikandra, Archytasa i Archimedesa. Godnem jest uwagi, że ich wszystkich zalicza do szkoły Platona.

Nazwiska te, przytaczane wiersze poetów, zdania filozofów, rysy z życia znamienitych osób, rozszerzały mowę znacznie, więcej jednak czyniły to teorye różnych gałęzi naukowych, w mowę wplecione. Oskarżony o używanie zwierciadła, nie dziw, gdy tym ciemnym ludziom przedstawi, że uczony powinien zwierciadeł używać, aby poznać naturę

światła i sposób tworzenia się obrazów i że przy tej sposobności da zarys optyki ówczęsnej. Oskarżony, że przez zaufanego niewolnika skupuje ryby, przyznaje, że ich kupuje i rozkrawuje tysiące i daje zarys ówczesnej ichtyologii, aby im wytłomaczyć, w jakim celu to czyni. Zarzut wywoływania padaczki u pewnych osób odpiera przedstawieniem teoryi chorób w ogóle, a tej choroby w szczególności. Wszystkie te teorye mogą nas dzisiaj zajmować tylko ze stanowiska historyi nauk, widząc jednak, z jaką łatwością przedstawia je Apulejusz i jak je zna doskonale, wnioskujemy, że rzeczywiście naukami przyrodniczemi zajmował się bardzo.

Mimo całej różnorodności wiedzy, teoryi, cytat, całość mowy nie rozsypuje się na cząstki, jedności swej nie traci. Węzłem wspólnym jest filozofia, obrona jej godności. Apulejusz wyznaje się uczniem Platona, przeto broniąc siebie, broni zarazem czcigodnego imienia mistrza swego. Nawet oddając się badaniom przyrodniczym nie przestaje być uczniem jego, on to bowiem poleca zgłębiać prawdę nietylko w nadzmysłowych zjawiskach, ale i w świecie zmysłowym. (Apol. c. 39, 41). Rozumiemy teraz, z jakiego punktu widzenia Aristoteles sam i cała jego szkoła podług niego do platończyków należą: *Aristotelem dico, et Theophrastum et Eudemum et Lyconem, caeterosque Platonis minores* c. 36. Dziwnem to dla nas być przestanie, jeżeli zważymy, że sam Aristoteles siebie niejednokrotnie uczniem Platona nazywa.

Zaprzeczyć się nie da, że głównem znamieniem filozofii platońskiej jest kierunek etyczno-religijny. Taki też jest kierunek filozoficzny Apulejusza. Wiedza jest skarbem wielkim, ale większym jeszcze cnota, tak głosi Platon i on. W obec wiedzy i cnoty wszystkie dobra ziemskie tracą na wartości, a ubóstwo staje się zaletą, to mniemane ubóstwo, z którego oskarżyciele zarzut mu zrobili. To prowadzi naszego filozofa do bardzo wymownej i śmiałej jego pochwały. Ono rodzi oszczędność, umiarkowanie, skromność, bezpieczeństwo, spokój i roztropność. Ono nikogo pychą nie nadęło, rozkiełzaniem nie zepsuło, tyranią nie rozwściekliło. Ono nie dba o rozkosze brzucha, lub lędźwi, które są utrapieniem bogatych. Rozpatrzcie się między głośnymi zbrodniarzami, których zna pamięć ludzka: nie znajdziecie między nimi ubogich, podczas kiedy między ludźmi znakomitymi bogatych jest mało. Znakomici najczęściej od kolebki ubóstwo za piastunkę mieli. Ono jest w zaraniu dziejów założycielką miast, wynalazczynią wszystkich umności. Ono stało się sprawiedliwością w Arystydesie, dobrocią w Phocyonie, męstwem w Epaminondasie, mądrością w Sokratesie, wymową w Homerze. Ubóstwo założyło podwaliny rzymskiego imperyum, a na pamiątkę tego do dziś składamy ofiary bogom w prostych z gliny naczyniach. Chci-

wości nie nasycą nawet i góry złota; ubogim będzie się czuł zawsze ten, kto więcej będzie pożądał, niż posiada, choćby był Crassusem. Wyrzec się potrzeb, to znaczy stać się bogatym, co więcej, stać się podobnym Bogom, którzy potrzeb nie mają. Tak postąpił Diogenes, tak Krates. Te postaci podobają mu się widocznie, kiedy o nich, zwłaszcza o Kratesie, mówi na nowo, a szeroko, we Floridach. Do platończyków wyraźnie ich nie zalicza. ale uważamy, że też nic antiplatońskingo w nich nie widzi. W każdym razie jest pewnem, że etykę szkoły cyników on bardzo poważa (Ap. c. 17 — 23) i nie dziw, ponieważ ona poleca askezę, pogardę dóbr ziemskich, w czem się zbliża do pytagoreizmu, a zobaczymy, że ten w jego rozumieniu z filozofią platońską w bliskim zostaje związku.

Prawdą więc jest, że jego filozofia ma charakter przeważnie etyczny, z czem się wiąże jego religijność, a z nią magia. O jego religijności, wtajemniczeniu w obrzędy bóstw najróżniejszych, była już mowa w życiorysie, tutaj więc jeszcze tylko kilka słów bliższego określenia o magii. Powiedziało się już, że Apulejusz magią uznaje, że w nią wierzy, przeczy jednak, aby ją wykonywał, zwłaszcza w niegodziwych celach. Boski Platon w zgodzie z Zoroastrem, nazywa ją czcią Bogów *(theon therapeia)* [1]. on także za trackim Zalmoxisem radzi duszę doskonalić pewnymi urokami *(incantamentis, epodais tisi)*, urokami tymi zaś są dobre zasady. Przytaczając te nauki. Apulejusz nieco sofistycznie, tak nam się zdaje, stara się obronić nawet rzeczywiste *incantamenta*, uroki. W rozumieniu pospolitem, mówi dalej nasz filozof. magia znaczy porozumiewanie się z bóstwami, aby jakąś siłą niepojętą zaklęć *(cantaminum)*, osiągnąć wszystko, co się zamierza. Określenie to jest wyborne i godne spamiętania: *more vulgari eum isti proprie magum existimant, qui communione loquendi cum diis immortalibus ad omnia, quae velit, incredibili quadam vi cantaminum, polleat* (c. 26) Jeżeli tak jest, pyta zręcznie, dla czegoż nie lękacie się mnie oskarżać, nie lękacie się mej potęgi i zemsty? Oto dla tego, że w nią u mnie nie wierzycie. Sam tedy w magią wierzy, wierzy także w siłę napojów miłosnych, o których mówi Orfeusz, Homer, Theokryt, a najwięcej Wirgiliusz. Ten ostatni uczy, że się do nich używa soku z ziół pewnych, ściętych sierpem przy świetle księżyca, używa się werbeny. kadzidła, wstążek różnokolorowych, opasek z czoła; Laevius dodaje latorośle, pączki i korzenie roślin, kamienie ciemnego koloru, paznogcie tłuczone itd., nigdy wszelako ryb, jak go posądzano i nigdy on dla Pudentilli takich od-

---

[1]) zob. Apol. cap. 25 i Platona Alcibiades I. Charmides.

warów miłosnych nie gotował (Ap. c. 30). Ustęp ten jest dla nas ważny ze względu na napój miłosny, który tak wielką ma rolę w powieści o Tristanie i Isoldzie. Nie dopiero więc z Irlandyi i nie z XII wieku użycie jego pochodzi, ale sięga głęboko w grecko-rzymską starożytność.

Magia za pomocą uroków i zaklęć prowadzi do wróżb i odgadywań. *Emolumentum praesagii et divinationis canticis accipimus. Nec modo vulgi opinione, verum etiam doctorum virorum auctoritate hoc miraculum de pueris confirmatur* (c. 42 Apol.). Takie jest zdanie nawet uczonych ludzi. Wszakże Varron mąż krytycznie uczony *(acuratissime doctus)* opowiada o chłopcu, któremu kazano wpatrywać się w wizerunek Merkurego w wodzie umieszczony, a który wygłosił przy tem wróżbę w stu sześćdziesięciu wierszach. Podobnych przykładów znanych jest więcej. On też sam, Apulejusz, jest przekonany, że można niewinną duszę chłopięcą za pomocą zaklęć, albo zapachów, oddzielić od świadomości świata zewnętrznego, przenieść do jej źródła boskiego, aby wtedy przyszłość przepowiadała. Tego jednak nie robił, a już z chorobliwym, brzydkim Thallusem pewno robić nie mógł. Nie da się chyba zaprzeczyć, że to wszystko na zasadnicze pojęcia wróżenia i magii, jak je sobie w starożytności tłómaczono, żywe rzuca światło.

Nie wszystko to jeszcze, czego się o magii dowiemy z Apulejusza, ale już wszystko, co o niej zawiera Apologia. Nam się zdaje, że już w tem są takie składniki, jakie tradycyjnym wierzeniom świata grecko-rzymskiego były dotąd obce. Wiara w moc zaklęć, incantamentów, uroków, a więc w moc słów, stósownie ułożonych, należy może do najstarszych wierzeń ludów aryjskich [1]. Rzymianie i Grecy wierzyli też oddawna w siłę miłosnych napojów; pierwsi wróżyli z lotu ptaków, z wnętrzności zwierząt, z ziarn świętym kurom rzucanych; drudzy wyroczniom ufali z wiarą bezwzględną. Chodziło im o odgadnięcie przyszłości, o wskazówkę bogów co do przyszłego postępowania. To wszystko mogło wypływać i wypływało z przekonań religijnych. Nie obcem też było od dawna ludom aryjskim wyobrażenie, że za pomocą uroków

[1]) Nie zdaje się jednak pochodzić ze wspólnej kolebki. Bo jeżeli postawimy obok siebie *incantamentum* i *epōdē*, to one się odnoszą do śpiewu, a to znaczy, że owe zaklęcia były pierwotnie śpiewane. Nasze u r o k i odnoszą się do r z e c; a więc do mówienia. Nazwy są tedy analogiczne, ale już ze wspólnego pierwiastka nie płyną. Wymienić tu można jeszcze *fatum*, które się odnosi do *fari*, a więc jest do naszego *uroku*, albo raczej do *wyroków* najwięcej zbliżone. Pierwiastek jednak i tu już jest różny. Niemiecki *Zauber* w żadnym związku z innymi nie zostaje, jest niewytłomaczony. Oto nawiasowa uwaga w sprawie, któraby na bliższy rozbiór zasługiwała. Nasze nazwy są w każdym razie bardzo stare, ale pierwotnie wspólne nie są, ponieważ, jak się powiedziało, nie pochodzą ze wspólnych źródłosłowów.

szkodzić można dowolnie innym, jak to stwierdzają co do urodzajów prawa dwunastu tablic, surowo takich i podobnych złośliwych nadużyć zakazując. Nowość przekonań Apulejusza nie leży w uznawaniu magii, ani nawet w przyznawaniu jej pewnego rodzaju religijnej świętości, lecz w powiązaniu jej z filozofią. Platon ją uznawał, a dla czegożby on jej uznawać nie miał? Ale czy Platon uznawał magią, albo czy ją polecał? Uznawał z pewnością, jak wszystkie wierzenia ludowe, ale mniej jest pewnem, czy ją polecał. Prawdą jest tylko to, że Platon ceni wysoko Pythagorasa, z którego nauki dużo przejął; prawda też, że o Zoroastrze wyraża się z poważaniem, jak to już widzieliśmy. Otóż Apulejusz należy do tych, którzy Pythagorasa w bezpośredni związek z Zoroastrem wprowadzają, tego zaś za najpierwszego z magów, za twórcę tych tajnych uważają nauk: *Sunt, qui Pythagoram aiant eo temporis inter capticos Cambysae regis, Aegyptum quum adveherentur, doctores habuisse Persarum Magos, ac praecipue Zoroastrem, omnis divini arcani antistitem.* Prawdziwsza wszakże wieść niesie, że Pythagoras z własnej woli do Egiptu się udał, aby tamtejsze zbadać nauki, i że tutaj poznał przez kapłanów niepojętą moc ceremonii, podziwienia godne stosunki liczb, uczone prawidła geometryi. Nie dosyć mu było na tem; udał się jeszcze do Chaldejczyków, do Brahmanów, do ich Gymnosofistów. Od Chaldejczyków poznał naukę o gwiazdach, obroty bóstw krążących, ich różnorodny wpływ na rodzących się ludzi, oraz różne lekarstwa wielkim kosztem na ziemi, niebie i morzu zdobyte: *Verum enimvero celebrior fama obtinet, sponte eum petisse Aegyptias disciplinas, atque ibi a sacerdotibus, caerimoniarum incredundas potentias, numerorum admirandas vices, geometriae solertissimas formulas didicisse; sed nec his artibus animi expletum, mox Chaldaeos, atque inde Brachmanas, eorum ergo Brachmanum Gymnosophistas adiisse. Chaldaei sideralem scientiam, numinum vagantium statos ambitus, eorumque varios effectus in genituris hominum ostendere: nec non medendi remedia mortalibus, latis pecuniis, terra caeloque et mari conquisita.* Bramini znowuż wzbogacili bardzo jego filozofię, ucząc go, jak rozwijać umysły, jak ćwiczyć ciała, jakie są części duszy, jakie są zmiany życia, jakie naznaczają Bogowie po śmierci, każdemu, według zasług, męki lub nagrody: *Brachmanae autem pleraque philosophiae ejus contulerunt: quae mentium documenta, quae corporum exercitamenta, quot partes animi, quot vices vitae, quae diis manibus pro merito suo cuique tormenta vel praemia* (Florida XV). Zdania powyższe wydają się nam tak ważne i potrzebne do wyjaśnienia umysłowości naszego autora, że tutaj już je podajemy, mimo, że się znajdują dopiero we Floridach. Podług nich

tedy Pythagoras był może uczniem samego Zoroastra, twórcy magii [1]; w Egipcie z pewnością poznał niepojętą moc ceremonii, poznał tajemnice liczb i figur, u Chaldejczyków nauczył się jak gwiazdy wpływają na życie ludzi, poznał cenne lekarstwa różnorodnego pochodzenia. Otóż uważmy, że Apulejusz sam także zajmuje się medycyną i to w sposób taki, że go to naraża na zarzut magii, pisze o arytmetyce, geometryi, astronomii, ciekawy jest najróżniejszych misteryów, a kapłan wtajemniczający go w świętości Izydy wybrany jest podług wzajemnego pokrewieństwa ich konstelacyi. To znaczy, że nasz Apulejusz idzie drogą, jaką w jego rozumieniu sam Pythagoras poszedł pierwszy. Prawdą jest, że wszystkie owe o Pythagorasie wiadomości nie polegają na żadnych pewnych świadectwach; dla nas wystarcza, że go sobie takim Apulejusz w zgodzie z tradycyą grecką wyobrażał. W jego rozumieniu Platon jest uczniem Pythagorasa, jak też w samej rzeczy zasadnicze spekulacye Platona opierają się na idejach pytagorejskich, jemu atoli nawet apokryficzne nauki pytagorejskie wydają się platońskiemi. Tak więc magia sama staje się dla niego nauką platońską. Na prawdę jednak są to nauki Egiptu, Chaldei, Persyi i Indyi, a więc całego Wschodu, znane oddawna, ale teraz napływające silniej do grecko-rzymskiego świata. Najbardziej z Egiptu, w związku z misteryami Izydy, ale także z Persyi, razem z rozpowszechniającą się teraz właśnie w całem państwie rzymskiem i w Germanii nawet, czcią dla Mithrasa.

Z drugiej strony, uważmy, że nie są mu obce nauki przyrodnicze, stworzone przez Aristotelesa i jego szkołę. Widzieliśmy atoli, że on całą tę szkołę za platońską uważa. W połączeniu z magią i misteryami tworzy to kombinacyą całkiem nową, w której magia ściśle związana jest z nauką, zwłaszcza z całą nauką przyrody. Wypada nam teraz zwrócić uwagę na to, że w średnich wiekach zajmowanie się naukami przyrodniczemi tworzyło podstawę do posądzenia o magią, jak to stwierdza np. legenda o Gerbercie, późniejszym papieżu Sylwestrze drugim, u nas na mistrza Twardowskiego przeniesiona. Później znowuż, za czasów humanizmu, Platończycy owego czasu zajmują się także magią, a humaniści są ludźmi uczonymi. W taki więc sposób kombinacya, której jednym z pierwszych przedstawicieli na zachodzie jest Apulejusz i to już w apologii, utrwala się niejako i pojawia na nowo w wiekach znacznie późniejszych.

Kończąc rozbiór obrony, powiedzieć możemy, że autor przedstawia

[1]) Nowsze badania kładą Zendaweste rzeczywiście na ten sam czas, co życie Pythagorasa.

się w niej jako umysł w sobie dojrzały, bogaty w różnostronne wiadomości, biegły w dyalektyce i retoryce, językiem świetnie władający. Jego apologia pozostanie na zawsze godną uwagi, z powodu zręczności, śmiałości i zuchwałości nawet, z jaką oskarżony przemienia się w oskarżyciela. Przeciwnikom zarzucając bezbożność, rozpustę, niemoralność, przeciwstawia im religijność swoją, życie oddane pracy, cześć dla cnoty, co wszystko podług niego składa się na charakter filozofa, filozofa platońskiego. Obrona jego własna ma być zarazem obroną filozofii.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

Florida.

Nazwę Floridów noszą oratorskie fragmenty, których jest razem dwadzieścia i cztery. O najważniejszych z nich była już mowa w części pierwszej tej pracy, przy czem się okazało, że wydobyć z nich można pouczające do biografii autora szczegóły. Powiedziało się tam o dwu z nich, że wydają się jakoby całe mowy, mianowicie IX i XVI, z czego wynika, że nie wszystkie te kawałki są rzeczywiście fragmentami; z drugiej strony znajdujemy tutaj tak krótkie, bo ledwie kilkowierszowe ustępy (X, XI, XIII, XXIV), że ani nawet nazwa fragmentów słusznie im się nie należy, raczej nazwa motywów, notatek do mów. W ogóle jednak najdogodniejszą będzie zawsze nazwa fragmentów. Przejdziemy je wszystkie po kolei, aby je poznać dokładniej i wydobyć z nich to jeszcze, coby pod jakimkolwiek względem na uwagę zasługiwało.

I. Pierwszy fragment przytoczymy chyba w całości. Zdaje nam się, że on jest początkiem jednej z pierwszych mów, jaką Apulejusz wygłosił w Afryce. Motyw jednakże tutaj przedstawiony znanym już nam się okaże z Apologii, tylko że tam był inaczej użyty, mianowicie jako zaczepka przeciw Emilianowi. Sam w sobie zawiera szczegóły starożytności sakralnej, bardzo ciekawe i tutaj nieco obfitsze nawet, niż tam, co niech nas usprawiedliwi że mu tyle dajemy miejsca. Oto co mówi: „obyczajem jest pobożnych podróżników, naszedłszy na święty gaj jaki, albo inne święte miejsce, wznosić modły, składać wota, zatrzymać się w drodze; podobnie i ja, wszedłszy do najświętszego miasta tego *(sanctissimam istam civitatem ingresso)*, chociaż w pośpiechu, będę was prosił o waszą życzliwość, wygłoszę wam mowę i zatrzymam się nieco! Zaiste, żaden inny przedmiot nabożny słuszniejby nas nie zatrzymał: ani ołtarz kwiatami ozdobiony, ani jaskinia (święta) ocie-

niona gałęźmi, ani dąb ubrany w rogi, ani buk skórami odziany, albo wzgórze otoczone płotem, ani pień drzewa na podobieństwo postaci ludzkiej przycięty, ani murawa dymiąca libacyami, ani kamień zlany wonnymi olejami. To wszystko jest mało znacznem, niewielu tylko przedmioty te odszuka, aby je uczcić, nie wiedzący pominą je spiesznie.“ Tak daleko fragment. Domyślić się łatwo dalszego ciągu, którego treść mniej więcej była taka, że świątynia, jaką to miasto posiada, jest zbyt głośną, znaną, wielbioną, aby się przy niej nie zatrzymać.

Już w pierwszej części naszej pracy wskazywaliśmy na ważność omawianego tam ustępu z apologii, treści bardzo podobnej. Nie szkodzi dowiedzieć się dwa razy od Apulejusza, że starożytna nabożność objawiała się nietylko w świątyni i w domu, nietylko przed ołtarzem larów, ale i w polu, a nader cennem jest podwójne jego świadectwo o czci dla gajów, drzew, jaskiń, kamieni, wzgórz opłoconych (możnaby powiedzieć: tyńców, od tyn=Zaun), o której już się powiedziało, że w Galii mianowicie, ale i w całej, rzec można, Europie była bardzo rozpowszechniona. Co do rogów zauważmy, że w Germanii umieszczano je na wrotach, a ozdabianie szczytów domów w kształcie rogów, dziś jeszcze u nas wykonywane, jest jakoby zabytkiem dawnego obyczaju. Drzewa ubierane w skóry, szmaty, albo we wstążki i suknie kosztowne (jak to mówi Apulejusz w Amor i Psyche) bodaj czy nie znachodzą się do dziś dnia w Afryce, jeżeli nas pamięć nie myli. Dodajmy drobne objaśnienie, tyczące się czci kamieni: co sądzisz, mówi Apulejusz, czy będę przysięgał na Jowisza w postaci kamienia, podług najdawniejszego Rzymian obyczaju? *quid igitur censes? Jurabo per Jovem lapidem, romano vetustissimo ritu? (de deo Socratis* c. 5). Jakim to sposobem kamień mógł przedstawiać Jowisza samego? Jako znak może, jako coś podobnego do fetysza. Takie były tedy najdawniejsze okazy rzymskiej plastyki, stąd zaś, aż do Jowisza z Otricoli, droga daleka.

Pytanie teraz, gdzie wygłosił Apulejusz mowę z takim wstępem? Chyba tylko w Kartaginie, albo w Oea. Na Kartaginę, sławną ze świątyni Eskulapa - Eszmua, wskazywałoby wyrażenie *sanctissima civitas;* na Oeę pospiech, w jakim się znajduje: *quamquam oppido festinem.* Chociaż z drugiej strony także i Oea z powodu swej czci dla Eskulapa mogła być nazwaną superlatywnie najświętszą, a spieszyć się w drodze z Madaury do Alexandryi mógł już także w Kartaginie. O mowie kartagińskiej wiemy to tylko, że miał ją przed prokonsulem Lollianem Avitem, oraz, że się w niej nazwał pół-Numidą, pół-Getulem. Z tegoby wynikało, że przedstawiając się po raz pierwszy publiczności afrykańskiej opowiedział jej o swem pochodzeniu, o swych studyach, do czego prawdopodobnie nie omieszkał dodać górnolotnej pochwały dla prokon-

sula. Mowa w Oea poświęconą była czci Eskulapa, miała z pewnością charakter religijny, a wstęp powyższy z tym charakterem najlepiejby się zgadzał. Tak więc fragment ów mógłby się odnosić do jednej, albo do drugiej. Nieby tedy nie dało się powiedzieć na korzyść jednego, lub drugiego miasta? Drobna tylko okoliczność świadczyłaby za Kartaginą. Widzieliśmy bowiem, że to samo mniej więcej powiedział Apulejusz w swej apologii, czyżby tedy dwa razy produkował ten sam pomysł. przed tą samą, mniej więcej, publicznością? Trudno przypuścić. Przeciwnicy nie omieszkaliby wyśmiać jego powtarzania się. Wynikałoby z tego. że owem najświętszem miastem jest Kartagina. a fragment odnosi się do pierwszego jego występu oratorskiego w Afryce.

II. Fragment drugi przedstawia już środkową część mowy. Mowca opowiada o Sokratesie, że patrząc na młodego, bardzo urodnego, ale zawzięcie milczącego młodzieńca, powiedział do niego: przemów, abym cię widział. Miało to znaczyć, że oko umysłu lepiej widzi, niż oko zmysłowe. Wszakże już Homer powiedział, że mamy jakoby mgłą przysłonięte oczy, a nie widzimy dalej, jak na rzut kamienia. Inaczej orzeł, mówi orator, i daje świetny obraz jego wzlotu aż pod obłoki, jego ruchów i bystrości wzroku jego, któremu nic nie ujdzie. Dodamy tutaj uwagę tę. że opis orła jest bardzo dobry, dobrą także poprzedzająca o Sokratesie anegdota, ale nie sądzimy, aby jedno z drugiem trafnie się wiązało. Zdaniem naszem opis bystrości wzroku orła osłabia bardzo to, co mówca powiedział poprzednio. Gdyby mowa była cała, to ów brak należytego połączenia wystąpiłby jeszcze dobitniej. Podobnie przedstawiałyby się może i inne mowy w całości. Czyby nie w tem leżał jeden z powodów, że Apulejusz zostawił nam tylko fragmenty, zamiast mów całych? Nie da się bowiem zataić, że jest wprawdzie świetnym retorem, niezrównanym adwokatem, ale głębokim, ścisłym myślicielem nie jest. Nie dziwmy się temu, bo Aristotelesów niewielu było na świecie, obecnie zaś np. nie ma, jak się zdaje, żadnego.

III. Fragment trzeci opowiada o walce brzydkiego, gburowatego flecisty Marsyasza z urodnym Apollinem. Powiedzieliśmy już, że to opowiadanie ma charakter polemiczny, przeciw własnym Apulejusza rywalom skierowany.

IV. W czwartym fragmencie autor wyraża ubolewanie, że się nie zachowuje różnic należytych pomiędzy ludźmi, ani w szacunku ich, ani w ubiorze. Komedyant *(mimus)* bity na scenie, w podobną się przez nadużycie odziewa purpurę, jak ten, który igrzyskom prezyduje; muzykowi daje się nazwę tę samą, co grajkowi. I ten ustęp mógł mieć także w jego ustach znaczenie polemiczne, a zostaje, zdaniem naszem, w bliskim związku z fragmentem ósmym.

V. W krótkim fragmencie piątym autor wyraża myśl znaną nam już z pierwszej jego mowy po osiedleniu się w Kartaginie (frag. XVIII), tę mianowicie, że filozof nawet w teatrze występując, nie ubliża sobie, ponieważ godność jego zależy głównie od tego, z czem występuje. Tak więc drugi już raz Apulejusz we fragmentach powtarza samego siebie.

VI. Fragment szósty daje opis Indyi i kast, na które tam lud jest podzielony. Najbardziej uwydatnieni są filozofowie, czyli gymnosofiści za to, że nie wolno im jeść obiadu, jeżeli poprzednio czego dobrego nie wykonali. Jest to więc opowiadanie rzeczy obcych, a ciekawych, a zarazem zalecenie ćwiczenia się w cnocie. Sądzimy, że fragment ten daje środek mowy i jej koniec.

VII. W tym fragmencie wyraża autor życzenie, aby zabronionem było niepowołanym używania tytułu filozofa, tak jak zabronionem było niedołężnym artystom portretowania Alexandra Wielkiego. Powiedzieliśmy już, że wycieczka ta skierowaną była przeciw współzawodnikom.

VIII. Krótki ten ustęp należał do mowy na cześć jakiegoś dygnitarza, wysokiego rodu, senatora, męża konsularnego, zacnego człowieka i pełnego wiedzy. Jakżeby wtedy byle kto śmiał równać się z nim w ubiorze, albo obuwiu? Związek tego ustępu z fragmentem czwartym jest widoczny. Dla czegóż tedy są rozdzielone? Aby były tem bardziej fragmentami, tak nam się zdaje. Być może, że chwalonym tutaj, a nie nazwanym mężem, był jeden z tych, których już znamy. Zaznaczmy wszelako, że wzbogacony Apulejusz bardzo gorliwie żąda odróżnienia zewnętrznego różnych klas społeczeństwa.

IX a, b. Dwa te numery przedstawiają, naszem zdaniem, całkowitą mowę na cześć prokonsula Severiana. Treść jej podana już jest w części pierwszej naszej pracy. Zadziwia nieco, że pierwsza połowa tej mowy należy do pierwszej księgi Floryd, druga do drugiej i to tak, że pierwsza część zawiera wstęp, druga zaś temat środkowy i koniec. Jak to wytłomaczyć? Chyba tylko w ten sposób, że zbieracz Floryd umyślnie chciał, aby mowy tej nie uważano za całość, lecz za dwa fragmenty. W takim razie, zbieraczem tym mógł być tylko sam Apulejusz, kto inny bowiem nie byłby się ośmielił tak gospodarzyć cudzym tekstem. Wiemy już, że w tej mowie nasz filozof wielbi nietylko prokonsula Severiana, ale i syna jego Honorina i to całkiem bezinteresownie, nic bowiem od nich nie otrzymał, i o nic nie prosił. Wiemy także, że w tymże mniej więcej czasie został kapłanem Afryki. Środek mowy wypełnia opowiadanie o sofiście Hippiaszu, biegłym we wszelkiego rodzaju wyrobach technicznych. On, Apulejusz, tego nie umie, ale za to skromna jego do pisania trzcina biegłą jest we wszelkiego rodzaju kompozycyach naukowych i literackich. Niech się martwią

rywale zazdrośni na widok tego świetnego zgromadzenia, krzykacze podobni do woźnych, którzy także na trybunę wychodzą, aby sprawy wywoływać. On w swej skromnej powadze raczej do prokonsula jest podobny, któremu z urzędu należy się miejsce na trybunie, oni zaś do woźnych.

X. Fragment dziesiąty mówi o słońcu, o księżycu, którego światło zależne jest od słońca, o Jowiszu planecie dobroczynnym, Wenerze zmysłowej, Merkurym planecie skutecznym, Saturnie szkodliwym, Marsie ognistym. Przypisuje tedy planetom taki wpływ na losy, jak późniejsi astrologowie. Uważa je za bóstwa, dodając, że są i inne bóstwa niewidzialne, pośrednie, które, jak tego Opatrzność wymagała *(utcunque Providentiae ratio poscebat)* tutaj góry podniosły, tam zrównały pola, łąki, tam rzekami przecięły ziemie. Takby Aristoteles, sądzimy, geologii nie tłomaczył.

XI. Małoznaczny fragment jedenasty można jako polemiczny uważać: biedak, którego skała kwiatów nie wydaje, ukradnie je u sąsiada; podobnie czyni, który własnej cnoty nie posiada, oto jego temat.

XII. Także i w dwunastym fragmencie ostrze polemiczne widzimy; daje on bardzo ładny opis papugi, jej uzdolnienia do spamiętania wyrazów a kończy tak: jeżeli się nauczyła obelg, ciągle tylko obelgi powtarzać będzie, chyba jej język wytniecie.

XIII. Mamy tu znany nam już motyw o głosach, użyty w rozbieranej w biografii mowie do Scipiona Orfita (frag. XVII), a więc znów powtórzenie.

XIV. Fragment czternasty tworzy, naszem zdaniem, jedność z fragmentem XXII, i to w ten sposób, że ten daje początek, tamten ciąg dalszy, oba zaś część środkową mowy. W obu przedmiotem jest życie i charakter Kratesa, głośnego filozofa z sekty cyników, którą Apulejusz kilkakrotnie bardzo chwali. Wiadomo, że głosiła ona pogardę bogactwa i wszelkich materyalnych dóbr życia.

XV. Fragment piętnasty daje dobry opis wyspy Samos, na której, jak wiadomo, urodził się Pythagoras. To było prawdopodobnie powodem, dla którego zwiedził ją nasz filozof. Mówi o świątyni, którą tu Juno posiadała, o bogatym jej ołtarzu, o pięknym posągu przed ołtarzem, przedstawiającym Pythagorasa, jak niektórzy sądzili. Autor opisuje posąg bardzo dokładnie i ładnie, oświadcza, że nie przedstawia Pythagorasa, ale mimo to przechodzi do opisu życia i nauki tego mędrca. Wiemy już, że przypisuje mu znajomość nauk egipskich, indyjskich i chaldejskich, a zwłaszcza nauki o wpływie gwiazd na losy ludzkie. Oświadcza dalej, że i Plato w znacznej mierze jest pytagorejczykiem: *Porro noster Plato pythagorizat in plurimis.* Koniec fragmentu

podnosi cnotę milczenia, w której się i mówca ćwiczył za radą Pytagorasa. Zdaje się nam, że mamy w tym kawałku środkową i końcową część mowy.

XVI. Numer ten wyjątkowo zawiera całą mowę, wystosowaną do Emiliana Strabona i senatu kartagińskiego w podziękowaniu za uchwalenie posągu. Treść jej podaliśmy już w życiorysie naszego autora, tu więc dodamy tylko tę uwagę, że umieszczenie w całości tej właśnie mowy, uwydatniajacej najzaszczytniejszą chwilę jego życia, a podającej zarazem zaszczyt ten potomności, wydaje się nam znamiennem dla całego zbioru tych oratorskich fragmentów. Wszakże i wiele innych odnosi się do jego występów, do innych zaszczytów. To sprawia, że Florida, nie wyłącznie, ale w znacznej mierze, mają charakter autobiograficzny. Sądzimy, że należało to wskazać, ponieważ nikt dotąd tego nie uczynił.

XVII. Pod tym numerem mamy drugą mowę Apulejusza po osiedleniu się w Kartaginie; wygłoszona była na cześć Scipiona Orfita; fragment daje jej początek i środek, tak, że braknie tylko wierszowanego panegiryku końcowego. Środek zawiera omówiony już temat o głosach.

XVIII. Fragment ośmnasty zawiera pierwszą mowę Apulejusza po osiedleniu się w Kartaginie. Ułożona jest bardzo starannie; mowca we wstępie oddaje się całkiem Kartaginie; środkowy temat opowiada w sposób zajmujacy, jak sławny sofista Protagoras został wyprowadzony w pole przez ucznia swego. Była już o tem mowa w życiorysie, gdzieśmy uwydatnili, że mamy tam dowód bezpłatności jego publicznych popisów. Do całości braknie jej tylko hymnów na cześć Eskulapa i dyalogu grecko-łacińskiego.

XIX. Fragment dziewiętnasty zawiera środkową część mowy, jej *narratio*. Dowiadujemy się z niej, że Asclepiades, który w medycynie jednemu tylko Hippokratesowi wyższość przyznawał, był zarazem pierwszym, który wino chorym jako lekarstwo zalecał, rozumie się, jeżeli stan chorego na to pozwalał, a który to stan on umiał dokładnie podług pulsu rozpoznać. Dnia jednego spostrzegł za miastem stos przygotowany i liczną rzeszę pogrzebowych uczestników. Zbliżył się, aby poznać zwłoki; przypatrywał się członkom zmarłego, już skropionym pachnidłami *(membra aromatis perspersa)*, twarzy powleczonej tłuszczem wonnym, gdy spostrzegł w nim jakieś ślady życia. Rozkazał więc pochodnie usunąć, ogień zagasić, stos rozebrać, stypę pogrzebową do domu zanieść *(coenam feralem a tumulo ad mensam referrent;* czy więc przygotowywano ją za miastem przy stosie, przy grobowcu?). Dziwili się jedni, szydzili drudzy, on zaś wydartego z rąk pogrzebowych

pachołków do domu odnieść kazał, gdzie go lekarstwami do życia przywrócił. Opowiadanie to miało wyraźnie za cel obudzić zaufanie i cześć dla medycyny. My zaś znajdujemy w niem obok tego ciekawe o stypach pogrzebowych świadectwo.

XX. Omówiony już w części pierwszej fragment ten, uważaliśmy tam jako notatkę do obiecanego solennego podziękowania Kartaginie za posąg, *Carthago camoena togatorum!* Ważny jest z tego względu, że znowuż autor daje tu wyliczenie różnych rodzajów swej wiedzy i swej literackiej kompozycyi i znowuż nic o swych powieściach nie wspominając.

XXI. Mały fragment dwudziesty pierwszy zawiera obrazek obyczajowy, zasługujący na uwydatnienie. Zdarza się, mówi orator, że nawet w największym pospiechu widzimy się zatrzymanymi i chętnie się temu poddajemy. Wyobraźmy sobie podróżującego, który na dobrym koniu szybko pokonywa trudności drogi. Naraz widzi na drodze dostojnika państwowego, znanego z mądrości, z wysokiego rodu i sławy imienia; z uszanowaniem wtedy zatrzyma się, z konia na ziemię zeskoczy, pręt z prawej ręki w lewą przełoży, aby mieć pierwszą wolną do pozdrowienia. Jeżeli do niego przemówi, pieszo mu towarzyszyć będzie, ucieszony, że może obowiązkowi zadość uczynić. — Otóż nam się zdaje, że obrazek ten maluje obyczaje nie tylko w państwie rzymskiem drugiego wieku po Chr., lecz także te, jakie zapanowały w całej Europie w średnich wiekach i dzisiaj się jeszcze dochowują na szerokim Wschodzie, gdzie zatrzymywanie się w obec przejeżdżających dostojników, zsiadanie z konia, albo nawet wozu, przykładanie prawej ręki do piersi, należy do obowiązków. Możemy tu jeszcze zauważyć, że Apulejusz widocznie poleca uszanowanie dla dostojników państwowych, dla rodu, dla sławnego imienia. Z tem się wiąże szacunek, z jakim mówi o zachowywaniu obyczajów religijnych (zob. frag. I oraz apologią), a z drugiej strony ubolewanie, jakie czytamy we frag. IV i VII, że się nie zachowuje należytych różnic w ubiorze. Wszystko to razem zbiera się na rys bardzo znamienny w jego charakterze, który godziło się uwydatnić, jak sądzimy.

XXII. Co do tego fragmentu zobacz nr. XIV. Oba mowią o Kratesie, a wiążą się ze sobą tak, że tamten jest dalszym ciągiem tego, oba zaś tworzą środek mowy. Krates był bardzo bogaty i z rodu zacnego w Tebach. Dawszy się przekonać Dyogenesowi, zawołał na rynku: „Krates wyzwala Kratesa". Odtąd nagi prawie, z workiem na plecach i kosturem w ręce, wiódł szczęśliwe życie żebraka. Poważany był wielce, wszystkie domy stały mu otworem, powierzano mu wszystkie sekreta rodzinne. Jak Herkules tępił potwory, tak on tępił gniew, zazdrość, chciwość i rozpustę. Mimo garbu jego, nagości i ubóstwa, zakochała się

w nim Hipparcha, panna szlachetnego rodu i publicznie mu się oddała. Jeżeli dziwnem jest utworzenie się sekty cyników, to jeszcze dziwniejszem, że bogaty Apulejusz ją chwali. Widocznem jest, że w drugim wieku po Chr. szerzy się pogarda dóbr ziemskich, a zarazem pragnienie wewnętrznego udoskonalenia.

XXIII. Fragment dwudziesty trzeci jest bardzo godny uwagi. Mamy tu znaczną część mowy, mianowicie początek i środek, a ta mowa ma być improwizacyą. *Qui me voluistis dicere ex tempore, accipite rudimentum post experimentum.* Abyśmy nie sądzili, że te rymy są przypadkowe, przytoczymy jeszcze zdanie następne: *Quippe, prout mea opinio est, bono periculo periculum faciam, postquam re probata meditata sum dicturus incogitata.* Tutaj mamy trzy wyrazy rymujące, a dwa adnominacyjne *(periculo periculum).* Na tem jednak przestaje, nie wolno bowiem gromadzić tych ozdób retorycznych za wiele, dopiero po kilku zdaniach pojawią się znowu [1]).

Sądzi tedy Apulejusz, że niebezpieczeństwo improwizacyi, na które się naraża, nie jest groźne, ponieważ zyskawszy uznanie za wykłady obmyślane, może się odważyć na wykład nieobmyślany. Ta improwizacya, rzecz dziwna, jest jednak i napisaną i czytaną, jak wynika ze słów następnych: *Quae scilicet audietis, pari labore, quo scribimus, venia propensiore, quam legimus* [2]). Aristip go nauczył, że najlepszym owocem długiego filozofii studyum jest swoboda, z jaką się mówi ze wszystkimi ludźmi o wszystkiem. Tę swobodę on mieć będzie, użyje niespodzianych wyrażeń na pomysły niespodziane: *Verbo subito sumpta est sententia, quia de repentino oborta est* [3]). W obmyślanej mowie wszystko układa się do linii, do cyrkla, do sznura, używa się kamieni obciosanych, wymierzonych; tutaj z kamieni surowych, nierównych, układamy budowlę bez reguł.

Jakżebyśmy chętnie powitali taką improwizacyą z niespodzianych wyrażeń i pomysłów, budowlę z nieogładzonych kamieni, bez sznura i wagi stawianą. Ale cóż, kiedy już ten wstęp z rymami i adliteracyą jest podejrzany, a więcej jeszcze, co dalej następuje. Bo oto mówca jednak się obawia, aby mu nie poszło tak, jak w bajce Ezopa krukowi z lisem, który się dał namówić do śpiewania. Słuchacze jak na zawołanie żądają tej bajki, którą im też Apulejusz chętnie a szeroko i ładnie

[1]) Sprawę tę wyjaśniliśmy bliżej w *Essai sur l'origine et l'histoire des rythmes.* Paris E. Bonillon 1889.

[2]) Tutaj cztery wyrazy rymują na dwa rymy.

[3]) Mamy tu adliteracyą z trzech wyrazów na *s* oraz trzy adsonancye na *o*.

opowiada. Na tem kończy się fragment, zupełnie podobny do innych, zupełnie podług linii i cyrkla ułożony.

XXIV. Ostatni fragment jest środkowem ogniwem w mowie, której początek był wygłoszony po grecku, a koniec obiecany był po łacinie; otóż mówca tę zmianę zapowiada, obiecując z wielką pewnością siebie, że część łacińska nie będzie słabszą od greckiej, ani pod względem siły argumentów, ani bogactwa myśli, ani doskonałości stylu. Na cóż może służyć ten fragment? Chyba na to, aby zostawić świadectwo o wirtuozyi oratorskiej mówcy w obu językach, innej bo wartości nie ma.

Oto rozbiór Florid, zdaje się nam, że dokładny, mozolny był w każdym razie. Znaleźliśmy i tutaj kilka ciekawych szczegółów, przedewszystkiem zaś zyskaliśmy podstawę do odpowiedzi na pytania bliżej nas tutaj dotyczące. Pierwszem z nich będzie, jak ten zbiór powstał? Na to różne już dano odpowiedzi; jedni, jak Hildebrand, sądzą, że z zapisków stenograficznych; inni, jak Goldbacher, że to są wyciągi z mów jego; Rohde myśli, że Apulejusz zrobił z mów swoich wyciąg pierwszy, ktoś późniejszy wyciąg ten skrócił, a następny kopista więcej jeszcze wypuścił; Oudendorp powiedział, że to są przygotowania do mów, Krüger zaś, że to są przykłady stylu kwiecistego, przez Apulejusza samego zebrane. O tem wszystkiem zobacz u Schanza l. c. 103, ten uczony sam zaś swoje zapatrywanie wyraża w słowach następnych: *Dass Apuleius selbst seine Reden Florida genannt, scheint mir unwahrscheinlich; auch liegt kein genügender Grund vor, schon Apuleius eine Auswahl von Abschnitten aus seinen Reden vornehmen zu lassen.* Nie sądzimy, aby to ostatnie zapatrywanie nauki niemieckiej było najlepsze. Nam się zdaje, że mamy tutaj rzeczywiście przykłady kwiecistych przemówień, a czy uczeń z reguły pozna się na tem, które ustępy są wzorowe, które zaś nie? Najlepszym w tym sądzie będzie sam autor i z tego już względu przypuszczać wolno, że on sam tę antologię zebrał, a grecką nazwę zręcznie na łacinę przełożył. Bo tytuł wydaje nam się doskonałym i całkowicie apulejańskim. W jego wyborze poszedł Apulejusz za Aulusem Gelliuszem, który we wstępie do swych *Noctes atticae*, tłómacząc się z wyboru tej nazwy, wskazuje na różne Muzy, Lasy, Helikony, Ule, Łąki itp. jakie się już pojawiły. Znalazł przeto Apulejusz tytuł nowy a ładny i wzbogacił język łaciński o jeden wyraz więcej. Zważmy dalej, że oprócz przykładów kwiecistości, wyciągi te zawierają i z pewnością nie przypadkowo, poświadczenie ważnych dla autora, przed prokonsulem mianych wykładów, poświadczenie jego z nimi przyjaźni, jego nad przeciwnikami tryumfów: czy ktokolwiek, autorowi obcy, byłby taki właśnie wybór zrobił? Oprócz powyższych poświadczeń, mamy tutaj stwierdzenie jego poszanowania dla dostojeństw, dla obyczajów

religijnych; stwierdzenie jego wirtuozyi w mowie greckiej i łacińskiej, wielkiej liczby publiczności na jego wykładach. Wszystko to nie może być przypadkowem, żaden uczeń nie dobrałby tych wyjątków tak zręcznie i rozważnie na korzyść autora; najprędzej, że to on sam zrobił.

Oprócz wyciągów z mów, mamy tu jednak także, jak się zdaje, notatki do mów, inaczej bowiem jak wytłomaczyć, że ten sam temat dwa razy się powtarza, jak np. temat o głosach. Jest to dowodem wielkiej niedbałości, nie jest jednak rzeczą wykluczoną, czy ta niedbałość, u takiego jak Apulejusz wirtuoza, nie jest umyślną. Tak np. te wyciągi, których data da się oznaczyć, wcalę nie są w porządku chronologicznym podane; inne znów, należące do tej samej mowy, podane są tak, że następny jest podany poprzód, poprzedni później po nim. Sądzimy, że powód był ten, aby biograficzność zbiorku zbyt wyraźnie nie wystąpiła, coby się sprzeciwiało charakterowi całości, jako antologii, albo raczej jako czegoś w rodzaju *Noctes atticae*, albo *Silvae*, czegoś bezpretensyonalnego. Jeżeli tedy sprawę tę nie podług długości fragmentów, a więc powierzchownie, lecz z wnętrza oceniać będziemy, z treści ustępów i ich sensu, to przyjdziemy do przypuszczenia, że tylko sam Apulejusz zbiorek ten z mów swoich mógł wydobyć.

Przechodzimy do innego pytania, które nam się tutaj przedstawia Dotyczy ono ważnego punktu, bo charakteru apulejańskiej wymowy. Odpowiedzieć na nie łatwą rzeczą nie będzie, ponieważ pomijając apologią, mamy tutaj same tylko kawałki. Skąd też może pochodzić, że Apulejusz, zamiast zbioru mów całych, postarał się tylko o zbiór wyciągów? Najprędzej stąd, że większa część mów jego miała części słabsze, powtarzania, które w ten sposób usunął. Nie zawsze też może części wiązały się z sobą dość ściśle, jak to nawet na fragmentach zauważyć było można. Zwracaliśmy już niejednokrotnie uwagę na to, że mowy jego publiczne zazwyczaj z trzech części się składają, a przy znaczniejszych fragmentach staraliśmy się oznaczyć, którą część mowy one tworzyły. Na tej podstawie możemy powiedzieć, że wstęp zazwyczaj jest przygodni, okolicznościowy, a mimo to szeroko rozwinięty, zawierający powitanie słuchaczy, z uwydatnieniem ich wielkiej liczby, lub podobnie. Następuje wzmianka, niby także przypadkowa, jakiegoś zdarzenia, które publiczność dokładniej poznać pragnie. Mowca opowiada tedy anegdotę, albo daje opis czegoś nowego a ciekawego [1]). Niektóre anegdoty są zajmujące, jak o Protagorasie i Thalesie, o Philemonie, o Kratesie; opisy wyspy Samos, Indyi, a także papugi z pewnością podobać się mogły.

---

[1]) Zdaje się, że opowiadanie anegdot, zdarzeń, opisów, nie było własnym Apulejusza pomysłem, lecz praktykowane było przez innych także retorów owego czasu.

Taką jest zazwyczaj część środkowa, od której mowca mniej lub więcej zręcznie przechodzi do zakończenia. W zachowanych nam fragmentach właśnie tej ostatniej części braknie najczęściej, wiemy jednak, że zawierała hymn, albo wierszowaną lub niewierszowaną pochwałę obecnego prokonsula. Z pewnością nie zawsze takie było zakończenie mowy, a jakie było w innych razach, niebawem powiemy. Tyle jest pewnem, że te zakończenia nie zawsze chyba były udatne, jeżeli ich Apulejusz we Floridach nie umieścił.

Zatrzymajmy się jeszcze przy formie. Ta jest zawsze staranna, jednakże, aby ją akademicką nazwać, do tego za mało jest poważną. Początek często jest gawędkowy; mimowolna niby wzmianka jakiejś przygody, nazwiska jakiegoś, prowadzi autora do części środkowej, a jednak wzmianka ta jest starannie przygotowaną, a żądanie słuchaczy przewidziane. Apulejusz daje swym mowom pozory improwizacyi, przyznając jednocześnie, że są starannie wypracowane. Jest to artyzm tak przesadny, że przechodzi już granicę artystyczności, a mowcy daje pewien rys nienaturalny, przerafinowany. To też gdy mu przyszło spróbować prawdziwej improwizacyi, nie mógł dać czego innego, jak to, co dawał zwyczajnie, to jest udawaną improwizacyą. Mimo to wszystko trzeba przyznać, że mowy jego mają pewną elegancką, belletrystyczną lekkość, która mogła być pełną wdzięku i podobać się wykształconej publiczności. W tem leży pewna nowość, którą uznać należy, i powiedzieć nieledwie, że Apulejusz stworzył formę poufałej wymowy. Prówwnany z mistrzami elokwencyi z czasu republiki traci bardzo, a przyczynę tego łatwo odgadnąć: nie wolno już teraz tykać wielkich pytań politycznych i społecznych; porównany jednak z późniejszymi retorami i panegirystami, do których niejednokrotnie bardzo się już zbliża schlebianiem i próżnością[1]), zyskuje nie mało.

Można się domyślać w końcu, że dla współczesnych jednym z głównych powabów występów jego był język, styl, deklamacya. Język ma nowy, osobliwy, do klasycznego mało podobny, pełen archaizmów, ale pełniejszy jeszcze nowotworów, wyrazów przez niego urobionych, a tak szczęśliwie, że się rodzimymi, a nawet ludowymi wydają. Nawet wyrazom utartym lubi dawać znaczenie przesunięte, uboczne, częściej jednak całkiem pierwotne, etymologiczne, przez co czyni je niejako nowymi. Taki zasób wyrazów łączy w styl przepełniony figurami retorycznemi, ozdobami wszelkiego rodzaju, rymem, adnominacyą, adliteracyą, pewną rytmicznością. Miewa on budowę zdań prostą, ale częściej miewa sztuczną, trudną, wyszukaną i takiej jakoby szukał umyślnie, umiejąc

[1]) Przypomina także pod wielu względami niektórych włoskich humanistów.

jej nadać pozory łatwości. Na jedną rzecz ma najczęściej dwie nazwy, każdą z osobnym przymiotnikiem, na jednę myśl dwa zdania, każde z innych wyrazów. Drobne tematy umie przedstawiać szeroko, to znaczy z mnóstwem odcieni, omówień, synonimiczności. Wszystko to daje całość barokową do najwyższego stopnia, to znaczy, przeładowaną ozdobami, a mimo to pełną życia i jakiejś łatwości. Jest to najwyższa sztuczność, prowadzona aż do naturalności. Takim językiem nie pisał nikt przed nim, ci zaś, którzy go później naśladować chcieli, jak Martianus Capella, jego najbliższy ziomek, bo także rodem z Madaury, Fulgencyusz, także afrykańczyk, doszli do barbarzyństwa, do galimatiasu. Co w nowszej literaturze styl jego pod niejednym względem przypomina, to znany, a niewytłomaczony dotąd gongoryzm, marynizm, eufuizm [1]).

Pomyślmy sobie teraz, że Apulejusz jest biegłym deklamatorem, że w wygłaszaniu, przez stosowne pauzy zrozumienie ułatwia, trudności usuwa, piękności podnosi, że olśniewa słuchaczy nowością wyrazów, wyrażeń, zdań, rymami i rytmem, a zrozumiemy, że na jego wykłady garnęły się tłumy, aby słyszeć, co to z łaciny zrobić było można; aby podziwiać ten nowy język. Bo choć osobliwy, to nie jest on jeszcze dziwaczny, a przynajmniej nie jest barbarzyński, albo niedorzeczny. Pochodzi to stąd, że Apulejusz jest panem języka. Nawet rzeczy pospolite umie wysłowić w sposób niezwykły. Tej nowości on szuka, rozkoszuje się w swym stylu barwnym, kwiecistym, ozdobnym, upaja się jego dźwiękami i swoją własną biegłością.

Jedno jeszcze znamię stylu jego uwydatnimy, które wprawdzie najwybitniej dopiero w Metamorfozach występuje, ale już we Floridach i w Apologii rozeznać się daje. Apulejusz stara się, aby swym opisom, czy ludzi, czy rzeczy, nadać zabarwienie osobnikowe, czyli inaczej: koloryt lokalny. Umie patrzeć na świat i ludzi i umie to opisać. Tem się tłomaczy owa wielka liczba szczegółów archeologicznych, jakie u niego znajdujemy, tem się tłomaczy, że świat starożytny tak żywo z pism jego przemawia.

Jest tedy Apulejusz przedewszystkiem retorem, mówcą popisowym, a jako taki niezmiernie w tej umności biegłym. On jednak chce być czemś więcej, a mianowicie filozofem. Tutaj przeto miejsce przypomnieć,

[1]) Charakterystyka stylu Apulejusza, jaką tutaj dajemy, odnosi się właściwie do wszystkich już pism jego, a więc i do Metamorfoz, w których właśnie najdobitniej jest rozwinięty. Pewnem jest, że bliższy rozbiór, skierowany na sam styl naszego autora, wykazałby znaczne różnice w jego utworach, stosownie do ich rodzaju, ale ponętne to zadanie zostawiamy innym. Powiemy tylko, że styl jego we Floridach bliższym jest stylowi w Metamorfozach, aniżeli styl rozpraw filozoficznych. Najprostszym jest on może w apologii.

że bardzo często w mowach swoich przedstawia tematy etyczne, a więc zaleca ćwiczyć się w cnocie, jak przy gymnosofistach; daje pochwałę milczenia, jak przy Pytagorasie; pochwałę ubóstwa i wzgardę dóbr ziemskich, jak przy Kratesie. W związku z tem zostaje jego głęboka i szczera religijność, zalecanie zewnętrznych obrzędów i zwyczajów religijnych. Używa tedy swojej wymowy w służbie filozofii, a tego właśnie żądał Platon. Podług nauki tego mędrca filozofia ma prowadzić do cnoty, retoryka zaś służyć filozofii [1]). Stawiając takie właśnie zadanie swemu talentowi, jest Apulejusz rzeczywiście prawdziwym platończykiem.

Tę zaletę mu przyznawszy, możemy dodać pewne zastrzeżenia. Żałujemy najprzód, że w swych mowach nie mówi więcej o Platonie; żałujemy, że nie mówi nic zgoła o filozofii wiedzy; a kiedy już postanowił ograniczyć się na etyce, to żałujemy, że nie rozebrał, nie przedstawił więcej tematów moralnych: pychy, lenistwa, skąpstwa, rozpusty i innych. Powiemy dalej, że w jego pochwale i zalecaniu milczenia, ubóstwa, cnoty wogóle, nie dosyć jest ciepła, żarliwości, prawdziwej wymowy. Nigdzie prawie tu nie znajdujemy tak ładnych i polotnych ustępów, jakie widzieliśmy w Apologii. Stał temu na przeszkodzie ów styl gawędkowy, jaki sobie stworzył; stała na przeszkodzie inna jeszcze okoliczność. Nie zadziwiaż to trochę, że wygadany retor zaleca milczenie? że bogacz pochwala ubóstwo? albo że apostoł askezy daje opisy zmysłowe i nieprzyzwoite, jak przy Kratesie? albo że platończyk, którego myśl ma być skierowaną na byt wiecznotrwały, na Boga najwyższego, tak ją często kieruje, schlebiając, ku możnym tego świata, albo chełpliwie na siebie samego? Tak więc brak mu szczerości, konsekwencyi, brak prawdziwego pogłębienia. Przyznając mu rzadki talent i wielostronną wiedzę, pogłębienia, zdaje się, nigdzie przyznać mu nie będziem mogli.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

O Platonie i jego nauce.

(De Platone et eius dogmate).

Przyganiliśmy naszemu filozofowi, że w mowach swoich za mało mówi o Platonie, za mało też o filozofii wiedzy. Być może, że już wtedy miał zamiar pisać o tem osobno, a urzeczywistnienie tego zamiaru widzimy właśnie w rozprawie o Platonie i jego nauce, oraz w rozprawach

[1]) Zob. przedewszystkiem Sophistes, ale także Georgias i Phaedrus.

następnych. Rozprawa o nauce Platona miała obejmować całość filozofii tego mędrca w księgach trzech i istotnie posiadamy ją dzisiaj w takiej postaci.

Wspomniało się już, że w księdze drugiej tej rozprawy przemawia autor do syna Faustyna *(Faustine filii)*. Nie rozstrzygając pytania, czy to syn ze krwi, czy też syn duchowy, tyle powiedzieć możemy, że w Oea nie widzieliśmy żadnego znaku jego istnienia, że we Floridach także o nim wzmianki nie ma, chociaż autor osoby mniej znaczące, jak owego Juliusza Persiusza i Sabidiusza Sewera umiał nawet do dyalogu wprowadzić i na tej podstawie przypuszczamy, że rozprawa ta pochodzi z czasu już po otrzymanem kapłaństwie i po zaszczyceniu go posągiem. Jeżeli zaś księga druga napisana jest dla Faustyna, to prawdopodobnie była nią także księga pierwsza, która jest początkiem tej samej rozprawy, nie ma zaś pomiędzy temi księgami żadnej różnicy w stylu, z którejby można wnioskować na jaką różnicę w czasie.

Podejmując streścić rozległe Platona badania w trzech niedługich rozdziałach, Apulejusz był zniewolony ograniczyć się do najważniejszych ich wyników, nasza zaś analiza będzie jeszcze skąpszą, aniżeli jego streszczenie. Zawsze jednak, sądzimy, będzie rzeczą ciekawą poznać naukę Platona w przedstawieniu starożytnego platończyka.

Księga pierwsza, zawierająca filozofią natury. Autor opowiada nam najprzód życie Platona, które dla biografów filozofa tego może być ciekawe, ale które my pominąć możemy. Daje następnie historyę jego studyów, podczas której Platon przejął się najprzód nauką Heraklita, a następnie dopiero poszedł do Sokratesa. Po śmierci tego mędrca, zajął się nauką Pytagorasa, naśladując przedewszystkiem wstrzemięźliwość i czystość obyczajów tej szkoły. Geometryi uczył się w Cyrene, astrologii w Egipcie, filozofii Pytagorasa powtórnie w Italii, poczem zajął się gorliwie nauką Parmenidesa i Zenona. Wszystkie rozdzielone piękności tych szkół złączył następnie w swojej filozofii tak, że nie sprzeciwiały się sobie, lecz wzajemnie objaśniały. Filozofią natury przejął od Heraklita, filozofią umysłu od pytagorejczyków, moralną od Sokratesa, ale wszystkie tak zjednoczył, że utworzyły jedno ciało i jakoby płód jego własny: *unum tamen ex omnibus, et quasi proprii partus corpus effecit.* Surowem było to, co otrzymał i początkowem, on z tego zrobił dzieło doskonałe i podziwienia godne: *perfectas atque etiam admirabiles fecit* (c. 3)

Zamierzamy tutaj przedstawić — mówi dalej — jakie rady, albo mówiąc z grecka, jakie dogmaty dał Platon dla ludzkiego pożytku, dla ludzkiego życia, rozumu i wysłowienia się. Ponieważ zaś on był pierwszym, który ujął filozofią w trzy główne działy, a mianowicie filozofią natury,

etykę i filozofią rozumu, przeto i my każdy z tych działów osobno przedstawimy, zaczynając od filozofii natury.

Trzy są źródła wszystkich rzeczy, uczy Platon: Bóg, materya i ideje, czyli formy.

Bóg, zdaniem jego, jest bezcielesny. On jeden jest niezmierzony, jest twórcą rzeczy, jest ich ozdobicielem; jest błogo szczęśliwy i błogo uszczęśliwiający; jest najlepszy, niczego nie potrzebujący, wszystkiego sam udzielający. Nazywa go Platon niebieskim, nie dającym się nazwać, ani wysłowić; trudno rozpoznać naturę jego, a rozpoznawszy, trudno ją opisać innym: *sed haec de Deo sentit, quod sit incorporeus. Is unus, ait,* ἀπερίμετρος, *rerumque genitor, rerumque omnium exornator, beatus et beatificus, optimus, nihil indigens, ipse conferens cuncta. Quem quidem caelestem pronuntiat, indictum, innominabilem... cuius naturam invenire difficile est; si inventa sit, in multos eam enunciari non posse* (c. 5). — Materya (tworzywo) nie jest stworzoną, ani zniszczyć się nie da; nie jest też ograniczoną, ponieważ granic jej nikt nie zna. Nie ma postaci ani znamion, nie jest nawet elementem, ale takim stać się może przez otrzymanie formy. Otrzymuje ją od Boga. *Deus artifex conformat universam.* Zanim ją otrzyma, nie jest nawet cielesną, bo każde ciało ma jakieś znamiona, ale ponieważ może się stać cielesną, więc przyznać jej trzeba rozumowaniem pewną naturę cielesności. Ostatecznie będzie ona chwiejną, dwuznaczną *(ambigua)*. — Ideje są wzorami wszystkich rzeczy; są bezcielesne, wieczne, pojedyńcze. Z nich to Bóg bierze wzory dla wszystkich rzeczy jakie są i będą: *esse autem ex iis, quae Deus sumserit exempla rerum, que sunt, eruntve* (c. 6). Na każdy gatunek rzeczy jeden tylko jest wzór, czyli ideja, a wszystko co się rodzi, od nich otrzymuje formę, figurę, znamię.

Dwa są rodzaje istnienia *(ousiai)* dwie substancye, z których połączenia świat cały się tworzy. Jedna pod zmysły podpada, druga tylko myślą poznać się daje. Pierwsza jest zmienną, złudną; druga zawsze równą i stałą. Do drugiej należy Bóg, dusza, ideje, materya; do pierwszej wszystko co otrzymało formę od jednej z idei, wszystko co się tworzy, zmienia, umiera. Ta substancya, ten rodzaj istnienia, jest tylko obrazem, odbiciem, cieniem tamtego.

Początkiem wszystkich ciał jest materya, która otrzymawszy formę od idei, utworzyła pierwsze elementa: wodę, ogień, ziemię i powietrze. Forma ognia jest piramida, powietrza ośmiościan, wody dwudziestościan, ziemi sześcian. Wszystkie zaś te formy z trójkątów się wywodzą. Z tych elementów utworzone są ciała wszystkich istot żyjących i nieżyjących, a nawet świat cały, tak że poza światem nic już z tych elementów nie istnieje. Stąd wypływa jedność jego, to znaczy, że nie ma miejsca na

świat inny, nie ma innych elementów, któreby go złożyć mogły. Nic tedy ani zmienić, ani zepsuć go nie może, wieczna młodość i zdrowie jest jego udziałem. Temu pięknemu światu nadał Bóg ruch najdoskonalszy, kołowy, najlepiej mądrość i roztropność wyrażający.

Dusza wszystkich stworzeń żyjących jest bezcielesną, a oddzielona od ciała nigdy nie ginie. Dawniejsza od ciała, rządzi niem i kieruje, bo to jej zadanie; ruch mu nadaje, bez niej bowiem ruchu by nie miało. *Animam vero animantium omnium non corpoream esse nec sane perituram, quum corpore fuerit absoluta; omnium gignentium esse seniorem atque ideo et imperitare et regere ea: quorum curam fuerit diligentiamque sortita; ipsamque semper et per se moveri, agitatricem aliorum, quae natura sui immota sunt atque pigra* (c. 9). — Jest atoli jeszcze dusza świata, źródło wszystkich dusz innych, a więc życia w ogóle. Jest dobrą, mądrą, podległą prawom Boga, swego twórcy. Substancyą tej duszy są liczby i stosunki we wszelkich ich kombinacyach, co sprawia, że ruch tego świata tworzy śpiew i muzykę.

Czas jest obrazem wieczności; on płynie ciągle, wieczność nieruchoma go pochłania i pochłonąć mogłaby go całkiem, gdyby Bóg tak zarządził, twórca świata: *si quando hoc decreverint fabricator mundi Deus.* Miarą czasu mierzymy ruch gwiazd i świata. Ruch ten jest przedziwnie prawidłowy: dni i nocy składają miesiące, miesiące rok; że zaś księżyc po miesiącu, słońce po roku wracają na to samo miejsce swego koła, przeto na ich ruchu właśnie i innych gwiazd jeszcze, czas nauczono się mierzyć, Platon zaś do wyjaśnienia tej sprawy bardzo się przyczynił. Jego zdaniem ruch wszystkich innych gwiazd nie mniej jest prawidłowym, a po nim poznać można ów peryod ogromny, który się wielkim rokiem (*magnus annus*) nazywa.

W ustroju świata najbliżej Boga są gwiazdy stałe; po nich Saturn następuje Jowisz, potem Mars, Merkury, Wenus, Słońce i księżyc[1]). W elementach porządek jest następny: najwyższe miejsce ogień zajmuje, niżej powietrze, pod niem woda, spodem ziemia. Stworzenia żyjące (*animantia*) mogą być ogniowej natury, jak słońce lub księżyc, albo powietrznej, jak demony, albo z wody i z ziemi, jak te, które na ziemi żyją. Bogowie także nierównego są rzędu; jeden jest najwyższy, ojciec i architekt tego świata; inni są niebiescy bogowie, których w gwiazdach widzimy, trzeci rodzaj, przez Rzymian pośrednim zwany (*dii medioxumi*), niższym jest od bóstw poprzednich, ale wyższym od ludzi.

Wszystko, co się na świecie dzieje naturalnie, a wskutek tego prawidłowo, dzieje się za sprawą Opatrzności (*omnia quae naturaliter et*

---

[1]) W takiem następstwie daje je Apulejusz.

propterea recte feruntur, providentiae custodia gubernantur). Przyczyny złego Bogu przypisywać nie można, ani też wszystkiego wyrokom przeznaczenia *(ad fati sortem).* Oto jak Platon tę sprawę określił: opatrzność jest myślą Boga, skierowaną ku czyjejś pomyślności; fatum, przeznaczenie, jest prawem bożem, przez które wypełniają się niezmienne zamiary Boga. Stąd to, co się dzieje za sprawą Opatrzności, dzieje się także Przeznaczeniem, co zaś jest zarządzone Przeznaczeniem, powinno być uważane za sprawę Opatrzności: *unde si quid providentia geritur, id agitur etiam fato: et quod fato terminatur, providentia debet susceptum videri.* Jest najwyższa Opatrzność Boga najszczytniejszego, który nietylko ustanowił bogów niebieskich dla opieki i ozdoby świata, ale i bogów przemijających, górujących mądrością nad stworzeniami ziemskiemi. Nadał prawa, a codzienne wykonanie tych praw niższym bogom polecił. Bóstwa te zleconą im opatrzność drugorzędną tak mądrze wykonywają, że zachowują stale niezmienny porządek naznaczony przez ojca.

Demonów, których gieniuszami i larami nazwać możemy, uważa Platon za sługi bogów, opiekunów ludzi i pośredników między nimi a Bogami. Nie wszystko, zdaniem jego, zależy od fatum, wiele bowiem zależy od nas, a nieco także od szczęścia, którego zdarzenia przewidzieć się nie dają. W zamiarach rozważnie podjętych zabiegnie coś niespodzianego, co wykonaniu ich przeszkodzi, a wtedy, jeżeli przeszkoda okaże się pożyteczną, nazwiemy to szczęściem, nieszczęściem zaś, jeżeli szkodliwą będzie.

Pomiędzy ziemskiemi stworzeniami Opatrzność dała pierwszeństwo człowiekowi, w nim zaś dusza króluje nad ciałem. Dusza z trzech złożona jest części: rozumnej, najczcigodniejszej, która dzierży warownię głowy; gniewliwej, mieszkającej w sercu, a zobowiązanej do posłuszeństwa tamtej; wreszcie pożądliwej, najpośledniejszej, mieszkającej w niższej części ciała, jakby w jaskini rozpusty i nieporządku. Ona to od rozumu oddaloną jest najwięcej z tego powodu, aby bliższem sąsiedztwem nie zamącała jego myśli, potrzebnych dla zbawienia całości.

Głowa i twarz — oto człowiek. Tu mieszka roztropność, tu zmysły umieszczone, narzędzia do rozróżniania ilości i jakości i rozpoznawania prawdy; wszystkie inne części ciała sługami są tylko.

Zmysły przedziwnie są zastosowane do rozpoznawania rzeczy zmysłowych: oczy do świetlanych, uszy do powietrznych, smak do mokrych, wodnistych; dotykanie do ziemskich, twardych; powonienie do rozpadających się, przemiennych. Prawda, że dar zmysłów mamy wspólny ze zwierzętami, wszelako z łaski bożej wzrok i słuch człowieka jest doskonalszy, a przeto umność jego zmyślniejsza. Oczami zmierzył niebo, rozpoznał drogi gwiazd, ich wschód i zachód, w czem znalazł najobfitsze źródło

filozofii. Uszami uczy się mądrości i roztropności, poznaje melodyą i rytm mowy, sam przejmuje się cały muzyką i melodyą. Podobnie wszystkie inne części ciała pełnią swą służbę, wszystkie głowie posłuszne, wszystkie rozumnie urządzone. Tak np. wnętrzności przedstawiają liczne skręty i zwoje, a to w tym celu, aby pożywienie zbyt szybko przez nie nie przechodziło, inaczej bowiem bylibyśmy zniewoleni dniem i nocą nieustannie je napełniać. Pożywienie w krew się zamienia, którą żyły po całem ciele rozprowadzają. Ponieważ człowiek składa się z różnych elementów, potrzeba aby każdy z nich zachował należyty stosunek, z równowagi bowiem wilgoci względem suchości, zimna i ciepła pochodzi zdrowie, siła i świeżość; w przeciwnym razie całość się psuje, a stworzenie cierpi.

Wiemy, że dusza z trzech części się składa; otóż zdrową ona będzie tylko wtedy, gdy części niższe poddane będą części rozumnej Gdyby atoli gniewliwość zapanowała nad rozumem, albo pożądliwość nad gniewliwością i rozumem, wtedy nastąpi osłabienie, nieporządek nawet i w ciele. Ma także i rozum swoją chorobę, która się nazywa głupotą. Podzielić ją można na zarozumiałość i szaleństwo. Zarozumiałość z próżnej wypływająca chełpliwości, udaje wiedzę, jakiej nie posiada; szaleństwo zaś zwykło wypływać ze złych nawyknień i rozpusty.

Doskonałym będzie człowiek, gdy dusza z ciałem w dobrej będą zgodzie, a mianowicie, gdy siła duszy nie będzie słabszą od siły ciała, to zaś nie powinno być ani zbyteczną utrudzone pracą, ani też przeładowane zbytkiem pożywienia. W przeciwnym razie zniszczenie ciała nastąpi niezawodnie.

Uwagi. Taką jest główna treść pierwszej księgi rozprawy o nauce Platona. Przyznać trzeba, że napisaną jest ładnie, i przedstawia rzeczywiście zarys filozofii natury starożytnego mędrca. Niektóre z tych nauk uwydatnia więcej, inne mniej, w całości jednak, powiedzieć możemy, nie zawiera ani jednego zdania, którego by u Platona nie było.

Niektórym uczonym wydaje się ta rozprawa niedokończoną i to nie bez pewnej podstawy [1]). Bo jeżeli o człowieku Apulejusz rozpisał się dość szeroko, to pominął całkowicie zwierzęta, rośliny, minerały; fizykę i geografią. Dlaczegóż tak postąpił? Wiemy przecież z apologii, że nauki przyrodnicze znał, że je lubił i cały szereg prac o nich napisał. W tem może leży pierwszy powód ich pominięcia tutaj; drugi mógłby być ten, że te działy właściwie już nie są platońskie, do filozofii tego mistrza nie należą, a rozwinięte zostały dopiero przez Aristotelesa i jego

---

[1]). zob. Schanz l. c.

szkołę. Zobaczymy wszelako, że Apulejusz brak ten sam widział i zapełnić go się starał.

Pozwolimy sobie zwrócić uwagę na to, jak bardzo ta filozofia natury przejęta jest duchem religijnym i moralnym. Możnaby ją nazwać spirytualną teodiceą: ziemia jest nakryta niebem, złożonem ze sfer. Ponad najwyższą sferą, w empyreum mieszka Bóg, niewidzialny ojciec i architekt świata. Z większą wiarą i żarliwością o najwyższym a jednym Bogu mówić chyba nie można, jak o nim mówi Apulejusz. Od niego aż do sfery księżyca niebo jest zajęte przez bogów, wykonawców woli boga najwyższego. Od księżyca aż do ziemi mieszkają demony. Na ziemi człowiek jest najdoskonalszem stworzeniem, ponieważ posiada duszę nieśmiertelną, od Boga pochodzącą i mającą wrócić do niego. Dostanie się tam przez cnotę, która jest zarazem i szczęściem. Przez całe życie przeto powinniśmy się starać, aby dać w duszy naszej przewagę cnocie nad grzechem. — Tak więc cała ta filozofia natury nietylko jest moralną i religijną, ale bardzo już monoteistyczną i spiritualistyczną. Nie ulega wątpliwości, że to zbliżenie się do monoteizmu także już jest u Platona, tam jednakże zasłonięte było mnóstwem innych dociekań; tutaj zaś, uwydatnione w krótkiem streszczeniu, występuje o wiele wyraźniej i dobitniej.

W związku z tem zostaje inny moment dość ważny, aby go uwydatnić. Tyczy się on nauki o Przeznaczeniu i Opatrzności. Oba te pojęcia są już u Platona, który je określił całkiem jasno (Leges X): opatrzność jest myślą Boga, skierowaną ku czyjejś pomyślności; fatum jest prawem Bożem, przez które wypełniają się niezmienne zamiary boskie. Tę myśl Apulejusz stara się rozwinąć, do jedności doprowadzić, a czyni to w ten sposób, że *fatum* dużo traci a wzmacnia się *providentia*: *et primam quidem providentiam esse summi exsuperantissimique deorum omnium... unde susceptam providentiam dii secundae providentiae ita gnaviter retinent, ut omnia etiam... immutabilem ordinationis paternae statum tenent.* (Philosophia naturalis cap. 12). To znaczy, że filozofia platońska do takich pojęć dochodzi i takie rozwija, które się mają stać chrześciańskiemi.

Sądzimy, że ów religijny, wielce monoteistyczny (jednobożny) a przytem opatrznościowy kierunek Apulejusza zasługiwał na uwydatnienie. Uczyniwszy to, wolno nam wyrazić zdziwienie, jak można tak całkiem odmówić autorowi naszemu zrozumienia filozofii Platona, kiedy wszystkie przedstawione tutaj nauki są rzeczywiście platońskie, są dobrze zrozumiane i jasno, choć krótko przedstawione. Powiedzieć nawet możemy, że właśnie w tem streszczeniu charakter nauki Platona występuje wyraźniej. Że Apulejusz filozofią natury swego mistrza wcale

dobrze zrozumiał, to się okazuje już ze wstępu samego. Tam on bowiem jako znamię tej nauki to podaje, że Platon rozproszone, a sprzeczające się nauki wszystkich swoich poprzedników: Parmenidessa, Zenona, Heraklita, Pythagorasa, Sokratesa zjednoczył, pogodził, uporządkował, nowy a własny z tego płód wydał. Otóż to właśnie i dzisiaj jeszcze Zeller jako jedno z głównych znamion filozofii platońskiej przedstawia, mówiąc: *Plato ist der erste von den griechischen Philosophen, der seine Vorgänger nicht blos überhaupt allseitig gekannt und benützt, sondern auch ihre Principien mit Bewusstsein durcheinander ergänzt und zu einem höheren zusammengefasst hat. Was Sokrates über den Begriff des Wissens, was Parmenides und Heraklit, die Megariker und die Cyniker über den Unterschied des Wissens und Meinens, Heraklit, Zeno und Sophisten über die Subjectivität der sinnlichen Anschauung gelehrt hatten, das hat er zur entwickelten Erkenntnisstheorie fortgebildet*[1]). A dalej mówi niemiecki uczony z wielką przenikliwością, że Platon w swej nauce o ideach łączy eleackie pojęcie bytu z heraklitowem pojęciem stawania się; naukę o jedności i wielości rzeczy z anaxagorejskiem pojęciem ducha, sokratycznem pojęciem dobra, pytagorejską nauką o liczbach (l. c.). Lepszego potwierdzenia dla swej nauki Afrykańczyk nasz pragnąć wcale nie mógł, my zaś nabieramy przekonania, że jego wiadomości płyną tutaj z dobrego źródła, z dobrej szkoły. Pierwszem źródłem tego bardzo cennego zrozumienia rzeczy jest prawdopodobnie Aristoteles, my zaś Apulejuszowi za złe nie poczytamy, że i w tej szkole szukał pouczenia. Przekonaliśmy się tutaj w każdym razie, że sąd filologii niemieckiej, o ile tyczy platońskiej filozofii natury u Apulejusza, jest rzeczywiście niesprawiedliwy.

Druga księga nauki Platona, zawierająca filozofię moralną. Zanim podamy jej streszczenie, jesteśmy zniewoleni przedstawić kilka uwag uprzednich. Łatwiej bo daćby było krytykę tej księgi, aniżeli analizę. Trudno sobie pomyśleć, aby bezład, brak związku doprowadzić można dalej, aniżeli to Apulejusz tutaj uczynił. Przystępuje do tego tekst bardzo zepsuty, którego naprawieniem co do całej rozprawy o Nauce Platona nikt się dotąd nie zajął, podczas kiedy tekst Floridów już jest nieco ulepszony przez Krügera, tekst Metamorfoz przez Eyssenhardta, co do *de mundo* zaś i *de deo Socratis* Goldbacher dał cenne uwagi. Tak więc Apulejusz sam, jak i następni przepisywacze wszystko uczynili, aby zajęcie się tą drugą księgą nauk Platońskich nieprzyjemnem, męczącem, do zniecierpliwienia doprowadzającem uczynić. Napisaną jest dla syna Faustina, aby się nauczył, jak dojść do życia

[1]) Die Philosophie der Griechen, część II, dział I, wyd. 1889, p. 564 n.

szczęśliwego, błogiego raczej, albo błogosławionego, *ad vitam beatam*. Żal nam Faustina, zaiste, bo droga ta pełna jest wybojów bezładności, usłana cierniem niedbałego, niejasnego myślenia.

Wykażmy to na przykładach, a najprzód na nauce o dobru; czytamy w pierwszym zaraz rozdziale, że jedne dobra są najwyższe i w sobie doskonałe, inne zaś stają się takiemi przez doświadczenie. Do pierwszych należy Bóg i ta myśl, która się *nous* nazywa; do drugich cnoty, które z tamtych wypływają. I oto całe już uzasadnienie, które bynajmniej jasnem nie jest. Zaraz potem inny podział: jedne dobra są boskie same w sobie, jednolite, *(simplicia)*. Pomyślimy, że to będzie Bóg i *nous*, ale tak nie jest, to mają być cnoty duszy, które powyżej położone są na drugiem miejscu, jako pochodne. Drugie są ludzkie, te zaś dzielą się na takie, które dobrobytu ciała tyczą i takie, które są całkiem zewnętrzne, przyczem myślimy o bogactwie, urzędach, godnościach i t. p. Wnet potem atoli, w rozdziale drugim, już oba te rodzaje dóbr ludzkich zlane są razem jako accidentia: *accidens autem bonum esse putat, quod corpori, rebusque venientibus extrinsecus copulatur*. Nie dosyć na tem; w rozdziale dziesiątym nowy mamy podział na dobra same w sobie pożądania godne *(sui gratia adpetenda)*, jak szczęśliwość, albo uczciwa wesołość *(beatitudo, bonum gaudium)*, a więc już nie Bóg, ani *nous*, ani cnoty; inne nie same w sobie pożądania godne *(alia non sui)*, jak medycyna; inne znów zarówno same w sobie, jak i ze względu na nas, jak prowidencya, oraz inne cnoty *(alia et sui et alterius, ut providentia, caeteraeque virtutes)*. Tak więc podług Apulejusza tutaj prowidencya, o której dotąd mowy nie było, należy do cnót. Wszystko to ma być podług niego nauką Platona, my zaś nie wiemy co sądzić, czy to nieuctwo, czy szarlataństwo, czy niepojęta niedbałość.

Weźmy inny przykład: w pierwszym oddziale cnoty duszy są następne: *prudentia*, *justitia*, *pudicitia*, *fortitudo*. Najprzedniejszą z nich, mówi dalej, jest *prudentia*, drugą zaś już nie *justitia*, ani *pudicitia*, tylko *continentia*. Później znów najprzedniejszą będzie *justitia* i najogólniejszą. Przyzna każdy, że taki brak ścisłości i związku w myśleniu, taka niedbałość w obec raz przyjętego porządku i danych terminów jest nieznośną, a podobnych niedbałości jest tutaj więcej jeszcze. To zaznaczywszy, możemy apologetycznie niejako starać się przedstawić treść tej księgi w związku ile możności najlepszym.

Tak więc jeden rodzaj dobra jest boski, zasadniczy, równy dla wszystkich. Do niego należy Bóg i *nous* i cnoty: roztropność, wstrzemięźliwość, sprawiedliwość i męstwo. Dobro drugiego rodzaju tyczy ciała i rzeczy zewnętrznych. To każdy inaczej ocenia, inaczej go używa. Dla mędrca, żyjącego rozumnie, będzie dobrem, dla głupca złem się stać może.

Człowiek szukający prawdziwego dobra, powinien wiedzieć, że nie dla samego siebie żyje, lecz dla wszystkich ludzi. Nie w równym jednak stopniu, bo najprzód dla ojczyzny, następnie dla rodziny, w końcu dla przyjaciół i znajomych.

Z natury człowiek nie jest całkowicie dobrym, ani też złym całkowicie, lecz ma skłonność do jednego i drugiego, która przez wychowanie rozwiniętą być może. Nie jestże tedy obowiązkiem nauczycieli wpoić uczniom jak najgłębiej zasady cnoty? Nauczyć dążyć do tego, co jest uczciwem, bo to zawsze będzie i dobrem? Nauczyć siebie i innych rządzić się sprawiedliwością?

Platon odróżnia trzy rodzaje umysłów: jeden wyższy i wyborny, drugi zepsuty na wskróś, trzeci pośredni, odpowiedni dla ucznia, a nawet dla męża umiarkowanego. Trzem częściom duszy odpowiadają trzy cnoty: roztropność, męstwo, wstrzemięźliwość. Pierwsza opiera się na rozumnej części duszy, a nazywa się mądrością *(sapientia)*, jeżeli się odnosi do wiedzy, a roztropnością *(prudentia)*, gdy się odnosi do dobra. Męstwo *(fortitudo)* mieszka w środkowej części duszy, inaczej zwane stałością, potrzebną do wykonywania obowiązków państwowych. Wstrzemięźliwość *(abstinentia)* należy do niższej części duszy, a ma zachować równowagę między godziwemi a nagannemi żądzami. Na wszystkie części duszy działa cnota czwarta, sprawiedliwość, tak ważna, że niekiedy Plato ją przedewszystkiem cnotą nazywa, ponieważ ona kieruje wszystkiemi innemi, oraz zniewala je do działania. Cnota jest tedy stanem myśli zacnym i uporządkowanym, zawsze spokojnym i stałym w słowach i czynach, zgodnym ze sobą i z tem co nas otacza. Cnoty wyższe, jak mądrość i roztropność, mogą się nazywać nawet naukami, ponieważ dają się nabyć przez naukę. Także i drugie cnoty, jeżeli są doskonałe, mogą być naukami, sprawiedliwość zaś, rozdzielona na wszystkie części duszy, jest nauką i zarazem umnością życia; częścią tedy uczeniem się nabywa, częścią doświadczeniem i zastosowaniem.

Grzechy *(vitia* albo *malitiae)* powstają, jeżeli rozumna część duszy ujarzmiona jest gniewliwą częścią, lub pożądliwą. Ich znamieniem nadmiar albo brak. Nie samą tylko nierównością tą od cnót się różnią, lecz całkiem są z niemi niezgodne. Na roztropność napada nieuctwo *(indocibilitas)*, wrogie wszelkiej nauce. Stąd rodzi się niezdarność *(imperitia)* i pyszałkowatość *(fatuitas)*. Pierwsza z nich jest nieprzyjaciółką mądrości, druga roztropności. Przeciw gniewliwości walczy odwaga, za którą idą oburzenie i ociężałość [1]). Wstrzemięźliwość psuta jest rozwią-

[1]) Na dowód, że taką jest tutaj rzeczywiście konstrukcya Apulejusza, przytaczamy text jego: *iracundiam impugnat audacia, ejus comitatu sequuntur indignatio et*

złością, niepowściągliwą w używaniu, która prowadzi do marnotrawstwa, niszczącego bogate dziedzictwa, albo do skąpstwa, odwodzącego od wszelkiej hojności.

Jak najpospolitsze i nie najgorsze są umysły średnie, tak też między cnotami a grzechami są podobne pośrodki *(medietates)*. Tak więc między mądrością a nieuctwem staje chełpliwa upartość; między wstydliwością a rozpustą umieścił (Platon) powściągliwość; między męstwem a bojaźnią wstydliwość i tchórzostwo. Pośrodki te nie są ani cnotami ani grzechami, lecz mieszaniną jednych i drugich [1]).

Sprawiedliwość jest cnotą najogólniejszą. W stosunkach ludzkich czuwa ona nad wypełnianiem zobowiązań, nad rzetelnością podziałów, stałością miar i wag. Ona nakazuje stosowny rozdział bogactw, tak aby dobrzy mieli więcej, źli mniej, oraz aby dzielniejsi z natury i pracy wybierani byli do urzędów i zaszczytów, źli od nich byli wykluczeni. Zasadą naczelną rządów powinna być ta, aby były skierowane ku użyteczności wszystkich, aby podnosiły dobrych, stłumiły złych, przewrotnych. — Sprawiedliwość w stosunku do religii będzie świętością; jej zadaniem cześć bogów i znajomość obrzędów; ona jest lekarstwem zgody w społeczeństwie ludzkiem.

Polityka, podług Platona, także do cnót należy. Zadaniem jej nie tylko zarząd spraw bieżących, lecz przewidywaniem zmierzać powinna do uszlachetnionej szczęśliwości państwa. Dwa środki prowadzą do tego celu: jednym jest prawodawstwo, drugim sądownictwo. Pierwszy podobny jest do gimnastyki, która daje siłę ciała i piękność duszy; drugi raczej do medycyny, która chorobę leczy. Z medycyną, albo kucharstwem, albo i olejkarstwem, da się porównać sofistyka, która udaje, że służy sprawiedliwości, podczas kiedy nieprawość jest jej celem. Podobną do niej jest wypaczona retoryka, która zamiast służyć dobru i sprawiedliwości, wysila się na pochlebstwa, na wynajdywanie złudnych prawdopodobieństw.

Cnoty, które są dobrem same w sobie, dają też szczęśliwość *(bea-*

incommobilitas (c. 4). Dziwić się można jej nielogiczności i nieudolności. Dla objaśnienia całego ustępu dodajemy, że do każdej cnoty mają należeć dwa grzechy, z których jeden wypływa z *abundantia*, drugi z *egestas*. To można zrezumieć, ale całkiem niewytłómaczony jest ów grzech trzeci, z którego autor dopiero owe dwa zrozumiałe wywodzi. W taki to sposób doszedł do tego, że odwagę *(audacia)* jako grzech przeciw *iracundia* stawia. Jedynego dla autora uniewinnienia chyba w tem szukac trzeba, że tekst jest całkiem zepsuty

[1]) Nieudolności tej konstrukcyi, w dodatku na rachunek Platona położonej, wykazywać chyba nie trzeba. Ale idźmy dalej, nie zrażając się, bo naszem zadaniem jest przekonać się, jak się przedstawia platonizm w drugim wieku po Chr.

titudinem), owoc najbardziej pożądany. Są oprócz tego dobra zewnętrzne, przypadkowe, jak zdrowie, siła, uroda, bogactwo, zaszczyty, wszystko co należy do ciała, ale zależne jest od losu. Podobnie i zło może niem być samo w sobie, jak wszelkie grzechy i nieszczęścia *(vitia et infortunia* c. 10); inne złem względnem, jak choroba, ubóstwo; inne złem względnem i bezwzględnem jak głupota *(stultitia)*, która pociąga za sobą nędzę i nieszczęście *(miseriam et infelicitatem)*. Dobra zewnętrzne nie zawsze są szczęściem, to bowiem zawsze zależy od nas samych; zło zewnętrzne znów nie zawsze też nieszczęściem, bo jeżeli ubogi człowiek zastosuje się rozumnie do swoich środków, może zyskać spokój, udoskonalenie wewnętrzne; z drugiej strony człowiek bogaty, zdrów, urodny, może korzyści tych na swoją szkodę używać. Nie wynika z tego, abyśmy zewnętrznych dóbr wyrzekali się stanowczo, bo jeżeli mogę być bogatym bez sromoty, byłoby niedorzecznością, gdybym wybierał ubóstwo bez honoru; albo chorobę zamiast zdrowia. W każdym jednak razie cnota zależy od wolnego wyboru naszego i o nią starać się należy, grzech także zależy od woli naszej, ale jego należy się wystrzegać (c. 11).

Do dóbr należy przyjaźń, która pragnie, aby przyjaciel, albo blizki nam, był szczęśliwym, podczas kiedy nienawiść pragnie nieszczęścia cudzego; należy także miłość, która jest trojaką: miłość boska, oparta na cnocie i rozumie; miłość zepsuta, rozpustna, właściwa duszom zwyrodniałym; miłość pośrednia, skierowana na zalety duszy, ale nie wyrzekająca się uciech ciała. Można sądzić, że miłość boska jest darem Bogów, a znów miłość rozkiełzana jest chorobą ciała i z natury wcale nie pochodzi.

Ludzie niedobrzy do czterech należą gatunków: pierwszy chciwych zaszczytów *(honoripetarum)*, czyli oligarchów, chcących górować nad innymi; drugi chciwych zysku i pieniędzy *(lucricupidi, accipitres pecuniae)*; trzeci demagodzy, schlebiający żądaniom ludowym i powiększający je jeszcze; czwarty tyrani, oddani kaprysom i zachciankom rozpusty. Najgorszy jednak ze wszystkich jest rodzaj bluźnierców wobec Bogów. Oni są nietylko wrogami ludzi, lecz także samych siebie. Do żadnych spraw życia nie są zdolni, bo zawsze będzie w ich myślach brak, albo przesada, zawsze coś chorobliwego, nawet w uczuciach ich i żądzach. Nie może być wyższego nad ten stopnia przewrotności: *sed eum contemtorem Deorum pessimum videri, quem nulla malignitatis superlatio possit excedere* (c. 16).

Przewrotność, grzech, jest wielkiem nieszczęściem, bo on całą duszę tak zepsuć może, że nic w niej dobrego nie zostanie. Taki człowiek albo powinien być poddany pod władzę dobrych, albo wykreślony

z liczby żyjących *(eum vita, existimat Plato, esse pellendum* c. 18), bo własna jego przewrotność takie na niego sprowadzi cierpienia, że mu zdolność do życia odbierze.

Przechodzi teraz Apulejusz do przedstawienia obrazu mędrca, a długi ten ustęp jest najlepszą częścią księgi, którą rozbieramy (c. 20). Zdaniem Platona, mówi autor, do osiągnięcia mądrości doskonałej, potrzeba wyższego umysłu, ćwiczonego w naukach, umnościach *(artibus)* i cnocie od samego dzieciństwa. Potrzeba wyrzeczenia się zmysłowości, oddania się całą duszą wiedzy i wymowie. Wtedy pewnym krokiem dochodzi się do doskonałości, ogarnia się przeszłość i przyszłość, wychodzi się poza granice czasu. Wtedy się wie, że szczęście nasze od nas samych zależy, wtedy nas pomyślność nie nadmie, nieszczęście nie złamie, bo mamy w zasadach mądrości broń przeciw jednemu i drugiemu. Mędrzec taki nietylko powstrzyma się od czynienia złego, ale nawet złego złem nie odpłaci, *sed ne referre quidem oportet iniuriam* (c. 20). Obojętny będzie wobec obelgi złych, wytłomaczy je sobie rozumem, a los swój odda w ręce bogów. A gdy nadejdzie dzień śmierci jego, ze spokojem go powita, bo wie, że jego filozofia była przygotowaniem do śmierci *(et ideo existimandam philosophiam esse mortis affectum, consuetudinemque moriendi* c. 21), bo wie, że dusza jego za zasługi tego życia powróci do bogów i zdobędzie sobie wieczną szczęśliwość: *idem ille diem mortis suae propitius, nec invitus exspectat, quod de animae immortalite confidat. Nam vinculis liberata corporeis, sapientis anima remigrat ad deos, et pro vitae merito purius castiusve transactae, hoc ipso usu deorum se conditioni conciliat.* Mędrzec będzie zawsze odważny, bo myślą przygotowany jest na wszystko; będzie zawsze bogaty, bo niedostatek pochodzi zawsze z nadmiernych pożądań; będzie zawsze pogodny, nawet gdyby stracił najbliższe sobie osoby, ponieważ wie, że one do lepszego życia przeszły, on zaś zachowując cnotę, ma wszystko, czego do życia potrzeba; będzie zawsze zajęty, bo cnoty jego: sprawiedliwość, pobożność, roztropność, mają być nietylko rozmyślające, ale czynne; tego wymaga Bóg najwyższy, który nietylko wszechświat myślą obejmuje, ale zwiedza go cały *(sed prima, media et ultima obeat)* aby nim doskonale rządził. We wszystkiem mędrzec Boga naśladować powinien. *Sapientem quippe pedissequum et imitatorem Dei dicimus* (c. 23).

Nietylko w ciągu życia należy mówić o Bogach ze czcią, ani też czynami nie obrażać ich majestatu, lecz także w śmierci, której sobie bez woli Boga zadawać się nie godzi. Bo chociaż zdolnym jest człowiek życie sobie odebrać, chociaż wie, że go następnie lepsze czeka życie, to jednak mędrzec nie przyspieszy sobie tej godziny, chyba by prawo boskie nieuchronnie mu ją nakazało. *Nam et si in ejus manu est mortis*

facultas, quamvis sciat, se terrenis relictis consecuturum esse meliora, nisi necessario perpetiendum esse istud lex divina decreverit, arcessire sibi tamen eum mortem non debere.. (c. 23)

Ostatnia część tej księgi przedstawia zapatrywania Platona o urządzeniach państwowych. Wiemy, że ten mędrzec przedewszystkiem małe państewka greckie miał na myśli; stąd rady dziwne, do dzisiejszych stosunków wcale nie przystające; dla zupełności jednakże i te krótko podamy.

Państwem (*civitas*, co może znaczyć i miasto) jest złączenie znacznej liczby ludzi, z których jedni rządzą, drudzy są rządzeni, pod znakiem zgody, celem wzajemnej pomocy i ochrony, na podstawie praw słusznych, określających obowiązki wszystkich. Państwo nie będzie miało jedności, jeżeli mieszkańcy nie nawykną chcieć lub niechcieć tej samej rzeczy. Niech więc liczba mieszkańców nigdy nie wzrasta do tego stopnia, aby zarządca już nie mógł znać wszystkich obywateli, albo oni jedni drugich. Państwa, nie zachowujące tego prawidła, zdrowemi nie będą.

Zdaniem Platona powinny one być urządzone na kształt duszy ludzkiej; jak tutaj rozum kieruje duszą i ciałem, tak prawodawca kierować powinien rzeczą pospolitą, a wszyscy posłuszeństwo mu winni; drugą cnotą duszy jest męstwo; tak i w państwie cała młodzież do obrony wszystkich gotową być winna; obywateli niesfornych, a przez to złych, władza poskromić ma obowiązek. Trzeciej, pożądliwej części duszy odpowiada pospólstwo i lud wiejski, którym nie radzi przyznawać zbyt wiele korzyści: *illam vero desideriorum tertiam partem, plebi et agricolis parem ducit, quam existimat moderatis utilitatibus sustinendam* (c. 24).

Władza powinna być powierzona najmędrszemu, nieprzystępnemu chciwości, pożądliwości złota i srebra. Małżeństwa powinny być sprawą publiczną, a nierówność majątku, niezgodność sympatyi, z nich wykluczona. Dzieci wszystkich powinny się wychowywać razem, do tego stopnia, aby rodzice własnych odróżnić już nie mogli, tylko wszystkie dzieci tego wieku za swoje uważali. Dziewczęta powinny się ćwiczyć w tych samych zajęciach, zręcznościach, co chłopcy, nie wyłączając nawet ćwiczeń wojennych, ponieważ mają tę samą naturę i te same zdolności.

Potrzeba jest, aby zamiłowanie sprawiedliwości, wstrzemięźliwości, stało się powszechnem, a gdyby zepsucie rozszerzyć się miało, prawodawca siłą i przemocą wykorzenić je ma prawo. Przedewszystkiem jednak niech się postara o dobre młodzieży wychowanie.

U w a g i o k s i ę d z e d r u g i e j N a u k i P l a t o n a. Powiedzieć możemy, że księga ta jest najsłabszą ze wszystkich dochowanych pism

Apulejusza. Biorąc każdą z przedstawionych tu nauk osobno, znajdujemy pomiędzy niemi wcale trafne i mądre, nie zawsze są one atoli obmyślane i sformułowane należycie. Gorszem jest, że wszystkie razem nie są należycie z sobą związane, że całość nie daje naukowej jedności. Teraz dopiero rozumiemy ów sąd ujemny filologów niemieckich o Apulejuszu, ich niechęć, dochodzącą nieledwie do nienawiści, jak u Goldbachera. Owa niechęć, ów sąd ujemny tutaj ma swoje źródło, a opiera się na rozprawce Hugona von Kleist, pod tytułem: *de L. Apuleji Madaurensis libro qui inscribitur: de philosophia morali*. 1874 [1]) Nie trudno było Kleistowi wykazać błędy i nieład tego utworu, ale filologia niemiecka postąpiła niesłusznie, trafny sąd Kleista rozszerzając nietrafnie na całość utworów Apulejusza. Pochodzi to stąd, że o żadnem innem z pism tego autora, Metamorfozy wyłączając, nie ma dotąd monografii. Zbyt pospiesznie tedy sąd o jednym utworze przeniesiono na wszystkie. Następstwem tego jest, że tacy sędziowie nietylko nie rozumieją całości pism Apulejusza, a więc i Metamorfoz jego, ale nie mają także należytego wyobrażenia o platonizmie w drugim wieku po Chr.

Aby sobie zdać sprawę z rozbieranej tutaj rozprawy, zapytamy się najprzód, czy nauki w niej przedstawione są platońskie? Odpowiedź wypadnie, że w znacznej mierze tak jest, bo nauka o najwyższem dobru, o dobru niebieskiem i ziemskiem, o cnotach, o grzechach, w które człowiek popada, gdy niższe części duszy zapanują nad rozumem, o dobrem i złem zastosowaniu wymowy, o czterech rodzajach ludzi złych, o urządzeniach społecznych i państwowych, to wszystko zawiera platoński Menon, Phaedrus, Gorgias, Respublica, Leges. Nawet sroga nauka, aby przewrotnych śmiercią karać, wyrażona jest w Leges 941. D. Jednakże, jeżeli w pierwszem określeniu najwyższego dobra obok Boga i cnót, znajdujemy *nous*, to tego już u Platona niema i wskazuje już może na nowoplatonizm. A dalej, jeżeli obok pierwszej definicyi dobra znajdujemy drugą jeszcze i trzecią, o których już wyżej mowa była, to one już platońskiemi nie są, tylko, jak Kleist wykazuje (p. 28), druga pochodzi od peripatetyków, trzecia od stoików. Mamy tu więc eklektyzm i to niedobrego rodzaju, ponieważ te definicye nie zgadzają się z sobą, jedna psuje drugą, wszystkie razem wytwarzają zamęt. Platon nie odróżnia jeszcze roztropności od mądrości, obejmując je razem nazwą *prudentia*, odróżnienie to wprowadzają dopiero stoicy. To rozszczepienie na

[1]) Przyznać trzeba, że niewielka ta praca, napisana jest bardzo dobrze. Wyniki jej nie są wcale doniosłe i są raczej ujemne, ale postępowanie metodyczne jest wyborne. Powiedzielibyśmy, że ona może służyć za przykład i za wzór, jak drobną pracą o drobnym przedmiocie można oddać nauce przysługę.

dwoje wprowadza Apulejusz i do innych cnót i grzechów. Z tem łączy ładną naukę Aristotelesa o środkowem stanowisku cnoty pomiędzy nadmiarem a brakiem, stosuje ją do cnót i grzechów, zestawia owe *medietates*, znowu podwójne, a wszystko to czyni w sposób niedbały, niedokładny [1]). Tak sobie tłomaczymy wytworzenie tych ustępów w jego rozprawie, które są najbardziej nowe i najwięcej zawikłane. Widzimy w nich bardzo znaczne ustępstwa na korzyść dusz średnich, najliczniejszych [2]), rodzaj moralności kompromisowej, która się z jego charakterem bardzo dobrze zgadza. Wnet jednak podnosi się do surowszych zasad w obrazie mędrca, który można uważać za ideał platoński, albo i stoicki, jak to Kleist czyni [3]). Pochodzi to stąd, że wszystkie szkoły filozoficzne, a więc i stoicy, epikurejczyków wyjąwszy, niezbyt licznych zresztą, w literaturze przynajmniej, jeżeli nie w życiu, w owych czasach do platonizmu wielce się zbliżyły.

Słówko jeszcze o opisanych przez Apulejusza urządzeniach społecznych i politycznych. Wyjęte są one z Platona Rzeczypospolitej i z Praw. Możemy je nazwać mrzonkami, obliczonemi na małe państewka, albo raczej duże gminy. To je też w znacznej mierze usprawiedliwia. Gdy je atoli widzimy bezkrytycznie powtórzone przez Apulejusza, bez względu na takie zjawiska polityczne, jak państwo Aleksandra Wielkiego, jak walka Rzymu z Kartaginą, jak zawładnięcie przez Rzym całym nieomal światem, to wolno nam powiedzieć, że jego bezmyślność polityczna jest zdumiewająca.

Przedstawiwszy ogólny charakter utworu, uwydatnimy jeszcze kilka momentów, które nas z chrześciańskiego punktu widzenia w najwyższym zajmują stopniu....

Najprzód tedy owe cztery cnoty: roztropność, sprawiedliwość, wstrzemięźliwość i męstwo, które w terminologii Apulejusza nazywają się: *prudentia*, *justitia*, *continentia* (niekiedy *pudicitia)*, *fortitudo*. Wiadomo, jak często o nich mówi Plato, jak ciągle do nich wraca. Otóż nie potrzeba może wcale wskazywać na to, że owe cztery cnoty platońskie stały się kardynalnemi cnotami chrześciańskiemi.

---

[1]) Zdaje się, że do owych *medietates* pierwszą wskazówkę Apulejusz mógł jednak otrzymać od Platona i to w Phaedonie 71 B, gdzie czytamy: μείζονος μὲν γὰρ πράγματος καὶ ἐλάττονος μεταξὺ αὔξησις καὶ φθέσις, καὶ καλοῦμεν οὕτω το μεν αὐξάνεσθαι, τὸ δὲ φθίνειν. Uczy tedy Plato, że między rzeczą wysoką, a przeciwną jej niską, pośredniemi są wzrastanie i zmniejszanie, za przykład dając w dalszym ciągu spanie i czuwanie jako przeciwieństwa, a zasypianie i budzenie się jako stopnie pośrednie. Szerzej tego Platon już nie rozwija, a rozwinięcie tego pomysłu u Apulejusza trzeba nazwać chybionem.

[2]) Także i Platon przyznaje, że takie dusze są najliczniejsze, zob. Phaedon 89. E.

[3]) Aby się przekonać, jak bardzo ten ideał mędrca zgadza się z ideałem platońskim, przeczytać Phaedona.

Druga godna uwagi nauka tyczy nieśmiertelności duszy i jej bytu po śmierci. Prawda, że podług Apulejusza tutaj każdy człowiek po śmierci może się spodziewać lepszego losu: *se terrenis relictis consecuturum esse meliora* (c. 23), prawdziwą jednakże nieśmiertelność i miejsce w chórze bogów i półbogów obiecuje filozofia przedewszystkiem pobożnemu mędrcowi: *ad immortalitatem animam ire permittit et eam, quod pie vixerit, praecipit fortunatorum habituram loca, Deorum choreis semideumque permixta* (l. c.). Uważmy, że pola Elizejskie ledwie tu są dotknięte, albo może wcale ich autor nie miał na myśli, natomiast niebo bardzo uwydatnione. Z drugiej zaś strony nawet w średnich wiekach jeszcze szukano owych *loca fortunatorum*, umieszczano je na „wyspach szczęśliwych", szukano ich, a podług legendy, byli tacy, którzy je zwiedzili. Apulejusz tutaj wszelako nie wzmocnił nauki Platona, ale raczej ją osłabił, bo wystarcza przeczytać co opowiada Êr w ostatniej księdze Republiki, aby się przekonać, że Plato umieszczał cnotliwych po śmierci w niebie, grzeszników w głębi ziemi w Hadesie, gdzie dziesięciokrotną karę za wszystkie winy ponosili (aby potem do nowego życia wrócić); zbrodniarzy zaś wielkich na zawsze już tam zostawiał. Podobny treścią, choć dokładniejszy, jest opis Hadesu w Phaedonie 112—115, z rzeką wrzącą i ognistem jeziorem, z różnymi stopniami mąk dusz pokutujących, z wołaniem o przebaczenie i skrócenie kary.

Nie mniej godnem uwagi jest pojmowanie filozofii jako ciągłego przygotowania do śmierci: *philosophiam esse consuetudinem moriendi* (c. 21). Dołączmy do tego krótką wzmiankę o kontemplacyi, którą Apulejusz jako do szczęśliwości należącą poleca: *alia quidem beatitudo est, quum ad perfectionem vitae nihil deest, atque ipsa sumus contemplatione contenti* (c. 23). Także i te nauki są prawdziwie Platońskie.

Pominąć też nie należy zganienia samobójstwa, jakie czytaliśmy u Apulejusza, który i w tem idzie za Platonem (zob. Respublica oraz Phaedon 62 B.). Nie można tedy powiedzieć, aby nagana ta przeciw stoikom była skierowaną, ponieważ jest od nich starszą, bezwzględnie też Apulejusz samobójstwa nie potępia, gotów jest do ustępstw, a nawet do uznania w tem rozkazu boskiego: *nisi necessario perpetiendum esse istud lex divina decreverit* (c. 33), ostatecznie go jednak nie pochwala: *arcessire sibi tamen mortem non debere.* Zupełnie jak Platon w Phaedonie (62. B.).

W końcu wskażemy jeszcze na ostrą przeciw bezbożnikom *(contemptores deorum* c. 16) wycieczkę, ona bowiem do głównych znamion tej filozofii należy. Wiara w jednego najwyższego Boga i gorąca cześć dla niego jest u Platona myślą zasadniczą (zob. Timaeos np.), która całej filozofii jego daje jedność, to też przeczenie temu najbardziej jest

godnem nagany. Sądzimy, że słowa Apulejusza skierowane są przeciw epikurejczykom, chociaż ich wyraźnie nie wymienia, nasze zapatrywanie znajduje atoli silne poparcie w pismach Plutarcha, platończyka, bardzo do Apulejusza podobnego, który łając bezbożników, wyraźnie na Epikurejczyków wskazuje. Na tem się opierając, możnaby sądzić, że platonizm pierwszych wieków po Chr. jest jakoby reakcyą i opozycyą przeciw nauce Epikura, w tym właśnie czasie, pod wpływem Lukrecyusza i Horacyusza, najwięcej może rozpowszechnionej. Do tego momentu wrócić nam jeszcze wypadnie, tutaj zaś zaznaczamy ponownie, jak bardzo platońskie nauki Apulejusza zbliżają się do nauk chrześciańskich.

Księga trzecia Nauk Platona, zawierająca filozofią rozumu *(philosophiam rationalem)*, nie długo nas zajmie. Filozofią rozumu u Platona jest jego dyalektyka, to jest przechodzenie od wyobrażeń szczegółowych do pojęć ogólnych, rozbiór pojęć ogólnych na składniki szczegółowe. Wszyscy przyznają, że Platon jest świetnym dyalektykiem, i wybornych przykładów dyalektycznych przewodów byłoby u niego bardzo wiele. Jednakże inną rzeczą są przykłady, inną prawidła rozumowania. Nam się zdaje, że dyalektyka platońska jest metodą platońskiej filozofii, jak dyalektyka Hegla metodą jego własnej filozofii. Obie są różne, bo systemy różne: Dyalektyka Platona zależną jest od jego idei, do których odnosi i z których wywodzi poszczególne zjawiska; dyalektyka Hegla polega całkowicie na trójce tezy, antitezy i syntezy. W każdym razie ani jedna, ani druga nie jest nauką elementarnego rozumowania. Takiej Platon nie dał, a dał ją dopiero Aristoteles w swej analityce, w swem Organon, to jest nauce o zdaniach i wnioskach. Cóż więc powinna zawierać trzecia księga rozprawy Apulejusza? Przedewszystkiem naukę o zdaniach i sylogizmach. To też tę właśnie daje, naukę Aristotelesa, uzupełnioną przez stoików. Gdzie może, tam się autor powołuje także na Platona, zwłaszcza na Theaetaeta, gdzie pokrewne pytania są rozbierane. W obec wątpliwości, jakie podnieśli filologowie niemieccy co do autentyczności tej księgi, odwołanie się to na Platona wskazywałoby raczej Apulejusza, jako autora. Inna jeszcze okoliczność zdanie nasze popiera: przykładem zdania gołego jest tutaj *Apuleius disserit*; przykładem zdania rozwiniętego: *Apuleius philosophus platonicus Madaurensis utitur oratione* [1]). Zdaje nam się, że żaden inny autor nie umieściłby Apulejusza w przykładzie, raczej wziąłby Cicerona; a dalej, że zdanie to bardzo nam się wydaje apule-

[1]) Przykład ten potwierdza przyjętą przez nas nazwę naszego filozofa, która tedy sięga aż własnych pism jego.

jańskie, to znaczy, zgodne z miłością własną autora, który nie zadowolony z posągów w Oea i w Kartaginie, tutaj sobie gramatyczny pomnik stawia. Jeżeli zaś zechcemy trochę konfuzyi w uporządkowaniu przedmiotu i określeniu myśli uważać za znamię Apulejusza, do czego nas powyższy rozbiór nauki Platona upoważnia, to nie braknie jej i tutaj, zwłaszcza na początku, w nauce o zdaniu, gdzie zdań złożonych od pojedyńczych należycie nie odróżnia. To pominąwszy, całość napisana jest z dobrą znajomością rzeczy.

Nowsi filologowie niemieccy, za przewodem Hildebranda i Goldbachera idą w niechęci swej do Apulejusza tak daleko, że to, co na poparcie autorstwa jego służyć powinno, to właśnie przeciw niemu jako argument zwracają Powiedzieliśmy, że Apulejusz na początku księgi pierwszej przypisuje Platonowi zasługę ujęcia całej filozofii w trzy działy: filozofii natury, filozofii moralnej i racyonalnej, z tego też powodu praca jego na trzy księgi będzie podzieloną *(separatim dicemus de singulis)*. Otóż na początku księgi trzeciej przypomina autor ten podział: *studium sapientiae plerisque videtur tres species seu partes habere: naturalem, moralem et de qua nunc dicere proposui, rationalem.* Czyż to przypomnienie może świadczyć przeciw niemu? Chyba tylko za nim, bo autor Apulejuszowi obcy nie potrzebował wcale o owych trzech działach wspominać. Ważnym też przeciw Apulejuszowi świadczącym zarzutem ma być owo *plerisque*, zamiast *Platoni.* Owoż raczej należałoby zaczepić przypisanie tego podziału Platonowi, który podobno dopiero od jego ucznia Xenokratesa pochodzi [1]), a następnie przez Aristotelesa, przez stoików, a więc przez wszystkie najważniejsze szkoły filozoficzne przyjęty został. Jego *plerisque* jest tedy całkiem uzasadnione, jeżeli zaś poprzednio samemu Platonowi przyznawał ten podział, to pochodzi stąd, że on, jak już wiemy, ma skłonność przypisywać Platonowi wszystko, co od następców jego pochodzi, a samego nawet Aristotelesa i jego szkołę za platończyków uważa. Z przedstawionych tutaj powodów, oraz idąc za zdaniem Prantl'a, dobrego znawcy historyi logiki, sądzimy, że autorem trzeciej księgi *de doctrina Platonis* jest Apulejusz. Sądzi Prantl atoli, że miał do tego jaki wzór grecki. Łatwo byćby to mogło, zaznaczyć wszelako trzeba, że rozprawa ma wszelkie znamiona samodzielności, a więc ów wstęp, przedstawiający ją jako trzecią część nauki Platona, powoływanie się na tego filozofa, zaznaczanie odmiennego pojmowania rzeczy u Aristotelesa, u Teofrasta, u stoików. Nie wynika z tego, aby była lepsza od nauki Aristotelesa samego. Choćby wreszcie

[1]) zob. Ueberweg, G. d. Phil. ed. 5. I, § 41. p. 143.

była tylko przeróbką, to pozostałaby jej bardzo znaczna zasługa, którą Prantl na polu logiki Apulejuszowi przyznaje, a mianowicie, że stworzył logiczną terminologię łacińską, przyjętą następnie przez Martiana Capellę, Boetiusa, Isidora z Sewilli, przez nich zaś następcom aż do dni naszych przekazaną [1]). Tak tedy terminy: *propositio*, *propositio praedicativa*, *conditionalis*, *particularis*, *universalis*, *indefinita*, *pars subjectiva*, *declarativa*, *conclusio* i t. d. od niegoby pochodziły. Bez zmian atoli terminologia jego nie pozostała, bo w miejsce *propositio dedicativa* i *abdicativa*, mamy dzisiaj *affirmativa* i *negativa*, zamiast *incongrua* i *alterutra* dziś *contraria* i *contradictoria* i to jest bodaj zmiana największa. W każdym razie rozprawa jego dla wieków następnych bardzo pożyteczną być mogła.

Ostatecznie jest prawdą, że Apulejusz w miejsce nauki platońskiej dał nam w trzeciej księdze *de doctrina Platonis* naukę stworzoną dopiero przez Aristotelesa. Dał rzecz dobrą, a sprawę sobie ułatwił. Bo inaczej coby mu było wypadło uczynić? Zestawić pojęcia gatunków, rodzajów, wszystkie zgoła pojęcia niższe i wyższe; dalej zestawić wszystkie ideje, do każdej z nich odnieść należne jej rodzaje i gatunki. Byłaby to praca sama w sobie ogromna, przedstawiająca nadto trudności niepokonane. Bo Platon klasyfikacyi pojęć, ani idei, nigdzie nie daje, naukę o idejach w odmienny kilkakrotnie przedstawia sposób, dochodząc do tego, że nietylko rodzaje, ale poszczególne zjawiska atrybutywne do idei odnosi. Można tedy powiedzieć, że wykonać to zadanie było rzeczą niemożliwą. Stawiając w miejsce tego dokładnie określoną naukę o zdaniach i wnioskach, Apulejusz postąpił rozumnie. To przyznawszy, możemy dodać, że przez to stracił sposobność do przedstawienia, jak to już podług Sokratesa, a za nim Platona, prawdziwa wiedza leży właśnie w pojęciach, nie we wrażeniach zmysłowych i pochodzących z nich wyobrażeniach; nie w tem, co jest zmienne, lecz w tem, co wiecznie równe i stałe; ostatecznie tedy w idejach, przez które wszystko na świecie staje się tem, czem jest; niebyt staje się bytem. Dzisiaj jesteśmy skłonni w tem właśnie szukać istoty filozofii Platona, a przekonaliśmy się, że dla Apulejusza leżała ona w czemś innem. W czem tedy? W tem, cośmy już dotąd uwydatnili, w tem, co filozofią zamienia na religią On jest ciekawy różnych nauk, chce atoli, aby one były ściśle określone, chce także ściśle określonych nauk religijnych.

---

[1]) Geschichte der Logik im Abendlande 1855, I p. 578—591.

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

O świecie *(de mundo).*

Nie bez powodu kładziemy rozprawę „O świecie“ po „Nauce Platona“, odstępując od porządku przyjętego przez Hildebranda, a także i Schanza, którzy ją kładą na końcu. Przy opisie pierwszej księgi *de doctrina Platonis*, zawierającej filozofią natury, zauważyliśmy, że braknie tam wielu części, które przedstawione być powinny. Otóż nam się zdaje, że niniejsza rozprawa jest właśnie tem potrzebnem uzupełnieniem, a jeżeli tak jest, to ani wcześniej ogłoszoną, ani napisaną być nie mogła. Nie jest własną Apulejusza pracą, lecz przeróbką rozprawy greckiej pod tytułem περὶ τοῦ κόσμου, napisanej przez nieznanego autora dla jakiegoś Aleksandra. Z tego wniesiono, że dla Aleksandra Wielkiego, a więc nie przez kogo innego, tylko przez Aristotelesa. To też wielokrotnie w zbiorze pism tego filozofa ogłaszaną bywała. Temu się jednak sprzeciwia treść rozprawy, która jest wprawdzie aristotelesowską, z silną jednakże przymieszką platonizmu i stoicyzmu. Napisaną jest tedy w duchu filozofii eklektycznej, jaka się wytwarza z dążności zjednoczenia odmiennych szkół poprzednich, a której wybitnym przedstawicielem jest Cicero np., a która i Apulejuszowi nie jest obca. Przyjmuje się dzisiaj za J. Bernaysem i Mommsenem, że ów Aleksander, nazwany w przedmowie hegemonem, był prokuratorem Judei, a od roku 67 po Chr. prefektem Egiptu, przez co czas napisania utworu jest w przybliżeniu oznaczony [1].

Zarzucają Apulejuszowi, że tłomacząc tę rozprawę na łacinę, popełnił plagiat, ponieważ w przedmowie zastąpił Aleksandra znanym nam już Faustinusem, a przez to za swoją ją przedstawił, powołując się na Aristotelesa i Theophrasta, jakoby na źródła swoje. Zarzut ten jest uzasadniony, ale tylko w części, bo, nieznając już widocznie prawdziwego autora, podaje Apulejusz jakieś domniemane źródła, nadto zaś praca jego nie jest tłomaczeniem, ale raczej przeróbką, w tem rozumieniu, że są tu skrócenia, oraz własne jego dodatki, a mianowicie ustęp obszerny o wiatrach, oparty na jednym z rozdziałów Aulusa Gelliusa oraz wspomnienie z własnej podróży po Frygii. Rozprawa jest ładnie napisaną i na owe czasy bardzo znamienną, jak się o tem z następnego streszczenia przekonamy.

[1]) Schanz l. c. 108.

Po długiem rozważaniu, o Faustynie, przyszedłem do przekonania, że jeżeli filozofia ma być wzbudzicielką cnoty, a niszczycielką złego, to będzie nią wtedy, gdy się zajmie badaniem natury, a zwłaszcza rzeczy od oczu naszych oddalonych. Inne nauki uważają to za zadanie zbyt trudne, jedna filozofia sądzi, że ono właśnie do niej należy. Narzędziami ciała chyba tylko ziemię samą zbadać można, duchem wszelako podróżuje filozofia po przestrzeniach niebieskich, widzi rzeczy boskie i ludzkie. Choć więc natura, oddzielając nas niezmiernemi przestrzeniami od niebios, chciała niejako ten świat wyższy niedostępnym dla nas uczynić, to dusza boskiemi swemi oczyma *(anima divinis oculis suis)* rozeznać może zasady świata i podać je do znajomości innych, jakoby proroctwa. Ciekawe są opisy drobnych części ziemi: Delph, Olympu, o ile ciekawszym opis całość świata?

Z nieba i ziemi świat jest złożony, oraz z natur łączących jedno i drugie. Albo inaczej: świat jest ozdobnym porządkiem (kosmos-mundus) z łaski Boga danym, a zachowywanym bóstw opieką. Środkiem jego silnym, a nie ruszającym się, jest ziemia, na której rodzą się i żyją różne istoty. Od wyższych sfer świata, siedziby bogów, oddzielona jest powietrzem, jakby namiotem. Niebo obraca się około ziemi, nie zbaczając nigdy od swej osi, której biegun północny jest nad naszemi głowami, południowy umocniony w południowej stronie ziemi. Niebo, wraz z wszystkiemi gwiazdami, nazywamy eterem, z powodu jego szybkich obrotów; eter jest piątym elementem, odmiennym od czterech znanych, a bardzo boskim, świętym i niezmiennym. Z pomiędzy niezliczonej mnogości gwiazd, objętych kołem zwierzyńca niebieskiego, jedne są w biegu swym regularne, inne nieregularne; wszystkie koronują sklepienie eteru świętym światła dyademem. Bliżej ziemi odróżniamy gwiazd siedm, każdą przytwierdzoną do swej sfery, które są coraz mniejsze im bliżej ziemi, tak, że bliższe objęte są dalszemi. Każda z tych gwiazd odznaczona jest mianem bóstwa: tak mamy sferę Phaenona, od nas Saturnem zwanego; Phaëtona, zwaną u nas sferą Jowisza; trzecią Pyroeïsa, u nas Herkulesa, albo Marsa; następuje Stilbon, u niektórych Apollinem lub Merkurym zwany; piąta sfera jest Lucifera, albo Junony, albo też Wenery; szósta słońca, siódma księżyca, już na granicy eteru. Górne warstwy powietrza, w pobliżu eteru, są zmienne; tutaj tworzą się chmury, wiatry, orkany, śniegi i grady, błyskawice i pioruny.

Poniżej powietrza jest ziemia, która i wodę obejmuje; zielone ją pokrywają lasy, barwne kwiaty, zraszają ją źródła żywe i orzeźwiające, przecinają rzeki, zdobią góry i doliny, otaczają wyspy, oświetlają miasta. Wiem, że wielu autorów dzieli ziemię na ląd stały i wyspy,

zapominając, że Atlantyk oblewa ją całą jako wielką wyspę, a podobnie oblewa inne jeszcze. Jak bowiem więcej jest wysp w morzach, tak więcej ich też jest w oceanie. Autor po kilka razy wypowiada swój zachwyt na widok pięknej ziemi i piękniejszego jeszcze nieba, oraz porządku, który wszystko przenika.

Następnie przechodzi do dokładniejszego opisu ziemi, do geografii i wylicza najznaczniejsze wyspy, także i morza, i znów wyspy w tych morzach, zatoki, rzeki, kraje i lądy, oraz ich podział, przy czem się waha, czy Egipt do Afryki, czy też do Azyi przyłączyć. Wiadomości jego, jak na owe czasy, są dobre, tylko grubą popełnia omyłkę, łącząc Czerwone morze z Kaspijskiem i Hyrkańskiem *per angustas longinquasque fauces*, przez wąskie a długie cieśniny.

Następnie mówi szeroko o zjawiskach powietrznych: podług fizyków dwa są rodzaje wyziewów z ziemi się podnoszących: jedne są wilgotne, z wód się podnoszące, z których tworzą się mgły, rosy, szrony, chmury, deszcze, śniegi i grady. Śnieg sprawia mu nieco kłopotu: chmury zderzają się, rozdzierają, pianę tworzą, która marznie i spada na ziemię. Wyziewy suche dają początek wiatrom, błyskawicom, piorunom i innym zjawiskom świetlanym. Wiatrem jest silny strumień powietrza, wytworzony przez ochłodzenie. Wiatry są lądowe i morskie, wiać mogą ze wszystkich stron świata i podług tego nazywają się Boreasz, Zephyr, Eurus i Auster. Ale w odróżnianiu ich Apulejusz sam idzie dalej niż źródło jego i wylicza mnóstwo nazw na poszczególne, podług różnych względów, wiatry. Wiemy już, że czerpie to w części z Aulusa Gelliusa II, 22.

Błyskawice tworzą się przez zderzenie się chmur, przyczem wywiązuje się ogień, który często na ziemię jako piorun spada. Grzmot tworzy się równocześnie, choć później do ucha naszego dochodzi. O tęczy mówi, że się tworzy z odbicia się słońca lub księżyca w chmurze, jak w pryzmacie; wie także o kołach słonecznych lub księżycowych; wie, że przypływ i odpływ morza zależy od biegu księżyca, w czem widzi sympatyą nieba z oceanem (c. 19). Sądzi dalej, że ziemia we wnętrzu swym pełną jest powietrza i ognia, z czego pochodzą trzęsienia ziemi i wulkaniczne zjawiska Wezuwiusza, Etny, wysp Liparyjskich. Gdzieindziej, jak we Frygii pod Hierapolis, dodaje sam Apulejusz, podnoszą się z ziemi wyziewy zabójcze, o których jednak nie sądzi, aby pochodziły z siedziby Plutona, jak chcą poeci. Wszystko na ziemi, podlega zmianom i zniszczeniu: *terrena omnia mutationes et conversiones, postremo interitus habent* c. 24). Giną miasta z ludnością, lądy zamieniają się w wyspy, wyspy dołączają się do lądów. Czy wskutek

upadku Phaëthona nie spalił się wschód cały? Czy z Etny nie spływają rzeki ogniste? [1])

Widzimy, że autor nasz przypatrzył się ziemi dokładnie, a zjawiska na niej w sposób przyrodniczy wytłómaczyć się starał. W tym kierunku idzie dalej jeszcze, chciałby mianowicie z jednego pierwiastka wytłómaczyć rozmaitość świata: powietrze pochodzi mu z wody, ogień mógłby się tworzyć z powietrza *(aër ex aqua gignitur, ignis aëria densitate conflatur)* ale co do innych elementów już wyrażenia jego unikają jasności, mianowicie eter wydaje mu się najbardziej oddzielony od innych. A jednak mimo przeciwieństwa składników zadziwiająca jest harmonia całości, w której części odradzają się same z siebie, zapewniając jej wieczność. Podług Heraklita natura jedno ze wszystkiego, wszystko z jednego utworzyła *natura unum ex omnibus et ex uno omnia, juxta Heraclitum, constituit* (c. 21). Jeżeli się to harmonijne połączenie niezgodności: ciepłego z zimnem, suchego z mokrem, dziwnem wydaje, to niech nam się to wyjaśni przez porównania następne: w mieście widzimy kobiety i mężczyzn, bogatych i ubogich, młodych i starych, odważnych i lękliwych, przewrotnych i poczciwych, a całość jednak, poddana prawom, jest dobrą i mądrą. W malarstwie z najróżniejszych kolorów tworzy się podobieństwo przedstawionego przedmiotu. W muzyce z wysokich tonów i niskich, z długich i krótkich, tworzy się całość harmonijna. W podobny sposób utworzony jest ten świat piękny, jakoby jedną duszą ożywiony. Chwalcie cokolwiek chcecie, zawsze to będzie cząstka świata. Jest niezmierzony, jest szybki w obrotach, jest świetny, silny, wiecznie młody. Z niego rodzą się stworzenia ziemskie i wodne, z niego one życie biorą *(vitales spiritus ducunt)*, odradzają się z pokolenia w pokolenie.. Wszystko w nim jest pożyteczne całości, nawet to, co szczegółowo szkodliwem się wydaje (c. 22).

Po tym ustępie bardzo wymownym, a zbliżonym wielce do stoickiego panteizmu, autor nagle się zatrzymuje i zwraca, jak mówi, do głównego założenia swej mowy *(quod caput est sermonis hujus)* do rządcy tego świata. Bo lepiej o nim mówić nawet bez talentu, aniżeli nie mówić wcale, jak on powiedział [2]). Wpojonem jest głęboko w myśli wszystkich ludzi, że Bóg istnieje i że nie ma tak silnej na świecie rzeczy, którąby sobie bez pomocy Boga wystarczyła. Wszystko jest pełne Jo-

[1]) Ustęp ten tak się podobał św. Augustynowi, że go w całości przytacza (De civitate Dei IV. c. 2), rozprawę Apulejuszowi przypisując.

[2]) *On, ut ait ille*, odnosi się do Platona, który powiedział, że trudno godnie mówić o Bogu. To odniesienie do Platona pochodzi od Apulejusza, a w greckim tekście nie znajduje się. To znaczy, że Apulejusz uwydatnia, ile może, łączność tej rozprawy z filozofią Platona.

wisza, mówią poeci, a obecność jego czują oczy, uszy, myśl. Nie trzeba sobie jednak wyobrażać, aby on świat zbudował, jakby rzemieślnik, ramionami swemi! On zamieszkuje na wysokości niebios i stamtąd niestrudzoną Opatrznością światem rządzi. Sądzą, że co bliższe jemu miejscem, to bliższe także przymiotami, łaską, lecz stosowniej jest wierzyć, że jego wszechmoc sięga zarówno rzeczy najdalszych jak i najbliższych, czyto wprost przez niego, czy przez innych, nigdy jednak w ten sposób, aby każdej rzeczy dotykał z osobna. Podobny w tem jest do potężnych królów perskich: Kambizesa, Kserksesa, Daryusza, którzy mieli w Suzie i Ekbatanie pałac wspaniały, błyszczący od złota, srebra, słoniowej kości, bursztynu. Tutaj brama prowadziła do innej bramy, ta znów do innej. Przy wszystkich pełno straży, urzędników, między nimi zaś tacy, którzy się nazywali uszami króla, oczami imperatora *(inter eos aures regiae, imperatoris oculi)*. Tak od ludzi król oddzielony, uchodził w ich oczach za Boga. Jeżeli nie przystoi królowi wykonywać własnych poleceń, tem mniej Bogu z pewnością. On na wysokości w majestacie przebywa, ale umieścił na słońcu, księżycu, na całem niebie, potęgi pomocnicze, które się opiekują losem mieszkańców ziemi. Nie potrzeba jednak do tego wielkiej liczby pomocników, bo już mechanik jedną sprężyną wiele części porusza, albo ci, którzy pokazują drewniane maryonetki i za pociągnięciem odpowiedniego sznurka wykręcą szyję figury, nachylą głowę, poruszą oczy, tak jakby żyła[1]).

Dziwne to porównanie autor tak do bożej potęgi stosuje, że ruch z wysoką mądrością od samego początku nadany, udziela się od części do części aż do ostatniego krańca. Każda rzecz sama szuka dla siebie odpowiedniego miejsca, na podobieństwo ptaków, stworzeń ziemnych i wodnych, które, wypuszczone z jednego zawarcia, pospieszą każde do swego żywiołu. *Sic natura mundi est constituta*, taką jest natura świata, przez Opatrzność mu nadana, Opatrzność zaś jest jakoby przewodnik chóru harmonii świata, ona jest jakoby trąbką wojenną, na której odgłos szyki się porządkują. Prawda, że króla i ojca tego świata nie widzimy, ale przecież i duszy nie widzimy, a ona jednak ciałem rządzi, objawiając się w naszych czynnościach. Podobnie działanie Boga objawia się w harmonii świata, w stałych prawach jego, a właśnie te prawa są Bogiem: *lex illa vergens ad aequitatis tenorem sit Deus, nulla*

[1]) Mamy tu świadectwo, że maryonetki znane są od dawna, dlatego ważne to zdanie przytoczymy: *etiam illi qui in ligneolis figuris gestum movent, quando filum membri, quod agitare volent, traxerint, torquebitur cervix, nutabit caput, oculi vibrabunt, manus ad omne ministerium praesto erunt, nec invenuste totus videbitur vivere* (c. 27). Znał je zresztą już Platon, tak jak znał pewien rodzaj warcabów, zob. Respublica.

indigens correctione mutabili (c. 36). Tak więc autor znowuż do stoicyzmu powraca.

Chociaż są różne nazwy na Boga, on jest zawsze jeden: *Et quum sit unus, pluribus nominibus cietur, propter specierum multitudinem, quarum diversitate fit multiformis.* Różnorodnym się staje, objawiając się rozmaicie w różnych zjawiskach, więc jako Jowisz, jako Zews, jako Saturnijczyk, jako Kronos, albo Błyskający, albo Grzmiący, albo Deszczowy, albo Pogodny, albo Zbożodajny, albo Gościnny, Przyjacielski, miast Strzegący, Wojowniczy, Zwycięski, ale zawsze to Zews, jak śpiewa hymn orficki: Zews początek świata i jego szczyt, głowa i środek, oś nieba i ziemi; Zews to grzmot i wszelki ogień, wszelki oddech; to człowiek o hardem spojrzeniu i dziewczyna słodkooka; Zews to fale morza, to słońce i księżyc; Zews to król, pan i ojciec, który wszystko obejmuje i tworzy (c. 37). Możemy teraz uwydatnić sobie, że po słowiańsku etymologicznie Zews daje D z i w, (por. *dīvus*) a wtedy zrozumiemy może lepiej, jak grecki poeta wszystkie dziwy tego cudownie dziwnego świata tak dziwnie-ładnie w jeden powszechny Dziw objął. Pozwolimy też sobie dodać, że jeżeli grecki autor cieszy się wyrazem *kosmos*, łaciński tłomacz wyrazem *mundus*, które znaczą „ozdobny, ładny", to i wyraz słowiański *świat*, od światła pochodzący, od jasności i świetności, także ma ładne znaczenie.

Znamiennem jest, że autor daje następnie naukę o fatum, po grecku *eimarmenē* zwanem, z powodu wzajemnego powiązania przyczyn; albo *peprōmenē*, z powodu zawarunkowania wszelkich zjawisk; albo *moira*, ponieważ z części się składa [1]); albo *nemesis*, albo Adrastea, co nieubłaganą sprawiedliwość oznacza. Trzy są faty, stosownie do trzech działów czasu; bo nić na wrzecionie odnosi się do czasu przeszłego, nić w palcach, do czasu obecnego, kądziel sama do czasu przyszłego. Podług tego Atropos kieruje przeszłością, Lachesis przyszłością, Clotho czasem obecnym [2]). Bóg zaś przenika początki, środki i końce wszech

[1]) Etymologicznie *moira* daje po słowiańsku *miara*, wymierzenie, a więc i *mir*, to jest pokój i świat, jako wymierzony, uporządkowany, oraz *przymierze* itd. Tutaj identyczny pierwiastek rozbiegł się w znaczeniu tak, że u Greków daje personifikacye, u nas zaś otrzymał bardzo ładne uogólnienie. Zaszło tu całkiem coś odwrotnego, jak przy *incantamentum*.

[2]) *Sed tria fata sunt... et est Atropos praeteriti temporis fatum, futuri temporis Lachesis; Clotho presentis temporis habet curam* (c. 38). Świadectwo to jest bardzo ważne; wyraz fata żyje w całej romańszczyźnie w formie *fata, fada,* albo *fée*, tutaj zaś widzimy wyraźnie, że właśnie Parki przemieniły się we feje. Neutrum pluralis na *a* dało rodzaj żeński sing. na *a*, otrzymując zarazem uosobienie żeńskie. Później fatami, albo fejami stały się także boginie, nimfy, czarownice, wszelkie istoty mające moc wpływać na losy ludzkie.

rzeczy. W ślad za nim idzie zawsze konieczność, *necessitas*, karcicielka przekroczeń świętego prawa, łagodna dla takiego, który się Bogu oddał całkowicie: *qui se ei totum dedit atque permisit.*

Uwagi o rozprawie *de mundo.* Przyznać należy, że rozprawa powyższa jest pełną nauki, myśli, religijnego i poetycznego uczucia. Nieznany jej autor jest peripatetykiem, bo dobrze zna geografią, zjawiska powietrzne tłomaczy ze stanowiska fizyki, przyjmuje eter i przemianę elementów jeden w drugi; jest platończykiem, bo ceni wysoko spekulacyą filozoficzną, a nad różnorodność bóstw stawia jedno najwyższe, o którem myśleć i mówić lubi; jest także stoikiem, ponieważ w pojęciu bóstwa uwydatnia przedewszystkiem powszechność jego, prawidłowość, konieczność. W całości jest przeto eklektykiem, który wszystkie systemy filozoficzne czasów poprzednich złączyć pragnie, sądzimy atoli, że skłania się najwięcej do stoickiego panteizmu. Należy zauważyć, że oryginał grecki tej rozprawy mało był znany współczesnym, a poświadczony jest dopiero w trzecim wieku po Chr. To dało powód do przypuszczenia, że rozprawa Apulejusza mogła być pierwowzorem, z którego dopiero grecki utwór wypłynął. Byli i tacy, którzy sądzili, że Apulejusz napisał tekst łaciński i grecki zarazem. Przypuszczenie to jest dzisiaj całkowicie usunięte na podstawie dokładnego porównania tekstu łacińskiego i greckiego [1]).

Zapytajmy teraz, dlaczego Apulejusz tę właśnie rozprawę przetłomaczył, przerobił, nawet za swoją wydał? Najprawdopodobniej dlatego, że znalazł tu geografią na owe czasy dokładną, a lepszą jeszcze meteorologią. Znalazł także nowe i mądre spekulacye o całości świata. Bo spekulatywnym filozofem, na wzór Platona, był grecki autor, jak to sam wyraźnie wypowiedział, stawiając za zadanie filozofii wyjaśnienie duchem zjawisk poza granice zmysłów wychodzących: *nam quum homines mundum eiusque penetralia corpore adire non possent, et e terreno domicilio illas regiones inspicerent: philosophiam ducem nacti, animo peregrinari ausi sunt per caeli plagas... facillimeque ea, de quibus origo ejus est, anima divinis oculis suis aspexit et agnovit.* Apulejusz zdania te za swoje uznawał, że zaś geografią i meteorologią w swej filozofii natury, w rozprawie poprzedniej, całkowicie pominął, przeto ta właśnie nauka o świecie bardzo mu pożądane uzupełnienia dawała. Z tego punktu widzenia otrzymuje ona swe miejsce po nauce Platona, co wobec orzeczenia Schanza (l. c. 88) „*ueber die Abfassungszeit der Uebersetzung de mundo lässt sich nichts Bestimmtes eruiren*“ jest zawsze jakiemś wyjaśnieniem, które się w dalszym ciągu jeszcze potwierdzi.

---

[1]) Zob. Zeller's Geschichte der Philos. der Griechen III, 1 Ab. 634—5.

Jednakże rozprawa ta mogła naszego autora pod pewnym względem zaniepokoić. W swem obrazowaniu Boga uwydatniała ona bardzo wybitnie konieczność, prawidłowość, a słabiej Opatrzność, mianowicie taką, w jaką wierzył Apulejusz. Podług niej Bóg najwyższy jest niedostępny, na podobieństwo króla perskiego; ze światem się nie styka, a rządzi nim jak maryonetkami, z tą różnicą, że od samego początku nadał im ruch właściwy. Braknie tutaj owego pośrednictwa między najwyższym Bogiem a ludźmi, o które Apulejuszowi chodziło przedewszystkiem. Dlatego pisze nową rozprawę, która właśnie tę stronę opatrznościową, już w Platona filozofii natury ogólnie nakreśloną, ma szerzej i dobitniej przedstawić. Będzie tedy rozprawa ta silnem uzupełnieniem rozprawy „O świecie", jeżeli już nie jej przeciwstawieniem.

Zanim do niej przejdziem, chcielibyśmy zwrócić uwagę na inną jeszcze naukę tutaj przedstawioną, a w następstwach swych bardzo ważną. Mamy na myśli ową przemianę elementów jeden w drugi: wody w powietrze, powietrza w ogień. Podług Heraklita bowiem natura jedno ze wszystkiego, wszystko z jednego utworzyła, dodaje nasz autor. Pierwsza tedy myśl o tej przemianie pochodzi od Heraklita, tutaj zaś za Platonem, a zwłaszcza za Aristotelesem do elementów bliżej zastosowaną została. Jeżeli można przemienić powietrze w ogień, wodę w powietrze, to czyżby nie dało się przemienić cyny w srebro, miedzi w złoto, w ogóle jednego metalu w drugi? Będzie to głośnem zajęciem alchemii przez długie wieki, a pragnienie dokonania wielkiego dzieła dojdzie do tego stopnia, że odważy się nawet na przywołanie demonów do pomocy. O demonach właśnie pouczy nas Apulejusz w rozprawie następnej.

ROZDZIAŁ SIÓDMY.

O bóstwie opiekuńczem Sokratesa.

(De deo Socratis).

Rozprawa ta nie jest obszerną, ale jest bardzo dobrze napisaną, pełną gorącej wymowy. Czujemy, że Apulejusz chce czytelnika przekonać o prawdzie i doniosłości tego, co tu przedstawia. Czytelnika, czy słuchaczy? Otóż to jest rzeczą niepewną; w niektórych zdaniach zwraca się do jakiejś poszczególnej osoby, w innych przemawia do liczby mnogiej, raz ty, drugi raz wy [1]. Jakkolwiek byśmy chcieli tłomaczyć tę

[1] Weźmy naprzykład ostatni ustęp tej rozprawy: *Quin ergo et tu ad studium sapientiae te ingeris vel propere? saltem ut nihil alienum in laudibus tuis audias* itd.; a zaraz potem: *Caeterum omnes laudes eius viri audistis*, a znów dalej: *Haec tota, ut vides....* Taka chwiejność w całej znachodzi się rozprawie.

okoliczność, to niepewności nie usuniemy nigdy, najlepiej może pojmować tę chwiejność w ten sposób, że czytaną była przed szczuplejszem kołem słuchaczy, z których autor chwilami jednego tylko wyróżnia. Czyby to nie Faustinus z kilku towarzyszami? — Platon, mówi autor, dzieli naturę, ze względu na istoty żyjące, na trzy klasy: najwyższą, średnią i niższą i to nietylko podług miejsca pobytu, lecz także podług doskonałości wewnętrznej. Najwyższe miejsce zajmują bogowie, z których jedni są widzialnymi, inni nigdy nie widzialni. Do widzialnych należą wszystkie gwiazdy, także i planety, które ciemność nocy rozjaśniają poważną pięknością; do niewidzialnych zaliczamy bóstw dwanaście, wyliczonych przez Enniusza w dwu hexametrach: Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, — Mercurius, Jovi' Neptunus, Vulcanus, Apollo. Bogów takich jest więcej, a znamy ich dobrze i z nazw i z dobrodziejstw, jakie nam świadczą. Ponad nimi wszystkimi jest jeden, ojciec ich wszystkich, stwórca i pan całego świata. Platon, boską obdarzony wymową i boskim rozumem, mówi, że wielkość tego Boga wychodzi poza granicę mowy ludzkiej, poza możność wysłowienia. Mędrcy tylko, wydoskonaloną swą duszę zdołają niekiedy tak oddzielić od ciała, że się niejako do niego zbliżają, ale i wtedy dostrzegają go tylko na chwilkę, jakby w przelocie błyskawicy: *vix sapientibus viris, quum se vigore animi, quantum licuit, a corpore semoverunt, intellectum huius dei, (id quoque interdum, velut in artissimis tenebris, rapidissimo coruscamine lumen candidum) intermicare* [1]).

Z nieba przejdźmy na ziemię, gdzie człowiek pierwsze między istotami, duszę posiadającemi, zajmuje miejsce. Ciało jego znikome, ale dusza jest nieśmiertelną. Prawda, że wielu z ludzi, zaniedbując wszelką moralność, tak jest zepsutych, tak zbrudzonych występkami, tak zdziczałych, że wydają się gorszymi od zwierząt, lecz nie o tem ma być tutaj mowa.

Dwa rodzaje istot duszą opatrzonych odróżniliśmy dotąd: ludzi i bogów. Różnica między nimi wielka: bogowie oddzieleni są od nas wysokością swego mieszkania, doskonałością natury, wiecznością i szczęśliwością życia, podczas kiedy ludzie poniżeni są aż do nędzy. Natura bogów tak jest wzniosła, że żaden z nich, jak mówi Platon, nie brudzi

---

[1]) Podobnie i Dante tajemnicę Bóstwa widzi tylko jakby w przelocie błyskawicy, zob. ostatnią pieśń jego w Paradiso:

Ma non eran da cio le proprie penne,
Se non che la mia mente fu percossa
Da un fulgore, in che sua voglia venne.

c. XXXIII.

się stykaniem się z ludźmi. Wszakże już pomiędzy ludźmi dostojnicy nie łatwo do siebie zbliżać się pozwalają [1]).

Nauka ta, powie ktoś, jest podniosłą, lecz twardą i nieludzką. Więc nikt się o ludzi nie troszczy, nikt nad nimi nie czuwa, jak pasterz nad owcami, skotarz nad trzodą? Więc nikt nie powściągnie złych, nie wspomoże biednych? Do kogoż zanieść modlitwy, przed kim przysięgi składać? [2]) Otóż do tego są bóstwa pośrednie, które nasze żądania i nasze zasługi przed bogów zanoszą, a bóstwa te u Greków nazywają się demonami. Zamieszkują przestrzenie powietrzne między sklepieniem niebios a naszym padołem. One to służą za posłów i tłomaczy, zanoszą tam prośby, tu pomoc; one, jak mówi Platon w swej Biesiadzie, przynoszą objawienia, wróżby, wyrocznie; one cuda magów wykonywają: *per hos eosdem cuncta denunciata et magorum varia miracula, omnesque praesagiorum species reguntur* (c. 6). Jedne z nich sny podsuwają, inne kierują lotem ptaków, albo ich śpiewem, inne błyskawicą i piorunem; wszystko to zależy od woli bogów niebieskich, lecz wykonywane bywa za pomocą demonów.

I nie może być inaczej; wszakże cztery są elementa, które wszyscy znają, a każdy z nich ma swych mieszkańców: ziemia ma swoich, innych woda, a innych ogień; czyżby powietrze ich nie miało? Ptaków za takich uważać nie można, bo one na ziemi mieszkają, a chwilowo tylko podnoszą się w niższe warstwy powietrza. Pozostają tedy niezmierzone przestrzenie aż do niebieskiego sklepienia, któreby próżnemi były?

Zdrowy tedy rozum nakazuje przyjąć duchy powietrzne: *(Manifestum flagitat ratio, debere propria etiam animalia in aëre intelligi)*; chodzi teraz o to, aby zrozumieć, jakie one być mogą. Nie są to stworzenia ziemskie, bo w takim razie ciężar ściągnąłby je na ziemię; nie są ogniowe, bo ulotniłyby się w górę; są przeto natury pośredniej, ani zbyt ciężkiej, ani nadto lekkiej. Przykład najlepiej was objaśni: podobne są do obłoków, które są zdolne wznieść się wysoko, albo zniżyć po pod grzbiety gór. Jeżeli obłoki zdolne są tego, o ileż więcej demony, których ciało utworzone jest z najsubtelniejszych części powietrza. To też nie każdy je zobaczy, a nikt ich nie uchwyci. Trzeba im wyraźnego rozkazu bogów, aby się widzieć dały. Poeci mówią często o gniewie bogów, ich litości, weselu, przypisując im uczucia, jakie nami

---

[1]) Porównanie to wzięte jest z rozprawy poprzedniej, gdzie dwór Boga najwyższego porównany jest do dworu królów perskich. Ta okoliczność stwierdzałaby, że ta rozprawa napisana po tamtej.

[2]) Ten ustęp odnosi się wyraźnie do owych braków, jakieśmy naznaczyli w uwagach do rozprawy poprzedniej, a mogących wprawić Apulejusza w zaniepokojenie.

szamocą; otóż uczucia te obce są bogom najwyższym, obce ich spokojnej doskonałości, demonom wszakże słusznie się należą.

Są więc demony istotami duszę posiadającemi, rozumnemi, ulegającemi różnym duszy wzruszeniom, wiecznemi co do istnienia, powietrznemi co do ciała. Wieczność łączy je z bogami; życie, odczuwanie, rozum, z nami dzielą; powietrzność jest ich osobną własnością. Na prośby, ofiary, obelgi, bardzo są wrażliwemi: jedne lubią cześć nocną, inne dzienną; jedne publiczną, inne tajną; jedne wesołą, inne ponurą. Egipskie bóstwa lubią narzekania, greckie chóry taneczne; barbarzyńskie brzęk bębnów, cymbałów, piszczałek. Stąd różne rodzaje czci podług krajów i klimatów, wszędzie starannymi przepisami określone, aby zaniedbaniem szczegółów nie obrażać bóstw, które często w snach, lub wyroczniach wypominają niedbałość. Stąd rozmaite w różnych krajach procesye *(pomparum agmina* c. 14), różne zadania kapłanów, obrzędy ofiarników, obrazy bogów, kolor i sposób zabijania ofiar, wybór miejsca na świątynie i ich poświęcanie.

Pod pewnym względem dusza ludzka demonem nazwać się może. To też szczęśliwych ludzi eudemonami nazywają, to jest posiadającymi dobrego demona, czyli dobrą duszę. Najlepsza nazwa łacińska na demona jest geniusz i genita, co znaczy, że dusza nasza niejako wraz z ciałem się rodzi. W innem znaczeniu demonami nazywają dusze ludzkie, przez śmierć od ciała oddzielone. Dawni pisarze nazywali je lemurami; te zaś z lemurów, które otrzymały pieczę nad rodziną, bóstwa spokojne i dobroczynne, nazywają się larami; naodwrót lemury, za grzechy skazane na karę, na wieczne błądzenie, na wygnanie z pobytu szczęśliwości, niebezpieczne dla złych, noszą nazwę larw. Wogóle zaś duchy przodków, lary i larwy nazywają się manami, albo bogami manami.

Wszystkie powyższe rodzaje demonów były przedtem duszami ciałem odzianemi. Są jednak inne jeszcze demony, które ciał nigdy nie miały, natury szlachetniejszej i świętej, działania doniosłego. Do takich należy Sen np. albo Miłość. Otóż, podług Platona, każdy człowiek ma z tej właśnie wyższej klasy demonów świadka i stróża swego życia *(testem et custodem in vita agenda)* niewidzialnego, a zawsze obecnego, świadomego nietylko czynów, ale i myśli naszych. Gdy po skończonem życiu powrócić mamy, skąd pochodzimy, wtedy stróż ten prowadzi nas przed sędziego, a obecny przesłuchaniu, kłamstwo prostuje, prawdę potwierdza. Wyrok opiera się właśnie na jego świadectwie *(prorsus illius testimonio ferri sententiam).* Wy tedy, którzy słuchacie tej boskiej Platona nauki, zastosujcie do tego życie wasze w czynach i myślach, wiedząc, że dla owego stróża ani w duszy, ani poza nią, nic tajnego nie

ma, że on wnika, jak sumienie, nawet w skrytości myśli naszych. Każdy zły czyn potępi, każdy dobry pochwali. Czcijcie go, jak go czcił Sokrates, sprawiedliwością i niewinnością, a wtedy w niepewności on przewidywaniem was wesprze, w wątpliwościach pouczy, w niebezpieczeństwie ochroni, w biedzie dopomoże; objawi się wam w snach, znakach, albo nawet w formie widzialnej, jeżeli potrzeba będzie; uchroni od nieszczęścia, przygotuje pomyślność, z poniżenia podniesie, zachwianą fortunę utwierdzi, wyjaśni co ciemne, pokieruje szczęściem, złamie przeciwności: *in rebus incertis prospector*, *dubiis praemonitor*, *periculosis tutator*, *egenis opitulator: qui tibi queat tum in somniis*, *tum in signis*, *tum etiam fortasse coram*, *quum usus postulat*, *mala averruncare*, *bona prosperare, humilia sublimare*, *nutantia fulcire*, *obscura clarare, secunda regere*, *adversa corrigere* (c. 16). Tak pomagał Sokratesowi, który go czcił starannie, często bowiem się zdarza, bardzo często, że i mędrzec w niepewności, walcząc z przeciwnemi myślami, ucieknie się do wróżby i wyroczni. Czy bohaterowie Greccy pod Troją nie szukali rady u Nestora, u Kalchasa? Sokrates nigdy nie potrzebował być pobudzany do jakiej czynności, tak był do tego skory i w pełnieniu obowiązków gorliwy. Zdarzało się jednak, że potrzebował powściągnięcia, a w takim razie słyszał głos boski, który go powstrzymywał, jak świadczy Platon. Uważcie jednak, że on nie chodził z ulicy w ulicę, aby pochwycić jakie wyrazy przechodzących i podług nich postanowienie utworzyć! Tacy uszami myślą, zamiast duchem. Sokrates słuchał głosu boskiego, widział znaki boże, a nawet, sądzę, demona samego, jak Achilles u Homera widział Minerwę.

Być może, że wielu z was powątpiewa o tem, czy Sokrates widział demona. Na to wam powiem, że podług wielce poważnego świadectwa samego Aristotelesa, Pytagorejczycy dziwili się, gdy kto nigdy demona nie widział, albo przynajmniej tak mówił. W każdym razie Sokrates, mędrzec niezrównany, prędzej go mógł widzieć, aniżeli kto inny.

Wszyscy pragniemy szczęśliwego życia! Otóż żyjemy przedewszystkiem duszą, ją więc ćwiczyć, doskonalić należy, aby nauczyć się żyć. Kto chce być silnym na pięści, będzie ćwiczył ramiona; kto chce być silnym na duszy, niech ją właśnie doskonali. Patrzcie na tego człowieka: ma piękny dom, ozdobiony bogato, licznych niewolników, on sam zaś jest brzydki, głupi, a stąd nieszczęśliwy. Obce naszej istocie dodatki szczęścia nam nie dadzą, dodatkami zaś nazywam piękne domy, bogactwo, wygody; podobnie ród, długi szereg przodków, a nawet zdrowie, siłę, urodę. Wszystko to może zepsuć się, zniknąć; ale powiedzcie, że ten człowiek jest uczony, mądry, do rady dobry, to wtedy chwalicie człowieka samego. Takim był Sokrates, a chciałbym, abyście i wy po-

dobnymi do niego byli. Pragnąłbym, aby wam towarzyszką (niby demonem) była Roztropność, jak Minerwa Ulyssesowi. I otóż uważcie: w jej towarzystwie ten bohater wszedł do jaskini Cyklopów i cały stamtąd wyszedł; zstąpił do Podziemi i wrócił, skąd się nie wraca; na Scyllę i Charybdę popłynął i uniknął zatopienia, zgniecenia; wypił czarę Circy, a nie przemienił się; słyszał Syreny, a uwieść się nie dał. Tak więc i ty i wy oddajcie się nauce mądrości.

Uwagi o rozprawie *de deo Socratis*. Przedewszystkiem zaznaczmy, że tej rozprawie rzeczywiście należy się miejsce po poprzedzającej *de mundo*. Tamtę napisał, a raczej przetłomaczył, aby nią uzupełnić to, co brakło w platońskiej filozofii natury, tę napisał, aby zrównoważyć naukę „o Świecie“ zbyt fizyczną, zbyt realistyczną, za mało opatrznościową. Wskazało się nadto na porównanie, jakie z tamtej rozprawy przeniósł do tej, a także na ustęp, który przedewszystkiem wymagał w myśl Apulejusza odmiennego przedstawienia. Bóg sam, podług greckiego autora jest niedostępny, świat rządzony z daleka na podobieństwo maryonetek, albo raczej podług praw niezmiennych. Wprawdzie i grecki autor wspomina o bóstwach pomocniczych, ale działania ich nie określa, a liczbę ich jako szczupłą przedstawia, zanadto szczupłą według pojmowania Apulejusza. Z tego to powodu uważa za rzecz potrzebną przedstawić swoją naukę o demonach.

Jednakże niezależnym nie jest i w tym przedmiocie. Ma poprzedników, do których należy tak znakomity pisarz, jak Plutarch. Powiedzieliśmy już, że to on najzawziętszym jest przeciwnikiem Epikurejczyków, którzy szydzą z bogów i opatrzności, uważając to za bajki. Raczej bajkami są ich wieczne i nieskończone światy, powstałe przypadkiem, tak mówi (*de defectu Oraculorum* c. XIX). To też skierował przeciw nim osobną nawet rozprawę: *Non posse suaviter vivi secundum Epicurum.*

Demonologią zajmuje się Plutarch w kilku pracach. Wymienimy naprzód: *de genio Socratis*, która tytułem równa jest rozprawie Apulejusza. Ale tylko tytułem, główną bowiem jej treścią jest opis powstania Tebańczyków pod Pelopidasem i Epaminondasem przeciw Spartanom. Jakby ubocznie tylko dowiadujemy się, że podług zdania niektórych, Sokrates poznawał po kichaniu osób go otaczających czy zrobić coś, czy zaniechać [1]). Plutarch dowodzi, że tak nie było, tylko kierował się

[1]) Są i dzisiaj ludzie, którzy się podług takich kierują znaków, albo jak opowiada Apulejusz, podług słów, które zasłyszą chodząc po ulicach: *ut videmus plerisque usu venire, qui nimia ominum superstitione, non suopte corde, sed alterius verbo, reguntur; ac per angiporta reptantes, consilia ex alienis vocibus colligunt et, ut ita dixerim, non animo*

głosem dobrego demona, który do jego duszy przemawiał. Szerzej już mówi autor grecki o tym przedmiocie w rozprawie *de Iside et Osiride*, więcej jeszcze pod tytułem *de Pythiae oraculis*, a najdokładniej w rozprawie: *de defectu Oraculorum*. Tutaj znajdujemy nawet historyczny pogląd na rozwój tej nauki. Zdaniem jego, być może, że pochodzi ona od maga Zoroastra (który miał żyć 5000 lat przed wojną trojańską, jak słyszał), albo od Orfeusza z Tracyi, albo z Egiptu, albo też z Frygii. Pewną jest rzeczą, że już Homer mówi o demonach, dając tę nazwę nawet i bogom. Hezyod dokładniej rozróżnia bogów, dobrych demonów, herojów i ludzi. Podług niego, doskonałe dusze ludzkie mogą postąpić na herojów, z herojów na demony, z demonów nawet i na bóstwa. Z drugiej strony demony mogą się poniżyć aż w ludzkie ciała. Życie demonów jest długie, bo dochodzi lat 9720, poczem wszystkie umierają, zdaniem Hezyoda. Jakkolwiek będzie z ich wiekiem, mówi Plutarch, pewną jest rzeczą, że demony istnieją, jak to też potwierdza Xenokrates, uczeń Platona.

Własna Plutarcha o demonach nauka jest ta, że zapełniają przestrzeń pomiędzy księżycem a ziemią, są pośrednikami między ludźmi a bogami, którzy niepokojami ludzkimi zajmować się nie mogą. Obecne są ofiarom, misteryom i obrzędom, przez nie wróżą wyrocznie, które tracą dar wieszczy, jeżeli się demon oddali; mogłyby go odzyskać jednak, gdyby powrócił. Bo już za Plutarcha czasów wyrocznie zamilkają, ale on nie traci nadziei, że się znów odezwą.

Tak więc nauka o demonach jest już w głównych liniach daną u Plutarcha. Za nim idzie Maximus z Tyru, którego *Dissertationes* XXVI i XXVII odnoszą się do demona Sokratesa. Najobszerniej jednak i najwymowniej nauka ta przedstawiona jest u Apulejusza, który był Maximowi z Tyru współczesnym. Mamy w tych pisarzach grupę trzech platończyków, którzy są zarazem demonologami. U wszystkich trzech widoczną jest dążność do wzmocnienia przez to pojmowania świata w sposób opatrznościowy, w przeciwstawieniu do nauki fatalistycznej stoików, oraz nauki atomistycznej Epikurejczyków. U Apulejusza szczegółowo zasługuje na uwydatnienie ten szczegół, że podług niego sprawą demonów są nietylko objawienia i wyrocznie, ale zarazem wszelkie cuda magii: *per hos eosdem cuncta denuntiata et magorum varia miracula, omnesque praesagiorum species reguntur* (c. 6). Teraz rozumiemy, dlaczego jemu właśnie zależało bardzo na teoryi o demonach, on bowiem

---

sed auribus, cogitant (l. c. c. 19). U nas kierowano się także podług tego, którą się nogą wstało z łóżka, albo który się but wdziało, albo którą się nogą próg przekroczyło. Ale i to praktykowało się u starożytnych, jak na właściwem miejscu zobaczymy.

uznawał magią, wierzył w nią, a w teoryi o demonach zyskiwał dla niej doskonałą podstawę filozoficzno-religijną.

Teorya ta miała w dodatku uznanie Platona i mogła być podaną za jego naukę. Prawdą jest, że pierwsze jej źródło dokładniejsze jest u Hezyoda, Platon jednakże opowiadając o Sokratesie, że miał demona osobnego, że odbierał od niego wskazówki, słyszał głos jego (zob. Apologią kilkakrotnie, oraz Phaidros) uświęcał tę naukę powagą Sokratesa i swoją własną. Co więcej, mamy u niego opis demona taki, jaki Apulejusz daje: „wszystko co demonicznem nazywamy, jest pośredniem między Bogiem a śmiertelnikiem. Jakąże siłę posiada demon? Taką, że tłomaczy i przedstawia bogom sprawy ludzkie, ludziom boskie; tych modlitwy i ofiary, tamtych rozkazy i nagrody za ofiary. Między jednymi a drugimi umieszczony, uzupełnia świat, tak że się sam w sobie zamyka. Przez niego wykonywają się wszelkie wieszczenia i umność kapłanów co do ofiar i wtajemniczeń i śpiewów nabożnych; oraz wszelkie czarodziejstwo i magia... καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. Τίνα δύναμιν ἔχον? Ἑρμηνεῦον καὶ διαπορθμεῦον θεοῖς τὰ παρ̕ ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν; τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας, τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβάς. ἐν μέσῳ δὲ ὂν ἀμφοτέρων συμπληροῖ, ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὐτῷ ξυνδεδέσθαι. Διὰ τούτου καὶ ἡ μαντικὴ πᾶσα χωρεῖ καὶ ἡ τῶν ἱερέων τέχνη, τῶν τε περὶ τὰς θυσίας καὶ τὰς ἐπῳδάς, καὶ τὴν μαγγανείαν πᾶσαν καὶ γοητείαν. Symposion ed. Schanz 1881 p. 42. Uderzy niejednego, że mowa tu o demonie w liczbie pojedynczej, albo raczej o demoniczności. Otóż odnosi się to do Amora, którego Deotima za demona uważa. W każdym razie widzimy, że demonologiczna teorya Apulejusza rzeczywiście od Platona pochodzi. Dodajmy wszelako, że jest znaczna różnica między nauką Platona a Hezyoda z jednej strony, zaś nauką Apulejusza a Platona z drugiej. U Hezyoda demony są duszami ludzi złotego okresu, u Platona godność ich jest tak podwyższoną, że Amor nawet za demona mógł być poczytany. Dopiero u Apulejusza, któremu w tym względzie Plutarch jest najbliższy, charakter ich, działalność, miejsce pobytu, najdokładniej są określone. To znaczy, że wiara w demony teraz właśnie najbardziej się ożywia, a nauka o nich udokładnia. Ku potwierdzeniu tego wskazać możemy na własne słowa Sokratesa, który (Resp. VI, c. 10) mówi do Adeimantosa, że do przestróg demonicznych nie należy zbyt wielkiej przywiązywać wagi, ponieważ przed nim ledwie jeden z żyjących, albo nikt ich nie otrzymał. Od owego tedy czasu liczba demonów wzrosła, a działalność rozpowszechniła się, co jest okolicznością bardzo godną uwagi.

W rozprawie powyższej czytaliśmy ze zdziwieniem naukę o sądzie, przed którym, podług Apulejusza, dusza nasza po śmierci staje,

zdając sprawę z życia swego. Mogłoby się zdawać, że ta nauka grecką chyba nie była, że rozszerzające się chrześciaństwo zaniosło ją już aż do naszego pisarza. Mylilibyśmy się tak sądząc, bo oto co mówi Plato w Phaidrosie (ed Schanz 1882 p. 31, w 25 n.): inne dusze, po skończeniu pierwszego życia, przed sądem stawają, a podług wyroku jedne pokutują w miejscach podziemnych do mąk przeznaczonych, inne wyrokiem podniesione do nieba, żyją dalej stosownie do godnego życia, jakie w ludzkiej postaci prowadziły: αἱ δὲ ἄλλαι ψυχαὶ ὅταν τὸν πρῶτον βίον τελευτήσωσιν κρίσεως ἔτυχον, κριθεῖσθαι δὲ αἱ μὲν εἰς τὰ ὑπὸ γῆς δικαιωτερία ἐλθοῦσαι δίκην ἐκτίνουσιν, αἱ δ'εἰς τοὐρανοῦ τινα τόπον ὑπὸ τῆς δίκης κουφισθεῖσαι διάγουσιν ἀξίως οὗ ἐν ἀνθρώπου εἴδει ἐβίωσαν βίον. Nie ulega tedy wątpliwości, że pojęcie sądu pośmiertnego i pośmiertnej pokuty były Platonowi znane i że je wyznawał, że je gorliwie rozpowszechniał. Szerzej nawet jeszcze rozwiniętą znajdujemy tę naukę w Phaedonie, gdzie mówi Sokrates, że zbyt wielką korzyść mieliby źli, gdyby dusza ginęła wraz z ciałem. Nie, po śmierci opiekuńczy jej demon wiedzie ją na sąd, poczem stosownie do wyroku, otrzymuje ona byt szczęśliwy, albo skazaną jest na pokutę w Hadesie, którego dokładny opis autor następnie podaje (l. c. 107 n.). Dusze ludzi, w życiu ziemskiem nadto przywiązanych do rzeczy zmysłowych, nigdy się całkowicie z cielesności nie wyzwolą. To też po śmierci, błądząc około mogił i grobowców, widzianemi nawet bywają. Z pewnością nie są to dusze ludzi dobrych, lecz grzeszników, którzy w ten sposób za życie poprzednie pokutują (81. A—E)[1].

Ponieważ wykazujemy tutaj, jak bardzo zgadzają się nauki Apulejusza z naukami Platona nawet i tam, gdzie nas zadziwiają najwięcej, przeto przytoczymy tutaj świadectwo stwierdzające, że i wtajemniczenia Platon znał i pochwalał. Mówi bowiem w Phaidrosie (ed. Schanz 1882 p. 32): co człowiek chce zrozumieć, potrzeba aby rozumiał przez pojęcia ogólne, które są przypomnieniem tego, co dusza nasza niegdyś przy Bogu widziała. Te w pamięci jak najgłębiej zachować powinien, bo w nich właśnie jest myśl boża. Kto żyje w takich wspomnieniach, a oczyszcza się przez staranne wtajemniczenia, ten będzie sam doskonałym: τοῖς δὲ δὴ τοιούτοις ἀνὴρ ὑπομνήμασιν ὀρθῶς χρώμενος, τελέους ἀεὶ τελετὰς τελούμενος, τέλεος ὄντως μονος γίγνεται. Widocznie, że i nauka o misteryach i oczyszczaniach jest Platonowi drogą, bo i o niej mówi kilkakrotnie. Tak np. czytamy w Phaedonie, że już wstrzemięźliwość,

[1]) Porównaj jeszcze i to, co Er opowiadał o swem widzeniu, a co wyżej już podaliśmy.

sprawiedliwość, męstwo, roztropność są pewnego rodzaju oczyszczeniem. Ci zaś, którzy nam misterya ustanowili, a byli to ludzie szacunku godni, pod powłoką słów dawali nam do zrozumienia, że niewtajemniczony i nieudoskonalony po śmierci w błocie leżeć będzie, podczas gdy oczyszczony i wtajemniczony z bogami zamieszka. Obeznani wszelako z misteryami mówią, że wielu jest wezwanych, ale mało wybranych: εἰσὶ γὰρ δή, φασίν οἱ περὶ τὰς τελετάς, ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βάκχοι δέ τε παῦροι (69. B. C.). Przypisywano tedy misteryom siłę oczyszczającą, doskonalącą, do nieba prowadzącą. Zwracamy tedy jeszcze uwagę na to, że Platon w poprzednim cytacie mówi w liczbie mnogiej o wtajemniczeniach, a więc miały być częstsze, albo raczej różnorodne, jak je właśnie Apulejusz wykonywał, wszędzie szukając objawienia prawdy. Gdyby nie ta różnorodność, to miały one, ośmielilibyśmy się dodać dla objaśnienia, coś z naszego chrztu, ponieważ odbywało się tu zlewanie wodą, jak Apulejusz sam opisuje, które to zlewanie było zarazem symbolem oczyszczającym; oraz ponieważ były one wtajemniczeniem, przyjęciem do grona; coś miały z pokuty i spowiedzi, ponieważ wymagały postu, w Eleusis zaś nawet wyznanie najcięższego grzechu było wymaganem; coś z bierzmowania, ponieważ umacniały na przyszłość, zwłaszcza gdy się powtarzały. Misterya tłomaczą się właśnie po łacinie jako *sacramenta*. Wszystko to *mutatis mutandis*, w pewnej mierze tylko. Nie twierdzimy bowiem, aby sakramenta chrześcijańskie pochodziły z misteryów, tylko zaznaczamy, że religijność starożytna miała coś podobnego [1]). W każdym razie jest rzeczą pewną, że czegokolwiek Apulejusz uczy najchętniej, we wszystkiem tem na Platona, jako na źródło swoje wskazać może. Nie bez podstawy tedy nazywa sam siebie platończykiem, ta nazwa zaś służyć mu mogła za tarczę wobec tych, którychby pewne nauki jego raziły.

Uwydatniliśmy dostatecznie, że nauka apulejańska wielokrotnie do nauki chrześciańskiej się zbliża. Tego jednak o demonologii jego chyba powiedzieć nie można. To też jesteśmy ciekawi, jakie wobec niej i wobec Apulejusza zajmą stanowisko najbliżsi mu miejscem i czasem pisarze kościelni. Tertulian o nim nic nie mówi, podobnie jak św. Cypryan, obaj jednak często używają wyrazu demon, który u nich znaczy to samo co dyabeł [2]). U Tertulliana nawet bogowie starożytni są demo-

[1]) Lic. G. Anrich, docent w Strassburgu: *das antike Mysterienwesen in seinem Einfluss auf das Christenthum* 1894. widzi ich zastosowanie wyłącznie w mszy św., mianowicie z powodu pierwotnego jej podziału na część katechumenów i część już wtajemniczonych.

[2]) Zob. Tertulliana *Apologeticus* c. XXII, św. Cypriana: *ad Donatum*.

nami, a więc także dyabłami. Degradacya ta opiera się widocznie na tem, że u poetów i mytologów starożytnych bogowie podlegają różnym niegodnym namiętnościom, wskutek czego do demonów podobnymi się stają. Bóg najwyższy jest w sobie wiecznie spokojny i szczęśliwy, jeżeli zaś bogowie mytologiczni ulegają namiętnościom, przeto nie są bogami, tylko demonami, a więc dyabłami. Ten wywód jest całkiem zrozumiały i tłomaczy nam fakt doniosły: przemianę bogów starożytnych w dyabłów. Następny pisarz, Lactancyusz, mówi już o Apulejuszu, jako o takim, o którym cuda głoszą, jak o Apolloniuszu z Tyany: *mirum quod Apuleium praetermisit, cuius solent et multa et mira memorari (Divinae Institutiones* V, 3). Zasługuje tutaj na uwagę, że ów pisarz pogański (Hierokles może, przez Chateaubrianda w *Les martyrs* przedstawiony) przeciw któremu słowa te są skierowane, nie wie jeszcze o Apulejuszu, jako o cudotwórcy, dopiero Lactancyusz go w tym charakterze do historyi wprowadza. Legenda jego już się tworzy. Na innem miejscu znajdujemy u Lactancyusza następną o demonach naukę: „są ich dwa rodzaje: jedne pochodzą z aniołów na ziemię przysłanych, których uwiódł dyabeł, pan ziemi; inne z dzieci tych aniołów i kobiet. Tamte do nieba już wrócić nie mogą, te od piekła są wykluczone. Wiedzą dużo rzeczy przyszłych, ale nie wszystkie, stąd dwuznaczne ich odpowiedzi. O takich to pisał Hezyod i Plato, takim był też *Deus Socratis*. Przy ich to pomocy łudzą magowie, tak że ludzie nie widzą tego co jest, a roją sobie, iż widzą czego nie ma. Chcą ludzi zgubić, ponieważ same są zgubione. Wciskają się wszędzie, jako subtelne, nawet w ciała ludzi i sprawiają im choroby, są jednak bezwładnemi wobec silnych w wierze. One to wynalazły astrologią, aruspicyą, auguracyą, wyrocznie, nekromancyą, umność magiczną i wszystko inne złe“ *(div. Inst. II de origine erroris* 15 n.). Uwydatnić tutaj należy działalność, przypisywaną przez Lactancyusza demonom, a zgodną z tą, którą im Apulejusz przyznaje, z dodatkiem chorób, jakie ludziom (a może i bydłu) sprawiać mogą. Zaznaczamy ponad to, że wiara w demony, potępiona przez Tertulliana i św. Cypryana, pojawia się tutaj na nowo z całą siłą, i to równocześnie ze wzmagającą się sławą Apulejusza. Godną jest także rozpoznania nauka, że demony, choć w części, pochodzić mają od upadłych aniołów i kobiet. Podobne zapatrywanie wyraża także św. Augustyn *(de civit Dei* XV, 22) i stawia sobie pytanie, czy duchy powietrzne mogą się ucieleśnić do tego stopnia, żeby się dać czuć kobietom? To bowiem jest wieścią bardzo rozpowszechnioną i stwierdzoną przez ludzi wiarogodnych, że duchy leśne i polne, które lud *inkubami* nazywa, oraz demony u Gallów zwane *dusios*, takiego spółkowania szukają: *et quoniam creberrīma fama est multique se expertos, vel ab eis, qui*

experti essent, de quorum fide dubitandum non esset, audisse confirmat, Silvanos et Panes, quos vulgo incubos vocant, inprobos saepe extitisse mulieribus, et earum appetisse ac peregisse concubitum; et quosdam daemones, quos Dusios Galli nuncupant, adsidue hanc inmunditiam et temptare et efficere, plures talesque adseverant, ut hoc negare inpudentiae videatur; non hinc aliquid adeo definire, utrum aliqui spiritus elemento aerio corporati (nam hoc elementum etiam cum flabello, sensu corporis tactuque sentitur) possint hanc etiam pati libidinem, ut, quo modo possunt, sentientibus feminis misceantur (l. c. 23). Powyższe wiadomości są dla nas bardzo cenne ze względu na historyą średniowiecznej literatury. W różnych tam bowiem utworach mamy tego rodzaju rodowody. Tak np. Robert Dyabeł w poemacie tegoż nazwiska, jest synem demona, albo nawet wprost dyabła i księżniczki normandzkiej; Robastre w poemacie Garin de Montglane jest synem demona Malabrona i śmiertelniczki. Pomysł ten zastosowano także w odwrotnym kierunku; tak tedy Viviane jest córką fei i księcia bretońskiego, to też nie dziw, że i sama jest czarodziejką. Wogóle średniowieczne feje lubią towarzystwo młodych rycerzy, w czem im starożytne Nereidy, Syreny, Nimfy przykładem świeciły. Na bliższe rozpoznanie zasługuje pochodzenie Merlina, czarodzieja, którego sława do dziś nie zagasła. Pochodzenie to nie sami zmyślili dopiero poeci, lecz poświadczone jest przez uczonego historyka, biskupa z St. Asaph, Gotfryda z Monmouth. Oto co nam opowiada w swej *Historia Regum Britanniae* (ed. San-Marte 1854) w księdze szóstej, rozdział 18. Z polecenia króla Vortigerna, a za wskazówką wróżbitów, szukano w królestwie jego chłopca, któryby ojca nie miał. Znaleziono takiego, odszukano matkę, która była córka króla Demecyi, zakonnica u św. Piotra. Oto co zeznała stawiona przed Vortigernem: *vivit anima mea et anima tua, domine mi rex: quia neminem agnovi qui illum in me generaverit. Unum autem scio, quod cum essem inter socias meas in thalamis nostris, apparebat quidam mihi in specie pulcherimi juvenis, et strictissime amplectens me strictis brachiis, deosculabatur: et cum aliquantulum mecum moram fecisset, subito evanescebat, ita ut nihil ex eo viderem: multotiens quoque me alloquebatur dum secreto sederem, nec usquam comparebat. Cumque me diu in hunc modum frequentasset, coivit mecum in specie hominis saepius, atque gravidam dereliquit. Sciat prudentia tua, domine mi, quod aliter virum non cognovi qui juvenem istum generavit.* Zdziwiony król rozkazał przywołać uczonego Maugancya, aby mu wyjaśnił, czy to, co zeznała niewiasta, było możliwem. Na to Maugancyusz: czytamy w księgach filozofów i w licznych historyach, że wielu ludzi w ten sposób wzięło początek. Bo jak przedstawia Apulejusz o bogu Sokratesa, mieszkają duchy między księżycem a ziemią, któ-

rych demonicznymi inkubami nazywamy, a którzy mają w połowie naturę ludzi, w połowie aniołów, i gdy zechcą, przyjmują na się postać ludzką. Jeden z takich jest prawdopodobnie ojcem tego chłopca: *adductus autem Maugantius, omnibus ex ordine auditis, dixit ad Vortigernum: in libris philosophorum nostrorum, et in plurimis repperi historiis, multos homines huiusmodi procreationem habuisse. Nam ut Apuleius de deo Socratis perhibet, inter lunam et terram habitant spiritus, quos incubos appellamus daemones; hi partem hominum, partimque Angelorum naturam habent: et cum volunt, sibi humanas assumunt figuras, et cum mulieribus coëunt. Forsitan unus ex eis huic apparuit mulieri et juvenem istum in ipsa generavit.* Świadectwo to jest dla nas bardzo cennem, głównie z tego powodu, że autor powołuje się na Apulejusza. Powołuje się atoli w sposób dziwny. Apulejusz w rozprawie *de deo Socratis*, ani też nigdzie indziej, nie nazywa demonów inkubami, nigdzie też o ich inkubacyi nie mówi. Wyrażenia tego użył dopiero św. Augustyn, on też dopiero stosunek demonów do kobiet szerzej rozbiera. Tak więc Godfryd z Monmouth objaśnienie swoje czerpie ze św. Augustyna. Czyżby uczony biskup z St. Asaph pism Apulejusza wcale nie znał? Nam się zdaje, że je zna, sądzimy bowiem, że dokładna opowieść, jaką daje matka Merlina o owym stosunku do ojca jego, ułożona jest na podstawie innego z pism Apulejusza, o czem później. Zaznaczamy przeto już teraz, a co się następnie stwierdzi niejednokrotnie, że Apulejusz i pisma jego znane są w pierwszej połowie wieku dwunastego. Jeżeli teraz zważymy, jak wielkie jest znaczenie historyi *Regum Britanniae* wobec epopei bretońskiej w średniowiecznej literaturze francuskiej, rozpowszechnionej w całej zachodniej i północnej Europie, epopei, której jednem z głównych znamion jest cudowność, a której próbkę tutaj już podaliśmy, to znajomość Apulejusza, przypisywana przez Godfryda Monumeteńskiego doradcy króla Vortigerna wydaje się nam bardzo godną uwagi. Dodajmy, że biskup z St. Asaph był żarliwym keltomanem i że jego właściwe nazwisko było Gruffud ap Arthur.

Najobszerniej o demonach rzecz przedstawia św. Augustyn, poświęcając jej całą prawie księgę 8 i 9 *De civitate Dei*. Stanowisko jego jest następne: nauka Platona jest pod wielu względami bardzo piękna. Jeżeli podług niego mędrcem jest ten, kto Boga zna, naśladuje i kocha, nikt inny bliższym nam nie jest (c. 5). Godną pochwały jest jego fizyka, logika i etyka. To też dziwią się nasi bracia w Chrystusie, słysząc, lub czytając, co Plato o Bogu myślał, jak bardzo się to zgadza z prawdą naszej religii: *mirantur autem quidam nobis in Christi gratia sociati, cum audiunt vel legunt Platonem de Deo ista sensisse, quae multum congruere veritati nostrae religionis agnoscunt* (c. XI). Pochwalić także na-

leży platończyków greckich: Plotina, Jamblicha, Porphyriusa, oraz w obu językach, greckim i łacińskim wsławionego Apulejusza, platończyka afrykańskiego: *in utraque autem lingua, idest Graeca et Latina, Apuleius Afer extitit Platonicus nobilis* (c. XII). Dziwić się tedy można, że ten autor książkę swoją o demonach nazwał *de deo Socratis*. Wstydził się chyba nazwać ją *de daemone*, ponieważ wszyscy wzdrygają się na to imię. A jednak nazwa boga demonom nie przystoi, ponieważ Platon uczy, że bogowie są dobrzy, a demony takimi nie są, jak sam przyznaje. Ulegając ludzkim namiętnościom, są także mściwymi, zazdrosnymi, złośliwymi. Wszakże to one pomocne są przy tysiącu szkodliwych sztuk magicznych, które tak ostro bywają karane surowością praw (c. XIX)[1], a których się Apulejusz wyparł całkowicie w dochowanej obszernej, a bardzo wymownej obronie (*copiosissima et disertissima extat oratio, qua crimen artium magicarum a se alienum esse defendit* c. XIV). Jakież to prośby mają demony zanosić do dobrych bogów? Jeżeli magiczne, bogowie nie chcą takich, jeżeli dozwolone, nie chcą przez takich. Z dobrymi ludźmi, z Platonem nawet, dobrzy bogowie nie raczyliby obcować, a chcieliby z kłamliwymi, złośliwymi demonami? One są duchami szkodliwymi, obcymi sprawiedliwości, nabrzmiałymi od pychy, bladymi od zazdrości, podstępnymi, m i e s z k a j ą c y m i w p o w i e t r z u, ponieważ z podniosłości wyższego nieba strąceni zostali i zamknięci tam jakoby w odpowiedniem dla nich więzieniu: *sed esse spiritus nocendi cupidissimos, a iustitia penitus alienos... qui in hoc quidem aere habitant, quia de caeli superioris sublimato deiecti merito inregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo velut carcere praedamnati sunt* (c. XXII). Nie mogą tedy być pośrednikami, nie mając nawet nadziei miłosierdzia bożego. Mają wiedzę, to prawda, lecz bez miłości; stąd ich pycha, która nawet czci bożej wymaga, o ile tylko mogą i od kogo mogą: *est ergo in daemonibus scientia sine caritate et ideo tam inflati, hoc est tam superbi sunt, ut honores divinos et religionis servitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi satis egerint exhiberi et quantum possunt et apud quos possunt adhuc agant* (ks. 11 c. XX). O ileż wyższą jest wiedza aniołów, sług bożej Opatrzności. Przez nich to Bóg prawdziwe działa cuda (ks. 10 c. XII)". Wszystko to jest skierowane przeciw nauce Apulejusza.

Tak więc Augustyn św. istnieniu demonów nie przeczy; nawet ich w powietrzu zostawia, lecz za dyabłów z niebios strąconych uważa. Godnem jest uwagi, co mówi o wymaganej przez nich czci bożej, to bowiem właśnie stanie się później podstawą wszelkich paktów pomiędzy

---

[1]) Zdaje się, że średniowieczne ostre kary za czarowanie, także w znacznej mierze ze starożytności pochodzą. Wyraźne o tem świadectwo przedstawimy później.

ludźmi a djabłami. Obowiązek czci dla nich u Apulejusza dobitnie jest nakazany. Nie jest też pewnem, czy wiara w demony pośredniczące, w pogańskiem zrozumieniu, zniknie zaraz mimo znakomitej argumentacyi św. Augustyna. Że za jego czasów było nawet między chrześcijanami wielu niegodnych, którzy hołdowali demonom, uznając ich jako bogów, a to z powodu cudowności ich czynów i przepowiedni, o tem on sam świadczy wyraźnie: *sed multis plane participatione verae religionis indignis, tamquam captis subditisque dominantur, quorum maximae parti mirabilibus et fallacibus signis sive factorum sive praedictorum deos se esse persuaserunt* (l. 8, c. XXII). Jeżeli tak się rzeczy miały w czasie gorącej żarliwości, to później nie było może lepiej. Dowiedzieliśmy się już w każdym razie, że św. Augustyn rozprawę Apulejusza o demonach za bardzo ważną i bardzo niebezpieczną poczytuje i on już także ścisły jej z magią związek widzi. Pewną też jest rzeczą, że w czasach późniejszych magia istnieje, niema zaś innej książki w starożytności, tak nam się zdaje, w którejby połączenie wszelkiej magii z demonologią wyraźniej było przedstawione, jak u Apulejusza.

Niejednokrotnie wypadło nam w poprzedniej i obecnej pracy wymienić nazwisko św. Augustyna, uczuliśmy tedy potrzebę, aby sobie zdać dokładnie sprawę ze stosunku jego do naszego Afrykańczyka i oto jak nam się on przedstawia: uczony pisarz kościoła mówi obszerniej o naszym autorze na dwu głównie miejscach, w *De civitate Dei* i w jednym z listów do Marcellina. Odnośne rozdziały z najważniejszego dzieła świętego pisarza rozebraliśmy co dopiero, list przytaczaliśmy już także, o nim atoli kilka słów dodać jeszcze wypada. Marcellinus był uczniem św. Augustyna i już dygnitarzem *(vir illustris)*, gdy go cesarz Honoryusz wysłał do Afryki celem uśmierzenia waśni pomiędzy katolikami a Donatystami. Przy tej sposobności prosiła go matka Volusiana, aby wraz z św. Augustynem nawrócił jej syna. Z drugiej strony poganie usilnie się starali utrzymać Volusiana w przekonaniach pogańskich i przedstawiali mu różne argumenty przeciw religii chrześciańskiej. Otóż owe argumenty zaniósł Volusianus Marcellinowi, który je znów św. Augustynowi przedłożył, ten zaś odpowiada na nie Marcellinowi w taki sposób, aby i Volusianus mógł korzystać z odpowiedzi, a poganie aby byli zwyciężeni. Do argumentów pogańskich należał i ten, że Apolloniusz z Tyany, oraz Apulejusz równymi byli Chrystusowi cudotwórcami, a może większymi nawet. Na to, co do Apulejusza, św. Augustyn tak odpowiada: znamy go dobrze, jako Afrykańczycy Afrykana. Pochodzenie jego było zacne, wychowanie wyższe, talent oratorski wielki, a jednak przy pomocy wszelkich sztuk magicznych nie zdołał dojść, nie mówię już do władzy królewskiej, lecz nawet do władzy sędziowskiej, mimo że był

bardzo ambitnym i bogatym. Jeżeli tedy wyżej nie doszedł, to dlatego że nie mógł, nie żeby nie chciał: *unde apparet, eum nihil amplius fuisse non quia noluit, sed quia non potuit.* A przecież on sam wyrzekł się magii publicznie, więc jakże można go za nią chwalić? Chyba by go kłamcą zrobić chcieli przeciw własnemu jego świadectwu, byle uwodzić niewinnych do niebezpiecznego magii podziwiania. Jeżeli o pomyślność ziemską chodzi, niech spojrzą na naszego Dawida, który bez takich sztuk z pasterza owiec wyszedł na króla!" — Napisał następnie św. Augustyn list do Volusiana samego, gdzie znów mówi o magii, jej wielbicielom przeciwstawiając sługę bożego Mojżesza, który najbieglejszych czarodziejów egipskich przy pomocy Boga zwyciężył: *nam de magorum miraculis, utrum etiam mortuos suscitaverint, illi viderint, qui et Apuleium se contra magicarum artium crimina copiosissime defendentem, conantur non accusando, sed laudando convincere. Nos legimus, magos Aegyptiorum artium istarum peritissimos a Moyse famulo Dei fuisse superatos, cum illi quedam mira nefandis artibus agerent, ille Deo suppliciter invocato, machinamente eorum cuncta subverteret.* Broni tedy niejako mąż uczony Apulejusza od zarzutu, jakoby używał niegodnych środków magicznych. sam atoli do tyla jest platończykiem, że istnienie demonów uznaje, tylko że ich do djabłów przyłącza; uznaje także ich moc niezwykłą, ale moc tę, zawsze złośliwą, mogą wykonywać o tyle tylko, o ile moc Boża na to zezwoli. Tak więc, na podstawie księgi Job może, naukę demonologiczną w sposób powyższy przy rozbiorze rozprawy Apulejusza sprostowawszy, uważa za stosowne przedstawić ją w sposób dogmatyczny bez wszelkiej już polemiki i pisze rozprawę *de divinatione daemonum*, którą jako przeciwstawienie do rozprawy Apulejusza, a może także do Plutarcha *de defectu oraculorum* uważać można. Ale nawet w ten sposób ujęta, nauka ta zawsze zachowa wpływ platońsko-apulejuszowy. Wpływ ten, pomiędzy innemi, w tem byśmy widzieli, że djabłów i demony w powietrzu umieszcza, oraz że im dar wieszczenia przyznaje, co było jedną z głównych funkcyi demonów starożytnych. Tego daru atoli nie tłomaczy już ich bliskim stosunkiem do Boga, lecz z bystrości ich zmysłów, szybkości ruchów, z długiego ich istnienia i doświadczenia temuż odpowiedniego. Dalej zaś wzajemne oddziaływanie nauki o aniołach i dyabłach z jednej, o demonach z drugiej strony, w tem dostrzegamy, że zalety demonów przechodzą na aniołów, złe przymioty dyabłów na demony, działalność atoli jednych i drugich całkowicie od woli Boga, od dopuszczenia bożego zależy.

Z powyższego przedstawienia rzeczy okazało się najprzód, że legenda o Apulejuszu, jako o czarodzieju, od czasu Laktancyusza aż dotąd wzmogła się i rozszerzyła. Równolegle z nią jakoby rozszerza się

także wiara w magią, a rozpowszechnia się nawet równocześnie z chrześcijaństwem. Że jednak jest z niem niezgodną, a więc grzeszną, przeto ukrywać się będzie, nie tak wszelako, aby od czasu do czasu na jaw nie wychodziła. Jednym z jej objawów w literaturze jest legenda o Teofilu, przedstawiająca pierwszy pakt z dyabłem spisany, wytworzona w świecie greckim w wieku szóstym, a w pierwszym zawiązku nawet z nazwiskiem św. Bazylego spojona. Do łacińskiego świata przeniesiona jest może w wieku dziewiątym, następnie zaś zarówno w łacińskiej jak i francuskiej poezyi średnich wieków, oraz literaturze innych narodów, szerokie zajmuje miejsce. Legenda o papieżu Sylwestrze Drugim także tutaj należy, okazało się zaś już, a w dalszym ciągu potwierdzi się, że pisma Apulejusza, niektóre przynajmniej, znane były w wieku dwunastym i trzynastym.

ROZDZIAŁ ÓSMY.

O dalszym wpływie demonologii Apulejusza.

Moglibyśmy poprzestać na wywodach poprzednich, wykazaliśmy bowiem dostatecznie znaczenie filozoficznych pism Apulejusza, a zwłaszcza jego rozprawy *de deo Socratis* na czasy późniejsze. Pociąga nas atoli jeszcze pytanie podwójne: najprzód jak się zachowują inni doktorowie, oraz pisarze kościoła, w obec demonologii Apulejusza, oraz w jakim do niej stosunku zostaje demonologia czasów nowszych. Pytanie jest niebezpieczne, bo bardzo rozległe, odpowiedź zaś, z powodu niedostatecznego u nas aparatu naukowego, trudna do znalezienia. To też szukaliśmy pouczenia w licznych już dziełach niemieckich i francuskich o demonologii, czarach, procesach o czary. Pokazało się atoli, że prawie wszystkie te dzieła są dla nas całkiem bezużyteczne, bo albo są gadatliwe bez dokładności, albo odnoszą się do czasów nowszych. Dopiero u historyków jak Hefele (Konciliengeschichte), Hergenröther (Kirchengeschichte), albo prawników, jak Hinschius (das Kirchenrecht) znajdujemy fakta i daty. Jednakże nawet ci wielce uczeni autorowie zdają się nic nie wiedzieć o demonologicznej teoryi Apulejusza. To też na nasze całkiem osobne pytanie wypadło nam samym szukać sobie odpowiedzi, którą tu przedstawiamy [1].

[1]) Oprócz wymienionych uczonych należałoby może przytoczyć Soldana: Hexenprocesse, które często cytowane widzimy, oraz Roskoff'a: Geschichte des Teufels, 2 B. 1869, która nie jest bez naukowej wartości. A. Maury: *La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge*, 1877 stara się przedewszystkiem zjawiska te wytłomaczyć fizyologicznie lub psychopatycznie.

Św. Ambroży jest od św. Augustyna starszy, o demonach mówi nie wiele, a nazywa ich duchami, albo ptakami nieczystymi. *Volucres quippe nominantur, eo quod per aërem istum more ventorum indesinenter discurrant* (Opera, ed. Migne II. s. p. 915). Tak więc on już umieszcza ich w powietrzu i uwydatnia ich lotność.

Św. Hieronim, Augustynowi współczesny, mówi o demonach już nieco częściej, a w ich charakterystyce trzyma się przedewszystkiem pisma św. Ale i on w powietrzu im mieszkać każe, przy czem się atoli powołuje na zdanie uczonych: *haec autem omnium doctorum opinio est, quod aër iste plenus sit contrariis fortitudinibus.* (Comment. in epist. ad Eph. III. 5). Ścisłem jest u niego połączenie magii z pogaństwem, bo oto co mówi przeciw Origenesowi: *si non est malum ars magica, non erit malum et idololatria, quae artis magicae viribus nititur. Quod si malum est idololatria, malum erit et ars magica, ex qua subsistit idololatria* (epist. XCVI). W zapatrywaniu tem odzywa się dość wyraźnie odmienne od dyabłów biblijnych pochodzenie demonów grecko-rzymskich, a całkowite ich złączenie, mimo usiłowań teologów, długo nie nastąpiło. Przedstawiając demony jako szczególnie wrogie chrześcijanom, sam św. Hieronim na to ich różne pochodzenie wskazuje niejako.

Grzegorz Wielki uczy, że są nieczyste duchy, z nieba eterycznego strącone, które w środku między niebem a ziemią przebywają: *et scimus, quod immundi spiritus, qui e coelo aetereo lapsi sunt, in hoc coeli terraeque medio vagantur* (Opera ed. Migne p. 590). Nauka ta wzięta już jest całkiem ze św. Augustyna, który w ten sposób właśnie wiąże chrześcijańskie wyobrażenie z pogańskiem.

Szerzej i kilkakrotnie pisze o nich św. Izydor z Sewilli na początku wieku siódmego: *demones sunt impuri spiritus subtiles et vagi, animo passibiles, mente rationabiles, corpore aërei, tempore aeterni, humanitatis inimici, nocendi cupidi, superbia tumidi, fallacia callidi, semper in fraude novi. Commovent sensus, fingunt affectus, vitam turbant, somnos inquietant, morbos inferunt, mentes terrent, membra distorquent, sortes regunt, praestigiis oracula fingunt, cupidinem amoris illiciunt, ardorem cupiditatis infandunt, in consecratis imaginibus delitescunt; invocati adsunt, veris similia metiuntur, mutantur in diversis figuris, interdum in angelorum imaginibus transformantur. Hi quondam a sede coelesti ob superbiam lapsi, nunc in aëre commorantur* (Differentiarum liber I c. 14). Rozpoznajemy i tutaj naukę Apulejusza, wraz z jej znamieniem powietrznego mieszkania demonów, ale poprawioną przez św. Augustyna. Niektóre wszelako jej rysy wymagają choć krótkiego objaśnienia. Tak np. *daemones in consecratis imaginibus delitescunt.* Tej nauki Apulejusz nie ma, ale daje ją Hermes Trismegistus w Asklepiosie, mówiąc, że

demony lubią przebywać w posągach bogów. To też można je w nie ściągnąć i zamknąć niejako. Naukę tę zna także św. Augustyn i rozbiera ją, tak że wszystko, co św. Izydor o demonach mówi, ze św. Augustyna wziętem być mogło i wziętem prawdopodobnie było. Całkowite zrównanie demonów z dyabłami okazuje się z następnego zdania: *in hac autem turbulenta ac nebulosa aëris hujus mansione, de sublimi felicitate, ut diximus, angeli repulsi cum suo principe commorantur* (de ordine creaturarum c. 8)[1]).

Dodajmy, że św. Izydor wymienia Apulejusza, jako autora pierwszej po łacinie napisanej arytmetyki (III. 119); wymienia także Hermesa Trismegista, *id es ter maximus* (Etym. VIII c. 11), ale zna go prawdopodobnie tylko z Laktancyusza i św. Augustyna, tak jak Apulejusza z Cassiodora.

Zobaczmy teraz, jak się przedstawia nauka o demonach u Bedy na początku wieku ósmego. Oto co mówi pisarz ten bardzo uczony: *tres igitur daemonum ordines voluit Plato esse, a superiori usque ad imum nihil sine rationali creatura esse affirmans. Dicit enim in firmamento esse quoddam animal rationale, quod ita definit: animal rationale, coeleste, immortale, impatibile, stellas videlicet; sunt enim de his quae sunt et videntur. Deinde dixit esse in aethere quoddam genus invisibilis animalis, a firmamento usque ad lunam primum ordinem daemonum, quod ita definitur: animal rationale, immortale, patibile, aethereum, cuius dicit officium soli divinae contemplationi vacare et de eius contemplatione delectari. In inferiori vero loco primo, circa superiorem partem aëris vicinae lunae dicit esse aliud genus, cuius est deffinitio: animal rationale, immortale, patibile, diligentiam omnibus impartiens, cuius est se-*

[1]) Przytaczając z Apulejusza dwukrotne świadectwo o czci kamieni, drzew i źródeł, powiedzieliśmy, że kościół z tą czcią długo miał do walczenia, jak o tem świadczą dekreta koncyliów. Dekretów tych podać tam nie mogliśmy, przytoczymy przeto choćby tutaj, co u św. Izydora w tej sprawie znajdujemy, a mianowicie uchwałę koncylium Toledańskiego z roku 721: *quamplurimi diversis suadelis decepti, cultores idolorum efficiuntur, veneratores lapidum, accensores facularum, excolentes sacra fontium, vel arborum, auguratores quoque seu praecantatores, multaque alia que perlongum est enarrare... De quibus videlicet sacrilegiis extirpendis multimoda sanctorum Patrum in diversis conciliis clarent edicta....*

Podajmy jeszcze ze św. Izydora inne świadectwo, pouczające, jak obok trzech park, osobne się wytworzyły trzy faty, oraz trzy furye nawet: *tria autem fata fingunt, in colo et fuso digitisque fila ex lana torquentibus, propter tria tempora: praeteritum, praesens, futurum. Parcas dicunt quod minime parcant. Quas tres esse voluerunt: unam, quae vitam hominis ordiatur, alteram, quae contexat, tertiam, quae rumpat. Aiunt et tres Furias, feminas crinitas serpentibus, propter tres affectus, qui in animis hominum multas perturbationes gignunt (scl. ira, cupiditas, libido).*

cundum eundem officium, deferre preces hominis Deo, et voluntatem Dei hominibus vel per somnia, vel per signa, vel per intimam inspirationem, vel vocalem admonitionem. Quod dicitur patibile, quia diligit bonos, congaudet illorum prosperitati, compatitur adversitati. Tertius ordo est in hac humecta parte aëris, quod ita definitur: animal humectum, rationale, immortale, patibile. Cuius est officium humanitati invidere, et invidia insidiari, quia unde descendit per superbiam, ascendit humanitas per humilitatem. Est etiam ita luxuriosum, quod aliquando commiscet se mulieribus et aliquos generat: unde incubi, quia sic concumbunt[1]). Uczony autor przedstawia tę naukę jako wprost od Platona pochodzącą. Nie potrzeba chyba zapewniać, że tak nie jest. Nigdzie Platon takiej systematycznej hierarchii demonów nie opisuje. Niektóre części tej nauki, jak nauka o gwiazdach jako istotach rozumnych, mogłaby się odnosić wprost do Apulejusza, lecz rozdzielenie właściwych demonów na klasę wyższą i niższą, na dobrych i złych, a więc na aniołów i dyabłów, oraz przypisanie tej ostatniej klasie inkubacyi, wskazuje raczej na św. Augustyna, na którego też autor w dalszym ciągu się powołuje. Ostatecznie tedy Beda przedstawia naukę apulejańską, ale przystosowaną już do chrześcijańskiej przez św. Augustyna. O nim możnaby przypuścić, że Apulejusza zna, chociaż go nie wymienia.

W wieku ósmym Jan Damasceński, teologiczna we wschodnim kościele powaga, naukę demonów ożywia niejako następnym opisem: *Demones autem venti aëris regiones ac subito perflant, ac transeunt; nonne magis aeris superioris mundum pervolant? Et subito ubique presentes sunt, hinc enim et divinationes fiunt, dum cuncta quae in omni loco mundi huius fiunt videntes et quae dicuntur audientes, ministris nequitiae suae revelant. Et ex his quae fiunt, etiam futura probare docent.* Zdanie to przytaczamy podług Wincentego Bellovaceńskiego: *Speculum naturale* III c. 103, który je widocznie podziela i w wiek trzynasty wprowadza. Nie zawiera ono w obec poprzednich nauk nic nowego, tylko uwydatniając łatwość, z jaką się w powietrzu poruszać mogą, tłomaczy ich wszechwiedzę, zdolność wieszczenia, oraz pouczenie jakie zwolennikom swoim dać mogą. Otóż i to wszystko pochodzi ze św. Augustyna, ale z rozprawy *de divinatione*, o której już się mówiło.

Do któregokolwiek z ówczesnych kosmografów a teologów zarazem, (bo innych nie było), się zwrócimy, zawsze znajdziemy tę samą naukę, czerpaną albo wprost ze św. Augustyna, albo też za pośrednictwem innego z wymienionych pisarzy. Możemy ich tedy pominąć, jak np. Rabana Maura zatrzymując się przy Burchardzie, biskupie wormaceńskim w wieku XI,

[1]) Venerabilis Bedae Opera 1612, tomus II p. 208.

którego *Decreta*[1]) za jedno ze źródeł do mytologii niemieckiej uchodzą. W istocie znajdujemy u niego, zwłaszcza w księdze dziesiątej *(de incantationibus et auguribus)*, cały szereg wiadomości o wierzeniach i zabobonach ludowych, tak więc o czczeniu drzew i źródeł, a nawet bóstw pogańskich *(de cultoribus idolorum)*; o zachowywaniu pogańskich obrządków (*de illis qui ritum paganorum observant*), o posługiwaniu się wróżbami, urokami, źrebami, czyli losami; o wyborze dni i miesięcy pomyślnych, albo niepomyślnych, o niegodziwych sposobach leczenia, jakich używają medycy przy swoich urokach *(de execrabilibus remediis, quae medici suis in praecantationibus faciunt)*, ba, nawet o składaniu ofiar demonom *(de his qui daemonibus immolant)*, co więcej, o święceniu nocnych dla demonów ofiar, o tych wreszcie, którzy kalendy styczniowe pogańskim odważają się obchodzić zwyczajem (*qui kalendas Januarias*, a więc kolendy, *ritu paganorum colere praesumunt*). Wszystko to jest niezmiernie ciekawe i pouczające. Ale czy to może świadczyć o niemieckich wierzeniach odwiecznych? Nie koniecznie! Bo oto wszystkie te dekrety wyjęte są z Grzegorza W., z św. Ambrożego, ze św. Augustyna, z ustaw papieża Martiala, Zacharyasza, albo z uchwał synodów: Kartagińskiego w Afryce, Ankyreńskiego w Azyi, Bragareńskiego w Portugalii, Nanteńskiego, Roueńskiego we Francyi; albo też z penitencyarza rzymskiego. Tak autor sam wszędzie podaje, wskazując zarazem niejako na źródło, skąd się te wierzenia szerzyły. Źródłem świat starożytny, życie starożytne, z obyczajami, obrzędami, które się odrazu usunąć nie dały, a które nawet rozpowszechniały się jeszcze. W ten sposób przynajmniej sprawę także pojmować można, nie zaś pospiesznie przyjmować za pierwotne, co może takiem nie było, przyczem przypominamy to, co Sokrates o rzadkości demonów za swoich czasów powiedział.

Bardzo żywy jest opis tego autora *de natura daemonum*, który podajemy: *sciendum vero est hanc daemonum esse naturam, ut aërei corporis sensu terrenorum corporum facile praecedant, celeritate etiam propter aerei corporis superiorem mobilitatem non solum cursus quorumlibet hominum, vel ferarum, verum etiam volatus avium incomparabiliter vincant. Quibus duabus rebus quantum ad aereum corpus attinet praediti, hoc est, acrimonio sensus et celeritate motus, multo ante cogitata praenunciant, vel nunciant, quae homines pro sensus terreni tarditate mirantur. Accessit etiam daemonibus per tam longum tempus quo eorum vita protenditur, rerum longe maior experientia, quam potest hominibus*

[1]) Burchardi Vorm. ep. Opera omnia ed. Migne w Patrologii.

propter brevitatem vitae provenire (p. 843). Otóż autor sam podaje, że czerpie ten zajmujący opis *ex dictis Augustini.*

Tak tedy aż do trzynastego wieku włącznie u wszystkich doktorów i pisarzy znajdujemy zawsze tę samą naukę o demonach jako o duchach w powietrzu mieszkających. To jest określenie stałe, do którego dołącza się, że są rozumne, nieśmiertelne, drażliwe, ale ze sprostowaniem św. Augustyna, że są to istoty złe, zawsze na ostateczną szkodę ludzi działające. Wielce teraz ciekawi jesteśmy, jak się przedstawi ta nauka u św. Tomasza z Akwinu. Dowiadujemy się od niego, że byli ludzie, którzy istnienie demonów, oraz ich szkodliwość uważali za wymysł imaginacyi. W obec tych twierdzi, jak tego wiara katolicka wymaga, że demony są i szkodzić mogą: *nonnulli volebant, quod daemones nihil sunt, nisi imaginationes hominum in quantum scilicet homines imaginabuntur eos et ex illa imaginatione territi laedabuntur. Fides vero catholica vult, quod daemones sint aliquid et possint nocere suis operationibus et impedire carnalem copulam* [1]). Przypisuje im rozum dobry, ale wolę złą, jak to już św. Augustyn i Hieronim czynili, ale wola ta nie wydaje mu się upartą: *videtur quod voluntas daemonum non sit obstinata.* Ważniejszem jest, co o ich mieszkaniu mówi: *Videtur quod aër iste non sit locus poenalis daemonum. Daemon enim est natura spiritualis. Natura autem spiritualis non afficitur loco. Ergo nullus locus est daemonibus poenalis. Locus poenalis hominis est infernus, ergo multo magis daemonis. Ergo non aër caliginosus* (Summa theol. 1. LXIV. 2, 3, 4). Tak więc św. Tomasz z Akwinu pierwszy się odważył i to w wyraźnem przeciwieństwie do św. Augustyna, aby demonów przenieść do piekła. Mogło to sprowadzić dla ludzkości korzyść ogromną. Bo uważmy, że z powodu tak bliskiego z demonami sąsiedztwa, ludzie ciągle mogli być przez nich dręczeni i kuszeni, z drugiej strony ta bliskość mogła dawać nieustanną sposobność do różnych z nimi konszachtów. Wszystko to stawało się z piekła trudniejszem w skutek większego oddalenia. Jednakże i św. doktór pozwala im w powietrzu przebywać, ile razy zechcą. Zadziwiającem jest dalej stanowisko, jakie tenże doktor zajmuje w obec idololatryi, dywinacyi i innych grzechów z magią związanych. Oto co mówi: *videtur idololatria non sit gravissimum peccatorum.* (l. c. 2, 2ae XCIV, 3), *videtur quod divinatio non sit peccatum, quod divinatio quae fit per invocationes daemonum non sit illicita, idem quae fit per astra, idem per somnia, idem divinatio sortium*

[1]) Ustęp ten podajemy za Hinschiusem: Kirchenrecht VI, p. 397. W *Summa theologica* nie mogliśmy go, mimo starania, odszukać; jest tam atoli do niego podobny i to z okazyi maleficiów napisany, na które także zakończenie wskazuje: zobacz p. 3. ques. LVIII, 2.

(l. c. art. 2, 4, 5, 6, 8). Wiadomo, że u niego po każdem *videtur*, następuje *sed contra*, gdzie przeciwne zdanie wygłasza i uzasadnia, poczem daje *respondeo*, gdzie do pierwszego twierdzenia wraca. Nie potrzeba dodawać, że wiedza scholastycznego filozofa jest ogromna, a zręczność dyalektyczna niepospolita, w całości zaś, co mówi o idololatryi, albo dywinacyi, wydaje się nam złagodzonem, krytyce, dyskusyi poddanem. Św. Tomasz Apulejusza wymienia, ale tylko za pośrednictwem św. Augustyna (Iª CXV, 5).

Pomijając św. Tomasza z Akwinu, wszyscy inni doktorowie i pisarze Kościoła trzymają się, jak to widzieliśmy, nauki św. Augustyna o demonach, o tej zaś wiemy, że jest właściwie nauką Apulejusza, sprostowaną, do chrześcijaństwa przystosowaną przez biskupa z Hippony. U wielu z przytoczonych pisarzy, jak u św. Izydora, u Bedy, u Wincentego Bellowaceńskiego, nie jest ona wcale dogmatyczną, raczej teoretyczną, należy niejako do nauki o świecie. Teraz nam chodzi o to, aby się dowiedzieć, w jakim stosunku praktyka zostawała do teoryi w ciągu tych długich wieków. Czy magia, na podstawie demonologii się opierająca, miała w tym czasie zastósowanie? A jak się w obec niej władze zachowywały? Historycy o tych sprawach nie mówią, chyba ubocznie, tak że jedynem źródłem pouczenia są tu ustawy, zakazy, zagrożenia. Materyał w nich podany jest ogromny, możemy w nim rozglądnąć się tylko pospiesznie, aby sobie wydobyć jakieś zapatrywanie, które tedy z wszelkiem tylko zastrzeżeniem podajemy.

Za czasów pogańskiego Rzymu odróżniano czary szkodzące innym i te bardzo ostro już od ustawodawstwa decemwirów karano. Wiemy już także z procesu Apulejusza, że to była *capitis accusatio*, a dowiemy się później, że śmierć już wtedy mogła być nawet ogniową, co jest rzeczą, sądzimy, bardzo uwagi godną. Obok tej złośliwej magii, w maleficiach się objawiającej, była atoli inna jeszcze, publicznie wyznawana, a należąca do kultu publicznego, jak wyrocznie, wróżenie, wiara w demony i cześć im oddawana. Otóż od czasów Konstantyna W. nietylko pierwszy, ale i drugi rodzaj magii najprzód przez niego, następnie przez różnych cesarzy ponownie a ostro bywają zakazywane i surowemi karami zagrożone. O tem wszystkiem przekonać się można z ustaw zebranych w kodeksie Justyniana ks. IX, tit. 18. Wszakże już u św. Hieronima widzieliśmy dążność, aby wszelkie objawy magii uważać jako związane z idololatryą, kultem dawnych bogów, a idololatrya była ciężkim grzechem.

W zachodniej połowie państwa rzymskiego utworzyły się tymczasem nowe królestwa, w których Kościół znaczną zdobył samodzielność, oraz własne sądownictwo. W tymże czasie doszedł do całkowi-

tego nad pogaństwem zwycięstwa. Otóż rozważając liczne w tej mierze uchwały synodów i soborów, jak je Hefele (Konciliengeschichte) przedstawia, wydaje się nam, jakoby kary za magię, o ile od Kościoła zależały, pod względem moralnym niezawodnie bardzo przykre, jak exkomunika, nawet anathema, pod względem fizycznym były w ogóle łagodne. Nastał czas, w którym magią nie za kacerstwo, lecz za zabobon *(superstitio)* uważano i pobłażliwiej sądzono. Zdaje się, że wtedy kara śmierci z reguły nie była stosowaną do takich przewinień, jak to kilka synodów wyraźnie zaznacza, czyli inaczej: kary śmierci wyraźnie zabrania (Hefele III, p. 683, oraz *Capitularia Caroli Magni w Monum. Germ. hist. Leges I*, p. 77). Ten stan rzeczy mógł trwać długo, bo sądząc z literatury, powiedziećby można, że wiek dwunasty był okresem najłagodniejszych w obec magii sądów, wtedy bowiem najbardziej się ona w poezyi rozszerza, co przecież bez zgody społeczeństwa i bez pewności bezpieczeństwa osobistego dziać by się nie mogło. Trwa to aż do wieku trzynastego. Jeszcze z Decretaliów Grzegorza IX, w których rozdział odnośny (*lib. V de sortilegiis*, 21) bardzo jest krótki i łagodny, zdawałoby się, jakoby w owym czasie, z wyjątkiem wróżenia, czarodziejskie praktyki wcale prawie nie istniały. Zbyt dosłownie tego jednak brać nie można, nie trzeba też zapominać, że kacerstwo jest w całym tym czasie winą osobną, za którą kara zawsze była surową.

W ciągu wieku trzynastego nastają wielkie zmiany. Karanie za kacerstwo przechodzi na władzę świecką, również jak karanie magii, którą znowuż w bliski związek z herezyą, z bluźnierstwem, z idololatryą się wprowadza. Zmiana ta zostaje prawdopodobnie w związku z ustanowieniem inkwizycyi, nam się atoli zdaje, że jest zarazem następstwem rozszerzającego się studyum prawa rzymskiego i jego stosowaniem. Odnawiają się dawne cesarzów ustawy, to też wiadomem jest, jak srogie kary spadły na Waldeńczyków. Może być, że i karanie magii pojawia się w tym czasie w sposób podobny, wszelako procesy o czary, na jakie Hinschius wskazuje (VI, 399) zawsze będą zostawały w związku z kacerstwem. Tenże uczony sam przytacza (Kirchenrecht VI, p. 397), że Aleksander IV (umarł 1261) rozporządził, aby działanie inkwizycyi w obec czarów ograniczało się do takich zdarzeń, gdzie i kacerstwo było widocznem. Powiedzmy, że kacerzom przypisywano i pod względem demolonogicznym straszne winy. Na zebraniach swych, które *vauderie* nazywano, a na które jeżdżono na kijach namaszczonych, składano djabłu ofiary, hołdy, znane pocałowania, ten zaś przyjmował je w postaci kozła, psa, małpy, albo i człowieka. Deptano krzyż, pluto nań, szydzono z Boga i Chrystusa, oddawano się inkubacyjnej sprosności, latano w powietrzu, a maść do tego potrzebną robiono z ropuch

karmionych hostyami, z proszku kości powieszonego, krwi dzieci zabitych i ziół wyszukanych. Miewał tam dyabeł kazanie, zakazując słuchania mszy, składania spowiedzi, kropienia się wodą święconą. Prawda że skargę tę wytoczono dopiero w wieku piętnastym kacerzom w Arras, ale podobne winy przypisywano już Waldeńczykom, a więcej jeszcze Templaryuszom na początku wieku czternastego. Mimo to wszystko procesy o czary aż w wiek piętnasty nie były liczne, jak zaznacza Hinschius [1]), a wiadomo, że pod koniec tego wieku pojawia się *Malleus maleficarum*, groźny młot na czarownice. Co mogło tedy zmianę tę spowodować?

Pozwolimy sobie przytoczyć tu dokument, który nas w wysokim stopniu zaciekawił.

Są to określenia czcigodnego fakultetu teologicznego w Paryżu w sprawie pewnych zabobonów świeżo się pojawiających. *Determinacio Parisiis facta per almam facultatem theologicam anno Domini MCCCXCVIII super quibusdam superstitionibus noviter exortis.* Co kanclerza kościoła paryskiego, oraz fakultet do uchwał tych nakłoniło, to brzydkich błędów nowy napływ ze starożytnych kryjówek: *ex antiquis latebris emergens noviter errorum foeda colluvio* (p. 33) Artykułów zawierają uchwały te dwadzieścia i ośm, z nich zaś tylko te przytoczymy, które dla nas najwięcej są pouczające. Pierwszy tedy artykuł opiewa: błędem jest sądzić, że nie jest bałwochwalstwem szukać zbliżenia się, przyjaźni i pomocy demonów przez sztuki magiczne, czary i grzeszne przywoływania: *est autem primus articulus, quod per artes magicas, et maleficia et invocationes nefarias quaerere familiaritates, et amicitias et auxilia daemonum, non sit idololatria. Error. Quoniam etc.* Drugi artykuł mówi: błędem jest mniemać, że nie jest bałwochwalstwem ofiarować lub obiecywać cokolwiekbądź demonom, aby się spełniły pragnienia nasze, albo na ich cześć nosić jakiś przedmiot, lub go całować. Trzeci zaś: błędem jest mniemanie, że zawierać pakt milczący, lub wyraźny z demonami, nie jest rodzajem bałwochwalstwa, lub apostazyi. Błędem i to, jakoby magiczne sztuki od Boga pochodziły i przeto wolno było ich używać (art. 16). Błędem także, jakoby niektóre demony były dobre, inne wszystkowiedzące, inne ani zbawione ani potępione (23). Także i to błędem,

[1]) Oto co mówi: *immerhin spielte die Hexerei im Aberglauben des Volkes bis in das 15 Jhdt. hinein keine erhebliche Rolle und das Vorkommen von Prozessen, welche in dieser Zeit vor den weltlichen Gerichten wegen Hexerei geführt worden, aber anscheinend nicht sehr zahlreich gewesen sind, erklart sich darum, dass die weltliche Gesetzgebung schon seit dem 13 Jhdt. die Zauberei auch als weltliches Verbrechen qualifizirt hatte.* VI, 398. — Zdaje się nam, że związek logiczny dwu połów tego zdania, z których każda jest trafna dla siebie, nie jest zbyt doskonały i zjawiska wcale nie tłómaczy.

jakobyśmy przez sztuki magiczne dojść mogli do widzenia istoty Boga *(ad visionem divinae essentiae pervenire)* albo świętych duchów (28).

Dokument ten uważamy za godny uwagi najprzód z tego powodu, że nauki, w nim potępione, wydają się po większej części, jak gdyby znowu były wyciągnięte z pism Apulejusza, tak się zgadzają z jego nauką o czci, jakiej dla demonów wymaga, o boskiej magii potędze, o różnych między demonami stopniach. On także, jak to wiemy z procesu jego, miał przedmiot ukryty, jakoby talizman, który czcią otaczał, a nikomu, nawet sędziemu nazwać nie chciał; miał posążek hebanowy, który zawsze z sobą woził, aby się módz modlić do niego. Napotkaliśmy ten dokument w Jana Bodina: *De Magorum daemonomania seu detestanda lamiarum ac magorum cum Satana commercio* z roku 1579, gdzie jest przytoczony jako dodatek do przedmowy, a na poparcie tego, co książka opisuje. Tak więc demonologiczne nauki, jak je Apulejusz określił, pojawiają się na nowo ku końcowi wieku czternastego i to zaznaczamy przedewszystkiem. Ma on jednak inne jeszcze i to doniosłe znaczenie. Pochodząc z roku 1389 jest niejako pośredniem ogniwem pomiędzy łagodnością w obec magii Decretaliów Grzegorza IX, pobłażliwem w tymże względzie usposobieniem Aleksandra IV, oraz objektywną, a wcale nie fanatyczną nauką św. Tomasza z Akwinu, a żarliwą zaciekłością, jaka przemawia z Młotu na czarownice Sprengera i Institorisa z końca piętnastego wieku. Chodziłoby tedy o to, aby się dowiedzieć, w jakich okolicznościach powstał, przeciw komu jest skierowany. Niestety, Bodinus ani jednego słowa objaśnienia nie daje. Szukamy go tedy w Crevier'a *Histoire de l'Université de Paris* 1761, gdzie się dowiadujemy, że określenie to wydane było przez Sorbonnę za kanclerstwa Gersona (III p. 192), co zresztą nie jest dokładnem. Oto wszystko. Udajemy się tedy do Bulaeus'a *Historia Universitatis Parisiensis* 1668, tom czwarty, p. 864, gdzie czytamy: *eodem anno* (1398) *damnati sunt a Facultate theologica et M. Johanne Gersonio, cancellario, errores nonnulli ad magiam pertinentes, quae censura legitur inter opera Gersonis.* I nic więcej. Może w dziełach Gersona znajdziemy coś bliższego. Tam znajdujemy traktat *de erroribus circa artem magicam*, w formie mowy do nowych licencyatów medycyny ułożony, z dołączeniem owych deklaracyi, które tedy kanclerz swoją zarazem powagą zatwierdza. Oto jak Gerson do młodych przemawia medyków: *incidit ut conquerer de superstitionibus pestiferis magicorum et stultitiis vetularum sortilegarum, quae se per quosdam ritus maledictos mederi patientibus pollicentur.* Toby znaczyło, że chorzy szukali ówczas pomocy w zażegnywaniach bab, albo w środkach sympatycznych, ceremoniach symbolicznych magików. Nic w tem dziwnego, bo ufność w takie sposoby

dotąd całkiem nie wygasła. Ciekawszem jest, co mówi dalej: *probabile est in philosophia naturali, et secundum veritatem fidei certum est, esse daemones. Primam partem tenuerunt elevatissimi philosophorum: Hermes Trismegistus, Plato et omnes doctrinae eius sectatores, Apuleius, Porphyrius et caeteri. Hoc libri ab eis editi, hoc libri de Civitate Dei ab Augustino palam docent. Hinc est illa famosa inter eos distinctio de cacodaemonibus et calodaemonibus, malis scilicet et bonis spiritibus.* Czy nie zadziwia, że Gerson wymienia właśnie Apulejusza, Hermesa Trismegista, a więc wybitnych demonologów, a zarazem platończyków, jako czcigodne powagi w tym względzie? Powagi na co? Na istnienie demonów, jak widzimy. Wskazuje także odnośne księgi św. Augustyna *de civitate Dei*, a przez to główne źródła, z których nauka demonologiczna wypływała, albo z których naukowe otrzymała poparcie.

Oto wszystko co u Gersona w tej sprawie pouczającego znajdujemy. Żadnego zresztą objaśnienia przeciw komu skierowaną jest uchwała fakultetu, kto takie nauki w tym właśnie czasie głosił. Czytaliśmy bowiem, że to są *superstitiones noviter exortae, noviter emergens errorum foeda colluvio.* Chcąc sobie tedy to zjawisko historyczne wytłomaczyć, skazani jesteśmy na własne domysły. Jakiekolwiek one są, podajemy je tutaj, nie bez wahania się atoli. Przedewszystkiem zaznaczamy, że charakter tych nauk, jak je określają deklaracye Sorbony, jest całkiem naukowy. Potwierdza to sam Gerson, wymieniając głównych w tej materyi autorów. Przychodzi nam przeto na myśl ruch humanistyczny, już silnie wtedy rozbudzony, a który niejednego uczonego, jak Marsilio Ficino, albo Pico della Mirandola, prawda, że dopiero w 15 wieku, do kabalistycznego platonizmu doprowadza; przychodzą na myśl uczeni astrologowie, wtedy właśnie na dworach królów i książąt wielkiego używający wzięcia. Takim był np. Tomasz Pizański, ojciec Krystyny, znakomitej poetki, astrolog Karola V, zwanego Mądrym (rządził od 1364—1380). Astrologowie byli najczęściej lekarzami, a zwano ich także matematykami, ponieważ obliczali ruchy planet. Stąd nazwa planetników. Z ruchu gwiazd wróżyli o losach ludzi, a wszakże od stanowiska gwiazd, zwłaszcza księżyca, zależała często skuteczność lekarstw. Z takimi to planetnikami miewał styczność św. Augustyn za lat młodości: *illos planetarios, quos mathematicos vocant, consulere non desistebam.* Confess. cap. 3. Tak więc kombinacya nauk, jaką dostrzegliśmy u Apulejusza, znana była także za czasów św. Augustyna, a teraz pojawia się na nowo. Nie bez powodu zwrócił się przeto Gerson do młodych lekarzy, bo właśnie pomiędzy nimi mogła się ona bujnie krzewić. Szukając oparcia u powag tradycyjnych, ci właśnie na Apulejusza, albo na Hermesa powoływać się mogli, przy czem dodamy, że dzieła Apu-

lejusza należą do bardzo wczesnych druków w wieku piętnastym, bo są już z roku 1488. To świadczy chyba, że ich poszukiwano i że poczytność ich była wielką. Przychodzi nam dalej na myśl proces przeciw Templaryuszom, także o magią posądzonym, przypominamy oprócz tego wyżej podane zarzuty, długo jeszcze po zburzeniu Albi Waldeńczykom czynione. W końcu staje przed nami działalność Franciszkanów. Zakon ten miał kierunek mistyczny, ku extazie, ku wzajemnej sympatyi wszystkich rzeczy skierowany, a demonologia jest przecież także pewnym rodzajem pogańskiego mistycyzmu. Jasno to wypływa z dwudziestego ósmego artykułu deklaracyi: *quod per quascunque artes magicas possumus devenire ad visionem divinae essentiae vel sanctorum spirituum. Error*. Jest to zarazem artykuł ostatni, a więc niejako gwóźdź całości. Nie ulega wątpliwości, że wymierzony jest przeciw grzesznemu mistycyzmowi. Przypominamy i to jeszcze, że Franciszkanie byli przeciwni nauce św. Tomasza z Akwinu, że się skłaniali do Averroizmu. Oto nasze domysły, które jako nic innego, tylko jako takie przedstawiamy [1]). Nie twierdzimy bynajmniej, aby Franciszkanie głosili pogańską demonologią, tylko przypuszczamy, że ich mistycyzm mógł niektórych ich zwolenników doprowadzić aż do mistycyzmu pogańskiego, że atmosfera duchowa, przez nich stworzona, takiemu zboczeniu sprzyjała, przyczem stwierdzone przez Gersona odróżnianie kako i kalodemonów, a więc czarnej i białej magii, mogło być pokusą i ułatwieniem. W całości tedy deklaracya Sorbony zarówno, jak traktat Gersona zwracają się od św. Tomasza z Akwinu raczej do św. Augustyna, odn. do Apulejusza.

Wobec niezwykle wielkiej powagi, jakiej Gerson swojego czasu jako uczony i teolog używał, deklaracya Sorbony przez niego osobną rozprawą poparta, nie mogła zostać bez wpływu na czas późniejszy. To też dymi przed nami płomień stosu w Rouen, na którym w trzydzieści trzy lata później Joannę d'Arc spalono. Zestawiamy te dwa zdarzenia tem śmielej, że je już u kard. Hergenröthera zestawione widzimy (Kirchengeschichte II p. 827 n.). Nie jest to może pierwsza w owym okresie śmierć za magią, ale jedna z pierwszych i najgłośniejsza. Palono dawniej za kacerstwo z dodatkiem magii, Joannę spalono przedewszystkiem za magią, z dodatkiem kacerstwa. Zdaje się nam

[1]) Dr. J. B. Schwab w swej monografii: *Johannes Gerson* 1858, p. 711 n. mówi o traktacie *de erroribus circa artem magicam*, prostuje datę deklaracyi i słusznie uważa, że widocznie demonologia rozpowszechnioną była w owym czasie w klasach wykształconych, ale źródeł tego rozpowszechnienia nie dochodzi i deklaracyi Sorbony wcale nie rozbiera.

także, że psychologia męczennicy najlepiej się tłomaczy z mistycyzmu franciszkańskiego, jak to już powiedziano przed nami.

W drugiej połowie wieku piętnastego mnożą się stosy, demonologia się szerzy. Szerzy się więcej w wieku szesnastym, i jeszcze więcej w siedemnastym, do ośmnastego przechodzi, a nawet później jeszcze nie ustaje. Na to pole wszelako już się nie udamy. Chcielibyśmy tylko jeszcze parę słów powiedzieć o dwu najwybitniejszych w tym przedmiocie z owego czasu dziełach: *Malleus maleficarum* Sprengera i Institorisa (ten ostatni inkwirował także Husytów), oraz Bodinusa: *De magorum daemonomania*, które jest z roku 1579, a więc o sto blisko lat późniejsze od poprzedniego. Różnica między temi dwoma dziełami jest znaczna i tę pokrótce zaznaczyć chcemy. Inkwizytorowie niemieccy, dowodząc istnienia magii, powołują się głównie na teologów. W sposobie dowodzenia jest im wzorem św. Tomasz z Akwinu, tak nam się zdaje, bardzo często także do niego się odnoszą. Sądy ich atoli są o wiele ostrzejsze, niż akwinackiego filozofa, jak o tem np. świadczy zdanie, że zbrodniczość czarodziejstwa jest większą, aniżeli grzech straconych aniołów: *sed et tanta est earum facinorum magnitudo, quod etiam malorum angelorum pecata et ruinam excedunt.* Pars I qu. 17. Podług nich czarownik jest zawsze narzędziem demona, bo pytając: *an catholicum sit asserere quod ad effectum maleficialem semper habeat demon cum malefico concurrere*, odpowiadają twierdząco. Co więcej, czary są podług nich najcięższą herezyą. Różnica tedy, o której mówimy, jest wielką. To też powołują się także na innych teologów, na św. Grzegorza, św. Hieronima, Dyonizyusza Aeropagitę, najwięcej może atoli na św. Augustyna. I słusznie, bo to jest główne dla wieków następnych źródło, widzieliśmy zaś, że pobudką do rozbiorów i sprostowań świętego doktora była właśnie rozprawa Apulejusza.

W obec srożącej się w wieku szesnastym inkwizycyi, zaczęły się znowu podnosić głosy powątpiewające o słuszności oskarżeń, powątpiewające o czarodziejstwie samem, nawet o istnieniu demonów i żądające zaprzestania ścinania i palenia. Przeciw takim to żądaniom, a zwłaszcza przeciw Janowi Wierowi, lekarzowi z Brabantu, podniósł głos radca parlamentu Jan Bodinus. Starając się dowieść, że demony istnieją, a czary się wykonywają, powołuje się, prawda, na pismo św., a także na Aristotelesa i Pliniusza, na bardzo wielu innych pisarzy starożytnych i nowoczesnych, bo erudycya jego jest ogromna, powołuje się też wielokrotnie na św. Augustyna, na Platona, na Apulejusza. Demony tak mu się rozpowszechniły, że nie tylko w powietrzu je widzi, lecz we wszystkich elementach: *absurdum profecto fuerit, si spiritibus per elementa fusis tactum, locum, motumque ademeris* (Praef.). Nie jestże to charakte-

rystyczne? Jeżeli teraz rozważymy te doktryny zarówno u niego, jak w *Malleus maleficarum*, jeżeli rozważymy zarzuty, jakie czarownikom i czarownicom czyniono, przychodzimy do przekonania, że zasadnicze nauki demonologiczne nieprzerwaną, jak widzieliśmy, tradycyą płyną ze starożytności, oraz że nawet praktyki, przypisywane obwinionym, z takichże praktyk już w starożytności opisywanych wywieść się dają, ze zmianami, dodatkami, przesadą, przystosowanymi do nowych stosunków. Pytamy się teraz, czy wpływ demonologii starożytnej i to właśnie przez rozprawę Apulejusza, nie oddziaływa nawet na rozbujałe czarownictwo czasów nowszych? Albo inaczej, czy Apulejusz nie jest choć w części winnym owych stosów zapalanych w nowoczesnej Europie? Pytanie to było dla nas powodem poszukiwań przedstawionych w niniejszym rozdziale, a odpowiedź nie może być całkiem przeczącą. Tak więc życie chrześciańskiej Europy silniej się wydaje związanem ze starożytnością, aniżeli się to sądzi pospolicie, a związek ten odnosi się nie tylko do demonologii, lecz do bardzo wielu innych zjawisk.

O tym związku czasów nowszych ze starożytnymi niech poświadczy także legenda o Fauście. Tworzy się ona w wieku szesnastym, okresie wielkiego już rozkrzewienia się demonologii. Sądzimy, że wszystko, co się wyżej w tej sprawie powiedziało, dostatecznie wyjaśnia, z jakiego ona wyrasta terenu, z jakiego posiewu.

Wypada nam teraz zwrócić uwagę na okoliczność ciekawą. Mimo wielki udział Apulejusza w rozpowszechnieniu się nauk tajemnych, okultystycznych, a więc demonologii, magii, astrologii, przywiązały się one następnie do innego, nie do jego nazwiska. Jest niem: *Hermes Trismegistus*. Ów Hermes, to potomek boga greckiego, trzy razy największy! Przypisywano mu rozprawę pod tytułem *Asclepius*, a raczej τέλειος λόγος, co znaczy: Słowa doskonałości, pierwotnie bowiem po grecku była napisaną. Nauki w niej zawarte są do apulejańskich podobne, co sprawiło, że humaniści przypisywali ją Afrykańczykowi, a nawet Hildebrand jeszcze umieścił ją w zbiorze pism jego, autor jej jednak bliższym jest nowoplatończyków niż jego. Istnieje już w wieku trzecim, a napisana jest poważnie, stylem w niczem do apulejańskiego nie podobnym. Nastrój religijny jest jej głównem znamieniem. Pewnem jest atoli, że owa kombinacya filozofii, demonologii, magii, astrologii, jaką wykazaliśmy u Apulejusza, równie wyraźnie u Hermesa już nie występuje. Jakim się tedy stało sposobem, że mimo to owa kombinacya związała się pod nazwą nauk hermetycznych z jego, nie z Apulejusza nazwiskiem, jest pytaniem nader ciekawem i godnem odpowiedzi, które atoli całkowicie już poza zakres naszych tutaj poszukiwań wychodzi. Dodać wypada,

że do owej rozprawy w czasach późniejszych przyłączyły się różne inne, tworząc razem całość pism hermetycznych.

Do znacznych już rozmiarów doszła ta praca, a nie mieliśmy dotąd sposobności przedstawienia stosunku Apulejusza do nowopytagorejczyków i nowoplatończyków. Nie było też tego potrzeby. Wszelako choć teraz stosunek ten w krótkości określmy. Nowopytagorejczycy są od niego znacznie wcześniejsi, jednakże żadnego znaczniejszego dzieła nie zostawili aż do Philostrata w wieku trzecim po Chr., autora żywota Apolloniusza z Tyany, który był najgłośniejszym z całej szkoły nowopytagorejskiej, a należał do wieku pierwszego po Chr. Już o nim były wzmianki wyżej, a stosunek Apulejusza do Pythagorasa przedstawiliśmy dość obszernie na miejscu właściwem. Tem samem przeto zaznaczyliśmy jego z nowopytagorejczykami powinowactwo. Nauka ich jest w znacznej mierze z nauką platońską zgodna, kierunek religijny jest im wspólny, różnią się zaś najwięcej w tem, że nowopytagorejczycy, podług dawnej tradycyi, liczbom wielkie przypisują znaczenie, czegośmy u Apulejusza nie widzieli; askezę zaś, extazę, obcowanie z bóstwami posuwają, jak Apolloniusz właśnie, aż do cudotwórstwa, na co się Apulejusz nie odważył.

Teraz co do nowoplatończyków. Niezawodnie, że już nasz filozof, jak i szkoła z której wyszedł, przedstawiają odnowioną naukę Platona, a nowoplatończycy od tego właśnie nazwę swą otrzymali. To też wspólnych momentów mają dużo: dążność etyczno-religijną, wiarę w demony, w magią, w opatrznościową opiekę Boga i wykonawców jego woli, i co najważniejsza: dążność spekulatywną, to jest myślenie ile możności niezależne od wrażeń zmysłowych. Bo przypominamy, że i Apulejusz spekulacyą jako główne źródło filozofii wyznaje i wielbi. Różnica w tem leży, że umieją oni snuć abstrakcyjne, wysokolotne, a z sobą powiązane myśli, podczas kiedy talent Apulejusza jest bardzo mało spekulatywny. Ma on raczej talent realistyczny, na co wskazuje już jego zamiłowanie w kolorycie lokalnym, a więcej jeszcze ta okoliczność, że zamiast szerszych, a nowych pomysłów o świecie i wiedzy, zajmuje się badaniami przyrodniczemi, medycyną; pisze, albo przerabia cały szereg podręczników, przedstawiających ściśle określone wiadomości. Wszakże zamiast spekulacyjnej dyalektyki platońskiej przyjął analityczną naukę Aristotelesa o zdaniach i wnioskach i jako trzecią część nauki Platona przedstawił. Wszystko to znamionuje go bardzo i od właściwych nowoplatończyków, jak Plotin, odsuwa.

Kończąc, pozwolimy sobie streścić wyniki pracy naszej, aby ją do jedności doprowadzić. Wyjaśniliśmy najprzód encyklopedyczny charakter Apulejusza pisarskiej działalności a zarazem wiedzy jego. Pod tym względem mógł być wzorem dla wielu pisarzy późniejszych i chrześcijańskich, którzy ten sam mają kierunek, głównie zaś dla Boëcyusza i Cassiodora. W pismach jego znachodziły się podręczniki do wszystkich prawie gałęzi *trivium* i *quadrivium*. Chociaż w tem wszystkiem jest on przeważnie kompilatorem, to ma tę ważną zasługę, że wytworzył dla logiki, a prawdopodobnie także dla innych gałęzi wiedzy łacińską terminologię. W każdym razie uznać należy wszechstronność jego naukowej ciekawości, obejmującej i historyczne i przyrodnicze nauki. W Apologii uwydatniliśmy jej charakter zaczepny. Mimo woli przypomina się tutaj apologia Sokratesa, która także aż do zaczepki dochodzi i pod tym względem za wzór nawet służyć mogła. W całości atoli różnica jest znaczna. U Platona Sokrates jest skromnym, więc choć wyższość swą czuje, wyraża ją przedewszystkiem ironią, która jest dotkliwą, to prawda. Apulejusz jest natarczywym, brutalnym, a więcej jeszcze chełpliwym. Mówi widocznie do innych ludzi i sam nie jest Sokratesem, ale talent adwokacki ma niepospolity. — Rozebraliśmy jego Florida, a na podstawie tego rozbioru, oznaczyliśmy znaczenie tych fragmentów, oraz charakter wymowy Apulejusza. — W pismach filozoficznych trzyma się przedewszystkiem Platona, zwłaszcza tam, gdzie jest jasny, a z nauk mistrza swego uwydatnia i wyznaje te, które filozofią do religii zbliżają: a więc jedność najwyższego Boga, opatrznościową jego nad światem opiekę, nieśmiertelność duszy, obowiązek jej doskonalenia przez poskromienie zmysłowości, przez askezę, wtajemniczenia, kontemplacyą. Mówi nadto o sądzie duszy przed Bogiem i zapewnieniu szczęśliwej przy Bogu wieczności dla duszy sprawiedliwego filozofa, przygotowującego się na śmierć całem swem życiem. Te właśnie nauki on najlepiej rozumie, temi najgłębiej jest przejęty. Widzieliśmy, że one wszystkie pochodzą od Platona, przez co uwydatniły się godne uwagi składniki platońskiej filozofii. Wydaje się z nich, jakoby świat starożytny spragniony był lepszej religii, niż mytologia, oraz lepszej moralności i to już od czasów Sokratesa i Platona. Obraz obyczajów, jaki się nam odsłonił z okazyi procesu Apulejusza, dowodził zepsucia bardzo daleko posuniętego. To też różne szkoły filozoficzne dochodzą około początku naszej ery do podobnych przekonań, jakie nasz kapłan afrykański wyznaje. Nie bez związku tedy może z tą jego działalnością jest następnie szybki rozkwit chrześcijaństwa właśnie w Kartaginie i w Afryce. Na polu tak przygotowanem tryumf chrześcijaństwa stał się znacznie łatwiejszym. W ogóle w całym starożytnym świecie przygotowanie i uła-

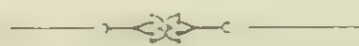
twienie tego tryumfu (o ile o łatwości w tak trudnem zadaniu mowa być może), przypisać wolno właśnie temu odnowionemu platonizmowi, o którym św. Augustyn z tak wielkiem wyraża się uznaniem.

Jest nadto Apulejusz wybitnym przedstawicielem demonologii, przynajmniej dla zachodniego, łacińskiego świata. Nauka ta jeszcze u Hezyoda przedstawiona jest tak, jakoby demony pochodziły z dusz przodków. U Platona jest już inaczej, znaczenie demonów jest wyższe, a pochodzenie odmienne. Wolno w tem przypuszczać wpływ Zoroastra, za pośrednictwem Pythagorasa, których tradycya starożytna uporczywie ze sobą łączy. Może się też godzi przypomnieć tutaj, że jedno z głównych oskarżeń przeciw Sokratesowi tyczyło, podług Apologii, jego wiary w demonium. To demonium było duchem opiekuńczym, który to duch, z Phaedona sądząc, miał być zarazem świadkiem życia, a także świadkiem przy sądzie duszy po śmierci. Jeżeli tedy wiara taka uważana była za winę, to wypływa z tego, że ona była obcą greckiej religii za czasów Sokratesa. Podług tegoż Phaedona, możnaby przypuszczać, że cały ten kompleks nauk filozoficzno-religijnych, jaki tu uwydatniliśmy, już od Sokratesa pochodzi. Gdy zaś czytamy w Apologii, jak Sokrates stale jednego Boga przeciwstawia bogom, jak twórczość poetów lekceważy, to możnaby sądzić, że już w jego umyśle wykonała się owa degradacya bogów starożytnych, o jakiej się mówiło, a wykonała się na podstawie przypisywanych im przez poetów namiętności, szpecących jasny i pogodny spokój bóstwa. O ile te przypuszczenia są uzasadnione, o ile wywody nasze objaśnić mogą przekonania Sokratesa samego, tak mało dokładnie znane, rozstrzygać nie śmiemy. Pewnem jest to tylko, że właśnie ów demon jego jest punktem wyjścia do bardzo silnego rozwoju tej nauki w początkach naszej ery, widzieliśmy bowiem, jak wszyscy trzej uwydatnieni tutaj demonologowie: Plutarch, Maximus z Tyru, Apulejusz, właśnie z jego ją łączą imieniem, z demonem Sokratesa. Ale znowuż: ten demon jest bóstwem, lecz jest zarazem geniuszem, a dusza ludzka także jest pewnego rodzaju demonem: tak mówi nawiasowo sam Apulejusz i słusznie, boć ona jest boskiego pochodzenia.

Także i magia znaną była w pewnych formach w Grecyi i Rzymie oddawna, wzmocniła się atoli wpływem Wschodu, przy czem znowu Zoroaster stale wymieniany bywa. Zdaje się, że od czasu przyłączenia tych krain do cesarstwa rzymskiego nowej nabrała siły. Działają teraz i rozpowszechniają się wyobrażenia perskie, syryjskie, indyjskie nawet, a najwięcej może egipskie, wszystkie w zasadzie podobne, choć związane z różnych bóstw postaciami, i odmiennym kultem, jak to Apulejusz nadmienia. Możnaby powiedzieć, że wybitnem znamieniem upada-

jącego pogaństwa jest właśnie wiara w magią, bo zarówno w nowopytagoreizmie, jak i w nowoplatonizmie szerokie zajmuje miejsce. Widzieliśmy, że magią zna już Platon i w związku z demonicznością. Otóż ta wiara bardzo silnie występuje u Apulejusza, a wykazaliśmy dostatecznie, tak sądzimy, że wpływ tej jego nauki, już to bezpośredni, już pośredni, sięga aż do czasów nowszych. — Na archeologiczne szczegóły, których i tutaj zebrało się sporo, osobno już wskazywać nie będziemy, ale przypomnimy, żeśmy tu zyskali wyjaśnienie warunków wytworzenia się całego szeregu ważnych zjawisk literackich, jak legendy o Teofilu, rodowodu dziwnego Merlina, Roberta Dyabła i podobnych innych postaci, w końcu pojawienia się Fausta. Powiemy, że o to najwięcej nam może chodziło. Czy dało się atoli dojść do tego inną drogą, aniżeli ta, którą wybraliśmy?

Jeżeli tedy w licznych badaniach obcych uczonych ten charakter, oraz to historyczne znaczenie pism Apulejusza, jakie się tutaj przedstawiło, ani uwydatnione, ani nawet rozpoznane nie zostały, to stąd wcale nie wynika, aby ich pisma te nie miały. Mimo ogromu obcej, zwłaszcza niemieckiej uczoności, którą cenimy wysoko, którą podziwiamy nawet, bez której w nauce ani kroku dzisiaj naprzód zrobić się nie da, nie ma może ani jednego zagadnienia, nad którem by samodzielnie pracować, któregoby nawet skuteczniej rozwiązać się nie dało. Okaże się to także z rozbioru Metamorfoz. Podamy go w osobnej pracy, tam zaś talent Apulejusza i znaczenie jego z nowej przedstawi się strony.

Sprostowanie pomyłek drukarskich.

W poprzedniej rozprawie „O życiu Apulejusza“ wydrukowano mylnie *pagenes* zam. *pagenses* na str. 57 (odn. 386). — Tamże cytat drugi w uwagach na stronie 47 (376) należy do strony 48, wiersza 4-go.

Apulejusza „Metamorfozy“

czyli

POWIEŚĆ O ZŁOTYM OŚLE.

Przez

Maksymiliana Kawczyńskiego.

Co jest mysz Homerowa, co świerczek sławnego
    Plutarcha, albo komor Marona wielkiego,
Co *złoty Apulejów osieł*, albo sztuczne
    Szachy Kochanowskiego, lub orzechy tłuczne
Nazonowe? — Jedno to, iż uczone głowy
    Dowcipem swym igrały i smyślnymi słowy.

Tak pisze roku 1595 Jan Achacy Kmita do Chrysztofa Bernata Szydłowskiego, dedykując mu swoją Spitamegeranomachią. Wiersze jego, w których powieść Apulejusza w żartobliwem, ale wcale nie ubliżającem wymieniona jest towarzystwie [1], świadczą, że nie tylko w całej Europie, ale i u nas w wieku szesnastym znano ją i ceniono. Zabierając się tedy do jej rozbioru, oraz wytłomaczenia jej treści i pochodzenia, przyczynimy się, choć ubocznie, do objaśnienia umysłowości naszej w okresie odrodzenia. Atoli już sama dla siebie powieść ta, dziwna i osobliwa ze względu na swą treść demoniczną, uderzająco bogata w obrazy

[1]) Mysz Homera odnosi się widocznie do *Batrachomyomachii;* komor Marona do *Culex*, żartobliwej epopei, przypisywanej Wirgiliuszowi; orzechy Nazonowe do *Nux*, elegii także żartobliwej, Owidyuszowi przypisywanej. Najtrudniejsza sprawa ze świerczkiem. Plutarch bowiem o żadnym nie pisał, ale jego pióra jest satyrycznie-żartobliwy dyalog *Gryllos*; jeżeli tedy Kmita czytał ten dyalog w tłomaczeniu niemieckiem, w którem może Grillos jako imię własne było zachowane, to w ten sposób tłomaczyłaby się najłatwiej przemiana prosięcia w świerszcza na podstawie *Gryllos — Grille*. U Plutarcha mowa jest o jednym z towarzyszy Ulissesa w prosię (*gryllos*) przemienionym.

realistyczne, godną jest najżywszej uwagi. W całej powieściowej literaturze powszechnej należy się jej miejsce bardzo ważne, nietylko ze względu na wartość artystyczną, lecz także ze względu na znaczenie historyczne. Jest bowiem pomiędzy powieściami starożytnemi jedną z najwcześniejszych, pomiędzy łacińskiemi jedyną w całości dochowaną. Wspomniało się już o jej realistyczności, a właściwość tę posiada w takiej mierze, że nawet w obec Satyrikonu Petroniusza wartości swej nie traci. To też zobaczymy, że prawdopodobnie ona właśnie do wytworzenia się powieści realistycznej w literaturze nowo-europejskiej znacznie się przyczyniła. To wszystko, sądzimy, dostatecznie tłomaczy, że zająć się nią wypada, tem bardziej, że nigdzie dotąd należycie wyjaśnioną nie jest, a wpływ jej wcale nie rozpoznany.

Uprzedzamy wszelako, że jest pisana stylem mileckim: *at ego tibi sermone milesio varias fabulas conseram, auresque tuas benivolas lepido susurro permulceam* [1]). Rozumiemy te wstępne słowa autora na razie tak, że opowiadania, które zawiera, niekoniecznie będą mileckie, lecz styl, sposób opowiadania będzie takim. A jakiż tedy? Będzie poufały, gawędkowy, swobodny, nawet swawolny, nawet naturalistyczny i rozpustny niestety. Gdzie treść sama ma ten charakter, tam i ona będzie milecką, lecz jedno z drugiem nie jest nieoddzielnie związanem. Rozumie się, że drażliwe takie ustępy, jeżeli ich pominąć nie będziem mogli, osłonimy o ile się da, nie bawią nas bowiem wybryki starożytnej łechtliwości; z drugiej strony wszelako nie będzie nam wolno zacierać znamion utworu.

Powieść nasza jest dość obszerną, obejmuje bowiem ksiąg jedenaście. Zanim ją omówić będziemy mogli, wypadnie zacząć od jej streszczenia, ile możności dokładnego. Będzie to usprawiedliwionem choćby z tego powodu, że utwór ten dotąd literaturze polskiej przyswojonym nie jest. Streszczenie tedy nasze zastąpi tłomaczenie tymczasem, a może i na zawsze. Najdokładniej streścimy księgę pierwszą, aby dać poznać sposób opowiadania autora, to zaś osiągnąwszy, będziemy mogli podać treść ksiąg następnych nieco krócej. Obraz życia starożytnego w drugim wieku po Chr., jaki nam się tutaj przedstawi, będzie i ciekawy i pouczający. Że zaś, jak już wiemy, Apulejusz lubi zabarwiać postaci i zdarzenia kolorytem lokalnym, przeto szczegółów archeologicznych znachodzi się tutaj bardzo dużo, osobno tedy na nie uwagi zwracać już nie będziemy, chyba wyjątkowo, wszystkie jednak uwydatniając.

K s i ę g a p i e r w s z a: Jeżeli nie wzgardzisz czytelniku tym papyrusem egipskim, po którym chodziła nilowa trzcina z końcem zaostrzonym, dowiesz się ze zdziwieniem o przemianie postaci ludzkich i losów

[1]) Apuleii Metamorphoses, ed. Eyssenhardt cap. 1.

ich, a następnie powrót do pierwszego stanu. Niech ci jednak powiem nasamprzód kto jestem! Przodkowie moi pochodzą z Hymetu w Attyce, z przesmyku Efyrejskiego, z Tenaru w Sparcie, okolic szczęśliwych i w literaturze sławnych. Od dzieciństwa tutaj nauczyłem się języka greckiego, później w Rzymie łaciny z wielkim trudem, ale bez nauczyciela. Wybacz tedy, jeżli w stylu uderzy cię coś obcego, albo niewprawnego, ale czytaj tylko uważnie, a moja powieść grecka (*fabula graecanica)* cię zabawi *(laetaberis)*.

Jechałem w interesach do Tessalii, skąd matka moja pochodziła z rodu sławnego Plutarcha i jego wnuka Sekstusa filozofa. Przebywszy wiele gór i dolin, mokrych błoni i suchych równin, spostrzegłem, że mój siwek był zmęczony, a ponieważ i mnie także dokuczało siedzenie, więc postanowiłem iść pieszo. Koniowi starannie obtarłem liściami pot z czoła, pogłaskałem mu uszy, wyjąłem wędzidło i pomału go prowadziłem, aby mu pozwolić ulżyć sobie ciężaru przez swobodne wypuszczenie niepotrzebnej wody. Podczas kiedy on głową w bok zwróconą szukał zieleni, ja przyłączyłem się do dwu podróżnych, którzy mnie poprzedzali. Jeden z nich wołał śmiejąc się: „Nie złapiesz mnie na takie łgarstwa niedorzeczne. Nie wierzę aby szeptaniem magicznem można rzeki wstecz cofnąć, zatrzymać słońce, uspokoić wiatry i morze, gwiazdy na dół ściągnąć, dzień na noc przemienić“. — Na te słowa, ciekawością zdjęty, mówię: „Mnie opowiadaj, bo chętnie pouczyć się pragnę. Gawędząc, łatwiej na górę wejdziemy. Niejedno wydaje się niemożliwem, co się jednak zdarza. Ot wczoraj dopiero ledwo nie udławiłem się miękkim plackiem ze sera, a widziałem niedawno temu w Atenach kuglarza, który ostry miecz w gardło sobie wsadził, przebił się lancą na wylot tak, że po wystającym końcu giętki chłopiec wił się, jak wąż na lasce Eskulapa. Opowiadaj tedy, towarzyszu, a na popasie zapraszam cię na obiad“. — „Przyjmuję, odrzekł, co obiecujesz, i opowiem szczerą prawdę, przysięgam na słońce-boga *(solem deum dejero)*. Dowiedz się naprzód, kto ci mówi. Jestem z Eginy i kupczę miodem, serem, wszelkiemi potrzebami dla domów zajezdnych. W tym celu przebiegam w szerz i dłuż całą Tessalią, Etolią, Beocyą. Zasłyszawszy, że w Hypate, głównem Tessalii mieście, można nabyć korzystnie doskonałego sera, spieszę tam, ale napróżno. Widocznie od lewej nogi zaczałem. *Sinistro pede profectum, me spes compendii frustrata est* (c. 5). Lupus, kupiec hurtowny, wszystko już był nabył. Zmęczony, kieruję się wieczorem ku łaźni, gdy w tem spostrzegam ziomka mego Sokratesa. Siedział na ziemi, zbiedzony do niepoznania, brudny, łachmanem okryty. Biedny Sokratesie, mówię do niego, co się z tobą dzieje? Wszakże rodzina twoja już cię ma za umarłego, sędzia już dzieciom twoim opiekuna naznaczył,

żona ledwie oczu nie wypłakała, ale po odprawieniu żałobnego nabożeństwa (*persolutis feralibus officiis* (c. 6), na żądanie krewnych pocieszyła się nowym ślubem, ty zaś rzeczywiście podobny jesteś do larwy". — „Aristomenesie, odrzekł, jak mało znasz zmienne losu koleje! Mówiąc te słowa, zakrył twarz łachmanem, tak że od pępka do stóp odsłonił swe biedne ciało. Chciałem, aby się podniósł i podałem mu rękę, ale on zawołał: „nie, nie, niech się Fortuna nasyci swoim tryumfem!" W końcu dał się nakłonić: odziałem go własną suknią, zaprowadziłem do łaźni, z brudu obmyłem, natarłem oliwą, osuszyłem, do gospody zawiodłem, gdzie w ciepłem łożu, nasycony, napojony, pokrzepił się nieco i rozgadał w końcu. „Co mnie do tego stanu przywiodło, rzekł wzdychając głęboko, oto ciekawość zobaczenia gladyatorów. Byłem w Macedonii za handlem, jak ci wiadomo, a z dobrym zyskiem wracając do Larysy, dowiedziałem się o widowisku; więc aby prędzej przybyć, wziąłem krótszą drogę przez wąwóz, gdzie od zbójców napadnięty i z całego zarobku obrany zostałem. W Larysie stanąłem gospodą u Meroë, starej już, a jeszcze zapały miłosne czującej. Nakarmiła mnie, to prawda, do swego łóżka nawet położyła, ale cóż, kiedy w tej fatalnej nocy oczarowała mnie ta morowa zaraza. Wnet zabrała mi odzienie, które mi zbójcy zostawili, kazała mi pracować jako tragarzowi, zarobek sobie oddawać i otóż widzicie do jakiego mnie przyprowadziła stanu". — „Wstydź się, rzekłem mu, dla takiej starej nierządnicy zapominać o larach i rodzinie!" — Na to on z przestrachem, oglądając się i kładąc palec wskazujący na ustach: „cicho, cicho, abyś licha na siebie nie ściągnął! Bo to czarownica, która wszystko może, co zechce. Chcesz abym ci opowiedział, co umie? Nie skończyłbym dzisiaj! Umie obudzić miłość do siebie u miejscowych i obcych, umie się zemścić strasznie. Jednego z amantów, który pojął inną kobietę, przemieniła w bobra na to, aby ścigany przez myśliwych, odgryzł sobie to, co w takim razie bobry (moszusowe) sobie odgryzają. Współzawodniczącego z nią gospodnika (hotelistę) zamieniła w żabę; adwokata, który przeciw niej występował w procesie, w barana przemieniła, żonie jednego z amantów, która o niej źle mówiła, sprawiła ciążę nieustającą od lat dziesięciu; biedna chodzi, jakby słonia zrodzić miała. Mieszkańcy, oburzeni taką złośliwością, postanowili ją ukamienować, otóż ona sprawiła, że nikt z domu wyjść nie mógł, drzwi otworzyć, ani nawet muru przebić. Dopiero po dwu dniach zamknięcia, gdy przysięgli, że ją szanować będą, uwolniła ich od zaklęcia; temu jednak, który tę zmowę przeciw niej urządził, przerzuciła dom cały o sto mil stąd, na górę, w miejsce nieurodzajne". — Te opowiadania zaniepokoiły mnie mocno, może nawet przestraszyły. Śpijmy teraz, mówię, a nazajutrz przed świtem wyruszymy spiesznie w drogę.

Dla bezpieczeństwa zamknąłem drzwi na rygiel, a nawet łóżko przy nich na poprzek postawiłem. Usnąłem jednak dopiero późno w noc, aż tu słyszę niespodzianie łoskot straszny: drzwi wypadają z zawias, łóżko moje rozpada się, a ja, skulony jak żółw, leżę na ziemi. Widzę dwie starsze kobiety, jedna latarnię w ręku miała, druga gąbkę i nóż. Była to Meroe i jej siostra Panthia. „Oto mój Endymion, mój kochanek, który nie tylko urąga mojej czułości, rzekła, ale nawet uciekać zamierza, mnie zostawiając opuszczoną, jak Kalypso po Ulyssesie. A ten jego doradca zemsty mojej także nie uniknie". Jej słodka siostra na to: „rozszarpmy ich, jak czynią bachantki, albo zróbmy im inną szkodę *(virilia eorum desecamus)*". Meroe na to: „nie, on niech zostanie żywy, aby przyjacielowi swemu pogrzeb sprawił". I cóż robi? śpiącemu Sokratesowi rozcina szyję, krew jego wszystką wypuszcza do naczynia, wyciąga mu serce, następnie ranę gąbką zatyka, mówiąc: „gąbko z morskiej wody, strzeż się w rzece przygody". Następnie stają nademną, oblewają mnie straszliwie smrodliwą wodą swoją i odchodzą. I oto teraz drzwi wstawiają się same w zawiasy, łóżko moje się podnosi, wszystko wraca do poprzedniego stanu. Tylko mi się zdawało, że z grobu wstaję, albo że mnie pod krzyż wiodą, bo cóż będzie ze mną, gdy zobaczą zabitego towarzysza mego? Najlepiej śmierć samemu zadać sobie. Sznur z łóżka biorę, zahaczam o gwóźdź wystający, robię pętlicę, głowę w nią wsadzam, zawieszam się, ale cóż, gwóźdź nie wytrzymał, ja spadłem na Sokratesa. W tem wchodzi stróż domu i woła, że w drogę czas. Na wołanie jego Sokrates się budzi, ja go ściskam, ucieszony, że te okropności, których byłem świadkiem, śniły mi się tylko. Za dużo piliśmy wczoraj, mówię do niego, bo ja przykry sen miałem. On do mnie: i mnie się zdawało, że mi ktoś gardło przeciął i serce mi wyjął; ale czegóż ty tak śmierdzisz straszliwie? Wyjechaliśmy, a dobry kawał drogi zrobiwszy, zatrzymujemy się pod platanem, blisko rzeczki, aby się posilić. Wyjąłem chleba i doskonałego sera, którego Sokrates zjadł prawie połowę. W tem zaczął blednąć, pić mu się chciało: idzie do rzeczki, klęka nad wodą, aż tu rana na szyi otwiera się, gąbka wypada, a on, nieżywy, byłby w wodzie utonął, gdybym go nie był zatrzymał za nogi. Pogrzebałem go w piasku niedaleko, ale nie mając odwagi wrócić do domu, osiadłem w Etolii, gdzie się ożeniłem raz drugi". Oto opowiadanie Aristomenesa, z którego żartował sobie nasz towarzysz, w którem ja jednakże nic niemożliwego nie widziałem. Byliśmy już w Hypate, gdzieśmy się rozłączyli.

Miałem list polecający do Milona, więc o niego pytałem się pierwszej spotkanej kobiety. „Mieszka tu zaraz przed miastem, rzekła, w domu, którego okna widać. Znany jest ze swego bogactwa, skąpstwa

i lichwy, a żyje i ubiera się jak żebrak". Śmiałem się z tego opisu, ale jednak do domu wskazanego poszedłem i pukam: Po długiej chwili wychodzi młoda służąca i mówi: „masz zastaw? wiesz przecież, że my tylko na złoto i srebro dajemy pieniędzy!" „Bądź dla mnie grzeczniejszą, odrzekłem i powiedz, czy pan jest w domu? Mam do niego list z Koryntu od duumwira Demeasa". „Zaczekaj tutaj, aż przyjdę z odpowiedzią", rzekła i zamknęła drzwi na zasuwkę. Po chwili wróciła i zaprowadziła mnie do pana domu. Siedział na lichem łóżku, w nogach żona jego. Przy nich stół, ale próżny, chociaż miał być obiad. „Oto moja gościnność, rzekł, pokazując na stół, ale usiądź tutaj, na miejscu żony; krzeseł bowiem nie mamy z obawy złodziei, więc wybacz. Pisze mi Demeas, że jesteś z bardzo dobrego domu, co i widać po tobie. Dużo będzie dla mnie honoru, jeżeli przyjmiesz u mnie mieszkanie. „Fotis, zawołał na służącą, daj panu oliwy, ręcznik, wszystko czego potrzeba do kąpieli". „Nie potrzeba, odrzekłem, bo wszystko mam ze sobą, chciałbym tylko, aby mój dzielny siwek nie miał biedy. Oto pieniądze, Fotis, kup mu siana i owsa!" Poczem poszedłem na rynek, aby kupić coś na wieczerzę. Dostałem bardzo pięknych ryb wcale tanio, za 20 denarów. Wracając z niemi, spotykam Pytheasza, niedawno temu współucznia w Atenach. Uściskał mnie serdecznie i zawołał: „Kochany Lucyuszu, co cię tutaj sprowadza?" „Powiem ci jutro, ale jakże z tobą? Widzę woźnych przy tobie, jesteś urzędnikiem, jak widzę." „Tak jest, edylem jestem, ale cóż ty w koszu niesiesz?" „Ryby, jak widzisz" „Ile dałeś za nie?" — 20 denarów. Na te słowa bierze mnie za rękę, prowadzi napowrót na rynek i pyta: „który to ci je sprzedał?" Pokazałem na starego w kąciku. „Więc wy zawsze zdzierać będziecie swoich i obcych, nawet przyjaciół naszych? Wnet, a nikt do miasta naszego nie przybędzie dla waszej chciwości." To powiedziawszy, kazał woźnemu wysypać ryby na ziemię i podeptać. Widzisz Lucyuszu, jak go zawstydziłem?" Po tych słowach odszedł, ja zaś zostałem bez ryb i bez pieniędzy. Udałem się do łaźni, następnie do domu, aby się wyspać, ale tutaj Milon wciągnął mnie do siebie i zaczął wypytywać o Demeasza, żonę, dzieci, służbę, o miasto całe, urzędników. Spostrzegł wreszcie, że mu odpowiadam półsenny i uwolnił. Taka była moja wieczerza.

Księga druga. Nazajutrz rano równo ze słońcem wstałem, niecierpliwy poznać wszystkie osobliwości kraju. Wszakże jestem w środku Tesalii, sławnej na cały świat z czarów, wszakże to w tem mieście działo się to, co nam opowiadał Aristomenes! To też każdy przedmiot napełniał mnie niepokojem, wyobrażałem sobie w nim coś innego, aniżeli to, com widział. Kamień wydawał mi się człowiekiem skamieniałym; ptaki, drzewa, wszystko to byli ludzie z piórami i liśćmi; zdawało mi

się, że posągi, mury przemówią; że woły, zwierzęta wszystkie, niebo nawet ozwie się wyrocznią. Odurzony, ogłupiały prawie od tych dziwacznych domysłów, chodziłem po mieście chwiejącym sie krokiem pijanego rozpustnika, aż się znalazłem na targowisku. Widzę tu damę bogatą ubraną, przy niej wielką liczbę sług i starca poważnego. Ten woła zwrócony do mnie: „na Herkulesa, wszakże to Lucyusz“ i całuje mnie, dodając: „przywitaj twoją krewną!“ „Nie śmiem, odrzekłem, nie znam tej pani“, przyczem się zaczerwieniłem, głowę w tył odrzucając. „Od matki ma postawę, ruchy, usposobienie; zgrabny, jasnowłosy, oczy niebieskie a żywe, rzekła owa pani, a do mnie się zwracając: wychowałam ciebie Lucyuszu na moich ramionach, ja i matka twoja jesteśmy krewne, obie od Plutarcha pochodzimy, jedna nas mamka karmiła. Ona następnie świetnie za mąż wyszła, ja skromniej. Jestem Byrrhaena, którą z pewnością często w domu wspominano. Zamieszkasz u mnie, gdzie będziesz jak u siebie.“ „Już mieszkam u Milona, odrzekłem i jego gościnnością wzgardzić nie mogę, ale służyć chętnie ci będę“.

Dom jej był świetny; atrium po rogach ozdobione kolumnami i posągami skrzydlatej Wiktoryi, na kulach stojącej, albo wzlatującej raczej. W środku Diana z psami, poza nią w grocie ukrywający się Akteon. Widząc, że podziwiam te piękne rzeźby, Byrrhaena do mnie: wszystko to twoje, jeżeli zechcesz [1]) Ale coś pilniejszego miała mi do powiedzenia: było to ostrzeżenie przed Pamphilą, żoną gospodarza mego, czarownicą pierwszej klasy, biegłą we wszelkich zaklęciach sepulkralnych, przytem łakomą na przystojnych młodych ludzi, z których niejednego już przemieniła w kamień, zwierzę, albo życia pozbawiła, jeżeli nią gardził. Jaki był skutek tej przestrogi? Oto ten, że zdjęty niepohamowaną ciekawością, starałem się wydostać od Byrrheny jak najprędzej, aby pobiedz do domu Milona i tutaj wszelkimi sposobami wniknąć w tajemnice czarodziejstwa. Wara jednak od wszelkiego stosunku miłosnego z Pamphilą, choćby nie z innej przyczyny, to z respektu należnego gospodarzowi. Ktoby też dbał o Pamphilę, tam gdzie jest Fotis! Czy nie widziałem, jak się do mnie wczoraj zalotnie uśmiechała? W dodatku widziałem ją, jak przyprawiała potrawkę w patelni, którą tak zręcznie do ognia wykręcała, a przytem sama sobą, że to zrobiło gorące na mnie wrażenie. Ładna jest i zgrabna, wesoła, dowcipna przytem. Tutaj arcykapłan Afryki uważa za stosowne w długim a wymownym wywodzie przedstawić, że nie co innego, lecz twarz i włosy są najpiękniejszą ozdobą ko-

[1]) *Tua sunt, inquit Byrrhaena, cuncta quae vides.* Tak do dziś dnia mówią w hiszpańskich krajach wobec gości, gdy im się co podoba, a wyszukana ta grzeczność rzymskich, jak widzimy, sięga czasów.

biet, że zaś i pod tym względem Fotis go zachwyciła, więc nie dziw, gdy do bardzo ścisłej doszli następnie przyjaźni. Prosię pieczone, pięć kurcząt i dzban wybornego wina, które mu Byrrhaena w podarunku przysłała, zjedli razem, bawiąc się. Bliższego opisu tej zabawy nie damy, uważając to za rzecz zbyteczną.

Poprzedzającego tę noc wieczora był Lucyusz u Milona, gdzie i Pamphila była obecną. Patrząc na lampę, rzekła: „jutro będzie duży deszcz".— „Skąd to wiesz" — zapytał mąż? — „Lampa mi to przepowiada!" — „Więc nasza lampa jest Sybillą?" — Na to wtrąciłem, „że w tem nic dziwnego; płomień lampy jest powinowaty z płomieniem światła niebieskiego, a przez to odgaduje niejako to, co się ma stać na niebie. Taką jest pierwsza zasada wieszczenia. Sławnym jest wróżbita, jakiego mamy obecnie w Koryncie, Chaldejczyk rodem, Diophanes nazwiskiem. Dużo zarabia pieniędzy wróżeniem którego dnia się ożenić, którego budowlę zacząć, kiedy rozpocząć interes handlowy, kiedy się puścić na morze. Mnie wróżył dziwne rzeczy, że zasłynę tą podróżą, że moje przygody utworzą historyę długą, niezwyczajną, że książka będzie o mnie napisaną". — Na to Milon: „powiem ci, co się stało u nas waszemu Chaldejczykowi: suto i tutaj zarabiał wieszczeniem, jednego zaś razu pytał go kupiec Cerdon, kiedy ma puścić się w drogę, aby ją szczęśliwie odbyć. Powiedział mu, a Cerdon już sto denarów wyliczać zaczął, gdy w tem wita Chaldejczyka młody człowiek i ściska serdecznie i pyta, jak się tutaj dostał. Chaldejczyk zapomina, że mówi przed publicznością i opowiada smutne przygody swojej podróży: wypłynął z Eubei, statek, w burzy steru pozbawiony, rozbił się wyrzucony na brzeg, on stracił wszystko i tylko z życiem ocalał. Przyjaciele i litościwi nas wsparli, zaopatrzyli w dalszą drogę, ale cóż, kiedy rozbójnicy nas obdarli ze wszystkiego i zabili jedynego brata mego, Arisuata". Słyszał to Cerdon, pieniądze pospiesznie do kieszeni zgarnął i szybko się oddalił, my zaś śmialiśmy się w głos z Chaldejczyka, który dopiero wtedy się opatrzył, jak mówił nieostrożnie. Życzę ci jednak Lucyuszu, aby się spełniło, co ci przepowiedział".

Po kilku dniach Fotis pozwoliła mi (bo stała się moją wyrocznią) udać się na wieczór do Byrrhaeny, ostrzegała tylko, że między młodzieżą szlachecką są napastnicy, którzy lekko sobie ważą życie obcego. Co dzień znajduje się zabitych na ulicy. Uspokoiłem ją, wskazując na miecz, jako nieodstępnego towarzysza.

U Byrrhaeny, która była jedną z pierwszych dam w mieście, znalazłem towarzystwo liczne, a urządzenie wspaniałe. Łoża z cytrynowego drzewa, pokryte materyą, złotem wyszywaną; puhary różnego kształtu, a świetnej roboty; kilku było krajczych ubranych bogato; dziewczęta

roznosiły potrawy, chłopcy ustawicznie stare wino nalewali, wszyscy we włosach zwijanych, w sukniach bardzo strojnych. Rozmowa ożywiła się bardzo, gdy światła wniesiono, a toczyła się około czarów. „W tem mieście nietylko umarłym spokoju nie dają, ale nawet żywych kaleczą" — odezwał się jeden z gości, inni zaś w głos śmiać się zaczęli, zwracając się ku komuś, co leżał na uboczu, a teraz rozgniewany, do wyjścia się zabierał. „Nie rób tego, Telephronie, rzekła do niego Byrrhaena, ale raczej opowiedz nam raz jeszcze twoją dziwną przygodę, aby ją Lucyusz z własnych ust twoich słyszał". Dał się uprosić i oto czego się od niego dowiedziałem. Z Miletu wybrał się na igrzyska olympijskie, stamtąd zaś do Tessalii, którą zwiedzić pragnął. W Larissie znalazł się bez pieniędzy, a szukając jakiego zarobku, słyszy jak ktoś na podwyższeniu wywołuje, że kto chce się podjąć straży przy trupie, otrzyma zapłatę, jakiej sam zażąda. „Co to znaczy, pytam przechodzącego, czy tutaj zmarli uciekają?" — „Nie dziw się, młodzieńcze, odpowiedział mi, jesteś w Tessalii, gdzie czarownice mają zwyczaj kaleczyć zębami twarze trupów, w celach czarodziejstwa. Straż taka jest trudna, bo trzeba ustawicznie patrzeć na twarz zmarłego, a głowy ani trochę nie zwrócić. Te wiedźmy przeklęte bowiem umieją się przemienić w ptaka, psa, mysz, albo i muchę, umieją uśpić strażnika i wykonać swój zamiar. Gdyby zaś rano trup okazał się pokaleczonym, wycinają z twarzy strażnika właśnie to, co tamtemu brakuje". — Nie ulakłem się tego zadania i do straży zgłosiłem. Obiecano mi tysiąc złotych, ale zalecono wielką baczność. Wobec siedmiu świadków stwierdzono, że trup jest cały, nieuszkodzony, spisano protokół, dano mi następnie lampę i dostatek oliwy, w końcu zamknięto razem z nieboszczykiem. Tarłem sobie oczy, śpiewałem, aby się rzeźwić i tak do północy doszedłem. Teraz strach mnie zdejmuje, widzę zbliżającą się łasicę, której osobliwe spojrzenie dreszcze mi sprawia. Dziwię się temu, odpędzam ją, ona wybiega, ja zaś zapadam w sen głęboki, niezwyciężony, z którego wyszedłem dopiero nad ranem. Wtedy biegnę do trupa, odkrywam zasłonę, przypatruję się z trwogą. Na to wchodzi młoda wdowa po zmarłym, i bada jeszcze staranniej, a nie widząc żadnego uszkodzenia, dziękuje mi i każe wypłacić cenę umówioną. Ja jej oświadczam, że gdyby znów mej usługi potrzebowała, niech tylko rozkaże. Na ten niezdarny komplement wszyscy obecni lżyć i przeklinać mię zaczęli, bić nawet, szturchać, kopać, w końcu z domu mnie wyrzucili.

Pogrzeb miał się odbyć tuż potem; już się pochód uporządkował, już przez plac publiczny ruszył, gdy w tem starzec jakiś zatrzymuje go, włosy sobie wydziera, zwłoki ściska ze łkaniem, następnie tak przemawia do obecnych: „obywatele, w imię wszelkich świętości, w imię

uczciwości publicznej, pomścijcie śmierci jednego z waszych braci, ukarzcie tę niecną zbrodniarkę, która otruła męża swego, syna mojej siostry, aby sobie przywłaszczyć dziedzictwo i oddać się zbrodniczej miłości!“ — Na te słowa publiczność zaczęła się wzburzać, już szukają kamieni, już wołają ognia, już podbudzają dzieci, aby ją kamienowały. Ona wtedy wszystkich bogów na świadków przywołując, odtrąca uroczyście zarzut tak okropny. „Dobrze więc, rzekł starzec, zdajmy sąd na opatrzność: *veritatis arbitrium in divinam Providentiam reponamus!* Oto Zachlas z Egiptu, prorok pierwszego rzędu, który za cenę bardzo wysoką przyrzekł na kilka chwil przywołać ducha zmarłego, aby sam o prawdzie zaświadczył. Zwraca się tedy do młodego człowieka, odzianego w suknię lnianą, w obuwie z liści palmowych, z głową ogoloną, całuje mu ręce, ściska kolana i mówi: „Ulituj się nad nami, boski kapłanie, ulituj! Zaklinam cię na gwiazdy niebieskie, na bóstwa podziemne, na elementy, z których świat złożony, na ciszę nocy, na Nil święty, na tajemnice Memphis, powróć zmarłemu duszę na chwilę. Nie opieramy się jego śmierci, ale krzywdy pomścić się pragniemy!“

Kapłan, błaganiem ujęty, ziele pewne przykłada trzykrotnie na usta zmarłego, inne na piersi mu kładzie, zwraca się ku wschodowi i cichą do słońca odmawia modlitwę. Byłem przy marach i widziałem, jak piersi zmarłego się podniosły, jak życie w nie wstąpiło. Wnet odzywa się w te słowa: „Pocóż przywołujecie do znikomości życia, mnie, który piłem wodę letejską, Styxu fale przepłynąłem? Pragnę powrócić do spokoju grobowego“. Poruszył się prorok na tę mowę i rzekł: „wiedz, że umiem Furye przywołać, że umiem męki zadać twym członkom, wyjaw tajemnicę twej śmierci!“ — „Niechże tak będzie, odezwał się zmarły, zginałem przez podstęp mej żony, otruła mnie, aby się z gachem połączyć“. Wdowa przeczy temu stanowczo i uroczyście, publiczność się chwieje w zdaniu, jedni chcą kary na zbrodniarkę, inni nie chcą wierzyć trupowi. Wtedy ten się odzywa: „dam wam dowód niezbity, że mówię prawdę, że znam rzeczy, których nikt nie zna. Oto ten, rzekł, wskazując na mnie, czuwał nad mojem ciałem tej nocy, i czuwał gorliwie, ale w końcu wiedźmy otoczyły go mgłą Morfeusza i uśpiły. Wtedy mnie przywoływać zaczęły i już moje członki zaczęły się ruszać, że jednak śpiący miał to samo co ja imię, więc on prędzej usłuchał ich zaklęcia, on do drzwi poszedł, gdzie przez otwór ucięły mu nos i uszy, sądząc, że mnie to robią. Przyprawiły mu dla niepoznania nos z wosku i takież uszy“. Na te słowa chwytam się za uszy — odchodzą; chwytam za nos, został mi w palcach. Śmiech wszystkich ogarnął, a ja, zawstydzony, uciekłem co prędzej. Kalectwo uszu zakrywam odtąd włosami, nos płócienny noszę, ale do kraju rodzinnego już wrócić nie mam

odwagi". — Na tem skończył Telephron swoje opowiadanie, a współbiesadnicy, wybuchając śmiechem, postanowili uczcić libacyą boga śmiechu. „Właśnie jutro obchodzimy jubileusz założenia miasta naszego — rzekła Byrrhaena, a my, jedyni między narodami, czcimy w tym dniu boga Śmiechu. Mamy nadzieję, że i ty Lucyuszu przyczynisz się do uroczystości zabawnym jakim pomysłem". — „Będę prosił o natchnienie właśnie tego boga, odpowiedziałem, to może co znajdę".

Pożegnawszy się z Byrrhaeną, chwiejnym krokiem podążyłem do domu. Nagle na najbliższym placu silny powiew wiatru gasi nam światło, tak że w ciemności drogę znaleźć nie było łatwo. Idę z mym pachołkiem pod rękę, potłuczeni nieco, gdy w tem widzimy trzy postaci szturmujące do drzwi naszych, bez względu na nasze zbliżanie się. Postanowiłem ukarać dobitnie tych rozbójników, dobywam miecza, przebijam jednego po drugim. Każdy z nich ducha wyzionął. Obudzona łoskotem Fotis przyszła drzwi otworzyć, a ja, zmęczony walką, położyłem się i usnąłem natychmiast.

Księga trzecia. Obudziłem się, opowiada Lucyusz, gdy Zorza różowemi ramionami purpurowe cugle trzymając, na niebo wjeżdżała, noc przed dniem ustąpiła. Przygoda nocna przyszła mi na myśl i dręczyła mnie bardzo. Rozmyślałem nad nią płacząc. Trzy mężobójstwa, cóż mnie za to czeka? Sąd i kat, nic innego. Takąże mi świetną podróż Chaldejczyk przepowiadał? W samej rzeczy, już pukają do drzwi, wołają, dom się napełnia urzędnikami, policyą, tłumem ciekawych ludzi. Dwu liktorów położyło na mnie ręce, a ja oporu nie stawiałem. Wiodą mnie przez różne ulice, w otoczeniu całej miasta ludności, aż na forum, gdzie mnie oprowadzają po wszystkich jego bokach, niby jakie bydlę przeznaczone na ofiarę dla przebłagania grożącego niebezpieczeństwa. Stawiony jestem przed trybunałem. Już władze zasiadły na wyniosłych krzesłach, już woźny wezwał do uciszenia się, gdy wszyscy żądać zaczęli, aby z powodu wielkiego publiczności tłumu, sąd odbył się w teatrze. Tam mnie prowadzą, w środku orkiestry umieszczają, a tłum nie tylko wnętrze napełnił, ale także korytarze, dachy, okna, powchodził na kolumny, na posągi, nie zważając na niebezpieczeństwo. Teraz woźny zapowiada oskarżyciela publicznego, który też w mowie podług klepsydry wodnej wymierzonej, zbrodnię moją w żywych barwach przedstawił, wzywając, aby śmierć kilku obywateli miasta, ludzi w kwiecie wieku, z ręki obcego przybysza poniesiona, nie została bez pomsty. Następnie mnie wezwano do odpowiedzi, ja zaś przerażony, zapłakany, odezwać się zrazu wcale nie chciałem, wszelako pod natchnieniem nieba przemówiłem, przedstawiając, że gdy wracałem o północy do domu, w ciemności, pijany, spostrzegłem trzech rabusiów wdzie-

rających się do domu mego gospodarza Milona. Słyszę, jak postanawiają wyrznąć w domu wszystko, co żywe. W obronie tedy zacnego Milona i jego rodziny dobywam miecza, oni stawiają opór, naczelnik zbójców chwyta mnie oburącz za włosy, stara się powalić mnie na ziemię i zabić kamieniem, drugi za nogi mnie chwyta i gryzie. Wtedy przebijam jednego, drugiego po nim, w końcu i trzeciego. Za ten czyn zasłużyłem raczej na publiczną pochwałę, nie zaś na potępienie. Chciałem jeszcze powołać się na świadectwo Słońca i Sprawiedliwości, gdy w tem spostrzegam, że się publiczność śmieje, nie okazując najmniejszego wzruszenia. Oto występuje teraz niewiasta w żałobie *(atra veste contecta)* z dzieckiem na ręku, po niej inna już stara i obie żądają kary na mnie, jako na zabójcę męża i synów. Niech krew jego będzie zadosyćuczynieniem prawom i porządkowi! Przewodniczący trybunału oświadcza, że zdaniem jego miałem wspólników; ponieważ ich prawdopodobnie nie wydam dobrowolnie, więc mam być wzięty na tortury. Przynoszą rzeczywiście natychmiast ogień, koło i różne rodzaje biczów na sposób grecki [1]). Zanim na krzyż przybity będzie, woła stara, należy zwłoki odkryć, aby ich widok ożywił gniew mieszkańców. Pochwalono to żądanie, a sędziowie nakazali, abym ja sam zdjął z nich osłonę. Opierałem się temu, ale liktorowie przemocą ramię moje do osłony pociągnęli.

Podniosłem — bogowie, com zobaczył! Jaka zmiana stanu rzeczy, jakie moje zdziwienie. Zamiast trzech trupów, zobaczyłem trzy wory skórzane od wina, przedziurawione w tych miejscach, gdziem mniemanych opryszków ugodził. Teraz śmiech rozległ się powszechny, byli tacy, którzy się za brzuch trzymali: *illi dolorem ventris manum compressione sedare*, a opuszczając teatr, jeszcze się oglądali na mnie. Stałem jak słup, jak posąg nieruchomy i odurzony, aż Milon, śmiejący się także, za ramię mnie chwycił i do domu bocznemi ulicami zawiódł, pocieszając po drodze. Zaiste, bezskutecznie; zanadto czułem się zraniony srogim żartem, jaki ze mnie zrobiono. Niespodzianie zjawiają się wszyscy zwierzchnicy miasta z odznakami, aby mnie przeprosić. Co rok w podobny sposób, mówili, obchodzimy święto boga Śmiechu, ty zaś, przyczyniwszy się do uroczystości, możesz być pewny jego łaski; ochroni cię od zmartwień, da wieczną pogodę umysłu; miasto zaś nasze, z wdzięczności, żeś je zabawił, uchwaliło wpisać cię w liczbę swoich patronów i nawet posąg ci spiżowy postawić. Podziękowałem im grzecznie za zaszczyt, posągu zrzekając się na rzecz godniejszego. Najważniejsza, żem

[1]) *Nec mora, quum ritu graeciensi ignis et rota, tum omne flagrorum genus inferuntur... ut per quaestionem* (w sądownictwie francuskiem tortura nazywała się także *question*) *sceleris mei participes indicem*. c. 8. 9.

się uspokoił, nie śmiałem jednak przyjąć zaproszenia do Byrrhaeny na wieczerzę, aby się nie narazić na żarty jej gości. Zadowoliłem się chudą kolacyą u Milona.

Kto się zjawił u mnie po wieczerzy? Oto Fotis. W tem nic dziwnego nie było, więcej w tem atoli, że ona, zwyczajnie śmiejąca się, wesoła, gadatliwa, tą razą przedstawiła się milcząca, posępna, zmartwiona. Wyciągnęła rzemień z zanadrza i rzekła podając mi go: ukarz mnie, zemścij się za przykrość, jaka cię spotkała, bo z mojej ona pochodzi winy. Aby ci to wytłomaczyć, potrzeba, abym wyjawiła tajemnice mej pani, co jest rzeczą niebezpieczną, mam jednak zaufanie do ciebie, z zacnego pochodzącego rodu, wtajemniczonego w wiele religii *(sacris pluribus initiatum)*, wykształconego znakomicie; wiem, że tajemnicy nie zdradzisz. Oto wiedz, że Pamphila łakoma jest na młodych przystojnych ludzi, a teraz właśnie zakochała się w urodnym Beotczyku. Spostrzegła go wczoraj u balwierza, więc spiesznie mnie posłała, abym jej przyniosła jego włosów. Pobiegłam, ale balwierz domyślając się, o co chodzi, złajał mnie i zagroził, że do sądu poda, a włosy już schowane odebrał. Bałam się jednak wrócić z niczem do domu, aby nie być srodze wybitą, jak to się zdarza *(meque verbare saevissime consuevit)*, więc spostrzegłszy, że ktoś strzyże na ulicy koźle wory skórzane, zabrałam kilka jasnych kosmyków, do włosów Beotczyka z koloru podobnych i przyniosłam je Pamphili. Ta z początkiem nocy, niecierpliwa, pospieszyła na szczyt domu, do pawilonu z widokiem na cztery strony świata. Tam się otoczyła przyborami magicznymi: wonnościami, pismem nieznanem, gwoździami z okrętów rozbitych, członkami trupów, świeżo, lub dawno pogrzebanych. Wnet zabrała się do czarów: wymawiała zaklęcia nad ruszającemi się jeszcze wnętrznościami, złożyła różnorodną ofiarę ze źródlanej wody, z mleka, miodu surowego i syconego, następnie skręcone mocno włosy rzuciła na rozpalone węgle wraz z kadzidłem. I oto siłą tych czarów, albo duchów, które zniewoliła *(caeca numinum coactorum violentia* c. 18) owe wory skórzane wydęte nabrały życia, ruszają do naszych drzwi, w tej właśnie chwili, kiedyś wracał do domu. Trzy przybyły wory, bo z trzech włosy były wzięte, a tyś rzucił się na nie, jak niegdyś Ajax na barany [1]). — Domyślamy się, że Lucius jej przebaczy, a to z dwu powodów: najprzód bardzo mu się podoba i zapewnia ją, że jest mu milszą, niż wszystkie damy; a powtóre spodziewa się przez nią dotrzeć do czarodziejskich tajemnic jej pani, co mu też Fotis

[1]) Dla nas to wyjaśnienie wcale nie jest dostatecznem, bo skądże aresztowanie, stawienie przed sąd, jeżeli to nie była rzecz umówiona między magistratem a Pamphilą. Autor zaniedbał tu powiązać należycie zdarzenia, same w sobie bardzo zajmujące.

przyrzeka. W kilka dni później zapowiedziała mu, że Pamphila następnej nocy przemieni się w sowę, aby w tej postaci szukać swego Beotczyka. Robi to na szczycie domu, w pawilonie z oknami na wszystkie strony świata. Kiedy będzie czas, postaram się, abyś to zobaczył. W istocie przyszła w nocy po mnie, zaprowadziła skrycie pod drzwi owego ustronia i patrzeć kazała. Widziałem, jak Pamphila otworzyła skrzynkę, wydobyła z niej kilka puszek, z jednej z nich nabrała sporo maści i cała się nią starannie natarła od stóp do końca włosów, mówiąc coś przy tem do swojej latarni. Widziałem następnie, jak nos jej w dziób się przemienił, palce w szpony, jak skóra pokryła się piórami: oto sowa zamiast Pamphili. Zawołała teraz, jak wołają puszczyki, podskoczyła kilka razy, aby dać rozmach skrzydłom, a w końcu z szumem wyleciała na świat Patrzałem na to, jak osłupiały, nie wiedząc, czy to sen, czy rzeczywistość, a przytomność odzyskawszy, zwróciłem się do Fotis z prośbą, aby na dowód przyjaźni dała mi zaraz nieco tej samej maści. Wahała się zrazu, obawiała się, że od niej odlecę, ale po zapewnieniu wierności, dała się nakłonić. Jedno mnie tylko niepokoiło, a mianowicie, jak odzyskać napowrót postać człowieka. Co do tego bądź spokojny, odrzekła, znam wszystkie sposoby, bo zawsze w tem pani mojej pomagam. W tym razie potrzeba nieco anyżu i liści laurowych, z czego napój się robi i kąpiel. — Wchodzimy niezwłocznie do poddasza. Fotis wydobywa puszkę, z której ja obficie maści nabrawszy, smaruję się gorliwie po całem ciele. Patrzę, rychło się pierzem pokryję, ale nic z tego nie widzę, jakaś sierć pokrywa mą skórę straszliwie stwardniałą, palce rąk i nóg pokrywają się kopytami, z tyłu wyrasta mi długi ogon, nos przemienia się w nozdrza, głowa się wydłuża, potężne na niej podnoszą się uszy. Nie ma wątpliwości — ptakiem nie jestem, ale jestem osłem. Z wyrzutem spojrzałem na Fotis, a mowę już straciwszy, miałem szczerą chęć rozbić ją kopytami, zębami rozszarpać. Ale wczas pomyślałem sobie, bo rozum ludzki mi został: *(sensum tamen retinebam humanum)* kto mi pomoże do odzyskania człowieczeństwa, jeżeli Fotis zabiję? Ona tymczasem załamując ręce, gorzko narzekać zaczęła. Omyliłam się co do puszki, rzekła; ale nie lękaj się, lekarstwo jest łatwe, skoro zjesz róż kilka, będziesz znów Lucyuszem. Teraz noc, bądź cierpliwy do rana. Upokorzony, zawstydzony, rad nierad poszedłem do stajni, gdzie miałem noc przepędzić. Tam znalazłem mego konia i osła drugiego, który do Milona należał. Sądziłem, że mnie powitają przyjaźnie, że mój koń zwłaszcza poczuje respekt i sympatyą, że mi chętnie miejsce pomiędzy sobą zrobią. Ale o Jowiszu gościnności, nic z tego! Mój rumak porozumiał się z osłem Milona i obawiając się prawdopodobnie, abym im nie zjadł za dużo obroku, przywitali mnie kopytami tak, żem już się do nich

zbliżyć nie ośmielił. Odpędzili mnie niewdzięczni od owsa, który im sam poprzedniego wieczora nasypałem. W tem spostrzegam wysoko przy słupie w stajni umieszczoną kapliczkę Epony, opiekunki stajen, ozdobioną świeżemi różami. Nadzieja mi się uśmiecha, podnoszę tedy dwie moje przednie nogi, wyciągam szyję, wargi, wysilam się, aby dosięgnąć uprawnionego lekarstwa, gdy w tem mój pachołek, spostrzegłszy nieznanego osła, zaczął mnie okładać kijem, wyrzucając zamiar świętokradztwa. Byłby mnie może bił i dłużej, gdyby nie wołanie: złodzieje! na pomoc! złodzieje! od czego uciekł przestraszony.

Złodzieje rzeczywiście do domu się wdarli; jedni strzegli ze dworu, drudzy plądrowali wewnątrz. Cały skarb Milonowi zabrali, a zdobycz była tak wielka, że choć byli liczni, nie zdołaliby unieść wszystkiego. Więc wyprowadzają konia mego, mnie samego i towarzysza mego osła, obciążają nas pakami, a następnie pędzą z pośpiechem w góry, nie szczędząc kijów dla zachęty. Zrozpaczony, upadający pod ciężarem, chciałem wezwać imienia cezara na pomoc, ale tylko potężne *o* zdołałem wygłosić, *caesar* utkwiło mi w gardle. Wołanie moje nie podobało się rozbójnikom, więc nowe na mnie spadły kije. Dopiero kiedyśmy się dostali w samotne wąwozy, zwolnili nieco kroku.

Księga czwarta: Było już południe, kiedyśmy się zatrzymali w osadzie pewnej, u starych ludzi, zostających w zmowie z rozbójnikami. Zdjęto z nas wszystkie ładunki, obdarzono podarunkami starych, a nas puszczono na paszę. Uważałem to sobie za ujmę jeść trawę razem z koniem i osłem, oglądałem się za czemś lepszem. Spostrzegłem niebawem ogród warzywny za stajnią, i tutaj, głodny na śmierć, straszliwe zrządziłem spustoszenie. Patrzałem następnie za różami i w istocie zobaczyłem coś różowego w oddaleniu, tam też galopem kroki swoje skierowałem, podobniejszy do olimpijskiego wyścigowca, aniżeli do osła zmęczonego. Niestety, nie były to róże, lecz oleandry, kwiaty trujące, które byłbym zrozpaczony jadł mimo wszystko, gdyby nie młody człowiek, widocznie właściciel ogrodu, który spostrzegłszy szkodę, jaką mu w warzywach zrobiłem, z potężnym kijem przybiegł i nielitościwie bić mnie zaczął. Byłby mnie może ubił nawet, ale pomyślałem o obronie i wymierzyłem mu kopytami cios taki, że upadł aż na wzgórze poblizkie. Spostrzegła to żona jego i wrzeszczeć poczęła w niebogłosy. Zbiegli się zewsząd sąsiedzi z kijami, straszne psy na mnie puszczono, obsaczono zewsząd, schwytano i przywiązano rzemieniem, aby mnie bić wygodniej. Od bolu, wnętrzności moje straciły sprężystość, rozwolniły się, a zawartość ich jak z sikawki lać się zaczęła na najbliższych; innych odpędził odór niewysłowiony.

Gdy słońce do zachodu nachylać się zaczęło, rozbójnicy objuczyli nas na nowo. Szliśmy już dość długo, bici ustawicznie, gdy mnie siły znów opuszczać zaczęły. Kopyta moje zdarły się na kamieniach, zacząłem kuleć. Płynął tam strumyk ładny, postanowiłem w nim się położyć i nie ruszyć się więcej. Ale mój towarzysz osieł, jakby odgadując mój zamiar, uprzedził mnie i wyciągnął się na ziemię jak nieżywy. Ciągnęli go za uszy, za nogi, za ogon, on ani się ruszył. Cóż robią ci ludzie, aby czasu nie tracić? Zdejmują z niego ładunek, kładą go po połowie na mnie i na konia, towarzyszowi mojemu przebijają nogi, ciągną go do przepaści, w którą go rzucają, gdzie się z pewnością zabił do reszty. Los jego potężne na mnie wywarł wrażenie, postanowiłem odtąd wyrzec się podobnych podstępów i służyć jak sumienny osieł.

Na szczęście, niedaleko już było do mieszkania rozbójników. Opiszę je, abyście poznali mój talent i przekonali się dowolnie, że umysłu bynajmniej oślego nie miałem; *nam et meum simul periclitabor ingenium, et faxo vos quoque, an mente etiam sensuque fuerim asinus (c. 6.)* Była to jaskinia u stóp góry bardzo wysokiej, całej gęstym pokrytej lasem. Naprzeciw wznosiły się przepaściste skały, pomiędzy niemi a górą były rozpadliny, pokryte zaroślami. Z wysokości spływał potok, który dzieląc się na liczne ramiona, przyczyniał się do obrony. Do jaskini prowadziła bardzo wązka ścieżka, z obu stron palisadami zamknięta; u wejścia samego wznosiła się silna wieża. — Rozbójnicy zawołali staruszkę zgarbioną, ich gospodynią, mówiąc: „stare ścierwo, cóżeś tymczasem robiła? Zapomniałaś, że nam potrzeba posiłku?“ „Najdzielniejsi panowie moi, odpowiedziała im stara, drżącym od przestrachu głosem. Doskonała wieczerza czeka na was, chleba jest dosyć, wina jeszcze więcej, ciepła kąpiel jest także gotowa.“ — Rozbierają się opryszki, grzeją przy ogniu, kąpią się, nacierają oliwą i zasiadają do stołu. Niezadługo przybywają inni, jeszcze liczniejsi, z obfitą zdobyczą w złocie i srebrze, w drogich materyałach. Ci po kąpieli zasiadają także, jedzą i piją wszyscy bez porządku i miary, wrzeszczą, śpiewają, żartują, podobni do centaurów, lub lapitów tessalskich. Jeden z nich, siłą górujący, tak się odezwał: „nasza wyprawa do Hypate, na dom Milona, udała się doskonale; łupy zdobyliśmy znaczne, nie straciliśmy ani jednego człowieka, a przyprowadziliśmy ośm nóg więcej. Wy zaś którzyście podjęli wyprawę do Beocyi, ponieśliście wielkie straty, największą w osobie Lamacha, nieustraszonego dowódcy. Wszystką waszą zdobycz oddałbym za niego jednego. To był dowódca godny sławy królów i generałów, wy zaś jesteście tylko złodziejami na małą stopę, szukającymi łatwej zdobyczy w domach bab starych.“ — Na to odpowiedział mu jeden z przybyłych: „mylisz się, sądząc, że wielkie domy trudniej obłupić, aniżeli małe, i że

mniejsze tutaj niebezpieczeństwo. Przekonasz się o tem, z opisu naszej wyprawy. Przybywszy do Teb siedmiobramnych, rozpoczęliśmy zwiady. Wskazano nam dom niejakiego Chryserosa, starca bardzo bogatego, który, aby uniknąć obowiązków i urzędów publicznych, udawał żebraka, żyjąc sam jeden w domu małym, ale dobrze zamkniętym. W nocy tam idziemy, nie chcemy drzwi wysadzać, aby nie robić łoskotu. Lamachus wtedy przesuwa rękę przez szczelinę bramy, aby odsunąć rygiel, ale cóż, ów łotr Chryseros już czuwał, szybko gwoździem przybił rękę dowódcy do drzewa, następnie wybiegł na płaski dach domu i zaczął wołać sąsiadów na pomoc. Nie było czasu do stracenia, Lamachus kazał sobie uciąć rękę w łokciu i nuż uciekać. Ale czujemy pogoń za nami, a ucieczkę spieszną utrudniał Lamachus, ciężko skaleczony. On sam wtedy wielkodusznie przebił się mieczem, oświadczając, że rozbójnik bez dłoni na nic się nie przyda. Wrzuciliśmy zwłoki do morza, gdzie znalazł grób wielki, jak jego dusza. Straciliśmy także Alcima, opowiem jak. Wdarł się do domu starej kobiety, podczas gdy spała i wyrzucał nam przez okno ze znacznej wysokości wszystko, co tam znalazł. Zdarł nawet kołdrę ze starej, która uklękła przed nim, prosząc o litość i wyrażając zdziwienie, że jej rzeczy wyrzuca na podwórze ludzi bogatych, którzy je z pewnością zabiorą. Ten podstęp jej się udał, Alcim chciał się przekonać, czy rzeczywiście jej rzeczy nie w nasze dostają się ręce. Wychyla się przez okno, aby dobrze widzieć, z czego korzystając stara, chwyta go za nogi i wyrzuca na kamienie, o które sobie kości połamał. Krew z ust strumieniem mu się lała. Zabraliśmy go uciekając, żył już nie długo, a grób znalazł w tych samych, co Lamachus, falach.

Zniechęceni niepowodzeniem w Tebach, przenosimy się do Platei. Dowiedzieliśmy się tutaj, że Demochares, jeden z najbogatszych w mieście, zamierza urządzić walki gladyatorów, polowania na dzikie zwierzęta i podobne igrzyska. (Apulejusz znajduje w tem okazyą do retorycznego popisu, z której, jak już często dotąd, nie zaniedba skorzystać: *Quis tantus ingenii, quis facundiae, qui singulas species apparatus multijugi verbis idoneis possit explicare?* On właśnie jedyny do tego, my jednakże opis jego bardzo skrócimy). W tym celu Demochares postarał się o wielką liczbę niedźwiedzi, na które miano polować w oczach widzów, umieszczonych na ruchomych trybunach. Zwierzęta te jednak zaczęły podczas gorącego lata chorować i ginąć. Wyrzucano je za miasto, a głodne ubóstwo rozchwytywało ich mięso na pożywienie. Myśmy także zabrali niedźwiedzicę, jednę z największych i zanieśli do naszej kryjówki. Za radą obecnego towarzysza Babulusa i moją, skórę ściągnęliśmy starannie i oczyścili, mięso zjedli, następnie jednego z nas do głównego zadania wybrali. Zaszczyt ten padł na Thrasyleona, chociaż

kandydatów było więcej. Zaszyliśmy go starannie w skórę, tak aby się w niczem od niedźwiedzia nie różnił, następnie umieścili w klatce i zanieśli do Democharesa z listem podrobionym rzekomo od Nikanora, przyjaciela jego z Tracyi, który mu niby potężnego niedźwiedzia do igrzysk jego przysyła. Ucieszył się Demochares, a wszyscy winszowali mu niezwykłego podarunku. Za naszą radą umieszczono klatkę z niedźwiedziem w chłodnem miejscu, w dziedzińcu. Najbliższej nocy bezksiężycowej, na dany znak, Thrasyleon wyszedł z klatki, zabił śpiących strażników, także i odźwiernego, którego kluczem bramę nam otworzył. Wskazywał następnie, gdzie szukać kosztowności i skarbów, bo pilnie się poprzednio rozglądając, dobrze miejscowość rozpoznał. Zabrane rzeczy zanosili towarzysze spiesznie do grobowca, za miastem, gdzie z trumien wyrzucaliśmy trupy, aby mieć miejsce do łupów.[1]) Następnie wracali po nowe. Ja stałem na straży przy bramie, niedźwiedź chodził po domostwie. W tem spostrzega go młody niewolnik, a zamiast się nastraszyć i ukryć, jak na to liczyliśmy, budzi służbę, która się gromadnie zbiega ze światłem, z pochodniami, z latarniami, uzbrojona w kije, oszczepy, miecze. Co gorsza ogromne psy na Thrasyleona spuścili, szczując i podniecając. Bronił się jak bohatyr nasz towarzysz, zdołał nawet na ulicę wybiedz, ale i tu psy go dosięgły, w dodatku nowe, od sąsiadów puszczone. Zginął rozszarpany, my jednak wróciliśmy z bogatą zdobyczą.

Po tem opowiadaniu wylano ze złotych pucharów libacye na cześć poległych, śpiewano pieśni sławiące Marsa, a potem wszyscy posnęli. Nam stara dała owsa do sytości, ja jednak, chociaż lubię owies tłuczony i na wolnym ogniu gotowany, wolałem się dobrać do chleba, którego kilka koszów stało na boku. Jako Lucius, nie zjadałem więcej, jak dwie, lub trzy bułki, teraz jako osieł, zjadłem ich do rana trzy kosze. Następnie ze skromnością właściwą osłom *(asinali verecundia ductus)* poszedłem pić do rzeki.

W śród nocy jeszcze bandyci powstawali, a uzbrojeni w miecze, niektórzy przebrani jako straszydła, puścili się w drogę. Powróciwszy, nie przynieśli żadnego łupu, ale przywiedli brankę młodą i tak ładną, że nawet na ośle wrażenie zrobiła. Płakała niestety, darła sobie włosy

---

[1]) *Et portam civitatis egressi, monumentum quoddam conspicamur procul a via, remoto et abdito loco positum. Ibi capulos carie et vetustate semitectos, quîs inhabitabant pulverei et iam cineresi mortui, passim ad futurae praedae receptacula reseramus c. 18.*

Mamy w tem jeden z dowodów, że Grecy za czasów Apulejusza obok urn i popielnic, używali także trumien, a więc dwu sposobów grzebania zmarłych. Drugi może z Egiptu się rozpowszechnił.

i suknie, po których było widać, że z wielkiego pochodziła domu. Starali się uspokoić ją bandyci, mówiąc: „pewną bądź życia twego i honoru, byleś tylko nie popsuła nam korzyści, jaką przez ciebie osiągnąć chcemy. Twoi rodzice są bogaci, my zaś z biedy chwyciliśmy się naszego rzemiosła. Niech złożą okup za ciebie, swej krwi odpowiedni." Polecili starej, aby się starała brankę uspokoić dobrocią, a sami na nową udali się wyprawę. Dziewczyna płakała teraz więcej jeszcze, a łkanie jej mnie także łzy wyciskało. „Jakże się uspokoić w jaskini zbójców, wołała, gdzie jestem zgubioną na zawsze, powieszę się, przebiję, rzucę się do przepaści." Po długich lamentach zasnęła, ale wnet budzi się z przerażeniem i jeszcze bardziej płakać zaczyna. Zdawało się jej, że zbójcy zabili kamieniem jej narzeczonego, spieszącego na jej ocalenie. Bo porwano ją wśród przygotowań weselnych. Narzeczony jej był jej bratankiem, zaledwie trzy lat od niej starszym; z nim rosła, wychowywała się, nigdy się nie rozdzielali. „Dawno już eśmy sobie przyrzekli małżeństwo, mówiła. On już w świątyni publicznie składał ofiary, mnie matka do ślubu stroiła, całując mnie i ciesząc się, że będzie babką. Gdy w tem do ustrojonego domu wpadają zbójcy z dobytymi mieczami i porywają mnie omdlałą ze strachu. Sen, który miałam, powiększył jeszcze mą rozpacz. Zdawało mi się, że widzę przerażonego męża mego, jak ścigając rozbójników, upadł zabity przez jednego z nich kamieniem." „Moja panienko, uspokój się, mówiła jej stara: snom nie wierz, zwłaszcza dziennym, które są złudne, a co do snów nocnych, te najczęściej na odwrót tłomaczyć trzeba. Tak więc płakać, być bitą, zapowiada korzyść i pomyślność; na odwrót, śmiać się, opychać się słodyczami, albo oddawać zmysłowej rozkoszy, zwiastuje zbliżające się zmartwienie, chorobę, albo inną przykrość.[1]) Tem mniej myśl o samobójstwie, bo gdybyś chciała moich junaków pozbawić zysku, gotowi spalić żywcem; bandyci nie są wcale czuli na płacze." Dziewczyna zwróciła się tedy do starej, prosząc ją o litość i całując po rękach, stara zaś do niej: „słuchaj, powiem ci powiastkę to cię uspokoi."

(Tutaj, (IV. 28) następuje przedziwna powieść o Amorze i Psyche, nie mająca wcale ścisłego związku z całością. To też podamy ją osobno wraz z objaśnieniem, którego wymaga. Wypełnia ona koniec księgi czwartej, całą księgę piątą i większą część księgi szóstej, do której końca od razu przechodzimy.)

Księga szósta (VI. 25). Stara ledwie skończyła swoją powiastkę, gdy rozbójnicy wrócili, obciążeni zdobyczą, nie bez walki zyskaną, bo kilku było rannych. Znaczna jej część była ukrytą po drodze, więc

---

[1]) Zwracamy uwagę na te reguły starożytnego sennika.

silniejsi zaraz po nią się wybrali, zabierając konia i mnie ze sobą. Po drogach bardzo stromych i łamanych, popędzani kijami, przybyliśmy pod wieczór do owego miejsca, gdzie nas objuczono najróżniejszemi rzeczami i bez wypoczynku pognano na powrót. Że to było w nocy, więc spadłem, pędzony na oślep, z dość wysokiej skały i potłukłem się mocno, ale nie zważając na to, kijami popędzili mnie kulejącego naprzód. Gorsze było, co mówili między sobą: „od czasu kiedy to bydlę mamy u siebie, nic nam się nie wiedzie, złą nogą do nas wstąpił, *pessimo pede domum nostram accessit* (c. 25). Najdzielniejsi z pomiędzy nas już zginęli, albo są ranni. Skoro wrócimy do domu, trzeba z nim skończyć i dać go sępom na pastwę. Przestraszony, zapomniałem teraz o kulawej nodze, biegłem jakbym miał skrzydła. Gdy do jaskini doszli, zdjęli z nas tłomoki i znów do kryjówki zawrócili, zabierając z towarzyszy tych nawet, którzy poprzednio w domu zostali. Nas, jako zbyt powolnych, tą razą wziąć nie chcieli.

Miałem tedy czas do rozważania: „Lucyuszu, mówiłem sam do siebie, na co ci czekać sromotnej śmierci? Uciekaj póki czas! nikogo w domu nie ma, ze starą dasz sobie radę.“ Więc zrywam postronek i w nogi. Widzi to stara, biegnie za mną, chwyta za postronek i ciągnie na powrót. Zdecydowany na wszystko w obec grożącej mi niebawem śmierci, uderzyłem starą kopytami i powaliłem na ziemię. Nie puściła jednak powrozu, wlokłem ją jeszcze ze dwadzieścia kroków, krzyczącą o pomoc. Nikt jej w tem pustkowiu nie słyszał, prócz owej branki. Ta rzeczywiście wybiega, wydziera jej postronek, wskakuje na mó grzbiet i pieszczotą zachęca do ucieczki. Chciałem ocalić siebie samego dla dziewczyny także dużo miałem współczucia, więc galopowałem jak koń, a nie jak osieł. Ona zaś ciągle mnie głaskała, pochlebiała mi a czego nie obiecywała! Gdy ją ocalę, ona grzywkę moją na (zo ładnie rozdzieli, włosie na szyi uczesze, nawet ogon mój, nigdy nie myty, miał się stać błyszczącym za jej staraniem. Ustroi mnie świecidłami, że będę podobny do firmamentu niebieskiego, z własnego jedwabnego fartucha dawać mi będzie migdały. Ucieczkę swoją na mnie każe przedstawić w obrazie, który zawiesi w przedsionku domu swego, każe opisać poetom, którzy ją porównają do Europy, do Ariona, do Phryxusa.

Dobiegliśmy tymczasem do dróg rozstajnych. Tu ona mnie nawracała na prawo, bo tamtędy wiodła droga do jej miasta; ja wiedząc, że właśnie tam udali się zbójcy, skręcałem uporczywie na lewo. W ciągu tego upartego sporu nagle schodą nas bandyci, wracający do jaskini. Poznali nas odrazu i pytają z szyderstwem: „gdzież to tak spiesznie po nocy? Przykro ci u nas panienko? Chcesz do rodziców? my cię tam

krótką odstawimy drogą!“ To mówiąc zawracają mnie przemocą. Przypomniałem sobie teraz, że jestem kulawy i zaczynam utykać, na to jednak oni znali tylko jedno lekarstwo: kij, którego też nie szczędzili.

Zbliżając się do jaskini, co widzimy? Starą, wiszącą na gałęzi cyprysu! Odcięli ją i rzucili do przepaści. Następnie związali dziewczynę, sami zaś zasiedli do wieczerzy, którą im troskliwa, a lękliwa gospodyni przed śmiercią jeszcze zgotowała. Jedząc, naradzali się, co zrobić z branką? Jeden radził żywcem ją spalić, drugi na krzyż przybić, trzeci zamęczyć. Wszyscy żądali dla niej śmierci, chodziło tylko o to, aby była połączona z męczarnią. Postanowili wreszcie, aby najprzód mnie zabić, skórę moją ściągnąć i w nią zaszyć dziewczynę, następnie rzucić na słońce, aby cierpiała od skwaru, robactwa, smrodów i sępów, które zwabione odorem mej skóry, przylecą i rozszarpią nieszczęśliwą. Słyszałem to wszystko, wiedziałem, jaki los mnie czeka i cóż miałem począć innego, jak płakać?

Księga siódma. Ciemność nocy ustępowała, dzień zaświtał, słońce już błyszczącym wozem wszystko rozjaśniło, gdy przybył jeden z towarzyszy, powitany życzliwie od wszystkich. Usiadł przy samym wejściu jaskini, cały zdyszany i tak opowiadać zaczął: „co do Milona w Hypate, którego dom niedawnośmy złupili, możemy być spokojni. Wiecie, żem tam pozostał, aby się dowiedzieć, co ludzie mówić będą. Oto sądzą powszechnie, że sprawcą zamachu był niejaki Lucius, młody człowiek, na pozór przyzwoity, który znalazł gościnność u Milona, tutaj zawiązawszy stosunek ze służącą, zbadał kryjówki domu, a następnie kradzież wykonał i znikł tejże nocy. Posłużył mu do tego koń siwy, którego miał w stajni. Przychwycono jego służącego, wzięto go nawet na tortury, ale nic nie wyznał, wysłano przeto ludzi zaufanych do Koryntu, skąd pochodził, aby go wyśledzili i sprawiedliwości wydali.“

Słyszałem to opowiadanie, a uniesiony gniewem, chciałem śmiało i uroczyście zaprzeczyć temu ohydnemu posądzeniu i zawołać: nie, winowajcą nie ja jestem! Ale wydobyłem tylko potężne *nie* ze sześć razy może, reszta utkwiła mi w gardzieli. Ze smutkiem myślałem sobie, jak Fortuna jest ślepą rzeczywiście, jak poniża niewinnych, darami obdarza niegodziwych. Nie dość, że postawiła mnie niżej własnego konia, ale posądziła mnie względem szanownego Milona o zbrodnię niewdzięczności, zbliżającą się do ojcobójstwa.

Nowoprzybyły wysypał tysiąc złotych talarów przed towarzyszami, które zabrał podróżnym, a które rzetelność jego kazała mu do wspólnej złożyć kasy. Następnie mówiono o stanie bandy, a gdy się dowiedział, że kilku najdzielniejszych zginęło, radził zaniechać na razie wypraw większych, a starać się przedewszystkiem o nowych towarzyszy. „Mam

właśnie takiego, który nam może się stać bardzo pożytecznym". Polecono mu, aby go zaraz przyprowadził. Odszedł a po niejakim czasie wrócił z młodzieńcem, podobnym do olbrzyma, odzianym w łachmany. „Witam was, dzieci Marsa, przemówił nowoprzybyły i proszę, abyście mnie życzliwie na towarzysza przyjęli. Nie jestem nowicyuszem w waszem rzemiośle, zna mnie Macedonia cała i inne kraje. Jestem Hemus z Tracyi, sławny dowódca. Ojcem moim był Theron, rozbójnik zawołany i ten mnie przy sobie wychował. W ostatnim czasie niepowodzenie nas dotknęło. Napadliśmy pod Actium urzędnika cesarskiego, którego żona Plotina, kobieta wielkiej odwagi, nie tylko nam ostry opór stawiła, ale następnie u cesarza wyjednała pościg za nami. Cezar rozkazał, aby banda Hemusa przestała istnieć i rozkaz wykonany został. Wszyscy towarzysze zginęli, ja sam ledwie zdołałem uciec, przebrany za kobietę. Odtąd sam jeden wykonywałem moje rzemiosło i nie przychodzę do was z próżnemi rękoma, oto dwa tysiące złotej monety, które jako posag mój wam przynoszę".

Przyjęto go z uniesieniem i wybrano naczelnikiem. Jako taki wypytywał się o sprawy bieżące i dowiedział o brance, która na śmierć skazaną została. Kazał ją sobie pokazać, a zobaczywszy odradzał zabójstwa, nieprzynoszącego żadnej korzyści. Lepiej ją sprzedać, a kupiec w mieście zawsze się znajdzie. Wiecie przecież, do jakich domów chętnie towar taki kupują! Po niejakiem wahaniu się radę przyjęto i zaraz pęta zdjęto z dziewczyny, oświadczając jej, co postanowiono. Ona bardzo się z tego ucieszyła, co we mnie obudziło oburzenie niesłychane. „Oto wierna narzeczona, oto przykład niewieściej stałości!" tak sobie z goryczą myślałem.

Nowy dowódca podał następnie myśl, aby wyprawić ucztę na cześć Marsa, celem uproszenia jego opieki i pomocy. Dajcie mi dziesięciu towarzyszy, a napadnę na najbliższe miasto i stamtąd przyniosę podostatkiem wina i przypędzę bydła; wy przygotujcie ogień. Powrócił na czas i sam gorliwie przygotowaniem bankietu się zajął: on na rożen mięso wsadzał, on przyprawy przyrządzał, on obnosił, a przedewszystkiem wina dolewał. Od czasu do czasu do dziewczyny wychodził i zanosił jej najlepsze kąski. Za to wymagał całusa, ona zaś chętnie mu go dawała. Widząc to, zmartwiłem się jeszcze więcej. „A te, pomyślałem sobie tak się zapominać, tak narażać siebie i mnie także! Bo gdy spostrzegą czy nie pomyślą na nowo o zaszyciu jej w moją skórę?" — Słyszę potem jak jej ów młody olbrzym dogaduje: „bądź dobrej myśli Charito, wnet wolną będziesz;" a potem znów hojnie wina dolewa, które, jak mi się zdawało, na sen było przyprawione. Zaczęło mi się rozjaśniać w myśli: „to nikt inny, tylko jej narzeczny Tlepolemon!" Wnet wszyscy byli

pijani i snem zdjęci. Wtedy olbrzym powiązał każdemu ręce i nogi, wsadził Charitę na mój grzbiet i spiesznie ją do rodziców przyprowadził. Wyszli na jej spotkanie rodzice, krewni, klienci, wychowańcy, niewolnicy, wszyscy ucieszeni, wesołe okrzyki wydający, do których i ja dołączałem swój głos donośny, aby się nieodróżniać od innych.

Tlepolemon nie bawiąc długo, popędził mnie w towarzystwie innych zwierząt jucznych i ludzi do jaskini napowrót, gdzie rozbójnicy spali jeszcze powiązani Teraz ich wyprowadzono, część zepchnięto w przepaść, część pościnano; łupy, w jaskini przechowane, włożono na mnie i towarzyszy i przeniesiono do miasta do skarbu publicznego. Wesele Tlepolema odbyło się niezwłocznie; mnie wtedy dano taką racyę owsa, że wystarczyłaby dla baktryjskiego wielbłąda, ale cóż, kiedy mi owies nie smakował! Z zazdrością spoglądałem na psy, które się objadały temi samemi, co goście, potrawami i przeklinałem Fotis, że mnie raczej w psa, zamiast w osła nie przemieniła.

Charite okazała się dla mnie pełną wdzięczności. Zaraz nazajutrz po ślubie zwołano radę familijrą, aby postanowiła, co ze mną zrobić. Jedni radzili, aby mnie nie obarczać żadną pracą, a dać podostatkiem bobu, wyki i owsa, od czego prawdopodobnie utyję; inni sądzili, że najlepiej mi będzie na wsi, na wolności zupełnej, w stadninie koni, gdzie z pewnością mułów przybędzie z pożytkiem dla gospodarstwa. Tę radę przyjęto, przywołano stajennego i oddano mnie jego opiece. Ale cóż, ogiery domyśliły się we mnie rywala i to niegodnego, to też nie zaniedbały dać mi poznać swojej wyższości to kopytami przedniemi, to tylnemi, to znów zębami. Zawziętość ich była tak nieubłaganą, wbrew wszelkim prawom gościnności, że życie przykrem mi się stało.

Wzięła mnie tedy żona stajennego i kazała obracać młyn. Nie dość jej było na tem, żem dla niej mąkę wyrabiał, wynajmowała mnie jeszcze sąsiadkom, które jej za to płaciły. I to jej było mało: owies, dla mnie przeznaczony, mnie samemu mleć kazała, sprzedawała mąkę chłopom okolicznym, mnie zaś dawała otręby nieprzesiane, nieczyszczone, pełne kamyczków, które mi gardło raniły.

Widocznie zdawało się Fortunie, że mi tu za dobrze, więc za jej sprawą przeznaczono mnie do noszenia drzewa z lasu górskiego, pod dozorem chłopaka, który był jednym z najgorszych urwiszów na ziemi. Już chodzenie na górę po drodze tak kamienistej, że mi się kopyta psuły, było bardzo przykre, w dodatku bił mnie bez powodu, a bił zawsze w to samo miejsce, na prawem udzie, gdzie mi ranę zrobił głęboką i ciągle bił po tej ranie zakrwawionej. Kładł na mnie ciężar stosowny dla słonia, nie dla osła, a gdy się zdarzyło, że ciężar przechylał się na jednę stronę, to wtedy dodawał kamieni na

drugą stronę dla równowagi. Gdy przyszło przebywać rzeczkę, wtedy wskakiwał na mój tył, aby się nie zamoczyć. Czy było mi lżej wtedy? To też zdarzało się, żem wydobywając się na brzeg przeciwny, ugrzązł w błocie i upadał we wodę, a wtedy on zamiast mi pomódz, głowę za pomocą uzdy mi podnieść, bił tylko i bił ogromnym kijem. Wymyślił inną jeszcze złośliwość: oto zebrał wiązkę kolczystego ciernia i przywiązywał mi ją pod ogonem. Kłuło mnie, gdym szedł wolno, kłuło więcej jeszcze, gdym pospieszał: widocznie chciał mnie zamęczyć! Zniecierpliwiony ugodziłem go raz kopytami, ale nie dość silnie, niestety! Wtedy on wymyślił zemstę niegodziwą. Idąc do lasu, włożył na mnie ogromny pakuł ładunek, po drodze postarał się o głownię rozpaloną i wsadził ją w środek pakuł, które w jednej chwili płomieniem wybuchły. Byłbym zginął bolesną śmiercią, ale spostrzegłem w czas kałużę błotnistą, pełną wody po wczorajszym deszczu; do niej spieszę, w nią się rzucam, w niej tarzam, gaszę ogień, śmierci uniknąłem. Powiedział łotrzyk następnie przed ludźmi, że to ja umyślnie do ognia się zbliżyłem, aby się pakuły spaliły.

Inne jeszcze czarne oskarżenie na mnie zaniósł: powiedział o mnie, że jestem leniwą, rozpustną bestyą, która się zakochuje w każdej przechodzącej kobiecie, zrzuca ze siebie ładunek, goni za niemi jak wściekły, całuje je i brudzi obwisłemi swemi wargami, zagraża ich życiu. Słuchałem tych potwarzy w pokornem milczeniu, nie mając sposobu obrony, pasterze jednakże, podburzeni przeciw mnie, radzili chłopakowi, aby mnie zabił. Mięso jego zjemy sami, wnętrzności dasz psom, a skórę zaniesiemy państwu, udając, że go wilk zagryzł. Już się cieszył chłopak z tego wyroku, cieszył się także, że on ma go wykonać i nóż zaczął ostrzyć na kamieniu. Odezwał się jednak inny z chłopów w te słowa: „szkoda zaiste zabijać ładnego osła, do roboty zdatnego. Jeżeli jest rozpustnych obyczajów, czy nie ma, sądzicie, na to sposobu? Wykastrujmy go, a stanie się skromnym, spokojnym i utyje w dodatku. Chcecie, to za kilka dni, po jarmarku, przyniosę potrzebne narzędzia i wykonam operacyą, w której jestem biegły“.

Zgodzili się, od Hadesu byłem ocalony, ale byłoż to co lepszego, co mnie czekało? Stracić powagę męskiego osła! Na samą tę myśl zalewałem się łzami. Raczej samobójstwo, raczej umrzeć z godnością! Nie umiałem jednak na razie wybrać najodpowiedniejszej śmierci, a tymczasem następnego rana chłopak popędził mnie znów do lasu. Tu mnie przywiązał do gałęzi, a sam poszedł nieco głębiej wycinać drzewo. Niespodzianie z jaskini poblizkiej wychodzi potężny niedźwiedź. Na jego widok zrywam się od gałęzi całą siłą i uciekam, co nogi starczą, przed niedźwiedziem i przed chłopakiem. Z góry na dół nie biegnę, ale się

kulam całem ciałem. Przybyłem wreszcie na równinę, gdziem zwolnił biegu. Spostrzegł mnie jakiś obcy, wskoczył na mnie i jedzie jak na własnym ośle. Nieszczęściem spotkał naszych pasterzy, którzy mnie poznali, a nie widząc chłopaka, zatrzymali obcego, bili go i poniewierali, jako osłokrada, z powrozem na szyi poprowadzili go na górę, gdzie chłopak zwyczajnie drzewo rąbał. Tutaj znaleziono członki jego rozszarpane i rozrzucone. Cieszył mnie ten widok, nie przeczę, oni zaś posądzili obcego o zabójstwo, zamknęli go tymczasem we wsi, aby go następnie wydać sądowi.

Ojciec i matka opłakiwali bardzo śmierć swego syna, matka zaś w swym żalu i w zawziętości, przyszła do mnie do stajni i zaczęła mnie bić kijem tak długo, aż jej stara ręka obwisła. Wyrzucała mi, żem syna jej nie ocalił, żem w jego obronie nie stanął. Wymyśliła nową dla mnie mękę, wsadzając mi w tył węgiel rozżarzony [1]. Przeciw bólowi i przeciw starej użyłem tego samego środka co dawniej przeciw ogrodniczce i jej pomocnikom. Obryzgałem jej twarz i oczy, uciekła tedy oślepiona i obrudzona, a biedny osieł dopiero wtedy został w spokoju.

Księga ósma. O godzinie, gdy kogut zapowiada koniec nocy, przybył do nas służący Charity, z wiadomością, co się stało z jego panią. „Stajenni! owczarze! skotarze! ciężkie nieszczęście na dom padło! Opowiem je wam, jak umiem, chociaż powieść jest godną tego, aby ją zręczne pióro spisało. W sąsiedniem mieście był młodzieniec rodu znacznego, przytem bogaty, ale obyczajów rozpustnych, hulackich. Mówią nawet, że należał do bandy rozbójników. Nazywał się Thrasyllus. Gdy Charite wyrosła, zgłosił się o jej rękę, a choć został odrzucony, nie dał za wygraną. Widział tylko, że drogą prawą do celu nie dojdzie, przeto wybrał drogę podstępu. Udawał, że jest uszczęśliwiony z ocalenia Charity z rąk opryszków, starał się pozyskać przyjaźń jej męża, co mu się też udało. Jednego razu Tlepolemos wziął go ze sobą na polowanie. Zapuścili się w głąb lasu, gdzie, zamiast spodziewanej sarny, wytropili ogromnego odyńca. Za namową Thrasylla pojechali konno jego śladem, chociaż Charite prosiła męża, ażeby się wyrzekł walki z dzikiemi bestyami. Tlepolemos dzidę swą pierwszy na dzika rzucił, Thrasyllus lancą, nie dzika ugodził, lecz konia Tlepolemosa, tak że rumak padając na ziemię, przygniótł i pana swego. Teraz dzik rzucił się na przywalonego, rozrywając go kłami. Tlepolemos zrywał się do obrony, wołał pomocy Thrasylla, ten jednak, zamiast mu pomódz, dobił go lancą, następnie dobił także i dzika. Zbiegliśmy się wszyscy na miejsce nieszczęścia, a Thra-

---

[1]) Podobnie w Anglii później zamęczano królów nawet, tylko rozpalonem żelazem.

syllus z płaczem nam opowiadał, że dzik rozszarpał jego drogiego przyjaciela.

Żal Charity nie miał granic. Jak bachantka, z rozpuszczonymi włosami biegła przez miasto przeciw zwłokom męża, za nią cała ludność prawie. Podczas pogrzebu jednak najgłośniej narzekał Thrasyllus, przyczem starał się uspokoić Charitę, która rozdzierała szaty na sobie. Do domu wróciwszy, zeszła do piwnicy, aby już światła słonecznego nie oglądać i tam głodem śmierć sobie zadać postanowiła. Jednakże na prośbę rodziców, krewnych, przemogła się i wróciła do ich towarzystwa. Thrasyllus nie ustawał w zabiegach około niej, spodziewając się, że teraz odrzucony nie będzie Odraza Charity była jednak bardzo wielką, a wzmocnił ją sen jaki miała. Widziała w nim męża zmarłego, słyszała jak ją zaklinał, aby nie wychodziła za mąż za Thrasylla, mordercę jego. Natręctwo nieustanne tegoż natchnęło ją postanowieniem rozpaczliwem. Zgodziła się pozornie na nocną z nim schadzkę, żądała tylko, aby przyszedł sam jeden. Przybył, wprowadziła go piastunka, każąc mu zaczekać na panią, która jest przy łożu chorego ojca, i prosząc, aby się zabawiał winem, którego całą amforę przed nim postawiła. Pił dość długo, a że wino było zaprawione, więc zasnął głęboko. Na to tylko czekała Charite, przyszła teraz dysząca zemstą i oburzeniem, a pragnąc, aby zemsta była długotrwałą i przykrą, wyciąga z włosów długą szpilkę i nią oczy jego przekłuwa. „Noc na twoje oczy, furye na twoje myśli, takie jest moje pragnienie, zawołała!“ Poczem wydobyła z pochwy miecz męża swego, pobiegła do jego grobowca i przebiła się. Tam ją też pochowano. Co począł Thrasyllus? oślepiony, czuł, że za zbrodnię odpokutować powinien. Kazał się zamknąć w grobowcu wiernych małżonków, gdzie głodem życie zakończył.

Wiadomość o śmierci pani rzuciła popłoch pomiędzy służbą. Obawiając się zmiany właściciela, postanowili uciec, zabierając, co się da. Mnie razem z innem bydłem jucznem przywłaszczył sobie główny stajenny, obładował nas najróżniejszemi rzeczami, powsadzał nam na plecy wszystko, co dość szybko uciekać nie umiało: kobiety, dzieci, gęsi, kury, szczenięta, koźlęta. Szedłem chętnie, bo mi się zdawało, żem sromotnego uniknął niebezpieczeństwa.

Przebyliśmy górę lesistą, za którą rozścielała się obszerna równina. Już cienie wieczorne poczęły nakrywać drogę, gdyśmy przybyli do miasteczka ludnego i zamożnego, gdzie wypadło spoczywać Radzono nam czekać dnia jasnego do dalszej drogi, ponieważ wilki, bardzo rozmnożone, napadały podróżnych, lecz chęć oddalenia się jak najwięcej od dawnego miejsca pobytu była u naszych zbiegów tak silną, że jeszcze przed świtem ruszyliśmy dalej. Rozumiejąc, co nam grozi, starałem się

umieścić w środku karawany. Ludzie uzbroili się w oszczepy, dzidy, kije, zaświecono pochodnie. Być może, że od tych świateł spłoszyły się wilki, ale w najbliższej wsi wzięto nas za bandę zbójców, spuszczono na nas straszne psy tessalskie, gorsze od wilków i niedźwiedzi, z dachów rzucano kamieniami. Pokaleczonych, rannych, mieliśmy wielu, puszczono nas swobodnie dopiero, gdy przywódca o litość prosił.

Następny wypoczynek odbywaliśmy na równinie zielonej, ocienionej pięknym lasem. Zbliżył się do nas owczarz stary, którego prosiliśmy o mleko. Pokręcił głową, mówiąc: wy tu chcecie wypoczywać? chyba nic nie wiecie, co to za miejsce! Potem spiesznie się oddalił. Nie rozumieliśmy zgoła, co chciał powiedzieć. Wnet pojawił się inny starzec, z lamentem, że jego wnuk wpadł niedaleko stąd do przepaści, młody człowiek z łatwością mógłby go stamtąd wyciągnąć, on do tego za stary. Prosił na bogów, aby mu kto pomógł! Poszedł z nim jeden z najbardziej rzeskich naszych ludzi. Czekaliśmy na niego dość długo, a gdy czas był w dalszą udać się drogę, wołano na niego, wreszcie wysłano pachołka do owej przepaści za krzakami. Wrócił blady i drżący z przerażenia: widziałem go, mówił, w przepaści, leżącego na wznak, na pół już pożartego przez ogromnego smoka. Domyśliliśmy się, że ów stary owczarz tego potwora miał na myśli, gdy nas ostrzegał.

Nocleg następny wypadł nam we wsi, gdzie opowiadano następne zdarzenie: był tam niewolnik, któremu pan powierzył zarząd wszystkich dóbr swoich. Mimo, że był żonaty z niewolnicą, zapłonął namiętnością dla obcej jakiejś kobiety, ale rodu wolnego. Zmartwiona tem żona przywiązała do siebie dziecko, jakie mieli, i wskoczyła do głębokiej studni. Gdy się o tem dowiedział pan niewolnika, kazał go pochwycić, obnażyć, osmarować miodem i przywiązać do wypróchniałego drzewa, w którym mrówki miały ogromne gniazdo. Zwabione zapachem miodu, obsiadły wnet nieszczęśliwego, który zginął od ich tysiącznych ukłuć, zjedzony powoli, ale doszczętu, aż do kości.

Opuściliśmy nazajutrz dom, gdzie właśnie mieszkał ten biedak, szliśmy cały dzień bez wypoczynku, aby dojść do znacznego i ludnego miasta. Tu zbiegowie nasi osiedlić się zamierzali. Dano nam, jucznemu bydłu, trzy dni wypoczynku, abyśmy nabrali lepszego wejrzenia, a potem wyprowadzono na targ. Konie i inne osły wnet znalazły nabywców, mnie nikt kupić nie chciał, tem bardziej, że wywoływacz kpił sobie ze mnie, wołając: oto stary osieł, bez kopyt, leniwy a kąsający, kto chce skórę na rzeszoto, niech go kupi. Przyszedł wreszcie kupiec: stary, łysy, z kosmykami siwych włosów, które jak pukle spadały, podły jakiś *(Kinaidos)*, jeden z tych, którzy po miastach i wsiach obnoszą boginię Syryjską przy odgłosie cymbałów i trzaskawek *(crotalorum)*. Długo się

wypytywał skąd jestem, ile lat mam, jakie usposobienie, na co wszystko wywoływacz kpinami go zbywał. On znów rozgniewany, obsypywał go przekleństwami w imię wszechmocnej Bogini syryjskiej, matki Idejskiej, Wenery z Adonisem, Belony, świętego Sabadiusa: aby ogłuchł, oślepł i zaniemówił. Wiedz szkielecie, że do noszenia posągu bogini bylejakiego osła kupić nie mogę! Dobił wreszcie targu za siedemnaście denarów i zaprowadził mnie do gospody, wołając do swoich: panny moje, przyprowadzam wam kawalera. Owe panny, byli to pomocnicy jego, rozpustni, grzeszni jak on sam. Odpowiedzieli mu: niech on nie będzie dla ciebie jednego, my także chcemy w nim mieć udział, twoje gołębice.

Następnego dnia, poubierani w różnokolorowe suknie, z pomalowaną twarzą i oczami, w małych mitrach na głowie, w płaszczach żółtych z jedwabiu lub płótna, w obuwiu także żółtem, wychodzą, stawiają na mnie boginię, podwijają rękawy aż do łokci, wywijają nożami i toporami, podskakują jak wściekli, podług dźwięków fletu. Przed domem pewnego bogatego właściciela wrzawę robią niesłychaną, biegają jak fanatycy, wykręcają głowę na wszystkie strony, włosy rozpuszczone zataczają w koło, gryzą się w ciało, nacinają w ramiona nożem obosiecznym. Jeden z nich, oskarżając się o winy niezwykłe, zaczyna się biczować dyscypliną, w której końce były kości wplecione. Od ran noży i od biczowania krew spływa na ziemię strumieniami. [1]) Zmęczeni uspakajają się i zbierają teraz datki, często bardzo hojne. Pobożne dusze dają garniec wina, mleka, ser cały, mąki, nawet owsa dla mnie, który niosąc boginię i podarunki w workach do tego przygotowanych, podobny byłem do świątyni i do szpichlerza zarazem.

Ucieszeni obfitą jałmużną, zebrali się w ustronnem mieszkaniu, aby ucztę wyprawić. Od rolnika wyłudzili najtłustszego barana, którego żądała bogini syryjska, jak mówili, aby głód swój uspokoić. Udali się potem do kąpieli, a stamtąd wracając, przyprowadzili silnie zbudowanego chłopa. Zaczęła się wtedy uczta, a raczej rozpasanie. Oburzenia mego powstrzymać nie mogąc, chciałem zawołać na całe gardło: ależ obywatele! *(Porro quirites)*, ale tylko potężne *o* zdołałem wydobyć z siebie. Zdarzyło się, że właśnie kilku młodych ludzi szukało zbiegłego im osła, a słysząc moje wołanie, przybiegli i stali się świadkami rozbestwienia. Zawołali też czemprędzej sąsiadów, aby i oni poznali, co to za ludzie.

Wieść o tem wnet się rozeszła pomiędzy ludnością, która nie taiła swego oburzenia. Moi właściciele uważali tedy za stosowne uciec już o północy, tak że rano byli już bardzo daleko. Teraz się zatrzymali na

---

[1]) Wszystko to przypomina pod niejednym względem sekty derwiszów na Wschodzie.

miejscu ustronnem i postanowili przedewszystkiem mnie ukarać za niewczesne odezwanie się. Przywiązali mnie do drzewa i poczęli okładać ową dyscypliną z kostkami, tak że ledwie nie skonałem. Byli tacy, którzy mnie zabić radzili, ale przeważyło zdanie, że do noszenia bogini zawsze przydać się mogę. Objuczyli mnie znów na drogę, a płazując mieczem, dodawali żywości.

Doszliśmy do znacznego miasta, gdzie na głos cymbałów, bębenków, i miłych melodyi frygijskich wybiegł naprzeciw nich mąż znaczny i wielce pobożny, zapraszając do siebie na mieszkanie. Było nam bardzo tam wygodnie. Niespodzianie i tutaj życie moje znalazło się w wielkiem niebezpieczeństwie. Jeden z dzierżawców gospodarza przysłał mu okazały udziec sarni, który mając być przyprawiony na wieczerzę, wisiał na drzwiach kuchni. Pies jakiś, lubownik zwierzyny, zjawił się właśnie w porę, aby go porwać i uciec niespostrzeżony. Kucharz był w rozpaczy, a bojąc się kary, postanowił się powiesić. Już się pożegnał ze swoim synkiem, gdy żona, wydzierając mu powróz, podała mu myśl, zbawienną dla niego, złowrogą dla mnie: „Osła, który stoi uwiązany przy kuchni, zaprowadź na ustronie, zabij, udziec wytnij, przypraw dobrym sosem, a zastąpi ci sarni“. Tak więc śmierć moja miała być ocaleniem dla tego złoczyńcy!

Księga dziewiąta: Na to ja zgodzić się jednak nie chciałem. Nie odwlekając, zrywam się z powroza, uciekam wierzgając po drodze, wbiegam do mieszkania właściciela, do sali jadalnej, gdzie siedział przy stole z kapłanami. Przewracam wszystko po drodze, łamię i tłukę, aż gospodarz polecił niewolnikowi, aby mnie dobrze w stajni zamknął. Byłem ocalony.

Ale tylko na razie. Bo gdy Fortuna uweźmie się na kogo, nie pomoże mu ani rozsądek, ani zmyślność, przeciwko wyrokom przeznaczenia. Co mnie na chwilę ocaliło, to miało się stać powodem nowego niebezpieczeństwa. Do sali jadalnej przybiega chłopak z wiadomością, że pies wściekły wpadł nawet z ulicy na dziedziniec, gdzie pokąsał psy myśliwskie, wdarł się do stajni, gryząc bydło juczne i nawet ludzi: Myrtil mulnik, Hefestion kucharz, Hypatavius pokojowiec, Apollonius lekarz, pokąsani od niego. Już się nawet wścieklizna pomiędzy naszemi zwierzętami objawiać zaczyna. Przychodzi im na myśl, że com zrobił przed chwilą, to było także objawem wścieklizny, i że mnie jak najprędzej zabić należy. Słysząc to, wpadam do izby, gdzie mieszkali moi właściciele. Natychmiast zamykają drzwi za mną i stawiają straż uzbrojoną, która mnie żywego wypuścić nie ma. Byłem sam, zmęczony, więc kładę się na łóżko i śpię jak człowiek, przyjemność, jakiej już oddawna nie doznałem. Spałem tak aż do jasnego dnia. Strażnicy się

dziwią i nie wiedzą, co o mnie myśleć, aż jeden daje im radę aby mnie wypróbować, stawiając przedemną cebrzyk z wodą. Jeżeli się napiję, będzie to znak, żem zdrów. Stawiają, ja piję z chciwością, oni mnie uznają za zdrowego, a ja potulnem zachowaniem się utwierdzam ich w tem przekonaniu.

Moi właściciele wybrali się w dalszą drogę, a na mnie przypadł znów zaszczyt niesienia posągu bogini. Po drodze wstępowaliśmy do wielu chat i domów, aż przybyliśmy do znaczniejszej miejscowości i tu zamieszkaliśmy w gospodzie. Opowiadano tu zabawną historyę o żonie, która męża oszukiwała. Chcę, abyście ją także poznali.

Był to sobie biedak, który pracował dla kowali i żył z bardzo lichego zarobku. Zona jego, mimo biedy, znaną była ze swej rozpusty. Jednego razu, gdy wyszedł do roboty, żona wpuściła galanta do siebie i zabawiała się z nim, drzwi na zasuwkę zamknąwszy. Niespodzianie mąż wraca i puka; rozpustnica, przygotowana na różne wybiegi, ukrywa gacha w dużej kadzi, która, wpuszczona w ziemię, częścią tylko wystawała nad podłogę. Wpuszcza potem męża i łaje go za jego lenistwo i niedbałość. Gdyby nie jej praca, gdyby nie zarabiała przędzeniem wełny, byłoby jeszcze gorzej. Datne, sąsiadka, lepsze ma czasy, rano już się objada i opija, a potem bawi się z galantami. Mąż potulny tłomaczy się, że roboty dziś dla niego nie było, ale że mimo to pomyślał, aby mieć trochę pieniędzy i znalazł kupca na kadź, która i tak nigdy do niczego nie służy. Nabywca przyjdzie niebawem, aby ją zabrać i przyniesie pięć denarów. Ona się śmieje:kpię sobie z twego handlu! Ja, nie wychodząc z domu, sprzedałam tę kadź za siedm denarów. Komuż tedy, pyta mąż ucieszony? Temu; który właśnie w niej jest, aby ją obejrzeć. Gach wychodzi z ukrycia i mówi: kadź jest tak brudna, zalepiona, że nie można poznać, czy ma szczeliny, czy nie, daj pan światła, aby lepiej zobaczyć. Mąż postarał się o światło i oświadcza, że sam wnijdzie do kadzi, aby ją oczyścić. Zrobił to, a żona oparta o kadź urągała z gachem dobroduszności męża, pokazując mu to tu, to tam, miejsce oczyszczenia wymagające.

Miejscowość była szczodrą dla moich właścicieli, więc zostali tam dłużej. Zarabiali dużo wróżeniem, nie wysilając się wcale na dowcip. „Kto roboczę woły do jarzma zaprzęgnie, ten pewnie podczas żniw dobry zysk osiągnie: *Ideo conjuncti terram proscindunt boves. Ut in futurum laeta germinent sata*". Ta wróżba służyła dla wszystkich: dla rolników, kupców, żołnierzy, dla nowo zaślubionych. W końcu wszyscy ją już znali i nie było tutaj co dłużej zabawiać.

Szliśmy dalej przepaścistą okolicą, pełną rozpadlin i moczarów i dopiero po długim trudzie wyszliśmy na ścieżkę. Nagle pojawiają się

za nami jeździcy uzbrojeni, zatrzymują nas, kapłanów chwytają za gardło, biją kułakami, wiążą i żądają, aby oddali puhar złoty, skradziony z ołtarza Matki bogów. Jeden z nich szuka sam, zuchwałą ręką sięga wewnątrz bogini, którą nosiłem i stamtąd rzeczywiście puhar wyciąga. Myślicie, że to moich panów zawstydziło? Bynajmniej, śmiali się, mówiąc, że to Matka bogów sama dała w podarunku puhar siostrze swej, Bogini syryjskiej. Ale nie zważali na te żarty ścigający, zawrócili ich do miasta, wtrącili do lochów, posąg i puhar dali do świątyni, mnie zaś sprzedali na licytacyi.

Kupił mnie młynarz z sąsiedztwa, który był zarazem piekarzem. Zaprowadził mnie, obciążonego zbożem, do swego młyna, gdzie było dużo bydląt jak ja, przeznaczonych do obracania kamieni różnej wielkości, we dnie i w nocy. Pierwszy dzień miałem wolny od roboty, a pożywienie dostatnie. Gdyby tak trwało dłużej, byłbym miał dobre czasy i utyłbym z pewnością, lecz nazajutrz o świcie już mnie zaprzęgli do najcięższych kamieni. Zakryli mi głowę i popędzili mnie bruzdą okrągłą a wązką. Poczułem od razu, że to będzie robota strasznie ciężka, więc zacząłem udawać, że wcale do niej przydatny nie jestem i stanąłem nieruchomy. Poznali się na tem, cała ich gromada stanęła przy mnie i na dany znak kije na mnie spadły jak grad. Wyrzekłem się odrazu wszelkich podstępów, i biegałem w koło jak należy, co ich wszystkich do wesołego pobudziło śmiechu.

Biegałem tak przez większą część dnia i już bardzo dychałem, gdy mnie wyprzągnięto i zaprowadzono do żłobu. Nie jedzenie atoli było w tych wolnych chwilach największą dla mnie przyjemnością, lecz przypatrywanie się otoczeniu. Nie bez podstawy najstarszy poeta grecki, przedstawiając wzór męża roztropnego, powiedział, że stał się mądrym i cnotliwym przebiegając wiele krajów i narodów. Ja sam z wdzięcznością wspominam stan mój ośli, który mi pozwolił doświadczyć różnych losów kolei i poznać wiele rzeczy. Widziałem tam ludzi skurczonych, łachmanami tak źle odzianych, że można było dostrzedz na ich plecach zielonawe ślady batów. Na czołach mieli wypiętnowane znaki,[1]) głowy w połowie zgolone, na nogach żelazne pierścienie. Cera ich była niezdrowa, powieki spieczone od ognia, całe ciało mącznym prochem pokryte. Co powiem o mych towarzyszach? Muły, konie, żywione słomą, schudzone, kaszlały ustawicznie od prochu, sapiały z kataru. Szyje i piersi miały stargane od liny, wrzodami pokryte, boki zbolałe od kijów, kopyta spłaszczone od owego twardego wąskiego koła, skórę

[1]) Prawdopodobnie *c. f. (cave furem)*, tak jak francuscy katorżnicy mają wypieczony znak: t. f. (*travaux forcés)*.

sparszywiała. Przedstawiały mi one przyszłość moją, która, porównana z dawnym moim stanem, jako Lucyusza, w gorzką wprawiała mnie zgryzotę.

Młynarz, nasz właściciel, był ostatecznie porządnym człowiekiem, lecz los dał mu żonę tak niegodziwą, że mi go żal było. Złośliwa, okrutna, rozpustna, kłótliwa, uparta, chciwa z jednej strony, marnotrawna w celach bezwstydnych: dusza jej była jak kloaka, zbiorem wszelkiego obrzydzenia. Upijała się rano, a następnie chwytała gachów.[1]) Do mnie żywiła wyjątkową nienawiść, kazała mnie bić bez powodu, do żłobu nie dopuszczać, tylko gdy już towarzysze moi co lepszego wyjedli. Tem ciekawszy byłem poznać jej życie i jej sekreta, a chociaż oczy moje były większą część dnia zakryte kapturem, za to długie uszy moje oddawały mi ciągle niepospolite usługi.

Chodziła do niej co dzień stara jakaś jej powiernica i stręczycielka. Razem jadały śniadanie, układały plany. Słyszę raz, jak jej ganiła, że sobie wzięła teraz kochanka bardzo lękliwego, który się boi męża, młyna nawet, ba, tego osła parszywego, dodaje pani, wskazując na mnie. Lepszy byłby Philetaerus, przystojny, hojny, kpiący sobie ze wszystkich mężów. Powiem ci, jak się spisał niedawno temu. Wiesz, że Barbarus, dekuryon, którego lud szkorpionem nazywa dla ostrości charakteru, ożenił się z panną bardzo urodną i z dobrego domu. Znam ją, wtrąciła piekarka, mówisz o Arecie, mojej szkolnej towarzyszce: *Areten, meam condiscipulam memores* (c. 17). Otóż trzymał ją zawsze pod kluczem, a gdy miał wyjechać, polecił ją straży niewolnika Myrmexa, nakazując nie odstępować jej ani na krok, a grożąc najsroższą karą w razie niedopilnowania. Myrmex tak gorliwie spełniał polecenie, że trzymał ją ciągle za suknię, nawet gdy szła do kąpieli. Philetaerus oddawna upatrzył sobie tę panią i niezrażony trudnościami, postanowił użyć wszelkich środków, aby celu dopiąć. Schodzi więc raz Myrmexa samego, wyznaje mu, że zakochany jest w jego pani, że choruje z miłości, obiecuje mu dziesięć czerwonych złotych, jeżeli mu pozwoli widzieć się z nią, jej zaś dwadzieścia, jeżeli go u siebie przyjmie. Oburzył się Myrmex zrazu na takie żądania, ale obietnica nagrody, złota, jemu, który nigdy miedzi nie miał, spokoju nie dała. Powiedział o tem pani, schadzka została ułożona. W nocy niespodzianie wraca mąż. Myrmex udaje, że nie może

[1]) O jej religii mówi autor co następuje: *Tunc spretis atque calcatis divinis numinibus, in vicem certae religionis, mentita sacrilega praesumptione dei, quem praedicaret unicum, confictis observationibus vacuis fallens omnes homines et miserum maritum decipiens*... IX. 14. Na podstawie tych słów może nie bez słuszności przypuszcza się, że Apulejusz był wrogiem chrześciaństwa, chociaż to raczej do żydowskiej religii odnosić się może. W jednym i drugim razie mogło być potwarzą, ale potwarzą dla autora charakterystyczną.

znaleźć klucza, gach spiesznie się ubiera, chowa się na uboczu, tak że gdy Barbarus wchodził do mieszkania, on równocześnie z domu się wysunał. Ba, ale w pośpiechu zapomniał sandałów, które Barbarus rano pod łóżkiem zobaczył. Rozwścieklony, kazał pochwycić Myrmexa i zaprowadzić na plac publiczny, gdzie i sam się udał, aby po sandałach wytropić winowajcę. Philetaerus właśnie nadszedł i na widok związanego Myrmexa domyślił się, o co chodzi. Prosto tedy do niego idzie, bić go zaczyna po twarzy, nazywa go łotrem, wisielcem, który mu właśnie sandały ukradł. Słysząc to Barbarus, wraca ucieszony do domu, Myrmexa z więzów uwalnia, do domu wraca z nim ucieszony, gdzie mu oddaje sandały, z rozkazem, aby je natychmiast właścicielowi odniósł. Radzę ci szczerze, kończy stara, tego wziąć na kochanka, przyprowadzę go dziś wieczorem.

Cnotliwa małżonka przygotowuje ucztę, godną salijskich kapłanów, nie dla męża, który poszedł wieczerzać u sąsiada Nacchi, lecz dla gacha. Przybył na czas młodzieniaszek, czule przywitany, zasiada do biesiady, gdy w tem mąż wraca niespodzianie. Żona przeklina go najgorszemi przekleństwami, byłaby wolała, aby był nogi połamał. Gacha schowała pospiesznie pod dużą kobiałkę, gdzie jak żółw leżał skulony, sama zaś z niewinną miną pyta wchodzącego, dla czego tak spiesznie powraca? Powiem ci prawdę: byłem świadkiem gorszącego zdarzenia i zostać dłużej nie chciałem. Nie byłbym sądził, że do takiego stopnia dojść może zepsucie kobiety, która za przykładną uchodziła. Gdyśmy z kąpieli udali się z sąsiadem na wieczerzę, przyszliśmy za wcześnie dla niej, miała bowiem właśnie gacha u siebie, którego spiesznie ukryła pod koszem, służącym do czyszczenia sukien siarką. Zasiedliśmy do stołu, ona z nami, jak gdyby nic nie zaszło. Po niejakim czasie ktoś kicha z jej strony! Mąż myśląc, że to ona, składa jej zwykłe życzenie[1]). Ale kichanie powtarza się znowu i znowuż! Wtedy mąż wstaje, podnosi kosz i odkrywa gacha, ledwie już żywego od siarki. Wyniósł go nawet na ulicę, a ja tymczasem radziłem jej, aby czemprędzej dom opuściła i udała się do jakiej przyjaciółki, bo mogło nastąpić coś bardzo groźnego. Wolałem tedy wrócić do ciebie.

Żona jego, udając cnotliwą, nie miała dość słów potępienia dla takich kobiet, które łamią ślub małżeński, brudzą cześć męża i domowe ognisko, z małżonek stają się nierządnicami; ale niespokojna radziła mężowi, aby się na spoczynek udał. On zasiadł do kolacyi, a ja widząc

---

[1]) I to jest godne uwagi: *solito sermone salutem ei fuerat imprecatus*, IX. 25. a więc sto lat zdrowia!

co się tam dzieje i pragnąc zemsty za dokuczanie, postanowiłem mężowi okazać, jaką ma żonę. Korzystam tedy z chwili, gdy nas do pojenia pędzono, wchodzę do sali, widzę rękę gacha wystającą z pod kobiałki, następuję na nią tak silnie, że ją miażdżę, a jego do krzyku pobudzam. Odkryło się wszystko. Młynarz zachował krew zimną, żonę zamknął do osobnego pokoju na noc, do siebie zabrał młodocianego, a zuchowatego gacha, celem osobliwej zemsty. Nazajutrz rano kazał go pochwycić niewolnikom, trzymać wyciągniętego w powietrzu i wymierzyć dobrą porcyę plag, następnie wyrzucić zawstydzonego, żonie zaś natychmiast dom opuścić.

Uczyniła to, ale udała się wnet do znanej z biegłości czarownicy i za pomocą dobrej zapłaty wymogła od niej, że albo ją pogodzi z mężem, albo go zgubi. Próbowała najprzód pogodzenia, ale mąż o tem ani chciał słyszeć. Więc co się dzieje: jednego południa wchodzi do nas jakaś kobieta w ubraniu nędznem, żałobnem, boso, z głową posypaną popiołem i wzywa naszego pana, aby z nią poszedł do osobnego pokoju, gdzie się z nim zamknęła. Długo tam pozostawali, aż robotnicy nowego żądając zboża do mielenia, poszli go zawołać. Pukają naprożno. Zaniepokojeni wypychają drzwi i co widzą? kobiety ani śladu, młynarza powieszonego na belce.

Córka jego i dziedziczka, zamężna w sąsiedniem mieście, przez sen już dowiedziała się o smutnym ojca końcu. W dziewięć dni od pogrzebu, po odprawionem przy grobie nabożeństwie *(jamque nono die rite completis apud tumulum solemnibus*.. c. 31.) [1]) sprzedała całą majętność i nas także. Dostałem się teraz do ogrodnika.

Chudzina ten mieszkał opodal od miasta w szałasie z trzciny; latem o poranku kładł na mnie swoje warzywa i prowadził do miasta, gdzie je sprzedawszy, wsiadał sam z powrotem na mój grzbiet. Żywił się tem, co ja, — warzywami. Zimą było gorzej: on marzł w swoim szałasie, gdzie nie miał nawet przykrycia na noc, ja zaś nietylko przykrycia, albo słomy, ale nawet dachu nad sobą nie miałem. Żywiliśmy się w tej porze liśćmi i łodygami na pół zgniłymi i zmarzłymi. Jednej nocy, podczas ogromnej ulewy, szuka u nas schronienia właściciel z okolicy, a widząc biedę ogrodnika, zaprasza go do siebie i obiecuje dać zboża, oliwy i wina. Nie czekając długo, wybraliśmy się do niego, gdzie gospodarz nas uprzejmie przyjął, a gościa do stołu zasadził. Zdarza się wtedy dziwo: ulubiona kura gospodarza, która go w smaczne jaja zaopatrywała, zaczyna gdakać, jakby znieść miała, chociaż to nie była

[1]) Zdaje się nam, że dotąd w cerkwi greckiej nabożeństwo żałobne odprawia się z reguły w kilka dni po pogrzebie.

jej pora. Mimo przeszkód jej stawianych, przybiega do gospodarza i przy nim znosi ku zdziwieniu wszystkich, nie jajo, ale żywe już kurczę. Po tym dziwie nowe następują: pod stołem, przy którym biesiadował, otwiera się ziemia, a z niej wypływa krew, która bryzga aż na stół nawet. Piwniczny wpada teraz i donosi, że wino w kadziach wrzeć zaczęło, chociaż już odstałe. Widziano łasice, które z jam swoich węże zagryzione wynosiły, widziano barana, który psa zagryzł od razu. Osłupieli wszyscy, pytano się, jakie błagać bóstwa i jakie składać ofiary, gdy w tem nadbiega niewolnik i straszne przynosi wieści.

Ów obywatel miał trzech synów, dobrze wychowanych, światłych i dzielnych. Byli chlubą jego życia. Mieli oni przyjaciela we właścicielu małej posiadłości, przytykającej do rozległych dóbr młodego potentata, któremu bogactwo, urodzenie wysokie, pozwalało robić, co mu się podobało (*cuncta facile faciens in civitate*). Nadużywał tego stanowiska wobec ubogiego sąsiada, zabierał mu woły, zabijał owce, deptał zboże. Zamierzył wyzuć go z własności i w tym celu rozpoczął zwadę o granicę. Tamten postanowił bronić swej ziemi, na której chciał kości złożyć, lecz jako człowiek spokojny i zgodny, zaprosił wielu przyjaciół, aby spór rozsądzili. Byli tam trzej synowie naszego gospodarza, a był także potentat. Na skromne i spokojne ich przedstawienia odpowiedział z gniewem: „nie chcę słyszeć wcale tych geometrów, a nieznośnego sąsiada każę niewolnikom za uszy wyprowadzić z domu i z ziemi“. Na to najstarszy z trzech braci powołał się na powagę praw wobec zuchwałości bogactwa i tyranii, czem jednak dolał tylko oliwy do ognia. „Każę was powywieszać wszystkich i wasze prawa z wami“, odpowiedział rozwścieklony magnat. Tego jednak zrobić nie kazał, ale dał znak, aby poszczuto straszne psy i puszczono je na zebranych. Kąsały wszystkich. W tem najmłodszy z braci potknął się o kamień i upadł na ziemię, psy w jednej chwili go otoczyły, rozdzierając. Spieszą mu na pomoc bracia starsi, kamieniami starają się odpędzić zgraję, ale napróżno. Młodzieniec, ginąc pod jej kłami, prosił jeszcze, aby się jego śmierci pomścili. Teraz oni kamieniami rzucają na potentata, ten odpowiada im pociskiem, którym przeszył drugiego brata. Sądząc, że najstarszy brat jest już raniony w ramię kamieniem, rzuconym przez niewolnika, idzie na niego z mieczem, ale ani się spostrzegł, gdy ten go za ramię pochwycił, miecz wyrwał i gardło mu kilka razy przebił. Następnie jednak, aby się nie dostać w ręce zbiegających się niewolników potentata, sam sobie życie tym samym mieczem odebrał. Nieszczęsny ojciec, po stracie wszystkich synów, ani mówić, ani płakać nie mógł, ale pochwycił za nóż, którym przed chwilą dzielił potrawy i gardło sobie nim przeciął.

Tak zginęła w krótkim czasie cała rodzina, której los smutny zapowiadały poprzednio znaki złowrogie.

Ogrodnik mój opłakiwał nieszczęście, a wracając z próżnemi rękoma, miał powód uskarżać się na przeznaczenie, które i teraz nieżyczliwem mu się okazało. Miało go spotkać coś gorszego. W drodze przystępuje do niego żołnierz wysokiej postawy i pyta, dokąd osła prowadzi? Ogrodnik nie rozumiał po łacinie i jechał dalej nie odpowiadając. Żołnierz obrażony, uderzył go za to laską z winorośli po głowie tak silnie, że go zwalił na ziemię. Teraz ogrodnik usprawiedliwiał się, ale żołnierz mu oświadczył, tą razą po grecku, że osła zabiera, bo jest potrzebny do przeniesienia rzeczy komendanta, a mówiąc to, już mnie ciągnął za sobą. Ogrodnik prosił go raz jeszcze, aby miał wzgląd na niego, dawnego żołnierza, i nie zabierał mu zwierzęcia, dla niego niezbędnego, a nieprzydatnego do ciężarów, ale widząc, że ten w odpowiedzi odwraca laskę grubszym końcem, używa podstępu, udaje że go chce za nogi uścisnąć, w rzeczywistości jednakże podnosi go za nogi, wali na ziemię i bije po głowie, po bokach, pięścią, łokciem, kamieniem, gryzie zębami. Żołnierz grozi, że go mieczem rozsieka, co słysząc ogrodnik, wyciąga mu miecz, rzuca daleko od siebie i bije tak długo, aż mu się zdawało, że już go zabił, poczem wsiadł na mnie i cwałem do miasta pospieszył. Tu udał się do swego przyjaciela, opowiedział co się stało, i prosił o schronienie. Była to rzecz niebezpieczna, przyjaciel jednak nie zawiódł go; mnie wyciągnęli po drabinie na poddasze, jego schowano do dużego kosza.

Po niejakim czasie żołnierz przywlókł się do miasta, spotkał towarzyszy, którzy mu pomódz przyrzekli. Zaczęli poszukiwania, znalazł się donosiciel, który zdradził, gdzieśmy się schronili. Udali się tedy do władzy z kłamliwem doniesieniem, że ogrodnik ukradł złoty puhar komendantowi i że się ukrywa w wiadomym im domu. Władza wzywa uprzednio gospodarza, aby wydał zbiega, jeżeli sam nie chce uledz oskarżeniu kryminalnemu, a gdy ten zaprzeczył, aby się u niego ktoś ukrywał, zarządza rewizyą przez liktorów i urzędników. Ta była bezskuteczną. Żołnierze, którzy czekali przed domem, przysięgają na imperatora, że z pewnością tu się ukrywamy, tamci zapewniają, że nie prawda. Słyszę te głosy, ten gwar, a że byłem ciekawy wszystkiego, wychylam głowę przez otwór w dachu, aby lepiej słyszeć i widzieć. Niestety, cień jej padł na mur przeciwległy, a dostrzeżony przez jednego z żołnierzy, zdradził moją kryjówkę. Z okrzykami wpadają na poddasze i biorą mnie do niewoli. Teraz jeszcze staranniej szukają pana mego i znajdują go w koszu. Zaprowadzony do więzienia, z pewnością przypłaci głową swą przygodę, mnie witają wybuchami śmiechu bez końca

i stąd to pochodzi przysłowie: kto widzi cień, widzi osła: *unde etiam de prospectu et umbra asini, natum est frequens provebium* c. 42.

Księga dziesiąta: Właścicielem moim stał się ów żołnierz, chociaż za mnie nie zapłacił. Nałożył na mnie swe rzeczy, hełm ozdobny, tarcz błyszczącą jak zwierciadło, w dodatku długą lancę i poprowadził do miasteczka, gdzie mieszkał komendant, mający pod rozkazami tysiąc ludzi. Kwaterę zajął u dekuryona, bogatego człowieka, gdzie się wydarzyła zbrodnia potworna, którą opowiem. Wiedz szanowny czytelniku, że to nie będzie powiastka, lecz tragedya, trzewiki zamienimy na koturn.[1])

Właściciel domu miał syna bardzo dobrze wychowanego, to znaczy, pełnego cnoty i skromności. Po śmierci jego matki ożenił się dekuryon powtórnie i miał z tą drugą żoną syna już dwunastoletniego. Macocha, kobieta urodna, rządziła w domu, a czy to pod wpływem wrodzonego nierządu, czy też fatalności, pożądanie swoje skierowała na pasierba. Namiętność ogarnęła ją do tego stopnia, że chorować zaczęła, a wiadomo że znamiona choroby i namiętności są te same: gorączka, bladość, zamglenie oczu, puls szybki, bicie serca, osłabienie nóg, oddech przerywany. Powiedziałbyś że to febra, a to była namiętność, której już opanować nie mogąc, kazała do siebie wołać pasierba i po niejakiem wahaniu oświadczyła mu wprost, że on jest powodem jej słabości, on jeden uzdrowić ją może, on jeden dla ojca ją ocali, bo inaczej umrze z pewnością. Grzech ukryty przecież grzechem nie jest? Młody człowiek przerażony był tem wyznaniem, ale nie chcąc złego pogarszać, zachował się pobłażliwie, udawał nawet, że gotów zgodzić się na jej żądanie, później, gdy ojciec wyjedzie. Chciał sprawę odwlec, przeciągnąć. Niecierpliwa grzesznica wymogła na mężu, że jeszcze tego samego dnia wyjechał do dóbr oddalonych. Na nic jednak jej się to nie przydało, ponieważ pasierb ani nawet widzieć jej nie chciał, wymawiając się na różny sposób. Wtedy rozpustnica, od miłości przechodzi do zawziętej nienawiści i przygotowuje zemstę.

Zaufanemu niewolnikowi kazała postarać się o bardzo silną truciznę, nią zaprawić kubek wina i przygotować dla pasierba. Przypadek chciał że jej własny syn, wróciwszy ze szkoły, a czując pragnienie, wypił to wino i upadł bez życia. Wysyła teraz zbrodniarka wiadomość do męża o nieszczęściu, a po jego niezwłocznem przybyciu, przedstawia mu syna jego, jako winowajcę, który ją zbrodniczą niepokoił miłością, groził

---

[1]) *Jam ergo, lector optime, scito te tragoediam, non fabulam legere et a socco ad cothurnum ascendere.* (X. 2). Zdanie to świadczy, że już wtedy pojmowano tragedyą jako historyę ze smutnem zakończeniem bez względu na formę dramatyczną; a podobnie i komedyą jako historyą, opowiadanie, z wesołem zakończeniem.

jej sztyletem, ponieważ mu uledz nie chciała, zemstę swą ostatecznie wywarł na jej synu, a własnym bracie.

Po odbytym pogrzebie, ojciec od grobowca idzie wprost do władzy, syna swego oskarża o kazirodztwo, bratobójswo, o zamierzone matkobójstwo, płacze przed sędziami, ściska ich za kolana, wydziera sobie włosy posypane popiołem, żąda szybkiej a srogiej na niego kary. To też były głosy, aby winnego ukamienować, ale zarządcy miasta, nie chcąc dopuszczać w czasie głębokiego pokoju do publicznego wzburzenia, postanowili przeprowadzić przepisane postępowanie sądowe. Natychmiast woźny zwołał ojców miasta do kuryi, a gdy ci zasiedli miejsca podług godności, wezwał oskarżyciela, a następnie obżałowanego. Ich przemówień powtórzyć wam nie mogę, ponieważ byłem wtedy w stajni, opowiadam tylko to, co o tem słyszałem. Jako świadek główny wezwany został ów niewolnik, który zeznał, że oskarżony polecił mu zabić brata, obiecując wielką nagrodę za czyn i za milczenie, że następnie sam przygotował truciznę, sam ją bratu podał. Nie było wahania się pomiędzy sędziami, wszyscy chcieli głosować na śmierć.

Wtedy powstał pomiędzy sędziami starzec bardzo szanowany jako lekarz i jako zacny człowiek, a urnę zakrywając ręką, tak przemówił: „przez całe życie moje starałem się zjednać sobie wasz szacunek, który jest dla mnie skarbem; oto nie pozwolę teraz, abyście przez pośpieszne głosowanie popełnili mężobójstwo. Ten młodzieniec jest niewinny, a niewolnik chce was do zbrodni doprowadzić. Powiem wam, jak się rzecz miała: on sam przychodził do mnie po truciznę, ofiarując za nią sto czerwonych złotych i udając, że żąda jej osoba schorowana, która w ten sposób chce koniec położyć swym cierpieniom. Wydawało mi się to podejrzanem; dałem mu w prawdzie płyn, ale pieniędzy przyjąć odrazu nie chciałem, mówiąc, że ponieważ należy sprawdzić wagę czerwieńców, do czego obecnie czasu nie mam, chcę aby je złożył we worku, własnym pierścieniem jego zapieczętowanym. Oto worek i oto pieczęć". Przeraził się niewolnik, wikłać się zaczął w odpowiedziach, ale odzyskawszy przytomność umysłu, przeczy wszystkiemu. Kazano zastosować do niego tortury greckie: koło i konia drewnianego: *rota et equuleus, more Graecorum* (X. 10), ale i teraz nic nie wyznał. Sprawa młodzieńca pogarszała się. Lekarz wtedy zabrał głos na nowo: „nie gubcie niewinnego, mówił, oto powiem wam więcej: moim zdaniem medycyna nie ma przyczyniać się do śmierci, lecz do życia; gdy tedy zbrodniarz ten żądał obecnie trucizny, nie chciałem odmówić jego żądaniu, z obawy, aby gdzieindziej nie poszukał tego, czego by u mnie nie znalazł. Dałem mu przeto silnego płynu, ale nie na śmierć, tylko na sen głęboki, podobny do śmierci, znanego soku mandragory. Jeżeli tedy do wina

właśnie tego soku nalano, to chłopiec śpi, ale żyje i wnet może się obudzi“. Na te słowa wszyscy pobiegli do grobowca, ojciec sam zdjął wieko trumny i ściskać zaczął syna, który właśnie z letargu wychodzić zaczął. Jeszcze czechłem odzianego zaniesiono do trybunału, gdzie jego zeznania prawdę wyświeciły. Skutkiem tego niewolnik na śmierć krzyżową skazany został, macocha na wieczne wygnanie; lekarzowi pozwolono zatrzymać sto czerwieńców, za dobre zastosowanie soku nasennego, ojciec zaś dziękował bogom za to, że już prawie bezdzietnemu obu synów na raz wrócili.

Żołnierz, którego byłem własnością, otrzymawszy niespodzianie rozkaz udania się do Rzymu, jako goniec, sprzedał mnie dwu braciom, niewolnikom u bardzo bogatego pana i wysokiego dygnitarza Thiasa; jeden z nich był kucharzem, drugi cukiernikiem. Potrzebowali mnie do przenoszenia naczyń kuchennych i cukierniczych podczas częstych podróży ich pana. Mieszkali razem, a ja z nimi trzeci. Po wieczerzy każdego dnia przynosili bardzo obfite reszty: jeden pieczeni wieprzowej, drobiu, ryb, potrawek; drugi ciastek na miodzie, torcików, biszkoptów, marcepanów, konfitur. Mieli wtedy zwyczaj wychodzić potem do kąpieli, a ja korzystając z ich nieobecności, zajadałem ich przysmaki, zrazu ostrożnie, a później coraz żarłoczniej. Nie byłem takim osłem, aby nie wiedzieć, co smaczne. Z początku nie dostrzegali nic, później dziwili się milcząco, każdy bowiem posądzał drugiego o to łakomstwo. Wreszcie pokłócili się i już mieli się rozdzielić, gdy im przyszło na myśl, czy to ja czasem tej szkody nie robię, tem bardziej, że moja porcya siana prawie zawsze zostawała nietknięta. Więc niby do kąpieli wychodząc, zamknęli mnie w mieszkaniu, a zaglądali przez szczelinę, co nastąpi; ja zaś niczego się nie domyślając, zabrałem się do uczty, ze znawstwem wybierając co lepsze. To dziwne u osła smakołyctwo wzbudziło w nich wielką wesołość, przywoływali swych towarzyszy, aby i oni to widzieli, sam pan wreszcie, słysząc ich śmiechy, przyszedł dowiedzieć się o ich przyczynie, a przypatrzywszy się mojemu zajęciu przez szczelinę, śmiał się tak jak oni. Kazał nawet drzwi otworzyć, a ja widząc ich wesołe twarze, ufny w szczęśliwą gwiazdę, jadłem dalej. Thiasowi wydawało się to tak zabawnem, że mnie sam zaprowadził do sali jadalnej, gdzie mi zastawiono stół przysmakami, ale próbowano także ostrych sosów i marynat, — wszystko sprzątałem. Ktoś miał myśl dobrą, aby mię poczęstować kubkiem wina, który też duszkiem, nie bez pewnego wdzięku, wypiłem. To moją sławę do szczytu podniosło; pan kazał zawołać niewolników, odkupił mnie od nich za cenę czterokrotną i polecił mnie szczególnej pieczy jednego ze swych wyzwoleńców.

Ten, aby się przypodobać panu swemu, starał się mnie wyuczyć różnych zręczności, któreby go zabawić mogły. Więc n. p. położyć się przy stole, oparty na łokciu, jak inni biesiadnicy; tańczyć na tylnych nogach, głowę wykręcać od prawej na lewą stronę, gdy czego nie chciałem; z góry na dół, gdy się zgadzałem na co; mrugać oczami, gdy miałem chęć napić się wina. Byłbym może umiał wykonać wszystkie te ruchy sam z siebie, bez nauczyciela, lecz się lękałem, że wtedy uważanoby mnie za zjawisko niezwykłe, coś złego zapowiadające, to zaś łatwo byłbym mógł przypłacić życiem.

Rozgłos moich talentów okrył sławą pana mojego: oto właściciel sławnego osła, mówili wszyscy, a to pochlebiało mu bardzo. Miał on zamiar z okazyi swego pięcioletniego wysokiego urzędu w Koryncie, gdzie miał rezydencyą, wyprawić wielkie igrzyska, i w tym celu właśnie przybył do Tessalii, aby tu kupić zwierząt i gladyatorów; ale kiedy mnie nabył, zmienił plan zupełnie, sądząc, że ze skutkiem zastąpię wszystko inne.

Gdyśmy przybyli po długiej lądem i morzem drodze do Koryntu, zbiegła się cała ludność, nietyle, aby Thiasa powitać, tak mi się zdawało, lecz aby mnie zobaczyć. Wyzwoleniec, mój opiekun, zarabiał grubo, pokazując mnie za pieniądze ciekawym, których nigdy nie brakło. Pomiędzy nimi znalazła się także dama pewna, bogata i wysokiego stanowiska, która od podziwu przeszła aż do gorącej miłości. Chciała być oślą Pasiphaë... Tutaj Apulejusz opisuje sceny, których my za nim nie powtórzymy, uważając je za zbłąkanie fantazyi na bezdroża, na których dekadentyzm, przecywilizowanie, zetknęły się z bydlęctwem. Powiemy tylko, że Thiasus, dowiedziawszy się o tych amorach, postanowił przedstawić publicznie w amfiteatrze małżeństwo moje z kobietą. Gdy zaś słusznie sądzono, że do takiego widowiska żadna nie podałaby się dobrowolnie, wyznaczono zbrodniarkę, skazaną na śmierć. Ale niechże najprzód historyę jej opowiem.

Poślubiła ona młodego człowieka, którego ojciec, wyjeżdżając w drogę daleką, polecił żonie swej ciężarnej, żeby dziecko wydała zaraz na śmierć, jeżeli to nie będzie chłopiec. Urodziła córkę, a macierzyńską miłością powodowana, oddała ją na wychowanie do obcych ludzi. Po długich latach dziecko wyrosło na pannę, którą należało wydać za mąż. Ponieważ do tego żadnych matka nie miała środków, zwierzyła się z tajemnicą synowi, człowiekowi wielkiej poczciwości, który wziął dziewczynę do siebie, wydał ją za przyjaciela swego i zaopatrzył znaczną częścią swego własnego majątku.

Zacne to postępowanie wzbudziło w żonie jego, kobiecie zepsutej, niechęć i zazdrość. Nie wiedząc, że to siostra, sądziła, że ma w niej

rywalkę, którą z nienawiści zgubić postanowiła. Wyjechała sama na wieś, a stamtąd wysłała do niej gońca, niby od męża, z wezwaniem, aby przybywała. Pospieszyła na wieś biedna ofiara, gdzie przybywszy, została pochwyconą, obnażoną i bitą bez litości. Na nic jej się przydały prośby, zaklęcia, zapewnienia niewinności, nawet wyjawienie tajemnicy urodzenia swego. Głównią rozpaloną, wsadzoną w miejsce bardzo dotkliwe, zbrodniarka śmierć jej zadała. Na wieść o jej śmierci przybył mąż i brat, aby ją pogrzebać, brat zaś tak był myślą o smutnym, a niezasłużonym jej końcu trapiony, że chorować zaczął. Gniewało to złośnicę, a że przytem była kobietą rozwiozłą, więc postanowiła go się pozbyć. Obietnicą pięćdziesięciu tysięcy sestercyi przekupiła lekarza, który jej dostarczył i przyniósł bardzo mocnej trucizny, sam nawet napój przygotował. Przebiegła zbrodniarka postanowiła pozbyć się podstępnie świadka swego występku i oszczędzić sumę obiecaną, wzywa tedy lekarza, aby sam pierwszy połowę wypił. Zaskoczony tak wspólnik zbrodni zmieszał się i wypił połowę, mając nadzieję, że w domu, dokąd zaraz chciał pospieszyć, zażyje przeciwśrodek. Ale przebiegła kobieta puścić go nie chciała, mówiąc, aby dopilnował, jak działa lekarstwo. Wyrwał się wreszcie, w domu przeciwtruciznę zażył, ale już za późno, polecił tylko jeszcze żonie, aby upomniała się u zbrodniarki o przyrzeczoną zapłatę. W tymże czasie umarł także zbrodniarki mąż poczciwy.

Po niejakim czasie wdowa lekarza zgłosiła się po pieniądze. Zbrodniarka obiecała wypłacić je niezwłocznie, ale pod warunkiem, aby jej wydać resztę tej samej trucizny, którą zmarły doktór zostawił. Przyrzekła to zrobić jego wdowa, za co na następny dzień na obiad zaproszoną została. Zbrodniarka postanowiła sobie nie wypłacić jej pieniędzy, pozbyć się jej samej, jako świadomej jej występków, ale pozbyć się równocześnie córki swojej, aby po jej śmierci cały majątek męża odziedziczyć mogła. Już w oczach wdowy lekarza dziewczynka uległa działaniu trucizny, ona zaś sama poczuwszy, że i jej grozi koniec wczesny, wybiegła z krzykiem na ulicę, aby się spiesznie udać do prezydenta i opowiedzieć mu, co wiedziała. Prezydent kazał uwięzić zbrodniarkę, torturami wymógł zeznanie od jej służebnych, ją zaś skazał na pożarcie dzikim bestyom. Otóż poprzednio miało się teraz odbyć publicznie jej małżeństwo z osłem.

Takie przeznaczenie wydawało mi się sromotnem. Z niepokojem i wstydem oczekiwałem dnia igrzysk. Raczej umrzeć, aniżeli się zetknąć z taką zbrodniarką i to publicznie! Ale jakże kopytami dobyć miecza, jakże śmierć nim sobie zadać? Do końca wszelako pocieszałem się nadzieją ocalenia!

Nadszedł dzień igrzysk, a opis ich, jaki daje Apulejusz, jest pod względem archeologicznym bardzo zajmujący. Nie chodzi tu bowiem o walki gladyatorów, lub zwierząt, lecz o tańce i pantomimy, a nigdzie, tak nam się zdaje, dokładniejszego ich opisu nie mamy, jak tu właśnie [1]). Przedstawienie zaczęło się od tańca greckiego, zwanego pyrrhica. Był to taniec wojenny, a jednak tańczyli go młodzieńcy i dziewczęta, zgrabni, giętcy, ładnie ubrani. Osieł, stojący na boku, zachwycał się ich widokiem. Ruchy ich były wymierzone; to koła zakreślali, to skośną kroczyli linią, to sklinowani byli w czworobok, to znów rozdzieleni na dwa przeciwne szyki. Różnorodne figury przeciwnych sobie ruchów zazakończył głos tuby [2]).

Teraz podniesiono zasłonę, odkryto scenę. Teatr przedstawiał potężną górę Ida, jak ją Homer opisał. Pokryta była lasem, zroszona strumieniem. Na jej zboczu pasły się kozy pod strażą Parysa, pięknego młodzieńca. Pojawił się wnet inny młodzieniaszek jasnowłosy, którego skrzydełka i laska dawały poznać jako Merkurego. Ruchami wytłomaczył pasterzowi, wręczając mu złote jabłko, jakie mu polecenie daje ojciec bogów. Wchodzi następnie poważna wejrzeniem niewiasta, przedstawiająca Junonę. Miała na głowie dyadem, w ręce berło. Wchodzi inna, żwawym krokiem, z połyskującym hełmem na głowie, na ramieniu tarcz, w ręce lancę dzierżąc, jak gdyby szła do walki. Po niej zjawia się trzecia piękność, lekką odzianą gazą, płaszczem lazurowym, przypominającym morze; żadna z nich nie przybyła sama. Za Junoną widzimy Kastora i Polluxa, fletnista przygrywa miłą melodyę, podług której kroczy bogini, dając ruchami do zrozumienia Parysowi, że przez nią może otrzymać panowanie nad Azyą. Minerwie przygrywa fletnista wojenną melodyę dorycką, podług której podskakują z gołymi mieczami Strach i Przerażenie. Groźna bogini ruchami obiecuje sędziemu zwycięstwo na wojnie. Wenus ma przy sobie skrzydlatych Kupidynów, ma Gracye pełne wdzięku, ma prześliczne Hory, które ją obsypują różami. Flety grają czułe melodye lidyjskie, podług których tańczy bogini, nietylko nogami, ale całem ciałem, a chwilami samemi tylko oczyma. Obiecuje Parysowi podobną do siebie żonę — i otrzymuje złote jabłko. Ten wyrok oburza Junonę i Minerwę, które nie tają swego gniewu, Wenus natomiast, zadowolona i uśmiechnięta, tańczy z całym swym orszakiem. Nakoniec cała góra zapada się pod ziemię.

Następuje chwila męki dla trucicielki, ale i dla mnie. Publiczność żąda, aby ją wprowadzić. Niepokój mnie zdjął, uczucie wstydu mną

[1]) Zob. Metam. X, 29—35.

[2]) Był to więc taniec podobny do kontradansa, lub do kadryla.

targało i inny wzgląd bardzo ważny. Gdy pod koniec wypuszczą bestye na zbrodniarkę, czy one wtedy mnie uszanują? czy mnie oszczędzać będą? Uważając mnie za bardzo obłaskawionego, nie pilnowano mnie wcale, z czego ja korzystam, do bramy się posuwam, a za nią się znalazłszy, jednym galopem sześć mil ubiegłem i nie zatrzymałem się aż w Kenchreae, pięknem mieście przy Egejskiem morzu i zarazem przy zatoce Sarońskiej. Tam szukam samotnego ustronia, a że już dzień się kończył, więc zmęczony, na miękkim piasku przy morzu, do snu się położyłem.

Księga jedenasta. O pierwszej godzinie w nocy budzę się przelękniony i widzę pełnego księżyca tarcz świetlaną, wychylającą się z fal morskich. W głębokiej ciszy nocnej czułem, że ta wysoka bogini, rządzi sprawami tego świata i że nietylko ludzie, lecz i zwierzęta, że nawet bezduszne rzeczy na niebie, na ziemi i w morzu, zależne są od jej boskiego światła, że razem z nią wzrastają i maleją. Kiedy już Fatum nasyciło się tylu i takiemi klęskami mojemi, ożywiony nadzieją, postanowiłem błagać potężne bóstwo w jego obrazie. Otrząsam z siebie senność, powstaję żwawo, aby się w morzu wykąpać, zanurzam siedm razy głowę mą we fale, ponieważ podług Pythagorasa liczba ta do obrzędów religijnych szczególnie jest odpowiednią, poczem ze łzami w oczach tak się modlę:

„Królowo niebios, czy ty jesteś dobroczynną Ceres, matką owoców, która ucieszona z odnalezionej córki, nauczyłaś dzikie żołędzie zastąpić lepszem pożywieniem i zamieszkałaś ziemię Eleusis; czy jesteś Wenus niebieską, która w zaraniu świata połączyłaś wzajemną miłością płci rozdzielone i utrwaliłaś istnienie rodzaju ludzkiego, czczona w świątnicy pafijskiej, od morza otoczonej; czy jesteś siostrą Feba, która śpiesząc z pomocą rodzącym kobietom, wychowałaś tyle narodów, czczona w sławnym Efezie; czy jesteś Prozerpiną o trojakiej twarzy, władczynią życia zagrobowego, czczoną w rozmaite sposoby: bogini święta, zastępczyni słońca, opiekunko roślin, jakąkolwiek jest postać twoja, jakiebądź imię i jakie obrzędy, wspomóż mnie w okrutnem nieszczęściu, utwierdź losy moje zachwiane, przywróć pokój, uwolnij od srogich prześladowań! Dosyć już męki, dosyć niebezpieczeństw. Zdejm ze mnie potworną postać czworonożną, niech wrócę do swoich, niech się stanę Lucyuszem. A jeżeli nie mogę przebłagać bóstwa jakiego, zawziętego na mnie, niech umrę, ponieważ żyć mi trudno!".

Po takiej modlitwie zasnąłem na nowo, gdy w tem widzę zjawisko godne podziwu bogów. Zrazu twarz tylko samą widziałem przed sobą, następnie całą postać. Włosy miała bujne i w kędziorach spadające, głowę otoczoną wieńcem, na głowie tarczę małą, okrągłą, do zwier-

ciadła podobną, z boku podtrzymywaną wężami i kłosami zboża — znamię bogini księżyca. Suknia jej z najcieńszego płótna mieniła się w kolorach białym, złotym i różowym; płaszcz olśniewającej czarności spadał jej z prawego ramienia pod lewe, na płaszczu błyszczało pełno gwiazd naokół jasnego księżyca; rąbek płaszcza przedstawiał girlandę z kwiatów i owoców. W prawej ręce miała bogini metalową grzechotkę, z lewej zwieszało się naczynie w kształcie łódki z podnoszącą się żmiją, na nogach sandały z liści palmowych, drzewa zwycięstwa. Rozsiewając najwonniejsze zapachy Arabii, tak przemówiła do mnie: „Na prośby twoje przychodzę Lucyuszu! Jestem naturą, rodzicielką świata, władczynią elementów, źródłem wieków, królową cieni, twarzą bogów i bogiń. Wolą moją rządzę świetlanymi szczytami niebios, uzdrawiającym powiewem morza, żałobnem milczeniem podziemi. Jedno jest bóstwo moje, choć postać, nazwy i kult różne. U Frygijczyków nazywają mnie matką bogów pessinuncką, u Attyków Minerwą cekropską, u Cypryjczyków Wenerą pafijską; u Kreteńczyków Dyaną Diktyńską, u Sycylijczyków stygijską Prozerpiną, u Eleuzynów Cererą; nazywają mnie Junoną, Belloną, inni Hekatą, tamci Ramnuzyą, ci zaś, którzy wschodzącego słońca pierwsi są promieniami ogrzani, Etyopowie, Aryowie, Egipcyanie, bogaci w starożytną naukę, nazywają mnie prawdziwem imieniem Izydy i czczą najwłaściwszymi obrzędami. Przybywam do ciebie życzliwa, litująca się twych nieszczęść. Osusz łzy, przestań narzekania, odtrąć rozpacz od siebie. Już świta dzień twego wybawienia.

Spamiętaj, co ci rozkażę. Dzień, który się zrodzi z tej nocy, od dawna czci mojej jest poświęcony. Ustają w nim burze zimowe, morze dla żeglugi staje się przystępnem. To też kapłani moi poświęcają mi statek nowy, aby kupiectwo morskie pod moją poddać ochronę. Oczekuj tej uroczystości nabożnie, a ze spokojem. Z mego rozkazu kapłan naczelny będzie miał w prawej ręce wieniec z róż, zawieszony na sistrum. Zbliżysz się do niego, jakobyś mu chciał rękę ucałować, wargami róże pochwycisz, a wnet spadnie z ciebie szkaradna skóra zwierzęcia, którego nienawidzę. Nie lękaj się żadnych trudności, bo w tej chwili właśnie daję kapłanowi we śnie wskazówki, jak postąpić. Lud zrobi ci miejsce, nikt wzgardy nie okaże, nie zelży, nikt z twojej przemiany niebezpiecznych zarzutów ci nie zrobi. Wiedz jednak i wpój sobie w myśli głęboko, że odtąd życie twoje aż do ostatniego tchnienia do mnie należy. Krzywdy w tem dla ciebie nie będzie. Będziesz żył szczęśliwy, będziesz sławą okryty, ale czcić mnie będziesz nawet, już pola zamieszkując Elizejskie, tam także tobie życzliwą. Jeżeli zaś gorliwem nabożeństwem i czystością życia zasłużysz na moją łaskę, poznasz, że umiem życie przedłużyć poza granice wytknięte przeznaczeniem.

Widzenie znikło, a ja obudziwszy się, pobiegłem znów do morza, aby się wykąpać. Wnet słońce podnosić się zaczęło, świat się rozjaśnił, a mnie się zdawało, że cała natura stała się weselszą, szczęśliwszą. Pod ciepłym powiewem wiosny drzewa odziewały się liściem, ptaki przyjemnie gwarzyły, niebo uśmiechało się pogodą. Zaczynały się pojawiać pierwsze postaci, mające utworzyć pochód uroczysty; ktoś przebrany za żołnierza, inny za myśliwca, inny za galanta, za gladyatora, za urzędnika, za filozofa w płaszczu, z kijem, w sandałach i z kozią bródką. Oto rybacy, ptasznicy; oto niedźwiedzica, ubrana za matronę, niesiona na krześle; małpa ubrana za Ganimeda, osieł ze skrzydłami, który miał przedstawiać Pegaza; starzec słabowity — Bellerofonta. Na czele właściwej procesyi szły kobiety biało ubrane, rzucając kwiaty na drogę; inne niosły zwierciadła na plecach, aby się w nich bogini przezierać mogła; inne znów grzebienie ze słoniowej kości, udając ruchami, jakoby ją czesały. Po nich tłum z latarniami, świecami, pochodniami, aby się przypodobać królowej gwiazd i światła; dalej gromada fletów i piszczałek, miłe grających melodye, dalej chór doborowej młodzieży, śpiewający pieśń, na uroczystość tę ułożoną; szli także fletniści boga Serapisa, grając osobną na jego cześć melodyę. Można było widzieć i straż utrzymującą porządek, następnie tłumy wtajemniczonych w misterya: mężczyzn, kobiet, wszelkiego stanowiska, wszelkiego wieku, odzianych w płócienne suknie przedziwnej białości. Kobiety miały woalkę na włosach, mężczyźni głowę całkiem ogoloną; jedni i drudzy z grzechotkami z metalu, srebra, a nawet złota.

Szli potem kapłani, także w białych, płóciennych, a długich i obcisłych sukniach, niosąc symbole bóstw potężnych: pierwszy lampę w kształcie złotej łódki, na całym otworze płomienną; drugi w każdej ręce miał ołtarzyk, dwa przeto, zwane *auxilia*, z powodu pomocnej Opatrzności najwyższej bogini; trzeci gałązkę złotą z liściami pięknej roboty, oraz laskę Merkurego; czwarty lewą dłoń otwartą, jako znak Wyrozumiałości (Aequitatis), a także okrągłe ze złota naczynie, w kształcie piersi, z którego wylewał mleko; piąty złotą kobiałkę, napełnioną złotemi gałązkami; inny jeszcze amforę. Następowali bogowie, racząc iść przy pomocy nóg ludzkich: jeden z potworną psa głową, pośrednik między niebem a podziemiem, z twarzą to czarną, to błyszczącą, z zieloną palmą w prawej, z laską poselską w lewej ręce; po nim wół na tylnych nogach stojący, przedniemi oparty na ramionach poważnego kapłana, symbol bogini urodzajności. Niesiono następnie skrzynkę zawierającą tajemnicze znaki wzniosłej religii; inny niósł w zanadrzu czcigodny wizerunek bóstwa, niepodobny do zwierzęcia domowego, ani do ptaka, ani do bestyi, ani do człowieka, ale nowego pomysłu, ze złota,

czcigodny religijną tajemniczością. Była to mała urna najstaranniej ze złota wyrobiona, egipskimi hieroglifami pokryta, z długim dzióbem z jednej, z rączką daleko odstającą, a żmiją okręconą z drugiej strony [1]).

Nadeszła więc chwila zmiany losu mojego; spostrzegłszy wieniec różany w ręku kapłana, zacząłem się zbliżać do niego pomału, poważnie, aby nie ściągnąć na się niezadowolenia publiczności. Gdym już przy nim stanął, poznałem odrazu, że jest pouczony przez boginię, sam bowiem pierwszy zbliżył do warg moich wieniec, który pochwyciłem i pożarłem z chciwością. Oto już spada ze mnie sierść szorstka, skóra staje się cienką, ciężki brzuch maleje, nogi przednie zamieniają się w ręce, szyja staje się krótką, głowa i twarz zaokrąglają się, długie uszy się kurczą, ogromne zęby, podobne do skał, nabierają stosownego kształtu; ogon, który mnie zawsze martwił, znika bez śladu. Wzruszenie moje było tak wielkie, że na razie nie znalazłem na nie wyrazu, tembardziej, że już oddawna odwykłem był od mowy. Lud podziwiał potężnej bogini cud widoczny, a tak wielki. Nawet kapłan naczelny był radośnie zdumiony. Szybko dał znak, aby mnie okryto suknią płócienną, boć byłem nagi, a następnie przemówił do mnie w te słowa: „po ciężkich próbach, Lucyuszu, przybyłeś do portu spokoju, do ołtarza miłosierdzia. Ani urodzenie, ani majątek, ani nawet nauka, która cię zdobi, nie ochroniła cię od poniżenia. Dałeś się uwieść lekkomyślnej młodości, oddałeś się poniżającej rozpuście, chciałeś dogodzić niewczesnej ciekawości i drogo za to zapłaciłeś. Ale Fortuna, srożąc się nad tobą, niechcący doprowadziła cię do religijnej szczęśliwości. Teraz jesteś pod opieką prawdziwej i stałej Fortuny, bogini jasnowidzącej, która sług swoich nigdy ze swej opieki nie wypuszcza. Niech patrzą bezbożni: oto Lucyusz ocalony mocą wielkiej Izydy! Ty zaś, aby się nie narazić już więcej na niebezpieczeństwo losu, wstąp do naszej świętej milicyi, jak sobie tego bogini sama życzyła. Stań się jej niewolnikiem, aby tem lepiej cieszyć się swoją wolnością. Przez nią jesteś jakoby odrodzony ciałem, odródź się także duchem“.

Procesya, do której się dołączyłem, doszła do morza w tem właśnie miejscu, gdzie jako osieł nocowałem. Ustawiono święte obrazy na brzegu, poczem kapłan naczelny zbliżył się do statku pięknego, zbudowanego z cennego drzewa, ozdobionego egipskiemi malowidłami. Oczyścił go pochodnią, jajem i siarką, jak tego przepis wymagał, dał mu imię i wśród modłów uroczystych ofiarował go bogini. Lud wylewał

[1]) Sądzimy, że ten opis starożytnej procesyi godny jest najżywszej uwagi. Niezawodnie, że była ta procesya podobną do greckich, jednakże wydaje się nam o wiele bogatszą w motywy.

libacye do fal, wrzucał do nich pachnidła i inne ofiary. Podniesiono smukły maszt, rozwinięto biały żagiel, a okręt zwolniony z kotwicy i pędzony wiatrem pomyślnym, popłynął na szerokie morze. Gdy już znikał z oczu patrzących, kapłani podnieśli bóstw wizerunki, a procesya w porządku wróciła do świątyni.

Tam kapłani ustawili święte obrazy w przybytku bogini, następnie jeden z nich przed bramą zwołał kolegium Pastoforów, poczem wstąpił na ambonę i z księgi odczytał modlitwy za cesarza, za senat, rycerstwo, za cały lud rzymski, za marynarzy i statki na morzu, za wszystko co do imperyum należało, a zakończył pożegnaniem ludu, na co publiczność ogólną aklamacyą odpowiedziała [1]). Wielu, przed odejściem, całowało stopy srebrnego posągu bogini na podwyższeniu ustawionego i składali u jego stóp gałązki oliwy kwitnącej, werbeny i wieńce. Ja zaś stałem przed wizerunkiem w jej oblicze zatopiony, milczący, rozważając moje uprzednie przygody.

Wieść o moim zjawieniu się doszła wnet do krewnych, przyjaciół, domowników, którzy złożywszy żałobę, przywdzianą na pogłoskę o mojej śmierci, przybywali, aby mnie powitać, aby się przekonać o moim z Piekieł powrocie *(ad meum reducem ab Inferis conspectum).* Przynieśli też ze sobą obficie wszystkiego, czego mogłem potrzebować. Opowiedziałem im, co się ze mną działo, a potem powróciłem przed boginię, aby jak najdłużej cieszyć się jej widokiem. Umówiłem się też o mieszkanie w obrębie świątyni, i tam moje ustawiłem penaty. Brałem gorliwy udział we wszelkich nabożeństwach razem z kapłanami.

Pragnienie moje, aby być wtajemniczonym, było wielkie i gorące, z drugiej jednak strony miałem i obawy religijne, czy zdołam wypełnić przyjęte obowiązki, czy zdołam ślubu czystości dochować. Jednej nocy zdawało mi się, że widzę arcykapłana, który mi coś podawał. Pytałem go, co to jest i skąd? Odpowiedział mi, że to jest Candidus, sługa mój z Tessalii. Zdziwiony byłem wielce tą odpowiedzią, bo nigdy sługi tego imienia nie miałem, czekałem jednak cierpliwie aż do rana na otwarcie świątyni. Odsunięto na prawo i lewo zasłonę zakrywającą świętą boginię, zmówiliśmy przed nią korne modlitwy, kapłan obszedł różne ołtarze i skropił je wodą z tajnego źródła, wygłaszając przytem przepisane błagania, poczem członkowie stowarzyszenia zwiastują pierwszą dnia godzinę i witają ją nabożeństwem porannem. W tej właśnie chwili przybywają słudzy z mej ziemi i przyprowadzają mi mojego siwka, którego po długiem szukaniu już niewiedzieć w którem ręku zna-

---

[1]) Formuła pożegnania nie jest w tekscie jasną, ale porównać można: *ite, missa est*, oraz *amen.*

leźli i po znaku na grzbiecie poznali. Widocznem było dla mnie, że ów Candidus we śnie znaczył właśnie wiernego siwka mego, a podziw mój był wielki, że się sen tak sprawdził.

Okoliczność ta podnosiła moją gorliwość w nabożeństwie i pragnienie, aby być wtajemniczonym (raczej wyświęconym: *accipiendorum sacrorum cupido* XI, 21). Arcykapłan jednak powściągał mój zapał po ojcowsku, mówiąc, że bogini sama daje znak przyzwolenia, ona dzień naznacza, także i kapłana, który ma wykonać wtajemniczenie, a nawet wydatki, z tem połączone. Żaden z mych kapłanów nie podjąłby się tego zadania bez jej wyraźnego rozkazu, bo wie, że byłoby to świętokradztwem, pociągającem niechybną śmierć za sobą. Zarówno potępienie, jak i zbawienie, od niej zależy, a kto jej się oddaje, ten jakoby dobrowolnie umiera, a życie tylko z jej łaski zachowuje *(ipsamque traditionem ad instar voluntariae mortis et precariae salutis celebrari* XI, 21). Dlatego wybiera do swojej służby takich, którzy jakoby doszli do kresu życia, bo tacy, odrodzeni przez nią na nowo, najlepiej są zdolni zachować wielkie tajemnice jej religii. Czekaj tedy cierpliwie, wiesz przecież, że ona cię powołuje, więc od dnia dzisiejszego powstrzymaj się już od potraw świeckich, a zakazanych [1]).

Niezbyt długo czekałem; jej rozkaz był tak jasny, jak ciemną była noc, kiedy mi go dała. Wyznaczyła dzień, wydatek, a kapłanem wtajemniczajacym miał być sam Mithras, nasz naczelnik. On, nie kto inny, ponieważ nasze konstelacye wiele miały z sobą powinowactwa. Więc ledwie dzień świtać zaczął, pospieszyłem do niego, aby mu powiedzieć, co zaszło, ale on uprzedzając mnie, zawołał: „Lucyuszu, godzina szczęścia twego nadeszła, dziś jeszcze ręce moje pobożne wprowadzą cię w tajemnice bogini wieloimiennej. To powiedziawszy, starzec prowadzi mnie do bramy świątyni, otwiera ją z ceremoniałem przepisanym i odprawia nabożeństwo ranne, poczem wyciąga z najświętszego miejsca księgi, nieznanymi znakami pisane [2]). Były tam figury różnych zwierząt, rysunki splecione ze sobą w kształcie kół, węzłów, winorośli i tylko wtajemniczeni znaczenie ich rozumieli. Z tych ksiąg przeczytał mi, o co powinienem się postarać przed ceremonią. Rozumie się, że już sam, już też przez przyjaciół, wszystkie te zakupna uskuteczniłem [3]).

[1]) W postach tych, askezie, płóciennem ubraniu jest dużo podobieństwa z przepisami pytagorejskiemi.

[2]) Prawdopodobnie hieroglifami.

[3]) W dalszym ciągu wypadnie nam tutaj niejednokrotnie powtórzyć to, co się już w życiorysie autora przytoczyło, ale całość obrazu powieści wymaga teg·, a zużytkowane już szczegóły wyjaśnią się lepiej w związku całości przedstawione. Niech nas to usprawiedliwi.

W chwili, którą uważał za odpowiednią, poprowadził mnie kapłan, otoczony świętą kohortą, do łaźni, będącej w pobliżu świątyni, a zanurzonego polecił opiece bogów i pokropił czystą wodą. Już dwie części dnia upłynęły, gdy mnie powiódł na nowo do świątyni przed obraz bogini i tam dał mi pewne nauki wyższe ponad słowa ludzkie (których nie godzi się powiedzieć *quae voce meliora sunt* XI, 23), poczem głośno zalecił mi wobec wszystkich, abym w ciągu dziesięciu dni następnych wstrzymał się od wszelkiego pożywienia, które miało życie, a więc mięsnego i ryb, oraz od wina, co też sumiennie spełniłem. Nadszedł wreszcie dzień naznaczony; już słońce schodziło z nieba (a więc wieczór), gdy liczny tłum zaczął się schodzić i przynosić mi podług zwyczaju różne dary, aby mnie uczcić. Następnie kapłan oddalił wszystkich profanów i wziąwszy mię za rękę, zaprowadził okrytego suknią ze lnu surowego w głąb samego przybytku świętego *(ad ipsius sacrarii penetralia)*. Chciałbyś może czytelniku dowiedzieć się, co się tam mówiło, co się czyniło? Zdradzić tajemnicę byłoby zbrodnią dla ust, któreby mówiły i dla uszu, któreby słyszały. Coś jednak powiedzieć mogę; słuchajże, bo powiem prawdę *(crede, quae vera sunt)*: zbliżyłem się do granicy śmierci, deptałem próg Prozerpiny, następnie wróciłem niesiony po przez cztery żywioły; w pośród nocy widziałem słońce jaśniejące, stanąłem przed obliczem bogów niebieskich i podziemnych, do których się zblizka modliłem. Powiedziałem ci, ale czy rozumiesz co z tego? [1]).

Teraz opowiem wyraźnie, co nastąpiło, a co bez grzechu powiedzieć mogę. Nadszedł ranek, a po odprawieniu nabożeństwa wprowadzono mię do świątyni, okrytego dwunastu sukniami kapłańskiemi. Tutaj kazano mi wstąpić na podwyższenie, ustawione naprzeciw posągu bogini, okrytego suknią z byssusu, barwnie malowaną; na niej płaszcz z ramion w tył aż do pięt się zwieszający. Z której byś strony na mnie patrzał, widziałbyś mnie okrytego różnobarwnemi zwierzętami: tu smoki indyjskie, tu gryfy hyperborejskie ze skrzydłami. Nazywają to suknią olympijską. W prawej ręce trzymałem pochodnię zapaloną, na głowie miałem wieniec z liści palmowych, które ją otaczały jakoby promienie.

[1]) Starajmy się jednak zrozumieć o ile się da; zdaje się, że kandydat położony był do trumny, albo wprowadzony do grobowca, następnie przeniesiono go szybko przez ogień, wodę, wiatr i przez jaskinię ciasną. Widok słońca wśród nocy był albo snem, albo światłem spotęgowanem przy pomocy zwierciadeł. W końcu zaś stanął przed posągami bogów innych a groźnych, których w świątyni nie było, a do których modlił się tutaj, jak do Izydy w świątyni. Wszystko to działo się w katakumbach pod świątynią, gdzie były ganki kręte, ciemne, trudne do przebycia, a zabrało noc całą. Ale może było inaczej, może suggestya była tu stosowaną w silny sposób. To jest pewnem, że wszystkie te obrzędy miały wzbudzać grozę, oraz, że były podobne w innych wtajemniczeniach. Zob. Lobeck: Aglaophamos p. 58 n.

Teraz odsuwa się zasłona a ja ukazuję się oczom ludu, jakby posąg słońca. Po tych obrzędach nastąpiła wykwintna i wesoła uczta, a zarówno obrzędy, jak biesiada, powtarzały się przez trzy dni z rzędu.

Przebywałem tam jeszcze czas niejaki, ciesząc się widokiem bogini, której oddałem się całkowicie, ale zacząłem się przygotowywać do odjazdu do domu. A kiedy przyszła bolesna godzina rozstania, upadłem na twarz przed boginią i taką do niej zaniosłem modlitwę: „Ty święta i wieczna opiekunko rodu ludzkiego, zawsze dla niego hojna, słodkie matki współczucie dla nieszczęśliwych niosąca! Nie ma dnia, nie ma próżnej twych dobrodziejstw chwili. Ty ludzi osłaniasz na lądzie i na morzu, ty trapionym burzami życia podajesz rękę zbawienia. Przeznaczenia poplątane nici ty prostujesz, ty łagodzisz fortuny przemiany, ty przeszkadzasz posępnemu gwiazd zbiegowi. Czczona od bogów niebieskich, szanowana od podziemnych, ty dajesz ruch światu, światło słońcu; ty rządzisz wszystkiem, ty depcesz Hades (*calcas Tartarum*). Tobie posłuszne są gwiazdy i czasy, elementa i bóstwa. Na rozkaz twój dmą wiatry, zbierają się chmury, kiełkują ziarna. Majestatu twego lękają się ptaki na niebie, dzikie zwierzęta w górach, węże kryjące się w ziemi, potwory w morza głębinach. Niestety, za słaby jest głos mój dla twojej chwały, za szczupłem dziedzictwo moje dla ofiar ciebie godnych. Podwójnie ubogi, mogę być jednak religijnym. Obraz twój będzie mi nieustannie przytomnym, a serce moje stałą zawsze dla ciebie świątynią." [1])

Po tej modliwie poszedłem pożegnać arcykapłana Mithrasa, odtąd ojca mego, którego ściskałem i całowałem długo, przepraszając go, że za jego niezmierne dobrodziejstwo nie mogę go godnie wynagrodzić. W domu ledwie dni kilka pobyłem, ponieważ za natchnieniem bogini miałem się udać do Rzymu. Po szczęśliwej a szybkiej przeprawie przybyłem do Ostium, stamtąd wozem, dwunastego grudnia wieczór, wjechałem do miasta arcyświętego (*civitatem istam sacrosanctam accedo*, XI, 26). Co dzień składałem gorące modły Izydzie, którą tutaj czczą pod nazwą polnej bogini (*Campensis*), ponieważ świątynia jej za miastem jest położoną.

---

[1]) Dziwna, a godna uwagi ta modlitwa, powinna także przyczynić się do rozświetlenia tajemnic Izydy. Sądzimy, że bóstwo to, wyższe ponad wszelkich bogów, bardzo wyraźnie przedstawione jest tutaj jako uosobienie natury. Byłoby to niezwykle rozległe rozszerzenie personifikacyi księżyca, czem Izyda przecież jest pierwotnie. Rozszerzenie to, tak żywo przez Apulejusza przedstawione, mogło się wykonać najłatwiej pod wpływem filozofii stoickiej, która w rozprawie *O świecie* tak wyraźnie występuje. Uważamy za obowiązek zwrócić uwagę na ten kierunek w myśleniu u naszego platonika, kierunek, który jakoby z latami coraz silniej u niego się utrwalał, zawsze jednak z pragnieniem, aby filozoficzne pojęcie usymbolizować religijnie, co u niego znaczy przedewszystkiem *prowidencyonalnie*. Izyda jest tedy u niego jakoby Prowidencyą w naturze całej.

Już słońce dopełniło obiegu swego naokół Zodyaku, gdy znów miałem objawienie bogini, opiekunki mojej. Mówiła mi o nowem wtajemniczeniu, o nowych świętościach. Dziwiłem się temu, sądząc, że moje wtajemniczenie jest całkowite, ale pytając się kapłanów, dowiedziałem się, że tak nie jest, że znam misterya bogini, ale nie znam tajemnic boga, niezwyciężonego Osirisa, które choć pokrewne tamtym, są jednak osobne i różne. Następnej nocy widziałem jednego z kapłanów odzianego płótnem, niosącego w jednej ręce laskę Bachusa opleciona bluszczem, w drugiej pewne symbole, których nie wymienię. Zapowiedział mi kiedy się odbyć miało moje przyjęcie do nowych tajemnic, i że on jest przeznaczny na mego duchownego ojca, a poznam go po tem, że na lewą nogę nieco kuleje. Rano tedy, po zwykłych modlitwach, przypatrywałem się kapłanom, i nie trudno mi było rozpoznać tego, którego we śnie widziałem. Nazywał się Asinius Marcellus, a na lewą nogę był kulawy. On także już był pouczony, że ktoś z *Madaury* do niego się zgłosi, ubogi wprawdzie, lecz którego czeka wielka sława w naukach. Nie ma zwlekać z jego wyświęceniem, ponieważ i jemu korzyść to przyniesie. Trudność jednak wielką sprawiało moje ubóstwo, z powodu którego nie miałem czem pokryć kosztów mego wyświęcenia. Ostatecznie sprzedałem mą garderobę i zdołałem w ten sposób zgromadzić potrzebną kwotę. Odbyłem znów przepisany post dziesięciodniowy, poczem zostałem wprowadzony do nocnych orgii boga Serapisa (*Serapis, principalis dei, nocturnis orgiis illustratus)* i oddałem się gorliwie czci jego. Wnet opatrzność zapewniła mi utrzymanie, dając mi zarobek jako adwokatowi w języku łacińskim. [1])

Krótko potem bogowie znowuż mi dali znak, abym starał się o trzecie wtajemniczenie. Nowy mnie ogarnął niepokój, nowe wątpliwości. Chyba Mithras i Asinius źle swój urząd wypełnili, że nowego potrzebuję święcenia. Nocne widzenie pouczyło mnie, że tak nie jest, i że w tem trzeciem wezwaniu powinienem widzieć dowód szczególniejszej bogów łaski. Potrójnie masz być takim, jakimi inni są raz tylko, a święta trzech liczba już sama jedna powinna być dla ciebie uspokojeniem. Uważ nadto, że pierwsza twoja suknia kapłańska została w tamtej świątyni, tak że w dni uroczyte tutaj nie miałbyś w czem wystąpić. Ufaj nam i postąp jak żądamy. Pościłem znów ściśle i dłużej, niż przepis wymagał, a w hojności mojej stosowałem się raczej do mego

---

[1]) Cała księga jedenasta odnosi się wyraźnie do młodości Apulejusza. To też niejednokrotnie staje w sprzeczności z księgą pierwszą. Tam Lucyusz dopiero w Rzymie z trudnością nauczył się po łacinie, tutaj Madaurensis już po kilku tygodniach adwokatuje w tym języku.

nabożeństwa, aniżeli do zapasów. Ale otóż wnet mój zarobek adwokacki stał się bardzo obfitym. Pokazał mi się nawet we śnie po dniach niewielu bóg możniejszy od innych wielkich bogów, najwyższymi władnący Oziris i to nie pod zmienioną postacią, lecz we własnej zaszczycając mnie osobie.[1]) Zachęcał mnie, abym się oddał adwokaturze, a nie lękał się potwarzy zawistnych, nie mogących znieść mojej naukowej wyższości, owocu mozolnej pracy. Polecił nadto, chcąc mnie od reszty wtajemniczonych odszczególnić, aby mnie przyjęto do kolegium Pastophorów, a nawet w poczet dekuryonów pięcioletnich. Od tej chwili kazałem sobie ogolić głowę i daleki od tego, aby ukrywać mą goliznę, przeciwnie, pokazywałem ją wszystkim z zadowoleniem. —

Taką jest całość powieści. Przyzna chyba każdy, że jest ciekawą, w postaci i zdarzenia bardzo obfitą. Nie da się wszelako zaprzeczyć, że nie jest jasną, że z różnorodności przedstawionych tutaj zdarzeń myśl jakaś przewodnia, a jednolita, wcale nie występuje wyraźnie. Potrzebuje tedy objaśnienia. Przyznaje to Pierre Bayle, mówiąc: *un homme qui s'en voudroit donner la peine, et qui auroit la capacité requise (il faudrait qu'il en eût beaucoup) pourroit faire sur ce roman un commentaire fort curieux, fort instructif, et où l'on apprendroit bien des choses que les commentaires précédents, quelque bons qu'ils puissent être d'ailleurs, n'ont point dites.*[2]) Zdaniem tedy sławnego erudyta i krytyka, liczne już aż do jego czasów komentarze nie wyjaśniały należycie utworu, w którym on się domyśla rzeczy bardzo ciekawych i pouczających. Zdaje się, że zadanie jest w istocie trudne, jeżeli aż dotąd sprawa wcale naprzód nie postąpiła, albo mało co tylko. Bétolaud, który zna powyższą zachętę Piotra Bayle i który starał się zadanie rozwiązać, przychodzi do następnego, wielce ujemnego wyniku: *ainsi donc Apulée dans ses Métamorphoses, nous semble n'avoir été dominé par aucune grande pensée* (l. c. I, XLVI). Nie lepiej brzmi wynik badań filologii niemieckiej, jak go Schanz wyraża (l. c. p. 98): *sonach ist klar, dass*

[1] *Denique post dies admodum pauculos, deus deum magnorum potior, et majorum summus, et summorum maximus, et maximorum regnator Osiris.... per quietem praecipue visus est.* c. 30. Widzimy, że cześć dla najwyższego boga, który w *de mundo* nazwany był Zewsem, tutaj całkowicie przeniesiona jest na egipskiego Ozirisa. Kończą się tedy Metamorfozy Apulejusza zaleceniem, propagandą powiedzieć można, czci bóstw Rzymowi obcych, Izydy i Ozirisa. Nie bezpodstawną była więc nagana książki naszego autora jako antirzymskiej, przez Septimiusza Sewera. Państwowa religia rzymska rozpada się, bóstwa narodowe zamierają, to jest widocznem, a Apulejusz do tego się przyczynia.

[2]) Dictionnaire hist. et critique: Apulée.

wir des Apuleius eigener schöpferischer Thätigkeit kein Lob spenden können [1]). Wyroki powyższe wydają się nam niesprawiedliwymi i myślimy sobie, że trudno jest utwór ocenić należycie, jeżeli się go nie rozumie. O zrozumienie tedy chodzi przedewszystkiem. To też przystępujemy do jego objaśnienia, naprzód co do formy, treści, myśli przewodniej, następnie co do jego pochodzenia, a w końcu co do późniejszego na literaturę wpływu. To znaczy, że chcemy przedewszystkiem, o ile zdołamy, objaśnić powieść Apulejusza, jaką jest, samą w sobie, aby rozpoznać jej charakter i wartość, i to uważamy za nasze główne zadanie; następnie dopiero mówić będziemy o jej źródle i wpływie, a po tem wszystkiem niech czytelnicy własny sobie sąd utworzą.

Rozbiór i objaśnienie powieści „o Złotym ośle".

I.

Powieść Apulejusza składa się z licznych bardzo opowiadań, o treści bardzo rozmaitej. Opowiadania te związane są w jedność osobą opowiadającego, który albo własne przedstawia przygody, albo też takie, które go już osobiście nie dotyczą, ale które w ciągu swych własnych przygód zasłyszał, albo też, których był świadkiem nawet. Główną (ale dopiero w księdze trzeciej się rozpoczynającą) przygodą, jest przemienienie autora w osła, zaś przywrócenie mu ludzkiej postaci jest jej zakończeniem. Jest tedy powieść nasza autobiograficzną niejako, niby pamiętnikiem, a przemiana w osła i powrót do ludzkiej postaci jest niejako spojnią, która cały szereg różnorodnych zdarzeń w jedność ujmuje. Utwory tego rodzaju dość liczne dzisiaj w literaturze powszechnej, nazywają się u Francuzów szufladkowymi, *à tiroirs*, u Niemców *Schubladenromane*, (są atoli i komedye tego rodzaju); mybyśmy mogli nazwać je paciorkowymi, ponieważ jak ziarnka paciorek nanizane są na sznurek głównego zdarzenia, które je w jedność wiąże. Albo też, odróżniając opowiadanie o t o c z n e, od opowiadań w s u n i ę t y c h, całość możnaby nazwać powieścią luźnie złożoną, wsuwkową. Najbardziej znanym przykładem takiego zbioru w jedność związanych a różnych opowiadań, jest Boccaci'a Decameron, na wzór którego bardzo wiele innych zbiorów, nowel ułożono, a nie da się zaprzeczyć, że powieść Apulejusza już zrąb takiej

[1]) Zdanie to skróciliśmy nieco, a jest ono w całości następne: *sonach ist klar, dass das Original durch die Umarbeitung des Apuleius nicht gewonnen hat und dass wir seiner eigenen sch. Th. k. L. sp. k.* Jest ono tedy wynikiem porównania utworu łacińskiego z domniemanym oryginałem, o którym my później dopiero mówić będziemy. Sądzimy, że nawet w tym stosunku jest ono niesłuszne.

budowy, później udoskonalonej, przedstawia. Budowa u naszego autora o tyle jest jeszcze mniej doskonałą z tego punktu widzenia, że mamy u niego przed powieścią otoczną, a więc przed przemianą w osła, inne już opowiadania, jak np. o czarownicy Meroë, o Telyfronie, o święcie boga Śmiechu, o Pythiaszu, o Diofanesie. Jeżeli pierwsze z nich, z powodu demonologicznej treści, dałyby się uważać za przygotowanie do nastąpić mającego, głównego zdarzenia, to o dwu ostatnich bynajmniej tego powiedzieć nie można. W końcu powieści znowuż mamy wiadomości o dalszych losach autora już po powrocie do ludzkiej postaci, o jego wtajemniczeniach, o działalności adwokackiej, co znowu i z tej strony poza ramę otoczną wychodzi. Ma tedy gmach główny niejako przystawki, albo przybudowy ze stron obu, które psują linie architektoniczne, tak czyste następnie w Dekameronie, mimo wnętrza wcale nie czystego. Dodatki te jednak, zwłaszcza końcowe, przestają nas razić jeżeli powieść tę z punktu widzenia autobiograficznego oglądamy. Dwu celom bowiem służyć ma powieść cała: najprzód dać szereg opowiadań ciekawych, niezwykłych, zabawnych (*lector, intende, laetaberis*), lepiej, lub gorzej powiązanych, a obok tego przedstawić dziwne przygody autora samego. I znowuż co do autora, to jest nim Lucyusz z Koryntu w księdze pierwszej i następnych, w ostatniej atoli ów Lucyusz przemienia się niespodzianie w Madaureńczyka, a więc w Apulejusza samego. Całość tedy przedstawia pewną zuchwałą kapryśność, pewną swawolę w budowie, która zrazu bałamuci, odurza, ostatecznie jednak artystycznego wrażenia nie psuje, a z powietrzokręgiem powieści nawet nieźle się zgadza. Bo jeżeli Lucyusz mógł się przemienić w osła, osieł zaś napowrót w Lucyusza, to mógł także Lucyusz przemienić się w końcu w Madaureńczyka [1]).

Tyle na razie co do budowy powieści. Przypatrzmy się teraz jej treści! Powiedziało się już, że w postaci i zdarzenia bardzo nam się wydaje bogatą. Widzimy tutaj wszystkie niemal warstwy społeczeństwa grecko-rzymskiego, poczynając od wysokiego urzędnika cesarskiego, gubernatora, aż do rozbójników, napiętnowanych skazańców, niewolników, oślego poganiacza. Jakże się tedy przedstawiają ludzie tych warstw rozmaitych?

Wysoki urzędnik jest z reguły bardzo bogatym człowiekiem. Żyje dostatnio nietylko on, lecz i niewolnicy i wyzwoleńcy jego: kucharz,

[1]) Nie należy wszelako pominąć milczeniem tej okoliczności, że autor już na początku mówi o swej uczoności, o swoich licznych w misterya wtajemniczeniach: *sed melius de te doctrinaque tua praesumo; qui... praeter sublime ingenium, sacris pluribus initiatus, profecto nosti sanctam silentii fidem* III, 15. To samo mówił Apulejusz o sobie w Apologii. Byli może z tego względu obaj do siebie podobni.

piekarz, zarządca, który zarabia sporo, pokazując za pieniądze złotego osła. Pan, syt wszelkich przyjemności, a wskutek tego znudzony życiem, zabawia się osobliwym osła apetytem i smakoszowstwem, a więc fatałaszkami. Zobowiązany z urzędu i majątku do zabawienia ludności raz przynajmniej w ciągu swego urzędowania, daje świetną pantomimę, a zarazem chce przedstawić osła swego w okolicznościach tak osobliwych, tak wyuzdanych, że tylko człowiek z uczuciem moralnem całkowicie stępionem na podobny zdobyć się mógł pomysł.

Inny bogaty człowiek, Demochares, trzymając się więcej tradycyi, urządza dla zabawienia publiczności walki gladyatorów, polowania na niedźwiedzie i inne dzikie zwierzęta. A więc wogóle bogaci ludzie, sami codzień bogactw swych używając dla siebie, uważają sobie za powinność, aby od czasu do czasu urządzić publiczne igrzyska, a zdają się nie znać wcale innego sposobu ujęcia sobie mieszkańców, wyrządzenia im przysługi.

Bogata patrycyuszka Byrrhena nie zdobędzie się na zbyt kosztowne urządzenia igrzysk, ale u siebie daje wykwintne bankiety, na które zbiera się złota młodzież, skłonna do naśmiewania się, do zawadyactwa, do donżuaneryi.

Straszliwy przykład samowoli i chciwości młodego magnata daje nam historya o ojcu, który przez niego stracił odrazu trzech synów, ludzi zacnych, chlubę jego starości. Znaczy to opowiadanie, że mali właściciele ziemscy ani mienia, ani życia, pewnymi nie byli wobec magnatów wysokiego rodu.

Miejski urzędnik dość znacznego stopnia, coś w rodzaju edyla, dyrektora policyi, Pytheas, przedstawia nam zabawny wzór zarozumiało-gorliwej głupoty.

Żołnierz uważa się za istotę ponad prawem, nie czuje się zobowiązanym szanować cudzej własności, osobistego prawa wolnego nawet człowieka nie uznaje, bijąc laską za brak uległości, za brak ślepego posłuszeństwa. Ale jakże biednym i ciężkim jest żywot, jaki wiedzie żołnierz wysłużony, którego nam autor w postaci ogrodnika przedstawił!

Lekarze sprzedają strasznie działające trucizny za ceny wysokie, a wyjątkiem jest taki, który wysoko pojmując godność stanu swego i przewidując zbrodnię, zamiast trucizny daje sok usypiający mandragory.

Niegodni rzekomi kapłani Bogini syryjskiej przebiegają wsie i miasta; są to przykłady jakiegoś obłędu religijnego, szarlatańśtwa, najgłębszego spodlenia moralnego, dochodzącego do nienaturalnej rozwiozłości i złodziejstwa.

Kupcy, dalekie krainy za zarobkiem przebiegający, wracają niekiedy zadowoleni z zysku do domu, ale często spotykają się ze współ-

zawodnictwem, albo znowu stają się łupem rozbójników i popadają w bardzo smutne położenie, jak Sokrates.

Rzemieślnicy, albo raczej przemysłowcy, młynarz n. p. i piekarz w jednej osobie, mają obfity, jak się zdaje zarobek, z tego głównie powodu, iż używają do roboty napiętnowanych skazańców, czy to kupionych, czy najmowanych od władzy, niewiadomo. Żywot ich był opłakania godny. Było to coś bardzo do katorgi, lub do *travaux forcés* zbliżonego.

Dwie mamy postaci skąpców bogatych, lichwiarzy, Milona i Chryzerosa. Mieszkają i żyją biednie, chcą uchodzić za biedaków, byle nie być pociąganymi do spraw i urzędów miejskich, które, jak wnosić należy. już wtedy stawały się uciążliwemi. Za każdy urząd trzeba było złożyć na korzyść miasta bardzo znaczną stosunkowo sumę.

Słudzy, wyzwoleńcy, niewolnicy, mają nieraz wcale dobre życie, gdy panowie ich są dobrzy i bogaci. Pewną jest rzeczą, że tak wszędzie nie było. Władza pańska nad nimi jest straszną, widzimy to z opowiadania o niewolniku, który z łaski pana został zarządcą dóbr i własnego już dorobił się majątku, gdy zawiniwszy niewiernością wobec żony swojej, również niewolnicy, został przez tegoż pana skazany na okrutną śmierć od mrówek.

Wierność sług i niewolników nie jest wzorową: niech się dowiedzą o śmierci właścicieli, a zabierają wszystko co mogą i uciekają w odległe strony.

Z takich to warstw, ale i z ludzi wolnych, którym dokuczyła bieda, albo władza niezawsze bezstronna, a zawsze surowa i groźna, albo samowola możnych. albo którymi powodował wstręt do posłuszeństwa i do pracy, temperament zuchwały, lekkomyślny, hulaszczy, z takich tedy zbierają się bandy złodziei i rozbójników, napadających podróżnych, łupiących okolice całe i miasta nawet. Wolą niebezpieczne, krótkie nawet życie, byle wolne i hulaszcze, niż bezpieczną biedę. Nie uważają się za podłych, lecz raczej za bohaterów, a na śmierć rzeczywiście zawsze są gotowymi. Tak ich Apulejusz przedstawia.

Ciekawą jest postać chłopaka, pachołka do osła, w którym mamy niejako wcielenie złośliwości, chęci dokuczenia bezbronnym, zwłaszcza zwierzętom, właściwej młodemu, źle wychowanemu wiekowi, nieświadomemu jeszcze, co to jest ból i krzywda. Postać ta należy do najlepszych w całej powieści.

Tak więc prawie wszystkie warstwy społeczne przesuwają się tutaj przed naszemi oczyma. Pozostają jeszcze kobiety.

Z nich Byrrhaena wydaje się zacną i poczciwą, tylko coś zanadto się stroi i bankietuje. Młoda i ładna Charite, która się mści śmierci

ukochanego męża, a następnie sama sobie życie odbiera, aby się z nim połączyć, jest postacią heroiczną, z siłą stałości i woli podziwienia godną, starożytną Kriemhildą niejako, przypominającą też włoskie lub hiszpańskie postacie w kronikach, u Stendhala, następnie u Mérimée'go, u innych. Wymienimy po tej lepszej stronie ową staruszkę, gospodynię rozbójników, która nie zatraciła w sobie jeszcze uczucia litości, ale u której bojaźń przed panami dochodzi do tego stopnia, że się obwiesza, gdy Charitę i osła od ucieczki ustrzedz nie zdołała. Także o Plotinie zapomnieć się nie godzi, która energiczną gorliwością męża z rąk rozbójników uwolniła.

Te cztery pominąwszy, wszystkie żeńskie postacie są straszliwe, a kobiectwo starożytne w bardzo złem przedstawiają świetle. Fotis np. jest rozpustniejsza, niż sam Lucyusz, ona go uczy swawoli. Grzeszność jej jest wesołą, to prawda, przez co mniejszą się jednak nie staje. Z jej to winy Lucyusz w osła się przemienił i tak dotkliwe znosił przygody. Ostatecznie jednak nie jest zamężną i nie jest zbrodniarką, więc przemawiają za nią okoliczności łagodzące. Gorszą jest jej pani, rozpustna czarownica Pamphila. Wiarołomnych żon, które umieją mężowi oczy zamydlić, jest tu pełno. Tak np. owa, która męża do kadzi wsadziła, aby grzeszyć przy nim w jego obecności. Taka powieść pożądaną była dla Boccacci'a, to też mamy ją u niego w giorn. VII, nov. 2. Inna wsadziła swego galanta pod kosz od siarki, gdzie się zdradził kichaniem i skąd wyszedł ledwie żywy. Sytuacya niezawodnie jest wielce komiczną dla widzów i dla czytelników, ale bynajmniej dla męża, który tutaj jest folusznikiem. Obecny temu drugi mąż, młynarz, wróciwszy do siebie do domu, znalazł się tutaj wnet w podobnem położeniu: galant wyszedł z pod wielkiej kobiałki do noszenia zboża. Był to Philetaeros, który poprzednio pieniędzmi zjednał sobie żonę Barbarusa za pośrednictwem również przekupionego niewolnika Myrmexa. Całe to opowiadanie o jednym gachu kichającym od siarki, o drugim, któremu osieł na rękę nastąpił, Boccacio także do swego Decameronu przeniósł (V, 10) umieszczając je w. Perugii. Do rozwiozłych kobiet dołączmy ową damę, która w dziwnem zbydlęceniu właśnie w ośle upodobanie znalazła.

Już opowiadanie o żonie młynarza kończy się zbrodnią: wypędzona z domu żona najęła czarownicę, za której sprawą młynarz się obwiesił. Potworną jest owa macocha, która nie mogąc sobie ująć pasierba, postanowiła go otruć, a gdy zrządzeniem losu własny syn wypił truciznę, oskarżyła pasierba o jego śmierć i chęć uwiedzenia jej samej. Jeszcze potworniejszą jest owa kobieta, która znienawidziwszy siostrę męża, osobę niewinną, zamęczyła ją w straszny sposób, otruła męża, otruła lekarza, własną córkę następnie i żonę lekarza. Równie potworną,

a groźną przytem jest owa stara rozpustna czarownica Meroe, postrach Tessalii, która wyłamującego się z pod jej jarzma, a zbiedzonego Sokratesa, o śmierć okrutną przyprawiła, urządzając sprawę tak, aby zbrodnia Aristomenesowi, przyjacielowi jego, przypisaną być mogła. Kobiety tedy są zbrodnicze i rozpustne, mężczyźni głupi, źli, okrutni; całe społeczeństwo, z małymi wyjątkami, zepsute. W taki to sposób stoicy pojmowali ludzkość, uważając ją za głupią i złą przeważnie, Apulejusz zaś w tem pojmowaniu do nich się tutaj zbliża.

Z innego jeszcze punktu widzenia można rozważać i ugrupować powieści w Metamorfozach zawarte. Mamy tu grupę powieści demonologicznych, do której należy najprzód wszystko, co jest opowiedziane o Meroe; opowiadanie Telyfrona, pozbawionego nosa i uszu; opowiadanie o Chaldejczyku Diophanie i o Zachlasie z Egiptu. Warto zauważyć, że Chaldejczyk jest nieco wyśmiany, Zachlas, bardzo na kapłana Izydy wyglądający, wywyższony niezmiernie, kiedy aż umarłego ożywić, duszy jego i ciału męczarniami zagrozić umie. Należy tu także wszystko, co jest opowiedziane o Pamphili, wraz z zabawną historyą o trzech skórzanych worach koźlich, o przemianie rozpustnej czarownicy w sowę, Lucyusza w osła. Zaliczyć tu trzeba tajemniczo niedorzeczną historyę o smoku, który pożarł pasterza; o znakach dziwnych (*prodigia*), które zapowiedziały śmierć trzech synów zacnego obywatela, o owej czarownicy, która młynarza do śmierci zawiodła. Godnem jest uwagi, że zbrodniczemi czarownicami są zawsze kobiety, gdy Diophanes i Zachlas są godnymi szacunku ludźmi.

Drugą grupę tworzą opowiadania o rozbójnikach, o sposobach i podstępach przez nich używanych, o ich zuchwalstwie i okrucieństwie. Nie jest ich dwunastu, bo jeszcze ta liczba nie jest uświęconą, lecz są liczni, mają herszta, mieszkają w jaskini i wśród lasów, mają starą gospodynię, a to wszystko mniej więcej powtarza się w znanych baśniach o dwunastu rozbójnikach.

Inną grupę tworzą opowiadania o rozwiozłości kobiet. Są one liczne i bardzo pieprzne, aż do zakrztuszenia. Pozostałe opowiadania w Metamorfozach wiążą się z Lucyuszem jako człowiekiem, lub jako osłem, przedstawiają jego przygody. Wszystkie są przykre: u rozbójników zagrożony był ciągle kijami lub śmiercią. Oddany na wieś przez wdzięczną Charite, poniewierany był przez konie, wyzyskiwany przez dozorców, okrutnie dręczony przez chłopaka, bity przez kapłanów bogini Syryjskiej, bity znów i nadmierną męczony pracą u młynarza, u którego ludzie i zwierzęta w opłakanym znajdowali się stanie. W całości tedy rozmaitość wielka, nieledwie chaotyczna! Ale czyżby nie było tu żadnej myśli przewodniej?

II.

Uwydatniliśmy sobie tedy, że powieść Apulejusza przedstawia życie grecko-rzymskie w różnych, we wszystkich prawie warstwach społeczeństwa. Czy taki był może zamiar autora? Prawdopodobnie, boć taką jest treść utworu. Ale czy się to nie stało przypadkiem, w skutek nagromadzenia różnych a licznych opowiadań? Czy więc autor ma świadomość tego, że jest rzeczą pożyteczną poznać i przedstawić życie ludzkie w różnych jego sprawach? Powiedzieć możemy, że taką była myśl jego, taki zamiar, bo oto co sam mówi: nie bez powodu najstarszy grecki poeta, chcąc przedstawić męża najroztropniejszego, śpiewał o jego wędrówkach po różnych krajach, o znajomości różnych narodów, przez co doszedł do najwyższej dzielności. To też i ja z wdzięcznościa wspominam stan mój ośli, w którym pod osłoną jego skóry doświadczyłem różnych losów kolei, a choć nie stałem się równie roztropnym, to jednak wiele się nauczyłem: *nec immerito priscae poeticae divinus auctor apud Graîos, summae prudentiae virum monstrare cupiens, multarum civitatum obitu et variorum populorum cognitu, summas adeptum virtutes cecinit. Nam et ipse gratas gratias asino meo memini, quod me suo celatum tegmine, variisque fortunis exercitatum, etsi minus prudentem, multiscium reddidit.* Met. IX. c. 13. Ustęp powyższy jest wielce pouczającym. Dowiadujemy się z niego, że w opisaniu różnolitych oślich swoich przygód przyświecał autorowi wzór Odyssei. I słusznie, boć i tam mamy szereg przygód różnorodnych, osobą bohatera w jedność wiązanych. Ogromny odstęp czasu, jaki przedziela Odysseę od złotego osła, nie przeszkodził jednak, żeby autorowi ostatniego wzór pierwszego nie przyświecał. Sam bowiem to przyznaje, a godzi się dodać, w jakich to czyni okolicznościach, w jakiej chwili. Oto opisując opłakany stan skazańców i kaszlących bydląt, pracujących u młynarza. A więc i stan tych istot, zepchniętych w najprzykrzejsze warunki życia, uważał za godny uwagi i opisu.

Jeżeli taką była jego dążność, czegoż się o życiu dowiedział? W jakim stanie je znalazł? Okazało się z danego już przeglądu jego obrazów, że ten stan był nadzwyczaj smutny. Wszędzie krzywdy, niesprawiedliwość, które najczęściej dobrych, niewinnych dotykają. Jakaż tego przyczyna? Czy złość ludzka? Albo czy wady społecznego ustroju? Albo czy nieszczęście, z naturą ludzką nierozdzielnie złączone? Odpowiedzi jesteśmy bardzo ciekawi, ona bowiem w każdym razie na kierunek myśli i przekonań autora żywe światło rzucić jest zdolną. Otóż wszelkie klęski, zdaniem jego, są sprawą Fortuny, Losu. Tak więc Sokrates, zbiedzone członki na światło odkrywając, mówi z wyrzutem,

aby nacieszyła się Fortuna ofiarą, którą sobie wybrała: *fruatur diutius tropaeo Fortuna, quod fixit ipsa* (I. c. 7). Jak ty mało znasz Fortuny ślizką zmienność, krótkotrwałe względy i wnet po nich następujące klęski: *nae tu fortunarum lubricas ambages et instabiles incursiones et reciprocas vicissitudines ignoras*, mówi tenże Sokrates do Aristomena w samym początku powieści. Dalej znów, gdy Lucyusz, już jako osieł ale jeszcze w stajni Milona, sięgając po wieniec róż, bogini Eponie złożonych, od własnego pachołka najgrubszym a sękatym kijem obity został, było to sprawą gorzkiego Losu: *quod me pessima scilicet Sorte conantem, servulus meus, rimatus frondosum fustem cunctis vastiorem, non prius me tundere desiit, quam... conclamatis latronibus, profugit territus* (III. c. 27). U rozbójników będąc, układa dobrze obmyślany plan ucieczki, ale popsuł mu go Los nieubłagany: *sed tam bellum concilium meum praevertit Sors deterrima* (IV. 5).

Najbardziej gorzkiem jest jego narzekanie, gdy się dowiedział, że okradzenie domu Milona przypisują w mieście Lucyuszowi, gościowi jego, a więc jemu. Prawdę powiedzieli mędrcy dawni, przedstawiając Fortunę ślepą. Ona łaskami swemi obdarza zawsze złych i niegodnych, nigdy sprawiedliwość nie kieruje jej wyborem. Najczęściej przestaje z tymi, których unikać powinna. Oburzającem jest, że wprost przeciwnie postępuje, aniżeli powinna, tak że niejeden ladaco używa sławy zacnego człowieka, a najniewinniejszy hańbiony bywa przez łajdaków: *subibatque me, non de nihilo veteris priscaeque doctrinae viros pronuntiasse, caecam et prorsus exoculatam esse Fortunam; quae semper suas opes ad malos et indignos conferat; nec unquam iudicio quemquam mortalium eligat; imo vero cum his potissimum deversetur, quos procul fugere deberet. Quodque cunctis est extremius, varias opiniones, immo contrarias nobis attribuat, ut et malus boni viri fama glorietur, et innocentissimus contra noxiorum ore plectatur.* Lecz na co się przyda narzekać na srogość Fortuny: *sed quid ego pluribus de Fortunae saevitate conqueror!* (VII. c. 2, 3.). Fortuna, Los, znaczy ostatecznie u niego to samo co Fatum, bo wszystko wycierpiawszy, sądzi, że ono już się jego klęskami nasyciło: *Fato scilicet mei tot tantisque cladibus satiato* (XI. c. 1.).

Takie skargi czytamy co chwila we wszystkich księgach, do czego opowiadane tam zdarzenia łatwą dają sposobność. Możemy powiedzieć że one właśnie dają ogólne zabarwienie tej powieści. Zwróćmy się teraz do jej zakończenia i uważmy, jak w ostatniej księdze naczelny kapłan Izydy, Mithras, przemawia do Lucyusza, już uwolnionego od oślej postaci: *multis et variis exantlatis laboribus, magnisque Fortunae tempestatibus et maximis actus procellis, ad portum quietis et aram misericordiae tandem, Luci, venisti. Nec tibi natales, ac ne dignitas quidem, vel ipsa,*

qua flores, usquam doctrina profuit, sed lubrico virentis aetatulae ad serviles delapsus voluptates, curiositatis inprosperae sinistrum praemium reportasti. Sed utcumque Fortunae caecitas, dum te pessimis periculis discruciat, ad religiosam istam beatitudinen improvida produxit malitia. Eat nunc et summo furore saeviat, et crudelitati suae materiem quaerat aliam. Nam in eos, quorum sibi vitas servitium deae nostrae majestas vindicavit, non habet locum casus infestus. Quid latrones, quid ferae, quid servitium, quid asperrimorum itinerum ambages reciprocae, quid metus mortis quotidianae nefariae Fortunae profuit? In tutelam iam receptus es Fortunae, sed videntis: [1]) *quae suae lucis splendore caeteros etiam deos illuminat. Sume iam vultum laetiorem, candido isto habitu tuo congruentem; comitare pompam deae sospitatricis, in ovanti gradu.* Dwie tu mamy wyrażone myśli główne. Najprzód więc uwydatnione utrapienia losu, Fortuny, ślepej bogini, od których nie zasłonią ani urodzenie, ani godność, ani nauka. Im większa ich złośliwość, tem pewniej nas prowadzi do religijności. Pod opieką bogini nie potrzebuje się człowiek lękać rozbójników, ani dzikich zwierząt, ani niewoli, ani uciążliwych podróży, ani codziennie grożącej śmierci. Izyda jest ołtarzem miłosierdzia, jest także Fortuną, lecz widzącą, a więc Prowidencyą, Opatrznością. Opatrzność ta oświeca nawet innych bogów. Tak więc wyraźnie Opatrzność podnosi się ponad Fatum, któremu dawniej ulegali nawet bogowie, ponad przypadkową Fortunę; poddaje sobie świat cały. Drugą z ważnych, tutaj wyrażonych myśli, jest ta, że nieszczęsną przemianę w osła ściągnęła na Lucyusza młodociana rozpusta i niewczesna ciekawość. Tak więc grzeszną jest jedna i druga, zdaniem autora. Z ważnego dla nas przemówienia Mithrasa przytoczymy jeszcze zdania następne: *videant irreligiosi; videant, et errorem suum recognoscant. En ecce pristinis aerumnis absolutus, Isidis magnae Providentia gaudens Lucius, de sua fortuna triumphat. Quo tibi tamen tutior sis... jam te nunc obsequio religionis nostrae dedica.. Nam, cum coeperis deae servire, tunc magis senties fructum tuae libertatis.* Niech się przypatrzą bezbożni, niech się dobrze przypatrzą, i swój błąd rozpoznają! Oto Lucyusz, wyzwolony z utrapienia, tryumfuje nad Fortuną, pod opieką Prowidencyi wielkiej Izydy! Abyś jednak był bezpieczniejszym w przyszłości, poddaj się przepisom religii naszej! Bo dopiero wtedy użyjesz owocu twego wyzwolenia, gdy się w służbę oddasz bogini (XI. 15).

Mamy, sądzimy, prawo, zwrócić uwagę na to, jak się to wszystko zgadza dobrze z tem, cośmy w rozbiorze pism Apulejusza uwydatnili, jako główne jego przekonania filozoficzne. Widzieliśmy tam, że nasz

[1]) scil. *providentis.*

autor ideę Opatrzności przeciwstawia idei fatalności. Przeciwstawienie to jest już u Platona. Apulejusz jednakże wzmacnia je i to w ten sposób, aby Opatrzności większe przyznać znaczenie. Prawda, że tutaj w powieści sprawczynią nieszczęść jest ślepa Fortuna, ostatecznie jednak ona równa się z Fatum, jak się to wyżej widziało. Jest tedy Fortuna nieubłaganym dla jednostek biegiem zdarzeń, podobnie jak Fatum. Nie dziw tedy, że zagrożona srogą bezwzględnością Losów jednostka, szuka ocalenia pod opieką Opatrzności. Dziwnem jest tylko, że wcieleniem tej Opatrzności jest Izyda, bóstwo egipskie, rzymskiemu Olimpowi obce. Być może, że żadne z bóstw olimpijskich nie posiadało w swym charakterze dosyć dobroci i miłosierdzia, aby się stać wcieleniem tej idei. W każdym razie znajdujemy tu stwierdzenie tego, cośmy o ogólnej dążności filozofii Apulejusza, jako ku religii skierowanej powiedzieli. W związku z tem zostaje także owo przedstawienie zmysłowości, jako źródła poniżenia i nieszczęścia. Boć to przez Fotis stał się Lucyusz osłem i jak trudno mu było wydobyć się z tego stanu! A czyby od owego czasu więcej Lucyuszów w osły, choćby moralnie tylko, przez złe kobiety przemienionych nie było?

Takie są tedy myśli przewodnie naszej powieści, od których ona znacznie się rozjaśnia. Ale to jeszcze nie wszystkie. Mamy tu ponadto myśl inną, bardzo ważną, uwagi godną, być może, że właśnie nawet pierwotną i zasadniczą. Przypomnijmy bo sobie, że Lucyusz, w osła przemieniony, zachował jednak myśl ludzką, rozum ludzki, nawet gusta ludzkie. Surowego owsa, siana, chwastów nie lubi, za to do warzyw się skrada, chleb wyjada u rozbójników, wyjada chciwie ciastka i pieczenie u kucharza i cukiernika, którzy go kupili. Objuczony skradzionemi i Milona rzeczami i pędzony w góry przez rozbójników, widział róże już na pierwszym popasie, ale się od nich powstrzymał, aby przemiana jego w oczach zabobonnych opryszków niechybnej na niego nie sprowadziła śmierci. Rozumuje tedy jak człowiek; co więcej, podpatruje, podsłuchuje, wszystko pamięta, rozumie wszystko, oburza się na nieprawość. To znaczy, że zmienił się tylko zewnętrznie, ale nie wewnętrznie; na ciele tylko, ale nie na duszy. To też czytamy zaraz po opisaniu jego przemiany: *ego vero quamquam perfectus asinus, et pro Lucio iumentum, sensum tamen retinebam humanum.* Chociaż stał się całkowicie osłem i bydlęciem z Lucyusza, zachował jednak myśl ludzką (III. 26). Albo na innem miejscu: *accipe igitur, quemadmodum homo curiosus, iumenti faciem sustinens, cuncta quae in perniciem pistoris mei gesta sunt, cognovi.* Miał tedy postać bydlęcia, ale był wewnętrznie zawsze człowiekiem i to ciekawym (IX, 30). Co to ma znaczyć? Nic innego, tylko to chyba, że przy takiej przemianie wnętrze zostaje niezmienione, a więc

dusza. To znaczy dalej, że dusza od ciała nie zależy, że jest od niego osobną, że istnieje. Powieść tedy nasza w tej swej zasadniczej części, która się odnosi do przemiany Lucyusza w osła, mając służyć jako dowód istnienia duszy, skierowaną była prawdopodobnie przeciw tym samym bezbożnikom, którzy nie uznając bóstwa, także i duszy nie uznawali. Do tego czynnika Metamorfoz wrócić nam jeszcze wypadnie, tu już wszelako znowu zwrócimy uwagę na to, jak bardzo ta idea przystaje do przekonań filozoficznych Apulejusza, u którego nauka o duszy, o jej boskiem pochodzeniu i nieśmiertelności, tak wybitne zajmuje miejsce.

W ten sam sposób tłomaczą się opowiadania demonologiczne, których powieść nasza obejmuje tak dużo. Wszelkie czary, wszelkie przepowiednie, wróżby, wszelkie cuda magii, wykonywają się przez demony, tak uczy Apulejusz w rozprawie o demonie Sokratesa. Wydaje się tedy, jakoby te opowiadania miały służyć na stwierdzenie teoryi jego, czyli nauki, o demonach; jakoby były jej ilustracyą, oświetleniem, uzmysłowieniem.

Czy już wytłomaczone są wszystkie powieści, wchodzące w skład Metamorfoz Apulejusza? Jeszcze nie! Widzimy tam bowiem opowiadania, które ani są demonologiczne, ani nie służą na dowód istnienia duszy, ani też nie przedstawiają srogości Fortuny. Do nich należy np. powiastka o głupiej gorliwości Pythiasza, o nieostrożności wróżbity Diofanesa, w znacznej mierze także opis uroczystości boga Śmiechu, od którego związany z tym opisem moment demonologiczny dałby się dość łatwo oddzielić; należą dalej historye arcypocieszne o niewierności żon, o gachach kichających pod koszem od siarki, albo krzyczących w skutek nadepnięcia oślem kopytem. Wszystko to należy położyć na rachunek *sermonis milesii*, opowiadań na sposób milecki, urozmaiconych, miłą gawędą uszy głaszczących. Ostatecznie bowiem chodzi także o zabawienie czytelnika: *lector, intende, laetaberis* (I. 1). A jeżeli tak jest, i jeżeli do znamion powieści mileckich należy nietylko ich swawolność, ale także ich urozmaicenie, to z tego punktu widzenia tłomaczą się także powieści o rozbójnikach, oraz tak bardzo nas rażące sceny wyuzdanej rozpusty, dziwne zaiste obok tematu spirytualistycznego, uwydatnionego powyżej, oraz obrazu wysokiego religijnego napięcia w księdze ostatniej.

Teraz już wszystko. Powieść nasza, jak widzimy, jest bardzo skomplikowaną, jakoby spleconą z nici różnorodnych. Wada jej raczej w tem leży, że zawiera zbyt wiele idei przewodnich, jak żeby ich wcale nie posiadała. Ideje te krzyżują się, splatają, plączą nawet; nasza zasługa w tem leży, żeśmy je wydzielili, ich istnienie wykazali. Mimo ich różnorodności, całość otrzymała jedność najwyższą. Jest nią srogość Losu i jedyna przed nim ochrona w opatrznościowej opiece religii.

III.

Stajemy teraz w obec pytania, czy powieść nasza w całości jest własnością Apulejusza? Odpowiedź będzie przecząca, a dał ją sam już Apulejusz, mówiąc we wstępie: zaczynamy powieść grecką, uważaj czytelniku, a ucieszysz się: *fabulam graecanicam incipimus*; *lector*, *intende*, *laetaberis*. Tak więc Metamorfozy są z pewnością pochodzenia greckiego, albo przynajmniej podług greckiego wzoru napisane.

Czy istnieje powieść grecka, któraby była wzorem, albo wprost oryginałem, przetłomaczonym przez Apulejusza na łacinę? Podobna bardzo do naszej powieść grecka istnieje pod tytułem: Lucyusz, czyli osieł, Λούκιος ἢ ὄνος. Starożytnosć przypisywała ją Lucyanowi ze Samosaty, nowsza krytyka, bardzo wymyślna, jak wiemy, odmówiła tego utworu sławnemu satyrykowi, głównie z powodu języka, który jest mniej doskonały, aniżeli wyborowy atycyzm Lucyana. Nie umiano jednak wskazać innego autora. To też najnowszy w tej materyi badacz, W. Schmid, z całą stanowczością utwór ten przyznaje Lucyanowi i kładzie go po roku 180.[1]) Byłby tedy autor już bardzo starym, gdy go pisał, a miał to uczynić z biedy, aby mieć zajmujący utwór do publicznych konferencyi. Zobaczymy niżej, że sprawa stylu tłomaczy się inaczej jeszcze, aniżeli starością i pośpiechem. Gdyby zresztą Lucyusz, czyli osieł, nie był Lucyana, to byłby jakiegoś jego naśladowcy, bo przecież w duchu jego satyrycznym jest pisany. Byłby więc późniejszym od Lucyana, a więc póżniejszym może niż drugi wiek po Chr. Zobaczymy w dalszym ciągu, że to jest niemożliwem i że utwór ten bez żadnej przeszkody Lucyanowi przyznany być może.

Jakiż tedy byłby stosunek powieści Apulejusza do powieści Lucyana? Aby na to pytanie odpowiedzieć, należy oba utwory dokładnie ze sobą porównać. Okaże się wtedy, że grecki utwór jest znacznie krótszy, jednę tylko, ale dość obszerną księgę mający, podczas kiedy powieść Apulejusza ma ich jedenaście. Dalej zaś: wszystko, co jest w greckiej powieści, jest także u Apulejusza, z tą różnicą, że co tam opowiedziane krótko i zwięźle, tutaj odziane jest retorycznymi kwiatami, roztoczone szerzej niekiedy. Oprócz tego znajdujemy u Apulejusza szereg opowiadań, których w greckim utworze wcale nie ma. Osnowa u Lucyana jest w głównym zarysie następna: Lucyusz z Patrae (u Apulejusza z Koryntu, który od Patrae zbyt oddalony nie jest) jedzie za interesami do Tessalii. W drodze przyłączył się do kilku osób, które także do Hypate jechały i one mu wskazały dom Hipparcha (u Apul. Milona), do którego

[1]) Bemerkungen über Lucians Leben und Schriften. Philologus 1891. p. 314.

miał polecenie i który, choć skąpy, przyjął go uprzejmie i gościnnie. (Apulejusz skąpstwo jego bardziej uwydatnia, a to w tym celu, aby kazać Lucyuszowi iść ryby kupować, a przy tej sposobności wprowadzić postać śmiesznego edyla Pythiasa). W mieście spotkał niespodzianie Abroję, przyjaciółkę matki (a więc nie krewną matki Byrrhenę, jak u Apulejusza), która go przestrzega przed żoną Hipparcha, jako rozwiozłą, a w czarach biegłą. To Lucyusza zachęca, aby bliżej poznać czary. Zawarł tedy poufałą znajomość ze służącą Palaestrą, bardziej jeszcze wyuzdaną, niż Photis u Apulejusza. Przez jej pomyłkę przemienia się w osła. Trzeba mu teraz udać się w tej postaci do stajni na nocleg, ale przed odejściem przyrzeka Palaestra przynieść mu rano róż, które zjadłszy, odzyska ludzką postać. W nocy zabierają go złodzieje, obciążonego pędzą w góry, do kryjówki. Po drodze, bity i umęczony, chce wołać *o Caesar!*, ale tylko potężne *o* wydobyć zdołał. Na popasie, bity nielitościwie za spustoszenie jarzyn, broni się tak samo, jak u Apulejusza. Zmęczony, chce się położyć na drodze, ale uprzedził go drugi osieł, który za to do przepaści strącony został. Stara rozbójników gospodyni już na nich oczekuje z jedzeniem, osieł zaś w nocy, owsa nie lubiąc, chleb wyjada. Z nowej wyprawy wracają zbójcy z porwaną dziewczyną, którą pod dozorem starej zostawiwszy, wybierają się na nowe przedsięwzięcie, i zabierają osła z sobą. Ten niosąc nowe łupy, popsuł sobie kopyto i kuleje. Rozbójnicy postanawiają go zabić, co usłyszawszy, żwawo naprzód pospieszył. Pozostawiony w jaskini podczas nowej wyprawy, zamierza uciekać. Goni go stara, za ogon chwyta, powstrzymując, i woła na pomoc brankę pochwyconą. Ta przybiega, na osła wsiada i ucieka, zachęcając osła pieszczotami, obietnicami, do szybkiego biegu. Na rozstajnych drogach, nachodzą na nich rozbójnicy i postanawiają srogą śmiercią ukarać dziewczynę i osła. Rankiem niespodzianie przybywa narzeczony z wojskiem, śpiących rozbójników krępuje i do władzy do hegemona odstawia. (To Apulejusz bardzo odmienił, ale w sposób zajmujący). Osieł niesie na swoim grzbiecie ocaloną narzeczoną do rodziców. Dany na wieś, przechodzi tam wszystkie znane nam już udręczenia, zwłaszcza od złośliwego chłopaka, który tu jednak od niedźwiedzia nie ginie, czyli inaczej, zasłużonej kary nie otrzymuje. Jest też o tem mowa, aby osła zwałaszyć, gdy w tem nadchodzi wiadomość o nagłej śmierci państwa młodych, zalanych od fali morskiej. Niewolnicy postanawiają uciekać, zabierając wszystko, co się dało, a nie zatrzymują się, aż w Beroë w Macedonii, gdzie sprzedają, co zabrali. Osieł dostał się w posiadanie kinaeda Philebosa, kapłana bogini syryjskiej, u którego przechodzi wszystko to, co i Apulejusz opowiada. Po uwięzieniu kapłanów za złodziejstwo, dostaje się do piekarza, od którego, schudzony,

do ogrodnika się dostaje, od tego znów do żołnierza, z tymi samymi szczegółami, jakie już znamy, nawet „z cieniem osła“. Żołnierz sprzedał go dwu braciom, kucharzowi i cukiernikowi, niewolnikom dygnitarza Meneklesa. Tutaj zasłynął ze swych różnych talentów, jedzenia smacznych potraw, picia dobrego wina, tańczenia, dawania głową rozumnych znaków. Schodzili się ludzie, aby go oglądać za pieniądze, przy czem jedna dama w nim się zakochała. Widząc przez szparę we drzwiach, co się tam działo, Menekles postanowił przedstawić osła w publicznem widowisku razem z kobietą, skazaną na pożarcie przez bestye. Już ich na scenie umieszczono, gdy w tem osieł, wzruszony wstydem, oraz zaniepokojony obawą, że i jego ostatecznie bestye nie oszczędzą, zrywa się do róż, które obnoszono, zjada je i w oczach widzów przemienia się w człowieka. Zdumienie ogarnęło wszystkich, a byli tacy, którzy żądali, aby go zaraz na miejscu spalić jako czarodzieja: οἱ μὲν γὰρ... ἠξίουν εὐθὺς ἔνδον πυρὶ με ἀποθανεῖν. Zagrożony na życiu, pobiegł do obecnego tam gubernatora, przedstawił się jako Lucius z Patrae, autor kilku znanych prac historycznych, brat Cajusa, poety elegicznego i biegłego w wieszczeniu. Pokazało się, że gubernator był wielkim ojca jego przyjacielem, wziął go więc pod swoją opiekę i w obec wszystkich ogłosił niewinnym i wolnym. Co robi teraz w dodatku Lucyusz podług greckiego satyryka? Oto udaje się do owej damy, która w nim niedawno temu, jako w ośle, wielkie znalazła upodobanie, spodziewał się bowiem, że w postaci człowieka będzie jej więcej jeszcze przyjemny. Omylił się grubo, oświadczyła mu, że nie w nim, lecz w ośle była zakochaną i kazała go wyrzucić na ulicę, w okolicznościach bardzo dla niego przykrych. [1])

W całości tędy nie ma w greckiej powieści ani jednego z owych ubocznych opowiadań, które są ozdobą powieści Apulejusza. Grecki autor daje tylko przygody osobiste Lucyusza w ludzkiej i oślej postaci, ale te daje wszystkie, jakie i u Apulejusza znajdujemy. Zakończenie jest u obu całkiem odmienne, trzeba je będzie dobrze rozważyć, stąd bowiem powinniśmy zyskać nieco światła, objaśniającego różnicę pomiędzy jednym utworem, a drugim. Tymczasem zaznaczamy, że podług przedstawionego dotąd stanu rzeczy, związek obu jest widoczny, a stosunek ich taki, że albo grecki autor skrócił Apulejusza, albo Apulejusz rozszerzył opowiadanie greckiego autora. Pierwsze przypuszczenie jest wykluczone, ponieważ Apulejusz sam oświadczył, że opowiada grecką powieść, drugie zaś nabiera przez to większego jeszcze prawdo-

---

[1]) Jeżeli nie pomijamy milczeniem i tego konceptu, to dla tego, że do dalszego wywodu jest niezbędnie potrzebnym.

podobieństwa. Niemożna jednakże zamilczeć, że gdy czytamy i porównywamy uważnie oba utwory, niejedna przygoda Lucyusza przedstawia się dokładniej u Apulejusza, aniżeli u Lucyusza, co znowu nie pozwala bez wahania się wywodzić naszego łacińskiego utworu z wyżej wymienionego greckiego.

Całą tę niejasną sprawę stawia na odmiennym grucie wiadomość, jaką znajdujemy o naszej powieści w sławnem Myriobiblion, czyli Bibliotece Focyusza, znanego patryarchy konstantynopolitańskiego w wieku IX-tym [1]). Ważne, a każdemu heleniście znane to dzieło powstało w sposób następny: Focyusz miewał wykłady o literaturze greckiej, a miewał je w ten sposób, że omawiał dzieła poszczególne, podając ich treść i ocenę, w miarę, jak je z księgarni, lub biblioteki pożyczał. Na wykładach tych był nieobecnym gorliwy uczeń jego, brat w Chrystusie i bliski krewny Tarasius, który następnie prosił swego mistrza, aby mu podał wiadomość o tych dziełach, w nieobecności jego omawianych. Focyusz, wysłany wtedy rozkazem Cesarza i Senatu do Assyryi, a więc w Konstantynopolu nieobecny, przychylił się do tej prośby, zastrzegając się jednak, że ponieważ książek już pod ręką niema, napisze tylko to, co spamiętał, i nie bierze odpowiedzialności za dokładność. Bo jeżeli można dobrze zachować w pamięci i spisać treść jednego dzieła, a nawet i wielu, to jednak zrobić to po upływie niejakiego czasu, jest sprawą mniej łatwą. Napisze jednakże i to mniej starannie o książkach łatwo zrozumiałych i dostępnych, dokładniej zaś o trudniejszych i rzadszych. W ten sposób powstało dzieło, omawiające bardzo wiele książek, i stąd nazwa jego Myriobiblion, dokładniej zaś zliczywszy, jest ich trzysta mniej część piętnastą, jak liczy Focyusz, a więc dwieście ośmdziesiąt, między niemi wiele dzisiaj zupełnie zaginionych.

Do takich należą Lucyusza z Patrae: Μεταμορφώσεων λόγοι διάφοροι, o których bizantyński uczony tak mówi: „Czytało się Lucyusza z Patrae „Różne powieści o przemianach“. Jego styl jest jasny, czysty i miły; unika w mowie nowatorstwa, ale szuka nadzwyczaj cudownych opowiadań, jakby drugi Lucyan. Jeżeli pierwsze dwie księgi nie są wypisane przez Lucyusza z księgi Lucyana, noszącej tytuł „Lucyusz, czyli osieł“, to wtedy na odwrót Lucyan wypisał swoją z ksiąg Lucyusza. Jeżeli wolno wyrazić przypuszczenie (ponieważ nie mogłem dotąd rozpoznać, który z nich był wcześniejszy), to raczej Lucyan wypisywał. Bo Lucyusza księgi są obfitsze, a do nich zabrawszy się Lucyan i wyciąwszy, co mu nie przystawało do własnego celu, złożył z tego opowiadanie z tych samych przygód i temi samemi słowami, i na-

[1]) Zob. Photii Bibliotheca rec. Imman. Becker 1824, §. 129.

zwał je „Lucyusz, czyli osieł“. Oba dzieła pełne są zmyśleń i niegodnej sprosności, z tą jedną różnicą, że Lucyan swoją książkę, jak wszystkie inne, ułożył w celu wyśmiania i wyszydzenia pogańskiej bogobojności *(desidaimonian)*; Lucyusz zaś pisze poważnie i wierzy w przemianę ludzi w innych, oraz przemianę zwierząt w ludzi i na odwrót, i takie to niedorzeczności dawnych bajek, oraz brednie, w swem dziele zestawił i opisał [1]).

Uważmy teraz, że Lucyusza z Patrae „Różne historye“ nie istnieją, nie dochowały się; co więcej, że oprócz Focyusza, nikt ze współczesnych owemu Lucyuszowi, ani późniejszych, najmniejszej o nim wzmianki nie zrobił, a wtedy, zwłaszcza jeżeli się uważnie historyi Lucyanowego osła z utworem Apulejusza nie porównało, można sobie pomyśleć, zważając na przedstawiony wyżej sposób, w jaki Focyusz dzieło swe napisał, że tutaj istotnie bizantyńskiego uczonego pamięć zawiodła, i kazała mu z bohatyra Lucyanowej powieści, który się nazywa Lucyusz z Patrae, i który dziwne przygody swoje autobiograficznie opowiada, zrobić osobnego autora i przypisać mu powieść treści takiej, jaką daje Apulejusz, którego znów konstantynopolitański uczony wcale nie wymienia, a więc jako autora Metamorfoz wcale znać się nie zdaje. Z drugiej strony rzadka dokładność bizantyńskiego autora wielokrotnie stwierdzoną została, tak, że i powyższej wiadomości lekko brać niemożna.

Dzięki Focyuszowi mamy tedy autora trzeciej powieści o ośle, a jeżeli zważymy, że data żadnej z nich nie jest znaną, wyobrazimy sobie łatwo, w jak różnorodny sposób można było rozwiązywać pytanie o wzajemnym stosunku trzech utworów. Bo najprzód można było każdy z nich po kolei uważać za najstarszy, a z niego wywodzić dwa inne na dwa odmienne sposoby, co daje najmniej sześć kombinacyi, i pewnie nie mylimy się, sądząc, że w filologii niemieckiej wszystkie są wyczerpane, a nawet niektóre przez różnych autorów powtórzone. Najwięcej zwolenników miało przypuszczenie, że Lucyanowy utwór jest źródłem dla dwu pozostałych: do takich należy Wieland, Teuffel, Knaut. Pomysł znowu, że Apulejusz jest najstarszym tutaj autorem, wygłosił przy uroczystej sposobności filolog Dilthey [2]), i to z dodatkiem dziwniejszym jeszcze, niż pomysł sam, a mianowicie, że Apulejusz najprzód, i to bardzo wcześnie, napisał swą powieść po grecku, a później na łacinę przerobił. Gdyby tak było, nie byłby Apulejusz zaniedbał bardzo głośno z tego się pochwalić. Widzieliśmy zresztą, że sam utworowi swemu daje greckie źródło. Najwybitniejszymi przedstawicielami zapatrywania, że powieść

[1]) Tekst grecki przytoczony jest nowszymi czasy kilkakrotnie, u Schanza, u Goldbachera, u Bürgera, możemy go tedy pominąć.

[2]) Göttinger Festrede 1879.

Lucyusza z Patrae jest najstarszą, są w Niemczech Erwin Rohde i Goldbacher. Obaj przyjmują wiadomość Focyusza jako pewną, różnią się w tem jednak, że Rohde wywodzi Apulejusza z Lucyana, podczas kiedy Goldbacher Lucyana i Apulejusza utwory niezależnie i wprost z Lucyusza z Patras wyprowadza [1]. Rozumie się, że Goldbacher, jako późniejszy, w swej rozprawie [2]) ostro przeciw Rohdemu występuje, a jednak zdaniem naszem, Rohde choć w części ma słuszność, jak to niżej wykażemy.

Goldbacher mówi tak: wszystko co jest w Pseudolucyanie (on więc nie przyznaje Lucyanowi tego utworu) jest także u Apulejusza, ale Pseudolucyan powypuszczał powieści, które się znajdowały w jego wzorze, a po których wycięciu powstały szwy widoczne, jako ślady. Powieści te są u Apelujusza, ale one już były także u Lucyusza z Patrae, który jest źródłem dla obu. Do takich powieści. wspólnych obu autorom, zalicza Goldbacher opowiadanie podróżnych, do których się Lucyusz w drodze do Hypaty dołączył, o czarownicy Meroë i o smutnym losie Sokratesa; dalej opowiadanie Telyphrona, jak stracił nos i uszy, oraz całą przygodę Lucyusza z poprzebijanemi workami od wina i groźnym sądem w dzień boga Śmiechu; następnie opowiadania później przybyłego oddziału rozbójników o swej wyprawie, a więc o śmierci Lamacha, Alcinusa i Thrasyleona; nadto opowiadanie o tajemniczej śmierci młynarza. Te więc, zdaniem jego, powiastki zawierał już utwór Lucyusza z Patrae, z którego przejął je Apulejusz, i dlatego utwór jego jest pełniejszy, a opowiadanie lepiej związane. Usunął je Lucyan i dlatego opowiadanie jego jest krótsze. mniej dobrze związane i w tych właśnie miejscach lekko zmienione. aby zepsuty związek w inny sposób ile możności naprawić. Twierdzi dalej Goldbacher, że i zakończenie u Lucyusza było takie, jakie mamy u Apulejusza, a więc uroczystość Izydy i wśród niej przywrócenie Lucyuszowi ludzkiej postaci; twierdzi także przeciw Rohdemu, że utwór Pseudolucyana niema najmniejszej dążności satyrycznej wobec bogów, lub Lucyusza z Patrae, w czem już przeciw Focyuszowi występuje, którego dokładność sam bardzo dobitnie zaznaczył. Odrzuca przypuszczenie, jakoby autorem „Różnych powieści o przemianach“ był Lucyusz z Patrae, nikt bowiem siebieby jako byłego osła nie przedstawił. Z tego samego powodu nie uznaje w tekscie Apulejusza wyrażenia: przysyłam ci Madaureńczyka *(mitti tibi Madaurensem* XI, 27), przez które Apulejusz rolę

---

[1]) O tych wszystkich pracach wiadomość daje Schanz l. c. 93.

[2]) Ueber Lucius von Patrae, über Λούκιος ἢ ὄνος und des Apulejus Metamorphosen. Zft. öst. Gymn. 1872.

Lucyusza na siebie bierze i do dawnego osielstwa się przyznaje. Zamiast *Madaurensem* chce czytać *mane Dorensem*, co należy uważać jako poprawkę dziwaczną i niczem nie uzasadnioną, na jakie filologia hyperkrytyczna zbyt często wpada.

Zadanie, jakie sobie Goldbacher postawił, było bardzo dobrze pomyślane, w wykonaniu jednak postępował autor zbyt samowolnie, a nie kierowany żadnem kryteryum ogólniejszem, sądził zbyt często podług widzimisię. Widział szwy i luki u Lucyana tam, gdzie ich niema. Aby swe zapatrywanie możliwem uczynić, nie waha się pomijać świadectw, a nawet zmieniać dowolnie tekstu. Każdy przyzna, że metoda używająca takich środków, nie może doprowadzić do wyników ustalonych. To też zwrócił się przeciw niemu Karol Bürger w rozprawie *De Lucio Patrensi sive de ratione inter asinum q. f. Lucianeum Apuleique metamorphoses intercedente, Berolini 1887*. Tutaj oświadcza, że gdyby tak rozumować, jak Goldbacher, to wszystkie powieści u Apulejusza odnieśćby należało już do Lucyusza z Patrae. Postępuje tedy ostrożniej i przypisuje o wiele mniej opowiadań Lucyanowi, zbija także twierdzenie, jakoby już Lucyusz dał był zakończenie takie, jakie mamy u Apulejusza. Z powieści, które ma Apulejusz, a których niema Lucyan, przypisuje Lucyanowi następne: rozmowy o czarach, jakie toczą podróżni, jadący do Hypate, z wyłączeniem jednak opowiadania o Sokratesie; opowiadanie o Chaldejczyku i jego prorokowaniu; o trzech worach i zabawnym na Lucyusza sądzie; wiadomość rozbójnika z Hypate wracającego, że w mieście okradzenie domu Milona przypisują gościowi jego Lucyuszowi, który znikł tejże nocy; opowiadanie o stręczarce, która piekarzowej gacha sprowadziła, ukrytego następnie pod koszem od zboża, a zdradzonego przez osła; oprócz tego cały szereg drobniejszych ustępów (zob. p. 56), które dane sytuacye lepiej opisują. Dodajmy, że Schanz przyjmuje raczej zdanie Bürgera, aniżeli Goldbachera. Bürger atoli, zarówno jak Goldbacher, zwracają się przeciw zdaniu Rohdego, jakoby powieść Apulejusza opierała się raczej na Pseudolucyanie, nie zaś na Lucyuszu, i twierdzą, że Pseudolucyan zarówno, jak Apulejusz, opierają się na Lucyuszu z Patrae. Zdanie Rohdego zbyt jest ważne, aby go tutaj dosłownie nie przytoczyć, ono bowiem poucza nas, jaką myśl przewodnią filologowie niemieccy znaleźli w trzech owych dziełach, o jakich mówimy: *Die Geschichte, welche den Hauptinhalt der Metamorphosen des Apuleius ausmacht, war in den zwei ersten Büchern der Metamorphoseis eines nicht näher bekannten Lucius von Patrae in glaubigem Tone berichtet worden. Der uns erhaltene λούκιος ἢ ὄνος erzählt in kürzerer Fassung dieselben Abenteuer in scherzendem Vortrag; wenn hier Lucius von Patrae selbst der in einen Esel Verwandelte ist, so liegt es nahe anzu-*

nehmen, dass der Verfasser des Loukios die ernsthafte Erzählung so unglaublicher Dinge bei Lucius von Patrae parodieren, diesen selbst zum Gegenstand einer Satire machen wollte, die zugleich ein unterhaltendes Scherzmärchen ist. Apuleius hat seinem Berichte nicht die ausführlichere, mit gläubiger Miene vorgetragene Erzählung des Lucius von Patrae, sondern die kürzere, ins Heitere und Spöttische gewendete Darstellung im Λούκιος ἢ ὄνος *zu Grunde gelegt. Dass dies, nach meiner Ueberzeugung, die einzige Auffassung des Verhältnisses der drei Schriften zu einander sei, welche sich sowohl mit den Aussagen des Photius über Lucius von Patrae, als mit dem, was eine genauere Prüfung der zwei uns noch vorliegenden Erzählungen ergiebt, in Einklang bringen lasse, habe ich... (vor längerer Zeit)... entwickelt. Seitdem ist nichts zu meiner Kenntniss gekommen, was mich zu einer Aenderung der dort vorgetragenen Meinungen veranlassen könnte.* Rheinisches Mus. 1885 Zu Apuleius, p. 91.

Główny tedy moment explikacyi Rohdego jest następny: Lucyusz z Patrae napisał powieść o przemianie jakiegoś człowieka w osła. Lucyan ze Samosaty, aby go wyszydzić, jego samego w osła przemienił. Tak ukształtowaną powieść przejął Apulejusz i własnymi dodatkami rozszerzył. Wytłomaczenie to jest właściwie tylko pomysłem, nawet dosyć dowcipnym, ale żadnymi dowodami nie popartym, i przeto pytania nie rozstrzygającym. To też już Schanz (l. c. p. 92), zapatrywanie to zmienia znacznie i do takiego dochodzi wyniku: Metamorfozy Apulejusza nie mogą pochodzić z osła Pseudolucyana *(die Metamorphosen des Apuleius können nicht aus dem „Esel“ stammen)*, tylko przyjąć należy, że Apulejusz i Pseudolucyan mieli wspólne źródło, a była niem, podług świadectwa Focyusza, książka Lucyusza z Patrae. „*Damit wäre also die oben erschlossene gemeinsame Quelle nachgewiesen. Der Verfasser dieser Quelle soll, wie gesagt, Lucius von Patrae sein; es ist nun sehr merkwürdig, dass in den beiden abgeleiteten Werken der Held ebenfalls Lucius heisst. Diese Erscheinung findet ihre Erklärung in der Form des Romans, der Held erzählt seine Schicksale selbst. Photius hat sich dadurch zu dem Schluss verleiten lassen, dass der Erzähler zugleich der Verfasser sei. Aber ohne Zweifel war das Werk anonym erschienen. Nach der Schilderung, welche Pseudolucian von Lucius gibt* (c. 55), *und die wir auf die Quelle zurückleiten müssen, war derselbe ein vornehmer Römer, der zugleich schriftstellerte und zwar auch auf dem Gebiete des Romans. Es ist wahrscheinlich, dass die Metamorphosen des unbekannten Verfassers nebenbei auch bezweckten, Lucius wegen seiner Schriftstellerei zu verhöhnen*“. Co to wszystko znaczy? To znaczy, że do trzech Lucyuszów, jakich już mamy, Schanz dodaje jeszcze czwartego. Był nim dostojny jakiś Rzymianin, który także romanse pisał. Jego to chciał wyśmiać pierwszy autor Metamorfoz, któ-

rego Focyusz wyraźnie Lucyuszem z Patrae nazywa, ale który, podług Schanza, wcale nie był Lucyuszem z Patrae, tylko bezimiennym, a wyśmiał go w ten sposób, że jemu samemu kazał się w osła przemienić. Z tego wynikało, że Lucyan, czyli Pseudolucyan, wcale już nie potrzebował szydzić z Lucyusza, bo ten już był poprzednio wyszydzony. Pocóż tedy Lucyan, czy Pseudolucyan pisał swego osła, zapytamy? Tak więc nieprawdą jest to, co jest poświadczone z dawnych czasów, a prawdą to, co dzisiaj Schanz wymyślił, zawikłane rozumowanie silnemi wyrażeniami, jak *„ohne Zweifel“* podpierając? Bo jeżeli Focyusz autora pierwszych Metamorfoz nazywa Lucyuszem z Patrae, to tylko dlatego, że dzieło to nie było bezimiennem, lecz Lucyusz z Patrae jako autor był nazwany. Inaczej, wcalebyśmy o tem nie wiedzieli. Widocznem jest to, że Schanzowi podoba się pomysł Rohdego, podług którego szyderstwo Lucyana w tem leżeć miało, że autorowi Lucyuszowi kazał się przemienić w osła. Widzi atoli Schanz, że to jest niemożliwem wobec Focyusza, który nic o tem nie wzmiankuje, ponieważ już u Lucyusza czytał to samo, co u Lucyana, a mianowicie, że Lucyusz, czyli autor, sam przemienił się w osła. Mimo to nie chce się wyrzec zgrabnego domysłu i konstruuje w tym celu samowolnie jeszcze jednego Lucyusza, tym razem Rzymianina nawet, i każe go wyśmiać w λόγοι διάφοροι, które z tego powodu miały być bezimienne. Zapomina atoli, że Focyusz autora ich wymienia. Zaiste, głowa boli od takiego rozumowania.

Zamiast wdawać się w szerokie rozbieranie i odpieranie każdego zdania Schanza, Goldbachera, Bürgera i innych, przedstawimy nasze zapatrywanie, a jeżeli ono będzie lepiej uzasadnione, to inne same przez się upadną. Dodajmy też zaraz, że Rohde i tutaj jest najbliższym prawdy, chociaż i tutaj jej dobrze nie rozpoznał. Widzieliśmy już przecież, że się pomylił w rachunku tam, gdzie ten był do wykonania nietrudny, tak i tu najważniejszego momentu nie dostrzegł. Dostrzeżemy go, bylebyśmy przypatrzyli się dokładnie świadectwom i dziełom, bylebyśmy rzecz na oba oczy wzięli, jak z prostotą, a głęboką prawdą wyraża się Kopernik: *si modo rem ipsam ambobus oculis inspiciamus.* Chcemy przez to powiedzieć, że metodę niemieckiej filologii i niemieckiej nauki wogóle uznajemy całkowicie, ogrom niemieckiej pracowitości podziwiamy, sądzimy tylko, że tę metodę, która jest jedyną metodą naukową (z pewnem jednak na polu filologii silnem zastrzeżeniem) można i należy stosować dokładniej i skuteczniej.

Podstawą badania mogą być tylko oba osły, Lucyana i Apulejusza, oraz bardzo ważne, bo jedyne świadectwo Focyusza. Mówi tedy bizantyński uczony, że c z y t a ł Lucyusza z Patrae „Różne powieści o przemianach“. Mówi, że Lucyan tylko dwie pierwsze księgi tego

dzieła wypisał i skrócił, zatrzymując wszystkie opowiadane tam przygody, ale wprowadzając nowy cel, a mianowicie wyszydzenie pogańskiej bogobojności. Z tego wynika, że już Lucyusz z Patrae sam siebie jako przemienionego przedstawił, a nie dopiero Lucyan rolę mu taką nadał, boć Focyusz to właśnie byłby dostrzegł i zaznaczył przedewszystkiem. Jakiemu celowi, zapytajmy, miało służyć dzieło Lucyusza z Patrae? Autor ten, mówi Focyusz, pisze poważnie, a więc nie w celu zabawienia; pisze z wiarą, a więc chyba na to, aby podobną wiarę obudzić i wpoić. Wydaje się nam, jakoby Lucyusz z Patrae był demonologiem, podobnie jak Apulejusz. Jednakże budzić wiarę w takie przemiany, toby znaczyło ludzi straszyć, poważniejszego zaś w tym celu nie widzimy. Czyby tedy taki cel poważniejszy nie dał się wykryć w ośle Lucyana, a gdyby tam był zatarty, czy nie dałoby się tam dostrzedz śladu jego przynajmniej? Tego należy szukać. Czytamy tedy u Lucyana, że Lucyusz ciekawy był czarów, czytamy dalej, że widząc przez szparę przemianę żony Hipparcha w kruka nocnego, sam zapragnął przemienić się w ptaka, aby z doświadczenia się przekonać, czy straciwszy postać ludzką, także duszę będzie miał ptasią: ἐβουλόμην γὰρ πείρα μαθεῖν, εἰ μεταμορφωθεὶς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, εἶτα καὶ τὴν ψυχὴν ὄρνις ἔσομαι [1]). Przez omyłkę lekkodusznej Palestry nie w ptaka, lecz w osła się przemienił. Gniewało go to bardzo, chciał złapać Palestrę, ale już mowę stracił, więc wargi gryząc, odszedł do stajni. Bo chociaż co do wszystkiego był osłem, to jednak z ducha i myśli był człowiekiem, Lucyuszem jak przedtem, z wyjątkiem mowy: ἐγὼ δὲ τὰ μὲν ἄλλα ὄνος ἤμην, τὰς δὲ φρένας καὶ τὸν νοῦν ἄνθρωπος, ἐκεῖνος ὁ Λούκιος, δίχα τῆς φωνῆς. To przecież nam rzecz wyjaśnia! Teraz wiemy, do czego miały służyć prawdopodobnie Lucyusza z Patrae wszystkie owe powieści o przemianach. Do tego, aby przedstawić, że człowiek, w cobądź przemieniony, zachowa swą duszę ludzką, oraz prawdopodobnie, że zwierzę, nawet w postaci człowieka, będzie miało duszę zwierzęcą. Przypominamy, żeśmy w powieści Apulejusza tęsamą myśl, tylko mniej dobitnie, raczej ubocznie, wyrażoną znaleźli, a zobaczymy jeszcze, że mimo to św. Augustyn ją właśnie, niby jako główny moment tego dzieła uwydatnia. Niepodobna tedy przypuścić, aby ją Lucyan dopiero do swej parodyi wprowadził, a pominąć jej też nie mógł, ponieważ ona była głównym tematem u Lucyusza z Patrae i takim też została u niego.

Zyskaliśmy teraz jasną bardzo wskazówkę, która nam posłuży do utworzenia sobie dość dokładnego wyobrażenia o dziele Lucyusza z Patrae. Było poważne, dobrze napisane, obejmowało ksiąg kilka, może

---

[1]) Luciani Samosatensis Opera, ed. Tauchnitzii III, p. 92, c. 15.

kilkanaście, ale tego dokładnie nie wiemy. Pierwsze dwie księgi zawierały opis przemiany w osła i odzyskanie ludzkiej postaci. Co tedy zawierały inne księgi tego dzieła? Zawierały także poważnie i z wiarą przedstawione powieści o przemianach, i to ludzi w innych ludzi, przemiany zwierząt w ludzi i naodwrót, jak świadczy Focyusz. A więc same przemiany, które wszystkie miały służyć temu samemu, a wykazanemu wyżej celowi. Czy autorem był naprawdę Lucyusz z Patrae? Z pewnością, bo świadczy o tem Focyusz, który je czytał. Ale czy autor opowiadał tam rzeczywiście o sobie, że był przemieniony w osła? To także jest prawie pewnem, po tem, cośmy już wyżej powiedzieli, a staje się jeszcze prawdopodobniejszem przez to, że i Apulejusz nie wahał się przyjąć na siebie roli byłego osła. Obaj byli demonologami, obaj wierzyli w istnienie duszy i chcieli je udowodnić, a powieść jednego i drugiego miała poprzeć wiarę w demonologią i w istnienie duszy. Mógł tedy już Lucyusz z Patrae wziąć na siebie rolę ofiary sił demonicznych, aby własne jego niby doświadczenie w sprawie tak doniosłej było tembardziej przekonywające. Teraz wypada nam rozważyć sprawę owych luk, które ostrowidzący krytycy dostrzegają w powieści Lucyana, uzupełniając je z Apulejusza. Mówią tedy, że się nie rozumie, dlaczego u Lucyana bohater spotyka na wstępie podróżnych jadących do Hypate, do których się przyłącza. U Apulejusza to jest jasne, oni mu bowiem opowiadają straszne historye o Meroë i o Sokratesie. To też Goldbacher np. te opowiadania bez wahania się Lucyuszowi z Patrae przypisuje. Odpowiemy im tak: podróżni owi służą do ożywienia początku powieści, a bezcelowymi nie są, ponieważ oni właśnie wskazują Lucyuszowi dom Hipparcha, gdzie ma zamieszkać. Mówią dalej: nie rozumiemy u Lucyana, po co on spotyka przyjaciołkę matki, Abroję. U Apulejusza rzecz jest inna, tam Byrrhena zaprasza bohatyra do siebie, gdzie on się dowiaduje strasznej historyi o Telyphronie, skąd wracając przebija trzy wory skórzane, jest aresztowany następnie, stawiony przed sąd kryminalny. Opowiadania te należą przeto już do pierwotnej powieści, już były u Lucyusza z Patrae. Tak Goldbacher. Odpowiemy na to, że rola Abroi jest wielce skromną u Lucyana, to prawda, ale ona tam przestrzega syna swej przyjaciołki przed żoną jego gospodarza, jako groźną czarownicą. Sądzimy, że to wystarcza, bo kto inny, ktoś całkiem obcy, nie byłby może tego zrobił z obawy przed zemstą czarownicy. — W jednym i drugim razie Bürger jest o wiele powściągliwszy, tam bowiem usuwa Meroë i Sokratesa z pierwotnej powieści, tutaj usuwa Telyphrona, ale zostawia święto Boga Śmiechu wraz z procesem, co nam się wydaje wielce nieprawdopodobnem. To pominąwszy, zgodzilibyśmy się z nim wielu razach, tak jego rozumowanie

jest zgodne z tem, co mówi Focyusz, który tylko drobne, nic nieznaczące różnice naznacza. Nie możemy jednak przyjąć własnego jego przypuszczenia, jakoby już u Lucyusza z Patrae znajdowało się opowiadanie o sprowadzonym dla żony piekarza gachu przez stręczycielkę, oraz o jego przez osła wykryciu. Takiego opowiadania Lucyan przecieżby nie był opuścił, jednego z najzabawniejszych w powieści! Podobnie także w innych razach. Powiemy tedy tak: Utwór Lucyana obejmuje jednę tylko księgę wprawdzie, ale bardzo obszerną. Ta jedna jego księga jest streszczeniem dwu ksiąg Lucyusza, to znaczy, że te ostatnie nie mogły wiele więcej zawierać, niż to, co daje Lucyan. Dodajmy do Lucyana przy każdej scenie trochę więcej słów, trochę ubocznych szczegółów, a będziemy mieli tosamo, co dał Lucyusz z Patrae. I byłoby źle, gdyby był dał więcej. Opowiadania jego bowiem, jak je u Lucyana widzimy, tak doskonale wiążą się ze sobą, tak wszystkie służą za dowód na to, że nawet w oślej postaci Lucyusz zachował zawsze świadomość ludzką, że każdy z żądanych przez krytyków, a wyżej wskazanych już dodatków, psułby całość doskonałą.

Mamy atoli przeciw Bürgerowi, a ponieważ ten rozumuje najstaranniej, więc zarazem przeciw wszystkim innym w tej sprawie badaczom, argument inny jeszcze i ten, zdaje się, rozstrzygający. Jeżeli jest prawdą, co Focyusz powiedział o Lucyanie, że utwór jego zawiera wszystko to, co w pierwszych dwu księgach swoich opowiadał Lucyusz z Patrae, to w takim razie ten ostatni nie miał wcale tematu o srogości losu, ani też o różnostronnem na wzór Ulyssesa doświadczeniu życia. Prawie jest pewnem, że ich nie miał, ponieważ niema ich Lucyan. W takim razie nie mógł także mieć powieści, które tym tematom służą. Apulejusz ma dopiero nowe tematy, ponieważ ma nowe powieści. Wprowadził te nowe tematy dlatego, aby uzasadnić wprowadzenie nowych swoich opowiadań.

Rozważając dalej charakter powieści Lucyusza z Patrae, jak ją u Lucyusza widzimy, nie możemy nie dostrzec, że już tutaj zdarzeń jest dużo, więcej może, niż było potrzeba, aby udowodnić, że Lucyusz w postaci osła zachował świadomość ludzką. Wszystkie atoli służą do tego, aby udręczenie osła przedstawić w coraz innych okolicznościach: to jest zagrożony na zdrowiu, gdy go niemiłosiernie kijami biją, albo nadmiernymi obładowują ciężarami, albo do zbyt ciężkiej zaprzęgają roboty; to znowu jest zagrożony niejednokrotnie na życiu, kilka razy u rozbójników, także w przygodzie z pakułami, i znów przez kucharza, któremu ma zastąpić zjedzoną przez psa zwierzynę; to znów zagrożony jest na oślim honorze, co mu się wydaje sroższem, niż utrata życia nawet. W tych wszystkich okolicznościach ludzie okazują się

złymi, okrutnymi bez potrzeby, wyzyskującymi i krzywdzącymi nawet osła, jak się to dzieje na folwarku. Mogłoby się zdawać, że ludzie są gorszymi od zwierząt. Myśl ta atoli wyraźnie nie występuje. Jeżeli jednak Lucyuszowi nie było obca, to w takim razie zbliżałby się on do Plutarcha w Gryllosie [1]). Z drugiej strony różnorodne osła przygody służą do tego, aby go szybko a daleko odsunąć od Hypate, a zarazem od róż, które bylegdzie nie rosły, a przez to od odoślenia, które zdawało się na razie tak blizkiem i łatwem. Przyznać trzeba, że w tem wszystkiem tematy o srogości losu, oraz o różnostronnem doświadczeniu życiowem, leżą jakby w zawiązku, ale nie są jeszcze rozwinięte, ani nawet uwydatnione.

Pozostaje do omówienia pytanie o zakończeniu, jakie powieść mieć mogła u Lucyusza z Patrae. Miała takie, jakiego wymagało założenie: osieł dorwał się do róż, a po ich zjedzeniu przemienił się w oczach widzów w Lucyusza. Wprawdzie publiczność żądała na niego śmierci ogniowej, lecz obecny tam gubernator dowiedziawszy się, że Lucyusz był synem jego przyjaciela, oraz jaki był powód jego przemiany, ogłosił go niewinnym i wziął pod swą opiekę. Taki był koniec zupełnie logiczny u Lucyusza z Patrae. Uroczyste zakończenie, jakie daje Apulejusz, byłoby u Lucyusza wielce niestosownem w środku powieści, na końcu księgi drugiej. Przeciw Goldbacherowi, który to zakończenie narzuca już Lucyuszowi z Patrae, możemy postawić oprócz Bürgera, także i Rohdego, który je całkowicie jako apulejańskie uznaje. Dodajmy i tę okoliczność, że Lucyan nic o Izydzie nie wspomina nawet, która u Apulejusza przecież wybitną jest postacią. Możemy atoli argumentacyą naszą, wyżej użytą, zastosować i tutaj. Lucyusz z Patrae nie mógł mieć zakończenia z Izydą, ponieważ nie miał tematu o srogości Fortuny. Bo przecież Izyda w tej myśli jedynie wprowadzoną została przez Apulejusza do jego powieści, aby jej opatrznościową opiekę przeciwstawić udręczeniom ślepego losu.

Przechodzimy do utworu Lucyana z Samosaty. Czy można go przyznać temu autorowi, jak to Schmid czyni (Philologus 1891, p. 314) i jak do tego Rohde sam początkowo się skłaniał? Sądzimy, że można, bo najprzód dawne rękopisy mu go przyznają, Focyusz go jako autora wymienia, charakter utworu zgadza się z innemi jego pismami, a zobaczymy, że na zwrot, jaki on nadał naszej powieści, nie odważyłby się w całej może starożytności, z wyjątkiem Aristofanesa, żaden pisarz inny. Powtórzmy jednak poprzednio, że z całego szeregu różnych przemian,

[1]) Kombinacyę tę napomykamy tylko, nie chcąc w nią wchodzić głębiej, aby nie oddalać się od naszego zadania.

opisanych przez Lucyusza z Patrae, najzabawniejszą wydała mu się przemiana Lucyusza w osła. Tę więc jedną wydobył, obciął ją nieco, usuwając wszystkie zbyteczne drobiazgi, zachowując tylko przygody Lucyusza, ale te zachowując wszystkie i dosłownie. W ten sposób pracę sobie ułatwił i zostawił nawet styl zaginionego zupełnie utworu Lucyusza z Patrae. Wykroczenia przeciw atycyzmowi, wytykane przez hellenistów, tłomaczą się tedy dostatecznie i stwierdzają dokładność zapisku Focyusza. Bizantyński uczony przypisuje atoli Lucyanowi zwyczajną mu chęć wyszydzenia pogańskiej zabobonnej bogobojności *(deisidaimonii)*, podczas gdy Rohde dostrzega tylko chęć wyszydzenia Lucyusza z Patrae, Goldbacher zaś ani jednego, ani drugiego nie widzi. Podobnie Bürger. Schmid znowu (l. c.) przypuszcza, że może i była jaka tendencya u Lucyana, zrozumiała dla współczesnych, której my jednak już nie rozumiemy: *Bürger behauptet, das Original ebenso, wie der Onos selbst, sei ohne alle Tendenz, eine reine Milesia; damit wäre aber an sich nicht ausgeschlossen, dass doch eine seiner Zeit sehr leicht verständliche Tendenz versteckt gewesen sein könnte, die wir nicht mehr ohne Weiteres empfinden.* Wiemy już, że te zapatrywania co do oryginału są całkiem błędne; poznaliśmy już przecież wybitną tezę Lucyusza z Patrae!

Jakże się tedy ma rzecz z szyderstwem Lucyana, czy ono się w Ośle jego objawia? Nam się zdaje, że w sposób bardzo wyraźny, a zarazem niesłychanie cyniczny. Szukać go trzeba tam, gdzie jego wersya najbardziej odbiega od Apulejańskiej, a zarazem od Lucyusza z Patrae. Dzieje się to w samym końcu, a raczej w dodatku, jaki on do końca daje, gdzie przywrócony do ludzkiej postaci osieł zgłasza się do owej damy, która tak wielkie w nim poprzednio znajdowała upodobanie, spodziewając się, że jako człowiek więcej się przecież podobać będzie i milej będzie przyjęty. Otóż zawiódł się srodze, wyrzucono go bez ubrania na ulicę, poprzednio zaś opluto, nazwano lichą małpą w porównaniu z osłem zdobnym w symboliczny przymiot, w naturalne uzdolnienie, a nawet urodę. Tak więc dla owej damy prawdziwy osieł więcej był wart, aniżeli Lucyusz, aniżeli wykształcony młody człowiek, z dobrego domu i z duszą nieśmiertelną. Trudno sobie pomyśleć coś zuchwalej cynicznego, a szyderstwa ze spirytualizmu platońskiego grubiej chyba wyrazić nie można. To też dziwi nas, że Rohde powieść z takiem zakończeniem nazywa ein *anmuthiges Scherzmärchen*, a Bürger *fabula iucundissima*. W koncepcie Lucyana ponadto leży wyszydzenie powrotu Lucyusza do ludzkiej postaci, kiedy mu teraz gorzej poszło, aniżeli w postaci oślej. Lepiej byłby pozostał długouchem. Czary na nic się przydadzą. To wszystko pojmował Focyusz jako kpiny z pogańskiej

deisidaimonii. Bliżej się przypatrzywszy, powiemy, że pocisk Lucyana nie trafia w cel, że poszedł nieco krzywo, nie zawsze bowiem satyra się udaje. Być może nawet, że autor nie chciał trafić w sedno, że nie chciał być wyraźniejszym. Bo zamiast wyszydzać spirytualizm, on właściwie wyszydza człowieczeństwo w ogóle. Pewną jest tylko w każdym razie szydercza intencya jego.

Idźmy teraz do Apulejusza. Ten zna dzieło Lucyusza z Patrae, które mu może być bardzo sympatycznem. Boć dowodzi istnienia duszy, nauki wielce mu drogiej. Dowodzi tego przy pomocy czarodziejskich przemian, to zaś jest jakoby wodą na młyn jego. Widzi z przykrością, że droga mu nauka jest wyszydzona przez Lucyana, sądzi, że należy stanąć w jej obronie, że pożytecznem by było rozpowszechnić ją w świecie łacińskim. Mógł Lucyan korzystać z Metamorfoz Lucyusza, to on może to uczynić także, ale skorzysta zarazem z jednego i drugiego. Ambicya autorska nie pozwala mu przedstawić się łacinnikom jako tłomacz, on wystąpi z dziełem jakoby własnem. Nie przerobi tedy całych Metamorfoz Lucyusza z Patrae, tylko te same dwie księgi, które już Lucyan jako najbardziej zajmujące wydzielił. Opowie wszystko, co Lucyan opowiedział, ale doda i to, co ten w nich pominął. Ponieważ tego nie było wiele, przeto włącza cały szereg nowych przygód, słabo już tylko z życiem osła związanych, albo wcale nie, to znaczy nie odnoszących się już do różnicy między postacią osła, a duszą człowieczą. Przedewszystkiem atoli cynicznemu zakończeniu u Lucyana przeciwstawi uroczyste, a głęboko religijne opowiadanie o własnem z fizycznego i moralnego bydlęctwa wyzwoleniu. To wszysto opowie swym stylem bogatym, kwiecistym, barokowym, tautologicznym, tak że zamiast jednej księgi Lucyana, zamiast dwu pierwszych u Lucyusza z Patrae, da powieść w księgach jedenastu. Jasnem jest tedy, że jeżeli powieść jego opiera się na dwu pierwszych księgach Lucyusza z Patrae, to równocześnie odnosi się bardzo wyraźnie do opowiadania Lucyana z Samosaty, czyli inaczej, że jest późniejszą od jednego i drugiego.

Chodzi teraz o to, aby uwydatnić, co dodał Apulejusz ze swej strony do powieści przejętej od Lucyusza z Patrae. Przypominamy, jakie jest nasze kryteryum: wszystko, co Lucyusz opowiadał o ośle, miało służyć do stwierdzenia, że czuł, myślał, rozumował jak człowiek, chociaż żył na zewnątrz jak bydlę. Do tego też służą wszystkie opowiadania Lucyana, a Focyusz stwierdza, że Lucyan przedstawił wszystkie przygody, jakie znalazł u Lucyusza, tylko skrócił ich opowiadanie. Z tego wynika, że czego nie ma u Lucyana, to wszystko jest dodatkiem Apulejusza. Wniosek ten jest zupełnie pewny w całości, wątpliwość mogłaby tyczyć tylko drobiazgów. Następne są tedy dodatki Apulejusza: 1) opowiadanie o cza-

rownicy Meroë i jej zemście na Sokratesie; 2) o edylu Pythiaszu; 3) o Chaldejczyku Diophanesie; 4) o kalectwie Telyphrona i egipskim kapłanie Zachlasie; 5) o czynach rozbójników Lamacha, Alcima i Thrasyleona; 6) prześliczna powieść o Amorze i Psyche, jedno z arcydzieł powszechnej literatury; 7) sposób, w jaki Tlepolemus wyzwolił Charite; 8) śmierć złośliwego chłopaka w łapach niedźwiedzia; 9) dramatyczna powieść o śmierci męża Charity, jej zemście i własnej śmierci; 10) o niewolniku wydanym na śmierć przez mrówki; 11) o smoku; 12) arcymilecka historya o kadzi; 13) tegoż rodzaju opowiadanie o Philetaerze i Myrmexie; 14) tegoż rodzaju o gachu kichającym pod koszem od siarki; 15) tegoż rodzaju o Philetaerze pod kobiałką; 16) o śmierci tajemniczej młynarza; 17) o macosze i zamierzonej jej przeciw pasierbowi zemście, od której go zacny a rozumny lekarz ochrania; 18) o śmierci trzech braci z przyczyny zuchwałości potentata; 19) o trucicielce; 20) cała pięknie napisana księga jedenasta o odośleniu Lucyusza za sprawą Izydy i o wtajemniczeniach. Widzimy, że dodatki są liczne i że są pomiędzy nimi znakomite. Wchodzi przez nie Apulejusz w poczet najlepszych nowelistów. Charakter ich jest różnorodny: są między nimi zabawne, jak o edylu, lub Diophanesie; są demoniczne, są dramatyczne, są prawdziwie mileckie. Wszystkie mogły być nawet już znane poprzednio, Apulejusz potrzebował tylko dać im formę literacką, przy czem niejedno w nich zmienił, inaczej powiązał, albo i dodał. Do takich przerobionych powiastek należy opowiadanie o śmierci Charity, może także o szlachetnem postąpieniu lekarza. Wiemy, że medycynę cenił i z pewnością przyjemność mu sprawiło, coś dobrego o niej powiedzieć.

Z powyższego przedstawienia rzeczy wypływa, że opowiadania te już jedności ścisłej nie tworzą, do jednego celu nie zmierzają. Tak też jest w istocie. Mamy tu składniki dwu autorów; pierwszemu z nich chodziło o udowodnienie, że mimo przemian ciała, dusza pozostaje niezmienioną, stałą, że istnieje. Temat ten Apulejusz w całej pełni zatrzymuje, a nawet go wzmacnia nowemi opowiadaniami. Bo jakże rozumieć, że Sokrates z poderżniętem gardłem, z wyjętem sercem, udaje się nazajutrz w drogę i ginie dopiero, gdy się zbliżył do wody, w którą upadła gąbka zaklęta, ranę mu zatykająca? Tylko tak, że Meroë duszy jego zaklęciem wyjść nie pozwoliła, aż gąbka w wodę wpadnie. Podobną władzę nad duszami posiada Zachlas, który umie je przywołać z Hadesu i ożywić martwe już zwłoki. Daje atoli Apulejusz cały szereg innych jeszcze opowiadań, a szukając dla nich wyższej jakiejś jedności znajduje ją w owej ulissesowskiej różnostronności doświadczeń życia. Rozumiemy łatwo, że pod tem hasłem dało się wprowadzić dużo rozmaitych opowiadań. Umie on atoli dla nich znaleźć nową jeszcze myśl

wspólną, a jest nią ślepota Fortuny, gorzkość losu, niedola życia. Z tej niedoli chce nas wyprowadzić w ten sam sposób, w jaki siebie wydobył, oddając się całkowicie, głęboko i na zawsze Fortunie widzącej, Prowidencyi, Opatrzności, wcielonej w Izydę. Stąd księga jedenasta, w opisach świetna, wspaniała, całkiem już własnością jego będąca.

Pomysł Lucyusza z Patrae, aby przedstawić przygody oślego życia, tak gorzkie najczęściej i dotkliwe, z ciągłem towarzyszeniem ludzkiej świadomości, należy do niezwykle ładnych, do psychologicznie niezwykle głębokich, a przytem do najzabawniejszych w całej literaturze. Zabawność jego ma silną przymieszkę melancholii, nawet fatalności, jest przeto wielce artystyczną, aby nie powiedzieć poetyczną wielce. Ponieważ ośle życie styka się tak blizko z życiem warstw niższych społeczeństwa, przeto pomysł ten dał autorowi sposobność do odmalowania życia tych warstw właśnie, które nigdzie indziej prawie w sposób tak żywy w literaturze starożytnej przedstawione nie zostały. Temat ten Apulejusz rozpiera, rozrywa nawet swoją chęcią przedstawienia różnych doświadczeń życiowych, wzbogacając równocześnie książkę bardzo zajmującemi opowiadaniami. O ścisłą jedność artystyczną nie chodzi mu wszelako ostatecznie, widzimy bowiem, że w pierwszej księdze daje nam rodowód Lucyusza z Koryntu, w ostatniej zaś z pewną zuchwałością przemienia go w Madaureńczyka i rolę byłego osła na swój rachunek bierze. Żartuje sobie z czytelnika, chce go odurzyć, zadziwić, my zaś wcale mu tego za złe nie bierzemy. Powiedzieliśmy przecież, że czegoś podobnego bylibyśmy żądali od niego w improwizacyi. Jesteśmy w tej powieści w świecie zagadek i nie odstręcza nas jedna zagadka więcej. Charakter Apulejusza nie jest silny, ani umysł głęboki, potężny, jednolity, ale w tym dekadencie z drugiego wieku po Chr., który mistyczną, szczerą religijność łączy z wyuzdaną zmysłowością niektórych opisów i opowiadań, podobać się może jego wielostronna wiedza, prawdziwe jej zamiłowanie, cześć dla zasad etycznych, przedewszystkiem zaś talent powieściarski, oraz artyzm wyszukany, prawda, że już do przesady, do prawdziwego baroku posunięty.[1])

Poznaliśmy tedy, że Metamorfozy, jak je dzisiaj posiadamy, są w znacznej części własnością Apulejusza, a teraz też możemy osądzić, czy Bétolaud dobrze widział, nie dostrzegając w jego utworze żadnej myśli wyższej, albo czy Schanz trafnie sądził, odmawiając wszelkiej pochwały własnej jego twórczości. Właśnie na polu powieściowem jego talent jest największy, nawet niepospolity, jak o tem mieliśmy sposobność się prze-

[1] Dziwna rzecz, że sceny wyuzdane miał już także Lucyusz z Patrae, jak świadczy Focyusz i jak to widzimy z Lucyana. Są to sceny z Palaestrą i z ową damą, z wyłączeniem zakończenia. A przecież Lucyusz z Patrae był na wskróś spirytualistą!

konać. Godzi się też przypomnieć, że już w swoich publicznych wystąpach oratorskich zwykł był opowiadać zajmujące, a niezwykłe zdarzenia. Miał ich może w tym celu nagromadzony zbiór cały, z którego tutaj korzystał. Inną część jego umieścił może w Hermagorasie, powieści całkowicie zaginionej, to wszelako przypuszczenie nasze oparte jest jedynie na jego w powiastkach zamiłowaniu.

IV.

Przekonaliśmy się z wywodów poprzedzających, że pierwszy napisał swe dzieło Lucyusz z Patrae, następnie Lucyan z Samosaty starał się wyszydzić jego naukę, Apulejusz zaś obronić ją, umocnić, uświetnić. Pytanie teraz, z jakiego czasu może pochodzić każde z tych dzieł, a najprzód Metamorfozy Lucyusza z Patrae? Co do tego W. Schmid w przytoczonej wyżej rozprawie (Philologus 1891, p. 314) wyraża przypuszczenie, że już Juvenalis sat. VI. v. 334 odnosi się do Lucyuszowego osła, a mianowicie do historyi z ową damą: *wenn Juvenal, was mir nicht unwahrscheinlich, eine Anspielung auf die Eselsgeschichte enthält, so müsste das Original erheblich früher gesetzt werden, als Bürger will.* Bürger, idąc za Rohdem, kładzie Metamorfozy Apulejusza na jego młodość, oryginał wcześniej jeszcze, Schmidowi zaś i to jeszcze nie wystarcza. To już jest dziwnem, a dziwniejszem jeszcze, że Schanz zdanie to jako godne uwagi przytacza (l. c. 92). Miałby tedy Lucyusz z Patrae starszym być od Juvenalisa, miałby pochodzić ile możności z pierwszego jeszcze wieku po Chr.? Ależ to są okropności, pełne erudycyi, to prawda, ale całkowicie bezmyślne. Wszakże ten sam W. Schmid Lucyanowego Osła położył po roku 180 po Chr. i słusznie, a nie widzi, że jeżeli recytacya Lucyana miała być zajmująca, to powinna się była odnosić do jakiejś sprawy aktualnej, do jakiejś nowości literackiej! Wolno było Schmidowi powołać się na Juvenalisa, to i my, choć z niechęcią, zwrócimy uwagę na niedostrzeżony dotąd ustęp z biografii Commoda przez Aeliusa Lampridiusa: *habuit et hominem p... prominente ultra modum animalium, quem onon appelabat, sibi carissimum, quem et ditavit et sacerdotio Herculis rustici proposuit.* Script. hist. Aug. I. p. 95. Ustęp ten jest ważny, odnosi się bowiem widocznie do owych oślich historyi. Ale jak? Czyby Lucyusz z Patrae tego ulubieńca miał na myśli, wprowadzając osła w stosunek z damą? Albo czy raczej Commodus, nazywając go *onon*, miał na myśli osła Lucyusza i Lucyana? Ta ostatnia możliwość wydaje się nam prawdopodobniejszą. Tak więc Juvenalis zrównoważony jest Aeliuszem, którego wiadomości pochodzą z czasów Commoda, są przeto o sto lat późniejsze i świadczą, że właśnie wtedy

ośle historye były w obiegu. Sprawa ta, niestety, wymaga dalszych jeszcze słów choć kilku. Trudno jest wytłomaczyć, skąd wydobył Juvenalis względem dam rzymskich srogi swój, choć krótko, bo w dwu wierszach wyrażony zarzut, że mają zamiłowanie do osłów. Nie wierzymy bowiem, aby się opierał na rzeczywistości. Rzymski satyryk jest zawziętym, przesadza niejednokrotnie, więc i tu przesadził umyślnie, biorąc może za punkt wyjścia niedorzeczną baśń o Pasifaë. Można by sądzić, że Lucius z Patrae od Juvenalisa otrzymał pobudkę do wprowadzenia osła swego i w tę awanturę, po tylu innych. Przypuszczenia tego ani odrzucić, ani niczem potwierdzić nie można, pewnem jest atoli, że Lucyan, to znaczy Lucius z Patrae, wyraźnie przy tej sposobności na Pasifaë wskazuje. Tutaj bowiem osieł, zawstydzony zrazu wielce, dodaje sobie odwagi, mówiąc: οὐδὲν εἴην κακίων τοῦ τῆς Πασιφάης μοιχοῦ. Takie byłoby tedy źródło paskudnego pomysłu w powieściach omawianych.

Wywód powyższy usuwa wprawdzie przypuszczenie Schmida co do zależności Lucyusza od Juvenalisa, ale sprawy chronologii bynajmniej nie rozjaśnia. Nie wystarcza do tego także wyżej wyrażone przypuszczenie, wypływające niejako z natury rzeczy, że powieść Lucyusza z Patrae nie może być wiele starszą od paszkwilu Lucyana. Tyle jednak powiedzieć nam wolno, że jeżeli filologowie niemieccy nie dostrzegli dotąd tezy Lucyusza z Patrae, a w następstwie tego nie zrozumieli, w czem leży satyra Lucyana, to nie dziw, że się mylą także co do chronologii pism omawianych. Lecz czyżby już wcale nie było w tej sprawie bezpiecznego punktu oparcia? Powieść Lucyusza z Patrae nie istnieje, u Lucyana go nie ma zgoła, chociaż przypomnieć się godzi, że Focyusz oba utwory blizko siebie kładzie co do czasu, z czego by Schmid powinien był wywnioskować, że oba powstały około roku 180. Zostaje nam jeszcze Apulejusz i tu znajdujemy, czego nam trzeba.

Mówi tedy nasz Afrykańczyk, że bohater jego, a zarazem autor powieści tej autobiograficznej, pochodzi po stronie matki z Tessalii i to z rodziny sławnego Plutarcha, oraz wnuka jego filozofa Sextusa: *Tessaliam (nam et illic originis maternae nostrae fundamenta a Plutarcho illo inclyto, ac mox Sexto philosopho, nepote eius prodita, gloriam nobis faciunt) eam Tessaliam ex negotio petebam* (I. 2). To samo każe jeszcze powtórzyć Byrrhenie, która się chowała razem z pokrewną jej matką Lucyusza, a jego samego jakby wypiastowała: *ego te, o Luci, meis istis manibus educavi: quidni? parentis tuae non modo sanguinis, verum alimoniarum etiam socia. Nam ex familia Plutarchi ambae prognatae sumus.* (II. c. 3). Jeżeli tedy matka Lucyusza pochodziła od Plutarcha, a zarazem także od wnuka jego Sextusa filozofa, to Lucyusz sam już był wnukiem Sextusa. Otóż Plutarch umarł około r. 125 po Chr., ów Sextus

zaś był jednym z nauczycieli Marka Aureliusza, a jako taki i jako wnuk Plutarcha poświadczony jest przez Juliusza Capitolina w biografii Marka Aureliusza: *audivit et Sextum Chaeronensem. Plutarchi nepotem* [1]). Słuchał go zaś Marek Aureliusz nie przed rokiem 161, lecz po tym roku, jak się zdaje, gdy już był cesarzem. Wynika to z contextu: *tantum autem studium in eo philosophiae fuit, ut adscitus iam in imperatoriam, tamen ad domum Apollonii discendi causa veniret. Audivit et Sextum Chaer. Pl. nep.* Jakże teraz rachować? Jedyną datą, jaką mamy, jest rok 125 po Chr., mniej więcej, kiedy umarł Plutarch. Lucyusz z Patrae należał do czwartej generacyi po Plutarchu. Na każdą generacyą przyjmuje się lat przynajmniej trzydzieści. Otrzymujemy tedy rok 245 po Chr. To byłby rok śmierci Lucyusza z Patrae, po życiu tak długiem jak Plutarcha np., który żył około lat ośmdziesiąt. Tę liczbę odjąwszy od 245 otrzymujemy 165, kiedy się Lucyusz z Patrae mógł urodzić. Był jeszcze młodym, kiedy się przemienił w osła, ale już autorem, mniej tedy, jak lat dwadzieścia, z pewnością nie liczył. Tak dochodzimy do roku 185 jako daty jego fatalnej awantury. Jako autor korzystał z niej niezwłocznie i opisał, wnet potem Lucyan z Samosaty miewał o niej konferencye, zakończone drwinami, nieco później Apulejusz wziął w obronę tezę i autora. Tak więc dochodzimy do roku 190 mniej, lub więcej, kiedy Apulejusz swoje Metamorfozy napisał.

W powyższem obliczeniu przyjmujemy liczby możliwie małe. Tak np. aby nie zajść za głęboko w wiek trzeci po Chr. dajemy każdej generacyi lat trzydzieści, zamiast trzydziestu trzech. Z drugiej strony dajemy Lucyuszowi ośmdziesiąt lat życia, aby od roku 245 po Chr. jak najwięcej odjąć, a przez to zbliżyć się do roku 190, ponieważ Apulejusza Metamorfozy już są poświadczone na rok 193 mniej więcej [2]). Do takiego postępowania mamy jednak prawo, ponieważ należy przyjąć w tym rodowodzie dwie generacye kobiece, które teoretyczny rodowód nawet o lat trzydzieści skrócić mogą. W Atrycie zaś, jakeśmy to widzieli, nawet o więcej. Z tego korzystając, przesunęlibyśmy datę urodzenia Lucyusza z Patrae na rok 160, aby mu dać lat dwadzieścia pięć, gdy swe Różne powieści napisał.

Dziwić się należy, że filologia niemiecka owej ważnej genealogii

---

[1]) Jordan et Eyssenhardt. 1864: Scriptores historiae Augustae: Marcus Aurelius I. p. 44.

[2]) Wszystkie te daty są tylko przybliżone, a nie ścisłe. Tak więc poświadczenie Metamorfoz pochodzi dopiero z roku 197, jak się już powiedziało w życiorysie, chociaż może się ono odnosić do roku 193 a Metamorfozy mogły już istnieć nieco przedtem. Jeżeli owych dat późniejszych nie przyjmujemy, to dla tego, aby Apulejusza nie robić nadto starym. W tem przybliżeniu atoli są one całkiem pewne.

wcale nie uwzględnia. Dla czego? Ponieważ uroili sobie, że Metamorfozy Apulejusza przypadają na czas młodości tego autora, jeszcze przed Apologią i tego niczem nie poświadczonego urojenia, uporczywie się trzymają aż do Schanza włącznie, genealogia ta zaś przypuszczeniu temu całkowicie przeczy. Bétolaud uwzględnia ją w biografii Apulejusza (Oeuvres d'Apulée, 1891, I. XIV, oraz XXII), ale bałamutnie, kładąc np. śmierć Plutarcha na r. 141, albo żądając, aby Sextus już nie żył oddawna, gdy ów rodowód był pisany, czego tekst bynajmniej nie wymaga. Słusznie jednak wnioskuje Bétolaud, że Metamorfozy przypadają na starość Apulejusza.

Pytanie teraz, od kogo pochodzić może to ważne świadectwo, czy jeszcze od Lucyana, czy od Lucyusza, czy też od Apulejusza dopiero? Lucyusz go nie miał, ponieważ go nie ma Lucyan, co więcej, ten ostatni opisuje wprawdzie także rodzinę bohatera powieści, ale w sposób całkiem odmienny, dając mu za ojca także Lucyusza, za brata zaś Cajusa, poetę elegiackiego, biegłego w prorokowaniu. Są to wszelako osoby całkiem nieznane, a przeto do chronologii nie przydatne. Sens ich jest taki, że Lucyan pochodził z rodziny zacnej i bardzo literackiej; sam jest już autorem prac historycznych i innych, brat jego poeta, ojciec zaprzyjaźniony z gubernatorem Achai. Wielce jest prawdopodobnem, że wiadomości te pochodzą już od samego Lucyusza. W ich miejsce wprowadza Apulejusz odmienne, takie jednak, które tamtych nie wykluczają. Mógł bowiem jego Lucyusz mieć ojca Lucyusza i brata Cajusa, ale mógł zarazem pochodzić od Plutarcha, sławnego z nauki, a zarazem excelencyi, że tak powiemy, był bowiem mężem konsularnym. Mógł także pochodzić od Sextusa, cesarskiego nauczyciela, a więc nie od byle kogo. Pochodzenie to ród jego bardzo podnosi i uświetnia. Lucyusz z Patrae niezawodnie to czytał i mógł się z takiego pokrewieństwa cieszyć. Choćby nawet Apulejusz ów rodowód całkowicie zmyślił, co nie jest prawdopodobnem, to nie mógł go zmyślić w sposób niedorzeczny, niemożliwy. Jeżeli Plutarch żył jeszcze około roku 125 to prawnuk jego nie mógł przecież być autorem już przed rokiem 160; jeżeli Sextus uczył cesarza po roku 160, to wnuk jego nie mógł być autorem przed tym rokiem, ba nawet przed rokiem 157, jak chce filologia niemiecka. W każdym razie tedy rodowód ów zachowuje swoją chronologiczną dowodliwość.

Wszelako leży w tem jeszcze coś innego. Powiedzieliśmy już, że można uważać Plutarcha za ojca duchowego całej grupy nowszych platończyków, a demonologów zarazem. Lucyusz z Patrae należy przeto do tej samej rodziny, zarówno z ciała jak i z ducha. Do wymienionych już demonologicznego kierunku autorów: Plutarcha, Apulejusza, Maxima

z Tyru, możemy i jego dołączyć. Takie jest znaczenie moralne rodowodu danego Lucyuszowi przez Apulejusza.

Data, jaką wydobyliśmy przez obliczenie dla powieści Lucyusza z Patrae, wydaje się nam pod każdym względem bardzo odpowiednią. Tak np. przyjmując datę niemieckich uczonych, którzy Metamorfozy Apulejusza kładą przed rok 160, a więc na czas panowania Antoniusza Piusa, trudno zrozumieć, aby obraz życia, jakie maluje ten utwór, zgadzał się z charakterem owych czasów. Miałyżby kobiety śmieć za rządów pobożnego cesarza być tak bezwstydnie rozpustnemi? Tak czarować w sposób zbrodniczy? Mieliżby rozbójnicy swobodę tak zuchwałego gospodarowania w państwie, jak to już u Lucyana widzimy? Nawet pisanie powieści ze scenami tak swawolnemi nie wydaje się na owe czasy prawdopodobnem. Tem mniej jeszcze za czasów Marka Aureliusza! Wszystko to staje się do zrozumienia łatwiejszem za rządów rozkiełzanego a niedołężnego Commoda, który je objął roku 180. Trzeba jednak dać z pięć lat czasu na rozwinięcie się tych nowych obyczajów, tej różnorodnej swawoli, oraz na ich opisanie i tak dochodzimy do roku 185. Wtedy to napisał Lucyusz z Patrae swą tezę o czarodziejskich przemianach, wnet potem cynicznie wyszydził go Lucyan, nie tając już swego zapatrywania, które jak się widziało, jest grubo materyalistyczne, a zgodne z czcią, jakie Commodus miał dla oślich właściwości. Teraz Apulejusz postanawia stanąć w obronie drogiej mu tezy i zabiera się do napisania swych Metamorfoz, które w każdym razie dłuższego wymagały czasu. Dochodzimy tak do roku 190, w którym rozbójnictwo mogło być jeszcze więcej rozwielmożone [1]). Apulejusz miałby lat około sześćdziesięciu pięciu. Wiek już póżny, a rzeskość umysłu niezwykła. Wszystko to jednak obiecała mu Izyda, najłaskawsza dla niego bogini: „żyć będziesz szczęśliwy, w mej opiece żyć będziesz uczczony... A jeżeli gorliwem posłuszeństwem, religijną pobożnością i wytrwałą powściągliwością zasłużysz

[1]) Rozbójnictwo zbyt wybitnie występuje w naszych utworach, aby się nie starać rozpatrzyć w tej sprawie i nie powiedzieć, choćby ubocznie, co możemy. Nie znaleźliśmy żadnego świadectwa, ani *pro*, ani *contra*, na pytanie, czy za Marka Aureliusza państwo rzymskie wolne było od tej plagi. Milczenie to jednak świadczyłoby raczej *pro*. Niestety braknie świadectw i na czasy Commoda. Jeżeli jednak za Septimiusza Sewera ludzie wykluczeni od gwardyi cesarskiej, przez cezara zreformowanej, pomiędzy rozbójników idą, to by znaczyło, że już oni istnieją. Roku 200 jest rozbójnictwo tak rozpowszechnionem, że jak świadczy Tertulian (Apologia c. 2.) we wszystkich wtedy prowincyach państwa przeciw rozbójnikom stacye wojskowe urządzono. Zobacz Fridländera bogatą w informacye Sittengeschichte Roms II. 1889. p. 46. Wszystko to raczej za naszem mówi zapatrywaniem, aniżeli przeciw. Być może, że w granicznych, a dzikich prowincyach, jak w Tracyi i pojawiają się rozbójnicy już wcześniej, na co by Hemus wskazywał, pewnem atoli jest to tylko, że ku roku 200 rozbójnictwo się wzmogło.

sobie na boską łaskę moją, wiedz, że możną jestem przedłużyć ci życie poza kres przez fatum naznaczony. *Vives autem beatus, vives in mea tutela gloriosus... Quod si sedulis obsequiis et religiosis ministeriis et tenacibus castimoniis numen nostrum promerueris, scies, ultra statuta fato tuo spatia vitam quoque tibi prorogare mihi tantum licere* (Met. XI c. 6). Być może, że ta obietnica, ta przepowiednia, nie jest ułożoną *post factum*, być może, że ją Apulejusz otrzymał jeszcze za młodu, ale czy mógłby ją tak za młodu napisać i ogłosić? To chyba nie możliwe! Byłaby to zuchwałość, pewność siebie, która mogła wywołać zawziętość Fortuny, ba, nawet gniew Jowisza samego, który, jak wiadomo, zuchwalstwa ludzkiego nie lubił. W starości, gdy się widział czczonym tytułem arcykapłana, gdy patrzał na posąg mu wzniesiony, wtedy mógł Apulejusz powiedzieć, że życie jego będzie szczęśliwe i wsławione, że będzie długie. Znając zaś z Floridów zabiegliwość jego, aby w pismach dać jak najwięcej autobiograficznego materyału, rozumiemy tedy, że dodał do Metamorfoz całą księgę jedenastą, w której umieścił ciekawe wiadomości o młodych latach swoich, a zarazem, jak widzimy, stwierdzenie swego uczczenia i wieku sędziwego.

Tak więc same Metamorfozy świadczą dowodnie za datą przez nas w przybliżeniu podaną, a przypuszczenia filologów, którzy je na młodość Apulejusza kładą, upadają pozbawione wszelkiej podstawy. Nie pisze się w młodości dzieła z tak obszernem doświadczeniem życiowem, z tak ustalonym na życie poglądem; nie pomija się milczeniem takiego utworu wtedy, kiedy się wszystkie inne wylicza. Metamorfozy łączą się z jego rozprawami filozoficznemi, a zwłaszcza z ostatnią: *de deo Socratis*, której są jakoby stwierdzeniem i ilustracyą. W myślach przewodnich zgadzają się najzupełniej z naukami tam wyłożonemi. Napisane są około roku 190, a podaliśmy już w życiorysie świadectwo, podług którego właśnie około roku 193 czyta je z zamiłowaniem cezar rzymski Clodius Albinus, czyta niby jako nowość literacką, co więcej, sam podobne historye układa, mimo że jest bardzo stary.

Jeżeli zaś rzeczy tak się mają, jak je przedstawiliśmy, jeżeli już Metamorfozy Lucyusza z Patrae, tem więcej zaś utwory Lucyana i Apulejusza na czas Commoda przypadają, to wszystkie przez to, obok wartości artystycznej, nabierają jeszcze osobnego historycznego znaczenia. Dzieło Lucyusza świadczy o wzmagającej się wierze w demoniczne przemiany ludzi w innych ludzi, albo w zwierzęta i naodwrót; utwór Lucyana świadczy o materyalistycznym cynizmie, który za Marka Aureliusza nie byłby się śmiał odezwać; powieść Apulejusza staje się niezwykle pouczającą przez te zwłaszcza opowiadania, które on dopiero dodał. Dowiadujemy się z nich o niezwykle rozmnożonej pladze rozbójnictwa,

o uciekających przy najbliższej sposobności niewolnikach, o rozpuście kobiet, ich czarownictwie, trucicielstwie, okrucieństwie, o zuchwalstwie żołnierzy, o bezwzględności potentata, depcącego wszelkie prawo, o usuwaniu się bogatych obywateli od urzędów publicznych, o cynicznej obojętności gubernatorów. Wszystkie te rysy nie są przypadkowymi, lecz dobranymi; wszystkie się składają na smutny obraz czasów, objaśniają je, nabierają większej wartości realistycznej, a nawet historycznej.

V.

W poprzedniej pracy, przedstawiając demonologią Apulejusza, staraliśmy się wyjaśnić, o ile się dało, jej pochodzenie, oraz jej wpływ na czasy późniejsze. Podobne pytanie i tutaj sobie stawiamy, a mianowicie, jakie są najdawniejsze wiadomości o przemianach ludzi w zwierzęta, a zarazem, czy późniejsze od Apulejusza czasy wiedzą coś o podobnych przemianach. Nie dążymy do tego, aby to poszukiwanie było wyczerpującem, ponieważ ono nie jest już literackiem, a więc wychodzi poza właściwe nasze zadanie. Ma służyć tylko do zoryentowania się choćby tymczasowego.

Otóż wierzenie w przemiany ludzi w zwierzęta sięga w starożytnym świecie bardzo daleko wstecz, zna je już Homer, sądzimy też, że jego Circe jest prawzorem dla wszystkich złośliwych czarownic, jak Odyssea w ogóle źródłem najdziwniejszych baśni dla długich następnie wieków. Obok Circe pojawia się Medea, o której czarodziejskiej władzy także dziwne opowiadają rzeczy. Takich wieści powstawało i gromadziło się coraz więcej, w różnych odmianach. Obok tego, na podstawie dawnych wierzeń, pojawiają się różne wieści o przemianach ludzi w zwierzęta, rośliny, gwiazdy nawet, zebrane następnie i pięknie opowiedziane w Metamorfozach Owidyusza. Głównym tutaj, a wszechmocnym czarodziejem jest sam Zeus, on to bowiem przemienia ludzi za karę, lub w nagrodę. Pierwszą zaś pobudką do takich opowiadań była może często się pojawiająca tożsamość nazw pomiędzy ludźmi a zwierzętami, roślinami, gwiazdami. Chodziło tedy o to, aby tę wspólność nazw wytłomaczyć w sposób zajmujący, który jednocześnie był zawsze dziwny i nie mógł być innym. Że opowiadania Owidyusza wiarę w Metamorfozy utrwalić i rozpowszechnić mogły, to wydaje się bardzo prawdopodobnem.

Dalej znów lirycy łacińscy, od Catula począwszy *de incantamentis* a za przykładem wzorów alexandryjskich, opowiadają nam dziwne rzeczy o władzy czarownic. One umieją zaciemnić słońce, ściągnąć księżyc z nieba, zatrzymać wody płynące, wywołać duchy i czego jeszcze nie

więcej! Wiemy już, jakim to wykonywają sposobem: potęgą słów dobranych, któremi zniewalają bóstwa. Umieją nadto obudzić miłość, albo nienawiść, także za pomocą zaklęć, uroków, skuteczniej atoli jeszcze za pomocą napojów. Wydaje się nam, jakby te nowe sposoby wypływały z medycyny. Bo jak można fizycznie za pomocą ziół i napojów uzdrawiać, albo i truć, tak też sądzono, że i moralnie podobne skutki podobnymi środkami osiągnąć można. Odróżniamy tedy czary za pomocą słów od czarów za pomocą leków: napojów lub maści. Pierwszy sposób wydaje się nam starszym, drugi późniejszym. Oba te sposoby widzimy w użyciu u Apulejusza. Meroë, która umie to wszystko wykonać, co opowiadają lirycy o czarownicach, używa zaklęć; Pamphila używa także zaklęć, ale obok tego napojów i maści. Otóż zdaje się, że aby siebie przemienić w ptaka lub zwierzę, koniecznie potrzebną była maść stosowna, równie jak do odzyskania pierwotnej postaci. A więc farmakon jakieś w najogólniejszem znaczeniu tego wyrazu.

Zdaje się, że tym z pisarzy łacińskich, którzy w swej polyhistoryczności najwięcej znał i przedstawił wiadomości o przemianach, był Varron. Czerpie bowiem z niego jeszcze św. Augustyn, o ileż więcej korzystać mogli z niego następnie poeci, Owidyusz np. ale może także Lucyusz z Patrae. Opowiada tedy św. Augustyn, że podług rzymskiego archeologa była w Apulii przy górze Gargano świątynia Diomedesa, bohatera z pod Troi, przemienionego w boga. Towarzysze jego przemienieni zostali w ptaki, które naokół tej świątyni mieszkały i latały. Ludzi greckiego pochodzenia, tam przybywających, witały uprzejmie, obcych zaś raniły po głowie dużymi i ostrymi dzióbami, a nawet zabijały. (De civit. Dei XVIII. c. 16). Tenże Varro opowiada o Circe i przemienionych przez nią towarzyszach Ulisesa w zwierzęta, opowiada o Arkadyjczykach, którzy przepłynąwszy pewne jezioro *(stagnum)* przemieniali się w wilki, i żyli tam razem z wilkami [1]). Jeżeli zaś w tym stanie nie dali się pokusić do pożerania ludzkiego ciała, po latach dziewięciu, przepłynąwszy napowrót owo jezioro, odzyskiwali postać ludzką. Wie także o pewnym Demaenecie, który zakosztowawszy ciała chłopca, ofiarowanego przez Arkadyjczyków, podług ich zwyczaju, bogu Lykajowi, w wilka przemieniony został, po dziesięciu jednak latach odzyskał postać ludzką i w igrzyskach Olympijskich zwyciężył w walce na pięści (l. c. c. 17). Otóż przemiana w wilka, przez Varrona jako wierzenie poświadczona, przez Petroniusza już szerzej opowiedziana, mogła

[1]) To opowiadanie o wilkołakach okaże się nam później potrzebnem i dla tego je przytaczamy.

naprowadzić na pomysł przemiany w osła, ułatwiony już i tak powieścią o Circe i wzmagającą się wiarą demonologiczną.

Tak więc wytłómaczyliśmy sobie nieco możliwość pojawienia się naszej demonologicznej powieści, a teraz zobaczmy, jak ona działa na czasy następne. Powiedzieć możemy, że powieść Apulejusza zanosi owe wierzenia w V. wiek po Chr., jak to poświadcza św. Augustyn. Będąc w Italii, słyszał o pewnej w tym kraju okolicy, że tam gospodynie na zajazdach, biegłe w czarach, umiały w serce zadawać czar podróżnikom, którym chciały lub mogły, tak że się przemieniali w juczne bydło *(iumenta)* i nosili, co im nałożono, poczem znów do dawnej wracali postaci. Nie tracili jednak ludzkiej myśli w tej przemianie, jak to i o sobie opowiada, lub zmyśla Apulejusz w książce pod tytułem Złotego osła: *nec tamen in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamque servari, sicut Apuleius in libris, quos asini aurei titulo inscripsit, sibi ipsi accidisse, ut accepto veneno, humano animo permanente, asinus fieret aut indicavit, aut finxit* (l. c. c. 18). Opowiadał także pewien Praestantius, co się zdarzyło ojcu jego, jak we własnym domu spożył ser zaczarowany, poczem leżał w łóżku niby śpiący, ale tak mocno, że go zbudzić nie było można. Po niejakim czasie ocknął się i opowiadał, że w tym śnie zdawało mu się, jakoby był także jucznem bydlęciem i nosił prowiant *(annonam)* żołnierzom do Recyi razem z innemi bydlęty. Pokazało się następnie, że nosił na prawdę, nie tylko we śnie (l. c). Inny znów opowiadał, że w nocy, zanim zasnął, przyszedł do niego filozof pewien, dobrze mu znany i wyłożył mu niektóre nauki Platona, czego przedtem, nawet proszony, uczynić nie chciał. Pytano się następnie filozofa, dla czego poszedł uczyć do domu, czego u siebie odmówił, na co ten odpowiedział: nie chodziłem, tylko śniło mi się, żem chodził. Tak więc czuwający widział w obrazie fantastycznym to, co śpiącemu zdawało się we śnie: *ac per hoc alteri per imaginem phantasticam exhibitum est vigilanti, quod alter vidit in somnis* (l. c.) Chciałby św. Augustyn temu wszystkiemu nie wierzyć, lecz opowiadali mu to ludzie nie byle jacy, którym wierzyć byłoby niedorzecznością, lecz godni zaufania: *haec ad nos non quibuscunque, qualibus credere putaremus indignum, sed eis referentibus pervenerunt, quos nobis non existimaremus fuisse mentitos.* To też stara się wytłómaczyć te zjawiska, a czyni to na podstawie wzmiankowanych już *imagines phantasticas*. Uczy tedy, że jeden wszechmocny Bóg wszystko może uczynić co zechce, demony zaś tylko to, na co on zezwoli. W każdym razie demony nic stworzyć nie są zdolne. Mimo to siła ich jest znaczną, boć przecież pochodzą z aniołów. Mogą tedy przemienić to, co Bóg stworzył, tak że będzie się wydawało czemś innem, aniżeli jest. Duszy nigdy odmienić

nie mogą, na prawdę jednak ani ciała nie zmienią, tylko jego obraz fantastyczny umieją przemienić w sposób jakiś wielce dziwny, tak że oczom innych wydaje się nawet cielesnem, podczas gdy prawdziwe ciało leży gdzieś żywe, tylko ciężej, niż snem skrępowane. Owo *phantasticum* tedy może otrzymać postać zwierzęcą i takiem się innym wydawać, a nawet samemu owemu człowiekowi, jak się to zdarza we śnie, gdy się komuś zdaje, że jest bydlęciem i dźwiga ciężary. Jeżeli owe ciężary są prawdziwe, niesione są wtedy na prawdę przez demony, aby ludzie złudzili się tem mocniej, widząc ciężarów prawdziwe ciała fizyczne, a bydląt tylko złudne: *quae onera si vera sunt corpora, portantur a daemonibus, ut inludantur hominibus, partim vera onerum corpora, partim iumentorum falsa cernentibus* (l. c. c. 18). Takie tedy jest wytłomaczenie św. Augustyna. Ono się wydaje ładnem, a staje się następnie podstawą dla wszystkich pisarzy kościelnych i świeckich aż do Bodinus'a, gdy chodzi o wytłomaczenie wieści podobnych. Co do przytoczonych zaś przez św. Augustyna opowiadań, to widzimy z nich w każdym razie, że pomysł naszych Metamorfoz utrwalił się, rozpowszechnił, a u przemyślnych italskich karczmarek znalazł nawet praktyczne zastosowanie, kiedy niewinnych podróżnych, przy pomocy ulubionego im sera, w bydlęta przemienionych, do dźwigania ciężarów używać umiały.

Z następnych wieków wiadomości o przemianach są bardzo skąpe. Wie o nich atoli Izydor z Sewilli: *scribuntur autem et quaedam monstrosae hominum transformationes in bestias*, a jako przykłady przytacza Circe i towarzyszy Ulissesa, przemianę Arkadyjczyków w wilki, towarzyszy Diomedesa w ptaki, innych ludzi w strzygi. Wszystko to pochodzi ze św. Augustyna (l. c.), odnośnie z Varrona. Potem dodaje: *ad multa enim latrocinia figurae sceleratorum mutantur et sive magicis cantibus, sive herbarum beneficio, totis corporibus in feras transeunt* (Etym. XII, 4).

Przechodzimy do wieku XII. Opowiada tutaj Wilhelm z Malmesbury [1], angielski zakonnik i historyk, że za czasów Piotra Damiana mieszkały przy drodze do Rzymu prowadzącej dwie karczmarki, obie równie stare, bezczelne, do pijaństwa skłonne, złośliwe. Przyjmowały podróżnych w gościnę za zapłatę. Gdy podróżny sam jeden przybywał, dawały mu postać konia, lub wieprza, lub osła i sprzedawały kupcom. Pewnej nocy przemieniły młodego histryona w osła, z czego dużo miały zysku, bo osieł, który niestracił inteligencyi, tylko mowę, zabawiał przechodniów dziwnymi ruchami. Co stara kazała, to osieł robił. Zbie-

[1]) Gesta regum Anglorum, atque historia novella ed. Hardy 1840, lib. II. § 171.

gały się tłumy, aby podziwiać sztuki osła. Dowiedział się o tem pewien bogacz i osła kupił za wysoką cenę, przyczem go przestrzegały stare, aby go do wody nie wpuszczał, jeżeli długo cieszyć się chce jego zabawą. Dał mu przeto dozorcę, z surowym nakazem strzeżenia. Przez długi czas tedy bogacz, gdy sobie podpił, kazał gości zabawiać jego sztukami. Z czasem dozór stał się mniej ścisłym, z czego korzystając osieł, urwał się z postronka i pobiegł do najbliższego jeziora, z którego, po dłuższej kąpieli, wyszedł jako człowiek. Spotkał go dozorca jego, i pytał, czy nie widział gdzie osła, który im zaginął? Odpowiedział igrzec, że on nim był właśnie i przedstawił, jak się to stało. Dozorca doniósł to panu, pan zaś apostolikowi papieżowi Leonowi, mężowi świętemu. Przy badaniu, stare przyznały się do czynu, ale gdy papież mimo to powątpiewał, zapewnił go Piotr z Damianu, biegły w literaturze *(literaturae peritus)*, że takie przemiany są możliwe, przyczem wskazał na Szymona Maga, który umiał Faustynianowi nadać swoje własne wejrzenie, tak że synowie w ojcu nienawidzili czarodzieja.

Opowiadanie to jest wielce zajmującem. Stwierdza ono przedewszystkiem, że w wieku dwunastym odnawiają się nasze ośle historye. Rzecz dzieje się w Italii, czarownicami są karczmarki, które z tych czarów zysk ciągną, jak to już św. Augustynowi opowiadano. Czarownice wieku dwunastego o tyle już są bieglejsze, że umieją przemieniać nie tylko w osły, lecz i w konie i wieprze, a więc w pokupne zwierzęta. Nie wiedział atoli jeszcze św. Augustyn, że zanurzywszy się w wodę, osieł mógł odzyskać postać ludzką. Wszelako coś podobnego opowiada on sam za Varronem o wilkołakach, jak to się przytoczyło, to więc przeniesiono teraz także i na osły. Tak daleko wystarczałby św. Augustyn jako źródło. Jednakże, jeżeli igrzec, przemieniony w osła, zabawiał tutaj widzów ruchami, jeżeli robi, co mu każą, jeżeli go kupuje w skutek tego bogaty człowiek, to wszystko to odnosi się już wprost do osła u Apulejusza, kupionego przez bogatego Thiasa, który go pozwolił pokazywać za pieniądze i zamyślał użyć do igrzysk. Wskazywałyby tedy owe szczegóły na to, że w wieku dwunastym Apulejusz już był znanym. Do tego samego wniosku doszliśmy poprzednio co do Godfryda z Monmouth, w dalszym zaś ciągu naszych badań dojdziemy jeszcze do innych. Widzieliśmy atoli, że Wilhelm z Malmesbury opowiadanie swoje kładzie na czas Piotra z Damianu, o którym wiemy, że był przyjacielem i pomocnikiem Grzegorza Siódmego. Gdyby to było prawdą, to znajomość Metamorfoz Apulejusza byłaby stwierdzona już na wiek XI., a zarazem znajomość czarów Szymona Maga. Otóż zaznaczyć należy, że w pismach Piotra Damiana najmniejszej o owem oślem zdarzeniu, jak i o czarach Szymona maga nie ma wzmianki.

Wynikałoby z tego, że albo ustną tradycyą wieść ta dostała się z Włoch do Anglii z wieku XI-go w XII-ty, albo, co nam się wydaje prawdopodobniejszem, że ją Wilhelm z Malmesbury ułożył na podstawie św. Augustyna i Apulejusza, podszywając następnie pod sławne imię Piotra Damiana. Być też może, że baśń w ten sposób urobioną już od kogo innego, od jakiego współtowarzysza facecyonisty, z Włoch wracającego, otrzymał.

Opowiadanie powyższe zapisuje następnie w wieku XIII Wincenty Bellowaceński w swem *Speculum naturale*, księdze trzeciej r zdziale CX, jako jeden z dalszych przykładów *de falsis transmutationibus*, poprzednio przytoczywszy i *mulieres stabulariae* św. Augustyna i jego Praestancyusza i Apulejusza *in asinum* (c. 106) Tę samą historyę opowiada następnie Bodinus w księdze drugiej w rozdziale *de Lycanthropia et an spiritus vertere hominem in bestias possint*, przytaczając Wincentego z Beauvais jako źródło, z tą jednak zmianą, że zdarzyć się to miało w Niemczech, nie w Italii.

Inną godną uwagi historyą o człowieku w osła przemienionym opowiada *Malleus maleficarum* (pars II, quaes. 2, cap. 4), podług wiarogodnej relacyi rycerzy jerozolimskich świętego Jana na wyspie Rodus [1]). Otóż zdarzyło się to na Cyprze w portowem mieście Salaminie. Okręt tam zawinął z pielgrzymami, którzy udali się do miasta, aby zakupić żywności. Jeden z nich, krzepki młodzieniec, udał się do pewnego domu za miastem położonego, aby jaj kupić. Kobieta tam mieszkająca, widząc obcego, sądziła, że nikt nie spostrzeże, choćby mu się co stało. Kazała mu zaczekać, jaj sprzedała, dodając, żeby do niej przyszedł, gdyby na statek wrócić nie zdołał. Młodzieniec jaja zjadł, aby się pokrzepić, ale po godzinie uczuł, że jakoby mowę stracił. Gdy chciał wrócić na statek, przyjęto go tam kijami i wołaniem: „patrzcie przeklętego osła, który się na statek wciska!“ Zrozumiał, że jest przemieniony w osła, bo choć mówić nie mógł, to jednak wszystkich rozumiał (*ipse omnes intelligebat*). Spróbował raz jeszcze wrócić na okręt, ale kije otrzymał jeszcze dotkliwsze. Rad nierad udał się do owej kobiety i służył jej za żywienie przez lat trzy, nosząc drzewo, zboże, jak juczne bydlę. W czwartym roku, dnia jednego, w mieście będąc, a przechodząc obok kościoła, na głos dzwonka zwiastującego podniesienie, na sposób łaciński, nie grecki, nie śmiał wprawdzie wnijść do kościoła, ale we drzwiach ukląkł na tylne nogi, przednie zaś podniósł złożone jakoby ręce. Dopędziła go czarownica z kijem, ludzie atoli, którzy widzieli, co się stało, poszli za nimi. Wiadomem im bowiem było, że w owych stronach maleficia często pra-

[1]) Staraliśmy się odszukać to źródło, ale bezskutecznie.

ktykowano. Ujęto tedy kobietę i osła, ją na tortury wzięto, aż wyznała zbrodnię i młodzieńcowi dawną postać przywrócić obiecała. Co też uczyniła, do domu wróciwszy, zasłużonej atoli kary nie uszła. Oto opowiadanie Sprengera podług relacyi rycerzy Rodyjskich. Z opowiadaniem św. Augustyna to ma ono wspólnego, że cypryjska kobieta, jak włoskie karczmarki, w celu osobistej korzyści zaczarowanie wykonała, kije atoli, jakie tutaj osieł otrzymuje, prace, jakie pełni, oraz scena religijna, która się przyczynia do jego ocalenia, przypominają plagi u Apulejusza już w stajni od własnego pachołka otrzymane; roboty, jakie następnie wykonywał; w końcu gorącą modlitwę, z jaką się zwrócił o pomoc do Izydy. Opowiadanie to ma także Bodinus, ale z tą znowu zmianą, że młodzieńcem owym jest Anglik. Jako swe źródło przytacza francuski jurysta Wilhelma z Tyru, nic o rodyjskich rycerzach nie wspominając. Byłoby rzeczą wielce ciekawą dowiedzieć się, czy rzeczywiście arcybiskup z Tyru wieść tę podaje. Przeglądamy tedy uważnie całą *Historia belli sacri* (Basileae 1544), ale nic podobnego w niej nie znajdujemy. Przeciwnie, wyczytujemy tutaj z okazyi rodowodu Godfryda z Bouillon'u, że arcybiskup z Tyru baśni podobnych nie lubi (lib. IX, c. 6). Z tegoby wynikało, że Bodinus czerpie swoje opowiadanie z Młota na czarownice, ale w miejsce niejasnego i mało znanego źródła, jakie tam podano, wstawia inne, z wielce znanem nazwiskiem, nie rozważywszy tego, że historya Guillaume'a z Tyru już do przesiedlenia się rycerzy szpitalnych na wyspę Rodus nie sięga. Tenże Bodinus opowiada dalej za Beloniuszem (bliżej nam nieznanym), że w Kairze był żongler, który miał osła, rozumiejącego wszystko, co się do niego mówiło, a odpowiadającego na to znakami, ruchami, głosem nawet. Umiał także rozróżnić najładniejszą z kobiet obecnych, gdy mu to nakazano (l. c.). Wszystko to umiał także osieł Apulejusza. — Jeszcze jeden przykład wpływu przemiany człowieka w osła, albo w zwierzę wogóle mamy do zaznaczenia. Znajdujemy go w Straparoli Piacevoli Notte z r. 1550 (notte II, fav. 1). Opowiada autor, że Ersilia, żona króla Anglii, a córka Macieja, króla węgierskiego, młoda i ładna, a dotąd bezdzietna, usnęła raz w ogrodzie. Przelatywały właśnie trzy feje w powietrzu, a zobaczywszy śpiącą, zatrzymały się. Pierwsza rzekła: chcę, aby miała syna bardzo urodnego; druga rzekła: chcę, aby ten syn był bardzo grzeczny i rozumny; trzecia dodała: chcę, aby ten syn urodził się w postaci wieprza, żył i chodził i zachowywał się jak wieprz tak długo, aż się po raz trzeci ożeni. Stało się tak. Młody królewicz urodził się w skórze wieprzka. Strapienie rodziców było wielkie, bo chodził w najbrudniejsze miejsca, gdzie wieprze chodzić zwykły, zawsze zapaskudzony wracał do pałacu. Mimo to kochała go matka, głaskała po szczeci, nawet w ryj całowała. Gdy wy-

rósł, oświadczył matce, że chce żony, i wskazał na tę, którą sobie wybrał. Była to urodna córka bardzo biednej wdowy. Uprosiła ją królowa, że wieprza poślubiła, w nocy atoli rzekła młoda żona do siebie samej, że paskudne zwierzę zabije. Usłyszał to wieprz, a poczekawszy aż ona uśnie, przebił ją kłami. Teraz zażądał jej siostry w małżeństwo, grożąc złością swoją w razie oporu, a gdy ta z obrzydzenia to samo powzięła postanowienie, ten sam los ją spotkał. Trzecia siostra wyszła teraz za niego, uproszona obietnicami. Ta zachowała się inaczej, pieściła brzydkie zwierzę, grzecznie do niego przemawiając. Wieprz do niej na to, aby się nie dziwiła temu, co się stanie. Czuje bowiem, że czar, na niego rzucony, słabnie, a on się przemieni w urodnego młodzieńca. W istocie, zrzucił ze siebie skórę wieprza, którą rano przywdział na nowo. Powtarzało się to przez czas dłuższy. Powiedziała o tem żona królowej i królowi, którzy w nocy niespodzianie przyszedłszy, skórę na ziemi leżącą na kawałki podarli. Odtąd syn ich na zawsze przystojną postać zachował. — Czy wolno wogóle opowiadanie to odnieść do Złotego osła? Sądzimy, że tak, ponieważ zasadniczy temat: przemiana w zwierzę i powrót pod pewnymi warunkami do ludzkiej postaci dość wyraźnie występuje. Jeżeli nie przedstawia się wyraźniej, to dlatego, że działa tu już inna powieść, albo raczej powieści, które osnowę krzyżują. O nich na właściwem miejscu będzie mowa, tutaj powiemy tylko, że widząc wielką różnicę między tem opowiadaniem a poprzedniemi, inaczej jej sobie wytłomaczyć nie umiemy, jak różnicą pochodzenia. Tamte, zapisane w kronikach zakonników, a więc ludzi oczytanych, pochodzą prawdopodobnie z kół zakonnych. To też poza ustaloną tradycyjnie formę przemiany nie wychodzą. Tu mamy przemianę odmienną, mamy feje przelatujące w powietrzu, czego w świecie łacińskim nie robiły, chociaż jako istoty demoniczne, właśnie w powietrzu mieszkać powinny; mamy trzy siostry, które mimo odrazę i mimo grożącą im śmierć, biorą kolejno za męża wstrętne zwierzę, tak jakby to zależało od rozkazu jakiego despoty srogiego. Zdaje się nam, że w tem się objawia wpływ wschodni. Straparola zna Tysiąc nocy i jednę. To przypuszczenie jest całkiem nowe, ale czy uzasadnione? Wszakże dopiero Galland na początku wieku XVIII zbiór tych powieści arabskich do Europy wprowadził! To prawda, wszelako Straparola zna te powieści, bo jego nowella IV, 3, jest całkowicie zgodną z ostatniem opowiadaniem arabskiego zbioru. W obu jest mowa o wodzie tańczącej, o drzewie (jabłku) śpiewającem, o ptaku gadającym a wieszczym. Zgodność jest wyraźną, a wytłomaczyć się nie da inaczej, tylko tak, że włoski nowelista poznał tę powieść ustnie. Albo sam umiał po arabsku, albo też znał Araba, który umiał po włosku. Nieby w tem nie było dziwnego, zważając na li-

czne stosunki handlowe miast włoskich, a zwłaszcza Wenecyi, ze Wschodem, a właśnie w Wenecyi umieścił Straparola scenę swych opowiadań. Podobnie jak tutaj, tak niejednokrotne w historyi średniowiecznej literatury wypada przyjąć wpływ ustny wcześniejszy, aniżeli literackie przyswojenie, zwłaszcza, gdy chodzi o powieści wschodnie. Ale czyby i na odwrót przyjąć tego nie należało?

Otóż zaszedłszy mimo chęci aż do Tysiąc nocy i jednej, zaznaczymy, że właśnie w tych powieściach roi się od przemian ludzi w zwierzęta: oto starzec z łanią — ta łania to jego żona. Jak się to stało? Sama była czarownicą i z nienawiści do rywalki niewolnicy przemieniła ją w krowę, jej syna w cielę. Znalazła się atoli czarodziejka silniejsza od niej, która ją samą w łanię przemieniła, a cielęciu przywróciła postać ludzką. Oto starzec z dwoma czarnymi psami — to jego złośliwi bracia, przez demona na taką karę skazani. Oto dama z dwiema czarnemi sukami, które codzień bije bez litości, chociaż płacze przytem — to jej siostry zbrodnicze, również przez demona tak ukarane. Oto wykształcony i do poezyi uzdolniony młodzieniec w małpę przemieniony, w małpę, która mówić nie umiejąc, pisze ładnie i nawet wiersze układa na piśmie. To znaczy, że mimo postaci zwierzęcej, myśl ludzką zachowała. Niech te przykłady wystarczą. Powiemy tylko jeszcze, że przemienianie siebie i innych doszło tu do najwyższej biegłości. Widzimy, że się tu podnosi przed nami nowy problemat, w mglistości swojej podobny do arabskiego demona, a mianowicie: jestże jaki związek między demonologią Apulejusza a demonologią arabską? A jeżeli jest, to pochodziże grecko-łacińska ze wschodniej, czy też wschodnia z grecko-łacińskiej? Odpowiedź znaleźć można jedynie na podstawie chronologii. Otóż data arabskich powieści jest całkiem niepewną. Przypuszcza się, że istnieją już w w. IX, a dzisiejsze złączenie otrzymały w w. XV. Pewnem jest to tylko, że arabszczyzna wyłania się dopiero w w. VII naszej ery, i że wchłania w siebie żywioły żydowskie, chrześcijańskie, a przedewszystkiem nowoplatońskie, które to ostatnie, jak się już powiedziało, zawsze są złączone z demonologią. Widząc zaś ową rozmaitość przemian w arabskich opowiadaniach, pytamy siebie, czy oni czasem nie znali samego Lucyusza z Patrae „Różnych powieści o przemianach“, które czytał jeszcze Focyusz w wieku IX? Oto nowe zagadnienia doniosłości znacznej, na które tutaj wskazać tylko możemy.

Ze świata wschodniej a nieokiełzanej fantastyczności, gdzie wobec demonów i czarów nikt swojej ludzkiej postaci ani na chwilę pewnym nie jest, spieszno nam wrócić do trzeźwiejszego świata łacińskiego. Przedstawiliśmy wyżej oddziaływanie osła Apelujuszowego w wiekach średnich i jeszcze w wieku XVI w sferze podań ludowych i kronikar-

skich. Zadziwia nas nieco, że przemiana w osła w całej poezyi francuskiej średniowiecznej nigdzie zgoła zastosowania nie znalazła, podczas kiedy wilkołactwo pojawia się tam już wcześnie, bo w w. XII, a mianowicie w *Bisclaveret*, jednej z powiastek Marie de France, w *Melion*, innej podobnej powiastce, oraz w *Guillaume de Palerme*, obszerniejszym poemacie z końca wieku XII. Byłoby rzeczą godną uwagi wykazać, czy na wytworzenie się tych postaci wystarcza wiadomość podana przez św. Augustyna za Varronem, albo czy też pomocnym był do tego wilkołak Petroniusza. Pytania tego rozbierać już nie będziemy, ponieważ wykracza poza nasz temat, dodamy tylko, że wilkołactwo, które w wieku XII było jeszcze osobliwością, w następnych czasach się rozszerza. Podług Sprengera, a więcej jeszcze podług Bodinusa (l. c.), jest ono rozpowszechnionem nietylko we Francyi, ale także w Niemczech, Włoszech, wszędzie zgoła. Stąd liczne procesy przeciw ludziom, którzy się dowoli przemieniali w wilki, w tej postaci pożerali innych i znów, jakby nic, do ludzkiej wracali postaci. Bywały całe stada takich wikołaków, a najwyższa nawet godność od podejrzenia nie chroniła. Bo oto co mówi Bodinus: liczne książki, w Niemczech wydane, świadczą, że jeden z najpotężniejszych królów chrześciańskich, a niedawno zmarły, często się w wilka przemieniał, jako jeden z naczelnych magów: *multis quoque libris in Germania editis, ostenditur unum ex potentissimis Christianorum regibus, qui nuper vita defunctus est, in lupum saepe fuisse versum, ut Magorum omnium facile princeps.* Książka Bodina wyszła r. 1579, cesarz Maksymilian II umarł roku 1576; czyby tedy do niego odnosiło się to dziwne posądzenie? — Tak więc wilkołactwo rozszerzyło się o wiele silniej, aniżeli przemiana w osła. W całości jest ono dzikszem, nawet ludożerczem, podczas kiedy przemiana w osła, melancholiczna wprawdzie i fatalna, zawsze przytem jest zabawniejsza, o ile przy tak srogiej awanturze o zabawności mówić można.

VI.

Pozostaje nam jeszcze do rozważenia pytanie, również dotąd przez nikogo nie postawione, czy i w jakiej mierze, w jaki sposób, wpłynęły Metamorfozy Apulejusza na literaturę późniejszą? Poprzednio atoli chcielibyśmy sobie zdać sprawę z tego, o ile one same ulegają wpływowi literatury wcześniejszej. Nikt bowiem chyba nie zaprzeczy, że jak w świecie fizycznym, tak i w umysłowym związek zjawisk istnieje. Od drugiego tedy pytania zacząć nam wypadnie.

Przypominamy, żeśmy na nie w znacznej już mierze odpowiedzieli,

starając się wytłomaczyć, jakim się stało sposobem, że wtedy właśnie pomysł przemiany, metamorfozy, się rozpowszechnił. Przyczynił się do tego Varro, a więcej jeszcze Owidyusz. Jest wszelako wielka różnica między Metamorfozami Owidyusza a Apulejusza. U pierwszego wszelkie przemiany są wynikiem wszechmocnej woli bóstw, a zwłaszcza Zewsa; u drugiego są one sprawą czarów ludzkich, wykonywanych przy pomocy demonów. Tak je pojmował Lucyusz z Patrae i tak je przedstawił, łącząc z tem zajmujące wielce pytanie o niezmienności duszy i świadomości ludzkiej mimo wszelkich przemian. Wszystko to było wypływem nauk Platońskich, odnowionych i gorliwie popieranych przez Plutarcha w ciągu długiego życia jego. Nauki te przenosi Apulejusz ze świata greckiego w łaciński, silnie w nich wzmacniając naukę o czarownictwie przez dodanie nowych, a zadziwiających przykładów. Taki byłby wywód zasadniczego pomysłu jego utworu i znacznej części jego treści.

Sam jednak już Afrykańczyk wskazuje na Odysseusza, jako na wzór, śladem którego chce poznać świat i życie, a przez to nabrać doświadczenia i roztropności. Wiemy już, że to jest drugi temat, który mu pozwala wprowadzić cały szereg obrazów realistycznych. Wprowadza je na wątku własnych swych przygód, a zdaje nam się, że Odyssea właśnie tak samo jest zbudowana. Posyła w niej poeta swego bohatera do różnych narodów i krajów, aby nam te narody i krainy opisać. A więc do Kikonów, do Lotofagów, do Kyklopów, do Kimeryjczyków, do mieszkania Eola, do Hadesu samego. Wybiera narody i krainy najdziwniejsze, w nich niemniej dziwne osoby: Kalypso, Circe, Polyfema, Eola, Syreny, Proteusza. Czarów tu aż nadto, jak widzimy. Najbieglejszą w nich jest sama Pallas Athene, która nietylko Odysseuszowi umie nadać wejrzenie młodzieńca, albo żebrzącego dziada, ale i sama przemienia się to w Mentora, to w orła, to w jaskółkę. Obok tego nie braknie i scen realistycznych, do których należy wszystko, co się dzieje u Phaeaków, oraz na Itace, a jest tego może połowa całej treści. Metamorfozy nasze podobne są tedy do Odyssei i z czarów i z obrazów realistycznych, z tą atoli różnicą, że autorowie prowadzą nas do krajów i miast znanych, do Tessalii, do Hypate, do Tessaloniki, do Kenchrei, do Koryntu i Rzymu: przedstawiają nam przygody niby możliwe, najczęściej prawdopodobne, nawet pospolite i płaskie, to wszystko zaś, zwłaszcza u Apulejusza, w stylu używającym kolorów właściwych, żywych, nieraz brutalnych. Główne tedy podobieństwo Metamorfoz do Odyssei w tem leży, że oba utwory wprowadzają bohaterów w najróżniejsze sfery życia, aby nam to życie z różnych stron przedstawić; różnica główna w tem, że przygody Odyseusza są bohaterskie, nie-

zwykłe; przygody zaś Lucyusza zawarte są w sferze życia pospolitego i powszedniego.

Są przeto Metamorfozy Lucyusza z Patrae i Apulejusza powieścią rzeczywiście bardzo realistyczną, a jako taka, jedną z pierwszych w literaturze europejskiej. Przed sobą mają jedynie Wieczerzę Trimalchiona, wielce realistyczną także, w charakterystyce niezrównaną. W całej literaturze powszechnej jeden tylko jest utwór pomysłem, wartością, niestety i fragmentarycznością do niej podobny, a mianowicie Diderota: *le neveu de Rameau*. Chociaż rozdzielone szesnastu wiekami, sądzimy, że te utwory się stykają, chcemy powiedzieć, że Diderot na wzór Trimalchiona portretował swego bratanka pana Rameau. Tej samej użył metody, mnóstwa drobnych rysów, ruchów, słów, czynności. Dwie te figury, należące do najznakomitszych portretów w literaturze powszechnej, to mają jeszcze wspólnego, że obie są osobliwe, dziwaczne, *(grotesques)*, każda atoli dla swej epoki jest bardzo znamienną, prawdziwą i żywą. Zestawiając teraz obu łacińskich powieściopisarzy ze sobą, powiemy, że pod względem charakterystyki Apulejusz z pewnością nie dorównywa Petroniuszowi. Jednakże nadworny ochmistrz (Hofmeister, *magister elegantiarum)* sądząc z tego, co z utworu jego zostało, opisuje tylko jednę sferę, w niej zaś jakoby jednę tylko postać, podczas kiedy Apulejusz przedstawia sfery różne, postaci liczne.

Oglądamy się za wzorem dla jednego i drugiego. Nie był nim dla Petroniusza ani Plautus, ani Terencyusz. Obaj ci komedyopisarze, zajmujący wybitne miejsce w literaturze łacińskiej, bardzo wpływowi ze względu na komedyę nowoeuropejską, są wszelako obaj ostatecznie tylko kopistami komedyi greckiej, a życia rzymskiego specyalnie nie charakteryzują wcale. Nam się zdaje, że to życie o wiele żywiej się oświetla od tego, cośmy już z żywota i pism Apulejusza wydobyli, oraz co tu jeszcze wydobywamy, aniżeli z szablonowych figur rzymskiej komedyi. Powód w tem leży, że ta komedya, jak wiadomo, naśladuje nowszą komedyę grecką, to jest tę, która już jest pozbawiona osobistych i współczesnych wskazówek. Petroniusz zaś z pewnością maluje podług modelów i z tego względu podobny jest do Aristofanesa. Pewną jest rzeczą, że naśladuje także satyrę menipejską Varrona, a może też Menippa samego, tę atoli odnieść należy, ze względu na tendencyą, do starszej komedyi greckiej wogóle. Przechodzimy do Apulejusza. Wiemy już, że główną osnowę swojej powieści bierze od Lucyusza z Patrae, a więc z literatury greckiej. Rozszerza ją jednak długim szeregiem własnych dodatków, osobnych powiastek, które do głównej osnowy wsunął, jak mógł najzgrabniej. Czy w tych powiastkach idzie za jakim wzorem? Nam się zdaje, że tak, i że on sam na ten wzór, na *sermo*

milesius wskazuje. A więc na powiastki mileckie. Niestety, ani głośne swego czasu *milesiaca* Aristidesa, ani tłomaczenie ich łacińskie Sisenny, nie dochowały się. Wolno nam tylko domyślać się, że zawierały przedewszystkiem opowiadania o wiarołomstwie żon, o niestałości kobiet. Wolno nam domyślać się, że niezrównana w pieprznej satyrze powiastka o Matronie z Efezu, przez Petroniusza nam podana, także z tego właśnie pochodzi źródła. Widząc atoli, jak szerokie miejsce zajmują u Apulejusza powieści treści demonicznej, i że Petroniusz również ma podobne opowiadanie o wilkołaku, moglibyśmy przypuszczać, że powiastki mileckie obejmowały także podobne tematy. Z tem wszystkiem, w słowach Apulejusza: *ut ego tibi sermone isto milesio varias fabulas consero*, wyrażenie *sermo milesius* odnosi się przedewszystkiem do stylu, a nie do *varietas fabularum*. Pewnem jest to tylko, że wobec zatraty innych utworów, właśnie opowiadania Apulejusza są dzisiaj najważniejszym zbiorem mileckich powiastek, czy im damy charakter ściślejszy, czy obszerniejszy, ową *varietas* obejmujący.

Teraz zamierzamy rozważyć, czy utwór Apulejusza oddziaływał na literaturę późniejszą. Widzieliśmy już poprzednio, że zasadniczy pomysł jego powieści pojawia się na nowo kilkakrotnie i to najprzód u św. Augustyna, następnie dopiero aż w wieku XII, powtarzając się potem aż do Bodinusa. I dziwna rzecz, nie pojawiają się te reprodukcye w postaci utworów literackich, lecz zapisane są przez kronikarzy jako wieści pomiędzy ludźmi chodzące. Tak więc pomysł, który Lucyuszowi z Patrae służył do udowodnienia tezy filozoficznej, przemienił się widocznie na wieść, jakoby ludową.

Pozostają atoli powiastki wsunięte, czyby te nie znalazły naśladowców? Przypominamy, że Clodiusz Albinus nietylko się wczytywał w opowiadania Apulejusza, za co od współcezara Septimiusza Sewera był ganiony, ale sam nawet podobno takie powiastki układał, jak o tem świadczy biograf jego, mówiąc: *milesias nonnulli eiusdem esse dicunt, quarum fama non ignobilis habetur, quamvis mediocriter scriptae sunt.* Jul. Capit. c. 11. Takie *fabulae milesiae* czytywane są jeszcze w w. IV, o czem wspomina św. Hieronim z wyrzutem: *multo pars maior est milesias revolventium quam Platonis libros* (in Jesaiam XII). To przeciwstawienie powiastek mileckich do pism Platona wskazywałoby znowu na to, że pierwsze zawierały przedewszystkiem treść rozpustną. Następnie wszelkie wzmianki ustają, aż dopiero w wieku XII pojawiają się francuskie *fabliaux*, które nietylko nazwą przypominają mileckie *fabulae*, lecz i treścią. Najchętniej bowiem przedstawianym w nich tematem jest wiarołomność kobiet, z przebiegłością połączona. Nie można atoli powiedzieć, aby którykolwiek fabliau starofrancuski był kopią

którejkolwiek fabuły Apulejusza, chociaż są takie, które się wzajemnie przypominają. Tak np. w *le Cuvier* (wanna) czytamy, że żona wsadziła amanta pod wannę, gdy mąż niespodzianie wrócił z przyjacielem. Podobnie u Apulejusza ukryła jedna z grzesznic swego gacha pod koszem od siarki, druga pod kobiałką. U Apulejusza zostawił Philaeteros w pospiechu swoje trzewiki pod łóżkiem, w *les Braies du cordelier* zostawił gach inną część ubrania. Podobieństwo jest tedy wyraźne, ale różnice w dalszym ciągu są znaczne. W *le Cuvier* mąż, aby się posilić, właśnie przy wannie zasiadł z przyjacielem, i jakże tedy wydobędzie grzesznica *corpus delicti!* Oto daje znać sąsiadce, której słówko wystarczyło, aby zrozumieć, o co chodzi. Najmuje tedy przechodzącego urwisza i każe mu za dobrą zapłatę wrzeszczeć na ulicy, że gore! Mąż z przyjacielem wybiegają przestraszeni, aby zobaczyć, gdzie się pali, a gach tymczasem się wynosi. Niemniej dowcipny jest wybieg, jakiego używa druga grzesznica, to zaś prowadzi nas do spostrzeżenia, że się grzeszność kobiet tymczasem zmieniła. W starożytności była ona niepowściągliwą, prostacką, do zbrodni się posuwającą, u Francuzek staje się przebiegłą, dowcipną, zabawną nawet. Ale może się w tem objawia raczej różnica ras, aniżeli różnica czasów. Wniosek ten, jakkolwiek w znacznej mierze prawdziwy, wymaga wszelako pewnych zastrzeżeń. Uważmy bowiem, że w powiastce Apulejusza o kadzi wiarołomna żona zdobywa się także na wybieg. Prawda, że ten wybieg jest raczej bezczelny, niż dowcipny, ale wybieg jest, to znaczy, dany już jest temat wybiegu, który można było odmieniać w coraz różny, a zarazem dowcipniejszy sposób. Fabuliści francuzcy okazali się w tem mistrzami. Dodać jeszcze i to wypada, że stręczycielka, ważną odgrywająca rolę w powiastkach francuskich, już także u Apulejusza występuje.

Kilka słów wypada nam powiedzieć o Tristanie i Izoldzie. Najstarszy utwór tej treści w literaturze francuskiej pochodzi z czasu około 1150, ale dochował się tylko fragmentarycznie. Wolno jednak przypuszczać, że upowodowanie zdarzeń następnych było już tutaj takie samo, jak w późniejszych opowiadaniach i tłomaczeniach. Powodem niewierności stał się napój miłosny. Cały poemat jest jakby unaocznieniem tego zapatrywania, które dla Rzymian z czasu Apulejusza, a także i przedtem i potem, było pewnością. W wieku XII może jeszcze nie wszyscy o tem wiedzieli, albo temu wierzyli. Tę okoliczność pomijając, Izolda jest żoną wiarołomną, podobną do kumoszek wyżej wspomnianych, francuskich i łacińskich. Co więcej, już to sama, już do spółki z Tristanem, używa ona wobec dobrodusznego męża wybiegów i kłamstwa, a grzeszy dalej, podobna i z tego względu do tychże kumoszek francuskich. Widzą dworzanie, co się dzieje, tylko król Marko niczego się nie domyśla

i niczemu wierzyć nie chce. Wreszcie za radą karła swego, który podsłuchał, że Izolda z Tristanem zejdą się w ogrodzie pod umówionem drzewem, postanowił wnijść na to drzewo, skąd, ukryty w gałęziach, usłyszy ich rozmowę i dowie się, jak rzeczy stoją. Otóż Izolda pierwsza przybywa i spostrzega cień głowy królewskiej na ziemi. Domyśla się w lot, co się święci, daje znak nadchodzącemu Tristanowi i zaczyna rozmowę od narzekania, że źli ludzie, mimo jej cnoty i wierności, oczerniają ich przed królem, obwiniają o niegodne zachowanie się. Jeżeli ona okazuje dużo życzliwości jemu, Tristanowi, to tylko dlatego, że jest siostrzeńcem króla, jej męża, a w tem przecież nic zdrożnego niema! Należy czcić króla nawet w jego krewnych! Tristan wtórować jej zaczyna z tego samego tonu, narzekając, że ci sami ludzie chcą go pozbawić łaski wuja, mimo niepospolitych usług, jakie mu oddał, a do jakich owi zawistni zdolnymi nie byli. Nic mu nie pozostaje wskutek tych oszczerstw, jak dwór wuja opuścić, tembardziej, że i ona tego żąda. Tak się wynurzywszy, odeszli. Marko zeszedł z drzewa zarówno wzruszony wiernością żony i prawością siostrzeńca, jak oburzony na oszczerców. To też karła natychmiast z dworu wypędził. Widzimy, że duch utworu w tych scenach jest taki sam, jak w wymienionych wyżej fabułach. Nie o to głównie tutaj chodzi wszelako, tylko o ów cień króla Marka, padający na ziemię i zdradzający jego obecność, a tak podobny do cienia osła u Apulejusza, który przez to zdradził swą obecność i obecność ogrodnika, pana swego, oraz dał powód do utworzenia przysłowia: gdzie jest cień osła, tam jest i osieł: *unde etiam de prospectu et umbra asini natum est frequens proverbium*. Przysłowie to jest pochodzenia greckiego, ponieważ znajduje się ono, jak i scena cała u Lucyana, a więc było już także u Lucyusza z Patrae: κἀκ τότε ἐξ ἐμοῦ πρώτου ἦλθεν εἰς ἀνθρώπους ὁ λόγος: ἐξ ὄνου παρακύψεως (l. c. cap. 45). Chwali się następnie nasz osieł, że to on właśnie dał początek temu przysłowiu. Pomysł z cieniem wydawał się Beroul'owi, autorowi starofrancuskiego poematu, tak dobrym i tak mało dotąd użytym, jak się zdaje, że go wprowadza nawet raz drugi. Po wypędzeniu karła, dworzanie śledzą naszą grzeszną parę, a jeden z nich, do pokoju, gdzie przebywali, zagląda przez okno, odsunąwszy pręcikiem na bok firankę, przyczem cień głowy jego zarysował się na ścianie. Spostrzegła to znów Izolda pierwsza, zwraca na to uwagę Tristana, który ujął łuk i celną strzałą ugodziwszy ciekawego w same oko, zabił na miejscu [1]. Podobnych motywów, już ze starożytności znanych, zawiera poemat o Tristanie i Izoldzie cały szereg. A przecież, gdy się mówi w starofrancu-

[1] Tristan ed. Francisque Michel, Londres 1835, I p. 3 n; p. 208 n.

skiej literaturze o tematach rdzennie keltyckiego pochodzenia, to do nich w pierwszej linii Tristan i Izolda się zalicza. Mimo to zachęcalibyśmy, aby ktoś wykonał, czego my tutaj uczynić nie możemy, i wykazał te wszystkie motywy, nie w tym celu, aby poniżyć wartość utworu, ale by zrozumieć, z jakiego on powstał tworzywa. Bo choćby się okazało, że nawet wszystkie w nim składniki są obce, starożytne, to ostatecznie jednak będzie prawdą, że starożytność poematu o Tristanie i Izoldzie, ani mu podobnego, nie posiadała, nie wytworzyła. Czyli inaczej: swoich własnych motywów nie połączyła w taki sam sposób.

Jeżeli się przyzna, że autorowie starofrancuzcy znają Metamorfozy Apulejusza i z nich korzystają, (znają także matronę z Efezu Petroniusza, o czem na właściwem miejscu mowa będzie), to zarazem zaznaczyć należy, że korzystanie to ogranicza się do przejmowania poszczególnych motywów, nawet tematów, które następnie samodzielnie rozwijają i łączą. Inaczej postępuje Boccaccio w w. XIV, ten bowiem w całości przejął dwa, a raczej trzy opowiadania z Metamorfoz Apulejusza, jak się już powiedziało. Umieszcza je śmiało we Włoszech. Wszystkie trzy tyczą wiarołomstwa kobiet. Że zaś wiele innych u niego duchem i treścią do Apulejuszowych się zbliża, albo do francuskich *fabliaux*, co prawie na jedno wychodzi; że dalej i całości swego zbioru dał budowę podobną, przeto o wpływie Apulejusza na niego nie bez podstawy mówić można. Tutaj atoli nadmienić należy, że już wcześnie, bo pod koniec wieku XII-go zjawia się we Francyi powieść o Siedmiu Mędrcach (*de septem Sapientum)*, wnet na język francuski wierszem i prozą przetłomaczona, później na wszystkie pewnie języki europejskie, a więc rozpowszechniona szeroko i dotąd przez lud czytywana, w której jest zawsze siedm powiastek o podstępach kobiet. Znał ją Boccaccio, korzystał z jej treści, a mógł korzystać i z formy, ponieważ i ona ma powieść otoczną. Pochodzenie jej dotąd nie jest wyjaśnione, a ponieważ sprawa jest zawikłana, przeto na tej wzmiance tutaj przestajemy. Tyle wszelako powiedzieć możemy, że budowa Decameronu jest prawie taką samą, jak budowa powieści o Siedmiu Mędrcach.

Nikt chyba nie zaprzeczy, że Decameron także ma powiastki silnie realistyczne, najczęściej niestety rozpustne zarazem. To samo powiedzieć można o naśladownictwach jego we Włoszech i we Francyi. Otóż ten zapęd ku realizmowi nie rozwinął się jednak na razie, stłumiony ogromnym rozwojem powieści rycerskiej, awanturniczej, nie cofającej się przed żadnem nieprawdopodobieństwem. Z drugiej strony, powiedzieć można, że powiastki rzeczonego charakteru w Decameronie i jego naśladowaniach są raczej przyjętemi skądinąd, a chętnie powtarzanemi tłustemi anegdotami, aniżeli scenami wydobytemi z życia współ-

czesnego. Pierwotnie tedy owe anekdoty we fabliaux i Decameronie mogły przedstawiać zdarzenia mniej lub więcej prawdziwe, ale w innym czasie, lub w innym kraju. A przecież od powieści prawdziwie realistycznej żądamy przedewszystkiem przedstawienia życia danego czasu i danej sfery z największą, ile możności, wiernością. Na utworzenie się takiej powieści trzeba czekać aż do renesansu.

Wiadomo, że renesans rozwinął się wcześniej we Włoszech, niż w innych krajach. Godnem jest tedy uwagi, i o czem choć nawiasowo wspomnieć się godzi, że tutaj najwcześniej i najżywiej zajęto się powieścią Apulejusza. Świadczy o tem tłomaczenie już roku 1518 ogłoszone, a wykonane przed rokiem 1494, i to nie przez byle kogo, tylko przez hrabiego Bojardo, autora sławnego *Orlando inamorato*. Mamy przed sobą wydanie z roku 1544, noszące tytuł: *L. Apulegio tradoto in volgare dal conte Matteo Maria Boiardo, historiato, nuovamente rivisto et ricorretto con ogni diligenza. In Vinegia.* Tłomaczenie jest wierne, nadspodziewanie dobre, chociaż w stylu chropawe. Co atoli dobitnie zaznaczyć należy, to zmianę zakończenia. Księga jedenasta Apulejusza jest tutaj znacznie skróconą, Izyda całkowicie usunięta, jak i opis wtajemniczeń. Usuniętem więc to widzimy, co jest najbardziej poważnego, najbardziej uroczystego i religijnego w całych Metamorfozach. I cóż daje natomiast włoski poeta? Oto zakończenie wzięte z Lucyana. Jakie to ma znaczenie, to już rozumiemy, zyskując w tem jeden rys znamienny więcej dla renesansu. Pewnem jest także, że Boiardo zna nietylko Złotego osła łacińskiego, ale i grecki utwór Lucyana.

Aby znaleźć pierwszą powieść w Europie prawdziwie realistyczną, trzeba się udać do Hiszpanii. Nosi tytuł: *La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades.* Pierwsze jej wydanie pochodzi z roku 1554, jest bezimienne, autor zaś, człowiek widocznie utalentowany, dotąd wykryty nie został. Domyśliwano się go w sławnym ministrze, generale i humaniście Don Diego Hurtado de Mendoza, ale bez podstawy; większe prawdopodobieństwo przemawiałoby za Fray Juan de Ortega, zakonnikiem reguły św. Hieronima i generałem tego zakonu r. 1552. Bohaterem jest sierota Lazarillo, wcześnie ojca pozbawiony, a przez biedną matkę, praczkę, oddany na przewodnika ślepemu dziadowi. Sądziła kobiecina, że dla jej chłopca wcale ładna otworzyła się karyera, a pobłogosławiwszy, pożegnała go na zawsze. Dziad ów atoli był skąpy, złośliwy, podstępny, a mimo ślepoty, bardzo przebiegły. Życie jego żebrackie opisane jest w sposób niezrównany. Od niego Lazarillo wnet się nauczył złośliwości i podstępu, a widząc się po trzech tygodniach wychudzonym jak cień, uciekł, zemściwszy się złośliwie za doznane okrucieństwa. Wstąpił następnie w służbę księdza: wypędzony

przez niego za kradzież wiktuałów, przyjęty został przez hidalga, pełnego godności, ale tak biednego, że zjadał Lazarillowi to, co ten dla siebie uzebrał. Pewnego dnia hidalgo znikł bez śladu, a Lazarilla przyaresztowano za niezapłacone komorne. Znalazł następnie służbę u wędrującego, a podejrzanej reguły zakonnika, potem u kapelana, u woźnego sądowego, aż w końcu sam został wywoływaczem w Toledo. Za pośrednictwem jednego z prałatów, który go polubił, ożenił się z jego służącą, a obdarzany przez niego to zbożem, to mięsem na Wielkanoc, to kołaczami, to pantalonami znoszonymi, czuł się bardzo wdzięcznym. Szczęście jego powiększyło się jeszcze, gdy przy pomocy dobroczyńcy swego nabył i on tuż obok jego mieszkania domek na własność. Wprawdzie złe języki szarpały sławę jego żony, opowiadając, że miała już troje dzieci, zanim ją poślubił, i że jeszcze teraz częściej w sąsiedztwie przebywa, niż we własnym domu. Bolało go to bardzo i wynurzył się z tem samemu prałatowi w obecności swej żony. Na to ona wybuchnęła płaczem i narzekaniem, że ma tak łatwowiernego męża, a gdy i prałat go zapewnił, że o honor swój może być spokojnym, podziękował mu za to i żył odtąd całkiem szczęśliwy i nienagabywany, ponieważ zagroził, że będzie się bił na noże z każdym, któryby źle mówił o żonie jego, najzacniejszej osobie w Toledo. A było to tego samego roku, kiedy nasz zwycięski cesarz odbył wjazd uroczysty do naszego miasta. Tak kończy autor swe opowiadanie z humorem, wiążąc drobne zdarzenie w życiu pospolitego biedaka z datą historycznej doniosłości. Ów cesarz, to Karol V-ty, który roku 1525 zwołał kortezy do Toledo.

Po przeczytaniu tej powiastki, szukając myślą w całej literaturze poprzedniej, z jakiem dziełem ona by się wiązała najlepiej, nie znajdujemy nic bliższego, jak właśnie Metamorfozy Apulejusza. Jak wielką była wziętość powieści Apulejusza w Europie zachodniej w owym czasie, o tem świadczą liczne a wczesne jej tłomaczenia. Oprócz włoskiego mamy hiszpańskie z r. 1513, francuskie z r. 1518, niemieckie z r. 1538, angielskie z r. 1566. Dziwnem by było, gdyby one bez wpływu były zostały. Już tytuł hiszpańskiego utworu, mówiący o przygodach i przeciwnościach losu, przypomina przygody i przeciwności losu Lucyusza. Autor wprawdzie w prologu nie wspomina o Apulejuszu, ale cytuje Plutarcha i Cicerona, to znaczy, że z literaturą starożytną był obeznany i że jego książka jakoby z myśli starożytnej wyrastała. Pisze ją ku pouczeniu i zabawie, jak i Apulejusz swoją w tym samym celu ułożył. Z przygód apulejańskiej powieści przypominają się nam tutaj te najwięcej, które tyczą samego osła, te bowiem najbardziej są realistyczne i poruszają się najczęściej w nizkich sferach społeczeństwa. Z tych znowu

ów chłopiec dręczący osła, najwięcej jest podobny do dziada, dręczącego swego chłopaka. Jak u Apulejusza mamy cały szereg przygód od przemiany w osła aż do powrotu do ludzkiej postaci, przyczem poznajemy różne stosunki społeczne, tak i przez Lazarilla poznajemy dziadów, księży, zakonników, żony oszukujące mężów, hidalgów zbiedzonych, woźnych i innych jeszcze. Sądzimy, że to jest znamiennem, oraz i to w dodatku, że jak Lucyusz u Apulejusza sam opowiada swoje przygody, tak i Lazarillo sam swoje opisuje. Oto wspólne cechy, które zbliżają powieść hiszpańską do łacińskiej.

Życie Lazarilla de Tormes jest jakoby pierwszą z licznego następnie szeregu powieści filuckich, *novelas picarescas*, chociaż autor Lazarilla zbyt silnie charakteru filuckiego w swoim bohaterze nie uwydatnia. Uczynił to dopiero Mateo Aleman, dworzanin królewski, w powieści pod tytułem: *Aventuras y vida de Guzman de Alfarache, atalaya de la vida humana*, 1599.

Nazywając swój utwór *atalaya de la vida humana*, chce w nim autor przeniknąć tajemnice życia ludzkiego. Bohater jego wcześnie przez biednych rodziców w świat jest wysłany. Zrazu posądzony tylko o złodziejstwo, kradnie później naprawdę i pozbywa się poczucia honoru. Wstępuje następnie w służbę kapitana, który go zabiera do Włoch. Tam dochodzi do żebractwa, później służy u kardynała w Rzymie. Wypędzony od niego za kradzież, dostaje się mimo to do ambasadora Alvaro de Luna, jednakże nie na długo. W różnych potem przebywa miastach włoskich; kradnie, okradają i jego; wyprowadza w pole, wyprowadzają i jego. Wraca następnie do Hiszpanii, zostaje kupcem, żeni się, fałszuje weksle, traci żonę, przygotowuje się na księdza, bierze drugą żonę, która mu ucieka z kapitanem i znowuż kradnie, za co się dostaje na galery. Wyzwala się z nich, okupując wolność zdradą swych towarzyszy. Tak daleko utwór Alemana, którego własne losy nie były pomyślne. To też mimo pozornego humoru, czuć w tej powieści gorycz życia, i tak jest we wszystkich utworach tego typu, co znowuż przypomina Apulejusza. Autor zachowuje formę autobiograficzną, rozszerzając ją miejscami opowiadaniem innych osób, przez co powieść jego nowy rys wspólny z powieścią łacińską otrzymuje.

Możnaby wprawdzie wytworzenie się tej realistycznej powieści filuckiej pojmować jeszcze inaczej i całkiem trafnie, a mianowicie jako reakcyę przeciw odroślom romansu rycersko-awanturniczego, panującym jeszcze w wieku XVI-tym, przeciw Palmerinom, Amadisom de Gaula, albo de Grecia, przeciw licznej ich rodzinie Lisuartesów, Esplandianów, Agesilaów, rozbijających się po najodleglejszych krajach, zdobywających przy pomocy czarów, albo zakochanych księżniczek, niebywałe królestwa

i cesarstwa nawet [1]. Niemożliwym, z warunkami rzeczywistego życia nie liczącym się tym awanturom, romans filucki przeciwstawia życie pospolite, prawdziwe, a więc płaskie najczęściej. Że jednak taka powieść już została stworzoną w starożytności, że była znaną i cenioną w czasie Lazarilla de Tormes i Guzmana de Alfarache, przeto nie jest wykluczoną możliwość, że ona właśnie do wytworzenia się tej nowej powieści pomogła. Przypuszczenie to zamienia się w pewność, gdy się rozpozna tożsamość budowy: przeprowadzanie bohatera przez różne znane miasta, okolice, kraje, nawet przez różne sfery rzeczywistego życia, właśnie w tym celu, aby je opisać; dalej autobiograficzność opowiadania, oraz powieści wsunięte, która to okoliczność jakoby najwyraźniej na związek z Metamorfozami wskazywała. Pierwsze znamię atoli jest najważniejsze, drugie i trzecie może być pominięte.

Ten typ, albo gatunek powieści jest bardzo wdzięczny, tylko trudny zarazem, ponieważ wymaga wielkiej i wielostronnej znajomości życia. Mimo to jest w literaturze europejskiej dość rozpowszechniony. Należą tu utwory, o których niekiedy nikt się tego nie domyśla, chociaż nie trudno rozpoznać przynależność po znamionach wyżej podanych. Wszystkich wyliczać nie będziemy, ale wskażemy przynajmniej ważniejsze. Najgłośniejszym i najwięcej znanym utworem tego typu jest Le Sage'a *Gil Blas*. Przygody jego zaczynają się od wyjazdu do szkół, a kończą, po różnych przemianach losu, na zdobyciu dostatniego stanowiska. Pochwalić trzeba, że autor wydobywa nieco swego bohatera ze sfery filuckiej, w upodlenie go nie pogrąża, ale podnosi raczej w sferę jaśniejszą. Obrazy życia społecznego są tu różnorodne i niekiedy znakomite, chociaż nie wszystkie całkiem realistyczne. Nawet między rozbójników nas wprowadza, co więcej, przedstawia nam porwaną przez nich pannę znacznego domu, której Gil Blas do ucieczki pomaga, a za to i podziękowanie zyskuje. Przypomina to bardzo przygodę Charity u Apulejusza. Bohater i tutaj sam opowiada swe życie, a powieści wsunięte są liczne. Z tego wynika, że budowa „Gil Blas'a" jest zupełnie taką samą, jak budowa „Złotego osła" [2]).

Gil Blas wcale nie jest ostatnim tego rodzaju utworem w litera-

[1]) Czary mają tutaj daleko sięgające zastosowanie, niekiedy zaś, ale rzadko, pojawiają się także przemiany, np. królewicza w pieska, w Palmerin de Oliva, z r. 1525, albo damy w węża w Palmerin de Inglaterra.

[2]) E. Faguet w R. d. d. m. 1900, 1. Mars, tak się w tej mierze wyraża: *Le créateur du roman réaliste, c'est Le Sage, et du reste, il en demeure le modèle incomparable... le roman réaliste est avec lui à ses débuts.* Uwydatniamy różnicę ogromną pomiędzy naszem zdaniem, a zdaniem sławnego krytyka, dziwiąc się, że ani hiszpańskiej, ani łacińskiej powieści znać się nie zdaje. Przynajmniej nie widzi związku zjawisk.

turze francuskiej, ani też w europejskiej. Sam Le Sage napisał jeszcze *Le Bachelier de Salamanque* i *Le diable boiteux*. Voltaire'a niektóre powieści, zwłaszcza *Zadig* i *Candide* do tego samego rodzaju należą, chociaż autor porzuca autobiograficzność, jako zbyt zużytą może. Natomiast wprowadza tezy filozoficzne, podobnie jak to uczynił Lucyusz z Patrae i Apulejusz. Niestety, wprowadza także skatologię, od której poprzednie utwory były wolne. Tezę wprowadza także Diderot w *Jacques le Fataliste*, a daje oprócz tego opowiadania wsunięte. Pomiędzy temi opowiadaniami jest jedno, które się do Amora i Psychy odnosi, okoliczność godna uwagi, bo stwierdza, że Diderot, jak znał Petroniusza, tak i Apulejuszem się zajmował, w obu zaś godne naśladowania uznawał wzory. Idea fatalności, przedstawiona w wymienionej wyżej powieści (zresztą niezbyt dobrze), jest jakoby ideą Apulejusza na odwrót, chcemy powiedzieć, że co Apulejusz zwalcza, to Diderot przyjmuje.

Literaturze polskiej dał Ignacy Krasicki *Przypadki Doświadczyńskiego*, które należą do tego samego rodzaju powieściowego, utwór wielce uwagi godny. Mikołaj Doświadczyński sam w nim opowiada swoje przygody od dzieciństwa, aż do powrotu z Paryża, — nie z Paryża, bo los zagnał go aż do Nipu i Potozi, wtrącił jako niewolnika do kopalń, później do więzień hiszpańskich — a więc aż do powrotu z wędrówki po świecie do Szumina, jego Itaki jakoby, także już bardzo zagrożonej. Krasicki zrozumiał wysoką wartość takiej powieści jak Gil Blas, albo Bachelier de Salamanque, ale cenił równocześnie Telemaka. Jestże jakie podobieństwo między Studentem ze Salamanki np. a Telemakiem? Niezawodnie, że jest, to mianowicie, że w jednym utworze, jak i w drugim, młody człowiek przeprowadzony jest przez różne przygody życia, przez które nabiera znajomości świata, doświadczenia. Ale czy nie ma różnicy? Jest bezwątpienia, ta znowuż, że młodzieńcem w Telemaku jest syn królewski, że utwór pisany jest dla nauki dziedzica potężnego tronu, podczas gdy Student jest stanu średniego, a powieść ma na oku czytelników tegoż stanu. Biorąc wogóle stosunek Telemaka do Studenta jest taki, jak Odyssei do Złotego osła, a to nam tłomaczy odrazu i podobieństwa i różnice. Ale Krasicki zna wszystko, co najlepszego wydał wiek XVIII-ty, to też w utworze jego odzywają się nietylko echa Telemaka i Studenta, ale i Kandyda, Nowej Heloizy, Listów perskich Monteskiusza, angielskich Woltera [1], co więcej, nawet z Robinsona

---

Zdaje się nam także, że wielce utalentowany akademik francuski w tej samej rozprawie stosunek romansu realistycznego do historycznego przedstawił całkiem błędnie.

[1]) Listy takie także są jakoby odmianą typu naszej powieści, a to w ten sposób, że autor, każąc obcemu zwiedzać kraj swój własny, albo zwiedzając sam kraj

i Almanachu Benjamina Franklina. Krasicki korzysta ze wszystkich dobrych autorów, niewolnikiem nie jest niczyim. To też Przypadki Doświadczyńskiego są jedną z najlepszych naszych dawniejszych powieści. Ma ona tło ogólno-europejskie, mnóstwo punktów styczności z arcydziełami piśmiennictwa XVIII-go wieku, a przytem cały szereg z talentem skreślonych obrazów z naszego życia społecznego w owym czasie. Cała płynie z pióra świadomego swej obywatelskiej i patryotycznej działalności, odzwierciedla myśli i dążności Europy wieku XVIII-go, stosunki nasze przedstawia w europejskiem oświetleniu. To też jest pouczającą, jak mało która.

Literatura rosyjska posiada w *Martwych duszach* Mikołaja Gogola, utwór znakomity, wypływający ze szczerego patryotyzmu i głębokiego poczucia prawości. Nie jest to pewnie jej arcydzieło pod względem artystycznym, a więc zewnętrznym, lecz prawdziwe arcydzieło ze względu na wartość wewnętrzną. Ze wszystkich powieści tego typu Martwe dusze zawierają może najwięcej rzeczywistego i całkiem samodzielnego rozpoznania życia narodu w rozlicznych kołach jego, zawsze z dążnością lekarską naprawienia złego przez jego wskazanie. Zaiste, nie pochlebia on społeczeństwu rosyjskiemu, ale tem większa jego odwagi, prawości i bystrości zasługa. Miała Hiszpania swoich filutów, ma je do dziś każde społeczeństwo, to też i Rosya nie była i nie jest od nich wolną. To bowiem jest jasnem, że Cziczikow, bohater Gogola, jest filutem, należy do rodziny pikarów. Ale jest całkiem swojskim i nie lokajskiego rzędu, boć nawet ładnym szczyci się tytułem. Cziczikow jest znakomicie pochwyconą postacią, niemniejszą atoli mają wartość obrazy owych dworków, urzędów, zebrań, wsi i miast, przez które autor swego poważnego filuta przeprowadza.

Sądzimy, że przykłady powyższe dostatecznie wyjaśniają i stwierdzają ów typ powieści, który staraliśmy się tutaj uwydatnić, wskazując zarazem na jego znamiona. Wywodzimy go od Złotego osła Apulejusza. Złoty osioł, ma znaczyć, osieł niezwykły, niepospolity. Rzeczywiście niepospolitym się okazał, w ciągu wieków wydając liczne i długotrwałe potomstwo. Pospieszamy przypomnieć, że nie był on osłem naprawdę, tylko Lucyuszem, z dobrego domu, nawet autorem. Nie jako osieł je wydał, lecz jako Lucyusz, jako Madaureńczyk nawet, jako literat, to każdy zrozumie. On sam atoli podszywa się pod Odysseusza. Rodowód,

obcy, zdaje sprawę przedewszystkiem ze stosunków społecznych w obrazach oświetlonych satyrycznie i zawsze w odniesieniu do własnego kraju. Osoba piszącego jest zawsze ta sama, rozumie się, a nie chodzi tu o obrazy przygód miłosnych, lecz o obrazy z życia społecznego.

jak widzimy, przedłuża się ogromnie i nie odrazu przekonywa. Że Cziczikow jest krewnym Gil Blasa, to łatwo przyjąć, tak podobne mają jeszcze rysy familijne; trudniej o wiele, aby był rosyjskim Odysseuszem z pierwszej połowy XIX-go wieku. Pytanie też, czyby zdobywca Troi przyznał się do takiego potomka, do całej zresztą przedstawionej tu progenitury. Gdyby się wszelako okazał nadto niedostępnym, coby nas zresztą nie dziwiło, to powiedzielibyśmy synowi Laërtesa, że sposoby, jakich Cziczikow używa, właśnie konia trojańskiego na pamięć przywołać mogą. Miałoby to znaczyć, że jest w postaci Odysseusza pewien niezaprzeczony rys filuctwa. Syn Laërtesa ma już swoją Itakę, podczas kiedy Cziczikow dopiero ją zdobyć pragnie. Ta znaczna różnica w położeniu wywoła niezawodnie różnicę w postępowaniu. Ale nie chcemy obrażać znakomitego doświadczeniem męża, który tak wiele zwiedził krajów i narodów i prawdziwego bohaterstwa mu nie odmawiamy. Któż nie wie zresztą, że z biegiem czasu następuje zwyrodnienie? Z tego punktu widzenia Doświadczyński byłby więcej do Odysseusza podobnym, Cziczikow zaś do Lazarilla, Guzmana, Gil Blasa. Zauważmy jeszcze dodatkowo, że idea przewodnia dla wszystkich tych biedaków, którą jest zdobycie jakiejbądź Itaki, albo tylko przepchanie się przez życie, może wypływać z przeciwieństwa do owych romansów rycersko-awanturniczych, w których bohater bez zbytniego wysilenia zdobywa śliczne królestwa, a nawet cesarstwa, prawda, że niekiedy trudne do odszukania na mapie.

Wykazaliśmy już dostatecznie, jak sądzimy, wielką różnicę między naszemi głównemi powieściami, uwydatnijmy jeszcze raz podobieństwo Obrazy różnych sfer życia związane są i w Odyssei i w Złotym ośle tożsamością głównej osoby. Wyobraźmy sobie teraz, że Metamorfozy Apulejusza są całkowicie nieznane, że nikt ich dotąd nie naśladował i że pierwszy czyta je jakiś literat utalentowany. Podobają mu się, chciałby z nich korzystać, coś podobnego, ale własnego utworzyć. Przemiany w osła nie zatrzyma, ta bowiem związana jest ściśle z tezą filozoficzną, którą przyjąwszy, ani inaczej, ani lepiej nie zdołałby jej przedstawić, jak to czyni powieść starożytna. Chybaby przemienił bohatera w konia lub psa, albo koniowi lub psu przyznał własną świadomość i tę opisał, co może nawet kto i zrobił. Dałoby to wynik z pewnością nieco odmienny, może zgryźliwszy, ale czy lepszy? Po usunięciu tedy motywu przemiany, cóżby mu najlepszego do naśladowania zostało? Nic innego, jak właśnie owa różnorodność obrazów życia, związanych szeregiem przygód tej samej osoby. Otóż właśnie taką budowę ma i Odyssea i Złoty osieł i Lazarillo de Tor-

mes, Gil Blas i Kandyd i Doświadczyński i Martwe dusze i cały szereg innych utworów, których wartość i myśl przewodnia może być rozmaitą.

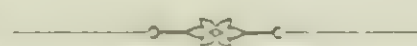
Kończąc tę pracę, pozwolimy sobie dodać, że przypuszczenie nasze o silniejszem, aniżeli się to przyjmuje, oddziaływaniu starożytności na różne objawy umysłowości, a nawet całego życia narodów nowoeuropejskich, może nie być pozbawionem podstawy. Sądzimy też, że wartość artystyczna, oraz znaczenie historyczne powieści Apulejusza wyjaśniło się tutaj dostatecznie, to zaś usprawiedliwi naszą pracę, którą, mimo odrażający cynizm niektórych motywów i scen, jakie powieść łacińska zawiera, podjąć należało. Zaznaczamy z zadowoleniem, że te właśnie sceny i motywy ani w literaturze (z wyjątkiem tłomaczeń), ani w wieściach kronikarskich chrześciańskiej Europy już się nie pojawiają.

JĘZYK WACŁAWA POTOCKIEGO.
PRZYCZYNEK DO HISTORYI JĘZYKA POLSKIEGO.

NAPISAŁ

ALEKSANDER BRÜCKNER.

Literatura średniowieczna w języku narodowym, jak na innych polach, tak i w słownikarstwie nie była ani dawną ani obfitą. Dopiero bowiem od XV. wieku zaczynają się krótkie wokabularzyki łacińsko-polskie, rosnące z czasem coraz bardziej i układane wedle materyj; do słowników łacińskich, n. p. do tak zwanych Granaryuszów, wpisywano pozycye polskie; przekładano wreszcie na polskie i Mammotrekt t. j. zbiór wyrazów biblijnych, i Antibolomena, zbiór wyrazów lekarskich. Nie zdobyto się jednak, ile wiemy, choćby na kompletny łacińsko-polski Granaryusz, jakich n. p. u Niemców, po rękopisach i drukach, bardzo wiele obiegało; niema nawet Bohemaryuszów i podobnych zbiorków.

Stosunki te nie poprawiały się znacznie i w wieku XVI, przynajmniej w pierwszej jego połowie zadowalano się krótkimi „Murmeliuszami", Mimerami, Wokabularzami, pracami ludzi obcych (Szlązaków), Polaków nietęgich, posiłkujących się zbytnio gotowym materyałem czeskim lub niemieckim; z druków i rękopisów zebrał Bartłomiej z Bydgoszczy słowniczek, szczupły, niedokładny, mieszczący jeszcze wedle maniery średniowiecznej części mowy (n. p. nomen i verbum) w osobnych działach.

Druga jednakże połowa XVI. wieku, z gorączkowo rozbudzonem życiem umysłowem, posługującem się przeważnie językiem narodowym, z przekładami ewangelij, kancyonałów, postyl i biblij, nie zaniedbała i słowników; znaleźli się niebawem autor i nakładcy. Dzieło było dawno

gotowe: ułożył je Mączyński, jeszcze gdy w Witemberdze „studował“, korzystając z łacińsko niemieckich słowników, z Kalepinów, Dazypodyuszów i t. d., nie odrzucając i czeskich (Jeleniusza); wydał jednak tylko część pierwszą; druga, polsko łacińska, choć również zapowiedziana, nie wyszła nigdy. Dzieło jego znakomite pod każdym względem, przewyższa obfitością materyału i starannością wykładu wszelkie próby poprzednie, zatłumia je formalnie, i wcale nas nie dziwi, że katolicy (acz nie najgorliwsi), Rojzyusz, Kochanowski, Solikowski, dosyć się go nachwalić i napolecać nie mogli, chociaż protestant nawet w słowniku katolicyzm lżyć i szczypać potrafił.

Są jednak i w tem dziele skazy. Widać przedewszystkiem, że go nie w Krakowie pisano: słowa albo formy narzeczowe, obce językowi piśmiennemu, nieraz występują, n. p. *siarnka* o *sarnie*, *stoliman* obok *obrzyma*, *pochwiściel*, *krzeźwy* i i.; niektóre tłómaczenia wypadły wcale nieszczęśliwie, n. p. teatrum — *jata gierna*, hypothesis — *więźbienie a materya, obok ktorej się rzecz więźbi*, alludo — *przyrzyna albo natucha albo przywodzi albo przyracza ku* i t. d.; co jednak najgorsza, to zbytnia liczba niepotrzebnych słów obcych, czeskich a mianowicie niemieckich, zachowywanych w całej ich odrębności, n. p. *baumistrz*, *fanna*, *rechmistrztwo*, *bławy*, *worf* (pod globus) i t. d.; po cóż używa autor stale wyrazu *burdy* (Bürde), n. p. (o mułach) *tłumoki i insze burdy noszą*, pod ergata (żoraw): *burdy a brzemiona wzgórę wściągają*, pod onus *burdy* i t. d.; albo *kruż*, *becherek; do celu albo malu; gonty*, *szkudła*, *szindle* (z ostatniem por. narzeczowe, żywieckie *szędzioły* i *sędzioły* Sprawozdania IV, 360); w *manżonek* (obok *małżonek*) *man* jest niemieckie; nazwy miejskie (urzędów i t. p.), narzędzi, potraw i t. p. obfitują szczególniej w pożyczki niemieckie. Inaczej nieco ma się rzecz z czeskiemi: Mączyńskiemu uchodzą bowiem języki „sławackie“ za jednolite, różnice ich są mu tylko narzeczowe, dlatego przeznacza on już na karcie tytułowej dzieło swe ku użytkowi nietylko polskiej, lecz każdej słowiańskiej, uczącej się młodzi, albo twierdzi (pod Liburnia), że Dalmacya i Iliryk „mają sławacki język, t. j. nasz polski“. Więc dlaczegóż nie posługiwać się n. p. czeskimi terminami? przytacza je też jako czeskie (n. p. „*powiara* Czechowie zową“; „*jeden każdy*, jako i Czechowie mówią“; ścieżka, drożysko, *chodnik* z czeskiego języka“; pod aemulor: „zajzrzę, nienawidzę, gorliwością bywam pobudzony, jako i Czechowie mówią“), albo i bez wszelkiego zastrzeżenia, n. p. *w jednym złoczyństwie* (maleficio) i i. Mimo to wychwala Mączyński słusznie bogactwo języka polskiego, porównywając go z greckim dla liczby podwójnej (której w słowniku nadużywa niemal), z hebrajskim dla trzech rodzajów u czasownika (był, była, było), z łacińskim.

Dopiero w sześćdziesiąt lat poźniej nastąpił nowy zwrot w słownikarstwie polskiem; dzieło Knapiusza (Knapa, tkacza) wyrugowało teraz zupełnie Mączyńskiego; drugie wydanie królewieckie i tak się może po Polsce zbyt nie rozchodziło. Knapiusz wprawdzie językow słowiańskich już nie utożsamiał z polskim; zwężając znaczenie jego, miał on jednak o wiele żywsze poczucie tego, co za polskie, narodowe, piśmienne, a co za gwarowe, prowincyonalne, żartobliwe uchodzić winno: nie darmo też minęło sześćdziesiąt lat gorliwej pracy literackiej na każdem polu. Gdy Mączyński z literatury jeszcze korzystać nie mógł, gołosłownie zdania „innych“ przytaczał, Knapiusz chętnie cytatami z Kochanowskiego, Ursyna i i. się posługiwał, chociaż i on głównie tylko z żywego języka i z wokabularzy poprzedników, nie z pism, zasoby słów i znaczeń wyczerpywał. Nadzwyczajna obfitość materyału, absolutna dokładność jego (u Mączyńskiego znachodzimy formy wątpliwe co do brzmienia a chwiejne co do ortografii, u Knapiusza nic podobnego niema), filologiczna akrybia w opracowaniu materyału łacińskiego i greckiego, wysuwają to dzieło, przybierające miejscami rozmiary encyklopedyi starożytniczej, na samo czoło polskiej literatury umiejętnej XVII wieku i świadczą najchlubniej o stanie dawnych szkół jezuickich, o wiedzy i pracy nauczycieli zakonnych. Dzieło Knapiusza stało się podstawowem, najczęściej skracano je, opuszczano greczyznę i objaśnienia filologiczne, zadowalano się wyciągiem samej polszczyzny z opuszczaniem wszelkiej frazeologii i t. d.

Nowy postęp w leksykografii zawdzięczamy nieznużonej inicyatywie i ofiarności J. A. Załuskiego, zastępującego własnemi siłami i kosztami czynność całych Akademii i Towarzystw Uczonych za granicą. Nowy, wzorowo odbity słownik Troca, do którego Załuski walnie się przyłożył, świadczy najlepiej o radykalnej zmianie konstelacyi w sferze oświaty. W szkołach, trybunałach i posiedzeniach panuje niby jeszcze łacina, lecz widocznie przeżyła ona już wiek swój; ruguje ją zewsząd francuszczyzna; Troc wysuwa też francuszczyznę na pierwszy plan; część francuzko-niemiecko-polska jest najobszerniejsza i najstaranniej wykonana (w dwóch tomach); jej skróceniem tylko są następne dwie części; drugie, niezmienione zresztą wydanie może tylko kartę tytułową przebiło. Lecz Troc, jak Knapiusz, jest słownikiem mowy potocznej, służy potrzebom chwili a niejedna z pozycyj jego wydaje się nam wątpliwą.

Pierwszy i jedyny słownik nasz historyczny zawdzięczamy ofiarności i poparciu Ossolińskiego i Czartoryskiego a pracy Lindego, wyprzedzającej leksykografię europejską *o całe dziesięciolecia.*

Dzieło Lindego wyszło w naszym wieku, lecz obmyślelі je ludzie wieku osiemnastego i wykonali je w duchu, metodą i środkami tegoż

wieku; motto, zdobiące to dzieło, nie przypadkowo z Woltera wyjęto. Dzieło to jest najobfitszym, niczem nie zastąpionym skarbcem polszczyzny, półtrzecia wieków, od roku 1550 do roku 1800. Samo zaznaczenie dat tych uwidocznia jednak, czego „Lindemu" nie dostaje. Nie mówimy tu o polszczyźnie nowszej i najnowszej, uwzględnianej po słownikach specyalnych, w „Orgelbrandzie", Rykaczewskim i i., chociaż nigdzie całkowicie ani należycie nie zebranej; i najnowszy słownik warszawski, zresztą nadzwyczaj cenne i pożyteczne wydawnictwo, dla samej zwięzłości i szczupłości wyczerpującego słownika nowopolskiego, akademickiego, zastąpić nie potrafi. Gorzej ma się rzecz z dawną polszczyzną. „Lindemu" brak przecież całych dwu wieków od r. 1350—1550, w których, szczególniej od roku 1450, nieprzerwanym niemal ciągiem pomnik za pomnikiem, zapisek za zapiskiem, o życiu i rozwoju języka i piśmiennictwa poświadczają; brak mu zszeregowania jeszcze dawniejszych, chociaż urywkowych i przypadkowych wzmianek polskich terminów prawnych, górniczych i innych z dokumentów i kronik. Nic w tem dziwnego: wiek XVIII. rękopisów nie poszukiwał a dokumentów dla badań językowych nie wyzyskiwał. Gdzież miał też Linde za rękopisami śledzić? u św. Floryana pod Lincem czy w Szaroszpataku na Węgrzech? W Warszawie n. p. u Załuskiego rękopisów polskich „gotykiem" pisanych nie było (prócz jedynej reguły św. Benedykta, dawno zatraconej) i Kopczyński próżno się pytał o podobny zabytek polszczyzny. Więc właściwy staropolski język u Lindego niczem nie zastąpiony; walną tę lukę ma zapełnić słownik Akademii, lecz rzecz, której dawno praca jednego podołać była mogła, powierzono pracy zbiorowej i po dwudziestu latach tej pracy stoimy zawsze jeszcze u jej początku.

W przeciwieństwie do słowników Mączyńskiego i Knapiusza, opartych o żywą mowę, nie o książki, których Mączyński jeszcze nie mógł, a Knapiusz nie wiele uwzględniał, czerpie słownik Lindego wyłącznie z samych książek, nie jest słownikiem mowy żywej, lecz tylko mowy książkowej: wyrazy polskie istnieją dla Lindego tylko o ile są zapisane, czy to po książkach, t. j. drukach (rękopisy pominął on zupełnie), czy u Knapiusza, lub Troca. Naturalnie nie mógł Linde wyzyskać wszystkich druków polskich, choćby dla samej ich niedostępności. Skargi bowiem na rzadkość starych druków nie datują dopiero od dziś; już w XVIII. wieku Kopczyński a w XVII. Wacław Potocki ubolewali nad rzadkością starych pism, tępionych nie przez Jezuitów, ani przez duchowieństwo i cenzurę, lecz przez nierozum, poniewierkę, pożary. Wielu ciekawych druków Linde wcale nie znał, rękopisów, nieraz jeszcze ciekawszych, żadnych nie uwzględniał, i tak znowu walny, choć nieodzowny, niedostatek pracy jego zaznaczyć wypada. W XIX. wieku mamy jednolity język pi-

śmienny a obok niego istnieją terminy fachowe, medyczne, jurydyczne i t. d. i wystarcza niemal przejrzeć dla ogarnięcia piśmiennego języka kilkadziesiąt dzieł kilkunastu pisarzy; dawne wieki tej jednolitości zupełnie nie znały, tam każdy pisarz, każde dzieło niemal, wnosiły osobliwsze słowa i znaczenia, prowincyonalne, potoczne i przestarzałe, rodzime i obce, w skarbnicę ogólną. W XIX. wieku można pomijać tysiące a tysiące druków bez najmniejszego uszczerbku dla słownika, w dawniejszych ani jednego. Nawet najzwyklejsza n. p. książka do nabożeństwa wzbogaca ówczesny słownik; ot taki „Młotek duchowny w sercach ludzkich tor Chrystusów drelujący“ (Gdańsk, Rhetiusz, 1656 r.): *szczurość* jego nie wadzi, bo w jednę *książczynkę zaszpontował* rzemieślnik ciekawą rzecz, chociaż w języku *srodze zapęziałą*[1]), *zaniedbałą;* wzywa też czytelnika: *uciskające głupich skrupułów dziarstwo wyszoruj, bo ta rędzina kanał zaszorywa i zamula, idź chutko do spowiedzi, o lekarstwo przypilaj* i t. d. i t. d

Więc nie wyzyskał Linde, bo nie sposób było, wszystkich bogatych zasobów dawnej polszczyzny, mimo okazałego pocztu druków, jaki na czele dzieła wystawił. Lecz i ksiąg, wymienionych tam jako źródła, nie wyczerpał zupełnie; nawet Murmeliusz i Mączyński nie weszli kompletnie do zbiorów jego, tem mniej n. p. taki Rej. Najpilniej korzystał Linde z tłómaczeń biblii lub autorów klasycznych, gdzie brzmienie oryginału wszelkie wątpliwości co do znaczenia polszczyzny z góry usuwa; mimo to i tu zdarzają się nieraz błędy, wina pośpiechu czy przypadku. Gdzie zaś Knapiusz i obce oryginały nie dopisywały, tam błąd tem łatwiej się wkradał, nie mówiąc już o mylnych wywodach etymologicznych, bałamucących nieraz i dzisiejszych badaczy; niejeden z tych błędów usuwa zresztą same datum pojawienia się odnośnego wyrazu; pomijamy też inny, walny niedostatek „Lindego“, nieoznacza-

[1]) Por. u Mączyńskiego pod stirpesco: *zapęzieję, zaliszeyę* (o nierodzącym konarze, nierozrastającym się); zwykle tylko o ludziach, n. p. nizki, *zapęziały*, karłowity Księga Chamów (1630 r.), f. 123; *pęzioł* karzeł, dzieciska mi cysto *zapapęziła*, *papęż* ułak dziecko chorowite (ale i drzewo niewyrośnięte) i t. d. w narzeczu podhalskiem (Sprawozdania komisyi język. V, 389). Por. *spapęzić się* zmęczyć się, zgrzać się, Krzecin. Rozprawy XXVI, 394. Z tem *pęz* zestawiamy ruskie *puzo* brzuch, *puzataja* brzemienna, *puzastyj* brzuchacz i *puzyr'* pęcherz: więc forma pierwotna tych słów była nie z u (jak u Miklosicha, Etym. Wörterb. 268), lecz z nosówką. Z ruskiego *puzo* poszło znowu polskie *pus*, częstsze u pisarzy rusko-polskich XVII. wieku, n. p. nieraz u Krzysztofa Piekarskiego w Bohaterze Strasznym (1695): dawszy mu kilkakroć *w pus* pięścią: nuż świec dalej przyganiać, a malarz go *w pus*, A. Korczyński fraszki r. 1698 i t. d.; rodzaju męskiego (jak *brzuch* zamiast dawniejszego i ruskiego *brzucho*, pojawiającego się jeszcze w Biblii z r. 1455, str. 56, b). *Puzyr'* i *pęcherz* należą więc razem, chociaż Miklosich je rozdzielił; nazwy brzucha i pęcherza bywają stale identyczne.

nie brzmień ścieśnionych, *á* i *é*, których znaczenia i roli początek wieku XIX. jeszcze wcale nie przeczuwał.

Niespożytą zasługę „Lindego“ stanowi za to najpierw zebranie olbrzymiego materyału; śledzenie za każdym odcieniem znaczeniowym; nadzwyczajne bogactwo cytatów, dozwalające ścisłej kontroli nad wywodami autora; skupianie wyrazów jednego pochodzenia przy odnośnem prasłowie. Jeżeli już tem samem wyprzedzał „Linde“ wszystkie prace spółczesne na polu słownikarskiem, to zjednał on sobie nową zasługę porównywaniem słownictwa całej Słowiańszczyzny, wszystkich jej narzeczy; „Linde“ nie jest tylko słownikiem polskim, lecz wszechsłowiańskim i dla tego cenili go tak wysoko slawiści spółcześni, Dobrowski i Kopitar, Wostokow i Jungman. Nauka i literatura polska, z największą szkodą dla siebie, usuwały się później przez długie lata od rzeczy słowiańskich; dopiero przy końcu XIX. wieku nawiązujemy nici, zerwane po r. 1831, osnowane od naszych slawofilów, Woronicza i Brodzińskiego w poezyi, Surowieckiego i Rakowieckiego, Potockiego i Sapiehy w nauce, podtrzymywane później z wysiłkiem wielkim przez Bielowskiego i Siemieńskiego, Zaleskiego i Maciejowskiego. Do slawofilów należy Linde w pierwszym rzędzie: kiedy o gramatyce porównawczej jeszcze ani myślano, stworzył on słownik porównawczy słowiański i wyprzedził tem znowu wszystkich. Jak się u nas stosunki później na gorsze zmieniły, dowodzi fakt, że nowe wydanie „Lindego“ — pewnie nie w myśl autora — w dziale słowiańskim nic zmienić, dodać, ani poprawić nie umiało.

Dzieło Lindego, gdy się pojawiało, nie miało sobie równego, nietylko w nauce słowiańskiej, lecz i w europejskiej, gdyż żaden inny żyjący język (prócz klasycznych) nie mógł się dziełem o podobnych rozmiarach i podobnem wykonaniu pochlubić. Jungmany, Grimmy itd. należą już do czasów znacznie późniejszych. Powtarzamy to umyślnie, z naciskiem, aby dalszych naszych uwag krytycznych źle nie zrozumiano: nie godzą one w powagę „Lindego“ — dzieło, wypróbowane od wieku, stoi na wyżynie, z której go ani pochwały nasze nie wyniosą wyżej ani krytyka nie zniży. Lecz w interesie rzeczy, t. j. historyi języka polskiego wykażemy na kilkudziesięciu przykładach, że wobec ogromu pracy, jakiemu Linde w zadziwiająco krótkim czasie podołał, wobec samych warunków olbrzymiej tej pracy, musiały się wkradać błędy, że więc i „Lindego“ bez uważnej krytyki i kontroli nie zawsze używać należy, że i on nieraz zawodzi, szczególniej w słowach i zwrotach niezwykłych, odosobnionych (wschodnich i niemieckich) — a tych najrychlej u niego szukamy.

Drugie wydanie rzeczy nie poprawiło; najwięcej pododawano w niem fałszywych z gruntu etymologij i znaczeń; niżej przytaczamy na to przy-

kłady (n. p. *bitarnia, kałarasz, putra* i i.); tu wymienimy choć dwie po sobie następujące i w ten sposób zepsute pozycye. I tak daje Linde bez objaśnień słowo *tołpa*, sól *w tołpy* formują — w wydaniu drugiem „powinno być *stołp*“ — wierutna bajka, gdyż *tołpa* formę soli, topkę, zawsze oznaczała, od ruskiego *tołpá* kupa; w lustracyach królewszczyzn w ziemi halickiej i przemyskiej z roku 1565 i 1566 czytamy też ciągle: formują sól w okrągłe *tołpy*, *tołep* (gen. plur.) licznich, sól warzyć albo robić formowaną, t. j. *tołpiatą* i t. d. Dalej: *tołstka*, na Rusi ziarnek rumiennych ziela Sowia strzała zbierają do farbowania *tołstek* — wydanie drugie dodaje „cf. kołstka“ — ależ *kołstka* kólczyki oznacza, których nikt nigdy nie farbował, mowa tu o grubem płótnie (chołstina albo i tołstina). Uwzględniamy więc niżej tylko wydanie pierwsze

Weźmy n. p. słowo *ogół*, od dawna fałszywie przez *o* zamiast przez *u* pisane; na fałszywą pisownię naprowadza właśnie Linde, odwodząc *ogół* od *goły*, twierdząc, jakoby ogół i „gołe miejsce, pustynią“ oznaczało. Przenigdy, odnośnego cytatu z Leopolity Linde nie zrozumiał: Jozue 8, 12, o tych, którzy „*ná ogołách (ogołách*, wyd. drug.) *vćiekáli*“, tłómaczy łacińskie cum hi *qui simulaverant fugam* (et tendebant ad *solitudinem*... restitissent), t. j. ci, którzy zdradziecko, pozornie uciekali (Lindemu zaś *ad solitudinem* mylnie w oko wpadło), jak n. p. na innem miejscu (u Leopolity czytamy: odpowiedzieli *ná ogułách (ná zdrádzie*, wyd. drug.). Miklosich za Lindem to nieistniejące „ogoł, kahler Ort“ powtórzył (Etym. Wörterb. 71), lecz są tylko „oguły, zdrada“; n. p. w znanej piosnce (Sprawozd. komis. językt. IV. 325): zalecali mi sie wszycko na uogulach, albo w Tańcu Krasińskiego z roku 1668 o Moskwie (str. 199):

ta zgoda *na ogulach* u niego zostaje,
gdy mu się okazyja odwłoki podaje;

zwrot ten istnieje do dzisiejszego dnia po narzeczach, n. p. u ludu nadrabskiego (Świętek, str. 706) *na ogólach mówić* lub gadać — co innego myśleć, a co innego mówić; toż w Sprawozd. IV, 325; powiedział *na ogólak* (dwuznacznie, Bibl. Warsz. 1860, IV. 619 i nstpn., por. Kolberg, Lud, IV, str. 274); por. małoruskie *ohułyty* oszukać, okpić, *ohułytysia* zawieść się; kroackie *guliti* łupić i t. d. Najdawniejszy cytat polski w Aktach krakowskich z roku 1419 (Helcl II. 231) silvas summatim vulgar. *ogulem* cuiquam vendere.

Na innem miejscu utworzył Linde wyzwisko „*sznica*“, rozdzieliwszy mylnie *ladasznicę* (ladacznicę) na dwa słowa!; tatarskie *torhaki* urobił od polskiego *toru*, nie dbając o *h*; biedzi się nad „*pczonym* dowodem“ w Jovialitates 1747, str. 75 (w drugiem wydaniu słownika

dodano nawet fałszywe ruskie пьчевать, mniemać), ależ to błąd druku zamiast *pewnym* (masz pewnym dowodem Pańskie słowo i t. d.). *Szychtuch* oddzielił on od *szyptuchu*, podłego rodzaju sukna, i połączył ze *szychem* (złotem), ale *szychtuch* tylko odmianka głosowa *szyptuchu*, to jedno słowo. Pod *narost* wstawił słowo, które nie z narostem i naroślami, lecz z *mrzostem* (ners, Etym. Wörterb. 213) jest w związku (gdy kura zacznie nieść jaja, mówią, że się *narościła*[1]). Za nim powtórzyli Miklosich (Etym. Wörterb. 286) i Korbut (Prace filolog. IV) *ryczałt ryk* („man merke ryczałt Gebrüll", Mikl.), chociaż takiego znaczenia ryczałt, termin rachuby, nie dźwięków, nigdy nie miał i mieć nie może. Liczne słowa pozostawił Linde bez wszelkiego objaśnienia, n. p. *koczpergał* (szpada); *młost* (nabiał); *lotunek* (lichwa, czynsz); *kołtrysz; galer; olekać* (u Libickiego: przy pługu wołkom olekając[2]); *bastrama* (nie *bastram*, mięso suszone); *karkosz* (u Klonowica, flis złodziej wybrał się nibyto zbierać suche gałęzi na podpał i ukradłszy gęś karkoszką ją przezwał[3]); *grduła; kindjak; kurciański; telbuchy; manizować* i t. d. Gorzej, że z *taraska* (laski, kija) zrobił Linde „umbrelkę" i tem wydawcę Zwierzyńca w błąd wprowadził; który tarasek „zasłoną, daszkiem" wytłómaczył. Górnicki bowiem (o dobrodziejstwach 36) nie radzi darowywać rzeczy, wskazujących na ułomność lub wadę odbiorcy; nie należą się więc szklenice pijanicom ani też wypada „posłać choremu na oczy *tarasek*", t. j. kosturek, aby ślepy drogę przed sobą nim macał, jak n. p. Rej w Zwierzyńcu o pijanicy mówi: już chodzisz za *taraskiem*, już na nogach szczudło, albo (o bliźnie wielkiej): ledać jej *taraskiem* iście nie zakryje[4]).

---

[1]) Por. „*narościć*, zacząć się nieść o kurach, powszechnie używany termin na Kujawach" Matlakowski, Sprawozdania Komisyi językowej V, 138.

[2]) Dodaj ze Stryjkowskiego (str. 539): *olekając* lemieszem w skiby ziemię porzą; por. przemyskie „*olikać*, głośno krzyczeć, nie *olikaj*, bo ludzie odeckną" (Sprawozd. V, 117) i sądeckie *halakać*, śpiewać po pijanemu (Sprawozd. IV, 322); czeskie holekati i helekati „jodeln, schreien", wspominane i od brata czeskiego Blahoslava w gramatyce z roku 1571, wymieniającego „hele! ecce! — pastevce a hnojokydy, kteří sobě tam na polích helekají" — por. Časopis Českého Musea r. 1895, str. 189; a ony (kobiety w zborze Socyniańskim) i *olekają* (śpiewają), pisze Baliński w ręk. ok. r. 1600.

[3]) Bardzo zwykłe słowo; czeskie *krkošky*, krzywe sękowate drzewo; u Ostroroga (wiek XVI) czytamy nieraz: starą *karkoszkę*, dąb *karkoszkowy*, z korzenia i *karkoszu*; w narzeczach: podhalskie „*karkoska*, smolny i twardy sęk po przegniłem drzewie, świecili tem dawniej po chałupach, *karkoska* jedlowa, bukowa, limbowa" (Sprawozdania V, 365); oświęcimskie „*karkoski* są to wogóle wszelkie suche gałązki i wielkie gałęzie, nietylko tyczki, do grodzenia" i t. d. (Sprawozdania IV, 24); żywieckie „*karkoszka*, gruba laska, kije, gałęzie" (tamże 356) i t. d. por. Rozprawy XXVI, str. 379.

[4]) W warszawskiem wydaniu Górnickiego *tarasek* „więzieniem" objaśniono. Jest to czeskie *taras*, *tarasek*, kij ostro okuty do wyłamywania kamieni, jeden z przyborów czeskich wozów wojennych; na każdym wozie ma być „taras s berlú". Oprócz tego ma

Z Janczarychy, nazwy miejscowości, zrobił Linde „niewolę na kształt tureckiej u Janczarów, tyranią; a *kozulbaskie*, t. j. perskie dywdyki, połączył z *kozubalcem*. Bez objaśnienia zostawił n. p. słowo tak częste jak *peć* (powtarza się, prócz Rysińskiego, u Gawińskiego w Dworzankach, u W. Potockiego, u Krasińskiego w Tańcu str. 357: Obaczywszy, że nie peć Tatarowie w nogi) t. j. żart, dobrze po narzeczach znane; *karałasz*, z czego w drugiem wydaniu żołnierza = galearius zrobiono, chociaż to zwykły sobie termin rumuński; *bitarnią*, z której w drugiem wydaniu, niewiemy jakim cudem, „woda słodka od morskiej przy warzeniu soli oddzielona“ urosła, chociaż to nazwa — gruszek!! Brak nieraz najpospolitszych wyrazów, nazw roślin (*tawuła*, *przepłoch* i t. p.); niema ani jednego z terminów dla oznaczania kozaków i junaków, w jakie ówczesne relacye, Pasek i t. d. obfitują, niema ani *semenów*, ani *serdeniat*, ani *dejneków* — cóż mówić o *kunakach*, *torkach*, *atłanie* i t. d. i t. d.; niema nawet *wąpiorów*, ani *małch* ani *janduły*, którą każdy pijak przecież wychylał: gdyby Linde ją był umieścił, nie wyprowadzaliby lingwiści ruskiej (janduły) *jandowy* (dziś mylnie *jendową* pisanej) od litewskiego *indauje;* błąd ten powtarzają nietylko Miklosich, Mikkola i inni, jeszcze w najnowszym Słowniku Akademii Petersburskiej (II, 1897, str. 103) wywód ten jako jedyny trafny przytoczono a wina wszystkiemu niedopatrzenie Lindego!

Czerha (ruskie) znaczy rząd, więc *czerhą* rzędem, po kolei, u Lindego zaś „czerhi, czerho — czerstwo, żwawo, żywo, krzepko“. Taksamo ma się z *fuzą*: *fuz* lub *fuza* oznacza osad, brud, nieczystość, n. p. w Odpisie M. Czechowicza z roku 1582, str. 3: złoto jako jest w górach głębokich z *fuzami* i inszymi rudami szkodliwemi i zaraźliwemi pomieszane; w Gadkach Andrzeja z Kobylina 1535, str. 105: w oleju grubość wszystka ku dołu ciągnie, którą *fus* zową, co się na dnie ustoi; zrozumiemy więc teraz, jeśli Rej napomina, aby co nie wyszło „*fuzą* a dymem“, t. j. marnie — tymczasem znachodzimy u Lindego „fuzą szybko, eilig“, co i p. Karłowicza w błąd wprowadzić musiało. Miklosich (Etym. Wörterb. 350) cytuje *tenar* Kluft, Gruft i wywodzi je z łaciny i greczyzny, ależ to Linde tylko napisał owo *tenary* z małem

---

taras u nas znaczenie wału, tamy (w wieku XV, agger) i więzienia: n. p. tarasy, jakie mają być u stawu (Strumieński, o sprawie stawów 1573 r., str. 30 i częściej); w drugiem znaczeniu: z tarasu wyglądać (z więzienia), tarasu albo łańcucha Rey Żywot 83. b; *lepiej z lasu niż z tarasu*, radziło przysłowie uciekającemu. W aktach kapituły poznańskiej czytamy pod r. 1513 palis *tarasmy* pro dimissorio *upustowy*: *otaroszowan* syę przed nim w Biblii z roku 1455, str. 140; po narzeczach *taras* i zamęt, nieład, oznacza, tarasić się hałasować, Sprawozd. IV, 314, 350. V, 424, albo i zadeptywać. n. p. u Ciszewskiego I, 209 i i.

t, podczas gdy autor myślał o Tenarum jako o wchodzie do Hadesu: więc to nomen proprium, nie appellativum, tak samo ma się z Forkami, Fusbertą i t. d. Przy rzadszych słowach — a tylko takie w słowniku zazwyczaj wyszukujemy, powtarza się więc zbyt często jedno z dwojga. Albo znak zapytania zastępuje podanie znaczenia — por. n. p. *breklest*, *kaliwek*, *karnal* i t. d., a ten znak zapytania figuruje nieraz i przy najzwyklejszych słowach, n. p. *filgranowy*, *trztaczka* i i. — albo słowa w słowniku wcale niema, chociaż ono istnieje nawet u Klonowica lub M. Bielskiego. Bielski n. p. opisując pod r. 1515 stroje polskie, wymienia: „łańcuchy, złote pasy, ostrogi, knafle, szable, *zarkuły* srebrne, szaty złotogłowowe"; termin ten powtarza się w opisaniu stroju janiczarskiego w Wypisaniu drogi tureckiej Erazma Otwinowskiego z roku 1559: „jedni w zawojach, drudzy w *zarkułach* z białej pilśni, wysoki kołpak, który się nazad szeroko zawiesza a skoffie mosiądzowe pozłociste u nich i kity pierza białego czaplego"; termin ten jest i u Serbów i Chorwatów, gdzie go Jagić wytłómaczyć nie umiał. Z wyrazów Klonowica brak n. p. *imbryaków* (opilców, włoskie). A cóż mówić o innych pisarzach! Nieraz znowu pisownia mylna, nie *rząpie*, tylko *żąpie*, nie *paszczęki*, tylko *paszczeki* i t. d. znajdujemy w oryginałach; urobiono rzeczownik *skardastwo*, chociaż istniało tylko *kardastwo* (braterstwo, z tatarskiego), a *s* do przyimka należy (u Birkowskiego „zalecali szkardasztwem swym" t. j. z kardastwem); *gurgole* w Saksonie (do stroju białogłowskiego) są właściwie *gurgiele* i t. d. Naodwrót powątpiewałbym, czy istniała w polskiem *kofia*, jak ją Linde przytacza; znam tylko *skofię*. Proste myłki druku urastają u niego do osobnych pozycyi, n. p. *flużby* (zamiast *służby*, co z treści anegdoty wynika). Albo przytacza p. Karłowicz (Słownik wyrazów obcych str. 281) za Lindem *knasta* i tłómaczy go z niemieckiego, ależ ów *knast* jest tylko prostą myłką druku zamiast *knecht!* Łukasz Opaliński bowiem, szydząc w „Poecie" z niedoszłych wojaków, napisał:

a drudzy (to trefna) się poubierali
W pludry, a na to, żeby zaciągali
Knechtów, albo tych, którzy *drą a gonią*[1]...
Kan der her deicz? *ja*, pono odpowie. .
Ledwo *gib faier* a *werdo* rozumie,
Już, że niemiecki tryb, powiada, umie.

Nieraz trudno i Lindego winić, powtarzającego błędy swych źródeł. Z Gwagnina n. p. przytacza on *grance* składy jakieś w Nowogrodzie

[1]) Żartobliwie powiedziano zamiast *dragonii*. Cytujemy z tego samego rękopisu, z którego „Poetę" 1784 r. przedrukowano.

Wielkim (a za nim p. Karłowicz, str. 189, objaśniając je jako *gornice*, izby), lecz Gwagnin wypisał fałszywie Miechowitę, u którego w wydaniu łacińskiem z roku 1521 czytamy o nowogrodzkich *krancach*, sklepikach, na złoto i kosztowności, wyłupionych przez Iwana III. Wglądnięcie do oryginału Miechowity usunęłoby i nie jedną inną wątpliwość Lindego i Karłowicza. n. p. *kulczyba* nie jest słowiańską nazwą, od *kulczenia* (Karłowicz, str. 325), lecz tatarską i znaczy oculus corniciś; i co do *brahi*, tatarskiej *buzy* (z prosa), upada wobec twierdzeń Miechowity możliwość wywodów z niemieckiego Brei lub czegoś podobnego, wyraz to staroruski i może północno-niemieckiego początku; ciekawe też wywody Miechowity co do *araki*, pędzonej z mleka kobylego, *opończy*, *ułanów* i i.; *air* (tatarak!) również tatarskiego nie greckiego pochodzenia, jak p. Karłowicz sądzi.

O wiele dotkliwiej jednak, niż takie błędy druku i inne niedopatrzenia podobne, odczuwamy zupełny brak wielu pozycyi. Naszych dawnych pism wydawców wprowadza on nieraz w największy kłopot, bo jakżeż na podstawie jednego nieraz cytatu rozstrzygać wątpliwości, które tylko wyczerpujący słownik usunąć może. Cóż pocznie n. p. wydawca Kiermaszu na Zawiślu wobec takiego zwrotu „*u pasztugi* jej koniec“, rozpoczynającego opis ubioru i stroju pani Bartoszowej? I mądrość Salomonowa nie domyśliłaby się, że znaczy to „niechżeż ją śmierć porwie, tyle co: niechżeż ją kaci!“, że *pasztuga* nazwa śmierci. Cóż mu „Linde“ pomoże? A takich przykładów wiele, więc i nie dziw, że w nowych wydaniach dawnych pism odnajdziemy *Masię* (t. j. Maryśkę), wytłómaczoną jako nazwę wozu, maży; albo *Wartomana*, podróżnika włoskiego, za „wartownika“ podają; albo *feinsilbrowy*, *fanclibrowy*, objaśnią „cętkowanym, gwiaździstym“; albo *pacwę*, t. j. zbitkę gliny, kamienia, „lichem, biedotą“, albo *kotrygał*, t. j. szpadę w „kordygardę“ odmienią lub *Sabatów*, t. j. swywolne oddziały wojska węgierskiego „kabałami“ wytłómaczą, intrygami i t. d. i t. d.

Wydawcy pism dawniejszych traktują też zadanie swe nadto lekko. Weźmy n. p. Reja Krótką rozmowę z roku 1543; jest to najkrótsza, ale i najciekawsza rzecz, która nam po Reju została; nowy jej przedruk jednak, zamiast ułatwić, utrudnia jej zrozumienie. „Linde“ zawodzi tu całkiem; brak w nim wszystkich ciekawszych zwrotów i wyrazów zupełnie. N. p. w wierszach 1392 nast. wyliczają się potrawy wymyślne: jakieś torty *trudnonosze*, nuż *uspaniny*, cenadry i t. d.; obu wyrazów wydawca nie objaśnia wcale; jedno jest czeskie *huspenina* zulc, galareta; z drugiem porówn. w spisie potraw obiadu carskiego dla posła (u Ka-

ramzina X nota 462): na bludo *trudonosz*[1], na bludo pirogow s sacharom i t. d., w spisie ciast, wydanych z „chlebiennawo dworca“. W wierszach 1534—1600 opisane myśliwstwo, lecz wydawca nazw chartów i t. d. nie wypisał wielkiemi literami, drukuje, „gdy go skoro *za las* ruszył“, zamiast: gdy go skoro *Zalas* ruszył, w. 1550 był tu *pożar*, zamiast *Pożar* i t. d.; z *rajtarki*, kurtki „jezdeckiej“, rajtarskiej (jak Radziwiłka, katanka, stradyjotka, karwatka, brandeburka i t. d.) zrobił „trzęsienie febryczne“; *nieżadnie* jest niebrzydko („jakoś“ wydawca,); *dubiel* jest głupiec (a dobrze tak *na dubiela*, t. j. błazna, dobrze mu tak, w. 1574, nie: a dobrze tak *ma dubiela*, rybkę, przecież nie o rybach tu mowa); *krzyw* znaczy winien (w. 475 jeden prze drugiego nie *krzyw* ...a cóż owi drudzy *krzywi*, którzy są poczciwie żywi, 1528 ani komu nie bywa *krzyw*) i t. d.

Obfitują też przedruki dawnych pomników w najhaniebniejsze błędy druku, na których się nikt nie spostrzega. N. p. powtarzają wszystkie wydania Paska (str. 154) jakieś niesłychane hiszpańskie *mien hasto* „wolnym krokiem“, zamiast szczeropolskiego *mień hasło* — Pasek przecież nie był ani Tęczyńskim, ani Chodkiewiczem i o hiszpańszczyźnie żadnej nigdy ani słyszał. W Pomnikach wydanych przez hr. W. Platera czytamy w tekście polskim (II, 124) *Wideń Woleń Ścień*, jakby to jakie przysłowie polskie było, tymczasem to skrócone łacińskie *videntes volentes scientes*; tamże w Rozmowie kruszwickiej z roku 1573 (II, 63) czytamy *nawitał* — ba nie nawitał, prawdęć mówię — ale ma być *nawilał*, t. j. naszalił, nałgał. I biedzilibyśmy się napróżno z takimi ustępami, gdyby nie doświadczenie, każące nam liczyć na błędy druku i mylne odczytywania rękopisu (n. p. Przeździecki wydał pamflet przeciw Batoremu, nazwawszy go *Uczknieniek* zamiast *Uclenie* i t. p.).

Gorsze jednak, niż teksty, bywają objaśnienia. Weźmy choćby jeszcze jeden przykład. Z Rozmową Reja mogą śmiało „paragonować“ Satyry Bielskiego, obfitością szczegółów i dobitnością języka. Nowy ich przedruk wypadł nadzwyczaj starannie co do tekstu, za to niektóre objaśnienia nazwalibyśmy fantastycznemi. Chwali się n. p. kramarka krakowska, że obok bryżów, kitajki i t. d. „mam prawe *galery*, których inaczej nie dam po czterzy talery“; wydawca zrobił z tego „galera, przyrząd do przenoszenia znacznych ciężarów“! — zamiast galerus, t. j. kołnierz[2]) i sukno nań. W uzbrojeniu starynnego żołnierza wylicza się

[1]) W dzisiejszym rosyjskim języku *trudonoska* woreczek na robótki.

[2]) *Galer* kołnierz, węg *gallér*, ruskie (na Węgrzech) *gáler*, rum. *guler*, niem. Gallerkragen (odmienne od *galerus*, włosk. galero kapelusz) p. Karłowicz mylnie wytłómaczył, z *geldersch gellersch* (Tuch). Czy p *kołtrysz* nie jest raczej to *geldersch*, n. p. w Satyr. Bielskiego: gdzie stamety podzieli, duplany, *kołtrysze* i t. d., u Reja

„kaptur, pas, *diszak*, harnas“ i t. d., diszak jest to bułgarskie *disak* tajstra, torba dla prowiantu; wydawca zrobił z tego „tasak, tesak = siekiera, niem. Dusak“; *jaktor* nie jest actor, *kozy* są kozy, nie *koże* (skóry zwierzęce); wrota *kościane* (u snu) nie są „stare, zużyte“, lecz odnoszą się do znanego z Homera terminu o snach prawdziwych i zwodniczych; *płat* nie jest „szal wiejski“, lecz opłata, czynsz; *spar* nie „upał, sparzenie“, lecz termin z łowiectwa ptaszego; *trybować się*, termin rzemieślniczy, o karze cechowej czy mistrzowej przeciw „towarzyszowi“, nie o włóczędze; *mitelfoder* nie oznacza „miary na różne rzeczy, Fuder“, lecz gatunek sukna, Mittelfutter a pieczęci przywieszają dla zaświadczania jakości należytej od urzędu; słowa rymarza „strawiłem *w burkacie*“ wydawcy są niezrozumiałe, lecz por. żywieckie „*burkot*, wybór cechmistrza nowego z ceremoniami kościelnemi i pijatyką“ Sprawozdania komis. język. IV, 353 (niemieckie *burkhart* auf den burkhart gehen)? i t. d. i t. d. Takie to błędy wynikają najpospoliciej, dla zupełnego braku odnośnych pozycyj w jedynym naszym historycznym słowniku.

Wywody Lindego zawodzą nieraz bardzo, n. p. gdy *koc* (karę sądową) z *kaucyi*, zamiast od *kocu* (łac. cozzus) wyprowadza; lub *klusię* (bydlę) z *kłusem* łączy; lub *paragon* (tak częste w XVII. wieku, *paragonować* spółzawodniczyć i t. d.) z greckiego tłómaczy, chociaż to najzwyklejsza włoszczyzna; „ci, co dziś *po pączy* (t. j. *pąci*[1]), pątnicy, po dróżce świętej chodzą“ Grzegorza z Żarnowca przewierzgnęli się u niego w tych, co „po palmy“ (pącze, pęki) chodzą; z *marmurków*, t. j. lisów *czarnych*, zrobił on „liszki *marmurowej* maści, Marmorfüchse“ nie istniejące nigdzie, wywodząc mylnie nazwę tę od marmuru, z którym i najmniejszego związku być nie może; *naroków*, t. j. zwierzęcych strojów i wnętrzności nie oddzielił on od *naroku*, umysłu; z *kaczydła* zrobił koczydło i z Kocytem je pomieszał; *bałakę* i *bakułę* pogmatwał, chociaż *bakuła* z *bakałarza* poszedł i ze słowiańskim *bałaką* tylko w znaczeniu schodzić się może; *putry*, kaszy litewskiej, nie objaśnił, za to w drugiem wydaniu „Milchfasz“ z niej zrobiono; *bre bre* jest u niego „głosem nie mogącego przemówić“, tymczasem właśnie w najweselszem gronie „koncert o kozaczeńku“ tem „hojże bre bre“ lub „oj bre bre“ zaczynano —

(cytat u Lindego, nie objaśniony), w Zapiskach krakowskich sądowych (Helcl II, Nr. 3858) *coltrysz* żółte sukno — wydawca Satyr i p. Karłowicz łączą je mylnie z włoskiem coltre, coltrice — z coltre, coltrine wywodzi p. Karłowicz i *kołtryny* (n. p. u J. A. Kmity na *kołtrynach* wyrażone lancofty i t. d.), ale to termin czeski, należący raczej do kortyn (koltryna tapeta i t. p.).

[1]) Por. „częste pielgrzymstwa i *po pacy* (zamiast *pąci!!*) pieszo, bosymi nogami chodzenie“ Rozmowa Polaka z roku 1564, str. 19 — wydawca zrobił z tego *popasy*, ależ tu mowa o umartwieniu ciała, nie o wygodach jego.

bre, to wykrzyknik poufały, na całej południowej Słowiańszczyźnie i na Ukrainie jak najlepiej znany (czy *bru bru* Mączyńskiego nie pomylone zamiast *bre?)*. Pod wyrazem *kornet* podano trojakie znaczenie jego: podchorąży; piszczałka; czepiec, lecz *kornet* oznaczał i samą chorągiew, t. j. szwadron (n. p. we własnym przykładzie Lindego: objeżdża hetman chorągwie i kornety strapione, niemieckich knechtów rozpostarł kornety i t. d.) i był nazwą działa. *Mędrochna* u niego tylko kobieta przemądra, on nie wie, że to i nazwa *gorzałki*. O mężnym Pretwicu prawi Rej w Zwierzyńcu (str. 159 przedruku):

I *katony* tatarskie, chociaż go nie znają,
Wspomniawszy zbite męże, snadź o nim śpiewają,

lecz próżnobyśmy tych *katon* (t. j. kobiet, tatarskie *katun*, tureckie *kadyn)* u Lindego szukali. Brak u niego nieraz zwykłych spójników, n. p. ulubionego Potockiemu Wacł. *niewczymci*[1]), albo *prócz*, *oprócz* w znaczeniu: tylko, jako przysłówek, tak częste u S. Twardowskiego i Lubomirskiego.

Do błędów należy traktowanie imion własnych jako nazw pospolitych i wzbogacanie niemi słownika; już wyżej przytoczyliśmy *tenar* zamiast *Tenaru* i *Janczarychę*. Biedzą się n. p. pp. Korbut i Karłowicz z „*fusbertą*, rodzajem dawnej broni", które Linde z Faustbarte wywodzi, ponieważ takiego słowa niemieckie słowniki nie znają; lecz „fusberta" i Faustbarte są tylko wymysłem Lindego, było bowiem Fusberta, nomen proprium miecza Rynaldowego, przecież u bohaterów koń i oręż nieraz osobne miana noszą; Przybylski wydając polskiego Orlanda, mylnie wydrukował małe *f* (ciął nań — na Sakrypanta — Rynald Fusbertą, że Fusberta żelazo i kość przepędziła; u Aryosta czytamy Fusbertą i w XVI. pieśni, ale tej Przybylski już nie wydał); więc termin ten należy do słowniczka Aryostowego, nie do „Lindego". Podobnie ma się rzecz z *kampsonem* Lindego, którego p. Karłowicz (str. 246) ze słownika usunął, gdyż to *Kampson*, imię osobowe, w Sylorecie, co nie przeszkadza, że drugie wydanie i uczony wywód tego „słowa" podaje (z łaciny); nie lepiej ma się rzecz z *Forkami*, mylnie małem *f* pi-

[1]) Tu nadmieńmy i o spójniku, używanym o wiele częściej, niżby się wedle Lindego zdawało, *acz nic*, t. j. przynajmniej; niegdyś *acz nic ale*, n. p. w Kazaniu praskiem (Rozprawy Akad. filolog. XXII) k 223, b: *acz nic ale* śmiech z niego walają (przynajmniej go wyśmiewają); później *acz nic* samo, n. p. w Dworzaninie Górnickiego „aby przy zgrai *acz nic* zaniechał tego szlachcic", „więc mi to *acz nic* Waszmość powiedz"; Niemojewski Pamiętnik (Lwów 1899, str. 68) Boga prosząc, aby (miłość ich) trwała *aż (!) nic* pókiby nas P. Bóg od nich nie wyniósł; „inędy wżdy *acz nic* we wsi bywali ludzie skromniejszy", Korczewski, Rozmowy 1553 r., str. 41.

sanemi; albo z *Baryczą*, nazwą miejscową o miejscu bardzo złej sławy, gdzie rozbijają, jak na Beskidzie lub *na Pobereżu* — Księga Przysłów nie daje dla tego zwrotu cytacyi; jest n. p. w Szym. Starowolskiego Pobudce abo radzie na zniesienie Tatarów Perekopskich, gdzie o Królestwie polskiem mowa, że będzie zawsze jak mawiają „*jak na pobereżu* wszystkim łotrom *na szarpaninę* wydane“), bynajmniej z żadnym boryszem ani z włosk. baratto i t. p. w związku nie zostającą (por. mylne zupełnie wywody w Słowniku p. Karłowicza str. 37): należy się więc *baryczy* wielkie *B* i miejsce w Księdze Przysłów. Tak samo ma się i z *Bałchanem*, używanym nie mylnie zamiast bałwanu, jak Linde (a za nim p. Karłowicz) sądzi, tylko w umyślnej przenośni poetyckiej i t. d.

Lecz myłki te są stosunkowo niewinne; gorszemi bywają inne: błędy drukarskie, które nasze dawne wydania (n. p. Jovialitates lub nawet Syloreta Potockiego) strasznie oszpecają. Linde, zamiast je usuwać, o nie nowe domysły opierał. Przytoczyliśmy wyżej już przykłady *knastów*, *flużby* i i., ale jest ich wiele więcej. Tak n. p. powtarza Linde za Trocem „termin kucharski, *ingować* albo *tyngować*, mazać tłustością; masłem“; p. Karłowicz (str. 223) biedzi się z tym wyrazem, wywodzi go od: *tunken*, *tingo*, *unguo;* mnie się jednak zdaje, że ani *ingować* ani *tyngować* nie istniało, znam tylko *zyngować* w tem znaczeniu, n. p. w Compendium ferculorum St. Czerneckiego z roku 1682 czytam „głowę (szczuki dla smażenia) *pozynguy* oliwą“ (niem. sengen). Niema żadnych *rubieszy*, są tylko *kubieszy;* nie istniała *glicza*, którą p. Karłowicz za Lindem przytacza i próżno objaśnia (str. 183 *glicza*, szwajca, którą przedział czynią na głowie, z niem. *glitschen* ślizgać się, *glitscher* Hahnenkamm); jest to *glica* = *iglica* (por. czeskie *jehlice* Haarnadel), bez *i*, jak *gra*, *mieć*, *skra* (iskra) i t. d., dolnołużyckie *gła* = igła; *glicza* zaś u Mączyńskiego, gdyż on nieraz jeszcze brzmienie *c* przez *cz* oddaje. *Trzusto* „inguen“ u Bardzińskiego jest *trzósłem* (por. *trzusło* Prace filolog. IV, 259).

Takie to błędy drukarskie odgrywają u Lindego rolę nowych pozycyj. Gołębiowski n. p. w Grach i zabawach wylicza i *dzioł*, ruski dawny taniec (por. Orgelbranda i Karłowicza str. 144: rozmaitą manierą pląszą, jedni hołubca, drudy ruskie *dzioły)*, lecz to błąd drukarski w Jovialitates, powinno być *dzioki* (rym. skoki), zwykła włoszczyzna, *giuoco*, jak *lazy* u Maskiewicza i i. = *lazzi*; znam jeszcze tylko wyraz *dziuły* (w Satyrze Rysińskiego z roku 1640, bo się *w dziuły z szarego sukna* oblekacie, jeśli to nie *działy?)*. Z Orlanda cytuje Linde: jedni mają kostury a drudzy *basztyki* — wyraz nieznany; ci osęki, ci rożny, ci niosą motyki, jedni i t. d. tłumaczą: Chi porta uncino, chi scala di

corda. Chi pal di ferro e chi una lima sorda (c. VI, 62), tłumaczenie więc całkiem dowolne, przypuszczałbym *bas(a)łyki*, t. j. kieścienie.

W błąd wprowadza Linde i tem, że u słowa z nieraz bardzo odmiennemi znaczeniami tylko jedno z nich przytacza; przykłady mieliśmy wyżej, z *kornetem, mędrochną, narokiem, tarasem*, ale jest ich więcej; że *przepłoch* n. p. nietylko popłoch oznacza, lecz jest i nazwą zielska i chwastów; że *rubaszyć się*, *rubaszeństwo* nietylko poufalenie się, ale najpierw wzajemne wymienianie rzeczy wyraża, próżnobyśmy u niego szukali. Pod *regimentem* podaje Linde tylko znaczenie rządu i oddziału wojskowego, a cóż poczniemy z takimi n. p. zwrotami: balsamem nakładanego *regimenciku* wąchać Pasek str. 251 albo w Tańcu Krasińskiego z r. 1670, str. 153: przy rozwiązywaniu związku Świderskiego we Lwowie „związek *na reiment* palono“.

Wreszcie cytuje Linde termin polski tylko z Knapiusza lub Troca t. j. ze słowników a co najwyżej z instruktarza cłowego, nie dając jednak przykładów z literatury, nie pokazując nam słowa w potocznem używaniu; pozycya zaś, oparta wyłącznie o słownik, nie nabiera jeszcze należytego życia i znaczenia. I tu więc wypada go uzupełniać. Uwagi nasze dotyczą wydania pierwszego — drugie pomnażało wprawdzie miejscami, dorywczo, cytaty i objaśnienia pierwszego, lecz nieraz dodawało tylko nowe błędy do dawnych. O nowem, powiększonem znacznie i starannie (w etymologii, w porównaniu słowiańszczyzny i t. d.) poprawionem wydaniu „Lindego“ nie możemy myśleć, lecz co byłoby możliwe i pożyteczne, to dodatki do wielkiego dzieła, zbiorki słów i frazesów z pisarzy lub dzieł dawnych, których Linde nie uwzględniał. Praca, niżej podjęta, uważa więc za jeden ze swych celów takie uzupełnienie wielkiego, historycznego słownika języka polskiego przyczynkami, wyłącznie z literatury XVII. wieku wybranymi.

Jeden z głównych pisarzy tego wieku, którego Linde wyczerpać nie zdołał, jest Wacław Potocki; wprawdzie dostarczyły Lindemu Argenida i Syloret, Poczet Herbów i Jovialitates, wreszcie Nowy Zaciąg licznych pozycyj i liczniejszych cytat, lecz nietkniętą musiała pozostać bogata spuścizna rękopiśmienna, zawierająca wiele najcenniejszego materyału, zupełnie niedostępna Lindemu, bo spoczywająca w Petersburgu. Nie myślimy tu o rzeczach, ogłoszonych później drukiem a zebranych w warszawskiem wydaniu wyboru pism, o Wojnie Chocimskiej, o Peryodach, o wierszach epicznych wydanych przez p. Erzepkiego i i.; mamy tu na oku przedewszystkiem olbrzymie folianty Ogrodu i Przypowieści, dalej Odjemek (od Herbów), powieści wierszowane (Tresa, Gazela, Judyta), dyalog wielkanocny, sielanki i t. d., o których mówiliśmy obszerniej w Rozpr. Akad. XXVII, str. 257—375 i XXIX, str. 214—329.

Zadania naszego jednak nie ograniczaliśmy bynajmniej do wypisywania pozycyi, nie istniejących u Lindego wcale lub nie poświadczonych (u niego) Potockim lub rzadkich; cel naszej pracy jeszcze i inny: obok językowej uwzględnialiśmy i stronę obyczajową; pisma bowiem Potockiego, Poczet Herbów, Ogród i Przypowieści to niewyczerpana kopalnia szczegółów bytu staroszlacheckiego.

Kiedy jadano, co i jak, w pewne pory dnia lub roku, w święto i post; jak się ubierano, na fest czy na żałobę, w domu czy w gościnie, nędznie czy bogato, po ziemiańsku czy z żołnierska; jak noszono włosy; szczegóły służby, w kuchni czy w stajni, przy psach czy w gumnie, przy panu czy przy pani; szczegóły tańców, zabaw, gier i „posiedzeń"; dysput prywatnych i publicznych, głównie klasztornych; obrad sejmikowych i życia obozowego — tysiączne rysy, znamienne dla czasów i ludzi, dla ksiąg i szkół, dla dworów i dworków, dla kościoła i klasztoru, dla rządu i wojska, dla miasta i mieściny, dla chłopka i żyda; za Kazimierza, za Michała, za Sobieskiego — odnajdzie czytelnik, powieściopisarz lub badacz przeszłości w tych żartach i żalach, fraszkach i skargach, opowiadaniach i rozmyślaniach, przestrogach i wyrzutach; w tej spowiedzi całego życia, bogatego doświadczeniami, pogłębionego refleksyą, uświęconego wzorowem pełnieniem obowiązków. Skoro na rychłe wydanie Ogrodu lub Przypowieści liczyć nie możemy, wybieramy nie jedno, co krótsze, wyrazistsze, mniej znane, na wyszczególnienie zasługiwało, nie powtarzając tego, cośmy z tych samych rękopisów w artykułach dawniejszych[1]) przytaczali.

Zbliża się więc praca nasza poniekąd do dzieła p. Łebińskiego (Materyały do słownika historycznego języka i starożytności polskich, I, Militaria, 1889); lecz uwzględnia wyłącznie pisarzy polskich (nie łacińskich) XVII. wieku, poetów, (nie historyków ani prozaików) i kładzie nacisk na stronę językową; ogranicza się zarazem W. Potockim, chcąc przynajmniej zasoby jednego pisarza wyczerpać, lecz nie wyklucza korzystania i z innych, spółczesnych autorów: na każdym niemal kroku nasuwają się bowiem ciekawe przyczynki. Pisano n. p. w Wiśle o tak zwanem *mętowaniu* dzieci polskich i zebrano liczne jego przykłady, lecz zapomniano o najdawniejszym (w Dworzankach S. S. Jagodyńskiego 1621 roku, godnych przedruku, czytamy w jednej fraszce: toby była uciecha, co w nią grają dzieci, *żeby pasł Jan Fabijan konie na wygonie, złotem biczem poganiał na które chce błonie).* Ileż to u nas pisano o kra-

---

1) Ateneum 1896, IV, 1—20 Ze staropolskich anekdot i przypowieści; Biblioteka Warszawska 1896, III, 1—32 i IV, str. 1—36: Obrazki staroszlacheckie; Rozprawy Akad., wydz. filolog. XXVII i XXIX (Spuścizna rękopiśmienna po W. Potockim).

kowskiej *rękawce*, lecz wystarczy skonstatować z owych pisarzy, że *rękawka* pierwotnie tylko (ręką) usypany kopiec oznaczała, aby owe domysły usunąć — o *rękawce* albo Krakusowym pagórku, że „ręką sypany“, pisał już Obodziński w Pandorze (1641 r.), por. byś go *rękawką* przykrył, przedsię on (mąż stały) wynidzie, J. Grochowski, Sokrates (wiersz około roku 1570) i t. d.

Dla słowniczka naszego tworzy więc Potocki główny podkład, lecz sięgaliśmy i do innych pism XVII. wieku, aby objaśniać niemi, czego z samego Potockiego nie wyrozumieliśmy, albo aby usunąć niejedną lukę Lindego, szczególniej przy słowach, które Potocki z wszelką pewnością znał, których nie odnaleźliśmy, może dlatego, że karty z Ogrodu powydzierano.

Dalej mieliśmy na oku wzbogacenie paremiografii polskiej. Księga Przysłów p. Adalberga wzbudziła powszechne zajęcie: dowodem tego choćby liczne dodatki do niej i zbiorki, pomieszczane w Wiśle i przygotowywanie nowego wydania. Lecz tematu tego ani p. Adalberg, opierający się dla dawnej mowy głównie na Lindem, Rysińskim i Knapiuszu, ani owe zbiorki, bynajmniej nie wyczerpali; najciekawszych przysłów ani nie wybrano z dawnych pism ani nie wytłumaczono. Tu właśnie szafowaliśmy nieco hojniej wypiskami własnymi z dawnych broszur i rękopisów, których nikt dziś nie czyta; powtórzyliśmy kilka tłumaczeń, opowiadań, wymyślonych w tym celu całkiem naiwnie. Ze wskazówek, jakie dawne pisma podają, korzystaliśmy nieraz we własnych studyach nad przysłowiami[1]; tutaj zaznaczamy szereg nowych (patrz niżej pod Przypowieść); i znowu udało się nam objaśnić niejeden, dotąd najmylniej tłumaczony, aforyzm mądrości wiekowej.

Między temi przysłowiami są liczne ruskie. Poeta, posiadający na Podgórzu wsie ruskie, znał dobrze język, zwyczaje i nałogi poddanych ruskich; przytaczał chętnie anekdoty o popach, wójtach i zbójach, o hajdukach i kozakach a zachowywał dla większej komiczności czy dosadności styl i słowa wprowadzanych osób; wymaganiom rymu wreszcie czynił nieraz zadosyć, posługując się ruską formą lub słowem. Więc i ruska paremiografia, której pomniki wyjątkowo tylko XVII. wieku sięgają, moze niejedną pozycyą z pism naszego poety się zbogacić.

Jabłonowskiego Polityka włoska, w Kenigsztajnie r. 1712 napisana, uchodzi u nas za pierwszą obszerniejszą próbę tłumaczenia przysłów „historycznych“. Lecz już przed Jabłonowskim podejmowali takie próby inni, n. p. W. Potocki; przytaczamy też z fraszek Adama Korczyńskiego (rękopis z końca XVII. wieku, petersburski) kilkanaście wierszowanych

[1]) Ateneum 1895, III, 157—184, 278—310, 531—575; 1896, IV. Wisła 1896, X.

objaśnień, a powtóre termin „historyczny“ — powtórzony w dziele Wurzbacha — bardzo niewłaściwy: gdyż ostatecznie każde przysłowie jest historycznem, powstało z obserwacyi faktu, powtarzającego się czy odosobnionego. Pamięć faktu, którego streszczenie, morał całe kraje i wieki obleci, może zaginąć; można do przysłowia nową historyę dorobić; do przysłowia Rysińskiego n. p. *panna jako panna, ale rzepa w samym łuku* (którego „zastosowanie“ p. A. „niewiadomem“ nazywa), nic łatwiejszego jak dosztukować anekdotę o zwabianiu konkurenta dobrem warzywem. Takich samych uzupełniań, dopowiedzeń próbowano już w XVII. wieku, czasem trafnie, gdy pamięć anekdoty pierwotnej jeszcze się dochowała, częściej najnietrafniej; wywody Jabłonowskiego i Korczyńskiego nieraz najmylniejsze (n. p. *Baba stroi fierleje, mieć na pinku* i i.); przytaczaliśmy je mimo to jako bardzo charakterystyczne.

Obok wzbogacenia Słownika „staropolskiego“, „Starożytności polskich“, i Księgi Przysłów mieliśmy główne na oku Etymologią; staraliśmy się wyjaśnić cały szereg terminów, szczególnie wziętych z języków obcych, ale i domowych; niejeden z pomieszczonych poniżej artykułów przybiera też niemal rozmiary osobnej rozprawki. Znana praca p. Karłowicza, poświęcona naszym wyrazom obcym, nader pożyteczna i cenna, musiała się oprzeć na Lindem i dzieli jego braki: nie znajdzie więc w niej czytelnik n. p. licznych wyrazów wschodnich, zapełniających karty dawnych pisarzów, Twardowskiego, Lubienieckiego i innych, owych *auratbazarów, kieremsał, bezestanów, bab, ferzymanów, katerh* i. t. d.; brak jej nieraz terminów włoskich, niemieckich (te uzupełnialiśmy w osobnym artykule, drukowanym w Pracach filologicznych warszawskich) i innych; na szczególne uznanie zasługuje staranność jej w odróżnianiu prostych myłek druku (u Lindego i Orgelbrandta) od rzeczywistych pozycyj, chociaż kategoryi tej niezupełnie wyczerpała, jak z naszych wywodów powyższych wynika. Etymologie niektóre odbiegają nieco daleko od Potockiego; wytłómaczyliśmy n. p. — przeciw teoryi p. Piekosińskiego — *kuszabę* (jest i w Poczcie Herbów) i *pomłość*.

Korzystamy nakoniec z tej sposobności, aby uzupełniając naszą pracę nad spuścizną rękopiśmienną Potockiego, zwrócić dodatkowo uwagę folklorystów na żywioły ludowe, objawiające się w poezyi podgórskiego śpiewaka. Żywioły te tem cenniejsze dla nas, im rzadsze w poezyi XVII. wieku, lubującej się w mitologii i w sielance grecko-rzymskiej, nie polskiej, w romansowości, w historyi. Przeciętny poeta XVII. wieku, jeden z Morsztynów lub Twardowskich, muśnie tylko przypadkowo, po wierzchu, motyw ludowy; Potocki, ziemianin prawdziwy, bo niewychylający się z Łużnej, nie dworak, ani żołnierz, ani jurysta, zachwycił więcej powietrza sielskiego, niż którykolwiek inny dawny poeta; poezye jego

pachną tem silniej ziemią, na której wyrosły, im rychlej poezya polska związku z ziemią własną pozbyć się miała. Więc przebija w języku jego element gwarowy dosadniej niż u innego spółczesnego pisarza — o czem jeszcze niżej parę uwag wypadnie nam zrobić; więc powtarzają się u niego znacznie częściej niż u innych, motywa ludowe we fraszkach, opowiadaniach i facecyach. Kilka przykładów wystarczy; wybieramy je z Ogrodu (względnie z Jovialitates). Kierujemy się przytem jeszcze i innym względem: chcemy wykazać, że nie było wtedy tej przepaści, jaka dziś dzieli umysłowość klas wykształconych a ludową; to, co dzisiaj folkloryści znajdują tylko w ustach ludu, zagadki, facecye i t. d., zeszło do ludu od klas wyższych i na odwrót, przedostawało się od niego do nich.

Powtarza n. p. p. Ciszewski (Krakowiacy I, 203) opowiadanie o głupim zalotniku, matka mu mówi: pogadajże *do niej co* (do dziewki) — on zaś szuka i nie znachodzi *donicy;* ten sam dowcip i w Ogrodzie zapisany, choć z odmiennem zakończeniem. Nauczę cię w kościele gwizdać, to najzwyklejsza facecya ruska: chłop zawstydza popa, prawiącego o początku świata, gdy Bóg człowieka o płot postawił, pytaniem, a któż ten płot grodził? por. n. p. Etnograficzny Zbirnyk (Towarz. Szewczenki) II, 1896, 6 i 30. Szósty tom tegoż wydawnictwa zawiera anegdoty ludowe galicyjskie, zebrane przez Włodz. Hnatiuka (Lwów 1899): wymienię te, które Potocki opracował. Str. 7: ojciec uderzył w radzie syna w twarz, ten mu to oddał kolejną — u Potockiego, zamiast rady uczta; 37 podział indyków i t. d. — zawsze po trzy — (u Potockiego zamiast indyków jaja); 70 niechlujna baba, o jednej koszuli, czeka, aby mąż jej z jarmarku białą (czystą) przyniósł; on kupił gąskę; ona widząc z daleka, że niesie coś białego, wrzuciła brudną koszulinę do pieca i została nagą (w ruskiej facecyi pyta ona dzieci i t. d., u Potockiego jeszcze ciąg dalszy opowiadania). Tamże, cnota, jak się jej dziewka bała zgubić i jak ją jej przymocowano (u Potockiego zamiast Iwanka krawiec to zrobił). Głuche Prawo Potockiego (z greckiego) i Rozmowa z głuchym mają pendant w Głuchem siole str. 86 i w Rozmowie II, str. 28. Ksiądz w wielki piątek nie poszedł do kościoła, bo z politowania nad P. Jezusem się upił (ruskie, str. 103, tu i na Wielkanoc — z nadmiaru radości — toż się powtarza). Cudo nakarmienia pięciu tysięcy pięcioma chlebami (pięćset — ba i temu nasi nie uwierzą) wywołuje różne waryacye (VI, 103, pięciu zjadło 5000 chlebów i jeszcze głodni i t. d.). O zapluciu brody lub stołu zamiast plunięcia w dal opowiadają VI, 142 i II, 27. Groźbę chłopa (VI, 143) opowiada Potocki o Mazurze i Niemcu (ustąp się, bo spotka cię, co tamtego — cóż? — ja mu się ustąpił). Żyd chwali się pobiciem Iwana, Iwan mnie drągiem, ja go kapeluszem (VI, 217, kobiałką u Potockiego). O sędzi, co na prośbę matki

zamiast jej syna obcego wychłostał (VI, 247) wspomniałem już w Rozprawach XXIX, str. 249.

O trzech szepluniących siostrach, którym zakazano mówić, aby się błąd ich nie wydał, opowiada i Potocki — paralele ludowe, patrz w Archiv f. slav. Philol. XIX, 259 (z białoruskiego Zbioru Szejna i t. d.) i XXI 284; głupią matkę i córeczkę, opłakujące śmierć wnuczka, mającego się kiedyś narodzić, obił ojciec — w facecyi ludowej poszedł chłop szukać równie głupich, por. Archiv XIX, 255; tamże XVII, 579 paralele do donicy i t. d.

Poza Potockim odnajdziemy głównie w Intermedyach szkolnych korzystanie z motywów ludowych: n. p. włazi student chłopu do mieszka, udając szkło i wołając dziń dziń, gdy go biją — u ludu zawsze żyd w tej roli występuje (n. p. Etnogr. Zb. VI, 231—238 i częściej); albo głupi, mając rzucać oczy na owce i trzymać je w kupie, dosłownie to wypełnia (wyłupił im oczy i t. d.). Znana, Rejowi przypisywana Rozmowa między chłopem a panem często się powtarza, porówn. Etnogr. Zb. VI, 85 i 144 i t. d. Odwieczny motyw o mleczarce, obliczającej zyski naprzód ze sprzedaży i t. d., albo o szklarzu, powtarza lud o chłopie, który śpiącego zająca nadybał i w fantazyi przyszłych nabytków zająca wystraszył. tożsamo Domaniewski w Excytarzu z r. 1623.

Jak jednostajnie fantazya tworzy, o tem może nas pouczyć wywód nazwy gorzałki. Wedle Pandory Obodzińskiego (z r. 1641) nazwana ona od tego, że „gorzał K“ (cudzoziemiec-alchemik, wypalający ją w Krakowie) na śmierć, w ruskiej tradycyi ludowej *horiwka* nazwana od dyabła, który w jej kotle zgorzał. Również powtarzają się żarty o cyrulikach: miejski wyciągnie ząb zaraz prawie bez bólu, a żąda tyle, co kowal, który się z tym strasznie namozoli (Etnograf. Zbirn. VI, 330 Za szczo — u Potockiego niemiec cyrulik chłopa niby oszukał). Wilka rabusia ukarać czy swywolne cielę poskromić — jedyna pewna rada, pożenić ich (por. n. p. na Rusi węgierskiej, Znadoby p. Werchrackiego w Zapyskach Towar. Szewczenki XXIX i t. d.). Pyta baba księdza, czy do piekła się dostanie — on jej w gębę spojrzał, niema ona zębów, więc i nie pójdzie do piekła, bo czymżeż by tam zgrzytała (u Potockiego jak i w pieśniach ludu śląskiego, R o g e r, str. 263). Jak kozioł głodnego wilka oszukał, że ten nie wiedział, czy połknął go on czy nie, opowiada „Jan z Wychyłówki“ w Kiermaszu (około r. 1615), ale opowiada tak samo lud (por. n. p. Znadoby, str. 150). U Potockiego pyta chłop aptekarza krakowskiego, jaką by miała wartość kupka złota wielkości jaja, aptekarz myśląc, że chłop ją ma, ugaszcza go sowicie, by mu ją tanio wyłudzić — ależ chłop pytał się tylko z ciekawości; taksamo ugaszcza nieprzystępny nikomu pan cygana, bo się ten pytał o wartość

szmatu złota jak cegła wielkiego, we fraszce z Rusi węgierskiej: Jak cyhan z panom obidaw (Etnograf. Zbirnyk IV. 1897, str. 187 i cytaty tamże z Czubińskiego i i.) i t. d.[1]).

Zanim przystąpimy do naszego słowniczka, wypadnie nam jeszcze ocenić, choć powierzchownie, język poety. Nie myślimy tu rozbierać jego techniki wierszowej, niezrównanej łatwości we władaniu wierszem i rymem, szczególnie kunsztownym w oktawach; nie będziemy wychwalać jędrności, dosadności i czystości języka, zapadającego wyjątkowo dla nieuniknionej mody, w niesmaczny makaronizm, i to tylko, kiedy prozą pisywał.

Słów obcych, łacińskich czy włoskich, jakiemi n. p. Twardowski lub Kochowski wiersze swe aż nadto gęsto przetykali, i Potocki używał, jeźli sytuacya tego wymagała, jeźli wprowadzał Włocha, jeźli komponował czy powtarzał anegdoty z powodu źle zrozumianej łaciny (por. Rozprawy XXIX, str. 254), jeźli rym go zmuszał — używał przytem najzwyklejszych, najwięcej utartych, nie pstrzył więc niemi wiersza zbytnio: obok łacińskich i włoskich pojawiają się pierwsze francuskie, dla napiętnowania i ośmieszenia modnisiów. Zresztą przeciw mieszaniu słów łacińskich w polskie ostro powstawał, chociaż sam, jak właśnie nadmieniliśmy, w prozie tem grzeszył. Liczniejsze są stosunkowo wyrazy węgierskie, tatarskie i ruskie, dla nazw stroju, broni, koni, szyku; lecz trudnoż było obchodzić się bez nich, skoro właśnie niemi zmienna moda szczegóły rozmaite wyrażała; między tymi przybyszami znajdziemy niejednego, obcego dotąd naszym słownikom. Uwzględnialiśmy staranniej tych przybyszów, bo czytelnik nie zrozumie aluzyi, porównania i t. d., jeźli mu się właściwego ich znaczenia nie wytłómaczy.

O poprawności, polskości tego języka niema co i mówić: włada nim poeta, jak Kochanowski lub Skarga; nie znajdziemy więc u niego uchybień, częstych u innych, zachodzących nawet u Kochanowskiego, owych konstrukcyj niesłowiańskich, łacińskich, owych złożonych przymiotników n. p., szpecących nieraz karty wcześniejszych lub spółczesnych pisarzy. W kilkudziesięciu tysiącach wierszy Moraliów znaleźliśmy n. p. tylko następne złożenia: *wielowładny* i *wolnowłady*, *durnomowny*

[1]) Nawet opowiadanie Potockiego p. t. Niewieście i po śmierci nie wierz, które przedrukowaliśmy w Rozprawach XXIX, str. 279, powtarza się u ludu ruskiego w opowiadaniu o żonie Salomonowej, por. Etnograficznyj Zbirnyk III, 1897, str. 39 (z Rusi węgierskiej). Etymologia ludowa ruska twierdzi, że *horiwka* nazwana od tego, że zgorzał w niej Ka (Etnogr. Zbirn. III, str. 6 i 63, czart tak nazwany) ale to samo przytoczył już r. 1641 Aleks. Obodziński w Pandorze starożytnej monarchów polskich itd. o alchemiście krakowskim K cudzoziemcu, co paląc ją pierwszy, w niej „gorzał", stąd jej nazwa.

(Senacheryb), *kóżdodzienne* (ćwiczenie) i *kóżdodziennie*, *bystrolotnym* ptaklem i *górolotne* zmysły, w nocy *płaczorodej*, *szczerozłoty* i złoto *szczeroczyste*, *twardousty* (koń), *kłapouchy* (osieł i świnia), *ostrobrzmiącej* cytry, *twardopysznego*, blask *złotopromienny*, szlachty *starożytej* i kilka innych, dawnem używaniem utartych.

Z nadzwyczajną poprawnością, czystością, dobitnością języka idzie w parze łatwa jego zrozumiałość, a osiąga ją poeta choćby unikaniem wszystkiego, co przestarzałe, niezwykłe: formy jego świeże; chyba, że użyje częściej liczby podwójnej: *dwie jabłce* smaczne Odjemek 174, *dwie jąderce* (dla rymu na *serce*), *dwie* miasta, śpią wszyscy na *obiedwie* uszy, *obie* oczy mrużą, żeby piekli *mądzie* (: na sądzie) Odjemek; dwie *kurze*, dwie stare *kozerze*, dwie *wronie* za jednę nogę ułapić, dwie *babie*, dwie *babce* (grosze), dwie wdowej *dzięgdze* (: księdze, od dzieńga), *dwie drewnie* i t. d. i t. d. W liczbie mnogiej dawna forma drugiego przypadku: wstyd wam *sąsiad*, bez *czar* (Odjemek 187), od *cep* i t. d.: od brydnia (brednia) *brydzien*, jak *kuchen* od kuchnia, *studzien*, *sosien* (sośnia) — podobnie w ruskiem, башенъ, пѣсенъ, спаленъ i t. d., powstałe pod wpływem męskich: przyjaciół, łokiet, jelon, kmiot i t. p. Od *wieś* mamy i *wsiów*. Localis na *u*, w *sadu*, localis bez prepozycyi w utartych od dawna: *zimie*, *lecie*, *poście*.

U przymiotników częste formy rzeczownikowe w orzeczeniu, *słab*, *chor* i t. p.; w innych przypadkach n. p. śród *biała* dnia Przypowieści I, 310 (*białodnia* w Poczcie herbów i u Przyłęckiego k. 100, b, śrzod biáłá dniá u Glabera, 1535, Leopolity 28 i t. d.). W stopniowaniu znachodzimy n. p. *gorzczejszy*: drugi przypadek porównawczy zachodzi częściej: ta mąka gorsza owsianej osypki, skryli się głębiej studnie, szerzej pawa ogon toczy i t. d. Ze spójników najbardziej charakterystyczne częste *niewczym*, *niewczymci*, przykłady w słowniczku. Formy czasownikowe: *graje* i *wygraje*. Składnia, kto *prawdzie* przyjacielem i t. p.

Pisownia w rękopisach Potockiego stała, różni się od druków brakiem kreskowania *a* (*e* i *o* wtedy już nikt nie kreskował). Znamienne dla niej podwójne *r* i *s*, *ś*, *ż*, n. p. *drrżące* Przypowieści I, 789, *drrzącą* 863, *rżżany* chleb 830, *rżży* Sielanka (dla uwidocznienia wymowy dr-ż, r-ż); podobnie *oggier* 703 i i.: zawsze niemal: z *lassa* 703, do *lassa* (844), na *lessie* (912), w *lessie* II, 103, na *lassy* (*lasa*, krata) Ogród I, 97; *wissieć* Przypowieści I, 984, *wiessić* 871, *wiessi* 895, *zawiessieł* 891, *obiessić* 807, *powiessić* 821 (wyjątkowo: *wisi* na ożogu 855): *obrochmanni* i t. d.; takąż pisownię znachodzimy wyjątkowo w spółczesnych i wcześniejszych drukach, częściej w rękopisach, i u Czechów przyzwyczajono się do błędnego zdwajania spółgłosek w niektórych słowach, n. p. *radda*. Przed *m* pisze nieraz *ę*, n. p. *zięmia*; zamiast *ó* nieraz *u*, *pul*, szczegól-

nie w złożeniach, ale i *młuto*, *drużyć* i i. *Ł* i *l* nie rozróżnia; *ch* i *h* czasami mięsza, por. niż. w słowniczku pod *ch*.

Liczne osobliwości pisowni wywołuje chęć dokładnego uwydatniania rymu. Dawno minęły były te święte czasy, kiedy to wystarczały „składaczom“ rymy na -ego lub -emu; pogardzał niemi Potocki, jak każdy wytworniejszy poeta; lecz w setkach tysiącach rymów, jakie w ciągu długoletniego autorstwa napłodził, znalazły się i mieszańce; otóż choć dla oka, zewnętrznie, niezwykłą pisownią, usuwał poeta te braki, pisał n. p. zawsze *między*, ale *między* napisał dla rymu do *jędze*, *do dzisiednia* : *Wiednia; potomstwa* : *kłomstwa; bociona* : *kapłona, czego my* : *zbroniomy; natory*, *figory* : *której; potroli* (zamiast *potruli*) : *kwoli* i t. d.; stąd też owe zboczenia od zwykłej normy, n. p. *lezły* (zamiast lazły) dla rymu : *ale zły; popiole* : *smole;* metu nie *dożeną* : *ceną* i t. d. Inne rymy nieprawidłowe tłómaczy gwarowy sposób wymawiania, n. p. rymy jak *kościoł* : *gościł*.

W jednym punkcie oddala się Potocki od normy polsko-słowiańskiej i grzeszy przeciw duchowi języka za wpływem Wergilego, Owidyusza i Lukana, a za przykładem Twardowskiego: szyk słów we wierszu bywa łacińskim, nie polskim. Grzeszył pod tym względem pan Samuel, czytamy n. p. w Przeważnej legacyi, str. 62:

> Które (dary) ja — przygoretszy w tym go gniew rozżarzy —
> Ochotszejli nie uznam po Wezyrze twarzy —
> *Miedzy rzucę spahije, miedzy i lud zbrojny;*

grzeszy pod tym względem i Potocki: tym nienaturalnym, wymuszonym szykiem słów utrudnia on też najwięcej wyrozumienie i osłabia wrażenie utworów swoich; trzeba dłuższego wczytania się, aby ten szkopuł szczęśliwie ominąć. Z drugiej strony niezwykłe następstwo wyrazów czyni mowę energiczniejszą i mógłby się Potocki powołać na przykład własnego języka, rozrywającego wstawkami szyk naturalny, n. p. w takich zwrotach (u Górnickiego, w prozie!!): prze *cię* pana Boga proszę, prze *cię* Boskie miłosierdzie proszę, na Bóg *ci to* żywy przysięgam, ki *mnie* dyabeł tak wsadził i t. d.; dla *cię* Boga proszę Paszkwil Myszyńskiego[1]).

Dobitność dykcyi osiąga Potocki i szczęśliwem używaniem czasowników (podobnie jak Krasiński, przeanielić i t. d.). Zamiast więc *odziewać się w szuby albo jupy*, *nosić się po czerkiesku*, *włożyć kanak na czoło* i t. d. powie on jędrniej *szubić się*, *ujupić żonę*, *poczerkiesić Polskę*,

[1]) Podobnie w Chrzesczianskim a zalobliwym napominaniu M. Krowickiego z roku 1554: Obacz ze, *dlya czye p. Boga* wszechmocnego prosshe żecz tu i t. d. Taksamo w rosyjskiem, n. p. w akcie śledczym o zabójstwo Dymitra z roku 1591: для вы чего прибѣжали, и для онъ чего велѣлъ убить i t. d.

ukanaczyć czoło, i t. d., świat jego *zbieszczadział*, gdzieby inny *złotrzył się* powiedział; księżyc nie skrył się w ciemnościach, lecz *zapaciepił* i t. d.; ale i inni spółcześni pisarze nie pozostają za nim w tyle, n. p. taki Korczyński [1]); sięgał więc tylko Potocki do bogatego skarbca narodowego języka i zależało nam też na tem, sprawdzać, że zwroty jego i wyrazy bynajmniej nie odosobnione, że należały przeciwnie do ogółu, choć się po słownikach jeszcze nie znachodzą.

Język poety podgórskiego obfituje we właściwości gwarowe; znajdziemy u niego wiele wyrazów, niezapisanych u Lindego, trafiających się tem częściej dziś jeszcze w gwarze podhalskiej, nadrabskiej, oświęcimskiej i t. d.; przykłady, niby przyczynki do słownika gwarowego, przytaczamy pod wyrazami *zadziesiętać*, *nie peć*, *patołęcza*, *wnęk*, *zaból*, *lamentarz* (żartem, zam. elementarz), por. Świętek, Lud nadrabski, str. 701 i t. d. Natomiast nie uwzględnia on głosowni i morfologii gwarowej: z nielicznymi wyjątkami (n. p. -ił końcowe wymawiane jako -ioł, *wzią wzięni* zam. *wzięli* i t. p.) stosuje się on stale do prawideł języka książkowego. Powtarzamy, tylko słownik jego bogaty w elementa nie książkowe, objaśnia też nie jedno gwarowe, o czem dziś zupełnie już zapomniano (por. *mikuś*); nie waha się wciągać słów, którebyśmy słowackiemi nazywali (n. p. *tryźnić*), a sięga i dalej, do węgierszczyzny, wołoszczyzny, tureczczyzny (por. n. p. *sakał*, *cygarka*, *karałasz*, *torhak*, *zachara* i t. d.), o których w literaturze nieraz głucho, o których dowiedział się Potocki sam od handlarza win węgierskich, od pastucha niegdyś wołoskiego, od żołnierzy, nawiedzających dwór Łużeński.

Przechodząc do samego słowniczka, zaznaczamy, że oparliśmy go głównie o Potockiego Moralia: więc brak wszelkiego cytatu albo wystawienie samej liczby (karty) odsyłają do owego rękopisu. Druki XVII. wieku (Twardowskiego, Opalińskiego i t. p.) cytujemy wedle wydań pierwotnych (1633, 1652 r. i t. d.), nie według przedruków. Rękopisów, z których korzystaliśmy, n. p. Noweli A. Korczyńskiego, Księgi Chamów Trepki (z oryginału petersburskiego, nie z kopii lwowskiej), Adona polskiego i t. d., bliżej nie wyszczególnialiśmy; należą tu dyaryusze Zygmunta Lubienieckiego (legacyi tureckiej r. 1640 i sejmowy), Oświęcima i t. d.; zbiory wierszów najrozmaitszych (z rękopp. Czartoryskich, Ossolińskich, Akademii Umiejętności) i inne. Nie zachowujemy pisowni ani druków ani rękopisów, lecz stale ją modernizujemy. Nadmieniamy wreszcie, że następstwa alfabetycznego, przy drobnych rozmiarach słowniczka, nie ściśle przestrzegaliśmy. Za kilka zwrotów wszetecznych

---

[1]) W noweli wierszowanej A. Korczyńskiego (r. 1698) znachodzimy n. p. *ukarmazyniła*, Wulkanicha w pęta tak go *umaneliła* (powiązała), jam *niedolowała* i i.

niech odpowiada rozwiozłość i rubaszność dawnej literatury; rzeczy najgorsze jednak pomijaliśmy umyślnie. Pod jednym wyrazem. n. p. *alamoda*, *aksamit*, *leki* i t. p.. łączymy nieraz więcej szczegółów. n. p. o ochędóstwie. szatach i materyach. lekach i zabobonach, pokarmach i t. d.

Abucht. mięso wędzone. świnie posol na abuchty. por. u Gawińskiego w Excytarzu: na bankiet jego (żołnierza). na suchary. abucht; jako *ambuchty (!)* konstantynopolskie, Piekarski. Suplement Bohatera.

Adam. fora z raju Adamie!; poeta widzi krzyżyk u damy na szyi:

> Jeśli już na ostatniej była profesyej.
> Pytam. i o regułę; odpowie mi dama,
> Że jeszcze nie *profeską świętego Adama*

t. zn., że jeszcze nie zamężna.

Alamody. stroje eleganckie. muchajer. jaki żona moja ma na alamudzie Ogród III, 48: (dla brudu... ciało) *co tydzień* w białe koszule obłoczą; przedtem był wzorem elegancyi. *golił się co tydzień*. teraz niema i chustki, choć z nosa kapie. są od tego nadołki. są szustwałem łapki; Potocki na niedzielę się nie ogolił. więc gdy go na ślub zaproszono, musiał po balwierza posłać.

Alchimia, medykamenta, leki, n. p. dryakiew (przeciw ukąszeniom węża):

> Widałem przedających w miastach alchimie,
> Żywe żaby, pająki. żywe jedli żmije
> Na probę swej dla lepszej dryakwie przedaży,
> Choćby najdroższa. każdy kupić się odważy.

Aksamit: u zbogaconego pachołka dawniej:

> Ledwie głowa na czapce dotąd, i to stary,
> Znała, dziś z aksamitu nosząc szarawary,
> Nie może z nim, przywykły, poznać zadek. habie:
> Gwałt oraz i natura i cierpią jedwabie;

(głupiemu aksamit nie tyle pomoże co owemu malowane łoże. kto grzeczny w aksamicie. grzeczny i w tuzinku 804;

> dziś w złoconych workach
> Noszą za Pany chłopcy książki przy paciorkach.

I pacierz przyjemniejszy z aksamitnej szuby 607; leda miejski synek, Któremu do baranów dobry był tuzinek. Dziś sam wdzieje aksamit, a jego maczuga Rysiami podszywaną jupę. koral sługa — Szlachcic ubogi,

że się przed nim nie dokupi. I sam się baranami i żonę ujupi: ani pułszkarłacia ani sukien starego obaczyć zabytu — wiotche pieluchy noszą, ani aksamitu 803 (dziś w Polscej; cóż mowią mody w strojach, braki w materyach, I tych i krawców szukać gdzieś po Wenecyach; cóż pojrzawszy na szaty, w materyach, w kroju — tylko już niedostaje na głowach zawoju. w pamięci poważny strój mając staroświecki, nie zbłądzę porównawszy z małymi ich dziecki, ten Turka, ten Węgrzyna — czego znakiem szata, bo na cozby ją wdziewał? — ten zabił Chorwata... nie obaczysz w żebraczym płaszczu więcej płatów, co w stroju i w języku dzisia u Sarmatów; „wszyscy się czerni jęli, chodzi jak w żałobie szlachta, kołpaków i terezyj sobole nie puszą, wszyscy się poczerkieszą, wszyscy pokuntuszą, kołnierza by na grzbiecie“: krawiec modny ani wie, co „ferezya lub owa bez rękawów delija węgierka“, a kto by dziś pióro zasadził za magierkę, jak obcego chłopcy by kamieniami zaciskali Ogród III, 116.

Androny, bajki, brednie, u Lindego cytaty z XVIII. wieku dopiero, więc z noweli Korczyńskiego (1698) przytaczamy: takie mu *androny* prawi k. 63; baba uparta *androny stroi* Compendium medicum z roku 1703.

Animelka, dla podniecenia apetytu potrawy nadziewają: zbytek wielki, wołu dla flaków, cielę rznąć dla animelki (włoskie animella flaki cielęce i t. d., por. Karłowicz słownik wyrazów obcych 11).

Antaba, do kotła antabę; komu już obwisły *hantaby* (niech się do biblii bierze, jak ja i t. d.); daj Fortecę świętemu Duchowi w Commendę, żeby wszystkie Szatańskie wykurzywszy draby, nowe do Serca mego wrót przykuł antaby.

Archandya orszak, jeszcze w Enejdzie nicowanej Ferd. Chotomskiego, n. p. rozkochany Eneasz i *archandryja* cała; na cóż ta archandya, którąś przyprowadził (ten co do pojedynków apostołów zbiera); poco ta archandya? Tressa 103. Wyraz turecki, zamiast achandya, patrz Archiv f. slav. Philol. XIV, 469.

Awantaże, bez wszelkiego jako dziś mówią avantaże (rym: każe).

Amprztyfikować, z amplifikować, baba mówi: nie masz o co zaprawdę tak amprztifikować, Ogród III, 27 (rozwodzić się); stąd wyraz dzisiejszy „aprztyfikować się“ umizgać się, aprztyfikant kawaler; czy nie z tego i „sztyfelkować się“?

Astom, jeźli który chyba wonią żyje z *astomy* Gazela 107, bajeczny naród starożytny, wspominany n. p. u Pliniusza, żyjący wonią ziół i owoców; o nich i Kmita w Spitamegeranomachii szerzej rozprawia.

Atłan, tatarskie, do koni (*at* koń), (han) okrzyknąwszy zwyczajnym ordy swe atłanem Wojna Choc.; gdy wiosna porę otworzy *atłanu*

St. Lubomirski Muza 1674 r.; u Jerlicza: skoro okrzykną ordynowani przez murzów *atłan* do koni i t. d., por. wypis z Klimakterów Kochowskiego u Łebińskiego. str. 37 (ubi hec preconum vox *atłan* ad equos insonat etc.).

Baba. trzebabyto *babce na czerwone buty dać* Rozmowa kruszwicka z r. 1573, Plater pomniki II. 71 (t. j. prezent dać, por. u Rysińskiego *trzeba babie na buty* — co Księga mylnie objaśnia; brama, forta, tureckie *bāb* porte, cour, *bābi humājoun* la première porte du serail; nieraz w Legacyi S. Twardowskiego: do smrodliwej nie wrzucon sarajowej *baby;* w Babiszkiej; wrzucić do *baby* śmierdzącej; lecz w wierszach „rzecz niegodna, żeby tamte progi *baby* brzydkie gaurskiej miały deptać nogi“ *baba* konia oznacza, gdyż Turcy „nasze konie zową *babami* nikczemnymi“ objaśnia Twardowski — u Łebińskiego wszystko pomieszane; zupełnie innem jest *babka* grosz, dwie babce w jeden pieniądz starej szło minnice Ogród I, 101, por. półbabcze; wreszcie: *babę* mi tatarczaną upiekszy we środę II, 21.

Bachor brzuch, z czeskiego, rzepą napchany bachor wypróżni Ogród I, 63.

Badrak rumak, na rączym badraku Wirgin.

Bagazya materya, żupany z bagazyi, kontusze z tuzinku. Ogród II, 287.

Bajka, lepiejby bajkę, jaką mamki z swojej głowy dzieciom prawią o królu pisał i królowie; bają poetowie ale nietak przecię jako nasze starki dzieciom przy kolebkach zwykły: był też to król z królową etc. Ossolin. 7 (bo bajki poetyckie zakrywają prawdę). Bajki zwierzęce częste, n. p. 761 dział taki biera jaki wilk w gęsi bierze z lisem i z dóbr ich drugi ojczym dziedzicznych wypycha a sirota psom parząc nieszczęśliwy wzdycha. Skąd skowronki czubate: chciały pochować zmarłego ojca. ale że ziemia jeszcze stworzona nie była. podzieliły go między siebie, każdy samiec nosi więc część jego na główce — aplikacya do duchownych, niosących Chrystusa na sobie, ale czuby ich — czuby pychy i skąpstwa 866. S. 773 o orle i żółwiu; 898 o nadymającej się żabie, co zdechnie „zdeptana, skoro wlezie wołowi pod raci“; 909 mysz wiejska u miejskiej; rak z wody wylazł, poczem go lis zjadł; II, 134 lwi dział; ilość młodych u lwicy i liszki; lis i ryś spierają się sądownie, kto udatniejszy, lis powołuje się na dowcip własny a mylną zwierzchną okazałość, często znajdziesz u panien pod muchami krosty; wilk oskarża pastuchów: 126 lis u bociana w gościnie; 103 cap w studni: żaby w suszę chcą leźć w studnią, odradza stara; 176 w dół wilczy wpadli ksiądz, skrzypek i wilk, wyciągają najpierw wilka, kiedy wilk ładowane bur-

dziuki roztroczy w samę twarz prawie obom źle strawionem skopem trznąwszy i t. d.

Bałdy, nikt nie przyprawił urzniętych *bałdów* (że sprosne *obarczenie* — t. j. uszkodzenie, por. n. p. *obarczonego* w członki eunucha — nie bez pokuty uszło mym *wałasznikom*, przecież i t. d.) opowiada rozżalony trzebieniec w noweli Ad. Korczyńskiego (r. 1698) k. 20, por. ruskie балдá (z tatarskiego) narośl na drzewie, pałka, bałwan i narzeczowe „bałda, worek na kij nabity do zatykania komina" Karłowicz, str. 29. U Korczyńskiego rusyzmy nie rzadkie zresztą, n. p. *perekinczyk*, *zmennik*, na *bezludzie*, *czwaniąc się* odpowie i i.

Banior, skoro się ten *banior* obróci w grób suchy, muszą iść kiełbie ze łba i t. d., II. 126, por. podhalskie *banior* dziura w potoku wybita, gdzie woda wir tworzy, Sprawozd. komis. język. IV, 309.

Bankiet, Polacy chcąc się mścić powiadają Niechaj cię bankiet tego Jegomości potka, na boku dopisano: niechaj cię włoski bankiet potka; czem zaś był włoski bankiet, opisuje fraszka Wojna Chocimska str. 456—458. O zbytku przy ucztach pisze poeta: (dla miłej odmiany)

Ztąd ono kilkorakie stołów zastawianie.
Choć już drugi dosiągnie palcem w gardle żeru,
Czeka konfitur, czeka chińskiego imbieru
Dla zawarcia żołądka, a zawrzeć go kata,
Kiedy przez dzień i przez noc nie stanie wiwata.
Jakie u równej szlachty, gdzie za ojców kasze
Stawiano, piramidy widzą oczy nasze:
Nie do kwadry odmiana, miasto kapust, grochów
Cukry stawiać na końcu obiadu od Włochów.
Wskórają też tak jako Zabłocki na mydle;
Wynicowawszy modę staropolską w żydle,
Rzadki pół wieku swego dopędzi pradziada i t. d.

Otrąbi bankiet anioł..., wszak też i dziś u panów, ba i szlachty drobnej zażywają do stołów muzyki podobnej 918; (niech do skromnego obiadu nie trąbią, nie grają) z kapustnego głąba kaulefiorów ci nie uczyni trąba 939.

Bakier, dziś tylko w zwrocie *na bakier* używane, z mowy flisowskiej, jak słusznie Karłowicz (Słownik wyrazów obcych 25) objaśnia, por. Piekarski, Bohater: oto towarzystwo, z którym Waszmość przywykłeś „siadać *na bakrze* i stymborku"; przenośnie użyto w Satyrze podgórskim w roku 1654 zjawionym i t. d.: i tych, co biją na bakier (na stronę) lekkości, zaniecham; w Małpie-człowieku: głowę kunią jakąś pohaną na bakier przykrył (Ateneum 1882); por. *rubakier* sternik woła w wierszach J. Gawińskiego na miesiące; i w satyrach Opalińskiego (str. 151) szaty kładą „to *na bakier* to na bok" i t. d.

Banować, gryźć, smucić i *bantować* niepokoić, urażać, oba z węgierskiego, prowincyonalizmy podgórskie, występują już w wieku XVII, i tak w kolędzie zapisanej przez Fr. Bernackiego, zakrystyana wiśnickiego r. 1693: bywajże wesoł panie gospodar... a na nas nie racz *pobanowaty;* w Zwróceniu Matyasza z Podola: nie ciężko nam *bańtować* po chałupie wszędzie, najdąli się pieniążki, nasze szczęście będzie.

Barbara, batogi, nahajską barbarą (bije) Ogród IV, 146. Nazwy batogów i kijów od imion osobowych nierzadkie, tu należy *Makar*, kij, n. p. gdy go z kołka makarym pan ojciec wychłostał (Oda do bizuna Bohomolca); makarami kilku wycięli Pamiętnik Poczobuta-Odlanickiego 1640—1684; dla wywodu makarem kolejno wezmiecie Rękopis Czartoryskich Nr. 2337 (z początku XVIII. wieku); taksamo *Siergiej* w interludyum Mitrof. Dowgaleskiego (Kijewsk. Starina 1897): prydatku dam Sergiejem po płeczach; od interjekcyi przezwane *harap* i *bizun* (z węgierskiego bizoniy!) — por. *bizoń* chłop wielki a niezgrabny Sprawozdania IV, 109.

Basia owieczka, (gdyby twa owieczka chciała) w tęż pogonią póść za jakim *wilkołkiem wypsnąwszy* (wypnąwszy w rękop.) się z *grodze*... żebyś znał tego *lupę* (t. j. wilczka, nieraz u Reja i innych) i umiał twą *basię* paść być jej nieozionał (swą parą), A. Korczyński nowela 1698 r., k. 2, b.

Bartosz, 543 Po staremu Bartosz: kogo natura w domu potępiła Bartkiem, jako się w matce począł, tak zginie zapartkiem.

Bebel, 570 kędy ich stu śpiewa niezgodnie — gęsi drugie wypuszczone z chlewa — zrozumieć nie podobna, gdzie ich gada wiele, choćby jedno gadali, wżdy koło Bebele (czy nie Babele?).

Beczeć, i wół ci beczy i pies wyje i wieprz kwiczy; beczeć z owcą nie umiał.

Bela, obżarszy, opiwszy jak bela (paka); opić się jak bela Ogród I, 116; (pijakowi dajemy nazwisko) bela twierdzi Józ. Wadowski w Danielu r. 1699.

Bełkot, *bełkotać*, nie trudno o bełkota; gębą bełkoce 179.

Berdechów, w Inwentarzu Podgórskich Majętności „a Kanina z Nowem wielką w gorze derewnią świeca Berdechowem“; 531 alegorya o rozumie — królu, ale żołędnym chyba albo winnym, gdzie mu namiętności panują, które wygonią go z głowy „gdzie do Berdechowa“;

Przepiwszy substancyją utracyus, co mu
Ojciec odumarł, nie miał procz jednego domu
Na pustej roli, ktorą Berdechowem zowie,
Zkąd i dziś modę wzięli utracyusowie.

Z podobnych zwrotów urosło przysłowie: „pisz (pisuj) na Berdechów“ dla oznaczenia czegoś, co już nie wróci, przepadło, stracone — Berdyczów, znany powszechniej, zastąpił później miejsce nieznanego podgórskiego Berdechowa; wszelkie inne objaśnienia znanego przysłowia (pisz na B.) mylne.

Bety, spisz pijaku w betach jako buba Ogród I, 86.

Bezestan „rynek przedni“, tureckie bezzāzistān grande foire, częste w Legacyi S. Twardowskiego, n. p. dwa porty, co pod bezestanem i t. d. str. 155; albo u Z. Lubienieckiego (r. 1640) do bezestanu i t. d.

Beszteftanty (odmieniając melodye smutne na wesołe) grał skoczne kuranty, tańce, balety i co mógł *na beszteftanty* A. Korczyński nowela (r. 1698), k. 65. b; narzeczowe *beśtefranty* i t. p. objaśniają Karłowicz (str. 47) i Korbut (Prace IV, 420, 510) mylnie z niemieckiego *bester freund;* jest to węgierskie *beszte* i *frant.*

Biadaszek nędzarz, też *biedaszek:* lepiej niż o biedaszku śpiewać (niż klepać biedę); Odjemek 143:

Tak jako więzień w wieży będziesz śpiewał ptaszku
Cudze piosnki, trafi się, że i o biadaszku.

R. 1629 w liście Żadzika do Koniecpolskiego: ach biadaszku!; w intermedyach chełmińskich (Arch. f. slav. Philol. XVII, 87—128) żarty na tenże temat: byłem w Biedaszkowie to jest ziemia sławna i w Nędzy, o ta mi jest nędznikowi jawna; i barwa biadaszkowa na grzbiecie usiądzie; na Biedaszkowie jestem panem i dziedzicem, mam majętność Nędzaków... Lichocice i t. d. U Jemiołowskiego (str. 199 pod r. 1666): wiem że w Polsce niejeden o biedaszku śpiewał piosnkę; biadaszkuż żem tam nie był, Piekarski Straszny Bohater.

Biały chleb zam. białogłowa, kobieta, w przysłowiu u Łącznowolskiego (Zwierciadło 1682 r.), szydzącego z obnażonych piersi dam wystrojonych:

Czy też tak na porwaniu on biały chleb mają
O który kawalerom słusznie przymawiają,
Gdyż to nie jest ku sławie, kiedy więc wieść prawi,
Że się ten aboli ów *białym chlebem bawi.*

Biberstyn, nazwa herbu, na bibów przeniesiona: Brednia wszystkie reguły (przy piciu wina); póki wino winem, Jednym się pieczętują wszyscy Biberstynem.

Bień, chłopska pieśń o Bieniu, bardzo nieprzyzwoita: aż naostatek z Prychną zaśpiewa nam Bienia: zaczem inquisitia, czyją by to winą (pożar powstał w miasteczku)?:

Wszyscy się na to zgodzą, że djabeł przyczyną,
Że duda grał, a baby śpiewały o Bieniu;
Ktoś i przysięgał, że go widział na podsieniu.

Bieszczad, Beskid; zawsze się gniewa, koźli, sępi, pod ponurą jako Bieszczad na plutę kryjąc oczy chmurą 170; wieś Beskidnej niedaleka dziczy; bieszczedni oprawce, gorzej od bieszczednich zbójców; zbójcy na Bieszczadzie; tedy już w mieście gorzej będziem żyli niż na Krępaku albo na Bieszczedzie Wirgin. 60.

Bigas; w Libuszy, o niezgodnych stadłach:

Niech się nikt złem od dobrych rzeczy nie odraża,
Musiałby nigdy nie jeść, kto wszystko uważa.
Dlatego się nie żenić? przed trzaskiem do lassa
Nie iść? mam za kulfana, mam go za bigasa;

czy nie zamiast bikas, od bik?

Bigos: starzy chowali dla gości, jacyby się po obiedzie trafili, zimny bigos, nie potrzebujący ciepłej wody; dziś skąpy sam nic nie je, a dla gościa chowa zgniłą wątrobę 200; fraszka o bigosie w żałobie (z atramentu) wzięta z Jagodyńskiego Dworzanek.

Bik drągal; w rewerendzie lada ujrzysz bika; kiedy leda bik piórkiem tak dziwaczy Poczta.

Bitarnia p. *gruszka* i por. „*witarnia*, gatunek gruszek“ W. Pracki wyrazy krakowskie Prace filolog. V, 158.

Błam skórka futra; *co błam, to nie opuszka.*

Błazen; każdy błazen swoim strojem; choćbyś chodził w kapie, nie radzisz, bo *na takich wszędzie* mowią *kapie* II, 124.

Blazgonić pleść; leda co blazgoni (opiły mówca weselny); co mu w gębę ślina przyniesie, blazgoni; por. słyszę, co blazgonisz, Przewodowski, Judasz 1611 r.

Blomuz z francuskiego; blomuz, potaż i frykacz.

Blwać, blwać się chce uszyma (słysząc długie czcze gadanie) 242; *kto bluje, ortami płaci* (mawiamy).

Bobek; kto je bobek, głośno abo cicho smrodzi, gotowy swar, gdzie jeden na drugiego składa, pies ich zgodzi pod ławą, choć bobku nie jada; *nie śmierdzi nie pachnie* też, ów zajęczy bobek 523; niech zajęczego bobku, niech wąchają jaja co ni śmierdzi ni pachnie.

Bobo straszydło. świat... już nie strasznem śmierci bobem Ogród II, 186; straszyć jako dzieci bobem 831; por. jako wróbel owych *bobakow* zawieszonych na trześni, Mijakowski kokosz 1637; że to wielkie Bobo (tak straszą baby dzieci) Zniesienie obrony collegium i t. d. z roku 1628.

Bóg: (poeta gani) że co dziesiąte słowo to przysięgam bogu (dyabła wspominać niegrzecznie, za to) bogiem kłamstwo zaświadczać na końcu języka 859; o niewdzięcznikach: ze starym za drabiną... wolą tacy Da li Bog niźli Chwała Bogu, wolą tego, który w próg niż co idzie z progu; dziad *bogalny* (szpitalny, nieraz, 913 i i.); *bożyć się* znaczy albo zaklinać się (ów się boży i t. d.), albo poświęcać się Bogu, n. p. panny mam za wymowne (wymówione), bo się muszą bożyć (wstępują do klasztoru, gdy rodziców nie stać na posag); w Wirginii: a ten (gołąb) na skrzydłach będąc obarczony, Miłosiernie się pod rozbójcą (sępem) boży, Czekając, rychło on hak wygłodzony Między kości mu aż ku sercu włoży.

Bojca bodźce, ostre bojca w bok włożyć.

Bończ, pop turecki, wielka bończów gromada hałła krzyknie hałła; że się wróżka mieni ich bończów Pogrom r. 1673.

Brać, (o pszczołach i bartniku) Ach mizernasz to pomsta i nierówna zwadzie, Zbójca cały — gospodarz żywot przy niej kładzie, A wżdy wedle przysłowia *bierzesz chleb nie bierz zdrowia.*

Brajcary, ładownicę z gęstemi brajcarami Księga Chamów k. 392.

Brałt z gry w karty, chcąc im brałt odbić Pamiętnik Poczobuta; w Dyonei Kaz. Ogińskiego 93: nie z ochotą ani serca konsensem, lecz jak mówią *brałtem brałt zbijając.*

Brawować hałasować, włoskie bravare; brawuje po sejmikach szlachta polska skoro składają na Osmana poborów ośmioro — dzisia, kiedy osiemdziesiąt przy ciężkim podymnem, umilkną i t. d.; na jednego brawownika pod Gołębiem Ogród I, 103; brawarye hałasy, włoskie braveria, brawarij Mor. II, 132, por. swoje rozpościerać brawarye Wojsznarowicz orator polityczny I (1648), 6; cudowne brawarye stroi Cichovius Pogrom dyabła aryańskiego r. 1659 i t. d.

Brekla zatyczka w gorsecie, panna wtyka breklę i t. d., (nieprzyzwoite) Ogród 216, por. w Compendium medicum z roku 1703 także z rogów sznorowkami, podkładając je breklami, Łącznowolski w Zwierciedle 1682 przypomina na końcu: powiedzą (damy), żeśmy o brekli cale nie wiedzieli: jest to kij co go z przodku pod kabat wsuwają ale źle, niech go raczej na grzbiet obracają.

Brekleszt materya podła, por. kromleszt; nie moda po koralu na chłopcach brekleszty Ogród II, 261; rychlej cnotę w brekleszcie znajdziesz, niż w purpurze; Miczyński, zwierciadło korony polskiej r. 1618, wymienia pomiędzy podlejszemi suknami: lundysze, breklesty, szychtuchy, baje, karazye, kiery.

Brodafiasz, *siwofiasz*, o brodatym, o siwcu, wedle węgierskich przymiotników na -asz, bardzo częste u Krzysz. Piekarskiego w Suplemencie

i t. d., n. p. brodofiaszom obłocznym, siwofiasz upluskany i t. d., u Załuskiego we fraszce (Rytmy III) znachodzimy nawet „chłopa siwobrodafiasza“.

Broda: brody, które powagi, rozumu, nauki znakiem były, postrzygli teraz na peruki; obacząli u kogo, naśmiewać je wolą — cóż niemają z brody śmiać? sami wąsy golą; Ogól ją (długą siwą brodę) djable dziwy (sześćdziesięcioletni w czub nabrawszy tańczy z dwiema młodemi), niech naszych nie wstyda, będzie z niej wiecheć, wszak wiesz, na co się ten przyda?; z brody wyglądasz na wojewodę, ale i kozioł ma ją a rozumu tylko tyle, że chcąc piskorza poimać, co biega w zawody i t. d. (znany żart z Kochanowskiego) — leda k.... to zrobi, choć nie nosi brody 199; niema-li w głowie mózgu, niech i włosu w brodzie: winną wiechę zawiessieł, nas chce zbyć o wodzie? 891.

Buhaj, w Libuszy k. 58:

Człowiek żądze cielesnej rowien do buhaja;
Bydlęca tam obora, gdzie białychgłow zgraja.
Dosyć mężowi jedna do roboty żona,
Tysiąc — a i jeszcze mało ich — na Salomona.
Ostrzegaj się buhaju: jak się na cię zszepną
Jałowice, i uszyć z rogami odepną.

Buksztele, wie że jej ze sklepienia wypadły buksztele (Odjemek herbow, Mur).

Brok śrót, dwie garści wsuwszy broku do fuzyej spore; brokiem ustrzelano głowę tego człeka Odjemek 172.

Brożec, noszenie na głowie od brogu nazwane; o „czubieniu się“ brzydkich kobiet, na głowie chusta z forbotów podniesiona brożcem 866; opisując w Libuszy jesień: przełożywszy swą Bachus ferezyą brożcem czekał na kufie wina zimy z koziorożcem.

Bryże stroje; dzisiejsze płci niewieściej bryże; niechaj po głowie strzmi bryże 136.

Brzeg na Szlązku; z wołami do Brzegu (lub z pszenicą po Wiśle rusza szlachcic).

Brzytwy sekretne; ni nacz nie zejdą tylko na sekretne brzytwy (poemata polskie i t. d., co St. Niemojewski r. 1608 tyłuutarnią nazwał).

Buba, sam na każdy dzień pijan jako buba 96 (duchowny, wychwalający innym mierność); i goście i gospodarz pijani jak buba Ogród I, 57.

Buje, ogorejąc te buje zuchwały drygancie II, 79; płócienne nawom rozdymając buje Peryod XV; *bujawy,* skrzydeł bujawym przystrzyga, gdy mu (koniu — ciału) rostą buje Peryod XVI; znowu buje wyrości w pięknej Olesi Ogród II, 62 (o Jerzym).

Burdziuk wór z koziej skóry; choć natka kiszki jak burdziuki; patrz Bajka.

Burka, swiadczą burki, kierejki, katanki, peruki, strój na grzbiety, frantowskie na umysły sztuki 803; inszych wodzów przybrali w buzdygany i w lipnickie burki Merkuryusz 54; burka kryła wodza, porówn. Pogrom r. 1673 (Sobieski) choć go tenże deszcz moczy tenże mróz wychładza, lekką tylko okryty burką dla zaszczytu; (hetman) idzie odziany burką pokryjomu.

Burkatela brokat, (polski zbytek tylko myśli o tem) sługi odziać koralem, burkatelą stropy Ogród III, 127.

Bucze od buków, jak *snopie*, *chłopie*, *trscie* (trzcie), *włosie*, *mrowie*, i t. p., leśny prowent z dąbrowiu i bucza Ogród IV, 21.

Burta, nawa rozpuści nagle źle sklijone burty Peryod XV.

Burmistrzować, przewodzić, o młokosie przed starcem:

> Choć ieszcze słusznie z gęby mleka nie obliże,
> Przeciesz chcą dwa przed siedmią burmistrzować krzyże.

apolog: Aquilam scarabaeus quaerit:

> Chrabąszcz, który w kobylim gnoju gniazdo miewa
> Na orła, *burmistrz gdańsk: na króla się gniewa;*
> I na ziemi i w Polszcze wedle mego zdania
> Wielkiego się spodziewać trzeba zamieszania,

na boku dopisane: *burmistrz gdański rozgniewał się na krol polski co z tego będzie nie wiem.*

Buszować, ruskie бушевать, wspominamy dla mylnego wywodu u p. Karłowicza, słowo nie stoi w związku z *buchnąć* i t. p., lecz jest niemieckie *buschiren* od busch, por. buschklepper i t. p., wyraz łowiecki, o płoszeniu dziczyzny z krzaków, potem ogółem o szperaniu, przetrząsaniu.

Byl łodyga; nim uroście w byl i w kwiat się rozwije to siemię; każda (paproć) swym bylem rostąc gęściej.

Bździoch, *bzdyk*, *bzdyś* Wojna Choc.; do śmierci nie wywietrze co *bzdzigłowski* gada; *bzdęga* napój smrodliwy, mieszaną ze smrodliwym gorzałczyskiem bzdęgę.

Centurzya którą dzieci na glisty piją choć barzo nierady Ossol. 7.

Cetys, jeden z rodów wygasłych, jakimi się przypytują do znajomości lub pokrewieństwa: „wyliczając Cetysów, Bobolów, Cyngotów“; o Bobolach nie potrzebujemy wspominać; Cetysi i Cyngoci zaś podszywali się pod szlachectwo polskie, Buccella (ów znany lekarz Batorego „tak się w Polszcze zbił na pigułkach“, prawi o nim Księga Chamów f. 43, że mógł kupić starostwo filipowskie na Litwie, umarł nagle, bez

testamentu, nie mając syna, pieniądze złożył był u siostry, która wyszła za *Cetysa* (Jan Cetys, włoch rodem, mieszczanin krakowski), ten zabrał te dostatki; kupił Igołomią, miał dwóch synów i dwie córki, Igołomią synowie po ojcu rychło sprzedali; Cetys Mikołaj był u p. Miłońskiego żupnika wielickiego za strażnika, co przystrzegał formanów, aby soli nie kupowali u górników niecechowanej z gór, był na tej straży r. 1633, nieżonaty. „*Cyngot*, chłop z rodu, o tego gienealogiej wspominał... Bobola, że wiedzą, skąd jest rodzic, *w Podgórzu* arendami bawił się in anno 1633“ (f. 58).

Ch i *h*, pisownia niestała, więc *chaw* i *hajwo* (tu!); *chabina* (musi róść chabina gdzie się ją nagina) i *habinki* (Jakub kładł do żłobu strugane habinki, Odjemek 148); *chaja* i *haja* (zob.); *chaba* i *heba*, nazwa grubej materyi (nic przed czarną do wojny biała nie ma chabą 181, twierdzi senator, radząc kozaków chłopami polskimi wojować).

Chujda, wołają na jastrzębia: słucham rychło zawołasz chujda, rychło świśniesz Odjemek 160 (niemasz na doręddziu mięsa, płatkiem błyśniesz); chujdaj, kiwaj mu mięso 142; stąd hujdać hujdawka = chuśtać, chuśtawka.

Chleb, *chleb rogi ma* kiedy chudy nabrawszy ciała pysk odyma 179; *chleb na kiju piec*, pacierz poniewolny szeptać 871 (oboje nie do ładu por. u Korczyńskiego o utracyuszu: z wioski długi (go) wybodły, *chleb na kiju piecze*[1]).

Chlustać, *chlusnął nie przymusnął* (mularskie, zaczął nie skończył); *chlustał, chlustał, aż i ustał* (urwało się, nie stało wątku).

Chuchra czy *kuchra*, wnętrzności rybie, kiedy (łosoś) w dziurawy brzuch ikrznę, *chuchra* włoży Odjemek 186 (tak poprawiam mylną pisownię odpisu Przyłęckiego, w którym *chudra*; co innego *chuchro* nadrabskie, zbutwiałka).

Chłystek o psie; że często chłystek porwie, chartowi uciecze.

Chodziwy (koń); chodziwy koń przeciw rączemu w Hippikach K. Pieniążka z roku 1607; jako kiedy daleka znuży kogo *chodza* Sielanka 1676 r.

Chróście, na chróściu.

Chudzięta: kiedyby głodem corocznie nie marli chudzięta.

Chwałecki samochwał; odbiera od Chwałeckich swoje boskie dary 3; poecie posyła wiersze Chwałecki, twierdzi o nich, że są jakby „do-

---

[1]) Przysłowie u Rysińskiego, *kto ze mną chleba jeść nie chce, ja z nim i kołaczów nie będę*, podobnie w Wojnie Chocimskiej (Kto z nami nie chce chleba, my z nim i kołaczy), odmienił w pamiętnikach Paska (str. 143) Pukarzowski: *kto z nami chleba my z nim kołacza.*

bywszy gołębiowi z krztonia“ (o dobrem, pięknem ziarnie), gdy one w samej rzeczy podobniejsze „do wróblego pszonaku“ 86; w przysłowiu ruskiem (u Lwa Sapiehy r. 1601) nim *Chwałko* nachwali się i t. d.

Ciasnocha, w brudnej ciasnosze 234; por. M. Krowicki Apologia 1584: ćiásnochy y koszulky; *ciasnocha* spodnica, ale nie wierzchnia Sprawozdania IV, 20.

Ciemiec rodzaj skóry; za safian ciemiec II, 95, w mizernym pałasz ciemcu i podłej meszynie 11; por. w Instruktarzu celnym W. X. Lit. z roku 1629 od sta skor ciemcowych.

Ciemnochudy: bywszy kto ciemnochudem (chudopachołkiem).

Cierpota; bale krzyż bez cierpoty nikogo nie zbawi... może się nazwać cierpotą, kiedy o kim... plotą Odjemek 179.

Ciesiołka ciesielstwo, odprzysięgła się ciesiełki (omełki) Odjemek 167.

Cieszynka, fuzya, pewniejsza zbójcy cieszynka z za buku Ogród II, 263.

Ciora ciura; leda ciora zająca, skoro go śnieg topi, prędzej niźli na kopnie, upatrzy, wytropi 924.

Ciu ciu wołają na psa; wołam ćiu ćiu ale pies i t. d., 860; hajwo ciuciu!

Ćmiel trzmiel; ćmiele brzęcząc w trawie; (komu brzęczą na sumnieniu ukryte) ćmiele 401.

Cudzić czyścić; chyba jakiem (kwasem) szwiec cudzi bydlęce łupieże.

Cuła onuca, szmata; ręcznik iako cuła, którą baba z cholewy dopiero wyzuła 343; wedle Karłowicza ruskie чулки, o czem wątpić wolno.

Cwelich, cwelichem odziawszy.

Cychthauz Zuchthaus;

Cychthauzem żywot ludzki chciał mieć Bóg z tym światem
Gdzie każdy za osobnym swym siedząc warsztatem,
Na duszę i na ciało robi i t. d.

Cyga (dama) w opasaniu cyga Odjemek 138; (gry dziecięce): piły, gałki, cygi 849.

Cygarka jagniątko, do przestronej owczarnie matki jagniątek różnem wabią bekiem lecz próżnem, skoro wyżmą nabrane wymiączka kucharki, puszczą do nich cygarki, z rumuńskiego *cigoje.*

Cykać siusiać, kto za ósmym krzyżykiem po trzewikach cyka Ogród I, 146.

Cynadra, tyś parzył cynadry w kuchni 207.

Cynek plamy na wyżle, rysiu; pstre cynki kondysa nie przerobią

w rysia; zkąd tak prędko wyżłowe kondysowi cynki; (piękne u psa) na białem, czarne cynki deku 18.

Cypryś, nazwa pieska bonończyka, por. nazwę niemiecką Ciprian dla psa u Grimma: wyglądając jako ów cypryś z zarękawia umiezga, kryguje się i grymasy stawia 870.

Cys = Cygan, Ogród I, 70.

Cyt milczenie, długim cytem 382 (wychodzi i dług z pamięci); por. u Gawińskiego: cyt okropne świat trzyma (w opisie października).

Czaczo cacko; (piastunka dziecięciu) różne ukazuje czaczu; im dzieciom piękniejsze daje matka czaczu... i nam tak śliczne śmierć wydziera czacza Pogrom 1673.

Oczyć ode snu jako dziecięce od płaczu
Zatrzymasz, dawszy leda do zabawy czaczu 442;

powierzchownemi ofiarami Boga nie przebłagasz,

Komu serce, temu też te powierzchowne czacza
Należą, niech w obojgu djabeł świeczkę macza;

kto wolności lada zbędzie czaczem Gazela 108.

Czajka łódź; z gonduły czajki; por. nawy, które szajkami zowią Wypisanie drogi tureckiej Fr. Otwinowskiego.

Czepić ubierać czepiec;

Panny wieńców nie noszą, mężatki nie czepią,
Wszystkie czubią opłaźnie, wszystkie muchy łepią 803.

Czapka. (błazen ma zostać senatorem) jakbyś czapkę powiesił na usr.... kołku II, 156 (przysłowie).

Czerliwy, robaczny; czerliwe ze spodku.

Czerń u zębów; (koń) nadjadszy czerni Ogród I, 8.

Człek, przysłowie: wszyscyśmy ludzie, tylko sam ksiądz pleban człekiem 638: objaśniłem w Archiv. f. slav. Philol. XXII z polemik teologicznych XVI. wieku.

Czochrać się; drapią abo się czochrzą.

Czołdar czaprak; w złotym wół czołdarze.

Czosnek; (Jezus od powrozów) jako czosnek siny; w dalszej odmianie *t* wsunięte, czostkiem: gdy mi pisze *o czostku, a ja o cebuli, o Pawle, on o Gawle* (pierwsza część przysłowia pochodzi z łac.).

Czub; sześćdziesięcioletni w czub nabrawszy (podpiwszy); *czubić*, por. czepić: cudzołożyć: (obce żony nie kupując jej (dyspensy) drogo, bez dispensy czubią 894; *czuba* dziewka, chłopka, (ksiądz wychwala innym czystość a na miesiąc mu mało jedna czuba 96; w niezwykłej stoi czuba szacie; znane i Jabłonowskiemu w Ezopie nowym r. 1731, n. p. czuby służyste, do owej wiernej czuby; dziś żyje ta nazwa w gwa-

rze żebraków i lirników małoruskich, por. *ćuba* baba u W. Hnatiuka, Lirniki, Zapiski Towarz. Szewczeki II, 1896, str. 16 i Cyr. Studziński i Lirniki, Lwów 1894, str. 45, *sztuba* baba (toż u Hnatiuka) i ukraińskie *cuba* baba; por. jeszcze u Potockiego, kędy pani w pomietle, wszytkim rządzi czuba Ogród II, 94; posadzono tęż czubę z inszymi do stołu, a moja czuba ręce w skok złoży i t. d. Czy i *kubrak* nie pochodzi z języka żebrackiego, u których kubrak = żebrak Hnatiuk str. 12?

Czapa i *capa* (por. czaczo i caco), skóra chagrin; trzy gołe (miecze), czwarty w czapie, piąty masz miecz w płótnie... nie szludzi (?) choć go włoży do samego krzyża Odjemek 174; wszak to rzecz nie nowa, że kapturek oprawny, choć pochew capowa 149; nie wnoś nam nowej mody, oblecz pochwy capą, głowę przykryj podszytą baranami kapą 149 (na łysego, co gołą szablę ma w herbie, łeb czapą oblecze, dwuznaczne, czapa = czapka); tak dychtownej przemoknąć niepodobna czapie 169.

Czas, chcąc kłopoty swoje uspić *do czego do czasu* (upijają się) Ossolin. 4.

Czupirało, małoruskie; przy szpetnym czupirale (koczkodanie); por. równie śmieszne u Korczyńskiego w noweli (1698 r.): z gachem *kuperdocha*.

Czwarzyć gwarzyć, swarzyć, aż zrozumiawszy, że się kawy czwarzą o dym i t. d. 17, należy do sroki i papugi ludzkie słowa mówić czwarząc je czas długi;

Choć się tesz w kącie kto z Antonem czwarzy,
Tuszę że teraz, tańszy Kleopatrze,
Dwakroć sparznąwszy na berło nie natrze

Poczta (por. (kaci) ná háńbę się czwarzą Rożniatowski Pamiątka krwawej ofiary r. 1610); chytry ptak choć jednako czwarzy zawsze głosy Sielanka 1676 r.; podobne słowa czwarzyć słowom naszym (umieją ptacy) Ogród I, 120, por. imię Czwaruch w misteryum.

Dąb; jak dębu liznął smak traci.

Darmopych; darmopych piętą przed ledakim wierci 493; darmopych się suwa (o chodzie jego).

Dawać, niewieście, psu cudzemu, dziecięciu, dziadowi, coś dał, jak w błoto rzucił: przypowieść ta mówi 326; *dałam jajko dziadku* i t. d. (z arcyrubasznem dokończeniem) II, 98.

Dejneka kozak prosty; na kształt naszych zebrani dejneków (Gallowie) Syloret 445; (na sejmiku szlachta milczy aż rozgrzana trunkiem krzyczy, że mury padają) gorzej niż na Rusawie gdzieś między dejneki; w Potrzebie z Szremetem roku 1661 opowiada szpieg polski

o przebraniu: czuprynka była naprzód po nos zawieszona, a głowa co trzeci dzień brzytwą ogolona, dejnekiemem się nazwał i t. d.; w interludyum Mitrof. Dowgalewskiego polak wymaga świadka, żyd: nascoz waseci świdok, znaje i dejneka i t. d. Kostomarow wywodził tę nazwę motłochu kozackiego od słów *de ne jakij*; powtórzył to Rolle opowiad. histor. serya V (1887), str. 211 Puszkarenko... z hołoty uformował pułki zwane dejnakami (z małoruskiego de ne jakij t. j. ladajaki); u Jerlicza tłucze się Czarniecki „z chłopami dejnekami“, co trafnie wytłómaczył za p. Jabłonowskim Korzon, Sobieski I, 207, od tureckiego dejnek kij, a więc dejneki chłopstwo w kije uzbrojone. Tłómaczenie to zawdzięczamy prof. Antonowiczowi, Kijewskaja Starina 1889, I, str. 222: r. 1665 sądowi przedkłada skarżąca „arcum album alias łuk białogrodzki, sagittas quatuor atque dejnekam alias wegierę“ (por. tamże: per fenestram baculo alias wegierą extrusam); tur. dejnek znaczy i kij (cybuch) i raz kijowy. Por. nazwisko kozaka Daszka Dyneki, broniącego Stawiszcz przeciw Czarneckiemu.

Daradzka nie ta, co sobie radę da, jak mylnie w Księdze Przysłów str. 96, lecz co rada daje, wszetecznica, jak z całego ustępu (Opaliński str. 56) wynika:

czy rozumiesz, że pani Daradzkiej córeczka
lepszą będzie niż matka, która dziesięć razów
musi odetchnąć niźli wszystkich wyrachuje
pańmatki swojej gachów — tak ich siła w liczbie;

z formą *pańmatki* por. niżej (pod *pan*).

Darmoleg żartobliwa nazwa kołnierza futrzanego, nie grzejącego, drugi brat nasz by *darmoleg* lisi co owo więc nic po nim, choć do pasa wisi Rey Źwierzyniec str. 147 (wydawca mylnie ospalcem, leniwcem tłómaczy); por. w Exorbitancyach Widawskiego r. 1603 „od *darmolegu* kołniérza co nim świat grzeją“ („świat grzać a grzbiet ziębić“ o płaszczach kobiecych z obszewką z futra, lecz nie futrowanych, tamże). W podobne żartobliwe nazwy obfituje dawna polszczyzna, n. p. *boże poszycie* zam. czupryny, włosów (n. p. zatym obadwa jęli się za *boże poszycia* Falibogowski Dyskurs marnotractwa r. 1625); por. niżej *raki białe*; *bóg zapłać* = kapiszon (Świętek Lud nadrabski 689); *koci wrzask* = rzepa; *budzisuka* = stróż nocny; *dławiduda* = organista i t. d.

Dek, na białem czarne cynki deku (u psa), pod dekiem tej skóry; już u Lorichiusa tak r. 1558, n. p. koń dekiem, pochwami, alebanty (!) przychędożony, ale rodz. żeńsk. n. p. musi z nich tę dekę zdjąć I. Niemojewski O jedności i t. d. r. 1566.

Dekiel, tylko co ma dać ognia przez dekiel kosmaty (obscoenum).

Derewnia. (Kanina z Berdechowem) *wielką* w górze *derewnią* świecą,

zwrot przysłowiowy, por. Sewer. Bączalski Ochrona koronna r. 1606, o magnatach: *wielkąście wy derewnią* w tej koronie naszej; ruska forma słowa częsta od J. A. Kmity (r. 1595), Zimorowicza i t. d., w Excytarzu Gawińskiego: w lichej derewni i t. d.

(Dera) derha, derka; w wiotchey żebrać derce II, 156, ubiorem były dawniej gunie, siermięgi, derrhe, zgrzebne płachty; nic niema derrha z karmazynem Ogród III, 78.

Deszcz, jakby też rzekł *deszcz idzie bo kij w kącie stoi* (o niedorzeczności, jak n. p. szczęśliwy bo w czepcu się urodził i pod.); dawny to sylogizm szkolarski, ergo baculus in angulo, por. n. p. W. Słupski Odprawa Rozentretera r. 1610.

Djabeł, a tyś to rzekę *djable dziwy* dymy ludziom przedajesz 7 (o aptekarzu, którego zioła na dym chyba. fumos vendere); *ten to djabeł dziwy* (w przysłowiu dodawano: co Ruś wiąże, z jakiejś dziś zapomnianej anegdoty — historyczne reminiscencye, o Bolesławie Śmiałym i pod. naturalnie zmyślone); *djasek*, patrz Porwon; patrz Mędrochna.

Dętka ze szkła; (panna) kiedy została miasto perły dętką (o upadłej) 220.

Dłużec kij, na którym sokoła noszono; nie czuje odlewanych dzwonków, ani dłużca; przy dzwonkach mocny dłużec miedzy spony wprawić Odjemek 142; *dłużnia* kij bartnika; dłużnie żywicą zrosłej nie odedrze.

Doba; (o wdzierających się w szlachectwo) aż Wielmożny, aż Jaśnie, skoro wsi nazobie, co łacniej przyidzie, jeśli żonkę ma *na dobie* (por. nadobny) 804.

Dojutraszek: dojutraszku sługo (który nigdzie dłużej nie wytrwa); Polacy biorą na króle dojutraszki (bo nie dziedziczni).

Dom; przysłowie: *czego nie ma doma, nie rychło uwre* II, 40.

Doroczy roczny; czyńsz doroczy; jeśli go honor choć doroczy (na rok jeden) potka.

Dosyt; żadnego niema człowiek dosytu łakomy; Jużeśmy dosytem Ich nieszczęśliwem nakarmieni żytem Poczta (t. j. snopkiem herbowym Wazów).

Dowodny, choćby najdowodniejszy wyżeł nic nie wskóra Odjemek 142.

Drabant nazwa tańcu; Drabant albo raczy Nowoswiecki przez grzeczne damy chwytanym kołem odprawiony taniec (na tytule Libuszy).

Drabina; *za drabinę* (wyrzucić kogo), zwrot przysłowiowy, n. p.:

Nie żeby oni jaką zasłużyli winę,
Tylko że słabszy, przeto z nimi za drabinę.

Drabstwo rzemiosło draba, utworzone wedle i szewstwo i knapstwo 960.

Drążkowy; o drążkowych senatorach, hałasujących, zamiast uczyć się od krzesłowych senatorów (drążkowi siedzieli na ławach lub stali) 354.

Droga, lepiej w drogę popierdując niż spluwając (posiliwszy się niż na czczo) II, 143; *święta drożka*, pielgrzymka do miejsc odpustowych; daremne święte drożki, daremne suchoty.

Drewno; o małym chłopcu (179): *nie masz co wziąć we dwie drewnie;* w intermedium chełmińskiem (Archiv XVII, 121, sarka mieszczanin na żołnierza): niewart wziąć, złodziej! *we dwa wiory* a przecię to ma wsobie iakieś psie humory; u Troca: nie jest co wziąć w dwa wiory (w Księdze Przysłów 622 mylnie przez „ubóstwo, bieda wielka“ wyłożone); por. Żagiel termin na protestacyą 1599: niektóre muńki, które *złe we dwa wiory wziąć.*

Drot, język ci drotem stanie Libusza; (o zimnej kąpieli) oczy na wierzch wyłażą, wargi drutem staną, zęby z języka robią drobiankę siekaną Pogrom r. 1673.

Drożdże: przysłowie sellam oleo abstergere tłómaczy: wskórał jak ten co się drożdżami utarł (od tego jest woda; drożdżami palec tylko więcej pomażesz, a przecież go nie obliżesz, choćbyś i miodem utarł).

Drwa głupstwa; skoro ów przestał i drew na pasiekę nawalił (nałgał) 807); bez drew nie bywa (gorzałka) 841; nowe drwa i ci piszą (dzisiejsi mędrelkowie); stąd *drwić*, u Miklosicha Etym. Wörterbuch mylnie od drwa oddzielone[1]).

Drypcić; bo w miejscu tylko drypći, nie pociągnie z góry (uparte bydlę); por. pręcey drepci Kmita sendbrief abo list i t. d.; Jántászek z wojny moskiewskiej r. 1663: podobnoś to przy kiju drepćił.

Drzewo; w maju na ściany, w czerwcu na pal (opał) drzewo rąbią 889.

Drżypol; (wolą modlić się w izbie) niż bić na Drzypolu, radź rzeczpospolita, radź o sobie krolu! Ogród III 147 (patrz Janczarycha).

Dubas, baba szpetna; dubas zmierziwszy paskudny.

[1]) Por. ruskie i nasze duby, duby smalone (dziewczyna duby smalone bredzi u Mickiewicza), por. Помяловскiй собр. сочин. I. 184, gdzie Череванинъ opisuje wrażenia „chmielu“ — и пойдутъ писать дубы еловые дубы сосновые дубы липовые! — плохо (odpowiada Молотовъ) если они пойдутъ писать i t. d. W Księdze Przysłów brak zwrotu przysłowiowego, *drwić czy drogi pytać*, wcale dawnego; czytam go n. p. w noweli A. Korczyńskiego (1698 r.), k. 14: (ów to *oszyndowaniec* t. j. trzebień, wysztafirował się, *przedrabował* grzebieniem łeb i t. d., stroi *dygi*, prawiąc swe poselstwo przed Polakiem; ten udając zagniewanego *bez obłuzu* ofuknął go): *drwisz czyli drogi pytasz... sensi* czyli *perdą* zamroczony (por. niżej Sensiperda = gorzałka).

Dubiel; z dubiela nie będzie karasiem, przesadzaj w staw ze stawu (t. j. durnia nie przerobisz) II, 163.

Duchnik, duchowny, Ogród III, 50.

Duda, dudka dudziarz; że duda grał, a baby śpiewały o Bieniu; dudzie z gadkiem; sobiem ja dudkę najęła.

Dudek; dudek duda (ptak); dudki abo kawecan (na krnąbrnego konia); dudki, o smrodzie; starzawszy się (baba, niech robi co chce:) magluj zmarski, postaremu dudki 134; toż skoro wszytek prześmiardł dudkami przez skórę II. 125 (o panu młodym z defektem żołądkowym);

Bo choć nie trupem, ale dudkami prześmiardła,
Dwadzieścia w żywym grobie lat leżąc z okładem:
minęły z światem huczki, nastąpiły dudki 747.

Dudu, por. *odudzieć* oniemieć Sprawozd. IV, 337; o niebie ni dudu; o ziemi ni dudu Peryol XV; o mszy ani dudu; o dani ni dudu Wojna Choc. 315; o szturmie ni dudu Pogrom r. 1673.

Duha, ruskie; wyprzężone wczora z bron szewluhy — lepsze leda żyd kładzie w chomuncie do duhy.

D... podex; gdyżby na starość szkotu za sobolą iupę Duszkoż! onym ogonem okryć gołą chałupę II, 107; wywinie palec starą uciera-jąc tekę kogo nieszczęście weźmie na swoję opiekę II, 144 (tak samo w Regestrze lustratiei woiewodztw płoczkiego i mazoweckiego r. 1569, rękopis niegdyś nieświezki, dziś petersburski, polskie IV Folio Nr. 102, k. 154);

Nie politycznać w polskim przypowieść języku:
S..., p........, prząta jąc brzuch z rzepy, trawy dzierżał,
Ktory kiedy nadyma, trawa się urwała.
Ztąd przypowieść: *d... się w g..... pomazała.*

Duszkoż wykrzyknik, o gdybyż!; por. wyżej; niejeden rzecze duszkoż znowu być młodzieńcem Ogród I, 31; częste u Gościeckiego, Poselstwo Chomętowskiego 1732, n. p. Duszkożby w momencie w swoim stanąć szaraju; Duszkożby wszystkich było z tej wydźwignąć doli; Duszkożby w godzinie jednej się na ojczystej obaczyć dziedzinie itd.; ba duszko z was oberwać tę suknią z lisami Intermedium chełmińskie (Archiv XVII, 121).

Dutepasy, ruskie; że się ostatka domyślił a potym *dute passa* (umknął), nie czekając guza Korczyński, nowela;

Nie daleko myszkuje stary lis od lasa,
Jeśliby mu przed charty przyszło *w dutepasa* 199;
Znajdziesz takie upłochy, którzy zrazu basem,
Naostatek z ratusza umkną *dutepasem* 291;

pu-ściwszy kot (zając) Leżajsko (łogowisko) poszedł *w dutepasy* II, 156; poszli nasi rodzicy z raju *w dutepasy* Sielanka 1676 r.; poszedł (więzień) *w dutepasy* Ogród I, 28.

Duży silny, ruskie; póki był duż, najduższy pomorczyk (najsilniejszy koń pomorski) 475.

Dwaki, za dwaki owe (bankiety) Ogród III, 49 (są to właściwie garki na jadło, dwojaki).

Dwuraźny podwójny; boleje dwuraźni (:łaźni).

Dybki pęta; i na nich by nie trzeba kajdan, dybków, pęta; póki dybków, póty go.

Dyga ukłon; poszedł za dygą; *dygotać*,

Darmo ten czoło koźli i gębą bełkoce,
Komu na przyszłą drogę kolano dygoce.

Dychtowny, *dychtować;* dyktuje sparę w beczce; (opisując piękną izbę) okna w cyrkiel, drzwi dyktowne 208.

Dyszelny dyszlowy; orczykowym i szkapą czynić się dyszelnym 875.

Dziecko; głupie dziecka, trzeba się strzedz dziecek, z małymi dziecki, (żydzi byli przeciw chrześcianom) dziecki, głupimiśmy dzieckami; por. dla dzieck swoich, dzieck jak szarańczy Vąglicius swawola wyuzdana żydowska r. 1648, dziecka (dzieci) Joz. Wadowski cień itd. 1691.

Dziedzierzysty; mały zaś dziedzierzysty 193 (potrzebuje lekkiej zbroi, nie tak jak rosły chłop i t. d.); zając dzidzierzysty; drop, zając dziedzierzysty; por. Karłowicza słownik.

Dzięga ruskie, dwie wdowej dziędze.

Dzierżeć, dlatego jest stara przypowieść a dobra *dzierż a bódź* Rozmowa kruszwicka z roku 1573, Plater Pomniki II, 71, o rządzie silnym.

Dzierzba ptak; 856:

Sikora musze, dzierzba sikorze na zdradzie,
Kobuz dzierzbie, kobuza jastrząb pastwą kładzie,
Na tego orzeł, strzelec na orła się skrada i t. d.

Dzioki, z włoskiego, pierwej zagra dzioki; jedni (pląsą) chołubca, drudzy ruskie dzioki (rym: skoki, w Jovialitates i u Lindego fałszywie dzioły).

Dziórawy; dziórawy świadek nie świadczy Ogród IV, 34 (to jest kobieta, wedle znanej starozakonnej zasady); stąd dziwią się w Lopesie St. Lubomirskiego, jakim sposobem Faramuszka ma stawać jako testiculus.

Dziś, dzisiem cały wiek człeczy; do dzisia dnia i do dzisie dnia (por. do dzisiey chwili u Chróścińskiego, Pharsalia r. 1690); od dzisiedzisiednia Tressa 104.

Dzwonek, kto *tego dzwonka szczerze ruszy.*

Dziesiąty, Syloret 219 w opisie rzeki Araksesa:

> Na drugiej stronie szumne morze dycha
> A dziesiąty szturm najdalej wypycha.

Potocki liczy z klasykami dziesiąty szturm (wał, por. 119: wałami zarzeszył morze) jako najsilniejszy, Rusin zaś dziewiąty, n. p. w Onieginie: на берегъ радостный выноситъ мою ладью девятый валъ, albo w szkicach bursy Pomjałowskiego (Собраніе сочин. II, 1874, str. 90): бурсаки зная что у Аксютки девятый валъ на брюхѣ (najsilniejszy głód mu dociskał) бережно припрятывали ломти хлѣба и зорко слѣдили за нимъ; Owidyusz Metamorfozy XI, 530 vastius insurgens *decimae* ruit impetus undae (por. komentatorów i cytaty ich o tym fluctus decumanus, o greckiej τρικυμία), Żukowski tłómaczy zaś: валъ огромный воздвигся, страшный, девятый; Девятый валъ tytuł romansu Danilewskiego i t. d.

Dziostra z włoskiego, do każdej dziostry i pojedynku, abym z nimi dziostrował, Piekarski Bohater.

Emir rozkaz, twoje wykonać emiry; por. Pasek str. 368: (sułtan) posłał emiry do wezyra (nie „książęta").

Etymologie: ciemierzyca, bibe elleborum (szalonym mawiano) ciemierzycę (tak nazwaną bo mózg) przykryty ciemieniem 171. *Wół:* wół zaś — przetoć wołem zową — stąpa wałem 367. *Zwierciadło* 535:

> Zkąd rzeczone zwierciadło? Że mu nazad wraca,
> Kto szkłem do siebie abo do czego obraca.

Kijów, od niego (wysep i miasto Chios) jako brydzą Kijow ma przezwisko 564. *Biesiada*, co innego biesiady gdzie bies siada znaczą? 833. *Sąd*, *rada:* od siedzenia sąd, radę od ratusza zową (na boku dopisane: siadmy ta poradmy sia). *Skarb*, że z karbów zbierany 939 (na boku). *Łysy*, rzeczony od łyskawice, bo łyska zdejmując czapkę latem i zimą, żartobliwie, Ogród I, 38. *Kościół*, 947:

> Że od kości ich (ofiar) wzięły kościoły przezwisko
> Stąd bowiem barzo tego podobieństwo blizko.

Kniaź, tytuł na Litwie od świniego głosu.

Faber, z niego czerpie ks. pleban całą swą naukę.

Fałdy, miłością powolnością fałdów mu przysiędzie (żona mężowi, będzie mu panować) Libusza; i kawaler równie fałdy łamie, kłania się, obiecuje aże i t. d. Sielanka 1676 r.

Fansliber feinsilber, por. pod *fanszlibrowym* pastorałem (mylnie w druku *taszlibrowym*) Pasek Pamiętniki 251; 593:

I o księdze podobno rzeką ludzie mojej
Papieru dość, nauki nic się nie okroi:
Lepszy niźli funt cyny łot srebra w fanslibrze
I tej więcej na karcie bywa niż na librze.

przy fándzlibrowem rzędźie Satyr polski na twarz dworską [1]).

Faryna włoskie, mąka; gra (loterya); wszytkim gra co się tycze ciała na farynie; straciwszy kilkadziesiąt ortów na farynie 538; gra jako na farynie potrząsając trzosem, w niepewnej fortuny farynie 725, II, 93:

I ta z jej (fortuny) faryny, gdzie korcem ich nasuła,
Z miłego dla pięknego zsieść, wzięta reguła;

farynnika Jowisza, siepacza Marsa, mydlarza Apollona, Piekarski Bohater.

Fastrzyga, puszczaią fastrzygi (:ligi) 292.

Ferezya, ubiór staropolski, 948:

Dość żeśmy się puścili staropolskiey rezy,
Ferezyi, dołąmonow, choć i żydzi krezy
I każdy, co wziął z przodkow, trzyma naród póty.
Cóż nie miały za starym zwyczajem iść cnoty?

II, 128: Książę kniaziem, kniaź prostym zostanie bojarem,
Z Usarza dragon, z tego drab psy po wsiach straszy —
Tak z ferezyej kontusz, z kontusza, choć stary,
Żupan, z żupana szyją ludzie szarawary.

Fergadrony, larmo każą w bębny bić, że na wszystkie strony straszne larmo, okropne słychać fergadrony, Tressa 103; będzie to termin niemiecki, *wer geht rum* czy coś podobnego, bo od niemieckich terminów roi się w wojsku polskiem, por. n. p. w Ojczystym Apollinie (opis potrzeby Olkienickiej, częsty po rękopisach): *fajfrowie*, *panszrajtery* (Panzerreiter), *antwachty*, trzyma w gotowych *flintach gleich* na wszystkie strony i t. d. Już około r. 1662 napisano wiersz „Do Ichmościów, co opuścili zwyczaje polskie a maniery się niemieckiej i strojów jej chwycili“ (Rękop. Akad. Umiej. Nr. 447, k. 265 i nstpn.):

Już się Polska, jak baczę, na starość skurwiła,
Bo nam bękartów siła w Polsce narodziła.....
Śmierdzące *pludry*, więcej niż *portki* kochają,
Bo na miejsce onych swych sławnych pułkowników
Stworzyli *oberszterów*, jakichsi *fendryków*,
A miasto poruczników jacyć *leitnantowie*,
Tu pan *major*, tu *kapral*, wsiędą *sirantowie*,

[1]) I w noweli Korczyńskiego o obróżce pieska: na szyjce fandzliber z aksamitem, tych fandzlibrowych dzwonków dostanie w kramach.

Pogineli strażnicy, tylko *wachmistrzowie*,
Niemasz oboźnych, tylko *quatermagistrowie*

i t. d., kończy wezwaniem:

Zaczym mili Polacy bądźcie Polakami
Weźcie znow portki na się a w komeż (tj. precz) z pludrami;

Poczobut w Pamiętniku pisze: poczęli *furwachty* gęste zawodzić; na *furwachcie* stojącego Wójcicki II, 153.

Flader, pódźże do sadzonego we flader dziardynu Sielanka 1676 r.

Falit, bankrut, oszust, i rozezna szczerego zaraz od falita 242, niechaj bóg wytknie ręką pogańską każdego falita, Merkuryusz 160.

Flamski, flamskiej nici Odjemek 138.

Flaki, Rękopis Akad. Umiej. 865, k. 60 (Niechaj się nie bawią flakami): Bo panny z tego szydzą i za zły znak mają Gdy widzą, a młodzieńcy flaki obierają. Podobnie i Potocki (ponieważ słabeusza flakami — por. Knapiusza — nazywano?); baranie flaki zwano Nalewajkami; o flakach, jakie panny robią ze ślazem (?) pisze Ogród I, 73.

Firacyntel, dawny wyraz górniczy z niemieckiego, achtzentel, por. pro uno vase wulgariter zachczenthel argenti inventi Helcl II, Nr. 1922; w Cancio de Hungaria z r. 1541 (w Tomicyanach) z Budynia Turcy wywieźli „srebro, złoto, achentale, carzowi ku czci ku chwale"; mało cetnar ołowiu na firacyntele srebra Ogród III, 23.

Fartyczny, *fartyczne* zamki i kłódki Korczyński nowela (1698 r.), 51 b; *fartycznych* zapor, tamże 9, 6.

Fiu, *fiute*, *fiutyniec*, po staremu *fiu* Listy K. Chodkiewicza; ten bies w peruce, co był w czuprynie młokosem, toż *fiute brde* pod siwym, co pod czarnym było włosem 857; widziałem często *fiutę* między pany Bratkowski świat i t. d. 1697 r., nieraz w Księdze Chamów o Myszkowskim, n. p. k. 80 zawiózł do młodego *fiutego* Myszkowskiego, 419 Myszkowski *Fiute*; masz li być *fiutyńcem* Ogród I, 19, por. Satyr podgórski w r. 1654: a po *fiutyńcach* da Bóg dobrych panów; obok *fiu* i mazurskie *fsiu bziu*, n. p. w Poselstwie z Dzikich Pól i t. d.

Fawować sprzyjać, chłop chłopu fawował w tem ...i wrona z wroną przyjaźń wiedzie Księga Chamów k. 199; w rytmie swym fawować Rakowski pobudka r. 1620.

Fidrygance zaloty, figle, na górę gdzie się zaczęły *nikczemne fidrygancye* Piekarski suplement bohatera 1665, (żony o mężów nie dbając) z kawalerami odprawują *fidrygance* i zabawy śmieszne, dla *fidrygancyi* żeninych, Bohater.

Frycigierna (ficygierna u Naruszewicza, amasia), słońce porwawszy się z namiotku poruczyło godzinam (Horae) fryćigiernom swoim domo-

wym i t. d. Piekarski Bohater; por. huculskie „ficigórna, żinka koketka“ W. Szuchewicz. Huculszczyna (1899 r.), str. 33 (rumuńskie *fecioara* pucelle?).

Formfeliczek karlik, (że Wp. jest) *formfeliczek* własny... *odukały* (wypasiony?) karlik malusienki Piekarski Bohater.

Formibzdy suffeni (qui stulte sibi placent, φίλαυτοι), w garść sobie bździ a wącha zową się suffeni, w tym celu bywają u nas kaznodzieje poobiedni, że cudowne koncepty pełną wina głową formują, dlatego ich *formibzdami* zową 958.

Ficom facom woła dragon (niemiec), gdy go mistrz prowadzi, o rózgach myśląc, lecz ten go wiesza II, 112.

Flis, pewnieby cię kradzionym nie unosił *flisem* (Parys szpetną Helenę).

Forga węgierskie, kita, nieraz, n. p. bończuki, forgi, skrzydła, kity, ptasze pierze, chceć mu się biedę skrzydła, kity, abo forgi; zupełnie odmienne zaś:

Forgocz pobocz, por. czeskie farkaš Schwanzriemen (mylnie Karłowicz w Słowniku), że kandybę ślepego wiąże *na forgoczu* 976, stały na forgoczach konie II, 172, spuścić skórę z forgocza, Ogród IV, 146.

Forzt, ulubiony Potockiego termin, znajdujemy go w Strumieńskim o sprawie stawów r. 1573: tarcicami albo jakimi forsty, u Leopolity, forsty (wyd. I) — deszczki (wyd. II), dłuża jednego forstu (deszczki II); leżę jako tram przybity na traczu, póki śmierć tego forztu rzeką łez do trumny nie zerznie;

> Nie forsztem, choćbyś zawarł miedzianym się sklepem,
> *Wszędy kapie na tego, co się rodził kiepem* Odjemek 164;
> Kiedyś Tarło, trzyj forszty, trzyj dębowe ławy 155;
> Tram świeży, woda bystra koło rzuca chyże,
> Byle piły, w godzinę trzy forszty odstrzyże 130;

porówn. *forśty* deszczki podłogi Sprawozdania IV, 343, *foszty* deszczki 376 i t. d.

Fortugał, czeskie *kortukal* Steifrock, list Zborowskiego do Lamparta Sierakowskiego (ok. r. 1625) żeni się nie z panną, bo w te czasy panny w *fortugały* rosną a kurczą się w posag (ręk. Ossol. Nr. 226); od *fortygała* bez bramow P. Widawski exorbitanciae i t. d. 1603 r.; w tym to *fortugale* Biesiady rozkoszne Baltyzera (ok. r. 1620); stąd nazwisko u Kochowskiego *Fordygał* z Melampidą i t. d., niewytłómaczone dotąd; lecz nadrabskie *furdygała* niespokojny od *furdygi* poszło.

Gaj, padają ptacy na gaj przyprószony śniegiem Ogród II, 260, z łowiectwa.

Gądek, w piersiach wsiadanego śmiertelny gra *gądek* (por. skoro

się *skrzypek* w piersiach wsiadanego ozwie 865); gadek ociec jego był, na brzuchowych skrzypkach grawał Księga Chamów k. 85.

Gamaleon bestya skrzydlata Tydzień, potwór odrębny zupełnie od chameleona.

Gdula gruszka, co zob.; *grdula* toż samo u Kochowskiego, czego Linde nie tłómaczy, *r* wstawione; inne jest *grdul* u Piekarskiego, Bohater Straszny i Suplement tegoż: milcz *grdulu* nikczemny, ci niewypolerowani *grdulowie*, (o nieukach lekarzach, morzących ludzi receptami) *grdulowie*, bików raczej niż medyków.

Galbin moneta, kilkuset galbinów odżałować, Dyalog 82; por. bał się w oduznym jakiego *galbina* uronić komu z moich, znać za groszem płacze, Korczyński wizerunk 1698, k. 36 — od Galby? jak Juliusze, Krystynki (talary), ruskie jefimki (Joachimsthaler), Tymfy i t. p. od panujących i myńcarzy nazwano.

Gas zamieszanie, trwoga, gas na wszystkie piecuchy Ogrod II, 190; na was to gas, co ciału, co służycie światu 532; gas na draganow i t. d.; w Pamiętnikach Paska (str. 147) mylnie: takim łuszczybochenkom spodziewać się, że kiedykolwiek od wojska będzie na nich *gar* (niby „ogień", zamiast *gas* tumult); jeśli lada kiedy gas na cię nie będzie Gołubski tryplika r. 1615 (od niestornej młodzieży); jużci to na mię gas uczyniono woła Zamoyski r. 1583 przy napadzie; rozumiejąc że to gas uczynić chce na nie Postępek rokoszu r. 1606 (rękopis petersburski, Różnych języków XVII Quarto Nr. 23) i t. d. wyraz pochodzić może z węgierskiego (*gaz* błoto, zmaza i t. p.).

Gidyja kandyba, zwarłem ostrogami *gidyą* Krz. Piekarski suplement Bohatera 1665, dziś po narzeczach drągala oznacza.

Glanek, pętlica niżej glanku węgierskiej przyszyta delorze Ogród I, 80; każ spuścić aż pod pachę wyniesione glanki 85.

Gładko, *gładkość* (kobiet) i t. d.; w Libuszy 58:

Co się ma gładko starzeć, prosto z młodu rośnie,
Osęka się z korzenia zaraz krzywi sprośnie;
Zmłodu się tarnik ostrzy, zmłodu kolą głogi;
Z miękkiey lipiny skrzypce, z jedliny ożogi;
Zmłodu podkrzasuy, wzrostu nieczekay jabłoni,
Jeżeli chcesz owocu doczekać się po ni.

Tamże śpiewa Terpsichore (k. 57):

Komu dały być pięknem z przyrodzenia nieba,
Krom wody, żadnego mu bielidła nie trzeba;
Szpetna — niechaj baranka, niechaj pułbarańcze
Na krzywe włoży czoło, co do pomarańcze
Płonka (nie rzekę gorzy) — pniak ją rodzi leśny —
To ma do owej — jakby z kądzieli pacześny

Patrzyła; nuż musztasie, nuż gdy muchy lepi,
Sowę chyba, sokoła pewnie nie, zaślepi.
Gdybym nie człekiem była, lecz niemem zwierciadłem,
Spadałabym się przed tak obrzydłym widziadłem;

gładyszka, nie patrząc gładyszki.

Głupi, głupi rękawicą plecy we dwoje zimno cierpiąc (okrywa) 393.

Gadzina ptactwo; ta gadzina (osiadła pola Chocimskie i t. d.) Poczta.

Gągnąć, gęś gągnie: gęsiem odziać owocem (podarować puchu, pierza) Ogród III, 134.

Galantom; galantom jak dziś dworskich zową II, 127.

Gawron, jakby tesz kruk przyganiał gawronowi że ma czarne pierze, gdyż łabęć najsłuszniej obiema 171: z Gawronow domu; jada gawrony (t. j. Mazur, marszałek trybunalski, potem): kawy pija, kto pokawił na mem dekrecie Ogród II, 167.

Głobić, szkoda pługu głobić w twardej ziemi.

Głowa, jak ją noszą 875:

Niemcowi głowa goła, Lachowi kosmata:
Jakby z trzeciego szydził. Golić Polakowi,
Niemcom kudlić należy, postrzygać żydowi.

Gniew, (stara przypowieść) że *gotowe nieszczęście gniew równego pana* 721.

Goła śmierć, czego Linde osobno nie wystawił, częste po przysłowiach, n. p. prędzej będzie nim się *goła* splecie (w Księdze mylnie objaśniono *łysa*), nie pomogą zioła kiedy każe wsiadać *goła: goła* ma ten obyczaj, odstrychnie wszytkiego Krasiński taniec (1670 r.) str. 496; *goły jak bęben* wrócił. A. Korczyński: *goły*, panienka ta *na gołym obroku* dotychczas stoi (przypowieścią prostą o tych, które już ołtarza dorostą) Syloret 376: *goły* w częstych złożeniach, jak *gołoledź;* skoro go śmierć z grobu wysadzi w sądny dzień na *gołogumnie* 979 (i dziś po narzeczach znane, tu użyte w porównaniu żywota ludzkiego ze snopem zboża; (poeta nie pożycza więcej sieci na ryby sąsiadom, kontentujcie się kapustą w piątek) żyjcie poście nadzieją choć przy *gołojuchu* (jucha goła, bez rybek) II, 40, por. *gołoszyjca* niech nie będzie przystawem (lecz dobry gospodarz) Oekonomia Gostomskiego r. 1644.

Gomoły bez rogów; z takim rogaczem (którego rogi przyprawne jak u mego sąsiada) łacna gomołemu zwada 249; z barankiem od matki gomołem; ten wczora był rogaczem, dziś chodzi gomoło.

Gomółka: jakby chłopa koprową gomułką w pół przeszył, tak się, słysząc, że wszystko (grosiwo ze sprzedaży wołków) zostawi, ucieszył

(jakby go gomołką przestrzelił Rysiński, inne podobne zwroty patrz pod Siano).

Goniony, taniec, w Libuszy o małżonkach:

Są co za jednym z sobą pięknie siedzą stołem,
Z sobą zawsze w taneczek pięknem idą kołem;
Bywa czasem goniony oknem na wyścigi,
Mąż kańczugem a żona wierciochem na migi;

por. w Kokoszy ks. Mijakowskiego r. 1643: pan ucieka, gdy mu pani z oburącz zamuszcze czuprynę, woli uciekać niż z panią po domu gonionego bez muzyki tańcować.

Gorgolić się, od gorgów = trelów, nadymać się, gdzie się na możniejszego ubogi gorgoli; por. Gołubski tryplika r. 1615 na ich niewinność się gurguli; Cichovius wizerunek r. 1650 gadania (ministra) gorgoleniem zowię.

Gorzałka, o jej nadmiernem użyciu świadczą i częste wzmianki (choć piją ją głównie na czczo, wstawszy, lub przed obiadem) i liczne epiteta, n. p. 841 mowa o ciężkim winie u biskupiego stołu, po jakim trzy dni chorował, niech je pijają biskupi i duchowni:

inszym *Gochnę*
Co ją za *Sensiperdę* mają i *mędrochnę*:
Bez drew prawda nie bywa, lecz ta cnota do niej,
Że jej tak jako wina Księżej Bóg nie broni;

sensiperdą poić się; nasza *mędrochna* siła mężnych czyni Falibogowski dyskurs 1625; Baba Matlaszewskiego: napijałam się *mędroszki* z kmoszkami; Gawiński w hymnie Bakchowym: ale wiochny, Gierki, Żochny do swej wolą juz *mędrochny*, pszennych lag towarzyszki, gdy mózg zleją piosnki pieją i t. d.; pijaczka jedna baba gorzałczana ślubuje wstrzemięźliwość, chyba dla poratowania zdrowia jej się napije i ratuje je już dziesięć lat gorzałka II, 159; mieszaną ze smrodliwym gorzałczyskiem bzdęgę; jedna tylko gorzałka — serce gore, gęba łka (napój strapionego ojca, gra słów); zażywszy *gochy* Wojna Choc. 222; patrz *Prostucha*, *Ślepucha*.

Górnica, wdziać górnicę w jamie Ogród I, 84, por. *górnica* płóciennica, Świątek lud nadrabski 695, *górnica* sukmana, Kolberg lud VIII, 307.

Gra słów, kalambur; częsta n. p. 683:

Moskal, jako pies porwawszy flak z *wołu*,
Uciekł, mało Smoleńska, Kijowa, Zadnieprza,
Jeszcze strzeże, za mu się dostanie co z *Wieprza*,
Zapomniał, że nie jeden raz litewska *Kiszka*
Ilekroć jej skosztował, sparzyła opryszka,

Zawsze w niej zęby ronił swe, ze ścierwem krukom
I zgłodniałym na opas zostawiwszy sukom.
Dobrysz *psu Psków*, nie żywiąc nieszczęściem się czyjem.
Za z Smoleńska, z Kijowa *smolnym* weźmie *kijem*.

albo II, 36:

Komu do Żywotowa droga, nie do Gińca,
Niechaj się ślizkiej ścieżki trzyma, nie gościńca.

W wierszu do Tarłowej, wojewodziny smoleńskiej, gdy z Łużnej jadąc na Białej się załamała II. 181: Nie trzeba szukać Opalińskiey palu (opału), zwłaszcza Cieplicką mając na swym dworze; Biała głupia, bo choćby zawsze chodził smolno. To wojewodzie smoleńskiemu wolno, Ani mogła chcieć dla narybku Tarła i t. d.; nieprzyzwoitsza gra słów w pokichuj Waszmości zdrowo w Ogrodzie: Jebuzeyci i Amureyczyki (szukać ich dziś chyba na Litwie): (synowie Abrahama ogłuchli) na nie dziś odrzuciwszy Abra. cham tylko zostanie Nowy Zaciąg; na szlachcica z kupca:

A *odważyż*, pytam, gdzie? co szlachectwa gruntem.
Aż ów: aboś nie widział, że pieprz *ważył* funtem;

na szlachcica z parobka:

Doczytałem się tego z świeżo przeszłych nowin
Że *grabią* zwie od *grabi*, *grofem* od *grochowin*;

inne: veto — ve to!; nie złota (wolność), lecz zła to rzec się może, litery pociągnąwszy na to; hemoroidy — amory i t. d.; por. kruk (ptak i moneta) pod Orzeł — podobnie w Niemieckiem: nach Bethanien gehen (t. j. do łóżka) i t. d. Takież kalambury częste u Wesp. Kochowskiego i innych.

Graca, gracą nauk niebieskich obrabiał (ogród).

Gradobić; ba jeszcze tak żałośnej końca niemasz lici, Zachowaj Boże tonąć nam po gradobici (po wojnach kozackich turecka).

Gramatka, (starzy dla zębów) mając szczokę rzadką kaszą wolą żyć albo gramatką (niż mięso jeść) II. 48. por. w intermedium (Archiv XIII. 399) gramatku z klebem y zpiwem (co kucharz z gamratką miesza): gamrotka lub gamrota są ziemniaki po odcedzeniu utłuczone zmieszane z barszczem lub żurem. Wład. Siarkowski nazwy potraw ludowych koło Kielc, Wisła VII, 74.

Gratka, Korczyński w noweli (1698 r.): już mu poty panowała *gratka*; widząc że się trafia gratka; *gracyalista* rezydent, co to ani prosząc, ani proszony ani też służąc bez dyskrecyi w dom cudzy się wrochmani, gorszy od żebraka i t. d. 560.

Grobel, grobla.

Grodza, giną one owczarnie Chrystusowej grodzy (por. *gródza* płot

Świętek 696, ożerdziowanie Sprawozdania komisyi język. IV. 336, *gródzka* żłób dla owiec 304).

Gruca, dobra i na kaszę gruca.

Gruszki, wymieniając rozmaite ich gatunki: są *panny*, *baby*, *muszkatelki*, są *gdule* i *bitarnie* Ogród I, 170; gryfików uryańskiej gruszki III, 76; por. u Kochowskiego: mijasz winniki i smaczne bitarnie — w „Lindem" zrobiono z tego jakąś „wodę przy warzeniu soli".

Groch, należy do ziemiańskiego obiadu (n. p. Ogród III, 134 przyniosą po ziemiańsku i groch do obiadu), więc i za obiad służy, n. p. Rebles prosi Mileta z córką na groch z sobą, że jutro będą u mnie officyerowie, Milet mówi: na grochem tu proszony, przypłaciłbym grochu Tresa k. 97 b; niech się Tatar bachmatem, *rumlem* (zamiast rumelczykiem!) Turczyn szczyci, lekkie oba do biegu, cudne są *w kibici*, prędko natrą z impetem, prędko nazad płochem jako mówią *od ściany* odpadają *grochem* Poczet 408.

Guldynka, gwinty się, jeźli często krajcarem je skrobią, choć będą hartowane, w guldynce wyrobią Odjemek 131; szukaj do swej guldynki inszego z krajcarem Ogród II, 228.

Grele, czeskie *hrale* lanca? ruskie *hrali* widły? czy z niemieckiego? (por. Karłowicza i. h. v.); por. (kpiny z herbu): trzy *grele* (kopie) na krzyż, co się niemi rzeźnicy z piwowary na jachtelach zbijają Księga Chamów k. 470 b; *grelę* miasto kopiej co się piwowary na jachtelach niemi zbijają k. 386.

Grześ cunnus, Wosiński nazwał się od *wosia grześ*, co go panie pod fartuchem noszą; w opisie pięknej białogłowy (Karmanowskiego): *grześ* jak murzyn.

Gryfiki, *grefiki*, szczepiki, n. p. gryfiki uryańskiej gruszki do szczepienia; choć gryfik nazad wyjmiesz, kloc rodzi ze spary (obscoenum); o grefiki do swoich prosi mię ogrodów.

Grypsać chwytać, zarwać, jeszcze cię na honorze grypsa; por. jak złotko grypsnie Kręcicka, Józ. Rzewuski zabawki wierszem r. 1760 (komedya Dziwak).

Grzebło zgrzebło; grzebłem czeszą.

Grzyb, skarga na senatorów, co to, na urągowisko obcym, dla rodu lub za pieniądze na urząd się dostali:

W głowie grzyb miasto mózgu, *ono* na wątrobie;
Urągowisko obcych a gawęda w radzie,
Szczyre głowy kapustne w ludzkiey maszkaradzie

103; pół wojska głodem co rok w obozie umiera, tych dobija, tych orda jako grzyby zbiera 133;

Chłop jako dąb, serce jako żołądź:
Jednym się kontentować panowie Longini,
Siłaby to dwa grzyby w barszcz kłaść gospodyni;

(w lesie rozmaite grzyby) insze *rydze* i *biele* a insze *wężówki*... zdybiesz łanuszkę uszczkni, daleko szmer z lichem mijaj (ma rada, szaleć niechceszli) opichem Ogród I, 6; trudno z grzybka (starego chłopa) przetworzyć na *golca* 155; por. bo się po *grzyb* zchylą a *kozaka* nogą popchną Księga Chamów k. 447.

Gustaw Adolf:

Leży Gustaw zabity, ale sława żyje,
Jako bił Niemcow żyjąc tak po śmierci bije...
Cóż kiedy rzadko tacy Gustawi się rodzą!

661; straszny niemiecki tryumfator Gustaw Adolf i t. d. pod Lützen i śmierć jego, pomszczona od Szwedów i wojska, w którem było Anglików Sasów Prusaków i Danów — wszyscy, ktorzy Lutrowę cechę wzięli na sie 849 i t. d.

Gwiazda, błyskając jako żacy gwiazdą na Trzy Króle.

Haja, *chaja*, zawierzucha; pierwsza z ordą chaja; zawartka i marcowa haja; por. u Gawińskiego w opisie listopada: zimna, haje dmą w okna; w krakowskiem (Kolberg VIII, 304) chaja, chajawica, chujawa, chujawica, kujawica to samo.

Hala wykrzyknik, hala! hala! bydło.

Halsztuch, pozna halsztuch na bracie.

Hełm, *pod hełmem* = mieć w czubku, podpiwszy sobie, np. w Pamiętniku Poczobuta-Odlanickiego 1640—1684: (na sejmie elekcyjnym słuchano posła szwedzkiego) ale go bardzo konfundowano, gdyż sprawa *pod hełmem* u wielu była; Gołubski (Sawicki) w tryplice z r. 1615 mówi o przeciwniku, szkalującym katolików: wierzę, że na ten czas *pod hełmem będąc* pisał; Twardowski Sam., Władysław IV (1649), str. 148: wymowy *podchełmowe*; Opaliński w satyrze na pijaństwo: drudzy *pod hełmem* (opiwszy się, jak małpy) żartują i figlują; A. Korczyński nowela (1698 r., k. 66) o Włochu podpiłym: wtedy, jako ma być *pod hełmem*, był odprowadzony (do domu).

Haramza czerń, ani mu (Rakocemu) tak haramzy (czerni pobitej) jako luto wołów; haramzy jest lekki (mówili Turcy o Polakach pod Wiedniem); por. pod Rękojeść; i zaraz mu (Michałowi) Haneńka za wierną straż z płochym przybierają kozackiej haramzy motłochem Merkuryusz 52; por. Wal. Odymalski Żałosna postać korony polskiej i t. d. 1659 r.: Wiszniowiecki wbił na pal „Pułiana y Gandzę“, co „z Krzywosapką“ 80000 zebrał „charamzy“ (charamze na innem miejscu). Serbskie charamija zbój, charamzada łotr, wschodniego pochodzenia (arab.

harami, haramzade, Miklosich türk. Elemente I. 67); Bohun w Winnicy ze swoją harandzią, pozad prymasa (archimandrytę) Charamdziá wetkáłá Białobocki odmiana r. 1653; por. nie leniwa Hámzá, nie unoszona chałastra hańbią i t. d. Rożniatowski Pamiątka krwawej ofiary r. 1610.

Haraśny od haraz l (dobrze, po myśli); niemoże wiersz być ładny, nie może haraśny.

Hasać, hasze po karczmach (mnich); koń hasze, pląsze Tydzień.

Heco, okrzyk myśliwych na zająca; długo zając dosiada, choć mu trąbią heco 179; gęby nie śmie otworzyć prócz Boże daj zdrowie, abo jeśli wyjedzie pole ze psy heco 134.

Herap, herapić; biją psa leniwego od herapu (zdobyczy) kijem, herapić (ubić) zająca.

Hetka, szkapa; wlecze się parą hetek po drwa II, 163. niedawno cię wiózł cug poszósny — na jednej się dziś włóczysz hetce środoposnej.

Hołysz, hołota: z wzgardzonego obsessa, z nagiego hołoty krolem będzie od taków, od ciężkiej roboty.

Hord, ruskie гордъ viburnum lantana, гордовый, гордовина, por. polskie *gardlina* culmen, zob. niżej *szakłak*.

Hustem, gęsto, obficie, niewinna krew się hustem cedzi Merkuryusz; mogąc pić czarką hustem leje po ziemi Pogrom r. 1673; por. krew lał chustem St. Lubomirski, Classicum 1673 r.

Huszcze gąszcze, gaje huszcze, (rym: puszcze) Tydzień.

Hurmem, okrzykiem albo hurmem (kozacy wojują) Trąba na rozprószonych etc. r. 1649. Słowo to mylnie z *hurtem* (Miklosich) lub z *turmą* (Malinowski) porównywają i zestawiają; ono rumuńskie, ale nie od turmy owiec, lecz z *urma* ślad, następstwo; najdawniejszy przykład (u Leopolity) zachował też rodzaj żeński (*hurmą* wyciągnęli); por. w Pamiętniku Niemojewskiego wyd. r. 1899, str. 87 a też trudno było i chybić *w takiem hurmie* ludzi; prowadzą Husseima *hurmem* do pokoju Twardowski legacya.

Huczki, k. 747:

> Minęły z światem huczki, nastąpiły dudki,
> Darmo flasze stawiają, gdzie niemasz pobudki.
> Vivat na tamtym świecie do win i konfitur
> Trąbiliście panowie, trąbciesz dziś moritur.

Huzno podex, ruskie; weźmie pan młody po huźnie.

Hryc chłop ruski, chłop; ten cel nauki: kto się nie rodzi szlachcicem, woli drzeć ludzi księdzem niźli ich kraść Hrycem 972, por. oni hryczowie (o Kozakach) Białobocki klar męstwa 1649 r.

Jaje, 539:

> Staroświecka przypowieść, *złe jaje bez soli*.
> Niewczym przypodobani do niej apostoli itd.;

wylicza zalety znakomitego człowieka, który jednak że nie pieniężny, *bez soli jajem;* por. Bobek; nęszci jaje, zleź z pieca, obleżały leniu! Obłup że mi go pierwej, rzecze, ku jedzeniu 115.

Jałat błazen, nicpoń: aleś brzuchem, jałacie, zasklepił się babiem Odjemek 164: Mor. 131:

Ale ów jałat czemu opasał się szpadą,
Idąc w pole z korzeniem byczym za gromadą?

(skoro w wojsku ani służył); dopadszy baba po plecu schowanego jałata Ogród IV, 200; niechaj im (rodzicom dziecko) rośnie jałatem I. 124 i i., por. (Żabczyc) Czwartak r. 1629: Jałat to a nie junak, kto nie sprawiedliwy, W życiu marny w potrzebie tchórz, w mowie kłamliwy; Ethyka dworskie 1616 r.: Przy paniej nie uściskać, nie urznąć palcata w lesie, mieć chleb a nie jeść, poszło na jałata; St. Słupskiego zabawy orackie 1618 r., w. 691 szukają (słudzy) barwy coby była od bławata, Choć w tym bławacie czasem znajdzie i jałata, Nietylko szlachtę; w średniowiecznej literaturze powtarza się w wołaczu *a yalacze* proch dolor! w glosach Marcina z Międzyrzecza (około roku 1430) i *yalaczye yalaczye* euge! euge! w Wigiliach za umarłe ludzie.

Jamułka jarmułka, czapeczka; szlachcic o swojej jedzie chleba bułce (na wojnę) a Jegomość się wczasuje w jamułce Ogród I. 130; ruskie ермолка, ialmurky Helcl (roty) II, jarmolki Stryjkowski, jamułka Cnapiusz, iamułki owe tureckie E. Syxt o cieplicach r. 1617; w pamiętniku Niemojewskiego (wyd. Hirschberg 1899 r.) czytamy coraz o „jamułkach perłowych, podlejszych złotogłowiowych" i o szłykach „marmurkowych" — marmurki, ruskie murmołki, to nic innego, tylko jarmułki: pisze o nich wyraźnie Niemojewski: „czapki, które my *szłykami* zowiem, Moskwa *marmurkami* zowie, których iż pospolicie bojarowie moskiewscy z czarnych lisów używają, naszy *czarnych lisów marmurkami* przezwali". Wypisujemy to umyślnie, gdyż Linde, nie wiedząc o tem, nazwę czarnych lisów z marmurem połączył i niesłychanych nigdy „Marmorfüchse" utworzył.

Janczarycha, słynne uroczysko, właściwie Honczarycha (a więc nie „niewola jańczarska", jak Linde całkiem dowolnie tłómaczył); komu brzęczą na sumieniu ukryte ćmiele „wolałby wspomniawszy śmierć, jako dziś hołysze, konia w garści trzymając żyć na Janczarysze" 401, (o żywocie niespokojnym) inaczej będziesz mieszkał jak na Jańczarysze II, 146; będą orać Tatarom gdzie na Janczarysze Poczet Herbów 13; por. nie tam kędy się ciągną puste Janczarychy rękop. petersb. różnojęzyk. XVII Folio Nr. 35, k. 293; Szymon Cerenowicz, grotta grzesznika pokutującego 1755 r.: gdyż bez pokuty w świata Anczarychę iść nie-

bezpieczno, złamie dusza sprychę. O położeniu tej słynnej mogiły, na czarnym szlaku, na wododziale Teterewa i Bugu, na granicy czterech województw (Kijewskiego, Wołyńskiego, Podolskiego i Bracławskiego) pisał prof. Hruszewski w Zapyskach Towar. Szewczen. X. 4; na mohiłu Honczarychu r. 1546. u Wieliczki ciągnie Juraś Chmielnicki r. 1660 na pole Honczarycha imenujemoje, Samowydeć mówi o „szlachu Honczaryskim", jeszcze w r. 1754 czytamy „aż do Hanczarychy i mogiły Słonczowej". Potocki wymienia nieraz i inne sławne bitwami miejsca owe, n. p. ktoś z Merła i z Drzypola albo z Janczarychy (gdzie przed oczami wodza Tatarom kłęby osiadł i dopier Monsiur zetnie zęby) Ogród II. 43; (i my starzy bywali) w obozach po Merłach, po Drzypolach, po Niedźwiedzych Łożach (ale nie rozprawialiśmy tyle o naszej wylanej krwi jak dzisiejsi żołnierze o swych gówn...... zasługach) 63. Toż i u innych spółczesnych n. p. Łukasz Opaliński w Poecie (po roku 1650): bramarbas jego

Cecory liczy, Chocim, Smoleńsk, Łozy
Niedźwiedzie albo Kumejki, gdzie wozy
Snadź na kopije wielką siłą brali
Kiedy kozacki tabor rozrywali i t. d.

O Merle czytamy nieraz w pamiętnikach Oświęcima, n. p. pod r. 1646: z Achtyra ruszyłem się, na Merle stanąłem, z Merla ku morawskim szlakom i t. d.

Janczy cygan kobzista króla Władysława napiera się zacnego urzędu, król mianuje go królem cygańskim.

Jarmarek: początek i koniec jego wytrębują,

Skoro jarmark wytrąbią, Szoci się z towarem
Rozjadą, ci zostaną, co dają na karty,
Drożej też, choć nie pewne, choć tego nie warty

505; uwijaj się złodzieju, nim jarmark wytrąbią 889.

Jaszcz, ruskie; jaszcze, miski, talerze i sprzęt z drewna iny Ogród I, 5.

Jata, szałas: zdybawszy dziada gdzieś przy drodze w jacie 913.

Jedynak, niemasz dziwu, bo *każdy jedynak swej duszy* Merkuryusz w. 163, przysłowiowe, każdemu życie miłe.

Jelec ryba, płocice i jelce; lipień, kiełb, jelec Ogród I, 5.

Ikrzna, kiedy (łosoś) w dziurawy brzuch ikrznę, chuchra włoży Odjemek 186.

Imo mimo, i podobno ci wszyscy jego (Boga) niszczą władzą, co się do różnych inszych (pośredników) *imo oń* udadzą 628 (zamiast imoń, wedle doń dlań i t. p.); *imojazdą* wstąpiło (do mnie); radzi drudzy szlacheckie imojazdą domy nawiedzają.

Indzinger inżynier; por. indżienigerowie Białobocki klar męstwa r. 1649; mądra indzienigierka na tytule kazania z r. 1650.

Jost góra pod Sączem; jaki na Jóście w bagnie rodzi się kobylem 101.

Ipsym, *ipsymować*, mieszając swych prywatnych konceptów ipsymy 9 (o duchownych); wodę ipsymują winem, wino ipsymują wodą 472 (węgierscy winiarze, którzy je i solą i bierzmują — z czego bolą głowy po winie — najgorzej, jeźli opiły węgrzyn w nie chucha i złego ducha wpędza); fałszu i ipsymu kto nie miesza w złoto II, 143; w Nabożeństwie (pijackiem, około r. 1750, rękop.) od wina ipsymowanego wybaw nas Panie.

Irzyk ptak. jaskółczy rodzaj w Polszcze zową Irzykami (apodes, bez nóg, latają tylko lub leżą lub wiszą) 211.

Istyk, wykalać istykiem — styk.

Julop, czerpa na jady śmiertelne julopy (ilopy w drugiej redakcyi).

Junaczyć, kto pirwej niż do wojska do żony junaczy 389.

Kafa kawa; lać z kafą w wywrzeszczone gardziele ukropy, kinie kafę Pogrom r. 1673; żarty z kawą — pokawić.

Kakozele, na nieudolnych pisarzy:

Kto cudzą pracą szpeci, nie bez wielkiej szkody
Tak cnoty jak nauki, niegodzien i wody (pić),
Jakich się tymi czasy z hanyżu i z chmielów
Narodziło w ojczyźnie naszej kakozelów:
Chce zrobić, co u człeka morski widzi kotek.
Coż po nich więcej? dosyć już na świecie plotek.
Co miał szeptać pacierze, kurs na chórze śpiewać,
Woli złą formą srebro na cynę przelewać;

żeby (djabeł) wczasował swoje świeckie kákożele Poczet Herbów (:ściele); jest to łac. *cacozelus*, affectatus et infelix imitator.

Kałdonić, ztamtąd (z nieba) chmury kałdoni (Jowisz) Ossol. 25; żagle kałdoni wiatr, Korczyński nowela.

Kalenica, (rychlej) od ziemi gnije (strzecha) niż od kalenice Ogród I, 156.

Kałarasz sługa, z jego kałaraszy wielu djabeł omami wielu od szturmu odstraszy Poczet; nie jest to „galearius, żołnierz“, lecz termin rumuński, od *calu* koń, *calaretin* jeździec, *calarasiu* konny służebnik sądowy, por. dyaryusz poselstwa tureckiego Jerz. Krusińskiego podstolego podolskiego (rękop. Ossolin. Nr. 224): Radyjowce „antiquitus zwano Kałarasze t. j. ludzie służali, których powinność była na każdą wojnę Hospodarowi do wojska stawać, teraz pospolicie tych kałarasiow zaży-

wają do posyłania z listami", tak samo w dyaryuszu Bieganowskiego z r. 1643 „karałaszowie są to ludzie, których wołoski hospodar po różnych miastach chowa dla prędkiej posługi swojej"; w dyaryuszu Z. Lubienieckiego (1640 r.), karałasz najstarszy (str. 28), posłał kałarasze (str. 35, rękop. bibl. Jagiell. Nr. 2793) i t. d.

Kaczydło, żeby je z wczorajszego wybielił kaczydła Ogród II, 17; Linde zrobił z tego *koczydło* i połączył z Kocytem!! w istocie znaczy ono tyle, co moczydło, por. chorwackie kačkavica quatschiges Wetter, Koth, kačkati brnąć w błocie, kaćura świnia niechlujna.

Kamanaga, i niejeden Noteci napił kamanaga (za Lubomirskiego) Ogród II, 89.

Kandyba szkapa, kandybę ślepego 976; por. śmierć się włóczy na chudej kandybie Wadowski Cień i t. d. r. 1691; posłać go do kandyby Księga Przysłów str. 197, gdzie mylnie od nazwy osobowej (jakiegoś pułkownika Kandyby na Ukrainie) nazwę „konia rosłego a niezgrabnego" wywiedziono; rzecz się ma, jak zawsze, odwrotnie, por. białoruskie (u Nosowicza) *kandyba* chromy, powolny, *kandybać* leźć, pokulto my dokandybajem do dwora?

Kalcedan u pistoletu, nieraz mowa (i sensu obscoeno) u Potockiego i Piekarskiego; osysać jak kalcedan od pistoletu francuskiego.

Kamieniec opoka, (nic nie będzie mogło róść) na jałowej psinie abo na kamieńcu.

Kania; jako deszcza kania upatrują; kto z orła przetworzy w kaniuka; młodego kaniuka; w Wojnie Choc. str. 423 (mowa o mocy i wolności polskiej pod postacią orła: jako miarę przerosła i poszła w swą wolą, leda kaknecy, leda jastrzębie ją zdolą) zamiast niezrozumiałego *kaknecy* należy czytać *kaniucy*.

Kantary, w pochwale Zofii:

Choć ją Bóg był do świata z każdej stworzył miary,
Ale żądzam przybierać umiała kantary;

(stary szlachcic zposponowany przez młodego, zcierpiał to) tylko na kostroucha cicho gryzł kantary, co na innem miejscu wyrażono: gryzie munsztuk litewska na księżą pogonia (o zwadzie Sapiehów z biskupem Brzostowskim); por. też: już mu nierychło będzie przybierać munsztuka (wściągać).

Kapelusz; lecie kapelusz, kaptur dla mdłości na mrozie (nosi niewieściuch).

Kapustne głowy por. Grzyb: *na kupuście* (zamiast kapuście?) por. Gołojuch; jakby strzegła kobyla (łbica) w ogrodzie kapusty II, 89.

Karawan wóz ładowny; jest wino w karawanie; pełne karawany

wiezie: nie odesłałyćby tak całych karawanów insze zakony; jam też kazał założyć z karawana żmudy 96.

Karazya,

Mówią: *karazya-grunt, fraszki-adamaszki*

i t. d. zob. Papinki; zwyczajnie karazyi albo też breklestu na kurty używano Wojna Choc. 149. W Księdze Przysłów: *fraszki adamaszki, karazya grunt* (u Rysińskiego: niemaszci jedno jako nasza karazya; u Knapiusza: nie zna się już do karazyi), por. St. Słupskiego Zabawy orackie r. 1618, w. 599: Dziwna rzecz karazyej teraz już nieznają i na lundysz niektórzy słudzy się gniewają. Do znanego przysłowia odnoszą się uwagi Korczyńskiego (rękopis z roku 1698) o własnych wierszach-fraszkach:

Pytasz mię co to są fraszki?
Dawno rzekł ktoś: adamaszki.
Po nich zaraz kładę bajki —
Wszelkich kolorów kitajki.
Za bajkami chodzą baśnie —
Francuskie tabinki właśnie.
A me też co są Lanczafty?
Są tak mocne jako tafty.
Cóż tedy nazwiem plotkami?
Materyjki z pozłotkami.
Nad wszytko grunt — historyja,
Owa stara karazyja.
To o niej z przodkow podanie
A w kramach jej niedostanie!

Lanczaftami nazwał on własne zbiorki fraszek.

Karasować pieścić. Mars z budziackiego perzu wytarty grzbiet kirysem karasuje w pierzu (mowa o synu, Jerzym i jego „Olesi") Ogród II, 252.

Karawaka, z hiszpańskiego, krzyż (od miejsca odpustowego), nie pomogły paski, paciorki, karawaki, książki i obrazki Ogród IV, 34; zwyklej o herbie Pilawa (półtrzecia krzyża) używa Potocki, n. p. z pułtrzecia krzyżów święta karawaka Wirgin; postrzegszy na twej piersi złotej karawaki Poczet; z pułtrzeciu krzyżow trojaka karawaka.

Karamzały okręty tureckie; w liście (rękop. Czartor. Nr. 362, k. 99): nie sporo podnoszą *na karamuzanie* żagle, trzebaby spieszniej dać Borysa (o ruszaniu się w drogę); por. w dyaryuszu Z. Lubienieckiego z r. 1640 *na karemsale* morzem, (wzięli niewolników) *z karemsału;* w Legacyi S. Twardowskiego str. 155 (w porcie) tureckie *kieremsały;* tur. *qarāmouçāl* espèce de bâtiment de mer.

Karbownik karbowniczy, między chłopy dla kradzieży rachuje z karbownikiem kopy.

Karmazyn. (dawniej tylko szlachcie wolno było nosić karmazyn) innym gunie, siermięgi, derrhy, zgrzebne płachty, lecz dziś karmazyn znikł już z Krakowa i Wilna; że sam nie w karmazynie farbowany z dziada, sług w niem nosząc, na grzbiecie ich, farby dokłada: mowią sąsiedzi, że nie z pełna jego była maczana w karmazynie wełna (o szlachectwie nie dawnej daty).

Karnal, pisze djabeł na trwałym ciał ziemskich karnalu 94: już ci wypadły drogie kamienie z karnalu Odjemek 181: pies herbem na karnalu ryty 164, sygnet, karneol, na karnalu rznięty zając 176, podobnoś żywy karnal do pierścienia włożył (tamże).

Karski, zamiast Piekarski, łże trzy po trzy, baje, drwi, ni na mękach Karski 807.

Kartować układać, (po połowie, siada orzeł na dębie) ssie spony ze krwie, pióra kartuje z humorem 855.

Karuk, pisma (po sercach) na karuku 688 (tyle co: trwale), na karuku w chrześciańskich sercach godna druku, na marmorze pisząc swoje reguły karukiem II, 93.

Karzeł, karłam widział w pasztecie i księgę w kieszeni, pieska w rękawie 243.

Kąsek, (polska przypowieść) *nie obiecany kąsek i z gęby wypadnie.*

Kaszanat rosół z ryb, n. p. w rękop. Czartor. Nr. 362, k. 99 w liście satyrycznym: bodajże i one śledzie *szumskie* spore *bałony* w panwi *do kaszonatu* wrzały; u W. Potockiego: (o rybach jesienią) przyjadły mu się śledzie, przyjadł sztokwis suchy, teraz wymyśla żółte, czarne, szare juchy, młodszemu Panu Bratu dobrze do kaszanatu; por. Czerniecki compendium r. 1682, do rosołu albo terminem staropolskim *do kaszanatu.*

Kawa kawka, kto modli, nie umiejąc, po łacinie, druga kawa 925; *kawy* drwa, głupstwa, *kawić* drwić, pleść; (co astrolodzy mówią), kawy, drwa, dym, wymysły, chaldejska rhamotha 8; aż zrozumiawszy, że się kawy (o dysputujących mnichach) czwarzą o dym 17, jakich nie popisali (mnisi w glosach do pisma św.) snów, kaw, bajek, cudów; na wszystkie, którzy kawią, bałamuty 171; darmo, wiersze dawać w druki, zwłaszcza polskie, bo gdzie się syllaba nie uda, chcąc przybrać jej podobną, kawi drugi cuda; na potym nas sprawy Nauczą drwa gołębskie i lubelskie kawy Merkuryusz 258.

Kęs, że kęs trwalszą pamiątkę zostawi (nieco); *kusy* (zamiast kęsy), jeśli zimie, jeśli na dniu kusem (krótkim).

Kibić przenośnie ujęcie, gors i t. p. znać naturę, znać kibić kondysią; pierwotnie zaś drewniana część łuku, pałąk, n. p. w rękopisie Czartoryskich Nr. 2337:

Miękki wczas, sen zbyteczny, nocna komitywa:
Z was, miłości łuk, kibić, strzały i cięciwa;
I ongi, gdy Kupido przy klasztorze mały
Z twoich ust w sercu moim poił swoje strzały,
W łuk obrócił chuć moję, affekty życzliwe
W bełty, udatność w kibić, affekty w cięciwę;

ztąd łuk kibitny Ogród I. 170.

Kieca, wstawszy z kiece Ogród II, 248; ciepła kieca podle pieca jeślić zimne łoże III, 78.

Kiełb, ma kiełbie w głowie lub muchy w nosie mówi się na zwajce. im trzeba muchy wypędzić, kiełbie wyłowić; Niemiec jeden zowie, nie mogszy wspomnieć kiełbi: ma ten ryby w głowie... lepiejby czym roślejszym niż płwotką tak drobną (narybić głowę)... skoro się ten banior obróci w grób suchy, muszą iść kiełbie ze łba itd. II, 126.

Kijań, (stary klin) ledwie biel minie, jako łyko się w kłodzie pod kijanią zwinie (obscoenum): wziąwszy w jatkach w łeb kijanią Ogród III, 144; *kijce*, jękot pryskał kijce z gęby (plwał mówiąc).

Kinol, nie znały (dawniej nasze panie) pancerole, kinola, pamphila.

Kłącze, prędko (kwiat) z kłącza leci; nam trzeba wydać nowy kwiatek w kłączu (: kwitnij i w Sączu) Sielanka.

Kleparz, gdzie ludzi jako bydło na kleparz wodzono w powrozach 564, sprobowawszy obiessić psa, na kleparz z koniem (jeśli się nie nadają) 580. sprzedawszy parę wołów na kleparzu (chłopek w Krakowie), szlachcic jeden ...gorzałki czy grzanego na kleparzu miodu czy obojga na migoć zażywszy i t. d.

Klepacz, fałszywa moneta; *klepacze* te co je robią w lesie złoczyńcy (kto je dostanie) za co za to udaje czem prędzej... gdyżby na naszę szlachtę ta wybiórka padła, napoły by ich było takiego *klepadła* Ogród II, 218.

Kłóć na kim niedźwiedzia: synowi pisze ojciec z powodu kupna wsi (Ogród II, 218):

Źleś postrzelił *niedźwiedzia*, wpadszy mu sam w kielce,
Miły Jerzy, w konkredyt zapisawszy Strzelce.
Bo już piąty rok, jako *na tobie go kolą*...
I podobno ten koniec będzie przy herapie:
Kto inszy łupież weźmie, a ciebie podrapie.

O znaczeniu i pochodzeniu tej przypowieści czytamy w pamiętniku Wydżgi (wydał Wójcicki, 1852 r., str. 139): wojnę, która u nich (w Austryi) miała gościć, z siebie zwalili a do nas (do Polski) przenosili, i to to jest, co prosta r u s k a przypowiastka mówi (tego więc przysłowia zażywał pan podskarbi, Koryciński) *bić* albo *kłóć na kim nie-*

dźwiedzia, owym uciecha, co bestyą zabijają, ale owemu bieda, co na jego plecach dzieje się takowa gonitwa.

Kłosać obijać (kłosy, por. czeskie klosovati tož); uczyłbym ja był ciebie jako cepy *kłosić*, wzmodliłbyś się był chłopie musiałby był prosić Szołtys z Klechą z r. 1616 (napisał Seb. Skarga r. 1590, Jezuita); trzeba bardzo penami *wskłosać* officjarze takie nieostrożne co byle dworską sukienkę i na woźnicy widzieli piszą go nobilis Księga Chamów k. 135; czy nie należy tu wiersz z Moraliów Potockiego (II, str. 111): szczerym głupi, co wszystkim *da* (w rękop. *ma*) na sobie *kłasać?*

Klok jądro, kwiat, dobor, *klok* wojska Zaporoskiego i t. p. częste w Pamiętnikach wydanych przez Wójcickiego (r. 1608—1653), n. p. II, str. 213. Jest to białoruskie клёкъ jądro, siła, rozum, np. зерно буйно да клёку мало, увесь клёкъ выцягну съ цебе, въ говорцѣ твоей клёку не стаецъ Nosowicz. W pamiętnikach tych znachodzimy i inne ruskie słowa, n. p. nie wojowali ale *wspłosz* rabowali II, 138 i i.

Klin, śmierć od piorunowych okrutniejsza klinów; wypadły jeśli jakie były w głowie kliny (troski).

Klupić się; kto zrałego (zboża) zaniedba, do ziemie się klupi 443; wszytko z ziemie poszło, w ziemię się zaś klupi.

Kmin, dadzą niejednemu kminu (dziś mówimy: bobu).

Knysz kołacz, Ruś piecze knysze (umarłym).

Kobieta, (dopisane u boku): *do niej jako zapalił od niej jako w gębę dał* (omne animal post coitum triste) 612; mowa o Reformatach Bosych i ich świętej regule, ta gdyby ich jeszcze i żywiła, wszyscybyśmy Reformatami się stali:

I kościołaby w krótce na świecie nie stało,
Gdzieby się siedm o męża niewiast zabijało;

żartobliwie w intermedium chełmińskiem (Archiv XVII, 111):

To się świat nie obrócił, to nie wielkie dziwy,
Bo Gierka jak i Wojtek oboje są żywi;
To większa, że dwanaście na tym się zasiędą
Białychgłów, a o portki zabijać się będą;

porówn. Swieże Adwizy z koła panieńskiego (Toruń, r. 1673), gdzie wspomniane proroctwo „że się ich (panien) kilka ma bić o (pl)udry mężowe“.

Tożsamo w paszkwilu p. t. Projekt na odjazd z Warszawy de Madame la Comtesse (de Kozel, kochanki Augusta II; rękopis petersburski, Różnych Języków XVII Quarto Nr. 153, str. 13): pismo powiada:

Że się o jedne pludry siedm dziewek powadzą
A już ci to te czasy, gdy Zośka Jadwiżki
Mało za łeb nieweźmie od królewskiej kiszki

(o wzajemnych sporach faworytek polskich i cudzoziemskich). Wszystkie te docinki wyszły z ustępu u Izajasza 4, 1 et apprehendent septem mulieres virum unum in die illa dicentes panem nostrum comedemus et vestimentis nostris operiemur tantummodo invocetur nomen tuum super nos, aufer opprobrium nostrum. O kobietach Potocki zwykł się niepochlebnie odzywać, n. p. (trudno znaleźć na świecie Sarę) wszytkie Jewki 726; druga w ciężkim połogu zarzeka się chłopa, wżdy wstawszy do niego się ma sama świerzopa i t. p.

Kobuz mały ptak drapieżny; bo ich (Tatarów, nasi) dotąd nie biją, wróble z prosa płoszą, które trochę, jak w ciernie, skrywszy się w Wołoszą, zaraz nazad z pierwszego wracają noclegu — niemasz *kobuza* żeby nagnał do więcierza; por. w liście Radziwiła Czarnego: iż ten kobuz (pisarz) będzie skowronki (żołnierzy) straszył; dobry kobuz na wróble, Ulisses na Frygi Wojna Chocimska 337; każdy sam na się będzie miał kobuza Wirgin.; (i młodzikowi) trzeba hamulca, inaczej się w kobuza obraca z krogulca Odjemek 142; Pasek pamiętniki 257: biorą (Turcy) jako kobuz wymordowanego skowronka i t. d. W XVII. wieku przeniesiono nazwę kobuzów, kobuzi (collectivum), kobuźników, pogardliwie na Ruś i kozaków, n. p. Marc. Kuczwarewic Relacia expedyciej zbaraskiej, Lublin, r. 1650: wypędziwszy snadnie kobuź od szańców z rowów: Ataman Krzywonosów Pułtorá Kożuchá (wiersz ulotny, w miejskiem Archiwum Gdańskiem): boć go już hak okrutny kobuźnika tego czeka; Skupieńskiego Rušin álbo Rellatia i t. d. r. 1634: (lachi mają nas Ruś za) prostaki i kobuźniki; Baranowski Łazarz Notiy pięć i t. d. 1680 r., Ruśi Lechom nie trzeba przykro mówić, ieden drugiemu niema kobuzáć y rożnie się naśmiewać; Białobocki klar męstwa r. 1649, (Mazurzy spuszczeni na Ruś) kijmiby kobuś wszystkę zárzućili; Potocki znowu przenosi „kobuź = Ruś“ na oznaczanie wszelkiej obczyzny, dziczyzny, n. p. w Argienidzie 774 w kraju tak odległym, w pół tamtej *kobuzi* = in tam longinqua parte terrarum; w Wojnie Chocimskiej: nam dla nikczemnej *kobuzi* nie przyjdzie, że nie pomrzem głodem 312; a w Ogrodzie, skarży się na zanik rodowitej szlachty:

Kiedy kupcy, mieszczanie, Slęzacy, Francuzi
I inszej co wiedzieć co ciśnie się kobuzi
Do ziemskich dóbr: już tylko żydów i cyganów
Nie dostaje, kiedy w nich widzimy Ormianów.

W XVIII. wieku znajduję je jeszcze w interludyum Mitrof. Dowgaleskiego, gdzie „Litwin“ Kozaka zagaduje: ha, ha, *kabuznik*, o pczołkach

czy znajesz, w mszaniku jest skolko czy whadajesz i t. d. Czy przezwiska nowsze *kowbasiuk* nie przekręcono z *kobuźnika?* Z kobuzi owej udali nasi słownikarze jakieś „półsferze, pół księżyca"!!

Koc, nie czyń koca (przeciw makaronizmom); żarty na żeniaczkę p. Koca (zagrzeje, prawdę rzekszy, ale też to zyszczesz, napchli, że za rok z jednej pchły ledwie wyiszczesz Ogród III, 137); gadek pod kocem wyikrzy narybiwszy za stołem (*kędy papu, tam kaku*) 225.

Kogut:

Wszak *i kur* powiedają *śmielszy na swej śmieci:*
I wyście to surowym ostrzegli statutem
Żeby krol za granicę nie chodził z kogutem.

Kolak, jeśli się kędy (w moich pismach) trafi kolak (przymówka uszczypliwa).

Kolebka, (przypowieść mówi) *z czym w kolebkę z tym w mogiłkę* 583.

Kolęda, (włóczysz się) jako po kolędzie z wilczą skórą 211.

Koło, 590:

Sprzecznym kołem i drzewem nazywamy *krzywem*
Człowieka, który będzie z natury swarliwem:
Z krzywem drzewem do ognia, koło zawiesić

(dla myta) i t. d.

Kolofon, (niech będę fałszywym prorokiem) że się z ojczyzną jednym skończy kolofonem (wedle przysłowia o Kolofonach, przytoczonego u Erazma); niechaj taka muzyka wrota moje mija, kędy droższe kadzidła niż kolofonija 225 (na gadka, z którego na starość smrodekpolityczek, por. Koc).

Koltun; trzeba dać chleba z masłem i grosz, urznąwszy go, żeby się drugi raz nie wywił;

Na upór i na kołtun a na błoto trzecie
Niemasz, mówią, *żadnego lekarstwa na świecie*

703 (w Księdze Przysłów tylko na upor niema lekarstwa). Erazm Syxt (O Cieplicach r. 1617 w ostatnim rozdziele) twierdził, że pojawiła się ta niemoc na Rusi, na Pokuciu przy Bieszczadach od trzydziestu kilku lat i dalej codzień się szerzy, co ją gośćcem abo kołtunem nazywają; między innymi przesadami „rozumieją o tej chorobie jako o niejakiej bestiej, której kiedy się czego zabaży, tedy jej potrzeba dodać, aby jakiej szkody nie uczyniła"; jak jej dogadzają, polubił gościec wino i t. d.

Kolumb, gra słów z columba 924:

Co żywo na nowy świat morską się dziś głębią
Smiele waży po złoto koleją *gołębią:*
On ją najpierwszy, skoro oczy na śmierć zmruży,
Złomawszy ten lód, w piąciu okrętach wydruży.

Komedya, II, 139:

Żacy na komedyej skończywszy zabawkę,
Kto dobrze sprawił — chwała, kto podrwił — na ławkę.

Komor, komorzy mnie opadną srogim rojem.

Komosić się brykać, pysznić się. Alba żeby się więcej nie mogła komosić (przeciw Rzymowi) 357; choć duży wielbląd, jeden tylko tłomok nosi, wżdy pod nim ledwo lezie, nigdy nie komosi 493; po winie się komosząc uprzedzają pióro (nasi poeci) 494; (koń zapomina, jeśli mu odjąć obroku) się komosić i być twardousty; daremno nauką, nabożeństwem i cnotą komosi; (koń Lubomirskiego) raz igra drugi się komosi; że cię ztąd ambicya żadna nie komosi Sielanka r. 1676.

Kompania:

Głupiemu gdzieś niemcowi żywot był tak tani,
Mówi przypowieść, że *się dał obiesić dla ni*

(companii) 120; miejsce niemca zajęli później cygan lub rusin.

Komesz, z ruskiego, muzy w komesz (precz!) Odjemek; porówn. puydźie w komesz St. Niewieski rythmy 1698 r.

Koko, z mowy dziecinnej, jak *bobo* i t. p., jajo, tak samo w czeskiem i małoruskiem, *ix pix koko* napisy na „kornetach" w paszkwilu p. t. Expedicia dworska r. 1665 (= Zaciąg z r. 1649).

Kocieł, nie wie znać tego, *jako stary kocieł smoli* Korczyński nowela (1698 r.), por. podobne przysłowie u Rysińskiego.

Kolej, *częsta kolej na małej wsi* owę przypowie potoczną sentencyą Korczyński nowela (1698 r.).

Kolibyk, do jednego kostrouszka (zob.): (pieniądz nie może czynić szlachcicem) z miasta kolibyka Ogród III, 26.

Kołaczyce miejscowość w Jasielskiem, sławy Pacanowskiej, Ogród I, 48 „między *kołaczyckiemi* najstarszy *studenty*" dowodzi w karczmie, że wesz zwierzę rozumne, bo od homo sapiens i t. d.; *Do Kołaczyc po wąsy*, tytuł fraszki Ogród I, 39, było znane przysłowie, nawlekano tam wąsy, chociaż ani we Włoszech nawet nie znajdzie rzemieślnika, „żeby ludziom po gębie nawłóczył przepłochy". W Paszkwilu Wojciecha Myszyńskiego (z pierwszej połowy XVII. wieku, Rękop. Akad. Umiej. Nr. 447, k. 313) czytamy; *Pytaj się do Kołaczyc gdzie wąsy nawłoczą*, Tamże cię polityki, rozumu nauczą. Zamiast Kołaczyc wymieniano i *Kosów*, n. p. w śmiesznych Gazetach polskich (Rękop. Ossol. Nr. 889, k. 78) czytamy: z *Kosowa* donoszą, iż Imcp. Wojewodzic *Pasiecki* star. *Sianograbski* dnia wczorajszego tam stanął dla *nawleczenia wąsów* a stamtąd ma jechać do Pacanowa po ogórki.

Konfiglis, (Herb Kietlicz, trzy węzły), na łysego herbownego: *cóż ci potym, w pieczęci węzły nosić, łysy?* Pokryśl palcem na głowie takie konfiglisy Odjemek 176; por. u Olbr. Borkowskiego, minister wytkniony i t. d. 1611 r.: (minister nie kłamie) po prostu ale *cum figlis* to jest z trzema rycwerkami.

Końska głowa, Odjemek herbów: Alabanda:

> Końska głowa bywał herb w Polszcze, pewnie że nic
> Inszego, tylko że ją kładą dla gąsienic,
> Broniąc kapust; zrucił ktoś, gdy król jedzie, z płotu,
> Żeby się jej koń nie bał: początek klejnotu.

Przesąd podobny istnieje między ludem do dzisiaj: w Kieleckiem śpiewają „źli ludzie zaciekli, by nam kapusty nie urzekli, trza byśmy się opatrzyli, zdechłego konia tu łbisko wstawili“, wtykając je na kół.

Konopie ogaiać w Księdze Przysłów o niepotrzebnej pracy wytłómaczone; znam tylko *cudze konopie ogaiać* w tem samem znaczeniu, co n. p. *cudze proso czy pszenicę oganiać*, już od XVI. wieku.

Koń, rozmaite wylicza:

> Jest rumak, jest parepa, i który się podło
> Szacuje choć potrzebny, podjezdek pod siodło;
> Jest woźnik do orczyka i drygant do stada,
> Rże a rże, do żadnej się roboty nie nada 523;
>
> Inszy frez, inszy żmudzin, insze są szewluhy,
> Przyrodne do orczyka, chomąta i duhy;
> Inszy Wałach podolski, inszy na poboczy
> Sekiel, inszy, co kłósem a co chodzi z kroczy II, 133;

II, 79 przypowieść: *koń młody z groszem leże, z dwoma wstanie* (do dziesiątego roku codzień lepszy), *stary opak* (coraz tańszy i puścić go do ludzi wprzód niż dla psów będzie taniemi); na odwrót u ludzi, choć i tu wiele starych nie pomni, że na stare konie jarmark obwołano... nie zna orczyka, nie zna uzdy ani dyszla ale i t. d. por. pod Buje.

Kopno, na kopnie (trudniej zająca wytropić niż gdy go śnieg topi, por. Ciora).

Korytka, podnieść komu korytka jako w przypowieści bywa mówiono Mączyński i. v. cibarium (ująć obroku).

Koral, barwę od koralu noszą sługi, aż służały w koralu, porówn. Aksamit; nożenki wybijaną robotą z blachmalu ... dla żony w koralu Ogród I, 78; służba w karmazynie albo w koralu, pod tym koralem II, 1.

Korolanięta królewięta panowie, z ruskiego, por. popádią i popieniaty Sakowicz perspectiwa r. 1642.

Korydon pień, kiep, brzydkiś iak Ezop, iak Korydon głupi (aleś pieniężny, więc piękny i mądry) II, 153; pies Lipskiego zwał się tak;

por. w Excytarzu Gawińskiego, (ile krwi książęcej u Turków) w lichej derewni się dziś z lada Korydonem krewni; bogomyślni spiridonowie a nie filozoficzni przemądrzy coridonowie (Smotrycki) Elenchus pism 1622 r. i t. d.; u Czechów *korydon* gbura, prostaka oznacza, wszystko z łac. nom. propr.

Korzeń, idąc w pole z korzeniem byczym za gromadą 131; gdzieżby na czarny korzeń z stajnie wygnać osły, prędzejby konie w pracy sadniste porosły II, 127.

Korcipka, zła korcipka, głóg, dobrze na szakłaku Ogród I, 170.

Kosonogi, (nie brać za wielkich botów, bo napiętków nigdy nie wyściele, niech wkłada słomy ile chce) zawsze będzie kosonogiem 626; por. (aby synwaga nie była) kosonoga Strumieński o sprawie stawów r. 1573.

Kostki, kto je w Polsce gra (Alba do Egmonta w kostki siła przegrał) Polacy tą się grą nie bawią, Woźnicom i hajdukom pługastwo zostawią.

Kostrouch, od psów przeniesione na (nobilitowanych świeżo) mieszczuchów: rodzi szynkarka mieszczucha, bo szlachcica niemoże, chyba kostroucha II, 133; inszy brytan, inszy chart, inszy ogar z cuchem, inszy wyżeł, inszy też kondys z kostrouchem (tamże); chociaż z głowy kostrouch i kondysia trąba (dał mi go sąsiad jako szlachetnego psa) II, 147; na jednego kostrouszka (nobilitowanego rzeźnika) wiersz w Ogrodzie III, 38; starego szlachcica „posiadł" świeży, zcierpiał to ów, „tylko na kostroucha cicho gryzł kantary" i t. d.; jego (psa) brat kostrouch Odjemek 164. Podobnie zwano mieszczan pogardliwie szycami.

Kosz, wziął od kosza (my dziś jednem słowem piszemy); por. Jabłonowski uprowadzenie 1745: Ordzie umiesz dać od koszá.

Koszarza, w koszarzy osadza (owce i t. p.).

Koszyce, wiersze w Węgrzech tanie, Ba i w Polszcze już dzisia nikt nic nie da za nie. Choć ci młótem prześmiardną, o koszyckiej brzeczce abo o hanyżowej piszmy gorzałeczce.

Kot, miawszy kota (pieniądze) II, 116.

Kowno, są niektórzy poeci z koweńskiey pasieki (kradną cudze wiersze); nie tak drwi miód koweński przy brzozowej jusze (jak wino węgierskie).

Kozik, od kozika stylem gorszym (pisze paskwilant).

Kozieł, *koźlić* o nasępianiu czoła; kozła w czele a oczy z ukosa zawróciwszy Korczyński Nowela 1698 r.; (Mars) męskie koźli czoła Peryod XII; zawsze się gniewa, koźli, sępi; darmo ten czoło koźli itd. patrz Dygotać; nagły gniew (oczy) zyzem koźli 406; por. Mijakowski Kokosz 1637 kiedy widzę kozłá na czele; por. Wojna Choc. (w opisie Lubomirskiego) 141 w koźle Mars urodzony, w oczu choć nieznaczny

Uśmiecha się gdy czas ma Kupido sajdaczny; *kozła doić*, z łacińskiego hircum mulcere, o próżnej robocie, nieraz, n. p. i tego nie uprosi, darmo kozła doi; ten kozła doi, drugi nadstawia przetaka.

Krajczy krawiec, czeskie krejčí.

Kraków, *i Kraków za sześć groszy kto ich nie ma drogi* 615; daleko ufajcie mi, ta przypowieść słynie, *choćby wziął* (Turczyn) *Kraków, za to Proszowice minie.*

Kramrasy, materya, patrz Szkot, por. de materia lanea, vulgo *rasch* et *kronrasch* dicta, statut o suknach z r. 1637, Acta Historica XII, 1028.

Kozodrza; Linde przytacza jedyny przykład z Birkowskiego, będąc własnej ojczyźnie *na kozodrzy* „Schinderei, Erpressung"; wyraz ten częsty u Krzy. Piekarskiego w Strasznym Bohatyrze i Suplemencie tegoż, n. p. beczeć *jako na kozodrzy* koza, byłaby nieboga goła (t. j. śmierć) pewnie jako powiadają na niewczesnej *kozodrzy*, przyszłoby WMci być na niewczesnej *kozodrzy* (przypłacić skórą). Nazwa urobiona jak Krowodrza (i Karwodrza, Kawodrza!), pod Krakowem; jest i w Ogrodzie Wacł. Potockiego (Jovialitates), owę rzecz dostanie na Krowodrzy (Linde stawia znak zapytania) u Gierki; dodajemy, że *Gierka* (Giertruda) zeszła z czasem na apellativum, n. p. w Krakowskiem (Kolberg, lud VIII, 397) *gerka* i *gierka* dziewka, podlotek; w XVII. wieku jest jeszcze n. propr., por. wyżej pod *Gorzałka.*

Krępak, na Krępaku abo na Bieszczedzie.

Krępa, w kartach, krępej dograwa; krępy, kiedy przyszli go brać w krępy (Chrystusa Żydzi) 501.

Krocz, z kroczy chodzi (patrz Koń); por. biegą bystrolotną kroczą, Dama modna (około roku 1700); kwituję i z siodła i z kroczy Odjemek 167.

Krokwa, którym *piątej w głowie nie dostaje krokwy; krokwić*, nie przyjdzie mu swej wieże krokwić ani łacić 99.

Krowa, (skoro jałowica krową będzie) żeby sama szła doić zaraz ją pomienią 782 (lecz byka nie „mienią").

Krta, choć na szewluhę wsiędzie junak, tak się składa, rzekłbyś że krty kopytem ziemie nie dopada 933.

Krupy, *przez krupy jagieł siągać przez pień kłodę walić* (rzecz głupiego; por. u Cnapiusza: nie sięgaj przez krupy do jagieł) 219.

Krysterny klisterny, z krysternem worem psy drażniąc; coś go spodkiem kryszterną przeczyści ofiarą Odjemek 173.

Krzesać za kim, (w niesłusznej sprawie jeźli przyjaciele) za nim krzeszą (stają) 840; księża na niemiecką... rzeszą bo za nimi krzeszą; nie bożym, swoim głosem krzeszą za swywolą.

Krztoń krtań, dobywszy gołębiowi z krztonia: o najprzedniejszem ziarnie, por. w relacyi Mazowieckiej: kopę ozrechów luscakow takich, jakby je dopierz gołębiowi z gardła wybrał.

Krzyż, znaki wyszynku 34:

> Wieńca winu, krzyż na miod, wiechę wieszać w rynku
> Na piwo, jeśli wszytko dobre to na szynku,
> Próżno jeśli złe i t. d.; prosto idzie z kościoła do wiechy;

Ksiądz, *księży*, kiedy z swiatem ustanie panowanie księże: tam obaczą, że insze księże, insze boże; księdza przed ludźmi źle wspominać wara!; *księżna*, *książęta*, kucharka i dzieci księdza, żartobliwie, np. jeśli przybędzie księdzu na stół księżna; kiedy od wyklętego (za dziesięcinę szlachcica ksiądz nic nie dostaje) ani książęta ani mają co jeść księżny i t. d.

Książki, kradzież lub nieoddawanie książek uchodzi powszechnie:

> Czego i ja doznaję z małą prawda szkodą,
> Lecz z wielką od przyjaciół w księgach niewygodą,
> Bo ani grzechem ani wstydem tego liczą,
> Porwać abo jeśli też jawnie jej pożyczą

(to samo dotycze psów i ptaków myśliwych a jeszcze bardziej cudzej żony, por. Czubić) 894; II, 139 anegdota o tym, który modlitewnik w drogiej oprawie sobie przywłaszczył; o rzadkości starych książek, Pisma św. i t. p.:

> Tak wszytkie rzeczy stare zginęły do szczętu,
> Nie dostanie świętego kupić testamentu,
> Nawet i politycznej staroszkolnej księgi:
> Do takiej, dla odmiany częstej, niedołęgi
> Przyszedł wiek nasz i t. d.

Ktoś: (ktoś umarł i pochowany, więc służba nie będzie zwalać więcej winy na niego, ale:) każdy kto kradnie, każdy złodziej ktosiem II, 150.

Kuczbaja, (starej babie godziłby się lepiej) kożuch i kuczbaja, łatana kuczbaja II, 182.

Kudlić, włos kudli, Niemcom (głowę) kudlić należy (golić Polakowi) 875.

Kujan, kujanem grubem będąc, kujana z siebie na świat wydał; por. hrubego kojana Jeżowski oekonomia r. 1638, w. 1189.

Kukać narzekać, płakać, wiecznie kukać.

Kukiołka, (posłuszeństwo żony płaci się tymsamym): wzajemna ta kukiołka, w tymże ślubie chodzi mąż i t. d. Libusza.

Kulik, zabawa mięsopustna; (senator jeden w mój dóm) przyjedzie kuligiem z wielkim orszakiem, (goście) tak się kuliga wczora goniąc

strudza i t. d.; jeśli przyjedzie w mięsopusty kuligiem z muzyką, łacniej kożuch na nice tancując w magierce wywrócić niż odmienić ranne w piersiach serce; w mięsopusty wybrał się sąsiad mój kulikiem Ogród III, 113;

Kilka sąsiadów do mnie, była i muzyka —
Przyjedzie w mięsopusty, szukając kulika.
Radem im i kazawszy wieść konie do stajnie,
Ich proszę na dobrą myśl do izby zwyczajnie.
Kędy nabiegawszy się do trzeciego znoju,
Idą spać po wieczerzy do mego pokoju;

kulik, nazwa ptaka, dalej zabawy i tańca, w którym kulika szukano: kaczory, siejochy, kuligi Bielawski Myśliwiec 1595 r.

Kunszaft, sprawy, kunszafty, obroty 74; niechaj się nikt cnotliwy z możniejszem w kunszawt nie zaprzęga; niechaj fortunie wszytkie kunszafty wypowie.

Kulab przezwisko, Gołubski (Sawicki) tryplika r. 1615: (tę modlitwę czytał minister) u jakiegoś *kulaba*, klechy, rybałta abo w jakiej zgniłej i zbotwiałej legendzie.... lecz nie w *Grollach* ani rybałtach (ale w piśmie św. ma szukać i t. d.).

Kutybaka przezwisko, jakiż ja to mam kłopot z tym kutybaką Olbr. Borkowski Minister wytkniony r. 1611.

Kumka, *kuś*, *kurzę*, *pyje* penis, nader częste w rozwiozłej literaturze XVII. wieku, u Smolika, u Morsztynów, Jarosza i Andrzeja itd.; słynny wiersz A. Morsztyna Nagrobek Kusiowi: Kuś umarł, kpi (cunnus) w sieroctwie a cóż będą czynić i t. d.; *kumkać* to nie palec; i *kumka* chociaż ślepa przecie babę widzi; nos *kumką* zatkać i t. d.; niechciało mu *kurze* służyć; bez *kuśki* i t. d.; Stoiński w gramatyce (r. 1568) przestrzega, by nie wymawiać *pyje* zamiast *pije; pyje* w klatce (tytuł fraszki Naborowskiego); *pyje* anagram Morsztynowski i t. d. Równie liczne nazwy dla cunnus obok czterech liter; por. wyżej *grześ*. Tu należy n. p. narzeczowe *kuciaba* i *kuciapka* cunnus Świętek Lud nadrabski 701 i Sprawozdania IV, 378; porówn. *kuciapka* kłaczek włosów Kolberg Mazowsze II, 45. Jest to *kuczaba* albo *kuszaba*, też *kurcaba* (Prace filolog. IV, 836) blacha nad lonkiem dla ochrony osi od błota; lon z nakrywką; *kurcab* Sprawozdania IV, 333, zarazem nazwa herbu Kuszaba, zwanego też Paprzycą. Piekosiński, wietrzący wszędzie po herbach imion osobowych, Rycerstwo II, 1896, str. 80, twierdzi wprawdzie „Kuszaba jest proklamacyą imionową i wskazuje praojca rodu tegoż imienia i t. d.“ — najmylniej, *kuszaba* oznacza tu przedmiot, wyrysowany na tarczy herbowej (czy słowo to rzeczywiście z niemieckiego Kothschabbe albo Kothschaufel poszło, bardzo powątpiewam, ani z ko-

ciubą, koczergą bym go nie łączył, jak to Karłowicz słownik str. 285 czyni). Tak samo ma się rzecz z *Pomłością:* herb Nałęcz (nazwa topograficzna) nosi na tarczy „erpicurium dictum *pomloscz*" (zapiska z roku 1425). Wedle Piekosińskiego (Rycerstwo I, 200) „w tej *proklamacji (!!)* tkwi ukryte imię praojca rodu, Pomłosta" i t. d. — znowu najmylniej; *pomłością* nazwano bowiem rysunek na herbowej tarczy, przypominający rózgę wielkanocną, obwiązaną przepaską (por. czeskie *pomlázka* die geschmückte Ostergerte; das Ostergeschenk — stąd dalsze znaczenie łakoci w polskiem). U Potockiego *kuś* nieraz, n. p. rotmistrz o swej kusej chorągwi prawi: *skusiała*, nie zekpiała — znowu kuś wstanie Ogród I, 168; doktor stoicus zrozumie dziewczyna inaczej 162.

Kurta, węgierską z wołoskiem kurtę kopieniakiem 228.

Kuruci węgierscy, Turcy Wiedeń okrwawią a my go osr... (z powodu biegunki w obozie polskim), zdobycz w Węgrzech na drodze odbili Kuruci.

Kurzawa, złota niechcesz (Boże)... ani ofiar i z tłustych cielców krwie kurzawy.

Kusz czara, chłysnąwszy dwa abo trzy kusze 646.

Kutarnia, (człowiek włożył na siebie za boski obraz djabelski) nie do pałacu go też, do kutarnie wyślą. Gdzie czego trzeba kopciem pokusy dokryślą 201.

Kuty, psie kuty ani zaraz wywiera swą zrzędę (zła żona, która się dobrą zdawała) 779; por. psie kusy (psikusy) wyrządzał.

Kweres, a z dodanem *s*, *Skweres*, łacińskie słowo jak Quamquam, które zob.; por. w Księdze Chamów k. 106, a gdy okrutny *queres* czyniono o nię i praktykować (wróżyć) dano, podrzucił ją (perłę skradzioną) ten Gorowski, bito go srodze; piszą je stale z *qu* łacińskiem, uczynił *queres* kto autorem tego Oświęcim Pamiętniki (rękop. Ossol. 224); jakie *quaeres* jakie inquizicje, scrutinja przysięgi et id genus, list w Archiwum Sapieżyńskiem I, 197; kweres srogi Pasek str. 359. Dziś i po narzeczach n. p. nadrabskie *skweres* hałas, krzyk.

Kwaszenina z ruskiego, niby studzieniec, nieraz u Piekarskiego, ponieważ WM. zwykłeś *kwaszeniną* bankietować i t. d.

Ł nie mówią chłopi w Podgórzu Ogród I, 8 (więc żart z *pogłównem)*.

Łabaj drąg niepoń, gorszych łabajów (nie trzeba szukać niż co do nas z obczyzny wracają), por. przypłacisz tego łabaju Wilkowiecki Historia w. 625, częste w intermedyach chełmińskich, n. p. słysz czarny łabaju XVII, 115: od *łaby*, jak *nogaj* od *nogi?*

Łąkotka krzywizna, n. p. żeby każda sztuka była zupełna bez łąkotek i dołów, artykuły sztamieckie z r. 1591, Acta historica XII,

641 i i.; on mnie łąkotkę napisawszy podaje II, 149 t. j. nagryzmoliwszy; prawda że pola troche na łąkotkę poszły Odjemek 148; w Peregrinacyi Maćkowej (r. 1612) okna wielkie w łąkotkę jako świdrem powierciał, potem szliśmy w taniec (z owemi pannami) łąkotką pomalusieńku; w Przyganie wymyślnym stroiom P. Zbylitowskiego: pasamony łąkotką w koło popisáne. Łąkotka toż co Łąkawica.

Lamentarz zamiast elementarza każe biedny chłopczyna w Krakowie kupować, Ogród III, 49.

Leki, spalone mięso je kto surowym skaleczy, przypieka osoliwszy kto się w palec sparza 67; każe doktor, a zwłaszcza kiedy kto już stary, W maju ssać, byle zdrową, kozę na katary (Odjemek herbów, Kozie mleko); radzi doktor piersiami kto nie może władać, skórę na nie ze zdebia wyprawną przykładać... kto go nosi nie będzie kaszlał ani sapał Odjemek 179; leszczyną z włosów małe wyparzają dzieci Ogród II, 119; (imaginacya pomaga w każdej chorobie): powiedają, że tylko balwierz kleszczami trzaśnie, aż zęby przestaną boleć: na *Kurcz:* prosił mnie w dziewosłęby szlachcic, Kurczem zwany, do wdowy... długo się mu wymawiam, pomniąc na przysłowie, że kurcz a zwłaszcza w leciech nie do smaku wdowie... IMP. Kurcz przez mię WMi się kłania. A ta: wyjedlibyśmyć rzecze wszytkie *sowy* Odjemek 144; Poczet Herbów 544: Kurcz tu leży, pomyślę, byż mu dostać *sowy* (pewnieby ozdrowiał). Por. *kołtun*.

Lelów, a ja znam prawdziwie zacnych w Polszcze poetów na lelowskim piwie (czy Młoszowski?).

Łapki, wyłogi, dosyć kołnierz a łapki do dzisiejszej fozy opuszyć Ogród II, 1.

Łantyka (*władyka* zamiast *władyka* pisze umyślnie Filalet w Apokryzysie z r. 1598), dziad włóczęga, dajcie, dajcie *łantyce*, który to ot sobie nie zarobię chudzina (prosi dziad kaleka w Jasełkach krośnieńskich z r. 1661, wyd. Krček str. 28; żebraczyna która *łandykuje* po spargalikach tych swoich kaziciełów. Żagiel termin Wilno 1599 r.; por. chorwackie *landati*, *landarati*, wałęsać się; u nas jeszcze po narzeczach tylko *landzić* prosić uporczywie Sprawozdania IV 346 = *lędzić* molestować 324, ale na Rusi *łandaty*, *łanduwaty* i t. d. wałęsać się, czy nie należą tu i *kałantyry* Jabłonowskiego?

Lewensowie, termin węgierski jak Kuruci i Sabatowie. *Kurnacy (!)* węgiersey Pasek 383; w Pamiętniku Jemiołowskiego: w Buszy niejaki Hreczka z kilkunastu tysięcy *lewenców* alias opryszków zaparł się; Węgrowie nazwani *łabańcy* u Dyaszewskiego; w pieśni ruskiej na r. 1683: oto kurycy z labancami sebe zganjajut a ludskie orsagi kwałtom otbirajut (Zbirnyk lwowski 1886, str. 190); dzicz pograniczna, Węgrzy,

Szabatowie, Wołosza zbójcy, ruscy opryszkowie Satyr podgórski z roku 1654; tak powstali na Węgrzech *sabathowie* a wiecież, co to jest *sabath*, swowolnik (pochodzi rzeczywiście od swobody) po naszemu, hultaj i Węgrzy widzą ich tak mile jako wy Kozaków i wszystko do nich uchodzi, słudzy i też kobiety Falibogowski Dyskurs o marnotractwie z r. 1625; przywodzicie do Polski „Węgry *Sábáthy*“ co nic nie umieją i dopiero u nas wszystkiego się uczą Gajewski Rozmowa Ukrainy i t. d. 1619; Żółkiewski przestrzega przed wtargnięciem Sabatów; a wojewoda Jerzy Mniszech broni się zarzutom na sejmie r. 1611: wojewoda sabaty w Koronę wprowadził (Archiv f. slav. Philol. XXI, 148, wydawca tłómaczy to „habe Kabalen im Reiche gesäet“ ibid. 152). *Lowency* rozbójnicy po Niedoborze rozbijać przywykli i t. d w Pamiętnikach Wójcickiego (1608—1653) II, 1846 r., str. 136.

Letry, Leitern, nieraz opowiada Potocki o szlachcicu, który, że mu się górnik przyśnił, począł na polach za solą kopać i wieś tem zmarnował: kiedy nie widać saletry musi ze wsi wędrować wziąwszy dzieci w letry 578, nadrabskie *léterki*, indziej *litry* Sprawozd. IV, 333 i t. d.

Leżajsko łożysko, puściwszy kot (zając) Leżajsko poszedł w dutepasy II, 156.

Łgarze, przypowieść starożytna o największych łgarzach: Cretenses Cappadocii Cylici, dziś Kaznodzieja Kredytor a Kronikarz trzeci (a jeśli się o to gniewają) niechajże będzie z nimi łgarzem autor czwartem 486; dwadzieścia malarzów, myśliwych, poetów (albo kaznodziei pogrzebowych) – kopa łgarzów; por. wiersz Trzeciaka (z pierwszej połowy XVII. w.): malarz, poeta, gwiazdziarz — trzej wolno kłamają.

Lić, komu lić pszenicę spleszcze 483, tak żałosnej niemasz końca lici, większe lici zruca.

Lichtować, zawczasu lichtują (flisy okręt, aby nie utknąć) 221.

Lij, przehulawszy na marnym substantią liju (:kiju) 913, od Lij Rozlij = bankiet.

Lipiec, gra słow (lipnąć), choć się nie w lipcu rodzą, lgnie drugim do ręku 631; podobnie Łazarz Baranowicz Nocij pięć 1680 r.: mnie jest dobrze do Boga miesiąca każdego lipnąć a barziej w lipcu z imienia samego... w lipcu niech k Bogu lipnie i onemu służy... do ziemi że już lipnie dusza w lipcu, Łazarz do Boga niech na schyłku rusza.

Lipkowie, Tatarzy; wolę wędrować opuściwszy bankiet (na sejmiku) do gospody — razem tylko był na niem, jakby też u Lipków, bom jako żyw nie słychał na sejmiku skrzypków.

Liszyć stronić, tracić, liszą się go (nieba): już się go będzie liszył, będzie go obchodził; toć to jest świata na świecie się liszyć Ogród II, 104.

Łobazy, *łobazie* sitowie, zielsko; grzechów łobazy, rzucane w łobazie dziecko, por. łobuzie dumi (średniowieczne, Rozprawy XXII, 33), łabuzie Sulistrowski Wyjście króla Stanisława r. 1734.

Locht loft lufcik, częstokroć co miał lochtu uchylać potrosze, puści lagrem omyłką z beczki po pończosze 116.

Łogosz koń wierzchowy (tak zową dziś jeszcze tył u sani, w Tarnowskiem), z węgierskiego. Beipferd, Bartosza żeby gdzie źle zatrzymał chowam od łogosza; hajduk uszargawszy się skacze na łogosz z łogosza; do łogoszów Węgrowie; choć w nich (w obozach) ledwie służył na łogoszu; pilnować łogosza hajdukiem: pilnuj konia stangrecie, pacholcy łogosza 912; hajduków nie chował prócz pary do łogosza; piękniej Węgrom na łogoszu: przyjąłem za hajduka na łogosz Węgrzyna; (nawyk łomie naturę:) niedźwiedzie u ludzi na łogoszach stawać abo tańcować będą po szyposzach 254; łogoszowym pachołkiem 182; sprząga Azya i Afryka słonie, żeby koła pod tobą łogoszami spięte ciągnęły Pogrom r. 1673; a tu srebrem stoją na łogoszu okowani hajducy Ogród II, 36, zawszem wielkich hajduków widał na łogoszu III, 18.

Łomać, żubra chce łomać bykiem 181, choć ze złomaną nogą, rokoszem się z tymi oboma (Zygmuntem III i Janem Kazimierzem) łomać przyszło Polakom.

Łożnica, choroba łożna, ciężka gorączka ogniowa, węgierska, por. „łożnica, morowe powietrze, dżuma — wyraz dziś bardzo mało znany“ Świętek lud nadrabski str. 702; Ogród I, 13 rozprawia towarzystwo przy stole o tem, że z chorób „łożnica najgorsza“ — młoda mężatka potwierdza to z poślubnego doświadczenia w łożnicy, panie bojąc się, by i gorzej nie pokawiła, od stołu „porwą się. za obrusem pochowawszy noże“ i t. d.; Pasek opowiada str. 62 jak się zaraził łożną chorobą — czupryna mu precz wylazła, zachowaj mię Boże drugi raz w życiu takiej choroby; jest to tyfus; por. w Księdze Chamów k. 163 „ten w łożnej chorobie sam się przestrzelił“ i t. d.

Łupierz, a jeśli kiedy jak dziś piórem na papierze tacy się dla zazdrości najdują łupierze (paskwilanci) 852, nadrabskie *łupierz* oprawca, tyran Świętek 702.

Lusztyk, i u bogatych panów taż tabula franka, co dzień lusztyk, bo jest czym 649; dawniej *lost*, por. z lostu a z rozkoszy Lorichius Księgi etc. 1558; długo tak *lusztykują* Korczyński Nowela, jeść gwałt, pić *lusztyk*.

Lwów,

Do lasa drwa, stokłosę wozi do Podgórza,
Ryby do Lwowa, wodę ze stawu do morza,
Sukno do Wielkiej Polskiej, żyto na Zawiśle

...zbójców do Wołoszy 844; jużci Lwów był tej zimy w wielkim strachu, gdyby nie łaska Boża, i tak potłukli w niem szyby; gdy naszy w najlepszą spią, Lwów okurzą dymem (Tatarzy).

Łyczko, podobno z ową liszką rzekł: *łyczkoć też było* Gazela 112.

Łubie, konia z łubiem t. j. sajdak oprawiony z łukiem Ogród III, 127; por. w Adonie: lecz skoro gładkość sajdaczna mu nowe dała łuk, strzałę i *łubie* gotowe = Ma di nov'arco e di quadrella nove Poiche l' arcier bella l'ebbe fornito; łubie przypasane Starowolski Reformacya itd.

Łubek, oplata go boże drzewko, yzop, lub macierza duszka (dla wieńców na głowie dziewki), ona traci wieńce i tylko łubek (brzuch) po nos jej sięga Ogród III, 84.

Łysy: do Claudus optime virum agit dodaje Potocki (Moralia 758):

> Nie słychałem o chromym — *o łysym* ta płona
> Przypowieść, że od niego *nie ucieka żona*.

Rzeczywiście, u Rysińskiego czytamy, łysy z wojny nie uciecze i żona od niego nie ucieka; toż u Kochowskiego: nie zbiega żona łysym ani łysi z wojny; czytaliśmy na tenże temat wiersz polski w rękopisie Jagiell. Nr. 116 z połowy XVII. wieku, jaką to z łysych wygodę żony miewają.

Łyszczyński, wzmianka o nim str. 282, dokładniej 94:

> Gorzej grzeszy od djabła... kto zapiera
> Boga na niebie, słusznie trzeba takich palić;
> Lecz wszyscyśmy Łyszczyńscy, darmo się nam chwalić.
> Że nie piórem, tym tylko od niegośmy różni;
> Ale całym żywotem, gorzej nie, ostrożniej.
> On co przez dzień napisał w jednym punkcie małym,
> Na wiatr w dymie pospołu z jego poszło ciałem.
> Lecz nasze bezbożności do wiecznego palu
> Pisze djabeł na trwałym ciał ziemskich karnalu.

Łyże łyżwy, (głupstwo, kto konia w stajni niema), przypinać ostrogę Jakoby się też czołgał na moskiewskich łyżach Będzie chodził, jakby go Wąsacz łomał w krzyżach 625; *łyże, łyżwy*, z ruskiego, zamiast polskiego *nart* (z którem *nurt* identyczne).

Macherzyna pęcherz, nasuta grochem macherzyna; na świecie jak na wiszu abo macherzynie, kamień mając u szyje, do nieba człek płynie... puknęła macherzyna, bo wiatrem nadęta i t. d. 246.

Maciory (w ulu), pczoły (pisownia zwykła) do ula wracają wieczorem na maciory.

Maj, w maju się żenią parszywi, żeby porośli włosem, skoro łby wylenią (ale to nie prawda) II, 168.

Manualista, ręka mego manualisty tak nie wyraźna, że sam przybyć musiał by swoje pismo odczytać — tak niezrozumiałe i wiersze jednego poety, jakiemi mnie obesłał, ty nie Sfinks, ja nie Edyp 191.

Marzec piwo, (o sprzedawaniu dymów, szalbierzeniu) czy garcem z Podgórskim przedawają marcem? 7; por. piwo marzec albo jako pospolicie zowią dwuraźne (dubeltowe) statut kaczmarski z r. 1644 Acta historica XII, str. 1065.

Marski dzielny, piecuch przed domatorem opowiada że pod Beresteczkiem dokazował... że go kozacy prawdziwym przyznali lachem — tak mężny tak *marzki* 807; mskłą *marską* modną damę. Linde zna tylko *marskość* (zbytnią szczurość a marskość) i tłómaczy ją mylnie zmarszczkami, Runzlichkeit; krzęcińskie *myrski* żwawy, ruchliwy Rozprawy XXVI, 384, czeskie mrsk, mrskati.

Maczuga żonka, czupiradło, (miejski synek wdzieje aksamit) a jego *maczuga* rysiami podszywaną jupę; gdy u Mączyńskiego jeszcze „*macuga*, bengel“ sparus oznacza, już M. Bielski przenośnie jej używa. Rozmowa baranów w. 660: kosztownie jest ubrana (mieszczka krakowska), kosztownie zawita, obrazek malowany, *macużka* wyryta. Przejście znaczenia takie same jak w *basałyku, drągu, gańdziarze* (Rozprawy XXVI, 375) itp.

Marcin św., gęś ci zwykle w dzień biją świętego Marcina, zimę wróży na kości upiekszy ją wcałki Pogrom r. 1673; (na św. Marcin, choć i przed niedzielą) że weń starym zwyczajem ani młyny mielą, pierwsza kolenda w roku, panom czynsz, księży meszne oddają, żołnierz schodzi z pola na swe stanowisko Ogród II, 5; o niemieleniu w dzień św. Marcina pisze obszernie Czechowic.

Matjasno markotno, zgoła mi było matyasno (nie jadszy) Ogród I, 86; dziś jeszcze po narzeczach znane, n. p. *matyjaśny* smutny, *matyjaśnie mi* brak mi czegoś Prace filolog. IV, 217 i inne cytaty; *matyjaśno* mało tamże 494; Kmita, Babin 148 (z r. 1628) było mi *matjasno; matiaszno* Włochowi, Korczyński Nowela (z r. 1698), k. 58.

Marek, mów Marku da li Bóg, przysłowie na Podgórzu znane, por. Ateneum 1896.

Marszyna padlina, żarł marszynę, z marszyny skóra.

Marta, *trafi Marta w Gotarta, Marcin do Doroty* (Libusza).

Maślonka maślonkę pić, z maślonką na miasto.

Matka, o lżeniu od matki:

Napomnieć, zgromić, zfukać i pogrozić może,
I to w miarę bez gniewu, dalej chowaj Boże!
Dziś z matką zaraz na plac, choć się już rozsypie,
Zaraz jeden drugiego w urodzeniu szczypie;

Jeśliż Saul Jonatę, własnego łży syna.
Któż słudze, któż bliźniemu matki nie wspomina?
I czego djabeł doda, który stoi blizki,
Trzymając w piekle kutych słów sprosnych pociski...

lub: kiedy (ksiądz) da przyczynę. wspomni komu matkę, pannę kędy wstyd abo pomaca mężatkę abo pijany bije — nie godzi się go bić? Wety parnaskie str. 457: gniewam się i co tylko mu nie wspomnę matki.

Matonog, szalonego masłoku abo matonogu obżarszy się; nie żadźmyż się za żytny chlebem z matonogu; (wino nie miodem ani mlekiem dla starych i młodych ale matonogiem obiema 221, w brogu plugastwa (najdziesz) gdzie matonog zawrócić głowę (tytuł Ogrodu).

Mazosze, w Mazoszu, z płodnego Mazosza; *Mazowieckie kury* t. j. gawrony. n. p. wjeżdżając do Warszawy dwa spolnie mazury, rozumiejąc że młode w targu mieli kury, aż gawrony i t. d. (Jovialitates 108); druga fraszka pod tymże tytułem. Jovialitates 106: baba gawronięta przedaje kobiecie. Podgórzanin Potocki nie wiedział, że u Mazurów i na Litwie gawronięta rzeczywiście za specyał uchodziły (do niedawna jeszcze. podawano je i w bogatych domach — gaj gawroni bywał i częścią posagu, jaką nie gardzono: z ustnych opowiadań).

Mędrochna patrz Gorzałka; mądry djabeł bo stary. śmierć tylko mędrochna II, 45; *mędrelkowie* nowi, dzisiejszy; mędrelka.

Meszty, wielkie na niego meszty.

Metelice motylice. jeśli na metelice, wątrób nią (solą) nie leczą (u owiec).

Michałek haust, łyk, chybać wina kieliszek abo da gorzałki i toć będzie rachował przez gardło michałki; choć się mu chce jeść, ledwie nie każdy kawałek, choć się mu chce pić ledwie nie każdy wpraszać weń michałek; por. w Wetach parnaskich (Bankiet włoski str. 458): zaczem ledwie mi (Włoch gospodarz kieliszek wina) oddał wszytko oraz całkiem tym kieliszkiem, mizernym połknąłem michałkiem; w Jovialitates: kiedy jej (gorzałki) zażył dwa spore michałki; (na jego chudej szyi wszystkie kawałki) i wszystkie przez krtań możesz policzyć michałki; u Cnapiusza, małe michałki czynić — po kąsku, wolno pić; pierdzieć przy kominie lub michałki rachować Coś nowego r. 1652.

Miejska przyjaźń; szlachcice przybyli do mieszczanina w gospodę, im

Gotuje, co kto przyniósł, dziewka ochędożna,
Garka na sztukę mięsa, na pieczenią rożna
Nie żałuje... miejska przyjaźn, przysłowie iako mówi dawne;
Mylą się, co tak lekko *miejską przyjaźń* cenią,
Że więcej w niej krom rożna niemasz na pieczenią...

O jakoż nad nas we wsiach miasta mają wiele,
Kędy się co dzień dobrzy widząc przyjaciele:
Dobry dzień, dobry wieczór — co: witaj! niewiedzą...
Mylisz się... Zdaleka miłość płuży, powszednieje zblizka;
Jabłuszkiem mąż na żonę, brat na siostrę ciska
Zrazu, potem czym twardszym, aże do kamyka —
Zwyczajnie się ku gniewu igranie pomyka......
Raźni z daleka niżli z blizka wiodą się przyjazni.
Byle zaś nieprzestrugać i długim milczeniem
Wywietrzawszy, nie poszła przyjaźń zapomnieniem.
Jeśli odległość miejsca zajrzy oczywisty
Ponowy, są od tego posłańcy, są listy,
A co w nierozerwane serca łączy spinki,
Choć małe, byle szczere były, upominki.

(Wedle Rysińskiego „miejska przyjaźń, konwie na piwo a rożna na pieczenią nie bronić“).

Mietelnik kuglarz, zamilczę interregnum, jeśli nas zasmuca, on (intrygant) się na wszystkie strony mietelnikiem rzuca.

Migoć, czy obojga (gorzałki, grzanego na kleparzu miodu) na migoć zażywszy nie miarą: wilgoć, u Lindego z dzieł agronomicznych (Crescentyna i Haura) cytowane, miegoć, miegotny (wilgotny): zawsze migoć u niego, zawsze dzień ponury Ogród I, 176.

Mikołaj św., patron bydła, więc: wnidę w kościoł, świętego dzień był Mikołaja, aż co baba to kura, co chłop kur i t. d.; fraszka na toż: prawi ksiądz pleban wedle starego zwyczaju, niech się każdy podzieli z świętym Mikołajem, niechceli kto w dobytku szkodę mieć od wilka, lecz samemu porwał niebawem wilk owcę; jeśli nie dasz pieniędzy z świętym Mikołajem (nic nie pomoże); *Mikuś*, nazwa tańca, i w Krakowie nie kładą nikomu trynogu (nie pętają nóg), nabiega się leda gdzie mikusia na rogu (nie trzeba dla tańców i wiechy za granicę młodzież polską wysyłać) 207; dosyć krótko tańcował Mikusia Mikulicz Poczet Herbów 497; trzeźwy trzech kroków nie stąpi bez kija, Podpiwszy, jeśli grają, Mikusia wywija; por. cui nimium szalonos placuit podrigare mikusios, J. A. Załuski proba piora nowego poety 1753; znowu skacze Mikusia Ogród III, 41; nazwa tańca tego ocalała po dziś na Litwie między ludem (wymienia go Wolter w opisie zwyczajów weselnych między staroświeckimi tańcami, jak hajduk, kozak i i.); w Ludzie Nadrabskim Świętka (1893, str. 704) czytamy nawet: *mikusia skakać*, przebierać dziwnie tyłem i nogami, n. p. podczas chłosty „od czarownika Mikusia, który niegdyś skazany na spalenie i uwiązany do stosu wił się z bolu i dziwne ruchy wyprawiał“ (!!), — wymysł niedorzeczny, takiż sam, jak o burmistrzu Combru (dla objaśnienia cąbrzenia) lub o alchemiku czy djable gorającym (dla gorzałki) i t. p.

Miód, (ksiądz w sporze o dziesięcinę) *jak na miód* o cudzy snop krzyżem palce złożył, gdzieby się człek pobożny o całą wieś drożył II, 103; por. Kowno; Krzyż.

Młodzik, *Ćwik pan, maisz towarzysz, niewolnik z młodzika*, Starych to o krogulcu myśliwców praktyka... I unosi i wprawi jako chce młodzika... lecz postaremu trzeba i temu hamulca, inaczej się w kobuza obraca z krogulca Odjemek Herbów pod Krogulec.

Mirabolany rodzaj fig, nie rodzi bez figi klon mirabolanów 568.

Mitręga ladaco, niepoń, widząc pijanicę, kosterę, mitręgę; że się nie rodzi kawaler z mitręgi 103; leda co, mitręga; niewieściuchowie mitrężni.

Młodość, szczęśliwa młodość, polska co przypowieść mowi, która wczesne obeście gotuje starcowi (w tytule: która starości miejsce gotuje) 863; z *młoduchą* się żeni Ogród III, 17.

Młost, młostu się obżarł; na pełne młosty mleka, miodu ule Rozbój duchowny: od nazwy mleczywa przeniesione na garnce lub skopce.

Młyn, *młynarz* i t. d.; ich złodziejstwo n. p. noszą im (kradnącym skarb pospolity i zasługi żołnierskie) jak młynarzom, kiedy wory mielą: przysięga, że prócz miarki więcej nie bierze nic a ledwieby, wiesząc ich, nastarczył szubienic; nie miele młynarz mąki ani żyta na kosz nasypie, póki miarki nie weźmie; wodne koło młyńcem (idzie); nazad idąc młyńcem, jak do młyna wory niosą — młynarz ci wór przynajmniej, choć nie pełen, wraca.

Mojaśty nie każ się jej tym bawić Ogród II, 250.

Mokwa pluta, pod czas mokwy, z oną mokwą.

Morski kot, choć też czasem (trefniś) leda co z morskim kotem bredzi 91, czy dosyć.. siedzieć w kościele jako na złą chwilę kawki, małpy między pannami abo morscy koci 896; chce zrobić co u człeka morski widzi kotek.

Moskwa, moskiewska odpowiedź (z głupia chytra — przykład jej, ze starożytności wzięty II, 178, co frant Augustowi odrzekł); (trefnisiów) jeszcze nad Moskwę kładę w odpowiedzi 91; z nieludzkich obyczajów tych wieków słynie Moskwa między chrześciany, pod siódmem się tryonem rodząc grubiany 875; durna Moskwa (Wojna Chocimska); dwie „moskiewskie odpowiedzi“ (powyższą i inną) czytamy w Wetach parnaskich str. 439, 440; por. *Moskal*.

Most, (upada w grób) jak z mostu; kłania mostem; *mostek*, umie obrać w wole sztukę od mostku i co z górnej wziąć pieczeni 860; (senator bogaty i poważnej osoby, ale skoro mówić zaczął) jakby też sr.. z mostu 263 (słowa nie wiążą się).

Mskły mkły, mskłemi sudny Wojna Chocimska; mskłą marską

modną damę; niechaj wody wydadzą rzecz mskłą żywej dusze Tydzień (o stworzeniu ryb); wąż msknie się śliskim ogonem (tamże). U innych pisarzy zawsze bez *s*, mkły i t. d.

Moskal, placek z otrębów i t. d., Sielanka 1676 r.:

Rozumiem, że zapomni drugi zbijać bąki,
Moskalem się z lipowej obetkawszy mąki:
Już, już, w naszym Podgórzu do tej rży przychodzi,
Co jej pies nie powącha, kiedy się wygłodzi:
Takie listy na drobne w żarnach starszy plewy,
Dostatniejszy garść nikłej przymiesza kostrzewy,
Wody potym nalawszy robi na chleb ciasto-
O chleb nader mizerny i t. d.

Przeciw owej „odpowiedzi" występuje St. Niemojewski w pamiętniku str. 228: niesłuszna barzo u nas o nich przypowieść, że Moskwicin prędki na odpowiedź, bo jeśli się kiedy prędka trafi, dufajmy pewnie że głupia, a i rozmyślna, rzadko mądra.

Munsztuk mundstück, trąbić przez (sam) munsztuk, t. j. całkiem po cichu, St. Lubomirski pisze do Władysława IV, co to za wojna o której u nas *przez munsztuk trąbią* a gdzieindziej głośniej; na pogrzebie królowej (Maryi Kazimiry) „trębacze przez moysztuki przed ciałem trąbili" Taniec Krasińskiego str. 530; inne przykłady u Łebińskiego (z r. 1582 i t. d.).

Mucha, płeć piękna lepi muchy, często znajdziesz u panien pod muchami krosty.

Munsztułuk odużne, dar posłańcowi, po munsztułuk bieży, co dał za śmierć jego munsztułukiem, nie bez munsztułuku.

Musztasie, mustasię kozim włosem nosi nadstawioną Szemiot wiersze; kołka, mustasie, sakwy na głowie Łącznowolski Zwierciadło 1682; mało damom fontazie, musztasie i czuby II, 28, nuż musztasie, nuż, gdy muchy lepi (Libusza 57); do Polskiej z Francyej ze kpem weszły musztasie, frańce i kapoty Ogród IV, 130; szpakowatych musztasiów koralowa kita nie przetworzy III, 146; gdy miasto muszczki na czele musztasie (kładą białegłowy) IV, 57.

Myjać się, stok w którym się ona myjała Zebranie r. 1669.

Mysz, z biesem bies jako na łój myszy (łączy się na złe) 414; *myszkować*, niedaleko myszkuje stary lis od lasa 199; *myszki* z szałwiowego usmażone ziela Ogród IV, 84.

Nachylić, chcąc sąsiada nachylić (podejść) Ogród II, 173.

Nadragi, spodnie, zruciwszy pludry wdziać stare nadragi; dziórawe nadragi wdzieje na się: póki leży na ławce, póki bolą plagi, obiecuje poprawę — zawiąże nadragi, aż on wisieć jako był 615.

Nadołek, są od tego (od nosa) nadołki (zamiast chustki) 230.

Nadwereżyć nadweredzić nadwerędzić, nadwyrężyć, z ruskiego (poweredyty, powereżenyj i t. p.). nadwereżył i Pegaz kopyt, nim dokopał się w skale (strugi Helikońskiej); jeśliś ciesiołką nadwerędział zębów; zdrowia nadwereżył; musi nadweredzić fugi Peryod XV; choć ich (gryfików) muszki trochę nadweredziły Ogród III, 75; nadwereżywszy zdrowia służbą długoletnią IV, 200. Porównaj: kogo chorobá dużo nadwereżi (rymuje: rzeżi) St. Niewieski Rythmy r. 1698; z nadweredzeniem zdrowia. Karaś Bando przeciw gorzałce r. 1716; gdy pektoralik się częstą nádwereża rewolucyą Woysznarowicz Orator r. 1648 II, str. 55; prochow nadwerędza Okolski Kontynuacya diaryusza 1639; (ogniem) kościół ten nieraz nadweredzony Oświęcim Pamiętnik i t. d.

Nagle, kwap się, ale nie nagli, bo *co bywa nagle* — choć ci zła cadentia — *to zawsze po djable* 227.

Nakidać, niech błota za bóty nakida (niech się sam natrudzi).

Nalepa w izbie chłopskiej, (gądek wiejski) woli niż zimne boiska do młodżby nalepy (gdzie chłop przy wodzie a rzepie więcej potrafi niż szlachcic w betach) 576.

Nalewajko, kto sobie nalewać daje, już nie to na sejmiku nalewajko mówi, co się mu, lecz co się jego zda dobrodziejowi 256; na str. 441 opowiadanie, jak Nalewajka do działa przykutego morzono niespaniem przez rok w Warszawie — skoro zasypiał, strzelano z działa; dlatego żartuje w komedyi Lopes St. Lubomirskiego, Birybis, nie mogąc się spania doczekać, że przestanę być B. „a pocznę być Nalewajką“; na baranie flaki albo Nalewajki Ogród II, 106.

Napiętki, kiedy leda bik piórkiem tak dziwaczy, Pisząc co aspekt dyktuje mu prędki Ano *dosyć szewca po napiętki* (Poczta, przeciw minucyarzom piszącym na hetmana); bo napiętków nigdy nie wyściele (słomą w zbyt wielkim bocie) 626; opieka mu wysokie wstawiła napiętki: niespodziany początek miewa koniec prętki, chyba żeby, jak począł, synowców wymorzył i t. d. (o chudeuszu opiekunie nad zamożnymi sierotami) 47; inszy miesiąc godności na napiętkach znakiem kładli Odjemek 177.

Napużać straszyć, ruskie, cielesna nuża ze strachem napuża (serce) II, 106; wiąźnie mdła w pajęczynie mucha i nie duża, zerwie bąk i samego pająka napuża 341.

Napuszyć się, nadąć natężyć się, jeśli się mocniej na kaszel napuszy; *napucha*, jakby tego napuchę z fantazyej zsadzić Ogród I, 126 (ubogiego Worcla udającego, że nań sto wsi orze).

Narol, obsyła wierszami Chorążego z Zatora (Stanisława Morsztyna)

ale to znaczy wozić drwa do lasu, matressy do Litwy, wódkę do Narola i t. d. Ogród I.

Naskuść, naskubać, mogą naskuść sierci.

Nastoperczyć, nastoperczył ucha, Korczyński k. 27.

Nawiasem, wszyscy *ślepo nawiasem* bieżą do upadu 205; nawiasem żyją wszyscy 202; (t. j. bokiem) bohater... ślepem trafiony nawiasem ginie Ossol. 16; Flora miece kwiecie po ziemi nawiasem 116; za tym dworem jedziemy *nawiasem* Korczyński.

Nędza, nędza nędzę pojęła spodziewaj się trzeciej (odmianka znanego przysłowia łacińskiego o złodziejach); swarzcież się już w nędzy (rzekł Bóg do pierwszych rodziców) 106.

Naroszczony, panna bez męża, herbu Kur, powiła syna; wszyscy, bij zabij; a ja: stara to nowina, i owszem, takie jajca drożej płacą Włoszy, co niosą naroszczone bez kura kokoszy Odjemek 178; ruskie narost', norost', od pierwiastka ners, patrz Miklosich Etym. Wört. 213, podprowadzone mylnie pod na-rost.

Naruczaki, karwasze naruczaki Ogród II, 287.

Nazierkiem, Tatarzy prowadzą nas do granic nazierkiem Ogród III, 44 (nazierając).

Narok, dwa zupełnie odmienne znaczenia pomieszał Linde; *narokiem* niby, jakby, u E. Glicznera 1558, por. ruskie нарочно, n. p. narokiem a umyślnie, z kielkiem się zdrajców zmówiwszy kazał im narokiem uciec, ci kiedy już narokiem jakoby to zbiegowie nadjechali i t. d.; *naroki* u zwierzęcia, por. czeskie naroky testiculi, n. p. S. Twardowski wojna domowa: psom z uszczwanego zwierzęcia zajuszone naroki; na bankiecie Bohatera Strasznego (Piekarskiego, 1695 r.) będą i wyśmienite naroki z siarczystego smoka; również każe on „to wypotroszywszy naroki zgotować chędogo“; w Ermidzie Lubomirskiego z obłowu Adrast: ja zawczasu proszę o naroki i t. d.

Negacya, ryby i podobieństwem (t. j. niema wcale); chceć mu się biedę skrzydła, kity abo forgi służąc, ba, umierając każdy rok na borgi (nie chce się żołnierzowi, nie myśli o); podobnie: chceć mu się kata itd.

Net nett, wszytko net, jako mówią, wszytko dobrze nader 208; wszytko net, wszytko do ładu Ogród II, 261.

Nęż naż ci, nęsz ci jaje.

Ni to ni owo, ni koza ni suka.

Nic, skoro mu nicem kość padła; człowiek mniej niż pół nica: co ziemskie monarchie, co są ich honory? marny proch, znikomy cień, i na ogień wiory, wiatr, nic i jeśli co jest mniejszego od nica; por. Ktoś.

Niedobytki, w regestrze między niedobytki Odjemek 172.

Niedołęga, wylegając śmiertelnej resztę niedołęgi Ogród III, 288.

Niebój, żaden prędzej nie ginie mówią *nad Nieboja* Odjemek 162.

Niedopanek, nigdy pan z panów, który z rogami się rodzi, jako ów, co mu późno wyrostą, nieszkodzi... pieniądze pychę, pycha, niedopankom zwłaszcza, wyjąwszy rozum z głowy, te rogi wyraszcza 953; niedopanka 649; pan między niedopanków; do nowotnych niedopanków Ogród III, 28.

Niedośpiałek, bez powodzenia lub doświadczenia.

Nieczciwiarski, w twoim wojsku sami wydziercy, nieczciwiarscy, (por. „*ściwiara*, przezwisko, ty *ściwiaro!*", Krzęcin, Rozprawy XXVI, 395) Piekarski.

Niedoszty niedościgniony, jako posztą rozumem niedosztą (słońce biega).

Niedźwiedź, zalsnawszy gniewem jako od dzieci niedwiedzie II, 15; zob. kłóć na kim niedźwiedzia.

Nieplaga o brudnej i leniwej kobiecie; daleko większą cierpi niż od soli zgagę Kto złą, zrzędną i głupią pojmuje nieplagę. Niech dziś będzie do tego wszytkiego i szpetna, Byle miała sól w skrzyni baba długoletna 540; (pytam przyjaciela jaka jego żona): zła i głupia, nieplaga, bo i teraz w świerzbie, koszule aż ją zedrze nie zdejmie ze grzbietu, siekierąby nie przeciął zasr..... betu i t. d. 984; dwa razy opowiada fraszkę o wiejskiej niepladze, siedzącej za piecem w jedynej brudnej ciasnosze, którą do pieca wrzuciła widząc męża z czemś białem z targu wracającego — ale to była gęś, nie nowa ciasnocha, i musiał gołą w cebrze wozić 234, z ust ludu.

Nierobocian, siłu nierobocianow głodem morzy; robocian (: bocian), z robociądz dawniejszych tekstów; nierobocian Ogród I, 35.

Niewczym(ci) niedarmo, nieprózno, dlatego, zarówno, też; niewczymci się dziś damy jęły wierszów pisać chcąc przy nich wina wedle przysłowia posysać; niewczym ludzie choć tego bronią apostoli, ludzkiej się dobrowolnie poddają niewoli 166; niewczym Timoteusza Paweł upomina 125; niewczymci białegłowy lepią je (muchy) po twarzy 106; niewczym sąsiad się mój żeni z małą i t. d. 243; staroświecka przypowieść *złe jaje bez soli*, Niewczym przypodobani do niej apostoli i t. d. 539; niewczymci w Polszcze tak wiele jest księży II, 29; niewczem się i wam rogi z czoła kolą, niwczymci zacna wdowo pierwszy twoj mąż chromał, niwczym gęś w herbie mając nasz pan młody drzymie Odjemek; wielkim gore herb twój palem, nie wczymeście drwalem; nie wczym ci się boi i t. d. Poczet herbów; idą (księgi z brzucha) w zadek, niewczymci też piśmienny Ogród I, 18 Zdarza się i u innych pisarzy, n. p. u St. Lubomirskiego.

Niewieściuch, wszetecznego abo niewieściucha 568; dom a lata niewieściuszą męże 385.

Niewyskubany, więc że był w sprawach ciężkim i niewyskubanym Ogród III, 139.

Nikleć, nikleje, kto zielone żyto zażnie głupi 443.

Nogi, nie darmo mówi polska przypowieść, że *to są mocne i duże nogi, co dobry byt zniosą;* znać żeś pies na nogi (słaby) Wąpierski Odprawa r. 1599.

Nożyk, (niewiasty czubią się:) chusta z forbotów podniesiona brożcem, Jednak się ma czym złożyć, bywszy politykiem, staropolskim zwyczajem chodząc pod nożykiem 866; Grał młodzian z panną szachy, ta wieniec położy Zakładem jeśli przegra, ów *nożyk raroży* (Odjemek 136); Krzy. Piekarski, Bohater straszny r. 1695. (dla prezentu damie wybornemi perłami) osadzić raroży nożyk a z koralu parę fig zrobić do noża i widelec; z nożykiem w szłyku jak szarletan chodzi, satyra Furman rękop. Ossolin Nr. 210, k. 19; Poczobut, jadąc na test, spadł i stłukł czoło haniebnie „i tak com miał być nazajutrz pod nożykiem (t. j. w piórko wystrojony, lecz Kraszewski wytłómaczył „głowę wygolić"), tom musiał być w zawoju" str. 102; w Poczcie Herbów str. 3 prawi Potocki o panowaniu Wazów: gdzie więcej niż osiemdziesiąt lat (orzeł polski) nożyki śnieci (t. j. roni pióra), ba ledwie się nasz orzeł nie wypierzy; Opaliński w Satyrach: konie pod nożykami. Kochowski w Lirykach opisuje husarza: portki z purpury, kęs mniejsze niż one, co tam mają być w Sasiech zawieszone (aluzya do pluder Lutrowych, zawieszonych niby relikwie w Witenberdze, częsta po paszkwilach XVII-go wieku)... na głowie szturmak soboli z zaponą ten *pod nożykiem* wdział na bakier stroną lub też zażyje czasem czaplej kity i t. d.; (co za czasów naszych ojców było) *piórko*, dziś *nożyk* Co Nowego r. 1650.

Nuża nędza, ruskie, z tak ciężkiej nuży; w srogiej nuży wytrwają; ich (chłopów) ciężka praca *nuży;* w *nużnym* laty ciele upadszy; z drogi nużny; duszę *znużoną;* charci i ogarzy wynużeni w tak dalekim chodzie i t. d.

Obarczyć, stracić z barków, obłupić; obarczywszy (orła polskiego) z pierza; (Zygmunt III i Jan Kazimierz) sztuką obarczywszy szwedzką koronę.

Obarłożyć, spuścić się leniwie, legart się na rodziców całe obarłoży, robić robić potrzeba przy pomocy Boży (Libusza).

Obczerstwiać pokrzepiać, któż chłodzi deszczem ziemię a zemdlone zioła obczerstwia?

Obejść się, choć się z nimi obeszto kształtem zdradzieckim 718.

Obses, dzisiejsze obces, z łacińskiego obsessus, tam jako obses leci na Polaki (basza) Pogrom r. 1673; skoczyłby jako obesess piekłu oślep w garło 837; z wzgardzonego obsessa i t. d.; szczególniej częste w Poselstwie wielkiem Chomentowskiego, Jezuity Fr. Gościeckiego r. 1732: takać burza i w Polszcze obses wszystko z kreteszem rujnując trwała 4, co żywo do koni obses na wyścigi bieży 13, i nim (impetem) obses swojego importuna zwiera 81, jak Moskwa tak Polacy pewnie obses skoczą, rzuci się obses na cię ...obses cię zabije i t. d.; iák obses miece się Historia o Lukrecyey (XVII. wiek); o czarcie opsesie patrz Postępek prawa czartowskiego z r. 1570, str. 100.

Obiecek, obiecek obiecuje raduje się radek, Nie da? niech z obietnicą całuje psa w zadek 206.

Obłączek ryba, obłączek szczuką roście wprzód bywszy narybkiem II, 16.

Obłaz, (powoli jedzie przezorny woźnica) po mostach, urwiskach, obłazach (spadziskach?) 886; por. padnie jak wiąz pogaństwo obłazem Wojna Choc. 300; i bez obłazu tam skoczył (Herkules do jaskini Cacusa) Ossol. 4; nakoniec do nog padnie bez obłazu Wirgin. 56; pewnie bez obłazu chwyciłbym się jak własnej mej żony do razu *rzepiąc* się do szyji Korczyński Nowela.

Obleżały zależały, obleżały leniu.

Obnocować, obnocować przyjdzie wam na lesie.

Obojętek dwulicowy człowiek, póki za stoł obojętka sadza; *obojętka* gra dwulicowa, patrz Siewka; trzeba koniecznie na to obojętki Wirgin. 60.

Obrochmanić oswoić, zbystrzałą naturę znowu obrochmani, jastrząb tak obrochmaniał patrz Chorzelów.

Obrzedni rzadszy, raz po stole obrzedniem pojrzę (na nim półmiski już zrzedniały): przyjaźń roście częstym widzeniem, codziennem powszednie i wiotsze, najlepsze jest witanie obrzednie (gdyż wedle naszego przysłowia:) nie częste widanie gotowe nieznanie 382.

Ochabić, nie ujrzałeś granduków nie uświadczył hrabi: Drobiaszczek tylko serce a cnota ochabi Wojna Choc. 73 (ujmie).

Ochmistrzyć, bez szubki babie rządzić, ochmistrzyć bez brody 794.

Odartuch, owego odartucha, z onym że odartuchem.

Oczustrzyć, skorom pięknie chędogo *oczustrzył* (obgryzł) on łeb Piekarski Bohater.

Odeszty porzucony, Jowisza odesztego w pieluchach; z odesztym worem; małpa sama się wikle w troki odeszte od człowieka.

Odherapić, jeśli creditor wioskę odherapi (zabierze, wyprocesuje), aż ją (żonę lub córkę) odherapi (szlachcicowi pan).

Odłużyć wyłuszczyć, wskoki grochu mu odłuży II, 159; porówn.

u Olbr. Karmanowskiego w Drwach, ostatek obiadu z odłużanym grochem; bob odłużany Uciechy 1655 r.; por. małoruskie *nałuzaty* tożsamo.

Odrwiświat, odrwisz, na odrwisz na zdradę (patrz Szot) 861; czemusz kiedy jednako z porwiszami szkodzą Odrwiszów na szubieńce profosi nie wodzą... tak złodziej jak odrwiświat cudzą pracą żyją 863; gdybyś nie był doktorem mógłbym śmiele katem — szanując twej sutanej nazwę odrwiświatem 692.

Odrymować (paskwilantowi) 854.

Odziecka skórka, niemasz nic prócz zmarszczonej po wierzchu odziecki Ogród III, 76, por. odźiedzą ciemnośći oczy zaszłe Nowy Zaciąg; czarną odziedzę Peryod XI.

Oganisty rozłożysty, przenosząc przed kilka lat oganiste brzozy; pod cieniem oganistej sośnie; siedząc w oganistego buku chłodnym cieniu; pod wesołym cieniem oganistej lipy Sielanka.

Oguły pozór, zdrada, por. wstęp; na ogułach zdradziecko całują się wzajem; kto mu go szczyrze a kto na ogułach życzy (Tyberyuszowi tronu); na takich bowiem wszytek świat stoi ogułach II, 11.

Obrada, (Jowisz z nieba) okropne grady sypie na pełne niwy człowieczej obrady Zebranie przypowieści 1669.

Okrągło, skąpo, (na bankiecie u drugiego Samozwańca r. 1608) napoje, których barzo subtelnie i okrągle dawano, nazbyt nic nie było, niekontenci byli towarzysze, bo ich z włoska częstowano i potrawy subtelnie dawano I. P. Sapieha Dzieje Marsa i t. d., rękopis z r. 1612; rybami go kazali okrągło karmić Pamiętnik Niemojewskiego, wydany 1899, str. 151.

Okół, jak nieme bydlęta do żłobu z okołu, woła prowadzą z okołu do jatek.

Okrajki brzegi, na okrajki biorą się (żeglujący przy brzegu); ten źle zmarzłe okrajki w cichem miejscu łomie, kto ma rzekę przy domie (o połowie ryb); choć jeszcze *okrajca* nie zroniły Ogród I, 55.

Okrzętny, okrzętna gospodyni cały dom rozrządza. do kądziele napądza; wydoiwszy okrzętna gospodyni krowy; por. w Sylorecie: tak się łakomcy okrzętnemi zową; okrzętna się Pomona uwija po sadzie Sielanka 1676 r.

Oliwa, chyba ludzi oszukać — lecz nie każdy się da — z owym, co wodę w dzbanie za oliwę przeda, kładąc, że co na wierzchu to będzie na spodzie : kupi prostak i grzanki macza na post w wodzie 875.

Olszowy starosta stłucze dębowego szlachcica: o ileż gorzej musiało się dostać szlachcicowi Olszowskiemu od starosty Dębińskiego, fraszka II, 164.

Ołtarz, wziąłby i z ołtarza (potrzebny, jak przysłowie mówi).

Ono, ono iste, eufemizm zamiast excrementum: w głowie grzyb miasto mózgu, ono na wątrobie 103; *wiatrem onego nie zbędzie* (polskie przysłowie) 401; gorszy co w pludrach szepce i t. d. patrz Locht i Napuszyć; insza pomarańcza insza *coś* kobyle 150; białe psie złe, wżgdy (!) trudno ognia na nim skrzesać 891; por. jako złe z trzewika, króla o drzwi kościelne otarszy Rozmowa Polaka z r. 1564, str. 33; (bez kija z domu nie wychodzi):

nuż baba, widząc cię bez broni,
Zwłaszcza pijana, zadnią twarz na cię odsłoni,
Pies opadnie, ba i żyd, widząc ręce próżne,
Ono iste zastąpi — są przypadki różne —
Bo i to, jeśli niemasz czym z ścieżki odwalić,
Z daleka obejść abo trzeba bót ukalić

898; *ono* do pomarańcze, ten rzecze, przytyka (tłómaczymy bez wszelkich konceptów łacinę... ale kto łacińskiego wiadomy języka, ono itd.); poślesz świnię, przyniesieć *ono* (dwie fraszki na temat głupich sług); (na dysenteryę panującą w obozie polskim r. 1683):

A czemuż, choć ze strachu biegunki pochodzą,
Zwyciężeni tak jako zwycięzcy nie smrodzą?
Chciał pokazać przykładem Bóg to oczywistem,
Że pycha, tryumf, sława świecka — *onym istem.*

Por. jeszcze: prowadź go na łopatę a g.... z łopaty II, 172; im większe g...., tym kłos pleńszy z siebie rodzi 731. Z tego używania „ono" poszło *onaczyć* robić, *zonacyli* ją ludzie, skłonili Sprawozd. kom. język IV, 326, *przeonacyć* zepsuć 359 i t. d., znane już Knapiuszowi jako effuticium; w rękopisie Rubinkowskiego (Petersb. Bibliot., sygn. Разнояз. XVII, folio Nr. 36, k. 201, b, z r. 1703): (Nagrobek) Tu leży żona moja, pożal się jej Boże. Niechaj się uonaczy kto płakać nie może. *Ono iste* częste n. p. u Korczyńskiego: pływać drugi nie umie człowiek... a jego ono iste jak ma być tak pływa, albo we fraszce to co ich pogodziło *przez nóg się urodziło;* terminologia XVII. wieku niewyczerpana w podobne zwroty: *psie złe, strzelisko* lub *materja przyrodzone* (częste w Strasznym Bohaterze Piekarskiego) i t. d. i t. d.

Podobnie w czeskiem *vono*, hrušky jsou shnilé na vono przytacza brat Blahoslav w gramatyce 1571 r., por. Časopis Česk. Muz. 1895, str. 182. *Onačiti* i *onadity* powtarza się w słowackich i węgiersko-ruskich narzeczach, n. p. Juda apostołoch na hrich *zonaczeł* Franko Apokryfy II, 214 z rękop. węgiersko-ruskiego.

Opich, jakoby się masłoku napił i opichu Gazela 108; por. Grzyby.

Opłaźnie, dosyć ich (przykładów) opłaźnie 782; lecim opłaźnie do dołu Peryod XIV; panny wieńców nie noszą, mężatki nie czepią,

wszytkie czubią opłaźnie, wszytkie muchy lepią 803; Wojna Chocimska 309 (straże tureckie)

Wyrzucały zawoje z krzykiem na powtórki,
Jakoż już i do rozmów z naszymi opłaźnie,
Darli się, czego hetman zabronił wyraźnie;

por. wszystkie trzy (Marye) razem padłyśmy do nóg jego opłazem Dyalog.

Oprawne kapłony, oprawione.

Opuszka, godna czapka opuszki; co błam, to nie opuszka.

Orczyk, w orczyku woźniczem; orczykowym szkapą 875.

Orzba, siłu orzby nie umie 128; por. do warznie (kuchni) 195; warznikiem piję Uciechy 1655 r.

Orzeł moneta, od wycisku tak nazwana, podobnie kruczek; o orlikach szląskich mówią nieraz w XVII. wieku, por. (mieszczuch i chłop) do herbu do honoru od cep od zagonu wspina się srebrnych orłów przyprawiwszy skrzydła... aż Wielmożny, aż Jaśnie, skoro wsi nazobie, co łacniej przyjdzie jeśli żonkę ma na dobie 804; przepiórczym polem sądy trybunalskie zową... orlemby je zwać raczej, nie przepiórki bowiem przez niedziel sześć, lecz orły przez cały rok łowim; gdyż jako my dziś orłem abo krukiem znaczem, tak u Greków monetę znaczono puhaczem II, 122; krukowi mięso, człowiekowi kruki („ale węgierskie", dopisał na boku Trembecki) zwykłym pochopem do takiej nauki Poczta.

*Oścież*a, (domy stoją otwarte) na oścież*ą* 189 (:leżą); na ościeża (:księża).

Osiedło domostwo, są przed osiedłem Tressa 103.

Oset, da się jeść ludziom oset z młodu a zwłaszcza na przednowku ubogim dla głodu 876.

Ośli, (jeśli kutwa z głodu umrze) ośli takiemu pogrzeb, człeczego nie godny 940, por. Wojna Chocimska 328 kto ze strachu umiera... w końskich bombach (t. j. in stercoribus) będzie miał pogrzeb nowej fozy albo jeżeli kogo tchórz zje przed potrzebą, przy takowej muzyce w kurzyńcach go grzebą, por. (alius sic dixit:) quod si morieris minis, asini bombis tu tumulaberis, co sie tak ma na polskie: kto z strachu umiera, temu osieł na pogrzeb zadek swój otwiera Potkanie Jannasa r. 1646. Docinki te poszły z Jeremiasza 22, 19 *sepultura asini* sepelietur putrefactus et proiectus extra portas Jerusalem. Tu należą żarty: tchórzowi w kobyli łeb dzwonią, tchórzowi dymem dzwonią (crepitus ventris?), kto tchórzy temu w kobyli łeb dzwonią Księga Przysłów str. 560; Jan Gołubski tryplika 1615 r., przedrwiwa tchórzliwość ministrów, choć Luter groził, że na pogrzeb tchórza w żywe dzwony dzwonić będą,

jakie on zawsze przed sobą na pasach nosił i gdzie przychodził, dwie godziny dziennie w nie dzwonił „że się dzwon czasem ledwie nie padał“. U Lindego cytat z Teatru polskiego: Kto od strachu umiera, wiesz czym mu dzwonią (bździnami) i z objaśnień Ossolińskiego. Olbr. Borkowski grozi „ministrowi wytknionemu“ (r. 1611), że będzie miał asini sepulturam, jeśli się nie poprawi; w Kalendarzu Kozłowskiego (r. 1715): kto z przestrachu, gdy mu klasną dłonią, umiera, temu w słomiany dzwón dzwonią i t. d. Jeszcze rubaszniej u ludu, w przysłowiach nadrabskich (Świętek str. 680) czytamy: przelak sie trza rzadkiem gównem nad nim przeléwać.

Oskarda oskardą kuć w górze.

Ospisty korzec.

Otrzedni kolejny, koleją chadzają otrzednią Ogród IV, 70.

Owcug Aufzug, upewniam pójdzie jak po owcugu rękop. Akad. Umiej. Nr. 865, k. 98, b, pójdziecie prosto do piekła jak po obcugu O. Borkowski minister wytkniony r. 1611.

Ostracismus: warujże się omylić minąwszy literę w łacińskiej przypowieści, po polsku by wierę śmierdziała 393.

Ostręga, gęsta ostręga zarośnie; nie bywa na ostrędze roży.

Ostroczyć czynić obrzydliwym, znienawidzonym, zaraz się ostroczy (pies w kanikułę) Odjemek 165; samo im niebo czart ostroczy; do razu kucharz kijem psu kuchnią ostroczy; kat każdego ostroczy, każdy się niem żadzi; nie wiem, co mnie im ostroczy; (pluć na ludzi — jak Chrystus ślepego leczył) tym się każdy ostroczy Nowy Zaciąg; mężow żony, te sobie mężowie ostroczą; por. (umie djabeł) małżeństwo w sobie ostroczyć Seym piekielny; pannę umiem ostroczyć Peregrinacya dziadowska r. 1612, 95; każdy się nią (złą babą) ostroczy, każdy się nią żadzi Ogród I, 106.

Ostropest, trzy kwiaty (troje dzieci, co mi zmarły) stały się ostropestem.

Ostroże, nie czując ostrożu.

Osuch, aż niespodziany wicher pustki w smutnym domie Zrobiwszy dwuch mi synów trzecią córkę złomie, Żonę, zięcia, dwu braciej — sroga zawierucha, Zostawiwszy mnie jako w dąbrowie osucha 738; por. w Sylorecie 23 wiatr li go albo siekiera obarczy, póki nie zginie, brzydki osuch starczy; w staryś go osuch wszczepił Odjemek 148; kędy zwietrzałe osuchy Ogród II, 99.

Oszwabić, ze wszystkiego do naga oszwabi (świat) II, 19; ale wątpię, żeby się dał drugi oszwabić Odjemek 181.

Oszemłany, już rozdarta (chorągiew), już w niej oszemłane strzępki Odjemek 172; późna starość zmarszczywszy oszemłaną skórę Ogród III, 12.

Paca na szkucie styr, na trawcie żeglarzowi paca potrzebna, oboje tym kędy chce obraca 494; Kaszubi krótkie wiosło *paczyną* nazywają; w dawnej polszczyźnie *pacyna* gubernaculum navis, amplustre, rudel (Słowniki XV. wieku); *paczyna* w biblii nieświezkiej.

Paciep, pacicpić ciemność, zaciemiać, w duchownej paciepi; jeśli świat gorszą i paciepią miasto światła (duchowni) 655; słońce w paciepi Ogród I, 118.

Pal opał, ogień, nie będzie palu bez dymu; włócząc drwa djabłu na pal do piekła; vota w tak okrutnym palu mojego perzem płoną żalu Peryod VIII; do wiecznego palu; oddawszy na pal i t. d., częste w podgórskich narzeczach.

Palakieta gorzałka, aż skoro gęby wino abo palakieta otworzy 354, niech brat szlachcic palakietę pija Ogród III, 84 (od pały, palanki, palonej wódki).

Pałogłowiec zapaleniec, mozołom i wszystkim pałogłowcom II, 126.

Pałuba, bez dusz ciał ludzkich pałuby Peryod I; por. nadrabskie *pałuba* lalka, kobiecisko Świętek 708.

Paluch palec, twoich paluchów kawalce.

Pampuch pączek, w maśle opływa pampuchem.

Pan, bo skoro w skrzypce zarzną, *a naszemu panu* wszyscy *po kopie* wszyscy dadzą *po baranu; pani matka,* skrócone *pańmatka*, dativ. pańmatce; por. ma páńmátko Uciechy lepsze i t. d. r. 1655.

Papinki, na wymyślne potrawy 596:

Mówią: Kaiazya grunt, fraszki adamaszki;
Obiad — pieczenia, wety — łakotki i ptaszki

(lecz teraz wołowina dla służby, dla panów) papinki,

Wety, cukry, jakimi przed tym młodą panią
(Mężczyźni tym gardzili) w łożnicy rochmanią.
Zniewieściuszeliśmy też dla takich łakotek,
Gdy niż namiot w obozie wolimy namiotek
W kabinecie nad łożem i t. d.

od papu, porówn. dziecięcy papinek Kindsbrey Wokabularz etc. w Królewcu r. 1566.

Paprzysko śmiecisko, na którem się kogut paprze (babrze), zaklwał orzeł (polski) na jego paprzysku koguta (tureckiego, na Węgrzech 1683 r.) Ogród II, 168.

Papu, kędy papu tam kaku 225; por. papinek; książęciem na papinkach nazywają kanclerza J. Ossolińskiego po paszkwilach spółczesnych.

Papużyć się, (Polacy) w brednie i w cudzoziemskie fochy się papużą 293.

Parata pogotowie, (duchowni) nam każą stać w paracie, sami w grzechach leżą 189.

Parlawita, od pobożnego parlawitę mnicha (jak rozróżnić?) 308.

Pasternik zamiast *pastewnik* wedle *pasterza* urobiony, błąd bardzo dawny i bardzo ogólny, u Paska (str. 257) czytamy nawet *na pasternisku*!; i w tańcach wyskakują ludzie z pasternika 360, kto z tego, który Bog zamyka — swawolni małżonkowie skaczą pasternika 361, nie pozwalać osłowi z pasternika skakać 595, bo się z pasternika wyskoczyć nie godzi (o małżonku) Libusza; por. *pasterna* krowa Sprawozdania IV, 380 (wszystko jedząca), *pasternik* Świętek 709.

Patrzyć, bo patrzą po oku (sąsiedzi na Polskę).

Pawy pognać uciec Ogród II, 245.

Pce, co dotąd stała pewnie na pcach beczka, lęże Ogród II, 250.

Peć, ale widząc że nie peć (że nie żart, że seryo) Ogród I, 152; powtarza się u Gawińskiego (Dworzanki I) niepeć, u Rysińskiego itd., dziś znane powszechnie w narzeczach (od Podgórza do Kujaw, liczne cytaty zobacz pod niepeć Prace filolog. IV, 221). Wywód u Miklosicha Etymolog. Wörterbuch 235 (niepec Sicherheit z * nepektь) całkiem nietrafny.

Pecki, o gryfiku (sensu obscoeno): póki czerstwy póty go tylko może zażyć, ale jako się skurczy zmięknieją mu pecki, niemasz nic prócz zmarszczonej powierzchu odziecki Ogród III, 76.

Perz, perzyć, przysłowie u kmieci *gdzie perz tam gmerz gdzie paproć tam nawroć* 779 (w Księdze: gdzie perz tam w roli gmerz a gdzie mlecz tam niema nic); (świeckie nauki) nie płacą i owszem gorzej perzą.

Pamfil, gdyby jego (brzuchacza) przyprawił brzuch do pozytywu, wystarczyłby jednym tchem całego pamfila Odjemek 139; por. Kinal.

Panewka, w gołą dadzą sto plag panewkę Ogród IV, 34.

Paca, od wymienionej poprzednio pacy zupełnie odmienna, czeskie *páca* glina twarda Lehmpatz (glinopac); n. p. w Pamiętnikach Paska (str. 21), gdy basztę wysadzono, jednę statuę z białego marmuru wyrzuciły prochy całą „a tak leżała owa *pacwa* jako człowiek z pięknego ciała stworzony, że rozeznać było trudno, aż pomacawszy twardości kamiennej“; stąd *pacyna, pecyna, pęcyna*, n. p. w Bohatyrze Piekarskiego: słupy na pęcynę zbić rozkażę i t. d. Por. krzęcińskie „*pácwa*, wyraz obelgi“ Dobrzycki, Rozprawy XXVI, 388.

Panny jako zwykły *co oczko obaczy to rączka kupuje* i cokolwiek widzi, to jej wszytkiego tego potrzeba Ossol. 9, por. Ogród I, 78 *Co oczko obaczy, ręka zapłaci.*

Pasz, niema, wzięte od kart; kieszeni pasz (nie ma), mieszka pasz a dopieroż grosze od potrzeby Ogród II, 287; por. u A. Korczyńskiego (1698): jeść co pasz; powodniego (konia) i z pańskim sahajdakiem chłopca pasz, tylko i t. d.

Paskudnik, paskudnik zdziera krowie pasterz, tenże owce z mętelic przykrym smrodem kadzi Ogród II, 194.

Patołęcz patyk, kij; gdzie patołęczy trzeba, nie radzisz przegiętką Ogród I, 127; a wtym go patołęczą przeparzy przez udy II, 69; wyraz i dziś po narzeczach ogólnie znany, n. p. w Krasnostawskiem śpiewają: „stary ja se, stary, nie chcą mnie dziewczęta, wezne patołęczy, popędze cielęta“.

Piasecki bękart przesłany od Karola szwedzkiego do Chodkiewicza, lecz od niego dla makuły w rodzie nie przyjęty II, 125.

Piasek, o zawziętej złości budzącej przy zorzy do pojedynku — umru ne zabudu, my od Rusi przejąwszy mówimy po nasku: chyba że mi na oczy wprzód nasypą piasku 422.

Pięchrzyć pięknzyć, uważając dzisiejsze płci niewieściej bryże, jako pięchrzy, maluje, tylko się nie liże 17.

Piekło, źle być w piekle (powiadają, gdy się do pieca czy do świecy sparzą).

Pielesz gniazdo, słać dzieciom pielesze (o bocianach), w tem pieleszu dognijać brzydkiem (zruciwszy na ziemię z betów świeckich — na swe łożysko pojrzawszy i t. d.).

Pierdel, pierdolić (pleść, mówić), kto długo ledaco pierdoli; por. list Sierotki-Radziwiłła z r. 1587 czasy takie że nietylko mądrzy radzą ale i dudkowie teraz pierdolą; Komedya o Wawrzku 1612 r., chłop Wyrwa prosi bakałarza o maluczkie z waścią pierdolenie, me pierdolenie ...niech ma odpuszczenie, rozpierdolisz o twoim synu i t. d.; trudno z grzmiącem Jowiszem chcieć paragonować (zawodniczyć) pierdelem — na wychodek lepiej go zachować 479.

Pierznik piernat, pierznik posłać miękki.

Pierzyć, wszytko to djabeł pierzy (sprowadza) II, 121, coż bies pierzy nazajutrz — por. przypierzyć.

Pies, piesaszku! Ogród I, 34; nie każda sroka choć też kto ją uczy, mawia, nie każdy pies jednako zwierza w kniei zławia, chart ściga, ogar śledzi, wyżeł ptaki płasza, kondys szczeka i w domu złodzieja ogłasza... leżą a tyją wczasowni brytani (ani do pola ani do domu)... każdy chciałby teraz być dryganteın, brytanem (nic nie robiąc i t. d.) 523; inszy brytan, inszy chart, inszy ogar z cuchem, inszy wyżeł, inszy też kondys z kostrouchem II, 133; brytanicę 243; topić pieski bonońskie, wiesić pasorzyty 871; o wieczny (prowiant) dbają jako pies

o piątą nogę 893; na majestat się jako pies na kamień miece; dziwniejsza, że spiąc i pies, choć nie myśli, szczeka 454; (o mieszańcach szlacheckich) co ni kondysi ni prawdziwi wyżli 506; pod się ogon w kłęby (jeśli niepewnego szlachcica zapytasz o dziada) 506; idź ty psie idź ty ogonie (o spychaniu zlecenia — w Księdze: idź psie, idź ogonie i t. d.); wszytkich psów wyganiają choć jeden zakadzi II, 142; nie pójdzie tam pies gdzie drugi skowyczy Syloret 4 (karz się cudzą szkodą).

Pilawce, początek wszytkich złych rzeczy Pilawce II, 93; do „pilawieckiej rany“ wraca poeta ciągle, przytaczamy jeden obszerniejszy wiersz zamiast owych licznych wspominań, w przypowieści pod tytułem Nie da się dwa razy na wojnie grzeszyć:

Niechaj nam nasze będą przykładem Pilawce.
Nie bez wielkiej sromotnie uciekliśmy szkody,
Nie bywszy w okazyej, bo hetmani wprzody
Odbiegli wojska, gorzej niż kiedyś Antoni
Do swojej Kleopatry, choć go nikt nie goni.
A ci do kuropatwy, skoro się im przyje
Wędzonka: gdzie indziej by urywano szyje.
Trzech ich było — już często wspominając zbrzydło —
Dwanaście Komisarzów: hala! hala! bydło.
Żaden z nich — o skaranie! — jako wyszedł z żaka,
Szable w ręku ani miał na głowie szyszaka:
Pociecha ojcom z cudzych wędrowania krajów;
Lepiej młodym Polakom jeździć do Nahajów.
Nie z męstwa, nie z rozumu hetmanów, choć między
Żołnierzami, ale ten obierał z pieniędzy,
Kto pod czas interegnum, niezgojoną blizną,
Rządził, nie bywszy i sam na wojnie, ojczyzną.
Gdzieżby wojsko hetmanem to miał ba i królem
Sobieski, dawnoby trząsł Konstantynopolem.
Pięćdziesiąt lat słoneczny zegar przeszło bije,
Śpiewamy Polszcze matce naszej egzekwije.
Straciliśmy na chłopstwo — któż tego nie wiadom? —
Czymeśmy dzisia mogli groźni być sąsiadom.
Nie wojskiem, wodzamiśmy przez te wszytkie czasy
Gineli: świadczą szwedzkie, moskiewskie hałasy.
U tych kupiwszy pokój sromotny, prawdziwie,
Zaczęliśmy z Turkami daj Boże szczęśliwie.

Pilzno; okoliczne miasteczka: (szlachcic-kostrouch o obozie nie myśli, żeni się młodo) dosyć że był w Pilznie z młodu, w Tuchowie na odpuście, na święty Piotr w Bieczu, dość kiedy wie Gorlice, Bobową

z Grybowem — rzadko nie w samych gaciach, rzadko kiedy w pasie, bez gorzałki nie stąpi (zato czyta chłopom przy robocie minucye i w karczmie przed nimi zasiada etc.) II, 133; Ogród I, 121.

Pinek, B. z F. mając coś na pińku (:rynku) Ogród I, 32; por. (mylne) objaśnienie tegoż niżej pod Przypowieść.

Piotrowski, nie liźnie (nieuk) Piotrowskiego, dopieroż Tacita.

Piwo, piwo z sieczki warzyć, przysłowie dla błazeńskiej roboty bez skutku, przytaczamy tu i inne podobne przysłowia: II, 50

Piwo z sieczki warzy, młyn bez wody zakłada,
Aż skoro się błaznowi oboje nie nada,
Dopiero obaczywszy błąd sam na się gniewa,
Że koszt na rzemieślnika łożył i na drzewa

por. II, 93 żyto sypie w pułkoszek słomę nosi w worze; 92 łopatą siano, widłami glinę zbierasz; chodzić do obcego kościołu swój własny mając, cudzy koncept przywłaszczać nie miawszy nic w głowie, ziemie gdzie indzi szukać na grob depcąc po niej, chwaląc pierwszą nieboszczkę zalecać się wdowie, kłakami piec utykać, gliną lepić szyby 869; siano sianem i próżno wieje go siedleczka... wodę tłuczy w mozdzerzu, piwo z sieczki warzy i t. d. 402; por. Zabłocki.

Płachta, (szlachtę) oślepiwszy winem jako ptaki płachtą.

Płatka, że dość spora stała na talerzu płatka (przy kartach) 160.

Platonowy, jako Sokrates Platonowe łoże 205.

Płat, że *jakby płatem wytarł* kożdziuchną (szklankę wina) wychyli, skrupuł w tym mając *by się Turcy nie mnożyli* Korczyński Nowela.

Płazać, wąż płaza; pod ktorego thronęm płazają się Bogowie inszy millionęm.

Pleban, jakiego kto plebana przybrał swoiej farze, taką ma: jeśli pijak, nie szkodzien w browarze, jeśli też wszetecznego abo niewieściucha, i o chłopca nie trudno mu i o pastucha 568.

Pleni, przez sto lat rządem wygłodzonych marnem ta niwa pleniem odżywi nas ziarnem (Poczta); trześnia plenia.

Plesz, dziś księża ochrzciwszy koronami dawne swoje plesze Ogród II, 213.

Plewidło, nie wadziło poczekać z tym plewidłem żniwa: przed żniwem wedle pisma nie wyrywać chwastu, żeby zaś co przykładem widziemy obrzydłem, żytu się nie dostało niewczasnem plewidłem (Tressa).

Plewnia, wlazła krowa do plewni, do plewnie.

Płowieć, włos jako *list* mrozem zdjęty *płowie* (zamiast *płowieje*, porówn. przyjaźń widzeniem codziennem *powszednie* i *wiotsze* 382, patrz Rochmannieć).

Płoszczyk, po płoszczyk napięta strzała Korczyński Nowela.

Plucha pogardliwie o kobiecie, szpetna będzie plucha; wej, rzecze, ta plucha żałuje i t. d.; (fortuna) może tylko w ciele dokazować ta plucha; siedzali koziem parchem zapaszyste pluchy 33.

Plugacz, o plugawym człowieku, ten plugacz 631.

Pluna, w boskich oczach ten świat jedna pluna.

Pluta, w taką przyszedł plutę; pod ponurą jako Bieszczad na plutę kryjąc oczy chmurą.

Plwotka, lepiejby czym roślejszym nisz plwotką tak drobną (narybić głowę) II, 126.

Po, żyli by po stu lat; po ich mowiąc (t. j. tak jak — Rusin — mówi) — my mówimy po nasku (po naszemu).

Pobocz, na poboczy; niech nam darmo nie mydlą celibaci oczu, tysiączny do starości dotrzymał poboczu, jedni tylko do nieba rzezani trzebieńcy pójdą koronowani panienskimi wieńcy 779.

Poczerkiesić się o ubiorze, wszyscy się poczerkieszą, wszyscy pokuntuszą Ogród III, 116.

Podbieszczedzie.

Podcienie, nie widać, żeby człowiek ktory na rynek albo wyszedł na podcienie, Wirg.

Podgórze od Krępaku zową i Bieszczadu.

Podkrzasować podcinać, zmłodu podkrzasuj wzrostu, nieczekaj jabłoni i t. d. (Libusza).

Podój, kędy swojem cieszą panią podojem (krowy).

Podunaje, urodziwszy rumakiem w Podunaju dzielnym 875.

Podrzut, (czemu zdybany zając miałby nieszczęście wróżyć — chyba sobie samemu, djabelskie to rzeczy; myślę:) że co się raz trefunkiem stało, to maszkarą podrzutów swych utwierdza w głupich ludziach wiarą 792.

Podświnek pastuch, jużże się miły wieprzku kontentuj podświnkiem II, 172; por. podpisek.

Pohończy goniący, z czeskiego, kazi czas pohończy II, 1; z czasem biegając w pohończą (jak w krótką, długą, nierówną i t. p.) 442.

Pokudlić, bojąc się pokudlić peruki.

Pokusa, przysłowie: *pokusy nie wadzą i w gębę nie dadzą* — w Księdze mylnie objaśnione: pokusy nic strasznego, można spróbować; daj pokusie w gębę: II, 27 (kto się im poddać nie chce); djabeł, źle zażywasz wolności sekretu, powetujeć *pokusa* kiedy tego wetu (veto).

Podurka. Wety parnaskie str. 453 między zaletami Bakchusa wyliczają i to, że napój

Nawet tłumaczy człecze przyrodzenie:
Szlachcic w podurkę, chłopek do kieszenie.
Znać furyata odrazu po zwadzie i t. d.,

t. zn. podpiły chłopek sięga do kieszeni, szlachcic zaś w podurkę, lecz co to? porówn. Józ. Wadowskiego (Daniel Prorok, r. 1699) o pijanym: czoło koźli, wąs ciągnie, za szablę się maca. Wiersz ów o Bakchusie zresztą nie W. Potockiego.

Podkańscy, O Podkańskich jakichsi mówią, że w Piotrkowie Siadają pod ratuszem gotowi świadkowie, Szóstak na rękę wziąwszy kóżdy z nich przysięże, Choć w sprawie niewiadomej: Satyra r. 1666, por. przysłowie Piotrkowski świadek za łyżkę barszczu Księga 404.

Półbabcze, moneta, tak barzo oszemłany, tak będzie wytarty, że pułbabcza, nie tylo szeląga, nie warty Ogród II, 218.

Połeć, cóż zdobi stadło? co tych, którzy z sobą pod jedną w matce leżeli wątrobą? Wżdy gdzieś *o całym połciu jeszcze* bajać wolno, *co go ma zgodne stadło krajać;* Braci równają do feniksa który jeden tylko (swej?) liczy się natury Zgoda 27—30. Było więc przysłowie, że połeć co go zgodne stadło krajać miało, dotąd nietknięty wisi; tu należy więc odnieść przysłowie u Rysińskiego: od stworzenia świata tkwi nóż w połciu z którego dotych dob żaden jeszcze nie ukroił; Linde je do księżyca (!) odnosił.

Popröszki, jakowe widujemy w jesieni popruszki wspieniły się jabłoni i rodzajne gruszki (na wiosnę od kwiatu) Sielanka 1676 r.

Pochoda itd., A. Korczyński objaśnia terminy flisowskie: *pochody* ławy; *pojazda* wiosło; *sztaba* prora; *rufa* puppis; *hys* wiatr co z tyłu pędzi; *garuga* gdy ukośny wiatr (toż u Paska, str. 41: i zaraz poszli na garugę bo im już wiatr nie służył tak i t. d.; tamże str. 40 *wyhysowawszy* żagle).

Podkasały, nietylko podkasany, ale i wysoki (a cienki lub chudy), n. p. u Piekarskiego, wiele szyszek *w podkasałym boru*, *podkasała szubienica* i t. d., porówn. u Paska str. 154: szykując podkasałe nóżki (do tańcu).

Polenia, nie masz na poleni (drwa do palenia).

Polito. z włoskiego, że grzeczny polito.

Połogi, drabina połoga (stroma).

Pół-, kwiczy świnia *w pułboru* 186; niechaj baranka niechaj *pułbarańcze* na krzywe włoży czoło (por. w Sylorecie: domowa trusia nakładzie na się pstrocin i błyskotek, jeśli się kędy dowie o biesiedzie choć nieproszona w pułbarańczu jedzie); ani *pułszkarłacia* ani sukien starego obaczyć zabytu 803: w *pułszorek* zaprzęże parę do kolasy; do *pułnocka* (św. Paweł kazał) i t. d.

Pomagabóg, kwestarz, choć po łacinie ledwie pacierz umie, wstępując do chłopa wita go po łacinie zamiast staropolskiego pomagabog 112; rzeczesz mu pomaga bog a on tobie każe całować się w zadnią twarz i figę pokaże 951.

Pomorczyk, koń pomorski, nie może ciągnąć najduszszy pomorczyk 475; iskry z podków bystre pomorczyki sypią Korczyński Nowela.

Pomorska wiatr z pomorza, jeśli wionie pomorska i przypędzi chmury 853, por. wiatr przykry z morszczyzny Bielawski Myśliwiec r. 1595: ano je pomorsczyzna pomorzyła (owce) Postępek Czartowski 1570 r.

Pomucha, taka pomucha padła na nasze nieporządne miasto Wirgin. 60.

Pop, maszli złym popem wolisz być już dobrym chłopem, polska mowi przypowieść, choć jakby ukropem sparzył księdza (naszego, gdy go popem nazwie), więc obrócę na drugą tę przypowieść stronę: niż się ojcem w bezżeństwie zwać, lepiej mieć żonę i t. d. 523.

Pondiweni, *pondipary* ze stroju kobiecego, koronki:

I one *pon di veni*, one *pon di pary*
Poszły z żony do żydów kamienice szary

190; por. w Zwierciedle Łącznowolskiego, modzie akkomodowanem i t. d. z r. 1682 w „rejestrowaniu szat“: szusztokor i t. d.,

Kawalerki, kapoty, westy, mantolety
Rejteroki, piekarnie, manty i kolety...
Kopertyny abo więc *pondelaris* daje,
Gdy nie złocistą krawiec suknią damie kraje,
A jeśli złotem szata będzie się świeciła,
Pandywenis korona będzie ją zdobiła;

w Consilium medicum (wydania z r. 1703) w „rozmowie duchownej z trupią głową“ czytamy o strojeniu „głowy fontaziami, kornetami, batalniami, kwefy i bawoletami i ze włosów garsetami, także z koron beginami z dziwnemi angażantami... niemasz teraz palatynki, ni sztynkierki ni szmacinki... manty zwane szamerlany, kamizele, robdeszany, kawalerki i z westami, i hazuczki z korszetami, także z rogów sznurówkami, podkładając je breklami... szarpy zwane sperpentalio, reyteroki z kopertynami, *pandivenis, ponderaty*... kolor ponso i amorant, aurora, kafe, blamorant, dyszer i gryalinowy i t. d. Przytaczamy jeszcze ze Stan. Witkowskiego, Złota wolność koronna r. 1609, opis stroju dawnych Polaków: Szaty u nich bywały nie zbytne karwatki, kamizele, sajany, nie długie kabatki, trzymali się ochopniów, żupic, kopieniaków, telejów i kaftanów i szarych giermaków (dziś niemasz Polaków, ani ich stroju

ani mowy, są tylko Włosi i Francuzi) bo dziś strádyoty, rubany, także kapy z złotymi forboty, saltebrety, kolety i inne wymysły... nuż one one hybercuhy i t. d.

Popuda straszydło, ludzkich wierzy wymysłów popudom 696 (ruskie); lichota, temu popudzie (pieskowi) Odjemek 164, kukułka, choć marna popuda, kuka; gdzie ona popuda (koczot Appiusza) z nią (Wirginią) się szamoce.

Popud popęd, (w porównaniu szczęścia ludzkiego z rzekami): prowadzi Wisła komiegi, ta wyszedszy strumykiem z swej słotwiny chudem, Tymże, przebrniona musze, wlecze się popudem ... choć Wisłą, choć cienką wnidziemy Łużenką II, 177 (czeskie popud).

Porończę płód poroniony, (po urodzeniu dwóch pięknych córek — wygranych pod Wiedniem i Parkanami) pod Żwaniec porończę — daj co Boże lepszego, na tem rok tym kończę Ogród II, 209 i Moralia.

Porosza, lato odprawiwszy za pierwszą porosza (starzy w grób) II, 138 (ruskie porosza).

Porównania, przytaczamy dla charakterystyki stylu jedno i drugie: kędy ich stu śpiewa niezgodnie — gęsi drugie wypuszczone z chlewa 570; (komu się w serce wkradnie piękna dziewczyna) jako pies ów po suce biega za nią, byle raz jej powąchał, abo ogier po kobyle 704; (do biesiady panowie i damy) jak owce do owsa, jako wieprze do osypki (się zwodzą) 833; (przyjaciele muszą sobie być równi) jako w płocie koły 836; sam śmierdziuch bierze na się podobieństwo z konia, który w zad obróciwszy swego łajna wonia 880; (zwierzyłeś sekret przyjacielowi, jakbyś) na wrociech go zawiesił, wody wlał na przetak 881; choć obierają sobie (Polacy króle) jako w sadu śliwy II, 23; przyjaciela chwyta jako myśliwy wyżła 21; może myśliwy dłużcem zniewolić krogulca, nie ma nie zna fortuna żadnego hamulca 17; jakbyś więcierz na wróble stawiał na jabłoni (o próżnym zachodzie) 87; (mężczyzna szuka kobiety, nie naodwrót, ze zwyczaju czy raczej z przyrodzenia) kiedy nie dzióra myszy lecz szuka mysz dziury 87; co po łbicy pustej? jakby strzegła kobyła w ogrodzie kapusty 89; (jeśliś niegodny, nie pnij się na urzędy, na któryś cheś) co kondys w pstrej obroży, co świnia w magierce... co wół ogon usr..., pozłociste rogi 151;

> A nowinaż to stadłu, w lot jadać, w lot pijać,
> Raz szkleńcami, drugi się talerzami bijać?
> Znowu się zaś pojednać? tym twardsza jest szyna,
> Im ją częściej, tak mówią, kładziesz do komina

(Libusza); kiedy wlazszy w dostatki jako świnia w plewy (tamże); proporce jak żagle u masztu od kopij na wiatr puszczą: wracają (Tatarzy z pierwszego noclegu) jako wraca na wodę wał od swego brzegu; z owem

porównaniem o gęsiach por. Nowy Zaciąg: (lud) jako gęsi więc do zobi drą chrapliwe gardziele wypuszczone z kojca i t. d. i t. d.

Porwisz patrz Odrwisz.

Porwon niech będzie porwany, niech go (djabli i t. d.) biorą, porwoni żeście Bogu moja droga młodzi, porwon katu, porwon tam nieszczęściu, porwoni dyasku i t. d., por. porwan tám Piłatowi „hab ims Pilatus" Wokabularz królewiecki r. 1566; zarwon dyabłowi, zarwona niemocie Bielawski Myśliwstwo 1595 r. i t. d., skrócone: porna dyabłu sałata (obok: a porwano Walkowi. więc tam dyabłu porwani) Peregrinacya dziadowska r. 1612, p. 92 (w przedruku Kraszewskiego); porny diabłu Seym piekielny; porwana miłość nie wiem komu złemu Dziewosląb dworski; zarwonáć látáwcowi swą uxor socie Potkanie Jannasa; zárwon Bogu z Smoleńskiem Daminaeus liga r. 1596; arwoná psu sława Rok Trybunalski r. 1625.

Pościenie, leży na pościeniu II, 182; gęś, których kilkanaście gdzieś na podścieniu stało, Przyp. z r. 1669.

Posiężne. (Rakoczy) uciekł z Polskiej straciwszy w niej wojsko niemężne, okupić się i musi zapłacić posiężne.

Poskrobek, lada kołacza poskrobek Ogród IV, 72.

Posty, soboty dziś ludzie abo środy mocnych trunków nie piją krom piwa a wody (zato w inne dnie nagradzają) 466; skrupulat jeden w post nie jada z garków w których się kiedy mięso gotowało, zato upija się martwy II, 166.

Poszurny (*szurny*, obliquus), że miejscem nie jednaki wiersz i nie poszurny (dla pośpiechu) II, 30, por. Strumieński o sprawie stawów r. 1573: do groblej posurno.

Poświata światło, mający w sercu część bożej poświaty Ogród II, 104.

Potuł podległość, kto w potuł się ni światu ani ciału dawał; por. nie da się trosce w potuł Wojna Choc. 100.

Poturać, jeszcze mnie (djabła po zmartwychwstaniu Pańskiem) tak dalece poturać nie trzeba Dyalog; szkoda poturać, panie! chłopa o tołoknie; ten się niech potura, kogo do cepów tylko stworzyła natura Tressa 95.

Powałka, nie w jednę brózdę lemiesz wtykać, w skład orać i chronić się jako módz powałki Odjemek 172.

Powerek kij, strzała okrutna jako powerek Pasek 113; porwawszy kije i powerki Ogród III, 12; pan nago z opalonym wypadnie powerkiem I, 139; *werek* samo oznacza tapczan, łóżko, zaści mię żona w nocy na werek nie puści Korczyński Nowela.

Powietrznik chorągiewka, skoro już chałupa spadnie wieszać po-

wietrznik chwalić w ziemi trupa 627, na powietrzniki po matce herb dwie połgarcowki (dla szlachcica z mieszczki) II, 133: murem nie powietrznikiem 214.

Powłokiem, powłokiem wspaniałym wyskokiem. małego. powłokiem wielkiego potańcowawszy; por. swe powtarza tyryle powłokiem (skowronek) Wojna Choc. 318.

Powtórki, jużto na powtorki (uciekł inny). por. na powtorki Tressa 96, Gazela 112 Wojna Choc. 305, nawtórki czynić resumere glosa średniowieczna Rozprawy XXII, 37.

Póździć, kto poździ (omieszkiwa).

Pozolić posypać zołą. popiołem, choć ją (Penelopę) siwizna pozoli Ossol. 12.

Pozwierzchowny powierzchowny, pozorny, pretextem pozwierzchownym.

Praszczęta, od prask, męki, siedzę jak na praszczętach; ledwo mogę na owych praszczętach dosiadać; nie gorzej na praszczętach odbierając plagi przez rózgi przepuszczony dragon biega nagi: patrząc kiedy dragona na brzozowe pręty Goniono przez szeregi, co zową praszczęty, ma dragon na praszczętach odpoczynek w biegu, skoro stanie wpół nagi na końcu szeregu Ogród II, 254.

Prawda, prawda oczy łupi II, 124 (przykładem Belisarij i nasz Dunin); ja się *prawdy nie najem. kłamstwem nie udawię* 554; gorsza nisz go... prawda — nie owa na stole — bo tamto śmierdzi tylko, ta śmierdzi i kole; co znaczy prawda na stole, por. postaw prawdę „stell den schüszelring" Wokabularz królewiecki z r. 1566 [1]).

Proch, iskać się z prochu węgierskiego (wszy), inni zową taki proch kozackim; każęć miasto pieniędzy w oczy nasuć prochu (odgraża się szlachcic Włochowi medykowi) 187.

Prosięciniec, prosięcińca (:gościńca) 237, jak kurzyniec i t. p.

Prostucha gorzałczysko śmierdzące, n. p. owa prostucha brzydka Pasek str. 206.

---

1) Z dwuznacznego wyrazu korzysta Potocki nieraz, n. p.:

Prawdę lubiąc i ludzi chcąc zachęcić do ni,
Stawiać potraw na stole starożytność broni,
Żeby jako do berła przyuczone ćwiki
Prawdę, nie kłamstwo, ludzkie mowiły języki.
Tę na obrusie, onę kładziono na stole,
Bo przez chustkę brać trzeba ziółko które kole.
Niech jak chce niecierpliwy prawdą się obruszy,
Uwijaj, nie uwijaj, ty mu ją kładź w uszy.

Proszak, ten co prosi, proszacy wycieńczają (o co proszą, udają je za drobnostkę, 226; tak nazywa się Zamoyski w liście wielkim proszakiem.

Prozapas zapas, pół ruskie słowo, nie trzyma nic od prozapasu, sporym prozapasem opatrzywszy szkatuły; *pro zapas* użył już Adryan Tyszka w Maszkarze Mięsopustnej z r. 1617.

Prychna, (z niewinności panienki śmieją się) mędrochny, prychny, co już znają żywe II, 127; pieśń o pryszce i Bieniu, patrz Bień.

Prymiera gra w karty jak *pasz* lub *rumel*, jestem bohater który w *ordinat sat sim* (! zamiast *sim odynajćat*, gra kozacka w karty) potęgę wygrał u fatum, *w prymierę* koło u fortuny; jako w pasza albo prymierę Krz. Piekarski Suplement i t. d.; drudzy krępą trapili prymierę w karty S. Twardowski Legacya str. 160.

Prócz, *oprócz*, tylko, jako przysłówek, nadzwyczaj charakterystyczne dla S. Twardowskiego, n. p. Władysław IV, str. 20: (Dymitr fałszywy) sam się *prócz* jedyny z owej wszytkiej wieczornej widzi być drużyny, Paskwalina 1701: *prócz* miedzy bagnistemi złopy steczka ciasna była, Wojna domowa 1660: fanty *prócz* domowe, a zbiory i t. d. uniosszy; jako piesek... służąc mu przy stole i *prócz* się z nim przechodząc w bliskie czasem pole i t. d. i tak ciągle; przykłady z Muzy polskiej Lubomirskiego r. 1674 przytoczyliśmy w Rozprawach filologicznych XXVII.

Praga, od pragnienia czy od prażenia, dopieroż kiedy przyszło Pragę owę gasić, beczka bokami robi, lecz węgrzyna nie skąpi (szlachetka dał na stół śledzie i solone ryby, ile ich w Krakowie mógł dostać, pan miał się starać o napitek) Ogród II, 173; stąd w przysłowiu: osoliłeś by pragę, nie może być mowy o Pradze pod Warszawą i jej składzie solnym, lecz o przesolonem, pragnienie budzącem jedle; por. krzęcińskie „praga, upał, pragnienie“ Rozprawy XXVI, 390.

Przecwał, na przecwał (dla skorej jazdy) wyrzuciwszy wodze.

Przecza sprzeczka, póty było mej z myśliwcem przecze; por. gdy żelazny w takiej przeczy z trzopem glinianym, Wojna Choc. 199; co do przeczy przywiodło nas z Kozaki Pogrom r. 1673.

Przeharować wynędzić, postem abo robotą, ciałko przeharować.

Przegiętka, gdzieś przedtym smuknął, dziś trzeba przegiętki Ogród I, 8.

Przekopycić, złego na swój kształt djabeł przekopyci 631.

Przejmizawody, na przejmi zawody czyniły, Korczyński k. 26.

Przeoczyć (oko w nici), można abo rozerwie abo nić przeoczy 918.

Przełazki, (jeździec) na przełazki trafiwszy abo na przykopy II, 36.

Przepiórcze pole, panowanie u nich (Wołoszy) niestałe jako i ludzie niestateczni, ztąd urosło przysłowie: hospodarstwo wołoskie *jak przepiórcze pole* Wójcicki Pamiętniki II, 134:

> *Przepiórczym polem* sądy trybunalskie zową,
> Gdzie szlachcic odprawiwszy funkcyą sądową,
> Prostym wraca szlachcicem i czym był w Lublinie,
> Znowu na wsi nie będzie, skoro mu rok minie.
> Orlemby je zwać raczej, nie przepiórki bowiem
> Przez niedziel sześć, lecz orły przez cały rok łowim.
> Przeciępsz nie wszyscy ani zawsze mówię znowu,
> Gdyż ich więcej dla cnoty jeździ niż dla łowu.
> Dopieroż o dzisiejszych rzec to mogę szczerze,
> Nie łowią, ale ronią swoje własne pierze.

Przepławić, (student krakowski) że (Wisłę) wierzchem lub nurkiem kilkakroć przepławił 148 (tonie rzeczywiście, gdy dawniej zwodzeni nieraz na ratunek nie spieszą, odmianka znanej bajki o pasterzu i wilku).

Przepłoch, chwasty i zielska rozmaite w zbożu, przenośnie luka, braki (por. ruskie переполохъ eryngium, campanula i t. d.), bez błazna chorągwie, bez przepłochu kłosy, żyto bez stokłosy (nie istnieją) Ogród II, 58; kwaśna li się jagoda trafi i przepłochy 97; o jakoż wielkie w waszych regestrach przepłochy III; jako w urodzie tak w twym rozumie przepłochy Odjemek 175; (z podróży zagranicznych) w staropolskiej cnocie wychodzą przepłochy Mor.; żeby ludziom po gębie nawłóczył przepłochy Ogród I, 39; ci Włosi co czynią przepłochy w cnotach i włosach polskich (golą je bowiem) Poczet 213.

Prześmiardnąć rybami:

> Toż o Prusach, Slęzakach i dziś między nami
> Mówią, że jako wydry prześmiardli rybami

441, por. Olbr. Strumieński o sprawie stawów r. 1573: (na Ślązku gospodarstwo rybne bardzo, w braku żniw obfitszych, handlów, spustów popłaca) w wodzie się wszystko płóczą jako Czaple, z kabatów się nigdy nie zwłóczą, w szkorniach zawsze chodzą... a też ubodzy osłowie śmierdzą rybami jako wydry.

Przewernąć przewrócić, (wszystko djabeł na świecie i to też) przewernie; por. powernie S. Twardowski legacya str. 43; przewernąć Prace filolog. IV, 238.

Przewiewać, jakby żywego przewiewał (podobne zwroty, n. p. Wojna Choc. 338 Turków jako podszywał, jak wlókł przez nich siano; Osmana jako podszywał 293; jakoby po żyle uparał Chodkiewicza idą przezeń mory 159; i przez nas jak siano wlókł, bo gdy owce strzygą, drży baran 83; por. wyżej Gomółka).

Przewinąć, przewinął na swój kłębek nici.

Przewodnia, 443 co z światem trzymają przewodnią (z nim mają porozumienie, z nim w zmowie są), por. gdy kto łowi żrzobki... trzymając u Nestru przewodnią Klonowic Worek Judaszów 79; w Podolu i Pokuciu miedzy opryszczkami żyjący i przewodnią z nimi trzymający (popi) Sakowicz Perspectiwa r. 1642; strzeż się przewodni Ogród II, 263.

Prztykać, kto swego niema, komu na ponewce prztyka (o impotencie), jużeż od jałowice nie odbodzie byka 850.

Przybeczeć, przybeczy zdania wstydem 207 (przypłaci).

Przygarśń, palcem szeląg dziadowi, przygarśniem do skrzynki (o skąpych, o Sobkach) 374; dawniej *przygarśnią*. por. Rozpr. XXVII.

Przynuka, *przynukać*, ruskie, przynuka zbytnia, przynuka ich; dostatek za psa bez przynuki, było szto jesty pity, przynuki ne było.

Przypierzyć, bies przypierzył.

Przypowieści i Przysłowia. Całe wiersze poświęcone opowiadaniom, anegdotom i t. d., z których przysłowia powstać miały lub powstały, n. p. Atosz tobie bysiu mazia: Mów Marku, da li Bóg; Pan Kurek panią Maglownicę; Nauczę cię w kościele gwizdać i t. d., przytoczyliśmy w Ateneum 1896, dosłownie; tu zbieramy inne:

Niemasz herbu żadnego, niemasz wojewody,
Żeby i on do niego przez długie wywody
Nie należał i w Polszcze i w Litwie, a zatem
Panna Marya tylko nie siostrą, nie bratem
Pan Jezus (w przypowieści co mówią Polacy);

przed podobnym garnuszek sobie gada wieczkiem (godna garnuszka pokryweczka; godzien garczek pokrywki przypowieść to stara);

Musimy kontentować drudzy się przedmieściem,
Abo ulicą, kiedy w rynku nie pomieściem

(nie możemy wszyscy na urodzajnem Zawiślu siedzieć, siedźmy i na piaskach i na kamieńcu);

Urznął kwoli kalece święty Marcin płaszcza;
Widział, że za tak mały kawałek szkarłatu
Mógł przezeń królewskiego dostać majestatu.
Dawna uczy przypowieść: przez sługę do pana,
Dopieroż w niebie, kędy wdzięczność niesłychana — Gazela 108;

prędko się, mówią, *zmyje golec* Ogród I, 88; *nie zna statku*, tak mówią, *księżyc i niewiasta* 106; *żeniłbyś się, byś dobry*. mówią. *po znajomu* (a nie szukał dalekiej żony) 107; *dobra*, jako przypowieść staroświecka radzi, *śliwka na obiad, kostka na wety czeladzi* 170; wedle owej myśliwskiej przypowieści naszej: *trzoma* (chartami) *szczwacz troczy*, *dwiema szczuje*,

jednym straszy II, 5; *krew swoja nie rozjęta* (mówi przypowieść) 59; jeśli prawdę mówi stara przypowieść że *ktokolwiek jarząbka na Wielkąnoc jada, więźniem nie będzie* 60; *jeden lubi popa, drugi popadyą* 257; *gęba*, mówią, *jak świder*, im go częściej obracasz, głębiej w drzewo lezie (zawsze da się jeść, szczególniej dobre kąski) III, 37. Na chlubnego:

Jeden pan swej gromadzie na Rusi powiadał,
Że w obozie potrawy też co hetman jadał.
Aż wójt, pochlebując mu, wsi znajemy taki,
Choćby tylko na świecie try były osmaki,
Jeden predsia u tebe, nemož to chybyty,
Dobrodiju nasz Pane, *ze troch musi byty*

III, 117 (tytuł pierwotny przekreślony i wpisane zamiast niego przysłowie); *między dwiema zginęła siekiera*, tamże; *ustępuj twarogowi go*.... III, 119. Ach duren kożdy *serdyt a ne duży* Przyłęcki k. 20 (kto duższy *z dzieżą bierz* słabszemu *ciasto* 60). *Trudno z błaznem na ryby*, bo niechce do wody Rozbój duchowny. Inne przypowieści patrz pod wyrazami: *Bartosz; Bela; Berdechów* (Berdyczów, por. Wisła X, 625); *Biały chleb; Błam; Błazen* (na temat przysłowia *wszędzie na błazny kapie* daje dwie redakcye jednego nieskromnego opowiadania Wirydarz Poetycki, jedna pióra Trembeckiego; odmiankę przysłowia patrz pod *Forszt); Bławać; Bobek; Bocian; Brać; Burmistrz; Chleb; Chlusnąć; Czapka: Człek; Czosnek: Dąb: Dać: Derewnia; Deszcz; Djabeł; Dom; Drabina; Drewno; Droga; D...: Dzierżeć: Dzwonek; Gniew: Goła; Gomółka: Grzyb; Jaje; Kandyba; Kania; Karazya; Kąsek: Kiełb; Kłóć niedźwiedzia na kim; Kobieta: Kogut; Kolebka; Kolęda; Koło; Kołtun: Kompania; Koń; Korytka; Kozieł; Kraków; Krokwa; Krupy; Kurcz; Łgarze; Lwów; Łyczko; Marek; Marta: Miejska przyjaźń; Miłe; Młodzik; Młodość; Moskiewska odpowiedź: Nagle: Napiętki: Niebój; Ni to ni owo: Nogi; Obrzedni; Olszowy: Ołtarz: Ono; Opuszka; Ośli; Pan; Panna; Papu; Pеć; Perz; Piasek; Piekło: Pies; Piwo; Pokusy; Podkańscy: Połeć; Pop; Praga; Prawda; Przepiórcze pole; Pysk; Rączka; Rak; Rękojeść; Robota; Rusin; Rzemień; Rzyć; Sasa; Ser; Siano; Sitko; Śliwki; Sól; Śniat; Stary; Świnia; Sznurek; Szydło: Szyposz; Targ; Tatka; Trzask; Trzaska; Ugarać* i i.

Do tych przypowieści u Wacł. Potockiego dodajemy kilkanaście uzbieranych u innych pisarzy, nieznanych Księdze Przysłów, ułożonych wedle nagłówków; najpierw z rękopisu Akad. Umiej. Nr. 447, k. 205. b Proverbia (zapisane około r. 1670): Za króla Olbrachta wyginęła była w Polsce szlachta, za króla Jana Kazimierza wytrzęsiono im dobrze kołnierza i poznał każdy żołnierza; Młynarza, mielcarza, owcarza bez prawa może dać obiesić (k. 174); Co Herburt to stępak, co Herburtówna,

to jednochodnica (k. 174, b): Rozumem, siłą, bogactwy chlubić się nie godzi; Arendarz, mnich, starosta, z tych żaden darmo z domu nie wynidzie (k. 175):

Czcić, wspomni na owe starożytne przysłowie *czci nogi stołowe* Przegląd polski 1887, I. str. 492 z padewskich wierszów około r. 1618 rękop. Czartor.

Gęś, bogdajże go *gęś kopła* czytamy już w Lopesie (komedya St. H. Lubomirskiego).

Glina, (Luter) *jako z gliną* prędko bieżał Marcin z Klecka Zwierciadło saskie 1610, przytacza i liczne inne, n. p. ową znaną „przypowieść o pawiu: *głos ma djabelski, pierze anielskie, chód złodziejski*; co *opałki* albo na gołębie robi *koszałki* (koszarz Zwingli); co łep to inszy warchoł; *nie rym ci* ale stanie za moje i t. d.; *ta glina, to masło* nazywano urągając Niemców.

Jugo, por. w Księdze: *doktor Jugo, kogo leczy, już tego nie długo*, por. w Suplemencie Bohatyra, Piekarskiego (r. 1665) o cesarzu Aurelianie, cieszącym się stałem zdrowiem: nigdy nie posyłał on po pana *Jugo* ani go miał na swym dworze jurgieltnego (dalej takież żarty na pana doktora z Walensa i innych „bików raczej niż medyków", zabijających ludzi receptami „grdulów").

Kół, zaczym on pan syn miłek z matki ślachcicem zowie się co być nie może bo *po kole płot idzie* jako mówią Księga Chamów k. 5, b.

Kraków, dla czego *wybierać się do Krakowa* zbliżający się połóg oznaczał, wyjaśni ustęp z Księgi Chamów k. 314 o Jurku, co się „rozjurzył na panią, że też i paniej rolą orząc zasiał; gdy pani z zasiewku poczęła puchnąć, *jeździła do Krakowa* do żydówki, aby jej zegnała onę puchlinę i t. d.; *Krakowskie brody*, niby urznięte brody krzyżackie, zawieszone na zamku, krążyły i w Polsce, por. Plater II, 39 (pisał o nich Szajnocha, lecz bez cytacyi polskiej.)

Król, ale jako mówią *niczemny król niczemnym ludziem wolność daje* M. Bielski Kronika świata.

Kuć kozy, nie *o Pacanowie* to twierdzono pierwotnie, lecz *o Burgundyi*, przykład przytoczyliśmy dawniej z petersburskiej Silva rerum końca XVII wieku (w Charitas 1895 r.), dodajemy nowe: po tym deszczu taka wielka się zima zaczęła, że wszyscy kowale *w Burgundyi* półków kozom nastarczyć nie mogli; i: (nie można się pokoju spodziewać bo) i *kozy w Burgundyi na cztery nogi kowane* podbiły się Sakwy czworaką materyą wesołego śmiechu i t. d. napchane, broszura b. m. i r., z pierwszej połowy XVIII. wieku (cytuje bowiem J. A. Załuski w Próbie pióra 1753 Torbę i sakwy śmiechu).

Kura, wtenczas *gdy jedne kury rzną, to drugie pieją* (...jako starzy dzieją) Wirydarz poetycki str. 593 (wiersz Zbign. Morsztyna).

Łyko, twój mąż barzo *pachnie łyki* (obieś, wisielec, filut) St. Bączalski Fortuna; tamże o mężu brzydkiej żony: możesz jej odejść w zasłonie *jak siekierę na natonie.*

Miara, (mówią zazwyczaj kto przyjacielskiego albo sąsiedzkiego czeladnika znieważa), *na pana jego miarę bierze* Rękop. Czartor. Nr. 362, k. 142 (1. połowa XVII. wieku).

Pąta (ponta, bródka), *zmył* jako mówią *pąty*, odszedł był od siebie, munsztuku nie zażyłeś na konia w potrzebie Stawski na W. Potockiego Poczet (rękopis ok. r. 1720).

Płomień, obierają na taki urząd (woźnego, w Czechach)... nie machlerza, nie tak nędznego, żeby *z płomienia chleba chwytał* Ł. Górnicki Rozmowa str. 53.

Rey, dobrą było *przypowieść* przed laty złożono, Że niekiedy Rejowi pierożki smażono, Żonkę mu zaś łażono, teraz obłapiają I przywileje jejże na godności dają, Rękop. Bibliot. Akad. Umiej. 447, k. 391 (za Jana Kazimierza).

Sanderecki, już było czas ministrowi koniec uczynić, ale jako ono mówią *jął się pan Sanderecki pląsać i niewie kiedy przestać* Albr. Borkowski Minister wytkniony r. 1611; pisemko obfituje w dosadne zwroty, n. p. zejdzie się nań stara przypowieść *co tchnie to łgnie, nieprzystoi kozie w czepcu*, jeśli ministrowie chcą być biskupami tedy będą takimi, jakich więc *na święty Gaweł* widamy, jeśli ministrowie łgać poczną, *aż drzewo schnąć musi* i t. d.

Regina, dowiedzieć się nie mogę dla jakiej przyczyny *konia freza strzegą się a żony Reginy* rękop. 865, str. 153.

Skrzek, owo polskie proverbium *Taniec na żabim skrzeku* Żagiel Termin i t. d. 1599, k. G.

Sroka, ma *naglądać jako sroka w gnat* Ochinus o mszy 1559, tamże i inne przysłowiowe zwroty, n. p. tak iż drwi, jako pospolicie mówią, *kotce ogona zawiązać nie umie*, ta pani (msza) nie *skropiła by z siebie tego święconą wodą*, a im dalej tym się *jako kot we zgrzebiach motasz* i t. d.

Syty, w korespondencyi Chodkiewicza J. czytamy, *syty hołodnego nie rozumie*, a więc ruska forma przysłowia, najdawniejszą polską odnajdujemy w kalendarzu na r. 1529: nie rozumieciem syty łacznemu a bogaty ubogiemu.

Bić, pospolicie mawiają widząc łakomego *tu bi a tu nielezie* fraszki St. Szemiota r. 1674 (por. w Księdze tu bij tu nie wyleź o „położeniu bez wyjścia“).

Malinowski, o wymiotach (dostać lub rznąć M. i t. p.); że opowiadania o balwierzu i t. d. nie trafne, dowodzi zwrot w Nabożeństwie dla pijaków (połowa XVIII. wieku, rękop. Ossol. Nr. 1075)... wybaw nas Panie... od wypijania duszkiem. od gwałtownej sieczki i *najazdów Malinowskich*.

Wieszać, przysłowie *panie Jakóbie wieszaj Wać Pan* (gdy się niechce przyjąć zgubnej łaski) Żera we facecyach, gdzie i inne znajdujemy, n. p. o szlachcie osiadłej na tych *kukrzyskach* swoich, jako mówią *od króla Ćwieczka i jego syna Gwoździka* i t. d.

Włosy, którym na włosy goście stręczą list St. Lubomirskiego do Władysława IV. o zaciągi r. 1645, t. j. o których skórę idzie; porówn. u Paska str. 173: ojczyźnie *gości zaciągając na włosy*.

Wrazić, Turcy nie wiedzieliby jako mówią *gdzie ręce wrazić* w Pamiętniku Oświęcima.

Zapaszny lepszy niż bogaty Krz. Piekarski, Bohater.

Na zakończenie tych wypisków przedstawiamy z fraszek „lanczaftów“ A. Korczyńskiego (1698 r.) kilka prób objaśniania pochodzenia przysłów niektórych:

1. *Masz kiełbie we łbie*,

Niemiec chciał rzec to przysłowie,
Nie mógł wspomnieć, rzekł: masz ty małe rybki w głowie.

2. Skąd to: *Stroi Baba fierleje, kiedy sobie naleje?*

I wnuczkowie i wnuczki przy swej babie byli,
Fierleje, ci w dość podłych sukienkach chodzili;
Tylko zawsze co sobie babusia podpiła,
W bławatne obietnice wnuczęta stroiła.

3. A to: *Ma kiełbie we łbie?*

Chłopiec łowiąc kiełbiki wsadzał je w kobyli
Łeb w przeprawie przez rzeczkę, ludzy go odrwili,
Wykradli mu a potym kiedy go zpotkali
Jeśli ma kiełbie we łbie, o to go pytali.

4. Zkąd to: *Kiedyś grzyb leżże w kobiel?*

Trafunkiem w grzybach przyniósł żabę chłop do miasta.
Przedawszy sypie grzyby aż się ów gad szasta
Kupiec zbrzydził; chłop grzyby z żabskiem co się kręci
Biorąc rzekł: gdyś grzyb w kobiel leź; to z tej pamięci.

5. A to zkąd? *Dojął mu jak zając kobyle?*

Kilka dni chodził zając, aż się ta kobyła
Układła, co go była pięścią uderzyła,
Aż przez miedzę przeleciał; nuż się też odważy:
Oddaje jej za jeden ów łapką trzy razy.

6. *Twardy kozieł doić*, ztąd to:

Skąpiec bogacz, zwan Kozieł, iż żebrzącej wdowie
Dla dziatek coś kęs mleka dał wpadł w to przysłowie.

7. To także ztąd: *sroka ze krza, dziesięć w kierz.*

Niedźwiedź srokę z krza wygnał, że mu szczebiotała.
Na wrzask jednej zleciała się kupa nie mała,
Dopieroż wrzask, że musiał zwierz ów dla hałasu
Kędy indziej ustąpić dla lepszego wczasu.

8. *Mam ja z tobą na pienku* zkąd to?

...Ztamtąd gdzie pienką zowią konopie, być musi.
Przyszło to, czyli z Litwy czyli z Białej Rusi.
Z Ruska: maju na pienku to jest na konopie:
Postronka, coć tak mówią bardzo się bój chłopie.

Objaśnia w podobny sposób *Dość kozie ogona po rzyć* (gdy go jej wilk urwał, ona wrzeszczy o zeszpecenie, ale gospodyni to odrzekła); *Koza z woza kołom lżej* (gdy chłop z wozem koz w błocie *bobruje*, ratując ukradli mu jednę drabi i to powiedzieli); *wie P. Bóg czyj kozieł czyj baran;* wreszcie: *Nie trzeba głupich siać:*

Głupi napadszy człeka pyta go co dzieje?
Zboże siał a wypsnął się z tym, że głupich sieje.
Ów do niego: posiej mnie! Miał głupi kij srogi.
Ten bezbronny sam w polu musiał przed nim w nogi.

Przysmaczyć, historya wierszami żeby ją przysmaczyć (uczynić smaczną), wiersze łacińskie prozą najlepiej tłómaczyć.

Przytaśmować, ulubione Piekarskiego verbum, przytaśmowanego łyczakiem do belku, albo do gałęzi dębowej i t. p.

Psina zły grunt, 215:

Żyto się w piasku. rodzi pszenica w rędzinie,
Ryż w ile, na jałowej chudy owies psinie;

wolę zębami dzwonić po jałowej psinie ciałem a duchem utyć II, 62.

Psiuk, psiarz, szlę na jarmark psiuka.

Pszonak wróblego pszonaku; por. Nędza z Biedą: porwono diabłu młoto, pszonnak i pokrzywy... pokrzywy, osty i pszennaki.

Ptaszy, ptaszego mleka.

Pueri, żacy komedyjni, lada błazna w to stroją jako na pueri 134; o odmianie strojów 948:

> Mięsopustna maszkara, na głowie peruka,
> Pod peruką czupryna, ni koza ni suka...
> Tą żaków z oracyjką na Pueri modą
> (Ale jej ten nie powie) bakałarze wiodą;

por. kiedy się ja ubiorę jako na pueri (o starej babie) Peregrynacya dziadowska r. 1613, str. 101.

Puknąć, puknęła (pękła) macherzyna bo wiatrem nadęta, odmie jako bru kopa że tylko nie puknie.

Puszyć nadymać, co nie puszy nie morzy; te (jabłka) chowa, drugie suszy, i jabłecznik nie puszy.

Pysk, *to będzie miał w zysku*, stara przypowieść, rzekę, *co wyniesie w pysku* 12.

Pyskać, dobrze świni w młócie pyskać; świnia w ziemi pyszcze II, 17.

Pyzać, o jako wiele takich, żeby w chlebie pyzał, nie tylko by się żenił ale by kiep lizał Ogród I, 121; por. w gwarach: pyzać, ryć, jeść od niechcenia Świętek lud nadrabski 713; pyzać abicere glosa średniowieczna Rozprawy XXIV, 384.

Quamquam, nim na ławie siędę na krótkie quamquam się zdobędę; a ten słów i konceptów co może najgłębi zdobywszy pocznie quamquam; por. w liście J. Piotrowskiego z r. 1580 (str. 121 wyd. Kojał.) pan starosta witał go od panów z długiem quanquam; w Chełmińskiem intermedium (XVII, 11): mógłbych idź z tą grzecznością na pańskie wesele, quanquam bych tez potrafił, marcipan oddawać — długa ceremonialna oracya od pierwszego słowa tak nazwana; u Wesp. Kochowskiego zatytułowany wiersz: Do monarchów chrześciańskich sąsiedzkie quamquam; „quanquam uczyniwszy wilgotne“ prowadzą senatorowie do pałacu, Krzy. Piekarski Bohater straszny 1695; w dyaryuszu sejmowym Lubienieckiego z r. 1638 czytamy nieraz: zszedszy się pp. posłowie uczynił do nich quanquam p. marszałek, p. marszałek quanquam uczyniwszy aby szli i t. d.; jeszcze w XVIII. wieku: jedno jeszcze swoje kwankwam przełożyć (u Lindego).

Rabież, nadrabskie (Święte k 713) *rabież* grabież, zdzierca, okrutnej przyczynę rabieży Gazela 110 (od rabować, jak grabież, łupież, kradzież i t. d.); *rabież* i *rabarstwo* w Tańcu Krasińskiego 1670 r.

Rączka, *w rączkę z rączki nie będzie mierziączki* i anegdota na ten temat (o dwukrotnej sprzedaży konia i zwróceniu właścicielowi nie umówionej sumy, lecz konia, gdy się okazał z błędem; gniewy o to).

Rajfur stręczyciel, z rajfurami zniosszy się (przy kupnie majętnotności) Ogród I, 4.

Rak, dla żarłoczności, więc czegoby się i racy nie jęli, musi być okropnie złe, n. p. sukniеby na grzbiecie nie jęli się racy; racyby się na grzbiecie nie jęli siermięgi 547;

Dziś kiedy próżne dziąsła, tylko zębów znakiem,
Muszę nieborak żabą, nie mogąc być rakiem,
Muszę więcej pić niż jeść i t. d.

(Z raka żaba na starego pijaka); nauki, rozumu jako sadła w raku, jako ognia w ołowiu, wody na przetaku II, 163; jak sadła w raku że w nim (w szczęściu) statku Syloret 454. Białymi rakami nazywano żartobliwie jaja, więc w wielkopostnym edykcie (Rękop. Akad. Umiej. 447, k. 202) „wywołujemy wszystkie mięsne potrawy... flaki, ptaki i *białe raki.*, naleśniki, pampuchy, kreple, placki, kołacze“ i t. d. a Ad. Korczyński (około r. 1698) pyta we fraszce Białe Raki:

Czemu, panny, rakami jajca zwiecie, proszę?
Że was szczypią — toć prawda, ale nie kokosze;

por. *białe raki* — jajka, w lubelskiem i sandomierskiem, Prace filolog. IV, 183 i tamże cytaty z Pola; nazwa żartobliwa jak *śpiewanka* dla marchwi (Prace filolog. IV, 883) i t. p., por. *darmoleg;* w pieśni ludowej (Kolberg, Mazowsze III, 255): za stolikiem siadła *białe racki* jadła.

Ramota, kawy, drwa, dym, wymysły, chaldejska ramota (twierdzenia astrologów), ruskie, u Zimorowicza i innych.

Rdzawki, jeśli tnie śmierć kosą starych kości rdzawki Ogród IV, 71.

Ręcznik kij, u Mazurów, lecz gdy się (Mazury) powadziwszy pójdą do ręczników Ogród I, 124; por. w słowniczku „Masovita“: kij — gromnica, macuga seu ręcnicek; w uniwersale mazowieckim: ręcnickow nie przepominajcie (Wisła XI, 11), z czego w innym uniwersale (Roczniki Poznańskie XXI, 4) „tręczników“ zrobiono; Wisła VI, 871.

Rękojeść, w Wojnie Chocimskiej 358: wedle umowy mieli przy wyruszaniu wojsk z obozu Kozacy strzec tyłów,

Ale nam tu Sajdaczny *uszedł w rękojeści;*
Albowiem hetmańskiego nie słuchając zdania,
Swą haramzę kozacką najpierwej przegania;

por. (nie potrzebujesz być zazdrosnym o kochankę-śmiertuszkę) *nieujdzie w rękowieści*. bo jej za trzewik żaden zastąpić nie będzie się ważył Krzy. Piekarski Bohater straszny 1695 r., str. 21; por. Lekcye Kupidinowe Szlichtynga Nr. 11: nieszczęsny trzonek uszedł *z rękojeści* chociaż się ręka nim nadobna pieści. trzonku! takiego bankietu niegodny, dla ciebie teraz muszę odejść głodny; uchodzić w rękojeści — wymykać się komu, nie dochować wiary, słowa, n. p. o tych którym *uchodzą żony w rękojeści* taka jest wieść (że dostają rogi) ale ja nie widzę tej wieści 850; jeśli ona (zła żona) *w rękojeści uchodzi;* por. w Sylorecie 9 (namawiając niewierną Arsinę do upamiętania się, przestrzega ją. że powszechnie twierdzą) jak byś *uchodzić miała w rękojeści;* bo dziś coś wczora prawił *uszło w rękojeści* (o kłamcy) 553; jest i u Rysińskiego.

Rękawniczek, o piesku, na rękawniczka... twój piesek w rękawek we dnie Odjemek 164.

Reniz renifer.

Roboczy ruskie, na chlebie roboczym; wszyscy którym *rękawy do roboty cieżą*.

Rochmanny łaskawy, *rochmannić* ułaskawiać, *rochmannieć*, bystrych zrebców rochmanniąc narowy; wilk który się póki żyw szczyrze nie rochmanni robotę chwali, kradzież wielce ludziom gani II, 103 (ksiądz czyniący źle a każący dobrze); wety, cukry jakimi przed tym młodą panią... w łożnicy rochmanią 596; (zwierz i ptak) jako rochmannie (co do formy, patrz Płowieć) tak się swoim niebem dziczy 215.

Rosół, rosół obiady, barszcz zaś poczyna wieczerze, wety, kogo na cukry nie stanie, o serze 606.

Rozbrat, ta robi rozbraty 414.

Rozczosnąć się, pośliznąć i rozbić się, na gołoledzi się rozczośnie wół do wody idąc; stulać nóżki, panienki, tak się nie rozczośnie Odjemek; por. nadrabskie *ozsosnąć* rozerwać, *ozsosnąć się* krok nadwerężyć Świętek str. 708.

Rozhowor, ruskie, gorsze nad czernieckie nasze rozhowory Ogród I, 173.

Rozjazd, z młodu musi układać wyżła do rozjazdu i konia do szoru 876.

Rozkomosić się rozruszać się, wtenczas się rozkomosi i wtenczas rozrucha; lecz i słudzy i chłopi tak się rozkomoszą (że prosić ich trzeba aby co dobrze zrobili) 259; sam się rozkomosił; dopiero gdy się z sobą cieśniej rozkomosiem II, 150.

Rozwadzać, niemal zawsze *ma oberwać na kapcie co więc rad* rozwadza Piekarski Bohater.

Roztroczyć, rozwiązać z troków, kiedy wilk ładowane burdziuki roztroczy II, 176.

Rozwidoczyć, jeszcze nie dobrze słońce ten świat rozwidoczy, Dyalog.

Rubież zarębywanie na śmierć, ruskie; umiera dwu żałosną Horacych rubieżą 450; (poganie rzeżą pierworodnych na ofiarę) bezbożną rubieżą 102.

Rubaszyć się, rubaszeństwo, poufała, dobroduszna wymiana od *rubachi* (por. ross. парень-рубаха dobroduszny), a więc nie od rębacza Haudegen, pierwszy poczniesz z balwierzem na jajca rubaszyć Ogród II, 135; niech się czem innem rubaszą (słudzy, nie mojem winem i pieczenią); dosyć że się rubaszą przy stole przy szynku Mor. II, 21, hajducy z panem tak się rubaszą 531. W Pamiętnikach Paska str. 192: konie cośmy na miejscu lepszych pozostawiali na rubaszeństwo (t. j. na zamianę, lecz nie „na wesoły humor“ jak wydawca objaśnia); w dyaryuszu Z. Lubienieckiego (1640) str. 5: i z nim na broni rubaszyłem; por. u D. Bratkowskiego, Świat przejrzany 1697, aż do koszuli pan chmiel się rubaszy, rubacha wielki wszystkiego pomoże (chwaląc opoja); w Księdze Chamów k. 360: Starzeński porubaczeł się był z niejakim Narkowskim Lisowczykiem i t. d.; u Piekarskiego już stale w nowszem znaczeniu o poufałości: trzeba się porubaszyć z frekwencyą duchow, bratu memu rubasznemu, dla tak miłego rubasznika, tak się porubaszyli z WMcią, brat rubaszny najstarszego djabła i t. d.

Ruchomizna ruchomy majątek, lulka i skrzypce bez stron wszytka ruchomizna (gracyalisty) 560.

Rucznica, czeskie, nie moda do krótkiej rucznice tak wielkiej i tak starej szukać ładownice Ogród III, 124 (sensu obscoeno, młody pojął starą).

Rumen, prócz psiego rumnu.

Rurmus rury, znać żeś rurmusem wody przypuszczała Odjemek; por. w rurmuzie Uciechy r. 1655; porąbał rury i rurmus zepsował Judyta.

Rusin; ruski, rusyzmy Potockiego przytaczamy pod derewnia, rubież, sorom, ramota, popud, popuda, napużać, nuża nużny nużyć, nadweredzić, przynuka i t. d.; wasz wódz premudry Ogród II, 146 i t. d. lecz podgórzanin przytaczał chętnie i całe ruskie zdania lub przysłowia, n. p.

Chcesz kasze, idź po wodę, Rusinie! Ne pudu;
I twej kasze ne choczu i jesty ne budu.
Nęsz ci jaje! źleź z pieca, obleżały leniu!
Obłup że mi go pierwej, rzecze, ku jedzeniu;

nie darmo Rusin mówi *Mouczanka ne puszy* (już u B. Zimorowicza:

mołczanka nikogo nie puszy, por. polskie *Milczaną gdzie chcesz obrócisz*, Błażowski setnik przypowieści 215 (częste u Potockiego, milczana nie szkodzi): *umru ne zabudu*, my od Rusi przejąwszy i t. d. zob. Piasek:

Wyleciał, jako Rusin mówi, *wrabec z chaty*
Skazau jak pup u corkwi, niczoho słuchaty 440;
Ruska mowi przypowieść, *bies biedu prebude*,
Perestaneli odna, zaraz druha bude

514 (perebude w przypisku); (w wierszu przeciw przesądom:) kto się modli umarłym, o zgubę ich pyta... (jako) Ruś w nieszczęściu idąc do umarłych grobów Imienia ich wzywają, modlą do nich, poszczą (i w dalekie niebezpieczne drogi się udają; przecież Bóg na niebie, pocóż szukać) po umarłych w Kijowie go pieczarach? głupia Ruś im świece stawia i piecze, po ich mówiąc, knysze 698; (z prześladujących go wron orzeł chwyci jednę i drugą):

A skoro gardła mięsem zuchwałym poprawi,
Ne zwaty buło Ruską przypowieść im prawi

855; *siadmy ta poradmy sia* 886; a Ruś: *komu prystupa* (prystupaje na innem miejscu) *łacno durowaty* II, 78 (od Kochanowskiego począwszy nieraz powtarzane); sebe, ne Boha okpim jako nasz pop prawił (o Jephte'm) 156; tfu, je.. jej mać, rzecze (Kozak na tańczącą z nim), i perdit i bije Ogród II, 28; w wierszu pod tytułem ruski miesiąc = laconicae lunae (623) czytamy:

ruski zaś natrąca
Polakom spartańskiego przypowieść miesiąca
Niejakim podobieństwem...
Że dłuższy od naszego, gdy się co odwlecze,
Będziesz lizał z karania Ruski miesiąc, rzecze:
Przeczekasz się pieniędzy, maszli sprawę z łgarzem,
Bo choć katolik, z ruskim trzyma kalendarzem.

— więc i tu już mylne tłómaczenie przysłowia, starszego niż reforma kalendarzowa, odnoszonego pierwotnie do nietrzymania się ścisłego terminu, ruski miesiąc tyle co żydowskie zaraz, podolska mila i t. p.;

Prawił pop ruski w cerkwi, jako od Judyty,
Od niewiasty, wódz wojska w obozie zabity,
Ocknął się Holofernes: a hołowa kudy?
Ach ty mnie, bez hołowy ni tudy ni siudy

(Odjemek herbow: Szaszor); w środopościu zaprasza mnie gospodarz do jedzenia mówiąc *od perejestku że hołowa nie boli*, że gęba jako świder, wierzyć jej nie trzeba Ogród II, 206. Całe anegdoty ruskie zawiera Poczet Herbów (n. p. str. 496 Kazanie o św. Mikule ne zemre Boh, ne buty i Mikule Bohem) i t. d.

Ryfa reifen, wlezie na cudzy palec pierścień, na oś ryfa Odjemek 187.

Ryngort popręg, skoro im przybierzem ryngorty Pogrom r. 1673.

Ruta, starej pannie rada: pokój dawszy tym bryżom tym fochom które już nie zdoleją długich lat przepłochom spuścić skórę z forgocza, udać na pokutę, czas siać gdy szczęścia niemasz po paciorkach rutę Ogród III, 146; podsiawszy rutki — stärzawszy się 134; por. w Swieżych Adwizach z koła panienskiego (Toruń 1673 r.): (kara na pannę męża nie chcącę) aby inszym na wianki pannom siała rutę; i rutka i miętka II, 154 (i to i owo).

Ryba, wszyscy idą za światem jako ptacy za wiatrem, jak ryby za szumem 444; drżeć jako ryba z prądu Nowy Zaciąg; *mętna woda* miałaby co szkodzić, szkoda pić, przeciężby, jako mówią, *rybkę mógł ułapić*.

Rząd w karczmie, przy piwie:

> Każe piwa przed szlachtę postawić w konewce
> Karczmarz; zaczyna rzędy chłopskie tą nadzieją,
> Że wszyscy goście dawać każą go koleją

por. w Wokabularzu, Królewiec r. 1566: chłopom nie jest dobrze borgować bowiem nie radzi płacą rząd (die oerten) kiedy na szepcu piją; Klonowic we Flisie przestrzega nieraz: nie zasiadaj w rząd 36, nie zasiadaj często w rząd 102; *ze psy w rząd*, w taniec z kotkami gromią zuchwałego flisa w Noweli Korczyńskiego.

Rzemień, jęli się *gryść tego rzemienia* (nie o „bezcelowej robocie“ Księgi Przysłów, tylko o nałogu).

Rzeszeć słabieć, serce w starych twarde choć rzeszeje ciało.

Rzeziwo, takie też i w robocie musi być rzeziwo Odjemek 130.

Rzyć, *trudno być na dwu godach razem jednej rzyci;* wszytko idzie oporem: ze psiej mówią rzyci (przysłowie klasyczne, e canis podice); o jednej rzyci dwa pułdupka (czoło i czasza u pijącego łysego).

Saka, jako saka w obręczy abo kiść w maźnicy, jako pistoletowa kula w hakownicy będzie się twoje drzewce to tam to sam tłukło Odjemek 139.

Sakał, (z poważnego starca okazał się nagle) sakał w onej todze 621; przemówi słowo Sakał, aż błazen z proroka 845: węgierskie, *szakáll* barba, *szakállas* barbatus i t. d.

Saltarela tancerka, posadziwszy swoję saltarelę Ogród III, 112.

Samojedź, 842

I szczuka się za drobnym ślizem nie zagania,
Podobnego szczupaka sobie w samojedzi,
Byle się w gębę zmieścił, abo karpia śledzi;

por. jak samojedź krzywousta (o śmierci, we średniowiecznym Polikarpie wiersz 34); w pogańskie samojedzi i wnętrzne niezgody (tatarskie) Twardowski, Władysław IV, str. 9.

Samobójstwa powtarzają się coraz częściej, szczególniej u chłopów, co to u okrutnego pana „nie widzą oprocz śmierci końca męce swoi"; nie jeden się też wiesi, woli na powrozie niż mrzeć od bicia abo w gąsiorze na mrozie. Strzelają, rzną, wieszą się, trują, topią, kolą przed strachem, (obierają to raczej) niźli świecić oczyma przed nieprzyjacielem 520. Widzieliśmy, co sami wieszą się o szkodę (o szlachcicu, co się z żalu obwiesił, gdy zboże staniało i zysk go zawiódł); Skaczą z mostów za zdrowie kobiece do wody, nie mogąc nad kim inem mszczą sami na sobie : wielka odwaga, oraz w piekle być i w grobie 373. Opowiadanie o skąpcu, którego dziewka od powrozu odcięła; gdy jej zepsucie powrozu zganił, za drugim razem wisieć mu dała.

Semen, tureckie, wyborowe wojsko, na dragonów i semeny Ogród III, 17; piąci tam semenów ubyło cesarskich Wojna Chocimska; częste u Paska, n. p. str. 17 semenów trzysta ale bardzo dobrych, 47 dragonia i semenowie, 202 i t. d.; w Oraculum Apollina delfickiego i t. d., bardzo częstego po rękopisach pamfletu z r. 1690: semenów twoja rzecz być kaimakanem.

Sen, wróżby: kto *ogień widzi przez sen*, niech na jawi kładzie, być gdzie na dobrej myśli albo na biesiadzie Ogród III, 35; *i we śnie* i na jawi ladaco *orzechy*, bo śnić się o nich, masz kłopot I, 31.

Serdeniata, tureckie jak dejnek i semen, u Lubomirskiego St. w Classicum i t. d. r. 1673: pod Chocimem padł Motowidło, który wodził onych jeszcze *serdeniat* ostatki; Doroszeńko ma r. 1672 „12000 piechoty *serdeniackiej*" Korzon, Sobieski III, 95, gdzie przytoczono tur. serden giechdi = najwaleczniejszy ochotnik; kozacy *serdeniata* Spominki Grabowskiego I, 181.

Ser, (przy obiedzie) jaka była staroświecka moda, obojgu (bratu i siostrze) po kawałku ociec sera poda *na zawarcie żołądka* fraszka pod tym tytułem; wedle owej prostej ale prawdziwej przypowieści *sól na syry a syry na sól*, boby nie więtszy tylko tenże zostawał wojska co i pierwej numerus Oświęcim Pamiętniki 1651.

Samura świnia, wiszą tłuste u rosłej prosięta samury, pstre pod samurą prosie Ogród I, 121; por. *samora* prośna świnia Świętek Lud nadrabski 714.

Sapy, jeśli mu zganisz że się tak odmieni — cóż komu na tem? zaraz w sapy, w dąsy Ogród I, 130.

Sasa, jeden sasa, drugi do lasa II, 155; nie słychał hałła! hałła!, tylko sasa! sasa! noś herb swój (lemiesze Larissy) miasto szable, Bartoszu, u pasa Odjemek 172.

Serbska oracya, niedorzeczna: futroć moskiewskie serbska oratia: krótko a nic do rzeczy słowo się nie trzyma słowa 516 scythica oratio tak tłómaczono, powszechnie; w rękopisach XVII wieku zachodzą istotnie „serbskie oracye“, szczególniej weselne, bardzo nieprzyzwoite (dwuznaczne), n. p. w Rękopisie petersburskim, sygn. Polskie XVII Folio Nr. 14, mowy weselne i pogrzebowe z lat około 1605 do 1643 obejmującym, bez początku i końca, czytamy „Serbska przy oddawaniu panny młodej oracia anno 1504“ (żartem chyba), gdzie między innemi czytamy: bo iż jeden miewa więtsze niż drugie — t. j. szczęście, tedy tesz albo więtszego albo mniejszego potrzeba — t. j. przedsięwzięcia i t. d. Podobna po rękopisach Pieśń serbska i i.

Sesostris, aluzye do pochodu jego tryumfalnego częste, n. p. str. 119

Spadną królom korony, gdy czterech pod biczem
Musi ciągnąć piątego w orczyku woźniczem

albo w pieśni 44 Fortuna kołem chodzi i t. d.:

Siedzi na wozie hardy Sesostris a dla wzgardy
Ciągnąc go czterech królów na potoczne koła
Patrzą: i tobie kiedyś ta pani wydoła.

Siano, przez pannę jak siano wlókł (wolałaby do klasztoru niż do tego wychodu, gdy się pan młody bardzo nietrefnie spisał) II, 125; por. Przewiewać; siano sianem i próżno wieje go siedleczką.

Siedleczka vannus, prózno wieje go siedleczką, słowo starodawne i narzeczowe, średniowieczne przykłady i z Leopolity przytoczyliśmy w Rozprawach (forma słowa chwiejna: siedlącka z r. 1426, sierdzącka, sierlęczka u Leopolity; siedleczka pojawia się w Obronie postyli Grzegorza z Żarnowca r. 1597, k. 87, b, miasto siedleczki albo wiejaczki plewę odwiewała a pszenicę zostawiała; siedlacka Kosiński gwara zakopańska Rozprawy X, 294; siedlecka rodzaj szufli do wiania zboża Świątek Lud nadrabski str. 715.

Siek, (Osman sprawiwszy roty) toż w sieki Pogrom r. 1673, iść w dalsze sieki (rozprawy, walka); (zgubiony Aristoteles i żal mnie Seneki) jeśli się z nim (z bogaczem) odważą ratiami w sieki 854 (złoto srebro kto ma najmędrszych przegada).

Siekaniec weteran, mając ludu starych onych siekańców i t. d. Pogrom 1673.

Siewka gra w kostki; (biblia) gdzie obaczysz igrane rzeczy świeckich siewki, opłakane wszelakich pociech ich podszewki 920; długoż będzie tej siewki niecnotliwych ptaków? zawsze po malacyi spodziewać się burze i póki świata póty takiej z nami siewki (Tressa); doznałeś, ach doznałeś! ziemskich pociech siewki; i tak długo z Bogiem swym tej siewki powtarza; śmierć koniec uczyniła czekawszy długo siewce i tej obojętce; i tak długo tej siewki między wami, będzie nawzajem; śmiejesz się tej siewce fortuny — jakaż ślizka pociech naszych biera Pogrom 1673.

Sio! okrzyk, i sio rzecze sroce.

Sitko, nowe sitko na kołek, stare w kąt bo zrzesze.

Siusiać, miły bzdyku po trzewiku lepiej siusiać sobie i t. d. (niż żenić się z młodą) Ogród III, 78 (siusia, Klonowic, Flis).

Skiełznąć pośliznąć się, na którą stronę skiełznie wszędy się pomaże 446; por. wiele się ich z tego kamienia skełznęło Odpis Zebrzydowskiego z r. 1556.

Skibić się, gdzie się zmarzła rola skibi 195.

Skorożrywy, owoce skorozrywe; nadzieją skołozrywą płoszy (często skutek); frukt skołozrywy Wirgin.

Skorzyć, por. zaskorzyć komu; Ten więcej spi niż robi a idzie mu sporzej, Tamten choć zawsze w pracy, wszędzie mu się skorzej Gazela 107 (skorzy, czy nie tyle co *skworzy*, które patrz).

Siodłaty, o gęsiach: jest jedna całe biała a druga *siodłata*, kiedy i tu i owdzie, począwszy od głowy, na białem denku czarny lub płat będzie płowy Odjemek 184: dawszyć gęś w herbie że cię *siodłato* i biało oraz mieć chciała (natura); por. „*śoduaty* o gęsi, z upierzeniem ciemniejszem na skrzydłach albo w grzbiecie“, krzecińskie, Rozpr. XXVI, 395.

Sirotki, *siroty*, pory; rzadkich gwiazd widzim po niebie siroty Poczta 974; sirodky Schweiszlöchlin u Murmeliusza objaśnia wydawca (Prace filologiczne V) przez środki.

Skofia, mam ja do niej (do kity) skofią Odjemek 178; drąg pstry, nieszpetną dała skofią natura (opis chorągwi) 172; skofijka dla prezenty na wierzchu u drąga, tuleja dla potrzeby, bo toku dosiąga 139; wiem ja drzewce z skofią, prawie będzie w miarę do twego toku, nie gardź, ma tulei parę 140.

Skwerować broń. i underofficier i szelwacht co długi skweruje mu flent Korczyński Nowela 9, b, aż tu *uffta* (otwórz bramę) każe officier skwerować, tamże.

Skowera, kobiety czubią się jak u skowronków samce, więc

Z tej się między skowronki niechaj miary liczą,
Że jak skowery skwierczą, skomlą i skowyczą,

Nic nie robi rękami, tylko w owym czubie
Jako w ogonie kura, ustawicznie dłubie 866.

Skwierkliwy, (fraszka o dwuch sitarzach, jeden zawsze wesoły, drugi) zgryźny, skwierkliwy (boi się zawsze złego trafu, biada; zamykając oczy, niby ślepy, przechodzi też koło trzosu z pieniądzmi i wpada do rowu, trzos podnosi tamten) II, 179.

Skworzyć się o nici, póki się nić wlecze, poki urwawszy w węzeł nie skworzy 667; rychlej urwie niż sprości począwszy nić skworzyć 689; łyczko tak się ciągnie, aż zerwie na ostatek i tak barzo skworzy, tak skurczy w obie stronie, że nie trzeba gorzy Ogród I, 103.

Slemię, na ślemię z trzech drewien gdy go kat zadziergnie.

Ślepucha gorzałka, dziś piją ludzie gorzałkę ledwie przetrą oczy Żeby wszytko chłysnąwszy dwa abo trzy kusze, I wiersze im smarowniej szły po tej ślepusze 645.

Śliwki, u ciebie gorzej w głowie niż *po śliwkach* w zadku 918; ale my *jako w śliwkach* sobie przebieramy w Jego (Boga) mandatach (w przykazaniach, które każemy przestrzegać lub opuszczać, w dziesięciorgu złożyliśmy dwa pierwsze w jedno a ostatnie podzielili) 802; (Polacy króle) choć obierają sobie jako w sadu śliwy II, 23; por. *po śliwkach* poleciało t. j. bez trudności Świętek Lud nadrabski, str. 716.

Słomiany, jeźli słomianym obdarzą cię wieńcem (dostaniesz od kosza) Gazela 108.

Słonina, i panna która za mąż z tej niechce przyczyny (dla niezgodnych małżeństw), niechaj się z sobą schowa *na stare słoniny* Libusza k. 57.

Słotwina, wyszedszy strumykiem z swej słotwiny chudem II, 177.

Śmiertuszka, u śmiertuszki w zadku Ogród I, 145.

Smok, nie może być smokiem wąż, póki nie zje węża 240.

Snażyć się, II, 96

Nie ma-li słów i rzeczy, komu się zabaży
Wierszów pisać, darmo się sili, darmo snaży.

Słonie, słońce; krokodyl... parzy się przy słoni (:goni) Tydzień, gęste chmury rozegnawszy, słonie lotne (po niebie) pędzą konie Pieśni 337, porówn. wiersz Leszczyńskiego wojewody bełzkiego po śmierci Zygmunta III: Zaszło słonie Polacy... i tak będzie dzień jasny, chociaż zaszło słonie (:skronie, Petersburg. Разноязычн. XVII Folio Nr. 46, k. 207).

Ślostrom, piła trze, topór ciesze, wżdy ani ślostromu ani widzieć tarcice Odjemek 129.

Śniat, co prędzej zreje, stara to powiada przypowieść, prędzej z swego śniatu spada Peryod X.

Sobek, pierwej Sobkowi potem Dobkowi II, 97.

Sobota, por. Post; więc że ludzie w sobotę rozmaicie wierzą, jeden co nie suszy i t. d.; (festina lente) już to bywa lichem, co wzobki, co *sobotnim na niedzielę sztychem* 886; w sobotę nie stawiaj mięsa przed katolika, śledzia nie przed Rusina 910 — Ruś w sobotę nie pości.

Soczewica, soczewice misę, czem u nas konie karmią.

Sól, obaczym się niedługo u soli (odgrażając się); (żona — solą, dlatego Lotowa w słup soli się obróciła):

> Woli drugi bezbożnie cudzy bałwan lizać,
> Miałaliby mu głowę jego sól wygryzać;

związek z solą zdradzają kobiety:

> Jeśli kiedy jako dziś, gdy pragnienie gaszą,
> Wydając się z sekretu, pułgarcową flaszą...
> Daleko większą cierpi niż od soli zgagę,
> Kto złą, zrzędną i głupią pojmuje nieplagę,
> Niech dziś będzie do tego wszytkiego i szpetna,
> Byle miała sól w skrzyni baba długoletna

540; *jako sól* na obiedwie stronie Polak *siędzie* 670.

Sorom, ruskie, nie ujdzie soromu.

Sowizrzał, 307:

> Dobrze trafił Sowizrzał, gdy na szubienicę
> Każą mu drzewo obrać, prosił o bylicę;

sowiźrzalskie błazeństwa; miasto zawołane jako i Dębica podług Sowizrzała, Oświęcim Pamiętnik.

Spedać spowiadać, każąc się spedać dotykania Ogród II, 130, por. u Gawińskiego, n. p. w Dworzankach II odpedźiáłá.

Spoljał rozbój, nie uważając śmierci spoljału.

Spony szpony, hak (dziób) i spony ostrzygszy, ssie spony ze krwie (orzeł) 855.

Sprawota usprawiedliwianie się, zdawanie sprawy, zaprzeć trudno, w sprawocie nie chybnie ulęgę 999; ani po was sprawoty z przeszłej straży chcemy Dyalog 82; inne przykłady u Plebańskiego, pieśni Potockiego str. 333.

Spryńźle skoki, z niemieckiego, *sprynce,* wytchnie (odechce się) kozom sprynców z drzewa na drzewo; jakie w tańcu korbety, jakie sprynce robi II, 170; nie nadają się ludziom nakoniec te spryńzle (:nie czyń źle) 598; por. w Intermedium chełmińskiem (XVII, 112): przecię on i zdychając figlów dokazuje, drga w nim serce i miasto samego sprincuje; 118 her szwagier sprincz z Torunia; sadzi się na szprince, na skoki Ogród IV, 34; konik po stokłosie jak w marsie *sprynuje*

Sakwy materyą śmiechu i t. d. napchane (ok. 1750 r.). Żera we facecyach (wydanych, nie zupełnie, przez Glogera r. 1893) uczy właściwego używania słów: więc nazywa się dzieciak nie *spręśnik* ale figlarz (podobnie mów o sztuce mięsa *z kwiatkiem*, nie z łojem, o rybie że *żyrowna*, ptactwo że *oblane*, zając że *skromny*, *turzycą* zowie się jego sierść i sarnia, *patry* oczy, *farba* krew, *patrochy* wnętrzności). *Spręśnik* i dziś po narzeczach żyje; harcują, *spryncują* (Niemcy) Duma nad koroną polską z pocz. 18. w.

Śreniawa, 795:

> I Sreniawa przyszedszy do Wisły nie szumi,
> Stanie jak zadumana, z równą się wyściga —
> Żaba to, kiedy konia kują, nogę dźwiga;

aluzye do tego herbu częste, n. p. odpuść proszę, kto czyta (księgę Moraliów), że deszczem podparty mój herbowną Sreniawą Potok zalał karty i t. p.

Śródwieczerz, śródwieczerz (czas podwieczorku) mija; bo już *śródwieczor;* por. nadrabskie *śródwiecérz* Świętek 717 czas przy zbliżającym się wieczorze, Sprawozdania IV, 313 i t. d.

Stalić, ledwie siekier kowale nastarczą im stalić, wkrótce wyciąwszy lasy nie będzie czym palić 528.

Stanisław święty, o śmierci Zygmunta III i Jana Kazimierza:

> Rokoszem się Polakom z tymi dwoma Szwedy
> Łomać przyszło, kiedy nas, czego łacno dociec,
> Syn Francuzom zaprzedać myśli, Niemcom ojciec.
> Jednak pierwej niż doszły te kontrakty obu,
> Świętego Stanisława szli nawiedzać grobu.

Stark, trafiwszy na starki.

Starogolec, ten pan starogolec Ogród I, 102.

Starożytny, (matka świeżego szlachcica mieszczka) od szynkwasu, gdzie starożytny dom na rogu w rynku II, 133 — dawny to żart wedle Księgi Chamów Paprocki pytany o niejeden podejrzany „starodawny dóm“ żartował, że dóm, w którym odnośny mieszkał, starodawny, o samym rodzie bynajmniej tego nie twierdząc; starożytej przestrzegając mody.

Stary, nie daremnie Polacy mówią *popraw stary* II, 131.

Stawarka nauka o stawach, gdzieżeś stawarki na tę uczył się stawarkę Odjemek 156.

Stochmal, na stochmal do młynów; w piekle na wieki żyć stochmalem.

Stokrocić, czego chcesz wieczny Boże za swoje dobroci, które każda godzina w człowieku stokroci? (Jowisz dobrym) nadzieje stokroci ich potu Ossol. 25.

Stół, spadł ze stołu, (o przegranej w karty); wiesz że *spadną z talerza* wszyscy którzy i t. d. Krz. Piekarski Bohater.

Stoparczeć, o niewdzięczniku: beczeć z owcą nie umiał, dziś tak się stoparczy (rozpiera), na cnotliwszych szczeka. na pana (króla) ze psem warczy II, 40; por. *stoparcyć* sterczeć, wystawać Sprawozdania kom. język. IV, 31.

Storzyć, o opiekunie panoszącym się (patrz Napiętki), którego duma z opieką się skończy, 47:

Chyba, żeby jak począł synowców wymorzeł,
Już nie z pawiem, ale z djabłem będzie storzeł
Niewiemże co, straszny mord czy djabelska pycha
Żałosniej nań przed boskim majestatem wzdycha?

niechżeby jeszcze swojej niedołęgi brzemię poki żyją storzyli (ale poco i kłamliwych pogrzebowych mów, druków i pomników?) 627; jakoż przeciwko Bogu człek się będzie storzył? (wynosił) 629; por. storzypiętka; nastorzywszy jeżyny w pisemku za akademią z r. 1623; nie barzo się storzyć Ogród III, 28.

Stradny nędzny, umarł starzec stradny.

Stroczyć się, choć się dziś tak jedno drugim (o wilku i owcy) stroczy, por. ostroczyć, tyle co żadzić, brzydzić.

Strojnat strojniś, strojnat (myśli) o swych lamach.

Stropcieć, (izba piękna, wszystko w niej nader dobrze, lecz pieca niema, wstawią go:) kat że po niem, stropci, bo więcej będzie dymu niż widoku, kopci 208.

Strwogany strwożony.

Strwoniec, wspomnicie na Strwoniec (tak się zwała w lesie karczma) drażniąc po wsiach suki II, 131 (o zadłużonym).

Strychy wierzchy, w wierszu p. t. *Człowiek bańka na wodzie* czytamy:

Do różnych mądrzy słabych i znikomych rzeczy
Przypodobują żywot na świecie człowieczy,
Że i do szkła, jednak to podobieństwo chromie,
Bo szkło leżąc w pokoju, nigdy się nie łomie.
Znałem prawnuków, którzy wypijając w strychy,
Pradziadowskie o głowę tłukali kielichy.
Smiałem się, patrząc na to, lecz śmiech był jałowy,
Kiedy i wsi ich o też padały się głowy.
Nie tłukł ci potym, w karczmie za szeląg maślanki
Wypiwszy, bo nie miał czym prostej płacić szklanki.

Strzępać, por. strząpki i dawną nazwę lutego strąpacz, i tej dziewce strach serce w strefy strzępa kiedy na cnoty swojej wejrzy sępa (Virginia).

Strzmić nasadzać, niechaj po głowie strzmi bryże 136.

Strzyżyk trochilus, (krokodyl nie ruszy) strzyżyka choć mu w zębach gmerze 842.

Stywa, (przy szkodzie w mieszku — przez utratną żonę, rychło) Fora z raju Adamie! aż z Pana Szlachcica Abo drab abo będzie stywa i kozica (Libusza); łacińskie (styk).

Suchoty suszenie, post, o bogobojności (córki Zofii) świadczą jej suchoty ustawiczne, świadczą jej posty, jej modły; suchot, odpustów, drożek dość na polityka (dalej nie sięga jego wiara); (w sobotę) barziej niż w piątek piją na suchoty Ogród II, 173.

Sudanno grzecznie, Rusin sudanno ukłoniwszy rzecze i t. d. Ogród III, ruskie.

Sudny łodzie, ruskie, okręty galeony widziałem i sudny; przesiada na rzeźwiejsze sudny; topi sudny Peryod XV.

Świerczki, te księgi dziś dwojga praw (świeckiego i duchownego, sprzecznych sobie), choć się niemi krztuszą, choć świerczki w oczu stoją, gryźć Polacy muszą 945; Świerczek abo litera *N*, do jednego na herb żenin (Odjemek 179):

> Znać żeś z świerczem wziął żonę, bo dalej półroczu
> Niemasz, a nigdyć świerczki nie wynidą z oczu.
> Podobno świercząc w uszu zawsze chce inaczej
> Niż ty, *niwczymci* herb jej *N* litera znaczy;

będzie nos pełen krzanu, pełno świerczków w oczu 181; wezmę (wino) w usta, szczyry kwas, w uszu mi zadzwoni, świerczki w oczach, ledwie krew nie wysiknie z skroni; dziś mawiamy tylko o świeczkach w oczach!

Su i *ster*, ruskie słówka czci (ze *sudar* skrócone, dziś samo *s)*; u Paska 203 i nstpn. w opisie bankietu moskiewskiego: tebe *ster* priatela swojeho prosił, kakże *ster*, kakże *ster* słażno, u kura budzie huzno *su*... pri huzni (por. wyżej) bude *su* hołowa (w wydaniu, 1894, str. 206, pomylone), dawajże *su* i t. d.; toż w Pamiętniku Niemojewskiego.

Sula suka, niem. *Zule*, Trepka przymawia w Księdze Chamów (k. 371) Sulińskiemu: niedobrze, kiedy się *sulie* rodzą, bo je więc topią, gdyż poczciwszy pies zawsze niż *sula*... bo też owo stare *sule* wieszą; Stoiński w gramatyce (r. 1568): psica quod et suka, *sula* et *sulica* dicitur.

Surnat szminka, urodę zdobi farbą tak że dnia każdego za *surnat* dójdzie kramnik grosza nie jednego Szemiot wiersze r. 1674 (rękopis Ossol. Nr. 212); por. ruskie *surik* i *surma*.

Szakłak patrz *korcipka* (por. Karłowicz i. h. v.); A. Korczyński wylicza w Noweli 1698 r., k. 3 i 4) rozmaite drzewa i krzewy, skaczące za Orfeuszem, między innemi: i z agarykiem czerwiem nietykany modrzew... cierpkie *czeremchy*... *tawołha* polna... pigwy i *sakłaki*... bez przy płocie *jarmolił się*... żółty *cimszyr* (drzewo tureckie)... twardy *kok*... *hord*, *dereń* wybrykował jak koza swawolnie (co do *hordu* viburnum por. u Lindego: *hordowina*, z małoruskiego, i *hordowy;* tylko *koka* nie znam); tawołha p. n.

Świętodawca, (o złych duchownych mówiąc nie tyka poeta tych co) prawdziwi świętodawcy, nie świętokradzcy 195.

Świnia, (słowo boże dają duchowni owcom) lecz w worze, kiedy po łacinie, nie mogą tak owce drzeć worów jako świnie 940; świnie futro (pogardliwie) 191; kwiczy świnia w pułboru w paszczece u wilka, niech że się jej na pomoc w kupę zbieży kilka, już nie kwiczą, ale szczeć najeżywszy rzekcą, jeśli wczas nie uskrobie, i wilka wyłekcą 186 (o zgodzie, mnożącej siły); jeśli też kiedy świnia oczy podniesie do nieba, trętwieje zadumana ani ruszy krokiem ani pary wypuści niezwykłym widokiem... jednej się pies naskubie, niechże będzie kilka, dopieroż kilkanaście, porwą się na wilka... sama między bydlęty świnia niema czoła II, 162; niemiała baba kłopotu i t. d. drastycznie dwa razy opowiedziane; (świnie w kupie) napużają wilka 950.

Sworzeń pisze się zawsze sf-, łamie się sforzeń, potem i rozwora; (z dwóch beczek toczy Jowisz ludziom) szydłem (skąpiutko) kanary, sforniowem świdrem wierci piołun do tej czary 178.

Sylogizm, ztąd frantom sylogizm ow śmieszny: dobrze pije, dobrze śpi, nie obraża Boga 454.

Sylwaser scheidewasser, aż mu sylvasser wyszedł na pończochy Ogród IV, 34.

Symonia, więcej trzy łokcie ziemie (sprzedawanej na grób) panoszy plebanów (niż dziesięć morgów lewitę) nie orząc nie siejąc, czegoby śród Krymu (Orda nie orze ani sieje) nie znalazł: to ci nie są przekupniami dymu? Insze rzeczy wyliczać długoby, jako są Pacierz czytany, świece z kropidlaną rosą; wszytko to dobre, wszytko w kościołach zwyczajne, jednak za pieniądze nie może być przedajne 8.

Sypień, dwa browarne sypnie Ogród III, 37.

Szafran, rodzi się w Sardyniej ziele ktore ludzi, jako nasz z Węgier szafran, śmiechem na śmierć nudzi (sardonicus risus) 904.

Szarapatka, aż też szarapatka jeden sąsiad mój i t. d., częste u Huculów, szarapatka = surdutowiec (obelżywie), Szuchewicz Huculszczyna str. 33 (1899).

Szast, a ten szast Panu ojcu szast Panimatce potem z nizkim do nog upada obrotem II, 171.

Szczoch, jeśli srała po szczochu i jeb... przyszlą Ogród II, 51 na „Rezydentów“ francuskich.

Szczoka gęba, ruskie, mając szczokę rzadką (mało zębów) II, 48; por. z oślej szczoki Rożniatowski Zwierciadło smutne r. 1618.

Szczotka łopuch, z kolącej szczotki (w tytule Ogrodu).

Szczury szczupły, Poczta; żeś na ciele tak skromnym, tak szczurym, że się na cię robione nie przydadzą suknie (o Janie III po Wiedniu) Ogród II, 163.

Szczykać rwać, szczykać mu przyjdzie swej prace kłos rzadki (Chrystusowi, zamiast co by miał żąć); mylnie twierdzi S. Budny w tłómaczeniu biblii: rwać kłosie, ruskie szczykacz, słowo to bowiem dawniejsze od wszelkich rusyzmów, np. w biblii z r. 1455, 143, b nasczikasz kloszow franges spicas, vsczykalem me sauxi pectore toto glosa średniowieczna (Rozprawy XVI, 360); prosa wyszczykane Oekonomia (Gostomskiego) r. 1644 i t. d.

Szepioł szepleniący, ta do wszytkich szepiołów i niemotów wada 110.

Szewluha szkapa, ruskie, leda szewluha byle w bogatym czapragu ujdzie na powód, wszytko zawisło w posagu 248; wyprzężone wczora z bron szewluhy lepsze leda żyd kładzie w chomuńcie do duhy 501; na chudej szewludze; mogł jeździć sześcią koni — aż on na chudej szewludze 908; choć na szewluhę wsiędzie jonak, tak się składa, rzekłbyś, że krty kopytem ziemie nie dopada 933; por. u S. Twardowskiego we Władysławie IV, 1649, pag. 180 (wojsko ukraińskie mówi pogardliwie o Szwedach) Coż? morskich tych szewluhów śmierdzących śledziami Niemieliby za morze zasiec nahejkami? Sz. Okolski w Kontynuacyi dyaryusza r. 1639: (przypatrując się starszyźnie kozackiej należy wyznać) iż nie leda *szelucha* na to się obiera abo nie lada *chirawca* między sobą obierają (por. rosyj. хиряга i t. d.); a za szczo ty szewluho ludej dajesz w muku, pyta kozak Polaka u Dowgałeskiego r. 1737 [1]).

Szkapa, zawsze rodzaju męskiego, z upornym szkapą 34, porówn. tamże: złemu podobien marsze, kandybę ślepego i t. d.; podobnie u innych pisarzy; bywa jednak i żeńskiego, n. p. nie życzęć *tej szkapy*, bo był jakiś *psi obiad* w Suplemeńcie Bohatera, Krz. Piekarskiego, obfitującego w podobne zwroty, n. p. niemasz powiadają konia chociaż już *psi obiad* i sparszał (któryby nie zarżał widząc czarną kobyłę); szkapy

[1]) W słowniku białoruskim Nosowicza: *szejługa* (nie koń a szejluga jakajato, o zmorzonej szkapie) i *szawługa* o podłym koniu. Z szawłokiem, jak Linde myśli, słowo to nie zostaje w związku.

i psie obiady jakie; dziannety i te inne psie obiady. Pirous to psie mięso zagwożdżony (zaczyna prawą nogą *czwał swoj wałowity)*. Inne wyrazy dla szkapy, por. *szkieta;* u Piekarskiego w Suplemencie: zwarłem ostrogami *gidyą*.

Szczur, (hołoty rozbojem spanoszywszy się) szumieją *jak szczury syte na cudzym zbożu* Wójcicki Pamiętniki (1608—1653) II, 103; por. tamże 138 tatarska hołota *jak na miód mucha* rzucili się i t. d.; 139 *ze spodu dym oczy je a z wierzchu na nich kapie* (o Wołoszy, zewsząd nieszczęśliwej) i t. d.

Szkieletan szkielet, wiszą przykładem grzechu szkieletanem gnaty (małego złodzieja) 32.

Szkieta szkapa, czeskie; pojazd cygański, chude dwie szkiecie w kolasce; chude nader szkiety zaprzężono Ogród I, 182.

Szkot, materya, gdyżby na starość szkotu za sobolą jupę, Duszkoż! onym ogonem okryć gołą chałupę II, 107; (opowiadanie o frochtarzu, który najpierw ze Szlązka na osiołku obwoził) wstążki, forbotki, szkot, włóczki, kramrasy, dalej kitajki, mory, potem i batłasy 189.

Szlachcic, tknij jedno szlachcica kańczukiem, urośnie mu na grzbiecie pszenica (dostanie plagi) — żnij że teraz pszenicę na palcach od szable, kiedyś nie chciał na plecach od kańczuka, djable!

Szlama, księgam, kontuszowi i szlamie (zaszkodził atrament, wylany zamiast piasku na kartę); dość jej (liszce) szatą szlamy Syloret.

Szłapisty, chwali konia, że szłapisty.

Szlichcić, *szlichcic* umyślnie o niepewnych szlachcicach, od *szlichty* kleju tkaczego (*szlichtować* Leinwand schlichten), u Trepki (Księga Chamów k. 396) obiecują tkacze *szlichcić* p. Szurnela, że się szlachcicem czyni; w Intermedium Szołtysa z Klechą r. 1616 wie klecha, że łający go pan „*szlichciwy* poczcic rodu *szlichetnego*“.

Sznurek, wspomnij sobie wszystko dobrze a *zbierz jako na sznurek* Rozmowa kruszwicka z r. 1573 (Plater Pomniki II, 79); zamiast tego mawiano później, *jak na nić zebrać*, bardzo częste n. p. u Piekarskiego, twarz pomarszczoną jak na nić zebrał, twarz wszystka (jako by ją na nić zebrał) na zmarszczkach, gdybyś wszystkich filozofów dowody zebrał jak na nić, gdy pług tęskliwej starości nie orał ani jak na nić zbierał zmarszczków itd., (bogów zawsze wyliczasz) jakobyś ich Wmość na nić pozbierał i t. d.

Sznurówka, w Libuszy (na nierówne małżeństwa):

O jakoż się to opak barzo często staje,
Kiedy wlazszy w dostatki, jako świnia w plewy,
Co przedtym na sznurówkach ojcowskie cholewy
Dodzierała, dziś wdziawszy szczerozłotą lamę
Rozumie, że świat niema tylko onę samę.

Szor, ledwieby szor uniosły, uciągnęły taki (frezów połowa jak haki) 190; z młodu musi układać... konia do szoru 876; (świetny) szur II, 164.

Szot, do sukiennic Szoci 896 (nie do szlacheckiego koła); w ten Cathalog Szotów, Żydów i z ich na odrwisz na zdradę Kto się nie zna na rzeczach towarami kładę 861; skoro jarmark wytrąbią, Szoci się z towarem rozjadą 505.

Szpar, wraca z wojny do domu jako ptak ze szparu.

Szpetulka, szpetulińska, aż jego w sześć szpetulka niedziel połog leży; szpetulińską 344.

Szpila, wiem jakiej pełna twoja łbica szpili, w bunty to ufasz i t. d. Wirgin. 61 — już w psałterzach szpila subsannacio, tensam germanizm i w staroczeskiem.

Szperka, daj na stół sztukę mięsa co ją w dymie wędzą, daj w grochu szperkę daj mi z bigosem kapusty II, 65; inne proste potrawy: dobra w domu kapusta i kasza w serwatce 860; sztuka mięsa niejednemu rzadkością: pan ją rzadko kiedy je, chłopiec jako żywo; kto nawyknie wątrobie, dziwna mu pieczenia (odważył się sąsiad mój, nie jadszy go póty, kupił w mieście pieczonkę i mięsa dwa szroty), ale to chyba o brzydkich sknerach powiedzieć można, lub też o biednych chłopach; dziwna chłopu wątroba, że mięsa nie jada II, 110; przy ciężkiej pracy jedząc pokrzywy i osty (por. Oset), jako pan od roskoszy, chłop umiera prosty, bankietem by u niego było i przysmakiem choć raz w rok, co u pana na każdy dzień brakiem. Pan opłaca przyjaciół obiadem i kilku szklenicami wina w niedzielę po mszy, sługi zaś musi karmić codzień choćby tylko i wątrobą 897.

Żyliby kmiecie na wsi po stu lat i dłuży
Bez doktorów, ale ich ciężka praca nuży,
Choć ich leśne pokarmy, płonki, chwasty, szyszki,
Upewniam, żeby na śmierć pańskie truły kiszki

171;

Zwłaszcza w Podgórzu, kędy chleb jedzą z osypki,
Z bedłek kluski na obiad, na wieczerzą grzybki

(Odjemek herbów, przedmowa);

Poślad dla świni, żyto z pszenicą dla człeka —
Chocci w Podgórzu nie chleb, ale z krzywdą świnią
I kołacze ubodzy ludzie z niego czynią:
Nie poślad, ale kiedy głodny brzuch nalega,
I lipowe się liście piecu nie wybiega (tamże);

w Podgórzu na przednowku z lipowego liścia chleb jedzą, kędy owsem i samem przędziwem ludzie żywi Ogród I, 13; (na Bieszczadzie) oziminy

nie pytaj, chleb z gruce. Z szałasu trocha bryndze, zyntyca i buce II, 70: ostatnie słowo tyle co (małoruskie) budz, bundz, bundza „ser owczy zbity w pleskanki", w narzeczach polskich i bondz, bądz: Rozprawy Akad. filolog. XVII, 6; tu należy i *boza* w Legacyi S. Twardowskiego 1634 r.: nie podobniej *kajmakiem* („mleko zsiadłe od bawolic") i *bozą* handlować tobie pierwej, nie ludziom tamtym rozkazować.

Szprachać, (o nierządnem wychowaniu senatorskiej młodzi) wyjdzie ze szkoły widzisz skrzypka abo gacha, Łaciny by, a to coś po francuzku szpracha 24, por. Intermedium chełmińskie (XVII, 119): kiedy z s rachu wielkiego ledwie mogł co sprachać (o Niemcu).

Szragi stołowe Ogród II, 154.

Szresz, (niejeden co jesienią do Gdańska spieszył) zasiadł w pół Wisły śnieżnym zatrzymany szreszem II, 122; (na św. Marcin) śnieg bieli ziemię i rzeki się szryszą Ogród II, 1.

Szrot waga, mięsa dwa szroty.

Sztafirować, każdy przekupień swój towar sztafiruje.

Sztambuch, (nawiedzają szlachcica dla żony i) z Tacita, jedzie dalej, skoro to czego chciał przeczyta i jeszcześ imię swoje napisze w sztambuchu... twej żenie na brzuchu... co pierwszy pisał drugi w pugilares maże II, 162.

Sztamet, (w kramie) nietylko lama, znajdziesz włóczki, sztamety i wielbłądzą przędzę II, 138.

Sztuka, o sztukę z sobą chodzą przyjaciele szczerzy (nie bacząc) choć tesz co zły duch przypierzy 414; sztukmistrze: widziałem, co nogami, widziałem co oczy zawiązawszy, nić w ucho igielne wewłóczy 464.

Sztychować, znam człeka który jako swe kupiec towary *Sztychuje* i odmienia tak tesz i on wiary 899: termin kupiecki o wymianie towarów, częsty n. p. u Niemojewskiego St. 1608.

Sztymwaga, będzieli u sztymwagi jeden wisiał orczyk, nie może drugim ciągnąć najduższy pomorczyk 475.

Szubieńca; nieraz tak, zamiast szubienica, podobnie i szkleńca; porówn. sklińca i pszeńca w prozie Niemojewskiego, śkleńca i pszeńca u Cnapiusza jak w kaszubskiem; kamieńca (zam. kamienica) w Tańcu Krasińskiego i t. d.

Szuflada, z przyrodzonej szuflady (cunnus).

Szuja, niejeden się dziś czyniąc orłem szuja II, 184; ale: daj dekret nie za tym szujem (dla rymu?) Wirgin. 61.

Szustać zamieniać, wolność na niewolą szustać II, 119; zdybawszy dziada (bogalnego, co płaszcza swego pytał czy pić mu pozwoli, bo tam zaszył pieniądze, lecz głupi, z tym sekretem się wydał) gdzieś przy drodze w jacie Szusta z niem na płaszcz dragon, choć łata na łacie 913;

por. Kuczwarewic Relacya i t. d. r. 1650: Ksiądz Zabkowski śmierć z żywotem szusta; w Sylorecie str. 492 prędko nastała, prędko musi ustać ta moda, panny jako konie szustać.

Szustwał, (do nosa) są od tego nadołki, są szustwałem łapki.

Szuszki, niechaj Arab balsamem zaprawuje szuszki, dosyć na Polskę róże, fiołki, łanuszki.

Szwatrzyć, paplać, (szlachcic z tego dumny, że po francuzku chodzi i szwatrzy 896.

Szyc, niechaj szyc znosi z wody, chart zwierza pościga 260; psa miał szyca Ogród I. 31; por. fraszkę M. Pudłowskiego (r. 1586. Nr. 79) o Szycu wyżle; łby jako u szycow tak kołtunowate Ł. Opaliński, poeta, w opisie knechtów niemieckich.

Szyba, jużci Lwów był tej zimy w wielkim strachu, gdyby nie łaska Boża, i tak potłukli w niem szyby; por. w Wojnie Chocimskiej 165 Kantimir... by był w obozie pewnie potłukł szyby.

Szychtować, ciału czart szychtuje (gładzi) pióra.

Szydło, *z razu jak po szydle dalej jak po mydle*; porwie szydło w maku, umiera zawieszony przed miastem na haku (Zoilus 613; i szydła niech się we trzech nie wstydzi 727 (kto czwórką lub szóstką jeździć nie może, niech i trzy konie — w szydło — zaprzęże).

Szynkle, orząc błoto szynklami, wóz po szynkle (w błocie); por. w Księdze Chamów k. 107: szynkiel (woza) zawadził w brzeg przykopy i t. d.

Szyposz, nie możesz szyposzem bądź duda 526; niedźwiedzie u ludzi tańcować będą po szyposzach 254; (odmianka przysłowia: maszli złym popem wolisz być już dobrym chłopem 523 lub: bądź klechą kiedyś księdzem nie godzien, tamże).

Szyptuch gruba materya, stanie czarnym purpura szyptuchem 204; purpura przy szyptuchu (więcej odbija; płatek szyptuchowy.

Szysz, nie borowe zbierając po Parnasie szysze.

Szyna, tym twardsza jest szyna im ją częściej — tak mówią — kładziesz do komina (Libusza).

Szut błazen, *szucić*, *szutnia*; niech z błazna będę *szutem*, A. T. (A. Tyszka?) poswarek wina z wodą (ok. r. 1640); nie *szuć* (żartuj) kmotrze Kiermasz na Zawiślu (ok. r. 1620): temu *szutnią* (fraszką, żartem) korony i t. d. Poczet Herbów (mylnie * *szutnić* u Lindego).

Tabula franka, u bogatych panow taż tabula franka, co dzień lusztyk, bo jest czym 649.

Taki, od taków od ciężkiej roboty 885, ledwieby uciągnęły (frezy) taki 161.

Tancszul, w tancszulu bawiąc baletem, fechtując floretem.

Targ, *nie czyń doma targu* (dwa opowiadania, o szlachcicu, który wieś nie wedle wartości ale wedle własnej potrzeby cenił II, 141; kazałem mojemu karbownikowi zboże za tyle a tyle sprzedawać, wrócił z niesprzedanem; byłoż sprzedać jak możesz 143).

Tasz, obchodzę wiecby, tasze (gdzieby fumos vendere) wszędy mię do piekarnie odsyłają po dym 7, por. u Klonowica w przedmowie do Worka Judaszowego: przetożem wolał ten kommentarzyk obrócić do prasy niżli do tasu na trąbki; i jaki zwyczaj po dziśdzień, że na takowe festy kramy przy kościołach stawiają i ten też swoje rozłożył tasze (Ulisses w Delfos), w których nakładł nastawiał nawieszał... wstąg, koronków, pasamonów i t. d. Ossol. 9; wszytkie kościoły obiegać i tasze Wirgin. 59; ztąd *taszować roztasować się*, n. p. taszując kolasy Z. Lubieniecki 1640 i i.

Tatka, *czekaj tatka do latka* 900 — żołnierze na żołd, ale darmo, chyba w niebie za wylaną krew.

Tawtuj, tawtuj leży na kołczanie Odjemek 166; strzałki (do łuczka) tawtujem przykryte 735; w pełni kołczan i tawtuj będzie do rozpuku; stare tawtujem przykrywa mietlisko (wdowiec) Odjemek 166; tylko pod taftujem czarnym ów kołczan siedzi z lewej ręki żywy Korczyński Nowela.

Tążyć tęsknić, ach niestoty, jakoż nas wiele duchem tąży w niebo II, 108; tąży z pola do chlewa świnia; tąży do ziemie.

Tawuła, tawułą i wybiegłym przyćmiony dereniem S. Twardowski Legacya 45, czeskie tavola i t. d. spiraea, r. tavolga.

Tere bzdere, (przeciw wyjazdom zagranicznym) o naukach nie mówię, ale na videre na tańce wioski tracić, właśnie tere bzdere (nonsens) 200; por. tere bzdere Lucypere w Sejmie piekielnym; tere bzdere w Lopesie, komedyi St. H. Lubomirskiego.

Tiutuń, wojskowe to i czosnek i tiutuń zapachy, piżmo znaczy paskudne k.... abo gachy 758.

Trapecować trapić, żona trapecuje Joba; por. trapacować w trenach Anny z Stanisławskich (1684 r.); tarapaty, tarapacić po narzeczach.

Torhak, tatarskie, szlak, droga, ku Leżajsku swój *torhak* odważnie powiedli Zaciąg (paszkwil na J. Ossolińskiego) z r. 1649; bita droga przez pole, jakie więc *torhaki* czynią ordy tatarskie, po naszemu *szlaki* Poczet 613; częste w Pamiętnikach XVII wieku, wedle Lindego jest to „zgrubiałe“ *tor*, niby torzysko!

Tork, *tork* na siedle z ołowiu (wodza *i tork* w innym odpisie) Zaciąg z r. 1649 (powtórzony w Ekspedycyi dworskiej z r. 1665); por. u Bielskiego M., Rozmowa w. 399 drogie uzdy, *torki*.

Translaps, termin prawny, n. p. nie attentował terminu i puścił w translaps Księga Chamów, i poszło w translaps Dyaryusz sejmowy r. 1638: że się co żywo łakomstwa brzydko chwyciło, w wanzlabs (tak w rękopisie zam. translaps) ojczyznę puściwszy Satyr podgórski z roku 1654; przeto mógłbym te bajki „puścić w translaps" Olbr. Borkowski Minister wytkniony r. 1611.

Trele, po długich trelach (ceremoniach); codzienne trele (rozkosze) 649; też skrzypce, taż wiola, co zrana w kościele, po pijanym obiedzie w izbie gędzą trele II, 37.

Trociczka, na trociczkę dmuchać (dla blizkości bzdziocha) 246.

Trynka gra w karty (znana anegdota o Zygmuncie Starym, doliczającym siebie do dwóch królów w ręce, opowiedziana o Zygmuncie III) chciał też ktoś na niżnika, będąc wzrostem drobny, ale mu się nie udał w trynce kunszt podobny 849; mając w garści przy tuzach dwie stare kozerze ...grając krępą, trzy tuzy obaczywszy w trynce 108.

Trynóg pęta, i w Krakowie nikomu nie kładą trynogu 207.

Tryźnić ladaczym bawić, to tak biała płeć wiek swój leda jako tryźni, Odjemek, podhalskie *tryźnić* mitrężyć, marnować czas Sprawozd. kom. język. IV, 315; czeskie trýzniti dręczyć, trapić.

Trzask, *przed trzaskiem do lasa nie iść?* (Libusza), por. czeskie Kdo se chřestu bogij nechod' do lesa u Srneca (1582).

Trzaska, pieczenia... lepsza niżli z czabana z poziomego wołu, acz *i trzaska* (jak mówi przypowieść dawna) *za zwierzynę ujść może*, *dobrzeli zaprawna* 567; w ostatku gdy córka szpetna) niech pan ociec przypłaci roboty, nie drop, nie kuropatwa, nie jarząbek, wiecie, *trzaska dobrze zaprawna uchodzi w pasztecie* (Libusza).

Trząski, do koła lubelskiego pospieszyli w trząski Merkuryusz 512.

Trzepigroch papla, twój sekret trzepigroch pogada 881.

Trzewik, (wolno przytem) z cudzego napić się trzewika (bałamucić cudzą żonę); coż wino bez muzyki a ta bez podwiki? drze dyabeł nieproszony bóty i trzewiki, bo go nic nie kosztują i t. d.; (stara niech się nie pstrzy, niech ma tylko pieniądze, zaraz się znajdzie) kawaler, coć na trzewik szczerze nastąpi, choćbyś w kącie szeptała pacierze 689; że czasem (mąż)... za trzewik zastępował pannie (zalecał się) Ogród I, 139; por. w liście Sobieskiego do Radziwiłowej, siostry, z 3. 2. 1667, pytając o Tosienkę: racz mi oznajmić t. j. *po staroświecku* jeśli jej kto za trzewik zastępuje?; por. cytat z Piekarskiego pod Rękojeść; tożsamo znaczyło: (Mars Wenerze) fałdy u spodnicy przysiadał Korczyński r. 1698 (więc nietylko o ucisku, lecz i o zalotach); żona mu *w trzewikach umarła* (tamże).

Trznąć, źle strawionym skopem trznąwszy II, 176.

Trzy, *pleść trzy po trzy* i t. p.; w głowie pustki, w języku łaciny przez trzecie: w Sielance poeta, przysłuchując się chorom nimf „piszę przez trzecie słowo a prawie na migi... atoli bez papieru, jako tako przecię Na liścium to lipowem notował przez trzecie“.

Tyr, tyr to słowo, czasem nazywa się ubiciem w cel z rusznice Piekarski, Bohater; na ten tyr wyrychtowawszy armatę, tamże.

Tuzinek podłe sukno, w aksamicie — w tuzinku 804; nie modny, rzecze każdy, za lamą (pana) tuzinek (u służby) Ogród II, 1; porówn. tuzinki w statucie o suknach z r. 1637. Acta Histor. XII, 1028, jeszcze u Dowhaleskiego w Interludium: nabraty tuzynku (przeciw zimnu).

Tychwa, grosze, tychwy Nowy Zaciąg.

Tykwy, nuż w tykwy (do bójki, tykania się) Ogród III, 112.

Tykać, mówić ty, jakoż włoch szlachcicowi tyka, kiedyby tesz waszmościać szlachcie polskiej Włochu! (on nie umiał dobrze po polsku) 187.

Tymblak, na konopnym zawiesić tymblaku Odjemek 167.

Tworzyjański floryański, na tworzyjańskiej u Szmida ulicy Ogród IV, 34 (w Jovialitates 123: *floryanskiej* zamiast tego).

Tuzłuk, z tatarskiego, rodzaj kontusza, Wasze *tuzłuki*, kontuszy, czuhaje, Krymki, ordynki, pobiorą hultaje... perskie żupany, pruskie brandebury ...i siedmiogrodzkie zginą ferezyje Satyr podgórski r. 1654; że miąższo gada a coś mieni w stroju Hazuka, *tuzłuk*, burka albo z Krymu Ł. Opaliński poeta; w Grabowskiego Spominkach I, 148 i 150 przechadza się wojewoda Zamoyski w „żółtogoracym aksamitnym *tuzłuku*“ (tylko że go *turłakiem* wydrukowano), w *tuzłuku* jasnozłocistym materyalnym. Por. rosyjskie тузлукъ od pasów.

Ubogi nie ma poszanowania, nikt mu zdrowia nie życzy choć kichnie, jeśli nie widzi rysiej u rękawa łapki, nie zstąpi z drogi, ledwie że uchyli czapki 616.

Ugarać, *nie odgrzebaj się, kiedy nie ugara.*

Ugorzyć, (niemasz nic na świecie tak doskonałego) żeby zezleć i jemuż (człowiekowi, miasto pomocy) ugorzyć (nie mogło) 778.

Ujupić, sam się baranami i żonę ujupi (ubogi szlachcic) 270.

Ukalić bót, powalać.

Ukanaczyć, panna skoro głowę ukanaczy (w kanak, noszenie, ubierze); por. n. p. farbuje usasanczone wargi Korczyński Nowela.

Umiezgać się, zalotny zawsze się umiezga (: drzezga) 408; umiezga, kryguje się i grymasy stawia 870.

Uparać, aż grzmot, hałas, jakby mnie uparał (prół) po żyle, patrz Przewiewać.

Upaść, (naszych krzywd) mścimy do upaści, o boskie biją płazą; śmieje się do upaści (do zdechu) 905; por. M. Krowicki Apologia 1584 r. upaścią, upaściami.

Upłoch, znajdziesz takie upłochy, którzy zrazu basem, naostatek z ratusza umkną dutepasem 291; Judasz od stołu jako upłoch wionie Nowy Zaciąg; por. *kuropłoch* tożsamo.

Upluskać, papier upluskam.

Upros, przez naszych win uprosy, Poczta.

Uraza, sługa pańskiej urazy może *sprawić z lasu* — sąsiad, jako przypowieść powiada, *z tarasu* 897 (w Księdze przysłów: lepiej do lasa niżli do tarasa — lepiej uciec niż dostać się do więzienia).

Urożyć się, żaden tak jeleń, żaden żubr się nie urożu Odjemek 143.

Urowiecki utracyusz, kiedyby Urowieckich niebyłoby panów; więc bądźcie Urowieckim wszytkim swym przykładem (o hulace szlachcicu, żebrzącym) II, 142; w Poczcie Herbów, str. 142 czytamy wiersz „Do herbownego Urowieskiego“ (Żebrał szlachcic nie tracąc przecię animuszu i t. d.) o takim samym niegdyś hulace, dziś żebraku (h. Korczak); już u Opalińskiego, satyry 152 na młodź utratną, jeśli nie chcesz mieć potem z syna *Urowiesia* (utracyusza). Wydaje się nam, że osobiste losy jakiegoś Urowieckiego czy Urowieskiego zwrot ten wywołały. Urowieccy, a raczej Uhrowieccy, h. Suchekownaty, niegdyś znaczna szlachta, o dwóch braciach opowiada Paprocki, i wzmiankują spółczesne paszkwile (n. p. w rokoszowym Echo: Urowiecki z buławą wąsami potrząsa — kąsa Wszak ten w sąsiedztwie z każdym dobrze żyje — bije), u Trepki (w rocie p. Urowieckiego Mikołaja pod Pskowem za króla Stefana itd., k. 396) i t. d, lecz ród wygasł w połowie XVII. wieku do szczętu; nie zna go W. Potocki, Niesiecki tylko o dawnych członkach wspomina.

Uryańska gruszka, gryfików uryanskiej gruszki do szczepienia Ogród III, 75.

Urywcza, (nie ucz się wielu rzemiósł, abyś nie umiał każde, w urywczą tylko 95: takie accus. fem. sing. częste w dawnej mowie, n. p. w krotszą, chce na wytrwaną z nami, poszłoby to w długą, to już niemieszkana i t. d., por. wyżej Pohończa.

Uskwierknąć, jeśli wprzód nie uskwierknie mąż bolem na świecie.

Usnacht hausknecht, (bogaty nieuk) do dyabła z usnachty 263.

Uszmarać się umurcać się, przyjaciel opiwszy się winem po zwierzynie za stołem się ubluje, uszmara w kominie, jeszcze cię za twe wino na honorze grypsa 65.

Uszy, do panny uszu trzeba (t. zn. żeń się uszyma).

Utracius, częste, Ogród II, 50 i t. d.

Uwreć, (znana przypowieść) *czego nie ma doma, nie rychło uwre.*

Wągle, (bez pieniędzy wszystko jak) wągle w popiole (Libusza); chroniąc się popiołu wpada na wągle (ze dżdżu pod rynnę).

Waligóra, waligórowie Cyklopi Pieśni 342.

Wartać się krążyć, ledwie ta trocha miedzi się już warta Poczta; drugich się coś warta Peryod XVII.

Wąsacz reumatyzm, personifikacya, jak gościec trjaśća nieżyt itp.; będzie chodził, jakby go wąsacz łomał w krzyżach 625; (poeta był przy solennym wjeździe wojewody do Krakowa i na bankiecie, z całej parady na drugi dzień) krzyże tylko z ukłonów w wąsoczu (:i z oczu), w głowie szum i t. d.; przekręcone z *węsada* (por. czeskie úsad ból w krzyżach), o którym w Postępku czartowskim z r. 1570 mowa: węsad też jest czart co ludziem dobytek morzy i t. d.; por. wąsacz wąsac choroba krów i koni Prace filologiczne IV, 262; bułgar. usadi? (choroba bydła); staropolskie (1472) wossad scia.

Waszmościać, w przeciwieństwie do tykać, żeby waszmościała wszytkim, kiedy się waszmościają pachołek z woźnicą; co mi żonę waszmościa (sensu obscoeno) II, 131; por. mnie on o to nie waszmościa (pyta, prosi) A. Korczyński Nowela.

Wąż, por. Smok; zaraz wsadzi do szkatuły węża (skąpy ojciec na posag) Libusza.

W całki, nie krając w całki kłąść Odjemek 183.

Wczasowny, lubiący wczasować się, nie wczasowna (była Zofia).

Węgorz, po węgorzach zwyczajnie mówiąc że w żołądku ożyją wino ludzie pijają przy piątku II, 18; najlepszy podczas grzmotu połów na węgorze 950; jakby węgorza wpuścił w pół Wisły (Syloret 468) częsta przenośnia o stracie i w Moraliach.

Waśnić Waszmość, pospołu z Wasniecią (rym: rzycią) dam za niego (gawrona) grosz Ogród IV, 14; częste po wierszach spółczesnych, n. p. w Pieśni panieńskiej którą młodzieńców zwykły konfundować „nie pójdę za Wasznic bo Wasznic niemasz nic“, w Responsie „chciałem Waśnic mieć za swoję lecz się teraz Wasznic boję... atoż tobie Wasznic nie mówić że to było nic“ i t. d. Wirydarz poetycki str. 174—5; w Wierszu o fortelach białogłowskich *waśnić*, jak *waśnići*, czasownik *waśniciać*.

Wąpiory, alić minister z *wąpiorów* brudnych łeb podniesie... ministrowa pod *wąpiory* się zagrzebie Marcin z Klecka Zwierciadło saskie r. 1610.

Wasęgować się, frasować się, o miły Stańku tożeś *rozwasęgowany* toć się barzo frasujesz tożeś sturbowany Jasełka krośnieńskie z r. 1661 wyd. Krček str. 16; tak sekretarzowi gość swemu poufale w osobności mowi, srodze się rozdąsawszy; ów też taka druga *wasęguje się*, panu pochlebując, sługa Korczyński Nowela 1698 r., k. 37.

Węgrzyn, Węgrzyn i umierając ręki nadstawia 705 zamiast Atticus moriens porrigit manum; Węgrzy i żydzi, w których ni cnoty ni wiary, nosząc je (brody) oszukują ludzie za maszkary 845; w ten, który jabłeczniku przedał miasto wina słudze memu, Cathalog (odrwiszów) poczytam Węgrzyna 861; wszytko do horyzontu swojego się składa, Polak wiersze po winie pisze, Węgrzyn krada (kąpie się Węgrzyn w winie, nietylko je pija, przeciesz wierszów nie pisze i t. d.); w Węgrzech się wino rodzi, w Polszcze umiera (znane przysłowie): co u nas pszenica, to są u nich wina; (na Podgórzu) bywa prawda i Fenix, ale wielkie dziwy, Węgrzynli abo Rusin rodzi się cnotliwy.

Wereszka, przyłamana strzałka, ruskie, wereszkę z łuku Ogród I, 154; dobywszy z kołczona wereszki Borzymowski Marc., nawigacya do Lubeka, r. 1662; kiedy wereszka w kołczan się nie godzi Odjemek 166, por. ruskie верешокъ trzaska i Rozprawy filolog. XXVII.

Werteba, dzikie werteby; porówn. *wertebiste* opuściwszy lasy Korczyński 65, b.

Wesele, (mówią w przypowieści) *trzy dni tylko wesela, smutku lat trzydzieści* 573 (zwyklej: za trzy dni wesela, aż do śmierci smutku, por. Księgę).

Wiąz, wiąz podły, który się w lesie buku abo trzyma jodły 435.

Wiązanie, sąsiedzi wiązaniem winszowanie zową w dzień święta jego drużby Ogród I, 195. wiązanie na Św. Jana Jana Lipskiego przez Zofią Potocką chustką gdy do obozu przed Chocim jechać miał 181.

Widanie, *nie częste widanie gotowe nieznanie;* widałem przedających 624.

Videre, czy dosyć na Videre zastąpiwszy ławki siedzieć w kościele jako na złą chwilę kawki 896; na videre, na tańce wioski tracić (o marnych jazdach za granicą) 200.

Widziadło, powiedz zkąd w chrześciaństwie tak częste rozwody, rydel tylko z motyką miał rozłączać stadła A prócz obojga dzisia dość tego widziadła — przed tak obrzydłym widziadłem (postacią) Libusza.

Wiewiórka, ma ten, piszą, wiewiórka dowcip przyrodzony, że wie z której wiatr jutro będzie dmuchał strony, przeto żeby zwykłego nie czynił hałasu, ztamtąd mchem dziury utyka zawczasu (Odjemek pod Achingier).

Wikłusz, (król Stefan do ulubionego sługi, nie chcącego rzucać procesów): bawże się tedy zdrowy trybunałem, trudno pilnować dworu i ratusza, z tem precz od siebie odprawił wikłusza Zgoda 84.

Wiecha, wywieszana na piwo, patrz Krzyż; jakbym na piwną wiechę patrzył przy ożogu co nią wiatr ciska w karczmie lub w rynku na rogu.

Wiercioch, mąż kańczugem a żona wierciochem.

Wierzch, pełna tytułów karta, wierzchu się nie tyka 440; wierzchu drugi w honorze nowym nie dokłada II, 110 (nie może mieć dosyć); wierzchowata spadnie beczka.

Wilk, *rzekszy po wilku rzec i po baranie* 930 i częściej; (prawić) o żelaznym wilku; gościa nie bywałego *wilkiem* częstują Ogród IV, 68 (puhar, wilkiem, wilkum, zwany); por. wiersz: *Wilka* dzieci tym, co tu u mnie nie bywali Aby pierwszy raz w dóm mój przyjazd pamiętali rękopis Akad. Umiej. Nr. 865, k. 60.

Wilkołek, słuchają o wilkołkach poetyckich plotek od bab i od ciotek.

Wino, żołądkowe (ostre), główne (wyborne); *nie wadzi mu gęby dać* rękopis Nr. 865, k. 60; z *winohradu* grona; *wino o jednym* jak dziś mówim *uchu* Na stół królewski co się właśnie zgodzi Aman 1747 r. itd.

Wiocha wieśniaczka, niech sobie rowne wiochy pojmują dobosze Tressa 101.

Wiotech, nie zna cnotliwy jako miesiąc w pełni, wiotchu, nie zna nowiu.

Wisieć niepoń, aż on wisieć jako był 615 (powtarza się u Opalińskiego i i.); *bo tak wisieć na dębie jako i na śliwie* 984.

Wiszar, siedź na ziemi z wiszarem.

Wisz, *wiszu tonący chwyta*, we dwoje ma szkodę, ręce porznawszy grąźnie postaremu w wodę 851.

Vivat, vivat krzyczą a dyabeł moriatur szepce 347.

Wklupić wklęsnąć, i żyta i pszenice miejscami już wklupły; choć go we trzy dzwona starość wklupi (por. we trzy zwona zwijać się Syloret 465); co nazbyt stało, tym prędzej się wklupi Ogród II, 148 (sensu obscoeno), nie tak plenie żyto, gdy się wklupi, tamże.

Właszczyć, przywłaszczać, co cudzy wiersz właszczą sobie.

Włoka włóczęga (po narzeczach brona):

Jedyny Synu Boży, któryś za me grzechy
Karczmy się tego świata i sromotnej wiechy
Nie wzdrygał i stałeś się, oprócz grzechu,
Czymem ja dzisia, jednym *włoką* i pielgrzymem,
Tułając się dla mnie lat trzydzieści półczwarta i t. d.

Włóczebne, Prace filolog. IV, 264 „zwyczaj parobków chodzenia gromadą od wsi do wsi po Wielkiej Nocy aby nie dopuszczać do wsi obcej gromady, w Lubelskiem“ — jest to właściwie dyngus lub kolęda; Żera (wyd. 1893, str. 103) nazywa *wołoczebnem* lub *wykupnem* wielkanocną daninę dziesięciu jaj od chałupy do dworu (połowa XVIII. wieku); u białorusina St. Szemiota (wiersze r. 1674, rękop. Ossolińsk. Nr. 212)

Włóczebne pannom od ochoczego Do podarunku dane takiego: na Boże Narodzenie darowują kiełbasy i życzą doczekać się jajka, którem się tłuką... skąd gotowe *włóczebne* i zgodliwe w miarę dajęć, damo, z kiełbasą ową jajec parę; Wiszniewski hist. liter. VIII, 353 cytuje (nieznaną mi) broszurę polemiczną p. t. *Włóczebne* drużynie kijowskiej *za kolędę* ofirowane r. 1625, białoruskie *wołoczobnoje* na wielkanoc (wołoczobny pieśni, wołoczobniki), u Wiszeńskiego i Radziwiłowskiego przypada na poniedziałek wielkanocny, wołoczilne po woskresenii zo śmichom i ruhanjem dijawolskim; u Lindego cytat z r. 1624 mają dawać z tychże gruntów staroście na wielkanoc *włóczebnego* po dwa grosza litewskie (co on mylnie od włóczenia, bronowania wywodzi).

Wlulić się, por. w Tańcu Krasińskiego (r. 1670): wlulali się w te kraje, daj Boże by wyszli str. 538; kto serca nie stuli... pewnie mu się do niego ...wluli II, 116; kiedy się żenie gach do serca wluli Chróściński Józef; i co się raz do serca czyjego wlulilo Nr. 865, k. 52. b.

Wnek, *wnęczęta*, obok wnuk, o trojgu drobnych wnęczat, dziś jeszcze podgórskie.

Wojen żołnierz, ruskie воинъ.

Wołowiec, (bywszy roztrucharzem) zostać wołowcem II, 128.

Woniać pachać, (koń) w zad obróciwszy swego łajna wonia 880.

Wręgi, najsilniejszy wał dziesiąty, gdyż tak tęgi, że choć zbite sztabami nie ztrzymają wręgi 104.

Wrochmannić się, (gracyalista) w dom cudzy się wrochmanni.

Wronka u beczki, lepiej wronką, hewarem ssać niż toczyć kruczkiem choć oba ptacy (mierne trwa dłużej).

Wróżki, *przepowiednie* i t. p. Cały odnośny wiersz, wyliczający wszelkie wróżki (II, 135) przedrukowaliśmy w dodatku do Kazań średniowiecznych III (Rozprawy XXVII); wzmianki o nich i po innych wierszach, n. p. 883:

Leda trefunek ludzki, sen ich nawet zmiesza,
Jeśli się koło domu wrona krącząc wiesza,
Jeśli świeca, choć nikt nie zadmuchnął, gaśnie,
Łyżka z garści wypadnie, tragarz w izbie trzaśnie,
Kiedy kawy do kupy zleciawszy się wrzeszczą,
Deszcz zwykle, jako mówią prości ludzie, wieszczą.

Wten, przy kartach: 160 (na modny zwyczaj że panie z mężczyznami w karty grają, dawniej kądziel, krosienka, to ich była krotochwila, nie znały pancerole, kinola, pamphila; widząc jednę dobrze grającą (nie wyśmiewała przegrywającego ani gniewała się sama przegrywając) rzekłem do niej, jabym z Waszecią i bez świec grał, na co ona: tak ja w nocy, by najwięcej stało, jako i we dnie dodać, co nie każda

wdowa, nie każda panna czyni, *do wtenu* gotowa (wszystko naturalnie sensu obscoeno); por. Fr. Gościecki, poselstwo Chomentowskiego r. 1732, str. 115 gdy tak w miarę każdemu *do wtenu* dodano (każdego tureckiego dygnitarza podkupiono); str. 131 (nasza — turecka — sprawiedliwość nie tak sroga jak wasza) lecz lepiej *do wtenu* dołoży; z satyry na r. 1663: więc tedy dobrą mając, *pasza* z nimi (związkowymi) zagrać, siódmkę *wten*, potym tuza, przy królu zostawać (Rękop. Akad. Umiej. Nr. 447, k. 390).

Wterebić w niewolą, ruskie, Wojna Chocimska.

Wychowanie, cielę u kołka: kto cielęciem u kołka chowa syna niech nie wątpi o tem, u żłobu że mu z wołem zdechnie, (posyłaj młodego do szkoły, potem do dworu) żeby z laty polskiego nawykał humoru (potem do wojska) 389; dość na chłopca w ośmi lat umieć czytać w szkole (w dwanaście pojmie gramatykę łatwiej w rok, niż dziecię we trzy)... w ośmnastu (niech dziewczyna za mąż idzie, nie wcześniej, gdzie się nie wie) czy ją mężowi ćwiczyć czy jej dzieci rodzić 843; (wczoraj widziałem w kolegium jezuickiem rhetora w lat dziesiąciu, mówię do patra) ledwiem ja gramatykę w takim wieku ćwiczył 219; patrz Zawichost.

Wyciągacz, koń co mu orczyk miasto wyciągacza należy Ogród II, 131.

Wycielać się, z ciała schodzić.

Wyczubić, ów skoro półkwartowy kieliszek wyczubi Ogród III, 125.

Wydeptuch, fusy, lury i wydeptuchy.

Wykrętacki, wykrętackich rąk 309.

Wyłacniały, wygłodniały, w wyłacniałe brzuchy (Poczta, toż i u Lubomirskiego tamże).

Wylekczyć naturę (nim się na wielką górę rusza).

Wyłektać, (świnie) wilka wyłekcą; porówn. w dyaryuszu tureckim z r. 1640 Lubienieckiego: sługa obuszkiem wyłechtał Łopatyńskiego.

Wyłubieć, żyto co rok stokłosi, groch wyczy, jęczmień owsi, pszenica się śnieci, czyste lny wyłubieją Odjemek Przedmowa.

Wymierzięczyć, sąsiada ze wsi wymierzęczyć.

Wyrzynka, (strzała) niechaj ma ucho spore a wyrzynkę długą Odjemek 166; co innego *wyszynka*, a Polak z wyszczerbaną na wojnach *wyszynką* zjadszy zęby stał za nim *towarynką* Poczet 17; przepadły staroświeckie dla pychy wyszynki, nie ujrzysz na rzemiennym pałasza tymblaku... aż gdy z karabelkami nastąpią czeczugi... skoro dawna tatarska demeszka nam zdole 416.

Wyćwierkować, o trelach ptasząt, na pozór słowo polskie (ćwierkać), w istocie zaś z włoskiego *ricercare* (preludya) poszło, rycwerki i wyc-

werki zna Knapiusz, cum figlis t. j. z trzema rycwerkami Borkowski 1611 r.; St. Lubomirski Melodya duchowna 1682 r. *wicświerkuy* szczygliczku, słucha twe (słowika) *wyczworki* dzieciątko; Jabłonowski (Ezop nowy 1731 i Telemak) poszedł jeszcze dalej i urobił wyćwier (wyćwierem zbytnim) i wyćwirny (żona wyćwirna i dziwna, wyćwirna w bolu choroba).

Wymiot, wymiotem zowiemy dziś dary, gdzie za żelazo złota oczekują 579; jeślić daje ubogi, to pewnie wymiotem, jabłkiem cię, gdy nie może wyzywać klejnotem Gazela; głębiej sięga ubogi wymiotem do skrzyni Ogród II, 49; por. chciwie na wymiot złocisty nacierał (Kupido), bo bez wymiotu złotego (l'esca dell'or) w jezierze naszem na wędę ryba się nie bierze Adon polski.

Wymowny wymówiony, panny mam za wymówne 577 (bo się muszą i t. d.).

Wypierzyć, sową lata skoro śmierć sokoła wypierzy.

Wypiór, dyabeł wiecznym wypiorem.

Wyraszczać, pycha... te rogi wyraszcza 953.

Wysmykać się, pewnie się wysmyka (słabszy w biegu przeciw silniejszemu).

Wyśniecić się, jeśli się ptak wyśnieci; do ostatniego cnoty wyśniecił nożyka (patrz nożyk).

Wyszperlać, wyszperla.

Wytyka, Judasz nie znał snopowej wytyki.

Wywiercieć się, komu Bog przed terminem nie naznaczył śmierci, mówi druga przypowieść, z grobu się wywierci II, 121.

Wyzdychały, (gniewliwy bluźni i Bogu)

Szczekając z oszalałym Niemcem owym, ktory
Rzeźnikiem wyzdychałej śmiał go zwać obory
I żarł też sam, we psią się obróciwszy minę
Okrom głowy, zgłodniałą paszczeką marszynę;
Z Włochem, co na kucharza rozjadszy o pawia,
O rajskie jabłko z człekiem sąd Bogu wymawia 140.

Wzór obszar, z swoich dworskich wzorów szlachta nie płaci poborów.

Wskurstać, byłbym milczał by mnie twoje pisanie i twej siostry nie *wskurstało* rękop. Czartor. Nr. 362, k. 101; gwarowe *kurstać* pobudzać, przynaglać wywodzi p. Karłowicz mylnie z litewskiego.

Zabłocki, (wskórają jak Zabłocki na mydle, nieraz powtórzone, tak samo zyska i ten co) piec wełną łata, kaszę w drewnianym tworzydle warzy... nagi orzechy zbiera, żyd uczy pacierza 524.

Zabobony, zając samiec dzieci rodzi tak jako i samica, myśliwiec dowodzi Odjemek 176; że się ani węże ani czerw ani pluskwa w osice nie lęże Ogród II, 248; nie kąpać się w święto, bo siłu takich dyabeł topi; żeby się dzieciom w dziąsłach sporo kłóły zęby, często im każą wtykać wilczy ząb do gęby Odjemek; (nasi starzy gospodarze mawiali nam, że niczem pewniej szczurków z domu nie wypędzi) tylko gdy ich, kołacąc w próżną beczkę budzi Ogród II, 10; przepuszczony przez krztań wilczy zostaje we żłobie nietkniony owies 156; Polak mając na pinku z Niemcem wyzwał go na szable lecz bojąc się charakterów przy Niemcu zwyczajnie w świeżym chłopskim umazał szablę łajnie 159.

Zaból, wole, wol, (kogut jedzeniem) zabol napełnił II, 64; Kapłon (gra wyrazów, Kapłan basza i kapłon) chyba przewąchał pod Chocimem gałki, nie dołożył podobno we Lwowie zabolu, byle strawił, nakarmią lepiej niż w Podolu Pogrom r. 1673, w. 112—115; porówn. *zaból* wole u gęsi Świętek Lud nadrabski str. 722.

Zabawy, jako owego kota w zapalonej trzasce dzieci sobie bawiąc się podają w igraszce Ogród II, 218; małe dzieci tarnkami nabijają dziurawe pukawki III, 38.

Zawartka, dzień był wietrzny, zawartka i marcowa haja; dzień mgły i zawartki (wichru wyd. drugie) Leopolita; zawartki (bójki) w pisemku za akademią r. 1623.

Zabyt, ani sukien starego obaczyć zabytu 803.

Zachara, *Zacharya*, prowiant, co dzień duszami tych którzy Bogu wiarę złomali ładowną tam prowadzą Zacharę 267; prowadząc z prowiantem co rok Zacharyą (Turcy do Kamieńca, z wielkiej dali a my wygłodnieli tam leżym) 286; żeby ordzie zabronić do niego (do Kamieńca) z Zacharą (nie osiągnęliśmy tego mimo starania) 400; (Kamieńca przez lat dwadzieścia próżno dobywamy, otwiera tak swoje wrota) że Zacharę wołoska wprowadza hołota 471; w daleką drogę prowadząc Zacharę 475; odbiwszy Kamieniecką Zacharę; Chrystus zepchnął dyabła z kozła przez którego się piekłu Zaharya wiozła II, 100. Jest to arabskie „zachire das für künftigen Gebrauch aufbewahrte Lebensmittel — bułg. zajre, serb. zahira, zaira, rum. zahere zahara, greckie ζαχιρε“ Miklosich Die türkischen Elemente II, 84. Zachara u Potockiego (w innych dawnych źródłach słowa tego dotąd nie doczytaliśmy się) zamiast zachiry (może dla Zacharyasza) — w narzeczach istnieje po dziś wyraz zacharować, lecz nie śmiemy go z zacharą wprost łączyć (n. p. sandomierskie, Kolberg III, 266, Jasiek zacharuje, umizga się, wedle Kaśki, może raczej od ruskiego сахаръ?).

Zachlisnąć się, że się nią (akwawitą) zachlisnął.

Zacimiać zaciemniać.

Zacokać się zaciąć się. (szkapa uporny kiedy w błocie się zacoka (por. ocokały u Lindego. małoruskie *zacukaty sja* zaciąć się).

Zaderewnić, ruskie, już go w niej (naturze) ustawiczny zwyczaj zaderewni 744: por. zaderewistych łuków Jabłonowski Uprowadzenie 1745. jako dąb zaderewisty Kwiatkowski Theatrum 1740: response (królewskie) zdały się *zaderewiste* Oświęcim Pamiętnik.

Zadubieleć, która z karpiem zadubiele... już tylko w głowę roście. dalej dubiel nie ma nic w sobie prócz ogona 708.

Zadziesiątać zakazać (od dziesięciorga przykazań), zadziesiąta surowo (ojciec córkom); por. dziesiętować kogo. zadziesiątać kogo bardzo komu coś polecać, nakazywać, zróbże to, to cię dziesiętuję Sprawozdania kom. język. IV, 21 i Rozprawy XXVI, 398.

Zagłobić klinem Ogród I.

Zagumnie, po zagumniu ścieszka.

Zaindyczyć się, bo się zaindyczy.

Zakukać, (czym dłużej nie wierzył) tym smutniej zakuka.

Zamsik, od zamsu (zamszu), przezwisko mieszczan i szlachty świeżo z nich wyszłej. (dziś szlachta rozprawia o handlu jak zamsik 180; z zamsika kupiec 247; nikogo herbem zamsik i chłop nie oszuka; z mieszczki zamsika; Szoci z Zamsu kupują szlachectwo Ogród III; może widzę szlachcicem być zamsik z oliwy; por. w Potkaniu Jannasa z Gregoriasem klechą r. 1646 erunt te appelare zamsickim plemieniem; w komedyi St. H. Lubomirskiego o Spirydonie nie odda Alfons swej córki temu co „storzypiętka młokosek zamsik"; senator to a to prosty Biernat abo zamsik Starowolski Reformacya str. 144; J. Chodkiewicz pisze: ani p. Ważyński ani ci zamsikowie Szembekowie nie piszą nic.

Zanitować, żelaznym zanitował ćwiekiem.

Zapaciepić, tegoście byli w polskiej sferze ślepi, że się nie długo (miesiąc = Wiszniowiecki król) wiecznie zapaciepi (skryje w ciemnicę. umrze) Poczta.

Zapaska, związawszy w zapaskę.

Zaporoże, ruskie, z śmierci zaporoża.

Zapaszysty pachnący, zapaszystej woni; pełen świat zapaszystej z rozlicznych ziół woni; siedzali koziem parchem zapaszyste pluchy.

Zarębać, patrzy oknem z cudzej kuchnie dymu, smyczek maści, nóż ostrzy, ckliwo go że tak długo do stołu nie trąbią... wie że nań zarąbią (pasorzyt).

Zarydzeć, skoro zarydzą (dziadowie); zarydzał gniewem Wojna Chocimska.

Zaskórni, krew zaskórnia: wiesz coś mi zaskórzył (dopiekł. za skórę wlał); tylko chłopu zaskórzyć (popamięta) Ogród II. 15.

Zastole, miejsce za stołem, sunie się długi szereg po zastolu Wirgin.; niechce puścić mię z zastola; wywlec go z zastola.

Zaswoić przywłaszczać.

Zatoka, zniesą się sani na zatoce.

Zawichost, Ciceronem się z szkoły Zawichoskiej czyni, dosyć na profesora tak sławnej mistrzyni 768; między Zoilami wymieniony, jak nieraz, i nasz cnotliwy Rotherdam, który wynicował Senekę — kto tego chce poprawić niech się spodziewa „że pism jego z prosta poprawi jaki akademik z Zawichosta" bo polska przypowieść (kuchennej łaciny) discuit se (uczył się) in Zawichost; rzecze ktoś: taki wiersz pisze Pułkozic, żeby mógł *mydło za drugimi wozić*. I prawda! bowiem autor nie jest tanti, gdzieś in Zawichost podobno uczony Kurdwanowski wiersze 1717 r.

Zawierszyć, dokończyć, zawierszy żywot; por. zawierszyć Poswarek wina z wodą (pierwszej połowy XVII. wieku).

Zawierucha, sroga zawierucha 738.

Zawiewka, nową coraz cierpię złej fortuny zawiewkę 104; (Brachman woli umknąć) przed złej fortuny zawiewką Gazela 110; drży wyglądając srogiej na dom swój zawiewki Tressa 103.

Zążel Saumseil, przejęte już w XV. wieku, por. Prace filologiczne V, 25, trzymając psa na zążelu.

Zażognąć zapalić, zamiast zażegnąć, on (ksiądz, w kościele wyklinając, świecę) zgasił na mnie, jemu na piekielne ognie, że cudzą właszczył pracą (w dziesięcinie) dyabeł ją zażognie 545.

Zbieszczadzieć zrozbójniczeć, tak już świat zbieszczadział.

Zbrygować, chcąc się zbrygować (zbyć) takiego swatostwa Wójcicki Pamiętniki (1610—1653) II, 140.

Zbrodnik zbrodniarz, wielki zbrodniku i i.

Zbutniałki, kurzące zbutniałki.

Zdziergać, zdziergane forboty Ogród II, 131.

Zedrwieć, głupiego-li dostanie żona męża, kutwy, zedrwieje, nic nie umie, tylko dzieci rodzić 933.

Zekier, (wydziera z rąk tureckich) zekiry dardy i inne tam spiże W. Chróściński Trąba sławy r. 1684; zekier do łuku, lub magierkę postawisz lubo zekier goły; zekier czy pierścień?... zekier do łuku przy strzale Odjemek 183; tureckie zejkir, zehkir Spannring der Bogenschützen, Daumenring der Frauen Miklosich Türkische Elemente II, 85; w Legacyi Twardowskiego wezyr „swój także zekir książęciu oddawa".

Zentyca, kozia zentyca.

Zepśnić się, gdy się i ta zepśni; owce (duchowne) się zepśniły; por. Biesiady Baltyzera (ok. r. 1616) barzo sie popśnili (świeccy i duchowni); nadrabskie *popśnić się* popsuć się Świętek 710.

Zhultaić się, syn mu się zchultai.

Zgrzytać, choć im zgrzycą zęby 830.

Zgubiel, zwątpiwszy o swojej zgubieli Ossol. 4.

Zdrojowiska, Ogród IV, 1 jaka woda najlepsza: ten w Egrze, inszy studnię chwali na Drużbaku, ten we Szkle, ten w Iwończu kędyś na Podgórzu (ale wedle żołnierza najlepsza woda „w nalewce“ jako wróżka stołu, przed samym obiadem bowiem umywano ręce w nalewce, n. p. siędziem — do stołu — z srebrnej ręce umywszy nalewki, chłopcze szukaj talerzy z drzewa albo cyny, niech z pisanej jadają położnice gliny Ogród II, 261).

Ząb, zatnij co od zębów (t. j. zagraj coś wesołego, tak że „do takiej muzyki *kozła* — zobacz to — ani posępnej nie trzeba tetryki“) Korczyński Nowela 65 i 66; (puhar wychylony flisowi) *na jeden ząb* mu nie padł, *krtonia* czy *piwnika* nie odwilżył, tamże.

Ziajać, biega, tchem ostatnim ziaje, jakoby po koronę w Promniku do słupa 819.

Zjeść, rzekłbyś, że cię z nogami zjedzą.

Zimostradny, opisując odludka... mruczy jak niedźwiedź... jako płonka w głębokim borze zimostradna — cóż z odludkiem za sprawa? za uciecha? żadna 170; ty wolisz skołoźrywą niżli zimostradną Ogród II, 83.

Zkaraskać się, już się go (kamyka włożonego w skorupę ostryga) nie zkaraska; trudno się człowiekowi umknąć, trudno się skaraskać; (Penelopa) nie mogąc się ich (zalotników) żadnym skaraskać sposobem.

Zkostrouszeć, pewnie cała Polska wkrotce skostrousze (jeśli szlachcianki za chłopów wychodzić będą) Ogród III, 63 (przez tych mieszańców od kondysa z wyżlicą).

Zkozaczyć się, córka (mu się) zkozaczy; (córek pięknych musi) strzedz, bo się więc rady zkozaczą; por. w gwarze nadrabskiej (Świętek str. 700) *kozacyć się* zostać matką przed zamęźciem.

Zkoźlić zachmurzyć, zkoźliwszy czoło; gdy się zapłoni, zaperzy a oraz i zakoźli Korczyński Nowela k. 36, b.

Zkurwysyn wyzwisko, że skurwysyn gorszy być nie może nad cię; (chłopi właszczą sobie szlacheckie przezwiska, lecz starczy im trzygłoskowe) Skurwysyn i z matki i z baby — trzy *f*, frant foc fur, trzy *k*: kłamać kraść kpem być, dosyć teraz na cię, skoro weźmiesz kasztelanią, będziesz miał *k* czworo 741; bij kto skurwego syna Ogród IV, 136; przysięże pod złej matki synem; z matką zaraz na plac; szczypać w urodzeniu i t. p.

Złajnik, wiążą złajników skotacy 870.

Złazić, nużby złaziwszy żonę jemu strzepał grzbietu II, 119.

Zmoryczyć, (Jordan wysłał popy) chcąc onego lwa (Napierskiego) *zmoryczyć* słówki i t. d. Oblężenie gniazda lwiego z r. 1651.

Zmulisko, pleńsze na bezrok zboże bywa na zmulisku 950.

Zniewieściuszeć, zniewieściuszeliśmy 596.

Znój, *niech będzie znój ma li być łaźnia.*

Zobki, wzobki to, co człek robiąc stoi abo chodzi 861 (więc i Bogu na kolanach lub nogach się modlić, nie siedząc lub chodząc); już to bywa lichem, co wzobki, co sobotnim na niedzielę sztychem; por. wzobki, tu owdzie wglądając Philalet Apokrisis 1597 r., str. 1021 wzobki, tu owdzie przekęsując, jak ptaki zobią; por. wiersz w zobki (pobieżnie) napisany Syloret 503.

Zparznąć, dwakroć sparznąwszy na berło nie natrze Poczta.

Zpleskać, komu lić pszenice zpleszcze.

Zporubić, kiedy duszę, którąm Ci na krzcie świętym ślubieł czart w wszetecznem światowem burdelu sporubieł.

Zroczyć się umówić się, czemu astrolodzy z księżą się nie zroczą (by deszcze na święta wypadały)?

Źreć, *źreje;* źrelsze słodsze jagody, źrałego.

Zrzędziocha, sernik nieboraczkowi a zrzędziosze grzęda należy lecz nie w każdym stadle taka zrzęda (Libusza) — dawniejsza polszczyzna zna tylko rzędziochy i rzędzichy (Paprocki i inni); tu zrzęda wywołała formę.

Zrzeszeć, pojazd (wszelkich ludzkich rzeczy) na zrzeszałym ledzie; w łodzi zrzeszałej to jest ciało człowiecze, więc rychło zrzesze; stare sito w kąt bo zrzesze.

Zstokłosieć, jego cały urodzaj plugawo zstokłosiał.

Ztroczyć wiązać, już powrozem waleczne ręce one stroczy (kat) 452.

Ztrynożyć, skoro ją (małpę) strynoży (spęta); kiedy mu zimnym stopy śmierć strynoży trokiem II, 168.

Zwyłubić, len zwyłubi, groch się zwyczy, w bez odmienią się prosa II, 117.

Zygmunt, dzwon wielki krakowski, dziad stróż mej kaplice (wyszedł z dzwonkiem przeciw chmurom) — Zygmunt w Krakowie dziadku chmury złe *rozgonia* 939.

Zyz, każda rzecz jako goły leżała na zyzie 229 (chłopak do usług ze wsi przyjęty kradał wszystko); co dzień śmierci jak goły czekając na zyzie 665; jak goły na zezie 743; niechce kość, stoi goły bezpiecznie na zezie (:lezie) 933; będzie stał na zyzie goły Odjemek; teraz siedzisz człowiecze jak goły na zyzie Peryod XVII.

Zwyczaje i t. p., stary zwyczaj (na gody) po izbie słać słomy (na pamiątkę stajenki i żłobu Zbawiciela) Ogród I, 21; (gdy mają wstać od

stołu:) porwą się za obrusem pochowawszy noże I, 13; u nas broda zwyczajnie znakiem jest żałoby I, 123, (u gęby broda:) żonać na marach przyczyną tej wiechy 30; uważając budynki naszych starych przodków jednę kuchnię przy domu, sześć znajdziesz wychodków (dziś inna moda, dwie kuchnie, żadnego wychodku) 158; zwyczaj na Rusi gliną albo też i gnojem krzyże po oknach i drzwiach pisać nad podwojem broniąc dyabłom przystępu modą zabieszczadną III, 50.

Żaba, przesąd: abo cale oniemi jako w stawie żaby, kto weń wrzuci święcone wielkonocne schaby 854; *ukłwała żaba gąsię*, dyabeł świnię topi 501; miły Totumfacki, *nie mówmy sobie żabo* (nie róbmy wyrzutów) Piekarski Suplement 1665.

Żadzić się brzydzić się, narowy ktorymić się żadzi.

Żmuda, żmudzin, małe konie, kazałem założyć z karawana żmudy; przy dzianecie żmuda; fraszka o dwóch małych żmudach w pysznym szorze, raczej świnie niż żmudy litewskie posadź je raczej do wozu a sam z furmanem ciągni II, 164.

Żołędź rodzaju męskiego, kto się obżarł żołędzia bedłek abo słodu; rodz. żeńsk., ba i żołądek od niej nazwany podobno Poczet 303.

Żołnierz, (kto nie służył wojskowo) tak mu każdy i w radzie rzecze i przy misie: nie równyś mi, boś nie był żołnierzem, umkni sie 587.

Żółtobrzuch o grubym, ospałym człowieku, do żółtobrzucha o zdrożeniu papieru Ogród I, 20; Odjemek 139 i i. Linde przytacza cytaty tylko z XVI. wieku, z Reja o obżartym paduchu i t. p., lecz bliżej terminu, skąd wzięty, nie umie objaśnić. Jest to pierwotnie nazwa gadu, por. w opisaniu wężów (w rękop. małorusk. z XVII. wieku, Dr. Iwan Franko Apokryfy nowozawitni 1899, str. 175): jest jeszcze jedyna hadyna żowtobruch, dowha jak uziń, koły sia zozwet, to wełykaja jeho kopyća i straszen jest, ałe toho żowtobrucha łeda chto zabjet, *bo je barzo sonływyj i spyt barzo twerdo.* Stąd więc owa przenośnia. Żółtobrzuch, żółtopuz i t. d. dziś jeszcze rosyjskie i inne nazwy dla rozmaitych gadów.

Żona, cóż żonę bez posagu mężowi zaleci? gęba od chleba a brzuch od rodzenia dzieci?... zawsze *łacniej o sroczkę niżeli o klatkę*, Libusza (podobne, ale mniej zwięzłe przysłowie patrz w Księdze pod *łatwo);* wolność stała się swawolą, nastała u nas nowa włoska moda,

Jeszcze się ja doczekam czego widzę blisko,
Że na żony założą nowe targowisko.
Już ich pełne klasztory, co na swe małżonki
Dziórką patrzą i będą drugie Amazonki
Dzieci rodząc bez mężów, nie panny nie wdowy —
Wymyślić im potrzeba inszy tytuł nowy

(podczas akcyi rozwodowej przebywały panie po klasztorach, by wszelkich przymówek uchodzić);

Te ich trefienia, te pudry, te muchy,
Wszetecznie nagie[1]) piersi, te trzęsidła
Z wyciągnionymi na ramiona uchy,
I cały ich strój a na błaznów sidła
Srogie mi w sercu czynią zawierzuchy.....
Wdowy mi nie raj, nie lubię tej łodzie
Z której wypadszy przedemną kto ginie...
Bogata (panna) zwykle męża lekce waży,
Uboga będzie na rodzinę kradła,
Nadobnej zawsze trzeba chować straży,
Szpetna jakby też liznął kto kowadła.
Ledaczego się młodej więc zabaży,
A stare wadzą podejrzeniem stadła....
Wysokiej siła wychodzi na bramy,
Mała do złostki skłonna i do plotek,
Dworka nic tylko stroje, figle, kramy,
Domowa trusia jako morski kotek
Choć się na strojach francuskich nie znamy
Nakładzie na się pstrocin i błyskotek,
Jeśli się kędy dowie o biesiedzie,
Choć nieproszona, w pułbarańczu jedzie.

Te strofy Syloreta str. 28 parodyuje Gorzka wolność młodzieńska, str. 38: Odpowiedź na braterską radę... Żony mi trzeba nie pysznej boginie i t. d.; więc autor jej nie dama, jak przedmowa zapewnia, lecz ktoś blizki Potockiemu (Żydowski). (Na pannę herbu Sidło, Odjemek 134):

Nie darmo w herbie ma ta panna sidło:
Klejnoty pożyczane: na twarzy bielidło;
Obyczaje zmyślone, bo wewnątrz inaczej;
Nie z nabożeństwa chodzi, dla prezenty raczej
Do kościoła; pełen dóm gachów u jej matki:
Mógł już który przyjaźni otrzymać zadatki.
Ociec z macierzą żyje właśnie jak pies z kotką:
Co wszyscy ludzie trzęsą niemoże być plotką;
Wzajem sobie niewierzą, chcieli się truć z jadu:
Blisko swojej jabłoni jabłko pada w sadu.
Posagu tam nic niemasz, wioska zawiedziona,
Kto inszy doi, owi dzierżą się ogona.
Choć pospolicie chwalą panny swe domowi,
Pytać, jako zła, zrzędna; i trzy dni nie mówi
Rozgniewawszy na kogo, na rodziców, nie je —
Z gachem i do pułnocka prawi, igra, śmieje.
Zawsze specyaliki, zawsze pączki smażyć,
Wódeczki z Panią Matką do poduszki zażyć,

[1]) W druku *ganić*.

Możeli być, i winko, przed ojcem kryjomo,
Przy nim nigdy obojga nie pija rzekomo.....
Przebóg! ledwie nie wszytkie panny mężów sidlą,
Kiedy oczy zmyśloną postawą zamydlą i t. d.

Żyd, por. Szot; jakby też kto uważył bogatego żyda 592 (który przecież na uszanowanie nie zasługuje, por. Syloret 490 siła bogatych najduje się między żydy a przecie kozubalec dają bez szabel chodzą i t. d.); a wżdy tak skąpy, zły i żydowaty; po żonę w dom szlachecki, po złoto do żyda (Libusza); i żydzi z kupcami tę kopią i ubożą komorę, kiedy srebrną monetę wywożą za granicę, ztąd droższe we dwoje towary, gorsza, gdy nie donoszą gatunku i miary; żyda grzebie — częsty zwrot o tajeniu winy: wiem, nie grzebę i na me przypowieści żyda; pamiętamy, jak żydzi ubrdali sobie byli Mesyasza, spuszczając się na to pachciarz mój słodu nie narobił i t. d. Ogród II, 28.

Żydło sposób życia, wynicowawszy modę staropolską w żydle; co do życia należy, pokarm, żeby się swym truło żydłem (nie znajdzie między bydłem), prowiant: tu nieprzyjaciel wszytko wytracił i co w komorze ta trocha żydła abo więc bydła była w oborze; grad odjął im żydło (o plagach egipskich, Trembecki str. 813).

